

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN YENİDEN İNŞASI SÜRECİNDE
ANAVATAN PARTİSİ (1983-1991)

Süleyman ÂŞIK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nejdet BİLGİ

MANİSA-2018

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN YENİDEN İNŞASI SÜRECİNDE
ANAVATAN PARTİSİ (1983-1991)

Süleyman ÂŞIK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nejdet BİLGİ

MANİSA-2018

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRDR-031
	DOKTORA EĞİTİMİ FORMLARI Tez Savunma Sınavı Tutanağı	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2-/28/02/2018
		Sayfa	1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 19.06.2018 tarih ve 22/Ek7 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 22. maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Süleyman AŞIK'ın **"Türkiye'de Demokrasinin Yeniden İnşası Sürecinde Anavatan Partisi (1983-1991)"** Konulu tezi incelenmiş ve aday 16.07.2018 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır. Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **120** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

Dr. Öğr. Üyesi Nejat Bilgi

ÜYE

Doç. Dr. Tevzi ÇAKMAK

ÜYE

ÜYE

Doç. Dr. Şayma KUSUR

Dr. Öğr. Üyesi Beral ALACI

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Demokrasinin Yeniden İnşası Sürecinde Anavatan Partisi (1983-1991)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16/07/2018

Süleyman ÂŞIK

İmza

ÖZET

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN YENİDEN İNŞASI SÜRECİNDE ANAVATAN PARTİSİ (1983-1991)

Türkiye'de 1970'lerin kargaşa ve anarşi dolu yıllarının ardından 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile demokratik siyasi hayata ara verildi. Üç yıl boyunca ülke idaresini askeri yönetim üstlendi. Fakat yönetim askerin kontrolünde olsa da sivil isimler de bu süreçte bakanlık seviyesinde görev aldılar. Bu isimlerden birisi de Turgut Özal'dı. Darbe öncesi Başbakan Süleyman Demirel idaresinde Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşar Vekilliği görevlerinde bulunan Özal, 24 Ocak Kararları'nda imzası bulunan bir isim olarak, yeni yönetim tarafından da Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirildi. 1982 yılında hükümetle aralarında yaşanan birtakım problemler neticesinde görevinden istifa etti. Ardından yaşanan gelişmeler doğrultusunda, askeri yönetimin iznini de alarak 20 Mayıs 1983'te Anavatan Partisi (ANAP)'ni kurdu.

Seçimlere girecek üç partiden biri olan ANAP, siyaset anlayışını “dört eğilim” üzerine oturttu. Bunda 12 Eylül öncesi yaşanan toplumsal ayrışmaların dikkate alınıp geniş katılımlı bir parti olunmak istenmesi önemli bir etkidir. Bu düşünceyle, hareket eden ANAP ilk girdiği seçimlerde (6 Kasım 1983) tek başına iktidar oldu. 1987 yılına kadar geçen ilk döneminde, bilhassa eski siyasilerin yasaklı olmasının da etkisiyle Başbakan ve Genel Başkan Turgut Özal için çok da zorlayıcı bir durum olmamıştır. Ekonominin de olumlu bir seyir izlemesi ile bu yıllarda kalkınma hamleleri gerçekleştirildi. Fakat bu dönemde cereyan eden “İsmail Özdağlar Olayı”nda partinin, bakanını Yüce Divan'a göndermesi son derece dikkat çekti. Öte yandan, yeniden düzenlenen “Küçükleri Zararlı Yayınlardan Koruma (Muzır Neşriyat) Kanunu” basının ciddi tepkisiyle karşılaştı; burada ANAP'ın muhafazakâr kimliği ön plana çıktı. Turgut Özal'ın eşi Semra Özal'ın kurucusu ve başkanı olduğu Türk Kadınının Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı'nın birtakım faaliyetleri iktidarı yıpratıcı gelişmelerden oldu. Ayrıca, bu dönemin sonunda gerçekleştirilen Yasaklar Referandumu (6 Eylül 1987) sürecinde ANAP'ın takınmış olduğu antidemokratik tutum, kuruluşunda savunduğu siyasal liberalizm ilkesiyle çelişerek parti hanesine eksi olarak yazıldı. Bunun dışında, esasında sekiz yıllık iktidarında askerle çatışmacı bir siyaset izlemeyen ANAP'ın, yine 1987 yılındaki Genelkurmay Başkanı atamasında teamüllerin dışına çıkarak yaptığı görevlendirme bu döneme ait önemli bir adımdı.

Yasaklar referandumundan eski siyasilere politika yolunun açılmasının ardından ani bir kararla erken seçim kararı alındı. Seçim sisteminde yapılan düzenlemeyle, bir önceki genel seçimlere göre daha az oy alınsa da daha fazla milletvekili çıkartılıp bir anlamda oportünist davranılarak iktidar perçinledi. Bu yeni dönemde ANAP her ne kadar sayısal olarak Meclis'te güçlense de, bir referandum, bir yerel seçim ve bir genel seçimi kaybederek inişe geçti. Ekonomik göstergelerin olumsuz bir seyir izlemesi de ANAP'ın sonunu getiren şartları hazırladı. Bunların dışında, Özal'a karşı 1988'de gerçekleştirilen suikast girişimi de önemli bir olaydır. Ayrıca, bu suikast girişiminde bulunulan kongrede, parti içinde yaşanan çekişmenin daha belirgin bir şekilde kamuoyuna yansması da ANAP'ı güçten düşüren sebepler arasında yer aldı. Bu dönemin en önemli gelişmesi ise, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olmasıdır. 1989'daki yerel seçimde alınan üçüncülüğün de etkisiyle, Köşk'e çıkan Özal'ın adaylığı ve seçilmesi hem parti içinde hem de muhalefet cephesinde önemli tartışmalara yol açtı. Bundan sonraki yıllarda da ANAP-Cumhurbaşkanı Turgut Özal arasındaki ilişkilerin de sorunlu bir hâl alması partinin yaşadığı irtifa kaybını artırdı ve 1991'deki erken genel seçimlerde sekiz yıllık iktidar koltuğu da kaybedildi. Diğer taraftan, bu dönemin en ciddi meselelerinden birisi de, başkanlık sistemi tartışmalarıydı. 1980 öncesinde kimi siyasiler tarafından gündeme getirilse de, Turgut Özal ile beraber bu konu kamuoyunda ciddi bir şekilde yer etti. Özal'ın cumhurbaşkanı olduktan sonraki tutumu da bu düşüncesinin somut örneklerini verdi. Fakat hem uygulamaları hem de bu yöndeki düşünceleri ANAP ve muhalefet partilerinden tepki aldı. Dolayısıyla, başkanlık sistemi düşüncesi bir ANAP projesinden ziyade Turgut Özal projesiydi. Özal'ın kamuoyu ve ANAP'ta yeterli desteği bulamamasından ve ömrünün de vefa etmemesinden ötürü bir sonuca ulaşamadı. Fakat bu tartışmalar yıllar içerisinde belli bir noktaya geldi ve 16 Nisan 2017'de yapılan halkoylamasıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildi. Dolayısıyla, bu dönemin etkileri günümüze de yansımıştır.

12 Eylül'ün özel şartlarında siyaset sahnesine çıkan ANAP, yukarıda da ifade edildiği gibi, dört eğilim anlayışı doğrultusunda bir çizgi benimsedi. Farklı seçmen profillerinin bir araya getirilmesinin amaçlandığı bu anlayış özellikle ilk dönemde ANAP'a ciddi avantajlar sağladı. Ancak, 1987'de siyasi yasakların sona ermesiyle birlikte tekrar politikaya dönüp partilerinin başına geçen eski liderlerin de etkisiyle, dört eğilim grupları yuvalarına dönmeye başladı. Dolayısıyla, kuruluşta benimsenen bu anlayış bir süre sonra işlevsiz hale geldi. Diğer yandan, merkez Sağda yer alan

ANAP'ın bu kategorideki en ciddi rakibi DYP ile birçok yönden benzerlikler bulunmaktadır, ekonomik ve siyasi anlayış, dayanılan siyasi taban gibi. Hatta iki partinin 2009 yılında birleşmesi de bu düşünceyi doğrular yöndedir.

Anahtar Kelimeler: ANAP, Turgut Özal, Dört eğilim, 12 Eylül 1980, Türk siyasi hayatı, Başkanlık sistemi.

ABSTRACT
**THE MOTHERLAND PARTY IN THE PROCESS OF THE
RECONSTRUCTION OF DEMOCRACY IN TURKEY (1983-1991)**

Following the years of confusion and anarchy in the 1970s in Turkey, democratic political life was suspended by the Military Coup of 12 September 1980, and for three years a military administration took on the running of the country. However, even though the administration was under the control of the military, civilians were also involved in this process at the ministerial level. One of these was Turgut Özal. Before the coup, Özal served as prime ministerial undersecretary and DPT undersecretarial deputy in the administration of prime minister Süleyman Demirel, and, as one of the signatories of the Decisions of 24 January, was given the position of minister of state and assistant prime minister by the new administration. In 1982, he resigned as a result of disagreements with the government, after which, on 20 May 1983, he founded the Motherland Party (ANAP) with the permission of the military administration.

As one of three parties entering the elections, ANAP based its political viewpoint on the “four tendencies”. This was an important factor in the party’s desire to be a party of broad participation, following the social divisions prior to the 12 September coup. In this way, ANAP became the sole party of government in the first elections which it contested on 6 November 1983. In its first term, which lasted until 1987, Özal had no particular difficulties as prime minister and chairman, particularly as former politicians were banned. In these years, the economy moved in a positive direction, and development was achieved. However, when the party sent one of its ministers to the Constitutional Court in the İsmail Özdağlar incident which took place at that time, this attracted great attention. Also, the newly drafted Law for the Protection of Minors from Harmful Publications (Obscene Publications) met with a serious response from the press, and ANAP’s conservative identity was exposed. Various activities of the Turkish Women’s Empowerment and Promotion Foundation, founded and headed by Özal’s wife Semra Özal, caused damage to the government. In addition, the antidemocratic stance taken by ANAP in the process of the Prohibitions Referendum on 6 September 1987 at the end of this period clashed with the principle of liberalism on which it was founded, and was a black mark for the party. Apart from this, ANAP ruled for eight years without political conflict with

the military, and its appointment in 1987 of the commander of the armed forces in a divergence from precedent was a significant step forward at the time.

Following the reopening of the way to politics for the old politicians in the prohibition referendum, a snap decision was made to hold early elections. With the revisions made in the electoral system, if fewer votes were obtained than in previous general elections, more members of parliament were removed, and thus acting opportunistically won the election. In this new period, however strong ANAP was numerically in parliament, it was reduced to losing a referendum, a local election and a general election. Economic indicators showing a negative trend created the conditions which brought about ANAP's end. Apart from this, the attempted assassination of Özal in 1988 was a significant event. Also, at the congress where this assassination attempt took place, disagreements within the party became more obvious to the general public, and this contributed to ANAP's fall from power. However, the most significant development of that time was Turgut Özal's becoming president. Affected by coming third in the local elections of 1989, Özal's candidacy and election to the presidency opened up serious splits both in the party and in the opposition. In the following years also, relations between ANAP and President Özal were difficult, causing further losses to the party's standing, culminating in the end of its eight-year rule in the general elections of 1991. In addition, one of the most serious debates of that time was the question of the presidential system. It had been brought up by certain politicians before 1980, but with Turgut Özal the public discussion became serious. The attitude after Özal became president provided concrete examples of this idea. However, both implementation and thoughts in this direction drew reactions from both ANAP and the opposition parties. Thus, the idea of a presidential system was more Turgut Özal's project than it was ANAP's. It never reached a conclusion because Özal did not have enough support from the public or from ANAP, and because of his death. However, these discussions continued over the years, so that on 16 April 2017 the country chose a presidential system in a referendum. In this way, that period has had an effect up to the present day.

ANAP came on to the political scene in the special conditions of 12 September, and, as stated above, adopted the line of the four tendencies. This approach, aimed at bringing together different voter profiles, conferred a great advantage on ANAP, particularly in its first term. However, with the end of political

prohibitions in 1987, the old leaders returned to politics at the head of their parties, and the Four Tendencies groups began to return to their points of origin. In this way, this approach which had been adopted at the foundation of the party became non-functional. At the same time, ANAP was in many ways similar to its main rival on the centre right, the DYP, in economics, political viewpoint and the political base it depended on, for example, and the merging of the two parties in 2009 confirms this idea.

Keywords: ANAP, Turgut Özal, Four tendencies, 12 September 1980, Turkish political life, Presidential system.

ÖNSÖZ

Türkiye’de 12 Eylül 1980’den önce oluşan kaotik ortam bir askeri darbe ile sonlanmıştır. Darbenin ardından yeniden kurulmaya çalışılan demokratik düzende, ANAP tek başına iktidar oldu. Türkiye’de çok partili hayata geçilmesinden sonra tek başına iktidar olan üçüncü parti olması sebebiyle ANAP, Türk siyasî tarihinde önemli bir konumdadır.

ANAP’ın tek başına iktidar olduğu dönemin incelendiği bu araştırmada, odak noktasında parti içi gelişmelerle birlikte, iktidar olması sebebiyle bazı hükümet icraatları da ele alındı. Böylece, daha önce tarih metodolojisiyle çalışılmamış olan ANAP tarihi araştırmasıyla, yakın dönem Türk siyasi tarihinde etkileri günümüzde de hâlâ devam eden/tartışılan bir dönem ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma sırasında ağırlıklı olarak süreli yayınlar ile kitaplardan istifa edildi. Ayrıca, dönemin önemli siyasi isimleri ile röportajlar yapılarak yaşananlar birinci el kaynaklardan öğrenilmeye/dinlenmeye çalışıldı.

Çalışma, Giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Türkiye’yi 12 Eylül 1980 askeri darbesine götüren süreç ve sonrasında bu yeni dönemin siyasi gelişmeleri ele alındı. Zira 1983’teki yeni demokratik siyasi dönemin ele alınabilmesi için bu dönemden söz edilmesi gerekmektedir. “Demokrasinin yeniden inşası sürecinde” bir önceki adımların ortaya konması önem arz etmektedir.

Birinci bölümde, ANAP’ın siyaset sahnesine çıkma süreci incelendi. Bu kapsamda, partinin kurucusu ilk genel başkanı Turgut Özal’ın kısa özgeçmişi verilerek, partisini kurmadan önceki hayat serüveni ve bunun siyasi ayağı verildi. Ardından, parti kurma fikrinin ortaya çıkışı, sonrasında atılan adımlar, perde arkasında yaşananlar ve nihayet yeni partinin kamuoyuna duyurulma aşamaları ifade edilmiştir. Daha sonra partinin tüzükleri incelenip parti programının önemli kısımlarına yer verildi. Böylece, ANAP’ın altyapısı ortaya konmaya çalışıldı.

İkinci bölümde, askeri darbenin ardından yapılan ilk genel seçimde iktidara gelen ve ANAP’ın en güçlü olduğu bu ilk dört yıllık iktidar dönemindeki (1983-1987) ülke ve parti yönetimindeki önemli gelişmeler aktarıldı. Bu dönemin bilhassa ön plana çıkan gelişmeleri 1987 yılında ülkedeki asker-sivil dengesinde ibrenin sivil otoriteden yana değişmeye başlamasının göstergesi olan yeni genelkurmay başkanının atanması ile yine aynı yıl 12 Eylül 1980 öncesi politikacılara yeniden siyaset yolunu açan yasaklar referandumu oldu. Özellikle bu referandumda ANAP’ın izlediği politikanın siyasal liberal anlayışıyla oluşturduğu tezada dikkat çekildi.

Üçüncü bölümde, ANAP'ın iktidarını perçinlediği 1987 yılındaki erken genel seçimle birlikte yaşanan son derece önemli gelişmeler ele alındı. Turgut Özal'ın suikast girişimi ile karşı karşıya kaldığı 1988'deki büyük kongre, o güne kadar parti içindeki çekişmenin en net şekilde ortaya çıktığı süreç olarak ayrıntıları ile anlatıldı. Ardından, kan kayıplarının yaşanmaya başlandığı yerel seçim referandumu ile yerel seçimin sonuçlarının Turgut Özal'ı cumhurbaşkanı yapan etkilerinden söz edildi. Bu dönemin başlangıcının ANAP'ın iktidarını perçinleyen yönüne karşın, dönemin sonunun ise inişe geçmeye başladığı gelişmelere sahne olduğu üzerinde duruldu. Bu bölümün özünü, ANAP'ın hem parti içinde hem de iktidarda geçirdiği sarsıntı oluşturmaktadır.

Dördüncü bölümde, Özal'ın cumhurbaşkanı olması sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmelere geniş bir şekilde yer verildi. Çünkü bu süreç esasında ANAP'ın tükenişinin/zirveden hızla inişinin de altyapısını oluşturdu. Bu bağlamda, oluşan yeni dönemde Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile ANAP arasındaki ilişkinin partiyle Çankaya arasında ipleri gerdiği ve Özal'ın kurucusu olduğu partiden uzak kalmasının doğurduğu sonuçlar ele alındı. Yine bu doğrultuda, Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmalarını yeniden alevlenmesi ve kamuoyunda bulduğu yankıya da yer verildi. Zira bu dönemdeki tartışmalar Türkiye'nin 2017 yılında referandumla kabul ettiği Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin de bir nevi altyapısını oluşturdu. Son olarak ise, partinin zamanla zirveden inmesinin sebepleri irdelendi. Burada da, güçlü bir partinin zamanla yaptığı hataların nasıl iktidarına mâl olduğu üzerinde durularak, bir yönüyle gelecek siyasi iktidarların önüne bir fotoğraf konmak istendi.

Beşinci ve son bölümde, ilk önce ANAP'ın siyasi düzlemde konumlandığı nokta ele alındı. Partinin ideoloji cetvelinde durduğu yer ve kendisi ile özdeşleşen dört eğilim anlayışı incelendi. Bu bağlamda, merkez Sağın iki büyük partisi olması sebebiyle DYP ile ANAP arasındaki ideolojik benzerlik ve farklılıklar ortaya konmaya çalışıldı. Ardından, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olması ile yaşanan fiili başkanlık tartışmalarına değinildi. Ayrıca, partinin kadın milletvekilleri ile resmi yayın organı olan (Ana) Petek gazetesi mercek altına alındı.

Yakın dönem Türk siyasi hayatında son derece önemli bir parti olan ve etkileri günümüzde de hissedilen ANAP'ın en güçlü olduğu 1983-1991 yılları arasındaki tarihini incelemek şahsım için çok büyük bir mutluluk olmuştur. Tabi bu çalışmanın bu noktaya gelmesinde son derece önemli dokunuşlarda bulunan, akademik yönden tüm deneyimini benimle paylaşan; aynı zamanda her zaman

desteğini arkamda hissettiğim değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Nejdett Bilgi'ye çok teşekkür ediyorum.

Diğer taraftan, sözlü tarihin kapsamına giren bu çalışmada, dönemin en önemli isimleri de görüş, düşünce ve anılarını şahsımla paylaşarak çalışmaya çok büyük katkıda bulundular. Alfabetik olarak burada isimlerini zikrettiğim kişilere de teşekkürü bir borç bilirim: Ahmet Özal, Burhan Özfatura, Bülent Akarcalı, Cengiz Bulut, Halil şıvgın, Hüseyin Aksoy, Hüsnü Doğan, Işın Çelebi, İsmet Sezgin, Mehmet Keçeciler, Namık Kemal Zeybek, Oltan Sungurlu, Orhan Uğuroğlu, Süha Tanık, Vahit Erdem ve Yılmaz Karakoyunlu.

Bu isimlerin yanında, çalışmaya akademik bilgi ve tecrübe yönünden katkısının yanı sıra, şahsıma verdiği moral desteği için de çok kıymetli hocam Prof. Dr. Hakkı Uyar'a şükranlarımı sunarım. Göstermiş olduğun yakınlık, şahsıma olan inancı ve bilgi paylaşımları için de çok değerli hocam Prof. Dr. Hikmet Özdemiş'e teşekkürü bir borç bilirim. Bir teşekkürü de, birçok isimle temas kurmamı sağlayan gazeteci Veli Özdemiş'e etmek istiyorum. Mesleği icabı sahip olduğu geniş çevresinin kapılarını açarak tezin sözlü tarih kısmına değerli katkılar sunmuştur. Ayrıca, Demokrat Parti Genel Merkezi'ni ziyaretimde benimle ilgilenen ve birtakım dokümanları paylaşan Methiye Erkek'e ve sözlü kaynaklar ile bağlantılar kurmama yardımcı olan Cemal Necip Gürel ve Hayati elik'e de teşekkür ederim. Gazete arşivi çalışmalarında taleplerimi büyük bir titizlikle karşılayan değerli Gamze Işık'a teşekkürlerimi sunarım. Bu isimlerin yanı sıra, İzmir Milli Kütüphane ve gazete arşivi çalışanları ile Beyazıt Devlet Kütüphanesi Süreli Yayınlar Bölümü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphanesi ve Süleyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi çalışanlarına da teşekkür ederim. Ayrıca, araştırma ve yazım aşamasında 2014-174 numaralı proje ile çalışmamı maddi olarak destekleyen Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne de teşekkürlerimi sunarım.

Son teşekkürü ise, eğitim-öğretim hayatım boyunca desteklerini bir an olsun eksik etmeyen aileme etmek istiyorum. Akademik yaşamın uzun yolculuğu boyunca eşlikleri beni her daim motive etmiştir.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
ÖZET.....	III
TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN YENİDEN İNŞASI SÜRECİNDE ANAVATAN PARTİSİ (1983-1991).....	III
ABSTRACT	VI
THE MOTHERLAND PARTY IN THE PROCESS OF THE RECONSTRUCTION OF DEMOCRACY IN TURKEY (1983-1991)	VI
ÖNSÖZ.....	IX
İÇİNDEKİLER.....	XII
KISALTMALAR.....	XVIII
KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	XIX
A. Kitaplar.....	XIX
B. Resmi Yayınlar.....	XXII
C. Süreli Yayınlar.....	XXII
D. Sözlü Kaynaklar.....	XXIII
E. Tezler	XXIV
GİRİŞ	1
12 EYLÜL 1980'DEN ANAP'IN KURULUŞUNA TÜRKİYE'NİN SİYASAL YAŞAMI	1
A. 12 Eylül Askeri Darbesi.....	1
1. Darbeye Giden Süreç	1
2. 24 Ocak Kararları.....	7
3. Darbeye Yaklaşırken.....	9
4. Darbe	13
a. Turgut Özal'ın Başbakan Yardımcılığı.....	15
b. Siyasi Partilerin Feshi	17
c. 1982 Anayasasının Kabulü ve Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi	18

<i>B. Siyasi Hayatın Yeniden Başlaması</i>	20
1. Zincirbozan Günleri	24
BİRİNCİ BÖLÜM	27
ANAVATAN PARTİSİ'NİN KURULUŞU	27
<i>A. Turgut Özal'ın Kısa Özgeçmişi</i>	27
<i>B. ANAP'ın Kuruluşu</i>	29
1. Kuruluş Süreci.....	29
2. Parti Ofisi ve Genel Merkez Binası	46
3. Parti Ambleminin Ortaya Çıkışı	47
4. Anavatan İsminin Ortaya Çıkışı.....	49
5. Anavatan (ANAP) Selamı.....	51
6. Süleyman Demirel-Turgut Özal Arasındaki Temaslar	52
7. Kurucular.....	55
8. Resmi Kuruluş İşlemleri	59
9. Vetolar.....	62
<i>C. ANAP Tüzükleri</i>	66
<i>D. ANAP Parti Programları</i>	68
İKİNCİ BÖLÜM	72
ANAVATAN PARTİSİ'NİN 1983-1987 DÖNEMİ	72
<i>A. 1983 Genel Seçimi</i>	72
1. Seçim Öncesi Gelişmeler	73
a. Kampanya Dönemi	73
b. Adaylar ve Vetolar	93
2. Seçim ve Sonuçlar.....	99
a. İllere Göre ANAP'ın Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Sayıları	109
b. ANAP'ın Seçim Başarısının Sebepleri	112
3. TBMM Başkanı Seçimi	117
4. I. Turgut Özal Hükümetinin Kurulması.....	122
<i>B. 1984 Yerel Seçimi</i>	131
1. Seçim Öncesi Gelişmeler	132
a. Seçim Kararının Alınması.....	132

b. Adaylar ve Kampanya Dönemi.....	139
2. Seçim ve Sonuçlar.....	148
C. <i>İsmail Özdağlar Olayı</i>	153
D. <i>ANAP Birinci Büyük Kongresi (1985)</i>	162
1. Kongre Öncesi Gelişmeler	162
2. Kongre ve Sonrası Gelişmeler	165
E. <i>Küçükleri Zararlı Yayınlardan Koruma (Muzır Neşriyat)</i> <i>Kanunu</i>	170
F. <i>Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı</i>	178
G. <i>1986 Ara Seçimi</i>	184
1. Seçim Öncesi Gelişmeler	184
2. Seçim ve Sonuçlar.....	190
H. <i>ANAP-Hür Demokrat Parti (HDP) Birleşmesi</i>	197
İ. <i>Necip Torumtay'ın Genelkurmay Başkanı Olması</i>	202
J. <i>Yasaklar Referandumu</i>	208
1. Referandum Öncesi Gelişmeler	208
a. Kampanya Dönemi	214
2. Referandum ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	230
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	238
ANAVATAN PARTİSİ'NİN 1987-1989 DÖNEMİ	238
A. <i>1987 Erken Genel Seçimi</i>	238
1. Seçim Öncesi Gelişmeler	238
a. Seçim Kararının Alınması.....	238
b. Aday Belirleme ve Kampanya Dönemi	245
2. Seçim ve Sonuçlar.....	253
a. İllere Göre ANAP'ın Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Sayıları	258
3. II. Turgut Özal Hükümetin Kurulması.....	265
4. TBMM Başkanı Seçimi	266
B. <i>Ercan Vuralhan Olayı</i>	269
C. <i>ANAP II. Olağan Kongresi (1988)</i>	274
1. Kongre Öncesi Gelişmeler	274
2. Kongre ve Sonrasındaki Gelişmeler	277

a.	Turgut Özal'a Suikast Girişimi	277
b.	Turgut Özal'ın Yeniden Genel Başkan Seçilmesi ve Sonrasında Yaşananlar	285
D.	<i>Erken Yerel Seçim Referandumu (1988)</i>	293
1.	Referandum Öncesi Gelişmeler	294
2.	Referandum ve Sonrası Gelişmeler	309
E.	<i>1989 Yerel Seçimi</i>	313
1.	Seçim Öncesi Gelişmeler	313
2.	Seçim ve Sonuçlar	324
a.	ANAP'ın Seçim Yenilgisinin Nedenleri	333

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 343

ANAP'IN ÖZAL'SIZ YILLARINA GEÇİŞ DÖNEMİ (1989-1991)..... 343

A.	<i>Cumhurbaşkanlığı Seçimi</i>	343
1.	Turgut Özal'ın Adaylığı Öncesi Gelişmeler	343
a.	ANAP'ın Gerileyişi ve Turgut Özal'ın Aday Olma Süreci	343
b.	ANAP'ta Yaşananlar	349
c.	Muhalefetin Tutumu	357
d.	Köşe Yazarlarının Yaklaşımı	359
2.	Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilme Süreci	360
a.	Devir-Teslim Töreni	369
3.	Yıldırım Akbulut Hükümetinin Kurulması	370
B.	<i>ANAP I. Olağanüstü Kongresi (1989)</i>	377
1.	Kongre Öncesi Gelişmeler	377
2.	Kongre	380
C.	<i>TBMM Başkanı Seçimi</i>	383
D.	<i>3 Haziran 1990 Yerel Mini Ara Seçimi</i>	386
E.	<i>19 Ağustos 1990 Mini Yerel Ara Seçimi</i>	389
F.	<i>Demokratik Mücadele Partisi (DEMP) 'nin Kurulması</i>	390
G.	<i>Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanı Seçilmesi</i>	391
1.	Kongre Öncesi Gelişmeler	391
2.	Kongre ve Sonrası Gelişmeler	399
H.	<i>2 Haziran 1991 Mini Yerel Ara Seçim</i>	406
İ.	<i>ANAP III. Olağan Kongresi (1991)</i>	407

1. Kongre Öncesi Gelişmeler	407
2. Kongre ve Sonrasındaki Gelişmeler	417
3. Mesut Yılmaz Hükümetinin Kurulması	425
<i>J. 1991 Erken Genel Seçimi</i>	427
1. Seçim Öncesi Gelişmeler	428
a. Seçim Kararının Alınması.....	428
b. Aday Belirleme ve Kampanya Dönemi	434
2. Seçim ve Sonuçlar.....	445
a. İllere Göre ANAP'ın Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Sayıları	450
<i>K. ANAP-Cumhurbaşkanı Turgut Özal İlişkisi</i>	453
<i>L. ANAP'ın Gerilemesinin Sebepleri</i>	463
BEŞİNCİ BÖLÜM	471
ANAP İDEOLOJİSİ VE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI İLE DİĞER BAZI KONULAR	471
<i>A. ANAP'ın İdeolojik Temelleri</i>	<i>471</i>
1. Merkez Sağ ve ANAP	472
2. Dört Eğilim	474
a. Muhafazakârlık	487
b. Milliyetçilik.....	491
c. Liberalizm	494
d. Sosyal Adaletçilik	499
3. Aydınlar Ocağı ve ANAP	500
<i>B. ANAP-DYP Karşılaştırması</i>	<i>505</i>
<i>C. ANAP/Turgut Özal ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları</i>	<i>510</i>
<i>D. ANAP'ın Kadın Milletvekilleri</i>	<i>517</i>
<i>E. (Ana) Petek Haber Bülteni (Gazetesi)</i>	<i>518</i>
SONUÇ	523
BİBLİYOGRAFYA	530
EKLER	555
<i>EK-1: Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları</i>	<i>555</i>
<i>EK-2: Azmin Zaferi</i>	<i>573</i>

<i>EK-3: ANAP'ın Kendisi Hakkındaki Genel Değerlendirmesi.....</i>	<i>575</i>
<i>EK-4: ANAP Őiri</i>	<i>576</i>
<i>EK-5: ANAP Genel Merkez Bilançosu (31Aralık 1985)</i>	<i>578</i>
<i>EK-6: ANAP Genel Merkez Bilançosu (31 Aralık 1986)</i>	<i>578</i>
<i>EK-7: ANAP Genel Merkez Bilançosu (31 Aralık 1987)</i>	<i>579</i>
<i>EK-8: 1985 Yılı ANAP İl Başkanları Listesi</i>	<i>580</i>
<i>EK-9: ANAP Birinci Kuruluş Yıldönümü Beyannamesi</i>	<i>582</i>
ALBÜM.....	585

KISALTMALAR

- ANAP** : Anavatan Partisi
AP : Adalet Partisi
AYM : Anayasa Mahkemesi
BTP : Büyük Türkiye Partisi
CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
DEMP : Demokratik Mücadele Partisi
DP : Danışma Meclisi
DMP : Demokrat Merkez Partisi
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
DSP : Demokratik Sol Parti
HDP : Hür Demokrat Parti
HEP : Halkın Emek Partisi
HP : Halkçı Parti
IMF : Uluslararası Para Fonu
MC : Milliyetçi Cephe
MÇP : Milliyetçi Çalışma Partisi
MDK : Merkez Disiplin Kurulu
MDP : Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK : Milli Güvenlik Konseyi
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
MKYK : Merkez Karar Yürütme Kurulu
MSP : Milli Selamet Partisi
RP : Refah Partisi
SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
YSK : Yüksek Seçim Kurumu

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

ANAP tarihinin tarih metodolojisi içerisinde incelendiği bu çalışmada, farklı kaynak türleri kullanılmıştır. Çalışma sırasında hatırat kitaplardan, dönemin basını ile birlikte, hayatta olan ve kendilerine ulaşılabilen dönemin siyasilerinin (çoğu ANAP'lı) ve dönemin diğer tanıklarının görüşlerinden istifade edildi.

Bu kapsamda, ilk başvurulacak kaynak olarak ANAP arşivine ulaşmaya çalışıldı. Fakat bu süreçte, Türkiye'deki arşivcilik sorununun siyasi parti arşivlerinde de yaşandığını bizzat gözleme imkânı bulduk. Maalesef ne partiler ne de devlet kurumları böyle bir hassasiyete sahip değillerdir. Bundan, ülkeyi 8 yıl tek başına iktidar olarak yöneten ANAP da payını almış durumdadır. 2009 yılında Demokrat Parti (DP) ile birleşen ANAP'ın arşivi bu parti bünyesine dâhil edilmiştir. Fakat 17 Ekim 2016 tarihinde DP Merkezi'nde yapılan görüşmede, partinin arşivinin elden çıkarıldığı ve artık mevcut olmadığı belirtildi. Üstelik ANAP'ın çok sistematik bir arşive sahip olduğu da ifade edildi. Netice itibarıyla, parti tarihine ışık tutacak büyük bir imkândan yararlanılamamıştır. Ancak, kütüphaneler ve kitapçılar kanalıyla ulaşılabilen birtakım ANAP yayını ile bu açık kapatılmaya çalışılmıştır. Öte yandan, TÜİK ve TBMM yayınlarından ile Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararın metninden yararlanıldı. Ayrıca, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden de Turgut Özal'ın DPT'deki göreviyle ilgili bir belgeden istifade edilmiştir.

Diğer yandan, sözlü tarih kapsamında bazı isimlerle görüşülememiştir. Hasan Celal Güzel'den randevu için olumlu yanıt alınmasına rağmen, kendisinin sağlık sorunları nedeniyle görüşülememiştir. Bilindiği üzere, Güzel 19 Mart 2018 tarihinde vefat etmiştir. Vehbi Dinçerler de 15 Ağustos 2016 tarihindeki görüşme talebine, bu döneme ilişkin görüşlerini farklı kaynaklarda açıkladığı gerekçesiyle olumlu yanıt vermemiştir. İsmail Özdağlar'dan da, 2 Ocak 2017 tarihli görüşme talebine, adının geçtiği yolsuzluk iddialarını konuşmanın kendisini üzdüğü gerekçesiyle olumlu yanıt alınamamıştır. Gazeteci Taha Akyol ise, 28 Aralık 2016 tarihinde görüşme talebinin iletildiği e-maile dönüş yapmamıştır. Semra Özal ile de sağlık sorunları ile görüşülememiştir.

A. Kitaplar

Bu dönemin incelenmesinde hatırat eserler önemli bir yer tutmaktadır. Dönemin birçok tanığının hayatta olması ve bazı isimlerin de hatıralarını kaleme

almaları incelenen dönemin farklı yönlerden ele alınmasına imkân vermektedir. Bu dönemin hatırat yazarlarını devrin siyasileri ve gazetecileri şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. ANAP'ta siyaset yapmış isimlerin hatıralarında “Turgut Özal merkezli” bir anlatımdan söz edilebilir. Hatta kimi isimlerin kitaplarına verdikleri isimlerde de bunu görmek mümkündür.¹ Gazetecilerin çalışmalarının da yine Turgut Özal odaklı olduğu görülmektedir.² Tabii bir de, Mehmet Barlas'ın hazırladığı ve Özal ile 1991-1992 yıllarında yaptığı görüşmeleri, Özal'ın isteği doğrultusunda vefatından sonra yayınladığı “Turgut Özal'ın Anıları” adlı çalışma son derece önemlidir.³ Subjektif olma özelliği bir tarafa bırakılırsa, Turgut Özal'ın aldığı bazı kararları yıllar sonra bir hata olarak değerlendirmesi dahi çalışmayı önemli kılmaktadır. Zira odak noktasındaki bir ismin bazı olayların perde arkasını anlatması tarihe düşülen değerli bir nottur.

Bunların dışında iki eser de, dönemin tanıklarının anlatımlarını bir araya getirdiği için önemli bir kaynak vazifesi görmektedir. Birincisi, Mehmet Ali Birand-Soner Yalçın tarafından hazırlanan “The Özal Bir Davanın Öyküsü”dür. Siyasetçisinden işadamına, askerinden diplomatına, gazetecisinden Turgut Özal'ın aile fertlerine kadar toplam 66 ismin anlatımına yer verilen çalışma, döneme geniş bir perspektiften bakılmasını sağlamaktadır. Esasında, “Özallı Yıllar” belgeselinin daha geniş kapsamlı bir formatı olarak kitaplaştırılan çalışmada, önemli konularda birden fazla kişinin görüşü alınmıştır. Bunda da, Birand ve Yalçın'ın da belirttiği gibi, tanıkların aynı olaya farklı bakış açıları getirdikleri görülmüştür.⁴ Dolayısıyla, siyaset gibi “çok su götürür” bir mecrada insanların anlatımlarında Özal'la ilgili olumlu-olumsuz veyahut da objektif olarak değerlendirilebilecek ifadeleri, bir tarafıyla doğru bilgiye ulaşmada bazı zorluklar çıkarsa da, esasında zengin bir içerik sunmaktadır. Buradan şu sonuç da çıkmaktadır: bilhassa siyaset tarihi alanında mutlak doğruya ulaşmak çok gerçekçi bir yaklaşım değildir, ancak birden fazla kaynakla teyit edilen bilgi doğruya en yakın bilgiye erişilmesine imkân vermektedir. Neticede 66 isimle gerçekleştirilen bu muazzam çalışma, bu tezde en çok başvurulan

¹ Bkz. Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, **Özallı Yıllar Bir Rüyanın Ardından**, (Söyleşi, Semra Topçu) Gökçe Ofset, Ankara 2008; Engin Güner, **Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor**, Doğan Kitap'ta Genişletilmiş 1. Baskı, İstanbul 2014.

² Bkz. Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, Everest Yayınları, İstanbul 2013; Yavuz Gökmen, **Özal Sendromu**, V Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992; Yavuz Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 3, Özal'lı Yıllar 1983-1987**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

³ Mehmet Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul 1994.

⁴ Mehmet Ali Birand-Soner Yalçın, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul 2012, s. 9.

eserlerin başında geldi. Zira bu kadar isme zamanında ulaşıp görüşlerinin kayıt altına alınması, ki kimilerinin daha sonra vefat etmesi, bu kayıtların önemini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İkincisi ise, Uğur Güzel tarafından hazırlanan “Özalcılık” adlı çalışmadır. Kitapta, çoğu ANAP’lı toplam on isimle yapılan görüşmeler yer almaktadır. Fakat bu eserde, yazarın “Özal hayranı” kimliği gözle görülür bir şekilde belli olmaktadır. Güzel’in şu ifadeleri bu düşünceyi doğrular niteliktedir: “Öyle ki (...)Özal süttten çıkmış ak kaşıktır. Üstüne basa basa tekrar ediyorum rahmetli namussuz bir adam olsaydı da bizim için bir şey değişmezdi çünkü bize hür iradeyi, tam rekabeti ve fırsat eşitliğini getiren adam bizim için makbuldür.”⁵ Fakat bu subjektif yönüne karşın, röportaj yapılan isimlerin Özal döneminin en önemli isimleri olması çalışmayı başvuru kaynakları arasına sokmaktadır. Tüm bunlar aslında, incelenen dönemde dikkat edilmesi gereken ince bir ayrıntıyı ortaya koymaktadır. Zira ANAP dönemi tamamen bir Özal dönemi şeklinde algılanmaya ve yorumlanmaya müsaittir. O yüzden, hatırat eserler incelenirken bu nokta dikkate alınmıştır. Elbette hatıra kitaplarının subjektif yönünün bulunması göz ardı edilmeyerek bu çalışmalardan istifa edilmiştir. Netice itibariyle, dönemin tanıklarının hatıraları kaleme almaları bu yakın dönem tarihinin incelenmesinde bir çeşitlilik sunmuştur.

Hatırat eserlerin yanı sıra, dönemi inceleyen çalışmalar da son derece önemli bir yere sahiptir. Burada da, çalışmaların odak noktasını Turgut Özal oluşturmaktadır. ANAP politikaları, genel olarak Turgut Özal politikaları şeklinde ele alınmıştır.⁶ Ayrıca, bu devri ele alan araştırmalarda, tamamen ANAP incelenmemekle birlikte, ANAP ideolojisi üzerinde durulduğu görülmektedir. Özellikle partinin dört eğilim anlayışı hakkında çalışmalar yapılmıştır.⁷ Yine bunların dışında, siyaset bilimci Prof. Dr. Hikmet Özdemir’in “Turgut Özal” adlı biyografi çalışması da tamamen Özal’ı incelemekle birlikte, ANAP dönemine ışık tutan değerli bir çalışma olarak alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Geniş bir inceleme ve hatırat kaynağının yanı sıra röportajlarla da desteklenen çalışma

⁵ Uğur Güzel, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul 2008, s. 121.

⁶ Bkz. **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003; M. Zeki Duman, **Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, Ankara 2010.

⁷ Bkz. Hasan Bülent Kahraman, **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995; Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul 2007.

Turgut Özal hakkında bir başucu kitabıdır.⁸ Ayrıca, bu çalışma kapsamına girmeyen fakat Turgut Özal ve dönemi hakkında yapılan birtakım yayınların incelendiği bibliyografya çalışmaları incelemesine de bakılabilir.⁹

B. Parti Yayınları

Yukarıda belirtildiği gibi, ANAP'ın arşivinden istifade edilememiştir. Ancak buna karşın, ANAP'a ait şu yayınlardan istifade edildi:

Anavatan Partisi Hükümet Programı 1983

Anavatan Partisi Programı 1983

Anavatan Partisi Tüzüğü 1983

Anavatan Partisi Tüzüğü 1984

Anavatan Partisi Tüzüğü 1988

Anavatan Partisi Tüzüğü 1989

Anavatan Partisi Tüzüğü 1991

Anavatan Partisi 2. Olağan Büyük Kongresi Faaliyet Raporu

Anavatan Partisi 1. Kuruluş Yıldönümü

Genel Başkan ve Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Burdur Parti İl Merkezinde Yaptığı Konuşma

Kuruluş ve İcraatlarıyla Anavatan Partisi

Bu birinci elden yayınlarla ANAP'ın hangi siyaset düzleminde kendini gördüğü ve işleyişi hakkında bilgi sağlanmıştır. Ancak, arşiv belgelerinin olmamasından dolayı parti içi yazışmalar gibi önemli birtakım evraktan yararlanılamaması kullanılan parti yayınlarını yetersiz kılmıştır.

Bunun yanı sıra, DYP'nin de 1983 yılındaki tüzüğü ve parti programı incelendi. Bunlar da, iki merkez Sağ parti olması sebebiyle ANAP ve DYP'nin karşılaştırılmasında önemli bir işlev görmüştür.

C. Süreli Yayınlar

Çalışmanın önemli bir kısmını dönemin yazılı basınında yer alan haber ve köşe yazıları oluşturmaktadır. Araştırılan dönemle ilgili ulusal ve yerel basından toplam 23 süreli yayın incelenmiştir. Çalışmalar İzmir Milli Kütüphanesi'ne bağlı

⁸ Hikmet Özdemir, **Turgut Özal**, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

⁹ Yüksel Nizamoğlu, "Turgut Özal Çalışmaları Bibliyografyası Tahlili", **Turgut Özal Değişim Dönüşüm**, Editörler: Erkan Ertosun-Erkan Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.

gazete arşivi ile Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde yürütüldü. Yayın taramaları ANAP ile ilgili öne çıkan gelişmelerin olduğu konularda yoğunlaştı.

Turgut Özal'ın 1982 yılında Başbakan Yardımcılığı görevinden istifasıyla ilgili haberler gazetelerde yer almaya başlamıştır. Fakat 1983 yılı Mayıs ayında ANAP'ın kuruluşu ile birlikte parti ile ilgili haberlerin sayısının arttığı görülmektedir. Özellikle seçime az bir süre kala ve seçimden sonraki süreçte iktidar partisi olması sebebiyle basında çıkan haberler doğal olarak ciddi bir artış göstermiştir. Ardından, 1985 yılında Devlet Bakanı İsmail Özdağlar hakkında çıkan yolsuzluk iddiaları ve 1986'da düzenlenen Muzır Neşriyat Yasası ile ilgili haberlerin de basında geniş yer bulduğu görülmektedir. Ancak, bilhassa 1987'deki siyasi yasakların kaldırılması referandumu ile ilgili pek çok haber/bilgiye ulaşıldı. Bunların yanı sıra, 1988'de Turgut Özal'a düzenlenen suikast girişimi ile 1989 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi de gazete sayfalarında geniş yer bulan konulardandır.

Bu bölümde en orijinal bilgi kaynağı olarak ANAP'ın resmi yayın organı olan (Ana) Petek gazetesi/haber bülteni kullanıldı. Tamamen ANAP ile ilgili haber ve köşe yazılar ile muhalefetin hükümete yönelik eleştirileriyle ülkenin bazı sorunlarının yer aldığı gazete, ANAP'ın bir yayın organı olması sebebiyle, hem parti içi gelişmelerin öğrenilmesi hem de iktidarın icraatlarının sunulmasının gözlemlenmesi açısından çalışmaya önemli bir katkı sunmuştur. Çünkü bir anlamda, partinin kendini savunduğu bir mecra olarak, ANAP'ın "içeriden" nasıl görüldüğü hakkında bir bilgi verilmiştir.

D. Sözlü Kaynaklar

Yakın dönem tarihçiliği için önemi gün geçtikçe artan sözlü tarih kaynakları bu araştırmada çok önemli bir kaynak niteliği taşımıştır. Dönemin tanıklarının birçoğunun hayatta olması değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak görüldü. Çalışma süresince toplam 16 kişi ile görüşüldü. Röportajlar İzmir, Ankara ve İstanbul'da gerçekleştirildi. Bir görüşme telefon aracılığıyla gerçekleştirilirken, diğerleri yüz yüze görüşülerek yapılmıştır. Görüşülen isimlerden 12'si 1983-1991 yılları arası dönemde ANAP'ta aktif siyaset yapan isimlerdir. Muhalefet kanadından bir isimle (İsmet Sezgin) görüşülürken, Özal ailesinden Ahmet Özal ile görüşüldü. Diğer yandan, bir gazeteci (Orhan Uğuroğlu) ve bir yazar (Yılmaz Karakoyunlu) ile de röportaj gerçekleştirildi.

Gerçekleştirilen mülakatlarda büyük oranda “yapılandırılmamış” görüşme tekniği kullanıldı. Yani görüşmecinin belli kalıplarla sınırlı tutulmadığı, kendi görüşlerini ifade etmesini sağlayan bir teknik takip edildi. Bununla birlikte, kısmen, belli bir kalıp içerisinde kalınarak soruların yöneltildiği “yapılandırılmış” görüşme tekniği de kullanıldı.¹⁰ Muhataplarına yöneltilen sorularla dönemin daha iyi anlaşılması amaçlandı. Herkese aynı sorular sorulmayıp bazı sorular belli kişilere yöneltildi. Görüşülen isimlerin ekseriyetinin dönemin ANAP yöneticilerinden oluşması, incelenen döneme tanıkların gözünden bakılması imkânını sundu. Zira bu isimlerin uzun yıllar Türkiye’yi tek başına yöneten isimler olmaları dönemin daha iyi anlaşılması veyahut da perde arkasındaki bazı gelişmelerin öğrenilmesini sağladı. Yaşanan dönemin üzerinden belli bir süre geçmesinin de etkisiyle olaylara bakışın, kişilerin o dönemki açıklamalarıyla farklılık gösterdiği de görüldü. Bu da, olayların aktörlerinin yıllar içerisinde muhakemelerinde değişimin olabileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu da siyasetin hızlı değişkenlerinin olduğunu göstermektedir. Örneğin, Mehmet Keçeciler’in 1988’deki erken yerel seçim referandumuyla ilgili o dönem söyledikleriyle 2016’da yapılan röportajda söyledikleri bu özelliكتedir. Bunun dışında, röportajlarda daha önce sorulmamış veya o an konuşma esnasında gelişen diyaloga göre yeni soru ve cevaplar ile de tarihe yeni bir katkı sunma imkânı oldu. Örneğin, bu süreçte görüşülen isimlerden dönemin Günaydın muhabiri Orhan Uğuroğlu’nun anlatımları bu tarz bir özelliğe sahiptir. Belli bir dönemden sonra ANAP ve Turgut Özal’ı daha sert tenkit eder bir yayın politikası izleyen gazete ve sahibi hakkında Uğuroğlu’nun söyledikleri, takip edilen politikada farklı dinamiklerin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet Özal ile yapılan görüşme de, döneme “aile içinden” bakılmasına olanak sağlayarak, gelişmelerin aile içinde algılanış biçimini ortaya koymaya fırsat sundu. Tabii genel olarak, yaklaşımın subjektif yönünün olması da bir sözlü tarih gerçeğini ortaya koydu. Dolayısıyla, röportajlar dönemin tanık ve aktörlerinin düşüncelerinin tarihe mâl edilmesi bakımından değerli bir katkı sundu.

E. Tezler

Çalışma kapsamında toplam 16 lisansüstü tez çalışmasından istifade edildi. Bunların 11’si yüksek lisans, 5 ise doktora tezidir. Tezlerin hazırlandığı anabilim dallarına bakıldığında ise, 7’sinin kamu yönetimi, 3’ünün tarih, 2’sinin halkla

¹⁰ <http://oguzcetin.gen.tr/nitel-bir-arastirma-teknigi-gorusme.html> (13.05.2018)

ilişkiler, diğerlerinin de gazetecilik, uluslararası ilişkiler, sanat tarihi ile felsefe ve din olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde de doğrudan ANAP ve/veya Turgut Özal'ı ele alan 10 çalışma bulunmaktadır. ANAP'ı tarih bilimi perspektifiyle ele alan ise sadece bir tez mevcuttur. Bu veriler ışığında, bu dönemin daha ziyade kamu yönetimi alanında çalışanların ilgisi kapsamında olduğu ve tarih alanında yeterince ele alınıp incelenmediği anlaşılmaktadır.

Yapılan tezlere bakıldığında, öncelikle, tarih alanında hazırlanan “Anavatan Partisi'nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi” adlı yüksek lisans tezine bakılabilir. 2005 yılında tamamlanan çalışma adından da anlaşılacağı üzere, ANAP'ın kuruluşunu ele almaktadır. Tabii ilk başta, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi öncesi ve sonrası ile anlatılmakta, ANAP'ın kuruluşuna zemin hazırlayan ortamdan bahsedilmektedir. Ana konu ise, ikinci bölümde işlenmeye başlamaktadır. Burada da, partinin kuruluş aşamasında yaşananlar bir özet şeklinde incelenip ANAP'ın ideolojik temelleri hakkında bilgi verilmektedir. Parti politikalarına da yer verilen çalışmada, ANAP'ın ekonomik açıdan 24 Ocak Kararları'nı sürdürdüğü ifade edilmekte; sosyal politikalarındaki amaçları, parti programından örneklerle sunulmaktadır. Bunların yanı sıra, partinin kurucusu Turgut Özal'a da epeyce bir ayrıldığı görülmektedir. Bu kısımda, Özal'ın özgeçmişi ve kişiliğinden söz edilmektedir. Ardından da, seçim kampanyasıyla birlikte iktidara geliş süreci ele alınmaktadır. Fakat tezin son bölümünde, 1984 yerel, 1986 ara ve 1987 genel seçimleri ile yine 1987'deki yasaklar referandumundan da kısaca bahsedilmektedir. Bu ise, kapsamının biraz dışına çıktığını göstermektedir. Bu nedenle, tezin adıyla içeriği arasında kısmen bir uyumsuzluk olduğu söylenebilir. Bibliyografya kısmında ise, toplamda 8 süreli yayın kullanılırken, ANAP ve Turgut Özal ile ilgili en önemli çalışmalardan birisi olan “The Özal Bir Davanın Öyküsü” adlı çalışmanın kullanılmamış olması ciddi bir eksiklik olarak görülmektedir.

İncelenen bir diğer tez ise, uluslararası ilişkiler bölümünde hazırlanan “1980 Sonrası Girilen Genel Seçimlerde Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin Aldıkları Oy Oranlarının Karşılaştırılması”dır. Çalışmada, öncelikle iki partinin temel özellikleri verilmekte daha sonra da 1987-1995 yılları arasında gerçekleştirilen genel seçimlerin sonuçları ANAP ve DYP açısından incelenmektedir. Merkez Sağın iki büyük partisinin il il aldıkları oy oranları ve çıkardıkları milletvekili sayısınınca analizinin yapıldığı tezde, hangi partinin nerelerde daha güçlü nerelerde daha zayıf olduğu ele alınmaktadır. Bu da seçmen profilinin çıkarılmasında önemli bir katkı

sunmaktadır. Fakat analizlerin çok fazla derinlemesine olduğu söylenemez. Daha ziyade istatistiki veriler verilir onların genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Sonuç kısmında ise, büyük benzerlikleri bulunduğu söylenen bu iki partinin birleşeceği öngörüsünde bulunulmuştur. Ayrıca, tezin bitiş tarihinin de, incelenen son dönemden (1995) sadece iki yıl sonra olduğunu (1997) belirtmekte fayda vardır. Zira bu örnekte de görüldüğü gibi, tarih alanının dışında siyaset çalışılan alanlarda uzun soluklu beklentiler olmadığı görülmektedir.

ANAP'ı doğrudan siyaset bilimi penceresinden inceleyen “Anavatan Partisinin Siyasal Dönüşümü” adlı doktora tezinde, isminde de anlaşılacağı üzere ANAP'ın zaman içerisinde geçirdiği dönüşüm incelenmektedir. Özal dönemi hükümet politikalarına eleştirel bir bakış açısının ortaya konduğu çalışmada, Özal politikalarının geniş kesimlerde beklenen iyileşmeyi sağlamadığı ifade edilmektedir. Akbulut döneminin ise, genel itibarıyla Özal'ın gölgesinde bir dönem olduğu belirtilirken, liberal Mesut Yılmaz'ın ise, teorikteki düşüncelerini pratiğe geçirmede çok başarılı olamadığı dile getirilmektedir. Netice itibarıyla, ANAP'ın Özal ve sonrası şeklinde ele alındığı çalışmada, yaşanan dönüşümün ANAP'ta artı bir değer üretmediği ortaya konmaktadır. Ancak, çalışmada ele alınan dönemler çok detaylı şekilde incelenmemiş, genel bir tablo çizilmiştir.

Kamu yönetimi anabilim dalında hazırlanan “Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği” adlı tez çalışmasında ise, Turgut Özal'ın başbakan olduğu dönemdeki ANAP politikaları liberalizm odaklı ele alınmaktadır. Burada Özal'ın ve doğal olarak ANAP'ın liberalizm uygulamaları sadece ekonomik değil, siyasi açıdan da incelenmektedir. Yalnız, ANAP'ın 1984-1988 yılları arasında izlediği ekonomi politikasını askerden devraldığı belirtilmiştir.¹¹ Oysaki bilinmektedir ki, 12 Eylül'den önce uygulanmaya başlanan ve bürokrat kimliği ile Özal'ın imzasını taşıyan bu kararları ilk devam ettiren askeri yönetim olmuştur. Dolayısıyla Özal, 12 Eylül öncesi hazırladığı ekonomi politikalarını devam ettirmiştir demek daha doğru olur. 1989'dan sonraki dönemde ise, izlenen ekonomi politikası popülizm olarak değerlendirilmiştir¹². Diğer yandan, liberalizm kapsamında devlet-birey ilişkisini yeniden şekillendiren ANAP'ın “kutsal devlet

¹¹ Özlem Eştürk, **Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Hatay 2006, s. 73.

¹² Eştürk, ss. 79-80, 96.

anlayışına” da karşı olduğu belirtilmiştir. Özal’ın da ayrıca, ağır bürokrasi ile mücadele ederek, liberal yönünü yansıttığı dile getirilmiştir. Özal’ın siyasal liberal uygulamalarının anlatıldığı bölümde de, örneklemelerde bulunularak, birkaç istisna dışında çok fazla liberal bir yönü olmadığı ifade edilmiştir. Neticede, Türkiye’deki liberal uygulamaların yoğun olarak tartışıldığı ve liberal iktidarların öne çıktığı dönemde Özal’ın liberal anlayışına eleştirel bir bakış ortaya koyan çalışmada, bu dönemde istenen liberal ilerlemenin ortaya konmadığı belirtilmiştir.

Yukarıdaki çalışmayla benzer kapsamda hazırlanan bir diğer çalışma da, “1980 Sonrası Yönetimde Liberal Politikalar (Anavatan Partisinin Turgut Özal’ın Yılları”dır. Liberalizmin tanımı ve çeşitlerinin aktararak başlandığı tezde, ardından bu anlayışın dünya üzerindeki serüveni ele alınmıştır. Daha sonra ise, 12 Eylül sonrası kurulan siyasi partiler hakkında bilgiler verildikten sonra Özal dönemindeki siyasi ve ekonomik liberalizm anlayışı işlenmiştir. Bu çalışmada da, Özal’ın bürokrasiye olan olumsuz bakışı üzerinde durulmuş, Necip Torumtay hamlesinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Yine bir önceki çalışmada olduğu gibi, siyasal liberalizm konusunda karnesinde kırıklar olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmanın vardığı nokta, artı ve eksileri ile Özal’ın liberalizm anlayışını Türkiye’nin gündemine bir daha çıkmamak üzere soktuğudur.

Bu dönem sadece siyasi ve ekonomik açılardan ele alınmayıp partinin uyguladığı/takip ettiği reklam politikaları üzerinden de değerlendirilmiştir. Bunlardan bir tanesi “Türkiye’de Siyasal Reklamcılığın Yazılı Basında Gelişimi (Bir Örnek Olay: 29 Kasım 1987 Seçimlerinde ANAP ve SHP Siyasal Reklamlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi)” adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. İncelenen dönem itibariyle, sağ ve solun en güçlü partilerinin karşılaştırılması, partilerin izlediği reklam politikalarını daha belirgin bir şekilde görmek için önemlidir. Konuya siyasal iletişim ve reklamcılık alanlarının temel kavramlarının açıklanarak başlandığı çalışmada, siyasal reklamların seçmenler üzerindeki etkilerinden bahsedilmektedir. Tez 1994 yılında tamamlandığından o dönem için etkinliği giderek artan televizyon reklamlarının gücüne özel vurgu yapılmaktadır. Daha sonra kısaca 1983 yılındaki genel seçimlerde ANAP ve MDP’nin reklamları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise, ANAP’ın 1987’deki genel seçimlerde takip ettiği reklam politikaları değerlendirilmektedir. ANAP’ın kullandığı simgelerin dini, milliyetçi ve çağdaş olarak ayrılıp ele alındığı bölüm aslında partinin dört eğilim anlayışını da ortaya koymasından önemlidir. Benzer şekilde, sloganlar da mercek altına alınmış

ve gelecek vizyonu çizen bir yaklaşıma sahip olduğu belirtilmiştir. Buna karşın, muhalefet partilerinin de olumsuz bir şekilde gösterildiği ifade edilmiştir. Ayrıca, her seçmen grubuna özel hitap edilerek daha etkili olunmak istendiği dile getirilmiştir. SHP'nin ele alındığı bölümde ise, bilhassa Erdal İnönü vurgusu yapılarak, Turgut Özal karşısında öne çıkarılmıştır. Ayrıca, ANAP'ın aksine, hiçbir şekilde dini ve milliyetçi simge kullanılmayarak, ANAP ile ideolojik farklılıkları da ortaya konmuştur. Zaten çalışmanın amacı da bu farkı ortaya koymaktır. Ancak yine de, benzer yönleri belirtilmiştir. Sonuçta, 1987 yılı gibi, Türk siyasi hayatında 12 Eylül'den sonra yapılan ilk özgür genel seçimlerde sağ ve sol iki büyük partinin reklamlarının incelendiği bu çalışmada, aslında partilerin ve seçmen kitlelerinin beklentileri ve hayata bakış açıları ortaya konmuştur.

ANAP'ın reklamlar üzerinden verdiği mesajı inceleyen bir diğer çalışma ise, "1991 Milletvekili Genel Seçimlerinde Anavatan Partisi'nin Mesaj Stratejileri"dir. Bu çalışmanın en ayırıcı özelliği Mesut Yılmaz'dır. Zira 1991 Haziran'ında genel başkanlığa seçilmesinin ardından ANAP'ın liberal kimliğini daha bir ön plana çıkararak Yılmaz'ın, bu ilk genel seçiminde mesajlar yoluyla da "yeni ANAP" anlayışı işlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, her alanda verilen mesajlar irdelenmektedir. Öte yandan, verilen mesajlara TÜSİAD, TOBB gibi meslek kuruluşlarından gelen tepkilere de yer verilerek, mesajların bulunduğu karşılık ortaya konmuştur. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Özal'ın bu süreçte ANAP ile ilişkisi de ele alınmış, böylece diğer seçimlerde olmayan bir özelliğe dikkat çekilmiştir. Özetle, birtakım eksiklerine rağmen ANAP'ın bu seçimlerde başarılı bir reklam politikası izlediği belirtilmiştir. Bu arada, tezin 1993 yılında tamamlanması yani ele alınan dönemden sadece iki yıl sonra bitirilmesi, bazı bilgilerin (örn. hatırat ve inceleme eserlerinin yokluğu) eksikliği, çalışmayı bir noktada yetersiz bırakmıştır.

ANAP'ın bir diğer partinin reklam (kampanya) politikalarıyla karşılaştırıldığı çalışma halka ilişkiler ve tanıtım alanında hazırlanan "Türkiye'nin Siyasal ve Toplumsal Dönüşüm Sürecinde 1983 ANAP ve 2002 AK Parti Siyasal Kampanyaları Üzerine Karşılaştırmalı Analiz" adlı doktora tezidir. Yukarıda bahsedilen diğer karşılaştırmalı tezde SHP incelenirken, bu kez ANAP ile aynı çizgide bir siyaset takip eden AK Parti ele alınmıştır. Çalışmanın ortaya koyduğu en önemli sonuç, iki partinin de kurulduktan kısa bir süre sonra tek başına iktidara gelmelerinde seçim kampanyalarında izledikleri profesyonel yöntemlerdir. Bu, şu açıdan önemlidir; iktidara gelmede, yürütülen kampanyaların hiç de yadsınamayacak bir özellikte

olmasıdır. Çalışmada, basının iki partiye ve liderine bakış açılarındaki benzerlikler de vurgulanarak, basın-siyaset ilişkisinde tarafların aldıkları konum ifade edilmiştir. Öte yandan, ANAP'ın seçmene ulaşmada kullandığı araçlara değinilmiştir. Tercih edilmesinde, yeni bir kadroya sahip olmasına dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak, aynı çizgide olan ve tek başına iktidar görevini üstlenen iki partinin başarıya giden yolda izledikleri yöntem ve basında algılanış şekillerinin benzer olduğu görülmektedir.

GİRİŞ

12 EYLÜL 1980'DEN ANAP'IN KURULUŞUNA TÜRKİYE'NİN SİYASAL YAŞAMI

A. 12 Eylül Askeri Darbesi

1. Darbeye Giden Süreç

1970'li yıllara kaotik bir ortamda giren Türkiye'de, “*anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzlukların*” varlığına, 12 Mart 1971 muhtırasıyla son verilmek istendi. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Süleyman Demirel hükümetine verdiği bu muhtıra, hükümetin istifası ile sonuçlandı. Ardından, 26 Mart 1971'de Nihat Erim başkanlığında Adalet Partisi'nin de kabineye üye vererek destek olduğu yeni bir hükümet kuruldu.¹³ Bu askeri müdahaleyi, “*rejimin pekiştirilmesi; hükümet değişikliğini ise güç odaklarının nöbet değişimi*”¹⁴ şeklinde yorumlamak mümkündür. Muhtıra ile ilgili bir mesaj yayınlayan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, muhtırayı, devletin “*derin ve sonu karanlık bir çıkmaza*” girmesini önleyen; tehlikeli bir dönemeci geride bırakan yeni bir devreyi açan hamle olarak değerlendirmiştir. Sunay'a göre, Silahlı Kuvvetlerin bu müdahalesi, anayasa ve 211 sayılı kanunla kendisine verilen görev ve yetkisinin sınırları içinde yapılmıştır. Ayrıca kamuoyu desteğini de önemseyen Sunay, ülkede huzurun yeniden sağlanması ve milli bir kalkınma hamlesi için toplumun tüm kesimindeki vatandaşlardan, siyasi cenahtan bu zor günlerin aşılması için yeni hükümete destek olmalarını istemiştir.¹⁵

Devletin zirvesinden gelen bu mesaj da daha sonraki yıllarda ülkede istenen siyasi ve ekonomik istikrar ile huzur ortamının sağlanmasında yeterli olmadı. Siyasi istikrarsızlık açısından bakıldığında, 1970 ile 12 Eylül 1980'e kadar geçen sürede tam 13 hükümet kuruldu.¹⁶ Kaya Erdem'e göre, siyasi istikrarsızlığın doğrudan Adalet Partisi (AP)'nin içişleriyle de ilgisi vardı. Zira Demirel'in 1969'daki genel seçimlerin ardından, kendisine muhalif isimlerin parti ile bağlarını koparmasının

¹³ Ayfer Özçelik, “1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara 2007, s. 159.

¹⁴ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Türkiye Tarihi 4, Bugünkü Türkiye 1980-2003**, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2005, s. 261.

¹⁵ “Sunay: Ordu Görevini Yapmıştır”, **Milliyet**, 16 Mart 1971, s. 9.

¹⁶ https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx (11.08.2017)

ardından, bu isimlerin 1970’de Demokratik Parti’yi kurması, Türk siyasetinde istikrarsızlık sorununu da beraberinde getirmiştir.¹⁷ Diğer yandan, 1973 yılında yaşanan “Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi” ülkede var olan politik bunalımı daha da artırdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 6. cumhurbaşkanı ancak 15. turda seçebildi.¹⁸ Askerle siyasiler arasında adeta gizli bir savaş yaşanmıştır. Hatta subaylar Meclis etrafına gelerek siyasilere gözdağı vermek istemişlerdir. Ancak, nüfuz sahibi askerlerin istediği Faruk Gürler değil, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), AP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi’nin (CGP) oylarıyla, yine emekli bir asker¹⁹ ve aynı zamanda Moskova Büyükelçiliği yapmış olan Fahri Korutürk 6. Cumhurbaşkanı olarak Köşk’e çıktı.²⁰

Aynı zamanda, siyasi sorunların yanı sıra, ekonomik ve sosyal alanlarda yaşanan sıkıntılar da 1970’lerin Türkiye tablosunda göze çarpmaktadır. Örneğin, ekonomik göstergelere bakıldığında, enflasyon oranının 1978’de yüzde 52,6 gibi yüksek bir noktaya ulaştığı görülmektedir.²¹ Diğer yandan, köyden şehre göç edenlerin sayısındaki artış da beraberinde sosyal bir olgu olan “gecekondulaşma” sorununu getirmiştir.²² Bu da, gecekonduya yaşayan insanların, terör ve anarşi ortamına çekilmelerini kolaylaştırmıştır.²³

1970’lerin pek çok açısından yukarıda ifade edilen sıkıntılarla geçmesinin ardından 1980 yılına gelindiğinde de, ekonomik, sosyal ve güvenlik alanında yaşanan bu krizlere bir de siyasi olarak, 1973’deki gibi cumhurbaşkanı seçimi krizi eklendi. Cumhurbaşkanlığı seçim turlarından bir türlü sonuç alınamaması bazı kesimlerin darbeye bel bağlamalarına sebep olurken, toplumun genelinin de huzurunu bozacak noktaya doğru gitmeye başladı.²⁴

¹⁷ Kaya Erdem, **Demokrasinin İlk 50 Yılı: 12 Seçim-37 Hükümet-4 Darbe**, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s. 93.

¹⁸ Selçuk Duman, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanları**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, 2. Baskı, s. 358.

¹⁹ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015, s. 242.

²⁰ Duman, ss. 357-358.

²¹ Esenay Aydoğan, “1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni”, **Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2004, s. 91.

²² Güler Bek Arat, **1970 ve 1980 Yılları Arasında Türkiye’de Kültürel ve Sanatsal Ortam**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara 2007, s. 32.

²³ Soner Dursun, “Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s. 423.

²⁴ Abdulvahap Akıncı, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, Aralık 2013, s. 41.

İç etkenlerin yanı sıra, dış etkenler de Türkiye'nin durumunu etkilemiştir. Bu dış etkenler daha çok ekonomi temelli idi. 1973 yılındaki petrol krizi döviz talebini de tetikledi. Ayrıca, dışarıdan kredilerin gelmemeye başlaması, dışarıya bağlı üretim kalemlerinin temin edilememesine neden olmuştur. Bu da, “*temel ihtiyaç malzemelerinde*” talebin karşılanamaması sorununu ortaya çıkararak, 1970'lerin Türk filmlerine de konu olan karaborsa ve kuyruklu günlerin²⁵ yaşanmaya başlamasına neden oldu. Böylece, Türkiye kendisini 1977-1980 döneminde büyük bir ekonomik krizin pençesinde bulmuştur.²⁶ Yaşanan döviz sıkıntısından dolayı kritik konumdaki elektrik ve petrol ithalatı da yapılamaz hale gelmişti. Ayrıca, hız kesmeyen ve yüzde 200'ler gibi çok uç noktalara gelen zamlar vatandaşın belini bükmekteydi.²⁷ Bu da “*yağ, ilaç, tüp gibi temel ihtiyaç ürünlerini*” vitrinlerde görmeyi neredeyse imkânsız hale getirdi. Bu şartlar, Türkiye'yi Uluslararası Para Fonu/The International Monetary Fund (IMF)'ndan para almak zorunda bıraktı.²⁸

1970'lerin ikinci yarısından sonra ülke yönetimini zaman zaman “Milliyetçi Cephe (MC) Hükümetleri” olarak adlandırılan ve Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) (sadece 31 Mart 1975-21 Haziran 1977'deki koalisyonda yer aldı.) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) tarafından meydana getirilen hükümetler idare etti (3 kez). MC hükümetleri döneminde Başbakanlık koltuğunda sürekli olarak Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel oturmuştur. Bunun karşısında ise, kimi dönemlerde de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Bülent Ecevit başbakanlık görevini icra etti (2 kez). Dönemin MHP Yönetim Kurulu Üyesi Taha Akyol'a göre bu hükümetler gerçekçi bir anlayışla değil, “ortanın solu” hareketiyle birlikte sol siyasete bir canlılık getiren Bülent Ecevit'in ilerleyişini durdurmak için kurulmuştur. Yine Akyol'a göre, “*Yükselen Solun peşindeki milyonlar bu hükümeti kendisine karşı düşman olarak görmüştür. MC'nin temel hatası, cephe olmasıydı. Cephe mantığı ile hareket etmesiydi.*”²⁹ Bu da, ülkede kamplaşma sorununun yaşanmasında etkili olmuştur.

²⁵ Ekonomik sorunlardan dolayı temel ihtiyaç ürünlerinin yeter sayıda bulunamamasından dolayı insanlar mevcut ürünleri alabilmek için sıraya giriyorlardı.

²⁶ Metin Bayrak-Osman Cenk Kanca, “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Mart-Nisan 2013, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi., <http://www.akademikbakis.org/eskisite/35/11.pdf> (08.04.2016), s. 2.

²⁷ M. Ali Birand-Hikmet Bilâ-Rıdvân Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 61.

²⁸ Aydın-Taşkın, s. 304.

²⁹ Birand- Bilâ- Akar, s. 47.

Solun MC hükümetlerini kendine düşman olarak algılamasının yanı sıra, 1970'lerin ortasından itibaren işçi sınıfı ve sol hareketlerin sesi daha fazla duyulur oldu. Bu süreçte, toplumda ipleri iyice geren 1977'deki 1 Mayıs olayı, Kahramanmaraş, Çorum, Malatya, Sivas ile Bingöl'de ölümlerle sonuçlanan olaylar ve sol ve sağ kesimin kanaat önderlerine düzenlenen suikastlar gerçekleştirildi. Ayrıca bu dönemde, bazı sol gruplar şiddet olaylarına yönelirken, karşı grupta yer alan “*radikal Milliyetçi*” bir kesim de “*vatani koruma kaygısı*” söylemi ile bu kaotik ortamın diğer tarafını oluşturdu.³⁰ Sağ kesim, CHP'yi komünistlere kol-kanat germekle suçlarken, sol ise, Ülkücü hareketi “*Faşist*” olarak nitelendirmekteydi.³¹ 19-25 Aralık 1978 tarihleri arasında yaşanan ve “*Maraş Katliamı*” olarak adlandırılan olaylar sonucunda 111 kişinin hayatını kaybetmesi üzerine hükümet; Maraş, İstanbul, Ankara, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Şanlıurfa'da sıkıyönetim ilan etti.³²

Sadece 1980 yılının başından darbenin olduğu 12 Eylül 1980'e kadar olan dönemde yaşanan olayların bilançosuna bakıldığında, terör dolayısıyla 1606 kişi hayatını kaybetti. Devlet, olayları önleme konusunda aciziyet göstermiştir. Halkın güvenliğini tehdit eden bu ortamda, siyasi partilerin en sağlıklı çözüm yolu olarak görülen erken seçim kararında anlaşamamaları darbeye giden süreci hızlandırdı.³³ Fakat dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, partilerin bu yönde eleştirilmesinin doğru olmadığını çünkü demokratik rejimlerde her konuda bir araya gelme gibi bir durumun söz konusu olamayacağını ifade etmiştir.³⁴

Darbeye adım adım gidildiği bu karışık ortamda bir kez daha iş başında, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'in “dışarıdan” desteğini alan Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti bulunuyordu (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980). Ordu içinde özellikle MSP'ye bakışın giderek olumsuz bir hâl alması Demirel'i MSP'yi dışarıda bırakan bir hükümet kurma tercihinde bıraktı.³⁵ Bu sıkıntılı günlerin Başbakanı Süleyman Demirel, hükümetin iki ana vazifesi olduğunu belirterek şöyle söylemiştir: “*Birisi, anarşiyi durdurmak, ikincisi de, rayından çıkmış ekonomiyi rayına oturtmaktır. Memleket bir taraftan anarşi, bir*

³⁰ Akıncı, s. 41.

³¹ Birand-Bilâ-Akar, s. 51.

³² Aydın- Taşkın, ss. 299-300.

³³ Akıncı, ss. 41-42.

³⁴ ANAP İktidarı 12 Eylül'ün Ürünüdür, Nesil Matbaacılık, İstanbul, Yayın yılı yok, s. 11.

³⁵ Aydın-Taşkın, s. 307.

tarafından yokluk içinde kıvranıyordu. Anarşi kurbanları her geçen gün artarken, enflasyon üç rakamlı sınırlara dayanmıştı.”³⁶ Demirel bu yüzden ekonomiye öncelik vererek, kriz ortamından çıkış için ekonomik tedbirleri uygulayacak isimleri görevlendirdi. Maliye Bakanı İsmet Sezgin olurken, Turgut Özal da DPT Müsteşar Vekili oldu.³⁷

Bununla birlikte Demirel, ekonomik tedbirlerin yanı sıra, askeri tedbirlerin de önemli olduğunu ifade ederek, olağanüstü şartlarda göreve gelmiş olmalarından kaynaklanan sebeplerden ötürü askere üst düzey yetki verme konusunda açık davrandıklarını belirtmiştir:

“Biz böyle girdik işin içine. Kan dökülmesini kim ister? Kan dökülmesinin önlenmesini, asayişin sağlanmasını ihale edemezsiniz ki. Devletin güvenlik kuvvetleri yapacak o işi. Ve devletin güvenlik kuvvetlerini, sıkıyönetim komutanlıklarını topladık, güvenoyu aldığımız 25 Kasım’dan dokuz gün sonra, 4 Aralık’ta. ‘Bu durmalıdır’ dedik. ‘Durdurun bunu. Devletin, bunu sizden başka durduracak gücü yok. Ne isterseniz verelim. Yetki isteyin, yetki verelim; para isteyin, para verelim; asker isteyin, asker verelim. Ne isterseniz verelim. Yalnız, gayriinsani şekilde kullanılacak yetkileri bizden istemeyin. Ne gibi? Dersim Kanunu gibi, Sürgün Kanunu gibi, İstiklal Mahkemeleri gibi, Takrir-i Sükûn Kanunu gibi. Hukuku tatil eden bir yetki istemeyin. Bu, zulme kaçır. Anarşi ve terörü önliyorum diye devletin bizatihi kendisi terör vasıtası haline gelirse, öyle sağlanmış bir sulhun ne değeri vardır? İnsan haklarını tahrip etmeden sulhu, sükûnu sağlayın. Sulh ve sükûnu sağlamak, insan haklarını teminat altına almaktır. İnsan haklarını tahrip ederek sulh ve sükûnu sağlamanın anlamı yoktur.’ Bunları söyledik. Biz hukukun adamıyız, meşruiyetçiyiz. Sulhu, sükûnu sağlayalım diye haksızlıklar yapılmasına, büyük acılar ve yaralar açılmasına hiçbir zaman taraftar olmadık.”³⁸

Demirel’in üzerinde hassasiyet gösterdiği husus, sorunların anlık sert çözümlerle “bastırılmasının” ülkeye bir menfaat sağlamayacağı şeklindedir. Yani, meseleye yaklaşımı, ileride kapanması güç yaraların açılmaması yönündeydi. Fakat bu yetki meselesinde, askeri kanattan gelen yeni kanunlara ihtiyaç olduğu yönündeki taleplerin zamanlamasına tepki gösteren Demirel, ülkedeki kargaşa ortamının 43. hükümetten önce de var olduğunu fakat yeni kanun isteklerinin kendilerinden istenmesinin anlaşılabilir olmadığını söyledi.³⁹ Öte yandan, Mümtaz Soysal yetki konusuna farklı bir açıdan bakarak, sorunun sivil idarenin elindeki yetkileri hakkıyla kullanamamasından kaynaklandığını; çözümün “iç güvenlik mekanizmasındaki yandaşlık hastalıklarının, yetersizliklerinin ve laçkalıklarının gerek eğitim, gerek

³⁶ Süleyman Demirel, **İslam, Demokrasi, Laiklik**, Yeni Asya Gazetesi Neşriyatı, İstanbul 1991, s. 206.

³⁷ Aydın-Taşkın, s. 308.

³⁸ Demirel, ss. 206-207.

³⁹ **ANAP İktidarı 12 Eylül’ün Ürünüdür**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, Yayın yılı yok, s. 5.

atamalar, gerekse yükselmeler ve işlemler yoluyla belli bir ciddilik denetimi altında tutulması” ile mümkün olabileceğini ifade etti.⁴⁰

Ülkedeki sağ-sol çatışmalarında birçok insan hayatını kaybetmekteydi. Bunun yanı sıra, tanınmış isimler de suikastlara uğramaktaydı. Bunlardan birisi de Milliyet gazetesi Başyazarı ve Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi idi. Diğer yandan, Milliyetçi gazeteci-yazar İlhan Egemen Darendelioğlu da bir suikast sonucu hayatını kaybetti. Yine eski başbakanlardan Nihat Erim ile DİSK eski Başkanı Kemal Türkler suikastları da ülkedeki gerilimi iyiden iyiye tırmandırmaktaydı. Bununla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından hazırlanan bir raporda, ülke içindeki kamplaşmanın orduda da görüldüğüne dikkat çekiliyordu. Bu ise, askeri müdahaleyi yapacak olan üst kademenin müdahalesini hızlandıran bir etken oldu.⁴¹ Raporda, ülkenin bir iç savaşın eşiğinde olduğu ve “askeri müdahalenin gecikmesi halinde” Silahlı Kuvvetlerin “ikiye bölünme tehdidiyle” karşı karşıya olunduğu uyarısında bulunulmuştur.⁴² Demirel’in güvenoyu almasının hemen akabinde ise, 13 Aralık 1979’da, İstanbul’da bir araya gelen generaller, darbenin tarih ve yöntemi üzerine görüş alışverişinde bulundular. Ayrıca, politikacıları sadece “kendi işleri” ile ilgilenmeleri konusunda ikaz etme kararı aldılar.⁴³

Bu karar doğrultusunda harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Aralık 1979 günü, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e, siyasilere yönelik bir uyarı mektubu iletti. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ile Kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanının imzasını taşıyan mektupta, ülkedeki iç karışıklıkla ilgili rahatsızlıklar dile getirilmekte ve tüm siyasi partilerin ortak bir çözüm etrafında birleşmeleri istenmekteydi. Fakat hedefinde siyasi parti liderleri olan mektubu muhatapları pek de üzerine almadı. Örneğin, bu mektubu kabullenemediğini söyleyen⁴⁴ Başbakan Süleyman Demirel şu açıklamada bulunmuştur: “35 günlük bir hükümetiz. Hükümet bugünkü şeylerin sebebi olsa veya iddia edilse anlarım. O manaya almak mümkün değildir. Zaten 35 günde her şeyi bu duruma getirmek imkânsızdır. Biz 14 Ekim seçimlerinden sonra güvenoyu alıp işe başlamışız. Türkiye’nin bugünkü durumundan biz sorumlu değiliz ki...” Demirel bu sözleriyle yeni kurduğu hükümetinin ülkenin birikmiş sorunlarının sorumlusu ilan

⁴⁰ Mümtaz Sosyal, “Ordu ve Terör”, **Milliyet**, 2 Eylül 1980, s. 2-8.

⁴¹ Birand-Bilâ-Akar, s. 143.

⁴² Mehmet Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul 1994, s. 20.

⁴³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, 8. Baskı, s. 206.

⁴⁴ Kurtul Altuğ, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s. 37.

edilemeyeceğini ifade ederken, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit de mektubun muhatabı olarak kendisini görmeyip uyarı mektubu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Mektup 12 Mart’a oranla değişik. Ordudaki duyarlılıkları gösteriyor ve bir model önerisinde bulunmuyor. Daha çok parlamentonun işlerlik kazanması, partilerin ve anayasa kuruluşlarının işlevleri, görevleri bakımından bazı hatırlatmalar içeriyor. Silahlı Kuvvetlerin böyle bir gereksinme duymaları önemli bir gelişmedir ve bunalımı maalesef yeni boyuta ulaştırmıştır.”⁴⁵

2. 24 Ocak Kararları

Türkiye siyasi yönden gerilim ve sancılarla dolu günler geçirirken yukarıda da ifade edildiği gibi, ekonomik olarak da çok ciddi buhranlarla boğuşmaktaydı. “Yüksek enflasyon, döviz ve enerji darboğazı, ihracatta meydana gelen gerilemeler ile birlikte yoğun bir şekilde yaşanan talep baskısı”⁴⁶ yeni kararlar alınmasını gerekli kıldı. 1979 Aralık ayında yapılan toplantılarda birtakım kararlar alındı. Bu kararlar özetle şöyledir: yabancı yatırımcıların Türkiye’ye gelmeleri için şartlar iyileştirildi, devalüasyon yapılarak günlük kur politikası uygulanmaya başlandı. Ayrıca, ihracatın önü açıldı.⁴⁷ Fakat bu ekonomik kararların açıklanması askerin 27 Aralık 1979 günkü mektubu nedeniyle, 1980 Ocak ayına erteletmiştir. Yeni düzenlemeleri yapacak isim olarak Turgut Özal düşünülmüştür. Esasında ilk başta, Süleyman Demirel’in bakanları rahat çalışamayacakları düşüncesiyle Turgut Özal’a sıcak bakmamışlar, Demirel de, bu sıkıntılı durumdan ancak Özal ile çıkılacağını söyleyerek bakanlarını ikna etmiştir.⁴⁸ 1979 Kasım ayının sonunda da Turgut Özal hem Başbakanlık Müsteşarı hem de Devlet Planlama Müsteşar vekili olarak atandı. Özal’ın kararları açıklamasından önceki dönemde Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin Alman, Amerikalı, İngiliz ve Fransız temsilcileri kendi aralarında yaptıkları kulis toplantılarında, “Türkiye’ye kredi veriyoruz, ülke faydasını görmüyor, ekonomik durum düzelmüyor; verdiğimiz krediler boşa mı gidiyor?” gibi tartışmalar yaparak Türk ekonomi yönetimine olan güvensizliklerini dile getiriyorlardı. Hatta “Türkiye’de istikrar programı hazırlayacak siyasi ve ekonomik

⁴⁵ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, Karacan Yayınları, İstanbul 1984, ss. 140-142, 153.

⁴⁶ Bayrak-Kanca, s. 3.

⁴⁷ Hayrettin Tüleykan-Selçuk Bayramoğlu, “Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number: 44, Spring II 2016, s. 405.

⁴⁸ Vahit Erdem ile 17 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

kadro yok mu? Bizler bir ekip kursak da ekonomiyi kontrol etsek”⁴⁹ tarzında sözlerle adeta Düyun-ı Umumiye’yi yeniden canlandırma düşüncelerini ortaya koymaktaydılar.

Bu arada, Turgut Özal hazırladığı kararları Bakanlar Kurulu’na sunmuş, Süleyman Demirel de bakanlarına “*Bu kararları imzalayacağız. İmzalamayan istifasını versin*” diyerek kararlılığını ortaya koymuştur. Bütün bakanların imzaladığı bu kararlar 25 Ocak 1980’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi.⁵⁰ Asker de kararları olumlu karşılamıştır.⁵¹ Esas olarak, ekonomide liberal anlayışın yerleştirilmesi düşünüldü.⁵² Hüsnü Doğan’a göre, bu kararların alınmasındaki amaç, öncelikle, ülkenin en önemli sorunlarının başında gelen kıtlıkları, kuyrukları bitirmektir.⁵³ Bir görüşe göre bu istikrar programı, birçok kimse tarafından tam olarak algılanamayan küresel ölçekli liberal ekonomi anlayışının Türkiye bölümünü oluşturmaktaydı.⁵⁴ Aynı zamanda, “*Ekonomide alınan bu yapısal kararlar liberal politikaların küresel düzeyde tekrar gündeme geldiği bir döneme denk düşmekteydi.*”⁵⁵ Buna karşın, bu kararlar Hasan Bülent Kahraman’a göre, devlet sermayesinin elden çıkarılmasını amaçlamaktaydı.⁵⁶ Programın kısa ve uzun vadeli hedefleri bulunmaktaydı. Kısa vadede, enflasyonu kontrol altına almak; orta vadede ise, enflasyonu Avrupa ülkeleri seviyesine getirdikten sonra ise bir kalkınma hamlesi başlatarak işsizliği azaltmak hedeflenmekteydi.⁵⁷ Ancak, bu kararlar sadece liberal ekonomi anlayışını değil, liberal siyaset anlayışının da Türkiye’de yerleşmeye başlaması sonucunu doğurdu.⁵⁸

Öte yandan, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal, komuta kademesine iki ayı brifing vererek, askeri hem ekonomik tablodan haberdar etmiş hem de alınan

⁴⁹ Erdem, ss. 120-121, 123.

⁵⁰ Turgay Yavuz, **Özal’ın Mirası ve Anılarıyla Ekrem Pakdemirli**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2013, s. 81; **Resmi Gazete**, 25 Ocak 1980, Sayı: 16880 Mükerrer, s. 4-10.

⁵¹ Mehmet Ali Birand-Soner Yalçın, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul 2012, s. 78.

⁵² Emre Gök, **1980 Sonrası Yönetimde Liberal Politikalar (Anavatan Partisinin Turgut Özal’ın Yılları)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya, 2008, s. 88.

⁵³ Uğur Güzel, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul 2008, s. 394.

⁵⁴ Ayfer Dağdelen, **Kenan Evren ve Türkiye’de 1980’li Yılları**, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s. 74.

⁵⁵ A. Vahap Uluç, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 23, 2014, s. 114.

⁵⁶ Hasan Bülent Kahraman, **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, s. 168.

⁵⁷ Erdem, s. 128.

⁵⁸ Bülent Şener-Çağrı D. Çolak, “Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 18, Aralık 2015, s. 403.

önlemler hakkında bilgilendirmiştir.⁵⁹ İlk brifingi 24 Ocak'tan yaklaşık on gün önceyken, diğeri ise 24 Ocak kararlarının uygulama aşamasındaydı.⁶⁰ Demirel ise brifingde, bu programla neyi amaçladıklarını şöyle açıklamıştır: “(...)bu tedbirler yedi tane yoku var yapacak. Petrol var olacak, döviz var olacak. Evvela döviz var olacak, petrol var olacak, yatırım var olacak, mal var olacak, üretim var olacak, para var olacak. Mesele sadece döviz bulmaktan ibaret değil. Hepsi beraber düşünülecek ve pahalılaştırma kontrol altına alınacak.”⁶¹

Alınan bu ekonomik kararların başındaki isim Turgut Özal ise, bu programın niçin uygulandığını şöyle izah etmiştir: “24 Ocak kararları alınmasaydı, Türkiye tam anlamıyla bir Güney Amerika ülkesi olurdu. Arjantin'deki gibi enflasyon yüzde binleri geçer, her hafta fiyatlar iki misli yükselir, fakirlik iyice artar, orta sınıf ortadan kaybolur ve ülkenin her tarafı sosyal yönden çürürdü.” Özal bu sözleri ile ülkenin ekonomik şartlarının bu kararların alınmasını mecbur kıldığını belirtti.⁶² Programın uygulanmasına darbeden sonra da devam edildi. Bunda, askerle burjuvazi arasında kurulan “ittifak” etkili olmuştur. Birbirine “ihtiyaç duyan” iki kesim arasındaki ilişkide Tosun'a göre, Türk Silahlı Kuvvetleri “daima” burjuvazinin ekseninde hareket etmiştir.⁶³

3. Darbeye Yaklaşırken

Alınan birtakım ekonomik kararlara rağmen ülke içinde çalkantılı hava bir türlü dağılmak bilmiyordu. Yukarıda ifade edildiği gibi, hem sağ-sol çatışmaları hem de siyasi istikrarsızlık devam etmekteydi. Diğer yandan, 24 Ocak Kararları'na tepki gösteren MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan dışarıdan desteklediği hükümete olan desteğini sonlandıracağını açıklarken, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit de hükümeti sert bir dille eleştirmekteydi. Bunun üzerine erken seçim kararı almak isteyen Başbakan Demirel'e muhalefetten istediği destek ise gelmedi. Üstelik bir de, 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine Köşk'ün yeni sahibinin bir türlü TBMM tarafından seçilememesi siyasi tansiyonu

⁵⁹ Aydın-Taşkın, s. 311.

⁶⁰ Barlas, s. 7.

⁶¹ Dağdelen, s. 76.

⁶² Uluç, s. 115.

⁶³ Tanju Tosun, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, s. 147.

yükselten sebeplerdendi. Bu da, 12 Eylül yönetimi için darbenin bir gerekçesi sayılacaktı.⁶⁴

Tüm bu yaşananlar bir askeri darbenin ayak seslerini güçlendiriyordu. Genelkurmay Başkanlığı'nda ülkenin çeşitli sorunları hakkında uzman kişilerden bilgiler alınıyordu. Fakat bu toplantıların bir darbe hazırlığı olduğu pek tahmin edilmemiştir. Hatta askerlerin bu yaptıklarını duyarlılık olarak değerlendirenler dahi olmuştur.⁶⁵ 1980 Haziran ayı ortasından itibaren darbe gününün kararlaştırılması için Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kuvvet komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve İkinci Başkan ve iki kişilik ekip günlerce süren toplantılar gerçekleştirdiler. “Bayrak Harekâtı” adı verilen müdahalenin zamanı konusunda Evren bir ara 11 Temmuz tarihini düşünmüş ama bu konuda nihai bir karar verilmemiştir. Çünkü Süleyman Demirel hükümetinin 3 Temmuz'da güvenoyu alması müdahalenin ileri bir tarihe ertelenmesine neden oldu.⁶⁶ Ancak, Temmuz 1980'de Kenan Evren ile görüşen gazeteci Cüneyt Arcayürek müdahaleyi kastederek “*Ne zaman yapacaksınız?*” diye sorunca; “*Daha değil*” cevabını almıştır. Bu söz, net bir şekilde askerlerin “*şartlar olgunlaştığında*” darbe yapacağını işaretliydi.⁶⁷ Asker kapalı kapılar ardında bu hazırlıkları yaparken bir taraftan da Başbakanlık'a 5 Ağustos 1980 tarihinde bir uyarı mektubu göndermiştir. Çeşitli konularda uyarı ve taleplerden oluşan 19 maddelik mektupta özellikle dikkat çeken nokta, “*Siyasi partiler arasında, küçük parti çıkarları bir tarafa bırakılarak, tehlikeli boyutlara varan anarşi ve teröre karşı ortak tavır alınarak partiler arasında diyalogun sağlanması*” ikazı idi.⁶⁸ Asker, adeta “*tünelden önceki son çıkış*” uyarısında bulunarak, geri dönüşü olmayan bir yola girilmekte olduğunu işaret etmiştir.

Diğer yandan, müdahaleden sonra siyasilere kalacakları yer de askerleri epey düşündürmüştür. Başkentten uzakta, çevreyle bağlantıları kopacak, aynı zamanda tüm ihtiyaçlarının giderilebileceği bir yerin seçilmesi için çalışılmış ve sonunda Gelibolu Hamzakoy'daki kamp tesisleri ile İzmir Menteş'teki Harp Okulu ve Uzunada'daki Deniz Kuvvetleri'nin motelleri en uygun yerler olarak belirlenmişti.⁶⁹

⁶⁴ Aydın-Taşkın, ss. 311-312, 317.

⁶⁵ Birand, s. 117.

⁶⁶ Evren, **Kenan Evren'in Anıları 1**, ss. 456, 460.

⁶⁷ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Döneminde Üç Adam**, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 57.

⁶⁸ Doğan, s. 36.

⁶⁹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları 1**, s. 525.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde perde arkasında bu hareketlilikler yaşanırken, Başbakan Süleyman Demirel de bir taraftan sürekli erken seçimi gündeme getiriyordu. İçinde bulunulan kaotik dönemin ancak bir seçimle aşılabileceğini söylüyordu: *“Bu işler asker kokuyor. Her geçen gün daha kötüye gidiyoruz. Gelin erken seçime evet deyin. Benim bütün hedefim ülkeyi seçimlere götürmektedir. Memlekette hükümetler bir defa seçim yoluyla el değiştirirse, bir hükümet yerini seçim yoluyla bir başka hükümete bıraksa bütün bu meselelerin altından Türkiye çok kolay kalkar. Gelin erken seçime evet deyin.”*⁷⁰

Bu teklifini Mehmet Keçeciler kanalıyla Necmettin Erbakan'a ileten Demirel, *“Hocaya (Necmettin Erbakan) selam söyleyin, Meclis'ten erken seçim kararını çıkartsın. Erken seçim kararı alınırsa ihtilal önlenir. Aksi takdirde, askeri tutamıyorum, ihtilal olacak”* demiştir. Bu mesaja “öfkelenen” Erbakan da Demirel için, *“O orada bostan bekçisi mi? İhtilali önlemek onun vazifesi. O zaten bizi hep askerle korkutur”* diye tepki göstermiştir. Necmettin Erbakan'a en yakın isimlerden Oğuzhan Asiltürk ise bir darbe olacağına inanmadığını ve ordunun açıkça ikiye ayrıldığını, *“Bizim ordu ihtilal yapmaz. Askerler Solcu ve Sağcı diye ikiye ayrılmış. Solcular yapsa Sağcılar izin vermez. Sağcılar yapsa, Solcular izin vermez. Dolayısıyla ordu ihtilal yapamaz”*⁷¹ sözleri ile dile getirdi. Dolayısıyla, Demirel, Erbakan cephesinden istediği desteği bulamadı.

Türkiye'nin Strazburg Büyükelçisi Semih Günver de, Avrupa'nın gözünde değer kaybına uğrayan Türkiye imajının yeniden eski haline gelmesi için Ecevit ve Demirel'e bir koalisyon hükümeti kurmalarının önemini ifade etti. Başbakan Demirel, Günver'e yolladığı mesajda, *“Türkiye'de her sorunun demokrasi kuralları ve parlamento içinde halledilebileceğini”* söylerken Ecevit ise, topu rakiplerine atarak, Günver'e yazdığı mektupta, kendisiyle ortak kaygılar taşıdığını ancak, diğer siyasi parti liderlerinden gerekli desteği bulamadığını belirtti. Yani ortam tıpkı askerinin uyarı mektubundaki gibiydi, muhatapları üzerlerine almamıştı. Siyasetteki bu uzlaşma arayışlarının da sonuçsuz kalmasıyla artık Türk Silahlı Kuvvetleri için geri dönüşü olmayan bir yola girilmiş oldu. 12 Eylül'den yaklaşık üç hafta önce Adnan Başer Kafaoglu ile Coşkun Kırcı 12 Eylül'ün birinci bildirisinin taslağı üzerine

⁷⁰ Yalçın Doğan, **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 1985, s. 24.

⁷¹ Mehmet Keçeciler, **Merkez Siyasetin Perde Arkası**, Hayykitap, İstanbul 2014, 1. Baskı, ss. 63-64.

çalışıyorlardı. Taslakta dikkati çeken nokta, esas bildiri metninde yer almayan “*partilerin feshedilmesi*” ifadesinin olmasıydı.⁷²

Yaklaşan müdahalede son viraja girildiğini gösteren bir sinyal de bizzat Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’den geldi. 30 Ağustos Zafer Bayramı töreninde gazetecilere, “*Yazabilirsiniz. Genelkurmay Başkanı soruyor. Erbakan 30 Ağustos’a karşı mı, değil mi?*”⁷³ diye imalı bir soru sorarak Türk Silahlı Kuvvetleri’nin laiklik hassasiyetine vurgu yapmıştır.

6 Eylül 1980 günü Petrol İş Sendikası’nda konuşan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise, halkın pasif bir konumda olduğu durumlarda demokrasinin işleyişinde sıkıntıların meydana geleceğini söyleyip “*Sonunda korkarım ki, biri çıkar, düdüğü çalar, ‘Oyun bitti, herkes evine’ der ve bir anlamsız oyuna dönüşen demokrasi de böylece sona erer*”⁷⁴ diyerek adeta darbeye doğru giden süreci belki de “bilmeden” tarif etmişti. 9 Eylül’de ise, 32 CHP milletvekili bir bildiri yayımlayarak, içinde bulunulan ortamda üzerlerine düşen sorumluluğun farkında olduklarını belirttiler: “*Sağda, geride bir CHP toplumun öncüsü olamaz. Dengeci ve kararsız tutum terkedilerek toplumsal çelişkinin emekten, bağımsızlıktan, demokrasiden yana yer alması gerekir. Türkiye’nin itilmeye çalışıldığı iç ve dış tuzaklar, CHP’nin toplumumuzun tüm anti-emperyalist, anti-faşist, anti-tekel güçlerin demokratik kurallar içinde dayanışmasına öncülük etmesi ile bozulabilir. Kurtuluş Savaşı bilincinin oluşturduğu CHP’nin 9 Eylül 1980’deki yöneticileri dünyamızın, ülkemizin ve partimizin içinde bulunduğu önemli koşullarda yeniden bir durum muhakemesi yapmak ve Atatürk’ün kurduğu parti olmanın yüklediği kaçınılmaz ödevleri omuzlamakta daha da gecikmemek zorundadır.*”⁷⁵

Tarihler 11 Eylül 1980’i gösterdiğinde birçok kimse olacıklardan habersizdi. Ancak, darbe olacağına dair söylentiler de gelmekteydi. O söylentilerden birisi de Bülent Ecevit’e iletilmiş fakat kendisi, “*Böyle haberler zaman zaman çıkıyor, herhalde onlardan biridir*” diyerek, 6 Eylül’deki açıklamasından farklı olarak darbe olacağına ihtimal vermemiştir. Mecliste de darbe rüzgârları esmeye başlamıştı. Polatlı’dan gelen tanklar kimi milletvekili tarafından tatbikat olarak yorumlanmıştı. Bazı gazeteciler de “*subay kökenli*” milletvekillerini arayarak bu olağanüstü

⁷² Doğan, ss. 38, 42, 43.

⁷³ Mehmet Erdül, **Generallerin Gecesi Zincirbozan: Kırılma Noktası**, Yayın B, İstanbul 2010, s. 16.

⁷⁴ Erdül, s. 47.

⁷⁵ Doğan, ss. 23-24.

hareketlilik hakkında bilgi edinmeye çalışıyordu.⁷⁶ Darbe olacağı haberi Hasan Celal Güzel kanalıyla Turgut Özal'a da ulaşmıştı. Özal, Güzel'den bunu Demirel'e iletmesini istemiş fakat Güzel'in çabası Başbakan'ın bu haberi almasına yetmemiştir.⁷⁷ 11 Eylül'de Bakanlar Kurulu sonrası açıklama yapan Başbakan Demirel ise, her türlü zorluğa karşı mücadeleye devam edeceklerinin mesajını vermiştir: *“Bakanlar Kurulu, anarşi, terör, bölücülük, yıkıcılık ile devletin mücadelesinde ne yapıldığı, nerede bulunduğu, ne çeşit olayların cereyan ettiği, bu konuda devletin ne yaptığı hususunu her hafta gözden geçirmiştir. Türk milletini rahatsız etmek isteyenler, Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne zarar vermek isteyenlerin bu arzuları mutlaka kursaklarında kalacaktır. Türk devleti azimkâr ve topyekûn ve bir milli meselenin gerektirdiği şekilde mücadelenin yapılmasına gayret sarf etmektedir. Hükümet, devlet demek değildir. Ama devletin önemli bir uzvudur. Hükümet canla başla Türkiye'nin düşmanlarına, Türk devletinin düşmanlarına, kanunlar dairesinde gerekli dersi vermek için yürütülen mücadeleyi takip ve idare etmektedir. Üstüne düşeni yapmaktadır ve yapmaya da devam edecektir.”*⁷⁸

Yine 11 Eylül günü, Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil'i arayarak, o gün Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ile yapacağı görüşmede muhatabının “ağzını aramasını” istemiştir. Çağlayangil de, Evren'e, *“dini hareketleri”* kastederek kendilerini rahatsız eden herhangi bir durum olup olmadığını sormuş, Evren de, *“Silahlı Kuvvetler'de disiplin vardır. Hiçbir şey yapamazlar. Biz duruma hâkimiz”* yanıtını vermiştir. Daha sonra görüşmeyi aktaran Çağlayangil'e Demirel, *“Desene, daha bir hafta mühletimiz var. Bugünden yarına bir şey olacağına benzemiyor”*⁷⁹ demiştir. Demirel'in bu sözleriyle, devletin istihbarat kurumu ile Başbakanlık arasında bir bilgi paylaşım sorunu olduğunu göstermektedir.

4. Darbe

Tüm bu söylemler, tahminler 12 Eylül 1980 günü bir kenarda kaldı ve Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyduğunu açıkladı. Ülke yönetimini Genelkurmay Başkanının başkanlığında, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ele aldı. Ülkedeki demokratik düzene son verip seçilmiş hükümeti feshederek siyasal faaliyetleri

⁷⁶ Erdül, ss. 56, 220-221.

⁷⁷ Orhan Tokatlı, **Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özal'lı Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 24.

⁷⁸ Doğan, s. 24.

⁷⁹ İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, Yay. Haz. Tanju Cılızoğlu, Güneş Yayınları, İstanbul 1990, s. 188.

yasaklayan MGK, “yeni bir hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar” yasama ve yürütmeyi kendi bünyesinde topladı. Milli Güvenlik Konseyi’nin 1 numaralı bildirisinde müdahalenin gerekçesi “ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak”⁸⁰ olarak açıklandı. Türk Silahlı Kuvvetleri darbeyi yasal bir zemine oturtmak için, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Milli Birlik Komitesi tarafından çıkarılan 4 Ocak 1961 tarih ve 211 sayılı “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yasası (md. 35)” hükmünü değiştirerek kendisine dayanak yapmıştır. Ancak, 35. maddeyle, ordunun, ülke idaresini üzerine alma yetkisi yoktu.⁸¹

Darbenin başındaki isim Kenan Evren, anılarında müdahalenin gerekçelerini şöyle sıralamıştır:

- “Milli birliği korumak
- Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek
- Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak
- Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak
- Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı Cumhuriyeti ve onun laik yapısını işlerli kılmak
- Sivil idareyi yeniden tesis etmek”⁸²

Bu gerekçelerinin dışında, darbenin bir de ekonomiyle ilgili yönü vardı. Zira 13 Haziran 1979’da Uluslararası Para Fonu (IMF) ile imzalanan stand-by anlaşmasının uygulanabilmesi için ülkede istikrara ihtiyaç vardı.⁸³

Bu arada, darbenin yapıldığı saatlerde Süleyman Demirel ile Bülent Ecevit’e Kenan Evren tarafından bir yazı gönderildi. Müdahalenin gerekçelerinin sıralandığı ve siyasilere açıktan göndermelerin olduğu yazıda, gözaltına alınacakları ve bundan sonraki süreçte olacaklar hakkında bilgi verildi. Diğer yandan, MSP ile MHP’li vekillerin tamamına yakını, CHP’nin 9 Eylül günü bir bildiri yayımlayan 32 milletvekili ve bazı AP milletvekilleri, Dil Okulunda bir süre gözetim altında tutuldular. Darbeye liderlerden ilk tepki ise gecikmemiştir. 12 Mart 1971’de de görevini bir askeri muhtıra ile bırakan “sabık” Başbakan Süleyman Demirel, “Bizim

⁸⁰ “Milli Güvenlik Konseyi’nin Bildiri ve Kararları”, **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, 19.09.1980, Cilt: 1, s. 4.

⁸¹ Mehmet Semih Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 974.

⁸² Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 39-40.

⁸³ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, (Çev., Fikret Adaman), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, 10. Baskı, s. 206.

millet ve devlet önünde alınımız açıktır. Verilmeyecek hiçbir hesabımız yoktur. Birtakım rahatsızlıkları ben de duydum. Milli Savunma Bakanını görevlendirdim. Ama harekâta ilişkin herhangi bir ipucu alamadım” diyerek istihbarat soruna işaret ederken, Bülent Ecevit de, “12 Eylül, bir 12 Mart değil. 12 Eylül, geçen yüzyıldan bu yana ordunun ülke yönetimine en ağır müdahalesidir. En kapsamlı, en derin bir müdahaledir” ifadesiyle, olayın büyüklüğünü dile getirmiştir. Henüz askere teslim olmayan ve 27 Mayıs darbesinin önemli isimlerinden MHP Genel Başkanı ve eski asker Alparslan Türkeş ise, “Ben gelişmeleri izliyorum. Ne olacağını tam bilmiyorum. Ordu kışladan çıkınca, kimin ne zaman ne yapacağı belli olmaz. İhtilalden geliyorum ben. Herkes birbirini kollar. Hiyerarşi içinde yapıldı. Ama Sol bir cunta bu hareketten bir mâdil (sapılacak yer) alır ve kendi harekete geçebilir. Bunun için beklemek gerekir”⁸⁴ açıklamasında bulunarak, ordu içindeki ideolojik bölünmeye dikkat çekmiştir. Liderlerin bu açıklamalarından bir süre sonra Türkeş ve Erbakan, İzmir Uzunada’ya gözetim altında tutulmak için gönderilirken, 12 Eylül öncesinde siyaset meydanında pek bir araya gelmeyen Ecevit ve Demirel ise Hamzakoy’a yollandılar. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit buldukları yerde bir ay kalırken; haklarında ceza davası açılan MSP lideri 1, MHP lideri ise 4,5 yıl “tutuklu kaldılar”.⁸⁵

Diğer yandan, Genelkurmay Başkanı olarak darbeyi gerçekleştiren Kenan Evren, uhdesine aldığı Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanlığı görevleri için 18 Eylül 1980 tarihinde yemin etti.⁸⁶ Evren yaptığı bir açıklamada, Milli Güvenlik Konseyi olarak uzun süre bu makamda kalmak niyetinde olmadıklarını ve Cumhurbaşkanlığı makamında da gözleri olmadığını ifade etti.⁸⁷

a. Turgut Özal’ın Başbakan Yardımcılığı

Asker göreve gelir gelmez birçok noktada siyasi kadroları tasfiye etmeye başlamıştı. Fakat ekonomi sahasında daha temkinliydi. Çünkü ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum hassasiyet içeriyordu. Ortada IMF ile imzalanan yeni bir anlaşma vardı. Necdet Öztoran’a göre, komutanlar hassas olan ekonomik tablonun farkında oldukları ve dış desteğin kesilmemesi için 24 Ocak Kararları’nın devam

⁸⁴ Doğan, ss. 22, 29-30, 45-46, 69.

⁸⁵ Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi Cilt 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2005, s. 32.

⁸⁶ S. Duman, s. 367.

⁸⁷ “Evren: Daha Bekleseydik İç Harbe Giderdik”, **Milliyet**, 3 Ekim 1980, s. 10. Fakat Evren 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan anayasa referandumu sonucunda Türkiye Cumhuriyeti’nin yedinci cumhurbaşkanı oldu. “Kenan Evren Cumhurbaşkanı”, **Milliyet**, 8 Kasım 1982, s. 1.

ettirileceğini dünyaya göstermek istemişlerdir.⁸⁸ Diğer bir ifadeyle, askerler bu yeni ekonomik anlayışının sürdürülmesi için “ikna edildiler.”⁸⁹ Bu bağlamda, 24 Ocak Kararları’nın hazırlayıcılarından ve son hükümette Süleyman Demirel’in Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal’a askerden 14 Eylül’de görev teklif edildi. Özal, askerler tarafından gelen teklifi gözaltındaki Süleyman Demirel ile paylaşmıştır. Demirel de, “Devlet devamlıdır, hizmet devam etmeli. Sen şimdi eline sekiz-dokuz aydır ağır bir yük almışsın. Tam yolun ortasında yükü bir anda elinden bırakırsan hem yük bozulur, hem de seni tahrip eder. Hizmetin devamlılığını unutmamak lazım”⁹⁰ diyerek, Özal’a teklifi kabul etmesini telkin etmiştir. Fakat Demirel’in bu “iznini” gazeteci Yavuz Gökmen “samimi” bulmayarak gerekçesini de şöyle izah etmiştir: “Demirel, Özal’a ‘Görevi kabul et, bunlara yardımcı ol’ derken samimi değildi. Tanıdığım Demirel’in bu sözleri söylerken içten olabileceğini kabul edemiyorum. Her şeyden önce telefonun dinlendiğini Demirel iyi biliyordu ve bu önemli bir manevi baskıydı. Böyle bir baskı altında yapılan konuşmanın samimi kabul edilmesi zaten objektif ölçülere sığmaz. Askerin elindesiniz ve akıbetinizi bilmiyorsunuz. Üstelik yalnız siz değil; çok sevdiğiniz eşiniz de askerın elinde. (...)Bu koşullarda yapılan bir telefon konuşmasında söylenenleri direktif saymak mümkün değildir. Asıl doğru olan, bu konuşmayı ‘yok’ saymaktır.”⁹¹

21 Eylül’de Bülend Ulusu tarafından açıklanan yeni hükümette Turgut Özal, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı görevine getirildi.⁹² Özal askerın kendisiyle çalışmasının nedenini şu sözlerle izah etmiştir: “1979-1980 senesinde Türkiye’nin durumu fevkalade kritikti. Ekonomik kararlar alınmış, bazı düzeltmeler görülmüştü. Ama çok daha uzun bir süreye ihtiyaç vardı. Tam bir nekahet devresini tamamlayıp Türk ekonomisinin sağlam ayaklar üzerinde durabilmesi daha uzun bir süreye bağlıydı.”⁹³

⁸⁸ Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 1990, s. 115.

⁸⁹ Selami Erdoğan, **Anavatan Partisinin Siyasal Dönüşümü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara 2008, ss. 128-129.

⁹⁰ Doğan, s. 47; Barlas, s. 10.

⁹¹ Yavuz Gökmen, **Özal Sendromu**, V Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 54.

⁹² **Ayın Tarihi**, 21 Eylül 1980.

⁹³ Barlas, s. 6. Gülhane eski Akademi Komutanı Prof. Dr. General Necati Kölan, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya’nın 12 Eylül’den kısa bir süre önce gittiği ABD’de, muhataplarından darbenin onayını aldıktan sonra, ABD’lilerin yeni dönemde değerlendirilmesini istedikleri isimler arasında Turgut Özal’ın da olduğunu söylemiştir. Tokatlı, s. 28. Ahmet Özal ise, Turgut Özal’ın görevi kabul etmeden önce ekonomik açıdan geniş yetkilere sahip olma şartını ileri sürdüğünü ifade eder. Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

Turgut Özal makam olarak bir önceki döneme göre yükselmişti. Fakat Hüsnü Doğan'a göre, Özal'ın hareket sahası bu yükselmeye doğru orantılı olmadı: “12 Eylül'den sonraki dönem için Özal'ın unvanı her ne kadar yükseldi, başbakan yardımcısı oldu ama Özal ekonomide Demirel döneminde etkili olduğu kadar etkili olamadı. Çünkü burada müdahaleler çok daha fazlaydı. Çünkü askeri yönetime akıl veren, onlara öyle değil böyle yapın diyen çok insanlar vardı. Onlar da bize göre yeterince hızlı davranmıyorlardı. Bu bakımdan şu değerlendirmeyi net olarak yapabilirim: Özal'ın müsteşarlıkta ekonomide yaptığı etki, başbakan yardımcılığı dönemine göre daha fazladır, daha etkilidir. Zaten 24 Ocak kararları da oraya aittir.”⁹⁴ Turgut Özal da, üzerindeki asker baskısını şu sözlerle ifade etmiştir: “Devamlı bir gözaltındaydım. Çünkü ben, eski iktidarın sağ kolu durumundaydım. Onun için askerler bana devamlı şüpheli baktılar.”⁹⁵ Özal'ın bu ifadeleri, askerin kendisiyle zorunluluktan dolayı yola devam ettiği sonucunu kuvvetlendirmektedir.

b. Siyasi Partilerin Feshi

Darbeden yaklaşık üç hafta önce hazırlanan MGK'nın 1. bildirisinin taslak metninde “partiler feshedilmiştir” ifadesi yer almış fakat esas metine bu ibare konmamıştı.⁹⁶ Fakat darbe yönetimi Türk siyasetinde köklü bir yapı değişikliği gerçekleştirmeyi istedi.⁹⁷ Bu doğrultuda hareket edilerek, Milli Güvenlik Konseyi'nin 19 Eylül 1980 tarihli 7 numaralı bildiriyle, siyasi parti faaliyetleri yasaklandı.⁹⁸ Ardından da, 16 Ekim 1981 tarihinde “tüm teşkilat, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik ve lokal diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedildiler.”⁹⁹ Bu kanunla, 11 Eylül 1980 tarihi itibarıyla aktif konumdaki siyasi partiler kapatılarak, “para dâhil, taşınır taşınmaz tüm mallarına” devlet tarafından el konuldu. Böylece, yeni dönemi şekillendirecek olan Danışma Meclisi'nin işi kolaylaştı.¹⁰⁰ Esasında Kenan Evren, daha ileri bir hamlenin, yani partilerin feshedilmesinin kendisine 12 Eylül'ün hemen akabinde önerildiğini ancak

⁹⁴ Birand-Yalçın, s. 115.

⁹⁵ Barlas, s. 14.

⁹⁶ Doğan, s. 43.

⁹⁷ Hüseyin Çavuşoğlu, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22, Aralık 2009, s. 169.

⁹⁸ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, 19.09.1980, Cilt: 1, s. 6.

⁹⁹ **Resmi Gazete**, 16 Ekim 1981, Sayı: 17486 Mükerrer, s. 1.

¹⁰⁰ Aydın-Taşkın, s. 332.

bunu kabul etmediğini söyledi.¹⁰¹ Ayrıca, siyasi partilerin niçin feshedildiğini şu sözlerle açıkladı:

“Türkiye’de siyasi partilere dayalı demokratik parlamenter sistem mutlaka kurulacaktır. Ama mevcut bu partilerle değil. Yıkılan bir binanın enkazını kaldırarak yapılan bir bina nasıl çökerse, yurdu 12 Eylül öncesine getiren partilerle kurulacak bir demokrasi de yeniden yıkılmaya mahkûm olacaktır. Sağlam olması için yeni malzeme ile yapılan binada olduğu gibi, biz de hür demokratik parlamenter sistemimizi ancak yeni anayasa ve partiler kanununa uygun olarak kurulacak yeni siyasi partilerle inşa etmenin mümkün olacağına inandık ve milletin de isteği doğrultusunda mevcut partileri feshetme kararını aldık.”¹⁰²

Evren yeni dönemin bir reform hareketiyle değil, kökten değişen siyasi yapıyla kurulacağını ifade etti. Tabii burada Evren’in söylediği, *“milletin de isteği doğrultusunda mevcut partileri feshetme kararını aldık”* ifadesi dikkat çekicidir. Zira milletin bu yönde bir talebi olduğu noktasında askeri idarenin elinde ne gibi dayanaklar vardı açıkçası muammadır. Halkın anarşiden bıkip bunun faturasını siyasi partilere kesmek istediği kastedildi ise, yasaktan altı yıl sonra aynı halkın o partilerin liderlerine yeniden siyaset yolunu açması gibi de bir gerçek vardır.

c. 1982 Anayasasının Kabulü ve Kenan Evren’in Cumhurbaşkanı Seçilmesi

12 Eylül 1980’de yapılan darbenin ardından sıra, tıpkı 27 Mayıs 1960 darbesinde olduğu gibi, yeni bir anayasa yapmaya gelmişti. Fakat bu süreçte askeri yönetim tarafından anayasanın sağlıklı bir şekilde tartışılmasının önüne geçilmiştir. Bu da, referandumda sandık başına gidecek olan vatandaşın karar verme sürecinde meselenin artı ve eksilerini tam olarak değerlendirmesine olumsuz bir etki yapmıştır.¹⁰³ Bu kapsamda, 21 Ekim 1982 günü yayımlanan 71 sayılı MGK kararında, *“Parlamenter demokratik rejime sağlıklı ve güvenli bir biçimde süratle geçebilmeyi sağlamak amacı ile düzenlenmiş olan Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının radyo ve televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtmaya konuşmaları hiçbir surette eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunamaz”¹⁰⁴* denildi.

Öte yandan, Türkiye’de demokrasinin yeniden inşası sürecinde gerekli hazırlıkların yapılması için Kurucu Meclis görevlendirildi ve bu meclis de Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ile Danışma Meclisi (DM) olarak iki oluşumdan meydana

¹⁰¹ Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 1990, s. 80.

¹⁰² Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları Cilt 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 421.

¹⁰³ Fikret Başkaya, “Türkiye’nin 1980 Dönemeci”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 986.

¹⁰⁴ **Resmi Gazete**, 21 Ekim 1982, Sayı: 17845 Mükerrer, ss. 1-2.

geldi.¹⁰⁵ Bunlar arasında “eşitlik değil, ast-üst ilişkisinin bulunduğu” ve MGK tarafından seçilen DM üyelerinin de “danışman” statüsünde olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

Yeni anayasanın yapımı sırasında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından getirilen öneride, tek meclisli bir yasama organı tavsiye edilmiştir. Bu önerinin gerekçesi ise şöyle izah edilmiştir:

“1961 anayasasında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu’ndan oluşmaktaydı. Cumhuriyet Senatosu 1961 anayasasını yapanların beklediği görevleri yapamamıştır. Çift meclis, kuramsal bakımdan parlamenter sistemin ‘olmazsa olmaz’ niteliğinde bir unsuru değildir. Parlamenter sistemler çift meclisli olabileceği gibi tek meclisli de olabilir. Daha çok federal devlet yapısına sahip ülkelerde karşılaşılan çift meclis sistemi kaldırılarak, 1921 ve 1924 anayasalarının geleneğine dönülmektedir. Yapılan bu değişiklikle yasama süreci basitleşecek ve daha hızlı bir yasama işlevi sağlanmış olacaktır. Yine, bu değişiklik yasaların biçim yönünden iptal edilme olasılığını da azaltacaktır. Zaten anayasa yargısının kurulduğu bir sistemde, ikinci meclisten beklenen denetimin pek pratik bir yararı da yoktur.”¹⁰⁷

Bu açıklamayla tek yapılı meclis sisteminin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel yapısına daha uygun olduğu ifade edilmiştir. Diğer yandan, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu, bu süreçte çeşitli kişi ve kuruluşlar ile yeni anayasa için görüş alış-verişinde bulundu.¹⁰⁸

Komisyon tarafından hazırlanan taslak 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi Genel Kurulu’na iletildi. Tasarı, Danışma Meclisi Genel Kurulu’nda 23 Eylül 1982 günü, 156 üyeden 120’sinin olumlu oyları ile kabul edildi. Bu gelişmenin ardından Milli Güvenlik Konseyi’nin son şeklini verdiği metin 2709 sayılı yasa olarak 18 Ekim 1982’de Resmi Gazete’de yayımlanıp¹⁰⁹ 7 Kasım 1982’de halk oylamasına sunuldu.¹¹⁰ 7 Kasım 1982’deki halk oylaması ile 1982 Anayasa’sı, yüzde 8,6 “hayır” (1.626.431 seçmen) oyuna karşılık, yüzde 91,4 “evet” (17.215.559 seçmen) oyuyla kabul edilerek¹¹¹ sonuçların açıklanmasıyla 9 Kasım 1982’de yürürlüğe girdi.¹¹² Yeni anayasanın özünde, yürütme erkinin güçlendirilmesi anlayışı

¹⁰⁵ Resmi Gazete, 30 Ekim 1981, Sayı: 17386 Mükerrer, s. 1.

¹⁰⁶ Şeyda Belhan, **Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2005, s. 34.

¹⁰⁷ Ankara Üniversitesi, **Gerekçeli Anayasa Örneği**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 497, Ankara 1982, ss. 83-84.

¹⁰⁸ Hikmet Sami Türk, “Ana Çizgileriyle 1982 Anayasa Tasarısı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 40, Yıl: 1988, s. 75.

¹⁰⁹ Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17844 Mükerrer, ss. 1-57.

¹¹⁰ Sezer Ayan, “Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C: 8, Sayı: 2, 2007, s. 9.

¹¹¹ **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2008, s. 2.

¹¹² Resmi Gazete, 9 Kasım 1982, Sayı: 17863 Mükerrer, s. 59.

vardır. Ayrıca, eski siyasilerin siyasi konularda görüşlerini açıklamaları yasal olarak imkânsız hale getirildi.¹¹³ Diğer yandan, Anayasanın kabulü, geçici 1. madde kapsamında Kenan Evren'i Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı yaptı.¹¹⁴ Çünkü tek sandıkta hem anayasa oylandı hem cumhurbaşkanı seçildi. Kenan Evren bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Şimdi bir anayasa yapıldı, bizim anayasamız. Tasvip edilirse milletin anayasası olacak. Bu anayasa varsa biz varız. Yani cumhurbaşkanını anayasadan ayrı bir oylama ile yapsak ne olacak? Farz edelim ki, bana atılan oylar anayasaya atılan oylardan daha fazla çıktı, ne olacak? Bundan koltuklarım mı kabarcak? Fuzuli masraftan başka ne çıkacak? Bazıları ‘hiç adaylar olmadan cumhurbaşkanı seçimi olur mu’ diyorlar? Ben buna razı oldum, ‘çüksün karşıma adaylar’ dedim. Ama çoğunluk olmaz dedi. ‘Böyle bir ortamda, adaylar çıkarsa doğru olmaz dediler. Ben de çoğunluğun kararına uydum.*”¹¹⁵

Açıkçası Evren'in bu izahatı, her ne kadar dönemin şartları göz önüne alınarak okunması gerekse de, Türkiye'de oluşturulmak istenen yeni demokratik düzenle ciddi bir çelişki oluşturmaktadır. Aslında bir bakıma da, yeni sistemde Evren ve dolayısıyla Türk Silahlı Kuvvetleri denetimini sürdürmek istemiştir. Bu usule yıllar sonra Süleyman Demirel'den de eleştiri gelmiştir: “*(...)Anayasaya evet dersiniz, benim cumhurbaşkanlığıma da ‘evet’ dersiniz deyip, ‘hayır’ propagandası yasadı, ‘evet’ propagandası doğal. Dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bir referandumla, milletin rızasına değil, yarattığı fiili durumun tasdikini yine anarşi korkutmacası ve sıkıyönetim sayesinde sağlayarak, milletin tepesinde 9 sene oturmayı başarmıştır.*”¹¹⁶

B. Siyasi Hayatın Yeniden Başlaması

1982 yılında Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal için birtakım sıkıntılı hadiseler cereyan etti. Özal'ın siyasi görevinin sonunun hazırlanmasında, Ankara'da görevli askerlerden bankerlere paralarını kaptıranlarla, askeri yönetim içinde Özal'la yıldızı barışmayan isimlerin birlikteliği etkili oldu. Öte yandan, İstanbul'daki iş çevrelerinde de Özal'a karşı oluşan olumsuz hava giderek yayılmaktaydı.¹¹⁷ Banker skandalı ve Kastelli'nin yurtdışına kaçışıyla bir anlamda Özal'ın makamından ayrılma süreci de başladı. Bu kaçışı ilk duyan Turgut Özal

¹¹³ Aydın-Taşkın, s. 333.

¹¹⁴ S, Duman, s. 367.

¹¹⁵ “Yürütmenin Arka Plana İtilmesi 61 Anayasa'nın En Büyük Zaafı”, **Milliyet**, 2 Kasım 1982, s. 9.

¹¹⁶ Arcayürek, s. 70.

¹¹⁷ Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, Everest Yayınları, İstanbul 2013, ss. 23-24.

oldu. Özal haberi 20 Haziran 1982 günü Nuh Kuşçulu'dan öğrendi. Ardından, bu gelişmeden devlet kademesi 21 Haziran'da, Türk kamuoyu ise 22 Haziran'da haberdar oldu.¹¹⁸ Bu gelişmelerin akabinde 14 Temmuz 1982'de Başbakan Ulusu, Özal'ın istifasını kabul etti.¹¹⁹ Özal, o günlere dair anlattığı anılarında, Kastelli olayının bir "bahane" olduğunu, zaten yaşanan gelişmelerden dolayı 12 Eylül yönetimi ile beraberliğinin sonlarına geldiğini düşündüğünü, çünkü askerin ekonomik işleyişe çok aşına olmadığını ifade etti.¹²⁰ Yani kafasındaki ekonomi modelini daha özgürce uygulayabileceği bir ortamın kalmadığını izah etti.

Bu yaşanan gelişmelerin yanı sıra, Evren'in cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından siyaset sahnesinde de bir hareketlenmeye doğru yol alınmaya başlanmıştı. Anayasa Komisyonu seçim yasasını oluşturmak için hazırlıklarını yapmaktaydı.¹²¹ Bu bağlamda askeri yönetim tarafından da, üç yıllık bir aranın ardından demokratik düzenin ülke siyasetinde yeniden işlerlik kazanması için 7 Nisan 1983'te "298 sayılı kanuna ek çıkartılarak, seçmen kütüklerin düzenlenmesi öngörüldü."¹²²

Askerin yeni dönemde siyasetin dizaynı konusunda birtakım planları vardı. Konsey, demokratik düzene geçişi ilk etapta "iki partili bir sistem" ile gerçekleştirmeyi düşünüyordu.¹²³ Bu anlayış doğrultusunda, yasal sınırlar içinde merkez Sağ ve merkez solda kurulacak partilerin, kendi ideolojileriyle aynı çizgide olan partileri bir anlamda çatısı altına alıp parti enflasyonunun önüne geçilmek istendi. Yani bu iki partili sistemle, 12 Eylül 1980 öncesi dönemde kamplaşmalara yol açan "iki parti yapılanması yerine, hem Sağda hem Solda liberal ve ılımlı devletçi" politik anlayışı benimseyecek iki partinin hayata geçirilmesi hedeflendi.¹²⁴ Bu düşünceyle, sağdaki partiyi keskin uçları olmayan Başbakan Bülend Ulusu'nun kurması planlanmıştı.¹²⁵ Ancak Cumhurbaşkanı'nın kendisini destekleyici tavrına karşın, Başbakan Bülend Ulusu bir parti kurma konusunda çok fazla istekli değildi. Hatta birtakım zorluklarla karşılaştıkça, "Komutanım bu ağır bir yük" diyerek Kenan

¹¹⁸ Gökmen, s. 61.

¹¹⁹ "31 Ay Süren Özal Dönemi Bitti", **Milliyet**, 15 Temmuz 1982, s. 1.

¹²⁰ Barlas, s. 18.

¹²¹ "Türkiye'nin Seçim Haritası Hazırlanıyor", **Milliyet**, 1 Nisan 1983, s. 1.

¹²² Tanör, s. 55.

¹²³ Doğan, s. 234.

¹²⁴ Tosun, s. 150.

¹²⁵ Doğan, s. 203.

Evren'e bu işin zorluğundan yakınmıştır.¹²⁶ Ulusu bir süre sonra da parti kurma işinden çekildi.

Nihayet, 24 Nisan 1983 tarihinde çıkarılan 76 sayılı kararla siyasi faaliyetler serbest hale geldi.¹²⁷ Özel yasak getirilen kişilerin Türkiye'nin geçmiş ya da gelecek siyasal ve hukuksal durumuyla ilgili sözlü veya yazılı açıklamalarda bulunamayacakları bildirildi.¹²⁸ Bununla birlikte, bir siyasi partinin "6 Kasım 1983 tarihindeki seçimlere partilerin katılabilmesi için 30 kurucu üyesinin MGK'nın onayından geçmesinin yanı sıra, en az 34 il ve bu illere bağlı ilçelerin de en az yarısında teşkilatlarını kurmuş olması gerekmektedir."¹²⁹ Diğer yandan, kurulacak siyasi partilerin, kendi menfaatleri doğrultusunda kullanma ihtimaline karşı "dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve meslek örgütleriyle herhangi bir siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunmalarına yasak getirildi."¹³⁰ Bunların yanı sıra, öğrenciler, öğretmenler ve devlet memurlarının bir parti ile resmi bağ kurması yasaklandı. Ayrıca, müstakbel siyasi partilerin köylerde yapılanmalarına, kadın veya gençlik kolları birimlerini faaliyete geçirmelerine müsaade edilmeyerek, siyasi hareketlerin toplumda yer edinmeleri "olanaksızlaştırılmıştır".¹³¹ Konuyu köşesinde değerlendiren Mehmet Barlas, 12 Eylül yönetimi ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in demokrasi yolunda gerekli adımları "hiç aksatmadan" attığını; buna karşın birtakım eksiklerin de olduğunu ifade etti.¹³² Bu konudaki bir başka yazısında da, getirilen bazı sınırlamaların evrensel demokratik anlayış bakımından eleştiriye açık olduğunu fakat Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkanlar'da demokrasiye sahip çıkan ender ülkelerden biri olması sebebiyle, herkesin bu özel şartların bilincinde olması gerektiğini yazdı.¹³³ Bu ifadelerden Barlas'ın askeri bir anlamda "yarım ağızla" eleştirdiği ama özünde mevcut şartlardan dolayı daha farklı bir tutum içerisinde olmadığını anlaşılmaktadır.

Siyasi faaliyetlerin serbest hale gelmesiyle birlikte Turgut Özal, Turgut Sunalp, Necdet Calp, Ferruh Bozbeyli, Kamran İnan, Mükerrerem Sarol gibi yasaklı

¹²⁶ Yaşar, s. 100.

¹²⁷ **Resmi Gazete**, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027, s. 1.

¹²⁸ "Siyasi Hayat Başladı", **Milliyet**, 25 Nisan 1983, s. 1.

¹²⁹ Çavuşoğlu, "Merkez Sağda 27 Mayıs...", s. 170.

¹³⁰ Dağdelen, s. 181.

¹³¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 32. Baskı, İstanbul 2016, s. 406.

¹³² Mehmet Barlas, "Hodri Meydan", **Milliyet**, 25 Nisan 1983, s. 1.

¹³³ Mehmet Barlas, "Partiler Kurulurken", **Milliyet**, 16 Mayıs 1983, s. 1.

olmayan isimler hemen harekete geçtiler.¹³⁴ Bunun akabinde de, Cumhurbaşkanı Kenan Evren 29 Nisan'da, genel seçimlerin 6 Kasım 1983 günü yapılacağını açıkladı.¹³⁵

Kamuoyu önünde cereyan eden bu gelişmelerin yanı sıra arka planda da yasaklı siyasetçilerin birtakım faaliyetleri olmaktadır. Doğal olarak bu girişimler Anayasanın geçici 4. maddesine göre yasaktı. Ama tabii bunları kitleler önünde yapmıyorlardı. Lakin askeri yönetim bu eylemlerden haberdardı. İşte Kenan Evren Kırıkkale'deki konuşmasında isim vermeden bu kişileri topluluk önünde ikaz etmekten geri durmadı: *“Siyasi partilerin kurulmasına müsaade ettikten sonra bazı kişilerin içinde bulunduğumuz sıkıyönetim dönemini unutarak 12 Eylül öncesi gibi başıbozukluk içinde bulduklarını belirtmiş ve ikaz etmişim. İkaz edince de işler düzeldi. Buna bazı malum kişiler sebep olmuş ve hâlâ kötü alışkanlıklarından kurtulamamışlardır. O gibi kişiler tüm yasaklar kalktıktan sonra ne yaparlar?”* Ardından da seçmene, seçimlerde gidecekleri adresin ipuçlarını vermeyi de ihmal etmedi: *“Eğer 12 Eylül'den önceki durumlarla karşılaşmak istemiyorsanız, bu hareket yapılmamalıydı demeyen, anayasaya hayır oyu vermeyen, böyle diyen kişilere inanmayan kişileri, onların kurduğu partileri bulacak, TBMM'nin bu gibi kişilerden oluşmasını sağlayacaksınız. Görev size düşmektedir. Siyasi partilerin dürüst kişilerden oluşması önemlidir. Samimi olmayan kişiler Meclise girmesin, milletin bütünlüğüne karar vereceğini hatırdan çıkarmayınız. Görev yapacak kişilerin çok iyi seçilmesi gerekir. Böylece, kişiler kişileri seçer ve onlardan teşekkür edecek Meclise gönderirseniz bundan önceki durumlarla karşılaşmayız.”*¹³⁶ Evren bu sözleri ile açıkça antidemokratik bir söylemde bulunarak, seçmenin tercihine ipotek koyucu bir tavır takındı. Ayrıca, kendince halka “doğruyu” gösterir bir gayret içine girdi.

Evren'in bu uyarı ve göndermeleri yaptığı günlerde, 16 Mayıs 1983'te siyasi partilerin kuruluşu tüzel kişiliğe dönüştü.¹³⁷ Aynı gün yeni dönemin ilk siyasi partisi Cihadettin Turgut Sunalp'in başkanlığında kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) oldu.¹³⁸ Daha sonra Anavatan Partisi (ANAP), Büyük Türkiye Partisi (BTP),

¹³⁴ “En Az 6 Parti İçin Hazırlık Başladı”, **Milliyet**, 26 Nisan 1983, s. 8.

¹³⁵ “Evren: Seçim 6 Kasım'da Yapılacak”, **Milliyet**, 30 Nisan 1983, s. 1.

¹³⁶ “Evren: Partileri Kim Kurarsa Kursun Diyemeyeceğiz”, **Milliyet**, 15 Mayıs 1983, s. 7.

¹³⁷ “Öncülüğü Sunalp Yaptı”, **Milliyet**, 16 Mayıs 1983, s. 7.

¹³⁸ Mete Kaan Kaynar (Der.), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 174; Milliyetçi-muhafazakâr kesimden Rasim Cinisli'ye göre, asker “kışla disiplinde” bir politik

Halkçı Parti (HP)'nin de aralarında bulunduğu 14 siyasi parti kuruldu.¹³⁹ Demokrasinin yeniden inşa edilmeye başlandığı bu ortamda birçok parti kurulmakla birlikte, bunların devamlılığı konusunda bir istikrardan bahsedilemez. Bu konuda bir yazı kaleme alan Sırrı Yüksel, Türkiye’de yeni dönemdeki partilerin devlet desteği alamayacak olmaları ve yapılan bağışların da 1 milyon TL’yi geçemeyecek olmasının ve iki kez üst üste seçime girmeyen partilerin kapanacak olmasının “*tabela partisi*” anlayışının yerine güçlü ve dinamik “*kitle partilerinin*” geleceğini ifade etti.¹⁴⁰

1. Zincirbozan Günleri

Bir taraftan partiler kurulup siyaset sahnesi canlanmaya başlarken diğer taraftan da askeri idarenin gözü yasaklı siyasetçilerin üzerindeydi. Zaten daha önce Cumhurbaşkanı Kenan Evren isim vermeden bu kişileri uyarılmıştı. Fakat tarihler 31 Mayıs 1983’ü gösterdiğinde, Milli Güvenlik Konseyi 79 Sayılı kararını açıkladı. Buna göre, 20 Mayıs 1983’te kurulan Büyük Türkiye Partisi (BTP) kapatıldı. Kararın gerekçesinde, “*BTP kurucularının halkı yeniden kamplara bölmeye, aralarında nifak tohumları ekmeye çalıştığıının apaçık ortaya konduğu*”¹⁴¹ belirtilmiştir. Ayrıca, 16 siyasetçinin Çanakkale’de, Sıkıyönetim Komutanlığı’nın nezaretinde Zincirbozan Cezaevi’nde ikamet edecekleri duyuruldu. Listede şu isimler yer almaktaydı: Süleyman Demirel-Ali Naili Erdem-Ekrem Ceyhun-Sadettin Bilgiç-Nahit Menteşe-Yiğit Köker-İhsan Sabri Çağlayangil-Sırrı Atalay-Metin Tüzün-Celal Doğan-Deniz Baykal-Ferhat Arslantaş-Süleyman Genç-Yüksel Çakmur¹⁴²-Mehmet Gölhan-Hüsamettin Cindoruk.¹⁴³

Kararın açıklandığı gün Kenan Evren de Çorum’da halka hitap etti. Daha önce Çankırı’da yaptığı konuşmayı burada bir kez daha hatırlatan Evren’in bu sefer hedefinde doğrudan BTP ve onun Zincirbozan’a gönderilen “arka planındaki” siyasetçileri vardı:

“(...)Bütün ikazlarımıza rağmen makam ve iktidar koltuğundan uzaklaştırılmanın ve milletvekilliği veya senatörlüğün sağladığı nimetlerden faydalanamamanın verdiği kini içlerinden atamayan, gözünü hırs ve intikam

yaşam öngördüğü için MDP’yi kurdurmuştur. Rasim Cinisli, **Bir Devrin Hafızası**, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 440.

¹³⁹ Doğan, s. 207.

¹⁴⁰ Sırrı Yüksel, “Hangi Model Partiler”, **Yeni İstanbul**, 23 Mayıs 1983, s. 5.

¹⁴¹ “BTP Kapatıldı”, **Milliyet**, 1 Haziran 1983, s. 1.

¹⁴² Arcayürek, **Demokrasi Dönemecinde...** ss. 135-136.

¹⁴³ “Çanakkale’de İkamete Tabi Tutulanlar”, **Milliyet**, 1 Haziran 1983, s. 1.

bürümüş, isimlerini burada tekrar etmeyeceğim bazı 'malum kişiler', aylarca Bizans entrikalarıyla hazırlıklarını sürdürmeleri sonunda Büyük Türkiye Partisi adında bir partiyi kurdurarak sahneye koydular. (...)Kapatılan bir siyasi partinin devamı olduğunu bir gövde gösterisi halinde sergilediler.

(...)Emekli bir orgeneral arkadaşımızı partinin başına geçirdiler. Bu çirkin oyunu tezgâhlayanlar iktidar uğruna gerekirse milletimizin gözbebeği ve yegâne güvencesi Silahlı Kuvvetlerimizi dahi kamplara ayırmaktan zerre kadar çekinmediklerini açıkça ortaya koymuşlardır.”¹⁴⁴

2 Haziran 1983 günü yukarıda adı geçen 16 isim Zincirbozan'daki ikametgâhlarına yerleştirildi.¹⁴⁵ 1980 öncesi Türk siyasetinin önde gelen ve birbirlerine rakip olan isimleri şimdi aynı ortamı paylaşmaktaydı. Siyasi özgürlükleri bir süreliğine ellerinden alınan ve ardından Çanakkale'de bir müddet de gözetim altında tutulacak olan bu siyasilerin içinde buldukları durumla ilgili düşüncelerini Süleyman Demirel, ilk gün, kendilerini karşılayan amirale, buldukları ortamın kurallarına riayet edeceklerini fakat gayri-hukuki bu durumun kabul edilemeyeceğini belirterek bunu şöyle ifade etti: *“Ben ve burada bulunan 14 arkadaşım, hepimiz devletten geliyoruz. Devleti çok iyi tanırız. Sizden hiçbir talebimiz (Zincirbozan'da görevli amirale) ve hareketimiz asla olmayacaktır. Bu itibarla kendinizi yormayınız. Bizleri buraya yollayanlardan aldığınız emirleri lütfen harfiyen uygulayınız. Eğer aldığınız emirlere göre, yerde ve taş üstünde yatmamız gerekiyorsa yatarız. Hiç kimse ile görüşmememiz isteniyorsa, buna uyarız. Eşlerimiz ve çocuklarımız dâhil hiç kimse ile telefonla da görüşmeyiz. Mektup da yazmayız. Karavana hatta kuru ekmek yememiz isteniyorsa tereddütsüz onu da yeriz. Ama bir hususu asla unutmayınız. Siz burada anayasaya ve kanunlarımıza açıkça aykırı olan kanunsuz bir emri ifa ediyorsunuz. Bu vebal ve sorumluluk ömrünüz boyunca omuzlarınızda olacak.”¹⁴⁶*

Nihayet 30 Eylül 1983 günü 16 eski siyasetçi serbest kaldı. Fakat basında konuyla ilgili çok az haber yer aldı. Bu gelişmeyi haber yapan yayınlar da Milli Güvenlik Konseyi'nin kararını yayınlamakla yetindiler.¹⁴⁷ Niçin serbest bırakıldıkları açıklanmayan bu isimler için şu ifade kullanıldı: *“...Çanakkale'de ikamete tabi tutulan aşağıda isimleri yazılı kişiler hakkında Anayasanın geçici 4'üncü maddesinde, kanunlarda ve Milli Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı kararı ile diğer*

¹⁴⁴ “Evren: Bizi Daha Sert Tedbirler Almaya Mecbur Bırakmasınlar”, **Milliyet**, 2 Haziran 1983, s. 6.

¹⁴⁵ “Çanakkale'de İkamete Tabi Tutulanlar, Zincirbozan'daki Bir Askeri Üsse Yerleştirildi”, **Milliyet**, 3 Haziran 1983, s. 1.

¹⁴⁶ Erdül, s. 249.

¹⁴⁷ “16 Eski Siyasetçinin Çanakkale'deki İkametleri Sona Erdi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Ekim 1983, s. 1; “Çanakkale'dekiler Serbest Kaldı”, **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1983, s. 1.

kararlarında yer alan hükümler devam etmekle birlikte Çanakkale'deki ikametleri sona erdirilmiştir."¹⁴⁸ Diğer taraftan bu isimlere, Zincirbozan'dan ayrılmadan önce bir taahhütname imzalatıldı. Belgede, *"Burada gördüklerimi, duyduklarımı, yaşadıklarımı yaşamımın hiçbir döneminde anlatmayacağım... Tartışma ve şikâyet konusu yapmayacağı"*¹⁴⁹ yazmaktaydı.

Artık Türkiye'de yeni bir dönem başlıyor ve eskiler kenara çekilmek zorunda kalıyordu. Meydan, siyasetin yeni aktörlerine hazırlanıyordu. Türkiye üç yıllık bir kesintinin ardından yeniden demokrasinin inşası için seçimlere doğru yol almaktaydı.

¹⁴⁸ **Resmi Gazete**, 1 Ekim 1983, Sayı: 18178, s. 1.

¹⁴⁹ Erdül, s. 298.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAVATAN PARTİSİ'NİN KURULUŞU

A. Turgut Özal'ın Kısa Özgeçmişi

Halil Turgut Özal, ilkokul öğretmeni Hafize ve bankacı Mehmet Sıddık¹⁵⁰ çiftinin ikinci çocuğu olarak 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da dünyaya geldi. Kendisinin doğumundan önce vefat eden ablası Nemide'nin dışında, Korkut ve Yusuf Bozkurt adlı kardeşleri vardı.¹⁵¹ Eğitim hayatını adeta mobil olarak sürdüren Turgut Özal, ilk, orta ve lise öğrenimini sırasıyla Söğüt, Silifke, Konya, Malatya, Mardin ve Kayseri'de aldı. 1945 yılında ise, İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliği Bölümü'nde burslu okumaya hak kazandı.¹⁵²

Mezun olduktan sonra 1950 yılında Ankara'da Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde iş hayatına başlayan Özal, 1952'de gittiği ABD'de elektrik enerjisi ve mühendislik ekonomisi konularında faaliyetlerde bulundu. Türkiye'ye dönüş yaptıktan sonra, Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktör Teknik Müşavirliği görevini üstlendi. 1958-1959 yıllarında, Planlama Komisyonu sekreteryası görevini üstlenen Özal, Yedek Subay Okulu'nda başladığı askerlik vazifesinin son döneminde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nda bulundu. Bu arada, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)'nde de öğretim görevlisi unvanıyla matematik derslerine girdi. 1966'da Başbakan Süleyman Demirel'in görevlendirmesiyle Başbakan Özel Teknik Müşaviri oldu. Akabinde, 1967 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na getirilen Turgut Özal,¹⁵³ 12 Mart 1971 askeri muhtırasının ardından kurulan Nihat Erim hükümeti tarafından 21 Nisan 1971'de görevden alındı. Türkiye'deki bu görevlerinin ardından çalışma hayatına 1 Temmuz 1971-20 Ağustos 1973 tarihleri arasında Dünya Bankası'nda devam etti.¹⁵⁴ Burada madencilik ve dünyadaki doğal kaynaklar üzerine bir proje üzerinde çalışan Özal, daha sonra Sakıp Sabancı'nın ısrarları

¹⁵⁰ İsmet Binark (Der.), **Bu Dünyadan Bir Turgut Özal Geçti**, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, Ankara 2008, s. 35.

¹⁵¹ Hikmet Özdemir, **Turgut Özal**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 21.

¹⁵² Mehmet Akyol, **Beni Çok Ararsınız**, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009, s. 583.

¹⁵³ Binark, s. 35.

¹⁵⁴ Özdemir, **Turgut Özal**, ss. 79, 83.

sonucu geldiği Sabancı Holding’de genel koordinatör¹⁵⁵ ve murahhas (delege) aza olarak görev yapmıştır.¹⁵⁶

Devlet ve özel sektörde birçok tecrübe edinen Turgut Özal’ın, Ekrem Pakdemirli’nin ifadesine göre, parti kurup siyasete atılma düşüncesi ilk kez 1975 yılında, ENKA Holding’de koordinatör olarak çalıştığı dönemde zihninde şekillenmeye başladı. Dönemin Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan’a yeni proje dosyalarını sunan Özal, Erbakan’dan, yapmak istediği yatırımların ancak devlet eliyle hayata geçirilebileceği yanıtını alınca, o an DPT’de görevli Pakdemirli ve arkadaşlarına, “*Siyasete girmeliyiz, bürokrat kalarak, müsteşarlık yaparak Türkiye’yi düzeltmeyiz*”¹⁵⁷ çıkışını yaptı. 1977 yılında ise, siyasete ilk adımını milletvekili olarak atmak için girişimlerde bulundu. Bu yılda yapılacak olan genel seçimler için “ağabeyi” Süleyman Demirel’in AP’sinden aday olmak isteyen Turgut Özal bu isteğini gerçekleştirilemedi. Bu konuda hem Süleyman Demirel hem de Turgut Özal’ın ifadelerinde ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Demirel, Özal için kafasındaki fikrin Kayseri’den milletvekili adaylığı olduğunu ancak, Özal’ın kendini İzmir’den senato adaylığına düşündüğünü belirtirken,¹⁵⁸ Turgut Özal ise, “*Hiç ne aday gösterme oldu ne bir şey oldu. Ne bana teklif ettiler, öyle hiçbir şey de olmadı*”¹⁵⁹ diyerek, Demirel’i doğrulamamıştır. AP ile siyaset yolculuğuna çıkamayan Turgut Özal rotasını Milli Selamet Partisi (MSP)’ne çevirdi. Hasan Celal Güzel’in ifadesiyle de, bir anlamda, Süleyman Demirel’in bu yaklaşımı, başka bir seçeneği kalmayan Turgut Özal’ı MSP’den aday olmak zorunda bıraktı.¹⁶⁰ Neticede, 1977 Genel Seçimlerinde MSP İzmir milletvekili adayı olan Turgut Özal seçimi kazanamadı.

Bu siyasete girme teşebbüsünün ardından 1979 yılının Ağustos ayına kadar özel sektörde çalıştıktan¹⁶¹ sonra aynı yılın Aralık ayında yolu bir kez daha Başbakan Süleyman Demirel ile kesişen Turgut Özal, Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşar Vekilliği görevine getirildi.¹⁶² Özal bu dönemde, meşhur 24 Ocak Kararları’nın hazırlanmasında önemli bir rol üstlendi. 12 Eylül askeri darbesinin

¹⁵⁵ Mehmet Ali Birand-Soner Yalçın, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul 2012, ss. 45-46.

¹⁵⁶ Mehmet Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul 1994, s. 80

¹⁵⁷ Turgay Yavuz, **Anılarıyla Ekrem Pakdemirli Özal’ın Mirası**, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s. 100.

¹⁵⁸ Birand-Yalçın, s. 54.

¹⁵⁹ Barlas, s. 83.

¹⁶⁰ Birand-Yalçın, s. 53.

¹⁶¹ Özdemir, **Turgut Özal**, s. 86.

¹⁶² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Belge Tarihi: 01.12.1979-00.00.0000.

ardından Bülend Ulusu tarafından kurulan hükümette Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı oldu.¹⁶³ 14 Temmuz 1982 tarihinde, “Banker Kastelli Operasyonundan” önce görevinden istifa etti, 20 Mayıs 1983 tarihinde de ANAP’ı kurdu.¹⁶⁴ İlk girdiği genel seçimlerde de (6 Kasım 1983) partisi tek başına iktidar oldu. 1983-1989 yılları arasında kesintisiz olarak Başbakanlık yapan Özal, 9 Kasım 1989-17 Nisan 1993 tarihleri arasında ise Cumhurbaşkanlığı görevini yürüttü ve görevinin başında vefat etti.

B. ANAP’ın Kuruluşu

1. Kuruluş Süreci

12 Eylül askeri darbesi sonrasında kurulan Bülend Ulusu hükümetinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yapan Turgut Özal, 1977’deki deneyiminden sonra bir daha siyasete girmeyi düşünmüyordu. Öyle ki, Mehmet Keçeciler ile yaptığı bir görüşmede konuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade etti: “*Bak İsmet Paşa’ya. Ömrünün sonunda CHP’li olarak ölmedi. Ondan istifa etti, hâlbuki o İsmet Paşa ki partisinde Milli Şef ilan edilmişti. Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu’ya bak, idam edilerek öldürüldüler. Bu memleketin siyaseti onları idam etti. Bugünkü liderlere bak, Demirel’e, Ecevit’e, Türkeş’e, hepsi içerdeler, hepsi gözaltında, gözetim altında veya hapisteler. Ben siyasete girmem. Bana dediler ki, ‘vatanında yokluk var, kıtlık var, kuyruk var, bunları ancak sen kaldırırsın.’ Ben geldim nöbetimi tuttum. Biliyorsun kalbimde üç damar tıkalı, benim sağlığım da müsait değil. Ben torun seveceğim, askerlerle beraber ayrılacağım ve köşeme çekileceğim, sorunlarımla meşgul olacağım. Beni siyasete itip durma, 77’de bir denedim o siyaseti, hem ekşi hem tadı bozuk. Ben siyaset yapmam bu memlekette. Siyaset adam yeme makinesidir. Ben düzeni kurdum. Nasıl yokluklardan kurtulacağımızın, kıtlıklardan kurtulacağımızın usullerini koydum. Kararlarını aldım. Türkiye inanyorum ki, bundan sonra bu kararlardan vazgeçmez. Geçemez zaten, başka alternatifi de yok bu kararların. Dolayısıyla, ben yapacağımı yaptım, memleketime nöbetimi tuttum.*” Bunun üzerine Mehmet Keçeciler, Özal’a şu karşılığı verdi: “*Eğer bu memlekette siyasetçinin böyle bir kaderi varsa, bunu değiştirme noktasında size hiç mi sorumluluk düşmez? Sizin sahip olduğunuz bilgiye, tecrübeye sahip birini yetiştirmek için bizim en az 10-15 sene beklememiz lazım. Sizin önünüz*

¹⁶³ “Bakanlar Açıklandı”, **Milliyet**, 22 Eylül 1980, s. 1.

¹⁶⁴ “Anavatan Partisi Kuruldu”, **Yeni İstanbul**, 21 Mayıs 1983, s. 1.

açık. Ve sizin koyduğunuz program Türkiye'nin kurtuluş reçetesidir. Dolayısıyla siz ayrıldıktan sonra, siyasi kadroları terk ettikten sonra, gelen siyasiler sizin koyduğunuz bu düzeni yine bozacaklardır. Ve o zaman siz sorumluluk duyarsınız, vebal hissedersiniz. Önü açık olan bir tek siz varsınız. Eski siyasilere yasak geliyor. Görünen o. Siz mutlaka siyaset yapmalısınız. Ve koyduğunuz bu programı iyice yerleştirmelisiniz ki, Türkiye'nin önü açılsın. Türkiye bir daha kıtlıklara, karanlıklara düşmesin.” Özal'ın son sözleri ise, *“Yok, yok, bir daha rica ediyorum bana siyaset deyip durma”*¹⁶⁵ oldu. Fakat diğer taraftan da, bu sözler üzerine Özal'ın ilk tepkisi, *“Sanki Başbakan Yardımcılığını siyasete manivela olarak kullanıyormuşum gibi gelir. Askerler bunu çok hoş karşılamazlar, yanlış olur”* şeklindeydi. Öte yandan Keçeciler, Özal'ın siyasete girmesi yönündeki kendisinin sözlerinden etkilendiğini düşündüğünü belirterek, daha sonra yaptığı bir açıklamada, *“Siyasete sırf Cenab-ı Hakk'a cevabımı kolaylaştırmak için girdim”*¹⁶⁶ dediğini söyledi. Özal'ın kullandığı bu ifadeden muhafazakâr yönü de görülmektedir. Partisinin kuruluşundan bir gün önce ANKA Ajansı'na yaptığı açıklamada ise siyasete girme sebebini şöyle izah etti: *“Kendimi arkadaşlarımla birlikte bu işe girmeye mecbur hissettim, çünkü girmezsek kendi kendimize hesap veremeyiz.”*¹⁶⁷

Turgut Özal'ın siyasete mesafeli durduğu bu dönemlerde yaşanan bir hadise adeta kendisini politikaya iten bir “kırılma noktası” oldu. Banker Kastelli olayının meydana gelmesinin ardından ekonomik tedbirlerin devreye sokulmaya başlanmasından yaklaşık bir ay sonra Başbakan Bülend Ulusu, Turgut Özal'a gelerek, *“yukarıdan”* Maliye Bakanı Kaya Erdem'in istifasının istendiğini söyledi. Yerine de Özal'la yıldızının pek barışmayacağını tahmin ettiği Adnan Başer Kafaoglu'nun düşünüldüğünü ifade etti. Bu sözler de artık Turgut Özal için *“bardağı taşıran son damla”* oldu. Bundan sonrasını Turgut Özal şöyle anlatıyor: *“Ben zaten işin tükenme noktasına geldiğinin farkındayım. Bundan daha ileri gitmemiz mümkün değil. Gidersek, kendimizden kaybedeceğiz. O gün, Kaya (Erdem) Bey istifasını verdi... Ertesi gün ben de istifamı yazıp götürdüm ve ‘Çalışmamız artık mümkün değildir’ dedim... Evren Paşa'ya uğramadım... Bir bahane buldum... Nasıl olsa istifayı kabul edecekler... Arabamın plakasını değiştirip bastım Side'ye gittim.”*¹⁶⁸

¹⁶⁵ Birand-Yalçın, ss. 144-145.

¹⁶⁶ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁶⁷ “Özal: Önümüzdeki 6-7 Sene Zor Dönemdir”, **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1983, s. 11.

¹⁶⁸ Barlas, ss. 25-26.

Özal istifa dilekçesinde, “*Ekonominin değiştiği bu seviyede, bir değişikliğe ihtiyaç olduğunu ben de hissediyorum*”¹⁶⁹ ifadelerini kullandı. Daha sonra, Özal’ın istifası radyodan 14 Temmuz 1982’de 18 haberlerinde okundu.¹⁷⁰

Diğer yandan, Keçeciler’in belirttiğine göre Özal, 24 Ocak Kararları’ndan yavaş yavaş sapmalar olduğunu düşünmeye başlayınca siyasete girme konusundaki mesafeli duruşunu değiştirerek, “*Mehmet ben siyasete girerim ama bir şartla, Amerika’ya gidip sağlığımı bir daha gözden geçirmem lazım. Bana üç damarın tıkanmış olduğunu söyleyen doktorla bir daha görüşmem lazım. Sağlık bakımından bir problem olmayacaksa siyasete devam ederim. Bir parti kuralım*”¹⁷¹ dedi. Bu kararında, DPT’deki arkadaşları Yıldırım Aktürk ve Ekrem Pakdemirli’nin, Maliye Bakanı Kafaoğlu’nun politikalarından duyduğu rahatsızlığı Başbakan Uluşu’ya aktarmadıkları düşüncesi de etkili oldu.¹⁷² Semra Özal ise, eşinin siyasete girme ve parti kurma fikrinin gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Yani hep aklında, her zaman, yıllar yılı düşündüğü şey, politikaya girmek, politika yapmak. Bunu da istemesinin tek sebebi, düşündüğü şeylerin, hazırladığı projelerin ancak kendi elinde yetki olursa yapabileceğine, başarabileceğine inandığı içindi. Ama o istifa ettiği zaman, o gün hiçbir partiden filan konuşmadık.*” Ahmet Özal da babasının siyasete girmesinde “dini” bir boyut olduğunu da belirterek, Turgut Özal’ın kendisine şunları söylediğini aktarmıştır: “*Oğlum, ben siyaseti hiç sevmedim. Esasında siyasetçi değil, bürokrat olarak hizmet etmeyi hep tercih ettim. 30 küsur yılda bu hizmeti verdim Türkiye’ye. Ancak, öyle bir yerde ki Türkiye, ben de öyle bir noktadayım ki; benim bilgi birikimlerim, o zamanki nüfusumuzu hatırlamıyorum, bütün Türkiye’deki insanların önünü açacak, değiştirecek olduğuna inanıyorum. Eğer bugün ben bu inandığım şeyleri yerine getiremezsem yarın öbür gün öbür dünyada Allah bana bunun hesabını sorar.*”¹⁷³

Tabi Turgut Özal’ın siyaset gömleğini giymesinde mevcut siyasi konjonktür de etkiliydi. Bunu Turgut Özal bizzat şöyle ifade etmiştir: “*Anayasa’nın geçici maddelerine güvenerek politikaya girdim; başka türlü girmezdim.*”¹⁷⁴ Haliyle

¹⁶⁹ Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri**, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1986, s. 133.

¹⁷⁰ “Özal, Erdem ve Tüten İstifa Etti”, **Milliyet**, 15 Temmuz 1982, s. 9.

¹⁷¹ Birand-Yalçın, s. 146.

¹⁷² Uğur Güzel, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul 2008, s. 492.

¹⁷³ Birand-Yalçın, ss. 141, 150; Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

¹⁷⁴ Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, Everest Yayınları, İstanbul 2013, s. 12. Beşer yıllık cezalar, 1982 Anayasası’nın kabulüyle, 1 Ocak 1980 tarihi itibarıyla TBMM’de bulunan milletvekili ve

ANAP'ın da bu ortamda kurulması aslında bir bakıma “doğaldı.”¹⁷⁵ Özal bir anlamda, uygun zamanda uygun adımı attı. Siyasete girme söylemlerinde her ne kadar açıktan iktidar hedefinden bahsetmese de ABD'deyken, ileride özel doktoru olacak olan Cengiz Aslan'ın, eşine, “*Ben dönünce parti kuracağım, başbakan olacağım büyük bir ihtimalle...*” demiştir. Fakat Ekrem Ceyhan ise bu noktada farklı bir anlatımda bulunarak Özal'ın kendisine, “*Meclis'e küçük bir muhalefet grubu olarak girsem bu bana yeter*”¹⁷⁶ dediğini aktarmıştır. Turgut Özal'ın kuzeni ve aynı zamanda siyaset yolculuğunda en yakınındaki isimlerden Hüsnü Doğan da istifa ve parti kurma meselesi ile ilgili Özal'a bir mektup yazdı. Bir bakıma Özal'ı “teşvik ettiği” söylenebilecek mektubun içeriğinden Hüsnü Doğan şöyle bahseder: “*Bir, bir buçuk sene içinde seçime gidileceğini, ortada Özal'dan başka adam olmadığını, onun için de hazırlık yapmasını söyledim.*” Doğan'a göre, o günlerde Özal'ın kafasında da bir parti kurma düşüncesi vardı.¹⁷⁷ İhsan Tombuş da, bu düşünceden hareketle, istifada yeni parti kurma fikrinin ana etken olduğunu belirtti. Yani hükümetle anlaşmazlığın asıl belirleyici faktör olmadığını dile getirdi.¹⁷⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi, Turgut Özal hükümetteki görevinden istifa eder etmez Side'deki yazlığına gitti. Yola çıkmadan önce Özal çifti arasında herhangi bir parti kurma fikri konuşulmadı, sadece gidilip biraz dinlenilmek istendi. Fakat Turgut Özal burada yakın çevresi ile parti kurma fikri üzerine uzunca görüşmeler yapmaya başladı. Hatta Side sakinlerinin bir kısmı Özal ve yakınındaki isimleri parti kurmaları yönünde teşvik etti. Ayrıca, partinin isminin ve programının üzerinde de çalışıldı.¹⁷⁹ Diğer yandan, Turgut Özal'ın Side'ye gittiği günün akşamı SOYTAŞ'ın sahibi Salih Zeki Kolat ve iki arkadaşı da Side'ye gidip Özal'la kurulması düşünülen partinin ilk görüşmesini yaptılar. Kolat İstanbul'a dönüşte, yakın çevresinden bir “*Yeminliler Grubu*” oluşturdu. Kurulacak parti hakkında fikir teatisinde bulunulan grup toplantısının Özal'ın liderlik vasfının tartışıldığı bölümünde, gruptan bir isim, liderde

senatörlere uygulanmıştır. “Kürkçü Dükkânına Dönüş”, **2000'e Doğru**, 24 Mayıs 1987, Sayı: 21, Yıl: 1, s. 30. Onar yıllık cezalar ise, partilerin merkez organları üyelerine verilmiştir. Doğu Perinçek, “Yasaklı Gündem”, **2000'e Doğru**, 10 Mayıs 1987, Sayı: 19, Yıl: 1, s. 7. Özal'ın burada kastettiği geçici madde Demirel dâhil, 12 Eylül öncesinin siyasetçilerine askeri yönetimin koyduğu beşer ve onar yıllık politika yapma yasaklarının yer aldığı anayasa maddesidir.

¹⁷⁵ Ömer Laçiner, “Geçiş Sürecinde Özal ve ANAP”, **Birikim**, 24 Nisan 1991, s. 5.

¹⁷⁶ Birand-Yalçın, ss. 147, 158.

¹⁷⁷ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁷⁸ İhsan Tombuş, **Politikada 41 Yıl (1946-1987)**, İzgi Yayınları, Ankara Yayın yılı yok, s. 336.

¹⁷⁹ Birand-Yalçın, ss. 139, 141.

var olması gereken özellikleri ortaya koyduktan sonra Özal'ın bu vasıflara sahip olmadığını ifade etti.¹⁸⁰

Bu arada, Adnan Kahveci Side'deki yazlığın dinlendiği yönünde bir duyum alır. Keçeciler, dinlenme için "*istihbarat sanırım*" demiştir. Bu durum üzerine Özal ve yakın çevresi görüşmelerini denizin içinde yapmaya başladı. Keçeciler'e göre dinlenilmelerinin sebebi, iktidarda bulunan askerin "*kendilerine karşı*" olarak konumlandığı yeni bir parti oluşumunu mercek altına almak istemesidir.¹⁸¹ Bir anlamda, askeri yönetim Özal ve çevresinin faaliyetlerinden şüphelenerek onları mercek altına aldı.

Bir taraftan kurulması düşünülen partinin siyasi ayağı oluşturulmaya çalışılırken diğer taraftan da işin mali yönü üzerinde çalışmalar yapılmaktaydı. Maddi kaynak bulma konusunda özellikle aktif olan isimler Turgut Özal, Vural Arıkan ve Erol Aksoy idi.¹⁸² Bu konuda Özal Side'ye çağırdığı Ekrem Pakdemirli'ye, "*Dostlarımıza söyle de biraz para bul*" dedi. Pakdemirli de bunun üzerine iyi bir diyalog içinde olduğu dört iş adamını Özal'la görüştürdü. Bunlar, Atilla Yurtçu, Sadık Tüfekçioğlu, Aslan Önel ve Yaşar Ünal'dır. Bu dört işadammın her biri partinin kuruluşu için 125 bin dolar vereceklerini söylediler. Pakdemirli'nin ifadesine göre bir anlamda, ANAP bu 500 bin dolarla inşa edildi.¹⁸³

Turgut Özal bir taraftan parti kurmak için yoğun bir görüşme trafiği sürdürürken diğer taraftan da, yakın çevresindeki bazı isimler onu parti kurma fikrinden vazgeçirmeye çalışıyordu. Bu noktada Ekrem Pakdemirli ile Yıldırım Aktürk'ün Özal'a telkinleri vardı. Bu telkinlerinde, askeri yönetimin, Başbakan Bülend Ulusu'nun kuracağı partiyi destekleyecekleri yönündeki düşünceler hâkimdi. İkisinin Turgut Özal'a söyledikleri şu minvalde idi: "*Ağabey, sen girme bu işe. Askerler hayatlarını koymuşlar, yola öyle çıkmışlar. Mutlaka kendi kontrollerinde bir geçiş dönemi istiyorlar. Ulusu yumuşak ve geniş görüşlü, hoşgörü sahibi bir insan. Zaman zaman parlıyor, insanları azarlıyor, köpürüyor ama genel olarak sakin bir insan. Askeri yönetimin içinden gelen biri. Askerlerin ona güveni tam. Baştan beri birlikte olmuşlar, yıllar yılı birbirlerini tanıyorlar. Başbakanlığı sırasında da kendini sivillere sevdirmiş, uygar tavırları olan bir kişi. (...)Askerler kararlı ağabey, Ulusu*

¹⁸⁰ Turgut, s. 120.

¹⁸¹ Mehmet Keçeciler, **Merkez Siyasetin Perde Arkası**, Hayykitap, İstanbul 2014, s. 82.

¹⁸² Emin Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?**, Tekin Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul 1989, s. 179.

¹⁸³ Yavuz, s. 99.

olmazsa demokrasiye geçişte arıza olur, düşüncesindedir. Kendisi, bizim gördüğümüz kadarıyla bir parti kuracak. Seni de yanında görmek istiyor.”¹⁸⁴ Mehmet Keçeciler de bu yönde düşünen isimlerin çekincelerinin sebebinin, askerlerin elinde, Turgut Özal’ı daha siyasi hayatı başlamadan bitirecek ve kendisini cezaevine gönderecek birtakım dosyaların bulunduğu endişesi olduğunu ifade etti.¹⁸⁵ Fakat Keçeciler, Turgut Özal’a, “*Asker tohumu bu memleketin siyaset toprağında yeşermez. Asker kesmezse kimse sizin önünüzü kesemez*”¹⁸⁶ diyerek baştan beri verdiği desteği yineledi. Özal’a parti kurmaması yönünde yapılan telkinler sırasında bir gün Semra Özal, Turgut Özal’ın parti kurmasına pek taraftar olmayan Yıldırım Aktürk’ün de bulunduğu bir ortamda şu çıkışı yaparak adeta eşine hem cesaret vermiş hem de parti kurma sürecinde aktif bir konumda olacağını işaretini net bir biçimde ortaya koymuştur: “*(...)Mademki istifa etmeye, parti kurmaya kararsınsın, bu düşündüklerini yapabilmek için. O zaman partiyi kurarsın, kendin başına geçersin.*’ İşte tabii etraftan baskılar gelmeye başladı. ‘*Senin partini kapatırlar, sana iktidar vermezler, sana müsaade etmezler daha doğrusu.*’ Ben de o zaman dedim ki, bu Şarık Tara, Yıldırım Aktürk filan vardı, birkaç kişi daha... O zaman ben onlara en son dedim ki: ‘*Bakın bu (Turgut Özal), başbakan yardımcılığından niye ayrıldı? Bülent (Ulus) Bey fevkalade beyefendi bir insan. Çok da sevdiğimiz, saydığımız bir insan. Ancak, başbakan yardımcısı olarak bu düşündüklerini yapamadığı için ayrıldı. Bütün bunları yapmak istiyorsa, yetkinin elinde olması lazım. Bunun için bir parti kursun. Kuralım partiyi, elimizden geldiği kadar da çalışırız. Müsaade ederlerse kurmamıza tabii,*’ o da vardı o sırada. ‘*Kazanırsa istediklerini yapar, kazanamazsa*’ dedim ‘*bir daha politika lafı duymak istemiyorum. Bu işten tamamen vazgeçer, otururuz. Demek ki, olamayacak, dersin, oturursun*’ dedim. ‘*Bunun dışında yokum ben senin yanında*’ dedim.”¹⁸⁷ Semra Özal 1986 yılında verdiği bir röportajda da, başlangıçta parti kurulmasına sıcak bakmadığını, çünkü aile hayatlarının kalmayacağını düşündüğünü ifade etti. Fakat daha sonra Turgut Özal’a desteğe ailecek karar verdiklerini ve halkın kendilerine gösterdikleri ilgiden dolayı da bu kararın yerinde olduğunu dile getirdi.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Yalçın Doğan, **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 1985, s. 201.

¹⁸⁵ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 83.

¹⁸⁶ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁸⁷ Birand-Yalçın, s. 142; Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁸⁸ “Parti Kurmasına Başlangıçta Karşıydım”, **Hürriyet**, 8 Mart 1986, s. 2.

Turgut Özal'ın parti kurma yönündeki eğilimlerinin tam aksi yönde olduğunu iddia eden gazeteci Betül Uncular ise, Turgut Özal'ın aslında Bülend Ulusu'nun kuracağı partide, 12 Eylül hükümetinde olduğu gibi ekonominin dümeninde olacağını iddia etti. Semra Özal'ın ise, yakın çevresindeki kişilere “*genel başkan eşi olmak*” arzusunda olduğunu dillendirdiğini; dolayısıyla ANAP'ın kuruluşunu Semra Özal'a “*borçlu*” olduğunu ileri sürdü.¹⁸⁹ Fakat Semra Özal, eşinin siyasete girmesinde, düşüncelerini bizzat birinci elden hayata geçirme fikrinin başat rol oynadığını söylemiştir.¹⁹⁰ Diğer yandan, Semra Özal 1990 yılında verdiği bir röportajda ise kuruluş döneminde kendi etkisini şu sözlerle ifade etti: “*Partiyi Turgut Bey'le beraber kurduk. Asıl tabandan başlamak oydu. Çok emeğim geçti. Kurucu üye olmadığım için pişmanım.*”¹⁹¹ Fakat Semra Özal başka bir açıklamasında, sosyal hizmetlerle ilgilenmekten çok mutlu olduğu için kurucu olmadığını söylemiştir.¹⁹²

Turgut Özal'ın artık siyaset yoluna çıkmaya başladığı bu “özel” günlerde ana kadrosunda “*teknisyen*” olarak Hüsnü Doğan, Adnan Kahveci, Yusuf Bozkurt Özal, Hasan Celal Güzel, Halil Şıvgın, Mehmet Keçeciler, Yıldırım Aktürk, Vahit Erdem, Ekrem Pakdemirli ve Akgün Albayrak yer almaktaydı.¹⁹³

14 Temmuz'da geldiği Side'de yoğun bir görüşme temposuna sahip olan Turgut Özal'a yurdun çeşitli yerlerinden heyetler ve kişilerin gelmesi de eksik olmuyordu. Devlet eski Bakanı ve Başbakan Yardımcısı artık bir anlamda siyasete ısınıyordu. Bu dikkat çekici trafiği yerinde takip etmek isteyen Milliyet muhabiri Emin Çölaşan, aynı zamanda ODTÜ'de eski hocası olan Turgut Özal ile bir röportaj gerçekleştirdi. Bu röportajda Özal “uygun şartlar” oluştuğunda siyasete gireceğinin açıkça sinyallerini verdi. Artık bürokrasi kademesinde görev yapmasının mümkün olamayacağını ifade eden Özal, eğer ülkeye hizmet edecekse bunun artık siyasetle olacağını söyledi. Ancak buna karşın, henüz nihai kararını da vermediğini belirtme gereği duydu. Karar vermek için vaktin henüz erken olduğunu dile getiren Özal, bunda ülkenin daha hangi aşamalardan geçeceğini tam olarak bilinmemesinin etkili olduğunu beyan etti. Ayrıca, o gün itibarıyla herhangi bir grup veya kişiyle temasının da olmadığını açıkladı. Röportajın son kısmında ise, Emin Çölaşan'a teybi

¹⁸⁹ Betül Uncular, **İşte Böyle Bir Meclis 1983-1991**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 9.

¹⁹⁰ Birand-Yalçın, s. 141.

¹⁹¹ “Genel Başkan Değil Ama Milletvekili Olacağım”, **Tempo**, 16-22 Aralık 1990, Yıl: 3, Sayı: 51, s. 14.

¹⁹² Birand-Yalçın, s. 415.

¹⁹³ Özdemir, **Turgut Özal**, s. 175.

kapatmasını, böylece bu konuları daha rahat konuşabileceklerini söylemiştir.¹⁹⁴ Turgut Özal'ın istifasının üzerinden henüz iki ay geçtiği bir dönemde söylediklerine bakıldığında, bir taraftan siyaseti açık bir şekilde arzuladığını buna karşın, Türk siyasetinde ileriye girmenin çok mümkün olmamasından dolayı adımlarını dikkatli atmaya çalıştığı görülmektedir.

Bu röportajın yayınlandığı gün ise, Devlet Başkanı Kenan Evren günlüğüne şu dikkat çekici ifadeleri yazmıştır: “Turgut Özal, Milliyet gazetesine verdiği beyanatta, şartlar uygun olursa siyasete atılacağını söylemiş, Başbakan Yardımcılığından ne için istifa ettiği yavaş yavaş anlaşılmaya başlandı. Ben daha evvel de tahmin etmiş ve kendisine bunu sorduğumda ‘hayır’ demişti.” Evren 1982'nin Kasım ayında yazdığı notlarında ise, Özal'ı daha net bir şekilde eleştirmektedir: “Daha biz siyasi faaliyetlere ve dolayısıyla parti kurmaya müsaade etmediğimiz halde, gizli gizli parti kurma faaliyetlerinin şimdiden başladığını duyuyoruz. Hatta bu konularda gazetelerde bile haberler yer alıyor. Parti kurmaya çalışanlar arasında Turgut Özal'ın da ismi geçiyor. Zamansız ve müsaademiz olmadan bu çalışmaların yapılması canımızı sıkıyor değil ama aleni bir durum olmadıkça üzerine gitmek istemiyorum.”¹⁹⁵ Evren'in ifadeleri Özal'ın temkinli adım atmasının gerekçesini de ortaya koymaktadır. Zira Evren'in “zamansız” ve kendilerinden “izin” alınmadan birtakım girişimlerde bulunulmasını hoş karşılamadığı görülmektedir. Bu durumun, yeni dönemde oyunun kurallarını belirlemek için çalışan askeri idareyi memnun etmemesi de bir taraftan normal görülebilir.

Diğer yandan, Türkiye'deki görüşmelerini belli bir olgunluğa getiren Turgut Özal 14 Aralık 1982'de ABD seyahatine çıktı. Bu seyahatte kendisine eşi Semra Özal refakat etti. Turgut Özal burada Doktor Cengiz Aslan ile görüştü ve Aslan ile ABD'li doktorlar Turgut Özal'a çok ciddi uyarılarda bulunarak, mutlaka diyet yapması gerektiğini söylediler.¹⁹⁶

Turgut Özal'ın bu seyahati daha sonra birçok isim tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Üzerinde durulan konu, “görüştüğü (iddia edilen) çevreler” olmuştur. Bu seyahat kimi isimlerce Özal'ın siyasete girmesinde bir anlamda, “ABD'den izin” olarak değerlendirildi. Örneğin gazeteci Hulusi Turgut, Özal'ın bu

¹⁹⁴ “Turgut Özal Siyasete Atılabileceğini Söyledi”, **Milliyet**, 26 Ağustos 1982, s. 11.

¹⁹⁵ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 1**, Milliyet Yayın, İstanbul 1994, ss. 512-513.

¹⁹⁶ Birand-Yalçın, s. 147.

seyahati sırasında New York, Washington ve Houston arasında yoğun bir görüşme trafiği yaşadığını; ABD’de devlet adamları, Dünya Bankası ve IMF yetkilileri ile görüşüp bir “parti kurma” fikri olduğunu muhataplarına iletmiş olduğunu ifade etmiştir. Görüşülen kesimler arasında bankacılar, işadamları, basın mensupları ve ABD’de yaşayan Türklerin de yer aldığını söylemiştir.¹⁹⁷ Bir başka gazeteci Yalçın Doğan’a göre ise, Özal’ın ABD’deki bu görüşmelerinde, Batılıların Türk ekonomisinin 24 Ocak Kararlarında hedefinden saptığı yönündeki görüşlerine katıldığını belirtip onlara bu endişelerinin kuracağı parti ile ortadan kalkacağını iddia etmiştir: *“Ben de aynı endişe ve üzüntüyle doluyum, hazırladığımız, bugüne kadar getirdiğimiz program şimdi aksayacak, her şey berbat olacak. Bunları önlemenin tek bir yolu var. Ben yeni bir parti kuruyorum. Gelecek Kasım ayında Türkiye’de seçimler yapılacak¹⁹⁸ ve Türkiye yeniden demokratik nizama dönecek. Bunun için de, yeni partiler kurulacak. İşte, ben de yeni bir parti kurup politikaya atılacağım. Seçimlerde başarılı olursak, 24 Ocak’tan bu yana zaman zaman tam olarak uygulanan ama zaman zaman da aksayan ekonomik politikaları hiç aksatmadan uyguluyoruz.”* Yine Yalçın Doğan’ın aktarımına göre, 1983 Eylül’ünde, seçimden iki ay önce, Merkez Bankası eski Başkanı İsmail Hakkı Aydınoglu ABD’ye gittiğinde, Özal’ın “görüştüğü” bankacılarla görüşmüştür. Bu isimler Turgut Özal’ı destekleyeceklerini açıkça ifade etmişlerdir: *“Biz elbette Özal’ı destekleriz. Seçimlerde bizim adayımız Özal’dır. Türkiye’den 20 milyar dolar alacağımız var. Bize bu paranın faizleriyle birlikte tamamını ödeyeceğini garanti eden, eskiden beri kendisini yakından tanıdığımız Özal’ı elbette sonuna kadar destekleriz. Siz, bizim yerimizde olsanız farklı mı davranırdınız?”*¹⁹⁹

Bu konuda gazeteci Emin Çölaşan da, ABD’de bazı kişilerle görüşen Turgut Özal’ın onlardan “siyaset dersleri”²⁰⁰ aldığını iddia etmiştir. Bu seyahat hakkında yıllar sonra Necmettin Erbakan yukarıdaki iddia veya ifadeleri destekler nitelikte yaptığı bir açıklamada, Özal’ın ABD’de, kafasında şekillendirdiği yeni partiye destek bulabilmek gayesiyle IMF, Dünya Bankası yetkilileri ve Beyaz Saray ile görüşmeler

¹⁹⁷ Turgut, s. 134.

¹⁹⁸ Fakat Cumhurbaşkanı Kenan Evren seçim tarihini 29 Nisan 1983 günü açıkladı. “Evren: Seçim 6 Kasım’da”, **Milliyet**, 30 Nisan 1983, s. 8. Turgut Özal ise, ABD’den 6 Şubat 1983’te döndü. “21,5 Kilo Veren Özal: Ekonomik Durum Hiç de Kötü Değil”, **Milliyet**, 7 Şubat 1983, s. 9, “Özal: Hizmet Edecek Şartlar Olursa, Politikada Varım”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Şubat 1983, s. 1. Dolayısıyla, kendisine ait olduğu iddia edilen bu sözlerin zamansal olarak çelişkili olduğu gözükmemektedir.

¹⁹⁹ Doğan, ss. 226-227.

²⁰⁰ Birand-Yalçın, s. 151.

gerçekleştirdiğini söyledi.²⁰¹ ANAP'tan 1983-1987 yılları arasında Çorum milletvekilliği yapan ve bu süre içinde Turgut Özal ile araları açılan İhsan Tombuş ise, Özal'ın kilo vermek için gittiği fikrinin bir “*bahane*” olduğunu iddia etti.²⁰² Tüm bu iddia ve ifadelere karşın Turgut Özal ise vefatından sonra yayınlanan anılarında, ABD'de hiçbir “*siyasi*” makamla ve hatta uzun süre çalıştığı Dünya Bankası'ndaki isimlerle dahi temasta bulunmadığını; gidiş gayesinin sadece çocuklarını ziyaret ve “*biraz da kendini değişikliğe uydurma*” olduğunu beyan etmiştir.²⁰³ Özal çiftinin seyahat ettikleri dönemde ABD'de yaşayan Ahmet Özal da, babasının bir parti kuracağını orada kendisine söylediğini hatta ismini bile belirlediğini ancak bunu kendisiyle o an için paylaşmayacağını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁰⁴ Ancak, Turgut Özal'ın herhangi bir kişi veya kuruluşla görüştüğü yönünde bir açıklamada bulunmamıştır. Bu seyahatinden kısa bir süre sonra Özal'ın önce parti kurup daha sonra da ilk seçimlerde tek başına iktidara gelmesinin birtakım iddiaları da beraberinde getirmesi siyaset dünyasında çok da yadırganmayabilecek durumlar olarak görülebilir. Ancak, tek başına iktidara gelmenin sadece ABD veya başka bir ülke desteği ile açıklanması da gerçeklik düzleminde sapma olarak değerlendirilebilir.

14 Aralık 1982'de başladığı ABD seyahatini 6 Şubat 1983'te²⁰⁵ bitirip Türkiye'ye dönen Turgut Özal'ı havaalanında, daha sonra birçoğu ANAP içerisinde siyaset yapacak olan Yıldırım Aktürk, Akgün Albayrak, Mustafa Taşar, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Nuh Kuşçulu, Salih Kolat, Kazım Oksay ve Eymen Topbaş karşıladı.²⁰⁶ ABD'den 21,5 kilo vererek dönen Turgut Özal, ayağının tozuyla basın mensuplarının sorularını yanıtladı. Ülkedeki ekonomik göstergelerin hiç de kötü olmadığını söyleyen Özal, fakat bu iyi durumun uzun sürmesi için para politikasının iyi idare edilmesine dikkat çekti. Diğer yandan, siyasete, Emin Çölaşan'a verdiği röportajda olduğu gibi, “*hizmet edici şartlar olduğu takdirde gireceğini*” söyledi. Ayrıca, bu konuda bir açıklamada bulunmak için şartların henüz olgunlaşmadığını, karar verme aşamasında “*politika yapanların*” fikirlerini alacağını dile getirdi.²⁰⁷

²⁰¹ H. Bahadır Türk, **Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 130.

²⁰² Tombuş, **Politikada 41 Yıl (1946-1987)**, s. 332.

²⁰³ Barlas, s. 27.

²⁰⁴ Birand-Yalçın, s. 149.

²⁰⁵ “1,5 Ayda 21,5 Kilo Verdi”, **Milliyet**, 7 Şubat 1983, s. 1.

²⁰⁶ Doğan, s. 228.

²⁰⁷ “21,5 Kilo Veren Özal: Ekonomik Durum Hiç de Kötü Değil”, **Milliyet**, 7 Şubat 1983, s. 9.

Özal daha sonra, Başbakan Bülend Ulusu'nun, kuracağı partide kendisiyle çalışma teklifine "hayır" dediğini de ifade etti.²⁰⁸ Mehmet Keçeciler bu konuda askerin Özal'a baskı yaptığını fakat Semra Özal ile kendisinin buna itiraz ederek Turgut Özal'a, "*Siz Bülend Ulusu ile beraber olursanız, o başbakan, siz başbakan yardımcısı olacaksınız. Zaten başbakan yardımcısıydınız, niye istifa ettiniz öyleyse*" dediklerini aktarmıştır. Turgut Özal da "*O zaman yalnız giriyoruz*"²⁰⁹ karşılığını verdi.

Aynı tarihlerde Turgut Özal ile görüşen ve ANAP'ın kurucularından olacak olan Halil Şıvgın ise, Özal ile tanıştığı görüşmede kendisine siyaset yapıp yapmayacağını sorup eğer yapacaksa kendisiyle siyaset yapacaklarını belirtti. Ayrıca, kendilerini nerede görmek isterse orada olacaklarını ifade etti. Özal ise, parti kurup kurmamayı düşündüğü yanıtını verdi. Bunun üzerine Şıvgın da Özal'ın siyasette yanında olacaklarını belirterek, "*Sizin düşünmenize gerek yok. Siz 24 Ocak kararlarını aldıktan sonra bütün arkadaşlara dedim ki, 'Bundan sonra Turgut Bey'in etrafında güçlenelim. Turgut Bey'e iyi bir çalışma ortamı hazırlayalım.'* Siz hiç düşünmeyin, sizin kuracağınız parti tek başına iktidara gelir"²¹⁰ şeklinde bir karşılık verir.

Bu arada, ABD dönüşü havaalanında yaptığı açıklamayla örtüşür şekilde hareket eden Turgut Özal kurmayı düşündüğü parti için Milli Güvenlik Konseyi'nden onay alıp alamayacağını öğrenmek üzere, "politika yapanlar" olarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Konsey üyeleriyle bir görüşme gerçekleştirdi. Randevuları, ileride Başbakanlık Müsteşar Yardımcılığı görevine getirilecek olan Mehmet Perçin aldı. Kenan Evren ile Turgut Özal arasındaki bire bir görüşmede şu diyaloglar geçmiştir:

Özal: *Benimle ilgili kararınızda bir değişiklik var mı, onu öğrenmek istedim.*

Evren: *Hayır, yok. Partiyi isterseniz kurabilirsiniz.*

Özal: *Amerika'da düşündüm. Eski partilerle hiç ilgisi olmayacak. Eskinin devamı olmayacak yani.*

²⁰⁸ Barlas, s. 28.

²⁰⁹ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²¹⁰ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

Evren: Zaten Anayasaya göre bu mümkün değil. Ama ben bir başka nokta üzerinde duruyorum. Başbakan Ulusu da sizin gibi Sağda bir parti kuruyor. Neden gidip birlikte bir parti kuruyorsunuz?

Özal: Ulusu iktidar olur ve zamanı gelince bu partiden bıkarırsa, biz Sağda alternatif oluruz. Denge unsuru oluruz. Vatandaş Sağda bir alternatif arar, o zaman da ortaya biz çıkarız. Ayrıca, bir de şu var: Siz Anayasa oylamasında % 92 oy aldınız. Neden bir partiye böylesine bir destek veriyorsunuz? Desteklediğiniz parti oy kaybederse ne olacak?

Evren: Siz partinizi kurabilirsiniz. Sizin için bir engel yok.

Özal: Peki, partiyi kurduk. Seçimler yapıldı, vatandaş bize oy verdi ve seçimi biz kazandık. İktidar olur muyuz?

Evren: Neden olmayasınız? Elbette olursunuz. Seçimi kim kazanırsa iktidar ona devredilecektir.²¹¹

İkili görüşmede Özal ısrarla askerın kendilerine bakışını öğrenmek isteyerek, parti kurmak gibi çok ciddi bir maliyeti bulunan bir girişimin akıbetini netleştirmek istedi. Turgut Özal, Kenan Evren'e ayrıca, küçük bir muhalefet partisi olarak bile Meclis'e girmelerinin Türkiye'nin demokratik görünümüne önemli katkısı olacağını ifade etti.²¹² Evren de bu minvalde bir değerlendirmede bulunarak, Özal'a 50 milletvekilini ancak çıkarabileceğini söyledi, Özal da kendilerinin de aynı kanaatte olduklarını ifade etti.²¹³ Turgut Özal, Kenan Evren'in diğer yandan da kendisine, kuracağı partiye MHP ve MSP'liler ile solcuları da almaması yönünde imada bulunduğunu belirtti. Evren'in ayrıca, sağda ve solda kurdurmayı düşündükleri ana partilerin yanında kendisinin kuracağı partiyi de bir nevi "garnitür" olarak gördüğünü ifade etti.²¹⁴ ANAP'ın tek başına iktidara geleceğine sadece Evren değil, iş dünyasının birçok ismi de ihtimal vermiyordu. Onlara göre iktidarın yeni sahibi MDP olacaktı.²¹⁵ Fakat Kaya Erdem halkın, asker ve iş çevrelerinin aksine, kendilerinin iktidara geleceğine inandığını söyledi. Bunu da İzmir'de bir muhtarın kendisine, ANAP'ın gördüğü büyük ilginin askerın dikkatini çekmesi halinde, partinin kapatılır kaygısıyla, insanların çok fazla renk vermediklerini ancak, seçimde

²¹¹ Doğan, ss. 228-229

²¹² Gökmen, s. 80.

²¹³ Güzel, s. 499.

²¹⁴ Barlas, s. 28-29. ANAP kurulduktan kısa bir süre sonra bir gazeteci Danışma Meclisi üyesi ve Kara Kuvvetleri eski Komutanı Eşref Akıncı ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Akıncı, askerın ANAP'ın 20 civarında milletvekilliği kazanacağını tahmin etmiştir. Cemal, s. 13.

²¹⁵ Çiğdem Tüzün, **Şarık Tara Anlatıyor**, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul 2015, s. 129.

İzmir’de ANAP’ın tatminkâr bir oy oranına ulaşacağını söylediğini aktararak örneklendirdi.²¹⁶

Diğer yandan Mehmet Keçeciler’e göre, Kenan Evren’in Turgut Özal’a izin vermesinde Vehbi Koç ile Sakıp Sabancı’nın etkisi oldu; çünkü bu iki ismin daha önce kendisiyle yaptığı bir görüşmede, Turgut Özal’ın siyasete girmesine sıcak baktıklarını dile getirdi. Yine Keçeciler, ANAP’a izin verilmesinde, askerlerin, kendilerinin mutaassıp, aracı, İngiltere’deki liberal partiler gibi olacaklarını sandıklarını, eğer bir sağdan bir soldan parti kurulursa, Türkiye’de sertlik olacağını, rejimin tıkanacağını; kendilerinin zaman zaman solla, zaman zaman sağla koalisyon yaparak rejimi yumuşatacağını; bir çıkış yolu olarak ANAP’ı düşünmelerinin etkili olduğunu ifade etti.²¹⁷ Cumhurbaşkanı Evren ayrıca Özal’a, “*Bülend Uhusu ile beraber çalışmanı isterim. Biz seninle çalıştık. Senin bir parti kurmana izin vermezsek bunu hem iç hem de dış kamuoyuna açıklayamam*”²¹⁸ diyerek de, her ne kadar Uhusu şikkını sunsa da, yeni partiye bir anlamda güçlü bir “yeşil ışık” yaktı.

Görüşmede dikkati çeken hususlardan birisi, Kenan Evren’in daha önce, 1982 Ağustos ve Kasım’ında günlüğüne yazdığının aksine, Özal’a herhangi bir şekilde olumsuz yaklaşmamış olmasıdır. Dikkati çeken diğer bir husus da, Turgut Özal’ın kurmayı düşündüğü partiye askeri yönetimin herhangi bir karşı çıkışının olmayacağını ısrarla öğrenmek istemesidir. Çünkü yeni dönemin siyasetini şekillendirecek olanlar askerlerdir.

Turgut Özal, Milli Güvenlik Konseyi üyeleri ile de görüşüp bir anlamda nabızlarını yokladı. O gün hasta olduğu için MGK üyesi ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun ile görüşemeyen Özal, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve MGK Genel Sekreteri Orgeneral Necdet Üruğ ile bire bir görüşmeler gerçekleştirdi. Özal muhataplarının her birine, parti kurmaya karar verdiğini ve bu girişim hakkındaki düşüncelerini sordu, her bir komutan da “hayırlı olsun”²¹⁹ dedi. Hatta Necdet Üruğ, “*Ben sizin yerinizde olsam, hemen çalışmaya başlarım... Siyasi faaliyet yasağı var ama Uhusu*

²¹⁶ Kaya Erdem, **Demokrasinin İlk 50 Yılı: 12 Seçim-37 Hükümet-4 Darbe**, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 173.

²¹⁷ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²¹⁸ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 85.

²¹⁹ Doğan, ss. 229-230.

açık açık başlamış siyasete... Siz de yapın”²²⁰ diyerek Özal’a teşvik ve telkinde bulundu. Özal da şifahen, partinin önünün açıldığının bir anlamda işareti olan, “*Eğer siz partiyi kuracaksanız, sizin kuracağınız partiye bizim bir şey dememiz söz konusu değil*” şeklinde hem Evren hem de diğer dört komutandan ve genel sekreterden aldığı cevabı²²¹ yakın çevresine yeri geldikçe hatırlattı. Bir anlamda, arkadaşlarına önlerinin açık olduğunu ifade etti.²²²

Turgut Özal’ın parti kurmasına askeri yönetimin şifahen “izin vermesi” ANAP içinden ve dışından birçok isim tarafından farklı değerlendirilmiştir. Örneğin, Turgut Özal’ın en ciddi siyasi rakibi Süleyman Demirel, bu konuyla ilgili yaptığı açıklamada, Özal’ın askerlere öncesinde haber göndererek, “*Eski siyasetçilerin hakkından sadece ben gelirim. Bu yüzden, benim parti kurmama engel olmayın. Ben dört eğilimi de kendi partimde birleştireceğim*”²²³ dediğini ileri sürdü. Demirel esasında, kendileriyle mücadele etmek için Turgut Özal ile askeri yönetimin “ittifak” yaptığını iddia etti. Fakat Hüsnü Doğan, Demirel’in aksine, askerinin Özal’a “ciddi bir iktidar adayı” olarak bakmadığını düşünerek, “*Nasıl olsa kazanamayacak, demokratik görünüm verelim*” düşüncesi ile izin verdiğini ifade etti.²²⁴ Bu izinde, 12 Eylül öncesinin çatışmacı ortamına dönülmemesi için ANAP’ın bir nevi “tampon” gibi de düşünüldü. ANAP Malatya İl Başkanlığı görevinde bulunmuş olan Münir Doğan Ölmeztoprak’a göre, her ne kadar askeri idare tarafından merkeze yakın birer sağ ve sol parti kurdurulsa da, bir sağ-sol bölünmesinde tek başına bir sol parti iktidarının önüne geçmek için ANAP’a yol açıldı.²²⁵ Yani bu ifadeye göre, asker sol bir iktidara sıcak bakmamaktaydı.

Yukarıda da örnekleri verildiği gibi, ANAP’ın kuruluşunda özellikle ABD’den izin alınmasının etkisinden bahseden isimler olmuştur. Bu konuda belki de en dikkat çekici anlatım ANAP’tan 1984-1989 yılları arasında İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinde bulunan Burhan Özfatura’ya aittir. Özfatura askerlerin Turgut Özal’ın parti kurmasına izin vermesinde ABD’nin de etkisi olduğunu fakat bunda ABD’nin bir iktidar beklentisi içinde olmadığını belirtti: “*ANAP’a izin verilmesinin temelinde gene de ABD’nin de etkisi var. O zaman NATO*

²²⁰ Barlas, s. 29.

²²¹ Birand-Yalçın, s. 159.

²²² Doğan, s. 230.

²²³ Çölaşan, s. 178.

²²⁴ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²²⁵ **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989, s. 98.

Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı Alexander Haig'in gelip Evren Paşa'ya bunu empoze etmesinin de ANAP'ın kuruluşunda (etkisi oldu). Zaten böyle bir başarı beklemiyorlardı."²²⁶ Gazeteci Emin Çölaşan da ABD etkisine vurgu yaparak, 1982 yılında ABD'nin İstanbul Başkonsolosu'nun, makamına davet ettiği Nevzat Yalçıntaş'a şunları söylediğini iddia etti: *"Mr. Özal politikaya girerse acaba onun yanında yer alır mısınız? Girerse Türkiye için çok iyi olur. Çok değerli bir insandır. Bizim isteğimiz, kendisine sizin gibi seçkin insanların destek olmasıdır. Türkiye'yi biz çok seviyoruz ve Mr. Özal gibi insanların politikaya girip söz sahibi olmasını istiyoruz. Böyle bir durum olursa, güzel memleketinizin daha da güçleneceğine inanıyoruz.*"²²⁷ Bu anlatımlar, darbelerde etkisi tartışılan/kabul edilen ABD'nin, siyaseti dizayn etmede de aktif rol aldığını göstermektedir.

Parti kurulması yönündeki "gayri resmi" girişimler yapıldıktan sonra, yani ANAP'ın kuruluşuna askeri yönetimden şifahen onay alındıktan sonra, nasıl bir parti kurulacağı, nasıl bir siyaset ve ekonomi politikası takip edileceği konusunda çalışmalara başlandı. Daha çok bürokratlardan oluşan yaklaşık 15 kişilik bir çalışma grubu Vahit Erdem'in ifadesiyle, *"iktidar hedefiyle"* hareket ederek, *"Seçim kazanılacakmış gibi tüm konuları kapsayan çalışma paketi hazırlamıştır."*²²⁸

Turgut Özal cephesinde bunlar yaşanırken, askerler de ülkede yeniden demokratik düzenin işlemeye başlaması için faaliyetlerini hızlandırdılar. 24 Nisan 1983'te çıkarılan 76 sayılı bildiriyle siyasi faaliyetler serbest hale geldi.²²⁹ Bununla birlikte, 6 Kasım 1983'te yapılacak seçimlere partilerin katılabilmesi için bir partinin en az 30 kurucu üyesi hakkında MGK'nın olumlu görüş bildirmesi, *"en az 34 il ve bu illere ait ilçelerin de en az yarısında örgütlenmiş olması şartı"* getirildi.²³⁰ 76 sayılı bildiri yayınlandığı gün Turgut Özal da "beklenen" açıklamasını yaparak *"Partiyi bizi sevenler ve bizim fikrimizde olanlarla kuracağız"*²³¹ dedi.

Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, 1983 Nisan'ının sonuna doğru, Turgut Özal gizlice Başbakan Bülend Ulusu ile görüştü. Çünkü çevresinde, parti fikrinin filizlenmeye başladığı zamanlarda Ulusu ile birlikte hareket etmesini tavsiye eden arkadaşları vardı. Aradaki bağlantıyı Özal'ın yakınlarından ve Ulusu'nun yanında

²²⁶ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²²⁷ Çölaşan, s. 174. 1991

²²⁸ Vahit Erdem ile 17 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²²⁹ "Siyasi Hayat Başladı", **Milliyet**, 25 Nisan 1983, s. 1.

²³⁰ Hüseyin Çavuşoğlu, "Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22, 2009, s. 170.

²³¹ "Parti Liderliği İçin Adları Geçenler", **Milliyet**, 25 Nisan 1983, s. 1.

siyaset yapmasını isteyen Yıldırım Aktürk kurdu. Özal görüşmede, 1980-1982 arası dönemde Ulusu ile uyumlu bir çalışma dönemi geçirdiklerinden söz açarak, kurmayı düşündüğü partinin iki ana prensibi olacağını ifade etti. Buna göre, ilk prensip olarak, kendi hâkim olduğu ekonomi alanından örnek vererek, parti kuruluşu ile şirket kuruluşu arasında benzerlik olduğunu belirten Turgut Özal şu ifadeleri kullandı: “*Bir müteşebbis heyet olur genellikle, dar bir kadro olur yani bu işten hakikaten anlayan, katkıda bulunabilecek kişiler. ...Bütün hazırlık çalışmalarını yaparlar, hatta seçimlere de gidilebilir bu mantıkla. Parti başkanlığı çok kritik bir şey değildir. Yeter ki fikri yapı yerli yerine oturmuş olsun ve harmoni olsun. Başkanlık konusu seçimlerden sonraki kongrelerden birinde tariflebilir. O anlamda başkanlığı tali (yan) bir mesele olarak görüyorum. Hatta eş ağırlıklı bir heyet diyebilirim bu kurucular heyetine. İkinci prensibim, demokrasiye geçiş dönemi olarak gördüğüm bu yıllarda zirvede herhangi bir şekilde üniforma çağrışımı yapılmasını dış dünya açısından isabetli bulmuyorum. Sizin en medeni asker olduğunuzu, üniformanızı çıkaralı yıllar olduğunu, her şeyi göz önüne alarak yine de emekli Silahlı Kuvvetler mensubu olduğunuzu işaret etmeden geçemiyorum. Zirvede bir üniforma çağrışımı olmazsa, biz sivil rejime geçiyoruz intibainı daha sağlıklı verebiliriz. (...)*Yine tekrar ediyorum, sizinle çalışmak bizim için büyük bir zevktir, inşallah yine fırsatlar doğar.” Özal’ın bu sözlerine karşılık Ulusu da, Necdet Üruğ kanalıyla Kenan Evren’den gelen sinyallerde parti kurma görevinin kendisinden alınacağı yönünde olduğunu söyleyince, Özal da parti kurma işinde karşısında bir engel olup olmadığını öğrenmek için “*Bir oluru yok mu Paşam?*” dedi, Ulusu da Üruğ ile görüşmesini tavsiye etti. Ayrıca Bülend Ulusu, Turgut Özal’a, “*Elini çabuk tut Turgutçuğum, Üruğ Paşa Sunalp’i tezgâhlıyor, İstanbul’dan çağırdı*”²³² diye de ekledi. Ulusu muhatabına ayrıca, Kenan Evren’in, “*Turgut Özal’a müsaade ettiyse, bu kadar da hızlı çalış demedik*” dediğini de aktardı. Aynı gün randevu alınıp Özal-Üruğ görüşmesi gerçekleşti. Özal, Üruğ’dan hem Ulusu’dan duyduğu sözlerin mahiyetini öğrenmek istedi hem de Üruğ’a parti kurmakla ilgili kendi fikrini açıkladı: “*Bana verilen parti kurma müsaadesi geri mi alınıyor? Evren Paşa benim parti kurmak için hızlı çalışmamdan memnun değilmiş. Ulusu öyle söyledi bana. Yani bir nevi, şununla, bununla birleşeceksin telkini mi geliyor? Bir parti kurma işi ciddi iş. Yarı yolda bırakamayız bunu.*” Bunun üzerine Üruğ, “*Yok öyle olmaması lazım*” derken,

²³² Birand-Yalçın, ss. 162-164.

Turgut Özal'a Erzurum'daki ordunun komutanı Orgeneral Selahattin Demircioğlu ile Konya'daki Orgeneral Bedrettin Demirel ile beraber çalışma fikrine nasıl baktığını sordu. Askerle çalışma fikrine sıcak bakmayan Turgut Özal da bu teklife karşı çıktı: *“Bülend Ulusu ile ben aynı hükümette 22 ay çalıştım. Çok iyi tanıyorum. İyi bir insan. Ben fikirlerimi hayata geçirebilmek için onunla bile çalışmaya razı olmadım. Şimdi, onun kadar bile tanımadığım isimlerle nasıl birlikte çalışırım? Sonra neden hep, partinin başına askerleri düşünüyorsunuz? Bir sivil arayın...”*²³³ Özal böylece askere mesafesini ortaya koymuş oldu. Bu diyaloga karşın görüşmeden pozitif bir şekilde ayrılan Turgut Özal, Yıldırım Aktürk'ün görüşmenin nasıl geçtiğini sorması üzerine *“İyi, iyi”*²³⁴ diye yanıt verdi.

Bu gelişmeden bir süre önceyse, ibre tamamen Bülend Ulusu'dan yanaydı. Hatta bir süre önce sağ yelpazedeki siyasetçilerden *“Mehmet Yazar-Bülend Ulusu, Mehmet Yazar-Süleyman Demirel, Nuh Kuşçulu-Turgut Özal, Bülend Ulusu-Nuh Kuşçulu ve Turgut Özal-Mehmet Yazar”* arasındaki görüşme trafiğinin yoğun olduğu bir dönemde sağ siyasetin bölünme riskiyle karşı karşıya olduğunu düşünen iş çevrelerinden bazı isimler bu “kaygılarını” bir heyet oluşturup MGK Genel Sekreteri Orgeneral Necdet Üruğ'a iletiler. Çözümün “sivil bir genel başkan” tercihinden geçtiğini ifade eden heyete MGK Genel Sekreteri, *“Sayın Cumhurbaşkanı, Ulusu'yu istiyor. Ortaya başka birisi de çıkmadı zaten”* dediler. Heyettekiler de sivil bir isimde ısrar edince, Üruğ yeniden, bu makam için Bülend Ulusu'nun” uygun” görüldüğünün altını çizdi.²³⁵

Necdet Üruğ ile görüşmesinden de istediğini alarak çıkan Turgut Özal çalışmalarını “derinden” yürütmeye devam etmekteydi. İzmir Rotary Kulübü'nün daveti üzerine bulunduğu İzmir'de basın mensuplarına çok fazla malzeme vermek istemeyerek, *“Kuracağımız parti konusunda hiçbir soru yöneltmeyiniz. Sessiz ve derinden gitmek en iyisi. Ben bunu tercih ediyorum. Gelişmeleri hep birlikte bekleyelim, görelim!”*²³⁶ dedi.

Siyaset arenasının perde arkasının ısınmaya başladığı bu dönemde, öncesinde siyasi partilerin kurulmasına izin verildiği için²³⁷ 16 Mayıs 1983 günü itibariyle

²³³ Barlas, ss. 30, 33-34.

²³⁴ Birand-Yalçın, s. 164.

²³⁵ Doğan, s. 232.

²³⁶ “Özal Sessiz ve Derinden Gidiyor”, **Hürriyet**, 4 Mayıs 1983, s. 13.

²³⁷ **Resmi Gazete**, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027, s. 1

siyasi partiler de kurulmaya başlandı.²³⁸ Cumhurbaşkanı Evren ise, bu izinden iki gün önce Kırklareli’nde halka yaptığı konuşmada, siyasi partileri oluşturacak kişilerin dürüst ve güvenilir olması gerektiğinin altını çizip halkı seçimleri konusunda “uyardı”: “*Samimi olmayan ve gizli niyetli kişilerin milletin temsilcisi olarak Meclise girmesi, devlet yönetimine katılması milletin bütünlüğüne, birlik ve beraberliğine ve refahına zarar vereceğini hatırdan çıkarmayınız. Partilerde görev yapacak kişilerin çok iyi seçilmesi ve bu kişilerin memleket menfaatini her şeyin üstünde görmesi, hatır gönül için görevini kötüye kullanmaması gerekir. İşte böyle kişileri seçin ve onlardan teşekkül edecek kişileri Meclise gönderirseniz, o takdirde bundan evvelki durumlarla karşılaşmayız.*”²³⁹ Kenan Evren’in demokrasiye geçiş sürecinde vatandaşa açıktan mesaj vermeleri hiç eksik olmadı. Seçmeni yönlendirici benzer sözleri, BTP’nin kapatılmasında ve 6 Kasım 1983 genel seçimlerinin arifesinde de, söylemişti.

2. Parti Ofisi ve Genel Merkez Binası

Hem Cumhurbaşkanı Kenan Evren hem de MGK üyeleri ile yaptığı görüşmelerde şifahen parti kurmasının önünde herhangi bir engel çıkmayacağı kanaatine güçlü bir şekilde varan Turgut Özal ve çevresi, partileşme konusunda daha hızlı adımlar atmaya başladı. Önceleri çalışmalar genellikle Hüsnü Doğan’ın evinde yürütülürken, daha sonra Ankara’daki Güvenlik caddesi, Esenlik sokak 11/9 adresinde yapılmaya başlandı. Özal Ankara’dayken burayı hem ikametgâh hem de ofis olarak kullanıyordu. İstanbul’da ise, Şişli’de bulunan Sadıklar apartmanının altıncı katında bir daire tutulmuştu. Bu apartmanı Semra Özal Ferruh İltter ile beraber buldu.²⁴⁰ İstanbul’da yürütülen çalışmalarda Turgut Özal’a, Güneş Taner, Ferruh İltter, Vural Arıkan, Türkan Arıkan, Ali Tanrıyar, Şadi Pehlivanoğlu, Doğançan Akyürek eşlik ederken; Ankara’da ise Mustafa Taşar, Veysel Atasoy, Halil Şıvgın, Hüsnü Doğan ve Adnan Kahveci çalışma ekibinde yer alıyordu.²⁴¹

Bir taraftan parti kurma çalışmaları tüm hızıyla devam ederken, bir taraftan da genel merkez binası aranmaktaydı. Turgut Özal bu konuda, mimar Barlas Doğu ile görüşerek kendilerine bir yer bulmasını istedi ve “*Genel merkezi tefriş edeceksiniz, hazırlayacaksınız*” dedi. Özal ayrıca, bulunacak yerde 37 kişinin

²³⁸ “Siyasi Partiler Kurulmaya Başlandı”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1983, s. 11.

²³⁹ “Kim Parti Kurarsa Kursun Diyemeyiz”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1983, s. 11.

²⁴⁰ Birand-Yalçın, s. 164, 167.

²⁴¹ Uncular, s. 10.

sığabileceği sandalyeli bir salon istedi.²⁴² Barlas Doğu da bunun üzerine araştırmalara başladı ve Kennedy caddesinde 144 numaralı adreste uygun bir bina buldu. Daha sonra buranın dekorasyonunu üzerine alarak adeta binayı sıfırdan inşa etti. Ayrıca Doğu, bütün başkan yardımcılarının, parti mensuplarının odasına Atatürk fotoğrafı koydu. Turgut Özal'ın oturduğu makamın arkasına ise kendi ifadesiyle, “çok özel” dediği, Atatürk'ün mareşal üniformalı bir tablosunu bilinçli bir şekilde astı. Doğu bu farklı resimle, bir kesimin şüphelerini gidermek için Özal'ın gerici bir siyasetçi değil, aksine “modern, ilerici bir anlayışa sahip olduğunu; TSK ile arasında herhangi bir problemin bulunmadığı” mesajını vermeyi amaçladı. Kendi ifadesine göre, bunda da başarılı oldu. Çünkü makamında ilk röportajı Mehmet Ali Kışlalı'ya veren Özal, mareşal üniformalı Atatürk resmi önünde poz verdi. Hürriyet gazetesinde bu fotoğrafa yer verilerek, Turgut Özal hakkında, “Çok çağdaş bir görünümde, mareşal üniformalı Atatürk resmi önünde, kendinden çok emin, çok modern bir dekor içinde...”²⁴³ ifadeleri kullanıldı.

Öte yandan, parti binası hazırlanmış olsa da, kuruluş döneminde partide hiçbir faaliyet olmadığı için, Genel Sekreter Mustafa Taşar, Halil Şıvgın, Veysel Atasoy geceyi partide geçirip partinin 7/24 aktif olduğu imajını vermek için hiçbir ışığı kapatmadılar. Bu strateji bir müddet sonra meyvesini vermeye başladı ve Genel Merkez tenha görüntüsünden uzaklaştı.²⁴⁴

3. Parti Ambleminin Ortaya Çıkışı

Amblem konusu, ilk olarak partinin temellerinin atıldığı Side'de gündeme geldi, farklı fikirler sunuldu. Örneğin, bir ara deve resmi fikri etrafında tartışıldı.²⁴⁵ Fakat partinin amblemi olacak “Türkiye üzerindeki arı” fikrinin ortaya çıkışında farklı anlatımlar söz konusudur. Turgut Özal, partinin kurucuları arasında yer alacak olan Leyla Yeniay Köseoğlu'nun önerisi üzerine amblemi arı olarak seçtiklerini, çizimini ise kendisinin yaptığını söylemiştir: “Çizilişini ben yaptım... Arı gibi çalışacağız' dedik. Türkiye haritası bir petek ve üzerinde bir arı...”²⁴⁶ Ancak, Mehmet Keçeciler amblemde İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ)'nin de etkisi

²⁴² ANAP ilerleyen günlerde istenilen sandalye sayısınca isimle yani 37 üye ile kurulacaktır. **Anavatan Partisi 1. Kuruluş Yıldönümü**, Aksoy Matbaacılık, İstanbul, 1984, ss. 11-17. “Özal Genç Bir Liste Çıkardı”, **Hürriyet**, 20 Mayıs 1983, s. 13; Z, Duman, s. 175.

²⁴³ Birand-Yalçın, ss. 177-178.

²⁴⁴ Yavuz Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 2- Buyruklu Demokrasi 1980-1983**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 401.

²⁴⁵ Birand-Yalçın, s. 139.

²⁴⁶ Barlas, s. 36.

olduğunu belirtti. Turgut Özal'ın bu üniversiteden mezun olmasından dolayı, Hüsnü Doğan ve kendisine “*Bizim üniversitenin amblemi arı değil mi?*” diye sormuş ve evet yanıtı alması üzerine²⁴⁷ profesyonel bir grafikere partinin amblemini çizdirdi.²⁴⁸ Grafiker üç tane arı motifli örnek amblem hazırladı. Daha sonra Mehmet Keçeciler'in, Turgut Özal'a kızı Zeynep Özal'ın o günkü kayınpederinin ressam olduğunu hatırlatması üzerine o kişiden Türkiye haritası ile arının birleşiminden bir çizim yapmasını istedi. Burada ince ama önemli bir imaj çalışması da yapan Turgut Özal, ressama bal arısı çalışkanlığı temsil ettiği için arının, olumsuz bir algısı bulunan eşek arısı değil bal arısı olmasına da dikkat etmesini istedi. Ressam da bu düşünceden hareketle, bal arısının çalışkanlığından dolayı Anadolu'yu petek gibi çizmiştir. Anadolu'nun petek gibi çizilmesinin sebebi ise, arının eşek değil bal arısı olduğunun açıkça ortaya konmak istenmesidir.²⁴⁹ Amblemin anlamı parti programında şöyle açıklanmaktadır: “*Arı çalışkanlığı, Petek aziz vatanımızın en ücra köşesine kadar mamur hale getirilmesini ifade etmektedir.*”²⁵⁰ Bu arada Keçeciler, ilk önce çizdirdikleri amblemin peteğin içerisinde yer almasının partinin genç isimleri, Ali Sözüm, Mustafa Taşar, Veysel Atasoy gibi bazı kişiler tarafından İsrail bayrağına benzetildiğini ve bu yüzden ondan vazgeçtiklerini izah etmiştir.²⁵¹ Turgut Özal daha sonra yaptığı bir açıklamada, bal peteği ve arıdan oluşan amblemlerinin üst tarafında “*Anavatan*” altında da “*Partisi*” yazacağını söyledi.²⁵²

Amblem hikâyesini ve BTP ile olan rekabeti Turgut Özal'ın Özel Müşaviri Hüseyin Aksoy ise şöyle anlattı: “*Bu partinin bir adı olması lazım. Turgut Bey o zaman işte Sağ-Sol mefhumunu kaldırmış, Türkiye'yi doğusuyla batısıyla, güneyiyle kuzeyiyle bir bütün olarak düşünüyordu ve bu bütünlüğü işte, Türkiye haritasını petek haline getirdi ve çalışkanlığın sembolü olarak da arıyı tespit etti. Bunların çizimini de, Turgut Bey'in ilk damadı Sait Gönenç Bey'in babası rahmetli Selahattin Gönenç yaptı; o zaman Hereke Halı Fabrikasının müdürüydü. Yani partinin amblemini o hazırladı. Ve gayet gizli bir şekilde götürüyoruz bunu, kimseye göstermiyoruz. Çünkü diğer partiler de böyle bir arı lafı falan ediyorlar, duyuyoruz. Neticede, partinin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığına verildiği zaman ilk önce*

²⁴⁷ Güzel, ss. 503-505.

²⁴⁸ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²⁴⁹ Güzel, s. 504.

²⁵⁰ **Anavatan Partisi Programı**, Tisa Matbaası, Ankara 1983, s. 9.

²⁵¹ Güzel, s. 504.

²⁵² “Özal: Hiçbir Partiyle Polemiğe Girmek İstemiyoruz”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1983, s. 6.

Turgut Bey kapmıştı.”²⁵³ Amblemin BTP ile aralarında yarış yönünün de olduğunu söyleyen partinin önemli isimlerinden Mustafa Taşar ise şunları ifade etti: “*Partiler arasında elbette rekabet var. Bir öğrendik ki bizim arımız, ANAP’ın amblemi arı, Büyük Türkiye Partisinin de amblemi olmuş. Onlar da arıyı seçmişler. İstihbarat yaptık. O zaman, nasıl bunun önüne geçeceğiz? Şimdi, kim önce dilekçeyi verirse onun amblemi meşru hale geliyor hukuken. O zaman dedik ki, askerler erken uyanır, mesai saat 9’da başlıyor olmasına rağmen. İçişleri Bakanı Sayın Selahattin Çetiner’den, Büyük Türkiye Partililer saat 9’da randevu almışlar. Biz Paşa’ya telefon edelim, ‘8.30’da bizi kabul edebilir mi?’ dedik. Sebebini söylemiyoruz. Selahattin Paşa’ya, o zaman telefon açtı Özal. ‘Paşam, yarın sabah 8.30’da sizi ziyaret edebilir miyiz?’ O da, ‘Buyurun hay hay’ dedi. Ve o işi de halletmiş olduk. O arada ertesi gün Anıtkabir’e gidilmesi gerekiyor. Anıtkabir’e gitmek için de Kolordu Komutanlığından bir Anıtkabir’e giriş belgesi alınıyor, bir izin alınıyor. Bir kâğıt veriliyor size. O kâğıtları da elde ettik. Tamam yaptık. Ve 8.30’da kurucu arkadaşlarımızla, dört kişiyi de yanına alarak Sayın Özal İçişleri Bakanına kuruluş belgemizi, tüzüğümüzü, amblemimizi teslim etti. Ve böylece biz Büyük Türkiye Partisinin seçmiş olduğu arı ambleminin sahibi olduk. Bir şey yapamadılar, sonra değiştirdiler, bir başka amblem yaptılar. Arı yapamadılar.*”²⁵⁴ Özal partisini kurduktan sonra BTP ile amblem rekabeti hakkında yaptığı açıklamada biraz da esprili bir dille, “*Bizimki daha güzel: balarısı*”²⁵⁵ dedi.

4. Anavatan İsmi Ortaya Çıkışı

Amblem önce çıksa da partinin adının ne olacağı henüz belli değildi. Çalışmalar büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. Öyle ki, partinin ismi son geceye kadar basından saklandı. Bu konuda daha önce de belirtildiği gibi, Ahmet Özal’ın ifadesine göre, Turgut Özal’ın kafasındaki isim ABD’ye gittiğinde mevcuttu fakat o gün için bunu oğluna söylememişti. Kaya Erdem de, Side’deki dönemde bu konuda yapılan fikir alışverişleri sırasında bir ara “*Anadolu*” isminin ön plana çıktığını fakat bu ifadenin Trakya bölgesini kapsamamasından dolayı vazgeçildiğini söyledi.²⁵⁶ Hatta Mehmet Keçeciler, Hüsnü Doğan ile alternatif olabilecek yaklaşık 150-200

²⁵³ Hüseyin Aksoy ile 30 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1948); Birand-Yalçın, s. 169.

²⁵⁴ Birand-Yalçın, ss. 174-175.

²⁵⁵ “ANA P. Tabelacıyı Gece Yarısı Getirtmiş”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1983, s. 1.

²⁵⁶ Birand-Yalçın, s. 139.

isim bulmuştu.²⁵⁷ Turgut Özal ise, parti adının “*tek kelimelik, kolay söylenebilen ve cezbedici*” olmasını istiyordu.²⁵⁸ Daha sonra Side’deki toplantılarda üzerinde anlaşılan “Anavatan”²⁵⁹ isminin, hareketin lideri Turgut Özal dönemin şartlarından ortaya çıktığını söylemiştir: “*Anavatan birleştirici bir isimdir. Şu anda da Türkiye’nin birleştirici hareketlere ve birleştirici sembollere ihtiyacı vardır. 1950’lerde Türkiye’nin demokrasiye ihtiyacı vardı. 1940’larda başladı bu ihtiyaç, Demokrat Parti işte bu ihtiyaçtan doğdu ve parti bu sebeple bu ismi aldı o zaman. 1960’larda memleketin adalete ihtiyacı vardı bu sefer. Adalet Partisi de bu ihtiyacın neticesinde kuruldu ve adını bu sebepten aldı. Demokrasi geçildi, adalet geçildi, 1980’lerde Türkiye parçalanmayla karşı karşıya kaldı. Şimdi vatanın üstünlüğünün sembolize edilmesi lazımdır. Bu bütünlüğü en iyi belirten Anavatan’dır. Şimdi vatana sahip çıkmak lüzumludur. Onun için de partimizin adı Anavatan olacaktır.*”²⁶⁰ Özal ayrıca, ismin belirlenmesi sürecinde günlerce düşündüğünü ve telaffuzun kolay olmasına dikkat ettiğini söyledi.²⁶¹ Büyük bir sır olarak saklanan partinin ismi ancak resmi kuruluş işlemlerinin yapıldığı tarihte öğrenilebildi. Mustafa Taşar sır gibi saklanan isim meselesinde son gece yaşananları şöyle anlattı: “*Tabela yazılması lazım. Ertesi gün kuruyoruz. Ayın 20’sinde. Sadece ‘partisi’ bölümünü yazdırdık tabelacıya, geri tarafı boş. Dedik ki, ‘şu kadar harf boş bırakacaksın. Anavatan kelimesinin sığacağı kadar yer boş bırakılacak, geri tarafına partisi yazılacak’, çünkü zaman kazanmamamız lazım. (...)tabela asacağız. Daha isminden kimsenin haberi yok. Saat 8.30’da Anavatan olduğunu öğrendi herkes. Tabelacıyı gece bırakmıştık yukarıda odada yazmaya; gece saat 3’ten sonra Anavatan harflerini yazdı. Tabela daha ıslak, hep beraber onu getirdik, balkona astık güzel şekilde.”* Anavatan isminin nasıl büyük bir gizlilik içinde tutulduğunu çarpıcı ifadelerle anlatan Barlas Doğu da bunun gerekçesini şöyle izah etti: “*19 Mayıs gecesi hummalı bir çalışma var. Elektrik direği boyanıyor, bayrak direği boyanıyor, kapılar yapılıyor, halılar döşeniyor. Ama üst tarafta bir salon var, o salona tabelacıyı koymuştum. Üzerinden kilitledim, ayranını, suyunu, gece kullanacağı malzemeleri koydum. ‘Partisi’ yazısı yazıldı, baş tarafına ne gelecek bilmiyoruz. Zannediyorum ‘Beş altı harflik bir yer bırak’ dediler bana. Tabelacıyı oraya kilitledik. Gazeteci*

²⁵⁷ Güzel, s. 501.

²⁵⁸ Süleyman Coşkun, **Türkiye’de Politika (1920-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 327.

²⁵⁹ Birand-Yalçın, s. 139.

²⁶⁰ Doğan, ss. 332-333.

²⁶¹ Yavuz Donat, “Sonuç Sürpriz Değildir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Kasım 1983, s. 3.

arkadaşlarımız, partinin ismi ne olacak diye ağaçlara çıkıyorlar. Ağaçlardan resim çekmeye çalışıyorlar, cama taş atıyorlar, camı kırıp işte bir olay olsun da oradan çıksınlar diye bekliyorlar. Gazeteciler ağaçlarda, Kennedy 144'ün üst katında. Zannediyorum Recep Bulut adında bir tabelacı vardı. Gece Halil Şıvgın bir dosya içerisinde Anavatan ibaresini getirdi. Hemen onu yazdık tabii. Ama bütün gazeteci arkadaşlarımızın ısrarına rağmen, o gün Anavatan'ı sabahtan önce söyleyemediler. Çünkü çok önemli bir sır gibi sakladık. Ertesi gün tabela bitmişti. Tabela asılırken daha boyaları tam kurumamıştı. ...O balkonda kurucular. Ben tabelayı asıyorum birlikte. Anavatan Partisi tabelası üst balkona boydan boya asılıyor. O gece tabelacı arkadaşımız sabaha kadar uyumadı, yazdı ve bir manada zorunlu olarak odadan çıkmadı. Çünkü atölyesinde yazdırmaya cesaret edemedik, ola ki biri duyar bizden önce ismini kullanır, amblemi kullanır diye.”²⁶²

Bu arada, basında çıkan ve partinin adının “Milli Refah Partisi” olup olmadığını soran gazetecilere Turgut Özal yanıt vermedi.²⁶³ Özal Parti isminin kısaltmasının ise, ilk önce ANA Parti olduğunu fakat daha sonra ANAP'a dönüştüğünü ifade etti.²⁶⁴ Araştırmacı-yazar Yılmaz Karakoyunlu ise, ismin arka planını irdeleyerek, Anavatan'ın militarist bir isim olduğunu, İslami hiçbir motifin bulunmadığını ve vatanperver bir duygu ile ortaya çıktığını söyledi.²⁶⁵

5. Anavatan (ANAP) Selamı

Bazı siyasi hareketlerin/partilerin işaretleri olabilmektedir. ANAP'ın da bu bağlamda Turgut Özal ile bir “selamı” vardı. 1983 genel seçimi öncesinde gerçekleştirilen Kırıkkale mitingine giden Özal, burada kalabalığı karşısında görünce ellerini birbirine kenetleyerek “Dört eğilimi birleştireceğiz” dedi. Elazığ'da da meydana gelen binlerce kişi Turgut Özal ile birlikte ellerini kenetleyerek Özal'ın selamını karşılıksız bırakmadı.²⁶⁶ Bir anlamda onu benimsediğini gösterdi. Turgut Özal'ın bu hareketinin bir sembol olması ise, partinin seçim kampanyasını yürüten Erkal Zenger'in yönlendirmesiyle oldu. Özal'dan sürekli halkı selamlamasını isteyen gazeteci ve foto muhabirlerinin bu talebi üzerine Zenger, Özal'a, “Ellerinizi başınızın üzerinde birleştirip bir selam vermişsiniz ya, onu bir daha yapar mısınız?” dedi. Özal da bunun üzerine Elazığ'da bu hareketi bir daha yaptı ve artık her gittiği

²⁶² Birand-Yalçın, ss. 174-176.

²⁶³ “Evren, Özal'ı Kabul Etti”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1983, s. 1.

²⁶⁴ Barlas, s. 36.

²⁶⁵ Yılmaz Karakoyunlu ile 31 Aralık 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1936).

²⁶⁶ Yavuz Gökmen, *Özal Sendromu*, V Yayınları, 2. Baskı, ss. 86, 88.

yerde bunu tekrarladı. Bu hareketin ne anlama geldiğini merak eden gazetecilere ise Zenger, “birlik, beraberlik, kardeşlik sembolü”²⁶⁷ cevabını verdi.

Bu bağlamda, Turgut Özal için “kavga” çağrışımı yapan 12 Eylül öncesi ve o dönemin siyaset yapanlarına karşı kendi partisi ANAP ise, selam anlayışı ile “huzurun” temsilcisiydi.²⁶⁸ Ayrıca, ANAP selamı ile dört eğilim de sembolize edildi.²⁶⁹ Hatta Türkiye haritası üzerine oturtulan amblem bu selamın tamamlayıcısı oldu.²⁷⁰ Fakat Yavuz Gökmen’e göre halkın ANAP selamı algısı Özal’inkinden başkadır. Farklı düşüncelerdeki seçmen, “askere ve onun sivil uzantılarına karşı” ANAP tercihi buldu. Gökmen’e göre ayrıca, dört eğilimin görsel hali olan ANAP selamının “üst yapıdaki uzantısı” çok daha önemlidir. Özal bu birleştirici siyaset anlayışıyla ülkedeki çatışma ortamını en azından bir süre de olsa gündemden düşürerek, ileride yapacağı “transformasyona” karşı oluşabilecek muhalefeti kırmıştı.²⁷¹

6. Süleyman Demirel-Turgut Özal Arasındaki Temaslar

Turgut Özal için artık parti kuruluşundan geri dönmek çok mümkün değildi. Bunun için askerden de sözlü olarak gerekli izni almıştı. Ancak, adımlarını atarken özellikle “ağabeyi” Süleyman Demirel’in pozisyonunu da hesaba katması büyük önem arz ediyordu. İşin sivil kanadında Demirel’in onayı Özal cephesi için partileşme hususunda kolaylaştırıcı bir etkendi. Örneğin Mehmet Keçeciler, Süleyman Demirel’den izin almanın önemli olduğuna inandıkları için böyle bir girişimde bulduklarını belirtti.²⁷² İşte Özal da partisini kurmadan önce Demirel’in yakın çevresi ile görüşmelerde bulundu. İki taraf arasında bağlantıyı kuran isim Ekrem Ceyhun idi. Demirel’den parti kurarken şu dört isim istendi: Necdet Seçkinöz, Mehmet Gölhan, Mehmet Dülger ve Atilla Peynircioğlu.²⁷³ Öte yandan Özal, Ekrem Ceyhun’a, “Size parti kurdurmayacaklar, bana katılın!” ve “Abi’ye git söyle, benim genel başkanlığımı kabul etsin. Ama partinin genel idare kurulunu, tabanını istediği

²⁶⁷ Erkal Zenger, **Siyaset Cambazhanesinin Cazgırı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993, ss. 115-116.

²⁶⁸ Şeyda Belhan, **Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2005, s. 111.

²⁶⁹ Levent Köker, “Anavatan Partisi”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1254.

²⁷⁰ Sami Zariç, **1983-1993 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal’ın Partideki Rolü**, Hiperyayın, İstanbul 2017,, s. 58.

²⁷¹ Gökmen, ss. 90-91.

²⁷² Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²⁷³ Birand-Yalçın, s. 154.

*gibi kursun. Ben sonra devredeceğim bu partiyi ona*²⁷⁴ mesajını da ilettili. Ekrem Ceyhun'un bu talepleri ilettiliği Süleyman Demirel'in cevabı ise netti: *"Turgut'a söyle parti marti kurmasın. Zaman zemin müsait değil. Ben bu dört arkadaşı vermiyorum, Hasan Celal'i de vermiyorum."*²⁷⁵ Oysaki Hasan Celal Güzel ile ilgili, hem Turgut Özal²⁷⁶ hem de Hüsnü Doğan'ın ifadesiyle, herhangi bir izin istenmedi.²⁷⁷ İsmet Sezgin de, Süleyman Demirel'in Turgut Özal'ın parti kurmasını istemediğini söyledi.²⁷⁸ Mehmet Keçeciler'e göre ise, Süleyman Demirel bir gün tekrar politikaya dönmeyi düşündüğü için bu isimlere izin vermedi.²⁷⁹ Süleyman Demirel'den bu olumsuz cevabı alan Turgut Özal, *"Ben kararlıyım, kuracağım"* karşılığını verdi. Demirel, Özal'a bu kez Sadettin Bilgiç ile görüşmesini söylemiş, Bilgiç de Turgut Özal'a aynı yönde "telkinde" bulundu. Fakat muhatabının kararında herhangi bir değişiklik olmadı.²⁸⁰ İki taraf da aslında siyasetin doğasında olan "kendi etrafında toplanma" anlayışını sergilemişlerdir. Düşüncelerinden taviz vermemişlerdir. Bu da merkez sağda iki güçlü hareketin birbiriyle rekabeti sonucunu doğurdu.

Kapalı kapılar ardında bu gelişmeler yaşanırken, basına yansıyan durumlar da oldu. Süleyman Demirel'e yakın isimlerden Hüsamettin Cindoruk yaptığı açıklamada, Turgut Özal ile parti programı ve ilkeler konusunda herhangi bir farklılıklarının olmadığını ve gerekirse Özal ile kendisinin de görüşebileceğini ifade etti. Turgut Özal ise ayrı parti kuracağını net bir şekilde belirterek şu açıklamayı yaptı: *"Cindoruk ile görüşmedim. Ancak İstanbul'da küçük bir görüşme oldu. Aynı fikirde olanların aynı çatı altında toplanmaları normal. Onlardan bana herhangi bir birleşme teklifi gelmedi, bundan sonra da geleceğini sanmıyorum. Bir beraberlik için ciddi bir gelişme yok. Tabanda eskiden çok parçalanma oldu. Vatandaşı şimdi yeni isimlere arzu var."* Özal ayrıca, partisinin kuruluş dilekçesini en geç gelecek hafta İçişleri Bakanlığına vereceklerini ifade etti.²⁸¹ Özal'ın bu çıkışında, askerden siyasi kariyeri için izin almasının da etkisi vardır. Bununla birlikte, eski siyasilerin önünün kapalı olması da Özal'ın yeni konjonktürde bağımsız hareket etmesinde önemli rol oynadı. Buna karşın, Yavuz Donat hem Cindoruk hem de Özal cephesinden

²⁷⁴ Cemal, s. 14.

²⁷⁵ Birand-Yalçın, s. 154.

²⁷⁶ Barlas, s. 35.

²⁷⁷ Birand-Yalçın, s. 154.

²⁷⁸ İsmet Sezgin ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1928-Ö.T: 2016).

²⁷⁹ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²⁸⁰ Cemal, s. 14.

²⁸¹ "Özal: Ayrı Parti Kuracağım, Cindoruk: Özal'la Sorun Yok", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1983, s. 1-11.

kendilerine birbirinden farklı şeyler söylediklerini aktardı. Cindoruk'un arabulucu ekibinden bir isim, "Turgut Bey, sivri dama erken çıkmış... Aşağıdakileri karınca gibi görüyor... Kurucu heyete 15 arkadaşıyla girme arzusunda... Memleketi kendinden başka kimsenin selamete çıkaramayacağı düşüncesinde... Böyle olunca nasıl birleşilir?" derken, Özal'ın kurmaylarından bir isim ise, "Cindoruk cephesi Özal'ı 'teslim almak' istiyor. Yani sadece Turgut Bey'i kurucu yapacaklar. Kolunu kanadını kıracaklar. Buna 'Evet' denilmesi düşünülemez"²⁸² demiştir.

Bu süreçte, Turgut Özal'ı "sinirlendiren" bir gelişme de yaşandı. Ekrem Ceyhun'un, "Biz bunlarla (askerle) her türlü kavgayı yapacağız. Hiçbir şeyi yanlarına bırakmayacağız" sözleriyle politikalarını açıklaması üzerine Özal kendi ifadesiyle, sinirlenip şu karşılığı verdi: "Bak... Hiç değişmemiş kimse... Herkesin eski kavgacılığı devam ediyor. Bizim kavgada falan işimiz yok. Biz Türkiye'nin meselelerini kavgasız halletmek istiyoruz... Bu askerler bir şey yapmışlarsa, iyi niyetle yapmışlardır. Buna şahidiz. Beraber çalıştık. Kötü niyetleri yok. Ama işi bilip bilmedikleri ayrı konu. 12 Eylül'ü bir kaza olarak kabul edelim... Bunun kavgasını yapmak, Türkiye'ye fayda getirmez... Üstelik 12 Eylül, 27 Mayıs gibi değil... Bunlar, 27 Mayıs'ı bayram olmaktan bile çıkardılar." Süleyman Demirel ise, "Özal bize gelecekte, yalnız gelsin. Yanında takım falan getirmesin..." diyerek, böylece Özal'ın ifadesiyle, kendisinin yanlarında bulunması halinde partilerinin kapatılmayacağını düşünmüştü. Tüm bu ifadelerin üzerine Turgut Özal da "son söz" olarak Ekrem Ceyhun'a şunları söyledi: "Git Ekrem, bunları anlat Süleyman Bey'e... Bizim kimseyle kavgamız yok. Türkiye kavgadan bu hale geldi. Biz kavga etmeden bu meseleleri götürmek istiyoruz... Sizinle yolumuz burada ayrılıyor."²⁸³

Turgut Özal, bir taraftan Süleyman Demirel yani kurulacak olan BTP kanadıyla köprüleri atarken diğer yandan, bu kanadın ülkeyi yeniden 12 Eylül öncesi döneme götüreceği endişesini taşıdığını ifade etti. BTP'nin kurulduğu günlerde gazeteci Yavuz Gökmen'e bir anlamda bu kaygısını şu sözlerle dile getirdi: "Bunlar (askerler) bu partileri kapatmayacaklar mı? Özellikle Büyük Türkiye Partisi'nin halini görmüyorlar mı? Eğer bunlara müsaade edecek olurlarsa, memleket 12 Eylül öncesine döner diye düşünmüyorlar mı? O halde bunlar 12 Eylül'ü niçin yaptılar? Evren'in bütün konuşmaları güme gidecek."²⁸⁴

²⁸² Yavuz Donat, "Özal Neden Hayır Dedi?", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Mayıs 1983, s. 3.

²⁸³ Barlas, ss. 35-36.

²⁸⁴ Gökmen, s. 84.

Özal'ın bu sözleri, siyasi hayatta demokrasiye geçilmeye başlandığı günlerde açıkçası “antidemokratik” bir görünüm vermektedir. Zira kişilerin siyaset yapma hakkına karşı söylenmiş bir sözdür. Özal hatta partisinin ilk seçim mitinginde, “hürriyetin insan için”²⁸⁵ olduğunu söyleyecektir. Dolayısıyla, BTP için sarf ettiği sözler, ANAP'ın serbest hürriyet düşüncesi ile tezat oluşturmaktadır.

7. Kurucular

Belki de Turgut Özal ve yakın çevresinin kuruluş aşamasında en zorlandıkları mesele, kurucu olacak isimleri tespit etmekten ziyade bulmaktı. Bunda hem dönemin politik atmosferi hem de ANAP'ın “ciddi bir alternatif” olarak görülmemesi etkiliydi. Özal, parti kuruculuğu için uygun gördüğü kişilere teklif götürdü, ancak ANAP'ın ileride iktidar olabileceğine imkân vermeyen bazı kişiler bu teklifi geri çevirdiler. Kurucu üye olmayı reddedenler arasında, Kutlu Savaş, İlhan Kesici, Şener Akyol, Nevzat Yalçıntaş da vardı.²⁸⁶ Bu yaşanan sıkıntıların bir numaralı tanığı Turgut Özal yıllar sonra bu süreci tarihe şu şekilde not ettirdi: “ANAP'ı kurarken kurucu bulmakta çok zorluk çektim. Kim geldiyse kurucu oldu. İşte bu 37 kişi böyle oldu. Belki bugün parti kursaydım (8-9 yıl sonra söylüyor bunu) bazı kurucuları asla almazdım. Ama o zaman alternatifimiz yoktu. Gittiğimiz bazı kimseler kurucu olmaktan korkuyordu. Bazıları tavsiye ile geldi. Kazım Oksay, Asım Kocabıyık'ın avukatlığını yapmış. Abdullah Tenekeci Paşa'yı Mehmet Yazar getirdi. Vural Arıkan bizimle çalışmak istiyormuş. Onu Şarik Tara getirdi. Sonra Leyla Yeniay Köseoğlu, Mesut'u (Yılmaz) getirdi. 'Bu çok iyi çocuktur' dedi. Almanya'da falan bulunmuş, politikaya hevesliymiş. Siyasi bilimler okumuş. Mesut o sırada sakallıydı. Anıtkabir'e kurucular olarak giderken, Mesut'a takılmıştık hatta 'Böyle sakallı gidersen seni gerici sanırlar' demiştik.”²⁸⁷ Turgut Özal başka bir açıklamasında ise dönemin atmosferini ve insanların psikolojisini şu ifadelerle anlatmıştır: “Birçok arkadaşım partiye gelmeye korktular. Daha evvel arkadaşlık, dostluk yaptığım, iyi tanıdığım kimseler parti kurucusu olmaya çekindiler. Türkiye'de atmosfer buna müsait değildi. Bir eski partiler var ve bunların insanları var. Onların istedikleri partiler kurulacak oraya gidecekler diye bekliyorlar. Yeni insanlar da politikadan korkuyorlar, hava

²⁸⁵ “İzmir Durgun, Erzurum Hareketli”, *Milliyet*, 17 Ekim 1983, s. 1.

²⁸⁶ Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden 2...*, ss. 399-400.

²⁸⁷ Barlas, s. 34.

buna müsait değil. Onun için, bizim ilk 37 kişiyi bulurken bayağı sıkıntılar çektiğimizi açıkça ifade etmek isterim."²⁸⁸

Yaşanan sıkıntıları Mehmet Keçeciler de dile getirdi. DPT’de tanıdıkları isimlere teklif götürdüklerini belirten Keçeciler, Bülend Ulusu tarafından tehdit edilip DPT’nin “boşatılması” halinde veto yenileceği haberlerinin kendilerine geldiğini ifade etmiştir. Bu yüzden Yıldırım Aktürk, Ekrem Pakdemirli gibi isimleri kurucu listesine yazamadıklarını söyleyen Mehmet Keçeciler, Veysel Atasoy, Mustafa Taşar gibi DPT’nin “alt kademelerindeki” isimleri kurucu yaptıklarını ifade etti.²⁸⁹ Anlatılardan ortaya çıkan görüntü, parti üyeliği konusunda en büyük çekince kaynağının askeri yönetim olduğudur. Zira insanların siyasi kariyerleri uğruna şahsi kariyerlerini riske atmakta tereddüt ettikleri anlaşılmaktadır. Bu da, demokratik düzene geçilmeye hazırlandığı günlerde demokrasi ile çelişki oluşturan bir durum olarak ortada durmaktadır.

Öte yandan, o günlerde eski parti liderlerinin etkileri hâlâ hissedilmekteydi. Özal bu konuda, kimi eski siyasetçilerin Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş’ten haber bekledikleri için kendilerine gelmediklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine de bir karar alınarak, 12 Eylül öncesi döneminin, Özal’ın ifadesiyle, “*kavgacı politik kadrolarından*” isimler partiye alınmamış, böylece Hüsnü Doğan, Veysel Atasoy, Mehmet Altınsoy, Barlas Doğu gibi yeni isimlere siyaset yolu açılmış oldu.²⁹⁰ Burhan Özfatura’nın şahit olduğu bir olay tam da Turgut Özal’ın anlatımına uymaktadır: Turgut Özal’ın İzmir ziyaretinde Ersin Faralyalı’ya kurucu olması teklif edildiğinde, Özal’ın yukarıda belirttiği gibi, eski liderlerin etkisi net olarak görülmüştür. Faralyalı teklifi reddederken, “*Demirel’e sormadan bir şey yapamam. Ona çok teşekkür, minnet borcum var*” diyerek kurucu olmamıştır.²⁹¹ Olağanüstü şartlar altında çalışılarak parti kuruluşunun gerçekleştirildiğini ve bu noktada kurucuların ilginç durumunu dönemin en yakın tanıklarından Hüsnü Doğan ise şöyle anlatmaktadır: “*Kurucular heyeti, parti kuruluncaya kadar birbirini tanımadı. Veyahut kuruluşun üç gün öncesine kadar diyelim. Üç dört gün öncesine kadar. Çünkü o günlerde riskli bir ortam vardı. Hadiselerin kontrol altında gitmesini temin*

²⁸⁸ M. Zeki Duman, **Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, Ankara 2010, s. 174-175; Turgut Özal bir konuşmasında bu 37 kişilik kurucu üyeyi, 1919’da Sivas Kongresindeki 38 kişiyle kıyaslayarak, “ANAP’ı kuran da 37 kişidir” demiştir. “Özal’dan Veda Mesajı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Ekim 1989, s. 9.

²⁸⁹ Güzel, ss. 501-502.

²⁹⁰ Barlas, s. 37.

²⁹¹ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

etmek bakımından şöyle yaptık: kuruculara ben bir numara veriyordum; şu numaranın karşısını imzala diyordum, ismini yazmıyorduk. (...)Ve kurucuları, parti kuruluşundan üç dört gün önce İstanbul'da Sadıklar apartmanında bir araya getirdik, tanıştılar. Bizi hepsi tanıyordu zaten. Ondan sonra parti programı okundu. Parti programı üzerinde arkadaşların fikirleri alındı. Hayırlı olsun denildi.”²⁹²

Diğer yandan, Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) Başkanlığı'nda bulunmuş olan ve Aydınlar Ocağı'ndan tanıdığı Rasim Cinisli ile de özel olarak görüşen Özal, kendisine yaptığı beraber yol yürüme teklifine önce olumlu yanıt aldı. Fakat Cinisli'nin, dört eğilim anlayışının başarı ile nasıl uygulanacağını sorması üzerine Turgut Özal'ın verdiği cevap muhatabının daha yolun başında kapıları kapatmasına yol açtı: *“Rasim, kuracağım kadroda siyaseti, particiliği sen herkesten daha iyi bilirsin. Orada tek kişi olacak, o da benim.”* Cinisli, “tek adamlık” anlayışına karşı oldukları için birtakım arkadaşlarıyla Adalet Partisi'nden ayrılıp Demokratik Parti'yi kuran anlayışta olduğu için Özal'ın siyaset tarzına sıcak bakmayarak bu hareketin içinde yer almadı. Ayrıca, tek adamlık sisteminde fikirlerin özgür bir ortamda dile getirilemeyeceği için liderle çatışma olasılığının her zaman ihtimal dâhilinde olduğunu dile getirdi.²⁹³

Kurucu bulmada yaşanan bunca sıkıntılara rağmen Turgut Özal partisine seçeceği isimlerde özellikle “12 Eylül anlayışına sahip olmama” kriterini aradı: *“ANAP yeni bir partidir... 12 Eylül'ü fikren benimsiyorum, bu kadar ay da birlikte çalıştım, ama bu dönemin siyasetini paylaşmam, bu sebeple hükümetten de olsa, Danışma Meclisinden de olsa, istifa etmeden geleni almam, yeni dönemde seçimden sonra yeni siyaset yapılacak, fikren benimsesem bile, geçmiş dönemin siyaset sorumluluğunu üzerime almak olur bu...”²⁹⁴*

Diğer yandan, kurucu aday isimlerin tespitinde “bir nevi mülakat yapıldı.” Adayı iyice tanımak adına mesleğinden, maddi gücüne kadar farklı yönleri öğrenildi.²⁹⁵ Neticede, ağırlığı teknokrat ve işadamlarından oluşan²⁹⁶ ve kimilerinin eski partilerle bağlantısı olduğu²⁹⁷ 37 isim kararlaştırılarak partinin kurucu kadrosu oluşturuldu. Bu isimler şunlardır:

²⁹² Birand-Yalçın, s. 177.

²⁹³ Cinisli, ss. 441-442.

²⁹⁴ Doğan, s. 335.

²⁹⁵ Birand-Yalçın, s. 170.

²⁹⁶ Zariç, s. 56.

²⁹⁷ Köker, s. 1253.

1. Turgut ÖZAL (Başbakan Eski Yardımcısı)
2. Cavit Şadi PEHLİVANOĞLU (AP Eski Milletvekili)
3. Ahmet Mesut YILMAZ (İşadamı)
4. Mehmet Cavit KAVAK (Yurtdışında Mühendis)
5. Adnan KAHVECİ (Mühendis)
6. Cemil ÇİÇEK (Avukat)
7. Mustafa Rüştü TAŞAR (DPT Eski Daire Başkanı)
8. Bedrettin DALAN (Mühendis)
9. Güneş TANER (Bankacı)
10. Abdullah TENKEKİ (Emekli Hava Generali)
11. Kazım OKSAY (Başbakanlık Eski Müsteşar Yardımcısı)
12. Recep Ercüment KONUKMAN (Akademisyen)
13. Veysel ATASOY (DPT Eski Genel Sekreteri)
14. Halil ŞIVGIN (Avukat)
15. Vehbi DİNÇERLER (DPT Eski Çalışanı)
16. Sudi Neşet TÜREL (Tapu Müdürü)
17. Mehmet Necat ELDEM (Eski Vali)
18. Ali TANRIYAR (Doktor)
19. Bedrettin Doğan AKYÜREK (Nakliyeci)
20. İbrahim ÖZDEMİR (Mimar)
21. Abdulhalim ARAS (AP Eski Milletvekili)
22. Hüseyin Hüsnü DOĞAN (DPT Uzmanı)
23. Leyla YENİAY KÖSEOĞLU (El Sanatları Uzmanı)
24. Vural ARIKAN (Hukukçu)
25. Hüseyin Cahit ARAL (Eski Genel Müdürlerden)
26. Metin EMİROĞLU (DPT Eski Çalışanı)
27. Mükerrerem TAŞÇIOĞLU (Yüksek Mühendis)
28. Mehmet ALTINSOY (Avukat, CKMP ve DP Eski Milletvekili)
29. Ferruh İLTER (Ulaştırma Bakanlığı Eski Müsteşarı)
30. Aycan ÇAKIROĞULLARI (Makine Yüksek Mühendisi)
31. Muzaffer ATILGAN (Göztepe Spor Kulübü Başkanı)
32. Kamil Tuğrul COŞKUNOĞLU (Hukukçu, Eski CHP Milletvekili)
33. Feridun DEMSOY (İşadamı)
34. Alâeddin KISAKÜREK (Eğitimci)

35. Yener ULUSOY (Avukat-Çiftçi)
36. Erol AKSOY (Garanti Bankası Eski Genel Müdürü)
37. Fahir SABUNİŞ (Sümerbank Eski Genel Müdürü)²⁹⁸

Yaş ortalamasının 48 olduğu kurucular için Turgut Özal, isimlerin tespitinde gençlik özelliklerinin ön planda tutulduğunu söylemiştir. Ayrıca ekibi için “Kurucuların hemen hepsi kendi sahalarında son derece dinamik ve iş bitirebilir kişilerdir”²⁹⁹ dedi. Kurucu isimlerin mesleklerine bakıldığında, geniş bir yelpazeden söz edilebilir. Başta Turgut Özal olmak üzere, mühendis isimler partide kendini göstermektedir. Ayrıca, devlet kademesinde farklı görevlerde bulunmuş yani devletteki işleyişi bilen isimler de kadroda yer almıştır. Öte yandan, ticaret/para ile uğraşan insanlar da bir kanadı “liberal” olan ANAP’ta kendilerine yer bulmuşlardır. Fakat çoğunun siyaset tecrübesi de yoktur.

8. Resmi Kuruluş İşlemleri

Siyasi partilerin kuruluşuna izin verilmesinin ardından ve Demirel cephesiyle görüşmelerden de sonuç çıkmamasından sonra Turgut Özal ve ekibinin partilerini kamuoyuna duyurmak için sayılı günler kalmıştı. Bu süreçte basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Turgut Özal, partisinin tabanının olup olmadığı yönündeki bir soruya, “Tahminimin de üzerinde müracaatlar oluyor. Kimse reyleri tapusunda zannetmesin”³⁰⁰ dedi. Diğer yandan, “Çok parti kalacağını sanmıyorum”³⁰¹ diyerek daha önce Ekrem Ceyhan’a söylediği “Size parti kurdurmayacaklar, bana katılın!” sözlerini bu kez kamuoyu önünde üstü kapalı bir şekilde söyledi. Nitekim BTP bir süre sonra askerler tarafından kapatıldı. İsmet Sezgin de, konuyla ilgili görüşünü şu şekilde açıkladı: “BTP büyük varlık gösterince, askerler bunu beğenmeyip kapattı. İntikam almak istediler. (Askerler) sağlam zemin istediler!”³⁰²

Diğer yandan, basın aracılığıyla parti programının esasları hakkında da bilgi veren Turgut Özal şunları söyledi:

- Milli birlik ve beraberlik zaruridir.*
- Asker verdiği sözü tutup memleketi demokratik aşamaya getirmiştir.*

²⁹⁸ **Anavatan Partisi 1. Kuruluş Yıldönümü**, Aksoy Matbaacılık, İstanbul, 1984, ss. 11-17. “Özal Genç Bir Liste Çıkardı”, **Hürriyet**, 20 Mayıs 1983, s. 13; Z. Duman, s. 175.

²⁹⁹ “Özal Genç Ekibine Güveniyor”, **Milliyet**, 20 Mayıs 1983, s. 6.

³⁰⁰ Süleyman Demirel: “O tapu lafı, Adalet Partisinin kapanmasından sonra yeni kurulan partilerle ilgilidir. Birtakım partiler çıkıp ‘Biz Adalet Partisinin devamımız’ deyince, ben o zaman çıkıp ‘tapulu arazime gecekonduyu yaptırمام’ dedim.” Şakir Süter, **Merkez Sağ’da Tapu Kavgası**, Maviyağaç Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 32.

³⁰¹ “Kimse Reyleri Tapusunda Sanmasın”, **Milliyet**, 18 Mayıs 1983, s. 7.

³⁰² İsmet Sezgin ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1928-Ö.T: 2016).

-Millele doğru hedefler gösterilmeli ve engeller kaldırılmalıdır.

-Cehalet, işsizlik, fakirlik ortadan kaldırılmalı, refah tabana yayılmalıdır.”

Özal programlarının başında “*milli ve manevi değerlerin*” geldiğini, bu açıdan partisinin muhafazakâr bir anlayışa sahip olduğunu söylebileceğini ifade etti. İktisadi yönden liberal-serbest pazar ekonomi modelini benimsediklerini; sosyal anlayış bakımındansa, sosyal adaletçi çizgideki bir partiden çok daha fazla sosyal adaletçi olduklarını belirtti.³⁰³ Diğer bir ifadeyle, dört eğilimi özetledi.

Basına partisi hakkında bilgiler veren müstakbel genel başkan partisinin resmi ilanını yapmadan önce son kez Cumhurbaşkanı Kenan Evren’i ziyaret etme gereği duydu. Yeni parti için Cumhurbaşkanı’nı bilgilendiren Özal, Evren ile yaptığı ve 20 dakika süren görüşme sonrasında şu açıklamayı yaptı: “*Sayın Cumhurbaşkanı’na çalışmalarımız ve kuruluşumuz hakkında bilgi verdim. Cuma günü dilekçeyi vereceğimi söyledim. Programımızdan da biraz bahsettim. Kurucularımız hakkında da biraz bilgi verdim.*” Basın mensuplarının, Evren’in parti kuruluşunu nasıl karşıladığı yönündeki sorusunu “*Hayırlı uğurlu olsun dediler*” şeklinde yanıtlayan Özal, “*Cumhurbaşkanı’nın bir uyarısı oldu mu?*” yönündeki soruya ise “*Herhangi bir şey söylemedi*”³⁰⁴ diyerek karşılık verdi.

Aynı gün Başbakan Bülend Ulusu ile de görüşen Turgut Özal görüşmede siyasi konulara girilmediğini belirtirken, Ulusu’yu kuracağı partiye davet etmesinin söz konusu olmadığını, bunun bir nezaket meselesi olduğunu söyledi: “*Kendileriyle birlikte olmayı isterim ama kendisine söyleyemem.*”³⁰⁵ Fakat Özal bu açıklamasına karşın, Nisan ayının sonunda Ulusu ile yaptığı görüşmede, Ulusu’nun asker yönüne vurgu yaparak özellikle dış dünyaya “sivil” bir görüntü vermeyi önemseydiğini belirterek bir anlamda birlikte hareket etmeye sıcak bakmadığının sinyalini vermişti.

19 Mayıs’ta bir basın toplantısı düzenleyen Özal burada kurucular listesini kamuoyu ile paylaştı. Partisinin adını ise açıklamadı fakat milliyetçi-muhafazakâr, liberal ve sosyal adaletçilik temellerine dayanacağını ifade etti.³⁰⁶

Artık beklenen gün gelmişti... Turgut Özal ve beraberinde bulunan Leyla Yeniyay Köseoğlu, Necat Eldem, Hüsnü Doğan, Cahit Aral ve Kâmil Coşkunoğlu 20

³⁰³ “Oy’un Tapusu Olmaz”, **Hürriyet**, 18 Mayıs 1983, s. 3.

³⁰⁴ “Evren, Özal’ı Kabul Etti”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1983, s. 1-7.

³⁰⁵ “Özal: Başbakanla Olmak İsterim Ama Söyleyemem”, **Hürriyet**, 19 Mayıs 1983, s. 13.

³⁰⁶ “Özal Genç Bir Liste Çıkardı”, **Hürriyet**, 20 Mayıs 1983, s. 13; “Özal: Önümüzdeki 6-7 Yıl Zor Olacak”, **Milliyet**, 20 Mayıs 1983, s. 6.

Mayıs 1983 günü saat sabah 8.30'da³⁰⁷ İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner'i makamında ziyaret edip kuruluş dilekçesi, tüzük ve amblemi verdiler. Ayrıca Çetiner'e, kurucuların belgeleri iki dosya halinde takdim edildi. Turgut Özal kuruluş bildirgesi ve parti programını verirken, *"Efendim, partimizin ismi Anavatan Partisi'dir. Şimdi açıklıyorum. Bakan Çetiner de, "Sayın Özal, partimiz güzel yurdumuza ve partiniz mensuplarına uğurlu hayırlı olsun. Şu anda tüzel kişiliğini kazanmış oluyor. Sizi tebrik ederim, başarılar dilerim"* şeklinde karşılık verdi. Daha sonra Çetiner'e teşekkür eden Özal, parti ambleminin bulunduğu bir karton panoyu gazetecilere gösterdi. Kırmızı, yeşil ve turuncu bir gökkuşağı görüntüsündeki çerçeve içerisinde bal peteğinden oluşmuş bir Türkiye haritası üzerinde, turuncu renkli bir arı figürünün yer aldığı amblemin üzerinde "ANA.P." yazısı ile amblemin altında 1983 tarihi yer almaktaydı. İçişleri Bakanlığı Genel Sekreterlik odasında gerekli evrakı imzalayan Özal, alındı belgesini teslim aldı.³⁰⁸ Ardından, İçişleri Bakanlığı'ndan ayrılan Turgut Özal, ANAP Genel Merkezi'ne gelip "Besmele" çekerek binaya girdi. Ayrıca, kurban kesilip binaya Türk bayrağı asıldı. Saat 9.30'da, partisinin kuruluş amacını anlatan bir basın toplantısı düzenledi. Basın toplantısı kapalı devre renkli televizyon sistemiyle binanın her yerinden rahatlıkla takip edilebildi.³⁰⁹ Aynı günün akşamüzeri yapılan toplantı ile de partide görev dağılımı gerçekleştirildi. Turgut Özal'ın oybirliği ile genel başkan seçildiği toplantıda diğer görevlere şu isimler geldi:

- Teşkilat Başkanı: Hüsnü Doğan³¹⁰
- Genel Başkan Teşkilat Yardımcısı: Şadi Pehlivanoglu
- Genel Başkan Basın ve Halkla İlişkiler Yardımcısı: Halil Şıvgın
- Genel Başkan Hükümet ve Parlamento İlişkileri Yardımcısı: Necat Eldem
- Genel Başkan Araştırma, Planlama, Politika Tespiti Yardımcısı: Adnan Kahveci
- Genel Sekreter: Veysel Atasoy
- Genel Muhasip: Vural Arıkan

³⁰⁷ Gazetecilerin Turgut Özal'a erken saatte harekete geçmelerinde BTP ambleminin etkisi olup olmadığını sormaları üzerine Özal, "Ne olur ne olmaz diye erkenden başvurduk" demiştir. "ANA P. Tabelacıyı Gece yarısı Getirtmiş", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1983, s. 13.

³⁰⁸ "3 Yeni Parti Siyasi Yaşama Katıldı", **Milliyet**, 21 Mayıs 1983, s. 6.

³⁰⁹ "Özal Kurban Kesti, Tabela Astı", **Hürriyet**, 21 Mayıs 1983, s. 11.

³¹⁰ **Güzel**, s. 396.

- Genel İdare Kurulu Sözcüsü: Mükerrerem Taşçıoğlu
- Genel İdare Kurulu Üyeleri: Ercüment Konukman, Mustafa Rüştü Taşar, Mükerrerem Taşçıoğlu, Cemil Çiçek, Muzaffer Atılgan, Güneş Taner, Aycan Çakıroğulları, Metin Emiroğlu, Sudi Türel, Leyla Yeniay Köseoğlu, Fahri Sabuniş, Abdülhalim Aras, Cahit Aral, Mesut Yılmaz, Abdullah Tenekeci, Vehbi Dinçerler, Ferruh İlter, Bedrettin Doğanacan Akyürek.
- Merkez Disiplin Kurulu Üyeleri: Kamil Coşkunoğlu, Cavit Kavak, Kazım Oksay, Feridun Demsoy, Erol Aksoy, Alaaddin Kısakürek, Bedrettin Dalan.³¹¹

Diğer yandan, Özal güvendiği isimleri il teşkilatlanmalarını kurmakla görevlendirdi. Ancak Gökmen'e göre, bu işte Özal'ın istediği performans sergilenemediği için arzu edilen başarılı bir teşkilat oluşumu gerçekleştirilemedi.³¹² Diğer yandan, kuruluşun tam 4 ay sonra, yani 20 Eylül'de, tüm iller ve 645 ilçede parti teşkilatlanması tamamlandı.³¹³ ANAP'ın kuruluşunu ve siyasi hayattaki şansını değerlendiren Osman Ulagay, Turgut Özal'ın kendi ekonomik düşüncelerini uygulamak için parti kurmasının takdir edilmesi gereken bir hareket olduğunu ifade ederken, partisinin başarılı olacağına inancının temelini 24 Ocak Kararları'nın oluşturmasının çok doğru olmadığını belirtti. Çünkü Ulagay'a göre, halkın tamamının bu kararları onayladığı düşüncesi yanlıştır. Çiftçiden emekliye, sanayiciden parasını bankerlere kaptıran emeklilere kadar geniş bir kitle yaşadıklarının sorumlusu olarak Turgut Özal'ı görmektedir. Bir de uyarıda bulunarak, salt ekonomi anlayışıyla hareket edilmemesini, meselenin “oy potansiyeline” yansımalarına da dikkat edilmesini söylemiştir.³¹⁴

9. Vetolar

12 Eylül'ün bizzat hissedildiği ve yeniden demokrasiye daha tam anlamıyla geçilmediği günlerde partileri tedirgin eden bir gelişme meydana geldi. Milli Güvenlik Konseyi (MGK), Siyasi Partiler Yasası'nın geçici 4. maddesi uyarınca parti

³¹¹ “Siyasal Yaşama Üç Parti Daha Katıldı”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1983, s. 1.

³¹² Gökmen, s. 85.

³¹³ Mehmet Keçeciler, *Bizim Davamız*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1987, s. 128.

³¹⁴ Osman Ulagay, “Özal ve Politika”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1983, s. 9.

kurucularından bazı isimleri veto etti.³¹⁵ Bundan ANAP da nasibini aldı. Daha öncesinde, MGK Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan bir raporda, ANAP'ın kurucular listesinin Konsey'de incelendiği ve parti çalışmalarının çok göze batmadan yürütüldüğü belirtilmişti.³¹⁶

Yasaya göre bir parti en az 30 kurucu üye ile kurulabilirken, MGK 7 ismi veto etti. Veto edilen isimler Cemil Çiçek, Şadi Pehlivanoğlu, Hüsnü Doğan, Adnan Kahveci,³¹⁷ Cavit Kavak, Erol Aksoy ve Muzaffer Atılğan'dır. Cumhuriyet Başsavcılığı'ndan bir görevlinin 7 Haziran günü akşamüzeri 5 gibi Genel Merkez'e gelerek bildirdiği karar sırasında Kurucular Kurulu toplantı halindeydi. Bu gelişme karşısında kısa bir durum değerlendirmesi yapıldıktan sonra veto alan isimler toplantıdan çıktı.³¹⁸ O an partide yaşananları, kurucuların nasıl bir psikolojide olduğunu ve sonrasında olanları toplantıda bulunan Mükerrerem Taşcıoğlu şöyle anlattı: *"Bizimkinden 7 kişi silindi. O 7 kişinin silindiği toplantıyı çok iyi hatırlıyorum. Böyle bir masa etrafında oturduk. Biliyoruz ki, tasdikten liste gelecek, silinmişler belli olacak. İşte bir nevi sınav heyecanı diyelim, o kadar emeklerle, niyetlerle, nimetlerle başladığımız bir kurul orada noktalanabilir. Özel kalem görevini yapan arkadaş geldi, kulağına, rahmetli Özal'ın kulağına bir şeyler söyledi. Kalktı bu kendi odasına geçti, tabii biz silindiğini bilmiyoruz da giden çok kötü dönüyor. Suratı asık bir şekilde 7 arkadaşın şu veya bu nedenle silindiğini orada öğrendik. O konseyin o günkü icraatı, 30 kişiye indik. Bir kişi daha inse, 30 kişinin altında kuramıyorsunuz partiyi, o zamanın mevzuatı onu icap ettiriyor. Bu sefer başka bir korku aldı bizi. O günün atmosferi içinde, korkarak yahut başka endişelerle içimizden bir kişi vazgeçerirse yerine de yenisini koyamıyorsunuz, verilmiş liste, parti tehlikeye girer. Hatta yarı şaka yarı ciddi dedik ki: 'Birbirimize aman dikkat edelim.' Tabii Allah'a çok şükür, arkadaşlar niyetli, en ufak bir fire dahi verilmedi."*³¹⁹

³¹⁵ "Milli Güvenlik Konseyi, seçim döneminin başlangıç tarihi olan 24 Ağustos 1983 saat 17'ye kadar 30 kurucu üyeyi tamamlamayan siyasi partileri seçime katılamayacaklarını kararlaştırdı." **Ayn Tarihi**, 26 Temmuz 1983.

³¹⁶ Hikmet Özdemir, "1980 ve Sonrası", **Türkler**, (Editörler Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca) Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 139.

³¹⁷ Mehmet Keçeciler'e göre, Hüsnü Doğan ve Adnan Kahveci'nin veto edilmelerindeki amaç, parti çalışmalarının "*sabote edilmek*" istenmesidir. Güzel, s. 500.

³¹⁸ "HP ve ANA Parti'de 7'şer Veto", **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1983, s. 1.

³¹⁹ Birand-Yalçın, ss. 179-180.

Siyasi Partiler Kanunu uyarınca, partinin bu kararı tebliğ tarihinden sonraki beş gün içinde uygulaması gerekmekteydi.³²⁰ Öte yandan Halil Şıvgın yaptığı açıklamada, partisinin 37 kişi ile kurulduğunu, bu nedenle yeni isim bildirmek zorunluluğu bulunmadığını açıkladı.³²¹ Bu gelişme sonrasında parti yönetiminde oluşan boşluk ise hemen dolduruldu. Buna göre, veto edilen Genel Başkan yardımcılarının yerine Mehmet Altınsoy, Mesut Yılmaz ve Veysel Atasoy atanırken, Genel Sekreterliğe Mustafa Taşar getirildi. Mesut Yılmaz, partinin genel politikasının belirlenmesi görevini alırken, seçim işlerini Mehmet Altınsoy, örgütlenme işini ise Veysel Atasoy üstlendi. Buna karşın, veto edilen kurucu üyelerin Siyasi Partiler Yasasının 14. maddesi uyarınca, merkez karar yönetim organlarında görev almaları da engellenmiştir.³²²

Vetoların gerekçeli kararları tartışılabilir. Örneğin, o gün veto yiyen isimlerden Erol Aksoy yıllar sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile bir sohbetinde kendisinin niçin veto edildiğini sorduğunda şu yanıtı almıştır: *"Valla, ne bileyim, önüme bir liste getirdiler, imzaladım gitti. Boş ver yahu mühim değil!"*³²³ Veto alan diğer isimlerden Hüsnü Doğan da kendisinin ilk ANAP hükümetinde dışarıdan görev almasına Kenan Evren'in izin vermesinin bir gazeteci tarafından sorulması üzerine Cumhurbaşkanı'nın, *"Onu DPT boşalması diye reddetmişim"*³²⁴ cevabını verdiğini aktardı. Turgut Özal ise o günlerde yaşadığı tedirginliği şu sözlerle dile getirmiştir: *"Vetoların bizi yıprattığı düşüncesine tabii kapıldım. Çünkü benim en kıymetli elemanlarımı veto ettiler. En kıymetli elemanlarım derken, Hüsnü Doğan ile Adnan Kahveci'yi kast ediyorum. İşe yarayacak bütün elemanlarımı veto ettiler. Moral bozukluğuna uğradık."* Mehmet Keçeciler ise, MDP'lilerin kendilerini tehdit ettiğinden bahsedip *"Bir kişi ayrılrsa, olmaz"*³²⁵ dediklerini aktardı. Veto hadisesinin sıcaklığını koruduğu günlerde diğer bir vetolu isim olan SODEP eski Genel Başkanı Erdal İnönü, ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'ı ziyaret etti. Görüşmede vetolar da gündeme geldi. Erdal İnönü'nün ifadesine göre, Özal'ın konuşmasında vetolardan duyduğu *"üzüntü ve kızgınlığı"* hissedilmekteydi. Ancak, İnönü'nün

³²⁰ "MGK, Anavatan Partisi ve Halkçı Parti'den 7'şer Kişiyi Veto Etti", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Haziran 1983, s. 6.

³²¹ "ANA.P ve HP'den 7'şer Üye Veto Edildi", **Milliyet**, 8 Haziran 1983, s. 6.

³²² "Partiler Arası Diyalogu Erdal İnönü Başlattı", **Milliyet**, 9 Haziran 1983, s. 1-6.

³²³ Birand-Yalçın, s. 181.

³²⁴ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

³²⁵ Cemal, s. 30.

değerlendirmesine göre, bu olay, Turgut Özal'ın “başarı kazanacağına inanan havasını değiştirmemişti.”³²⁶

Kurucu sayısının kritik eşik olan 30'a düşmesinin ardından MGK tarafından seçimlere girme hakkının verildiği 25 Temmuz 1983'ten bir gün önce partide yaşanan tedirginliğin en yakın şahitlerden Semra Özal şöyle anlatıyor: “*Son gece enteresandı. Yedi kişi veto edildi ve son gece dediler ki ‘Bir kişi daha silinecek. Yarın, siz giremiyorsunuz. Veya birisini istifa ettirecekler.’ Tabii o gün son gün, işte Yeniay Hanım da vardı yani. Bir iki arkadaş daha zannediyorum. Ne yapalım? Bu kurucuları alıp hepsini, bir yere mi gidelim, kapatalım? İstifa etmesin kimse. Böyle bir durum olmasın. Böyle garip garip şeyler konuşuldu. Sonra neticede rahmetli (Turgut Özal) dedi ki, ‘Böyle şey olmaz. Yukarıdan silerlerse de ne yapalım kader deriz. Son dakika böyle bir şey olacağını ümit etmiyorum, tahmin etmiyorum.’ Öyle o son geceyi biraz tedirgin geçirdik. Allah biliyor. Ama sabahleyin neyse 30 kişi kabul edilmiş geldi. Ve partimiz tasdik olundu.*”³²⁷

Partililerde çok açık bir şekilde tedirginlik görülmesine karşın, Turgut Özal'ın, yukarıda Erdal İnönü'den aktarıldığı gibi, inancında bir gerileme olmadı, hatta çevresini ayakta tutmaya çalıştı. Öte yandan, kurucuların incelendiği günlerde sıkça dillendirilen bir iddiaya göre, Milli Güvenlik Konseyi Sekreterliği, ANAP'tan veto edileceklerin arasına Genel Başkan Turgut Özal'ı da dâhil etmiş, ancak liste kendisine sunulan Cumhurbaşkanı Evren, “*Özal, yönetimimizin Başbakan Yardımcılığını yaptı. Yanlış anlamalara meydan vermeyelim. Veto edilecekler arasından ismi çıkarılsın*” demiştir. Özal'ın, veto potasından son anda dönüşüyle ilgili söylentiyi “bazı eski siyasiler”, Kenan Evren'e yakın isimler ve ayrıca Mehmet Yazar da duyduğunu söylemiştir.³²⁸ Aslında, Turgut Özal'ın tüm bu partileşme ve iktidar olma sürecini anlatan ilginç bir değerlendirmesi vardır. ANAP'ın kuruluşunun “*eşyanın tabiatına aykırı*” olduğunu ifade eden Özal'ın düşünceleri şöyledir: “*Anavatan'ın kuruluşu, aslında, eşyanın tabiatına tam uygun değil... Mesela benim, devrilen bir siyasi iktidarın adamı olmama rağmen, darbeyi yapan askerler tarafından tutulmam, eşyanın tabiatına aykırı... Bu adamlarla işbirliği yapıp ihanet içinde olsam, böyle bir şey yok... Demek ki Allah isterse bunları da yapıyor. Yani kaderin çizgisi, insanı bu noktaya getiriyor. Bir kademe daha ileri gideyim.*

³²⁶ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler-2**, Yorum Kitapları, İstanbul 1998, ss. 332-333.

³²⁷ Birand-Yalçın, s. 179.

³²⁸ Turgut, s. 142.

Anavatan'ın kuruluşu ve iktidar oluşu da, eşyanın tabiatına aykırı. Çünkü Türk demokratik siyasi hayatında iki ekol var... Biri Cumhuriyet Halk Partisi, diğeri Demokrat Parti... İkisi de İttihat ve Terakki kaynaklı... Biri Sağ, biri de Sol kanadı İttihat ve Terakki'nin. Biri Liberal, biri devletçi... Bu iki partinin veya ekolün arasına giren kimse çok yaşamamış. Marjinal kalmış. Kısa sürede yok olmuş. (...)Oysa biz Anavatan'la bu iki ekolün dışında, yeni bir çizgi koyduk. Başarı da kazandık... Demek ki Allah, Türkiye'ye yeni bir kapı açmaya karar verdi... (...)üç aylık çalışma ile doğru dürüst kadrolarını henüz kuramamış bir parti iktidar olacak...”³²⁹ Turgut Özal'ın sözlerinde muhafazakâr söylem dikkat çekmektedir. Özal, kendisiyle birlikte ANAP'ın yolculuğunun “açıklanamayan” bir yönü olduğunu belirterek, insanın planının üstünde bir planlama olduğuna işaret etmiştir.

C. ANAP Tüzükleri

Tüzük, bir siyasi partinin izleyeceği yolu ve uygulayacağı hükümleri gösteren,³³⁰ bir anlamda parti anayasası olarak nitelendirilebilecek, partinin işleyiş mekanizmalarını Siyasi Partiler Kanunu'na göre düzenleyen metindir. ANAP'ın izleyeceği yol ve uygulayacağı hükümlerin yer aldığı ilk parti tüzüğü Mehmet Keçeciler tarafından hazırlandı.³³¹ Bu tüzük 16 Mayıs 1983 tarihinde Kurucular Kurulu tarafından mutabakatla kabul edilip³³² 20 Mayıs 1983 tarihinde de İçişleri Bakanlığı'na verildi.³³³ 1983-1991 yılları arasında farklı tüzükler yayınlandı. Daha doğrusu, ana metin üzerinde birtakım değişiklikler yapıldı. Tüzükler arasında ilk dikkat çeken özellik, madde sayılarındaki farklılıktır. Örneğin, ilk tüzük 94 maddeyken³³⁴, 1991 yılına ait tüzük 109 maddeden oluşmaktadır.³³⁵ Bu da zaman içerisinde birtakım değişiklikler olduğu anlamına gelmektedir. Diğer taraftan bazı hususlar ise değişmedi. Örneğin, partinin bal arısı ve peteği şeklindeki ambleminde herhangi bir değişiklik olmadı.³³⁶ Aynı durum partinin “Gayesi” için de geçerlidir (madde 2):

³²⁹ Barlas, ss. 43-44.

³³⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5affda1ce56dd5.84513526 (19.05.2018)

³³¹ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

³³² **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1983, s. 57.

³³³ “3 Yeni Parti Siyasi Yaşama Katıldı”, **Milliyet**, 21 Mayıs 1983, s. 6.

³³⁴ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1983, s. 56.

³³⁵ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1991, s. 101.

³³⁶ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1983, s. 1. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1984, s. 3. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Gaye Matbaacılık, Ankara 1988, s. 12. **Anavatan**

“Anavatan Partisi, milli hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, milli birlik ve bütünlüğü her şeyin üzerinde telakki eden, millet iradesinin tecellisinin ve millet hâkimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu hür, demokratik düzen içinde mümkün olabileceğine inanan; insan temel hak ve hürriyetlerini vazgeçilmez kabul eden, ‘Adalet mülkün temelidir’ anlayışına sahip, milliyetçiliği, milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden, Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Önder Atatürk’ün ilke ve inkılâpları istikâmetinde muasır medeniyet seviyesine erişmeyi hedef alan, ‘Asıl olan fertlerin ve topluluğun mutluluğudur’ görüşü içerisinde sosyal adalete ve fırsat eşitliğine inanmış, iktisadi kalkınmanın hızlandırılmasını, işsizliğin ve fakirliğin kaldırılmasını, gelir dağılımı farklılıklarının azaltılarak yaygınlaştırılmasını öngören, iktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul eden; geleceğimizin teminatı olan gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine bağlı, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni birer insan olarak yetişmelerini Milli Eğitimin esası sayan; demokratik siyasi mücadelede tek yolu ikna, uzlaşma ve fikirlere hürmet olarak gören; hür, bağımsız, gelişmiş, itibarlı büyük ve güçlü Türkiye idealine ulaşmayı gaye edinmiş siyasi bir partidir.”³³⁷

Görüldüğü üzere, ANAP’ın temel amaçlarının; milli birlik ve beraberlik, Cumhuriyete bağlılık, hukukun üstünlüğü ve ekonomik kalkınmaya dayandırılmak istendiği tüzükte vurgulanan noktalardandır. Bilhassa Turgut Özal’ın liberal ekonomiye olan inancı bu kısımda açık olarak görülmektedir. Özetle ANAP, toplumda çok yönlü kalkınmada tüm kesimleri bu harekete dâhil etmeyi amaçlamıştır.

Diğer yandan, yukarıda belirtildiği gibi, tüzüklerde birtakım değişiklikler de meydana geldi. Örneğin, partinin ilk tüzüğünde yer alan Genel İdare Kurulu’nun³³⁸ adı takip eden tüzüklerde Merkez Karar Yürütme Kurulu (MKYK) oldu.³³⁹ Burada sadece bir isim değişikliği olmamış aynı zamanda MKYK’nın üye sayılarında da farklılıklar olmuştur. Örneğin, 1983’te Genel İdare Kurulu genel başkan ve büyük kongre tarafından seçilen 25 asıl üyeden teşekkül ederken (madde 47)³⁴⁰, 1984’teki tüzükte MKYK genel başkanın yanına büyük kongrece seçilen 33 asıl ve 15 yedek üye ile büyük kongrede yeni genel başkanın gösterdiği 14 aday arasından seçilen 7 asıl ve 3 yedek üyeden oluşmaktadır (madde 48).³⁴¹ 1988 ve 1991’de ise (madde 60),

Partisi Tüzüğü, Gaye Matbaacılık, Ankara 1989, s. 15. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1991, s. 1.

³³⁷ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1983, s. 2. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1984, ss. 3-4. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Gaye Matbaacılık, Ankara 1988, ss. 12-14. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Gaye Matbaacılık, Ankara 1989, ss. 15-17. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1991, ss. 1-2.

³³⁸ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1983, s. 30.

³³⁹ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1984, s. 36. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1988, s. 72. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1989, s. 99. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1991, s. 46.

³⁴⁰ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1983, s. 30.

³⁴¹ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1984, s. 36.

40 asıl ve 20 yedek üye ile yeni genel başkanın gösterdiği 20 aday arasından seçilen 10 asıl ve 5 yedek üyeden oluşmaktadır.³⁴²

Tüzüklerde en dikkat çeken noktalardan birisi, genel başkanın seçilme süresi ve yeniden seçilme durumudur. 1984'teki tüzükte, genel başkanın görev süresi iki yıldır ve en fazla altı kez seçilebilir. Yani "altı dönem kuralı" geçerlidir. Ayrıca, yeniden seçilebilmesi için dört yıl beklemesi gerekmektedir. (madde 51).³⁴³ 1988'de ise görev süresi üç yıla çıkan genel başkan beş kez üst üste seçilebilmektedir. Yeniden seçilebilmesi için ise, üç yıl beklemesi gerekmektedir (madde 63).³⁴⁴ Turgut Özal döneminde geçerli olan bu hükümlerde arka arkaya seçilme sayısında bir dönemlik bir azalmanın olması "kısmi" bir demokratikleşme olarak değerlendirilebilir. Ancak, yine de bir ismin üst üste tüm haklarını kullanarak seçilmesi, genel başkanın partisiyle kökleşen bir ilişkisinin doğmasına yol açabilecek düzeydedir. Fakat daha sonra genel başkanın görev süresi yine üç yıl olurken, seçilme sayısının önündeki kısıtlama kaldırılmıştır (madde 63).³⁴⁵ Bu da partinin demokrasi anlayışında hanesine yazılabilecek eksidir. Zira bir isme süre kısıtlaması getirilmemesi parti içi rekabete zarar verici bir etkidir.

D. ANAP Parti Programları

Parti programı, partinin iktidara geldiğinde izleyeceği ekonomik, kültürel, eğitim, dış politika vb. hedeflerini ortaya koyan metindir. 1983 yılında hazırlanan ilk ANAP programı Hüsnü Doğan imzası taşımaktadır. Bu programın özünü, Turgut Özal'ın 1979'da Aydınlar Ocağı'nda düzenlenen sempozyumda sunduğu bildiri oluşturmaktadır. Daha sonra Hüsnü Doğan tarafından zenginleştirildi. Doğan'ın ifadesine göre, bu ilk programın esasını, dört eğilim anlayışı oluşturmaktadır.³⁴⁶

20 Mayıs 1983 tarihinde ilan edilen³⁴⁷ ANAP Parti Programı beş bölüm 35 maddeden oluşmaktadır: genel esaslar, iktisadi politika, sosyal politika, kamu idaresi ve dış politika.³⁴⁸ Programın Önsöz kısmında yer verilen ifadeler ANAP'ın 12 Eylül

³⁴² **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1988, ss. 72-73. **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1991, s. 56.

³⁴³ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1984, s. 39.

³⁴⁴ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1988, s. 77. Bu hüküm 1989'daki tüzükte de geçerlidir (madde 63). **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1989, s. 105.

³⁴⁵ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Ankara 1991, s. 60.

³⁴⁶ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

³⁴⁷ Hüsnü Doğan ile 20 Mayıs 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944) (telefonla).

³⁴⁸ TBMM Kütüphanesi'nde, incelenen dönemle ilgili hepsi de 1983 yılına ait üç adet parti programı bulunmaktadır. Birisi, sayfa 9-48 arasında yer alıp 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi ve Hükümet Programı ile bir aradadır. Bir diğeri, müstakil bir şekilde 32 sayfadır. Sonuncusu ise, yine müstakil

öncesi döneme dönülmemesi için çalışacağını ortaya koymaktadır: “Gayemiz bu program etrafında birleşmeyi sağlayarak, yepyeni, kavgasız, Türkiye’yi ileri ve modern bir ülke haline getirecek bir siyasî tablo oluşturmaktır.”³⁴⁹ Bununla birlikte, liberal anlayışın benimsenmesine karşın, Giriş’te tercih edilen sözler bu anlayışla çelişki oluşturmaktadır: “Aziz vatanımız, dış mihrakların, siyasî ve ideolojik ihtirasların sebep olduğu bölücülük, terör ve anarşi sonucu büyük bir tehlikeye sürüklenmiş, son çare olarak, Silâhlı Kuvvetlerimiz 12 Eylül 1980 tarihinde yaptığı müdahale ile bu tehlikeli gidişe son vermiştir.

*Bu müdahalenin hemen akabinde Silahlı Kuvvetlerimizin millete verdiği asker sözünün birer birer yerine getirildiğini görmenin verdiği güvenle, demokrasiye geçişin son safhasının da başarı ile tamamlanacağına inanıyoruz.”*³⁵⁰ Burada, anarşik ortamın sona ermesinde bir tarafıyla Türk Silahlı Kuvvetleri’ne teşekkür edilirken, diğer taraftan da “asker sözünün yerine getirildiğinin” beyan edilmesi, partinin demokratik ilkeleri tam olarak savunmadığını göstermektedir. Tabii bu ifadelerin askeri yönetimin hâlâ aktif olduğu bir dönemde söylendiği gibi bir gerçek de söz konusudur. Öte yandan, ülkenin ekonomik olarak olumlu bir pozisyona geldiği söylenip partili isimlerin söylemlerinde yasaklı siyasilere karşı bir sertlik olsa da, bu gruba onların da dâhil edildiğini gösteren şu ifadeler kullanılarak bir anlamda o kesimlere destek veren seçmenlere de seslenilmiştir: “Bugün Türkiye’yi az gelişmiş bir ülke olarak görmek mümkün değildir. Bu neticenin alınmasında emeği geçen, milletimize fedakârca hizmet eden devlet adamı, idareci ve vatandaşlarımıza şükranlarımızı arz etmeyi vefa borcumuzun tabii bir ifadesi sayarız.”³⁵¹

Birinci bölümde, programın genel esaslarından söz edilmektedir. Partinin amacının açıklandığı kısımda “millî hâkimiyet” vurgusu yapılmakta ve bunun için de demokratik ortamın önemine işaret edilmektedir (madde 1).³⁵² Diğer yandan, “devlet millet içindir” anlayışı benimsenmiştir (madde 2).³⁵³ Bu da ilke olarak, “milleti yaşat ki, devlet yaşasın” düsturuna sahip olduğunu göstermektedir.

bir şekilde 38 sayfadır fakat son üç paragrafi eksiktir. Fakat bunların hepsi aynı metin olup herhangi bir değişime uğramamıştır. Hüsnü Doğan ile 20 Mayıs 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944) (telefonla).

³⁴⁹ **Anavatan Partisi Programı**, Tisa Matbaası, Ankara 1983, s. 9.

³⁵⁰ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 14.

³⁵¹ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 15.

³⁵² **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 17.

³⁵³ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 19.

Öte yandan, lâiklik ilkesinin ele alındığı kısımda, bu anlayışın özünü din ve vicdan hürriyetinin oluşturduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, bir “nesil yetiştirme” hedefinden söz edilerek, bunun için ilk ve orta öğretim seviyesindeki öğrencilere dini eğitim ve öğretimin verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. (madde 6).³⁵⁴ Yani partinin muhafazakârlık anlayışı burada ön plana çıkmaktadır. Basın-yayın kurumlarıyla ilgili görüşün açıklandığı kısımda, tüm basın-yayın vasıtalarının tarafsız olması gerektiği vurgulanmaktadır (madde 7).³⁵⁵ Fakat ileride görülecektir ki, özellikle TRT'nin kullanımı konusunda iktidar partisi olarak ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır.³⁵⁶

Programın ikinci bölümü iktisat anlayışına ayrılmıştır. ANAP'ın iktisadi politikasının esasları birkaç temelden oluşmaktadır. Bunlardan biri, şahsi teşebbüsün desteklenmesidir. Diğerleri, toplumdaki gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi yani aradaki makasın kapatılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, fakirliğin kaldırılması gibi iddialı bir söylemde de bulunmaktadır (madde 9). İktisadi kalkınmada devletin rolü ise şöyle izah edilmektedir (madde 10): “(...)tanzim edici, fertlerin ve kuruluşların iktisadi münasebetlerini düzenleyici, ihtilâfların ortadan kaldırılması, iktisadi istikrarın sağlanmasına matuf sık sık değişmeyen kaideler koyması ve engellerin kaldırılarak verimin yükseltilmesidir.”³⁵⁷

Altyapı yatırımları hayata geçirilmesi devletin esas görevleri arasında sayılırken buna karşın, halka arza sıcak bakıldığı belirtilmektedir (madde 14): “Kendini iktisadi olarak geri ödeme gücüne sahip projelerin devletin koyacağı esaslar çerçevesinde halkın iştirakıyla yapılmasının teşvik edilmesini faydalı buluruz.”³⁵⁸ Bu da, partinin bu tür hizmetlerde dahi devletçi bir düşünceye sahip olmadığını göstermektedir. Bunların yanı sıra, sanayi, hizmet sektörü ve kobilerin önünü açıcı politikaların benimsendiği görülmektedir (madde 16-18).³⁵⁹

Programın üçüncü bölümünü sosyal politikalar oluşturmaktadır. Kalkınmada asıl hedefin sosyal gelişmenin sağlanması olarak açıklandığı programda, hedef olarak sosyal adaletin, fırsat eşitliğinin sağlanması, refahın yaygınlaştırılması belirtilmektedir (madde 19). Bunun için ise istihdam, eğitim ve öğretim gibi bazı

³⁵⁴ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 21-22.

³⁵⁵ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 22.

³⁵⁶ Mahmut Tali Öngören, “Hayır”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1988, s. 4.

³⁵⁷ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 25-26.

³⁵⁸ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 29.

³⁵⁹ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 31-33.

hizmet ve faaliyetlerin devletin “tabii görevleri” arasında olduğu ifade edilmektedir. Buna karşın, sosyal hizmetlerde amacın pasif bireyler oluşmasına yol açacak girişimler olmadığı, ihtiyaç sahiplerinin korunması olduğu belirtilmektedir (madde 20). Eğitim ve ğretim alanında ise, gençlerin muasır medeniyetler seviyesine eriştirilecek şekilde yetiştirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca, Atatürk ilkelerine bağlılığın da gençlere kazandırılması gerektiği dile getirilmektedir. Bunların yanı sıra, sosyal devlet anlayışıyla rtuşur bir şekilde eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin sağlanması temel alınmaktadır (madde 21).³⁶⁰

Programın dördüncü bölümü ise, kamu idaresine ayrılmaktadır. Kamuda çok başlılık ve ağır bürokrasinin nlenerak sadeleşmeye gidilmesi gerektiği ifade edilen anlayışta, hizmetlerin aksamaması için yerel yönetimlerin sorumluluklarının artırılmasına inanıldığı ifade edilmektedir (madde 30). Asayış ve emniyet sahasında ise anarşi, terör, bölücü faaliyetlerle kesintisiz ve etkin mücadeleye ihtiyaç duyulduğu izah edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, 12 Eylül ncesi döneme bir daha dönülmemesi için gerekli önlemlerin alınmasının zorunluluğuna işaret edilmektedir (madde 32).³⁶¹

Son bölümde de dış politikaya yer verilmektedir. Dış politikanın esası, Türkiye’nin bölgesinde ve dünyada barışın sürekliliğini temin etmek olarak ifade edilirken, dış politikanın ana hedefi olarak ise, ülke savunmasının ve iktisadi gelişmenin kuvvetlendirilmesi belirlenmiştir. Ayrıca, Batı’nın yanı sıra, Ortadoğu ve İşlam lkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.³⁶² Diğer bir ifadeyle, uluslararası ilişkilerde ekonomik gücün önemi vurgulanırken, İşlam coğrafyasına da yaklaşılacağı söylenmektedir.

³⁶⁰ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 35-37.

³⁶¹ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 43-45.

³⁶² **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 47-48.

İKİNCİ BÖLÜM

ANAVATAN PARTİSİ'NİN 1983-1987 DÖNEMİ

A. 1983 Genel Seçimi

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte Türkiye’de yasaklanan siyasi hayata dönüş sinyalleri 1983 yılında gelmeye başladı. Bu doğrultuda, Anayasa Komisyonu seçim yasası için hazırlıklar yapmaktaydı.³⁶³ Yine bu kapsamda, demokratik hayatın tesisi için hukuki zemin de hazır hale getirilmeye başlanıp “298 sayılı kanuna ek bir yasa ile seçmen kütüklerinin düzenlenmesi öngörüldü.”³⁶⁴ Nihayet, 24 Nisan 1983 tarihinde 76 sayılı bildiri ile de siyasi faaliyetler serbest bırakıldı. Bu tarihten itibaren, siyasi parti kurmak için temaslarda bulunup toplantılar yapılmasına izin verildi.³⁶⁵ Bununla birlikte, bir partinin 6 Kasım 1983’te pusulada yer alabilmesi için MGK’nın en az 30 kurucu ismi siyaset yapmaya uygun bulması ve 67 ilin en az 34’ünde ve “bu illere bağlı ilçelerin en az yarısında” teşkilatını kurmuş olması gerekmektedir. Bu arada, 1982 Anayasasının kabulüyle, geçici 4. madde uyarınca 723 sabık siyasetçi beş ve on yıl süreyle siyasetten men edilmişlerdi.³⁶⁶ Böylece, 12 Eylül öncesinden sorumlu tutulan politikacılar cezalandırılmış oldu. Ayrıca, Milletvekili Seçimi Kanunu’nun 33. ve 34. maddeleriyle de, bir partinin meclise girebilmesi için yüzde 10 seçim barajı getirilerek,³⁶⁷ koalisyon ihtimali azaltılmak istendi.

Bu gelişmeleri takiben, 16 Mayıs 1983’te yeni dönemin ilk siyasi partisi Cihadettin Turgut Sunalp’in başkanlığında kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) oldu.³⁶⁸ Daha sonra aralarında Anavatan Partisi (ANAP), Büyük Türkiye Partisi (BTP), Halkçı Parti (HP)’nin de bulunduğu 14 siyasi parti kuruldu.³⁶⁹ 18

³⁶³ “Türkiye’nin Seçim Haritası Hazırlanıyor”, **Milliyet**, 1 Nisan 1983, s. 1.

³⁶⁴ **Resmi Gazete**, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027 Mükerrer, s. 1. Tanör, s. 55.

³⁶⁵ “Önümüzde Sadece Bir Adım Kaldı: Seçim”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Nisan 1983, s. 1.

³⁶⁶ Hüseyin Çavuşoğlu, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Balkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22, s. 170.

³⁶⁷ Seyda Belhan, **Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2005, s. 113.

³⁶⁸ Mete Kaan Kaynar (Der.), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 174.

³⁶⁹ Yalçın Doğan, **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 1985, s. 207.

Ağustos 1983'te ise, Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından seçime sadece ANAP, MDP ve HP'nin gireceği duyuruldu. Adayların YSK'ya bildirilmesi için ise, son gün 2 Eylül 1983 idi.³⁷⁰ Daha sonra bu üç partiden bazı isimler 21 Eylül 1983'te MGK tarafından veto edildi,³⁷¹ yerlerine yeni isimler bildirildi.³⁷²

Seçim öni yaşanan bu gelişmelerin ardından 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerde ANAP yüzde 45,1 (211 milletvekili), HP yüzde 30,5 (117 milletvekili) ve MDP yüzde 23,3 (71 milletvekili) oy aldı.³⁷³ Bu sonuca göre, ANAP 400 sandalyeli Mecliste tek başına iktidara geldi.

1. Seçim Öncesi Gelişmeler

a. Kampanya Dönemi

Her ne kadar resmi olarak seçim kampanyası dönemi başlamasa da³⁷⁴ 1983 Ağustos ayı ile birlikte ANAP'ın genel seçimlere yönelik çalışmaları arttı. Söylemlerde, dört eğilimin bir tezahürü olarak “uzlaştırıcı” ifadeler kullanılmasına dikkat edildi.³⁷⁵ Üzerinde daha çok Turgut Özal ile Hüsnü Doğan'ın çalıştığı seçim beyannamesi de seçime birkaç ay kala son şeklini aldı.³⁷⁶

Diğer yandan, seçim çalışmalarında Turgut Özal lokomotifin başı olarak merkezde yer aldı ve açıklama ve ziyaretleri de sıklık kazandı. Gittiği yerlerde daha önceki dönemde bilhassa ekonomide yaptıklarını anlatan ve vaatlerinden söz eden Özal, bir siyasi hareketin de devamı olmadıklarının altını çizmekteydi. “*Keskin söylemlerden*” uzak durup³⁷⁷ 12 Eylül öncesine çağrışında bulunarak “*huzur*” ve

³⁷⁰ Ayfer Dağdelen, **Kenan Evren ve Türkiye’de 1980’li Yıllar**, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s. 194.

³⁷¹ “Partiler En Az Zararla Veto Engeline Aştılar”, **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1983, s. 1.

³⁷² “Siyasi Partilerin Yeni Adaylarının Tam Listesi”, **Milliyet**, 24 Eylül 1983, s. 7.

³⁷³ [http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay;MyJSessionID=NmlGX15JLHktHrL5XvHswvbvLfN21Lsy3GJsnZh51cqhGT6JTGq7!-1035732888?training_id=YSKPWCN1_4444010920&_afrLoop=1513337452953135&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D1513337452953135%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010920%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dbdrd2v1ms_4_\(23.3.2017\)](http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay;MyJSessionID=NmlGX15JLHktHrL5XvHswvbvLfN21Lsy3GJsnZh51cqhGT6JTGq7!-1035732888?training_id=YSKPWCN1_4444010920&_afrLoop=1513337452953135&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D1513337452953135%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010920%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dbdrd2v1ms_4_(23.3.2017))

³⁷⁴ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, **1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015, s. 347.

³⁷⁵ Akpınar-Uysal, s. 93.

³⁷⁶ Mehmet Ali Birand-Soner Yalçın, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul 2012, s. 184.

³⁷⁷ Barış Doster, **1980 Sonrası Girilen Genel Seçimlerde Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi’nin Aldıkları Oy Oranlarının Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul 1997, s. 18.

“istikrar” kavramları arasında güçlü bağlar kurdu.³⁷⁸ Örneğin, partisinin Trabzon il binasında basınla sohbet toplantısı gerçekleştiren ANAP Genel Başkanı şunları söyledi:

“Partimiz beklenenin ötesinde bir hızla geliyor. Vatandaşın bu ilgisine çok çalışarak layık olmaya gayret edeceğiz. Devlet kademelerinde görev yaptım. Politika bu görevlerin en çetin olanı. Politik hayatta da başarılı olmaya, millete kendimizi sevdirmeye çalışacağız. Memleket meselelerini bilmeyenlere, bu konuda ehliyetli olmayanlara devlet yönetimi teslim edilemez. Biz devamı olmayan, tamamen yeni bir partiyiz ve yeni prensipler ortaya koyduk. Bundan önce bazı kişiler bir partiye girdiklerinde liste üzerinde pazarlık eder, sonra o partiye girerlerdi! Biz bu konuda hiçbir kişiye taviz vermeyeceğiz. Bütün bu geçmiş ihataları (anlayış) ve usulleri ortadan kaldırdık. İktidara gelirse devlet idaresine bir kararlılık getireceğiz. Bir bakan gittiğinde konulan esaslar, uygulanan programlar da gitmeyecektir.

Seçimlere en iyi bir programla çalışıyoruz. Partimizin programı basıldı. Şimdi de iki küçük kitap yayınlayacağız. Bunlardan biri, benim 12 yılda yaptığım konuşmaları içeriyor. Diğer kitapta 100 soru yüz cevap var. Bu kitap birçok konularda partimiz için çalışanlara el kitabı olacaktır ve çok işe yarayacaktır. Hizmet için yola çıktık. Diğer partilerle yarış halindeyiz. Bu yarışta kendimizi halkımıza beğendirecek ve alacağımız oylarla iktidara geleceğiz.

Ülkemizin kalkınması, enflasyon hızının azlığı ve işsizlik sorununun çözülmesi ile mümkündür. Kalkınma hızı % 4’ten % 7’ye çıkarılırsa, işsizlik sorunu halledilir. Ancak, bu 3 milyar dolarlık ithalatı gerektirir. Bu da ihracata yönelik bir çalışma ile en azından üç yıllık bir istikrar programıyla gerçekleşir. Bunun ayrıntılarını benden beklemeyin. Bu, rakiplerimize seçimlerde kopya verme olur ki, benden bunu beklemezsiniz.”³⁷⁹

Türkiye’nin genel sorunlarına değindiği memleketi Malatya’da ise Türkiye’nin altı temel sorunundan bahsedip “İktidara gelirse, huzur ve güveni, temel hak ve özgürlüklerden fedakârlık yapmaksızın koruyacağız. İktisadi ve sosyal meseleleri çözerek bir daha Türkiye’ye anarşi ve terörü getirecek mikropların yaşayabileceği bir ortama izin vermeyeceğiz”³⁸⁰ şeklinde konuştu. Mitinglerin henüz başlamadığı bu dönemde açıklamalarda bulunarak halkın nabzını ölçmeye çalışan ve seçime yönelik düşüncelerini açıklayan Turgut Özal, seçimden bir “tek başına iktidar” çıkacağını Milliyet gazetesine verdiği röportajda şu sözlerle ifade etti: “Tek parti iktidara gelir. Koalisyon ihtimali ise % 10’u geçmez. Siyasi Partiler Kanunu’na göre, koalisyon olması da zaten zor.”³⁸¹ Özal, başka bir konuşmasında da, Başbakan Bülend Ulusu’nun başbakanlığında bir koalisyonun kurulup kurulmayacağı

³⁷⁸ Tuba Kalçık, **Türkiye’nin Siyasal ve Toplumsal Dönüşüm Sürecinde 1983 ANAP ve 2002 AK Parti Siyasal Kampanyaları Üzerine Karşılaştırmalı Analiz**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul 2013, s. 131.

³⁷⁹ “Özal: Öteki Partilerle Yarış Halindeyiz”, **Milliyet**, 9 Ağustos 1983, s. 6.

³⁸⁰ “Özal: Kimse Faize Haram Diyemez”, **Milliyet**, 8 Ekim 1983, s. 6.

³⁸¹ “Özal: Hiçbir Partiyle Polemiğe Girmek İstemiyoruz”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1983, s. 6.

yönündeki bir soruya, “koalisyon yok kardeşim”³⁸² şeklinde karşılık verdi. Tabii eğer BTP kapatılmasaydı, ANAP için bir baraj sorunu doğabilirdi. Bunu bizzat Turgut Özal dile getirdi.³⁸³ Dolayısıyla, Özal’ın bu kadar emin konuşmasında siyasi şartların büyük etkisi vardı.

Turgut Özal konuşmalarında rakip partileri de tenkit ediyordu. Malatya’daki konuşmasında “üstü kapalı” olarak MDP’ye eleştiride bulunan Özal, “*Biz şuradan destek alıyoruz, biz şunun partisiyiz’ falan diyorlarsa, böyle konuşmaları ilgililere ihbar edin. Türkiye’de, bugünkü yönetimin partisi yoktur. Yönetim tamamıyla tarafsız bir yönetimdir. Kim seçimleri kazanırsa iktidar ona verilir*” şeklinde konuşarak bir anlamda askeri yönetime de tarafsız olması yönünde “gizli bir baskı” yaptı. Konuşmasının MDP’yi açıktan tenkit ettiği bölümünde ise, MDP’nin ekonomi uzmanı Memduh Yaşa’nın, “*köprü satmanın domates satmaya benzemediği*” yönündeki sözüne yanıt vererek, “*Hoca müsaade etsin de bizim ekonomik tecrübemiz konuşsun. Biz ona dersleri hakkında bir şey söylemiyoruz. Ders vermekle, holding müşavirliği yapmakla devlet adamlığı yapmak çok farklı şeyler*” dedi. Öte yandan, Özal’ın “*2. Boğaz köprüsünü yapmak için köprünün gelirlerini satacakları*” yönündeki açıklamasına HP lideri Necdet Calp’ten, Yaşa’ya göre çok daha sert bir karşılık geldi: “*Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı diyenler, köprüyü geçtikten sonra köprüyü satarlar. Biz devletçiyiz. Devletin malını sattırmayız. Devletçiliğin erdemine inanmışız. KİT’ler ve stratejik tesis ve müesseseler satılamaz. Biz devletin çöpünü sattırmayız. Dünyayı başlarına yıkarız. Allah devletimizi satanlardan korusun.*”³⁸⁴

Bu arada, ANAP henüz resmi propaganda dönemi başlamadan 50 şehir ve bu şehirlere bağlı birçok ilçede programlar yaparak bir anlamda kendi içinde “seçim koşusuna” başladı. Hatta Özal propaganda dönemi başlayana kadar 67 ilin tamamını ziyaret etmeyi hedeflediklerini açıkladı. Ayrıca amaçlarının, “*seçimlerden önce*

³⁸² “Özal: Kendimizi Diğer Partilerle Mukayese Etmiyoruz”, **Milliyet**, 22 Ekim 1983, s. 7.

³⁸³ Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri**, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1986, s. 145. BTP, 31 Mayıs 1983’te MGK tarafından kapatılmıştır. Ki Özal, Mayıs 1983’de seçim barajının tartışıldığı dönemde, Danışma Meclisi (DM) üyesi Şener Akyol ile yaptığı bir görüşmede bu oranı yüksek bulup en azından % 5’e çekilmesinin mümkün olup olmadığını sormuş diğer bir Danışma Meclisi üyesi Avni Şahin de, “Milli Güvenlik Konseyi eski siyasi görüşlerin dağılık bir biçimde Meclis’te temsil edilmesini istemiyor. Bu sebeple de oy barajının yüksek tutulmasını istiyor” demiştir. Doğan, s. 334.

³⁸⁴ “Özal: Biz Yönetimin Partisiyiz Diyenleri İlgilere İhbar Edin”, **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1983, s. 7. Seçimin arifesinde köprü mevzuu Özal ile Calp arasında çok ciddi polemik konusu olacaktır.

mahallî problem ve talepleri yerinde ve yakından görerek tespit etmek”³⁸⁵ olduğunu söyledi. Böylece, seçmenle bire bir temas kurmaya verdikleri öneme işaret etti.

Yukarıda da belirtildiği gibi, henüz resmi propaganda dönemi başlamamıştı. Miting programları, propaganda çalışmalarının başlayacağı 16 Ekim’e³⁸⁶ göre yapıldı. Buna göre, toplam 43 il ve 85 ilçeye gidecek, 10 ilde açık hava toplantısı düzenleyecek olan ANAP’ın propaganda gezilerinde, Turgut Özal’ın 16 il ve 1 ilçede konuşma yapması planlandı. Diğer yandan, ANAP’ın propaganda gezilerinde kullanacağı 2 seçim otobüsü Ankara’da parti genel merkezi önünde basına tanıtıldı. Partinin seçim otobüslerinde bilgisayar, kapalı devre videokaset oynatıcı, üstünde konuşma yapılabilecek birer de platform vardı. 43 kişi kapasiteli otobüslerde, genel başkan için özel bir çalışma masası ve dinlenmesi için yatak da yer alırken, otobüslerin her birisinin değerinin 30 milyon lira olduğu açıklandı.³⁸⁷ Bu otobüslerde “Arım, Balım, Peteğim” şarkısı çalıyor.³⁸⁸

Öte yandan, Turgut Özal mitingler hakkında yaptığı değerlendirmede, çok fazla mitinge gerek duymadıklarını, daha önceki seçimlerde uzun periyotlar bulunduğunu, bu yüzden liderlerin çok sayıda görkemli miting yaptığını ifade edip mitinglerde istenen hedefin pek yakalanamadığını söyledi: “*Bu oldukça pahalı oluyordu. Her yerde görkemli miting düzenleniyordu. Ancak biz o kadar hevesli değiliz. 7-8 yerde görkemli miting yapmayı düşünüyoruz. Diğer çalışmalarımız ise, genelde kapalı salon toplantıları şeklinde olacak. Hem miting alanında konuşulana alâka zayıftır. Orada genelde parti heyecanı yaşanır. Söylesen bir kulaktan girer, diğerinden çıkar. Ama kapalı toplantılarda etkileyeceğiniz her kişi, diğer kişilerin etkilenmesinde rol oynar.*”³⁸⁹

Partilerin ilk miting programlarına göre, MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp İzmir’de, HP Genel Başkanı Necdet Calp Malatya’da seçmenleriyle buluşurken, ANAP Genel Başkanı Turgut Özal ise Erzurum’da belediye meydanında halka seslendi.³⁹⁰ Mustafa Taşar’ın belirttiğine göre, ilk seçim mitinginin Erzurum’da yapılmasının bir anlamı vardı: “*Geçmiş tarihe, şöyle bir siyasi tarihe baktık ki Sağ kanatta kurulmuş partiler mitinglerini hep Erzurum’dan başlatmıştır. Demokrat*

³⁸⁵ Anavatan Partisi: Taklit Edilmek İstemiyoruz”, **Milliyet**, 10 Eylül 1983, s. 7.

³⁸⁶ “Milletin Huzuruna Çıkıyorlar”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Ekim 1983, s. 1.

³⁸⁷ “Partiler Pazara Meydan Çıkıyorlar”, **Milliyet**, 14 Ekim 1983, s. 7.

³⁸⁸ Kalçık, s. 136.

³⁸⁹ “Özal: Hiçbir Partiyle Polemiğe Girmek İstemiyoruz”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1983, s. 6.

³⁹⁰ “İzmir Durgun, Erzurum Hareketli”, **Milliyet**, 17 Ekim 1983, s. 1.

Parti, Adalet Partisi de hemen hemen bu şekilde olmuş. Dedik ki, Anadolu'nun bağrından çıkan bir parti olarak Erzurum'da başlayalım bu işe."³⁹¹ Bu ilk mitinginde, seçimin önemine değinen ve ülkenin dış dünyada tekrar eski itibarına kavuşması için liyakatli kadroları iktidara getirmelerini halktan isteyen Özal şöyle konuştu: "6 Kasım seçimleri çok kritik bir seçimdir. Önümüzdeki beş yılın kaderini tayin edecek en önemli meseledir. Yani bir kader seçimidir. Memleketimizin, milletimizin önünde çetin meseleler vardır. Ülkemizi süratle ileriye götürmemiz gerekmektedir. Bütün bunların olması için kararınızı çok iyi vermelisiniz. Her şey insan içindir. Kalkınma, adalet ve hürriyet insan içindir. Büyük milletimiz ne zaman sorulmuşsa, daima iyiyi ve doğruyu seçmiştir. Ancak yapabileceğini vaat eden ve vaadinde mutlaka duranlara, hakikati acı da olsa kendisinden saklamayanlara itibar eder."³⁹² Özal ayrıca, parti amblemi üzerinden kendilerinin "bolluk, bereketlilik" olduğunu ifade ederek, "Bal güç, kuvvet, bolluk ve bereket demektir. Türkiye, Anavatan Partisi sayesinde bolluk ve berekete kavuşacaktır. Her şey insan içindir. Kalkınma, adalet, hürriyet, demokrasi her şey insan içindir"³⁹³ diye halka hitap etti. Bu ilk mitinginde heyecanlı olduğu gözlenen Turgut Özal, konuşmasını yaptıktan sonra seçim otobüsüne bindiğinde duygularını, "Yığınla uluslararası toplantıya katıldım. Kapalı salon toplantılarında brifing verdim. Ama bu bambaşka bir şey"³⁹⁴ sözleriyle anlattı.

Bu arada, Özal'ın seçmenlerden bir anlamda "tek başına" iktidar istediği konuşmasından birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı Evren de Manisa'da seslendiği halka, sandıktan tek başına iktidar çıkarmaları yönünde "doğrudan bir telkinde" bulundu: "Hâşâ, koalisyon istemiyoruz. Ben daima koalisyonun karşısında olduğumu ifade ettim. Bu memlekette koalisyon olmaması için ne yapacağınızı siz biliyorsunuz. Seçimlerde bunu siz yapacaksınız. Şimdi seçimler olacak diye yeniden başladılar. (...)Büyük şehirlerde, Ankara, İstanbul'da gene başladılar. Evlerin kapılarının altından kâğıtlar atılıyor. Mektup, bildiri yolluyorlar; bizim, işçilere, köylülere karşı olduğumuzu söylüyorlar, cunta olduğumuzu söylüyorlar."³⁹⁵ Evren bu sözleriyle, koalisyon çağrışımında bunulup aslında 12 Eylül öncesi dönemi hatırlatarak, halkı uyarmanın ötesinde bir anlamda korkuttu.

³⁹¹ Birand- Yalçın, ss. 184-185.

³⁹² "İzmir Durgun, Erzurum Hareketli", **Milliyet**, 17 Ekim 1983, s. 1.

³⁹³ "Özal: Millet Tecrübeli Kaptanı Tanır", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Ekim 1983, s. 8.

³⁹⁴ Tunca Bengin, "Özal Fark Attı", **Milliyet**, 23 Ekim 1983, s. 4.

³⁹⁵ "Haşa, Koalisyon İstemiyoruz", **Milliyet**, 22 Ekim 1983, s. 7.

Erzurum'daki ilk mitinginin ardından vatandaşlara Van'da seslenen Turgut Özal, burada özellikle bölgenin sorunlarına değinerek, ekonomik kalkınma sözü verdi: *"Bu bölgede tabii kaynakların değerlendirilmesine, tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine yönelik projelere öncelik tanıyacağız, projelerin özelliğine göre ucuz ve uzun vadeli kredilerin verilmesini, proje bedelinin belirli bir kısmının ise hibe olarak karşılanmasını yatırım ve işletme ödemelerinde önemli vergi muafiyetleri uygulamayı planlıyoruz."*³⁹⁶ Bu arada, Turgut Özal mitinglerin ilk etabını 16-21 Ekim tarihleri arasında tamamladı. Özal'ın bu periyottaki performansını değerlendiren Milliyet gazetesi yazarı Tunca Bengin, ANAP Genel Başkanı'nın özellikle ilk başlarda heyecanlı olduğunu, miting ve toplantıların artmasıyla üzerindeki bu heyecanı yavaş yavaş attığı değerlendirmesinde bulundu.³⁹⁷

Diğer yandan, seçimlere profesyonel bir yaklaşımla hazırlanan ANAP, seçim kampanyasında bu desteği Man Ajans'tan aldı. Selim Egeli, Faruk Atasoy, Ege Erhart ve Vural Sözer'in³⁹⁸ de yer aldığı kampanya ekibinde toplam 35 kişi çalıştı. Ajans'a 104 milyon 300 bin lira ödendi.³⁹⁹ Kampanyanın ANAP tarafında ise, Propaganda İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Mesut Yılmaz bulundu.⁴⁰⁰ Ajans'ın sahibi Eli Acıman ANAP'la yaptıkları çalışmayı şöyle anlattı: *"ANAP kampanyanın hazırlanmasında her şeyi bize bıraktı, yoksa biz çalışmayı üstlenmezdik. Önce Turgut Özal'la arkadaşlarına bir brifing verdik. Daha sonra onlar bizlere brifing vererek, satmak istedikleri görüşü anlattılar, hem de parti programını açıkladılar. Programı satır satır, harf aralıkları ile okuduk, her satırdan, her cümleden, her kelimededen anlam çıkarttık. Özal ve arkadaşlarıyla üç toplantı daha yaptık, kendisinden ilham aldık, inandık. Kendi kendimize, 'Bu otomobil yolda bırakmaz' dedik."*⁴⁰¹

Yazılı basında yer verilen toplam 23 reklam iki döneme ayrıldı. 12 Eylül-12 Ekim tarihleri arasındaki dönemde parti programından kesitler sunulurken, ikinci dönem 25 Ekim-5 Kasım tarihlerini kapsamaktadır. Bu dönemin en belirgin özelliği, Turgut Özal'ın fotoğraflarına yer verilmesidir. Çünkü bu tarz Türkiye'deki partiler

³⁹⁶ "Liderlerin Söz Düellosu Sürüyor", **Yeni İstanbul**, 18 Ekim 1983, s. 5.

³⁹⁷ Tunca Bengin, "Özal Fark Attı", **Milliyet**, 23 Ekim 1983, s. 4.

³⁹⁸ Kalçık, s. 134.

³⁹⁹ Hıfzı Topuz, **Siyasal Reklamcılık Dünyadan ve Türkiye'den Örneklerle**, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 28

⁴⁰⁰ Kalçık, s. 134.

⁴⁰¹ Topuz, **Siyasal Reklamcılık...**, s. 22.

için bir ilkti. Bu yöntemle de, seçmen tarafından yakından tanınan Turgut Özal'ın partisinin ANAP olduğu algısı verilmek istendi.⁴⁰²

Öte yandan, propaganda faaliyetleri kapsamında, afişler de hazırlandı. Bunlarda Özal-ekonomi ilişkisine atıflar vardı. Örneğin, “*Ekonomi Mimarı Özal'ın Partisi*”, “*İşsizliği çözümlmeyi planlamış, programlamış, uygulamaya hazır Özal'ın Partisi*” gibi sloganlar geliştirildi. Parti'nin temel sloganı ise, “*iş bitirmek*”ti. Ayrıca, 12 Eylül öncesine dönülmemesi için de ANAP'ın tercih edilmesi yönünde bir kampanya benimsendi. Örneğin, “*Sokaktan Korkmamak Güzel Şey*”⁴⁰³ sloganı kullanıldı. Bunların dışında, 8 Eylül-5 Kasım 1983 tarihleri arasında farklı konuları ele alan afişler hazırlandı. Örneğin, konut sorunu, hayat pahalılığı, işsizlik gibi ekonomik temelli konular ve çözümleri ele alınmıştır. Afişlerde de, tıpkı TV'de olduğu gibi, Turgut Özal ön plana çıkarıldı. Ayrıca, el ilanları ve broşürlerle de seçmene ulaşılmaya çalışıldı.⁴⁰⁴ Bu kapsamda, dört broşür yayınlandı. Turgut Özal'ın görüşlerine yer verilen kitapçıkların adları şöyledir: 24 Ocak Kararları, Genel Ekonomi Sorunları, Köylü-İşçi-Memur Sorunları ve Devlet Yönetimi. Broşürlerde önsözü kaleme alan Özal şu ifadeleri kullandı: “*Bizi diğer siyasi partilerden ayıran en önemli fark, her konudaki görüşlerimizin açık olarak ortaya konulmuş olmasıdır. Biz, Türkiye'yi en hızlı biçimde kalkındıracak sistemin serbest piyasa ekonomisi olduğuna inanan ve bu anlayışı uygulayacak kadroya sahip yegâne siyasi partiyiz.*”⁴⁰⁵

Ajans videoya ayrı bir önem verdi. Bu kapsamda, Man Ajans stüdyosuna Turgut Özal ile birlikte giren gazeteci Mehmet Barlas, Özal'a bazı sorular yöneltti ve sadece Özal'ın cevaplarından oluşan bir videokaset propaganda amaçlı köylere gönderildi. Bu çalışma Türkiye'de ilk kez yapıldı.⁴⁰⁶ Toplamda, 2500 videokaset 67 il ve ilçe örgütüne gönderildi. Eli Acıman, Anadolu kesiminin iş yoğunluğundan dolayı gündüz haberleri izleyemeyeceği için bu yöntemi uyguladıklarını belirtmiştir. Özal'ın videoları teşkilat mensupları tarafından kahvehanelere götürülüp

⁴⁰² Sabahattin Nal, **Türkiye'de Siyasal Reklamcılığın Yazılı Basında Gelişimi (Bir Örnek Olay: 29 Kasım 1987 Seçimlerinde ANAP ve SHP Siyasal Reklamlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara 1994, s. 42.

⁴⁰³ Oya Tokgöz, **Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, ss. 185-186.

⁴⁰⁴ Kalçık, ss. 144-151.

⁴⁰⁵ “Özal'ın Görüşlerini Yansıtan Dört Broşür Yayınlandı”, **Milliyet**, 31 Ağustos 1983, s. 8.

⁴⁰⁶ Birand-Yalçın, ss. 187-188.

gösterildi.⁴⁰⁷ Bunun dışında bir yeniliğe daha imza atan ANAP, propaganda döneminde 23 farklı reklamı gazete ve dergiler aracılığıyla seçmenlere ulaştırdı. Ayrıca, tüm illerde gönüllülerin çalıştığı seçim büroları açılarak, daha fazla kişiyle doğrudan temas kuruldu.⁴⁰⁸ Selim Egeli, yaptıkları araştırma sonucunda Türk kamuoyunun beş temel meselesini tespit ettiklerini söyleyip bunlara göre reklam çalışmalarını belirlediklerini ifade etmiştir: “12 Eylül ile sağlanan huzur ve güvenin devamı, orta direğin güçlendirilmesi, enflasyonun durdurulması, konut sorununun çözümü ve bürokrasinin en aza indirilmesi.” Öte yandan, TV için Selim Egeli, Amerikan başkanlarının izlediği reklam politikalarını benimsedi. Egeli özellikle, Özal’ın Reagan ve Kennedy gibi, “doğal iletişimci”⁴⁰⁹ olmasından dolayı bu iki ismin faaliyetlerini inceleyerek, televizyon konuşmalarının merkezine ekonomiyi aldı. Egeli’nin hazırladığı seçim kampanyası reçetesinde şu esaslar vardı:

“1- ANAP, Özal’ın partisi diye bilindiği için tüm TV konuşmalarını Özal yapacaktı.

2- Parti programı halkın anlayacağı bir dille sohbet havasında anlatılacaktı.

3- Ekranda verilen 10 dakikalık zaman kısa da olsa, ‘katiyen motor gibi, makineli tüfek gibi’ konuşulmayacak, ‘ağır ağır, sindire sindire’ konuşulacaktı.

4- Seçim kampanyası sırasında hiç kimse şikâyet edilmeyecekti.”

Buna karşın MDP ve HP, kitlelere vaatlerinden ziyade, doğrudan hedefine ANAP ve Özal’ı alan konuşmalar yaparak seçmenden oy istedi.⁴¹⁰ Necati Özkan’a göre, üç parti içinde en doğru reklam politikasını ANAP yürüttü.⁴¹¹ Gazeteci Yalçın Doğan, propaganda döneminde ANAP’ın oluşturduğu imaja dikkat çekerek, “Amerikanvari” seçim taktikleriyle sivil bir görünüm çizildiğini ifade etti. Yine Doğan’a göre, kampanya süresince de merkeze sadece ekonomik konular alınarak, seçimde “bir başka politika” uygulandı.⁴¹² Tabii Turgut Özal’ın uzmanlık alanının ekonomi olması ve 12 Eylül öncesi ve sonrasında ülkenin ekonomi yönetiminde görev alması bu stratejide etkili oldu.⁴¹³

ANAP’ın televizyon konuşmalarında ekranda sadece Turgut Özal yer aldı. Bu da bilinçli bir strateji olarak uygulandı.⁴¹⁴ Fakat TV’de sadece Özal’ın konuşma yapması muhalefetten tepki aldı: “Televizyonda konuşacak Özal’dan başka kimseleri

⁴⁰⁷ Topuz, **Siyasal Reklamcılık...**, s. 28.

⁴⁰⁸ Kalçık, ss. 134-135, 139, 153-154.

⁴⁰⁹ Topuz, **Siyasal Reklamcılık...**, ss. 23-24.

⁴¹⁰ Belhan, ss. 105-106.

⁴¹¹ Necati Özkan, **Türkiye ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar**, MediaCat Kitapları, İstanbul 2002, s. 65.

⁴¹² Doğan, s. 290

⁴¹³ Kalçık, s. 130.

⁴¹⁴ Kalçık, s. 129.

olmadığı için hep Özal konuşuyor.” Özal da bu durumdan rahatsız olarak Kaya Erdem’e, “Kaya, bir iki konuşmayı da sen yap, yoksa tenkit ediliyor” deyince, Erdem de Özal’a, “Turgut Bey, bu işin profesyonelleri, doğru olan yolun tek kişinin konuşması olduğunu söylediler. Biz tenkit ediyoruz diye, uygulamamızdan vazgeçmeyelim” yanıtını verdi. ANAP Genel Başkanı da bunun üzerine ikna oldu. Kaya Erdem’e göre, seçim başarısında bu stratejinin payı çok büyüktür.⁴¹⁵ Çünkü artık liderler de seçmenlere “pazarlanmaktadır.”⁴¹⁶ Özal ayrıca, partisinde pek çok isim olduğu için bu kişilerin tek tek konuşmasına imkânları olmadığını ifade etti.⁴¹⁷ Man Ajans kadrosundan Faruk Atasoy’a göre, diğer iki partinin Özal gibi bir lider özellikli isme sahip olmamasının farklı isimleri ekrana çıkarmalarında etken olmuş olabilir.⁴¹⁸ Televizyonun önemi hakkında Turgut Özal ise, birçok ülkede seçimlerde televizyonun kritik bir etkisinin olduğunu ifade edip “yabancı ülkelerdeki partilerin propaganda masraflarında büyük bölümün televizyon kalemine ayrıldığını ancak, Türkiye’de böyle bir durumun söz konusu olmadığını, zira devletin bu olanağı siyasi partilere tanıdığını”⁴¹⁹ söyledi.

Televizyonun bu önemine binaen tek kanal olan TRT’de seçime katılacak üç siyasi partinin genel başkanlarının katılacağı bir açık oturum yapılması kararlaştırıldı. Mehmet Keçeciler bir açık oturum yapılması fikrinin üç partiden TRT yönetimine iletildiğini söyledi. Bunun sebebinin de, TRT spikerinin siyasi parti haberlerini verirken ekrana kendileriyle ilgili herhangi bir görüntü verilmemesi olduğunu, yani halkın siyasetçileri görmemesi/tanımaması olduğunu ifade etti.⁴²⁰ Fakat Keçeciler’in aksine, MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp böyle bir programdan sonradan haberdar olduğunu TRT Genel Müdürü Macit Akman’a şu sitemkâr ve biraz da kızgın ifadelerle belirtir: “Partilerin genel başkanları ile, bizimle konuşmadan açık oturum yapılacağını ilan ediyorsunuz. Bunu kamuoyuna ilan ediyorsunuz. Şimdi gelip haber veriyorsunuz. Nereden biliyorsunuz gelip katılacağımızı?” Gazeteci Muammer Yaşar’a göre, bu açık oturum Milli Güvenlik Konseyi’nin direktifi doğrultusunda gerçekleştirildi.⁴²¹ Yasaklı siyasetçi Bülent Ecevit de, açık oturumun asker tarafından Turgut Özal’ı ön plana çıkarmak için

⁴¹⁵ Erdem, s. 171.

⁴¹⁶ Kalçık, s. 35.

⁴¹⁷ Yavuz Donat, “Sonuç Sürpriz Değildir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Kasım 1983, s. 3.

⁴¹⁸ Topuz, **Siyasal Reklamcılık...**, s. 25.

⁴¹⁹ “Özal: Hiçbir Partiyle Polemiğe Girmek İstemiyoruz”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1983, s. 6.

⁴²⁰ Uğur Güzel, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul 2008, s. 506.

⁴²¹ Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 1990, ss. 183, 185.

planlandığını iddia eder: “Televizyondaki açık oturumda Sunalp perişan olacak, Özal ustaca işin içine girecek. Esasen Calp’i kimse hesaba katmıyor. Televizyondaki açık oturumlar Özal’ı halka daha da ısındırmak, oy almasını sağlamak için Genelkurmay’daki taktisyenlerce hazırlandı.”⁴²²

Gazeteci Hüsamettin Çelebi’nin 22 Ekim akşamı saat 9’da yöneteceği açık oturumun canlı ve renkli olarak yayınlanacağı açıklandı. 23 Ekim’den itibaren de her genel başkanın ayrı ayrı TRT’de gazetecilerin sorularını cevaplayacağı duyuruldu.⁴²³ İlk sorunun, birleşik oy pusulasındaki sıralamaya göre, sırasıyla MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp, HP Genel Başkanı Necdet Calp ve ANAP Genel Başkanı Turgut Özal’a yöneltilmesine karar verildi. Bu arada açık oturuma o günün şartlarında ne kadar önem verildiğini gösteren bir delil de, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK)’nun açık oturum sebebiyle herhangi bir elektrik kesintisi veya kısıtlaması yapmayacağını açıklamasıdır.⁴²⁴

Turgut Özal televizyon programlarına yakın çalışma ekibinden Hüsnu Doğan ve Bahattin Albayrak ile hazırlandı. Açık oturumu çok önemsemediğini, “uzun boylu bir hazırlığa” gerek duymadığını ifade etti: “Açık oturum bazılarının beklediği gibi olmayacak. Eski siyasi parti liderlerinin tartışmalarına benzemeyecek.” Özal, asıl televizyondaki basın toplantısını önemsemediğini söyledi: “Karşınızda sizi gagalamak üzere yedi gazeteci var.”⁴²⁵

22 Ekim akşamı programdan önce TRT stüdyosunda bir araya gelen üç lider birbirleriyle tokalaştılar.⁴²⁶ Programın moderatörü Hüsamettin Çelebi’nin liderlere ilk sorusu, “12 Eylül’e hangi sebeplerin yol açtığı, ülkedeki kargaşa ortamının ateşinin sönmüş sönmediği ve iktidara geldikleri takdirde ilk anarşik olay görüldüğünde nasıl bir tutum izleyecekleri” yönünde oldu. Sunalp bu soruya verdiği cevapta, seçim tarihine yaklaşılmışından dolayı birtakım anarşik olaylarda hareketlenmeler görüldüğünü örnekendirip “Anarşi ve terör ya hortlayacak, ya söndürülecektir?” diyerek kendilerinin iktidara gelmemesi halinde sorunun büyüyeceğine işaret etti. Aynı soruya verdiği cevapta Turgut Özal, Sunalp’in bakış açısından daha farklı bir yaklaşım sergileyerek, anarşi ve terörün yalnızca “polisye”

⁴²² Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Döneminde Üç Adam**, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 183.

⁴²³ “TV’de Liderler Dizisi Bu Akşam Başlıyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Ekim 1983, s. 1-8.

⁴²⁴ “Bu Gece Elektrik Kesintisi Yok”, **Milliyet**, 22 Ekim 1983, s. 3.

⁴²⁵ “İki Saatte Bütün Kozlarını Oynayacaklar”, **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1983, s. 1-6.

⁴²⁶ “İlgi Büyük, Vaat Çok, Tartışma Az”, **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1983, s. 1.

önlemlerle sonunun getirilemeyeceğini, meselenin ekonomi ayağı olduğunu vurguladı. Bu tür eylemlerle ekonomik gelişmeler arasında yakın alaka bulunduğunu belirten Özal, buna 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinden önce alınan iki önemli ekonomik önlemleri örnek gösterdi. Gerekli ekonomik ve sosyal önlemlerin alınmaması halinde, “Anarşi ve terörü önlemeye kimsenin gücü yetmez” dedi. HP Genel Başkanı Calp’in bu soruya yanıtı ise, anarşi ve terör odaklarının Türkiye’de hâlâ yaşam alanı bulduğu ve dış güçlerin de bu mihrakları kullandığı biçiminde oldu.⁴²⁷ Hüsamettin Çelebi’nin “2000 yılında nasıl bir Türkiye düşünüyorsunuz?” sorusuna ise, Turgut Özal yine ekonomi vurgulu bir cevap verdi. Türkiye’nin nüfusunun 70 milyona ulaşarak Avrupa’nın en kalabalık ülkesi olacağını belirten Özal, şehirleşme oranının yüzde 70’e varacağını; ekspres yollar sayesinde Türkiye’yi baştanbaşa gitmenin mümkün olacağını ifade etti. Ayrıca, tüm köylerin elektriğe kavuşacağını; milli gelirin üç bin dolara ulaşip ihracatın da 50 milyar dolar seviyesine çıkacağını düşündüğünü dile getirdi.⁴²⁸ Liderlerin üzerinde en fazla durduğu konu ekonomiydi. Vergi politikası, yabancı sermaye ve dış kaynak temini, KİT’lerin satışı konusunda Özal ve Sunalp birbirine yakın görüşler ortaya koyarken, Calp bilhassa KİT’lerin satışı meselesinde farklı bir yaklaşım gösterdi. Geceye damgasını vuran diyalog ise, Turgut Özal ile Necdet Calp arasında geçen “köprü tartışması” oldu. Boğaz Köprüsü’nün gelirini satacaklarını söyleyen Özal ile buna karşı çıkan Calp arasında şu konuşma geçti:

Calp: Köprüyü satacaklar, kime satacaklar? İşçi mi alacak, memur mu alacak bunu? Emekli, dul, yetim mi alacak? Hayır, Türkiye’deki üst düzeyde geliri olan insanlar alacak. Halkın malını, gelirini niye onlara vereyim ben, olmaz böyle şey. Ve sonra stratejik bir konudur. Alan adamlar, gelirleri az geliyor diye fiyatını arttır diyecekler, arttırmayacaksın, tamir oluyor... Filan diye geçişe mani olacaklar. Ben onun geliriyle mi yaptım ki, başka köprü, ikinci köprü yapmayayım. Veya onun gelirini göstererek, borçlanarak ikinci köprüyü yapayım. Bunlar varken ortada, köprüyü satacağım, yapacağım. Satamazsınız efendim.

Özal: (...) Satarız, hem de çok iyi satarız, alan da olur.

Calp: Satamazsınız beyefendi, satamazsınız.

Özal: Satarız, satarız gayet rahatlıkla satarız.

Calp: Kaç yıllık geliri satıyorsunuz? İlanihaye mi?

⁴²⁷ “Liderler Bol Bol Vaatte Bulundu”, **Milliyet**, 23 Ekim 1983, s. 3.

⁴²⁸ “Farklar Ortaya Çıkıyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 23 Ekim 1983, s. 8.

Özal: *İlanihaye...*⁴²⁹

Program bittikten sonra TRT'den ayrılan liderlerden Sunalp ve Calp sürenin yetersiz olduğundan yakınırken Özal ise, sürenin yeterli olduğunu ve bu açık oturumdan sonra kendilerinin daha da “*garanti*” duruma geldiklerini söyledi. Ayrıca bir gazetecinin Özal'a, “*En çok siz konuştunuz*” demesi üzerine, “*Önde olana daha fazla sorarlar*”⁴³⁰ karşılığını verdi.

Açık oturumu köşesinden değerlendiren Uğur Mumcu, köprünün gelirinin satışı konusunda Calp'in inandırıcı cevaplar verdiğini, Özal ve Sunalp'in ise satışı gerçekleştirecekleri yönündeki açıklamalarını doğru bulmadığını ifade etti. Mumcu'ya göre, tüm program boyunca da gecenin galibinin HP Genel Başkanı Necdet Calp idi.⁴³¹ Yeni İstanbul gazetesinden Ragıp Batumlu ise, Özal'ı diğer iki isme göre daha “*ılımlı, rahat ve ölçülü*” buldu.⁴³²

Açık oturumun bir de halk nezdindeki yansımaları oldu. Milliyet gazetesi hem vatandaşa hem de sanatçılara ilk defa yayınlanan bu açık oturumu nasıl bulduklarını sordu. Kimisi tatmin edici bulurken, kimisi de beklentilerini karşılamadığını ifade etti. Fakat genel kanaat Özal'ın öne çıktığı yönündeydi. Örneğin, İstanbul'da yaşayan emekli memur Bahri Göktürk, “*Her üç parti lideri de anarşi, ekonomi ve dış konularda birbirlerine yakın gözüksüler. Ancak, benim değerlendirmeme göre, Turgut Özal daha geniş kapsamlı düşünen bir lider olarak göze çarptı. Ötekiler kendilerini kontrol edemedi*” değerlendirmesinde bulundu. Aydın'da maliyeci olan Özen Köklü ise, “*Görebildiğim kadarıyla açık oturum yeterli olmadı. Bu açıdan tekrarlanması bence çok yerinde bir hareket olur. Ben, Özal'ı kendisine olan güveni açısından, tam düşüncesini ifade açısından yeterli, rahat ve sempatik buldum*” şeklinde konuştu. Ankara'da ikamet eden ev hanımı Sevim Geviş de “*Özal'ın yaklaşımını daha iyi buldum. Özal'ın vergi konusunda söyledikleri çok netti. Necdet Calp'in fikirleri yerindeydi ve ayrıca çok güzel konuştu*” ifadelerini kullandı. Sanatçılar ise yaptıkları değerlendirmede bir parti veya lider ismi telaffuz etmediler. Örneğin Hülya Koçyiğit, üç liderin ayrıldıkları en önemli konunun, ekonomik kalkınma sorununa getirilecek çözümler olduğunu söylerken, Emel Sayın da program sayesinde tüm tereddütlerinin ortadan kalktığını

⁴²⁹“İlgi Büyük, Vaat Çok, Tartışma Az”, **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1983, s. 11.

⁴³⁰ “TV'deki Açık Oturum İçin Liderler Memnun Olmadı”, **Yeni İstanbul**, 24 Ekim 1983, s. 5.

⁴³¹ Uğur Mumcu, “Orta Direk”, **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1983, s. 11.

⁴³² Ragıp Batumlu, “Açık Oturumun Ardından”, **Yeni İstanbul**, 25 Ekim 1983, s. 1.

ifade etti. Egemen Bostancı'ya göre ise, yeni siyasi liderlerin ekrana çıkarılması demokrasi açısından önemliyken, bu isimlerin söylemleriyse tatmin edici değildir.⁴³³

Türk Haberler Ajansı da ülke genelinde yaptırdığı ankette, halkın Sunalp'i "ciddi ve devlete sahip", Özal'ı "sempatik ve ilginç fikirleri olan birisi" ve Calp'i de "halka dönük bir siyasetçi" olarak gördüğünü açıkladı. Örneğin İstanbul'da şoförlük yapan Akif Güden, Özal'a "eski bir politikacı" olduğu için "güvenmediğini" söylerken, Sevil Vurunay adlı İstanbul'da yaşayan bir öğrenci de "Özal'ı beğendim ve oyumu vereceğim"⁴³⁴ demiştir. Bu arada, PİAR Araştırma Şirketi, Milliyet gazetesi için seçim anketleri hazırlamaya başladı. İlk anketi de açık oturum ile ilgili yaptı. Şirketin yöneticisi Bülent Tanla yaptığı açıklamada, "İlk sonuçlara göz atılırsa görülür ki, soru sorulanlar arasında kararsızların ya da tercihini söylemek istemeyenlerin oranı henüz çok yüksek. Bu anketlere önümüzdeki günlerde durmaksızın devam edeceğiz. Günden güne bu belli olmayan oyların oranının azalacağını umuyorum. O zaman daha gelişmiş sonuçlar vereceğiz. Asıl tahminimizi ise, 4 Kasım günü yayınlanmak üzere hazırlayacağız"⁴³⁵ diyerek, kararsızların oranına dikkat çekti. Liderlerin açık oturum performansının değerlendirildiği anketin sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Liderlerin Açık Oturum Performansları⁴³⁶

Özellikler	SUNALP	CALP	ÖZAL
Sevimlilik	27	1	72
Güven Vermek	20	27	53
Ciddiyet	36	38	26
Konuşma Yeteneği	-	28	72
Konuya Egemenlik	2	33	65
Beceriklilik	15	15	70
Liderlik Vasfı	26	26	48
Ortalama	17	25	58

Tablo 1'e bakıldığında, Özal'ın toplamda en fazla oyu aldığı, diğer iki lideri açık ara geride bıraktığı görülmektedir. Özal'ı ön plana çıkaran özelliklerin de sempatikliği ile konuşma becerisi olduğu görülürken, en zayıf olduğu noktanın

⁴³³ "Halk Açık Oturumu Değerlendirdi", **Milliyet**, 23 Ekim 1983, s. 1-3.

⁴³⁴ "Liderleri İzleyen Seçmen Ne Düşünüyor?" **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1983, s. 1-6.

⁴³⁵ "Özal Önde Gidiyor", **Milliyet**, 24 Ekim 1983, s. 3. Fakat 4 Kasım 1983 tarihli Milliyet gazetesinde herhangi bir anket yayınlanmamıştır. Emin Çölaşan gazetelerde anketlerin yayınlanmasına, MDP'nin halk nezdinde yeterli desteği sağlayamamasından, diğer bir ifadeyle ANAP'ın iktidara geleceğinin anketlerde ortaya konmasından dolayı Sıkıyönetim tarafından yasaklandığını iddia etmiştir. Çölaşan, s. 186.

⁴³⁶ "Özal Önde Gidiyor", **Milliyet**, 24 Ekim 1983, s. 3.

meselere yaklaşımındaki ciddiyet olduğu ortaya çıkmaktadır. Özal'ın iktidar yıllarında da, devlet meselelerine yaklaşımındaki “ciddiyet problemi” çokça eleştirilecektir.

Diğer taraftan, önceden duyurulduğu gibi, Turgut Özal 22 Ekim'deki açık oturumun ardından TRT'den ve radyodan yayınlanan basın toplantısında gazetecilerin sorularını yanıtladı. Programın sunuculuğunu TRT Haber Dairesi Başkanı Ercan San yaparken, katılımcı gazeteciler ise, Yavuz Donat, Cüneyt Arcayürek, Muammer Yaşar Bostancı, Tekin Aral, Yalçın Doğan ve Esen Ünür idi.⁴³⁷ ANAP Genel Başkanı'na basın toplantısında Sudi Türel, Vural Arıkan, Mehmet Necat Eldem, Vehbi Dinçerler ve Kaya Erdem eşlik etti. Özal programda parti kurma sürecinin bir anlamda başlangıcı sayılan hükümetten ayrılmasının nedenini anlatırken, “*Bir gemide iki kaptan, bir orkestrada iki şef olmaz*”⁴³⁸ deyip isim vermeden, Kaya Erdem'in yerine gelen Adnan Başer Kafaoğlu ile yaşadığı sorunun istifasında etkili olduğunu belirtti. Özal ayrıca, parti kurmada dış destek alıp almadığıyla ilgili konu hakkında da, “*Hiçbir taraftan en ufak desteğimiz yok. Hiçbir memlekette de ‘Bana destek olunuz’ diye hiçbir resmi makamla konuşmadım. Ancak benim yurtdışında ciddi bir itibarım vardır. Nerede olduğunu da söyleyeyim. Beynelmilel finans kuruluşlarında, Dünya Bankası, IMF, OECD ve büyük bankalarda. Hem Batı'da hem Arap âleminde hem de Japonya'da tanınıyorum. Kimse de bize destek vaat etmiş değildir*”⁴³⁹ şeklinde bir açıklama yaparak, dünyada mesleği gereği tanındığının altını çizdi. Öte yandan, Turgut Özal'ın basın toplantısının halk nezdindeki karşılığını ölçmek için PİAR'ın yaptığı anketin sonucuna göre, bir önceki liderler anketine benzer şekilde, Özal'ın özellikle konuşmasının beğenildiği ve konuya hâkim olduğu yönünde izleyici ve dinleyicilerden geçer not aldığı görülmektedir. Diğer yandan, beceriklilik ve güven verme hususunda diğer kategorilerden daha düşük not aldı (Tablo 2).

⁴³⁷ “Dışarıda Desteğim Yok, İtibarım Var”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Ekim 1983, s. 10.

⁴³⁸ “Özal: Bir Gemide İki Kaptan Olmayacağı İçin İstifa Ettim”, **Milliyet**, 26 Ekim 1983, s. 1-3.

⁴³⁹ “Dışarıda Desteğim Yok, İtibarım Var”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Ekim 1983, s. 1-10.

Tablo 2. PİAR Anket Sonuçları⁴⁴⁰

Özellikler	Olumlu	Kararsız	Olumsuz
Sevimlilik	67	10	23
Güven Vermek	53	21	26
Ciddiyet	62	18	20
Konuşma Yeteneği	76	13	11
Konuya Egemenlik	69	17	14
İnandırma Yeteneği	58	19	23
Beceriklilik	53	26	21
Liderlik Vasfı	63	17	20
Öteki Liderlere Hoşgörü	57	21	22
Puan Toplamı	558	162	180
Ortalama	% 62	% 18	% 20

Diğer taraftan, kamuoyu araştırmalarına ara vermeden devam eden PİAR'ın "Bugün seçim olsa kime oy verirdiniz?" sorusuna, katılımcıların % 27,6'sı ANAP, % 13,6 HP ve % 12,4'ü de MDP yanıtını verdi. Ayrıca katılımcıların % 22, 8 gibi önemli bir kısmı "kararsız" iken, % 17,8'i de hangi partiye oy vereceğini söylemekten kaçındı. % 5'lik bir kesim de konuyla ilgilenmediklerini ifade ettiler.⁴⁴¹ Anket sonuçlarına bakıldığında, ANAP'ın rakipleriyle arasında ciddi bir fark olduğu görülmektedir. Bu da, iktidara gelmesinin aslında bir sürpriz olmadığını göstermektedir.

Bu arada, seçime katılacak siyasi partilerin televizyon ve radyodaki propaganda konuşmalarının da 30 Ekim günü başlayacağı ve 5 Kasım günü saat 18.00'da biteceği duyuruldu.⁴⁴² Turgut Özal'ın ele aldığı konular, öncesinde Man Ajans tarafından yapılan anket sonucu tespit edilen ve halkın en çok mustarip olduğu başlıkları içermektedir.⁴⁴³ Seçime birkaç gün kala, radyo-televizyonda bir konuşması yayınlanan Turgut Özal, üzerinde en fazla durduğu konu olan ekonomiye değinerek, 1976-1982 yılları arasında ülke ekonomisinde yaptığı icraatları anlatıp halktan oy istedi.⁴⁴⁴ Bir taraftan da mitinglerine devam eden Özal, Trabzon'da yaptığı konuşmada Türkiye'nin eğitim sorununa ekonomi temelli değinerek, iktidara geldikleri takdirde öğretim kurumlarında yapacakları değişiklikleri anlattı: "*Anavatan Partisi eğitime büyük önem vermektedir. Bugün yükseköğretimde bir*

⁴⁴⁰ "Özal'ın Basın Toplantısı Puanları", **Milliyet**, 27 Ekim 1983, s. 1.

⁴⁴¹ "PİAR'ın Seçmen Eğilimleri Anketi 2: Bugün Seçim Yapılsa", **Milliyet**, 28 Ekim 1983, s. 1.

⁴⁴² "Siyasi Partilerin Radyo ve TV'de Propagandaları Yarın Başlıyor", **Yeni İstanbul**, 29 Ekim 1983, s. 1.

⁴⁴³ Kalçık, s. 141.

⁴⁴⁴ "Seçim Kampanyaları Sürüyor", **Yeni İstanbul**, 2 Kasım 1983, s. 5.

tarafıta orta öğrenim mezunlarının açıkta kalmasına sebep olan kapasite yetersizliği var, diğer tarafıta ise, yükseköğretim yapmış pırıl pırıl gençlerimizin işsiz kalması var. Bunun için yükseköğrenime, açık mesleki ve teknik eğitime büyük ağırlık vermemiz zaruretime inanyoruz."⁴⁴⁵

ANAP 16 Ekim'de Erzurum'da başlattığı miting programını 4 Kasım günü İstanbul Saraçhane'deki son mitingiyle noktaladı. Alanı dolduran kalabalığın ellerinde "*Arıya, çiçeğe, peteğe bal, Türkiye'ye Özal*", "*İş başında Arı, bürokrasi dışarı*", "*Yapacak balı halkın Özal'ı*", "*Özal gelecek, yokluk bitecek*" pankartları vardı. Yoğun bir katılımın olduğu mitingde Turgut Özal, askeri darbeyi meşru görerek, 12 Eylül felsefesinin bazı çevrelerce doğru anlaşılmadığını ifade edip "*Kendisinin 12 Eylül felsefesine bağlı olduğunu söyleyen bazı siyasi rakibimizin 12 Eylül öncesi meydana gelen hadiselerden hiçbir ders almadığı ve 12 Eylül felsefesini anlamadığı anlaşılıyor*" dedi. Kavganın, düşmanlarının ekmeğine yağ sürdüğünü de söyleyen Özal, kendilerinin kavgadan yana olmadıklarını belirtti. Öte yandan, kendisini "tek adamlıkla" itham edenlere de seslenerek uyguladıkları propaganda politikasına da bir göndermede bulunup "*Bizde Anadolu adamının deyimiyle 'meşhur kimse yok.' Ama iş bilir, iş bitirici, dinamik, genç kadrolar var. Onlar TV'de dört kişiyi konuşturdular. Ben yalnız konuştum. Sebebi var, onlar bilmiyorlar. Millet beni tanıyor. Ben televizyona çıkınca, 'işte Özal' diyor. Ama onları kimse tanımıyor, 'bu da kim' diyor*" diye karşılık verdi. Gelecek beş yılın çok kritik olduğunun da altını çizen Turgut Özal, dört eğilim anlayışı doğrultusunda, her kesimin oylarına talip olduklarını ifade etti. Dış politika anlayışlarına da yer verdiği konuşmasında, "*Türkiye, Batı ülkeleri ile İslam ülkeleri arasında köprü olmalıdır. NATO ve Ortak Pazar içinde yer alıp pazarlık gücümüzü arttırmalıyız. 'Her ne pahasına girelim' diyen zihniyetin yanında değiliz*" dedi. Bu son mitinginde propaganda döneminde gördüğu meydanların tablosunu da değerlendiren Özal, Samsun mitingindeki kalabalığı gördüğünde "*Karadeniz tamam*" dediğini hatırlatıp bu mitingle birlikte "*İstanbul tamam, Türkiye tamam*" dediğini söyledi. Diğer yandan, sözleri sık sık "*Başbakan Özal*", "*Büyük Türkiye*" sloganları ile kesildi.⁴⁴⁶ Özal'ın iktidar yolunda açıktan 12 Eylül'e olumlu referansta bulunması askeri yönetimi meşrulaştırdığını göstermektedir. Mevcut ortamın özgürlükçü olmamasının bu söylemlerde etkili

⁴⁴⁵ "Eğitime Büyük Önem Vereceğiz", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 2 Kasım 1983, s. 8.

⁴⁴⁶ "Özal: Önümüzdeki Beş Yıllık Dönem Kritik", **Milliyet**, 5 Kasım 1983, s. 3.

olduğu bir gerçektir fakat bu ifadelerin sivil söylemli bir parti için demokratik olmadığı da muhakkaktır!

ANAP ve Turgut Özal cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Kenan Evren'in seçime 48 saatten daha az bir süre kala radyo ve televizyondan yaptığı konuşma gündeme adeta bomba gibi düştü. Dönemin en güçlü isminin dolaylı olarak hedef tahtasında ANAP Genel Başkanı Turgut Özal vardı. 12 Eylül'den sonra yapılan tüm iyi işleri kendisine mâl etmekle itham ettiği Özal'ı isim vermeden eleştiren Evren, "MGK icraatını sürdürecektir bir yönetimi seçeceğinize inanıyorum" diyerek sandıkta MDP'yi adres gösterdi: "Bütün kararların MGK'nın tasvibinden geçtiğini bildikleri halde daha iktidara gelmeden, şimdiden bu şekil hilaf-ı hakikat beyanda bulunanların, bundan sonra ne yapabileceğini takdirlerinize sunmak isterim. (...)Geleceğin iktidarına talip olan yeni partilerimiz birçok tatlı vaatlerde bulundular. 1980 ve 1981 yıllarında ekonomik durumun düzelmesini kendilerine mâl edenleri, ekonominin tabii kanunlarını bu memlekette kendisinin bildiğini söyleyenleri, bilgi, beceri ve işbilirlik vasıflarının Allah tarafından yalnız kendilerine verildiğini büyük bir gururla her gün çekinmeden ifade edenleri, ihracatın sihirli değneğinin yalnız kendisinde bulunduğunu, bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün yönetimlerin hatalı hareket ettiklerini, ancak kendilerinin hatalı olmadığını; yapılmış faydalı yatırımlarda kendi paylarının bulunduğunu, enflasyonu ancak ve ancak kendilerinin aşağı çekebileceğini, anarşi ve terörün başlıca sebebinin ekonomik kriz olduğunu, herkesi ev sahibi yapacaklarını, orta direği yalnız kendilerinin ayakta tutabileceğini, neredeyse köy yollarına varıncaya kadar asfalt yapacaklarını, bir ekip çalışmasıyla değil, ancak kendisinin bunları gerçekleştirebileceğini ve daha birçok tatlı vaatleri dinlediniz. Elbette böyle söyleyeceklerdir. Hiçbir satıcı benim malım çürüktür der mi? İnşallah gerçekleştirirler. Ancak üzüntü veren taraf, 12 Eylül'den sonra yönetimde görev alıp görevde kaldıkları sürece bütün iyi kararları kendilerinin aldığı, ekonomik kurulu, Bakanlar Kurulunu ve Milli Güvenlik Konseyini ortada yok kabul etmeleridir. 12 Eylül'den sonra alınmış bütün kararların Milli Güvenlik Konseyinin tasvibinden geçtiğini, tasvip edilmeyenlerin yürürlüğe konmadığını bildikleri halde, daha iktidara gelmeden şimdiden bu şekilde hilaf-ı hakikat beyanda bulunanların bundan sonra ne yapabileceğini takdirlerinize sunmak isterim. Hiçbir partiyi beğenmemiş veya adaylarını onaylamamış olabilirsiniz. Bundan dolayı sandık başına gitmeyeceğim veya geçerli oy atmayacağım diyemezsiniz. Türkiye bugün bir geçiş dönemine girmektedir. Demokrasinin sağlam temeller üzerine yerleştirilmesi

için böyle bir geçiş dönemine ihtiyacımız vardır. Geçirdiğimiz bu üç senelik zaman zarfında sizler de biliyorsunuz ki, bütün meseleler halledilmiş değildir. Anarşi ve terör dahi tamamıyla yok edilememiştir. Nitekim radyolarda ve televizyonda gün geçmiyor ki eski örgütlerin elemanları olup yeni yeni yakalanan militanlarını görmeyesiniz. Türkiye Cumhuriyeti 1960'dan beri birkaç defa hastalığa tutuldu. Bu hastalıkların en kuvvetlisi ve öldürücüsü 12 Eylül'den evvel geçirilen hastalık idi. İlacı verilmiştir. Hastalığın tehlikeli dönemi atlatılmıştır. Türkiye bugün nekahet dönemini yaşamaktadır. Yanlış verilecek bir ilaç tekrar hastalığı geri getirebilir. Bir hastaya doktor nasıl ki reçete yazar, fakat reçetedeki ilaç eczanelerde bulunmazsa, onun yerine geçecek, ona yakın bir ilaç tavsiye ederse, sizler de sandık başına gittiğinizde ben bu adayları beğenmiyorum veya bu partileri tutmuyorum diyerek oy vermekten çekinemezsiniz veya para cezasından korkarak, geçersiz oy kullanamazsınız. O takdirde vatandaşlık vazifesini yerine getirmemiş olursunuz. Kafanızda özlemini çektiğiniz parti veya şahıslara yakın olan bir partiyi seçmelisiniz.”⁴⁴⁷

Kenan Evren'in bu beklenmedik çıkışına Özal'ın bu konuşmayı öğrendikten sonraki ilk tepkisi, bir tedirginlikten ziyade kendisini ve çevresini motive edici türden oldu: “Cevabı 6 Kasım'da millet verecektir!”⁴⁴⁸ Turgut Özal'a bu telkini kardeşi Korkut Özal verdi. Turgut Özal ayrıca Mustafa Taşar'a da, “O (Kenan Evren), bize söylememiştir. Niye üzerinize alınıyorsunuz ki?”⁴⁴⁹ diyerek de bir anlamda ekibini yatıştırmaya çalıştı. Milliyet muhabirinin, konuşmayla ilgili sorusuna da Özal, “Cumhurbaşkanlığı makamı yüce ve yüksek bir makamdır, tarafsızdır. Radyo ve TV'deki yaptığı konuşma hakkında yorum yapmıyorum”⁴⁵⁰ diyerek seçim arifesinde Evren ve devlet yönetimi ile bir polemige girmekten kaçındı. Buna karşın, Turgut Özal'ın anlatımına göre, bu konuşmanın ardından ANAP'ın rakibi partiler de seçmene, “Boş yere reyinizi vermeyin, ANAP kapatılacak” diye propagandaya başlamışlardır. Diğer yandan Turgut Özal'ın ifadesiyle, “çok enteresan” bir örtüşme oldu. Özal, bu konuşmadan bir gün önce

⁴⁴⁷ “İktidar Olmadan Yalan Beyanda Bulunuyorlar”, **Milliyet**, 5 Kasım 1983, s. 8; “Evren: MGK İcraatını Sürdürecektir Bir Yönetimi Seçeceğinize İnaniyorum”, **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1983, s. 1; “Evren: Konsey İcraatlarını Devam Ettirecekleri Seçin”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Kasım 1983, s. 1; “Evren: Bu Makamda Kaldığım Sürece Sistemin Devamı İçin Bütün Gücümle Çalışacağım”, **Yeni İstanbul**, 5 Kasım 1983, s. 1.

⁴⁴⁸ Turgut, s. 5.

⁴⁴⁹ Birand-Yalçın, ss. 189, 191.

⁴⁵⁰ “Özal: Önümüzdeki Beş Yıllık Dönem Kritik”, **Milliyet**, 5 Kasım 1983, s. 3.

kaydı yapılan radyo-televizyon konuşmasında sanki Evren'e cevap niteliğinde söylemlerde bulunmuştu. Bu konuşma, Evren'in açıklamasından sonra yayınlanınca "*Cumhurbaşkanına bir cevap*" gibi algılandı. ANAP liderinin konuşmasında çarpıcı olan sözleri şunlardır: "*Bize seçim yaklaştıkça çok hücumlar gelecektir, hiç ummadığımız yerlerden taarruzlar olacaktır. Ama biz bunların hiçbirisinden yılmayız, korkmayız.*"⁴⁵¹

Kenan Evren'in bu sert çıkışına ANAP'tan Özal'ın kısa değerlendirmesinden başka -tespit edilebilen- herhangi bir karşılık gelmedi. Burada ANAP'ın seçim arifesinde askeri yönetimin tepkisini çekmekten kaçındığı görülmektedir. Zira üç yıllık demokratik kesintinin ardından yapılacak genel seçimlerde sistemi zora sokacak bir çıkış yapılmak istenmediği anlaşılmaktadır. Evren'in konuşması, ANAP'ın propaganda faaliyetlerini organize eden Man Ajans'ı ise tedirgin etti. Evren'in, reklam kampanyasını hedef alan sözleri konuşmayı dinleyen ekipte şaşkınlığa yol açar. Hatta Faruk Atasoy'un ifadesiyle, "*Evren'in konuşma tavrı ve tonu herkesi korkutmuştur.*"⁴⁵²

6 Kasım 1983 genel seçimlerinden sadece iki gün önce yapılan bu konuşmanın sebebi, seçim sonucuna etkisi aradan yıllar geçmesine rağmen hâlâ tartışılmaktadır. Dönemin tanıkları farklı yorumlarda bulundular. Fakat herhalde en dikkat çekici açıklama yıllar sonra, konuşmanın sahibi Kenan Evren'den gelmiştir. Konuşmayı Turgut Sunalp'in istediğinin altını çizen 7. Cumhurbaşkanı Evren konu ile ilgili şunları söylemiştir: "*4 Kasım konuşmasını Turgut Sunalp istedi ben size açıkça söyleyeyim. Çünkü ikide bir de geliyor bana bilgi veriyor, diyor ki, 'Bizim parti hakkında hiçbir şey söylemiyorsunuz.' 'Nasıl söyleyeyim' diyorum, 'Ben devlet başkanıyım, cumhurbaşkanıyım.' 'Ama hiç olmazsa bir şey söylemeniz de bizi destekler tarzda bir konuşmanız olsa da biz de ondan biraz destek alsak' falan diyor. Bir, iki, üç mecbur kaldım öyle bir konuşma yapmaya. Dikkat ederseniz o üstü kapalı bir konuşmadır. Bir de, Özal'ın bazı konuşmaları oldu ona sinirlendim. Seçim sırasında yaptığı konuşmalar. Sanki bütün kararları kendi almış gibi –ben onları hep radyodan, televizyondan dinliyorum- 'İşte bunu böyle yaptım, şunu şöyle yaptım' gibi. Sonra o seçimi kazanıp da başbakanlığı verdiğimde ona, geldi bana, dedim, 'Bak, o konuşmayı yapmamın bir sebebi de buydu.' 'Niye söylüyorsun bunu, sen mi yaptın bunu' dedim. 'Bilmiyor musun, bu kararlar Başbakanlıkta alınıyor, sonra*

⁴⁵¹ Mehmet Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul 1994, ss. 52-53.

⁴⁵² Özkan, s. 70.

bana geliyordu' dedim. 'Benim onayım olmadan herhangi bir şey yapabiliyor muydunuz?' dedim. 'Ben böyle söylemedim' dedi. 'Ben size bir kaset vereyim bakan ben öyle bir şey söylemedim' dedi. Ben onu da seyretmedim zaten sonunda. Olan olmuş artık. Kazanmış zaten. İşte o iki sebepten dolayı o konuşmayı yaptım."⁴⁵³

Bu konuşmanın ANAP'ın seçim sonucuna etkisinin olumlu veya olumsuz olduğunu söyleyen isimler oldu. Örneğin Yılmaz Karakoyunlu, halkta asker in iktidarı ANAP'a teslim etmeyeceği korkusu olduğunu ve bunun da ANAP'tan 3-3,5 puan götürdüğünü ifade etti.⁴⁵⁴ Hüsnü Doğan da bu konuşmanın Türkiye genelinde kendilerine 2-3 puan kaybettirdiğini ancak, ülkenin batısı ile ortasındaki seçmenin kendileri ile ilgili olumlu düşüncelerini pekiştirdiğini söyledi. Bununla birlikte, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da asker in MDP'ye oy vermeleri yönünde halka baskı yapması ve "seçilseler bile iktidarın ANAP'a verilmeyeceği" yönündeki söylemlerinin bu bölgelerde kendileri için oy kaybına yol açtığını düşündüğünü belirtir.⁴⁵⁵ Mesut Yılmaz da bu konuşmanın oylarını önemli ölçüde düşürdüğünü söyler.⁴⁵⁶ Konuşmanın olumsuz etkisinin olduğu görüşünün temelinde, konuşmayı asker kökenli bir cumhurbaşkanının yapması vardır. Zira Evren dönemin en muktedir ismidir.

Bu konuşmanın ANAP'a olumlu etkisi olduğunu söyleyenler de vardır. Örneğin Kaya Erdem konuşmanın, seçmen nezdinde ANAP'ı "mağdur" pozisyonuna düşürüp herhangi bir oy kaybına yol açmadığını dile getirir.⁴⁵⁷ Diğer bir ifadeyle Erdem'in görüşüne göre halk, asker in bu "dayatmasına" bir refleks gösterdi. Mehmet Keçeciler de, konuşmanın kendi lehlerine olduğunu ifade eder. Keçeciler ayrıca, böyle bir konuşmanın olacağını öncesinden Turgut Özal'a söylediğini belirtmiştir. Bu yönde bir izlenimi nasıl aldığını anlatan Keçeciler, Bülend Ulusu'nun talimatıyla reorganizasyon komitesi kurarak burada DPT'yi temsil eder. Bu komitenin toplantılarından birinde askerlerle seçim diyaloguna giren Keçeciler, Altan Ateş adlı albayın ortaya bir laf atarak, "Bunlar halkın içinden, eski politikacı. Seçimleri kim kazanacak?" diye sorması üzerine, Keçeciler de "Anavatan Partisi" karşılığını verir. Bunun akabinde Suat Eren Paşa "Olmaz, ben araştırma yaptım" der. Keçeciler de, "Onların hepsi yanlış. Anavatan ve Turgut Özal'ı engelleyecek tek güç, askeri güç.

⁴⁵³ Birand-Yalçın, ss. 188-189.

⁴⁵⁴ Yılmaz Karakoyunlu ile 31 Aralık 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1936).

⁴⁵⁵ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁴⁵⁶ Birand-Yalçın, s. 190.

⁴⁵⁷ Erdem, s. 175.

Demokrasiyle olacaksa Turgut Özal kazanacak” şeklinde konuşur. Askerler de, *“Buna müsaade etmeyiz”* deyince, bu kez Keçeciler, *“Bunu nasıl izah edeceksiniz iç ve dış kamuoyuna merak ediyorum”* diyerek mukabelede bulunur. Daha sonra kendi kendine *“Galiba yanlış yaptık”* diyen Mehmet Keçeciler, Turgut Özal’ı arayıp telefona çıkan Hüsnü Doğan’a konuşmayı aktararak, *“Kenan Paşa aleyhte konuşacakmış aman cevap vermeyin!”*⁴⁵⁸ ikazında bulunur. ANAP kanadında bu konuşmanın olumlu ya da olumsuz etkileri tartışılmışken, MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp, seçimden sonra bu konuşmayı nasıl karşıladığını soran Evren’e, *“Benim partimden en az 50 milletvekili götürdünüz”*⁴⁵⁹ diyerek, evdeki hesabın çarşıya uymadığını ifade etti. Gazetecilerle yediği bir yemekte ise, bu konuşmayla iktidar olma imkânlarının da ortadan kalktığını söyler. Ayrıca, halkın Kenan Evren’in buyurucu tavrına tepki gösterdiği için MDP’ye oy vermediklerini kendisine bizzat söylediklerini ifade eder. MDP Genel Sekreteri Doğan Kasaroğlu’nun ise Evren’in açıklamasına ilk tepkisi, *“Eyvah yandık yahu!”*⁴⁶⁰ olur. Fakat MDP’nin seçimde çıkardığı milletvekili sayısına (71) bakıldığında, sırf bu konuşma sebebiyle iktidar olma imkânının kaçırıldığını ifade etmek çok gerçekçi durmamaktadır. Ayrıca, seçimden önce yapılan anketlerde de, ANAP’ın rakiplerine göre hatırı sayılır bir oranda önde olduğu görülmektedir.

b. Adaylar ve Vetolar

YSK 18 Ağustos 1983’te seçime katılacak partilerin ANAP, HP ve MDP olduğunu açıklarken, 2 Eylül 1983’ün de milletvekili aday listelerinin kendilerine son teslim tarihi olduğunu duyurdu.⁴⁶¹ Diğer yandan, Milli Güvenlik Konseyi tarafından parti kuruculukları veto edilen isimlerin milletvekili adayı olmaması için seçime katılacak üç parti (ANAP, HP ve MDP) ilke kararı aldı.⁴⁶²

Yeni açılacak mecliste ANAP’tan milletvekili adayı olmak isteyen isimlerin listesi ilk önce il başkanlıklarına gönderildi. Daha sonra ise bir nevi “ön seçim” gibi, il ve ilçe başkanlarının ortak değerlendirmesi sonucunda belirlenen aday adayları ANAP Başkanlık Divanı’na sunuldu. Kesin aday listelerinin belirlenmesi için bir

⁴⁵⁸ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁴⁵⁹ Çölaşan, s. 187.

⁴⁶⁰ Tokatlı, ss. 130-131.

⁴⁶¹ Dağdelen, s. 194.

⁴⁶² “Veto Edilen Kurucular Aday Olamayacaklar”, *Yeni İstanbul*, 1 Eylül 1983, s. 1.

hafta gibi kısa bir sürenin olması da, Başkanlık Divanı'nın kendisine verilen listeyi büyük oranda onaylamasına neden oldu.⁴⁶³

Bu arada, Turgut Özal belirledikleri adayların durumu hakkında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e bilgi vermek ve onun bir anlamda "onayını" almak için kendisini ziyaret etti. Zira ANAP adayları üzerinde veto edileceklerine yönelik birtakım söylentiler çıkmıştı. Özal, Evren'e şunları söyler: "*Sayın Cumhurbaşkanım, sebab-i ziyaretim, milletvekili adaylarımızı Yüksek Seçim Kuruluna bildirmeden önce sizlerin de yüksek fikirlerinizi almak maksadını matuftur. Son günlerde, partimiz adaylarından pek çoğunun veto tehlikesi ile karşı karşıya kalabileceği üzerine fikirler yürütülüyor. Eğer, kulislerde konuşulduğu gibi adaylarımız üzerinde yüze yakın veto uygulanırsa, yüksek müsaadelerinizi alıp bu seçimlere katılmaktan vazgeçmek isterim. Bu arada bir hususu da arz etmek durumundayım. Kaya Erdem arkadaşımızı aday listemize almak istiyoruz. Eğer veto edilecekse, hiç listemize almayalım.*" Evren ise, Özal'ın yaptığı bu çıkış karşısında muhatabına şu karşılığı verir: "*Kaya Erdem hakkında herhangi bir peşin hükmümüz yok. Ancak, partiniz yara alır, diye endişe ederim. Malum, bu bankerlik konusu...*" Özal da Kaya Erdem ile ilgili düşüncesini, "*Sayın Cumhurbaşkanım, Kaya Bey'le birlikte olup o meseleyi seçmene hakiki veçhesi ile anlatmak istiyorum*"⁴⁶⁴ sözleri ile açıklar. İkilinin görüşmesinde Özal, bu görüşmede son düzlükte bir kazaya uğramak istemediklerini muhatabına açık bir şekilde ifade etti. Hatta veto edileceklerinin sayısının yüksek olması halinde Evren'i yarıştan çekilmekle dahi "tehdit etti" denilebilir.

700 aday adayının başvuruda bulunduğu⁴⁶⁵ ANAP'ta, adaylar ANAP Merkez Karar Organı'nda Turgut Özal başkanlığında yapılan çalışmalarda niteliklerine göre tek tek saptanıp, fişlenip ve özellikle Türkiye'yi yurtdışında temsil edebilecek düzeyde niteliklere sahip olup olmadığı dikkate alınarak incelendi.⁴⁶⁶ Bu inceleme ve değerlendirmelerin neticesinde belirlenen 400 milletvekili adayı bizzat Genel Başkan Turgut Özal tarafından listelerin son teslim günü olan 2 Eylül'de kamuoyuna açıklandı. Yaş ortalamasının 43 olduğunu adaylar hakkında Özal, "*Kadromuz, iş yapma bakımından tecrübelidir. Biz millete hizmet etmek için yola çıktık. Herhalde hizmet nasip olacak diyoruz*" diyerek, onları kamuoyuna tanıttı. Özal vetolar

⁴⁶³ Doğan, s. 391.

⁴⁶⁴ Turgut, s. 154.

⁴⁶⁵ Mehmet Akyol, **Beni Çok Ararsınız**, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009, s. 102.

⁴⁶⁶ "Partiler, Adayları Tek Tek İnceliyor", **Milliyet**, 30 Ağustos 1983, s. 6.

konusuna da değinirken, “Ümit ederim ki, gayet az olur” demekle yetindi. Adayların profili ise şöyledir:

% 8’i yükseköğrenim görmüş, % 10’u lise mezunu, ortaokul ve ilkokul mezunlarının oranı ise % 9. Adayların meslek gruplarına göre dağılımında birinci sırayı mühendis ve mimarlar, ikinci sırayı avukat ve hukukçular, üçüncü sırayı iktisatçı ve işletmeciler almakta; adaylar arasında 91 mimar ve mühendis, 74 avukat ve hukukçu, 58 iktisatçı ve işletmeci, 37 doktor ve eczacı bulunmaktadır. 140 aday ise muhtelif mesleklere dağılmış durumdadır.⁴⁶⁷ Turgut Özal ise İstanbul’dan aday oldu. Kendisi bunun sebebini memleketi Malatya’da şöyle izah etti: “*Adaylığımızı İstanbul’dan koydum. Çünkü İstanbul Türkiye’nin küçük bir modeli. İstanbul’da Malatya’daki Malatyalı var. Her şehirden adam var. Biz de bütün Türkiye’den adaylığımızı koyalım dedik. Ama gönlüm Malatya’da.*”⁴⁶⁸ Turgut Özal’ın memleketinden aday olmaması Malatya’da tartışma konusu oldu. Kimileri bunu bir “korku” olarak değerlendirdi. Bu çevrelere göre, “*bir parti lideri kendi memleketinden seçilemezse, siyasi namusu lekelenmiş demektir.*” Fakat buna itiraz eden ANAP Malatya milletvekili adayı İlhami Kösem konuyla ilgili şu açıklamayı yaptı: “*Genel Başkanımızın Malatya ilinden daha fazla sayıda Malatyalının yaşadığı İstanbul’dan aday olması bir seçim hesabıdır. Bu işin korku ile falan ilgisi yoktur. Sayın Özal tüm Türkiye’nin milletvekili olmak istemiştir.*”⁴⁶⁹ Kaya Erdem ise, Özal ile birlikte niçin Ankara’dan aday olmadıklarını şöyle açıklar: “*Ankara’yı benim için de kendisi için de düşünmedi, çünkü banker hadisesi ve bankerzedelerin en çok Ankara’da olması bizi endişelendiriyordu.*”⁴⁷⁰

Öte yandan, verilen listeleri incelemek için İçişleri Bakanlığı’nın, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan özel bir komisyon tarafından incelenecek adayların sonuçlarının MGK’ya sunacağı bildirildi. Ayrıca, partilerin aday eksikliği başta olmak üzere, YSK’nın bildirdiği eksiklikleri gidermezlerse seçimlere eksik adayla katılmak zorunda kalacağı açıklandı. YSK’ya yapılan itirazlarınsa 16 Eylül gününe kadar sonuçlandırılacağı kararına varıldı. Takvime göre YSK’nın, bu itirazları kesinleştirdikten sonra da 26 Eylül günü kesin aday listesinin ilanı için MGK’nın 1200 partili ve 235 bağımsız adayı inceleyerek “uygunluk” görüşünün

⁴⁶⁷ “Listeler Verildi”, **Milliyet**, 3 Eylül 1983, s. 1, 6, 8.

⁴⁶⁸ “Özal: Faize Kimse Haram Diyemez”, **Milliyet**, 8 Ekim 1983, s. 6.

⁴⁶⁹ “Özal’ın Hemşehriliği Tartışılıyor”, **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1983, s. 7.

⁴⁷⁰ Erdem, s. 171.

gelmesini bekleyecektir. MGK ise, 9-21 Eylül tarihleri arasında yapacağı değerlendirmede adaylar hakkında veto hakkını kullanacaktır.⁴⁷¹ Diğer yandan, veto kararının beklendiği sürede adaylar kadar bürokratlar da gergin bir bekleyiş içerisine girmişti. Gelecek bakanın kendileri hakkındaki tutumunun kestirilememesi bürokratların işlerini “ağırdan” almasına ve işleri yavaşlatmasına sebep oldu.⁴⁷² Bu arada, yapılan incelemelerden sonra 1645 milletvekili adayından 672’si veto edildi. Bu sayı oransal olarak, MDP’de % 18,5 (74 milletvekili), ANAP’ta % 20,2 (81 milletvekili) ve HP’de % 24,2’ye (89 milletvekili) tekabül etmektedir. ANAP’ta veto edilenlerin sayısı toplam aday sayısının 5’te 1’ine denk gelmektedir. Dolayısıyla, az bir sayı değildir. Diğer istatistikler ise şöyledir:

- 475 bağımsız adaydan 428’i veto edilmiş olup seçime 47 bağımsız aday katılacaktır.
- Veto edilenlerden 10’u eski parlamenter, 5’i Danışma Meclisi üyesidir.⁴⁷³
- Her üç partiden bir genel başkan yardımcısı veto edildi.
- ANAP’ın 20, HP’nin 22 ve MDP’nin 25 ildeki tüm listeleri onaylandı.⁴⁷⁴

Vetolar hususunda partiler arası bir denge gözettiği görülen MGK’nın, kararıyla ilgili düşüncelerini gazetecilerle paylaşan Özal, üzgün olduğunu belirterek durumu şöyle değerlendirdi: “*Veto edilenler için üzülmemek elde değil, ne kadar çok atlet olursa derece o kadar iyi olur.*”⁴⁷⁵ Ancak Özal’ın sert bir çıkış yapmaktan kaçınarak, daha önce olduğu gibi, askeri yönetimle karşı karşıya gelmeyi istemediği anlaşılıyor. Meseleyi kamuoyu önünde tartışmaya açmaktan imtina etti. Vetolar hakkında Özal’a göre daha açık ve geçmiş döneme göndermede bulunarak konuşan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise, milletvekilliği adaylığı uygun görülmeyen kişilerin bunu bir onur meselesi yapmamaları gerektiğini söyleyerek, “*Bir döneme bulaşmış ve o döneme meyil vermiş veya başka sebeplerle bu gibi arkadaşlarımızın seçime katılmamasını Yüksek Seçim Kurulu ile partilerden istedik. Bunlar bir şeref ve haysiyet meselesi değildir*”⁴⁷⁶ dedi. MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp ise yaptığı değerlendirmede Evren’le benzer sözler sarf ederek, “*Vetolar namus ve haysiyet*

⁴⁷¹ “Üç Partiye Eşit Veto”, **Milliyet**, 22 Eylül 1983, s. 1.

⁴⁷² Yavuz Donat, “Veto Korkusu”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Eylül 1983, s. 3.

⁴⁷³ “Üç Partiye Eşit Veto”, **Milliyet**, 22 Eylül 1983, s. 1.

⁴⁷⁴ “Partiler En Az Zararla Veto Engelini Aştılar”, **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1983, s. 1.

⁴⁷⁵ “Özal: Veto Edilenler İçin Üzülmemek Elde Değil”, **Milliyet**, 23 Eylül 1983, s. 6.

⁴⁷⁶ “Evren: Bir Döneme Meyil Verenlerin Milletvekilliği Adaylığını Uygun Görmedik”, **Milliyet**, 26 Eylül 1983, s. 6.

meselesi yapılmamalıdır. Bu sebeple, politika yolunda bulunan arkadaşlarım için bu hal, derin bir üzüntüye sebep olmayacaktır”⁴⁷⁷ ifadelerini kullandı.

ANAP’tan veto edilen milletvekili adaylarının isimleri şöyledir:

- **Adana (2. Seçim Çevresi):** Mustafa Doğan (Yüksek Matematik)
- **Adıyaman:** Hamit Çiftçi (Emekli Memur)
- **Afyon:** Metin Şerafettin Gürlek (Mimar), Osman Kaya (Diş Tabibi)
- **Ağrı:** Faruk Nafiz Sarısu (Tacir)
- **Amasya:** Hasan Yeşilova (İnşaat Mühendisi)
- **Artvin:** Cengiz Zengin (Mali Müşavir)
- **Ankara (2. Seçim Çevresi):** Halit Masatlı (Sanayici)
- **Ankara (3. Seçim Çevresi):** Muzaffer Atılgan (İşletmeci, Sanayici)
- **Antalya:** Sabahattin Bizimer (Avukat), Kemal Bedri Özbıyık (Tıp Doktoru)
- **Balıkesir:** Nadir Karaağaç (Tacir, Terzi)
- **Bingöl:** Ekrem Temoçin (Tacir)
- **Bitlis:** Muhyettin Mutlu (Tacir), Felemer Kara (İnşaat Müteahhiti)
- **Bolu:** Nevzat Durukan (Orman Mühendisi)
- **Burdur:** Ali İhsan Işıldar (Öğretmen)
- **Bursa (1. Seçim Çevresi):** Erhan Keleşoğlu (Bankacı)
- **Bursa (2. Seçim Çevresi):** Cevat Ağırbaş (Tacir)
- **Çanakkale:** Hüseyin Emin Uluarslan (Turizm İşletmecisi), Necabettin Ergenekon (Emekli Subay)
- **Denizli:** Neşat Özkaya (Avukat)
- **Diyarbakır:** Yusuf Atalay (Avukat), Mehmet Karadaş (Çiftçi), Askeri Taş (Muhasebeci)
- **Edirne:** Ali Ayağ (Editör, Yayıncı)
- **Elazığ:** Ali Yücel Uygun (İlahiyatçı)
- **Gaziantep:** Süleyman Ünlü (Çiftçi-Madenci)
- **Giresun:** Ergün Özdemir (Operatör Doktor), Mehmet Ali Karadeniz (Orman Mühendisi)
- **Hakkâri:** Abdülhalik Özdiç (Avukat)
- **Hatay:** Mahmut Alpagot (İnşaat Mühendisi)

⁴⁷⁷ “Vetolar Açıklandı”, **Yeni İstanbul**, 22 Eylül 1983, s. 1.

- **Isparta:** Mustafa Kemal Cabioglu (Mali Müşavir)
- **Mersin:** Mehmet Mustafa Keskinkılıç (İşletmeci)
- **İstanbul (2. Seçim Çevresi):** Mehmet Öztürk (İnşaat Müteahhiti)
- **İstanbul (3. Seçim Çevresi):** Akgün Silivrili (Ziraat ve Ticaret)
- **İstanbul (4. Seçim Çevresi):** Mustafa Kemal Ulusu (Tacir)
- **İstanbul (5. Seçim Çevresi):** Kemal Özkan (Serbest Sağlık Memuru)
- **İzmir (1. Seçim Çevresi):** Sabri Özkan Erbakan (Mimar)
- **İzmir (2. Seçim Çevresi):** Vedat Güldoğan (İnşaat Mühendisi)
- **Kars:** Kerim Güneş (Emekli Sağlık Memuru)
- **Kayseri:** Seyit Halil Özsoy (Diş Hekimi)
- **Kırklareli:** Naci Tuna (Makine Mühendisi)
- **İzmit:** Necati Gençoglu (İnşaat Mühendisi)
- **Konya (1. Seçim Çevresi):** Osman Aydın (Sendikacı), Adil Küçük (Serbest Meslek), Gazi Baran (Avukat)
- **Konya (2. Seçim Çevresi):** Durmuş Alagöz (Gazeteci), Hüseyin Çalık (Avukat)
- **Malatya:** İsmet Çomoğlu (Eski Çalışma Genel Müdür Yardımcısı ve Çalışma Ataşesi)
- **Mardin:** Orhan Oğuz (Avukat), Hüseyin Aydemir (Ziraat Mühendisi)
- **Muş:** M. Emin Seydagil (Çiftçi), Sebahattin Sadır (Avukat)
- **Nevşehir:** Hasan Ünal (Avukat)
- **Niğde:** Mehmet Altınsoy (Avukat), İsmet Sayın (Gazeteci)
- **Ordu:** Gürbüz Yılmaz (İnşaat Mühendisi), İsmail Cerrah (İnşaat Mühendisi), Hamit Taşçı (Eğitimci), Âlem Çalık (Kooperatifçi-Çiftçi)
- **Samsun(1. Seçim Çevresi) :** Mehmet Şahin (Avukat)
- **Samsun (2. Seçim Çevresi):** Şadi Uyar (İnşaat Mühendisi)
- **Siirt:** İdris Arıkan (Avukat), Nizamettin Sevgili (Çiftçi-Tacir), Fikri Şendur (Avukat)
- **Sivas:** Mehmet Gürsesli (Makine Mühendisi), Şerafettin Öztaş (Avukat)
- **Tekirdağ:** Sabahattin Eral (Avukat), İsmail Eryiğit (Emekli Subay), Zeki Özver (Makine Mühendisi)
- **Trabzon:** Yusuf Yazıcı (Tıp Doktoru)
- **Urfa:** Hüsamettin Köran (Avukat), Mehmet Kaya (Tacir-Çiftçi)

- **Yozgat:** Mustafa İpekkel (Avukat)
- **Zonguldak:** Cemal Yılmazbaşar (Maden Mühendisi)⁴⁷⁸

Vetoların ardından ANAP hemen harekete geçti. Turgut Özal'ın evinde süren yeni aday saptama çalışmaları tamamlanarak Kurucular Kurulu'nun onayına sunuldu, Kurucular Kurulu da, Turgut Özal ile Başkanlık Divanı üyelerinin hazırladığı yedek aday listesini değerlendirerek kesinleştirdi. ANAP'ın saptadığı 81 asıl ve 81 yedekten oluşan 162 isimli liste 23 Eylül günü saat 17.30'da YSK Başkanlığı'na iletildi.⁴⁷⁹ Yedek aday listelerini inceleyip değerlendiren Milli Güvenlik Konseyi, sonuçları 30 Eylül günü YSK'ya gönderdi. Buna göre, ANAP'tan 73, HP'den 78 ve MDP'den 72 isim hakkında olumlu yönde karar verildi. Diğer bir ifadeyle, ANAP'tan 8, HP'den 11 ve MDP'den ise 2 adayla ilgili "seçimlere giremez" şeklinde ikinci bir veto kararı alındı. Buna göre ANAP'ta milletvekilliği adaylığı uygun görülmeleyen adayların sıralaması şöyledir:

Bitlis ve Siirt 1. sıradakiler, Burdur, Hakkâri (asil-yedek), Kars (asil-yedek), Muş, Tekirdağ listelerinde 2. Sırada, Ağrı, Artvin, Bingöl (asil-yedek), Kırklareli, Konya, Mardin (asil-yedek), Siirt listelerinde 3. sırada, Gaziantep, Isparta, Konya (asil-yedek), Mardin, Şanlıurfa, Ordu listelerinde 4. sırada, Afyon, Diyarbakır (asil-yedek), Şanlıurfa listelerinde 5. sırada, İçel ve Konya listelerinde 6. sırada, Antalya, İçel ve İzmir listelerinde de 7. sıradaki adaylar veto yemişlerdir. Ayrıca, Bingöl 3. sıra, Diyarbakır 5. sıra, Hakkâri 2. sıra, Kars 2. sıra, Mardin 3. sıra, Siirt 3. sıra, İstanbul 3. bölge 7. sıra ve Konya 1 bölge 4. sırada seçime birer eksik adayla katılacaktır.⁴⁸⁰ Diğer yandan, Milletvekili Seçimi Yasası'nın geçici 3. maddesinde siyasi partilerin eksik liste ile seçimlere katılmalarında bir sakınca olmadığına dair bir hüküm yer almaktadır.⁴⁸¹

2. Seçim ve Sonuçlar

Demokratik sistemin ana unsurlarından olan seçimler darbenin ardından nihayet 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirildi. 21 yaşını bitirmiş 19 milyon 767 bin 366 Türk vatandaşının yüzde 92,3'ü sandık başına gitti.⁴⁸² Mevcut seçim sistemi ve

⁴⁷⁸ "Üç Partiye Eşit Veto", **Milliyet**, 22 Eylül 1983, s. 8, 9, 10, 11.

⁴⁷⁹ "Yeni Adaylar MGK Önünde", **Milliyet**, 24 Eylül 1983, s. 9.

⁴⁸⁰ "3 Parti de Seçime Eksik Adayla Girecek", **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1983, s. 7.

⁴⁸¹ "Partiler Yeni Adayları Belirledi", **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1983, s. 1.

⁴⁸² http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010920&_afLoop=866254397715240&_afWindowMode=0&_afWindowId=qd64x59qy_37#%40%3F_afWindowId%3Dqd64x59qy_37%26_afLoop%3D866254397715240%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010920%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dqd64x59qy_49 (3.4.2017) Cem

partiler yasası iki ana partiye olanak tanıır şekildeydi.⁴⁸³ ANAP yüzde 45,1 oy, HP yüzde 30,5 ve MDP yüzde 23,3⁴⁸⁴ aldı. Bu oy oranlarına karşı ANAP Meclis'te yüzde 52'lik temsil hakkı elde ederken, HP de oy oranı ile doğru orantılı bir temsil oranına sahip oldu. MDP için ise, negatif bir tablo ortaya çıkararak, aldığı oy oranının altında, yüzde 17'lik bir sandalye kazandı.⁴⁸⁵ Oy oranlarının milletvekili sayısı karşılığı ise şöyledir: ANAP 211, HP 117 ve MDP 71.⁴⁸⁶ Sonuçlara göre ANAP 4, HP 15 ve MDP 29 ilden hiç milletvekili çıkaramadı. Milletvekili sayısının dağılımında yeni seçim sistemi de etkili oldu, HP ve MDP'nin barajı aşamadığı illerde ANAP tulum çıkardı.⁴⁸⁷ ANAP böylece, Türk siyasi hayatında, kurulduktan hemen sonraki seçimde iktidara gelen ilk parti olarak tarihe geçti.⁴⁸⁸ Bu sonuçla, *“ANAP darbe dönemini ‘şeklen’ sona erdiren ilk seçimlerden birinci parti olarak çıkma başarısı gösterdi.”*⁴⁸⁹

Seçim günü Turgut Özal ve eşi Semra Özal öğleye doğru İstanbul Yeniköy'deki Panaina Rum Ortodoks Kilisesi'nin günah çıkarma hücrelerinde oylarını kullandılar. Turgut Özal oyunu kullanırken, *“Hepimize, millete ve devlete hayırlı olsun”*⁴⁹⁰ dedi. Özal çifti daha sonra İstanbul'dayken birkaç sandığın sonucunu alıp Ankara'ya doğru yola çıktı. O anlara dair Turgut Özal şunları söylemiştir: *“Zaten o sandıkların neticesinde bu işi alacağımız derhal belli oldu. İlk mola yerim olan Düzce'den arkadaşlarla telefonla konuştum. Aldığımız neticeler söylediğimizi teyit ediyordu. Hatta şehir merkezlerinden ilk gelen neticeler daha yüksek gibi gözüküyordu. Nitekim başlangıçta 225 gibi rakamlardan bahsedildi.”*⁴⁹¹ O anların diğer bir tanığı Semra Özal ise yolculuk esnasında radyodan verilen neticeleri takip ettiklerini söyleyip Turgut Özal'ın ilk sonuçlar hakkındaki değerlendirmesini

Eroğul'a göre bu oranın yüksek olmasının sebebi, halkın oy kullanmaması halinde ödeyeceği yüksek ceza bedeli korkusu olduğunu ifade etmiştir. Belhan, s. 115.

⁴⁸³ Doğu Ergil, “Partiler ve Seçim Sistemi”, **Milliyet**, 24 Mayıs 1983, s. 12.

⁴⁸⁴ **Resmi Gazete**, 14 Kasım 1983, Sayı: 18221, Mükerrer, s. 13.

⁴⁸⁵ Tanör, s. 61.

⁴⁸⁶ ANAP, aday listesindeki isim eksikliğinden dolayı, Bingöl'de 3 milletvekili yerine 2 milletvekili çıkartmıştır. Bu nedenle Meclis'e 400 milletvekili yerine 399 milletvekili seçilmiştir. <http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> (28.12. 2017).

⁴⁸⁷ “ANAP Kazandı”, **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1983, s. 1. Tulum çıkarmak: çoğunluk sistemine dayalı seçimlerde bir partinin listesindeki bütün adayların seçimi kazanmasıdır.

⁴⁸⁸ **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989, s. 14.

⁴⁸⁹ Hayriye Özen, “Turgut Özal”, **Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri**, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 128.

⁴⁹⁰ “Anavatan Kazandı”, **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1983, s. 6.

⁴⁹¹ Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, Everest Yayınları, İstanbul 2013, ss. 41-42.

aktarmıştır: *“Bolu’ya geldik. Bolu’ya geldiğimiz zaman dedi ki rahmetli, ‘Bu iş tamam.’ Çünkü şimdiye kadar açılan sandıktaki neticeler neyse öyle gider. Üç aşağı, beş yukarı oynar, ama netice değişmez. ‘Bu iş tamam’ dedi. Ankara’ya yaklaştık, zaten belli olmuştu aşağı yukarı.”*⁴⁹²

Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı ve askerler de oylarını kullandılar ve kullanırken de basına kısa açıklamalarda bulundular. Komutanlar sözlerinde çok fazla renk vermediler. Fakat bir tek MGK üyesi Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya’nın bir adresi (MDP) işaret ettiği söylenebilir: *“Umarım Türk ulusu ‘milli menfaatleri’ doğrultusunda kendisini idare edecek olan kişileri seçer.”* Cumhurbaşkanı Kenan Evren, *“Memleket için hayırlı olsun”* derken, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nurettin Ersin ise, *“Reyimizi kullandık, mutluuz. Memleketimize hayırlı olmasından başka ne söyleyeyim”* şeklinde konuştu. MGK üyesi Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejdet Tümer de, *“12 Eylül’den beri bütün arzumuz bugünleri görmektir. Çok şükür bugüne kavuşmuş olduk”*⁴⁹³ ifadelerini kullanarak, demokratik düzene geçiliyor olmasından memnuniyet duyduklarını dile getirdiler.

Her ne kadar kesin sonuçlar alınmasa da, açılan sandıklar açılacak sandıkların bir anlamda habercisi oldu ve ANAP’ta “seçim zaferi” havası esmeye başladı. Kennedy Caddesi 144 numaradaki ANAP Genel Merkez binası ANAP seçmenin yanı sıra, birçok yerli ve yabancı basın mensubunun adeta akın ettiği bir adres oldu.⁴⁹⁴ Özal çifti gece saat 02.30’da Genel Merkez’e geldi. Turgut Özal yerli ve yabancı basına açıklamalarda bulundu.⁴⁹⁵ İlk demecini Alman televizyonuna veren Özal, hem Batı hem Doğu ile iyi ilişkiler geliştireceklerini ifade ettiği dış politika hakkında şunları söyledi: *“Dış politikamızda önemli değişiklikler yapmayacağız. Kemal Atatürk’ün izinde bize düşen en büyük görev Batı’ya bağlanmamızın sağlanmasıdır. İslam ülkeleriyle bağlarımızı genişletmemizin yanı sıra, Batı’ya karşı bu ilişkilerimizi de düzenli olarak yerine getireceğiz.”* İç politikaya dair mesajlar da veren Özal, iç barışı koruyabilmek için işsizliğin önlenip azaltılması, bürokratik reformların yapılmasını gerektiğini söyleyerek, *“Bürokrasimizin temellerini Fransa’dan aldık ve 150 yıldan beri de uyguluyoruz. Bütün zorlukları*

⁴⁹² Birand-Yalçın, s. 191.

⁴⁹³ “Dün Sandık Başındaydık”, **Yeni İstanbul**, 7 Kasım 1983, s. 1.

⁴⁹⁴ Cemal, s. 42.

⁴⁹⁵ Birand-Yalçın, s. 191.

göze alarak artık bürokraside reform yapma zamanı gelmiştir” diye konuştu. Cumhurbaşkanı Evren’le ilişkilerine de değinen müstakbel başbakan, Cumhurbaşkanı ile uyumlu bir çalışma ortamı yakalayacaklarını ifade etti. Ayrıca, iki yılı aşkın bir süre beraber çalıştığı Evren için “Cumhurbaşkanımız ülkemiz yararına olan sorunlarda karşısındakini dinleyen ve olumlu fikirleri kabullenen ve gerektiğinde de düşüncesini değiştiren bir kişiliğe sahiptir”⁴⁹⁶ ifadelerini kullandı. Özal bu açıklamalarıyla, Köşk ile aralarının bozulmaması, iyi bir seyir göstermesi için takındığı dikkatli tavrı seçim zaferinden hemen sonra da sürdürmüştür/sürdürmek istediğini göstermiştir.

Turgut Özal’ın yerli ve yabancı basına bu demeçleri vermesinin arkasında, o akşam, yani seçim akşamı Genelkurmay Başkanlığı’nın ışıklarının açık olması vardı. Zira Halil Şıvgın’a bu konu hakkında bilgi aktaran üç gazeteci birbirlerinden ayrı olarak *“Genelkurmay’da toplantı var. Doğu ve Güneydoğu’da sandıklar erken açıldığı için sizin iktidara gelmekte olduğunuzu gördüler, size iktidarı teslim etmemek için çalışma yapıyorlar”* dedi. Şıvgın da bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı’nın ışıklarının yandığını teyit ettirdi. Ardından da Turgut Özal’a, *“Böyle bir şey varsa, biz iktidara geldiğimizi basın toplantısı ile bu gece duyuracağız. BBC de hem Türkçe kanalı hem de dünyaya yayın yapan kanalından iktidara geldiğimizi duyuracak”⁴⁹⁷* diyerek, askeri yönetimin herhangi bir antidemokratik tutum gösterme ihtimaline karşı dünya kamuoyunu yanlarına almak istedi. Kenan Evren ise Genelkurmay Başkanlığı’nın ışıklarının açık olmasının seçim sonuçlarıyla ilgili olmadığını ve bu haberlerin *“dış kaynaklı”* olduğuna işaret etti: *“Pazar gününden istifade ederek, bütçe kanunu üzerinde gerekli çalışmaları yapalım diye toplandığımızda bunu başka maksatlarla kullananlar ve dış haber kaynaklarına ulaştıranlar olmuştur. Bu bizi çok üzmüştür. Acaba bu haberi oluşturan o arkadaşlarımız, o haberin olmadığı anlaşıldıktan sonra ne diyeceklerdir ve o büyük ajanslar acaba bunu nasıl kapatacaklardır? Eğer MGK böyle bir niyet içerisinde olsaydı, seçimleri yaptırmazdı. Seçimleri yaptırmak için bizi hiç kimse zorlamadı. Biz kendimiz karar verdik seçimlerin bu sene yapılmasına ve bu sonbaharda yapılmasına. O halde böyle maksatlı haberlerin çıkarılması bizimle, Türkiye ile*

⁴⁹⁶ “Bürokraside Reform Yapmak Zamanı Gelmiştir”, **Milliyet**, 7 Kasım 1983, s. 7.

⁴⁹⁷ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

uğraşmayı âdet haline getirmiş ve bizi yıpratmak için her türlü çabayı sarf eden odakların işleridir diyeceğim, başka hiçbir şey söylemeyeceğim."⁴⁹⁸

Öte yandan, basına verdiği mülakatlardan sonra, partililere sakin olmalarını telkin eden ANAP Genel Başkanı Turgut Özal içinden geçilen dönemin hassasiyetine vurgu yaparak, *"Hiç tezahürata falan gerek yok. Oturun bekleyin neticeyi. Daha kesin bir şey yok"*⁴⁹⁹ uyarısında bulundu. Özal bu hassasiyetinin sebebini şöyle izah etti: *"Ne olacak? Yarın iktidarı verecekler mi? Yoksa bir takım baskılara mı uğrayacağız? Çünkü netice itibariyle, (yönetimi) bir askeri yönetimden alacaksınız. İlk verdiğim talimat arkadaşlara, hiçbir taşkınlık yapılmaması. Hiçbir hareket, yani seçimi kazandık diye eskiden partililer davul çalarlar; giderler rakiplerinin önünde birtakım gösteriler yaparlar. Bu gibi şeylere katiyen tevessül edilmemesi, sakin, vakur davranışta bulunulmasına dair bütün teşkilata telgraf ve telefonlarla haber verdik. Daha ziyade telgrafla."*⁵⁰⁰

ANAP Genel Merkezi'nden ayrılan Turgut Özal Ankara'da kiraladığı eve gelerek sonuçları buradan takip etmeye başladı. İşadamı arkadaşı Şarik Tara ile telefon konuşmasında 223 milletvekili ile iktidar olduklarını söyleyen Özal'a, Tara, kendi bilgisayarlarının milletvekili sayısını 209 olarak gösterdiği karşılığını verir. Özal ise bu cevaptan çok hoşlanmaz.⁵⁰¹ Diğer yandan, sonuçlar TRT'nin yanı sıra BBC'den de takip edildi.⁵⁰²

Sonuçlar netleşmeye başlayınca yavaş yavaş partilerin yetkili isimlerinden açıklamalar da gelmeye başladı. ANAP cephesinden "kucaklayıcı" bir açıklama geldi. ANAP Genel Başkan Basın ve Halkla İlişkiler Yardımcısı Halil Şıvgın yaptığı açıklamada, *"Bu aziz milletimize hizmet için yola çıktık. Memleketimizin birliği ve bütünlüğü her şeyin üstündedir. Şu anda bize ulaşan bilgilere, radyo ve televizyonun yayınlarına göre partimiz ilerde gidiyor. Milletimizin teveccühüne lâyık olmak için elimizden gelen bütün gayreti göstereceğiz. Bize oy verenlere de, vermeyenlere de hizmet edeceğiz. Milletimize teşekkür ediyoruz"* derken, HP Genel Başkanı Necdet Calp, seçim sonuçlarını *"büyük bir aşama"* olarak niteleyip *"Halkçı Parti tarihi görevini yerine getirmiştir"* değerlendirmesinde bulundu. MDP Genel Sekreteri

⁴⁹⁸ "Evren: Dediğimiz Gibi Koalisyonuz Hükümet Oldu", **Milliyet**, 9 Kasım 1983, s. 3.

⁴⁹⁹ Birand-Yalçın, s. 191.

⁵⁰⁰ Barlas, s. 54.

⁵⁰¹ Cemal, s. 42.

⁵⁰² Birand-Yalçın, s. 193.

Doğan Kasaroğlu da, “*Sandıktan çıkanı, çıktığı gibi kabul ederiz*”⁵⁰³ diyerek sonuca saygı duyduklarını belirtti. Ancak, özellikle askerî çevrelerce, Kenan Evren’in 4 Kasım 1983 günkü konuşmasında da görüleceği üzere, seçimde iktidara gelmesi beklenen/istenen MDP’de ilk sonuçların ardından bir hayal kırıklığı yaşandı. Saat 23.00 sularında MDP Genel Merkezi’nde Turgut Sunalp, Musa Ögün, Doğan Kasaroğlu, Ertan Karasu, Fevzi Fırat ve Kâmrân İnan kalmıştı. Etrafındakilere sürekli “*Bana oyun oynadılar*” diyen Sunalp, “*İl başkanlarının yasaklanması bana darbe oldu. Zincirbozan’a eskilerin gönderilmesi darbe oldu, hep bana karşı davrandılar*”⁵⁰⁴ serzenişinde bulundu.

Seçim sonuçlarını değerlendiren ve özetleyen Uğur Mumcu ise, Özal’ın ezici bir çoğunluk elde ettiğini, Sunalp’ın silindiğini ve Calp’ın de, Türkiye’de güçlü bir solun varlığını kanıtladığını ifade etti.⁵⁰⁵ Seçim sonuçlarını değerlendiren ve meydanlarda liderleri yakından takip eden gazeteci Yavuz Donat’a göre de, seçim aslında beklediği gibi sonuçlandı. Çünkü çıkan tablonun seçime beş gün kala sokakta çok açık bir şekilde görüldüğünü dile getirdi. Hatta seçimden 48 saat önce yaptığı tahminde içinde Halil Şıvgın’ın da bulunduğu bir gruba ANAP’ın 210, MDP ve HP’nin de 95’er milletvekili çıkaracağını söylemiştir. Bunun yanı sıra, MDP’nin kaybetmesiyle ilgili ilginç bir değerlendirmede bulunarak, ekonomik sıkıntılar yaşayan kesimlerin faturayı, “*hükümet partisi*” olarak gördükleri MDP’ye kestiğini dile getirdi.⁵⁰⁶ Her iki gazetecinin gözlemleri esasında seçim öncesi yayınlanan anketleri doğrular niteliktedir. Zira anketler ANAP’ın birinciliğini göstermekteydi.

Resmi olmayan seçim sonuçlarının açıklanmasıyla birlikte, iktidara geldiği anlaşılan ANAP’ın Genel Başkanı Turgut Özal ilk demecini Halka ve Olaylara Tercüman gazetesine verdi. 7 Kasım günü sabah 5’te Farabi sokaktaki evinde mülakat veren Özal, koalisyonuz bir iktidar ortamının ortada olduğunu dile getirdi. Milli iradenin demokrasinin gereği olarak tecelli ettiğini söyleyen Özal, sonuçların millet için hayırlı olmasını temenni etti: “*Milletimizin teveccühüne layık olmak için canla başla çalışıp milletimizin tasvibine mazhar olan programımızı uygulamada büyük gayret göstereceğimiz tabiidir. Bir seçim kampanyası geride kalmıştır. Bu kampanyada yapılan tarizleri biz unuttuk, ileriye bakıyoruz. Bu arada şunu da ifade*

⁵⁰³ “Anavatan Partisi İktidar Yolunda”, **Milliyet**, 7 Kasım 1983, s. 6.

⁵⁰⁴ Doğan, s. 421.

⁵⁰⁵ Uğur Mumcu, “Güven Bunalımı”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1983, s. 1.

⁵⁰⁶ Yavuz Donat, “Sonuçlar Sürpriz Değildir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Kasım 1983, s. 3.

edayim, demokrasiye geçişin bu kademesine gelmesini hazırlayan Türk Silahlı Kuvvetlerine ve Milli Güvenlik Konseyine teşekkürlerimi bu vesile ile arz ederim.”

Bu açıklamalarında Özal’ın, rakiplerine zeytin dalı uzattığı ve askere de mevcut şartları sağladığı için müteşekkir olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Özal bu sözleriyle bir kez daha askere sıcak mesaj verdi. Diğer yandan, ülkenin temel meselelerine de değinen Özal güven ve istikrar vurgusu yaptı: *“Devlet, millete hizmet için vardır. Milletın ve devletin bütün meseleleri, her siyasi iktidarın da meselesidir. Ancak, temel mesele saydığımız belirli konulara büyük önem ve ağırlık verilmesini, gayretlerin ve kaynakların bu konular üzerinde teksif edilmesini zaruri görüyoruz. Herhangi bir öncelik sıralamasına tabi olmaksızın bu temel meseleler şunlardır: Huzur ve güven; işçi ve çiftçi, memur, esnafın meydana getirdiği orta direğin güçlendirilmesi. İşsizlik, konut, başta Doğu ve Güneydoğu olmak üzere kalkınmada öncelikle yörelerin geliştirilmesi; bürokrasi. Anavatan Partisi temel meselelerin ancak ve ancak köklü yaklaşımlarla, her meselede yeni bir sesin, yeni bir nefesin getirilmesiyle çözümlenebileceğine inanmaktadır.”*

Turgut Özal ayrıca, seçim sonuçlarının alınmasından sonra bir de mesaj yayınladı. Demokrasiye geçişle Türkiye’de yeni bir dönemin başladığını belirten Özal, mesajında şu ifadeleri kullandı: *“Her zaman belirttiğimiz gibi, önümüzde çok önemli meseleler var. Bu büyük milleti yüceltmek, demokrasiyi toplumumuzun ayrılmaz bir parçası haline getirmek sadece iktidarı yüklenecek kadroların sorumluluğunda olan bir görev değildir. Bu görev hepimizindir. Yasama, yürütme ve yargı organlarının, iktidarı ile muhalefeti ile tüm siyasal partilerle ve milletimizin bütün fertlerinin üzerine düşen görevler vardır. Birlik ve beraberliğimizi koruyabildiğimiz, siyasi mücadeleyi müsamaha ve olgunlukla medeni bir şekilde yürüttüğümüz sürece aşamayacağımız engel, çözemeyeceğimiz mesele yoktur. Anavatan Partisi bunu yapmaya azimli ve kararlıdır. Meselelerimize bakış tarzımız ve öngördüğümüz çözüm yollarını seçim beyannamemizde açık ve net olarak izah ettik. Bunların önemli bir kısmını da televizyonda, meydanlarda milletimize anlatmak imkânını bulduk. Bütün gücümüzü ortaya koyarak, söylediklerimizi gerçekleştirmeye çalışacağız. Şimdiye kadar bu millete hizmet verenleri şükranla, minnetle yâd ediyorum. Aziz milletimiz seçmen olarak üzerine düşeni yapmıştır. Şimdi sıra bizde. Meselelerimizin üzerine süratle eğilecek, en iyiyi, en doğruyu yapmaya çalışacağız. Bugüne kadar üstesinden gelemeyeceğimiz veya mümkün olmayan hiçbir şeyi vaat etmedik. Ama söylediklerimizi yapmak, bize bel bağlayanları hüsrana uğratmamak boynumuzun*

borcu olsun. Bizi seçtiniz, bize inandınız, bize güvendidiniz, bize güven verdiniz. Bu güvene layık olabilmek için Cenab-ı Hakk'ın gayretlerimizde yardımcı olmasını niyaz ediyorum."⁵⁰⁷

Diğer yandan, Pazar günü yapılan genel seçimden tek başına iktidar sonucunun çıkmasının ardından, Cumhurbaşkanı Kenan Evren seçimin galibi ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'ı kabul ederek tebrik etti. Bu kabulün arka planında ANAP cephesinde hareketli anlar yaşanır. Hükümeti kurma görevini verecek olan Cumhurbaşkanı Kenan Evren cephesinden herhangi bir davet gelmediği için Turgut Özal ve yakın çevresinde bir gerginlik söz konusuydu. Üstelik seçimin kazanılmasına rağmen askerler tarafından iktidarın ANAP'a verilmeyeceği yönündeki "söylentiler" de rahatsızlığı artırmıştı. Bu ortamda Semra Özal bir çıkışta bulunarak eşi Turgut Özal'a, "Ara, bir randevu iste bakalım. Evren Paşa'dan bir randevu iste. Git konuş. Bilelim veriyorlar mı vermiyorlar mı? Biz de ona göre kararımızı veririz. Ne yapacağımızı biliriz" dedi.⁵⁰⁸ Turgut Özal'a, benzer öneride Halil Şıvgın da bulunarak "Ara uzadıkça dedikoduyu çoğaltırlar, önünü keselim" dedi. Fakat Sudi Türel buna karşı çıkıp "Olmaz, biz iktidara geldik, onlar bizi arasınlar" şeklinde konuşunca, Şıvgın da bunun üzerine, "Sudi Bey, olağanüstü şartlardan geçiyoruz. Biz milletin birlik ve beraberliğini sağlayacağız, taviz vermeden, yumuşak geçişlerle bu işi yapacağız"⁵⁰⁹ karşılığını verir. Bu tedirginlik sadece birkaç isimde değil ANAP'luların genelinde vardı. Kaygılar, "Bundan sonra ne olacak? Yarın iktidarı askerler verecekler miydi? Vermeyecekler miydi? Yoksa birtakım baskılara mı uğrayacağız?"⁵¹⁰ şeklindeydi. Bütün bu bilinmezlik randevu için aranan Köşk'ten kısa bir süre sonra olumlu yanıt alınmasıyla son buldu.⁵¹¹

8 Kasım günü saat 10.00'da⁵¹² gerçekleşen görüşmede çok ilginç hatta magazinsel bir olay meydana geldi. Kenan Evren'e doğru yürüyen Turgut Özal muhatabına yaklaştığı sırada onu kendine doğru çekerek yanaklarından öptü. Bu hareketi beklemeyen Evren ise şaşkınlık geçirdi. Karşısındakini öpmeyi pek tercih etmemesine rağmen, Özal'ı geri itmeyip kucaklaştı.⁵¹³ Kucaklamanın ana sebebinin

⁵⁰⁷ "Artık İleriye Bakıyoruz", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Kasım 1983, s. 1-8.

⁵⁰⁸ Birand-Yalçın, ss. 195-196.

⁵⁰⁹ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

⁵¹⁰ Turgay Yavuz, **Anlarıyla Ekrem Pakdemirli Özal'ın Mirası**, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, ss. 103-104.

⁵¹¹ Birand-Yalçın, s. 196.

⁵¹² "Yeni Dönem", **Milliyet**, 9 Kasım 1983, s. 1.

⁵¹³ Birand-Yalçın, s. 200.

Evren'in 4 Kasım'daki konuşması iken, bu kucaklaşma fikrinin kime ait olduğu konusunda tam bir netlik yoktur. Örneğin, Korkut Özal kendisinin ağabeyine, Kenan Evren'in 4 Kasım'da yaptığı konuşmayla kendi pozisyonunu zora soktuğunu, Evren'in tarafsızlığına bir anlamda hanel getiren bu durumdan “*gerekirse sevgi göstererek çıkarması gerektiğini*” söylediğini ifade etti.⁵¹⁴ Şarik Tara ise, bu fikrin tamamen şahsına ait olduğunu şu sözlerle dile getirir: “*Politika böyledir. Yarışırken mücadele edilir, her şey söylenir. Ama iş bittikten sonra bütün politikacıların görevi öpüşmektir. Gidersin, Evren'in elini sıkarsın, iki yanağından öpersin. Bir dargınlık yok zaten aranızda, bu iş düzelir.*”⁵¹⁵ Bu fikrin Semra Özal'a ait olduğu da söylendi.⁵¹⁶ Olayın mimarı Turgut Özal ise, herhangi bir kişinin telkininden bahsetmeyerek, geçmişte yaşanan bazı tatsızlıkları silmek için bu eylemde bulunduğunu ifade etti: “*Biz hiç kimseye karşı kin beslemiyoruz. Türkiye'nin eski ve yeni bütün kavgalarını geride bırakmayı amaçlıyoruz. Bunun için sarılıp öptük Evren Paşa'yı. O son konuşmanın kırıklığını da silmek istedik. Bizde hiçbir yara kalmadığını anlatmak istedik o kucaklaşma ile.*”⁵¹⁷ Gazeteci Yavuz Gökmen'e göre ise Özal'ın, Evren'i öpmesinin temelinde, “*iktidara giden yolu açmak*” istemesi yatmaktaydı. Zira Gökmen'e göre, Özal iktidar olmakla muktedir olmanın ayrı şeyler olduğunu bilmekteydi.⁵¹⁸

Olayın arka planında bunlar varken, Özal'ı kabulünde konuşan Evren, seçim öncesindeki konuşmalarında belirttiği gibi, tek başına iktidar tablosunun çıkmasından memnun olduğunu şu sözlerle ifade etti: “*Bizim de zaten bugüne kadar söylediğimiz bir koalisyonuz hükümet oluşturulması idi. Bu gerçekleştirilmiştir.*”⁵¹⁹ Evren ayrıca, seçimlerin tüm dünyanın gözü önünde tam bir demokratik anlayışla gerçekleştiğini ve buna “*kimsenin söyleyecek bir sözü olamayacağını*” da vurguladı. Seçime katılımın yüksek olmasına da değinen Cumhurbaşkanı, halkın demokrasiye olan inancının görüldüğünü söyledi.⁵²⁰ İkili arasında 40 dakika süren görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı Evren'den sonra Turgut Özal da basın mensuplarına

⁵¹⁴ Korkut Özal, **Devlet Sırrı**, Yakın Plan Yayınları, İstanbul 2010, s. 57.

⁵¹⁵ Tüzün, s. 131.

⁵¹⁶ Orhan Tokatlı, **Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özal'lı Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 38.

⁵¹⁷ Barlas, s. 54.

⁵¹⁸ Yavuz Gökmen, **Özal Sendromu**, V Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 97.

⁵¹⁹ “Evren: Dediğimiz Gibi Koalisyonuz Hükümet Oldu”, **Milliyet**, 9 Kasım 1983, s. 3. Kenan Evren yıllar sonra kendisiyle yapılan bir röportajda, oyunu Turgut Sunalp'e verdiğini ve sonuç hakkında komutanlarla detaylı bir konuşma yapmayıp “belki bu sonucun daha hayırlı olabileceğini” birbirlerine söylediklerini ifade etmiştir. Birand-Yalçın, s. 199.

⁵²⁰ “Evren: Vatandaşlarımız Demokrasiye İnanmıştır”, **Yeni İstanbul**, 9 Kasım 1983, s. 1.

açıklamalarda bulundu. Seçimlerin, Evren gibi, şeffaf bir şekilde yapıldığını söyleyen Özal, Cumhurbaşkanı'nın önderliğinde yol alınacak olmasının Türkiye için bir hayır olduğunu dile getirdi:

“Sayın Cumhurbaşkanımızın söylediklerine fazla ilave edecek bir şeyim yok. Bu seçim kampanyasının son büyük toplantısında İstanbul’da ifade ettiğim gibi, huzurunuzda Türkiye’yi üç sene gibi kısa bir zamanda tekrar güvenli bir seçim ortamına getiren MGK’ya ve Türk Silahlı Kuvvetleri’ne orada teşekkürlerimizi arz etmiştik, burada da tekrar aynı şeyi söylüyorum.

Aslında Sayın Cumhurbaşkanımızın da ifade ettiği gibi, dışarıda maalesef dışarıda bizim aleyhimize ve seçimlerin ayarlanmış bir seçim olduğu şeklinde çok ifadeler çıkmıştır, bunların hepsinin doğru olmadığını ifade etmemize rağmen, maalesef bunlar içeriden kaynaklanarak dışarıya götürülmüştür. Fakat seçimlere halkımızın büyük bir nispetle iştirak etmesi, elde edilmiş sonuçlar, bütün bunları yalancının mumu yatsıya kadar hesabı, sona erdirmiştir. Zannediyorum ki, seçimlere en ufak bir hile karıştırıldığı yolunda iddia artık geçerli değildir. Bunu huzurunuzda ifadeyi bir borç bilirim.

Biz ileriye bakıyoruz, Türkiye’nin gelişmeye, kalkınmaya ihtiyacı ve halkımızın birçok meseleleri var. Bunları yerine getirmek için elbirliği ile büyük bir gayret içine gireceğimizi Sayın Cumhurbaşkanımızın huzurunda açıkça ifade ediyorum. Başkaca da hiçbir gayemiz yoktur. Politikanın zor olduğunu ben seçim meydanlarında da söyledim. Ama inanıyorum ki, önümüzdeki dönem Türkiye’de yeni bir devirdir. Bu yeni devrin Sayın Cumhurbaşkanı’nın liderliğinde götürülmesi Türkiye için büyük bir hayırdır ve hayırlı neticelerin alınacağına da bütün kalbimle inanıyorum.”⁵²¹

Türkiye’de yeniden demokratik düzene geçişte yapılan seçimleri Avrupa da yakından takip etti. Yapılan değerlendirmelerde, genel olarak Türkiye’nin demokratik görüntüsünden memnuniyet duyuldu. Örneğin, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi üyelerinden İspanyol muhafazakâr parlamenter Guillermo Kirkpatrick yaptığı açıklamada, seçimlerin her şeyden önce adil bir şekilde gerçekleştiğine değinerek, *“Tam bir demokrasiye geçiş doğrultusunda çok önemli bir adım başarıyla atıldı. Seçimler Türkiye’de demokrasinin ne kadar yerleşmiş olduğunu gösterdi”* dedi. İsveçli muhafazakâr parlamenter Lennort Blom da, seçimlerin adil ve düzgün bir şekilde gerçekleştiğini söyleyip halkın katılımının kendileri için çok önemli bir tablo ortaya çıkardığını belirtti. Her iki parlamenter de, seçimlerin bu şekilde gerçekleşmesinin ışığında, Türkiye’nin Avrupa Konseyi ile ilişkilerinin düzeleceğine inandıklarını ve bunun için ellerinden geleni yapacaklarını söylediler.⁵²² Batı’da farklı kesimlerden de değerlendirmeler geldi. Sonucu olumlu değerlendirenler olduğu gibi, olumsuz görenler de oldu. Olumlu görenler için en

⁵²¹ “Evren: ANA.P. Tek Başına İktidar”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 9 Kasım 1983, s. 8.

⁵²² “Seçimi İzleyen Avrupalı Parlamenterler Seçim Adil Oldu Dedi”, **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1983, s. 7.

önemli husus demokratik düzene geri dönmüş olmasıdır. Örneğin, Belçika radyosunun Fransızca kanalında, olaysız geçtiğine dikkat çekilen seçimlerin Türkiye'nin demokrasiye dönüşünde "ilk adımı" oluşturduğu ifade edildi. Alman Hristiyan Demokrat Partililer (CDU) ve CSU ile koalisyon ortağı olan FDP de, seçimleri olumlu değerlendirirken, Sosyal Demokrat Parti olumsuz tutumunu sürdürdü. Yunan devlet TV'si ise, Evren'in istediği takdirde seçim sonuçlarını iptal etme ve gerektiğinde tarafsız teknokratlardan oluşan bir hükümet kurma hakkına sahip olduğu şeklinde yayın yaptı.⁵²³

a. İllere Göre ANAP'ın Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Sayıları

Bu seçimde, çift barajlı D'Hondt sistemi uygulandı. Seçim barajının getirildiği sistemde, bir partinin parlamentoya temsilci gönderebilmesi için geçerli oyların yüzde 10'unu alması, yani seçim barajını aşması lazımdı. Daha sonra ise, partilerin seçim çevrelerindeki barajın da üzerine çıkmaları gerekmekteydi. Her bir ilin bir seçim çevresi olarak kabul edildiği eski sisteme karşın, yeni seçim kanununun 4. maddesindeki "*Çıkaracağı milletvekili sayısı yediye kadar olan iller bir seçim çevresi sayılır. Çıkaracağı milletvekili sayısı yediden fazla olan iller, birden fazla seçim çevresine bölünür*" hükmü özellikle nüfusu belli bir sayının üstünde olan illerde işlerlik kazandı. Böylece, "*kalabalık nüfuslu illerin seçim çevreleri daraltılıp çevre barajının yükseltilmesiyle, özellikle küçük partilerin barajı aşmaları zorlaştı.*"⁵²⁴ Bundan dolayı, "*bölgesel kimlik siyaseti*" yapmayan bir partinin kayda değer sayıda milletvekilliği elde edebilmesi için yüzde 10'luk barajının epey üstünde oy alması gerekti.⁵²⁵

Üç siyasi partinin yarıştığı seçimde 67 ilde oy kullanıldı. ANAP 63 ilde milletvekili çıkarmayı başarıp 400 milletvekilliğinden 211'ini kazandı. ANAP'ın alfabetik sırayla illere göre aldığı oy oranı ve çıkardığı milletvekili sayısı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. ANAP'ın İllere Göre Aldığı Oy Oranı ve Çıkardığı Milletvekili Sayısı⁵²⁶

İl	Oy Oranı (%)	Toplam Milletvekili Sayısı	ANAP'ın Kazandığı Milletvekili Sayısı
----	--------------	----------------------------	---------------------------------------

⁵²³ "Dünya Basını Seçimlere Büyük Önem Verdi", *Milliyet*, 8 Kasım 1983, s. 5.

⁵²⁴ Tanju Tosun, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, ss. 198-199.

⁵²⁵ Yavuz Sabuncu-Murat Şeker, "Seçimler", *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 14, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1151.

⁵²⁶ <http://www.yhk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> (28.12.2017)

Adana	40,6	12	5
Adiyaman	37,6	4	2
Afyon	61,1	5	4
Ağrı	33,3	4	1
Amasya	49,8	4	2
Ankara	51,4	22	14
Antalya	50,8	7	4
Artvin	40,4	3	3
Aydın	40,2	6	2
Balıkesir	45,2	7	3
Bilecik	48,4	2	1
Bingöl	44,2	3	2
Bitlis	27,8	3	0
Bolu	56,0	5	4
Burdur	53,3	3	3
Bursa	47,4	10	6
Çanakkale	45,4	4	2
Çankırı	56,8	3	3
Çorum	44,8	5	2
Denizli	42,7	5	2
Diyarbakır	32,7	7	2
Edirne	37,4	4	2
Elazığ	58,6	4	4
Erzincan	49,1	3	2
Erzurum	58,8	7	4
Eskişehir	51,1	5	3
Gaziantep	41,7	7	3
Giresun	47,2	5	3
Gümüşhane	55,3	3	3
Hakkâri	16,1	2	0
Hatay	34,1	7	2
Isparta	66,2	4	4
İstanbul	45,5	36	17
İzmir	34,5	16	5
K.Maraş	48,7	6	3
Kars	24,7	6	2
Kastamonu	43,2	4	2
Kayseri	56,8	7	4
Kırklareli	36,0	3	1
Kırşehir	40,3	3	2
Kocaeli	43,9	5	3
Konya	56,6	13	8
Kütahya	57,4	5	4
Malatya	53,7	6	4
Manisa	42,9	8	5
Mardin	39,8	5	2
Mersin (İçel)	43,4	7	3

Muğla	37,5	4	2
Muş	45,8	3	2
Nevşehir	49,9	3	3
Niğde	44,3	5	3
Ordu	45,2	6	3
Rize	40,1	4	2
Sakarya	49,46	5	3
Samsun	46,3	8	6
Şanlıurfa	34,4	5	2
Siirt	34,2	4	1
Sinop	20,7	3	0
Sivas	46,4	7	3
Tekirdağ	39,5	4	2
Tokat	48,3	6	4
Trabzon	50,0	6	3
Tunceli	16,3	2	0
Uşak	41,3	3	2
Van	31,7	4	2
Yozgat	53,4	5	3
Zonguldak	36,9	8	3
TOPLAM	100	399	211

Tablo 3 incelendiğinde ANAP, 33 ilde yani toplam il sayısının yarısının bir eksiğinde seçimde aldığı yüzde 45,1'lik ortalamanın üstüne çıktı. En çok oy aldığı iller sağın oy depoları olurken, en az oyu ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan aldı.⁵²⁷ Bu bağlamda ANAP'ın en düşük oy oranının Hakkâri'de (% 16,1), en yüksek oy oranının ise, Isparta'da (% 66,2) olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken nokta, yasaklı siyasetçi ve ANAP/Turgut Özal ile aynı siyasi çizgide ve rakip olan Süleyman Demirel'in memleketinde en yüksek oy oranını almış olmasıdır. Zira Demirel'in yasağının kalkmasından sonra girdiği 1987 genel seçimlerinde Isparta'da ibre çok ciddi oranda eski başbakanından yana dönecektir. Diğer yandan, Artvin, Burdur, Çankırı, Elazığ, Gümüşhane ve Isparta'da tüm milletvekillikleri kazanıldı. Buna karşın, Bitlis, Hakkâri ve Sinop'ta herhangi bir milletvekilliği elde edilemedi. Turgut Özal'ın memleketi Malatya'da % 53,7 bir oy oranı ile 4 milletvekili çıkarılırken, Özal'ın adaylığını koyduğu İstanbul'da % 45,5 oy oranı ile 17

⁵²⁷ Barış Doster, **1980 Sonrası Girilen Genel Seçimlerde Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin Aldıkları Oy Oranlarının Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul 1997, ss. 54-55. Hüsnü Doğan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da askerinin halka oylarını MDP'ye vermeleri yönünde baskı yaptığını söyledi. Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

milletvekilliği kazanıldı. Neticede, ANAP'ın Türkiye'nin ekseriyetinde halkın beklentilerine karşılık verdiği ve dört eğilim anlayışının etkisini gördüğü söylenebilir.

b. ANAP'ın Seçim Başarısının Sebepleri

Askerî yönetimden idareyi devralan ANAP'ın seçimde gösterdiği başarı üzerine ortak görüşler belirtildiği gibi, farklı değerlendirme ve yorumlar da yapıldı. Fakat başarıda öne çıkan sebepler daha ziyade ekonomik anlayış ve sivil görünümdür. Örneğin, gazeteci Osman Ulagay bu başarıda ekonomi vaatlerinin etkisinin fazla olduğunu düşünmektedir: *“12 Eylül öncesinin dört ana siyasal eğilimine de kucak açan Özal, Türk siyasal yaşamında belki de ilk kez programının çatısı ekonomi politikaları üzerine oturan bir parti kurdu. Enflasyonu sorun olmaktan çıkartarak, ‘orta direk’ diye tanımladığı geniş toplum kesimini güçlendireceğini ve ekonomide herkese fırsat yaratacağını vadeden Özal’ın Anavatan Partisi, rakip partilerin derme çatmalığından ve o günlerin özel koşullarından da yararlanarak 1983 Kasım’ındaki seçimleri kazandı.”*⁵²⁸ Ulagay gibi tek başına iktidara gelmede ekonomi vurgusunun etkili olduğunu belirten Hayriye Özen’e göre, darbeden önce hayata geçirilen ve sonrasında da uygulanan 24 Ocak Kararları’nın *“görelî”* olumlu etkisi halkın hafızasındaki Turgut Özal imajına pozitif yönde etki etti.⁵²⁹ Fakat Turgut Özal ise bunun tam aksi yönde bir değerlendirmede bulunarak, seçim başarılarının, *“yaptıklarının yapacaklarının teminatı”* olmasından değil, yeni bir anlayışa ihtiyaç duyulmasından kaynaklandığını ifade etti: *“Bizim seçimi kazanmamız daha iyi görülmemizden, bizim bu işi yapmış olmamızdan dolayı değildir. Türkiye 1960’a kadar yaptığı değişiklikleri yepyeni bir değişiklik havası içerisinde yapmak istediği için biz başarılı olmuşuzdur. Eğer diğer iki partiden seçimi biri kazanıp diğeri ana muhalefet olsaydı –ki öyle düşünülüyordu– işte bu 1960’tan 1980’e kadar gelen statükonun başka türlü devamı olurdu.”*⁵³⁰ ANAP'ın ayrıca, rakiplerinin *“devlet merkezli”* anlayışlarına karşı, ekonomik sorunlarla ilgili halka güven veren çözüm önerileri sunması da tek başına iktidarı sağlayan etkenlerdendi.⁵³¹

⁵²⁸ Osman Ulagay, **Özal’ı Aşmak İçin**, Afa Yayınları, İstanbul 1989, s. 121.

⁵²⁹ Özen, s. 128.

⁵³⁰ **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989, ss. 10-11.

⁵³¹ Alev Özkazanç, *“Türkiye’de Yeni Sağ”*, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1221.

Ekonomik unsurların dışında, ANAP'ın ciddi bir rakibinin olmaması da başarı faktörlerindendi. Örneğin Murat Belge'ye göre, MDP ve HP seçmene bir farklılık sunmadılar. Belge MDP'nin, “*sabah erken açılan radyolardan duyulan marşları*” çağrıştırdığını, HP'nin de “*bilinen eski bir sesin taklidi*” olduğunu; bu ortamda, yeni bir siyaset anlayışı ortaya koyan ANAP'ın rakipleri arasından sıyrılıp üstünlük kurduğunu ifade etti.⁵³² Ayrıca, “*yıpranmamış*” ANAP kadroları seçmen nazarında pozitif bir etki yaptı.⁵³³ “DYP'nin antrenörü” ismiyle AP'nin sabık lideri Süleyman Demirel ise, gazeteci Yavuz Donat'a verdiği röportajda, halkın ANAP'ı mecburiyetten, yani alternatifsizlikten dolayı tercih ettiğini söyledi.⁵³⁴ Demirel 1991'den sonra yani Başbakan iken yaptığı başka bir açıklamasında ise, rakipsiz yarışılan ortamın bir “*himaye rejimi*” olması sebebiyle ANAP'ın kazandığını söyledi.⁵³⁵ Ayrıca, halk bir an önce sivil anlayışın yönetimde etkin olması için de “*en sivil*” gördüğü Özal'ın partisini tercih etti.⁵³⁶

Yine bu bağlamda, olası güçlü rakiplerinin asker barajına takılması da ANAP'a olumlu etki yaptı. Bu konuda Prof. Dr. Atilla Yayla, ANAP'ı seçimde zorlayabilecek bazı isimlerin veto edilmesinin, yine ANAP çizgisine yakın partilerin seçime dâhil edilmemesinin ANAP'ı güçlü bir alternatif kıldığını ifade eder.⁵³⁷ Yani ANAP asıl ciddi rakibi olabilecek partilerin katıl(a)madığı bir yarışta açık ara bir üstünlük elde etti. ANAP içinden de bu görüşe katılan isimler vardır. Örneğin Mehmet Keçeciler'e göre, DYP'nin seçime girmesine izin verilseydi, kendilerine zarar verecekti. Keçeciler'e göre ANAP tek başına kalınca halk şöyle düşündü: “*Biz Özal'a veririz, milletin adamı budur. Derdimizi ancak buna anlatabiliriz.*”⁵³⁸ Bülent Akarcalı da, eski isimlerin bilhassa da Süleyman Demirel'in yarışın içinde olmamasının kendi lehlerine olduğunu ifade edip Demirel'in yarışta olması halinde işlerinin hiç kolay olmayacağını bildiklerini söyledi. Ancak, Akarcalı seçimde eski parti ve siyasilerin olmamasının Türkiye'nin Avrupa'daki imajına olumsuz bir etkisinin olduğunu da belirterek, Avrupa Konseyi'nin Türk Meclisi'nin temsilcilerini kabul etmek istemediğini ve kendilerine yöneltilen eleştiriyi şöyle aktardı: “*Biz sizin*

⁵³² Belhan, s. 117.

⁵³³ Kalçık, s. 159.

⁵³⁴ Yavuz Donat, “Doğru Yol'un Antrenörü Ne Diyor?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Mart 1984, s. 3.

⁵³⁵ Kurtul Altuğ, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s. 137.

⁵³⁶ Zariç, s. 63.

⁵³⁷ Atilla Yayla, “Liberal Siyaset/Liberal İktisat Özal Çizgisi”, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 428.

⁵³⁸ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

ANAP olarak seçilerek gelmenize itiraz etmiyoruz. Ama siz rakiplerinizin olmadığı bir yarışa girdiniz. Herkesin katıldığı bir yarıştan birinci çıkmadınız. Onun için biz bunu kabul etmeyiz."⁵³⁹ Akarcalı'nın altını çizdiği husus, ANAP'ın rakipsizliğinin içeride kendisine iktidarı getiren bir etken olsa da, dışarıda ülkenin demokrasi imajı açısından olumsuz bir görüntü meydana getirmesidir.

ANAP'ın, rakipleri karşısında özellikle de MDP karşısında sivil bir görüntü vermesi de iktidar olmasında etkiliydi. Çünkü ANAP, toplumdaki değişim taleplerini doğru okuduğu ve "*en fazla sivil*" imajı verdiği için birinci oldu.⁵⁴⁰ ANAP'ın sivil görüntüsünün önemine değinen Vedat Bilgin de şu değerlendirmede bulundu: "*Özal'ın, Demirel'in müsteşarı olarak bilinmesi, devletçiliğe karşı imajlar vermesi, toplumda önemli bir yankı uyandırmıştı. Bürokratik-devletçi bir ideolojik düstura sahip MDP ve Halkçı Parti'nin karşısında sivil bir üslubu benimseyen ANAP; büyük bir prestij ve avantaj sağlamıştır. 1983'te toplumun demokratikleşme talepleri ile 'devlet, millet içindir' prensibi çakışmış, toplumun muhtelif tabakaları ANAP siyasetinde birleşmiştir.*"⁵⁴¹ Diğer bir ifadeyle, toplumun taleplerini doğru okuyan ANAP, o yönde vaatlerde bulundu.

Bu sivillik bağlamında, askeri idarenin siyasete müdahalesi de çoğunluğun ANAP tercihinde bulunmasını etkiledi. Bu noktada, askeri yönetimin siyasete yön verme girişimleri halkın tepkisine yol açıp "*muhafazakâr Sağ bir parti olan ANAP'a*" yönelmesi sonucunu doğurdu.⁵⁴² Bülent Akarcalı da benzer bir değerlendirmede bulunarak, Anayasayı yüzde 92 ile onaylamış vatandaşın, "*12 Eylül'ün kurduğu*" partilere güvenmeyip ANAP'a güvendiğini ve ANAP'ın halka yakın bir parti olduğunu hissettiğini ifade etti.⁵⁴³ Mehmet Keçeciler de, ANAP'ın karşısında askerin olmasının, özellikle de MDP'nin asker tarafından desteklenmesinin, kendilerinin tercih edilmesinde etkili olduğunun altını çizdi. Halkın askere bakışına da değinen Keçeciler, "*Milletimiz askeri müdahaleleri sevmez, ülkeyi kurtardıkları için askere 'aferin' dedi ama benim reyim ANAP'a*

⁵³⁹ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁵⁴⁰ Üzeyir Tekin, **Abdülkadir Aksu**, Orient Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 109.

⁵⁴¹ Vedat Bilgin, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1980 Sonrası Partileşme", **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989, s. 53.

⁵⁴² İsmail Safi, **Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2007, s. 264.

⁵⁴³ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

dedi”⁵⁴⁴ şeklinde konuştu. Diğer bir ifadeyle, seçmenin ANAP tercihinde askerî yönetime duyduğu tepki de belirleyiciydi.⁵⁴⁵ Bülent Akarcalı, halkın askere tepkisine farklı bir açıdan bakarak askerî cuntanın, “*İstanbul sermayesinin emrinde olan basının oynacağı olduğunu*” ve halkın da buna tepki göstererek, “*Benim yerime size ne oluyor?*” dediğini söyledi.⁵⁴⁶ Aynı şekilde sosyolog Nilüfer Göle de, halkın “*ANAP’ı askerle özdeşleştirdiği için değil aksine, sivil olduğunu düşündüğü için*” tercih ettiğini belirtir.⁵⁴⁷ Bu değerlendirmelerin ışığında, askerî idarenin olduğu bir dönemde halkın sivil idareye olan ihtiyacını iyi okuyan ANAP, iktidarın sahibi oldu. Ancak tüm bu görüşlerin aksine, 1983-1987 yılları arasında ANAP Çorum eski milletvekilliği görevinde bulunan İhsan Tombuş, bir senaryonun devreye sokulup ANAP’ın öyle iktidar olabildiğini, en azından kendisinin böyle bir kanaatte olduğunu ifade etti:

*“Senaryo daha Özal’ın Başbakan Yardımcılığından istifası esnasında planlanmıştı. 12 Eylül yönetimi eski politikacıları kesinlikle seçime sokmayacak, askerlerin kurdurduğu ve desteklediği intibainı verecek olan partinin başına da halkın tutmayacağı ve oy vermeyeceği bir lider getirmek suretiyle, Turgut Özal’ın önünü açarak iktidara gelmesini sağlamayı istemiş ve dünya kamuoyuna da ‘İşte Türk halkı bizim partimize de oy vermedi ve demokratik yollarla başka bir partiyi iktidar yaptı, bu suretle Türkiye tam anlamıyla demokratik rejime dönmüştür’ diyebilmeyi hedeflemiş olabilirdi.”*⁵⁴⁸

Öte yandan bu ifadelere karşın, kapatılan MHP’nin Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Ülkücü camianın MDP’ye oy vermesini, ANAP’a yönelmemelerini istedi. Bunda Özal’ın, kendisine karşı 12 Eylül 1980 itibariyle sert bir tutum takındığını düşündüğü Kenan Evren ile olumlu yöndeki ilişkisi etkiliydi. Hatta Özal’ın, bu süreçte Türkeş’e “*hep olumsuz ve düşmanca*” bakışının da bu yönlendirme teşebbüsünde önemli bir faktör olduğu iddia edildi. Ancak, bu talimatı camiası tarafından pek dikkate alınmadı. Çünkü Ülkücü camianın düşüncesi şöyle idi:

⁵⁴⁴ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

⁵⁴⁵ Şakir Süter, **Merkez Sağ’da Tapu Kavgası**, Maviyağaç Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 20.

⁵⁴⁶ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

⁵⁴⁷ Nilüfer Göle, “Devlet-Toplum-Batı Çerçevesinde ANAP’ın Yeri”, **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Ankara 1989, s. 19.

⁵⁴⁸ İhsan Tombuş, **Politikada 41 Yıl (1946-1987)**, İzgi Yayınları, Ankara Yayın yılı yok, s. 338. Hüsnü Doğan ise aksine, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da askerî halka oylarını MDP’ye vermeleri yönünde baskı yaptığını söyledi. Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944). Öte yandan, tüm bu düşüncelerine rağmen, Tombuş’un hem ANAP Çorum İl Teşkilatı’nın kuruluşunda yer alması hem de milletvekili olması dikkat çekmektedir!

“Alparslan Türkeş benim liderim. Kenan Evren de onu hapiste tutuyor. Biz nasıl Evren’in partisi MDP’ye oy veririz kardeşim?” Seçimin kazanıldığı akşam ise, tutuklu olan ve hasta olduğu için hastanede kalan Alparslan Türkeş’i ziyaret eden Ülkücü camiadan gelen ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar, eski liderinden bir emri olup olmadığını sorduğunda, “Aman evladım, sen Semra Hanım’ın peşini bırakma!” diyerek, uyarıda bulunmuştur! Ayrıca Türkeş, Turgut Özal’ın kendisine karşı olumsuz hatta “düşmanca” yaklaşımı nedeniyle, Ülkücü camiadan ANAP’a giden isimleri de çok hoş karşılamadı.⁵⁴⁹ Bu örnek de, ANAP’ın farklı kesimlerden oy alarak iktidar olduğunu göstermektedir. Öyle ki, bir önceki genel seçimlerde AP seçmeninin yarısı, CHP’lilerin yüzde 28’i, MSP’lilerin yüzde 15’i ve MHP’lilerin de yüzde 5’i ANAP’ı tercih etmişti.⁵⁵⁰

Ayrıca, 12 Eylül öncesi partiler aleyhinde söylemlerde bulunulmaması, onlara “gönül vermiş” kesimlerin tepkisinin çekilmemesi de dört eğilim anlayışı ile örtüşür bir şekilde geniş bir seçmen kitlesini ANAP’ta bir araya getirdi.⁵⁵¹ Bir diğer ifadeyle, kucaklayıcı bir siyaset anlayışı ile yola çıkan ANAP, çoğunluğun oylarını almayı başardı.

Bu genel değerlendirme kriterlerinin yanı sıra, ANAP’ın başarısında lider faktörü de belirleyici oldu. Örneğin Mehmet Keçeciler, Özal’ın sahip olduğu “vizyonunun, kişiliğinin ve sağlam ekonomi bilgisinin” alınan neticede önemli olduğunun altını çizdi.⁵⁵² Namık Kemal Zeybek de, Turgut Özal’ın sempatisi ve ümit verici tavrının önemli olduğunu ifade etti.⁵⁵³ Yani Zeybek’e göre halk, aradığı pozitif enerjiyi Turgut Özal’da buldu. Halil Şıvgın ise, Turgut Özal’ın uluslararası camiadaki itibarının toplum nezdinde karşılık bulunduğunu ifade eder.⁵⁵⁴ Bülent Akarcalı da bu görüşlerin genel bir tablosunu çizerek, Turgut Özal’ın devlet kademelerini basamak basamak çıktığı için Başbakanlığa hem siyaseten hem ekonomik olarak çok hazır olduğunu dile getirdi.⁵⁵⁵ ANAP’ın resmi yayın organı Petek gazetesinde yapılan bir değerlendirmede de, Turgut Özal faktörüne dikkat çekilerek, Özal’ın devlet işleyişini iyi bilmesinin ve akılcı politikalarının halk

⁵⁴⁹ İrfan Ülkü, **Doktoru Selim Kaptanoğlu Anlatıyor: Bir 12 Eylül Belgeseli, 12 Eylül’de Türkeş**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2017, s. 68.

⁵⁵⁰ Kalçık, s. 161.

⁵⁵¹ Zariç, s. 57.

⁵⁵² Mehmet Keçeciler, **Merkez Siyasetin Perde Arkası**, Hayy Kitap, İstanbul 2014, s. 87.

⁵⁵³ Namık Kemal Zeybek ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁵⁵⁴ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

⁵⁵⁵ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

tarafından benimsendiğine dikkat çekildi.⁵⁵⁶ Bunların yanı sıra, Özal'ın muhafazakâr anlayışı, şahsının muhafazakâr görünüşü orta sınıfın ANAP ile arasında bir bağ kurmalarında etken oldu. Bu da, neredeyse her iki seçmenden birinin ANAP'ı tercih etmesi sonucunu doğurdu.⁵⁵⁷ Özetle, ANAP bir lider çıkarmamış, bir lider (Turgut Özal) ANAP hareketini başlatmıştır.

3. TBMM Başkanı Seçimi

13 Kasım'da YSK tarafından kesin sonuçların açıklanmasıyla birlikte artık TBMM'nin de açılış tarihi netleşmeye başladı. Ancak, YSK'nın sonuçları açıklamasını izleyen 10. günün, radyo ve televizyon açıklamasından sonra mı yoksa Resmi Gazete'de yayınlanmasından sonra mı başladığı yasa da belirtilmediği için TBMM'nin ilk toplantı günü kesinlik kazanamamıştı.⁵⁵⁸ Fakat Meclisin bir gün sonra, YSK'nın seçim sonuçlarını Resmi Gazete'de ilanını izleyen 10. gün, yani 24 Kasım'da toplanacağı açıklandı. ANAP'ın Bingöl milletvekili adayı veto edilip yerine başka bir isim gelmeyince 399 milletvekiliyle açılacak Meclise, en yaşlı üye sıfatı ile Fahri Özdilek başkanlık yapacaktı.⁵⁵⁹ On günlük ara meselesini savunan Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Kemal Dal konuyla ilgili şu açıklamayı yaptı: *“Biz Anayasa’da ilk kez on günlük aday gösterme süresi tanıdık. Başkan seçimine on gün bittikten sonra geçilmesini öngördük. Daha önceki dönemlerde Meclis başkanlığı seçiminin uzaması, turlar arasında defalarca aday çıkması üzerine bu problemi ortadan kaldırmak için bu yolu seçtik. Kanımca, partiler anlaşsa da, seçim öne alınamaz. Belki 9. gün de aday gösterilebilir. Bu süre içinde Meclis üyeleri başkanı bulabilmek için, birbirleriyle konuşurlar, kulis yaparlar. Aslında on gün de uzun bir süre değil. Şimdi Meclis yeni, üyeler hevesli, bu süreyi fazla görüyorlar. Ama bir de geçmişteki uzayan turları düşünün. Her zaman bugünkü kompozisyon olmayabilir. Belki bu defa başkan kolay seçilecek ama anayasadaki süreyi beklemek şarttır.”* Turgut Sunalp ile görüşen Turgut Özal ise, muhatabıyla 10 günlük ara verilmesine ilişkin anayasa maddesi üzerinde uzlaşamadıklarını söyledi.⁵⁶⁰ Anayasa'nın geçici 6. maddesine göre, yeni Meclis, çalışmalarını kendi tüzüğünü

⁵⁵⁶ “Özal Zafere Nasıl Ulaştı?”, (Hayat Dergisinden aktarılarak), **Ana Petek**, 13 Nisan 1985, Sayı: 1, s. 3.

⁵⁵⁷ Elif Nagihan Türköz, “Özal’lı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: Ocak 2016 Cilt-Sayı: 9(1) s. 110.

⁵⁵⁸ “Meclis 23 veya 24 Kasım’da Toplanıyor”, **Milliyet**, 14 Kasım 1983, s. 1.

⁵⁵⁹ “TBMM 24 Kasım’da 399 Milletvekili ile Toplanacak”, **Yeni İstanbul**, 15 Kasım 1983, s. 1.

⁵⁶⁰ “Sunalp: Meclis Başkanlığı İçin Ulusu’nun Adından Bahsetmedik”, **Milliyet**, 22 Kasım 1983, s. 6.

yapıncaya kadar 12 Eylül öncesi TBMM İç tüzüğünün 1982 Anayasası'na aykırı olmayan hükümlerine göre yapacaktır.⁵⁶¹

Nihayet, TBMM'nin açılış ve seçim takvimi belli oldu. ANAP İstanbul milletvekili Vehbi Dinçerler, HP İstanbul milletvekili Reşat Ülker ve MDP Balıkesir milletvekili Fenni İstimyeli TBMM geçici Başkanı Fahri Özdilek başkanlığında toplanan Geçici Danışma Kurulu, takvimi belirledi. Buna göre, TBMM'nin yeni başkanının 4 Aralık 1983 tarihinde seçileceği açıklandı.⁵⁶² 24 Kasım 1983 günü TBMM üç yıl aradan sonra kapılarını bir kez daha demokrasiye açtı. 399 milletvekilinin yemin ederek göreve başladığı yeni yasama dönemini yerli-yabancı birçok basın mensubu takip etti ve tören TRT'den naklen renkli olarak yayınladı.⁵⁶³ Turgut Özal yemin etmek için kürsüye gelirken, ANAP'lı milletvekilleri ayağa kalkarak "*Başbakan Özal*" tezahüratlarında bulundular.⁵⁶⁴ Meclis çalışmalarına 4 Aralık'ta yapılacak seçime kadar ara verildi.⁵⁶⁵

Bu arada, Başbakan Bülend Ulusu da hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e sundu, istifayı kabul eden Evren, yeni hükümet kurulana kadar Ulusu'nun göreve devam etmesini istedi.⁵⁶⁶

Seçim takviminin açıklanmasının ardından kimin veya kimlerin aday olacağı gündeme gelmeye başladı. Henüz basına bir isim yansımamışken, Kenan Evren ile Turgut Özal arasında "başkan pazarlığı" yapılır. Evren, Özal'a, Bülend Ulusu'nun Meclis Başkanı olması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Özal da, "*Olmaz... Birincisi, Ulusu bizim partinin üyesi değil. Kendisine aday olmasını teklif etmiştim. Kabul etmedi. Artık bugünkü şartlarda Ulusu'yu TBMM Başkanlığı için destekleyemem. Ama şu olabilir. Anavatan'a geçer, ilerideki dönemde gösterebiliriz*"⁵⁶⁷ diyerek öneriyi reddeder. Kenan Evren, ANAP Genel Başkanı'na Anayasa'ya göre hükümet kurma şartının, TBMM Başkanlık Divanı'nın kurulmasından geçtiğini yani önce Meclis başkanının seçilmesi gerektiğini işaret etti. Bu da Özal'a, "*Ulus başkan olmadan hükümeti kurma görevini alamayacağı*" mesajıydı. Özal da yakınındakilere, "*Ne dersiniz? Sizce Ulusu'nun Meclis Başkanı*

⁵⁶¹ "TBMM 23 ya da 24 Kasım'da Toplanıyor", **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1983, s. 11.

⁵⁶² "Meclis Başkanı Seçimi 4 Aralık Pazar Günü!", **Günaydın**, 23 Kasım 1983, s. 3.

⁵⁶³ "Seçimlerden 18 Gün Sonra, 399 Milletvekili Yemin Ederek Yasama Görevine Başladı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Kasım 1983, s. 1.

⁵⁶⁴ "Yemin Edip Göreve Başladılar", **Cumhuriyet**, 25.11.1983, s. 11.

⁵⁶⁵ "Seçimlerden 18 Gün Sonra, 399 Milletvekili Yemin Ederek Yasama Görevine Başladı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Kasım 1983, s. 1.

⁵⁶⁶ "Ulus, Evren'e Hükümetin İstifasını Sundu", **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1983, s. 7.

⁵⁶⁷ Barlas, ss. 54-55.

olması doğru mudur? Meclis Başkanı Meclis içinde en çok üyeye sahip partinin içinden seçilir. Bu teamüldür. O halde başkan ANAP'tan olmalı” diyerek bu düşünceye sıcak bakmadığını gösterdi. Bu arada, Özal'ın 12 Eylül yönetiminde yıldızı bir türlü barışmayan Adnan Başer Kafaoğlu, Bülend Ulusu'nun Meclis Başkanı olmasının Anayasa'ya aykırı olduğunu açıkladı. Kafaoğlu konu ile ilgili değerlendirmesinde şu gerekçeyi belirtti: *“Ulus Meclis Başkanı olamaz. Özal'a hükümeti kurma görevi verilmediğine göre ülkenin başbakanı hâlâ Ulusu'dur. Aynı kişinin iki görev alması Anayasaya aykırıdır. Ulusu Başbakanlık'tan istifa edip görevini başkasına da bırakamaz. Böyle bir teamül yoktur.”*⁵⁶⁸

Diğer yandan, partiler henüz bir ismi kamuoyuna açıklamamışken konu ile ilgili düşüncelerini aktardılar. HP, başkan adayının teamüllere göre çoğunluk partisi tarafından gösterilmesinin uygun olacağını ifade ederken, ANAP'tan üst düzey bir yetkili ise partilerinin düşüncesini şöyle açıkladı: *“Meclis Başkanlığı, sadece bir parti grubu meselesi olamaz. Meclis, başkanını kendi bünyesi içerisinde çıkaracaktır. Tabii, geçiş döneminin özelliklerini idrak etmek durumundayız.”*⁵⁶⁹ Açıklamada, hem diğer iki partinin de sıcak bakacağı bir ismin bulunmasına hem de içinden geçilen özel siyasi konjonktüre uygun hareket edilmesinin önemine dikkat çekildiği görülmektedir. Bununla birlikte, prensip olarak kendi içlerinden bir ismin seçilmesi görüşünü aktaran ANAP milletvekilleri, belirlenecek aday konusunda topu genel başkanlarına attılar.⁵⁷⁰ Ancak, Meclis başkanının kendilerinden bir isim olmaması halinde bunu Türk ve dünya kamuoyuna açıklamanın pek de mümkün olmayacağı görüşünü de iletiler.⁵⁷¹ Bu arada, seçime sayılı saatler kala partilerin adayları belli oldu. ANAP 3 Aralık akşamı saat 23.30'da 11 imza ile Necmettin Karaduman'ı aday gösterirken, HP de Cahit Karakaş'ı aday olarak belirledi.⁵⁷² MDP ise herhangi bir ismi aday göstermedi. MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp adayların açıklanmasından önce yaptığı bir açıklamada, bu konuda söz hakkının iktidar partisinde bulunduğunu ve onun tavrının esas olduğunu söyledi.⁵⁷³

⁵⁶⁸ Gökmen, ss. 103-104.

⁵⁶⁹ “Başkanlık İçin ANA.P'den Çelikbaş HP'den Karakaş'ın Adı Geçiyor”, **Milliyet**, 27 Kasım 1983, s. 7.

⁵⁷⁰ “Özal, Hükümet ve Başkanlık Sorununu 3 Güne Kadar Çözecek”, **Milliyet**, 1 Aralık 1983, s. 7.

⁵⁷¹ “Turlar Başlıyor”, **Milliyet**, 4 Aralık 1983, s. 6.

⁵⁷² “Başkanlık İçin iki Aday: ANAP'tan Karaduman, HP'den Karakaş”, **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1983, s. 1.

⁵⁷³ Yavuz Donat, “Günün Konuları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Aralık 1983, s. 3.

Necmettin Karaduman'ın adaylığı sürecinde perde arkasında, Bülend Ulusu'nun da adının geçtiği Ankara kulislerinde, Vural Arıkan, Özal'a Ulusu'dan yana görüş bildirirken, Mesut Yılmaz ve Hüsnü Doğan ise, *“Sandıktan çıktık. Tek başımıza çıktık. Meclis Başkanını kendi içimizden çıkarmalıyız. Çıkaramazsak bu bizim için bir zaaf işareti olur”* diyerek bu fikre karşı çıktılar. Turgut Özal da Ulusu'ya sıcak bakmadığını şu sözlerle ortaya koydu: *“Sayın Bülend Ulusu muteber bir isim. Dengeli bir devlet adamı. Ancak, kendisini Meclis Başkanı seçmemiz siyasi bakımdan yanlış olur. Bu sebeple içimizden birini seçelim.”* Ayrıca, yapılan fikir teatisinde, Necmettin Karaduman'ın yanı sıra Kamil Coşkunoglu ile Vural Arıkan isimleri ön plana çıktı.⁵⁷⁴ Turgut Özal, Karaduman'a, düşündükleri üç isim arasında olduğunu ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in de kendisine sıcak baktığını ifade etti.⁵⁷⁵

4 Aralık 1983 tarihinde saat 15.00'da geçici Başkan Fahri Özdilek başkanlığında toplanan TBMM'ye verilen önergelerde ANAP Trabzon milletvekili Necmettin Karaduman ile HP Zonguldak milletvekili Cahit Karakaş'ın adaylıkları bildirildi.⁵⁷⁶ Birinci tur oylamaya geçildikten 40 dakika sonra, Bitlis milletvekillerine sıra geldiğinde, siyah kalem yerine kırmızı kalem kullanıldığı anlaşılınca oy verme işlemi yenilendi. ANAP'tan buna itiraz geldi ve Grup Başkanvekili Ercüment Konukman, kırmızı kalemle kullanılan oyların da geçerli olması yönünde önerge verdi. Ancak Özdilek, *“Bu, teamüle uygun değildir. Sizi oylamadan önce uyarıştım. Buraya konulan siyah uçlu kalemle oylama yapılacaktır”* diyerek oylamanın geçersiz olmasını Genel Kurul'a sundu. ANAP'lıların da desteği ile 1. tur oylama yenilendi. Birinci turda 396 vekilin 227'si Karaduman'a, 106'sı Karakaş'a oy verdi. 61 oy boş çıkarken, 2 oy da geçersiz sayıldı. Karakaş, partisi HP'nin tüm vekillerinin desteğini alamazken, MDP'nin boş oy attığı anlaşıldı. Dolayısıyla bu oylamada başkan belirlenemedi.

İkinci tur oylamada ise, 396 milletvekilinin 292'sinin oyunu alan Trabzon milletvekili Necmettin Karaduman Meclisin 14. Başkanı seçilecek yeterli oyu aldı. HP'nin adayı Cahit Karakaş 96 oy alırken, 8 oy da boş çıktı. İlk oylamada 61 boş oyun ikincisinde 8'e düşmesi, MDP'nin bu turda ANAP adayını desteklediğini

⁵⁷⁴ Yavuz Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 3, Özal'lı Yıllar 1983-1987**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 14.

⁵⁷⁵ Uncular, ss. 18-19.

⁵⁷⁶ “Meclis Başkanlığı'na Karaduman Seçildi”, **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1983, s. 1.

gösterdi. Özdilek'in sonucu açıklamasının ardından tüm parti gruplarından alkışlar yükseldi. Karaduman da gösterilen bu teveccühü karşılıksız bırakmayarak, oturduğu yerden kalkıp tüm grupları ayrı ayrı selamladı. Karakaş da Karaduman'ın yanına gidip kendisini öperek tebrik etti.⁵⁷⁷ TBMM'nin yeni başkanı frakını giydikten sonra bir teşekkür konuşması yaptı: *"TBMM Başkanlığı yapılan bu seçimlerle sonuçlanmış bulunmaktadır. Bu seçimlerde, anayasanın öngördüğü üçte iki çoğunlukla beni TBMM Başkanlığına seçmiş bulunmaktasınız. Naçiz şahsıma teveccüh etmiş bulunduğunuz bu itimattan dolayı yüce Meclise ve onun üyesi olan sizlere teşekkür ve saygılarımı arz ederim. Anayasamızın ve TBMM içtüzüğüne koyduğu kurallar içinde yapılan seçimde bendenize gösterdiğiniz itimada layık olmaya çalışmak başlıca görevim olacaktır. Yapılan seçimin memleketimiz ve milletimiz için hayırlı ve uğurlu olmasını diler, yüce Meclisi saygıyla selamlarım."*⁵⁷⁸

Sonuç hakkında kısa bir değerlendirmede bulunan üç partinin temsilcileri de sonucu olağan karşıladı. Turgut Özal, *"Süratli bir seçim oldu. Hayırlı, uğurlu olsun. Başkanlığının milletimize uğurlu olmasını Cenab-ı Hak'tan diliyorum"* derken, Turgut Sunalp ise, *"Salt çoğunluğa kalmadan çözümlendi. Hayırlı, uğurlu olsun. Gayet normal bir durumdur"* ifadelerini kullandı. Karaduman'ın rakibi Cahit Karakaş da, *"Memleket ve parlamento için hayırlı olmasını dilerim"*⁵⁷⁹ sözleriyle sonucu değerlendirdi.

Seçimin ardından TBMM Başkanlık Divanı seçildi.

Başkanvekilleri şu isimler oldu: Yıldırım Akbulut, Abdülhalim Aras (ANAP); İskender Cenap Ege (MDP); Halil İbrahim Kara (HP).

İdareci Üyeler: Turgut Tirali (MDP), Şükrü Yüzbaşıoğlu (HP), Lütfullah Kayalar (ANAP).

Kâtip Üyeler: Murat Sökmenoğlu (MDP), Fikri Sağlar, Cüneyt Canver (HP); Saffet Sakarya, Cemal Özbilen, Süleyman Yağcıoğlu ve Yavuz Köymen (ANAP).⁵⁸⁰

Diğer yandan, Başkanlık Divanı'nın oluşmasıyla Milli Güvenlik Konseyi'nin de görevi sona erdi.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ "Karaduman Seçildi", **Milliyet**, 5 Aralık 1983, s. 7.

⁵⁷⁸ "Karaduman Meclis Başkanı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Aralık 1983, s. 12.

⁵⁷⁹ "Karaduman Seçildi", **Milliyet**, 5 Aralık 1983, s. 7.

⁵⁸⁰ "Meclis Başkanvekilleri", **Milliyet**, 7 Aralık 1983, s. 1.

⁵⁸¹ Dağdelen, s. 199.

Neticede, ANAP'lı milletvekillerinin demokrasiye yeni adım atıldığı ve askeri rejimin izlerini sürdürdüğü bir ortamda Cumhurbaşkanı Evren'in de telkinlerinin aksine, eski bir asker olan Bülend Ulusu yerine kendi partilerinden bir ismi Meclis başkanı seçmeleri sivil idareye geçme noktasında önemli bir adımı teşkil etmektedir.⁵⁸²

4. I. Turgut Özal Hükümetinin Kurulması

6 Kasım akşamı tek başına iktidarı elde ettiği anlaşılan ANAP'ta bir an önce hükümeti kurma isteği vardı. ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'ın 8 Kasım'da Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile yaptığı ilk görüşmede Evren, Özal'a hükümeti kurma işini Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Sedat Güneral ile görüşmesini söyledi. Halil Şıvgın buna karşı çıkararak Turgut Özal'a, "*Sizin muhatabınız genel sekreter değil ki. O zaman siz de genel sekretere bir muhatap tayin edin*"⁵⁸³ dedi. Zaten Özal ve ekibinin "*yıldızı*" Güneral ile bir türlü barışmamıştı.⁵⁸⁴

Turgut Özal ve Halil Şıvgın, Sedat Güneral ile Meclis'te görüşmeye gitti. Güneral misafirlerini soğuk bir şekilde karşıladı. Şıvgın'ın ifadesine göre Güneral, Özal'a bir başbakan değil, "*sanki bir dairenin genel müdürü, daire başkanı gibi hitap etmiştir*": "*İşte şunu yapamazsınız, bunu yapamazsınız, seçim beyannamesinde şöyle demişsiniz, bu olmaz, şu olmaz. Bu, kanuna aykırı, şu anayasaya aykırı.*" Güneral'in eleştirilerine göre, ANAP'ın programını uygulamasının imkânı yoktur. Bu duruma Özal çok bozular. Araya giren Halil Şıvgın şu çıkışı yapar: "*Paşam çok özür dilerim. Biz sizin hazırladığınız kanunlara göre parti kurduk. Seçim beyannamemizi hazırladık. Kimse itiraz etmedi. Biz taahhütlerimizi yerine getiririz. Bunlarla ilgili kanunlar çıkartırız. Ama Sayın Cumhurbaşkanımız bunlar anayasaya aykırı ise, aykırılık iddiası ile geri gönderir. Biz de Anayasa Mahkemesine gideriz. Uygunsa Anayasa Mahkemesi orta yolu bulur. Ama 'Kanun dahi teklif edemezsiniz' dersiniz bu olmaz.*" Güneral bu sözleri hiç dikkate almayıp düşüncesinde ısrar etti. Bunun üzerine Özal bir anlamda muhatabına restini çekti: "*Bu durumda o zaman hükümet kurmaya da mecbur değiliz yani. Bizim de bir seçeneğimiz var. Halkı kandırmayız, emaneti halka iade ederiz.*"⁵⁸⁵ Şıvgın da ayrıca, "*Eğer bunlar Evren ve arkadaşlarının fikriyse, ben bu meclise girmem*" ifadelerini kullandı. Daha sonra

⁵⁸² Hikmet Özdemir, "1980 ve Sonrası", **Türkler**, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca) Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 143.

⁵⁸³ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

⁵⁸⁴ Hikmet Özdemir, **Turgut Özal**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 192.

⁵⁸⁵ Fatih Uğur, **Özlenen Demokrat Turgut Özal**, Zaman Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 69.

müzakere yapmak için çıkıldı. Geri dönüş yolunda zal, Şıvgın'a "Ne yapacağız?" diye sordu. Şıvgın da, "Güzel bir mektup yazacağız. Şartlar buysa, biz hükümeti kurmayacağız, emaneti iade edeceğiz dememiz lazım. Hüsnü (Doğan) Bey yazsın" karşılığını verdi. Kaya Erdem'in evinde hükümeti kurma çalışmaları yapılırken, Hüsnü Doğan mektubu kaleme aldı. Ancak, herkes mektubu götürmekten kaçındı. Bunun üzerine mektup önerisini yapan Halil Şıvgın bu işi üstlendi. Sedat Güneral'i arayan Şıvgın, "Yarın gelin. Akşam Ulusu'nun veda yemeği var" yanıtını alınca, "Veda yemeği göreve devam yemeği de olabilir" diyerek Güneral'i şaşırttı. Güneral de bunun üzerine hemen durumu toparlamak için, "Ne diyorsun sen. Gel!" karşılığını verdi. Görüşmede Güneral, "Sen ne yaptığının farkında mısın?" diyerek Şıvgın'a çıkıştı. Şıvgın da "Ben değil, parti olarak yaptık"⁵⁸⁶ diye cevapladı. Dolayısıyla, Çankaya ile ANAP arasındaki ilk ciddi testte önemli bir ayrışma olduğu görüldü. ANAP tarafının bu duruşu "asker Çankaya'yı" geri adım atmak zorunda bıraktı.

Bu gelişmelerinin ardından 22 Kasım günü Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in daveti üzerine Köşk'e çıkan ANAP Genel Başkanı Turgut zal çıkışta yaptığı açıklamada, hükümeti kurma görevinin kendisine Meclis Başkanlık Divanı'nın kurulmasından sonra verileceğini açıkladı.⁵⁸⁷ Ancak, aynı gün ANAP milletvekillerine verdiği yemekte Turgut zal, durumdan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirdi: "Anayasa ve Seçim Kanunumuz maalesef kısa zamanda hükümet kurmaya imkân vermiyor. Aslında iyi niyetle yazılmış maddeler var. Ancak bu maddeler bugün Meclis Başkanlığı seçiminin uzamasına yol açıyor. (...)Acelelerimiz yok."⁵⁸⁸ zal ayrıca, hükümet kurulamamasıyla ilgili başka bir değerlendirmesinde, planlarının aksadığını ifade ederek, her geçen günün kendileri için kayıp olduğunu söyledi: "Bu adamlar beni engellemek için her şeyi yapıyorlar. Kıbrıs Cumhuriyetini de bunun için ilan ettiler. Bu tutmayınca şimdi de bakanlıkları birleştirmemizi engellemeye çalışıyorlar. Açık söyleyeyim, bunu engellerlerse ben hükümeti almam, ne halleri varsa görsünler. Benim hükümete gelmem geciktikçe alacağım önlemler de gecikiyor. Enflasyon almış başını gidiyor, hızı neredeyse yüzde 60'a ıktı. Biz hükümete geleceğiz; eski hükümet atama üstüne atama yapıyor. Bunlar teamüle aykırıdır. Kıbrıs'ı serbest bölge yapalım diyoruz, sanırım onu da

⁵⁸⁶ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

⁵⁸⁷ "Evren, zal'ı Kabul Etti", **Yeni İstanbul**, 23 Kasım 1983, s. 5.

⁵⁸⁸ "Başbakan Ulusu İstifasını Yarın Veriyor", **Milliyet**, 23 Kasım 1983, s. 6.

istemiyorlar. Bu durumda hükümete gelsek ne olacak, gelmesek ne olacak? Alsınlar başlarına çalsınlar!”⁵⁸⁹

Bu arada, her ne kadar resmi olarak hükümeti kurma görevi henüz Turgut Özal’a verilmese de, partide hükümet programı hazırlama çalışmaları süratle devam etmekteydi. Bir ekip tarafından yürütülen çalışmalarda ekibin başındaki isim Maliye eski Bakanı Kaya Erdem’dir. Diğer isimler ise şöyledir: Ekrem Pakdemirli, Hüsnü Doğan, Yıldırım Aktürk, Adnan Kahveci, Erol Aksoy, İhsan Tombuş, Vural Arıkan, Mehmet Keçeciler ve Güneş Taner.⁵⁹⁰ Hazırlanan hükümet programında *“huzur ve güvenin sürdürülmesi, çiftçi-esnaf-memurun oluşturduğu orta direğin güçlendirilmesi, işsizlik meselesinin çözümü; kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi ve bürokrasinin azaltılması”* gibi konular temel meseleler olarak sıralandı.⁵⁹¹ Diğer yandan, Özal oluşturacağı kabinenin şifrelerini gazeteci Yavuz Donat’a anlattı. İlk kabinesi olmasından dolayı çok dikkatli olduğunu ifade eden müstakbel başbakan, işinin zor olduğunu; parti teşkilatı, Meclis grubu ve hükümetin uyumlu isimlerden oluşması gerektiğini söyledi. Herhangi bir kimseye bakanlık vaadinde bulunmadığını da belirten Özal, bakan olamadığı için kimsenin üzülmemesi gerektiğini dile getirdi. Ayrıca, ekibinde 3-4 kabine kuracak kadronun olduğunu da söyledi.⁵⁹²

Nihayet beklenen gün geldi ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren Başbakanlık görevini Turgut Özal’a verdi.⁵⁹³ 7 Aralık günü saat 10.00’da Özal’ı kabul eden Evren, sağlam bir demokrasiye geçmek için ne yapılması gerekiyorsa yapıldığını belirterek *“Parlamentelerimize büyük görevler düşüyor. Geçmişten ders alarak bu sistemi iyi işleteceklerine inanıyorum”* diyerek uyarıda bulunmayı ihmal etmedi. Basın önündeki görüşmede ise Özal, muhatabına ve askeri yönetime karşı son derece taltif edici sözler söyleyerek, son düzlükte askerle ilişkilerin rayından çıkmaması için dikkatli davrandı: *“Zat-ı devletinize, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne, Milli Güvenlik Konseyi’ne, demin de arz ettiğim gibi, grubumuzun açık şükranını ifade ediyorum. Memleketi bir uçurumun kenarından kurtarmak için yaptığınız bir harekete, elde ettiğiniz başarılı sonuca şükran hislerimizi açıkça ifade ediyoruz. Ve bunun,*

⁵⁸⁹ Gökmen, s. 106.

⁵⁹⁰ “Özal’ın Kurmay Heyeti Hükümet Programını Evlerde Hazırlıyor”, **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1983, s. 7.

⁵⁹¹ “Özal Programını Hazırlıyor”, **Yeni İstanbul**, 30 Kasım 1983, s. 1.

⁵⁹² “Kimse Bakan Olamadım Diye Burulmasın”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Aralık 1983, s. 1-10.

⁵⁹³ **Resmi Gazete**, 8 Aralık 1983, Sayı: 18245, s. 1.

önümüzdeki yıllarda daha iyi bir şekilde gelmesi için gerek Parti Grubumuzun, gerekse kuracağımız hükümetin, Parti Teşkilatımızın katkısı olursa, elbirliği ile her türlü çalışma ve gayreti göstereceğimizi Türk basını önünde açıkça ifade ediyorum. Sizin direktiflerinizin altında bu devreyi en iyi şekilde geçireceğimizi kuvvetle ümit ediyorum."⁵⁹⁴

İkilinin baş başa süren yarım saatlik görüşmesinde Dışişleri Bakanlığı meselesi ayrı bir yer teşkil etti. Bu bakanlığa özel önem veren Evren için ANAP içindeki 211 milletvekilinden dışişleri kökenli kimsenin olmaması bir handikaptır. Özal'ın bu makam için YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'yı düşünmesi Evren'i rahatsız etti. Özal'ın tüm ısrarlarına karşı Kenan Evren, Doğramacı hakkındaki kanaatini değiştirmede. Bunun yerine, kendisine Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nden emekli olan Vahit Halefoğlu'nu bu göreve getirmesini tavsiye etti, Özal da *"Peki demek zorunda kaldı."*⁵⁹⁵ Fakat Özal bir basın mensubunun bakanlar kurulu üzerinde Evren ile görüşüp görüşmediği sorusuna "hayır" yanıtını verdi.⁵⁹⁶ Görüşmenin ardından bir basın toplantısı düzenleyen Turgut Özal şu açıklamalarda bulundu: *"Sayın Cumhurbaşkanımızdan hükümeti kurma görevini almış bulunuyorum. Bu görevi yapmadan evvel ilgili kurullarımızla bir danışma toplantısı yapacağım. Ümit ederim ki, kısa bir zamanda Bakanlar Kurulu listesini Sayın Cumhurbaşkanımıza takdim etme imkânına kavuşacağız. Memleketimizin önünde ciddi meseleler vardır. Biz bu meselelerin çözümlenmesi için bir vazife almayı seçim propagandasından beri açık açık söyledik. Netice itibariyle, teşkilat ve milletin yardımlarıyla bugünkü noktaya gelmiş bulunuyoruz. Önümüzdeki güç görevde milletimizin desteğini, sizlerin desteğini, Allah'ın yardımını ümit ediyoruz. Size söyleyeceğim son şey, Allah yardımcımız olsun."*⁵⁹⁷

Özal ayrıca, Bakanlar Kurulu'nun aritmetiğinin, seçim bildirgesinden biraz farklı olacağını, 20-21 bakanlıktan 6-7'sinin devlet bakanlığı şeklinde oluşacağını söyledi.⁵⁹⁸ Aynı gün partisinin Meclis grubunda da konuşan Özal, doğrudan mesajlar verdiği milletvekillerine bakan seçiminde "tek adam" olduğunu vurguladı: *"Üç ana problemle karşı karşıyayız. Enflasyon, ihracat ve milli gelir artış hızı. (...)Şimdi önümüzde hükümetin kuruluşu ve güvenoyu konusu vardır. Bakanlık konusunun*

⁵⁹⁴ "Özal Başbakan", **Milliyet**, 8 Aralık1983, s. 6.

⁵⁹⁵ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 137.

⁵⁹⁶ "Özal: Bakanlık Sayısı 20-21 Civarında Olacak", **Yeni İstanbul**, 8 Aralık1983, s. 5.

⁵⁹⁷ "Özal Başbakan", **Milliyet**, 8 Aralık1983, s. 6.

⁵⁹⁸ "Özal: Allah Yardımcımız Olsun", **Cumhuriyet**, 8 Aralık1983, s. 11.

geçtiğimiz siyasi dönemde partiler içinde birtakım sıkıntılar yarattığını bilmez değilim. Yalnız, unutulmaması icap eden bir şey var: Bugün yukarıda çizdiğim tabloya bakınca bakanlık en zor işlerden biridir. Bu dönem başarılı bakanlık yapmak çok zordur. Ayrıca, kırmızı plakayı da çok önemsemeyin. 20-21 bakan olacak. Bu demektir ki, grubumuzun % 10'u kadar arkadaş bu vazifeye gelecek. Aslında bu kapasiteye sahip çok daha fazla arkadaşımız var. Ama hemen hatırlatayım, anayasada bir değişiklik yapılmıştır. Artık başarısız olan bakan, hükümetin istifasına gerek kalmaksızın değiştirilebilecektir. Ben arkadaşlarımı tanıyorum. Yanlış olacak, doğru olacak ama ben bu konuyu kimseyle konuşmayacağım. Kimse de vazifeyi verdiğim zaman reddetmesin. Çünkü bu durumda vazife istenmiyor da vazife veriliyor.”⁵⁹⁹ Bu arada, hükümeti kurma çalışmalarının yapıldığı bu zamanlarda Süleyman Demirel, Özal için şöyle dedi: “Yerinde olmak istemezdim. Hele cumhurbaşkanının bu yetkileri ortadayken...”⁶⁰⁰

Yapılan çalışmalar neticesinde oluşan 22 kişilik kabinenin Özal hariç 21 isminden 7'sinin devlet bakanı olduğu listeyi Cumhurbaşkanı'na sunan Özal yaptığı açıklamada gazetecilerin, isimler hakkında “toto” oynamamaları gerektiğini söylerken, listeyi inceleyecek olan Evren'in bir gün sonra neticeyi açıklamasını umduğunu ifade etti.⁶⁰¹ Beklendiği gibi, bir gün sonra, yani 13 Aralık 1983 günü Cumhurbaşkanı Evren, kendisine sunulan Bakanlar Kurulu listesini olduğu gibi onayladı. I. ANAP Hükümeti Bakanlar Kurulu şu isimlerden oluştu:

- Başbakan: Turgut Özal
- Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Kaya Erdem
- Devlet Bakanı: Ahmet Mesut Yılmaz
- Devlet Bakanı: Kazım Oksay
- Devlet Bakanı: Ahmet Kurtcebe Alptemoçin
- Devlet Bakanı: Sudi Neşe Türel
- Devlet Bakanı: Abdullah Tenekeci
- Devlet Bakanı: İsmail Özdağlar
- Adalet Bakanı: Necat Eldem
- Milli Savunma Bakanı: Zeki Yavuztürk
- İçişleri Bakanı: Ali Tanrıyar

⁵⁹⁹ “Özal Başbakan”, **Milliyet**, 8 Aralık 1983, s. 6.

⁶⁰⁰ Cemal, s. 48.

⁶⁰¹ “Liste Bugün Açıklanıyor”, **Yeni İstanbul**, 13 Aralık 1983, s. 1.

- Dışişleri Bakanı: Vahit Halefoğlu
- Maliye ve Gümrük Bakanı: Vural Arıkan
- Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı: Vehbi Dinçerler
- Bayındırlık ve İskân Bakanı: Safa Giray
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Mehmet Aydın
- Ulaştırma Bakanı: Veysel Atasoy
- Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanı: Hüsni Doğan
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Mustafa Kalemli
- Sanayi ve Ticaret Bakanı: Cahit Aral
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Cemal Büyükbaş
- Kültür ve Turizm Bakanı: Mükerrerem Taşçiođlu⁶⁰²

Özal hükümetinin bu ilk kabinesini 14 Aralık'ta Çankaya Köşkü'nde ağırlayan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, bakanlara hem uyarı hem destek mahiyetinde bir konuşma yaparak, "kucaklayıcı" olmalarını istedi: *"12 Eylül'den evvel olduğu gibi, gözlerimize yalnız partinin gözlüğünü takarak, bütün Türkiye'yi o gözlikle görmeye çalışmayalım. Çünkü vatandaşların içerisinde sizlere oy verenler olduğu gibi, diğer partilere oy verenler de vardır. O halde devletin ve milletin hayrına olan işler yapılacaktır. Devletin ve milletin hayrına yapılan işler olduğu sürece, ben daima sizin arkanızdayım, sizi destekleyeceğim. Ama yalnız parti gözüyle parti gözlüğü takarak bakılacak olursa, o zaman da hakikatleri söylemekten hiçbir zaman geri kalmayacağım."*⁶⁰³

Bu ilk kabineyi olağanüstü şartlarda birtakım zorluklarla oluşturduğunu söyleyen Turgut Özal ise 45. hükümetin kadrosuyla ilgili şu değerlendirmede bulundu: *"ANAP kurucularının en fazla olduğu kabinedir o. Vural Arıkan, Sudi Türel, Necat Eldem, Mesut Yılmaz, Veysel Atasoy, Vehbi Dinçerler, Kazım Oksay, Mükerrerem Taşçioğlu, Mehmet Aydın, Ali Tanrıyar. Ama unutmayın ki, Anavatan yepyeni bir parti o zaman... 6 ayını doldurmuş değil. Yani insan sıkıntısı var. Herkes, nasıl olsa kazanır diye, Sunalp'in partisi MDP'den aday olmuş... Süleyman (Demirel) Bey de diğer kadroları kilitlemiş. Bu yüzden, pek tanımadan veya tavsiye*

⁶⁰² **Resmi Gazete**, 13 Aralık 1983, s. 1-2; "Mühendisler Hükümeti", **Milliyet**, 14 Aralık1983, s. 1; "İşte 45. Hükümet", **Cumhuriyet**, 14 Aralık1983, s. 1; "Hükümet Açıklandı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Aralık1983, s. 1; "Özal Hükümeti Göreve Başladı", **Yeni İstanbul**, 14 Aralık1983, s. 1.

⁶⁰³ Dağdelen, ss. 203-204.

ile bakan yaptıklarım da oldu. Mesela, Kurtcebe Alptemoçin'i özgeçmişine bakarak buldum. Baktım, Ortadoğu'dan (ODTÜ) mezun, lisan biliyor, iş hayatında başarılı olmuş. Hiç tanımadığım halde onu devlet bakanı yaptık. Zeki Yavuztürk'ü zannediyorum Veysel Atasoy tavsiye etti. Onun da özgeçmişine, lisan bilip bilmediğine baktım. Kabinenin şekli böyle olmuştur. Ama en kuvvetli kabinelerden biri olmuştur. Kaya Erdem kurucu değil ama bakandı. Hem de en kuvvetli bakanlardan biri. Hüsnü (Doğan) milletvekili olmadan Tarım Bakanı oldu. Sonra da hemen kararları açıklayıp icraata başladık. Çünkü Hükümet Programımız, Parti Programı ile hemen hemen aynı idi. (...)Türkiye'de parti programları çalakalem yazılır. Ondan sonra da bunlar tatbik edilmez. Ama bizimki, üzerinde çalışılmış bir programdı. 1979'da Milliyetçiler Kurultayı'nda verdiğim bir tebliğ, bizim partinin programının temeliydi.”⁶⁰⁴

İlk kabinede devlet bakanı olarak görev alan Mesut Yılmaz ise bu kabinenin “siyasi tecrübesizliğine” dikkat çekti: “İlk hükümet bir acemiler hükümetiydi. Bizim içimizde, sanıyorum daha önce siyasi sorumluluk taşımış kimse yoktu. Rahmetli Özal dışında hiçbirimizin, bırakınız bakanlık tecrübesini, milletvekilliği tecrübesi dahi yoktu, hiçbir siyasi tecrübemiz yoktu.”⁶⁰⁵ Ama rahmetli Özal, ne yapacağını, nasıl yapacağını, kimin ne yapacağını aşağı yukarı hepsini daha önce kafasında tasarlamıştı. Diyebilirim ki, tipik bir Özal hükümetiydi.” Yılmaz'ın ifadeleri ANAP'ın lider eksenli bir parti olarak kurulduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Parti, liderin yönlendirmesi ve önemli dokunuşlarıyla iktidar olarak ülke yönetimini üstlendi. Bakanlar bir anlamda teori ile pratiği aynı anda yapmak zorunda kaldı. Bu da, dönemin şartlarında siyasete atılacak insan bulmada çekilen sıkıntıyı göstermesi açısından önemli bir bilgidir. Turgut Özal'ın bakanları belirlemede farklı bir anlayışa sahip olduğunu ifade eden Yıldırım Aktürk ise, Özal'ın stratejisini şöyle açıkladı: “Özal, ‘Prensip olarak ben bakanları tayin ederken işin uzmanı olmayan, menajerlik ve siyasi yönetim yapabilecek kişileri seçeceğim. (...)Hiçbir şekilde birini ihtisasıyla ilgili bir işe vermeyeceğim. Çünkü öyle olunca kendisi kalkıp bir memuriyetten geliyorsa o anlamda bir bakanlık yapmaya kalkıyor’ dedi.” Aktürk ile benzer ifadeleri kullanan ilk kabinenin Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrerem Taşcıoğlu ise şunları söylemiştir: “(...)Galatasaray'da yetişmemizin, dışarıda bulunmamızın şuyundan buyundan, ucundan da olsa bir şeyimiz var. Turizmde yok.

⁶⁰⁴ Barlas, ss. 61-62.

⁶⁰⁵ Kaya Erdem 12 Eylül hükümetinde Maliye Bakanlığı yaptı.

'Nereden aklınıza geldi de bizi hiç bilmediğimiz bir konunun başına getirdiniz?'
'Senin' dedi, 'çok az bir memuriyetin var, dört sene kadar, o da Ulaştırma
Bakanlığında geçmiş.' *Aklından geçiyor ki ulaştırma bakanı yapar, inşaat mühendisi*
olduğun için bayındırlık bakanı yapar, yapmam dedi: 'Çünkü sen on sene, on beş
sene evvel Ulaştırma Bakanlığında çalıştın, o günün şartları değişti, yeni bir dünya
var. Yeni ufuklar var. Sen şimdi orada kalkıp bu işi ben bilirim diyeceksin, ben orada
Planlama Dairesi başkanıydım ve kendi eski, belki de demode olmuş fikirlerini
empoze etmeye çalışacaksın. Bir de yahu adam burada dört sene daire başkanlığı
yapmış, bana sorduğu suale bak diye düşünürler diye sormayacaksın bilmediğini, o
da yanlış. (...)' sen' dedi, 'mühendislikte kaç ders okudun?' '48 ders' dedim. 'Bu da
49. ders olsun' dedi. 'Oku, çalış, sev, aşkla çalış' dedi."⁶⁰⁶ Özal'ın bu tutumu, artıları
ve eksileri ile değerlendirilebilecek bir "Özal mantığıdır."

İlk kabineyle ilgili bir de Hüsnü Doğan'ın ilginç bir durumu vardı. ANAP iktidarının ilk kabinesinde dışarıdan bakan yapılan Hüsnü Doğan milletvekili değildi. Çünkü Konsey tarafından parti kuruculuğu veto edilmişti. Bu tezat gibi görünen durumu gazeteciler Evren'e sorduklarında, "Onu DPT boşalması diye reddetmişim"⁶⁰⁷ yanıtını vermişti.

Diğer yandan, özellikle ANAP tarafından gelen hükümetin kurulmasının gecikmesi yönündeki sitemleri hakkında Cumhurbaşkanı Evren çok sonraları yaptığı açıklamada, bir art niyetinin olmadığını, anayasal çerçeve içinde hareket ettiğinin altını çizdi: "(...)Çünkü Anayasa öyle. Evvela 10 gün içerisinde seçim neticeleri bitecek. Ondan sonra Meclis toplanacak. Meclis, başkanını seçecek. Meclis Divanı kurulacak, ondan sonra hükümet kurulacak. Ben bunu o zaman da izah ettim. Ben ona başbakanlığı vermişim, niye bekleyeyim. Ama anayasal zorunluluktan dolayı bekliyoruz. Çünkü Meclis göreve başlamadan nasıl, bir insana başbakanlık verebilirsiniz? Programı okuyacak. Kime karşı? Meclis yok ortada. Onun için Meclisin başkanının seçilmesi lazım, Meclis Divanı kurulması lazım. Ondan sonra hükümet kurulacak ve programını okuyacak."⁶⁰⁸

Öte yandan, 13 Aralık'ta hükümetin Cumhurbaşkanı'ndan onay almasının ardından 19 Aralık'ta ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal tarafından TBMM'de hükümet programı okundu. Programda ekonomik çözümler dikkati

⁶⁰⁶ Birand-Yalçın, ss. 205, 208-210.

⁶⁰⁷ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁶⁰⁸ Birand-Yalçın, ss. 198-199.

çekmekteydi. Özellikle vatandaşları kısa sürede rahatlatacak işsizlik ve konut sorunu konularına ağırlık verildi.⁶⁰⁹ Programda bir nevi “ANAP’ın özetini” veren dikkat çeken diğer hususlar ise şunlardır:

- “Yalnız ANAP’ın değil, tüm Türkiye’nin hükümeti olunacaktır.
- Hükümet, Milliyetçi-Muhafazakâr, Sosyal Adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir anlayışa sahiptir.
- Orta direğin güçlendirilmesi temel politikalarından birisidir.
- Vergiler sayıca az, basit ve kolay anlaşılır olacaktır.”⁶¹⁰

Programın okunmasının ardından muhalefetten ilk tepki ve eleştiriler de geldi. MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp, programı bir “vaatler manzumesi”⁶¹¹ olarak nitelendirirken, HP Genel Başkanı Necdet Calp ise, programın sorunlara kısa sürede çözüm getireceğine inanmadıklarını ve bu yüzden güvenoylamasında ret oyu vereceklerini söyledi. Eleştirileri yanıtlayan Başbakan Özal ise, “İşçinin, memurun enflasyondan kaybını bir defada kapatalım dersiniz, enflasyon ateşini yeniden yakarsınız”⁶¹² diyerek, anlık rahatlamamanın gelecekte daha büyük sorunların temelini oluşturacağını ifade etti.

Hükümet programının okunup tartışılmasının ardından sıra TBMM’de yapılacak olan güvenoylamasına geldi. Eski Başbakan ve bağımsız milletvekili Bülend Ulusu olumlu yönde oy vereceğini açıkladı.⁶¹³ 24 Aralık’ta TBMM’de gerçekleştirilen güvenoylamasında 213 kabul, 115 ret ve 65 çekimser oy çıktı.⁶¹⁴ 393 vekilin katıldığı oylamada, ANAP’tan Abdullah Altıntaş bulunmadı.⁶¹⁵ Çekimser oylar MDP’ye aitken, bağımsız milletvekilleri Bülend Ulusu, Haluk Bayülken, C. Tayyar Sadıklar ve Sabahattin Özbek kabul oyu verdiler. MDP Grup Başkanvekili Arif Atasoy yaptığı açıklamada, Özal hükümetinin ana felsefesinde MDP’nin genel görüşlerine yakınlık olduğunu kaydederek, “Uygulamadan doğacak endişelerin dile getirildiğini”⁶¹⁶ belirtti. MDP’nin yaklaşımına Özal ise, “O kendi kararlarıdır, bir şey söyleyemem”⁶¹⁷ demekle yetindi. HP Genel Başkanı Necdet Calp ise, güvenoyu

⁶⁰⁹ “Dar Gelirlinin Dertleri Azaltılacak”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Aralık1983, s. 1.

⁶¹⁰ “Hedef Kavgasız İleri ve Modern Bir Türkiye”, **Yeni İstanbul**, 20 Aralık1983, s. 1.

⁶¹¹ “Güvenoylaması Yarım”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 23 Aralık1983, s. 1

⁶¹² “Program Görüşmelerinde Eleştiriler Yapıcı Oldu”, **Milliyet**, 23 Aralık1983, s. 1

⁶¹³ “Özal Hükümeti İçin Güven Oylaması Bugün”, **Yeni İstanbul**, 24 Aralık1983, s. 1.

⁶¹⁴ “Özal TBMM’den Yetki Aldı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Aralık1983, s. 1.

⁶¹⁵ “Hükümet Güvenoyu Aldı”, **Milliyet**, 25 Aralık1983, s. 7.

⁶¹⁶ “Özal Hükümeti Güvenoyu Aldı”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık1983, s. 1-11.

⁶¹⁷ “Özal TBMM’den Yetki Aldı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Aralık1983, s. 10.

almasının ardından hükümet sıralarına giderek Özal'ı tebrik etti.⁶¹⁸ TBMM Başkanı Necmettin Karaduman, “Memlekete, millete hayırlı olmasını dilerken”,⁶¹⁹ Turgut Özal ise Genel Kurul’da şu konuşmayı yaptı: “*Bu güzel vatanı ileri götürmek ideali ile şimdiye kadar yaptığımız icraatı zaman kaybetmeden sürdüreceğiz. Çünkü kaybedecek vaktimiz yok. Önümüzde meselelerle dolu aşılması gereken 5 yıl var. Hür ve demokratik rejimi bir daha sarsılmayacak temellere oturtmak için 5 yıl en güzel fırsattır. 12 Eylül öncesi şartlara dönmek için hep beraber gayret göstermeliyiz. Kardeşlik, dostluk, barış için gayrete hazır, yüreği sevgi dolu insanların Türkiye’si vardır. Tüm dünyaya bir mesaj veriyoruz. Barışa ve sevgiye çağırıyoruz. Hür, demokratik ve gelişmiş bir Türkiye beşeriyetin ilerlemesinde önemli bir role sahip olacaktır ve milletlerarası terörizmin tesirsiz hale getirilmesi için bütün devletleri mücadeleye çağırıyorum.*” Özal ayrıca, bir nevi kucaklayıcı bir yaklaşımla, dört eğilim anlayışına uygun bir ifadeyle, ülkeye geçmişte en ufak hizmeti geçen kişileri bile sevgi ve saygıyla anacaklarını belirterek, “*Kırgınlığın, dargınlığın giderilmesi, yaraların sarılması için bize düşeni eksiksiz yerine getireceğiz. Yalnız kendi partimizin değil, tüm milletin hükümeti olma şuuru içindeyiz*”⁶²⁰ dedi. Özal bu konuşmasıyla, o an toplumun en çok ihtiyaç duyduğu “birlik-beraberlik” beklentisini önemsediklerini gösterdi. Diğer yandan, güven oylamasından sonra saat 17.20’da Cumhurbaşkanı Evren, yeni başbakanı Çankaya Köşkü’nde kabul etti.⁶²¹

Oluşan bu tablo, demokrasinin yeniden inşa edilmeye başladığı Türkiye’de asker-sivil ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Kemal Karpat’a göre, “Hâkimiyet kayıtsız, şartsız milletindir” prensibine uyan Evren, “*belki de istemeyerek neredeyse tamamen yeni baştan kurulmuş olan yönetici koalisyonun liderliğini ANAP’a ve lideri Turgut Özal’a verdi.*”⁶²²

B. 1984 Yerel Seçimi

1983 yılındaki genel seçimlerin hemen ardından iktidar partisi ANAP yerel seçimlerin de yapılması yönünde harekete geçti. Bu düşüncede, ANAP’ın sivil iradenin gücünü demokratik anlayış seviyesine çıkarmak istemesi etkili oldu. Bununla birlikte, yerel idarecilerin önemli bir kısmının darbe sonrası asker tarafından

⁶¹⁸ “Hükümet Güvenoyu Aldı”, **Milliyet**, 25 Aralık 1983, s. 7.

⁶¹⁹ “Özal Hükümeti Güvenoyu Verdi”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1983, s. 1.

⁶²⁰ “Hükümet Güvenoyu Aldı”, **Milliyet**, 25 Aralık 1983, s. 7.

⁶²¹ “Özal TBMM’den Yetki Aldı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Aralık 1983, s. 1.

⁶²² Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, (Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 305.

atanmış emekli askerler olması da bu kararın gerekçeleri arasında yer aldı.⁶²³ Ayrıca ANAP, ilk girdiği genel seçimde iktidarı aldığı gibi, ilk gireceği yerel seçimde de önemli sayıda mahalli idarede başarı sağlayarak, “*parti kimliği*” kazanma yolunda ciddi bir adım atmak istedi.⁶²⁴ Bu seçim kararı kapsamında, bu seferki yarışta, Meclis dışında bulunan partilerin de yer alması kararlaştırıldı. Böylece DYP, RP ve SODEP’in büyük kongre yapmadan ilk yerel seçimlere girmesinin önü açıldı.⁶²⁵

25 Mart 1984 günü yapılan seçimlerden, beklendiği gibi ANAP birinci parti olarak çıktı. Her ne kadar yapılan bir yerel seçim olsa da, ANAP 4 aylık taze ve yıpranmamış iktidar gücünün de etkisiyle toplam 67 il belediyesinin 54’ünde seçimi kazandı. 1701 başkanlığın 883’ünde ANAP’lı isimler başkan seçildi. Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir’de de büyükşehir belediyelerinin yönetimi ANAP’a geçti.

Netice itibariyle, bu seçimler hem Türkiye’nin sivil yönetime dönüşünü güçlendirdi/hızlandırdı hem de ANAP’ın iktidarını yerelde de sağlamasına önemli bir katkı sundu.

1. Seçim Öncesi Gelişmeler

a. Seçim Kararının Alınması

1983 genel seçimi ile yeniden demokratik siyasi yaşama dönmeye başlayan Türkiye’de, daha bir seçim gündemdeyken, bir diğeri de kamuoyunun önüne geldi. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından mevcut belediye başkanlarının çoğu asker emeklisiydi.⁶²⁶ Bu nedenle, sivil siyasete geçişin yaşandığı bir ortamda, ilk fırsatta iktidar partisi tarafından belediyelerin yöneticilerinin de “seçilmiş” isimler olması düşünüldü. ANAP, genel seçimde elde etmiş olduğu başarının hemen ardından yerel seçime giderek, benzer sonucu alıp iktidarını perçinlemek istedi.⁶²⁷ Diğer bir ifadeyle, taze seçim galibiyetinin halkta ve teşkilatlardaki etkisiyle kendi başarısı için bu adımı attı.

Konuyla ilgili görüşlerini daha hükümetinin güvenoyu almasından önce açıklayan Turgut Özal, “*Halkın bugünkü mahalli yönetimden çok şikâyeti var. Mahalli yönetimleri, tabii yöneticilerine kavuşturmak lâzım. Sivilleştirme lâzım. Madem, demokratik sisteme gidiyoruz, önemli konu bence, mahalli idarelerdeki 400 mebus değil sadece, binlerce idareci var, bunu bir an evvel tabii idarecilerine*

⁶²³ Keçeciler, **Merkez Siyasetin Perde Arkası**, s. 102.

⁶²⁴ Cemal, s. 57.

⁶²⁵ “Özal, Seçim 25 Mart’ta Hodri Meydan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Ocak 1984, s. 1.

⁶²⁶ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 102.

⁶²⁷ Cemal, s. 57.

kavuşturmak lâzım. Çünkü o zaman halk şikâyetini rahatça söyleyebilecek. Uzun bekletmenin bir âlemi yok”⁶²⁸ açıklamasında bulunarak, sivil anlayışın bir an önce yerel yönetimlerde de etkin hale gelmesi gerektiğini söyledi. Burhan Özfatura da, mahalli ve merkezi yönetimlerin uyumlu çalışması gerektiğinden böyle bir hareketin gerekli olduğunu ifade etti.⁶²⁹ Bu açıklamayı müteakiben Özal’ın dediği gibi, hükümetin güvenoyu almasından kısa bir süre sonra ANAP Sakarya milletvekili Nihat Akpak ve 9 arkadaşı yerel seçimlerle ilgili TBMM’ye bir yasa önerisi sundu. Komisyonunda görüşülecek öneriye göre, genel seçimlerdeki yüzde 10’luk barajın aksine, belediye seçimlerinde çoğunluk sisteminin uygulanması öngörüldü. Ayrıca, seçimlerin her beş yılda bir mayıs sonu veya haziran başında yapılması teklif edildi.⁶³⁰

Komisyonunda, iktidar ve muhalefet partileri arasında seçime katılacak partiler hakkında anlaşmazlık çıktı. HP İstanbul milletvekili İbrahim Ural ve arkadaşlarının Seçim Yasası’nın partiler için öngördüğü “*seçimden 6 ay önce illerin yarısında teşkilat kurmuş olmak ve kongre yapmak*” koşulunun ilk seçimlerde aranmamasını isteyen önergesi 7’ye karşı 10 oyla reddedildi. Öte yandan, HP İzmir milletvekili Hüseyin Aydemir tarafından verilen bir önerge ile de yasa önerisinde 3 Haziran olarak gösterilen seçim tarihinin Ekim’e alınması istendi. Ancak, bu önerge de ANAP’lı üyelerin oyları ile kabul edilmedi. Bunların yanı sıra, yasada öngörülen % 10’luk barajın değiştirilmesi önerisi de benimsenmedi.⁶³¹ Öncesinde, Turgut Özal teşkilat kurma ve kongre yapma şartıyla ilgili yaptığı açıklamada, muhalefet partilerini hedef aldı: “*Daha önce neredeydiler? Seçim kanunu vardı ve bu şartlar kanunda yazılıydı. Bunu bilmiyorlar mıydı? Ağustos’tan beri kongrelerini niye yapmadılar?*”⁶³²

İktidarın, seçimden 6 ay önce partilerin illerin yarısında teşkilat kurmuş olup kongre yapmaları gerekliliğini ifade eden önerisi, en çok da kendilerini ilgilendiren Meclis dışında olan muhalefet partilerince eleştirildi. Eleştirinin odağında Turgut Özal vardı. Konuyla ilgili yazılı bir açıklama yapan SODEP Genel Başkanı Erdal İnönü, içinde bulunulan özel siyasi şartlara dikkat çekerek seçime girmelerinin tabii

⁶²⁸ “Enflasyon 84 Sonunda Yüzde 30’a İndirilecek”, **Milliyet**, 12 Aralık 1983, s. 11.

⁶²⁹ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁶³⁰ “Yerel Seçimler 5 Yılda Bir Haziran Ayında Yapılacak”, **Yeni İstanbul**, 3 Ocak 1984, s. 1.

⁶³¹ “Anavatan, SODEP ve DYP’yi Komisyonunda Engelledi”, **Milliyet**, 5 Ocak 1984, s. 7.

⁶³² “Özal: Öbür Partiler Kongre Yapma Şartını Bilmiyorlar Mıydı?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Ocak 1984, s. 10.

olduğunu ifade etti: “Anayasaya göre yerel seçimlere katılma hakkı bütün siyasi partilere eşit şartlarda tanınmalıdır. Seçim yasasındaki hükümler bu yolda yorumlanmalıdır. Bu, şimdi kurmaya çalıştığımız demokrasinin gereği olduğu gibi, ülkede barış içinde, huzur içinde kalkınma isteyen milletimizin de önde gelen isteğidir. Bir parti liderinden, başka bir partiye yardım etmesi normal şartlarda beklenemez. Fakat bir başbakanın özellikle bugünkü şartlarda bütün partilere eşit haklar sağlaması ihmal edemeyeceği bir görevdir.” DYP Genel Başkanı Yıldırım Avcı ise, “Özal gerçekten mucizeler yarattığına inanmakta ise, bunun millet önündeki hesaplaşmasından da kaçınmamalıdır”⁶³³ dedi. Ancak, Meclis dışındaki partilerin tepkisini çeken öneri sürpriz bir şekilde bir gün sonra değiştirildi ve DYP, RP ve SODEP gibi 34 ilde teşkilatlanan partilerin büyük kongre yapmadan ilk yerel seçimlere girmesinin önü açılarak seçimin 25 Mart 1984 tarihinde yapılması kararlaştırıldı.⁶³⁴ Meclis dışındaki partilerin seçime girişine izin verilmesinde, Erik Jan Zürcher’e göre, iktidar partisi “kısmen, (bu işe karşı çıkan) muhalefeti bölme amacını taşıyordu.”⁶³⁵ Feroz Ahmad’a göre ise, seçim tarihinin olabildiğince erkene alınmasının arka planında ANAP’ın muhalefete, az bir propaganda süresi tanıma düşüncesi yatmaktaydı.⁶³⁶ Esasında ANAP siyasi bir hamle ile rakiplerini zamansız ve aniden yakalayıp, onların seçimlerde ciddi birer rakip olmasını engellemek istedi.

TBMM’deki görüşmeler sırasında muhalif parti temsilcileri ANAP’lılara tepki gösterdiler. Tepkilerinin merkezinde seçim için “acele” hareket edildiği görüşü vardı. MDP adına söz alan Kâmran İnan, iktidar partisinin demokrasiyi aşındırdığını söyledi: “Kesintiden henüz yeni çıkmış demokraside eşit hak ve imkân sağlamaktan uzak bir acelecilikle, Mart ayı gibi seçim yapılmasını imkânsız hale getiren bir tarihte seçime gitmek, demokrasiyi işlemez hale getirmek demektir. Bu aceleliğin nedeni, yoksa alınan ekonomik tedbirlerin gerçek yüzünün bir süre sonra ortaya çıkacağı ve millet desteğinin yitirileceği endişesi midir? Bunun izahı var mıdır? (...)Siz demokrasiyi yaralayıcı işler yapıyorsunuz. Biz 1960’a, 1971’e, 1980’e yeniden gelmek istemiyoruz. Dışarıda kalan partilerin gölgesinden korkarak onların

⁶³³ “İnönü, Yerel Seçimlerin Tarihi Gecikmeden İlan Edilmelidir, Dedi”, **Yeni İstanbul**, 5 Ocak 1984, s. 1.

⁶³⁴ “Özal, Seçim 25 Mart’ta Hodri Meydan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Ocak 1984, s. 1.

⁶³⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev., Yasemin Saner), İletişim Yayınları, 32. Baskı, İstanbul 2016, s. 408.

⁶³⁶ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev., Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2009, s. 225.

seçime girmesini zorlaştırıcı tedbirlere başvurmak demokrasiye saygısızlıktır.” HP adına konuşan Turan Bayazıt da, acele etmenin gereğinin olmadığını, zira yasaların yerel seçim için bir yıl süre verdiğini ifade edip ANAP’ın oy çokluğuna güvenmemesi gerektiğini dile getirdi: “Milletvekillerine bu sabah (dün) dağıtılan bu teklifi okumadan oy verdirmek istiyorsunuz. Unutmayın ki, iki muhalefet partisinin aldığı oylar, sizin aldığınız oylardan fazladır. İktidar buradaki parmak gücüne dayanmak istiyor. Bunun sorumluluğu büyüktür. Elinizi vicdanınıza değil, parmağınızı izanınıza koyunuz.” İki muhalefet partisinden eleştirilerini yanıtlayan ANAP milletvekili Orhan Ergüder ise, aldıkları kararın demokrasi için önemine vurgu yaparak şu karşılığı verdi: “Biz tüm partilerin seçime girmelerini kararlaştırdık. Biz telaş içinde değiliz. Siz niye telaşlanıyorsunuz? Millet bize lütfettiği iktidarı ortaya koyup seçime gidiyoruz. Bundan büyük demokrasi olur mu? Biz mahalli idarelere de demokrasinin gelmesi için acele ediyoruz. Biz korkmuyoruz da siz neden korkuyorsunuz? Yoksa dışarıdaki partiler mi sizi korkutuyor?”⁶³⁷

Mehmet Keçeciler ise seçimin iklim şartlarından dolayı en erken Mart ayında yapılabildiğini izah etti. Ayrıca, amaçlarının oyları bölmek olmadığını, demokrasiyi yerleştirmek olduğunu belirterek, “Siyaset rayına otursun, Meclis başka, millet başka olmaz. Bizden başka Meclise giren partiler milleti temsil etmiyor. Önlerini açalım”⁶³⁸ düşüncesinde olduklarını ifade etti. İki tarafın değerlendirmesine bakıldığında, meseleyi tamamen farklı açılardan ele aldıkları görülmektedir. Meclis içi muhalefet, ANAP’ı iktidar gücünü kendi lehine kullanmakla itham ederken, ANAP’lılar ise demokrasi ve millet adına önemli bir adım attıklarını iddia ettiler. Ancak gerçek olan şu ki, bu “acil seçimin” en fazla yarayacağı parti ANAP’tı. Yani demokratik sistemin gelişmesinin yanında ANAP’ın menfaatinin de büyük önemi vardı.

Meclis’teki görüşmelerin sonunda HP ve MDP milletvekilleri salonu terk ederken, daha sonra yapılan oylamada 39 ana ve 9 geçici maddeden oluşan yerel seçim yasa tasarısı, ANAP’lıların oylarıyla kabul edildi.⁶³⁹ Salonda bağımsız milletvekilleri Bülend Ulusu, Cafer Tayyar Sadıklar ve Sebahattin Özbek ise hazır bulunmadılar.⁶⁴⁰ Yasa tasarısının kabulünden sonra Başbakan Turgut Özal bir

⁶³⁷ “Özal, Seçim 25 Mart’ta Hodri Meydan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Ocak 1984, s. 10.

⁶³⁸ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁶³⁹ “SODEP ve DYP de Yerel Seçimlere Katılıyor”, **Milliyet**, 6 Ocak 1984, s. 8.

⁶⁴⁰ “Özal, Seçim 25 Mart’ta Hodri Meydan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Ocak 1984, s. 10. Bu üç isim hükümete güvenoyu vermişti.

konuşma yaptı. Muhalefetin oylamaya katılmayışını tenkit eden Özal, “katılımcı demokrasinin olmayışından duyduğu üzüntüyü” dile getirdi: “Gönül çok arzu ederdi ki, muhalefete mensup arkadaşlar da şu sıralarda otursunlar ve teklif bu kadar kısa zamanda değil, gece yarısına kadar tartışılarak bitirilseydi.” Özal ayrıca, demokrasiye geçiş adımının süratle tamamlanması gerektiğini, yerel seçimlerin de bunun bir parçası olduğunu belirtti: “Vatandaşımız maalesef mahalli idarelerden şikâyetçidir. O idarecileri değiştirerek şikâyete cevap bulamayız. Bu bakımdan, seçimlerin yapılması ve mahalli idarelerin tabii idarecilerine kavuşması lazımdır. İktidar partisi olarak başka partilere yardımcı olmak durumunda değildik.”⁶⁴¹ Bu son sözler, ANAP’ın kendi menfaatlerini öncelediğini göstermektedir.

Özal yıllar sonra konuyla ilgili yaptığı açıklamada ise, HP ve MDP’nin böyle bir hamleye tepki göstereceklerini bildikleri için planlarını “son anda” kamuoyuyla paylaştıklarını açıkladı. Bu hamlenin de, “suni” olarak nitelendirdiği HP ve MDP’nin sonunu getirdiğini ve yerlerine “gerçek partilerin siyaset sahnesine çıktığını”⁶⁴² söyledi. Fakat gazeteci Hasan Cemal seçime Meclis dışındaki partilerin girmesine izin verilmesinin ardında, Özal’ın PİAR’a yaptırdığı bir anketin etkili olduğunu ifade etti. Buna göre, ANAP’ın muhtemel bir seçimde yüzde 37,5 oy oranıyla birinci olacağını görülmesinden bir gün sonra, SODEP, DYP ve RP’nin de seçimlere katılmalarını öngören yasa önerisi bir “baskın havasında” Meclis’te kabul edildi. Özal’ın Meclis dışındaki partilere seçime giriş imkânı tanımada Hasan Cemal’e göre ayrıca, “Hayır derse yasakların gölgesinde yapılmış olan 6 Kasım’dan sonra, yerel seçimler de haklı olarak şaibeli” duruma gelecekti. Bu durum, hem yurtiçi hem yurtdışında ANAP’ın demokratlığı üzerine gölge düşmesine sebep olabilecek bir yaklaşım olurdu.⁶⁴³

Bu arada, Özal seçim tarihinin 25 Mart olmasının da kendisinin bir taktiği olduğunu ve bunun da “tuttuğunu” belirtti: “Herkes seçime DYP ve SODEP girecek mi? meselesini konuştu. (...)Ve bir gün seçim tarihini söyleyip konuyu Meclise getiriverdim. Seçim tarihini bir hafta önce telaffuz etseydim, bu defa dikkatler bu yöne çevrilecekti.”⁶⁴⁴ ANAP’ın burada, daha önce de ifade edildiği gibi, salt demokrasi için hareket etmediği, kendi siyasi hesabını da düşündüğü anlaşılmaktadır.

⁶⁴¹ “SODEP ve DYP de Yerel Seçimlere Katılıyor”, **Milliyet**, 6 Ocak 1984, s. 8.

⁶⁴² Barlas, s. 69.

⁶⁴³ Cemal, ss. 57-59.

⁶⁴⁴ Donat, s. 70.

Diğer taraftan, 5 Ocak'ta ANAP'lı milletvekillerinin oyları ile kabul edilen yasa tasarısı 11 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından veto edilerek Meclis'e geri gönderildi. *“Baraj sistemi, büyükşehir yönetimlerinin hukuki statüsünün kararnameyle düzenlenecek olması, belediye meclisi ile il genel meclisi üyelerinin nüfusa göre temsilde eşitsizlik görülmesi anayasaya aykırı bulunmuştur.”* Ayrıca, vetonun gerekçeleri şöyledir:

- *“Yasanın geçici 5. maddesinde öngörülen büyükşehir yönetiminin hukuki statüsünün seçimden önce yasa gücünde kararnamelerle düzenlenmesi ancak yetki kanunuyla mümkün olabilir. Oysa yasada bu düzenlemenin amacı ve süresi açıklıkla belli olmadığı gibi kapsamı, ilkelerinin ne olacağı hakkında herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.*
- *Geçerli oy toplamının 1/10'una tekabül eden sayının partilerin ve bağımsız adayların aldıkları oy sayısının ayrı ayrı çıkarılması, eşitlik ilkesine, gerçekleşmiş iradeye ve kanunlara göre geçerli sayılmış oyların ayrı bir düzenlemeyle geçersiz sayılması gibi aykırı bir sonuç doğuracaktır.*
- *Büyükşehir belediye meclislerinin belediye hudutları içindeki ilçe belediye meclislerinden 5'te bir oranında alınacak üyelerden oluşacağı göz önünde tutulduğundan nüfusu 5-100 bine kadar olan yerlerde üye sayısının 25, nüfusu 100-250 bine kadar olan beldelerde üye sayısının 29 olarak tespiti farklı nüfuslu ilçelerin büyükşehir belediye meclisinde aynı sayı ve 5'er üye ile temsil edilmeleri sonucunu doğuracaktır. Bu sonuç, demokrasi, egemenlik ve eşitlik ilkelerine aykırı düşecektir.*
- *Yasanın 2. maddesinde, anayasanın 67. maddesinde öngördüğü serbestlik esasına yer verilmemiştir.”*

Geri gönderilme gerekçesinde ayrıca, *“yasa metninde bazı eksiklikler ve uygulamada aksaklıklar yaratabilecek noktalar bulunduğu ifade edildi. Köy ve belediye kanunlarının bazılarının yürürlükten kaldırılmasıyla uygulamada boşluk doğacağı bildirildi.”* Yerel seçimlerin ertelenmesi halinde Anayasa'nın erteleme süresini bir yılla sınırladığı kabul edilen metinde ise, böyle bir sınırlamaya yer verilmediği belirtildi. Yerel seçimlerin ertelenmesinin veya öne alınmasının bir karar ile değil, yasa ile sağlanacağı belirtilerek kabul edilen metindeki ifadelerde, *“yanlış yorum ve değerlendirmelere”* neden olabileceği anlatıldı. Ayrıca, büyükşehir belediyelerinden ne anlaşıldığı, buralardaki başkan adaylarının nasıl saptanacağı, seçim kurullarının nasıl çalışacağı, mahalle ihtiyar heyeti üye sayısının kaç olacağı ve oy pusulalarının nasıl düzenleneceği konusunda eksik ve hatalı düzenlemelere yer verildiği de bildirildi.⁶⁴⁵

Evren'in bu kararına ilk tepkiler kısa oldu. Başbakan Özal kararı sükûnetle karşılayıp *“Hayırlı olsun. Yeniden görüşürüz”* demekle yetinirken, kanunu daha

⁶⁴⁵ “Yerel Seçim Yasası TBMM'ye Geri Gönderildi”, **Milliyet**, 12 Ocak 1984, s. 6.

önce tek birleşimde görüşerek kabul eden TBMM İçişleri Komisyonu'nun Başkanı Necat Tunçsiper ise, “Böyle bir kararı bekliyorduk. Kanun metninde gramer hataları vardı. En geç bir hafta içinde tekrar çıkarırız” diyerek gelişmeyi değerlendirdi. İktidar cephesinden bu değerlendirmeler gelirken, muhalefet partileri sonucu olumlu karşıladılar. MDP Grup Başkanvekili Arif Atalay, “Biz kanunun geri gönderilmesi için müracaatımızı yapmıştık” derken, SODEP Genel Başkanı Erdal İnönü de, “(...)şüphesiz TBMM görevini yerine getirecektir. Tabii karşılıyoruz” sözleri ile konuya yaklaşımını ifade etti. Cumhurbaşkanı eski Vekili İhsan Sabri Çağlayangil ise, tüm siyasi partilerin seçime katılmasının yolu açılarak, tam demokratik ortamda yapılacak seçimin tartışmaları bitireceğini söyledi.⁶⁴⁶ HP Genel Başkanı Necdet Calp ise, “Mahalli İdareler Seçim Kanunu, birçok sakıncayı bünyesinde ihtiva ediyordu” diyerek, seçimin tarihinden ziyade içeriğine yönelik bir eleştiride bulundu. MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp de vetoyu, “yerinde bir karar”⁶⁴⁷ olarak değerlendirdi. ANAP dışından gelen açıklamalara bakıldığında, seçim için henüz uygun şartların oluşmadığı ve dolayısıyla erken olduğu görüşünün ortaya çıktığı görülmektedir.

TBMM’de seçim tarihinin 25 Mart 1984 olarak belirlenmesine karşın, YSK Başkanı İsmet Yanıkömeroğlu yaptığı açıklamada, seçimlerin bu tarihe kadar yetişmesinin zor olduğunu belirterek, “Niye bu kadar aceleyle getirildi bilmiyorum. Kış kıyamette seçimin 25 Mart’a yetiştirilmesi çok zor”⁶⁴⁸ deyip seçim hazırlığı konusunda sıkıntıya girebileceklerini ifade etti. YSK Başkanı’nın bu açıklamasına ise ANAP cephesinden tepki gecikmedi ve Mehmet Keçeciler’den cevap geldi. ANAP Genel Başkan Yardımcısı, seçimlerle ilgili kararı millet adına TBMM’nin verdiğini ancak, kanun çıkarılırken teknik hesapların da dikkate alınacağı belirterek, “İyi organize olursa, seçimlerin 25 Mart tarihinde yapılmaması için hiçbir neden yoktur”⁶⁴⁹ dedi. Tüm bu açıklamaların ardından TBMM’de bir kez daha görüşülen yasa tasarısı 112 ret oyuna karşı, 205 kabul oyuyla yeniden Meclis’ten geçti.⁶⁵⁰

Bir taraftan seçimler yaklaşırken diğer taraftan HP ve MDP Anayasa Mahkemesi (AYM)’ne ayrı ayrı başvuruda bulunarak, Mahalli İdareler Seçim Kanunu’ndaki altı maddenin Anayasa’ya aykırı olduğu iddiasıyla iptalini istediler. İki ayrı raporda konuyu inceleyen bazı raportörler yüzde 10’luk barajın Anayasa’ya

⁶⁴⁶ “Evren, Mahalli Seçim Kanununu İptal Etti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 12 Ocak 1984, s. 10.

⁶⁴⁷ “Yerel Seçim Yasası TBMM’ye Geri Gönderildi”, **Milliyet**, 12 Ocak 1984, s. 6.

⁶⁴⁸ “Yanıkömeroğlu: Yerel Seçim 25 Mart’a Yetişmez”, **Milliyet**, 15 Ocak 1984, s. 6.

⁶⁴⁹ “Keçeciler: Seçimler 25 Mart’ta Yapılabilir”, **Yeni İstanbul**, 17 Ocak 1984, s. 1.

⁶⁵⁰ “İsteyen Anayasa Mahkemesine Gider”, **Milliyet**, 18 Ocak 1984, s. 1.

aykırı olduğu yolundaki iddiaları haklı bulurken, diğerleri ise aykırı olmadığını savundular. Partilerin TRT'deki propagandalarını kısıtlayan yasa hükmünün Anayasa'ya aykırı olduğu iddialarına da farklı yorumlar geldi. Aynı şekilde büyük kent belediyelerinin kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenmesi ve YSK'ya seçim tarihinin belirlenmesi için yetki veren hükmün Anayasaya aykırı olduğu yönündeki iddialara da raportörler farklı yaklaştılar. Bunların aksine, iki raporda da, 25 Mart 1984 seçim tarihine herhangi bir itiraz gelmedi.⁶⁵¹

Nihayet AYM iptal başvurusu ile ilgili kararını verdi. Yasa, oyçokluğuyla Anayasa'ya uygun bulundu. Konuyla ilgili açıklamada bulunan Başbakan, “*Memnun olmadım diyemem, hayırlısı olsun. Bundan sonrası seçim artık*” dedi. Meclis içi muhalefetten de benzer yorumlar geldi. HP Genel Başkanı Necdet Calp, “*Yargı kararına saygılıyız*” şeklinde konuşurken, MDP Genel Başkan Yardımcısı Doğan Kasaroğlu da, mahkemenin kararına saygılı olduklarını ifade etti.⁶⁵² Böylece, seçimlerin ANAP'ın istediği tarihte yapılmasının önünde bir engel kalmadı.

b. Adaylar ve Kampanya Dönemi

Seçim üzerinde bazı tartışmalar yaşanırken, partiler bir yandan aday belirleme bir yandan da seçim gezileri düzenlemekle meşguldü. Seçimlere katılacak altı parti, yedekleriyle birlikte toplamda 236 bin 609 aday göstereceklerdir. Bunların 1597'si belediye başkanı, 2279'u il genel meclisi üyesi ve 187 bin 297'si de belediye meclis üyesi olacaktır.⁶⁵³ Mahalli İdareler Kanununa göre, partiler köy ve mahalle muhtarlıkları ile köy ve mahalle ihtiyar heyetleri için aday gösteremeyeceklerdir. YSK seçim döneminin başlangıç tarihini 16 Şubat 1984 olarak açıkladı.⁶⁵⁴ Bu tarihte başlayacak seçim propaganda döneminde iktidar ve muhalefet partisi mensuplarına birtakım yasaklar getirildi. Örneğin, hükümet yetkilileri ve milletvekilleri her ne olursa olsun makam aracı kullanmayacaklardı.⁶⁵⁵ Diğer yandan, 16 Şubat-23 Mart tarihleri boyunca saat 19-20.30 arasında haber bültenleri içinde, seçime katılacak siyasi partilere ait metinler radyo ve televizyonda “Seçim Haberleri” olarak yayınlanacaktı.⁶⁵⁶

⁶⁵¹ “Anayasa Mahkemesi, Yerel Seçimi Yarın Görüşecek”, **Milliyet**, 27 Şubat 1984, s. 7.

⁶⁵² “Yerel Yönetimler Seçim Yasası Anayasaya Uygun Bulundu”, **Milliyet**, 2 Mart 1984, s. 6.

⁶⁵³ “Partiler 236 Bin 609 Aday Gösterecek”, **Yeni İstanbul**, 4 Şubat 1984, s. 5.

⁶⁵⁴ “Mahalli Seçimlerde 700 Bin Aday Çekişecek”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Şubat 1984, s. 10.

⁶⁵⁵ “Seçim Dönemi Yasakları Başlıyor”, **Yeni İstanbul**, 16 Şubat 1984, s. 1.

⁶⁵⁶ “Geçici Aday Listeleri 22 Şubat'ta İlan Edilecek”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Şubat 1984, s. 10.

ANAP iktidar olmanın da sağladığı avantajla, illere görevlendirilen bakanların o şehirlere giderek hükümetin icraatlarını anlatma kararı aldı. Ayrıca, televizyondan da yasalar çerçevesinde 16 Şubat'a kadar yararlanılması düşünüldü.⁶⁵⁷ İktidar olmanın avantajı konusunda Mehmet Keçeciler yaptığı açıklamada, “*Seçime iktidar olarak girmenin avantajlarını inkâr etmek mümkün değil. Ama dezavantajları da var. (...) Kıymetli elemanlarımızın bir kısmını hükümete verdik. Partide olsalar seçime katkıda bulunacaklardı*”⁶⁵⁸ dedi. ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar ise, “uyumlu” adaylar ile çalışmanın avantajına değindi. Taşar, kastının yerel yöneticilerin ANAP’lı olması olmadığını belirterek şöyle konuştu: “*Dikkat buyurulursa, uyumda ölçü olarak parti farkından söz edilmemektedir. Sadece uyum söz konusudur. Biz, memlekete hizmet anlayışımızı benimseyen herkesle işbirliği yaparız. Esas olan hizmettir. Mahalli idarelerin bizimle işbirliği, uyumu elbette arzu edeceğimiz bir husustur.*” ANAP bir taraftan da adaylarını belirlemeye başlamıştı. ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar, adaylarda iş bitiricilik, çalışkanlık ve dürüstlük gibi özellikler aradıklarını söyledi.⁶⁵⁹ İlk adım üç büyük şehirde atıldı. İstanbul’da Bedrettin Dalan, Ankara’da Mehmet Altınsoy ve İzmir’de Burhan Özfatura aday gösterildi.⁶⁶⁰ Özfatura, aday olmak istememesine rağmen Turgut Özal’ın yoğun ısrarı sonucu bu kararı aldı.⁶⁶¹ Diğer adayların belirlenmesi için ise, Merkez Karar Yönetim Kurulu (MKYK) Turgut Özal’ın başkanlığında toplandı. Özal yaptığı açıklamada, adayların en kısa zamanda belirlenmesini umduğunu söyledi.⁶⁶² Genç bir kadro ile aday listesi oluşturan ANAP’ta, adayların yaş ortalaması 44’tür.⁶⁶³ Kesin aday listeleri YSK tarafından 5 Mart’ta ilan edildi.⁶⁶⁴

Bu arada, Yankı dergisi tarafından ANAP’ın 51 ilde ve ilçelerinde gösterdiği adayların 12 Eylül öncesi parti kökenleri üzerine bir araştırma yapıldı. Buna göre, AP’li 60, CHP’li 12, MHP’li 11 ve MSP’li 3 isim aday gösterilmiştir. Bu istatistik de ANAP’taki dört eğilim anlayışını yansıtmaktadır. Diğer yandan, eski partilerle resmi herhangi bir bağı olmamakla birlikte sağ görüşlü adaylar da önemli bir orana

⁶⁵⁷ “Partiler Ağır Toplarını Saflarına Çekiyor”, **Milliyet**, 4 Şubat 1984, s. 6.

⁶⁵⁸ Donat, **Yavuz Donat’ın Vitrininden 3**, s. 85.

⁶⁵⁹ “Taşar: Seçim Yapılır, Herkes Yerini Bilir”, **Yankı**, 16 Ocak 1984, Sayı: 668, s. 8.

⁶⁶⁰ “Vatandaş Akıllıdır, Hizmet Edecekleri Tanır”, **Milliyet**, 14 Şubat 1984, s. 7.

⁶⁶¹ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁶⁶² “Özal, Eskinin Devamı Değiliz”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Şubat 1984, s. 1.

⁶⁶³ “İnönü: Kırgınlık Oldu Ama Hepsini Unuttuk”, **Milliyet**, 24 Şubat 1984, s. 7.

⁶⁶⁴ “Kesin Aday Listeleri Bugün İlan Edilecek”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Mart 1984, s. 10.

sahiptir.⁶⁶⁵ Çıkan tablo hakkında Mehmet Keçeciler, dört eğilim anlayışına uygun bir şekilde en dengeli dağılımın ANAP'ta olduğunu fakat aday tespitinde adayların geçmişte hangi partili olduklarına hemen hemen hiç bakmadıklarını, bilgi, beceri ve iş bitirici yönlerinin olup olmadıklarına dikkat ettiklerini söyledi.⁶⁶⁶ Bu açıklama da, ANAP'ın bir önceki seçimde olduğu gibi bu seçimde de “iş bitirici” adaylara odaklandığını göstermektedir.

Yerel seçim kampanyasında parti liderleri bizzat meydanlara inerek vatandaştan vaat karşılığı oy istedi. ANAP ayrıca, iktidar olmanın getirdiği avantajla seçimlerden önce gecekondulara sahiplerine tapu dağıtırken, imar affına da imza attı.⁶⁶⁷ Bunun yanı sıra, birbirlerine göndermede bulunmaktan da kaçınmadılar. Yozgat'ta konuşan Özal, 6 Kasım seçimleri öncesinde HP lideri Calp ile girdiği “köprüyü sattırman” polemikleriyle ilgili, “İstedikleri kadar söylesinler. Biz bu hesabı millete verdik. Görürler satar mıyız, satmaz mıyız? Başka bir söz bilmiyorlar. Bu millet Anavatan'ı iktidara getirdi. Ayağımızda bağ yok. İstedığımız gibi hızlı koşuyoruz” diyerek, tek başına iktidar olmanın avantajlarını kullanacaklarını işaret etti. Ayrıca, bu seçimde ilk kez yarışacağı partilere, özellikle de DYP'ye göndermede bulunan ANAP Genel Başkanı, “Biz milliyetçi-muhafazakâr partiyiz. 6 Kasım'da seçime giremeyen partiler, ‘Biz seçime girseydik, oyları alacaktık’ dediler. Yalancı pehlivanlar gibi ortada dolanıyorlar. Hodri meydan. Bu millet akıllı millettir. Bize parti kurarken ‘yüzde 5 alamazsınız’ dediler. Rey alamayacaklarını kendileri de çok iyi biliyorlar. Bir kısmı da ‘Ah Anayasa Mahkemesi bunu bir bozsa’ diyorlar. Bir kısmı da birleşmiş, radyo ve televizyondan Anavatan'a hücum ediyorlar” çıkışını yaptı. Ayrıca, SODEP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün yerel seçimler için kendisine yaptığı ziyaret için de, “Beni ziyarete geldi. ‘Bizi bu seçimlere sokmaya ricaya gelmiştim’ dedi. Aynen öyle. ‘Soktuk’ dedim. ‘Biliyoruz’ dedi. Çok teşekkür etti. Onu da itiraf etti. Yani gelmesinin ana sebebini politikacı gibi değil, saf saf söyledi”⁶⁶⁸ açıklamasında bulundu.

Erdal İnönü de, Özal'ın “yalancı pehlivan” sözü ve kendisiyle görüşmesi hakkında Isparta'da şunları söyledi: “Benim saf saf kendisine teşekkür ettiğimi

⁶⁶⁵ “Eski Siyasiler Tekrar Politikaya Soyundu, **Yankı**, 27 Şubat 1984, Sayı: 674, s. 4.

⁶⁶⁶ “Keçeciler: Mücadele, Eskilerle Yeniler Arasında”, **Yankı**, 27 Şubat 1984, Sayı: 674, ss. 4-5.

⁶⁶⁷ Özlem Eştürk, **Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Hatay 2006, s. 51.

⁶⁶⁸ “Özal: Millet Erken Seçim Değil, İş İstiyor”, **Yeni İstanbul**, 29 Şubat 1984, s. 1-5.

söylüyor. Aynı toplantıda Sayın Başbakan da saf saf, 'Bu seçimleri kazanacağımızı anladık. Onun için girmeye karar verdik' demişti. Pehlivanların birbirlerine hitap etmeleri bu işin iyi geçeceğine ve gerçekten önemli sonuçlar vereceğine en belirgin işaretidir. Bu söylenenler, rakiplerin birbirlerine el-ense çekmelerinden başka bir şey değil. Rakibimin gücünü anladım. Bu gücün de bizi yenmeye yetmeyeceğini herkes görecektir."⁶⁶⁹ İnönü bu süreç ve Özal'la görüşmesi hakkında hatıralarında ise şunları yazmıştır: "Önce, muhalefetin anayasadan ya da demokrasinin yerleşmiş geleneklerinden kaynaklanan bir hakkını kabul etmeyen bir havaya giriyor. Böyle bir yanlış yapmayacağını belirten demeçler vererek muhalefeti, 'Ne yapsak da bu engeli aşsak!' kaygısına düşürüyor. Sonra bu hakkın kendi uygun gördüğü biçimde kullanılmasına olanak veren bir tasarıyı birdenbire getirdiğinde, muhalefet, önemli bir hakkını geri aldığı izlenimi içinde, gelen tasarıyı eksiklerine aldırmandan kabul ediyor. (...)TBMM'de yerel seçim kararı verildikten sonra, 6 Ocak'ta Başbakan ve Meclis Başkanı ile yaptığım görüşmeler birer nezaket ziyaretine dönüştü. Başbakan'ın kabulünde (...)gene basın önünde birbirimize güzel sözler söyledik. Ben seçimlere bütün partilerin katılmasından memnun olduğumu söyledim. Özal bana teşekkür etti ve demokratik düzene geçişte herhangi bir şüpheye yol açmamayı, seçimi kazanıp kaybetmenin önünde gördüklerini belirtti. Ben de 'Bu sözleri, yaklaşan seçimlerde bütün partilere eşit işlem yapılacağına güvencesi olarak kabul ediyorum' diye ekledim."⁶⁷⁰

Bu arada, Milliyet gazetesi belli aralıklarla bağımsız araştırma şirketi PİAR'a, 6 Kasım seçimlerinde olduğu gibi, anketler yaptırmaktaydı. Oy oranlarında 6 Kasım'a göre (seçime giren partiler içinde) düşüşler olsa da, anketlerin genel eğilimi ciddi biçimde bir değişiklik göstermemiştir. Örneğin, 24 Ocak 1984 tarihinde yayımlanan ankette, ANAP: % 34,6; SODEP: % 20,9; HP: % 14,2; DYP: % 9; MDP: % 5,6; Belirsiz: % 14,2 dağılımı görülmektedir.⁶⁷¹ Yaklaşık bir ay sonra yapılan ankette de şöyle bir tablo ortaya çıktı: ANAP: % 34,6; SODEP: % 26; DYP: % 11,4; HP: % 9; MDP: % 3,3 ve RP: % 2,2.⁶⁷²

⁶⁶⁹ "Gerçek Pehlivanı 26 Mart'ta Göreceğiz", **Milliyet**, 1 Mart 1984, s. 6; Milliyet Gazetesi-PİAR işbirliği ile belli aralıklarla yapılan anketlerde ANAP'ın rakiplerine üstünlük sağlandığı görülmektedir. Örneğin, "Adaylar Genel Eğilimi Değiştirmede", **Milliyet**, 28 Şubat 1984, s. 1.

⁶⁷⁰ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler-2**, Yorum Kitapları, İstanbul 1998, s. 384.

⁶⁷¹ "Seçimlere Katılan Üç Parti de Oy Kaybediyor", **Milliyet**, 24 Ocak 1984, s. 1.

⁶⁷² "Adaylar Genel Eğilimi Değiştirmede", **Milliyet**, 28 Şubat 1984, s. 1.

Yapılan anketlerde ANAP'ın oylarını koruduğu görülürken, solda yer alan HP'nin oylarında yaşanan erimeye karşılık, SODEP'te yüzde 5'lik bir artış görülmektedir. Öte yandan, sağ kesimde de, MDP'nin azalan oylarına karşılık DYP'de bir artış söz konusudur. HP'nin düşüşüne işaret eden bu tablo ANAP yöneticileri tarafından olumlu olarak değerlendirilirken, Turgut Özal tam tersi yönde düşünüyordu. Özal'ın arzusu, kendisi için daha ciddi rakip olan solun yükselen değeri SODEP'in hızını kesip HP'nin 1983 genel seçimlerindeki gücünü muhafaza etmesiydi.⁶⁷³ Hatta Özal bununla ilgili bir de strateji geliştirdi. Buna göre, DYP ile polemige girilmeyip DYP Genel Başkanı Yıldırım Avcı'nın sözlerine yanıt verilmeyecekti.⁶⁷⁴ Bunun yanı sıra, ANAP yönetiminde gerçekleşen değişiklikler sağ seçmen oylarını muhafaza etmeye yönelik olarak değerlendirildi. Bu amaçla, Mehmet Keçeciler genel başkan yardımcısı olurken, Cemil Çiçek de Yozgat'ta avukatlık yapmasına rağmen Merkez Karar Organı'na seçildi. Ayrıca, dört eğilim anlayışı çerçevesinde Güneş Taner de genel başkan yardımcılığına getirildi.⁶⁷⁵ Bu arada, PİAR'ın 6 Mart'ta yayınlanan 8. anketinde oy dağılımı şöyle çıktı: ANAP % 31,7; SODEP: % 26,3; DYP: % 12,7; HP: % 9,7; MDP: % 4,3; RP: % 3,4; Belirsiz: % 11,9.⁶⁷⁶ Seçime üç hafta kala ANAP'ın yaklaşık 3 puanlık bir gerileme yaşadığı görülmektedir. Turgut Özal ise, bu anketin yayınlanmasından bir gün sonra yaptığı açıklamada adeta rakiplerine meydan okuyarak iktidar olmanın avantajına değindi: *"Genel seçimlere benzer bir heyecan var. Bize karşı alaka eskisinden daha fazla. Belki bunda iktidar olmanın rolü var. Vatandaşın istediği birtakım meselelerin ancak bizim tarafımızdan çözülebileceği kanaati yerleşmiş olabilir. Vatandaş geçtiğimiz dönemde ciddi olarak iktidara karşı 'şunu yanlış yaptın, şunu doğru yapmadın' gibi bir düşüncede değil. Seçimlere daha önümüzde 20 gün var. 20 günde şöyle olabilir, böyle olabilir. Onu bilemem ama yarın seçim olsa, biz belediyeleri ve meclis üyeliklerini % 50'nin üzerinde alırız. Hepsinin toplamı bizim kadar çıkmaz."*⁶⁷⁷

Diğer yandan, seçim stratejisini 1983'te ANAP'a giden kendi seçmenlerini geri kazanmak olarak belirleyen DYP ise, *"Bizim kitlemiz 6 Kasım'da Anavatan'a oy verdi. Şimdi onları yavaş yavaş geri almak lazım. Bunun için de Özal'ın tökezlemesi, eleştirilmesi, vatandaşın Özal'a oy verdiğine pişman olması gerekiyor. Bu da biraz*

⁶⁷³ Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 3**, s. 86.

⁶⁷⁴ Yavuz Donat, "Sancının Sebebi", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Mart 1984, s. 3.

⁶⁷⁵ "ANAP Sağ Seçmeni Tutma Peşinde", **Yankı**, 2 Ocak 1984, Sayı: 666, s. 8.

⁶⁷⁶ "ANAP Oylarında Gerileme Görüldü", **Milliyet**, 6 Mart 1984, s. 1.

⁶⁷⁷ "Özal: MEYAK Kesintilerinin Yarısını Bu Ay Vereceğiz", **Milliyet**, 7 Mart 1984, s. 3.

zaman alır. Erken ve sert çıkışlarda bulunursak, Anavatan'a gidenleri kemikleştiririz. Sonra onları geri çekmek zorlaşır"⁶⁷⁸ anlayışı ile hareket etti. Yani DYP sabırla ve siyasetin kuralları içindeki hamlelerle ANAP'a giden AP oylarını "ait olduğunu düşündüğü" mecraya yöneltmek istedi. Ancak, DYP'li siyasetçi Cevdet Aykan'a göre ise, bu dönemde seçmenlerle yaptıkları konuşmalarda "yasaklı demokrasi olmaz" yönündeki söylemler vatandaş nezdinde yeterli karşılığı bulmamıştı.⁶⁷⁹ Aykan'ın ifadelerinden, seçmenin yenilik aradığı ve bunu da ANAP'ta bulduğu söylenebilir. Ayrıca, ANAP daha yeni iktidar olduğu için yıpranma seviyesi de çok düşüktür.

Öte yandan, bu seçimde Man Ajans ile yola devam edildi. Propaganda, "Devlet yönetimine olduğu gibi, belediyelerin yönetimine de kendini hazırlamış tek partinin ANAP olduğu" temeli üzerine kuruldu.⁶⁸⁰ Ayrıca, "particiliğin" değil, hizmet anlayışının ön plana çıkması istendiği vurgulandı. Bunun için "Hangi siyasi görüşte olursanız olun, bu Pazar (25 Mart 1984) oyunuzu Anavatan Partisi'ne verin"⁶⁸¹ sloganı geliştirildi. Propaganda kapsamında, 1983 genel seçimleri öncesinde olduğu gibi, videokasetler ile de halka ulaşılmaya çalışıldı. Bunun içinde ANAP'lı belediye başkanlarını tanıtan bölümler, hükümet icraatları ve Özal'ın on dakikalık bir konuşması vardı. Ayrıca, hazırlanan üç kitap ve bir milyon takvimin de teşkilat vasıtasıyla halka ulaştırılması kararlaştırıldı.⁶⁸² Seçim otobüslerinde de, ANAP'a uyarlanan "Arım balım peteğim/Anavatan çiçeğim" şarkısı çalındı. Şarkıda geçen "Bilsem ki öleceğim/Yine onu seçeceğim" sözlerine Nail Güreli'den bir tenkit geldi. Güreli şarkıda ölümden bahsedilmesini, 12 Eylül'ün izlerinin henüz tam olarak silinmediği bir dönemde uygun görmemiştir. Bu sözlerle "alttan alta" seçmene alternatifsiz olduğu mesajı verilmek istenmiştir. Güreli böyle bir mana çıkardığı şarkıyla ilgili iktidar partisine "Yani ya öleceğiz, ya Sayın Özal'ı seçeceğiz öyle mi?"⁶⁸³ diyerek tepki gösterdi. Bunun dışında, radyo da 1983'teki genel seçimlerde olduğu gibi, propaganda aracı olarak kullanıldı. Seçim haberleri bölümünde bildirileri yayınlanan ANAP ve diğer partilerin bir konuya kaç defa değindikleri aşağıdaki tablodadır (Tablo 4):

⁶⁷⁸ Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 3**, s. 75.

⁶⁷⁹ Cevdet Aykan, **Demokratik Süreç ve Anılar 1946-2000**, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2003, s. 357.

⁶⁸⁰ Özkan, s. 71.

⁶⁸¹ Tokgöz, s. 187.

⁶⁸² Yavuz Donat, "Sancının Sebebi", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Mart 1984, s. 3.

⁶⁸³ Nail Güreli, "Şakayla Karışık", **Milliyet**, 23 Mart 1984, s. 2.

Tablo 4. Partilerin Radyoda Değindiği Konular⁶⁸⁴

Konu	ANAP	DYP	HP	MDP	RP	SODEP
Milli İrade/Demokrasi	-	5	4	2	3	5
11 Eylül/Eskinin Eleştirisi	-	-	4	5	-	-
Ekonomi	11	-	-	1	8	14
Anarşi ve Terör	-	-	-	1	1	-
Parti Lideri/Gezi Tanıtma	4	19	11	12	10	-
Parti Amblemi Tanıtma	-	2	7	3	2	8
Aday Tanıtma	2	3	15	6	8	8
Yerel Sorunlar	10	-	-	-	-	8
Çiftçi/Köylü	1	3	2	8	-	2
Sağ, Milliyetçilik/Antikomünizm	-	1	-	4	-	-
İşçi Sorunları/Varlıklı Sınıflar	1	3	2	3	3	2
Esnaf	1	2	-	2	-	2
Pahalılık	-	1	1	1	-	1
İşsizlik	-	2	1	1	-	1
Dar Gelirli	7	5	3	7	-	5
Manevi Değerler	-	5	4	9	25	-
Kamu Yönetimi/Bürokrasi	24	-	-	-	2	1
Karşıt Partilerin Eleştirisi	1	32	29	22	11	22

Tablo 4 incelendiğinde, ANAP'ın iktidar partisi olmasının da etkisiyle hayat pahalılığı, işsizlik ve terör konularına değinmediği görölmektedir. Dar gelirli kesimin sorunlarına ise, sol partiler olan HP ve SODEP'ten daha fazla değindiği görölmektedir. Ayrıca, rakiplerin eleştirisi de sadece bir kere yapılarak, radyo üzerinden bir polemige girilmekten kaçınıldığı görölmektedir. Tabii aynı şeyin meydan konuşmaları için söylenemeyeceği de bir gerçektir. Yerel sorunlara da en fazla değinen partinin ANAP olduğu görölmektedir. Ağır bürokrasiden de en fazla şikâyet eden parti olan ANAP, parti programıyla doğru orantılı bir şekilde yerel seçimlerde de bu konuya eğilmiştir. Öte yandan, muhafazakâr eğilimli bir parti olunmasına rağmen herhangi bir şekilde manevi konulardan söz edilmediği de dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan, her ne kadar liderler öncesinde seçim meydanlarına çıksa da, propaganda dönemi 13 Mart'ta başladı. Bu tarihten 24 Mart saat 18'e kadar siyasi parti ve bağımsız adayların kanunda belirlenen sınırlar içinde propagandalarını

⁶⁸⁴ "Partiler Değişik Konuları Önemседiler", **Yankı**, 2 Nisan 1984, Sayı: 679, s. 10.

yapmaları mümkün kılındı.⁶⁸⁵ İstanbul, Ankara ve İzmir’de miting yapmayacak olan ANAP, onun yerine bu şehirlerdeki gecekondu mahallelerinde Turgut Özal’ın da bulunduğu seçim otobüsüyle dolaşma kararı aldı.⁶⁸⁶

Turgut Özal propaganda döneminin başlamasıyla ilk mitingini Çankırı’da gerçekleştirdi. Halka eski siyasilere yolundan gitmemelerini söyleyen Özal, daha sonraki seçimlerde de başvuracağı gibi, kendilerine oy vermemeleri halinde halkı 1980 öncesine dönmekle bir nevi “tedirgin” veya “tehdit” etmiş aksi halde, 1980 öncesindeki gibi ekonomik sorunlarla karşılaşacaklarını iddia etmiştir. Muhalefeti proje üretmemekle suçlayan ANAP lideri sözlerini şöyle sürdürdü: “*Gelin, Türkiye’nin meselesini nasıl hallederiz, onu konuşalım, münakaşa edelim. Hanginizin daha iyi çözümü varsa, koyun ortaya diyorum. Maalesef koyamıyorlar. Çünkü bu, bilgi ister, tecrübe ister. Bunları ortaya koyamadıkları için meseleleri konuşma noktasına getiremiyoruz. Birbirimize çamur atmanın âlemi yok. Ama atıyorlar.*”⁶⁸⁷

Muhalefete eleştirilerini seçime sayılı günler kala Kars’tan da sürdüren Başbakan, DYP’yi muhatap almadığını, SODEP’i tenkit etmesinin de HP’ye destek olma anlamına gelmediğini ifade etti. Gazetecilerin, söylemlerini sertleştirdiğini belirtmeleri üzerine ise, “*Ne yapalım, sonuna geldik. Onların istediği ortamı yaptık, bakalım görelim*”⁶⁸⁸ şeklinde konuşarak, “siyasetin kuralları” içinde olması gerektiği gibi davrandığını söyledi. Diğer yandan, Özal’ın sertleşmesi ile ilgili bu sözlerine Mersin’den yanıt veren Erdal İnönü, Özal’ın kaybetme korkusunu yaşadığı için bu tutumu takındığını iddia etti.⁶⁸⁹ Ragıp Batumlu ise, siyasilere karşılıklı bu tür söylemlerinin, birbirlerine “*çamur atmalarının*” seçmenleri üzdüğünü belirterek, yerel yönetimlerle ilgili projelerin gölgede kaldığını yazdı.⁶⁹⁰

Propaganda döneminin son haftası Ege bölgesine giden Başbakan, İzmir’de, daha önce de belirtildiği gibi, gecekondu semtlerini ziyaret etti. Aynı zamanda, gecekondu'lara gelen ilk başbakan oldu.⁶⁹¹ Ancak miting yapılmayacağına dair daha önce ifade edildiğinin aksine, Saat Kulesi’nin olduğu meydana bir miting düzenlendi. Kalabalık bir halk kitlesine seslenen Özal, yine muhalefete çattı ve şu

⁶⁸⁵ “Seçim Dönemi Yarın Başlıyor”, **Yeni İstanbul**, 12 Mart 1984, s. 1.

⁶⁸⁶ “Özal: Bizde Emanet Oy Olup Olmadığını Bu Seçimde Görecekler”, **Milliyet**, 14 Mart 1984, s. 6.

⁶⁸⁷ “Eskilerin Yolundan Gitmeyin”, **Yeni Asır**, 15 Mart 1984, s. 4.

⁶⁸⁸ “Özal: SODEP’e Çatmam, HP’ye Destek Değil”, **Yeni İstanbul**, 17 Mart 1984, s. 1-5.

⁶⁸⁹ “Başbakan Ayıp Ediyor”, **Yeni Asır**, 18 Mart 1984, s. 4.

⁶⁹⁰ Ragıp Batumlu, “Aman Dikkat!..”, **Yeni İstanbul**, 24 Mart 1984, s. 1.

⁶⁹¹ “Başbakan Gecekondu’da”, **Yeni Asır**, 21 Mart 1984, s. 1.

sözleri sarf etti: *“Siyasi rakiplerimiz ANAP ve Özal dışında bir laf etmiyorlar. Çünkü can derdine düşmüşler. Şunun şurasında dört gün kaldı. Dört gün sonra sen sağ, ben selamet!”* Ayrıca, çözüme kavuşturduklarını söylediği gecekondular sorunu üzerinden bir kez daha rakiplerini hedef aldı: *“Türkiye’de yıllardır sosyal adaletsizliğe göz yumuldu. Yıllardır edebiyatı yapılan gecekondular meselesini nasıl iki ayda çözümleyiverdiğimizizi gördünüz. Konut yapımı için de gerekli kaynağı yine iki ay içinde bulduk.”*⁶⁹² Diğer yandan, partisinin seçimlerde 1700 belediyeden yüzde 60’ını, yani 1020 tanesini kazanacağını iddia eden Başbakan, il genel meclis üyeliklerinde bu oranın daha da yüksek olacağını tahmin ettiğini söyledi. Bunun yanı sıra, İstanbul, Ankara ve İzmir’i de kazanacaklarını ifade etti.⁶⁹³ Bu arada, ANAP’ın seçime az bir süre kala gecekondulara tapu uygulamasına Mümtaz Soysal tepki gösterdi. Bu tür bir belgenin verilmesi için birtakım kanuni şartların sağlanması gerektiğinin altını çizen yazar, kurum ve kurullarla *“kısa vadeli hesaplar uğruna oynadığını”* iddia ettiği ANAP yönetiminin bu tür hamleleriyle devleti *“zedelediğini”* ifade etti.⁶⁹⁴

Yerel seçim sürecinde yabancı basına da konuşan Başbakan Turgut Özal, BBC’ye verdiği demeçte ilk kez erken genel seçimden bahsetti. Fakat bunun da bir şartla olacağını ifade etti: *“Yeniden ekseriyetle kazanmışız, ondan sonra buna kimsenin söz söyleyecek hali mi olur? Ne münasebet. Erken seçim ancak ve ancak eğer onlar bizden fazla üyelik alırlarsa, başkanlık alırlarsa, o vakit belki düşünülebilir. O da yerel seçimdir. Yerel seçimin erken seçimde bir rolü olmaz aslında. Onu da ifade edeyim. Fakat şunu da söylüyorum. Hiç kimse hayale kapılmasın. Biz bu seçimden daha başarılı çıkacağız. Görünen köy kılavuz istemez.”*⁶⁹⁵

Diğer yandan, partilerin önemli bir kısmı son kozlarını İstanbul’da oynadı. ANAP, SODEP ve HP genel başkanları İstanbul’un ilçelerine giderek vatandaşın adayları için oy istedi. İstanbul Belediye başkanı adaylarını tanıtan Turgut Özal, Bedrettin Dalan için ANAP’ın seçim mottosuna uygun bir şekilde, *“İşte iş bilir, iş*

⁶⁹² “Son Üç Gün”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Mart 1984, s. 10

⁶⁹³ “ANAP’lı Belediye Başkanları Çalışmazsa İstifa Ettiririz”, **Yeni Asır**, 21 Mart 1984, s. 4.

⁶⁹⁴ Mümtaz Soysal, “Ciddiyetsizlik”, **Milliyet**, 24 Mart 1984, s. 2.

⁶⁹⁵ “Özal: Erken Seçim, Muhalefet Bizden Çok Oy Alırsa Düşünülebilir”, **Milliyet**, 23 Mart 1984, s. 7.

bitirir, yapıcı arkadaşımız. İstanbul Belediye Başkanı adayımız Bedrettin Dalan”⁶⁹⁶ ifadelerini kullandı.

2. Seçim ve Sonuçlar

6 Kasım 1983 genel seçimlerinden daha fazla partinin ve bunun yanı sıra bağımsız adayların yarıştığı yerel seçim, 25 Mart 1984 tarihinde gerçekleştirildi. Sonuçlar aslında yayınlanan anketlerdekine benzer çıktı. Özal’ın propaganda döneminde söylediği ve “hem 12 Eylül öncesini hatırlatan hem de istikrar vadeden ‘Muhafif 5 parti içinde eski kavga günlerini özleyenler var. En az 20 yıl iktidarda kalacağız’ sözleri seçmen üzerinde istikrar vaatlerinin etkili olduğunu”⁶⁹⁷ gösterdi. İktidar partisi ANAP, en yakın rakibi SODEP’e büyük bir fark attı. Seçimle ilgili istatistikler Tablo 5’de verilmiştir.

İl Genel Meclisi Üyeliği Seçimleri

Seçmen Sayısı: 20. 187.978

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 18.379.917

Seçime Katılma Oranı: % 91.05

Geçerli Oy Sayısı: 17.691.253

Seçimi Yapılan Asil Üyelik Sayısı: 2.306

Seçime Katılan Bağımsız Aday Sayısı: 277

Tablo 5. 25 Mart 1984 Yerel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Üye Sayıları⁶⁹⁸

Partiler	Geçerli Oy	Oy Oranı (%)	Üye Sayısı	Üyelik Oranı (%)
ANAP	7.338.200	41.48	1.420	61.58
SODEP	4.139.139	23.40	506	21.94
DYP	2.344.131	13.25	188	8.15
HP	1.548.654	8.75	58	2.52
MDP	1.255.070	7.09	99	4.29
RP	778.622	4.40	14	0.61
Bağımsızlar	287.437	1.63	21	0.91
Toplam	17.691.253	100	2306	100

Tablo 5’e bakıldığında ilk dikkati çeken nokta, seçime katılım oranının yüksek olmasıdır. Diğer yandan, ANAP 6 Kasım’a göre iki sağ parti ile daha yarıştı (DYP ve RP), genel seçime göre oylarında yaklaşık yüzde 4’lük bir azalma oldu.

⁶⁹⁶ “Son 24 Saat”, **Milliyet**, 24 Mart 1984, s. 1.

⁶⁹⁷ Nedim Yalansız, “Merkez Sağda Turgut Özal Dönemi (1983-1989)”, **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, (Editörler: Bayram Kodaman-Süleyman Seydi vd.,), Isparta 22-24 Ekim 2008, s. 361.

⁶⁹⁸ **Resmi Gazete**, 26 Mayıs 1984, Sayı: 18412, s. 13.

DYP, aynı çizgide olduğu MDP'nin üstüne çıkarak sağ kesimde ikinci parti konumuna geldi. Diğer yandan SODEP, 6 Kasım'da sosyal demokratları temsil eden HP'den bir anlamda emanet oyları alarak ikinciliği elde etti. Ayrıca, bir önceki yerel seçimde (1977) CHP'nin kazandığı illerin çoğunu bu seçimde ANAP kazandı. Yine 1977'de sağ kesimin elde ettiği belediyelerin çoğu da ANAP'a geçti.⁶⁹⁹

Diğer yandan, 67 ilin 54'ünü ANAP, 8'ini SODEP, 3'ünü MDP ve 2'sini RP kazandı.⁷⁰⁰ 1701 başkanlığın ise 883'ünü ANAP, 238'ini DYP, 284'ünü SODEP, 106'sını MDP, 94'ünü HP ve 16'sını RP ve 80'nini de bağımsız adaylar elde etti.⁷⁰¹ 328 ilçede de galip gelindi.⁷⁰² Türkiye genelindeki başarısını üç büyük şehirde de gösteren ANAP'ta, İstanbul'da Bedrettin Dalan, Ankara'da Mehmet Altınsoy ve İzmir'de Burhan Özfatura seçimin galibi oldu.⁷⁰³ Özfatura, seçimi kazanmasında sürekli projelerden bahsetmesinin ve bilhassa Turgut Özal'ın yükselen ivmesinin büyük etkisi olduğunun altını çizdi.⁷⁰⁴

Seçimden büyük bir başarı ile çıkan ANAP'ta Turgut Özal yaptığı ilk açıklamada, bu sonucu dört gün önce dile getirdiğini ve normal karşıladığını ifade etti. Yeni Asır'dan Muammer Yaşar'a sonuçları değerlendiren Özal, SODEP'in ikinciliğini önemsemedi de, soldaki esas rakibinin HP olduğunu söyledi. Ama aslında burada SODEP'in başarısını parlatmak istemediği, gerçek rakibinin kamuoyunda bir anlamda reklamını yapmaktan kaçındığı anlaşılmaktadır: *“Ana muhalefet, erken seçim diye konuşulacak bir şey kalmadı. SODEP'in ikinci parti olması da bir şey ifade etmez. Bu koşulda birinci, ikinciye beş tur bindirmiş, onun ikinciliği neyi ifade eder? Ana muhalefet, Mecliste genel seçimle belli olmuştur. Yerel seçim sonuçlarına bakarak ana muhalefet SODEP'tir denilemez. Olsa olsa az bir yerel muhalefet var, çok az miktarda muhalefet var, denilebilir. Ana muhalefet de, yavru muhalefet de Meclistedir. Ana muhalefet HP, yavru muhalefet de MDP'dir. Beş partinin aldıkları oy nispetine bakarsanız, beşinin bir arada Anavatan Partisi etmediğini görürsünüz. Bunu zaten seçim kampanyamız sırasında söylemiştim.”* Sonuçlara bakıldığında, halkın tekrar 12 Eylül öncesinin ayrılıklarına düşmek istemediğinin anlaşıldığını belirten Özal, eski siyasi çizgilerle 6 Kasım'a göre daha fazla mücadele ettiklerini

⁶⁹⁹ “Piramit Tersine Döndü”, **Yankı**, 2 Nisan 1984, Sayı: 679, s. 4.

⁷⁰⁰ “Erken Seçim Reddedildi”, **Milliyet**, 27 Mart 1984, s. 1.

⁷⁰¹ **Resmi Gazete**, 26 Mayıs 1984, Sayı: 18412, s. 14.

⁷⁰² Eştürk, s. 52.

⁷⁰³ “ANAP'ın Zaferi”, **Milliyet**, 26 Mart 1984, s. 1.

⁷⁰⁴ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

beyan etti. Ayrıca, alınan sonuçlardan dolayı kibre kapılıp şımarmayacaklarının da altını çizdi.⁷⁰⁵ Özal ayrıca, bu seçimlerle beraber, ANAP'ın MDP ve HP gibi asker destekli parti olmadıklarını söyleyip *“12 Eylül zoruyla, 3 limite edilmiş parti arasından, koyunun olmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi misali seçilmiş olsaydık –ki diğer iki partinin öyle olduğu anlaşılıyor- bizim de ipimiz pazara çıkardı mahalli seçimlerde”*⁷⁰⁶ dedi. Mehmet Keçeciler ise, Meclis dışındaki partilerin seçime girmesinden dolayı 1983'teki genel seçimlerden yaklaşık 3 puan aşağıda oy almalarının normal olduğunu belirtti.⁷⁰⁷

Seçimi değerlendiren muhalefet partisi liderlerinin kimisi başarılı olduklarını söylerken, bazıları da sonuçları olağan karşıladıklarını dile getirdi. SODEP Genel Başkanı Erdal İnönü, *“Seçimlerde başarılı olduk”*; DYP Genel Başkanı Yıldırım Avcı, *“DYP gücünü ispat etmiştir”*; MDP Genel Başkanı Sunalp, *“Partizanlık seçimi etkiledi”* ve RP Genel Başkanı Ahmet Tekdal seçim sonuçlarını, *“Milletimizim kararını saygıyla karşılıyoruz”*⁷⁰⁸ şeklinde değerlendirdi.

Öte yandan, ANAP Genel Başkan Yardımcısı ve Seçim Başkanı Şadi Pehlivanoglu, seçimlerden bir yılı aşkın bir süre sonra ANAP'ın yayın organı olan Petek gazetesinde 6 Kasım 1983, 25 Mart 1984 ve bazı yerlerdeki yenileme seçimleriyle ilgili bir değerlendirme yazısı kaleme aldı. ANAP'ın başarısını perçinlediğini ifade ettiği makalesinde şu ifadelere yer verdi:

“İktidarlar icraat yaptıklarından yıpranırlar” şeklindeki siyasi kaide Anavatan Partisi için geçerli olmamıştır. Partimizin ilk seçimlerdeki durumunu koruduğu hatta büyük ilerleme kaydettiği görülmektedir. Anavatan Partisi'nin muvaffak olduğu ve Hükümetimizin icraatlarının yerinde olduğu vatandaşlarımızın bu seçimlerdeki oyları ile anlaşılmiştir. Vatandaşlarımız, 6 Kasım ve 25 Mart seçimlerine göre, Anavatan Partisi'ni daha güçlü kılmakta ve en büyük parti yapmakta kararlı görülmektedir. Ayrıca, Anavatan Partisi dışındaki partilerin hiçbirine iktidara yaklaşma fırsatını dahi milletimiz tanımamaktadır. Söz konusu tablodan, ‘Ben şu partinin devamıyım’ diyen hiçbir partiye itibar etmediği görülmektedir. Bunlara doğru dürüst bir parti olma şansının dahi verilmediği söylenebilir. Vatandaşlarımızın bazı mahfillerin ileri sürdüğü ‘erken seçim’ zaruretini Anavatan Partisi'nin tabanı kaydı diye reddettiği ve bunun gerçeğe ilgisi olmayan bir hayal mahsulü iddia olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu seçimlerde, Türk milletinin kararlı bir şekilde Anavatan Partisi'ne yöneldiği ortaya çıkınca, son seçimlerde bizim dışımızdaki partilerin, bu seçimlerde kendi güçlerini ortaya koyacaklarına, ‘iktidarı kaybettirelim’ sloganında birleşerek hareket ettikleri

⁷⁰⁵ “Özal: Şımarmayacağız”, *Yeni Asır*, 27 Mart 1984, s. 7.

⁷⁰⁶ **Genel Başkan ve Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Burdur Parti İl Merkezinde Yaptığı Konuşma**, Burdur 1985, s. 10.

⁷⁰⁷ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁷⁰⁸ “Liderler Sonuçları Değerlendirdi”, *Yeni İstanbul*, 27 Mart 1984, s. 1.

görülmektedir. Bizim dışımızdaki partiler son seçimlerde, Çanakkale/Yenice-Açakoyun'da ve Antalya/Kaş-Demre'de sırf Anavatan Partisi'ni kaybettirmek amacıyla bağımsız adayları açıkça desteklemişler ve Köyceğiz seçiminde zıt kutup olduklarını iddia eden iki siyasi parti bir araya gelmişlerdir. Bu bakımdan, Anavatan Partisi dışındaki partilerin seçimlerde aldıkları oyların bizatihi kendilerine ait olduğu hususu da şüphelidir."⁷⁰⁹

Pehlivanoğlu'nun değerlendirmesinde, bir taraftan kendi başarılarını vurguladığı, diğer taraftan da rakip partilerin adeta bir çaresizlik içinde olduklarını ve bu yüzden birtakım ittifak arayışlarına girdiklerini ifade ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, seçmenin rakiplerine teveccüh göstermeyerek, iktidara bir alternatif olamayacakları mesajını verdiğini belirtip bir nevi Turgut Özal'ın, "*Beşi bir ANAP etmedi*" sözünü farklı bir şekilde dile getirdi. Gazeteci Yavuz Donat'a göre de, propaganda döneminde Turgut Özal'ın performansı rakiplerine göre öne çıktı ve bu da sonuçlarda etkili oldu.⁷¹⁰ Milli Savunma eski Bakanı Hasan Esat Işık da, ANAP'ın 1983'teki genel seçimlere göre bir miktar oy kaybettiğini ancak, bundan daha fazlasını "*iç transfer*" dediği MDP seçmeninden aldığını söyledi. Işık'a göre MDP seçmeninin partisinden uzaklaşmasının sebebi, MDP'de bir gelecek görememesidir.⁷¹¹

Sosyolog Nur Vergin ise, sonuçları kendi alanından değerlendirerek, başarıda ANAP'ın, bir taraftan modern yaşamı isteyen diğer taraftan da geleneklerine bağlı kalmayı isteyen "*yeni nesil Anadolu*" insanına dokunmasının etkili olduğunu izah etti. Ayrıca, ANAP'ın başarı formülünü şöyle ortaya koydu: "*Türk sosyal tarihinin ezeli Batıcı-yenilikçi/geleneksel-gerici ikileminin yerine ANAP muhafazakâr modernliği önermiştir.*" "Özal faktörüne" de ayrı bir paragraf ayıran Vergin, halka dokunan bir lider olmasının seçmen nezdinde son derece olumlu etkiler bıraktığını vurguladı: "*İlk defa olarak bir başbakan kampanya sırasında mahalle sakinlerinin, gecekondulu seçmenin ayağına gitmiş, onlarla şakalaşmış, partisinin şarkısını söylemiş ve halk da koro halinde ona cevap vermiştir. (...) heyecana kapılmaması, sinirlenmeden, sükûnet ve vakar izlenimi vererek konuşması da temsil ettiği imaja uygundur.*" ANAP dışındaki etkenlere de değinen Vergin, özellikle sosyal demokrat kesimin adaylarının halkın anlayacağı dilden konuşmamalarının ve önceki sosyal demokrat belediyelerden memnun olmamalarının da tercihlerinde belirleyici

⁷⁰⁹ Şadi Pehlivanoğlu, "25 Mart 1984 Seçimlerinden Bu Yana Seçimlerin Analizi", **Petek**, Haziran 1985, Sayı yok, s. 2.

⁷¹⁰ Yavuz Donat, "26 Mart Raporu", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Mart 1984, s. 3.

⁷¹¹ "ANAP, Milliyetçi Cephe Zihniyetini Temsil Ediyor", **Yankı**, 2 Nisan 1984, Sayı: 679, s. 5.

olduğunu belirtti.⁷¹² Vergin özetle, halka yenilik sunan ANAP'ın ve bu imajı veren liderinin, seçimde olumsuz çağrışımlar yapan rakipleri karşısında üstünlüğü elde ettiği analizini yapmaktadır. Mehmet Barlas ise, genel seçimlerin üzerinden geçen dört aylık bir sürede seçmenin ANAP'ı başarılı olduğu için değil, “*başarılı olmasını istediği için*” desteklediğini ifade etti. Bunun yanı sıra, merkez sağın “*kesin liderinin*” Turgut Özal, büyük partisinin ise Anavatan olduğunu dile getirdi. Ayrıca, seçmenin yeniden 12 Eylül öncesi çalkantılı günlere dönmek istemediği mesajını da verdiğini belirtti.⁷¹³ Barlas özetle, seçmenin ANAP'ı yakından izlediğini dile getirdi. Sonuçları ANAP'ın kesin zaferi olarak değerlendiren Batumlu ise, ANAP'ın iktidarını güçlendirdiğini söyledi. Ayrıca, seçimden bir gün önce yayınlanan yazısına da göndermede bulunarak seçimlerin, “*övünme ve çamur atma yöntemlerinin geçer akçe olmadığını*” gösterdiğini ve Özal yönetimini “*rastlantı iktidar*” olarak görenlerin de “*boylarının ölçüsünü aldıklarını*”⁷¹⁴ iddia etti.

ANAP'ın kazandığı 54 il belediye başkanlıkları ve başkan isimleri Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6. ANAP'ın Kazandığı İl Belediye Başkanlıkları⁷¹⁵

İl	Belediye Başkanı
Ankara	Mehmet Altınsoy
Antalya	Yener Ulusoy
Aydın	Nevzat Biçer
Balıkesir	Ziyaeddin Tan
Bilecik	Mehmet Zeren
Bingöl	M. Sıtkı Boru
Bolu	Muzaffer Işın
Bursa	Ekrem Barışık
Çanakkale	Orhan Uğur
Çankırı	Mustafa Kale
Çorum	Necdet Diken
Denizli	Ziya Tıkıroğlu
Edirne	İbrahim Ay
Elazığ	Mustafa Temizel
Erzincan	Adnan Ercan
Erzurum	Necati Güllülü
Eskişehir	Sezai Aksoy

⁷¹² “Doç. Dr. Nur Vergin: ANAP Modern Muhafazakârlığı Önerdi”, **Yankı**, 2 Nisan 1984, Sayı: 679, s. 7.

⁷¹³ Mehmet Barlas, “Bazı Sonuçlar”, **Milliyet**, 27 Mart 1984, s. 1.

⁷¹⁴ Ragıp Batumlu, “Su Yüzüne Çıkan Gerçek”, **Yeni İstanbul**, 28 Mart 1984, s. 1.

⁷¹⁵ “Bu Bir Rekor: 67’de 54”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Mart 1984, s. 10.

Gaziantep	Ömer Arpacıoğlu
Giresun	Mehmet Larçın
Gümüşhane	Yalçın Kurt
Hakkâri	Şükrü Çallı
Hatay	Mahmut Alpagut
Isparta	Ziya Zeynelgil
İçel	Okan Berzeci
İstanbul	Bedrettin Dalan
İzmir	Burhan Özfatura
Kahramanmaraş	H. Ali Özal
Kastamonu	Ali Köse
Kayseri	Hüsamettin Çetinbulut
Kırşehir	Hakkı Göçer
Kocaeli	Necati Gençoğlu
Konya	Ahmet Öksüz
Kütahya	Oral Kiper
Malatya	Seyhan Semercioğlu
Manisa	M. Ertuğrul Dayioğlu
Mardin	E. İhsan Ensari
Muş	A. Kadir Turan
Nevşehir	Yahya Yılmaz
Rize	Bülent Koç
Sakarya	Erkal Etçioğlu
Samsun	Kemal Vehbi Gül
Siirt	Mahmut Çalakullu
Sinop	Aydın Atakan
Sivas	Bekir Timurboğa
Tekirdağ	Mahmut Çağlıyurt
Tokat	Hü dai Sayıbaş
Trabzon	Orhan Karakullukçu
Uşak	Şenal Öztop
Yozgat	Cemil Çiçek
Zonguldak	Zeki Çakan

C. İsmail Özdağlar Olayı

ANAP'ta, 1985 yılının Ocak ayında, Devlet Bakanı İsmail Özdağlar'ın rüşvet alıp görevini kötüye kullandığı iddiaları patlak verdi. Esasında, Türkiye'nin İran'dan aldığı petrolü yüksek fiyata iki denizcilik şirketine taşıdığı haberi 1984'ün Kasım ayında kamuoyunun gündemine gelmiş fakat İsmail Özdağlar ismi geçmemişti.⁷¹⁶ Bakanın isminin geçmesiyle birlikte konu ANAP içinde ciddi bir mesele olarak değerlendirildi ve bakanın cezaevine gitmesiyle sonuçlandı. İddia edilen suç, Devlet

⁷¹⁶ “7,5 Milyar Fazla Ödeme”, **Milliyet**, 16 Kasım 1984, s. 3.

Bakan İsmail Özdağlar'ın "sağladığı şahsi menfaat karşılığı, bakanlık görevini kötüye kullanmak suretiyle UM Deniz Nakliyat firmasının gemilerine akaryakıt sağlanmasıdır. Ayrıca diğer bir iddia da, bakanın, görevini yapan bazı bürokratları bu işlere engel olacağı gerekçesiyle görevinden almayı düşündüğüdür."⁷¹⁷ UM Deniz Nakliyat firmasının sahibi armatör Uğur Mengencioğlu, Devlet Bakanı İsmail Özdağlar'ın kendisinden 25 milyon lira⁷¹⁸ "rüşvet istediğine ilişkin bir ihbar dosyasını ANAP grubundan ve basından tanıdığı bazı isimlere iletmiştir."⁷¹⁹ Adnan Kahveci de, delil toplanması için bir teybi Mengencioğlu'na vererek ikilinin konuşmalarını kayda almasını istedi.⁷²⁰ İkili arasında geçtiği iddia edilen görüşme ise şöyledir:

Mengencioğlu: (...)Aldılar sağ olsunlar, arabayla getirdiler, içinde 25 var yarısıdır, aşığı yukarı yarısıdır. Öyle midir?

Özdağlar: Öyle, doğru.

Mengencioğlu: Öyledir. Öbürünü de önümüzdeki hafta vereceğim. Sıkışacağız yani. Oldu mu? Yalnız bir şey var. Gemilere yük vermiyorlar. Bakan Ocak ayında iki gemimize yük veriyorlar. Burası ağır şirket, iki gemisi olan şirket değil, 500 kişi çalışıyor.

Özdağlar: Biliyorum.

Mengencioğlu: Ama ben size yani, Yalçın malçın oynuyorlar (oynuyorlar) bunu.

Özdağlar: Şöyle söyleyeyim, Yalçın'la şey, Müfit işin iyice cılkını çıkardılar.

Mengencioğlu: Hah.

Özdağlar: Oraya adam arıyorum. Yılbaşından sonra atayacağım. Bildikleri için her şeye çomak sokmaya başladılar.

Mengencioğlu: Lütfen Ocak'ta bize iki gemi daha versinler. İki gemi verdiler topu topu. Filo duruyor. 210 milyon lira ben her ay aylık ödüyorum.

(Hayret belirten ıslık sesi)⁷²¹

Kahveci daha sonra ses kaydını Başbakan Turgut Özal'a dinletti. Özal da bu meseleyi ortaya çıkarıp çıkarmama hususunu düşündü ve kendi ifadesiyle, "Sonunda hukuk ve namus mantığı daha fazla galip geldi. Bana ve partime ne gelecekse gelsin,

⁷¹⁷ "İddia: Rüşveti Veren İhbarı Yaptı", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1985, s. 8.

⁷¹⁸ "Başsavcı: Özdağlar Suçlu", **Milliyet**, 13 Kasım 1985, s. 7.

⁷¹⁹ Donat, Yavuz Donat'ın Vitrininden 3, s. 175.

⁷²⁰ Betül Uncular, **İşte Böyle Bir Meclis 1983-1991**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 54.

⁷²¹ Tokatlı, ss. 60-61.

ben bunu ortaya çıkaracağım”⁷²² diyerek, harekete geçti. Ses kaydını 15-20 kez dinledikten sonra İsmail Özdağlar’ı evine çağırarak baş başa görüşen Özal, burada kendi ifadesiyle, rüşvet olayını “*itiraf*” ettirdi ve bakanının istifasını istedi.⁷²³ Fakat Bakan, Özal ile aralarında geçen diyalogu şöyle aktarmıştır:

“**Özal:** *İsmail bende bant var. İstersen dinletirim.*

Özdağlar: *İstemem. Hepsi komplo. Bunu bana nasıl yaparsınız? Sizinle hesaplaşırım. Bir armatöre mi inaniyorsunuz yoksa bana mı? Yazıklar olsun!*”⁷²⁴

Bunun ardından da, Özdağlar istifasını sundu. Ancak Özdağlar yaptığı açıklamada, istifa gerekçesinin sağlık sorunlarından kaynaklandığını söyledi. Fakat partisiyle yaşadığı birtakım sorunların da bu istifada etkili olduğu basına yansdı. Öte yandan, yerine Enerji Bakanı Cemal Büyükbaş getirildi.⁷²⁵ Özdağlar, Özal’ın, kendisine “*İstifa etmekte kararlı mısın, emin misin?*” diye sorduğunu da iddia etti.⁷²⁶ İstifayı kendisinin istediğini ifade eden Özal ise, “*Ciddi gördüğümüz bazı iddialar var. Meseleyi adalete intikal ettirdik*” dedi. Ayrıca, parti olarak gösterdikleri tutumun, yani kendilerinden bir ismi yargıya göndermelerinin, belki de Türkiye’de bir ilk olduğunun altını çizerek, bu davranışlarının “*partiyi ve hükümeti güçlendirdiğini*” düşündüğünü ifade etti.⁷²⁷ Ayrıca, kendisinin herhangi bir ismi itham etmediğini; teybi kimin alıp verdiğiyle ilgili basında çıkan haberlerin bir “*senaryo*” olduğunu söyleyen Özal, teypten başka da herhangi bir delil bulunmadığını açıkladı.⁷²⁸ Aslında, elde yazılı bir belge olmadan Başbakan Özal’ın bu adımı hızla atması da tartışılır. Herhangi bir evrak arayışı olup olmadığıysa meçhuldür. Bu arada, olayın taraflarından Uğur Mengencioğlu da Tercüman gazetesine açıklamalarda bulundu. Şikâyetlerini teleks notuyla Başbakan Özal’a bildirdiklerini ifade eden Mengencioğlu, “*yolsuzluk*” diye değerlendirdiği olayla ilgili şunları söyledi:

⁷²² Turgut Özal, bu olay olmadan önce de, denizcilik şirketleriyle ilgili Özdağlar hakkında bazı duyuruları aldığı ve kendisini uyardığını söylemiştir. Donat, **Yavuz Donat’ın Vitrininden 3**, s. 176.

⁷²³ Barlas, s. 71. Fakat Özal o dönemde basına yaptığı açıklamada, Özdağlar’a olayı itiraf ettirdiği ve Özdağlar’ın kendisinden özür dilemesi gibi haberlerin “hayal ürünü” olduğunu söylemiştir. “**Özal: Delil Olarak Sadece Bant Var**”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 10 Ocak 1985, s. 7; Ancak, ikili arasında yapılan görüşmede o ortamda bulunduğunu ifade eden Ahmet Özal, İsmail Özdağlar’ın pişmanlığını dile getirdiğini söyledi. Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

⁷²⁴ Gökmen, s. 118.

⁷²⁵ “Devlet Bakanı İçin Yolsuzluk İddiası”, **Milliyet**, 6 Ocak 1985, s. 1-7.

⁷²⁶ Uncular, s. 49.

⁷²⁷ “Her Meselenin Üzerine Ciddiyetle Gidiyoruz”, **Yeni İstanbul**, 7 Ocak 1985, s. 1-5.

⁷²⁸ “Özal: Delil Olarak Sadece Bant Var”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 10 Ocak 1985, s. 7.

“Biz, Devlet eski Bakanı İsmail Özdağlar’ın ve kendisine bağlı genel müdürlüklerin usulsüz uygulamalarından dolayı rahatsızdık ve kendileriyle devamlı sürtüşme halindeydik. Son olarak, 7-8 gün önce Sayın Başbakanımıza bir teleks notuyla yeniden şikâyet ettik ve deniz taşımacılığında yapılan bir usulsüz uygulamayı bildirdik.

(...)İran’dan normal ücretle taşıtacağın petrolü, usulsüz olarak program dışı fazla fiyata bir başka gemiye taşıtacaksın. Bu olmaz. Buna usulsüzlük, yolsuzluk derler. Biz bu bütün ikazlarımıza rağmen, ısrarla gerçekleştirilen yolsuzluğu şikâyet ettik.”⁷²⁹

Bu arada, hadise savcılığa intikal etti ve Uğur Mengencioğlu savcılıkta ifadeye gitti. Konuyla ilgili açıklama yapan Ankara Cumhuriyet Savcısı Altan Saysel, *“Bu rüşvet iddiası ile ilgili teyp bandı ve basında yer alan yazıları Ankara Cumhuriyet Savcılığı ihbar telakki ederek, Devlet eski Bakanı ve Manisa milletvekili İsmail Özdağlar’ın dışındakilerle ilgili olarak soruşturma açmıştır”⁷³⁰* diyerek, kamuoyunu bilgilendirdi. Olayın kamuoyuna yansımaları ile savcılığın soruşturma başlatması arasında çok kısa bir süre geçtiği göz önüne alınırsa, siyaset ve hukuk cephesinin meseleye gösterdiği hassasiyet ortaya çıkmaktadır. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi, herhangi bir yazılı belge olmadan böyle ciddi bir meselenin önce kamuoyuyla paylaşılıp sonra da yargıya intikal etmesi ilginç durmaktadır. Bu arada, Milliyet gazetesi iddianın gündeme gelmesinden iki gün önce Devlet Bakanı İsmail Özdağlar’ın kendilerine gönderdiği mal varlığı beyanını açıkladı. Buna göre Özdağlar imzalı belgede, Ankara’da iki apartman dairesi, 1979 model Honda ve 1980 model Renault otomobil, eşine ait bir miktar ziynet eşyası ve tasarrufları olan *“cüzi”* miktarda para olduğu yazılmaktaydı. Fakat gazete yaptığı araştırmada, kendilerine belirtilmeyen iki evinin daha olduğunu saptandığını belirtti.⁷³¹

Gazeteci Rauf Tamer de bu olayda bazı taşların yerine oturmadığını ifade etti. Örneğin, teypte sadece Özdağlar ve Mengencioğlu’nun değil başka isimlerin de seslerinin duyulduğunu ve bir rüşvet hadisesinin bu şekilde *“uluorta”* olmasının çok mantıklı görünmediğini dile getirdi. Bunun yanı sıra, teybi Adnan Kahveci’nin temin etmesinin de çok garip olduğunu, Mengencioğlu’nun niçin kendisinin bir teyp getiremediğini sorup teypteki seslerin de net olmadığını dile getirdi. Son tahlilde, Devlet Bakanı İsmail Özdağlar’ın yazılı bir delil olmadan böyle bir suçlama karşısında genç yaşta *“hayatının kaydığını”* söyledi.⁷³² Mehmet Barlas da, *“yargısız*

⁷²⁹ “Mengencioğlu ile Konuştuk”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Ocak 1985, s. 6.

⁷³⁰ “Kanunsuzluğa Karşı Kanunsuzluk”, **Milliyet**, 11 Ocak 1985, s. 7.

⁷³¹ “İşte Özdağlar’ın Malvarlığı”, **Milliyet**, 8 Ocak 1985, s. 6.

⁷³² Rauf Tamer, “Suç Aleti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Ocak 1985, s. 2.

infazdan” kaçınılması gerektiğinin altını çizirken, “*Eğer sadece iddialarla karar vermek mümkün olsaydı, şimdiden birden fazla suçlu bulmak kolaylaşırdı*”⁷³³ diyerek, temkinli olunması gerektiğine dikkat çekti. Teoman Erel ise, çok başka bir noktaya değindi. Asıl hedefteki ismin Turgut Özal olma ihtimalinin yüksek olduğunu dile getiren Erel, Özdağlar’ın Başbakan’a yakın bir isim olarak görülmesinden dolayı “*darbenin, Özal ailesine çok yakın görünen bir bakana isabet ettiğini*” ileri sürdü. Benzer bir olayın, Süleyman Demirel döneminde yeğeni Yahya Demirel’de meydana geldiğini hatırlattı ve şu kritik soruyu sordu: “*Sabırları zorlanan ve Özal’ı hükümetten ‘demokratik’ bir formülle düşürmek için menfez açmaya çalışanlar var mı?*” Ayrıca, Özdağlar’ın istifa “*ettirildiği*” gün ANAP’lı Vural Arıkan’ın söylediği, “*Fikir hayatımıza katkıda bulunacak bir hükümetin geleceğine inanyorum. Ben şahsım adına milletvekili olarak bu konuda gereken çabayı göstereceğim*” sözleri, Teoman Erel’e göre ANAP’ta eski AP ve CHP’li “*ılımlı*” bazı isimlerin parti içi iktidar mücadelesinde epey güç kazandıklarını göstermektedir.⁷³⁴

Diğer taraftan, konu ANAP içinde de hareketliliğe sebep oldu. İsmail Özdağlar hakkında soruşturma açılması için 40 ANAP milletvekilinin imzaladığı bir önerge hazırlandı. Konu hakkında 5 Ocak’ta gece yarısı çağrılan milletvekillerine ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler, “*Biliyorsunuz, Devlet Bakanı İsmail Özdağlar Başbakanımız tarafından istifa ettirildi. Sayın Özal bu işin çok ciddi olduğunu söyledi bana*” diyerek soruşturma önergesi hazırlandığını söyledi.⁷³⁵ Ayrıca, konuyla ilgili Halil Şıvgın da, “*Muhalefet nasıl olsa bu meseleyi gensoru veya soruşturma önergesiyle Meclise getirebilir. Biz buna meydan vermeden önergeyi vermeliyiz. Başbakan Özal da bu doğrultuda düşünüyor, takdiri gruba bırakıyor*” diyerek, muhalefetten önce meseleyi kamuoyunun gündemine getirmenin kendileri için daha doğru olacağını ifade etti. Bu açıklamaların ardından ikna olan milletvekilleri önergeye imza attı. Bu isimler şunlardır: Osman Doğan (Şanlıurfa), H. Fecri Alpaslan (Ağrı), Fahrettin Kurt (Trabzon), Kazım Oksay (Bolu), İhsan Tombuş (Çorum), Sezai Pekuslu (Ankara), Mümtaz Güler (Uşak), Cevdet Karakurt (Diyarbakır), Nihat Türker (Afyon), Süha Tanık (İzmir), Kamil Tuğrul Coşkunoglu (Ankara), Selim Kocaker (Tokat), Ali Topçuoğlu (Kahramanmaraş), Hazım Kutay

⁷³³ Mehmet Barlas, “Önyargısız Olmak”, **Milliyet**, 7 Ocak 1985, s. 1.

⁷³⁴ Teoman Erel, “Tesadüfler Zinciri”, **Milliyet**, 7 Ocak 1985, s. 6.

⁷³⁵ Keçeciler’in ifadesinde dikkati çeken husus, istifanın Özal tarafından yaptırıldığıdır. Oysa İsmail Özdağlar sağlık sorunları nedeniyle istifa ettiğini açıklamıştır. Uncular, s. 49.

(Ankara), E. Bülent Yalçinkaya (Kastamonu), Fuat Öztekin (Bolu), Aycan Çakıroğulları (Denizli), M. Ali Doğuşlu (Bingöl), Atilla Sin (Muş), Talat Sargın (Tokat), Barlas Doğu (Ankara), Alaattin Fırat (Muş), Mehmet Kaşıkçı (Kayseri), Mustafa Şahin (Kayseri), Birsal Sönmez (Niğde), İsmet Ergül (Kırşehir), Alpaslan Pehlivanlı (Ankara), Saffet Sakarya (Çankırı), Nabi Poyraz (Ordu), Osman Işık (Ankara), İsmail Saruhan (Ankara), Göksel Kalaycıoğlu (Ankara), Mehmet Budak (Kırşehir), Burhan Kara (Giresun), Halil Şıvgın (Ankara), Eyüp Âşık (Trabzon), Yeniay Köseoğlu (İstanbul), Mustafa Demir (Şanlıurfa) ve Şükrü Yürür (Ordu).⁷³⁶

İsmail Özdağlar hakkında verilen soru önergesi Meclis'te kabul edildi.⁷³⁷ Fakat Meclis Başkanvekili İskender Cenap Ege esasında bir meclis soruşturması için bir aylık dönem olduğunu, bu konunun ise 48 saatte Meclis'e getirildiğini söyleyerek⁷³⁸ acele edildiği imasında bulundu.

Adnan Kahveci ise konuyla ilgili yaşananları anlatırken, Özdağlar'ın planlı bir şekilde çalıştığını söyleyip meseleyi kendi penceresinden şöyle aktardı:

"O arkadaşımız ruhi yönden hastaydı. Büyük sorunları olan bir çocuktü. Devamlı, geleceğinden korkan, geleceğini başka şekilde garanti altına almak isteyen... Muhatap olduğu işadamlarından külliyetli para sızdırarak niyeti 2-3 milyar servet yapmaktı. Ama tahminim 150-200 milyon civarında aldığıdır.

(...)Özdağlar çok korkusuzdu. Yasaları biliyordu. Kimsenin suçüstü yapamayacağına güveniyordu. Başbakan ikaz etti, Semra Hanım ikaz etti. Mengencioğlu'nun ismini vererek ben ikaz ettim. Ben de komplo olabilir diye düşünüyordum. Bant olayından çok önce...

Mengencioğlu gelip de, 'Bu adam yine benden para istiyor' deyince, 'tespit ettirin' dedik. Aslında Özdağlar'ın tek hatası Başbakanın yanında itiraf etmesidir. Etmeseydi, yine kurtuluyordu. İtiraf edince zannetti ki, Başbakan dışarıya aksettirmeyecek.

(...)Bakanlığı, akçalı işlerle ilgili bir bakanlıktı. Her işi bir karşılıkla yapmaya kafaya koymuş. Çok organize ettiğini sonradan anladık. Bütün telefonlarına, ofisinde ne kadar telefon varsa teyp bağlatmış. Yaptığı bütün konuşmaları banda almış. Bir özel cihazla... (...)Herhalde uzun vadeli bir plan yapmış. Yakalanırsa elinde başkalarına karşı kullanacağı deliller olsun diye.

(...)Ben gayrikanuni müdahale ettiğimi itiraf ediyorum. Ama kanuni olarak müdahale imkânı yoktu. (...)Müdahale etmesek başka yerden patlak verecekti."⁷³⁹

İsmail Özdağlar ise bir kez daha açıklamada bulunarak, iddiaları reddetti:
"UM, sorunları olan bir nakliyat şirketi idi, pek çok kere telefonla ve yüz yüze görüşmüştük. Ama kesinlikle, tekrar ediyorum, rüşvet isteme hadisesi diye bir şey

⁷³⁶ "Başbakan İsteyince 40 İmza Atıliverdi", **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1985, s. 1-7.

⁷³⁷ "Karar Soruşturma", **Milliyet**, 11 Ocak 1985, s. 1.

⁷³⁸ Yavuz Donat, "Tokmağın Sesi", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Ocak 1985, s. 3.

⁷³⁹ Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 3**, ss. 176-179.

olmadı.”⁷⁴⁰ TBMM’deki konuşmasında ise, kendi vicdanının rahat olduğunu hatta olayın araştırılması yönünde tavır takınacağını ifade etti: “Bir yıl önce bu kürsüde yemin ederken, o an nasıl hayatımın en güzel, en mutlu anı idiyse, şu an da hayatımın en üzüntülü, en ağır anıdır. Yüce Meclis, devlet, şahsım ağır itham altındadır. Ciddi bir rahatsızlık geçirdim beş gün önce, olayları önemli ölçüde basından takip edebildim. Basının ortaya koyduğu tablo, gerçekten elem vericidir. Buraya sırf bir maksat için geldim. Gerçekten bu konuda en küçük teferruata varıncaya kadar, her türlü kademe, gerekirse merci kullanılarak, olayın tetkikini, canı yürekten arzu ediyorum. Ben vicdanen müsterihim. Oyumu da bu araştırmanın yapılması için kullanacağım. Sırf bu maksatla Meclise geldim. Hepinizi saygı ile selamlarım.”⁷⁴¹

14 Şubat 1985’te ise, 40 ANAP’lı milletvekilinin imzaladığı önerge üzerine soruşturma komisyonu kurulmasına karar verildi.⁷⁴² Burada ifadeye çağrılan Özdağlar, çıkışta basın mensuplarına yaptığı açıklamada, kendisinin hiçbir beyanatta bulunmaması için “uyarıldığını” söyledi.⁷⁴³ Bu arada, Meclis Soruşturma Komisyonu, Başbakan Özal’ı da dinledi. Başbakan 22 Nisan’da komisyona şu ifadeyi verdi: “Bir bakanlar kurulundan sonra Özdağlar’ı alıp Konuta çıktım. Teypteki konuşmaları anlattım. Bunların teybe alınmış olduğunu söyledim. ‘Herhalde o adam almış teybe’ diye tepki gösterdi birden. ‘Peki, bu işi niye yaptın?’ diye sordum. ‘Ben çocukluğumda çok sıkıntı çektim. Kendimi bir nevi emniyete almak istedim’ dedi. ‘Yarın bana istifanı gönder’ dedim. ‘Peki’ karşılığını verdi. Ertesi gün istifayı yolladı. Cumhurbaşkanı gidip durumu anlattım. Bir noktayı da unutmadan söyleyeyim. Para konusu. ‘Para bende, evde’ dedi. ‘Onu iade et’ dedim. Ne yaptığını bilmiyorum.”⁷⁴⁴

ANAP cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, muhalefetten de konuya ilişkin açıklamalar geldi. SODEP Genel Başkanı Erdal İnönü, bu olayın erken seçimin habercisi olduğunu söyleyip “Gerçekler ortaya çıkınca hükümet düşecektir. Bu olay meydana çıktığı zaman söylenen şeyler meydana çıkmadı. (...)Böyle bir hükümetin artık güven taşımadığı TBMM’de görülecektir”⁷⁴⁵ sözleriyle olayı değerlendirdi.

⁷⁴⁰ “Özdağlar: UM’dan Rüşvet Alma Diye Bir Olay Yok”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1985, s. 1.

⁷⁴¹ “Özdağlar: Müsterihim”, **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1985, s. 11.

⁷⁴² **Resmî Gazete**, 12 Ocak 1985, Sayı: 18633, s. 1.

⁷⁴³ “Komisyonda 5,5 Saatlik Sorgu”, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1985, s. 1.

⁷⁴⁴ Uncular, s. 54.

⁷⁴⁵ “İnönü: Özdağlar Olayındaki Gerçekler Hükümeti Düşürecek”, **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1985, s. 7.

Fakat SODEP'in de içinde bulunduğu muhalefet partilerinin iktidara yönelik eleştirilerine karşı çıkan Ragıp Batumlu, Turgut Özal'ın tutumunu takdir edip kendisini, *“İhbar ve iddialara önemle eğilip konuyu adalete intikal ettirmek suretiyle yasalara saygılı ve de olayların üstüne gitmekten çekinmeyen bir hükümet başkanı”*⁷⁴⁶ olarak tanımladı.

Öte yandan, 15 Mayıs 1985 tarihinde, TBMM Genel Kurulu, Soruşturma Komisyonu'nun raporunu görüşerek, İsmail Özdağlar'ın *“25 milyon TL rüşvet aldığı iddiası konusunda elde edilen delillerin mahkemece takdir olunduğu”* gerekçesiyle 311 oyla Yüce Divan'a gönderilmesine karar verdi. 3 isim hayır oyu kullanırken, 30 milletvekili de çekimser kaldı. Özdağlar ise yargılanması için kendine evet oyu verdi. Fakat Komisyon, Özdağlar'ın bu işlere engel olacağı gerekçesiyle bazı bürokratları görevden alması gibi ve devleti zarara uğratması gibi bir durumun olmadığına karar verdi.⁷⁴⁷

Genel Kurul'da savunmasını yapan Devlet eski Bakanı, olayın baştan sona *“komplo koktuğunu”* söyleyerek, hem Özal'ı suçladı hem de kendisinin parti içinde çekilemediğini iddia etti: *“Aylarca banttan başka delil yok derken, birden bire ikrar ettiğimin söylenmesi düşündürücüdür. ANAP kongresinde bana gösterilen büyük iltifattan sonra bu olay meydana gelmiştir.”*⁷⁴⁸ Bant kaydının da *“sahte”* olduğunu iddia eden Özdağlar, kesinlikle rüşvet almadığını ve masum olduğunu bir kez de Meclis'te ifade etti: *“(…)Bakanlığıma bağlı kuruluşlarda düzenlemeler yaparken ve petrol taşımacılığını ihale usulüne bağlama çalışmaları içindeyken, yıllar yılı bir sürü kaçakçılık olayına karışmış bir kişi, elinde sahte bir bantla ortaya çıkıyor. (...)Masum olduğum gerçeği ve bunun kamuoyunda bilinmesi beni rahatlatmaktadır. Adından bile nefret ettiğim bir kuruluş rüşvet almadım.”*⁷⁴⁹

1 Temmuz 1985'ten itibaren Yüce Divan'da yargılanmaya başlayan Özdağlar, 23 Ocak 1986 tarihindeki duruşmada Başbakan'a sert bir şekilde yüklenerek, *“Allah gecinden versin. Ölürken bile bana yaptığı haksızlığı mutlaka hatırlayacak, masum olduğumu tekrarlayıp duracaktır. Buna eminim”*⁷⁵⁰ dedi. 14 Şubat 1986'da kararını açıklayan Anayasa Mahkemesi, TCK'nın 211/1. maddesi

⁷⁴⁶ Ragıp Batumlu, “Eleştiride Ölçsüzlük”, **Yeni İstanbul**, 9 Ocak 1985, s. 1.

⁷⁴⁷ **Resmi Gazete**, 17 Mayıs 1985, Sayı: 18757, s. 1; “Özdağlar da Yüce Divan İçin Oy Verdi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Mayıs 1985, s. 10.

⁷⁴⁸ “Özdağlar: Komplo”, **Milliyet**, 16 Mayıs 1985, s. 12.

⁷⁴⁹ “Özdağlar da Yüce Divan İçin Oy Verdi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Mayıs 1985, s. 10.

⁷⁵⁰ “Köpekbalıyla Didişen Yunusum”, **Yeni Asır**, 24 Ocak 1986, s. 4.

uyarınca İsmail Özdağlar'ın iki yıl hapis, 30 bin lira para cezasına çarptırılmasına karar verdi. Yüce Divan kararında, Özdağlar'ın Mengencioğlu'ndan 25 milyon lira aldığı sabit olduğunu, ancak paranın hangi nedenle alındığı ve rüşvet anlaşmasına dayalı olup olmadığının “yeterli delillerle kanıtlanamadığını” belirtti.⁷⁵¹ AYM'nin olayın nedenini açıklayamaması, rüşvetin netliğinin ortaya açık bir şekilde konamaması da meseledeki soru işaretlerindedir.

Bu arada, mahkemenin kararının ardından İsmail Özdağlar 24 Şubat'ta milletvekilliğinden istifa etti. İstifa mektubunda şu ifadeler yer verdi: “*Son bir yıl içinde karşılaştığım olaylar ve TBMM'nin özellikle son bir yıl içinde çeşitli nedenlerle ortaya koyduğu tavır ve anlayış çerçevesinde bir milletvekili olarak artık yeterli olamayacağım inancıyla Manisa milletvekilliğimden istifa ediyorum. Allah bu devlete daima acısın, korusun, millete hep güzel günler göstere.*”⁷⁵² Eski bakanın istifası TBMM'de kabul edildi. 336 milletvekilinin hazır bulunduğu oturumda, 277 milletvekili Özdağlar'ın milletvekilliğinin düşürülmesi yönünde oy kullanırken, 52 üye çekimser, 7 üye de ret oyu verdi.⁷⁵³ Oylamadan sonra kısa bir değerlendirmede bulunan Turgut Özal, “*Umdüğümüz sonuç*”⁷⁵⁴ dedi. Cezaevine girmeden önce Emin Çölaşan'a konuşan İsmail Özdağlar, cezaevinde başına bir şey gelmeyeceğini bilse daha farklı şeyler söyleyeceğini ifade etti. İhanete uğradığını belirten Özdağlar, Turgut Özal'a da kızgın olduğunu söyledi. Kendisine yapılanın “*siyasi katliam*” olduğunu fakat bir nevi “*ahlaki bir sonla*” noktalandığını dile getirdi.⁷⁵⁵ Diğer yandan, Özdağlar tartışması siyasetin gündemine ara ara yeniden girdi. Örneğin, 1987 yılı bütçe görüşmeleri sırasında TBMM'de, İzmir Bağımsız milletvekili ve ANAP'tan eski Maliye ve Gümrük Bakanı ve ANAP kurucu üyesi Vural Arıkan, Başbakan'ın da bulunduğu Genel Kurul salonunda yaptığı konuşmada, konunun AYM'ye sevkinden sonra Turgut Özal'ın mahkeme üyelerini ziyaret edip lojman teklif ettiğini iddia etti. Bu sözler üzerine sinirlenen Özal, Genel Kurul'u terk etti. Adalet Bakanı Oltan Sungurlu ise, Arıkan'ın AYM'ye hakaret ettiğini söyledi.⁷⁵⁶ Bu konuşmanın yankısı sürdü ve AYM üyelerinden açıklamalar geldi. Üyelerden Yekta Güngör Özden, Başbakan Özal'ın AYM eski Başkanı Semih Özmert'i ziyaretinde

⁷⁵¹ “Özdağlar'a 2 Yıl Hapis”, **Milliyet**, 15 Şubat 1986, s. 8.

⁷⁵² “İstifa Etti, ANAP Rahatladı”, **Yeni Asır**, 25 Şubat 1986, s. 6.

⁷⁵³ **Resmi Gazete**, 7 Mart 1986, Sayı: 19040, s. 1; “Özdağlar 277 Oyla Gitti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Mart 1986, s. 12.

⁷⁵⁴ “Özdağlar Defteri Kapandı”, **Yeni Asır**, 6 Mart 1986, s. 6.

⁷⁵⁵ “Özdağlar Korkuyor”, **Hürriyet**, 7 Mart 1986, s. 15.

⁷⁵⁶ “Özal'ı Çıldırta İddia”, **Hürriyet**, 15 Aralık 1986, s. 3.

kendisinin de orada bulunduğunu ve bunun bir “nezaket” ziyareti olduğunu, iddiaların ise “yersiz” ve “gereksiz” olduğunu söyledi. AYM Başkanı Orhan Onar ise yaptığı açıklamada, kuruluş yasalarında lojman hakları olduğu için böyle bir taleplerinin olduğunu ve bunu da Özdağlar olayından önce, 1985 Şubat’ında Başbakanlık’a ilettiklerini⁷⁵⁷; karşıdan da olumlu cevabın iki ay sonra geldiğini belirtti. Bu iddiayı ortaya atan Vural Arıkan bir kez daha açıklamada bulunarak amacının, mevcut kanunda da yer alan, “*hâkim mütehasımından (tarafından) hiçbirisinin ziyaretine gitmez*” hükmünü hatırlatmak olduğunu dile getirdi.⁷⁵⁸ Bu arada, İsmail Özdağlar, “*iyi hali*” göz önünde bulundurularak, 9 ay 18 gün sonra, 30 Aralık 1986 tarihinde, Ankara Kapalı Cezaevi’nden, tamir atölyelerinden danışman olarak nakledildiği Keçiören İslahevi’nden tahliye oldu. Suçsuz olduğunu bir kez daha dile getiren Özdağlar, ülkede kolay kolay adam yetişmediğini söyleyip niçin sürekli “*halk çocukları ziyan edilir?*” diye de tepkisini dile getirdi.⁷⁵⁹

Özdağlar hadisesi, bilhassa ANAP açısından önem arz etmektedir. Zira henüz birinci yılı yeni dolmuş bir iktidar partisinde yaşanan gelişmeler, partinin tutumu ve dahası adı yolsuzluk iddialarına karışan Devlet Bakanı İsmail Özdağlar’ın kendisinin soruşturulması için Meclis’te olumlu yönde oy kullanacağını söylemesi dikkate değerdir. Ayrıca, iktidarın muhalefetle birlikte hareket ederek kendi milletvekilini Yüce Divan’a göndermesi de Türk siyasi tarihinde ender rastlanan gelişmelerden biri oldu.⁷⁶⁰ Fakat 1988 yılında gündeme gelecek olan Ercan Vuralhan olayında gensoru yolunun kapatılması ANAP’ın şeffaf bir süreç izlemediğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, İsmail Özdağlar’ın yargılanması yolunun açılması pekâlâ bu noktada parti içi bir hesaplaşma olarak da değerlendirilebilir.

D. ANAP Birinci Büyük Kongresi (1985)

1. Kongre Öncesi Gelişmeler

ANAP’ın, tarihindeki ilk büyük kongresi ilçe ve illerden gelen kongre sonuçlarına göre şekillendi. Konu hakkında açıklamada bulunan ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler, 1984 Aralık ve Ocak’ında ilçe kongreleri,

⁷⁵⁷ Oysa olay 1985 Ocak ayında basına yansıdı.

⁷⁵⁸ “Lojman Tartışması”, **Hürriyet**, 16 Aralık 1986, s. 3-21.

⁷⁵⁹ “Dinime Söven, Müslüman Olsa”, **Hürriyet**, 31 Aralık 1986, s. 16.

⁷⁶⁰ 2 Ocak 2017’de telefonla görüşülen İsmail Özdağlar, kendisiyle röportaj yapma isteğine, o günleri konuşmanın, haksızlıklara uğradığı gerekçesiyle kendisini üzdüğünü ifade ederek olumlu yanıt vermemiştir.

Şubat ayında da il kongrelerinin gerçekleşeceğini ve bunların doğrultusunda büyük kongrenin 1985 Mart'ı ya da Nisan'ında yapılacağını duyurdu.⁷⁶¹

1985 Şubat'ı itibariyle 21 ilde kongrelerini tamamlayan ANAP'ta, "*liberaller 21 il kongresinde sessiz kalıp iddialı bir çalışma içine girmekten kaçındı.*" En önemli şehirlerin başında gelen İstanbul'da Turgut Özal'ın önerdiği ve Mehmet Keçeciler yanlısı olarak bilinen delegeler seçimi kazandı.⁷⁶² Olaylı geçen Ankara kongresinde ise, Özal'ın adayı Rifat Diker "*güçlülük*" galip gelebildi.⁷⁶³ Üç ayrı listenin çıkarıldığı kongrede, Keçeciler ve Şıvgın listeye adam sokma yüzünden birbirlerinin üstüne yürüdü.⁷⁶⁴ İzmir kongresinde ise, Özal'ın talimatı yerine getirilmeyerek, 18 oy farkla liberal aday Şükür Okurer seçimi kazandı. Bunun üzerine sinirlenen Özal, 12 Eylül öncesi dönemi hatırlatarak çıkıştı: "*12 Eylül hareketi neden yapıldı? Tüm partiler kapatılmıştır. Bu ne demektir? Eski partililik bitecek yeni partiler çıkacak. Artık eski siyasi parti sözleri, isimleri dile gelmemelidir. Biz yepyeni bir partiyiz. Bizi bölmek istiyorlar.*"⁷⁶⁵ Fakat Özal'ın, kendisine karşı gelinmesine tepki göstermesi, parti içi demokrasiye pek fazla tahammülü olmadığını göstermektedir.

Bu arada, Büyük Kongre öncesi muhafazakâr kesimin önemli ismi Mehmet Keçeciler'e karşı parti içinde tepki oluştu. Tepkinin sahipleri milliyetçi kesimden Veysel Atasoy, Halil Şıvgın ve Mustafa Taşar idi. Keçeciler'i, "*partideki durumun sorumlusu olarak görüp itham etmeye başlamışlardır. MHP kökenlilerin hedefi, il ve ilçe kongrelerinde güçlenip Büyük Kongrede partide hâkim konuma gelmekti. Partideki diğer güçlü eğilimdeki Liberaller ise, yaşananları kenardan izlemişlerdir. Çünkü bu isimler hem muhafazakâr kesime hem de milliyetçi kesime mesafeliydiler. Keçeciler ise, kendisine rakip olan Milliyetçi kesimi kastederek, 'Bunların hedefleri ben değilim; Başbakan Özal'dır. Açıkça ona hücum edemedikleri için bana hücum ediyorlar' sözleri, zor durumda kalan rakiplerinin Turgut Özal'a 'bağlılıklarını' tazelemeleri sonucunu doğurdu.*"⁷⁶⁶ Bir anlamda bu yaşananlar, ANAP'ta liderin mutlak otoritesinin partililer üzerinde tartışmasız var olmadığını gösterdi. Aynı zamanda, parti içinde dört eğilim anlayışının getirdiği farklı görüşlerin karşı karşıya geldiği görülmektedir.

⁷⁶¹ "Partilerde Durum", **Milliyet**, 28 Ağustos 1984, s. 6.

⁷⁶² "ANAP'ta Sessiz Savaş Sürüyor", **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1985, s. 1-8.

⁷⁶³ Faruk Bildirici, **Hanedanın Son Prensi Mesut Yılmaz ve ANAP'lı Yıllar**, Ümit Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara 2003, s. 117.

⁷⁶⁴ "ANAP Ankara İl Kongresini Özal'ın Adayı Rifat Diker Kazandı," **Günaydın**, 4 Mart 1985, s. 3.

⁷⁶⁵ Bildirici, s. 117.

⁷⁶⁶ Gökmen, ss. 127-128.

Diğer taraftan, Büyük Kongre günü yaklaştıkça parti içindeki hareketlenme de arttı. 72 kişiden oluştuğu için “72’ler” olarak adlandırılan bir grup “ılımlı” milletvekili Turgut Özal’a isteklerini iletme kararı aldı. Beş kişilik heyette, Haydar Özalp, Birsal Sönmez, Turhan Soğancıoğlu, Alaattin Fırat ve Altan Kavak yer aldı. “Mutabakat zaptı” adı altında toplanan belli başlı istekler şunlardır: “Partinin aşırı uç ve hiziplerden temizlenmesi, bürokratların parlamenterlerle daha uyumlu şekilde çalışmalarının sağlanması ve partinin daha sevimli hale gelmesi.” Sayılarının 72’yi aştığını söyleyen ve Başbakanla birlikte olduklarını ifade eden ılımlılar amaçlarını şöyle açıkladılar: “Bazı ekstrem görüşlerin, azınlığa rağmen, partiye hâkimiyetini önlemektir. Çığ gibi büyüdük. İşte ANAP budur. Bizi Keçeciler ile birlikte göstermek, olayı çarpıtmaktır.”⁷⁶⁷ Henüz iki yıllık bir partide, üstelik iktidarda daha yeni bulunduğu bir dönemde yaşanan bu ayrışmalar, dört eğilimin temelini daha baştan ANAP için sıkıntılara yol açacağına işaretidir.

ANAP içinden bu gruba karşı çok da sert olduğu söylenemeyen tepkiler geldi. Halil Şıvgın, Mehmet Keçeciler ve Mustafa Taşar partide aşırı uçların olmadığını ifade ettiler. Genel Sekreter Mustafa Taşar olayın çok da “büyütülmemesi” yönünde bir yaklaşım sergileyerek, “Partide aşırı uç yoktur. 72’ler olayı için bir şey söyleyemem. Biz kendi problemlerimizle uğraşıyoruz, onların hakkında bir şey söyleyemem. İlimlilerin toplantısı, yaş günü toplantısıymış. Arkadaşlar bir araya gelerek yaş günü kutlamışlar. Bunda kötü bir şey yok” açıklamasını yaptı. Genel Başkan Yardımcısı Halil Şıvgın ise bu grubun kendilerini açık olarak tanımlamalarını isteyerek, “Aşırı uç deyimini kabul etmeyiz. Öyle bir şey yok. İlimlilerin hareketi, Büyük Kongre öncesi kulis faaliyetleridir. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na seçilmek için çalışıyorlar. Ancak şunu söyleyebilirim: Büyük Kongreye gidiyoruz. Bizim arkadaşlara tavsiyemiz, başkalarını tarif edeceklerine, kendilerini tarif etsinler. Biz 6 Kasım seçimlerine girinceye kadar propaganda olarak hep kendimizi tarif ettik” dedi. 72’ler tarafından ismi açıkça telaffuz edilen Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler de partide bir ayrışma olmadığını, yaşananların rekabetten kaynaklandığını söyledi: “Partide aşırı uç yok. Bir ekip vs. de yoktur. Herkes Anavatanlı’dır. Herkes belirli yerlere seçilmek için gayret göstermektedir. Biz hareketleri böyle değerlendiriyoruz. Şunu söyleyeyim: Merkez Karar ve Yönetim Kuruluna seçilmek için başkalarını suçlamaya gerek yoktur.

⁷⁶⁷ “72’lerin İstekleri”, **Hürriyet**, 7 Nisan 1985, s. 11.

72'lerin hizip olmadığına inanıyoruz.” Diğer yandan, 72'lerin lideri ANAP Tokat milletvekili Talat Sargın da hizip olmadıklarını ifade ederek kendilerini şöyle tanımladı: *“Partiyi birleştirmek, basiretli yöneticilere kavuşmak için çalışıyoruz. Ayrılmacı değil, katılımcıyız. Kişileri değil, tarafsız ve birleştirici bir parti yönetimini hedef alıyoruz. MKYK'ya seçilmek istiyoruz. Birkaç kişiye ya da kendimizi yükseltmek için kimseyi kullanmak, kullandırmak amacıyla değiliz.”*⁷⁶⁸ Sayıları az olmayan bu grubun partinin ilk büyük kongresi öncesi bu çıkışı yapması ve ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'ın olayları geriden izleyip herhangi bir açıklamada bulunmaması önemlidir. ANAP'ın kendi içindeki bu ilk büyük sınavı öncesi dört eğilim anlayışı test edilmiştir, denilebilir.

Bu arada, MKYK tarafından kongreye sunulacak bir rapor hazırlandı. Raporda, iki yıla yaklaşan ANAP iktidarında, büyük fedakârlıklar gösterilerek ülkenin bugünlere geldiği belirtilip Türk Silahlı Kuvvetleri'ne de en kısa zamanda demokrasiye geçişi sağladığı için teşekkür edildi.⁷⁶⁹ İktidara gelindikten yaklaşık iki yıl sonra bile hâlâ askere teşekkür edilmesi, sivil iktidarın askerle ilişkisinde ön plana çıkamadığını göstermektedir.

2. Kongre ve Sonrası Gelişmeler

Tüm bu hareketliliğin içinde 13 Nisan'da Büyük Kongre başladı. Kongrenin ilk günü, farklı eğilimlerin temsilcilerinin gövde gösterisine şahit olundu. Keçeciler ve Şıvgın, taraftarlarınca omuzlarda taşındı. Kongre Başkanlığı tartışmasız oluşturulurken, Divan Başkanlığına da Yıldırım Akbulut seçildi.⁷⁷⁰ İlk gün genel başkanlık seçimi de gerçekleştirildi. 66 il başkanının ortak önergesi ile genel başkanlığa tek aday olarak gösterilen Turgut Özal, yapılan oylamada 923 delegenin 902'sinin oyunu alarak yeniden seçildi. 78 delegenin katılmadığı seçimde, 21 oy geçersiz sayıldı. Seçildikten sonra kısa bir konuşma yapan Turgut Özal, fedakârlık vurgusu yaptı: *“Biz yepyeni bir partiyiz. Memleketimizin parlak geleceğini biliyoruz. Bunu en kısa zamanda gerçekleştirmek için herkes çok sıkı bir tempo ile çalışmak mecburiyetindedir. Herkesin istemek yerine fedakârlık etmesi, daha fazla istemek yerine bu memlekete bir şeyler vermesi lazımdır. Memleketimizin itibar grafiği özellikle son bir buçuk sene içinde fevkalade yukarı çıkmıştır. (...)Şimdilik hayal*

⁷⁶⁸ ANAP'ta Büyük Kongreye Doğru”, **Hürriyet**, 8 Nisan 1985, s. 13.

⁷⁶⁹ “Zenginin Fakiri Ezdiği Düzeni Kabul Edemeyiz”, **Yeni İstanbul**, 12 Nisan 1985, s. 1.

⁷⁷⁰ “Bu Ne Sevgi”, **Milliyet**, 14 Nisan 1985, s. 1.

*ettiğimiz ama en kısa zamanda hakikat olacağına, 5-10 yıl içinde hakikat olacağına inandığımız Türkiye’de çok şey değişecektir.”*⁷⁷¹

Öte yandan, kongrede iki farklı liste çıktı. Liberaller tarafından 12 Nisan’da hazırlandığı söylenen listede yer alan bazı isimler şunlardır: Mehmet Keçeciler, Haydar Özalp, Vehbi Dinçerler, Halil Şıvgın, Safa Giray, Veysel Atasoy, Eyüp Âşık, Güneş Taner, Leyla Yeniay Köseoğlu. Genel Kurul salonunda bir grup tarafından hazırlandığı ileri sürülen listenin bütünüyle “*sahte ve yanıltma amacına matuf*” olduğunu söyleyen milliyetçi ve muhafazakârlar, aralarında üç de bakanın bulunduğu 20 kişilik bir anahtar liste oluşturdu ve matbaada bastırdı. Listede, parti kurucularından Halil Şıvgın, Mustafa Taşar ile bakanlardan Ahmet Karaevli, Zeki Yavuztürk ve Veysel Atasoy da yer aldı. Kongre salonunda dolaştırılan ve anahtar liste olarak hazırlandığı iddia edilen listede yer alan 13 isim asıl anahtar listede bulunmadı.⁷⁷² Tüm bu liste savaşlarına rağmen, “*Özal’ın MKYK listesi eksiksiz seçildi.*”⁷⁷³ Başbakan Özal’ın empoze ettiği ve 67 il başkanın ortak önergesi ile oluşturulan yeni MKYK’da, kuruculardan 17’si yer almadı. Bu üyelere ağırlığı İlimliler (liberaller) oluştururken, bu kesimin ardından Hareketçiler geldi. En az ise Selametçi yer aldı. Tüzük gereği, Özal tarafından önerilen 14 adaydan ise, 13’ü ilimli, 1’i de Hareketçi idi.⁷⁷⁴ Seçimi kazanan 40 kişilik listede şu isimler vardır⁷⁷⁵:

Mesut Yılmaz (İlimli), Zeki Yavuztürk (Hareketçi), Mehmet Keçeciler (Selametçi), Hüsnü Doğan (Selametçi), Kazım Oksay (Hareketçi), Şadi Pehlivanoğlu (İlimli), Vehbi Dinçerler (Selametçi), Mustafa Taşar (Hareketçi), Veysel Atasoy (Hareketçi), Ali Tanrıyar (İlimli), Haydar Özalp (İlimli), Eyüp Âşık (Selametçi), Halil Şıvgın (Hareketçi), Necat Eldem (İlimli), İlhan Aküzüm (Hareketçi), Şükrü Yürür (İlimli), Metin Emiroğlu (İlimli), Mükerrrem Taşçıoğlu (İlimli), Aycan Çakıroğulları (İlimli), Bedrettin Doğanca Akyürek (İlimli), İlker Tuncay (İlimli), Cengiz Tuncer (İlimli), Akgün Albayrak (İlimli), Metin Gürdere (Selametçi), Alaattin Kısakürek (Hareketçi), Ali Dizdaroğlu (İlimli), Sabahattin Aras (İlimli), Oltan Sungurlu (Hareketçi), Metin Balıbey (İlimli), İbrahim Özdemir (İlimli), Bülent Akarcalı (İlimli), Ferruh İltar (İlimli) ve İsmet Oktay (Hareketçi). Ayrıca, Turgut

⁷⁷¹ “Özal İttifakla”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Nisan 1985, s. 5.

⁷⁷² Sevgiden Kavgayla”, **Milliyet**, 14 Nisan 1985, s. 6.

⁷⁷³ Bildirici, s. 118.

⁷⁷⁴ “Özal’ın Dengesi”, **Hürriyet**, 15 Nisan 1985, s. 13.

⁷⁷⁵ Ancak, gazetenin (Hürriyet) verdiği listede kimi isimlerin birden fazla gruba yakın olduğu veya bu kongrede farklı eğilimlerle hareket ettiği yazmaktadır. Dolayısıyla, bu isimlerin eğilimleri hakkında çok sağlıklı bir bilgiden söz edilmesi pek mümkün değildir.

Özal'ın gösterdiği 14 kişilik listeden de şu 7 isim seçildi: Mustafa Kalemli (İlımlı), Safa Giray (Hareketçi), Güneş Taner (İlımlı), Leyla Yeniay Köseoğlu (İlımlı), Rüştü Kazım Yücelen (İlımlı), Fahir Sabuniş (İlımlı) ve Süha Tanık (İlımlı).

Merkez Disiplin Kurulu'nda ise şu isimler yer aldı: Kaya Erdem, Abdullah Tenekeci, Mehmet Aydın, Cahit Aral, Kamil Tuğrul Coşkunoglu, Sudi Türel, Mustafa Uğur Ener, Cavit Kavak, Hayrettin Elmas, Feridun Demsoy, Şevket Gedik, Metin Ataman ve İsmail Özarslan.⁷⁷⁶

Kongre bitse de ANAP'taki yankıları hemen bitmedi. Sonuçlardan memnuniyetini dile getiren Mehmet Keçeciler, *“Seçimlerin sonucu tartışılmaz. Kongrede, kongre iradesi yeni yönetimi belirlemiş, parti rayına oturmuştur”*⁷⁷⁷ derken, Halil Şıvgın ise, sert bir söylemde bulunarak adeta “hizipleşileceği” mesajını verdi: *“Biz bugüne kadar parti içinde gruplaşma olmaması için mücadele ettik. Ama bundan sonra gruplaşma başlayacaktır.”*⁷⁷⁸ Netice itibarıyla, tüm bu yaşananlar ve söylemler ANAP'ın henüz bir birlik olamadığını göstermektedir.

Diğer taraftan, kongrenin akisleri yukarıda ifade edildiği gibi, bir süre daha sürdü. Kongreden sonra teşkilatlarda meydana gelen değişimlerin rapor edilmesi, üye sayısının artırılması için MKYK üyeleri ve milletvekillerinin ülke çapında bir gözlemde bulunması kararı alındı. Ayrıca, Turgut Özal da teşkilatlarda tespit ettiği eksikliklerin giderilmesi için bir genelge yayınladı. Özal genelgesinde, görevli isimlerin amaçlarını şöyle izah etti: *“Bu arkadaşlarımız görevli oldukları illerde teşkilatlarımızın bütün faaliyetlerini, muhasebe işlemlerini, özellikle üye kayıt ve kabul işlemleri ile kararlarını siyasi partiler kanunu, parti tüzük ve yönetmelikleri ile Genel Merkez genelgeleri doğrultusunda incelemek, eksiklikleri tamamlamak ve noksanlıkları gidermekle görevli, yetkili ve sorumludur.”* Bunun akabinde ise, teşkilatlarda gördüğü noksanlıkları 11 maddede sıraladı:

1. Üyelik beyannamelerinin alfabetik sıra esasına göre tasnif edilmediği,
2. Parti üyelerine ait listelerin süresinde ilgili makama bildirilmediği,
3. Kaydı yapılan üyelerin üye kayıt defterlerine kaydedilmediği,
4. Gelen ve giden evrakın kaydının yapılmadığı,

⁷⁷⁶ “Özal Seçti ve Seçtirdi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 15 Nisan 1985, s. 5; “İşte Eğilimleri ile ANAP Yönetimi”, **Hürriyet**, 15 Nisan 1985, s. 1-13.

⁷⁷⁷ “Keçeciler: Konu Kapandı”, **Hürriyet**, 17 Nisan 1985, s. 17.

⁷⁷⁸ “Şıvgın Meydan Okudu”, **Hürriyet**, 18 Nisan 1985, s. 1.

5. Gelen ve giden evrak kayıt defterinin mevcut olmadığı,
6. İstifa eden üyelerin istifalarının bildirilmediği,
7. Bazı kararların toplantıda hazır bulunan üyelere imzalatılmadığı,
8. Üye kayıt defterlerini mahalle ve köy esasına göre düzenlenmediği, üyelerin defter yerine listelere kayıt edildiği,
9. Karar gelen ve giden evrak, gelir ve gider, demirbaş eşya defterlerinin ilçe seçim kurulu başkanına tasdik ettirilmediği,
10. Üye listelerinin ve listelerdeki değişikliklerin altı ayda bir bildirilmediği,
11. İlçe yönetim kurullarındaki değişikliklerin bildirilmediği.

ANAP Genel Başkanı bu eksikliklerin bir an önce giderilmesi talimatını da vererek, işin ciddiyetine dikkat çekti. Ancak, asıl vurucu uyarısını genelgenin sonunda yaparak, “*üye kayıt defterlerinde ve işlemlerinde görülen noksanlıklar ve bu konuda yapılan haklı şikâyetler o ilçe yönetim kurulunun görevden alınmasıyla neticelenebileceğini*”⁷⁷⁹ ifade etti. Turgut Özal’ın bu genelgesi şunu net bir şekilde ortaya koymaktadır ki, ANAP teşkilatlarında, partinin daha ikinci yılında bir “düzensizlik” olduğu görülmektedir. Özal bu soruna el atarak partililerin bir anlamda silkinmesini sağlamayı amaçladı. Tabi en önemli uyarısı, yukarıda da belirtildiği gibi, ilçe teşkilatlarını gerekli görülmesi halinde “görevden alma” idi. Yani, teşkilat mensuplarına adeta gözdağı verdi. Bu da sorunun ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Bu genelgenin partinin resmi yayın organında yayınlanması da uyarının önemini göstermesi bakımından kayda değer bir durumdur.

Diğer taraftan, bu genelgenin ardından teşkilatları denetleyecek isimler de açıklandı. Bu isimler şunlardır:

- Adana: Şükrü Yürür
- Hatay: Rıfki Yaylalı
- Gaziantep: R. Kazım Yücelen
- Kahramanmaraş: M. Zeki Uzun
- Şanlıurfa: Ercüment Konukman
- Mardin: Togay Gemalmaz
- Malatya: Ali Dizdaroğlu
- Adıyaman: Hazım Kutay

⁷⁷⁹ “Daha Büyük ANAP İçin Teşkilatlar Denetleniyor”, **Petek**, Temmuz 1985, Sayı yok, s. 2.

- Diyarbakır: Fahrettin Kurt
- Elazığ: Süleyman Yağcıoğlu
- Tunceli: Hayrettin Elmas
- Muş: Metin Balıbey
- Bingöl: İsmail Saruhan
- Siirt: Ayhan Çakıroğulları
- Bitlis: Nadir Pazarbaşı
- Van: Mustafa Taşar
- Hakkâri: Cengiz Tuncer
- Erzurum: Mehmet Keçeciler
- Kars: Nuh Mehmet Kaşıkçı
- Ağrı: Ahmet Remzi Çerçi
- Erzincan: İ. Fevzi Yaman
- Gümüşhane: Burhan Kara
- Rize: Pertev Aşçıoğlu
- Artvin: Ahmet Altuntaş
- Trabzon: Süha Tanık
- Giresun: Mümtaz Güler
- Samsun: Halil Şıvgın
- Ordu: Aydın Arvası
- Tokat: İsmet Oktay
- Amasya: Birsal Sönmez
- Sivas: E. Bülent Yalçınkaya
- Yozgat: Nabi Sabuncu
- Kayseri: Mahmut Oltan Sungurlu
- Niğde: A. Şevket Gedik
- Kırşehir: İ. Hakkı Artukarslan
- Nevşehir: Mümtaz Özkök
- Ankara: ...
- Çorum: M. Ali Doğuşlu
- Çankırı: Mehmet Onur
- Kastamonu: M. Uğur Ener

- Sinop: Mehmet Özalp
- Konya: İlker Tuncay/Engin Cansızoğlu
- İçel: Eyüp Âşık
- Antalya: Mustafa Demir
- Aydın: Şadi Pehlivanoglu
- Muğla: İlhan Aküzüm/Özgür Barutçu
- İzmir: Ali Tanrıyar
- Manisa: İsmail Dayı
- Isparta: Haydar Özalp
- Burdur: Nejat Tunçsiper
- Afyon: Metin Gürdere
- Denizli: N. Oğuzhan Artukoğlu
- Kütahya: Alpaslan Pehlivanlı
- Uşak: İsmet Özarslan
- Eskişehir: Akgün Albayrak
- Bilecik: Mehmet Deliceoğlu
- Zonguldak: Gülami Erdoğan
- Bolu: Hamdi Özsoy
- Sakarya: Sabahattin Aras
- Kocaeli: H. Adnan Tutkun
- İstanbul:
- Bursa: Ferruh İlder-Alaattin Fırat
- Tekirdağ: Bülent Akarcalı
- Çanakkale: Sezai Pekuslu
- Edirne: B. Doğançan Akyürek
- Kırklareli: Nihat Türker⁷⁸⁰

E. Küçükleri Zararlı Yayınlardan Koruma (Muzır Neşriyat) Kanunu

ANAP'ın 1986 yılında Meclis'e getirdiği bir yasa hem siyasi kanatta hem de daha çok basın tarafında epeyce tartışmalara sebep oldu. Kanunun adı, "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma"dır. Amacı, gençlerin cinsel içerikli yayınlara erişimini

⁷⁸⁰ "Daha Büyük ANAP İçin Teşkilat Denetleniyor", **Petek**, Temmuz 1985, Sayı yok, s. 2-4.

zorlaştırmaktır. Aslında, bu kanun ilk kez 21 Haziran 1927’de kabul edilip 7 Temmuz 1927’de Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.⁷⁸¹

Kanunda değişiklik yapılmasında muhafazakâr grubun önde gelen ismi Mehmet Keçeciler etkili oldu. DYP Genel Başkanı Hüsametdin Cindoruk Balıkesir’deki bir konuşmasında, Playmen ve Playboy dergilerini eline alarak “Özal’ın basın özgürlüğü... Ahlaksız dergileri başımıza musallat ettiler” ifadelerini kullanınca, Mehmet Keçeciler de, Turgut Özal’a muhalefetin kendilerini bu yönde eleştirdiğini söyledi.⁷⁸² Konunun kamuoyunun gündemine girmesinin ardından, Türk-İş Başkanı Şevket Yılmaz’dan hükümete eleştiri geldi. Anayasa’da basın özgürlüğüne ait ifadelerin net olmadığını dile getiren Yılmaz, bu yeni düzenlemenin adının “örtülü sansür” olduğunu iddia etti. Ayrıca, basına bir darbe indirilmek istendiğini de söyledi.⁷⁸³

Kamuoyundan birtakım eleştiriler gelse de, ANAP iktidarı mevcut kanun üzerinde bazı değişiklikler yaptı. 5 Mart’ta, TBMM Genel Kurulu’nda ANAP Gaziantep milletvekili Ata Aksu ve arkadaşlarının verdiği yasa değişikliği önerisi görüşmelerine başlandı, muhalefetle iktidar partisi üyeleri karşı karşıya geldi. ANAP adına konuşan Ata Aksu, değişikliğin bir geriye gidiş olmadığını aksine, “fazilet ve doğruya yöneliş”⁷⁸⁴ olduğunu söyledi. Bir diğer ANAP milletvekili Mehmet Onar da, basının insanın cinsel konulardaki zafiyetini istismar ederek kazanç elde ettiğini belirtti. İktidar cephesinin savunduğu değişikliğe muhalefetten ise tepki geldi. Örneğin, Sosyaldemokrat Halkçı Partili (SHP) Turan Bayazıt’a göre, öneri yargı bağımsızlığını zedeleyici bir mahiyete sahipti. Ayrıca, muzır neşriyattan Toplu Konut Fonu’na kesinti yapılmasını da eleştirdi.⁷⁸⁵ Kanun değişikliğine muhalefetteki üç kadın milletvekilinden de tepki geldi. Değişikliğin hukuksal sorunlar ortaya çıkaracağını söyleyen iki isimden SHP İstanbul milletvekili Tülay Öney, aşırı müstehcenliği önleyen anlayışa katıldığını ancak denetlemenin memurlardan oluşan bir kurul tarafından yapılmasının Anayasa’nın ve hukukun temel ilkelerine aykırı olduğunu dile getirdi. İstanbul bağımsız milletvekili Günseli Özkaya ise, siyasetin adliyeye doğru kayacağını söyleyerek, savcıların hangi yayının muzır olup

⁷⁸¹ **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1927, Sayı: 627, ss. 3-4.

⁷⁸² Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁷⁸³ “Yılmaz: Hükümet Basına Darbe Vurma Hazırlığında”, **Son Havadis**, 18 Şubat 1986, s. 7.

⁷⁸⁴ “Müstehcenlik Tasarısının 2 Maddesi Meclisten Geçti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Mart 1986, s. 8.

⁷⁸⁵ “Muzır Yayın Tasarısı Mecliste Benimsendi”, **Milliyet**, 6 Mart 1986, s. 12.

olmayacağını sormak için Başbakan Özal'a danışacaklarını ileri sürdü. SHP Ordu milletvekili Bahriye Üçok da “*müstehcenliği önleme hükümlerinin basını engelleme konusunda bir paravan olarak kullanılacağını*” iddia ederek, iktidarın asıl hedefinin basın hürriyetine sekte vurmak olduğunu söyledi.⁷⁸⁶

Bu itirazlara karşın Mehmet Keçeciler ise yaptığı açıklamada, kanun değişikliğini savundu: “*İktidarın cemiyete karşı sorumlulukları vardır. Biz bu sorumluluğumuzun idraki içindeyiz. Elbette ki, kadını sadece bir zevk ve şehvet vasıtası halinde gösterip genç dimağları bulandıran, onları arzu etmediğimiz sağlıklı bir nesil olmaya doğru iten bu tür yayınları kontrol altına alacağız. Bunu da toplum adına yapacağız. Milli irade bu manada tecelli edecektir. Küçükleri muzır neşriyattan koruyacak, daha doğrusu küçükleri muzıra doğru, yanlışla doğru itecek yayınlara mani olacağız. Bunun ötesinde eğer, müstehcen bulduğumuz varsa bunlar da poşet içerisinde ancak ruhsatlı yerlerde satılabilecek. Yani bugün geneleve nasıl müsaade ediliyorsa, onlar da basının bir nevi genelevi gibi düşünülebilir.*” Refah Partisi Genel Başkanı Ahmet Tekdal ise, müstehcen yayınların basını sınırlamakla önlenemeyeceğini ifade ederek, “*Müstehcen yayın, basın özgürlüğü kisvesi altında gizlenen kölelik, sömürü ve kadın ticareti gibi üç çirkin özelliği bünyesinde toplayan kurnaz bir tilki gibidir*”⁷⁸⁷ değerlendirmesinde bulundu. ANAP’lı Bülent Akarcalı ise, benzer bir yasanın Belçika’da olduğunu söylediğinde kimsenin kendisine inanmadığını ifade etti. Ayrıca, meselenin, “*ANAP ne yaparsa yapsın, sürekli kötüleyelim*” olduğunu belirtti.⁷⁸⁸

Bu tartışma ve karşılıklı açıklamaların ardından ilk gün görüşmelerinde kabul edilen maddelere göre, “*18 yaşından küçüklerin maneviyatı üzerinde muzır tesir yapacağı anlaşılan mevkute (sürelî) ve sürelî olmayan basılmış eserler Başbakanlık’ta oluşturulan 11 kişilik bir kurul tarafından denetlenecektir.*”⁷⁸⁹ Turgut Özal oluşturulacak komisyonun bilirkişi niteliği taşıyacağını ve gündelik gazeteleri değil, bir aydan fazla sürelî yayınları denetleyeceğini açıkladı. Gündelik gazetelerin ise, savcılık tarafından denetleneceğini söyledi.⁷⁹⁰ Daha sonra açıklanan kurul şu isimlerden oluşmuştur:

⁷⁸⁶ “Muzır Yayınlar”, **Son Havadis**, 24 Şubat 1986, s. 7.

⁷⁸⁷ “Müstehcenlik”, **Son Havadis**, 26 Şubat 1986, s. 7.

⁷⁸⁸ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁷⁸⁹ “Müstehcenlik Tasarısının 2 Maddesi Meclisten Geçti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Mart 1986, s. 8.

⁷⁹⁰ “Muzır’ Soruya Özal Yan Çizdi”, **Hürriyet**, 13 Mart 1986, s. 17.

Başkan: Prof. Dr. Rüçhan Arık (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanı)

Üye: Mustafa S. Ağaoğlu (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Başhukuk Müşaviri)

Üye: İsmail Akınaltuğ (Başbakanlık Müsteşar Başyardımcısı)

Üye: Engin Doğu (Adalet Bakanlığı Kanunlar Genel Müdürü)

Üye: Ahmet Turan Bozkurt (İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanı)

Üye: Doç. Dr. Atilla Özmen (Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu üyesi)

Üye: Peyman Eren (Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürü)

Üye: Dr. Nihat İlkan (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürü)

Üye: Doç. Dr. Leyla Küçükahmet (Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Psikiyatri Bölümü)

Üye: İrfan Yücel (Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi)

Üye: Nazmi Bilgin: (Ankara Gazeteciler Cemiyeti Başkan Yardımcısı)⁷⁹¹

Görüşmelerin daha tartışmalı geçtiği ikinci günde, SHP’li ve ANAP’lı milletvekilleri birbirlerine üzerine yürüdü. Daha sonra oylamaya geçildi ve yasa önerisi Meclis’te 6 Mart 1986’de 68 ret oyuna karşın 161 oyla kabul edildi.⁷⁹² Bu kanun değişikliği her ANAP’lının desteğini alan bir değişiklik olmadı. Bu da, bir bakıma bu konuyla ilgili eğilimler arasında bir mutabakat olmadığı görüşünü kuvvetlendirmektedir. Diğer yandan, muhalefet kanadından eleştiriler geldi. SHP Genel Başkan Yardımcısı Cezmi Kartay, yargı bağımsızlığının zedelendiğini söylerken, MDP ve DYP de yapılanın “*basına sansür*” olduğunu söyledi.⁷⁹³

Yapılan değişikliğe göre, “*basılan eserleri inceleyecek olan kurul, küçükler için muzır olduğuna karar verdiği yayınların üzerine ‘Küçüklere zararlıdır’ damgasının basılmasını isteyecektir. Üzerine bu şekilde damga basılacak eserlerin sahipleri toplam satış bedeli üzerinden yüzde 40 oranında Toplu Konut Fonu’na bedel ödeyecektir. Kurulun kararına aykırı hareket eden, damgalı yayınları poşet içinde satmayan ve açık şekilde teşhir edenler, 2 milyondan 10 milyon liraya kadar*

⁷⁹¹ “Muzır Neşriyat’tan Koruma Kurulu’nun Başkanı Bir Bayan”, **Son Havadis**, 21 Mart 1986, s. 1-7.

⁷⁹² “Basına Darbe”, **Milliyet**, 7 Mart 1986, s. 8.

⁷⁹³ Muzır Yasa, Basına Kılıç,” **Hürriyet**, 12 Mart 1986, s. 17.

para cezasına çarptırılacaktır. Ayrıca, halkın 'ar ve hayâ' duygularını inciten veya cinsel arzuları tahrik ve istismar eder nitelikte genel ahlaka aykırı her nevi yazı, fotoğraf, film ve videokaset ile plak ve teyp bandını üretenlere, dağıtanlara, umumi yerlerde teşhir edenlere de 2 ila 10 milyon lira arasında para cezası verilecektir. Bunun yanı sıra, söz konusu suçların Basın Kanunu'nda belirtilen mevkute (sürelî) yayınlar kanalıyla işlenmesi halinde sahiplerine ortalama tirajının, toplam satış bedelinin 5 ila 15 katı tutarında para cezası verilecektir. Ancak, bu cezalar en yüksek tirajlı günlük süreli yayının tirajının satış tutarının yarısından az olamayacaktır. Söz konusu süreli yayınların sorumlu müdürlerine ise, bu cezaların yarısı uygulanacaktır.”⁷⁹⁴ Değişikliğe hukuk camiasından bir eleştiri geldi. Ceza Hukuku Profesörü Çetin Özek, yasanın sadece müstehcen yayınları kapsamadığını söyleyerek meselenin siyasallaşacağını iddia etti: “Bundan böyle Türkiye’de ‘muzır olan’ ve ‘olmayan’ yayın ayrımı söz konusudur. Muzırlığın ölçüsü sadece cinsellik değildir, siyasaldır ve bu konudaki kararı doğrudan doğruya siyasal iktidara bağlı memurlardan oluşan bir kurul belirleyecektir. Böylece siyasal iktidar Türkiye’ye kendi ahlak, siyasal ve dünya görüşünü egemen kılacaktır.”⁷⁹⁵

Bu arada, ilk muzır yayın soruşturması, İzmir’de sahibi buldukları video kulüplerinde porno film ele geçirilen işletme sahipleri oldu.⁷⁹⁶ Diğer yandan, Playboy dergisi de ağır cezalara çarptırıldı. İstanbul Cumhuriyet Savcılığı Basın bürosunun 17 Nisan 1986’da yaptığı başvuruyu inceleyen kurul, Playboy’un Mart sayısının poşetsiz olarak satışına devam edildiğine ve söz konusu derginin 18 yaşından küçüklerin maneviyatına olumsuz (muzır) etki yapacağına karar verildi.⁷⁹⁷ Bununla birlikte, yasa değişikliğinin yürürlüğe girdiği ilk yılda “sadece İstanbul 2. Asliye Ceza Mahkemesinde 7 yayın organına 31 ayrı davadan toplam 7 milyar liralık para cezası verilmiştir. Playboy dergisi, 11 davadan 3 milyar 855 milyon lira ceza ödemek durumunda kalmıştır.”⁷⁹⁸

Konuyla ilgili olarak gazetecilerin sorularını yanıtlayan Başbakan Turgut Özal, kanunun Atatürk döneminde çıkarıldığını hatırlatarak, basına bir sansürün söz konusu olmadığını ifade etti: “Bu sansür değildir. Sansür basılmadan yapılır.

⁷⁹⁴ “Müstehcene Sansür Kanunlaştı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Mart 1986, s. 3.

⁷⁹⁵ Muzır Yasa, Basına Kılıç,” **Hürriyet**, 12 Mart 1986, s. 17.

⁷⁹⁶ “Muzır Yasa’nın İlk Kurbanları”, **Hürriyet**, 22 Mart 1986, s. 17.

⁷⁹⁷ “İlk Muzır Yayın: Playboy”, **Yeni İstanbul**, 26 Nisan 1986, s. 1.

⁷⁹⁸ Hıfzı Topuz, **İkinci Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul 2015, s. 276.

Türkiye’de bugün halkın tepkisini çeken çeşitli resimler basılıyor. Biz ve Sayın Cumhurbaşkanımız her gün binlerce mektup alıyoruz. Bu yasayı yorumlayanlar ve yazı yazarların, yasayı okumadıklarını sanıyorum. Yasayı bilselerdi, sansürden söz etmeleri mümkün değildi. Biz bu yasayı yeni getirmedik. Atatürk tarafından çıkarılan bir yasayı, günün koşullarına, gençleri, çocuklarımızı bu tür yayınlardan korumak için geliştirdik.” Özal ayrıca, göğsü açık ve müstehcen kadın fotoğraflarının da yayınlanamayacağını, aylık Playmen, Playboy vb. dergilerin dilerlerse siyah poşet içinde satılabileceğini ancak, günlük gazetelerde bunun mümkün olamayacağını söyledi.⁷⁹⁹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren de yasayı onayladı.⁸⁰⁰ Ardından da Resmi Gazete’de yayınlandı.⁸⁰¹ Mehmet Ali Kışlalı, Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in yasayı çok hızlı bir şekilde onaylamasına değindiği yazısında, Evren’in “açık-seçik” yayınlardan rahatsız olan bir isim olduğunun bilindiğini, aynı zamanda basın özgürlüğünü de önemseyen bir isim olduğunu belirtip “Özal hükümetinin elinde bu yasa uygulaması gerçekten basın özgürlüğünü kısıtlayıcı bir alet halini alırsa, o zaman da Cumhurbaşkanı’nın ağırlığını koyması arzulanır” diyerek, Evren’in hakem rolünü üstlenmesini istedi.⁸⁰²

Bu arada, bazı gazeteciler yasayı protesto etti. Mehmet Barlas, bu tasarının kanunlaşırken SHP’nin nerede olduğunu sorarken, sivil demokrasinin yaşanılır hale getirilmesi gerektiğine dikkat çekti. Ferit Öngören ise, bu yasaya basının kesinlikle layık olmadığını; bu yasanın çocukları değil, basını cezalandırdığını ifade etti.⁸⁰³ Kanuna, hukukçu ve siyaset bilimi uzmanı Mümtaz Soysal’dan tepki geldi. Köşesinde, gerçekleştirilen kanun değişikliğini ele alan yazar, iktidar kanadının belirttiği gibi bazı yayınların müstehcen kategorisinde olduğunu fakat halkın bunları tercih etmeyip evine sokmamasıyla ahlaki problemin de yaşanmayacağını ifade etti. Hükümeti liberal anlayışı üzerinden de tenkit eden Soysal, ANAP’ın ekonomideki serbestlik anlayışının ahlaki konularda müdahaleci bir yapıda olduğunu ve bunun da bir çelişki olduğunu belirtti. Yazısının sonunda ise, Türkiye’nin asıl sorununun ekonomi olduğunu ve bunun da ahlaki yapıyı etkilediğini dile getirdi: “Geri kalmış, kötü kentleşmiş, eğitimsiz bir toplumda başıboş Liberalizmin ne gibi ahlak

⁷⁹⁹ “Özal: Çıplak Göğüslü Kadın Fotoğrafı Basamayacaksınız”, **Yeni Asır**, 10 Mart 1986, s. 4.

⁸⁰⁰ “Evren, Muzır Yasayı Onayladı”, **Milliyet**, 12 Mart 1986, s. 8; “Evren’den Çabuk Onay”, **Hürriyet**, 12 Mart 1986, s. 17.

⁸⁰¹ **Resmi Gazete**, 12 Mart 1986, Sayı: 19045, ss. 1-4.

⁸⁰² Mehmet Ali Kışlalı, “Cumhurbaşkanı Hakemliği”, **Hürriyet**, 13 Mart 1986, s. 17.

⁸⁰³ “Gazete Yazarları Muzır Yasasını Protesto Etti”, **Yeni Asır**, 10 Mart 1986, s. 4.

çöküntüleri yarattığı gün gibi ortadadır. Açlıktan değil, televizyon ekranlarını aşip sokaklara kadar her yanı kaplamış olan tüketim çılgınlığına özendiklerinden fuhuşa itilmiş kadınlar, hırsızlıktan başka yükseliş yolu bulamamış çocuklar, soygun, dalavere, hepsi hepsi, doğru dürüst özveriye dayalı kalkınma yolundan saparak 'küçük Amerika' olmaya heveslenen bir ülkenin kaçınılmaz görüntüleridir. Onlar ortada dururken, gazete sayfalarında çıplak avına çıkmak, Kraliçe Victoria'yı bile güldürecek 'çağdaş' bir Donkişot'luktan başka bir şey değildir."⁸⁰⁴

Oktay Ekşi ise, ANAP'ı eleştirdiği yazısında, Demokrat Parti (DP)'yi örnek göstererek, o dönemde iktidarın kendince meşru sebeplerle yaptığı düzenlemelerin basın üzerinde kurmak istediği baskı aracı olduğunu ve bunun da olumlu bir neticesinin olmadığını ifade etti. Ardından da, ANAP iktidarının bu hamlesinin de olumsuz sonuçları olabileceğini söyleyip asıl sorunun, bir yayının müstehcen olup olmadığı konusunda gerçek kararı yargı mensuplarının değil, komisyon üyelerinin verecek olmasını gösterdi.⁸⁰⁵ Hasan Pulur da, kurulacak komisyona tepki gösterip II. Abdülhamit dönemindeki sansür örneklerine yer vererek, o zamanlardan bugünlere gelinen noktanın olumsuzluğuna değindi.⁸⁰⁶ Ekşi ve Pulur'un yazılarında, geçmiş dönemlerden örnekler vererek mevcut durumu değerlendirmeleri, bu isimler açısından ülkedeki basın özgürlüğünün geriye doğru gittiği yönündedir. Oktay Ekşi bir başka yazısında da, bu değişikliklerle hedefin "*şeriat düzeninin altyapısının oluşturulması*" olduğunu belirtti ve yazısının sonunda bir çağrıda bulundu: "*Öyle sanıyoruz ki, çoğunluğun oylarıyla her şeyi yapılabilir sanan ANAP iktidarına bu gerçeği öğretmenin tam zamanıdır.*"⁸⁰⁷ Yasa değişikliğini tenkit eden tüm yazılara karşın, sayfalarında müstehcen yayınlara yer vermeyen Yeni İstanbul gazetesi başyazısında konu daha yumuşak bir şekilde ele alındı. Öncelikle, uzun yıllar kapalı olarak yaşayan bir toplumda birden bire basılan müstehcen yayınların göz ardı edilemeyeceği belirtilip bazı kişilerin bu pastadan pay alma yarışına girdiği ifade edildi. Ardından da, bu tür yayınları yasa ve baskılarla önlemenin mümkün olmadığı ancak izlenecek başka bir yol da olmadığı dile getirildi. Son olarak, da değişikliği eleştirenlerin bir öneri ile gelmedikleri ve bu yüzden de tepkilerinin havada kaldığı ve geçerliliğini kaybettiği belirtildi.⁸⁰⁸

⁸⁰⁴ Mümtaz Soysal, "Edep", **Milliyet**, 8 Mart 1986, s. 2.

⁸⁰⁵ Oktay Ekşi, "Eski Bir Ders...", **Hürriyet**, 1 Mart 1986, s. 3.

⁸⁰⁶ Hasan Pulur, "Kalkuyruk Sansürcü Ebülmukbil Kemal Bey...", **Hürriyet**, 4 Mart 1986, s. 5.

⁸⁰⁷ Oktay Ekşi, "Çiğnense de Ölmez...", **Hürriyet**, 9 Mart 1986, s. 3.

⁸⁰⁸ Başyazı, "Muzır Yasa' Tartışması", **Yeni İstanbul**, 22 Mart 1986, s. 1-5.

Dönemin Günaydın gazetesi muhabiri Orhan Uğuroğlu ise, yasanın esasında Özal'ın isteği doğrultusunda değil, ANAP içindeki muhafazakâr kanadın istekleri doğrultusunda çıktığını belirtti. Ayrıca işin arka planında, ANAP iktidarının basına sağlanan teşvikleri kaldırmasının gazete patronlarını zora düşürmesi olduğunu söyledi. Örneğin, yaklaşık 1 milyon 200 bin tirajı olan Tan'ın 200-300 bine, Günaydın'ın ise, 800-900 bin olan tirajının 300 binlere düştüğünü; bunun sonucunda patronların da azalan gelirlerini artırmak için müstehcen yayınlar yaptığını belirtti. Bilhassa Haldun Simavi'nin bu yasa değişikliğine çok "kızdığını" ve ANAP ve Özal'a muhalefetin bundan sonra başladığını ifade etti.⁸⁰⁹ Dönemin bir basın mensubu olarak Uğuroğlu'nun ifadeleri son derece dikkat çekicidir. Siyaset ve basın arasındaki ilişkinin ticari boyutlarını gösteren önemli bir anlatıdır. Aynı doğrultuda değerlendirmede bulunan Mehmet Keçeciler de, yasayı kendisinin getirdiğini belirterek, önce Günaydın'ı, ardından da Hürriyet'i "batırdıklarını" söyledi. Turgut Özal'a, basının hedefinde Başbakan olarak kendisinin olduğunu anlattı. O dönem bir kısım basın için "Emelleri karanlık, sermayeleri bulanık" dediğini ifade eden Keçeciler, bazı gazete patronlarının başka işlerde devletten usulsüz yollardan teşvik aldıklarını, elindeki resmi belgelerle her zaman bu gazeteleri batırabilecek güçte olduğunu söyledi.⁸¹⁰ Keçeciler'in sözleri, iktidar gücünün kimi zaman basın üzerine inen bir balyoz olabileceğini göstermektedir. İşin ekonomik boyutuna değinen Prof. Dr. Feyyaz Gölcüklü de, getirilen para cezalarının çok ağır olduğunu ve bunların bir tehdit oluşturduğunu söyledi.⁸¹¹ ANAP'ın bir yayınında ise, değişiklik şöyle izah edildi: "*Son zamanlarda tamamen ticaret ve kâr düşüncesi ile basın piyasasında seks yayınlarının basım ve satışında büyük bir artış görülmüştür. Reklam ve gazete bayileri önündeki bu yayınların teşhirde özellikle gençlerimizi etkilemesi durumunu ortaya çıkarmıştır.*"⁸¹² Fakat Turgut Özal, vefatından sonra yayınlanan anılarında, bir anlamda hata yaptıklarını ve seçim kaygısına kapıldıklarını ifade etti: "*Orada bizim muhafazakârlık yanımız ağır bastı galiba. Toplumda rey olarak hitap ettiğimiz muhafazakâr kitleler etkili oldu. Amerika'da da bu tür çelişkiler yok mu? Aslında bunlar zaman içinde düzelebilirdi. Ama bizim insanlarımız evolüsyona inanmıyor*

⁸⁰⁹ Orhan Uğuroğlu ile 18 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1951).

⁸¹⁰ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁸¹¹ "Muzır Yasa, Basına Kılıç", **Hürriyet**, 12 Mart 1986, s. 17.

⁸¹² **Kuruluş ve İcraatlarıyla Anavatan Partisi**, Derleyen: Gündoğdu Erbaş, Yayınevi, Yayın yeri ve yılı yok, s. 157.

genellikle... Tolerans bizim toplumda az görülen bir vasıf... Bunu unutursanız seçimi kaybedersiniz... ”⁸¹³

Netice olarak, ANAP iktidarının kanunda yaptığı düzenleme muhafazakâr yönünün ağır basmasının sonucu ortaya çıktı. Parti seçmeninin önemli bir kısmının muhafazakâr kesim olduğu Turgut Özal’ın anılarındaki ifadelerinde de yer bulmaktadır. Diğer yandan, bu değişiklikte basınla ilişkilerdeki sorunlar da önemli bir etken oldu. Bu konuda da Mehmet Keçeciler’in ifadeleri bu yönü ortaya koymakta, iktidarın basın üzerindeki “güç kullanma” yönüne bir örnek teşkil etmektedir. Son tahlilde, bu düzenleme iktidar cephesinin o dönem basına karşı bir nebze olsun gücünü hissettirse de, sonraki yıllarda ANAP’ın basın karşısındaki gücü geriledi.

F. Türk Kadınına Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı

Turgut Özal’ın eşi Semra Özal ANAP’ın iktidar oluşuyla birlikte farklı vesilelerle kamuoyu ve basın tarafından yakından takip edildi. Hatta ANAP’ın kuruluşunda etkin bir konumda bulundu. Aynı Semra Özal 1986 yılında kurduğu bir vakıfla Başbakan eşi olarak ülkenin sosyal meseleleri ile ilgili projeler geliştirmeyi hedefledi. Ancak, bir başbakan eşinin kurucu olmasının çok büyük etkisiyle, gerçekleştirilen bazı etkinlikler özellikle birtakım kesimler tarafından tenkit edildi. Hatta ANAP’lı bazı isimler de daha sonraki yıllarda bu vakıf hakkında eleştirilerde bulundu.

Kurulan vakfın adı Türk Kadınına Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı’dır. Vakıf, yurtiçi ve yurtdışında şubeler açtı. Üyeler yakalarına papatya taktıkları için “Papatyalar” olarak da adlandırıldı.⁸¹⁴ Türk Kadını adında bir de gazete çıkarıldı. Vakfın Müteşebbis Heyeti Başkanı Semra Özal oldu. ANAP İstanbul milletvekili Leyla Yeniay Köseoğlu’nun yanı sıra, Türkiye’nin önde gelen işadamları ve gazeteci eşlerinden oluşan kurucu ve şeref üyelerinin isimleri şöyledir:

Kurucu Üyeler: Semra Özal (Müteşebbis Heyeti Başkanı), Fatma Figen Çelik, Aynur Yurtçu, Meral Kubalı, Emine Cerrahoğlu, Güngör Sipahioğlu, Figen Çakmak, Esal Ashaboğlu, Nilgün Aslan, Ayşegül Dinçök, Türkan Sabancı, Necla Kavala, Semra Edes, Celal Lale Tara, Fatoş Hataylı, Fatma Hülya Yeşilkaya, Nazan Süzer, Şerife Nedret Taciroğlu, Şükran Öktem, Ayşe Güzide Kılıç, Nigar Fusun

⁸¹³ Barlas, s. 94.

⁸¹⁴ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, **Özallı Yıllar Bir Rüyanın Ardından**, (Söyleşi, Semra Topçu) Gökçe Ofset, Ankara 2008, ss. 235-236.

Topbaş, Mine Deniz Karamehmet, Berna Tokar, Melike Tugay Hasefe, Lale Bulakgil, Emine Neşe Akermen, Semahat Sevim Arsel, Leyla Yeniay Köseoğlu, Mariye Roksani Keymen, Güzide Yılmaz, Vuslat Melahat Sadıkoğlu

Şeref Üyeleri: Fatma Ayyıldız, Lili Garih, Semra Tümen, Nihat Hakverdi, Servet Takış⁸¹⁵

Bir basın toplantısı ile vakfın tanıtımını yapan Semra Özal, vakfın amacının sadece, geleneksel Türk aile yapısının temeli olan Türk kadınına, layık olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik düzeye çıkarmak olduğunu ifade etti. Kadının üretkenliğinin sadece çocuk doğurmak olmadığını vurgulayan Semra Özal, Türk kadınının, ülke ekonomisine katkıda bulunacak ve gelir getirici bir konuma dönüştürülmesi gerektiğini belirterek şöyle konuştu: *“Türk toplumunun aile planlaması, çocuk bakım ve sağlığı gibi sorunları yanında, kadının eğitimi ve üretime katkısı konusunda da köklü reformlar yapılması gerekmektedir. Türk kadını için kişisel ve ortaklaşa çalışmalar yapabilecek ortamların hazırlanması işini devletle birlikte yürütmek istiyoruz. Kırsal alanlarda yaşayan kadınların tavukçuluk, arıcılık, ipekböcekçiliği sahalarında eğitim görmelerinin sağlanması, mahalli el sanatlarının geliştirilmesinin teşvik edilmesi, büyük kentlerde ise kadınlara yönelik yeni iş sahalarının açılması gerekiyor.”* Ayrıca, doktorluktan hâkimliğe, büyükelçilikten genel müdürlüğe kadar hemen her iş sahasında kadınların kendilerini ispatlamış olduklarını anlatan Semra Özal, *“Batının bir parçası olan günümüzün Türkiye’sinde, Türk kadınının layık olduğu yere gelmesini istiyoruz”*⁸¹⁶ dedi.

Vakıf, zaman içerisinde belirtilen alanlarda çeşitli faaliyetlerde bulundu. Kimi zaman bir huzurevi ziyaret edilirken,⁸¹⁷ kimi zaman da ihtiyaç sahibi ailelere Ramazan yardımı yapıldı.⁸¹⁸ Sağlık alanında Türkiye’de bir ilke imza atılarak, İstanbul’da gezici diş kliniği hayata geçirildi.⁸¹⁹ Yine bu alanda paneller düzenlendi.⁸²⁰ Toplu nikâh törenleri de tertipleyen Papatyalar, Ankara Altındağ’da daha önce evlenen fakat resmi nikâhı olmayan ve 1 ila 6 çocuğu bulunan 25 çiftin

⁸¹⁵ “Semra Özal Vakıf Kurdu”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Nisan 1986, s. 8.

⁸¹⁶ “Semra Özal Desteği”, **Milliyet**, 25 Nisan 1986, s. 3-14.

⁸¹⁷ “Türk Kadınına Güçlendirme ve Dayanışma Derneği Üyelerinin Gürçeşme Huzurevinde Düzenlediği Eğlence Yaşlılara Moral Oldu”, **Yeni Asır**, 1 Ekim 1988, s. 3.

⁸¹⁸ “Muhtaç Ailelere Ramazan Yardımı”, **Yeni Asır**, 4 Mayıs 1989, s. 3.

⁸¹⁹ “Semra Özal, Gezici”, **Yeni İstanbul**, 6 Kasım 1987, s. 7.

⁸²⁰ “Valiler Semra Özal’ın Başkanlığında Toplandı”, **Yeni Asır**, 26 Nisan 1987, s. 10.

nikâhını kıydırdılar. Törende konuşan Semra Özal, belediyelerce yapılan nikâhın, kadının gururu ve sigortası olduğunun altını çizdi.⁸²¹

Bunların yanı sıra, vakfın en ses getiren etkinliklerinden biri olan ve tarihe “Hasbahçe olayı” olarak geçen hadise ise epey tartışıldı. Semra Özal’ın 4 Ağustos 1986’da Yıldız Sarayı Hasbahçe’de “*Osmanlı dönemi dekor ve kıyafetleri ile verdiği ve biletlerin astronomik bir rakamla (100 bin TL) satıldığı balo*”⁸²² yankı buldu. 750 davetiyenin satıldığı etkinliğe, 1000’den fazla kişi katıldı.⁸²³ “Dünden Bugüne İstanbul” balosu adını taşıyan etkinlikte, 3. Selim dönemi canlandırıldı. Geceye bakanlar ve eşlerinin yanı sıra, işadamları ve eşleri de katıldı. Ayrıca, Turgut Özal’ın annesi Hafize Özal da davette bulunan isimler arasındaydı.⁸²⁴ Zengin bir menünün olduğu yemekte ise, içki tüketimi de gerçekleşti. Baloya muhalefet kanadından ise eleştiri geldi. Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Rıza Ulucak, israfın milleti maddeten ve manen perişan ettiğini ifade ederek, “*Bir tarafta kişi başına 100 bin liraya davetiye ile gidilebilen balo, diğer tarafta brüt 41 bin 400 lira asgari ücretle bir ay geçinmek zorundaki aileler...*”⁸²⁵ diye konuşarak, etkinliğin sosyo-ekonomik boyutuna dikkat çekti.

Semra Özal ise, Milliyet gazetesinin 8 Ağustos 1986 tarihli Okur Köşesinde yer alan vatandaş eleştirilerine Milliyet’e gönderdiği bir yazı ile yanıt verdi. Burada vakıf ve Hasbahçe ile ilgili açıklamalarda bulunan Semra Özal, vakfın esas amaçlarından ilkinin Atatürk’ün verdiği haklarla kadının modern, kültürlü, cemiyette yerini almış olduğunu bütün dünyaya anlatmak ve tanıtmak olduğunu açıkladı. Ayrıca, Anadolu’daki kadının sağlığı, hayatı ve istikbali için kendilerine yardımcı olmak istediklerini belirtti. Hasbahçe hakkında ise şunları söyledi: “*Hasbahçe’de yapılan iş, sadece eski İstanbul’dan bazı görüntüler vermek, kendi terbiyemizi, yemeklerimizi, müziğimizi tarihi bir tabloda sergilemektir. Gelen herkes kendi masrafını karşılamıştır. (...)Hiçbir sebebi olmadan yapılan muhteşem geceleri, davetleri düşünürsek, yapılan hücumların vakfın icraatlarına değil, benim vasıtamla eşime yapıldığını açıkça görürüz. Eşime, makamı ve icraatı ilgili bir şey bulup söyleyemeyince maalesef ailesini, dev mikroskopla inceleyip kusur arıyorlar. (...)Ama milletimin aklına, mantığına sonsuz güvenim var. Böyle asılsız hücumlara*

⁸²¹ “Semra Özal 25 Çifte Evet Dedirtti”, **Türkiye**, 10 Eylül 1988, s. 4.

⁸²² Aydın-Taşkın, s. 365.

⁸²³ “Saray Balosunun Hanım Sultanları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Ağustos 1986, s. 12.

⁸²⁴ “Semra Sultan”, **Vatan**, 6 Ağustos 1986, s. 1.

⁸²⁵ “Yılın Balosu”, **Milliyet**, 5 Ağustos 1986, s. 7.

değer vermez. Çok iyi bilir ki, ben de evde oturup keyfime bakabilirim. Niye bu kadar çalışıp yorulayım? Ama kim ne derse desin, ben milletime faydalı bir şeyler yapabilmek için bana inanan, maddi-manevi yardımlarıyla benim yanımda yer alıp destek veren arkadaşarımla çalışmaya devam edeceğim. Milletimin akliselimi bu hizmetimizi takdir edecektir.”⁸²⁶ Semra Özal’ın açıklamasında vurguladığı husus, hedefte kendisinin veya vakfın değil, Turgut Özal’ın olduğudur. Yapılan eleştirileri siyasi olarak değerlendirmiştir.

Bu bağlamda, muhalefet partilerinin eleştirilerine de muhatap olan vakıf hakkında SHP Ankara milletvekili Ömer Çiftçi 1988’de TBMM Başkanlığı’na verdiği soru önergesinde, vakfın ekonomik durumuyla ilgili şu soruları gündeme getirdi:

“Semra Özal’ın başkanı bulunduğu Türk Kadını Güçlendirme Vakfı, bir yıl içerisinde 1 milyar 323 milyon lira kârı nasıl sağladı?

Vakfın 1986 yılı bilançosunda net gelir 132 milyon lira olarak belirtilmiştir. 1987 yılında net gelir ise, 1 milyar 191 milyon lira olmuştur. Bu farkın bir yılda sağlanabilmesi için vakıf ne gibi kâr getirici işlemlerde bulunmuştur?

1986 yılından bu yana vakfa yapılan bağışlar ne kadardır ve kimler tarafından ne miktar bağış yapılmıştır?

Gelirleri böyle hızlı artış gösteren bir başka vakıf, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde var mıdır?

*Türk Silahlı Kuvvetleri’ni Güçlendirme Vakfı’nın net geliri bile Türk Kadını Güçlendirme Vakfı’nın net gelirine ulaşamamıştır. Bu dengesizliğin sebebi nedir?”*⁸²⁷

SHP Giresun milletvekili Mustafa Çakır da, Meclis Başkanlığı’na verdiği soru önergesinde, Papatyalara maddi yardım yapılıp yapılmadığını sordu. Çakır önergesinde, Emlak Bankası Kavaklıdere Şube Müdürü Gülçin Karabiber’in vakıf üyesi olduğunu belirterek, *“Bu müdüre kanalıyla Türk Kadını gazetesine 500 milyon lira reklam parası, Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı’na ise 30 milyon lira bağış yapıldığı doğru mudur?”*⁸²⁸ diye sordu.

Muhalefetin benzer yöndeki eleştirileri hakkında *“Vakfi partiye bulaştırmak istemiyorum. Bulaştırsaydım, bu kadar rahat çalışamazdım”* diyen Semra Özal, zenginden alıp fakire verdiklerini söyleyerek şu açıklamayı yaptı: *“Biz bugünkü çağa göre, bugünkü devre uygun şekilde bu vakfı kurduk ve bu işi yapıyoruz. Zengin hanımların etrafında toplandığımız doğrudur. Bütün zengin Papatyalar benim kurucu üyem. Ben onları bilerek vakfa aldım. Çünkü vakıflar kurucu üyelerinden*

⁸²⁶ “Milletim İçin Çalışıyorum”, **Milliyet**, 10 Ağustos 1986, s. 10.

⁸²⁷ Çölaşan, ss. 214-215.

⁸²⁸ “Papatyalar İçin Soru Önergesi”, **Yeni Asır**, 19 Şubat 1989, s. 4.

aldığı bağışlarla gelişir büyür. Belki bazılarına çok garip gelir ama yukarıdakiler etrafına daima kuvvetli insanları alıp onlara tutunursa yükselir. Etrafına zayıf insanları alıp tutduğunda ise çöker ve çökmeye mahkûmdur. Onun için ben yanıma daima çok kuvvetli ekip alırım. Benim prensibim budur. Yapacağım işleri senelerdir kafamda tasarlıyorum. Vakfi kurduktan sonra planlamış, düşünmüş değilim. Benim zaten yapmak istediğim işlerdi bunlar. Süratle faaliyete geçmemizin altında, yapacağımız işleri önceden bilmemizin esprisi yatıyor. Ona göre her türlü hazırlığımızı yapıp vakfi kurduk. Zengin arkadaşlarım koydular parayı; biz de bu işe başladık.”⁸²⁹

Diğer yandan, vakfın zaman zaman siyasetle teması da gündeme geldi. Örneğin, 1987 erken genel seçimi sürecinde Turgut Özal’ın Kırıkkale mitingine katılan vakıf üyeleri sarı anoraklar giymişlerdi. Turgut Özal da seçim otobüsü üzerinden vakıf üyelerine seslenerek, *“Anlaşıldı. Bunlar arı gibi sarı olmuşlar, bal rengi gibi”*⁸³⁰ dedi.

Bu arada, ANAP İstanbul İl Başkanlığı seçimi arifesinde Semra Özal vakfın genel başkanlığından istifa etti. Yerine, oybirliği ile gelini Elvan Özal seçildi. Yeni Merkez Yönetim Kurulu ise şu isimlerden oluştu: Elvan Özal, Beyza Taner, Sümer Ongun, Sultan Yılmaz, Nazire Önal, Seval Bargut, Nilgün Aslan, Rüveyde Akbay ve Seniha Hasipek.⁸³¹

Semra Özal ile çok aktif faaliyetlerde bulunan vakıfla ilgili sonraki yıllarda ANAP içinden bazı isimler eleştirilerde bulundu. Ortak görüş, iyi niyetle başlanan faaliyetlerin sonraki yıllarda amacından uzaklaştığı yönündedir. Örneğin, Maliye ve Gümrük eski Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, şu değerlendirmeyi yaptı: *“Olaylar tersine gelişmeye başlayıp işin gösteriş tarafı ön plana çıkınca, Semra Hanım’ın başlattığı hareketin özü ve hedefi anlamını kaybetti; gözlerden uzaklaştı. Ve Semra Hanım her şeyden önce kendine, eşine, partiye ve hükümete zarar vermeye başladı. Sonuçta, ANAP iktidarına karşı yavaş yavaş başlayan ve giderek artan, sonra iyice çığırından çıkan bir yaklaşımla, önyargılar ortaya çıktı.”*⁸³² Alptemoçin ile benzer düşüncelere sahip olan Mehmet Keçeciler de vakfın iyi işler yapılmak için kurulduğunu ancak zamanla kendi kemer sıkma politikalarıyla tezat oluşturan bir

⁸²⁹ “Semra Özal: Ben Çağdaş Köroğlu’yum”, **Yeni Asır (Pazar Magazin)**, 3 Mayıs 1987, s. 3.

⁸³⁰ “Özal: İp Atlamıyoruz”, **Hürriyet**, 16 Kasım 1987, s. 16.

⁸³¹ “Semra Özal Vakfı Bıraktı”, **Sabah**, 23 Şubat 1991, s. 11.

⁸³² Alptemoçin, s. 263.

tablonun ortaya çıktığını belirterek şöyle konuştu: “*Semra Özal zenginlerden alıp fakirlere vermek amacıyla kurdu. Pek çok hayırlı işler de yaptılar. Ama çok gereksiz reklam yaptılar ki, hayırlı işin reklamını değil, kendi reklamlarını yaptılar. Kadınlar sanki Lale devrindeymiş gibiydiler. Her bir tarafta fakirlik var, fakr-u zaruret var, biz zam yapıyoruz, diğer yanda onların lüks hayatı... Neticede, bizim ekonomi politikası ile ters düşen, halka anlatmakta zorlanacağımız davranışlar çıktı ortaya. İster istemez mesafe koyduk (aramıza).*”⁸³³

Hüsnü Doğan ise vakfın çok iyi bir intiba vermediğini, Hasbahçe gibi hadiselerin olmaması gerektiğini ifade ederken,⁸³⁴ Vahit Erdem de, yapılan faaliyetlerin ANAP’a zarar verdiğini, hatta ANAP’ın menfaatine çalışıldığını beyan etti.⁸³⁵ Oysa Semra Özal, yukarıda ifade edildiği gibi, vakfi siyasete alet etmediğini söylemişti. Vakıfla ilgili bu düşünceler, siyasetin içinde bilhassa zirvesinde bulunan isimlerin sadece kendilerinin değil, ailelerinin de eylemlerine dikkat etmesi gerekliliğini göstermektedir.

Bunlara karşın, basın tarafında yer alan ve vakıf faaliyetlerinin siyasi iktidarı bitirmek için bir malzeme olarak kullanıldığını söyleyen dönemin Günaydın gazetesi muhabiri Orhan Uğuroğlu ise, vakfın aslında önemli işlere imza attığını ancak, ANAP iktidarına karşı başlayan muhalefetin etkisiyle, Semra Özal’ın, eşinden dolayı hücumu uğradığını dile getirdi.⁸³⁶ Meselede basın faktörüne değinen Bülent Akarcalı da, İstanbul’un “*zengin, sosyetik, kendini göstermek isteyen*” kadınlarını bir araya toplayan Semra Özal’ın kurduğu vakfın birçok hizmet yaptığını belirtip faaliyetleri eleştirenler hakkında “*Her şeyde bir kulp bulan insafsız, meslek ahlakı olmayan ve kendilerine basın mensubu diyenler tarafından istismar edildi*”⁸³⁷ diyerek, basının yaklaşımının etik olmadığını ifade etti. Ahmet Özal ise, işin özünde iyi şeyler olsa da, ANAP’ın yıpratılmak istendiği söyledi. Ayrıca, birtakım noktalarda Papatyalar’ın hatalar yaparak, tepkileri üzerlerine çekmeyi başardığını ifade etti.⁸³⁸ Turgut Özal da, bir anlamda, kendilerine karşı “peşin hükümlü” davranıldığını söyleyerek,

⁸³³ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁸³⁴ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁸³⁵ Vahit Erdem ile 17 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁸³⁶ Orhan Uğuroğlu ile 18 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T.:1951).

⁸³⁷ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁸³⁸ Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

*“Herhalde Semra Hanım bu hizmetleri parti propagandası için yapıyor diye kızdılar. Ama kızanlar her şeye kızdı işte...”*⁸³⁹ değerlendirmesinde bulundu.

G. 1986 Ara Seçimi

1. Seçim Öncesi Gelişmeler

1986 yılında, vefat ve istifa gibi sebeplerle⁸⁴⁰ TBMM’de 11 milletvekilliği boşaldığı için ara seçimin şartları oluştu.⁸⁴¹ 4 Temmuz 1986’da ANAP Merkez Karar Yönetim Kurulu (MKYK) seçim kararı aldı.⁸⁴² Ancak bu, bazı isimlerce sadece bir ara seçim olarak değerlendirilmedi. Örneğin Hasan Cemal bu seçimleri, *“eski’ ile ‘yeni’nin mücadelesi”* olarak gören Turgut Özal’ın değerlendirmesinden hareketle bir *“ara aşama”* olarak nitelendirdi.⁸⁴³ Osman Ulagay’a göre ise, kararın alınmasında ana unsur ekonomidir. Bunun nedeni ise, *“muhalefetin toparlanmasına fırsat tanımadan ve bir taşla birkaç kuş vurmaya amaçlayan Özal’ın, ekonomide tahminleri aşan büyüme hızını ve gözlenen canlılığı oya dönüştürmeyi ve seçmenden sağladığı yeni destekle bozulan dengelerin üzerine gidebileceğini ve enflasyona karşı daha ciddi bir mücadeleye girişebileceğini hesaplamış olmasından”* kaynaklanmaktadır.⁸⁴⁴

Başbakan Turgut Özal başkanlığında toplanan MKYK’da ara seçim tartışıldı. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Bülent Akarcalı, Adnan Kahveci ve sosyolog Nilüfer Göle ile birlikte seçimlerden önce bir sosyolojik araştırma yaptılar. Araştırmanın anket kısmı SİAR Araştırma Şirketi tarafından gerçekleştirildi. Nilüfer Göle 3-4 ay boyunca bütün Anadolu’yu gezdi. Elde edilen sonuçları ANAP Başkanlık Divanı toplantısında paylaşan Akarcalı, *“En iyi durumda 7-4 alabiliriz. Normal sonuç 6-5’tir. Hedefimiz 11-0 diyelim ama buna da hazırlıklı olalım”* deyince, Özal buna tepki göstererek, *“11-0 alacağız. Böyle şey olur mu?”*⁸⁴⁵ karşılığını verdi. MKYK toplantısında da çoğunluk 1986 Sonbaharında yapılacak bir seçime karşıydı. Ancak, Özal’ın ısrarı sonucu oybirliğiyle seçim kararı alındı. Bu durumdan rahatsız olan bazı isimler Özal’ın *“mutlak karar alıcı”* olduğunu ifade ederek bunu tenkit ettiler: *“Hâlâ tek adama dayalı sistemimiz devam ediyor. Partileşme konusunda hâlâ ciddi sıkıntılarımız var. Söylediklerimiz hâlâ kulak arkası*

⁸³⁹ Barlas, s. 93.

⁸⁴⁰ “Özal Dediğini Yaptı, En Uygun Zaman Ekim”, **Yeni İstanbul**, 6 Temmuz 1986, s. 1.

⁸⁴¹ Aydın-Taşkın, s. 357.

⁸⁴² Tanör, s. 69.

⁸⁴³ Cemal, s. 160.

⁸⁴⁴ Osman Ulagay, **Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 97.

⁸⁴⁵ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

ediliyor. İşte buna bozuluyoruz, üzülüyoruz.”⁸⁴⁶ Özal bu tavrıyla, karar verdiği bir adım için karşı tezleri çok fazla dikkate almayarak, antidemokratik bir yaklaşım gösterdi. Partinin kurucularından Ercüment Konukman da, bu dönemde partilere yaptığı bir konuşmada partileşememe konusunda açık bir özeleştiriye bulundu: *“İtiraf etmeliyiz ki, kurulduğumuzdan çok kısa bir zaman sonra iktidar olan ve 3 yıldan beri de iktidarını sürdüren partimiz, partileşme olayında pek başarılı olamamıştır. Partizanlık değil, partcilik yapalım tekliflerine pek iltifat edilmemiştir. Teşkilatımızın sesini gerçek manada dinleyemedik veya dinletemedik, dinlese bile, tekliflerini değerlendirmedik.”*⁸⁴⁷

Başbakan Özal MKYK’da alınan seçim kararının ardından yaptığı açıklamada, rakiplerine “hodri meydan” diyerek seçimden beklentilerini şu şekilde izah etti: *“Ara seçimler, parlamento aritmetiğini değiştirecek bir ara seçim değildir. Ama memleketin nabzını tutmakta fayda vardır. Önümüzdeki iki seneyi o nabza göre idare etmek lazım. Kanaatim şudur: memlekette bize rey verenler, rey verecekler herhalde yaptığımız icraatı görüyorlar.”*⁸⁴⁸ 10 Temmuz’da, TBMM Anayasa Komisyonu, Turgut Özal ve 88 arkadaşının verdiği kanun teklifini değiştirerek, daha önce Ekim’de yapılacağı duyurulan seçimlerin 28 Eylül 1986 tarihinde yapılmasına karar verdi.⁸⁴⁹ TBMM Genel Kurulu’ndaki görüşmeler sonucunda aynı yönde karar alındı. *“3309 sayılı yasa ile bu seçimlerde geçerli olmak üzere bir kolaylık getirildi. Buna göre, siyasi partilerin seçime katılabilmeleri için gerekli olan koşullar, yani il ve ilçelerin üçte ikisinde teşkilat kurmak ve büyük kongresini yapmış olmak ya da TBMM’de grup sahibi olmak koşulları aranmadı.”*⁸⁵⁰ Seçimlerin yapılacağı iller Ankara, Manisa, Samsun, Gaziantep, Zonguldak, İzmir, Niğde, Burdur, İstanbul ve Bingöl’dür.⁸⁵¹ ANAP adayları şu isimlerdir:

Ankara (2. Bölge): Vahit Halefoğlu

Bingöl: Mahmut Sönmez

Burdur: Sait Ekinci

Gaziantep: Hasan Celal Güzel

İzmir (2. Bölge): Atilla Yurtçu

⁸⁴⁶ Donat, **Yavuz Donat’ın Vitrininden 3**, s. 327.

⁸⁴⁷ R. Ercüment Konukman, **Görüşler II**, Yayınevi adı ve yeri yok 1986, s. 26.

⁸⁴⁸ Özal: Hodri Meydan,” **Yeni Asır**, 5 Temmuz 1986, s. 6.

⁸⁴⁹ “Ara Seçim 28 Eylül’de”, **Milliyet**, 11 Temmuz 1986, s. 6.

⁸⁵⁰ Dağdelen, s. 209.

⁸⁵¹ “Adaylar İçin Son İki Gün”, **Hürriyet**, 5 Ağustos 1986, s. 21.

İstanbul (6. Bölge): Hüsnü Doğan

Manisa (1. Bölge): Ekrem Pakdemirli

Manisa (2. Bölge): Mehmet Keçeciler

Niğde: Akın Gönen

Samsun (2. Bölge): Servet Bilgi

Zonguldak (2. Bölge): Şadi Pehlivanoğlu⁸⁵²

7 Eylül 1986 günü başlayan seçim propaganda döneminde⁸⁵³, Turgut Özal partililere verdiği üç talimatta seçimlerde şu hususlara dikkat etmelerini istedi: “1-Tansiyonu tırmandırmayınız. 2-Tahriklere kapılmayınız. 3-Kim ne derse desin cevap vermeyiniz ve eskilerle çekişmeyiniz.”⁸⁵⁴ Başbakan bu seçimde uygulayacağı ve “oynak merkez” stratejisini ise şöyle açıkladı: “Sağdaki partilerin ANAP’ın yerine geçme ihtimali yok. Merkezi biz tespit edersek, merkez biz oluruz. Böylece, Solu küçültmüş oluruz.”⁸⁵⁵ Propaganda döneminin sloganı ise, “Karanlık günlere dönmek için ANAP’ta birleşelim!..”⁸⁵⁶ idi. Fakat, sağ çizgide bir yayın takip eden Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanan bir başyazıda, sağda bir “parçalanma” olduğu ifade edilerek, önlem alınmaması halinde genel seçimlerde ağır bir faturanın çıkabileceği uyarısında bulunuldu. Seçime 20 gün kalmasına rağmen kararsızların oranının azalmamasının nedeninin de, seçmenin, “her biri ayrı bir değer” adayları tercihte zorlanması olduğu dile getirildi.⁸⁵⁷ Yine Yeni İstanbul’da yayınlanan bir başka köşe yazısında ise, bu bölünme konusuna değinilerek, başyazıdaki ifadelere itiraz geldi. Üstün İnanç kaleme aldığı yazısında, “Sağ oylar bölünmesin, yoksa Sol iktidara gelir” anlayışının doğru olmadığını, bir tasfiye olacaksa da bunu seçmenin yapacağını ifade etti. Ayrıca, bu tür düşüncelerin 12 Eylül öncesinde de dile getirildiğini fakat olumlu bir sonucun ortaya çıkmadığını belirtti. Mevcut konjonktürde ise, “Böyle giderse ANAP’tan kurtulamayız, oylar bölünmesin” anlayışının yanlış olduğunu belirtip bölünme kaygısıyla hareket etmenin demokrasi ve medenilikle ilgisinin olmadığını ifade etti.⁸⁵⁸

Propaganda gezilerine Bingöl’den başlayan Turgut Özal’ın hedefinde özellikle Meclis’te bulunmayan muhalefet partileri vardı. Bu partilerin söylemlerinin

⁸⁵² “İl İl Partilerin Adayları”, **Hürriyet**, 7 Ağustos 1986, s. 16.

⁸⁵³ “Propaganda”, **Türkiye**, 5 Eylül 1986, s. 10.

⁸⁵⁴ Donat, **Yavuz Donat’ın Vitrininden 3**, s. 368.

⁸⁵⁵ “Özal, ANAP’ı Sola Kaydıracak”, **Hürriyet**, 9 Eylül 1986, s. 3.

⁸⁵⁶ Başbakan Özal’ın Milletimize Mesajı”, **Petek**, Eylül 1986, Sayı: 16, s. 1.

⁸⁵⁷ Başyazı, “Sağdaki Bölünmenin Faturası”, **Yeni İstanbul**, 7 Eylül 1986, s. 1.

⁸⁵⁸ Üstün İnanç, “Aman Bölünmeyelim”, **Yeni İstanbul**, 8 Eylül 1986, s. 1-5.

bir geçerliliği olmadığını ifade eden Özal, “Bugün Meclis’te üyesi dahi olmayan partiler atıp tutuyorlar. (...)Öyle afaki şeyler söylüyorlar ki, Meclis’te sandalyeleri bile yok. Meclis’ten nasıl kanun geçirecekler, nasıl yapacaklar sorun bakalım. Benim halkım akıllıdır. Neyin nereye gideceğini bilir”⁸⁵⁹ şeklinde konuşarak, o partilere atılan oyların “boş hükmünde” olduğunu ima etti.

Bu arada, yasaklı siyasetçi Süleyman Demirel ilk kez DYP’nin Bafra’daki mitinginde sahneye çıktı ve ANAP ekonomisini sert bir dille eleştirdi: “Ülkeyi enflasyon ve pahalılık altında inim inim inleyen, hayatı hepimiz için çekilmez çile haline getiren, milletin parasını pul eden, her türlü yolsuzluğu yaygın hale getiren bu yönetime dur deyiniz!”⁸⁶⁰ Hür Demokrat Parti (HDP) Genel Başkanı Mehmet Yazar da, hükümeti kurduğu ilişkiler üzerinden tenkit ederek, “İktidar, türedi şirketler ve bazı basın organları ile işbirliği yapıyor. Bunu millete anlatmamız lazım. Biz engelleri aşip ara seçim mücadelemizi sürdüreceğiz”⁸⁶¹ dedi.

Ara seçimi 11-0 kazanacakları yönünde söylemlerde bulunan Turgut Özal ise, Demirel’in ANAP’ı eleştirmesinin sonucu etkilemeyeceğini söyledi.⁸⁶² Gaziantep’teki konuşmasında ise, seçime girecek diğer partileri kendilerine rakip olarak görmediklerini ifade ederek, 1984 yerel seçimlerinin sonunda söylediği, “Beşi bir ANAP etmedi” sözüne göndermede bulundu: “On biri bir olsa bir ANAP edemezler.”⁸⁶³ Eski siyasilerin meydanlara inmesine tenkitlerini Manisa’dan dile getiren Özal, meselenin “koltuk” olduğunu iddia ederek, “Şu iğneli koltuğun öyle çok talibi var ki, anlayamıyorum”⁸⁶⁴ ifadelerini kullandı. Ayrıca, bu seçimin çok önemli olmadığını, nihayetinde bir ara seçim olduğunu söyleyen Özal, Demirel’i kastederek, “Ama bazı kişiler bunu referandum gibi yaptı. Diyorlar ki, ‘Anavatan oyları düşecek, biz de geleceğiz.’ Türkiye’de insanlar maziyi unutmadılar. Geçtiğimiz yıllardaki sıkıntıları unutmadılar. Neredeyse kardeş kardeşe düştüğümüz günleri unutmadılar”⁸⁶⁵ dedi. İleride yapılacak seçim ve referandumlarda da benzer bir söylem geliştirecek olan Turgut Özal, bu anlayışla halka huzur vaat eden parti ve lider imajı çizmek isterken, bir tarafıyla da 12 Eylül öncesi partilerin devamı olanları

⁸⁵⁹ “Meydanlar Doldu”, **Türkiye**, 8 Eylül 1986, s. 10.

⁸⁶⁰ “ANAP’a Artık Dur Deyin”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 12 Eylül 1986, s. 9.

⁸⁶¹ “Yazar: ANAP, Holding ve Türedi Şirketlerle İşbirliği Yapıyor”, **Hürriyet**, 3 Eylül 1986, s. 3.

⁸⁶² “Demirel Seçimi Etkileyemez”, **Yeni İstanbul**, 13 Eylül 1986, s. 5.

⁸⁶³ “11’i Birleşse Bir ANAP Etmez”, **Hürriyet**, 21 Eylül 1986, s. 16.

⁸⁶⁴ “Turgut Özal: Bölmeyin, Bölünmeyin”, **Türkiye**, 27 Eylül 1986, s. 10. Oysa Özal, 1988’deki referandum ile 1989’daki yerel seçimler öncesinde “giderim resti” çekmesine rağmen, istediği sonuçları alamamasına rağmen görevine devam etti!

⁸⁶⁵ “29 Eylül Sabahı Tokat Yiyenler”, **Hürriyet**, 22 Eylül 1986, s. 17.

kaos dönemiyle özdeşleştirerek, seçmen üzerinde bir baskı kurmaya çalıştı. Fakat bunun halk üzerinde çok fazla etkili olduğunu, alınan seçim ve referandum sonuçlarına göre, söylemek pek de mümkün değildir. Özal 1989 yerel seçimi propaganda döneminde dile getireceği bir söylem tarzını bu dönemde de ifade etmiştir. Gaziantep’te halktan, hemen hemen tüm ilçelerde “suyunuz tamam” sözünü aldıktan sonra “oyunuz da tamam”⁸⁶⁶ diyerek, hizmet ile oy arasında doğru orantı kurdu. Bu da vatandaşa hizmette açıkça menfaat gözetildiğini göstermektedir. Fakat siyasi etik bakımından son derece sorunlu bir yaklaşımdır.

Bir taraftan seçim bölgelerinde mitingler düzenleyerek seçmene ulaşan ANAP, diğer taraftan da Turgut Özal imzalı mektupları halka göndererek oy istedi. “Eski döneme” dönülmemesi için bir anlamda “ikazda” bulunulan mektupta şu ifadeler yer almaktaydı: *“Bugünü anlamak için dünü unutmamalıyız... Bizim dışımızdaki partiler eskilerin devamıdır. Türkiye’nin siyasi gündeminde eski ile yeninin mücadelesi vardır... Eski kavgaların bu memlekete ne getirdiği ve bunları kaldığı yerden devam ettirmenin kime ne sağladığını iyi düşünmek lazımdır. Biz siyasi mücadelede kavgayı değil, barışı ve insan sevgisini esas alıyoruz. Halka hizmeti Hakk’a hizmet biliyoruz.”*⁸⁶⁷ Ayrıca, Turgut Özal imzalı bir mesaj da yayınlanarak, seçimdeki mücadelenin eski ile yeni zihniyet arasında gerçekleşeceği ifade edilip kapatılan partilerin devamı niteliğindeki yeni oluşumlar hedef alındı. Bununla birlikte, 12 Eylül öncesi tabloyu seçmenlere hatırlatarak, eski zihniyet dediği rakiplerine itibar etmemelerini istedi.⁸⁶⁸ Bu düşünce seçim propagandasına da yansdı. Reklamlarda, *“Bugünü anlamak için dünü unutmamalıyız”, “Yarın siyasal istikrarı siz koruyacaksınız”*⁸⁶⁹ sloganları kullanıldı.

Gazeteci Mehmet Barlas ise, Turgut Özal’ın ilk miting yeri olan Bingöl’deki izlenimlerini aktarırken, kitlelere umut dağıttığını ve halkın da Özal’dan o enerjiyi aldığını ifade etti. Bu mitingdeki tablodan sonra, ANAP’ın seçimleri 11-0 kaybetmesinin ihtimal dâhilinde olmadığını iddia etti.⁸⁷⁰ Siyaset bilimci Prof. Dr. Haluk Ülman ise, Zonguldak mitinginde izlediği Özal üzerinde seçime yönelik birtakım analizler yaptı. Seçim öncesi ANAP’ın avantaj ve dezavantajları olduğunu

⁸⁶⁶ “Oyunuz Tamam, Suyunuz da Tamam”, **Hürriyet**, 22 Eylül 1986, s. 17.

⁸⁶⁷ Barış Yetkin, **Popülizm ve Özal-Erdoğan**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2. Baskı, Antalya 2010, s. 162.

⁸⁶⁸ “Genel Başkanımızın Mesajı”, **Petek**, Eylül 1986, Sayı: 16, s. 1.

⁸⁶⁹ Tokgöz, s. 188.

⁸⁷⁰ Mehmet Barlas, “Özal Olayı”, **Milliyet**, 8 Eylül 1986, s. 1.

belirten Ülman, uygulanan ekonomi politikasının kırsalda ve şehirde rahatsızlıklara yol açtığını ve bunun sonucunda öfkeli halkın DYP'ye, esasında onun yasaklı lideri Süleyman Demirel'e yönelmeye başladığına dikkat çekti. Fakat diğer yandan, ANAP/Özal'ın elinde birtakım kozlar olduğunu da belirten Ülman, iktidar partisi olmanın avantajını dile getirdi. Bu bağlamda, genel bir tablo çizerek kırsaldaki seçmenin, iktidar değişikliğine yol açmayacak bir seçim olmadığı müddetçe “*yarararcı*” Türk köylüsünün hükümet ile ters düşecek bir tercihe meyletmeyip “*hizmetten yoksun kalmak istemeyeceğini*” dile getirdi.⁸⁷¹ Haluk Ülman'ın izlenimlerinde dikkati çeken nokta, seçimde gözlemediğini belirttiği merkez sağın ikinci büyük partisi DYP'ye doğru yönelişin varlığıdır. Seçimlerden tam iki hafta önce yayınlanan bu yazı aslında seçimlerde, her ne kadar ara seçim de olsa, DYP'nin yükselişini ve ANAP'ın hemen arkasından geldiği gerçeğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Bu arada, seçime birkaç gün kala Milliyet-SİAR ortaklığıyla yapılan bir anket yayınlandı. 11 seçim bölgesinde genel oy dağılımı şöyle oluştu: ANAP: % 35,9 SHP: % 29,3; DYP: % 20,2; DSP: % 8,1; Diğer: % 6,5. Ankette ayrıca, ANAP'ın en fazla oy oranının İstanbul'da (% 42,9), en az ise, Manisa'da (% 28,2) olduğu görülmektedir. Ankete göre, ANAP 7 milletvekilliği elde ederken, SHP 1 ve 3 milletvekilliği de ortada bulunmaktadır.⁸⁷² Seçimlerden beş gün önce yayınlanan ve Hürriyet Kamuoyu Servisi'nin, Hürriyet Haber Ajansı ve Hürriyet Bilgi İşlem Merkezi ile beraber yaptığı seçim anketinde ise, iktidar partisi açısından milletvekilliği konusunda gerçekçi bir netice çıktı. ANAP'ın 6 milletvekilliği kazanacağı, kalan 5'inin ise ortada olduğu ortaya kondu. ANAP'ın oy oranının ise, yüzde 35'i aşacağı ifade edildi. Diğer yandan, ANAP'la ilgili de bir uyarıda bulunuldu. İktidar partisinde bir yıpranma görüldüğü ve bunun da ileride önemli sıkıntılara yol açabileceği dile getirildi.⁸⁷³ Seçimlerin hemen arifesinde yine Hürriyet Kamuoyu Servisi'nin, Hürriyet Haber Ajansı ve Hürriyet Bilgi İşlem Merkezi ile beraber yaptığı bu sefer bir liderler anketi yayınlandı. Ankette seçimin yapılacağı 11 seçim çevresinde liderlere duyulan sevgi ölçüldü. Tüm iller genelinde en sevilen

⁸⁷¹ Haluk Ülman, “Özal'ın Sorunları ve Kozları”, **Hürriyet**, 14 Eylül 1986, s. 23. Ülman bir başka yazısında ise, ANAP'ın en önemli avantajının, “Özal'ın karizması” olduğunu belirtti. Bu durumu, Başbakan'a kızanlar tarafından dahi önemsendiğini ifade etti. Haluk Ülman, “Kime Oy Verseler?”, **Hürriyet**, 16 Eylül 1986, s. 17.

⁸⁷² “ANAP 7, SHP 1 Ortada 3”, **Milliyet**, 24 Eylül 1986, s. 1.

⁸⁷³ “6 ANAP, 5 Ortada”, **Hürriyet**, 23 Eylül 1986, s. 17. İlerleyen dönemde ANAP'ta yaşanan önemli sorunlar bu analizi doğru çıkarmıştır.

lider yüzde 34,5 ile Turgut Özal olurken, son sırada yüzde 17,9 ile Erdal İnönü yer aldı. Özal 7 seçim çevresinde birinci olurken (Gaziantep, Niğde, Burdur, Samsun, Ankara, İstanbul, İzmir), bunların içinde en fazla yüzde 56,7 ile Niğde seçmeni tarafından sevildiği açıklandı. Turgut Özal'ın en sevilen lider olmasının sebebi ise, seçmenlerin tercihlerinin ANAP olmasıdır. Yani ANAP'a verilen halk desteği ile Özal'a duyulan sevgi arasında büyük oranda yakınlık bulunmaktadır.⁸⁷⁴

Öte yandan, yayınlanan seçim anketlerine siyaset bilimci ve eski büyükelçilerden Coşkun Kırca mesafeli yaklaşılmaması gerektiğini söyledi. Yazdığı makalede, kamuoyu araştırmalarının Batı'da başarı ile yapıldığını ancak Türkiye'de henüz bu seviyeye ulaşamadığını ifade etti. Ayrıca, anketlerin birinci gösterdiği partiye bazı seçmenlerin yönelebildiğini, böylece seçmen üzerinde etkili olduğunu belirtti.⁸⁷⁵

2. Seçim ve Sonuçlar

7 Eylül'de başlayıp 27 Eylül'de biten propaganda döneminin ardından seçim günü geldi ve 10 ilde toplam 2 milyon 592 bin 752 seçmen sandık başına gitti. Sonuçlar pek de iktidar partisinin istediği gibi değildi. Zira Turgut Özal propaganda döneminde 11-0 kazanacakları yönünde söylemlerde bulunmuştu. 11 milletvekilliğinin partiler arası dağılımı şöyle oldu: ANAP: 6 (% 32,6), DYP: 4 (% 23,53), SODEP: 1 (% 22,74).⁸⁷⁶ Kazanılan iller ise şöyledir: ANAP: Ankara, İstanbul, Gaziantep, Bingöl, Niğde ve Burdur. DYP: Samsun, Manisa-1, Manisa-2 ve Zonguldak. SHP: İzmir. İlk sonuçların ardından liderlerden değerlendirmeler geldi. Turgut Özal, mücadeleye devam edeceklerini ifade ederek, özellikle Manisa 2. bölgede aldıkları sonucun kendilerini şaşırttığını, İzmir'den ise seçimden önce de endişeleri olduğunu belirtti. 1988'deki genel seçimlerin favorisinin kendileri olduğunu da belirten Özal, "*Çünkü yeni partiyiz, gençler bize ilgi gösteriyor*"⁸⁷⁷ diyerek, yeni partinin yeni kitlelerin taleplerine cevap verdiğini ve onların umudu olduğunu dile getirdi.

⁸⁷⁴ "Hangi Lider Ne Kadar Seviliyor", **Hürriyet**, 26 Eylül 1986, s. 19.

⁸⁷⁵ Coşkun Kırca, "Seçim Tahminlerinin Seçmene Etkisi", **Hürriyet**, 28 Eylül 1986, s. 23. Türkiye'de gelişim serüveni 1950'lerden sonra başlayan kamuoyu araştırmaları, 1980'den sonra ise daha profesyonelleşmiştir. Ahmet Kalender-Nurullah Tarakçı, "İletişim Fakültelerinin Ortak Örgütlenmesine Yönelik Bir Proje Önerisi: 'Türk Kamuoyu Araştırmaları Ağı'" **Selçuk İletişim**, 4, 2005, s. 91.

⁸⁷⁶ **Resmi Gazete**, 10 Ekim 1986, Sayı: 19247, ss. 20-25.

⁸⁷⁷ "Özal: 1988'de de 1. Parti Olacağız", **Yeni Asır**, 29 Eylül 1986, s. 6.

Manisa 2. bölgeden aday olup da seçimi kazanamayan Mehmet Keçeciler alınan sonuçta, Zeynep Özal'ın Jaguar hadisesinin⁸⁷⁸ ve yasaklı olmasına rağmen Süleyman Demirel'in mitinglerdeki konuşmalarının etkili olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, aday olduğu için seçim kampanyasından dolayı Genel Merkez'de olmadığından muhalefete yanıt veremediğini dile getirdi. Diğer yandan seçim sonuçlarıyla ilgili de, *“İlla tuşla galip gelmemiz şart değil. 11'in 6'sını almışız, daha ne alacağız. Yine galibiz”*⁸⁷⁹ değerlendirmesinde bulundu. Benzer bir değerlendirmede bulunan Bülent Akarcalı da aslında seçimi 6-5 kazandıklarını, çünkü karşılarında eski partilerin olduğunu ama kendi kendilerine 11-0 diye hedef koydukları için hedefe erişemediklerinden dolayı kazandıkları seçimin kaybedilmiş gibi görüldüğünü ifade etti.⁸⁸⁰ Devlet Bakanı Mesut Yılmaz ise, bu seçimin bir kazananının olmadığını ama kaybedenin SHP olduğunu söyledi. İsmi vermeyen bir ANAP'lı da, asıl mücadelenin bundan sonra başlayacağını ve politikalarında birtakım esneklikler yapmaları gerektiğine dikkat çekti.⁸⁸¹ Yani diğer bir ifadeyle, yasaklı siyasetçilerin daha aktif rol almaya başlayacağını, bu yüzden zorlu mücadele şartlarına göre kendilerini revize etmeleri gerektiğini izah etti. Fakat ANAP'a MDP'den transfer olan İzmir milletvekili Işıl Saygın ise, kendi partisine tepki gösterdi. İzmir ve Manisa'nın kaybını normal karşılayan Saygın, DYP'nin başarılı olup olmadığı yönündeki soruya da, *“Demirel her zaman en büyük liderdir”*⁸⁸² diyerek, açıktan Demirel'i Özal karşısında yüceltti. Bu, ANAP içerisindeki rahatsızlığı gösteren önemli bir açıklamadır, çünkü Özal'ın en ciddi rakibi (her ne kadar o dönem resmen rakip olmasa da) tartışmasız Süleyman Demirel'dir.

Meclis'e girmeyi başaran muhalefet temsilcilerinden gelen değerlendirmelerde ise ortak görüş, seçmenin ANAP politikalarını benimsemediği yönündeydi. DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, sonuçların ardından bir iktidar sorunu ortaya çıktığını dile getirdi ve ayrıca, yasakların da kalkması gerektiğini ifade etti: *“Milletin yüzde 70 çoğunluğunun reddettiği bir iktidarla karşı karşıya kaldık. Bu seçim, ülkenin gündemine hükümet meselesini de getirmiştir. Türkiye seçmenin yüzde 15'ini oluşturan bir seçmen kitlesi hükümete güvensizlik*

⁸⁷⁸ Başbakan Turgut Özal'ın kızı Zeynep Özal ile eşi Asım Ekren'e Jaguar firmasının Türkiye dağıtıcısı tarafından reklam amaçlı bir otomobil hediye edildi. Daha sonra çift bu hediye almaktan vazgeçti.

⁸⁷⁹ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁸⁸⁰ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁸⁸¹ “Galip Yok, Mağlup SHP”, **Hürriyet**, 30 Eylül 1986, s. 21.

⁸⁸² Işıl Saygın ANAP'tan İstifa Ediyor”, **Hürriyet**, 30 Eylül 1986, s. 18.

oyu vermiştir. Netice çok büyüktür. Bu seçimde Demirel'in açıkça DYP'ye destek vermesinin önemli rolü olduğuna inanıyorum. Milletimiz bu kararıyla Sayın Demirel'in yasaklarının kalkmasını istediğini de göstermiştir." SHP Genel Başkanı ve bu seçimde İzmir'den milletvekili seçilen Erdal İnönü de hükümet politikalarının halk tarafından onaylanmadığını iddia etti ancak kendileri açısından da sonuçların tatmin edici olmadığını söyledi: "ANAP'ın politikalarının tasvip edilmediği ortaya çıktı. Sosyal demokrasi açısından sonucu tatminkâr bulmuyorum. Daha iyi sonuç almalydık. İzmir'den seçildiğim için çok mutluyum. İzmirli seçmenlere teşekkür ederim. Üçüncü parti durumuna düşmemize rağmen Soldaki iktidar alternatifi olarak yerimizde duruyoruz."⁸⁸³ Yapılan bir değerlendirmede de, bu sonuçların ANAP'ı zor duruma sokacağı ve ara seçimin etkisinin beklenenden daha fazla olacağı belirtilip "bütün kozların" yasaklı Süleyman Demirel'in eline geçtiği ifade edildi.⁸⁸⁴ Ki, siyasi yasakların kalkması sürecinde Süleyman Demirel'in sahadaki aktif rolü bu öngörüü haklı çıkardı.

ANAP için kazanılamayan yerler içinde en dikkat çeken il Manisa'dır. Zira ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler ve Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret eski Müsteşarı Ekrem Pakdemirli gibi, Turgut Özal'ın en yakınındaki isimler milletvekili seçilemedi. Bu konuda açıklama yapan Özal, Keçeciler'in istifa etmesi halinde istifasını kabul etmeyeceğini belirtirken, Pakdemirli'nin de eski görevine dönmeyeceğini, başka bir göreve getirileceğini açıkladı.⁸⁸⁵

Seçimden sonra sonuçları değerlendirmeye başlayan ANAP grubunda, milletvekili adaylarının belirlenmesinde teşkilatların görüşünün alınmadığı, tarım politikalarının yanlış olduğu, bürokratların aşlamadığı ve DYP'nin göz ardı edildiği tespitlerinde bulunuldu. Başbakan Özal ise, mahalli aday göstermelerinin şanslarını arttırdığını, tarım politikasında yaşanan sorunların dünya şartlarından kaynaklandığını belirterek, her şeye rağmen en fazla oyu kendilerinin aldığını söyledi.⁸⁸⁶ Sonuçların tamamen olumsuz olarak değerlendirilemeyeceğini söyleyen Ercüment Konukman da, partide çalkantı oluşturacak bir durumun olmadığını söyledi.⁸⁸⁷ Bülent Akarcalı ise, bu sonuçta, 1983 Kasım'ında beklenmedik şekilde tek başına iktidar olma, ardından 1984 Mart'ındaki yerel seçimleri kazanmış

⁸⁸³ "ANAP Geriledi, DYP Sıçradı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 29 Eylül 1986, s. 1-8.

⁸⁸⁴ Başyazı, "ANAP ve SHP Güç Durumda", **Yeni İstanbul**, 1 Ekim 1986, s. 1.

⁸⁸⁵ "Erken Seçim Şamata", **Türkiye**, 1 Ekim 1986, s. 10.

⁸⁸⁶ "ANAP'ta Hesaplaşma", **Milliyet**, 8 Ekim 1986, s. 1.

⁸⁸⁷ Konukman, s. 20.

olmalarının belki de siyasi bakışlarının bulanıklaşmasının başlangıcı gibi olduğu değerlendirmesinde bulundu.⁸⁸⁸ Turgut Özal ise, 1984 yerel seçimlerini kazandıktan sonra, şımarmayacaklarını açıklamıştı. Bu tablo bir anlamda ANAP'ın/Özal'ın bu yönde birtakım sıkıntılar yaşadığını göstermektedir, denilebilir. Bir görüşe göre ise, ANAP'ın yolsuzlukla mücadelede yetersiz kalması ve enflasyona çözüm bulamaması da alınan sonuçlarda etkiliydi.⁸⁸⁹

ANAP'ın resmi yayın organı Petek gazetesinde ise seçim sonuçlarını değerlendiren bir yazı kaleme alındı. Muhalefet partilerinin 12 Eylül öncesine dönme teşebbüsünde oldukları belirtilen yazıda şu ifadelere yer verildi:

“Türk demokrasisi 28 Eylül Ara Seçimleri ile ilginç bir tecrübe daha geçirirken, demokrasi meydanında yine yalancı pehlivanlar, yine demokrasiyi savunma adı altında demokrasiyi yıpratıcıları gördük. Demokrasiyi ona buna çamur atmak zanneden çirkin yüzleri gördük. Ülkeyi 12 Eylül öncesine getiren zihniyetin hortlamaya çalıştığını gördük.

‘Ülkemizi en iyi şekilde nasıl yönetiriz?’ diyecekleri yerde, koltuk için her hareketi normal sayan çirkin politikacı tipini gördük. Muhalefette kalmayı kendine yediremeyen ve muhalefet yapmanın da onurlu bir görev olduğunu bilmeyen, millet iktidara getirmediği halde milletin kararını hiçe sayan kişilerin konuşmalarını duyduk. Garip hareketlerini gördük. Ülkeyi daha iyi yönetebileceklerini savunan ama önce seviyeli konuşmasını öğrenmeyen politikacılar gördük.”⁸⁹⁰

Bu arada, ANAP seçimden sonra hemen durulmadı. Tüm kabine üyeleri yeni hükümetin kurulmasında Özal'ın elini rahatlatmak için sözlü istifalarını verdiler. Konuyla ilgili basına açıklamada bulunan Başbakan, bakanlara kabinede bir operasyon yapacağını söylediğini, onların da böyle bir tasarrufta bulunduğunu ifade etti. Ancak, bazı isimlerin istifasını kabul edebileceğini, bazılarının da yerinin değişebileceğini belirten Özal, bu durumun hükümetin istifası şeklinde değerlendirilmemesi gerektiğini söyledi.⁸⁹¹

Beklenen operasyonsa 17 Ekim'de yapıldı. Hasan Celal Güzel ve Ali Bozer Devlet Bakanı olurken, Necat Eldem'in yerine Oltan Sungurlu Adalet Bakanlığı'na getirildi. Devlet Bakanı Mesut Yılmaz Kültür ve Turizm Bakanı olurken, bu bakanlıktan alınan Mükerrer Taşçıoğlu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı oldu. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Mehmet Aydın'ın yerine de Mustafa Kalemler bakan yapıldı.⁸⁹² Değişiklik sadece kabinede değil, parti ve idarede de gerçekleşti. MKYK toplantısında, daha önce Özal'a istifalarını sunan Başkanlık Divanı'nda bazı

⁸⁸⁸ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁸⁸⁹ Eştürk, s. 55.

⁸⁹⁰ “Amaçları Politika Değil, Sokak Kavgası”, **Petek**, Ekim-Kasım 1986, Sayı: 17, s. 3.

⁸⁹¹ “Bütün Bakanlar İstifalarını Verdiler”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Ekim 1986, s. 9.

⁸⁹² “3 Yeni İsim 3 Yer Değişimi”, **Yeni İstanbul**, 18 Ekim 1986, s. 1.

değişiklikler yaşandı. Seçim İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Şadi Pehlivanoglu'nun yerine, İstanbul milletvekili İbrahim Özdemir; Basın, Yayım ve Halkla İlişkilerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın yerine de Ordu milletvekili Şükrü Yürür getirildi. Mehmet Keçeciler ise, konumunu muhafaza etti. Yeni ANAP Başkanlık Divanı şu isimlerden oluştu:

Genel Başkan Yardımcısı: Mehmet Keçeciler

Genel Başkan Yardımcısı (Seçim İşleri): İbrahim Özdemir

Genel Başkan Yardımcısı (Dış İlişkiler): Bülent Akarcalı

Genel Başkan Yardımcısı (Basın ve Halkla İlişkiler): Şükrü Yürür

Genel Başkan Yardımcısı (Hükümet ve Parlamento ile İlişkiler): Ali Tanrıyar

Genel Sekreter: Mustafa Taşar

Genel Muhasip: Doğançan Akyürek⁸⁹³

Bunların yanı sıra, sonuçların ANAP açısından beklenildiği gibi olmaması parti içinde birtakım kıpırdanmalara/rahatsızlıklara yol açtı. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan, sonuçlarda ANAP Teşkilat Başkanı Mehmet Keçeciler'in etkisinin olduğuna inanıyordu. Kendisiyle aynı kanaatte olduğunu düşündüğü bakanlar Mesut Yılmaz, Mükerrerem Taşçıoğlu, Sudi Türel, Safa Giray ve Veysel Atasoy'la yemekte bir araya geldiler. Dalan'ın hedefinde, partide dinci eğilimlere müsamaha gösterdiğini düşündüğü Özal da vardı: "*Turgut Bey, hep dincileri tutuyor. Keçeciler'e yüz veriyor. Keçeciler de ANAP'ta dincilerin hâkimiyetini kuruyor. Partinin üzerindeki bu dinci görüntü silinmezse ANAP dağılır.*" Dalan'ın eleştirilerine, bakanlar da katıldı ancak Veysel Atasoy, Dalan'ın, Hasan Celal Güzel'i de bu grubun bir parçası olarak göstermesine katılmadığını söyledi: "*Hasan'ın, herhangi bir klik ve ekip çalışması olamaz.*"⁸⁹⁴ Bu yemeğin ardından Mesut Yılmaz ve Bedrettin Dalan, Turgut Özal'ı Harbiye Orduevi'nde ziyaret etti. Görüşmede, Keçeciler'in partide giderek nüfuz sahibi olmasından duyulan rahatsızlık, partinin daha muhafazakâr bir yöne doğru kaymaya başladığı düşüncesi, bunun da dört eğilim felsefesindeki ANAP'ın anlayışıyla uyuşmadığı ve bundan rahatsızlık duyulduğu ifade edildi; görüşmenin ardından bu "*şikâyetçi ekip*" Keçeciler'e karşı, birlikte hareket etme kararı aldılar. Daha sonra Özal bu hareketin kendisine karşı yapılan bir komplo olduğunu ifade etti.⁸⁹⁵

⁸⁹³ "ANAP'ın Zirvesi, Özal'ın Çevresi Yeni Biçim Kazandı", *Yeni İstanbul*, 18 Ekim 1986, s. 1-5.

⁸⁹⁴ Bildirici, s. 128.

⁸⁹⁵ Alptemoçin, ss. 224-225.

ANAP'ın iktidarının üçüncü yılında bir ara seçimde yaşadığı bu düşüş parti dışındaki isimlerce de yorumlandı. Örneğin, gazeteci Yavuz Donat geniş bir analiz yaptı. Seçimlerde istenilenin alınamamasında ANAP ve Turgut Özal'ın birden çok hatası olduğunu ifade etti. Öncelikle ANAP'ın ara seçime hazır olmadığını belirten Donat, Özal'ın bu ikazlara kulağını tıkadığını belirtti. Ayrıca, aday tespitinde profesyonel bir yöntem izlenmeyip “*memur tayin eder gibi*” bir isim tespiti yapıldı. Öte yandan, örgüt ile adaylar bir bütün olmadılar. Bunların yanı sıra Donat, sık sık “*ben dilini*” kullandığını söylediği Özal'ın, Halil Şıvgın, Ercüment Konukman gibi partinin ileri gelenlerini “*bir kenara ittiğini*” ifade etti. Basınla da kötüleşen ilişkilerin bu sonucu hazırladığını dile getirdi. Teknik bir eksikliğe de dikkat çeken yazar, seçimden önce hazırlanan propaganda kasetlerinin arkasına, “*adaylarla ilgili bir tanıtma bölümünün*” konmasının kasetlerin ilgi çekiciliğine olumsuz bir etkisinin olduğunu belirtip kasetlerin dağıtımının da iyi organize edilemediğini ifade etti.⁸⁹⁶ Donat gibi aday tespitinde ANAP'ın hata yaptığını söyleyen Haluk Ülman, İzmir ve Manisa adaylarını değerlendirerek, sanayici kimliği olan Atilla Yurtçu'nun köylü seçmenle arasında iletişim kopukluğu olduğunu belirtti. Manisa adayları Ekrem Pakdemirli için “*küçük dağları ben yarattım*” diyen bir anlayışta olduğunu söyleyen Ülman, Keçeciler'in de Manisa'ya “*çok yabancı*” bir isim olduğunu dile getirerek, Özal'ın seçimlerinin bedelinin ağır olduğunu söyledi.⁸⁹⁷

Murat Belge de, ANAP'ın söylem değişikliğinin oy kaybına neden olduğunu ifade etti. Belge, ANAP'ın, 6 Kasım 1983'teki seçimlerin aksine, rakipleri karşısında bu seçimlerde, “*belki de çok istemediği halde, 12 Eylül rejimini savunur durumda kalmak*” zorunda olmasının oy kaybında etkili olduğu fikrindedir.⁸⁹⁸ Fakat ANAP sadece bu seçimde değil, birçok seçim ve referandumda 12 Eylül öncesine göndermede bulunarak, “dolaylı” olarak askerin sağladığı ortama pozitif göndermede bulundu. Bülent Akarcalı ise yaptığı seçim analizinde, sonuçları muhalefet partileri üzerinden değerlendirerek, muhalif partilerin tutumunun sonuçlarda belirleyici faktörlerden olduğunu söyledi. Akarcalı, kampanya döneminde muhalif partilerin “*Türkiye için ne yapılır/ANAP'a alternatif olarak ne yapılır?*” yerine tamamen kötüleme üzerine politikalar yürüttüğünü ifade etti. Ayrıca, CHP ve AP seçmeninin bir kısmının eski partilerine yönelik oy kullanmaları da oy kaybında etkiliydi. Diğer

⁸⁹⁶ Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 3**, ss. 359-361.

⁸⁹⁷ Haluk Ülman, “Ege, Özal'a Çarpık Bakıyor”, **Hürriyet**, 29 Eylül 1986, s. 13.

⁸⁹⁸ Murat Belge, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, Birikim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1993, s. 297.

yandan Akarcalı'ya göre, bu sonuçlar 1987 genel seçimindeki düşüşün de sinyaliydi.⁸⁹⁹ Turgut Özal ise yıllar sonra ara seçimle ilgili yaptığı değerlendirmede, “evdeki hesabın çarşıya uymadığını” söyledi: “Biz 1987’de seçim yapılacağını bilseydik, belki hiç ara seçim yaptırmazdık. Ara seçim genellikle iktidarın aleyhine olur. Ama bizim en iyi devremizdir. Gerçi en fazla oyu da biz aldık: yüzde 32. O kadar korkacak bir şey değildi ama biz daha fazla alırız diye yola çıktığımız için 11 milletvekilinden 6’sını biz aldık, 5’ini muhalefet aldı. Oradan bir ilk üzüntü yarattı. Bizi de biraz sarstı onu söyleyebilirim.”⁹⁰⁰

Türkiye gazetesinden Yalçın Özer ise elde edilen neticeye tersten bakarak, sonuçları daha ziyade sol üzerinden değerlendirdi. Seçimin üç önemli sonuç doğurduğunu dile getirerek onları şöyle izah etti:

- 1- “Türk seçmenin iktidar partisine duyduğu güven biraz azalmış olmakla beraber devam etmektedir.
- 2- Sol partiler, çok partili demokrasiye geçilmesinden bu yana en kötü sonucu almışlardır. Türkiye’de Sol, köklü bir sarsıntı dönemine girmektedir.
- 3- Bu seçimlerle Süleyman Demirel’in Türk siyasi hayatındaki ağırlığı artmış olmakta ve yeniden muhalefet-iktidar çekişmesinin kızışacağı bir döneme girilmektedir.”⁹⁰¹

Mehmet Barlas ise, Turgut Özal’ın hem ANAP’ı sürükleyen isim hem de Türkiye’nin en güçlü lideri olduğunun ortaya çıktığını söylemekle birlikte, ANAP’ın ciddi bir oy kaybı yaşadığını da belirtti. Süleyman Demirel’e ayrı parantez açan Barlas, aldığı sonuçla bir sürprize imza attığını söylediği DYP’de en büyük faktörün Demirel olduğunu ifade ederek, artık yasakların sürdürülemez ve kalkmasının “kaçınılmaz” bir gerçek olduğuna dikkat çekti.⁹⁰² Hasan Pulur da, yasaklı lider Süleyman Demirel’e vurgu yaptı: “Bu seçimin galibi ANAP ise, yıldızı Demirel!” Pulur ayrıca, seçimin kazananının sağ, kaybedenin ise, sol olduğunu belirtti.⁹⁰³ Barlas ve Pulur’un ifadelerinde altını çizdikleri “Demirel faktörü” aslında yakın gelecekte Türk siyasetinde ANAP/Özal’ın, Süleyman Demirel ile girişecekleri mücadelede karşılaşacakları zorlukların habercisiydi.

Neticede, iktidar olmanın avantajı ile seçimlere giren ANAP’ın istediği veya hayal ettiği sonucu alamaması daha üçüncü yılındaki bir iktidar partisi için dikkate değerdir. Seçim her ne kadar “ara” olsa da, sonuçları parti içinde bir sarsıntıya sebep

⁸⁹⁹ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁹⁰⁰ Barlas, s. 103.

⁹⁰¹ Yalçın Özer, “Seçim Neler Getirecek?”, **Türkiye**, 30 Eylül 1986, s. 1.

⁹⁰² Mehmet Barlas, “İlk Gözlemler”, **Milliyet**, 29 Eylül 1986, s. 1.

⁹⁰³ Hasan Pulur, “Seçimin Yıldızı!”, **Hürriyet**, 29 Eylül 1986, s. 5.

oldu. Bu sonuçların hemen arkasından gelen Hür Demokrat Parti (HDP) ile birleşilmesi de, şok etkisinin atlatılmasından sonra yapılan siyasi bir hamledir.

H. ANAP-Hür Demokrat Parti (HDP) Birleşmesi

1983'te siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesinin ardından ilk kurulan parti Turgut Sunalp'ın başkanı olduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) idi. MDP girdiği seçimlerde beklediği sonuçları alamayınca zamanla kendini feshetme noktasına geldi. 4 Mayıs 1986 tarihinde toplanan Olağanüstü Büyük Kongrede 354 delegenin oyu ile parti kendisini feshetti.⁹⁰⁴ MDP'nin siyasi hayattan çekilmesinin ardından bağımsız milletvekili sayısı 93'e yükseldi. Bağımsız milletvekili sayısındaki artış, *"bağımsız milletvekillerinin başka partilere girmelerine engel olarak görülen anayasanın 84. maddesinin yeniden yorumlanmasına neden oldu ve bu maddenin parti değiştirmeye engel olmadığı değerlendirildi. Bu durumdan en çok ANAP yararlandı."*⁹⁰⁵ Bu kararın hemen ardından harekete geçen ANAP yönetimi, MDP'den daha önce ayrılan Sabri Keskin, Sadettin Ağacık, Nazmi Önder, Yılmaz Hocaoğlu, Abdurrahman Demirtaş, Erdal Durukan ile partinin feshiyle bağımsız olan Bahri Karakeçili, Ebubekir Akay, Yılmaz Altuğ, Mükerrerem Hiç, Naci Mimaroglu, Hilmi Biçer ve Aziz Kaygısız'ı transfer ederek kadrosuna dâhil etti.⁹⁰⁶

Siyasi arenada yaşanan bu hızlı gelişmelerin sonucunda, DYP ile yollarını ayıran bir grup milletvekili ile siyasi hayattan çekilen MDP'den 21 milletvekilinin iştiraki ile Hür Demokrat Parti (HDP) Mehmet Yazar'ın başkanlığında 9 Mayıs 1986'da kuruldu.⁹⁰⁷ Yazar yaptığı açıklamada, *"Sağ partiler milletin beklentilerine cevap verememişler, ciddi bir alternatif olamamışlardır"* diyerek, sağın yeni umudu olacakları mesajını verdi. Bu kuruluşu değerlendiren ANAP Genel Başkanı Turgut Özal ise, *"MDP-1'in MDP-2'yi"*⁹⁰⁸ kurduğunu söyleyerek, iki parti arasında bir fark olmadığını söyledi.

Sağda yeni bir soluk iddiası ile kurulan HDP'de işler ilk girilen seçimlerde iyi gitmedi. 28 Eylül 1986 ara seçimlerinde istenen sonucu alamayan HDP'de bazı

⁹⁰⁴ Mete Kaan Kaynar (Ed.), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 175; "MDP Bitti", **Milliyet**, 5 Mayıs 1986, s. 1.

⁹⁰⁵ Dağdelen, s. 207; 84. Maddeden duyulan rahatsızlık çeşitli zamanlarda basın tarafından da dile getirildi: Oktay Ekşi, "Zorlamakla Olmuyor...", **Hürriyet**, 18 Mart 1986, s. 3; Başyazı, "Meclis Haberleri", **Milliyet**, 29 Kasım 1986, s. 1; Oktay Ekşi, "Bu Böyle Gitmez...", **Hürriyet**, 2 Aralık 1986, s. 3.

⁹⁰⁶ "18 Bağımsız, ANAP'lı Oldu", **Milliyet**, 9 Mayıs 1986, s. 9.

⁹⁰⁷ **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 222; "Meclis'te Yeni Parti", **Milliyet**, 10 Mayıs 1986, s. 1.

⁹⁰⁸ "Yazar'ın HDP'si Kuruldu", **Milliyet**, 10 Mayıs 1986, s. 8.

milletvekillerinin ANAP ile temasa geçtiği söylendi⁹⁰⁹ fakat Genel Başkan Yazar bu söylentilerin ciddi olmadığını düşündüğünü ifade etti.⁹¹⁰ Buna karşın, kısa bir süre sonra Turgut Özal'ın bizzat Mehmet Yazar ile gizli bir görüşme yaparak birleşme teklifinde bulunduğu basına yansıdı. Özal bu birleşmenin iyi sonuçlar vereceğini söyledi. Fakat görüşmeyi ANAP'lı Ahmet Karaevli yalanlarken, görüşmede hazır bulunduğu iddia edilen HDP'li Ülkü Söylemezoğlu ise, “Başbakan davet etti, görüştük. Ancak, herhangi bir pazarlık söz konusu değil”⁹¹¹ şeklinde bir açıklamada bulundu. Ancak, Yavuz Donat'ın aktardığına göre, Başbakan Özal 28 Eylül'den sonra HDP'yi kendi saflarına katmak için üç maddelik bir strateji geliştirdi ve Ahmet Karaevli'yi uygulayıcısı yaptı:

1-“HDP'lilerle tek tek görüşülmeyip başkanlık divanı üyeleri ile temasa geçildi.

2-Karaevli, Mehmet Yazar ile ayrıntılı görüşmedi.

3-ANAP'a ilk giren ile son giren arasında fark yoktur fikri vurgulandı.”⁹¹²

Gizli olduğu söylenen bu görüşmeler Başbakan Özal'ın kamuoyu önünde HDP Genel Merkezi'ne gidip bizzat birleşme teklifi götürmesiyle açık bir hâl aldı. İki taraf da ara seçim sonuçlarının okumasını benzer yönde yaptı. 28 Eylül 1986 ara seçimlerinden bazı dersler aldıklarını, seçim sonuçlarının bazı mesajlar verdiğini söyleyen Yazar, “Bu mesajlardan biri de, aynı düşüncüyü savunanların toparlanmasıdır. Vatandaş şimdilik çok partiye itibar göstermiyor. Vatandaş birlik ve beraberlik istiyor” dedi. Özal ise, “Bütünleşerek daha da güçlenelim. Böylece yanlış hesap yapanların da hesapları boşa çıkar” şeklinde konuştu. Yazar, Başbakan'ın ziyaretinden sonra aynı akşam saat 8'de Başbakanlık Konutu'na giderek bir iade-i ziyaret gerçekleştirdi, TV 1. kanalı “yayın akışını keserek” bu ziyareti canlı yayınladı. Özal ziyaretle ilgili olarak, HDP'nin alacağı kararın olumlu olması durumunda bundan mutluluk duyacaklarını ifade etti. HDP ile aralarında pek bir görüş farklılığı olmadığını belirten Özal, “Biz arkadaşlarımızdan parlamentoda da genel olarak hiçbir zıt şey görmedik” diye konuşarak, sıcak bir mesaj verdi. Alınacak kararın olumlu olması durumunda HDP'li vekillerin ANAP grubuna uyumlarının çok rahat olacağını da söyleyen Başbakan, “Memlekete birlik ve beraberlik içinde hizmet

⁹⁰⁹ “12 HDP'li ANAP'la Temasta”, **Milliyet**, 29 Eylül 1986, s. 7.

⁹¹⁰ “Partilerde Kargaşa”, **Milliyet**, 30 Eylül 1986, s. 8.

⁹¹¹ “Özal ile Yazar Gizli Pazarlıkta”, **Yeni Asır**, 22 Ekim 1986, s. 10.

⁹¹² Yavuz Donat, “Büyük Plan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 29 Kasım 1986, s. 3.

veririz, daha iyi olur” derken, Yazar ise, “Ümit ediyorum ki, Türkiye için en hayırlı karar çıkacaktır”⁹¹³ şeklinde değerlendirmede bulunarak, birleşmeye yakın olduklarının işaretini verdi. Bu arada, görüşmenin TV’den canlı yayınlanmasını iktidar gücünün bir göstergesi olarak okumak da mümkündür.

Birleşme formülünü Özal’a, ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler, Özal-Yazar görüşmesinden yarım saat önce iletmişti. Saat 10.20’de Yazar’ı ziyarete giden Keçeciler,⁹¹⁴ “Nezaket ziyaretinde bulunuyorum” diyerek detaya girmekten kaçınmıştı. Yazar da Keçeciler’e dönerek, “Hayırlı Cuma günleri özel ziyaretler mi oluyor?” deyip hiçbir şeyden habersiz gibi davranmıştı. Yazar daha sonra “Her nezaket ziyaretinin ayrı bir nezaketi vardır” diye de espri yapmıştı.⁹¹⁵

İki ismin prensip anlaşmasına varmasının ardından HDP kendini, selefi MDP’nin yaptığı gibi, 30 Kasım 1986’da feshederek ANAP’a katılma kararı aldı. Bu karar, HDP Kurucular Kurulu toplantısında 1 geçersiz, 1 boş ve 1 ret oyuna karşılık 68 kabul oyuyla alındı.⁹¹⁶ 2 Aralık 1986 günü de resmi olarak ANAP-HDP birleşmesi gerçekleşti. HDP’nin 12 milletvekili ve 18 kurucusu ANAP’a katıldı. ANAP’a geçen milletvekillerinin isimleri şöyledir: Ülkü Söylemezoğlu, Yılmaz Erdem, Abdurrahman Necati Kara’a, Tefvik Güneş, Sabahattin Eryurt, Fenni İslimyeli, Ertuğrul Gökgün, Ayhan Reyhan Sakallıoğlu, İsmail Şengün, İsmet Tavgaç, Sedat Turan ve Bülent Öncel. Ayrıca, 10 Aralık 1986 tarihinde de HDP’li 19 kurucu üye ve 37 il başkanı ve çok sayıda ilçe başkanı da ANAP’a üye oldu. Bu arada, Turgut Özal ile Mehmet Yazar’ın imzaladığı birleşme protokolünde şu ifadeler yer aldı:

“Hür Demokrat Parti Kurucular Kurulu’nun 30 Kasım 1986 ve Anavatan Partisi Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun 2 Aralık 1986 tarihlerinde aldıkları kararlar muvacehesinde:

Anavatan ve Hür Demokrat Parti yetkilileri,

-Ülkemizin bugün karşı karşıya bulunduğu iç ve dış şartların ciddiyet ve ehemmiyetinin şuurunda olarak,

-28 Eylül 1986 ara seçim sonuçlarında ifadesini bulan milli iradenin tercih, takdir ve işaretine hürmet ve riayeti demokrasiye inancın bir icabı sayarak,

⁹¹³ “ANAP, HDP’yi Yutuyor”, **Milliyet**, 29 Kasım 1986, s. 8.

⁹¹⁴ “ANAP-HDP Nikâhı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 29 Kasım 1986, s. 8.

⁹¹⁵ “ANAP, HDP’yi Yutuyor”, **Milliyet**, 29 Kasım 1986, s. 8.

⁹¹⁶ **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 222. HDP’nin kendini feshinde içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar da etkiliydi. Ertuğrul Özkök, “Parti Bitti, Sıra Kişilerde”, **Hürriyet**, 1 Aralık 1986, s. 16.

-Temel siyasi felsefe ve inançlarında büyük benzerlikler bulunan siyasi partilerin kadro, imkân ve gayretlerini ülke yararına birleştirmelerinin bir zaruret olduğuna inanarak,

-Türkiye'nin kaybedecek tek bir günü bulunmadığı ve geçmişte yaşadığı acı tecrübeleri tekrarlamaya artık tahammülü kalmadığı gerçeğini de dikkate alarak, Türk seçmeninin en büyük oy oranı ile desteklemeye devam ettiği Anavatan Partisi ile bütünleşmenin, milli menfaatlerimize uygun olduğu kanaatine varmışlardır.

Bu amaçla;

1-Hür Demokrat Parti'nin, Anavatan Partisi ile birleşerek bütünleşmesi,

2-Hür Demokrat Parti'nin program, fikir ve politikalarında milletimize hizmet verme yolunda yararlanılması,

3-Hür Demokrat Parti'nin saflarında bulunan kadrolardan çeşitli hizmet kademelerinde faydalanılması,

4-Aynı inanç ve gaye etrafında toplanan Anavatan ve Hür Demokrat Parti kadrolarının birlik, beraberlik ve ahenk içinde hizmet vermelerini sağlayacak parti içi demokrasiye özen gösterilmesi,

5-Hür Demokrat Parti'nin il ve ilçe yöneticilerinin, Anavatan Partisi teşkilatlarında görev alma isteklerinin, demokratik usuller içinde gerçekleşmesine yardımcı olunması,

6-Bütünleşmeyi güçlendirmek için bütün Hür Demokrat Parti taraftarlarının Anavatan Partisi'ne üye olmalarının sağlanması,

7-Her iki genel başkanın bütünleşmeden sonra da temas ve istişarede bulunmalarının gerekliliği ve bunun memleket için faydalı olacağı hususlarında mutabakata varılmıştır.

Bu kararın, büyük milletimize hayırlı olmasını diliyoruz.”⁹¹⁷

Feshedilen HDP'nin Grup Başkanı Ülkü Söylemezoğlu, bu birleşmenin HDP'nin istenilen ilgiyi görmemesinden kaynaklandığını belirterek şu açıklamayı yaptı: “Seçimlerden sonra ortaya çıkan sonuçtan milletvekilleri ve örgütümüz huzursuzdu. Milletvekilleri ve kadromuz boşta kalmak istemiyordu. İşte Yazar bunu gerçekleştirmek için ANAP'la anlaştı. Zaten arkadaşlarımız da ANAP'a gitmek istediklerini söylemişlerdi.”⁹¹⁸ Başbakan Turgut Özal ise birleşmeyi, “Bugünkü tablonun iyileşerek devamı isteniyorsa, milliyetçilerin birleşmesi, bütünleşmenin devam etmesi ve safların sıklaşması gerektiği”⁹¹⁹ şeklinde değerlendirdi. Diğer yandan, HDP'nin 9 milyon 877 bin liralık borcu ANAP'a devrolundu.⁹²⁰ Birleşmenin ardından Meclis'teki sandalye dağılımı şöyle oldu: ANAP: 248, SHP: 82, DYP: 30, DSP: 5, VAP: 2, Bağımsız: 31, Boş: 2.⁹²¹ Bu arada ilk etapta, Mehmet Yazar ANAP'a katılmadı. Bu konuda Yazar'ın tutumunu doğru bulan Teoman Erel, bu

⁹¹⁷ “Bizim Gibi Düşünen Herkesi Bütünleşmeye Davet Ediyorum”, **Petek**, Aralık 1986, Sayı: 19, s. 1-6.

⁹¹⁸ “Boşta Kalmamak İçin Anlaştık!”, **Yeni Asır**, 2 Aralık 1986, s. 6.

⁹¹⁹ “11 HDP'li ANAP'ta”, **Hürriyet**, 3 Aralık 1986, s. 17.

⁹²⁰ “Şenay Hanım Yeniden ANAP'ta”, **Hürriyet**, 1 Aralık 1986, s. 16.

⁹²¹ “11 HDP'li ANAP'ta”, **Hürriyet**, 3 Aralık 1986, s. 17.

davranışın ihtiyatlı olduğunu ve Yazar'ın "*işin ucunu görmedikçe geri dönülmeyecek son adımı atmadığını*"⁹²² ifade etti.

ANAP'ın HDP ile birleşmesinin özünde, iktidar partisinin 28 Eylül 1986'daki ara seçimlerde yaşadığı düşüş etkiliydi. ANAP bir anlamda "*taze bir kuvvet arama çabasının sonucunda*" bu teklifi götürdü.⁹²³ Köşe yazarı Güngör Mengi ise bu kararın sebebini şöyle yorumladı: "*Özal, sırf yasaklar Meclis kürsüsünde konuşulmasın ve ANAP da yasakları burada savunmasın diye bu bedeli ödedi.*"⁹²⁴ Yani Mengi'ye göre Özal, Meclis'teki muhalif sesleri bastırmak için böyle bir adım attı. Bu birleşmeden yaklaşık bir yıl sonra, ANAP iktidarında Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü konumuna gelen Mehmet Yazar, birleşme talebinin seçmenden geldiğini söyledi: "*Ara seçimlerde milletin huzuruna böyle gittik. Biz bunları milletin hakemliği için yapıyoruz. Milletten bir mesaj geldi: 'Dur Mehmet kardeşim' dedi. 'Senin söylediğin doğru ama sen dur' dedi. 'Ben şu anda ANAP'ı işaret ediyorum. En çok oyu, desteği oraya verdim. Bu fikirlerin belli bir bölümünü paylaşan, uyumu ve bütünleşmeyi esas alan yer olarak ANAP'ı gösterdim. Karargâh olarak orayı gösterdim. Senin söylediğin doğru veya yanlış olabilir. Nefsine uyma, millet için ortaya çıktınsa, ben sana millet olarak bu yolu gösteriyorum, oraya git' demiştir.*"⁹²⁵ Mehmet Keçeciler de birleşmenin gerekçesini açıklarken, 400 sandalyeli Meclis'te İsmail Özdağlar, Vural Arıkan ve kardeşi gidince, bu isimlere vefatlar vs. de eklenince 205'e kadar düştüklerini, 200'ün altına düşmeleri halinde iktidarı kaybedecekleri için böyle bir hamle yaptıklarını ve "*iyi de olduğunu*"⁹²⁶ ifade etti. Ertuğrul Özkök ise, yaşananın bir birleşme değil, HDP'nin ANAP'a "*iltihakı*" olduğunu savundu. Özkök ayrıca, bu işten asıl kârlı çıkanın ANAP'tan ziyade bizzat Turgut Özal olduğunu iddia etti ve Özal'ın şu hesapları yaptığını tahmin ettiğini dile getirdi:

1. "*HDP'yi yutarak gerek kendine, gerek örgütüne bir moral kazandıracaktır.*
2. "*Bağımsızların da katkısıyla Meclis'te 267 sandalyeye ulaşarak, özellikle Anayasa değişikliği konusundaki siyasi manevraları kontrolü altında tutmak olanağına kavuşacaktır. Böylece, Cumhurbaşkanı*

⁹²² Teoman Erel, "Tankerler Bekleyiniz", **Milliyet**, 3 Aralık 1986, s. 8.

⁹²³ Dağdelen, s. 210.

⁹²⁴ Güngör Mengi, "Özal HDP'yi Niye İstedi?", **Yeni Asır**, 30 Kasım 1986, s. 1.

⁹²⁵ "Yazar: ANAP'a Uymayan Fikrimi Kendime Saklarım", **Yeni Asır**, 3 Ocak 1988, s. 5.

⁹²⁶ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

Evren'in aradan çekilmesi ile başını ağrıtmaya başlayan siyasi yasaklar konusunda önemli bir silah elde etmiş olacaktır.

3. *Milletvekili sayısının artması Özal'ın, partisi üzerindeki denetim gücünü de artıracaktır. Böylece, siyasi yasakların kaldırılması yolundaki teklifi imzalayan ANAP'lular gibi, kendisine sorun çıkaran milletvekillerini cezalandırmada manevra kabiliyeti genişleyecektir.*"⁹²⁷

Netice itibariyle, her iki parti de kendi siyasi çıkarları için böyle bir birlikteliğe imza attı. Ayrıca, ANAP ara seçimlerde hem aldığı "uyarılı doğru okudu" hem de siyasi yasakların kalkmasının konuşulduğu bir ortamda sağda daha fazla oy bölünmesinin önüne geçici bir hamlede bulundu.

İ. Necip Torumtay'ın Genelkurmay Başkanı Olması

12 Eylül askeri darbesiyle birlikte Türkiye'de üç yıl fiili olarak askeri rejim dönemi hüküm sürdü. Her ne kadar 1983 yılında demokratik rejimin bir unsuru olan seçimler yapılsa ve ülke yönetiminde sivil bir iktidar bulunsa da, mevcut cumhurbaşkanı (Kenan Evren) 12 Eylül askeri darbesini yapan ekibin başında yer almış bir isimdi. Dolayısıyla ANAP iktidarının özellikle ilk yılları dönemin konjonktürü gereği askerle çatışmaktan kaçınılan zaman dilimleriydi. Fakat ANAP iktidarı güçlendikçe, asker-sivil dengesi sivil otoriteden yana değişti.⁹²⁸ Tabii bunda bilhassa Turgut Özal'ın tutumu son derece etkiliydi. Bu denge değişiminde 1987 yılında yaşanan yeni genelkurmay başkanının atanması hadisesi son derece belirleyiciydi. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ, Aralık ayında dolacak olan görev süresinden önce, 30 Haziran 1987'de görevi devredeceğini Başbakan Turgut Özal'a ilettili. "*Askeri teamüller ve kıdem esasına göre*" yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Necdet Öztoran'un geçmesi beklenmekteydi.⁹²⁹

Üruğ bu kapsamda, 15 Haziran 1987'de, 1 Temmuz 1987 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Genelkurmay Başkanlığı görevinden affını isteyen dilekçesini Turgut Özal'a sundu. Görüşmede Özal, Üruğ'a görev süresini bir yıl daha uzatabileceklerini söylemesine karşın, Genelkurmay Başkanı, bu makam için üç yılın yeterli olacağını ifade etti.⁹³⁰ Basın mensuplarına yaptığı açıklamada ise amacının,

⁹²⁷ Ertuğrul Özkök, "Parti Bitti, Sıra Kişilerde", **Hürriyet**, 1 Aralık 1986, s. 16.

⁹²⁸ Zariç, s. 49.

⁹²⁹ Muammer Yaşar, "Üruğ Paşa'nın Örnek Kararı", **Yeni Asır**, 1 Ocak 1986, s. 6.

⁹³⁰ Tokatlı, s. 76.

kendisinden sonra gelecek arkadaşlarının komuta hizmetlerini serbestçe sağlamalarının önünü açmak olduğunu söyledi.⁹³¹ Ayrıca, Öztörün'un görev gelmesinde herhangi bir sorunun olmadığını çünkü en kıdemli kuvvet komutanının Öztörün olduğunu belirtti.⁹³² Diğer yandan, Başbakan Özal da, Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un emekli olacağını açıkladı.⁹³³ Özal bu açıklamayı yaptıktan sonra konuyu Bakanlar Kurulu'na taşıdı ve yeni genelkurmay başkanının kim olacağı hakkında toplantıda bakanların görüşlerini aldı. Başbakan "eski Türkiye" izlerini silmek için yeni atamada etkin gücün sivil irade olması gerektiğinin altını çizdi. Ayrıca, meselenin ordunun başına bir ismin atanması olmadığını, hesabın Çankaya olduğunu belirtti: *"Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmek istiyorsak, askerleri yerli yerine koymamız lazım. Demokrasi sivil bir idare tarzıdır ve siviller askerleri de yönetirler. Burada ne görüyoruz? Asker bize emrivaki yapıyor ve bizi hiç karıştırmadan Genelkurmay Başkanlığı ve diğer görevleri paylaşıyor. Biz kim oluyoruz peki? Yarın bunlar kendi kendilerine karar verip harp ilan ederler, kendi kendilerine karar verip darbe yaparlar. Askerin kafasında daha teğmenlikten beri 'ileride cumhurbaşkanı olurum' düşüncesi oluşuyor. Askerden cumhurbaşkanı olamaz. Bu düşüncüyü kesip atmak lazım. Burada karşı karşıya olduğumuz durum, cumhurbaşkanlığı hesabıdır. 1989'da cumhurbaşkanı seçilecek. Eğer 1989'da sivil bir cumhurbaşkanı seçemezsek, Türkiye'de hiçbir şey yapmış olmayız. Adamlar 2000 yılına kadar plan yapmışlar. Plan yapılacaksa siviller yapar. Bu planı da kabul etmeyiz. Emrivakilere boyun eğemeyiz."*⁹³⁴

Üruğ'un basına yaptığı açıklamada, Öztörün'un kendi yerine geleceğini kesin bir dille deklare etmesinin hemen ardından⁹³⁵ Turgut Özal Tarabya Oteli'nde yaptığı kısa basın toplantısında bir nevi şok etkisi yapan kararını bildirerek, yeni Genelkurmay Başkanı'nın Orgeneral Necip Torumtay olacağını duyurdu:⁹³⁶ *"Hükümet, Bakanlar Kurulu, Üruğ'un yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Necdet Öztörün'un gelmesini istememiştir. Sayın Orgeneral Necdet Üruğ 2 Temmuz itibariyle vazifeden affını ve emekliliğini istemiştir. Zaten kanuni süresi de bu*

⁹³¹ "Üruğ Tartışması", **Hürriyet**, 28 Haziran 1987, s. 12.

⁹³² "Org. Öztörün Başkanlığa Hazır", **Milliyet**, 29 Haziran 1987, s. 1.

⁹³³ "Org. Üruğ: Kararlıyım", **Hürriyet**, 29 Haziran 1987, s. 13.

⁹³⁴ Gökmen, s. 133.

⁹³⁵ Barlas, s. 109.

⁹³⁶ Özal bu açıklamayı yapmadan önce, TSK'nın nabzını ölçmek için 1. Ordu Komutanı Orgeneral Recep Ergun ile görüşmüş ve muhatabından, Öztörün'un tercih edilmemesinin kendi içlerinde bir soruna sebep olmayacağı yanıtını almıştır. Tokatlı, s. 76.

Ağustos'ta dolmaktadır. İlk önce ben, şahsen, hükümet olarak (Bu süreyi bir sene daha uzatma imkânı arayalım) dedim. Çünkü kanun hükmünde kararname çıkartma yetkimiz var, diye düşünmüştüm. Kendisi bunu arzu etmedi ve emekli olacak. Konu Sayın Cumhurbaşkanına benim tarafımdan arz edilmiştir. Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Necip Torumtay Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na ve bilahare Genelkurmay Başkanlığı'na getirilecektir. Hükümetin teklifi budur. Ve bu konu, yüksek tasdike arz edilecektir.” Özal, “Neden Torumtay?” sorusuna verdiği cevapta ise, bunun özel bir sebebinin olmadığını, hükümetin takdiri olduğunu söylemekle birlikte, Ürüg ve Öztörün'dan sonra bu göreve gelecek en kıdemli ismin Torumtay olduğunu ifade etti.⁹³⁷

Başbakan, Necip Torumtay'ın Bakanlar Kurulu'nda konuşulup konuşulmadığının sorulması üzerine, “*Bakanlar Kurulumuz, Necdet Öztörün'un Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesini takdir etmemiştir. Onu söylemek istedim. Bu konuda Bakanlar Kurulu kararnamesi lazımdır. Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüştür. Bakanlar Kurulu'nun takdiri, esas itibariyle Necip Torumtay Paşa için olmuştur*”⁹³⁸ şeklinde yanıt vererek, çok fazla polemik çıkaracak bir ifadeden kaçındı. Gazeteci Abdullah Uraz ise, Özal'ın “istenmeyen” isim üzerine vurgu yapmasına tepki gösterdi: “*Özal en fazla kimi istemediğini değil, kimi istediğini ve tayin edeceğini açıklayabilir.*”⁹³⁹ Gazeteci Bilgin Peremeci ise, karara saygılı olunması gerektiğini ancak, Orgeneral Necdet Öztörün'un kamuoyu önünde onurunun “hiçe sayıldığını” belirterek, yöntem eleştirisi yaptı.⁹⁴⁰ Doğu Perinçek ise, Özal'ın, hükümetin Öztörün'u istemediği yönündeki açıklamasının, yasaklar referandumu öncesinde rakipleri karşısında kendisine avantaj sağlayıcı siyasi bir malzeme olarak değerlendirdi. Ayrıca, bu hareketin sivilleşme adına önemli olduğunu fakat “*aşırı heyecana kapılıp alkış tufanına kapılmanın*” da demokrasi idealizmiyle çok fazla uyuşmadığını dile getirdi.⁹⁴¹ Diğer bir ifadeyle Perinçek, ileri demokrasilerde bu tür atamaların rutin olduğunu ve “abartılmadığını” ifade etti. Milliyet gazetesinin başyazısında, Özal'ın bu kararının bir sürpriz olduğu ifade edilerek, yıllardır askeri atamalarda “*otomatik atama tabusuna*” karşı bir hareket

⁹³⁷ “Org. Torumtay Başkan Oluyor”, **Yeni İstanbul**, 30 Haziran 1987, s. 1-7.

⁹³⁸ “Özal, Öztörün'u İstemiyor”, **Milliyet**, 30 Haziran 1987, s. 7.

⁹³⁹ Abdullah Uraz, “Özal Mantığı...”, **Son Havadis**, 6 Temmuz 1987, s. 9.

⁹⁴⁰ Bilgin Peremeci, “Öztörün Olayı ile İlgili Açıklamalar Yetersizdir...”, **Son Havadis**, 3 Temmuz 1987, s. 3.

⁹⁴¹ Doğu Perinçek, “Özal Şov”, **2000'e Doğru**, 5 Temmuz 1987, Sayı: 27, Yıl: 1, s. 7.

olduğu değerlendirmesinde bulunuldu. Yalnız, yazıda asıl dikkati çekilen konu, Başbakan Turgut Özal'ın bu açıklamayı kamuoyu önünde yaparak, halkın desteğini de arkasına almayı amaçlaması olduğu belirtildi.⁹⁴² Gerçekten de o konjonktürde bu adımı atarken halk desteğine ihtiyaç duyulması son derece önemlidir. Yeni İstanbul gazetesi ise, Milliyet'in aksine bu atamada şaşırılacak bir durum olmadığı çünkü hukuki olarak yetkinin hükümette olduğu değerlendirilmesinde bulundu.⁹⁴³ Fakat hâlâ askeri idarenin etkisinin hissedildiği bir ortamda bu çıkışın o günkü Türkiye şartlarında çok da vaka-ı adiyeden sayılması düşünülemez.

Torumtay ise anılarında, Özturun'un tercih edilmemesinin bildiriliş şeklini "kırıcı" bulduğunu ifade ederken, yaşananları şöyle değerlendirdi: "*Silahlı Kuvvetler'de buruk bir hava yaratan bu açıklama şekli beni de ziyadesiyle üzmüştür. Bir kısım basında yorumlandığı gibi, bu karar bir bakıma siyasi otoritenin gücünü kanıtlamak isteyen siyasi bir gösteri mahiyetindeydi. Böyle bir göreve geleneksel usullerimize göre gelmeyi arzu ederdim. Siyasi bir görünüm alan ve Silahlı Kuvvetleri rencide eden böyle bir olaydan sonra değil...*"⁹⁴⁴

Öte yandan, Halka ve Olaylara Tercüman gazetesine beyanatta bulunan Özturun hem kendisi hakkındaki iddialara yanıt verdi hem de hükümet ve Başbakan Turgut Özal hakkında devlet geleneği sınırlarını aşan sert ifadeler kullandı. PKK'nın Pınarcık katliamından sonra Başbakan Özal'ın kendisine ulaşamadığı yönündekileri iddiaları, "*Bu mümkün değil, araması mümkün değil... O sırada Ankara'daydım ve olayın tahkikatını yapıyordum. Belki de kendileri uydurmuştur*" diye cevapladı. Bakanların, kendi askeri yeterliliğini değerlendirecek durumda olmadığını da söyleyen Özturun şöyle konuşmuştur: "*Şunu sormak lazım... Bakanlar Kurulu toplanmış ve bu kararı almışlar. Ne zaman toplandı ve hangi bakanlar vardı? Bunlar belli değil. Ama zamanla her şey açığa çıkar. Bakanlar Kurulu'nda karar alınmış. Bir kere hangi bakan ne gibi kıstaslarla yaklaştı? Beni kıymetlendirmeye hangisinin yetkisi var? Zaten yetkili olmak için bilgili olmak lazım. Hangi bakan benim askerliğimi kıymetlendirecek bilgiye sahip, sorarım? Bunun arkasında başka neden var. Bunu biliyorum. (...)olayın tek bir nedeni var. Onu şimdi söylemeyeceğim.*" Özturun'un kamuoyuna bu açıklamayı yapmasına karşın, yakın çevresine kendisinin

⁹⁴² Başyazı, "Özal'ın Büyük Sürprizi", *Milliyet*, 30 Haziran 1987, s. 1.

⁹⁴³ Başyazı, "Takdir Yetkisi", *Yeni İstanbul*, 1 Temmuz 1987, s. 1.

⁹⁴⁴ Necip Torumtay, *Orgeneral Necip Torumtay'ın Anıları*, Milliyet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994, s. 88.

Genelkurmay Başkanı yapılmayacak olmasının nedeninin, kendisinin Atatürkçü olması olduğunu söylediği ifade edildi. Diğer yandan, ismi açıklanmayan bir bakan bu operasyonla ilgili yaptığı açıklamada, son terör olaylarının gelişmelerle ilgisinin kısıtlı olduğunu söyledi: *“Tabiri caizse, Pınarcık olayı bardağı taşıran son damla oldu. Sayın Başbakan da, Bakanlar Kurulunda durumu bu şekilde ifade etti. Hatta Genelkurmay Başkanının, telefonuna sabah koşusunda olduğu gerekçesiyle çıkmadığını da anlattı. Yapılmak istenen emrivakiye bu şekilde, milli demokratik irade kullanılarak karşı çıkılmış oldu.”*⁹⁴⁵

Bu arada, Kara Kuvvetleri Komutanlığı’ndan istifa eden Necdet Özturun emekliye sevk edildi. Bakanlar Kurulu’nun Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na Necip Toruntay’ın atanması için çıkardığı kararname de Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından onaylandı.⁹⁴⁶ Ardından da, Genelkurmay Başkanlığı ataması gerçekleşti.⁹⁴⁷ Böylece Özal’ın deyimiyle, *“12 Eylül aşağı yukarı resmen bitti.”*⁹⁴⁸

Bu sürpriz operasyona muhalefet kanadından da değerlendirmeler geldi. DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, kararın Cumhurbaşkanı Evren’in tasarrufu olduğunu söylerken, Özal’ın hamlesinin bir cesaret örneği şeklinde değerlendirilmesine de karşı çıkarak, *“Başbakan Özal’ın medeni cesareti olsaydı, 12 Eylül’den sonra askeri müdahalenin başbakanlığını kabul etmezdi, partisini kurmazdı. Cesaret gösterecek olsaydı, o zaman gösterirdi”*⁹⁴⁹ diyerek, yapılan demokratik seçimlerde “asker gölgesi” olduğunu ima etti. Tabii ayrıca, Cindoruk’un 1983 seçimlerinden önce ANAP’la birleşme çabalarını da belirtmekte fayda vardır. Diğer yandan DSP Genel Başkanı Raşan Ecevit ise, hükümetin takdir hakkını kullandığını belirterek, kurallara uymak koşuluyla bu tercihin normal olduğunu söyledi. Ecevit gibi düşünen diğer bir isim de SHP Genel Başkanı Erdal İnönü’dür. Hükümetin sorumluluğunu idrak ettiğini belirterek, o yüzden karşı çıkmadığını söyledi.⁹⁵⁰

Genelkurmay Başkanlığı’na Necdet Özturun’un getirilmemesinde, ordu içinde 2000 yılına kadar kimlerin hangi kademelere geleceğinin planlandığı iddiası

⁹⁴⁵ “Özturun Barut Gibi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Temmuz 1987, s. 6.

⁹⁴⁶ “Evren Onayladı”, **Milliyet**, 1 Temmuz 1987, s. 7.

⁹⁴⁷ **Resmi Gazete**, 25 Temmuz 1987, Sayı: 19528, s. 5.

⁹⁴⁸ Barlas, s. 109.

⁹⁴⁹ “Ecevit: Tercih Normaldir”, **Yeni Asır**, 1 Temmuz 1987, s. 6.

⁹⁵⁰ “Ecevit: Tercih Normaldir”, **Yeni Asır**, 1 Temmuz 1987, s. 6.

da vardır.⁹⁵¹ Bu konuda Hasan Celal Güzel, somut delillere ulaşamamasalar da bunun güçlü sinyallerini aldıklarını söyledi. Yine Hasan Celal Güzel, bu kararın alınmasında Necdet Üruğ'un "30 Ağustos resepsiyonunun davetiyesini Haziran'dan bastırmasının" da etkili olduğunu belirtti.⁹⁵² Davetiyede şu ifadeler yazmaktaydı: "Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ'un görevinin Necdet Öztoran'a devri münasebetiyle 2 Temmuz 1987 günü saat 10.30'da Genelkurmay Başkanlığında yapılacak törene eşinizle birlikte şeref vermenizi arz ederiz."⁹⁵³ Başbakan Turgut Özal bu davetiyeye tepkisini şu sözlerle ifade eder: "Sivil yönetimi devraldık ama askeri yönetim hâlâ devam ediyor. Sivilleşme olmadı. Biz ya sivil iktidar olacağız ya da askerlerin güdümünde hükümetimizi sürdüreceğiz."⁹⁵⁴

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise, Torumtay isminin açıklanmasından bir gün sonra Milliyet'ten Metin Toker'e verdiği röportajda, böyle bir plan için "Bu belki iyi niyetle düşünülmüştür. Belki planlanmak da istenmiştir. Ama o da nasıl kabil olacaktır?" dedi ve kendi ifadesiyle, "orduyu elinde tutmuş" çok tecrübeli bir ismin kendisine, böyle bir planın "fantezi" olduğunu söylediğini aktardı.⁹⁵⁵ Evren'in sözleri açıkçası tam bir netlik ifade etmemekte, planı yalanlamamaktadır. Varlığı/yokluğu tartışılan bir planı "iyi niyetle" karşılaması, "tarafsız" cumhurbaşkanlığı kimliğinin mesleğinin etkisiyle asker kanadından yana ağır bastığını göstermektedir. Fakat diğer yandan, kendisinin bu atamada Özal'a karşı çok katı bir tavır takınması halinde sivil idarenin ne kadar başarılı olabileceği de tartışılır. Zira bu operasyonun gerçekleşmesinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in onayının etkisinin büyük olduğunu düşünen isimler de vardır. Örneğin Halil Şıvgın, Necip Torumtay ismini bizzat Evren'in verdiği söyledi.⁹⁵⁶ Hüsnü Doğan ise, Evren'in ikna edilerek bu işin gerçekleştiğini ifade etti.⁹⁵⁷ Gazeteci Abdullah Uraz da, Özal'ın bu kararı almasında Evren'den aldığı "talimat ve güç" olduğunu iddia etti.⁹⁵⁸ Yine Perinçek de ortada bir "Özal-Evren işbirliği" olduğunu ileri sürdü.⁹⁵⁹ Dönemin konjonktürü göz önüne alındığında, hangi sebeple olursa olsun böyle bir atamanın yapılması, Türkiye'deki sivil idarenin her ne kadar kendisine bağlı olsa da, Genelkurmay Başkanı'nı

⁹⁵¹ "Torumtay'ın Kaderi Nasıl Değişti?", **Hürriyet**, 2 Temmuz 1987, s. 15.

⁹⁵² Birand-Yalçın, ss. 308-309.

⁹⁵³ Akyol, s. 170.

⁹⁵⁴ Tokatlı, s. 77.

⁹⁵⁵ "Çankaya'nın Görüşü", **Milliyet**, 2 Temmuz 1987, s. 13.

⁹⁵⁶ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

⁹⁵⁷ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁹⁵⁸ Abdullah Uraz, "Üruğ Paşa...", **Son Havadis**, 3 Temmuz 1987, s. 7.

⁹⁵⁹ Doğu Perinçek, "Özal Şov", **2000'e Doğru**, 5 Temmuz 1987, Sayı: 27, Yıl: 1, s. 7.

belirlemede gösterdiği irade askeri vesayet anlayışına karşı çok önemli bir hamle olarak değerlendirilmelidir. Zira hâlâ askeri idare anlayışının izlerinin görüldüğü bir dönemde yapılan bu hamle asker-sivil ilişkilerinde normalleşme yönünde atılmış önemli bir adımdır.

Gazeteci Yavuz Donat da, Turgut Özal'ın bu hamlesini destekleyenlerin hedefinde Orgeneral Necdet Öztoran olmadığını, burada takdir toplayan hareketin siyasete müdahalede bulunan askere karşı bu kez sivil idarenin otoritesini ortaya koyması olarak ifade eder.⁹⁶⁰

J. Yasaklar Referandumu

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından, hazırlanan ve halkın yüzde 92'sinin kabul ettiği Anayasa'ya koyulan geçici 4. madde ile dönemin aktif 723 siyasetçisine beş ve on yıllık siyasi yasaklar getirildi. Anayasa hazırlayıcıların amacı, 12 Eylül öncesi ülkede oluşan anarşi ve terör ortamından sorumlu gördükleri siyasilerin Türkiye'yi yeniden böyle bir duruma sokmalarına izin vermemektir. Fakat 1983 yılında yapılan genel seçimlerle birlikte yeniden demokrasinin işlemeye başlaması mevcut yasakların da sürdürülebilirliğini sorgulatmaya başladı. Zira yasaklar 28 Eylül 1986'da yapılan ara seçim öncesinde meydanlara eski siyasilerin inmesiyle aslında delindi. Bundan sonraki süreç de hızlı ilerleyerek, konu Meclis'in gündemine geldi. Fakat yasakların Meclis'te kalkması yönünde iktidar partisi ANAP'tan bir adım gelmeyince, hakem olarak halk tayin edildi ve referanduma gidildi. Sonuçlar "kıl payı" ile evet yani yasakların kalkması yönünde çıktı. Böylece, siyasi yasaklar kalkarak, siyaset meydanında eskilerle yeniler yarışır duruma geldi.

1. Referandum Öncesi Gelişmeler

12 Eylül askeri darbesinin ardından, 11 Eylül 1980 tarihi itibarıyla siyaset yapan 723 siyasetçi 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesi uyarınca beş ve on yıl süreyle siyasi yasaklı duruma gelmişlerdi.⁹⁶¹ Ancak, bu yasaklar fiilen 28 Eylül 1986 ara seçiminin propaganda döneminde delindi.⁹⁶² Bu dönemde Başbakan Özal, Anayasa'nın geçici 4. maddesinin kaldırılması hususunda değişime yeşil ışık yakan bir açıklamada bulundu. Turgut Özal yaptığı açıklamada, meselenin çözümü için

⁹⁶⁰ Yavuz Donat, "Alkışların Anatomisi", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Temmuz 1987, s. 3.

⁹⁶¹ Hüseyin Çavuşoğlu, "Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 12, Sayı: 22, s. 170. Beş yıllık ceza alan toplam 471 milletvekili ve senatörlerin cezaları 7 Kasım 1987 tarihi itibarıyla son buluyordu.

"Kürkçü Dükkânına Dönüş, **2000'e Doğru**, 24 Mayıs 1987, Sayı: 21, Yıl: 1, s. 30.

⁹⁶² "ANAP'a Artık Dur Deyin", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 12 Eylül 1986, s. 9.

referandum yolunu gösterdi. Anayasa değişikliğinin yüzde 50 salt çoğunlukla Meclis'te kabul edilmesinin ardından halka başvurulabileceğini ve uzun zamandır bu fikre sahip olduğunu ifade etti.⁹⁶³ Başbakan 9 Ekim 1986'da Cumhurbaşkanı Evren ile yaptığı mutakat toplantıda da, yasakların daha fazla sürdürülemeyeceğini söyledi.⁹⁶⁴ Fakat Özal referandum yolunu göstermiş olsa da, esasında Hasan Celal Güzel, Turgut Özal'ın yasakların kalkması için önce çözümün adresi olarak TBMM'yi gördüğünü, daha sonra kendisine yapılan "*İnsan hiç siyasi rakibini serbest bırakır mı?*" şeklindeki telkinler neticesinde referandum seçeneğini ortaya attığını belirtti.⁹⁶⁵ Oysa bu tutum, referandumdan çıkacak evet sonucunu "*yasaklıların zaferi, ANAP/Özal'ın mağlubiyeti*" olarak algılanmaya son derece müsaitti.⁹⁶⁶

Mehmet Keçeciler ise, Cumhurbaşkanı Evren'in TRT'ye, "*Bu anayasanın teminatı benim. Bir madde değişirse, veto ederim. Değiştirilen maddeyi tekrar veto ettiğim haliyle getirirlerse, halka giderim. Siz kabul ederseniz, istifa ederim*" şeklinde bir beyanatı olduğunu belirtti. Keçeciler ayrıca, Evren'e yakın olan MDP Manisa milletvekili Rüştü Şardağ'ın Meclis'te yaptığı bir açıklamada referandum için, "*Kenan Paşa taraftar ama ANAP istemiyor*" şeklinde bir beyanatı olduğunu, kendisinin de buna cevaben gazetecilere, "*Rüştü Şardağ, Kenan Paşa'nın sözcüsü değil. Eğer Kenan Paşa bir şey söylemek isterse, onu Özel Kalem Müdürü veya Basın Müşaviri marifetiyle söyler. Ama Rüştü Şardağ'ı Kenan Paşa'nın temsilcisi gibi göremeyiz. Rüştü Şardağ'ın konuşması üzerinden 'Kenan Paşa böyle düşünüyor diyemeyiz*" dedi. Bunun akabinde, Kenan Evren, Turgut Özal'la bir görüşme gerçekleştirdi. Ardından da Özal, Hüsnü Doğan ile Mehmet Keçeciler'e bir metin vererek, "*Size Köşk'ten hukukçular gelecek. Onlarla bir konuşun da sonra bakalım*" dedi. Bunun ardından, bir emekli tümgeneralin başkanlığında yüzbaşı, binbaşı, albay seviyesinde Deniz, Hava, Kara Kuvvetleri'nden askerlerle bir araya gelindi. Elllerinde de, Özal'ın Keçeciler ve Doğan'a verdiği metin vardı. O metinde, "*Yasaklar kalkacak, halka gidecek. Halk kaldıracak*" yazmaktaydı. Doğan ve

⁹⁶³ "Özal Gelecek Ay Halk Oyu İstiyor", **Yeni Asır**, 21 Ağustos 1986, s. 6.

⁹⁶⁴ Tokatlı, s. 67. Zira "popülizm literatüründe referanduma gönderme yapmak veya eylem olarak bunu uygulamaya koymak sıkça başvurulan bir yöntemdir." Yetkin, s. 161.

⁹⁶⁵ Birand-Yalçın, ss. 289-290. Ahmet Özal da, Turgut Özal'ın yasakları Meclis'te kaldırmaktan yana olduğunu ancak, bunun ileride yaşanabilecek birtakım sorunlardan dolayı kendisine fatura edilebileceğini kendisine söylediğini ifade etti: "Ben bunu yaparım ama bu dört lider yüzünden Türkiye'de ihtilal oldu. Şimdi ben bunları affettim, siyasete geri döndüler. Yine ortalığı karıştırdılar, suçlu ben olurum. Halk koydu cezayı halk kaldırsın." Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

⁹⁶⁶ "Turgut Mu, Süleyman Mı?", **2000'e Doğru**, 31 Mayıs 1987, Sayı: 22, Yıl: 1, s. 16.

Keçeciler ise askerlere, “Niye halk kaldırıyor? Meclis kaldırsın” şeklinde karşılık verince, bunun üzerine askerler, “Cumhurbaşkanı ile Başbakan böyle anlaşmış. Aynen kabul edeceksiniz. Biz kalkmaması yönünde çalışacağız” dedi. Mehmet Keçeciler de, “Ne münasebet, öyle şey olur mu? Hazır değiliz daha. Mecliste kaldıralım, bitsin. Referandum hem teşkilatları yorar hem bütçeye yük” karşılığını verdi. Askerler de Kenan Evren’in “Meclis’te kaldırılmasını halk kabul etmiyor. Halk kaldırırsa bir şey demem”⁹⁶⁷ dediğini aktardılar. Yani yasakların kalkmasıyla ilgili hükümetle Cumhurbaşkanlığı arasında bir mücadele yaşandı. Üzerinde çokça spekülasyon yapılan Cumhurbaşkanı Kenan Evren adına 1986 Ekim’inde Cumhurbaşkanlığı Basın Danışmanı Ali Baransel yaptığı kısa açıklamada, Evren’in bu konudaki tavrının da müspet olacağını kamuoyu ile paylaştı: “Sayın Cumhurbaşkanımız eski siyasilerin affına karşı değildirler. Kendileri, siyasi yasaklar meselesi kilitlenir ve ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklara çözüm konusunda devreye girmesine gerek duyulursa hakemlik görevini de üstlenebileceklerini ifade etmektedirler.”⁹⁶⁸ Evren’e göre ayrıca, siyasi yasaklı bazı isimler Siyasi Partiler Kanunu’na aykırı bazı konuşmalar yapsalar da haklarında açılan davalar beraatla sonuçlandığı için artık yasakların bir hükmü yoktu.⁹⁶⁹

ANAP’ın referandumla ilgili düşünceleri böyleyken, Özal’ın referandum önerisine muhalefet partilerinden tepki geldi. Muhalefetin ortak görüşü, sorunun TBMM’de çözülmesidir. SHP Genel Sekreteri Cüneyt Canver, Özal’ın “işini yokuşa sürdüğünü” iddia ederek, “Madem kendisi de yasakları kaldırmak istiyor, biz de hazırız. Mecliste 266 çoğunluk sağlanır”⁹⁷⁰ dedi. DYP Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Derin ise, Özal’ın Anayasa’yı değiştirmekten korktuğunu ve referandumla halkı oyalamasının gereksiz bir hareket olduğunu belirtti. HDP Genel Sekreter Yardımcısı Davut Çelikkaya da değişikliğin Meclis’te yapılmasının gerektiğini ifade etti.⁹⁷¹

Gazeteci Abdullah Uraz ise, Özal’ın referandum tercihinin “bölücülük” olduğunu ve olumsuz etkilerinin yıllarca süreceğini öne sürdü. ANAP’ın bu adımının ülkeyi, çok eleştirdiği, dönemin siyasilerinin imzasını taşıdığını söylediği 12 Eylül

⁹⁶⁷ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁹⁶⁸ Cemal, s. 165.

⁹⁶⁹ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 300.

⁹⁷⁰ “Özal’dan Referandum Formülü”, **Milliyet**, 22 Ağustos 1986, s. 6.

⁹⁷¹ “Siyasi Yasakları Meclis Kaldırsın”, **Yeni Asır**, 22 Ağustos 1986, s. 6.

öncesine götüreceğini iddia etti.⁹⁷² Bilgin Peremeci ise, halkın ekonomik durumunun ANAP iktidarı döneminde iyice bozulduğunu ve bu tür durumların “*sosyal patlamalara*” yol açacağını dile getirdi. Bu ekonomik tablonun sona ermesi için de çözümün bir genel seçim olduğunu, bunun da yolunun yasaklar referandumundan evet çıkmasıyla açılacağını; 6 Eylül 1987’nin Türk demokrasi tarihinde “*kilit olay*” diye anılacağını ifade etti.⁹⁷³

Konu artık siyasetin gündeminde daha fazla yer tutmaya başlamıştı. Örneğin, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mükerrerem Taşçıoğlu, demokrasinin kısıtlı ya da yasaklı olamayacağını, bu yasakların zamanının iyi tayin edilerek er ya da geç kaldırılması gerektiğini söyledi.⁹⁷⁴ SHP de harekete geçerek, “*sadece Anayasa’nın geçici 4. maddesinin kaldırılmasını kapsayan anayasa değişikliği önerisini*” 28 Ekim 1986 tarihinde imzaya açtı.⁹⁷⁵ Diğer taraftan, Turgut Özal da referandum fikrini bir kez daha gündeme getirip “*Milletin koyduğunu millet kaldırsın*” dedi. Özal, 1982 Anayasası oylanırken, bu geçici 4. maddenin ayrı oylanması halinde yine Anayasa’nın kabul oyuna yakın bir oy alacağını iddia etti. Yani halkın o gün yasakları doğru bir hareket olarak gördüğünü dile getirdi. Diğer yandan Özal SHP, DYP ve RP’yi yanlarına davet ederek, yanlarına gelmeleri halinde 1988’deki genel seçimlerden önce referandum yapabileceklerini söyledi.⁹⁷⁶ Özal böylece, her yolu referanduma çıkarmak için çaba sarf etti. Hâlbuki halkın oyladığı Anayasa bir bütün olduğu için beğenilmeyen/kabul edilmeyen maddeler de istem dışı onaylanmıştı. Dolayısıyla, bu yasakları halkın “isteyerek, arzularak” koyduğunu söylemek siyasi bir söylem olmaktan öteye gidemez.

Referandum seçeneği bir taraftan da ANAP içinde tartışılıyordu. MKYK’da bazı yöneticiler yasakların kaldırılması için adres olarak Meclisi gösterdi. Konunun görüşüldüğü bir bakanlar kurulunda ise, Veysel Atasoy, Mehmet Aydın, Hasan Celal Güzel yasakların milletvekillerince kaldırılması gerektiğini söylerken, diğer bakanlar çözümün adresi olarak halkı gösterdi. Referandumu isteyen isimlere göre, halk önüne konan sandıkta 12 Eylül öncesi siyasetçilere politika yolunu açmayacaktı.⁹⁷⁷ Dönemin İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Burhan Özfatura ise, Ankara Stat

⁹⁷² Abdullah Uraz, “Bölücülük...”, **Son Havadis**, 7 Temmuz 1987, s. 9.

⁹⁷³ Bilgin Peremeci, “6 Eylül Referandumuna Doğru”, **Son Havadis**, 16 Temmuz 1987, s. 3.

⁹⁷⁴ “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Demokrasinin Yasaklı ve Kısıtlı Olması Düşünülemez” **Yeni İstanbul**, 8 Aralık 1986, s. 5.

⁹⁷⁵ “Yasaklar İçin Güç Birliği”, **Milliyet**, 29 Ekim 1986, s. 8.

⁹⁷⁶ “Özal Siyasi Yasakları Millete Havale Etti”, **Yeni Asır**, 15 Nisan 1987, s. 6.

⁹⁷⁷ Uncular, s. 113.

Otel’de bir toplantı yaptıklarını, bütün il belediye başkanları ve partinin üst kademesi, milletvekilleri vs.nin kesinlikle referandum yapılmasına karşı çıktıklarını belirtti.⁹⁷⁸

Bu yoğun siyaset trafiği ve tartışmalar arasında Turgut Özal ve 199 arkadaşının verdiği anayasa değişiklik paketi ANAP-DYP işbirliği ile TBMM Genel Kurulu’nda kabul edildi.⁹⁷⁹ Kanuna göre, Anayasa’nın geçici 4. maddesinden dolayı siyasi yasaklı durumda bulunan siyasiler için halkoylaması yolu açılmış oluyordu. Siyasi yasakların kaldırılmasına Meclis’teki tüm partilerin grupları “evet” derken, sadece 3 SHP’linin yanı sıra, 4 bağımsız milletvekili “hayır” oyu kullandı. ANAP’ın 175. maddenin değişiklik metni önerisi ise, 81 ret oyuna karşılık 276 oyla kabul edildi. Yasakların kaldırılması ise, 7 ret oyuna karşılık 360 oyla Meclis’ten geçti.⁹⁸⁰

17 Mayıs’taki TBMM Genel Kurulu’nda, anayasa değişiklikleriyle ilgili teklifin ikinci tur görüşmelerinde anayasa değişiklik paketi 56 ret oyuna karşılık 315 oyla Meclis’ten geçti. Pakete göre, siyasi yasakların referanduma götürülmesinin yanı sıra, milletvekili sayısı 400’den 450 çıktı, seçmen yaşı da 22’den 20’ye indi. Anayasa’nın değiştirilme yöntemini yeniden düzenleyen 175. madde de benimsendi. Yasakların halka gitmeden Meclis’te kaldırılması gerektiğini savunan SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, ANAP’lı milletvekillerine hitap ederek, “*Bir halk mahkemesi kurdunuz. Bu hareket ahlaki bakımdan tarih önünde savunulamaz. Ancak, halk yine de yasakları kaldıracak*” dedi. Başbakan Turgut Özal ise, “*Türkiye tarihinde ilk kez bir anayasa baskıya maruz olmaksızın değiştirildi*” ifadelerini kullandı. SHP’lilere de “*İnşallah ilk seçimde çoğunuzu burada görmeyeceğiz*”⁹⁸¹ diyerek tepkisini gösterdi. Anayasa değişikliğinin özgürce yapıldığını söyleyerek, aslında 1982 Anayasası’nın baskı altında onaylandığını da kabul etmiş oldu!

Ayrıca, ANAP Grubu’nda bir konuşma yapan Başbakan, referandum kararıyla ilgili her ne kadar tarafsız bir söylem içerisinde gibi gözükse de, yasakların kalkması durumuna çok sıcak bakmayacakları mesajını verdi: “*Anayasaya hayır kampanyası yapılmışsa, onun sebebi geçici 4. maddedir. Milletten korkmamak lazım. Millet de halkoylaması istiyor. Meseleyi millete götürürüz. Biz bu bakımdan sadece bu halkoylamasının ne mana ifade ettiğini anlatırız. Yani bize soracaklardır, evet*

⁹⁷⁸ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

⁹⁷⁹ ANAP ile DYP arasındaki temaslar ara seçimlerden sonra başlamıştır. Yavuz Donat, “Dakika Dakika”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Kasım 1986, s. 3.

⁹⁸⁰ “Meclis Yolu Açtı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 15 Mayıs 1987, s. 12.

⁹⁸¹ “Meclis Evet Dedi”, **Milliyet**, 18 Mayıs 1987, s. 6.

dersem ne olur, hayır dersem ne olur. Gayet basit, evet dediğiniz takdirde 4 eski lider partilerinin başına geçer, televizyonlarda görürsünüz. Eskiden olduğu gibi diyebilirsiniz. Kim bunlar; Sayın Demirel, Sayın Ecevit, Sayın Erbakan, Sayın Türkeş... Hayır dediğiniz zaman 1992'ye kadar bu imkân tıkanmış olur. Bu kadar basittir. Biz bu işi millete havale ettik. Milletın kararı başımızın üzerinde yer alır. Bizim kimseden korkumuz yoktur. Bunlar mazlum rolüne bürünüyorlar. Bu bizim için daha tehlikelidir. Geliniz hiç söyleyecekleri bir şey kalmasın. Tabii halk onlara evet derse, buyursun seçime, onda da bir korkumuz yok. Çünkü inancım şudur: Türkiye'de çok şey değişti. Onların Türkiye'ye vereceği hiçbir şey kalmamıştır."⁹⁸²

Özal'ın dikkat çeken sözleri, referandumu halkın istediğini söylemesidir. Bunun için elinde bir araştırma sonucu yoksa peşinen ve halkı etkilemek için söylenen bir söz gibi durmaktadır. Bunun yanı sıra, meseleyi sadece kişilere indirgeyerek, demokratik hak meselesini ikinci plana attığı söylenebilir. Öte yandan, Özal referandumdan evet sonucu çıkacağını düşündüğünü dile getirmekten de çekinmedi. Ama bunu yine de "yarım ağızla" söyledi denilebilir: "*Şey olacağını sanmam... Yani reddedileceğini... Düşüncem, 'evet oylarının daha fazla' çıkacağı...*"⁹⁸³

Anayasa değişiklik paketinin Meclis'te kabulünden bir gün sonra, Cumhurbaşkanı Kenan Evren değişiklik paketini onayladı. Başbakan Özal da, yaptığı açıklamada, referandumun Eylül ayında yapılacağı beyan etti.⁹⁸⁴ Halkoylaması Yasası Resmi Gazete'de yayımlanan 3361 sayılı yasayla 18 Mayıs'ta yürürlüğe girdi.⁹⁸⁵ 5 Haziran 1987 tarihinde de Yüksek Seçim Kurulu (YSK) referandum tarihini 6 Eylül 1987 olarak açıkladı.⁹⁸⁶ Bu arada DYP, Anayasa Mahkemesi (AYM)'ne başvurarak, yasakların referandumda oylanmasını öngören değişikliğin iptalini istedi. Fakat AYM bu isteği yetkisizlik gerekçesiyle reddetti. Karara, üyelerden Yekta Güngör Özden şerh koydu.⁹⁸⁷ Süleyman Demirel ise, "*yasakları halk koydu, halk kaldırsın*" söylemine tepki gösterip Anayasa'nın kabul şartlarına dikkat çekerek, "*O zaman 'Konya'ya deniz götürelim' diye madde olsa o da*

⁹⁸² "Yasaklar Konusunda Söz Vatandaşın", **Petek**, Mayıs 1987, Sayı: 24, s. 2.

⁹⁸³ Yavuz Donat, "Politikada Sıcak Günler", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Mayıs 1987, s. 3.

⁹⁸⁴ "En Büyük Engel Kalktı", **Yeni İstanbul**, 19 Mayıs 1987, s. 1-7.

⁹⁸⁵ **Resmi Gazete**, 18 Mayıs 1987, Sayı: 19464, s. 1-2.

⁹⁸⁶ **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1987, Sayı: 19493, s. 2.

⁹⁸⁷ "Referanduma Engel Kalmadı", **Hürriyet**, 19 Haziran 1987, s. 15.

geçerdi” diye konuştu. Ayrıca, yasakların kalkacağına olan inancını “*Güneş yarın doğacaktır, bunun nesini referanduma götüreceksiniz?*”⁹⁸⁸ sözleriyle ifade etti.

Artık adım adım referanduma gidilirken, Turgut Özal da kendi milletvekilleri arasında bir anket yaparak vekillerden “nasıl bir sonuç beklediklerini” öğrenmek istedi. 154 milletvekili arasında yapılan araştırmada, 106 isim referandumdan “hayır” sonucunun çıkacağını söylerken, sadece 4 milletvekili “seçim bölgelerinde” yasakların kalkacağı yönündeki oyların fazla çıkacağını düşündüklerini ifade etti. Yasakların kalkacağını düşünen isimler Işıl Saygın, Orhan Ergüder, Aşkın Toktaş ve Özgür Barutçu’dur. Diğer isimlerse kesin bir görüş bildirmekten kaçındılar.⁹⁸⁹

a. Kampanya Dönemi

Temmuz ayında hem mevcut parti liderleri hem de yasaklı liderler meydanlara inerek görüşlerini halkla paylaşmaya başladılar. ANAP Genel Başkanı Turgut Özal’ın ilk durağı Çorum oldu.⁹⁹⁰ ANAP’ın bu süreçte yürüteceği propagandanın şekli de meydanlarda kendini belli etmeye başlamıştı. Malatya’da kayısı festivalinde konuşan Özal’ı dinleyenler arasında “*Hayır, hayır, Evet felaketi getirir*” pankartları görüldü. Özal ise, “*Referandumda nasıl uygun görürseniz öyle oy verin*”⁹⁹¹ diyerek, “doğrudan” bir hayır telaffuzundan kaçındı. Özal ayrıca propaganda döneminde, “*Denenmişleri denemeyin*”⁹⁹² ve “*eşinizin, çocuğunuzun yolunu gözlediğiniz, anarşi dolu günleri unutmayın!*”⁹⁹³ sloganlarıyla eski siyasilere itibar edilmemesi ve bir kez daha, 12 Eylül’e dönülmemesi mesajını verdi. Hasan Yalçın’a göre Özal’ın bu tutumu, referandumu evet cephesinin “*iktidar oylamasına*” dönüştürmüştür.⁹⁹⁴

Özal’ın bu dolaylı sözlerine karşın, ANAP propagandasını “hayır” üzerine kurdu. Hatta ANAP Grup Başkanvekili Haydar Özalp, bir soru üzerine partisinin “*alttan alta*” hayır yönünde çalıştığını söyledi.⁹⁹⁵ Diğer taraftan, ANAP Genel Başkan Yardımcısı ve Propaganda ve Sosyal Faaliyetler Başkanı Fahrettin Kurt bir bildiri yayınladı. Tüm ANAP teşkilatının çok iyi koordine olacak şekilde çalışması

⁹⁸⁸ “Halk, Sandalyelerini Kafalarına Geçirecek”, **2000’e Doğru**, 31 Mayıs 1987, Sayı: 22, Yıl: 1, s. 20.

⁹⁸⁹ “ANAP’lı Parlamenterlerin Referandum Görüşü: Yasaklar Sürecek”, **Yeni İstanbul**, 29 Haziran 1987, s. 1-7.

⁹⁹⁰ “Liderler Referandum İçin Yollarda”, **Hürriyet**, 19 Temmuz 1987, s. 16.

⁹⁹¹ “Özal: Türkiye Sulh İçinde...” **Milliyet**, 21 Temmuz 1987, s. 7.

⁹⁹² Tokatlı, s. 66.

⁹⁹³ “Herkes Özal’ın Kulaklarını Çınlıyor”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1988, s. 6.

⁹⁹⁴ Hasan Yalçın, “Özal’ın Temelleri Oyulurken”, **2000’e Doğru**, 30 Ağustos 1987, Sayı: 35, Yıl: 1, s. 18.

⁹⁹⁵ “Altan Alta”, **2000’e Doğru**, 28 Haziran 1987, Sayı: 26, Yıl: 1, s.17.

ve referandumun halka iyi anlatılması gerektiği belirtilen bildiriye, “6 Eylül 1987 tarihinde yapılacak olan halkoylamasının memleketimiz ve partimiz açısından önemi büyüktür. Şu ana kadar yaptığımız tespitlerde teşkilatımızın konuya gerekli önemi verdiği ve yeterli çalışmayı yaptıkları anlaşılmaktadır. Hatta referandum olayının iyi anlatılması için bazı partili üyelerimizin parti politikasını bizzat anlattıkları gözlenmiştir. Hep beraber uyumlu, yoğun bir faaliyet göstererek halkoylamasının önemi, kullanılacak oyun rengi. ‘Evet’ ve ‘Hayır’ oylarının ne anlama geldiği, oylama sonuçlarının milletimiz ve memleketimiz üzerindeki etkilerini vatandaşlarımıza açıkça anlatmalıyız. Bu cümleden olmak üzere; beldenizde, mahalle ve köylerde kapalı salon ve açık hava toplantıları, sohbet toplantıları düzenlenmesini, şimdiye kadar bu konuda gösterilen faaliyetler ve yapılan toplantılar ile bundan sonraki faaliyetler için bir program yapılmasını rica eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim”⁹⁹⁶ ifadelerine yer verildi. Kurt’un bildirisinde, ağıktan hayır lehinde çalışılması istenmese de alttan bu mesajın verildiği görülmektedir. Özellikle Türkiye ve ANAP için referandumun önemini vurgulanması, partililere ne yönde bir tavır takınmaları gerektiğini göstermekte; ayrıca, mevcut çalışmalardan memnuniyet duyulması da, hayır yönünde çalışan ANAP’lılara “doğru istikamette” olduklarını işaret etmektedir. Niçin hayır kampanyası yürütüldüğü hakkında Mehmet Keçeciler, eğer kendilerinin bu yönde hareket etmemesi halinde bizzat Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in hayır propagandası yapacağını; Turgut Özal’ın da bunu uygun görmeyerek, “Sizin yapmanız doğru olmaz, biz yapalım” dediğini aktarıp Özal’ın bu yaklaşımından dolayı kendilerinin de hayır kampanyası lehinde çalıştıklarını ifade etti.⁹⁹⁷ Kenan Evren ise, referandum sürecinde bir ara iktidar partisi mensuplarının “Biz bu yasakların kaldırılmasına taraftarız ama Cumhurbaşkanı istemiyor” diyerek, kendilerini “temize çıkarmak istediklerini” belirtti. Ayrıca, referandumda pozisyonunun “tarafsız” olacağını yazdı.⁹⁹⁸ Öte yandan, Bülent Akarcalı ANAP’ın en büyük siyasi hatası olarak gördüğü, yasakların kalkması için Meclis yerine referanduma gidilmesi sürecinde yürüttükleri hayır kampanyasının şekline itiraz edip işin psikolojik boyutu olduğuna

⁹⁹⁶ “Milletimizin Geleceği İçin Referandumda Çok Ciddi Çalışmalıyız”, **Petek**, 1 Eylül 1987, Sayı: 28, s. 2-6.

⁹⁹⁷ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

⁹⁹⁸ Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, s. 384.

dikkat çekti: “Bu konularda evet demek kolaydır. Israr ettim, ‘Yasakların kalkmasına hayır demeyelim, mevcut yasakların kalmasına-devamına evet diyelim’ dedim.”⁹⁹⁹

Bu arada, Başbakan Turgut Özal bakanları ile milletvekillerini illere göndererek, halkın “sorunlarını” yerinde tespit etmelerini istedi. Her ne kadar genel bir amaç olarak lanse edilse de, referandumdan kısa bir süre önceki bu uygulamanın 6 Eylül’e de dönük bir yönü olduğu düşünülebilir. Liste şöyledir:

Tablo 7: Referandum Sürecinde ANAP’lıların Yurt Gezileri¹⁰⁰⁰

Gidilecek İller ¹⁰⁰¹	Gidecek İsimler
İzmir-Aydın-Manisa	Kaya Erdem-Işıl Saygın-Süha Tanık-İlhan Aküzüm
Bolu-Çorum-Çankırı	Kazım Oksay-Seçkin Fırat-İlker Tuncay
Gaziantep-Şanlıurfa-Mardin-Kahramanmaraş	Hasan Celal Güzel-Ünal Yaşar-Osman Doğan
İstanbul (5, 6)-Niğde-Amasya-Kocaeli	Vehbi Dinçerler-Yaşar Albayrak
Konya	Mehmet Keçeciler-Abdullah Tenekeci-Saffet Sert
İstanbul-Yozgat-Kayseri-Nevşehir	Tınaz Titiz-Ali Tanrıyar-Mükerrem Hiç
Tekirdağ-Edirne-Çanakkale-Kırklareli	Ahmet Karaevli-Rıfkı Atasever
Ankara (3)-Samsun (2)-Sinop	Ali Bozer-Hilmi Biçer
Gümüşhane-Giresun-Ordu	Mahmut Oltan Sungurlu-Şükrü Yürür-Yavuz Köymen
Elazığ-Tunceli-Diyarbakır-Bingöl	Zeki Yavuztürk-Bülent Akarcalı-Mehmet Özdemir
Ankara-Hatay	Vahit Halefoğlu-İsmet Oktay
Bursa-Balıkesir-Bilecik-Samsun (1)	A. Kurtcebe Alptemoçin-İsmail Dayı-İlyas Aktaş

⁹⁹⁹ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹⁰⁰⁰ “Bakanlar İllerde...”, **Petek**, Ağustos 1987, Sayı: 27, s. 3.

¹⁰⁰¹ Parantez içindeki sayılar, o illerin ayrıldığı bölgeleri göstermektedir.

Malatya-Adıyaman-Bitlis	Metin Emiroğlu-İsmail Dayı- Reşit Ülker
İstanbul (1, 3)-Muş-Siirt	Safa Giray-Doğancan Akyürek- Nazmi Önder-Orhan Ergüder
Kütahya-Afyon-Eskişehir-Uşak	Mustafa Kalemli-İlyas Aktaş- İsmet Oktay
Zonguldak-Kastamonu-Sakarya	Veysel Atasoy-İlker Tuncay
İstanbul (4, 6)-Muğla-Denizli- Adana	Hüsnü Doğan-Yaşar Albayrak- Muzaffer Arıcı
Sivas-Kırşehir-Tokat	Mükerrem Taşçıoğlu-Talat Sargın
Ankara-Hakkâri-Van	Cahit Aral-Halil Şıvgın- Alparslan Pehlivanlı-Aydın Arvası
Antalya-İçel-Burdur-Isparta	Sudi Türel-Kemal Togay-Cengiz Dağyar
Rize-Trabzon-Artvin	Mesut Yılmaz-Cengiz Dağyar

Diğer yandan, hayır kampanyasının mimarlarından Güneş Taner adeta referandum sürecinde hayır propagandası ile özdeşleşti. Oy pusulasındaki hayır'ın turuncu renginden esinlenilerek kullanılan ve üzerinden NO yazan turuncu renkli tişörtler dikkat çekmişti. Taner, bunun çıkış hikâyesini şöyle anlatır:

“Cavit Kavak Yunanistan'a gidiyordu. 'Yahu ne getireyim sana?' dedi. 'Böyle bir turuncu tişört bulursan üzerinde 'No' yazan falan onu getir' dedim. İki gün sonra getirdi. Hakikaten bir turuncu tişört, üzerinde 'No' yazıyor. Ben rahmetli Özal'ın çalışma odasına girdim. Dedim ki: 'Buldum.' 'Neyi buldun?' dedi. 'Bu işi nasıl yapacağımızı.' 'Nasıl yapacağız?' dedi. Anlattım. 'Bu tişörtü' dedim, 'partide size çok yakın birisi giyecek ki işte biz yanımızda durduğu zaman herkes merak edecek. Niye bu adam turuncu tişört giymiş, üzerinde No yazıyor. Bu' dedim 'haber olacak, soracaklar ve bu çalışmayı başlatacak.' 'Neyi çalışmayı başlatacak?' 'Biz buna bir şey söyleyeceğiz' dedim. 'Süleyman Bey buna cevap verecek' dedim. 'O cevap verince biz başka bir şey söyleyeceğiz. Ondan sonra bir sürü mitingler yapacağız ve mitinglerde siz halka şeyi anlatacaksınız; eski günlere geri dönmek istiyor musunuz, diye. Onlar da hayır diye bağırdıklarında' dedim, 'psikolojik bir biçimde insanların beynine yerleşecek.' 'Çok güzel, muazzam, tamam' dedi. Dedim: 'Bunu kime giydireceğiz?' 'Yahu bunu kimse giymez.'

Şu giysin, bu giysin diye isim veriyoruz. O giymez, bu giymez. Bana dedi ki: 'Sen giy!' 'Olur mu, ben nasıl giyerim bunu? Benim siyasi kariyerimi bitirirsin, ben' dedim 'perişan olurum bundan sonra.' 'Hiç merak etme, ben arkadayım. Hiç kimse bir şey yapamaz' dedi. 'Sen gel bunu giy' dedi. Ertesi gün Samsun'da bir halka hitap

konuşması var. Dedim, 'O zaman ben bunu giyeceğim, uçağın kapısı açıldığı zaman önceden ben çıkacağım' dedim. 'Üzerimde tişörtle, basın anlamayacak' dedim. 'Üzerimize gelecek.' 'E peki' dedi. Şimdi ben hatırlıyorum uçak Samsun Havaalanına piste indi, yavaş yavaş geldi durdu. Kapı açıldı. Şimdi ben oturuyorum. 'Hadi giymiyor musun?' dedi. 'Peki' dedim. Üzerime giydim.

Uçağın kapısına geldim. Kapıda şöyle bir gerildim. Bir anda kameralar çalışmaya başladı, tak tak çekiyorlar. Arkada Özal'a soruyorlar: 'Efendim, bunu Güneş Bey niye giydi? Ne demek istiyor?' No ne demek? 'Şimdi görürsünüz' dedi. Biz otobüsün üzerine bindik. Onu unutmuyayım, o sırada referandumla ilgili TRT de muazzam yayın yapıyor. Yani tam bizim kontrolümüzde de değil. Her şeyi göstermiyor. Şimdi o turuncuyu gösterebilmek için dar karelerle çekiyorlar. Yanılmıyorsam 7 km. Sümerbank'tan turuncu bez ısmarlattım. O bezleri keserek binaların arkasından aşağılara sarkıttım. Dolayısıyla, kamera çektiği zaman turuncu bir ortamda çekiyor.

O turuncu ortamda rahmetli Özal bana göre çok kısa boylu, benim önümde duruyor. Ben arkasında durduğum zaman üzerimde 'No' yazılı halimle tam arkasındayım. Yani Özal'ın bir turuncu rengiyle 'hayır' dediğini artık anlamamak mümkün değil. Şimdi bu yöntem sayesinde bayağı mesafe aldık. Bana göre siyasi tarihimizde uygulanan en başarılı yöntemlerden bir tanesidir."¹⁰⁰²

Güneş Taner'in sözünü ettiği Samsun mitinginde Özal, vatandaşa cevabı "hayır" olan sorular sorarak dolaylı olarak hayır propagandası yaptı. Ayrıca, "6 Eylül'de evet dersiniz, bunların yasakları kalkar, hayır dersiniz 1992'ye kadar sahnede göremezsiniz. O kadar! Hesap bu kadar basit"¹⁰⁰³ şeklinde konuştu. Özal ayrıca verdiği bir mülakatta, halka hayır deyin demediğini de söyledi!¹⁰⁰⁴ Bunun yanı sıra Özal, yaptığı yurt gezilerinin referandum için olmadığını da belirtti.¹⁰⁰⁵ Taha Akyol, Özal'ın yasaklardan yana bir tavır takınmasının demokratik haklar bakımından savunulamayacağını; demokrasinin işlediği hiçbir ülkede siyasi yasakların kalkıp kalkmaması için oylamaya gidilmediğini ifade etti. Birçok yönden başarılı bulduğu Özal dönemi içinde bu referandumun bir "leke" olduğunu da dile getirdi.¹⁰⁰⁶

Özal her ne kadar dolaylı hayır propagandası yapsa da, ANAP parti teşkilatı "açıktan" hayır propagandası için üyelerine anlatımlar yaptı. Örneğin, ANAP 5. Bölge toplantısında Ankara, Amasya, Bolu, Çankırı, Çorum, Kastamonu ve Tokat il ve ilçe başkanları ile ANAP'lı belediye başkanlarına, "Hayır demek suç değil, tahriklere, tesirlere kapılmayın" tavsiyesi ve uyarısında bulunuldu. ANAP Genel Başkan Yardımcısı İbrahim Özdemir de, hayır oyu vereceklerini söyleyenlerin

¹⁰⁰² Birand-Yalçın, ss. 297-299.

¹⁰⁰³ "Referandumda Hayır", **Milliyet**, 14 Ağustos 1987, s. 9.

¹⁰⁰⁴ "Özal: Biz Evet'te Tehlike Görmüyoruz", **Yeni Asır**, 24 Ağustos 1987, s. 6.

¹⁰⁰⁵ "Özal: Eskilerin TV'ye Çıkması Aleyhlerine Olur", **Yeni İstanbul**, 24 Temmuz 1987, s. 7.

¹⁰⁰⁶ Taha Akyol, "Özal ve Referandum", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 9 Ağustos 1987, s. 11.

düşman gibi gösterilmeye çalışıldığını söyleyerek, “*Bu konuda hakem millettir. Milletın vereceği kararda şüphesi olanlar varsa, bunlar demokrasiye ve millete inanmayanlardır*”¹⁰⁰⁷ diyerek, hayır cephesine psikolojik baskı uygulanmak istendiğini dile getirdi. Mehmet Keçeciler de, Özal’ın ve ANAP’ın tutumu hakkında şu değerlendirmede bulundu: “*Sayın Başbakan’ın tavrı açıkça ortadadır. Kararı millete bırakmıştır. Ancak iktidar partisi olarak, vatandaşa evet ile hayır’ın manasını anlatıyor. Ama açıkça (hayır verin) demesini bekleyemeyiz, çünkü başbakandır. Ama biz partiliyiz, bu konuda rahatız... Söyleyebiliriz.*” Yasakları kendilerinin koymadığını da hatırlatan Keçeciler, halkın bilinçli bir şekilde, eski isimlere yasak getiren Anayasa’yı kabul ettiğini ifade etti: “*Milletimiz geçici 4. maddenin farkına vararak, bilerek, isteyerek % 92 gibi bir çoğunlukla anayasayı kabul etti. şimdi milletin % 92 çoğunlukla kabul ettiği anayasaya ayıplı demek, asıl ayıptır. Çünkü demokrasilerde esas, milletin verdiği karardır. Demokrasilerde milletin verdiği karar tartışılamaz. Sayın Demirel’i, Sayın Ecevit’i, Sayın Erbakan’ı, Türkes’i, Sayın Perinçek’i veya Behice Boran’ı bir kesim mahkûm etmedi. Millet % 92 çoğunluğuyla mahkûm etti. O halde, milletin verdiği bu kararı beğenmeyip meydan meydan dolaşarak bu demokrasi değildir, bu ayıptır demek, ayıbın ta kendisidir. Milletın kararına karşı çıkmaktır.*”¹⁰⁰⁸ Fakat halkın bir bütün halinde oyladığı Anayasa’yı madde madde ayırmasının mümkün olmadığı da bir gerçektir. Ayrıca, yasalardan beş yıl sonra halkın bunları kaldırması, kıl payı da olsa, bu engellemeleri çok da benimsemediğini göstermektedir. Dolayısıyla, ANAP burada demokratik ortama geçiş için istekli davranmamıştır.

ANAP yönetimi teşkilat ve belediyelerini hayır yönünde çalışmaya sevk etmesine karşın, parti içinde hayır’dan rahatsızlık duyan isimler de vardı. Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan, partisinin tutumu konusunda ne düşündüğünün ısrarla sorulmasına rağmen, net ifadeler kullanmaktan kaçındı. Liberal kanattan olan Dalan, “*Demokrasinin tüm icaplarıyla çalışmasından yanayım. Bu kadar söylerim ama referandumla ilgili beyanat vermem*” deyip bunun evet manasına mı geldiği sorulduğuunda ise, “*Hayır öyle bir şey de demedim ama ben demokrasiden yanayım. Demokrat bir insanım*”¹⁰⁰⁹ yanıtını verdi. Benzer şekilde, ANAP Grup Başkanvekili Haydar Özalp de muğlak ifadeler kullandı: “*Ben eğer*

¹⁰⁰⁷ “ANAP: Hayır Çıkarsa Demokrasi Zedelenmez”, **Yeni Asır**, 19 Ağustos 1987, s. 6.

¹⁰⁰⁸ Mehmet Keçeciler, **Bizim Davamız**, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1987, ss. 43, 111.

¹⁰⁰⁹ “Dalan ‘Evet’ Demeye Korkuyor”, **2000’e Doğru**, 28 Haziran 1987, Sayı: 26, Yıl: 1, s. 14.

Haydar Özalp olarak konuşsam, ayrı konuşurum. Ama ben bir grubun başkanvekiliyim.”¹⁰¹⁰ Fakat ANAP Kars il yöneticilerinden İsmail Pekel, evet düşüncesini daha açıktan dile getirip oyunun yasakların kalkmasından yana olacağını açıkladı.¹⁰¹¹

Diğer yandan, ANAP’ın ve dolayısıyla Turgut Özal’ın en güçlü siyasi rakibi konumunda olan yasaklı lider Süleyman Demirel, konuşmalarında öncelikle, “*yasaksız Türkiye, konuşan Türkiye’yi vurguluyordu.*”¹⁰¹² Bununla birlikte, ANAP’ın hayır propagandasını sert bir dille eleştirdiği ifadelerinde, bu anlayışın savunulamaz olduğunu söyledi:

“Halka ‘hayır’ deyin demek, ‘Adaletsiz olun’ demektir. Bunun gerekçesi mi olur? Türkiye böyle bir talihsiz, böyle bir bahtsız olayla karşı karşıyadır şimdi. Halk ikiye bölünecek: ‘evet’çiler ve ‘hayır’cılar. Bunların elinde bir hükümet var, devlet var, devletin gücünü kullanma hadisesi var. Devlet gücünü zor için, menfaat için kullanacaklar. Daha şimdiden başlamışlardır, ‘Eğer kasabanızın ilçe olmasını istiyorsanız, ‘hayır’ı çok çıkartın, ilçe yapalım; şu hizmeti istiyorsanız ‘hayır’ı çok çıkarın, hizmeti yapalım.’ Böylece, evet, bir kasabaya hizmet olabilir ama bu hizmeti, hakkı, hukuku, devleti çiğneyerek alır. Acaba bu helal mi olur? Bunlar zaten Türkiye’yi helal ve haram mefhumundan uzaklaştırmışlardır. Hak neydi, ne değildi endişesinden uzaklaştırmışlardır. Ülkenin manevi ve milli değerlerini tahrip etmişlerdir. Bunların gözünde alınıp satılmayacak şey yoktur. Bunların indinde büyük değerler emvaldir, maldır. Türkiye’ye yapılan en büyük kötülüklerden birisi de budur.

Başka ne sebep olabilir hayır demek için? Başka bir sebep ortaya koyamıyorlar. O zaman daha çok beni kötüleme kampanyaları açıyorlar. Benim neyimi kötüleyecekler? Bunlar hiç benim siyasi rakibim olmadılar ki. Eğer benimle bir yarışa veya tartışmaya girmek istiyorsa, şartların eşit olması lazım ki, mücadele dürüst başlasın.

Bunların gözden kaçırdığı bir nokta da şudur: Farz ediniz ki, ‘hayır’ı daha çok çıkardınız bütün bunları yapmak suretiyle, böyle bir Türkiye’yi nasıl savunacaksınız? Savunamazsınız ki. Türkiye kargaşaya gider. Gayet açık söylüyorum. Böyle bir rejimin Güney Afrika’daki Botha rejiminden, Güney Kore’deki rejimden farklı olmaz. Pinochet’nin siyasi hasımlarını tekrar memleketine aldığı bir dönemde, Güney Kore’de idarenin birçok siyasi hasmını serbest bıraktığı bir dünyada, Gorbaçov’un Sakharov ve arkadaşlarını bıraktığı bir zamanda, Türkiye’de Evrenizm ve Özalizm denen rejim, seçilmiş, millet tarafından senelerce arkasından gidilmiş, alkışlanmış, omuzlarda taşınmış insanları millete ezdirmeye gidiyor. Rahmetli Menderes’i devlete asturdılar. Bu geçici 4. maddenin hedefinde bulunan kişileri de millete çiğnetmek istiyorlar. Millet rahmetli Menderes’e ağlıyor, acıyor, sızlıyor. Acaba millet kendi içinden çıkardığı insanları, kendi arkasından gittiği insanları ezmek ve çiğnetmek suretiyle bir vicdan rahatsızlığına, manevi bir azaba sürüklenmeyecek mi?

¹⁰¹⁰ “Altan Alta”, 2000’e Doğru, 28 Haziran 1987, Sayı: 26, Yıl: 1, s.17.

¹⁰¹¹ “Oyum Evet”, 2000’e Doğru, 9 Ağustos 1987, Sayı: 32, Yıl: 1, s. 28.

¹⁰¹² Aykan, s. 362.

Farz ediniz ki, bunda başarılı oldunuz ve hükümet olmaya devam ettiniz, bu hükümet acaba adalete mi dayanacak, zulme mi dayanacak? Bu hükümet acaba kul hakkının zayi edilmiş olmasına dayanmayacak mı? Gayretullah'a dokunacaktır. Allah'ın gücüne gidecek bir hareketle karşı karşıya olacaktır. Binaenaleyh, milletin zihnini böylesine yalanlarla, dolanlarla çelmek, devletin radyo ve televizyonunu böylesine kötü kullanmak, milletin doğruları öğrenmesine mani olmak suretiyle iktidar olsanız ne olacak? Sonra, bunlar hiledir, entrikadır. Hile ve entrika ile iktidar olmaya devam etseniz ne olacak? Bir gün bitmeyecek mi bu? Mahkeme kadiya mülk mü? Bittiği zaman başınıza geleceği düşünün. Halkın içine çıkamazsınız.

Türkiye uzun zamandır 6 Eylül gibi bir hilekârlıkla karşı karşıya kalmadı. Millet bu hilekârlara haddini bildirmeli, önüne konmuş bulunan bu tuzağı mutlaka başlarına geçirmelidir. 6 Eylül çok aydınlık, yepyeni ufuklar açabilir. Veya Türkiye'nin önünü karartabilir. Düşünün; millet kendi seçtiklerini, kendi içinden çıkardıklarını geri almak yerine, bir tekme daha vurmaya kalkarsa, millete hizmet edecekler için ne kadar çok güvensizlik, ne kadar çok şevksizlik getirir.

Bakınız, Türkiye'de 20 sene zarfında üç darbe oldu. Bu darbelerden kurtulmanın yolu, bunun önünü tıkamaktır. Bunun önünü tıkamanın yolu ise, milletin 'Biz varız' demesidir. Milletin kendi reyine sahip çıkmasıdır. Seçtiklerine sahip çıkmasıdır. Hiçbir memlekette devleti idare edenler milleti kendi reyini, kendi seçtiklerini çiğnemeye sevk eder mi? Bunlar onu yapıyorlar. Çok büyük bir ayıp var. Artık bu takdirde müdahalelerin önünü kapatamazsınız. Millet kendi kendisini inkâr ve demokrasiyi çiğneme gibi bir hareketin içine sürükleniyor. Umarım ki, bunun farkına varsın. Esarete talip bir millet olmaz. Anarşi ve terörün sebebini demokrasi ve hürriyet olarak gören bir millet olmaz.

Bugün milletin seçme hakkına konulmuş olan bu ambargoyu millet kendisi tasdik ederse, yarın ona başka şeyleri de tasdik ettirir. Bu, şahısların işi değildir, şahıslara bir şey verme meselesi de değildir. Sandıktan çıkacak olan ne Demirel'dir, ne Erbakan'dır, ne Ecevit'tir, ne Türkeş'tir. Sandıktan çıkacak olan, milletin kendi haklarıdır. Demirel'e, Erbakan'a, Ecevit'e, Türkeş'e 'hayır' diyecekseniz, onun yine zamanı var. Bu sandıktan çıkacak olan, kendi haklarıdır. Ama dalalet, yanlış diye bir olay var. 'Halk irşat ister' deyişimizin sebebi budur. Ama halkın zihnine hitap eden vasıtalar bugün o kadar çok bâtilin elinde ki. Bu bir parti mücadelesi değil, makam mevki mücadelesi değil. Hakla bâtilin mücadelesidir. Eğer herkes bir ülkede eşit olacaksa, hâkim dışında kimse ceza veremeyecekse, bu geçici 4. maddenin şümülüne giren insanlar için değil, herkes için söz konusudur. Demokrasiyi reddeden halk iradesi olur mu? Olursa, Duverger'ya hak vermiş olur bizim milletimiz. Duverger der ki: 'Gelişmemiş memleketlerde halk bazı diktatörlerin arzularını tasdik istikametinde irade kullanmaya zorlanabilir.' Umarım ki, Türkiye böyle bir durumla karşı karşıya kalmayacaktır. Ben tehlikesine işaret ediyorum hadisenin.

Bizim vazifemiz halkı aydınlatmaktır. Biz bıkmayız, bezmeyiz, küsmeyiz, darılmayız. Yalnızca bir büyük vahim hataya milletin ortak edilmesinde sıkıntı duyarız. Biz çıkıp milletin hukukunu savunurken, demokrasiyi savunurken, birtakım insanlar çıkıp aynı millete hakkını, hukukunu, demokrasiyi reddettirirlerse, yeniden çok büyük engellerle memleket karşı karşıya kalır. Ve aslında bu yaptıkları şey, mevcut anayasanın 5. maddesine de aykırıdır. Çünkü 5. madde diyor ki: 'Demokrasiyi ve cumhuriyeti korumak devletin vazifesidir.' Devletin vazifesi kişilerin önündeki engelleri kaldırmaktır. Böylece kişilerin önüne engel koyuyorsunuz. Yine mevcut anayasanın 2. maddesinde hukuk devletinden bahsediyor. Siz devleti, hukuk devleti olmaktan çıkarıyorsunuz. Böyle bir durumla Türkiye karşı karşıyadır. Allah millete hidayet versin. Gönül açıklığı, zihin açıklığı versin. Halk çok kere hadisenin

önüne koyulduğu şekliyle amel edecektir. Burada vicdan sahibi herkese düşen görev, halkın bir büyük yanlışını işlemesini engelleyecek şekilde halkı aydınlatmaktır. Aslında, Allah şahittir ki, biz hep millete güven içinde olduk. Yine güven içindeyiz. Ben bir karamsarlık içinde değilim. Bütün bunları, milletin sonradan vicdanını karartacak bir büyük yanlış yapmasını önlemek bakımından, bir aydınlatma görevi olarak söylüyorum.

Bunlar 'hayır' denmesi mümkün olmayan bir meseleyi milletin önüne getirerek, ülkeyi ikiliğe götüren bir yol açtılar. Ahenk ve beraberlik getirmeleri lazımsa, 'Bir ve beraber olalım, kardeş olalım' derken, milleti 'evet'çiler ve 'hayır'cılar diye ikiye bölüyorlar. Hangi meseleyi koysanız, milletin bir kısmı 'evet' diyecek, bir kısmı 'hayır' diyecek. 'Ben böyle düşünmüyorum' diyebileceğiniz bir konuda 'evet' diyen de bulunacak, 'hayır' diyen de bulunacak. Ama hak meselesinde 'Ben böyle düşünüyorum' demek mümkün değildir ki. Doğruluğu ispatlanmış meselelerde, 'bana göre, sana göre' olmaz. Hakikat bir tanedir. Burada çığnayan, hakikatin hatırı olacaktır. Binaenaleyh, ben burada 'evet, hayır' meselesini tartışmıyorum. Onun neticelerini de tartışmıyorum. Milletin önüne ne konduğunu tartışıyorum. Ben bu zamana kadar Allah'a ve millete olan inancımı hiçbir zaman yitirmedim. Yine inanıyorum ki, Türk milletine oynanmak istenen bu oyunu millet sezecek ve Allah'ın yardımıyla da milletin önüne konan bu tuzak, koyanların başına geçecektir. Bunu defaatle söyledim geliyorum. Ülkede vicdanlar tükenmemiştir. Ne kadar gayret sarf ederlerse etsinler, o vicdanlar bugünkü iktidar sevdalılarını mutlaka hüsrana uğratacaktır.”¹⁰¹³

İki kez darbeyle koltuğunu kaybeden bir isim olarak Süleyman Demirel'in sözleri dikkate değerdir. Demirel bu sözleri ile meselenin şahsi bir yönünün olmadığını, “memleket meselesi” olduğunu vurgulayarak, Türkiye'nin demokrasi karnesinde kırıklar olmaması gerektiğini ifade etti. Fakat Altınur Kılıç bu süreçte Demirel'in Özal'ı “haksız ithamlarla” hedef aldığını iddia ederken, Özal'a “yüklenilmemesi” gerektiğini söyledi: “Daha Özal kampanyasına başlamadan, bir EVET neticesinin onun iktidarının sonu olacağını ilan edenler, şimdi politikacı bir kişinin bir nefis ve prensip mücadelesine girmesini, bir insan olarak da galiz suçlamalara karşı, nihayet kızmasını, biraz da karakteri dışı mukabelelerde bulunmasını, hiç olmazsa anlayışla karşılamalıdır!” Kılıç yazısının sonunda da, Özal'ı eleştirenlerin “bazı hesapları iyi yaparak” tercihlerini yapmalarını istedi.¹⁰¹⁴ Kılıç'ın, birçok ismin Özal'ı eleştirdiği bir dönemde bu çıkışı yapması dikkat çekmektedir. Açıkça Başbakan'ı savunur bir pozisyon almıştır. Kılıç'ın ayrıca, meseleye siyasi rekabet açısından bakarak, siyasi özgürlükleri göz önünde tutmadığı görülmektedir.

¹⁰¹³ Süleyman Demirel, **İslam, Demokrasi, Laiklik**, Yeni Asya Gazetesi Neşriyatı, İstanbul 1991, ss. 221-225.

¹⁰¹⁴ Altınur Kılıç, “Referandumun Asıl Neticesi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 31 Ağustos 1987, s. 9.

Muhalefet kanadından DSP Genel Başkanı Raşan Ecevit ise yaptığı açıklamada, yapılacak oylamanın bazı çevrelerce birkaç siyasinin geri dönmesi olarak algılandığını ifade ederek, asıl meselenin rejim olduğunu söyledi: *“Demokrasiyi içtenlikle benimseyenlerse, halkoylamasında kişilerin değil, rejimin oylanacağını bilebilecek bilinç düzeyindedirler.”*¹⁰¹⁵ SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de, meselenin hukuki olduğunu, cezayı ancak mahkemelerin verebileceğini, Turgut Özal’ın referandum hamlesinin siyasilere yasak koyma amacı taşıdığını ifade etti. Ayrıca, bu tür konuların halka sorulmasının mahzurları olduğunu çünkü halkın o anki duyguları ile karar verme durumunun olduğunu söyledi.¹⁰¹⁶ En ilginç çıkışlardan birini ise, eski bir asker ve Eski MDP Başkanı Turgut Sunalp yaptı. Referandumda evet oyu kullanacağını söyleyen Sunalp, karşı çıktığı şeyin Anayasa’nın 175. maddesi olduğu, geçici 4. madde için ise TBMM’deki oylamada evet oyu kullandığını ifade etti. Ayrıca, geçici 4. maddenin Anayasa’ya konmasına baştan beri karşı olduğunu, bunun demokrasinin ruhuna ters düştüğünü dile getirdi.¹⁰¹⁷

Bu arada, evet cepesinde yer alan muhalefet partilerinin Van temsilcileri bir araya gelerek ortak bir bildiri yayınladılar. SHP Van İl Başkanı Abdurrahman Özbek’in öncülük ettiği girişimde, diğer parti temsilcileri ile SHP il binasında bir araya gelindi. SHP Van İl Başkanı Abdurrahman Özbek, DYP Van İl Yönetim Kurulu üyesi Yusuf Tuncil, DSP İl Başkanı Münip Keremoğlu ve RP Van İl Başkan Yardımcısı Mehmet Avar imzalı bildiride şu ifadelere yer verildi: *“6 Eylül’de yapılacak olan referandum oylamasında gerçek demokrasinin tesisi ve bir daha kesintiye uğramaması için insan hakları, fikir ve düşünce özgürlüğünün serbest iradesiyle kullanılabilmesi, sendikal ve işçi haklarının serbest pazarlık sistemine refahı, konuşabilen bir Türkiye’ye yeniden kavuşmak, tüm baskıları ortadan kaldırmak, zulüm ve işkenceye son vermek, öğrenci derneklerinin yeniden işlerliğe kavuşmasını sağlamak ve ANAP iktidarına hak ettiği dersi verebilmek amacıyla, Van ili dört partinin yöneticileri olarak bir araya gelerek referandum oylamasında ortaklaşa çalışacağımızı ve bu konuda toplantılar ve paneller düzenleyeceğimizi kamuoyuna duyururuz.”*¹⁰¹⁸ Bunun yanı sıra, referandumla ilgili bazı aydınlar da görüşlerini açıkladılar. Görüşlerini açıklayanların ortak noktası, yasakların her ne

¹⁰¹⁵ “Ecevit: 6 Eylül’de Rejim Oylanacaktır”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Temmuz 1987, s. 7.

¹⁰¹⁶ “Referandum Halkı Küçümsemektir”, **2000’e Doğru**, 31 Mayıs 1987, Sayı: 22, Yıl: 1, s. 22.

¹⁰¹⁷ “Evren’in Yanlışı: Anayasa Tutkusu”, **2000’e Doğru**, 28 Haziran 1987, Sayı: 26, Yıl: 1, s. 16.

¹⁰¹⁸ “Muhalefet Mavi Mavi”, **Son Havadis**, 20 Ağustos 1987, s. 1-7.

olursa olsun kabul edilemeyeceği anlayışıdır. Yasakların bireysel olarak düşünülmemesi gerektiği ifade edildi. Örneğin, Baskın Oran uç bir misal vererek, “*Yasak diye bir şeyi aklım almıyor. Hitler’in yasağı söz konusu olsa veya işkenceyi geliştirme derneği olsa bile yasaklanmasına karşı çıkarım*” şeklinde konuştu. Hıncal Uluç da, keskin bir çıkış yaparak, “*Başımı keseceklerini bilsem bu yasakların kalkması için savaşırım*” dedi. Tarihçi Sina Akşin ise, yasakları savunmanın Turgut Özal ve 12 Eylül zihniyeti ile aynı yönde düşünmek olduğunu dile getirdi.¹⁰¹⁹

Öte yandan, referandum süreci dış basın tarafından da takip edilmekteydi. Örneğin, Washington Post gazetesinde Loren Jenkqns imzalı bir yorum haber yayınlandı. Ankaralı gözlemcilerin Turgut Özal’ın bir tür kumar oynadığını söylediği yazıda, ANAP açısından olumsuz bir sonucun partinin nüfuzuna ve liderinin siyasi hayatına mâl olabileceği ifade edildi. Ayrıca, Demirel’in siyasi hayata geri dönmesi halinde Özal’ın geleceğinin de belirsizleşeceği belirtildi.¹⁰²⁰ Benzer bir görüşü Federal Alman gazetesi Süddeutsche Zeitung’de bir yazı kaleme alan Carl Buchalla dile getirdi. Yasakların kalkması durumunda ANAP ve Özal’ın işinin bir hayli zor olacağı belirtildi. Ayrıca, referandumda asıl oylananın, Başbakan Turgut Özal’ın siyasi geleceği olacağı görüşüne yer verildi. Financial Times’da ise, Başbakan Özal’ın “*hafif bir tarafsızlık yanlısı gibi*” görünmesine karşın, “*şiddetli*” bir şekilde hayır için çalıştığı yorumunda bulunuldu.¹⁰²¹

İktidara yakın bir çizgi takip eden Türkiye gazetesi ve başyazarı Yalçın Özer, referandumla ilgili kaleme aldığı yazısında, 1982 Anayasası’nın kabulünün bu yasakların da halk nezdinde kabul gördüğünü ifade ederek, siyasi yasakların devamını savundu: “*Referanduma konu olan siyasi yasaklar 1982 Anayasası ile ilgilidir. Bu anayasa topyekûn oylanmış ve Türk vatandaşının yüzde 92’lik tasvibine nail olmuştur. Anayasanın topyekûn oylanmış olması, siyasi yasakları ayrı düşünmeyi gerektirecek bir keyfiyet değildir. Çünkü Anayasayı hazırlayan ve halkoyuna sunan 12 Eylül idaresidir. Siyasi yasaklar, 12 Eylül idaresinin teşhir ve gerekçelerine tıpatıp uygundur ve Türk halkı bu gerekçeye katılmıştır.*”¹⁰²² Bu ifadelerin Özal’ın sözleri ile benzerliği dikkat çekmektedir.

¹⁰¹⁹ “Referandumda Evet 12 Eylül’e Hayır”, **2000’e Doğru**, 28 Haziran 1987, Sayı: 26, Yıl: 1, ss. 12-13.

¹⁰²⁰ “Washington Post: Özal Kumar Oynuyor”, **Son Havadis**, 13 Ağustos 1987, s. 1.

¹⁰²¹ “Referandum Dış Basında”, **Son Havadis**, 30 Ağustos 1987, s. 6.

¹⁰²² Yalçın Özer, “Evet’in ve Hayır’ın Mantığı”, **Türkiye**, 3 Eylül 1987, s. 1.

Siyasi partilerin propaganda araçlarından birisi haline gelen radyo ve TV bu dönemde tartışmaların arasında kaldı. Daha doğrusu TRT'yi tartışmanın içine atan YSK oldu. Alınan karar doğrultusunda, yasaklı siyasetçilerin ekrana çıkıp propaganda yapmasına izin verilmedi. YSK Başkanı Muammer Elçin konuyla ilgili bir açıklama yaptı: *“Radyo ve TV’de konuşma hakkı olan dört siyasi parti adına konuşacak kişilerin, o siyasi partinin yöneticisi veya en az 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 11. ve geçici birinci maddesinde öngörülen şartlara haiz üyesi olmasına karar verdik.”* Elçin ayrıca, kararda ne Cumhurbaşkanı ne de Başbakanın bir etkisi olmadığını söyledi. Fakat Süleyman Demirel bu kararın tamamen siyasi olduğunu, hükümet doğrultusunda alındığını iddia etti.¹⁰²³

Bu arada, referandumla ilgili anketler yayınlanmaktaydı. Örneğin, Milliyet gazetesinin KONDA Araştırma Şirketi’ne yaptırdığı bir ankette, yüzde 23’lük kesim kararını açıklamazken, yüzde 45 hayır, yüzde 39 ise evet demiştir. Yüzde 14’lük kesim ise kararsız olduğunu açıklamıştır. İlginç bir istatistik ise, katılımcıların yüzde 44,4’ünün ne için oy kullanacaklarını bilmediklerini söylemeleridir. Gelir seviyesi yüksek olanlar arasında evet eğilimliler daha fazla iken, gençlerin çoğunluğu ise hayır yönünde görüş belirtmişlerdir. Fakat eğitim seviyesi arttıkça evet oyları da artmaktadır. Örneğin, üniversite gençliğinin evet tercihi yüzde 53’ü geçmektedir. Köy ve kentlere bakıldığında da, eğitim seviyesine benzer bir tablo çıkmaktadır. Kentli seçmenin yüzde 42’si evet derken, kırsaldaki seçmenin yüzde 31’i evet yönünde tercih belirtmiştir. Partiler bazında ise, parti tercihleri ile referandumdaki oy tercihleri arasında benzerlik bulunmaktadır. Örneğin, bir genel seçim olması halinde ANAP’a oy vereceğini söyleyen kesimin yüzde 71’nin referandumdaki oyu hayır yönündedir. DYP’lilerin ise yüzde 82’si evet oyu vereceğini söylemiştir. Milliyet’in sonuç kısmındaki analize göre ise, DYP’li ve şehirli kesim evetçi, ANAP’lı ve köylü kesim ise hayırcı’dır.¹⁰²⁴

Bu anketten iki hafta sonra ikinci KONDA anketi yayınlandı. 22-25 Ağustos 1987 tarihleri arasında 17 il, 34 ilçe, 172 mahalle ve 73 köyde 2 bin 453 kişi ile yapılan ankette evet’lerin yükseldiği (% 44), hayır’ların ise düşüşe geçtiği (%43) açıklandı. Yalnız soru, “yasaklar kalkmalı mı, kalkmamalı mı?” şeklinde yöneltildiğinde, cevap yüzde 49,2 kalkmalı, yüzde 44 kalkmamalı diye çıkmıştır. Yani referandum sorusu açıktan sorulduğunda, katılımcıların olumlu ifadeyi tercih

¹⁰²³ “Eski Siyasilere Ekran Yasak”, **Milliyet**, 21 Ağustos 1987, s. 8.

¹⁰²⁴ “Hayır’ Ağır Basıyor”, **Milliyet**, 16 Ağustos 1987, s. 8.

ettikleri görülmektedir.¹⁰²⁵ Bu da Bülent Akarcalı'nın dile getirdiği, konunun psikolojik yönünü gösteren bir tablodur. Anketlerle ilgili yayınlanan Milliyet başyazısında, tercihin hayır'dan evet'e yönelmesinde Turgut Özal'ın "Yunan mavisisi", "çapulcular", "Doğu'ya gitsin de akli başına gelsin" gibi söylemlerinin etkili olduğu belirtildi. Hatta Özal'ın "*dolaştıkça vatandaşı evet'e doğru ittiği*" iddia edildi.¹⁰²⁶ PİAR'ın Sabah gazetesi için yaptığı ankette ise, evet'in hayır'a yaklaştığı; evet yüzde 48,4; hayır'ın ise yüzde 43,8 olduğu açıklandı. Kararsızlar ise 7,8 oranındadır.¹⁰²⁷ Yine PİAR'ın yaptığı ve referandumdan bir gün önce yayınlanan ankette ise, yüzde 2,8 oranındaki kararsızların oyları dağıtıldıktan sonra evet yüzde 52, hayır yüzde 48 çıktı.¹⁰²⁸ Bu da gerçeğe çok yakın bir sonuçtu.

Bu yoğun anket gündeminde, Türkiye gazetesinden Ahmet Sağırlı doğrudan PİAR ve SİAR'ı hedef alan bir yazı kaleme aldı. Aslında yazar iki tarafı da (evet ve hayır eğilimli sonuçlar yayınlayanları) eleştirmiştir: "*Kavramları yerli yerine oturtmakta fayda var. 'Evet neticesi kesinleşti demek başka... 'Evet vereceğim' veya 'Evet çıkacağını tahmin ediyorum' demek başka... Aynı şekilde, hayır'ın kesinleştiğini ilan etmekle, hayır oyu vermek yahut hayır çıkacağını tahmin etmek çok farklı şeyler. (...)Demokrasi rakam işi değildir. PİAR-SİAR rakamlarıyla delik-deşik ettiğimiz demokrasiyi ve şerefli Türk basınının itibarını yamamak kolay olmaz. Mavi ile turuncu kumaşlar da yetmez. Zaten topu topu (bütün gazeteler) üç milyon satıyoruz. Üç milyona yarın söyleyecek olmalı... Kalmalı... Makas değiştirmek zor olur sonra. Meşhur sözdür: 'Rakamlar yalan söylemez ama yalan rakam söylenir.' Gelin şu rakamları doğru yazalım.*"¹⁰²⁹

6 Eylül'e yaklaşıldıkça siyaset arenası da meydanlar da kızışmaya başlamıştı. Bu ortamda ANAP'ın, Süleyman Demirel'in memleketi Isparta'daki mitinginde şiddet olayları yaşandı. Başbakan Özal ve ANAP kafilesi Isparta'ya 5 km kala yaklaşık iki bin kişilik bir kalabalık tarafından şehre sokulmak istenmedi. Mavi üzerine "evet" yazılı pankartlar taşıyan kalabalık grup, ANAP'ın Petek otobüsünü taşıdı.¹⁰³⁰ Konuşması sırasında da yuhalanan Özal, kendisini yuhalayanların parayla

¹⁰²⁵ "Evet' Tırmanıyor", **Milliyet**, 30 Ağustos 1987, s. 1-7. Bu sorunun algılanış şekliyle ilgili Bülent Akarcalı da benzer bir tespitle bulunarak, bu tür konularda evet demenin daha kolay olduğunu söylemiştir. Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹⁰²⁶ Başyazı, "Hayır'dan 'Evet'e", **Milliyet**, 29 Ağustos 1987, s. 1.

¹⁰²⁷ "Hem 'Evet'ler Hem 'Hayır'lar Tırmanıyor", **Sabah**, 2 Eylül 1987, s. 5.

¹⁰²⁸ "Evet: 52-Hayır: 48", **Sabah**, 5 Eylül 1987, s. 5.

¹⁰²⁹ Ahmet Sağırlı, "Paçaları Niye Sığadık", **Türkiye**, 3 Eylül 1987, s. 9.

¹⁰³⁰ Mavi, referandumda evet oyunun rengidir.

tutulmuş kişiler olduğunu iddia ederek, “İşte 12 Eylül öncesindeki olaylar da böyle çıktı. Şimdi neden ‘hayır’ oyu verilmesini istediğimi anladınız mı?” dedi. Böylece, hayır propagandası yaptığını da ilk kez bu kadar doğrudan söylemiş oldu. Ayrıca, bir kez daha 12 Eylül öncesine göndermede bulundu. Fakat Turgut Özal’ın mitingdeki en çarpıcı ifadesi ise, kendisine protestocular tarafından gösterilen ve mavi renkli evet oyunu ima eden pankartlar hakkında söyledikleridir: “Onlar maviyi severler. Biliyorsunuz Yunan bayrağı da mavi.”¹⁰³¹

Isparta’da yaşananlar ve Özal’ın Yunan bayrağı benzetmesine muhalefetten gecikmeden yanıt geldi. Sorumluluğun ANAP’ta olduğu ifade edildi. Örneğin Süleyman Demirel, memleketinde yaşananlar için provokasyon diyerek, “Mavi rengi seçenler Ispartalılar değildir. (...)Referandum kanununu çıkaranlar seçti. (...)Halka hakaret etmeye kimsenin hakkı yoktur. Devleti yönetenlere düşen, ortalığı karıştırmak değildir”¹⁰³² şeklinde konuştu. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise, halkın evetçi-hayırcı diye kamplara ayrıldığını ifade ederek, “Referandumun lüzumsuzluğu, gereksizliği bir kez daha ortaya çıktı. Böyle kamplaşmalara yol açacak, halkı evetçi-hayırcı diye diye ikiye ayıracak bir şeye gerek yoktu. Halkın fikirlerini söylemesine kızmak doğru bir şey değil” diyerek, protestoların demokrasi içinde kabul edilmesi gerektiğini belirtti. DYP Isparta İl Başkanı İbrahim Gürdal ise olayları kınayıp Özal’ı suçlayarak, “devleti tekeli altına alıp turuncu renge boyadığını”¹⁰³³ söyledi.

Bu arada, Yunan bayrağı benzetmesine Yunanistan’dan da tepki geldi. Yunan hükümeti adına Basın, Yayın Genel Sekreteri Kostopulos şu açıklamayı yaptı: “Sayın Özal, Yunan milleti aleyhine, kendisinin yanlışlığı içinde olduğunu gösteren bir münasebetsizlik daha yaptı. Siyasi rakiplerinin tepkilerine karşı koyma gayreti içinde lisanen aşırılıklara başvurarak şimdi bir cankurtaran simidi arıyor. Özal’ın tamamen gerçek dışı kabadayılıklarını susarak karşılıyoruz.”¹⁰³⁴ Taha Akyol ise, Turgut Özal’ın bilhassa Yunan bayrağı benzetmesinin hiç hoş olmadığını ancak, daha ANAP konvoyunun şehre girişi esnasında yaşananların ve Özal’ın konuşması sırasında “kürsü hürriyetine” saygı gösterilmemesinin Başbakanı “tahrik” ettiğini

¹⁰³¹ “Özal’ın Otobüsü Taşlandı”, **Milliyet**, 25 Ağustos 1987, s. 8.

¹⁰³² “Demirel: Olay Provokasyon”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Ağustos 1987, s. 6.

¹⁰³³ “Demirel: Olay Provokasyon”, **Milliyet**, 26 Ağustos 1987, s. 8.

¹⁰³⁴ “Özal’ın Sözlerine Yunan Tepkisi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Ağustos 1987, s. 7.

ifade etti.¹⁰³⁵ Neticede, referandum öncesinde siyasi ortamın gergin olduğu bir gerçektir.

Öte yandan, hayır propagandasını bir çerçeveye oturtmak isteyen ANAP, içinde hayır ifadesinin geçtiği ve 12 Eylül öncesi döneme göndermeler içeren sloganlar geliştirdi. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Anarşiye, teröre hayır
- İstikrarsızlığa, itibarsızlığa hayır
- Laf üretmeye, kavgaya hayır
- 70 sente muhtaç Türkiye'ye hayır
- Yokluklara, kuyruklara hayır¹⁰³⁶

ANAP resmi yayın organı Petek gazetesinde çıkan bir yazıda da eski dönemin hatırlatıldığı bir hayır propagandası yapıldı:

“Kardeşin kardeşi öldürmemesi, kuyrukların, elektrik kesintisinin bir daha tekrar etmemesi, tüp gaz, sabun, sigara, benzin, ilaç, şeker, çay, yağ ve diğer zaruri maddelerin yok olmaması; camilerin, fabrikaların, işyerlerinin, barajların bombalanmaması ve demokrasimizin kökleşmesi için 6 Eylül referandumunda sandık başına gidiyor ve ‘Hayır’ oyu kullanıyoruz.

Kendi seçilme haklarını ülkenin tek sorunu sayanlara dün Anıtkabir’de, bayramlarda, cenazelerde selamlaşmazken, bugün tekrar iktidar olma hırsıyla kol kola girenlere, 7 ay cumhurbaşkanı seçemeyip TBMM’yi çalıştırmayanlara, Türkiye’yi 70 sente muhtaç edenlere hayır diyoruz.

Bir yanda Türkiye’yi 12 Eylül ortamına getirenler, öte yanda Türkiye’yi itibarlı devletlerarasına sokan ANAVATAN PARTİSİ iktidarı. Tercih tamamen Türk milletinin olduğu gibi, milletin vereceği her kararın kutsallığına inanıyoruz.

Son olarak Isparta’da yaşanan olaylar göz önüne alınacak olursa, ‘Evet’çilerin niçin bir kavga ortamı yaratma konusunda bu kadar çaba sarf ettikleri de ortaya çıkmış bulunuyor.

Nitekim Başbakan Turgut Özal, son olayların değerlendirmesini yaparken, ‘referandumda evet çıkmasını bunun için istiyorlar. 12 Eylül’e böyle gelindi. Politikacılar kendi menfaatleri için rakiplerini sopaladılar, taraftarlarına silah verdiler. Bakın Isparta’ya bunlar tekrar meydana çıkarsa neler olur, neler yaparlar görün. Referandumdan önce böyle bir olay olmuş muydu?’ dedi.

‘Evet’ kampanyasını yürütenlerin niyetlerinin ispatı olan Isparta olayları için vatandaşımız mutlaka değerlendirme yapacaktır. Isparta’da meydana gelen olaylarda neden ‘hayır’ denilmesini çok açık anlatmıştır.

1980 öncesini oylarınızla onaylamamanız için eski siyasileri meydana, anarşistleri sokağa, küfürlü, kavgacı politikaları ile, kardeşi kardeşe düşman edenlere 6 Eylül’de ‘HAYIR’ diyelim ki, geleceğimiz hayırlı olsun.”¹⁰³⁷

¹⁰³⁵ Taha Akyol, “Siyasette Taşkınlık”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Ağustos 1987, s. 11.

¹⁰³⁶ “Referandum Meydan Savaşı Kızıştı”, **Yeni İstanbul**, 25 Ağustos 1987, s. 7.

¹⁰³⁷ 6 Eylül’de Hayır Diyoruz”, **Petek**, 1 Eylül 1987, Sayı: 28, s. 6.

Bunların dışında, hazırlanan dört sayfalık bir ANAP bildirisi ise tepki çekti. 12 Eylül öncesi dönemde yaşanan ölüm hadiselerinin fotoğraflarının yer verildiği bildiri kapıların altından atıldı. Bazı vatandaşlar bununla ilgili şöyle konuşmuşlardır: *“Bu bildirilerle adeta tehdit ediliyor. Sanki evet dersek kan akacakmış gibi bir hava yaratılıyor. Bu bizi ürkütüyor. ANAP eğer hayır oyu istiyorsa, dünün istismarını yapmak yerine bugünün gerçeklerine baksın. Ama anlaşılın, pahalılığın ve enflasyonun milleti bunalttığını biliyorlar ki, bugünden bahsetmiyorlar. Varları, yokları anarşi istismarı...”*¹⁰³⁸ ANAP ayrıca, “Referandum Danışma Hattı” kurdu. Referandumla ilgili bir konu hakkında danışmak için 230 21 46 (20 hat) numaralı telefonun aranması istendi.¹⁰³⁹

Artık referandum haftasına girilmişti. Turgut Özal referandumdan bir hafta önce yakın çevresine tahmininin yüzde 55 hayır, yüzde 45 evet olduğunu söyledi.¹⁰⁴⁰ Fakat ANAP Grup toplantısında yaptığı konuşmada, milletvekillerinin evet sonucuna da hazırlıklı olmaları gerektiği yönünde imalarda bulundu: *“Eski liderler karşımıza çıkarsa, daha hayırlı olur diye düşünüyorum. Onlar denenmiştir. Denenmişler Meclise gelirse daha iyi olur. Asıl denenmemişlerden çekinmek lazım.”*¹⁰⁴¹ Tabi Özal’ın bu sözleri son derece dikkat çekicidir. Bir anlamda, tanıdığı rakipleri ile mücadelenin daha kolay olacağına işaret etmiştir. Ancak ileride görülecektir ki, bilhassa Süleyman Demirel kendilerini en zorlayan siyasi rakip olacaktır.

Referandumda artık son düzlüğe girildiği son haftada, ANAP istifalarla çalkalandı. Kuruculardan, Alâeddin Kısakürek ile Van milletvekili Mirza Kurşunoğlu çeşitli gerekçelerle partilerinden istifa ettiklerini açıkladılar. Ancak Kısakürek, ANAP’ın ve bilhassa Turgut Özal’ın referandum sürecindeki tutumunu eleştirerek, referandumun halkı kamplara ayırdığını ve bundan sonra yaşanacak her türlü olumsuzluktan Turgut Özal’ın sorumlu olacağını söyledi.¹⁰⁴² Fakat Turgut Özal’ın bu istifalarla ilgili sözleri son derece sertti: *“Gidenler gidebilir. Güle güle derim. Ondan sonra seçime geldiği zaman hepsi ağlamaya başlayacak. Ama*

¹⁰³⁸ “Terör Şantajı”, **Son Havadis**, 4 Eylül 1987, s. 1.

¹⁰³⁹ “Referandumla İlgili Bir Konuyu Danışmak İçin Lütfen Telefon Ediniz!..”, **Petek**, Ağustos 1987, Sayı: 27, s. 10.

¹⁰⁴⁰ Yavuz Donat, “Yeni Oluşumlara Koşar Adım”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Eylül 1987, s. 3.

¹⁰⁴¹ “Özal’dan Evet’e Hazırlık”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 2 Eylül 1987, s. 1; “Özal: Beni Seçim İlgilendiriyor”, **Sabah**, 2 Eylül 1987, s. 5.

¹⁰⁴² “ANAP 250’ye Düştü, DYP 49’a Yükseldi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Eylül 1987, s. 7. Fakat Kısakürek, referandumun hemen ardından istifasını geri aldı. Kısakürek, Başbakan Özal’ın kendisiyle bir süre daha çalışmak istediğini belirtmesi üzerine bu kararı aldığını açıkladı. “Alâeddin Kısakürek ANAP’a Geri Döndü”, **Türkiye**, 12 Eylül 1987, s. 9.

maalesef Türkiye’de Bizans siyaseti yapıp bunları o şekilde göstermek isteyenler vardır. Netice alamayacaklardır.”¹⁰⁴³

2. Referandum ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Propaganda dönemi sona erdi ve halk 723 politikacının yasaklarının kalkıp kalkmamasını oylamak için 6 Eylül günü sandık başına gitti.¹⁰⁴⁴ 98 bin 489 sandıkta 24 milyon 436 bin 821 seçmen oy kullandı. Seçime katılım % 93, 6¹⁰⁴⁵ gibi yüksek bir oranda gerçekleşti. İlk sonuçlar 22.30 civarında gelmiş ve evet’in % 51,39; hayır’ın ise % 48,61 olduğu görülmüştür. İlerleyen saatlerde oranlar birbirine daha yakınlaştı, evet % 50,43; hayır % 49,57 oldu.¹⁰⁴⁶ Açıklanan kesin sonuçlar ise evet % 50,16; hayır % 49,84 şeklinde tecelli etti. Referandumun istatistiki verilerinin tamamı ise Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Referandum Sonuç İstatistikleri¹⁰⁴⁷

Kayıtlı Seçmen Sayısı	26.095.630
Geçerli Oy	23.347.856
Evet Oyları	11.711.461
Hayır Oyları	11.636.395
Evet-Hayır Farkı	75.066 (% 0,31) ¹⁰⁴⁸

Hayır oyunun yüksek çıktığı iller şunlardır: Amasya, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Nevşehir, Ordu, Sakarya, Sivas, Tokat, Uşak, Van ve Yozgat. Evet oyunun yüksek çıktığı iller de şöyledir: Adana, Antalya, Artvin, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Gaziantep, Hakkâri, Isparta İçel, Hatay, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Manisa, Mardin, Rize, Tekirdağ, Tunceli, Rize, Siirt, Samsun ve Zonguldak.¹⁰⁴⁹ Diğer yandan, evet oylarının fazla çıktığı İzmir, İçel, Tekirdağ, Manisa ve Denizli’de sonuçlara itiraz edildi.¹⁰⁵⁰ Hayır oyunun yüksek çıktığı illere bakıldığında dikkati çeken husus, Turgut Özal’ın memleketi Malatya’nın yer

¹⁰⁴³ “Özal’da İstifa Paniği”, **Son Havadis**, 4 Eylül 1987, s. 7.

¹⁰⁴⁴ Yurtdışında yaşayan Türklerden ilk oy Atatürk Havaalanında kullanılmıştır. “Referandum Başladı”, **Son Havadis**, 29 Temmuz 1987, s. 1.

¹⁰⁴⁵ **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2008, s. 119.

¹⁰⁴⁶ “Kasım’da Erken Seçim”, **Milliyet**, 7 Eylül 1987, s. 1-14.

¹⁰⁴⁷ **Resmi Gazete**, 12 Eylül 1987, Sayı: 19572, s. 4-6.

¹⁰⁴⁸ Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze**, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2008, s. 279.

¹⁰⁴⁹ “Kıl Payı Evet”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Eylül 1987, s. 7.

¹⁰⁵⁰ “ANAP 5 İlde Referandum Sonuçlarına İtiraz Etti”, **Sabah**, 8 Eylül 1987, s. 5.

almamasıdır. Buna karşın, evet'in yüksek olduğu iller içinde ise, Süleyman Demirel'in memleketi Isparta görülmektedir.

Bu sonuçlara göre, siyasi yasaklar “kıl payı” kalktı. Fakat ANAP cephesinde sonuçlarla ilgili bazı kuşkular oluştu. Bu konuda Mehmet Keçeciler sonuçlarda aleyhlerine bazı girişimlerde bulunulduğunu iddia etti. Bizzat yaptığı bir hatadan söz eden Keçeciler, 5 kişilik sandık heyetlerinde 4 kişinin evet oyu kampanyası yürüten partilerden olduğunu, bunların karşısında ise sadece kendilerinin olduğunu belirtti. Böylece, hayır oylarının çok çıktığı yerlerde evet yazıldığını ve bunu bizzat gözlemediğini dile getirdi. Bunun üzerine gece yarısı Turgut Özal'ı arayarak, “*Çok yanlışlıklar var. Ben yarın itiraz edip değiştireceğim*” dedi. Buna karşı çıkan Özal, Keçeciler'e sabah kendisine gelmesini söyledi. İkisinin sabahki görüşmesinde Başbakan, Avrupa faktörüne dikkat çekerek, “*Mehmet biz bu yasakları taşıyamayız. Avrupa'da devamlı bize bu yasaklar soruluyor. 'Sizde gerçek demokrasi yok mu? Demokrasi daha gelmemiş, asker ne derse o oluyor' diyorlar bize. Bunu kaldırmamız lazım. Süleyman Demirel ve diğerlerinin geri dönmesi lazım*” diye konuştu. Keçeciler de, “*Eski arkadaşınıza yine kıyamadınız*”¹⁰⁵¹ şeklinde mukabelede bulundu. Burada Özal'ın, her ne kadar hayır lehinde çalışsa ve çalışılmasını istese de, sonuçlardan memnun olduğu anlaşılmaktadır. Tabi bu açıklamada Turgut Özal'ın, olaya demokratik hakların kazanımından ziyade Avrupa endeksli baktığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

ANAP cephesinde bazı kuşkular yaşanırken, DYP'ye yakın bir çizgide yayın politikası izleyen Son Havadis gazetesinde ise, Kadıköy ve çevresindeki seçmenlere İlçe Seçim Kurulları tarafından ANAP amblemlili seçmen zarflarının gönderildiği ifade edildi ve fotoğrafları yayınlandı. Haberde, Caddebostan Mahallesi muhtarının, “*Ne var bunda, başka zarf kalmamıştı*”¹⁰⁵² sözlerine yer verildi.

Öte yandan, referandum rüzgârı bir anda erken genel seçim rüzgârına döndü. Seçmenler daha oy kullanırken, sandıkların kapanmasına on dakika kala Başbakan Turgut Özal sürpriz bir basın toplantısı düzenleyerek, ANAP MKYK olarak erken seçim kararı aldıklarını ve bunun Meclis'te de kabul edilmesi halinde Kasım'da yeniden sandık başına gidileceğini açıkladı. Bunun kararını daha önce MKYK'da mutabakatla aldıklarını belirten Özal, referanduma olumlu veya olumsuz bir etki

¹⁰⁵¹ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁰⁵² “Seçmen Zarfına ANAP Amblemi”, **Son Havadis**, 7 Eylül 1987, s. 3.

yapmaması için daha önce açıklamadığını ifade etti.¹⁰⁵³ Bununla birlikte, sonuçlar belli olmadan bu kararı açıklayarak, kimseden korkularının olmadığını da gösterdiklerini iddia etti.¹⁰⁵⁴ Seçim kararı almalarının en önemli sebebinin ise, 1983'ten 1987'ye kadar olan dönemde birçok seçimin yapıldığını ve 1988'de Türkiye'yi seçimle meşgul etmek istememeleri olduğunu açıkladı. Ayrıca, 1983 seçimleri hakkında bazı çevrelerin söylediği “*Acaba bu, Türkiye'yi temsil ediyor mu etmiyor mu?*” tartışmalarının da bu seçimle sona ereceğini söyledi.¹⁰⁵⁵ Oltan Sungurlu ise, Özal'ın kendilerine “*Referandumdan evet çıkacak. Onun için referandum sonucu ne olursa olsun biz seçim kararı alalım*”¹⁰⁵⁶ dediğini aktardı. Başbakan Özal ayrıca, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e de referandum sabahı, “*Bugün saat 17.00'da referandum sandıkları kapanmış (olacak) ve dolayısıyla oy verme işlemi sona erecek. Ben de aynı saatte basın toplantısı yapıp Kasım ayı ilk haftası için erken milletvekili seçimi yapacağımız haberini vereceğim. Böylece referandum neticeleri daha belli olmadan bu kararımızı açıklamış olacağım*” dedi ve Evren'den de müspet karşılık aldı.¹⁰⁵⁷ Bu karara muhalefetin yanıtıysa gecikmedi. DYP Genel Başkanı Hüsamet Cindoruk gelişmeyi olumlu olarak değerlendirirken, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de açıklamanın şaşırtıcı olmadığını ve SHP olarak seçimlerden en iyi sonucu alacaklarını söyledi.¹⁰⁵⁸

Sonuçları değerlendiren Özal ise, artık yasaklı siyasetçilerin bahanelerinin kalmadığını belirterek, “*Geçsinler partilerinin başlarına da boylarının ölçüsünü alsınlar. Ölçüleri ne kadarmış, onu da görürüz*”¹⁰⁵⁹ dedi. Özal ayrıca, partiyi bütünleştirdiğini düşündüğü referandumla ilgili bazı ANAP milletvekillerine verdiği yemekte şunları söyledi:

“*Biz Meclis'te bu meseleyi çözebilirdik. Nitekim çok baskı yaptılar. Bana, 'Riske giriyorsun, Mecliste çöz bu meseleyi, ya büyük bir 'evet'le gelirlerse ne olur partinin hali' diye arkadaşlarımın birçokları da bana bunu hatırlattılar. Ama o vakit, 'Biz burada fazla risk görmüyoruz. Risk vardır; ticarete de vardır, siyasette de risk hepsinden fazladır. Ama risk göze alınmadığı takdirde de başarılı olmak mümkün değildir' dedim. Şöyle düşündüm, dedim ki, 'Risk olarak ne alıyoruz? Bizim zorluk çekeceğimiz konunun, propagandasını yapamayız. Yani hayır propagandası, evet çok zor teorik olarak. Buna rağmen şunu hesap ettim: Dedim ki, 'Bunlar millet önüne*

¹⁰⁵³ “Erken Seçim Kasım'da”, **Milliyet**, 7 Eylül 1987, s. 14.

¹⁰⁵⁴ “Kararı Sonuçlardan Önce Açıkladı”, **Sabah**, 7 Eylül 1987, s. 1.

¹⁰⁵⁵ “Kasım'da Erken Seçim”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Eylül 1987, s. 7.

¹⁰⁵⁶ Birand-Yalçın, s. 301.

¹⁰⁵⁷ Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, s. 385.

¹⁰⁵⁸ “Demirel: Önemli Bir Gelişme Değil”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Eylül 1987, s. 7.

¹⁰⁵⁹ “Özal: Eskilerin Bahanesi Kalmadı”, **Yeni Asır**, 8 Eylül 1987, s. 6.

çıkıp da bizim yasağımızı kaldırın, bu hak değildir diyeceklerine, kalkacak Anavatan'a hücum edeceklerdir. O vakit, o hatayı yaptıkları zaman biz bu işte başarılı oluruz.' Ve nitekim o hatayı yaptılar. Süleyman Bey olsun, Ecevit olsun eğer kalkıp 'Bizim hiçbir günahımız yoktur, biz bir şey yapmadık ama mahkemeye gitmeden cezayla karşılaştık, bunu kaldırın' deselerdi, biz bunun karşısında aksi bir propaganda yapamazdık. Çok zor bir hadise olurdu. Neticede de, belki büyük bir farkla evet alabilirlerdi. Bizim insanlarımız acımaya çok mütemayildirler. Ama benim tahminim şuydu: Bunu yapamayacaklar ve bu işi seçim propagandası olarak götürecekler. Ve hatta hatırlıyorum, Mustafa Taşar başta olmak üzere bazı arkadaşlarım geldiler, dediler ki: 'Bu işi biz seçimle karıştıralım, yani hem seçim kararını verelim, hem de referandum. Yani seçim kararı öyle verilecekti ki, referandum sonucu alınmadan belli olacaktı. Ve propaganda seçim propagandası şekline gelecekti. Onu da riskli gördüm. Çünkü seçim propagandasının referandumla karışması tehlikeli olabilirdi. Onları esasında halk oylamasında yenebilmemiz çok daha iyi olurdu. Yenebilmekten kastım bugünkü neticedir. Yani yakın bir netice almak, bizim için fevkalade iyi bir şeydi. İlk önce ben de buna mütemayildim. Yani 'Seçim kararı alalım, Haziran başında ve referandumu yapalım ondan sonra da otomatikman seçime gitmiş olacağız' diye düşünüyordum. Fakat sonra, 'Bunlar nasıl olsa seçim propagandası yapacaklar bu işi, hiç buna gitmeye lüzum yok. O vakit biz de meseleyi bir nevi körüklemiş oluruz, hâlbuki açıkta durmamız lazım, riski bu kadar üzerimize almamız lazım, seçimi de karıştırmayalım' dedik.

Referandum sırasında 40 kadar yer gezdik. Seçim kararı vermemize bu sebep olmuştur. Referandumun sonuna doğru bu iş, artık tam manasıyla bir seçim propagandası haline gelmiş. Yani istesenez de istemesenez de referandum değil, seçim haline getirilmiş. Ve son gittiğim yerlerde kalabalıkları çok heyecanlı gördük. Hadise bir nevi seçime doğru kendiliğinden götürüyordu. İkinci bir şey daha vardır, referandum kararı verirken, bu bir nevi partiyi bütünleştirmektir. Yani seçimden önce egzersiz yapmaktı. (...)Onun için referandum, bana kalırsa seçim bakımından önemli bir egzersiz olmuştur. Teşkilatımızı da bir nevi yumruk gibi bir hale getirmiştir."¹⁰⁶⁰

Turgut Özal bunun yanı sıra, yıllar sonraki beyanatında, özünde siyasi yasakların kalkmasına taraftar olduklarını ancak, Demirel'in kendilerine karşı sert hatta kendilerini "yok sayan" söylemleri ile birlikte, 1980 öncesine dönülmemesi için hayır kampanyasını yürüttüklerini söyleyerek, "Hayır diyerek kendimizi müdafaa ettik... Eğer bunu yapmasaydık, yüzde 70-80 evet alırdı 1980 öncesinin kadroları... Ondan sonra ne bir seçim alabilirdik, ne de Türkiye'deki yenileşme hareketi devam edebilirdi. 1980 öncesinin bütün karanlığına, 1987'de dönerdik... O zaman mücadele sade bizimle olmazdı. 1980 operasyonunu yapanlarla olurdu... Memlekette intikam, kan davaları azar, ne gelişme ne istikrar kalırdı..."¹⁰⁶¹ dedi. Bir başka söyleminde de, hayır propagandasının doğru olduğunu belirtip bu referandumun "hususiyetleri" olduğunu dile getirdi.¹⁰⁶² Özal bu sözleriyle, eski siyasilerin güçlü bir şekilde siyasete dönmelerinin yolunun açılması halinde, 12 Eylül yönetimine karşı

¹⁰⁶⁰ Özdemir, **Turgut Özal**, ss. 239-240.

¹⁰⁶¹ Barlas, s. 100.

¹⁰⁶² "Özal: Benim de Hatalarım Oldu", **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

bir linç kampanyasının yürütülebileceğini ifade ederek, askeri de “koruduklarını” dile getirdi. Bir anlamda, hayır savunmalarıyla ülke siyasetinde fren görevi gördüklerini iddia etti. Ayrıca, hayır kampanyası yürüttüklerini de açıkça dile getirdi. Fakat bu yaklaşımın demokratik bir yönünün olmadığı bir gerçektir. Türkiye ne o zaman ne de ileride bir daha 12 Eylül öncesinin çatışmacı, siyasi kamplaşmalara ayrıldığı bir ülke olmadı.

ANAP’ın hayır kampanyasının “resmen” savunuculuğunu yaptığı, partinin resmi yayın organı olan Petek gazetesinde de net bir şekilde görülmektedir. Eski liderler ve onların devamı olan mevcut siyasi partilerin tamamının evet kampanyası yapmasına rağmen, ANAP’ın hayır propagandasını “*tek başına yürüterek zafer elde ettiği*” belirtildi. Zaten gazetenin kullandığı başlık da partinin düşüncesini ortaya koymaktadır.¹⁰⁶³ Ayrıca, bir köşe yazısında, çıkan sonuç şöyle değerlendirildi: “*Sizler verdiğiniz oylarla anlayabilen politikacılarımıza öyle güzel ve anlamlı ders verdiniz ki... Neydi evet ve hayır oylarının birbirine yakın oranlarda çıkmasının anlamı? Bana kalırsa siz onlara, ‘Biz sizin iktidar olduğunuz günleri, kanlı, kuyruklu günleri de yaşadık, uzak değil birkaç yıl ötemizde duruyor. Ve sizleri özlediğimiz için yasaklarınızı kaldırmadık’ dediniz. ‘Biz demokrasinin gereğini yerine getirerek, yasağınızı kaldırdık. Bir kez daha bağışlayalım’ dediniz.*”¹⁰⁶⁴ Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanan başyazıda ise, sonuçların ANAP/Özal için bir başarı olduğu dile getirilip yüzde 40’ın üzerinde çıkacak oyların zaten ANAP için iktidarı perçinleyici bir netice olacağını kabul edildiği ifade edildi.¹⁰⁶⁵ Dışişleri eski Bakanı Hayrettin Erkmen de, sonuçların Turgut Özal açısından bir başarı olduğunu söyledi.¹⁰⁶⁶

Süleyman Demirel ise ilk değerlendirmesinde, yasakların Türkiye’nin hayrına olmadığını söyleyerek, “*Ben niye sevineyim, niye sevinmeyeyim. Ben yasaklı bir Türkiye’nin yararlı olmadığını çıktım meydanlarda söyledim. Yasaklı Türkiye gidiyorsa, ben bundan müteessir mi olacağım? Yasaklı Türkiye kalıyorsa elbette müteessir olacağım*”¹⁰⁶⁷ dedi. Yasaklı politikacılardan Demirel’in en yakınındaki

¹⁰⁶³ “Millet ANAP’a Evet Dedi”, **Petek**, 15 Eylül 1987, Sayı: 29, s. 10.

¹⁰⁶⁴ Emmioğlu, “Anamlı Bir Ders”, **Petek**, 15 Eylül 1987, Sayı: 29, s. 11.

¹⁰⁶⁵ Başyazı, “Özal Kârlı Çıktı”, **Yeni İstanbul**, 8 Eylül 1987, s. 1.

¹⁰⁶⁶ “ANAP En Büyük”, **Türkiye**, 14 Eylül 1987, s. 9.

¹⁰⁶⁷ “Demirel: Dev’le Savaştık”, **Milliyet**, 9 Eylül 1987, s. 7.

isimlerden İsmet Sezgin ise, yasaklar referandumunda Turgut Özal ve arkadaşlarının iyi bir rol oynamadığını ifade etti.¹⁰⁶⁸

Referandumun doğru bir karar olmadığını belirten muhalefet kanadının yanı sıra, ANAP için doğru bir hamle olmadığı görüşü de dönemin en etkili ANAP'lı isimlerinin ortak görüşüdür denilebilir. Örneğin Hüsnü Doğan, o günlere ait tutumları için şu değerlendirmeyi yaptı: *“Biz o işi ya hiç yapmayacaktık ya da Meclis'te halledecektik. Türkiye'nin aleyhine oldu. Belki de hiç gündeme getirmeyecektik.”*¹⁰⁶⁹ Hüsnü Doğan gibi, yasakları savunmalarının bir hata olduğunu söyleyen Oltan Sungurlu da, *“ANAP'ın en büyük siyasi hatasıdır. Son zaferimizdir diyebilirim! Çok bağımsız olduğumuz bir dönem değildi (askeri açıdan). Ben seçmenden kimseye hayır oyu verin demedim. ‘Bu insanlara hakkını vermeyin’ diyemedim. ‘Haksız olmamıza rağmen’ yüzde 49,9 aldık. Övünülecek yanı yok. Referandum kararı parti içinde tartışılmadı. Turgut Özal kararı verdi ve uyguladı. Tartışılseydi böyle olmayabilirdi. Mecliste çözmemiz lazımdı. Kahraman olurduk ama onlar mağdur oldu”*¹⁰⁷⁰ dedi. Oltan Sungurlu bir manada, inanmadığı bir davayı savunmanın güçlüğünü yaşadığını ifade etti. Ayrıca, Özal'ın tek karar mercii olarak hareket etmesinin sıkıntısını da yaşadıklarını dile getirdi. Sonuçları *“son zaferleri”* olarak nitelendirmesi de son derece manidardır. Bülent Akarcalı ise, referandumun başta Süleyman Demirel olmak üzere bütün yasaklı siyasetçilere *“yeniden doğma”* fırsatını verdiğini söyledi. Ayrıca, Özal'ın başından beri Demirel'den çekindiğini de ifade etti.¹⁰⁷¹ ANAP'ın kuruluşunun 7. yılında düzenlenen sempozyumda konuşan Doç. Dr. Gencay Şaylan ise, referandumun yanlışlığını ve Türk demokrasisinin çıkmazını şu ifadelerle anlattı: *“Böyle bir referandum aslında, çoğulcu demokrasi anlayışıyla çok zıt bir şeydir. Çünkü bu referandumda konu olan nedir; bir insanın temel hak ve özgürlüğüdür; siyaset yapma hak ve özgürlüğüdür. Türkiye'deki olağanüstü koşullar, paşa tasarruflarıyla birtakım insanların elinden –hakkı ya da haksız- bu haklar alınmıştır. Ama artık demokrasiye geçtiğini, sivil düzene geçtiğini iddia eden bir toplumda, insanların temel hak ve özgürlükleri referandumlara konu olamaz; eğer referandumlara konu olursa, o zaman çoğulcu toplumla demokrasiyle çoğunluk tiranlığı arasındaki o ince çizgi geçilmiş olur. Türkiye'deki sorun, şimdiye*

¹⁰⁶⁸ İsmet Sezgin ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1928-Ö.T: 2016).

¹⁰⁶⁹ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁰⁷⁰ Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933).

¹⁰⁷¹ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

kadarki büyük sorun, bu çizginin sık sık geçildiğini ortaya koymaktadır ve belki de siyasal sistemlerimiz işlevini esas olarak bu bakımdan yitirmektedir."¹⁰⁷² Yılmaz Karakoyunlu ise, yapılanın yanlışın ötesinde olduğunu ifade ederek, "*Hayır propagandası yanlışın ötesinde çirkindi. Halk prensipte Süleyman Demirel'in gadre uğradığına inandı. ANAP'ın yaptığı menfaatperestliktir*"¹⁰⁷³ şeklinde değerlendirdiği referandumda, "mağdur" tarafın halktan destek gördüğünü vurguladı.

Basın camiasında sonuçlara, propaganda döneminde olduğu gibi, farklı cephelerden bakan isimler oldu. Örneğin, referandumdan önce hükümete destek veren Yalçın Özer, sonucun iki taraf için de başarı olarak addedilemeyeceğini söylerken, yine de ANAP'ın "*hakının verilmesi*" gerektiğini ifade etti. ANAP'ın birçok kesime karşı hayır mücadelesi verdiğini söyleyen yazar, aslında iktidar partisinin hayır propagandası yaptığını da onaylamış olmaktadır:

"Referandum, siyasi yasaklar konusunu kat kat aşan kampanyalara konu oldu. Bir safta sadece ANAP iktidarı vardı, diğer safta ise, ANAP'a muhalif olanların tümünün yer aldığı bir ortak cephe teşekkül etti. Bu ortak cephede sadece muhalefet partileri değil, partileşmemiş legal ve illegal siyasi gruplar, büyük büyük ekseriyeti ile basın, bazı sendikalar da vardı. Bütün bu ayrı unsurlar tek bir partinin organıymış gibi evet için kıyasıya bir mücadele verdiler. Evetçi olmak demokratik olmanın bir nev'i temel şartı gibi kabul edilip anlatıldı. Referandum yapılmasına imkân veren kanunu ANAP iktidarı çıkardığı halde, evetçi cephenin sadece ANAP iktidarını hücum hedefi yapması ilk bakışta garip gelecek bir durum sayılsa da, saikler göz önüne alınınca normal hale gelmektedir. Hedef, siyasi hakları tekrar elde etme meselesi değil, ANAP iktidarını yerle bir etmektir. İşte bu şartlar çerçevesinde ANAP'ın tek başına referandumda yüzde 49,88'lik bir başarı elde etmesi, tarafsız bir gözle söyleyeyim, tam bir başarıdır."¹⁰⁷⁴

Özer'in hayırcıları gruplandırmasına karşın, Abdullah Uraz ise evet oylarının, kendisine göre, hangi kesimlere ait olduğunu yazdı. Buna göre, Ecevit, Türkeş ve Erbakan'a tepki duyanlar, "*yasağın kalkması halinde SHP'nin bir Ecevit sorunu ile karşı karşıya kalacağı, Demirel'li DYP'nin güçleneceği ve SHP aleyhine olacağı düşüncesi ile SHP oylarının büyük bir kısmı*" ve "*haksız kazanç elde edenler*" hayır yönünde oy kullandı.¹⁰⁷⁵ Uraz ve Özer'in yazılarına bakıldığında, ortaya çıkan tabloyu zıt yönlerden değerlendirdikleri görülmektedir. Özer, ANAP'ı birçok kesimle mücadele eden bir "kahraman" gibi gösterirken, Uraz ise, Süleyman Demirel

¹⁰⁷² **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989, ss. 44-45.

¹⁰⁷³ Yılmaz Karakoyunlu ile 31 Aralık 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1936).

¹⁰⁷⁴ Yalçın Özer, "Referandum Yorumu", **Türkiye**, 8 Eylül 1987, s. 1. Metindeki koyu yerler orijinal halinde bu şekilde yer almaktadır.

¹⁰⁷⁵ Abdullah Uraz, "Referandum Sonuçlarının Tahlili...", **Son Havadis**, 13 Eylül 1987, s. 6.

ve DYP'yi ön plana çıkararak bir tahlilde bulundu. Diğer bir ifadeyle, siyasi haklar konusunda değerlendirmeler de siyasi bir bakış açısıyla ele alındı.

Milliyet gazetesinde yayınlanan başyazıda ise, sonuçların “kıl payı” bir fark ortaya çıkarmasının, muhalefet için bir zafer olamayacağı, olsa olsa “Pirus Zaferi”¹⁰⁷⁶ olabileceği ifade edildi. Öte yandan, sonucun tersten okunduğunda ise, ANAP'ın radyo ve TV'yi tek taraflı kullanmasına ve halkı terörle korkutmasına rağmen alınan sonucun muhalefet için “büyük bir başarı” olarak görülebileceği söylendi.¹⁰⁷⁷ Gazeteci Rauf Tamer ise, sonuçları seçmenin gözünden değerlendirerek, üç sonuç çıkardı:

“1-Demokrasiye evet... Ama üzerime fazla gelmeyin... Oylarımız ipotek altında değil.

2-Demirel-Özal arasında ‘ille de bir tercih’ yapması istenen halk, referandumu ‘saptırılmış çizgisinden’ geri çevirmiş, yörüngesine oturtmuş ve bu sıkıntılı suale de şöyle cevap vermiştir: ‘Bana ikisi de lazım... Fazla üzerime gelmeyin... Hacir (kısıtlama) altında değilim.’

3-Siyasi hakları iade ediyorum. Ama beri tarafta da bugünkü sistemi elimin tersiyle toptan reddedecek değilim... Bana zaman tanıyın. Anlayışlı olun.”¹⁰⁷⁸

Tüm bu referandum sürecini ise ANAP, resmi olarak çok iyi koordine olduğu şeklinde değerlendirmiştir.¹⁰⁷⁹

Bu arada, yasakları kalkan eski liderler de tek tek partilerin başına geçti. Bülent Ecevit görevi eşi Raşan Ecevit'ten devralırken,¹⁰⁸⁰ Süleyman Demirel de Hüsamettin Cindoruk'tan büyük kongrenin ardından görevi devraldı.¹⁰⁸¹ Alparslan Türkeş 4 Ekim 1987 MÇP,¹⁰⁸² Necmettin Erbakan ise 11 Ekim 1987'de RP Genel Başkanı seçildi.¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁶ Pirus Zaferi, Epir Kralı Pirus'un Roma'yı mağlup etmesine rağmen ciddi bir zayıflık vererek kazandığı savaştır.

¹⁰⁷⁷ Başyazı, “Pirus Zaferi”, **Milliyet**, 8 Eylül 1987, s. 1.

¹⁰⁷⁸ Rauf Tamer, “Düşündürdükleri”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Eylül 1987, s. 2. Metindeki koyu yerler orijinal halinde bu şekilde yer almaktadır.

¹⁰⁷⁹ **ANAP 2. Büyük Olağan Kongresi Faaliyet Raporu**, s. 5.

¹⁰⁸⁰ “Hızlı Başladı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Eylül 1987, s. 1.

¹⁰⁸¹ “Ve Demirel Genel Başkan”, **Yeni İstanbul**, 25 Eylül 1987, s. 1.

¹⁰⁸² “Türkeş MÇP'nin Başında”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Ekim 1987, s. 1.

¹⁰⁸³ “Erbakan RP'nin Başında”, **Türkiye**, 12 Ekim 1987, s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANAVATAN PARTİSİ'NİN 1987-1989 DÖNEMİ

A. 1987 Erken Genel Seçimi

12 Eylül rejimi, eski olarak adlandırılacak 11 Eylül 1980 itibariyle siyasette bulunan bazı isimleri 1982 yılında beş ve on yıl süreyle politikadan men etmişti. Fakat gelişen şartlar içinde bu isimlerin 1987 yılında yasaklarının kalkıp kalkmaması için yapılan referandumda ANAP'ın, göreceli olmakla birlikte dolaylı olarak yasakların devamı yönünde propaganda yürütmesine karşın, bu yasaklar çok az bir farkla beşinci yılında kalktı. Ama sandıkların kapanmasına az bir süre kala Başbakan Turgut Özal yaptığı açıklamayla, 1987'de erken seçim kararı aldıklarını açıkladı. Her ne kadar bir "baskın" seçim gibi görülse de, bu karar muhalefet partileri tarafından olumlu karşılandı. Ayrıca, DYP, MÇP, DSP ve RP de yasakları kalkıp partilerinin başına geçen liderleri ile bu seçime hazırlandılar.

Türkiye hızlı bir şekilde, normal süresinden bir yıl önce yapılacak olan genel seçimlere doğru yol almaya başladı. Bu arada, 1987 Mayıs'ında seçim sisteminde yapılan değişiklikle birinci olacak partiye önemli avantajlar sağlandı. Bu değişiklik doğal olarak iktidar partisi ANAP lehine yorumlandı. Nitekim 29 Kasım 1987 tarihinde gerçekleştirilen erken genel seçimde, ANAP aldığı % 36, 3 oy oranına karşın, Meclis'teki çoğunluğun % 66'sını elde etti. Bu orantısızlık oy sayısı-milletvekili arasındaki ilişkide de net olarak görüldü; "ANAP'ın yaklaşık 30 bin, SHP'nin yaklaşık 60 bin, DYP'nin ise yaklaşık 78 bin oyu 1 milletvekilliğine" tekabül etti.¹⁰⁸⁴ Böylece, ANAP üst üste ikinci genel seçimde de hem birinci hem tek başına iktidar oldu.

1. Seçim Öncesi Gelişmeler

a. Seçim Kararının Alınması

1983 yılında yapılan genel seçimlerin ardından bir sonraki seçim yasalara göre beş yıl sonra, yani 1988 yılında yapılacaktı. Ancak, Başbakan Özal 1986'nın

¹⁰⁸⁴Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-2003*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2005, s. 77.

Haziran ayında, bir erken seçime gidilebileceğinin sinyalini verdi.¹⁰⁸⁵ Fakat bu açıklamasından aşağı-yukarı bir yıl sonra Uğur Dündar'a verdiği mülakatta ise, bir erken seçimi vatandaşın pek istemediğini söyledi: *“Bir mini seçim atlattık. Ardından referandum geliyor. Daha sonra da, bir erken genel seçim yapılırsa, üç önemli konu arka arkaya yaşanmış olacak. Biraz fazla gibi geliyor. (...) Ayrıca, seçim zamanında, yani 1988’de yapılırsa, başlattığımız çok önemli işlerin büyük bir bölümünü tamamlama imkânımız olur. Boğaz Köprüsünü hep birlikte açar, Atatürk Barajında su tutma operasyonuna başlarız. (...) Vatandaşın seçim istediği kanaatinde değilim. Gittiğim, gezdiğim yerlerde bu tespiti yapıyorum.”*¹⁰⁸⁶

Buna rağmen, iktidar partisi bir taraftan da, seçim yasasında değişiklik yaptı. Önce 15 Nisan 1986’da “kontenjan adaylığı” getirildi: *“Siyasi partiler sadece 6 ve daha fazla milletvekili çıkaracak illerin 5, 6 ve 7 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde birer kontenjan adayı gösterirler. Kontenjan adayı, parti tüzüğünde gösterilen diğer usullerle belirlenen adayların sıralamasına dâhil edilmeyerek ayrıca oy pusulalarına kontenjan adayı olarak sıra numarası verilmeden yazılır.”*¹⁰⁸⁷ *“Kontenjan adaylarının seçimi yönünden ‘çoğunluk’, liste adaylarının seçimi yönünden ‘Barajlı D’Hont’ sistemlerinin karmasından oluşan sistem Türkiye’de ilk kez uygulandı.”* Ayrıca, milletvekili sayısı 400’den 450’ye çıkarıldı.¹⁰⁸⁸ Seçim sistemindeki bu değişikliğin gerekçesini Mehmet Keçeciler şöyle izah etti: *“Bizim değiştirdiğimiz sistem siyasi bir manevra değildi, bilakis mecburiyetti. Askerler çıkardıkları kanunlarda bir seçim çevresinin en fazla 7 milletvekili olacağını öngörmüşlerdi ve 7’yi geçmesin demişlerdi. Biz bunu 6’ya düşürdük. Bizim niyetimiz bu seçim sistemi bize fayda sağlasın diye değil ama tabi neticede aritmetiksel olarak kim birinci parti çıkıyorsa bu sistemde o en çok faydalaniyor. O yüzden, sonuçta biz de ‘farkında olmadan’ istifade ettik ama bizim esas niyetimiz milletvekilleri küçük seçim çevrelerinden çıktıkça seçmenle daha çok içli-dışlı olmak ve böylece milleti daha iyi temsil etmektedir.”*¹⁰⁸⁹ Keçeciler’in bu değişikliği savunurken söylediği *“Bizim niyetimiz bu seçim sistemi bize fayda sağlasın diye değil ama (...) farkında olmadan istifade ettik”* sözleri açıkçası siyasetin gerçekliğiyle uyuşmamaktadır. Bir iktidar partisinin yaptığı seçim sistemi değişikliğinin sonuçlarının neler getireceğini

¹⁰⁸⁵ “ANAP’ta Seçim Hazırlığı Başladı”, **Yeni Asır**, 4 Haziran 1986, s. 6.

¹⁰⁸⁶ “Vatandaş Özal Seçim İstemiyor”, **Hürriyet**, 9 Haziran 1987, s. 14.

¹⁰⁸⁷ **Resmi Gazete**, 15 Nisan 1986, Sayı: 19079 Mükerrer, s. 3.

¹⁰⁸⁸ Hikmet Özdemir, **Turgut Özal**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 241.

¹⁰⁸⁹ Uğur Güzel, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul 2008, s. 508.

öngörmemesi mümkün değildir. ANAP Teşkilat Başkan Yardımcısı Eyüp Âşık ise bu düzenlemeyle istikrar arasında doğrudan bir ilişki olduğunu dile getirdi: “*Bu sistemin eskisinden farkı şudur: Kontenjan adayının kazanma garantisi yoktur, o bölgede kendi partisi kazanırsa kendisi de kazanmış olacaktır. Dolayısıyla, kontenjan adayının seçimi kazanabilmesi için çalışması gerekmektedir. Bölgenin sevmediği adayın kontenjan adayı olarak gösterilmesi mümkün değildir. Bir de liste başına gelmediği için kavgaya sebebiyet vermez. Ayrıca, kontenjan adayının seçilebilmesi için tutulması ve çalışması lazım. Yeni seçimde 35 seçim çevresinde kontenjan adaylığı gösterilebilecektir. Bu 35 çevrede en fazla oy alan partinin adayları kazanacağı için aynı zamanda bu düzenleme bir istikrar unsuru olarak görülmelidir.*”¹⁰⁹⁰ Dolayısıyla, iktidar cenahının sistemi savunur yöndeki sözleri siyasi bir söylem olup gerçeklerle uyuşmamaktadır. Bu arada, 21 Mayıs 1987’deki değişikliğe göre ise,¹⁰⁹¹ “*seçim çevreleri küçültüldü ve bunlar en fazla 6 milletvekili çıkarabilecek biçimde yeniden düzenlendi.*”¹⁰⁹² Böylece, belli bir seçim çevresindeki baraja takılan bir partinin, o seçim çevresindeki bütün oyları boşa giderek “*büyük partiler arasında nispi şekilde paylaşılmaktaydı.*”¹⁰⁹³ Üçüncü değişiklik ise, seçime birkaç ay kala yapıldı ve “*altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bölme işlemi bir eksiği ile yapılır*”¹⁰⁹⁴ dendi. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Bülent Akarcalı, yeni seçim sisteminin “*son derece çağdaş*”¹⁰⁹⁵ olduğunu söylerken, Doğu Perinçek ise seçim sistemindeki değişikliği bir “*komplo*” olarak değerlendirip ANAP’ın amacının iktidarını perçinlemek olduğunu ifade etti.¹⁰⁹⁶ Siyaset bilimci Atilla Yayla ise, seçim sistemindeki sürekli değişikliğin Turgut Özal’ın hatalarından biri olduğunu ifade ederek, 1987 seçimiyle ilgili düşüncesini şöyle ortaya koydu: “*Özal 1987 seçimini kaybetseydi bile, iktidarı devralan parti kolay kolay ülkeyi onun yönelttiği istikametten ayıramazdı. Özal ve ANAP bir dönem muhalefette kalarak demokrasi eğitimini tamamlar ve belki farklı bir muhalefet anlayışı geliştirdi.*”¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁰ “İstikrarın Teminatı”, **Petek**, Nisan 1986, Sayı: 11, s. 2.

¹⁰⁹¹ **Resmî Gazete**, 25 Mayıs 1987, Sayı: 19471, ss. 15-17.

¹⁰⁹² Tanör, s. 74.

¹⁰⁹³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev., Yasemin Saner), İletişim Yayınları, 32. Baskı, İstanbul 2016, s. 410.

¹⁰⁹⁴ **Resmî Gazete**, 11 Eylül 1987, Sayı: 19571, s. 2.

¹⁰⁹⁵ “Seçim Sistemi Modernleşti”, **Petek**, 1 Ekim 1987, s. 2.

¹⁰⁹⁶ Doğu Perinçek, “Erken Seçim”, **2000’e Doğru**, 20 Eylül 1987, Sayı: 39, Yıl: 1, s. 7.

¹⁰⁹⁷ Atilla Yayla, “Liberal Siyaset/Liberal İktisat Özal Çizgisi”, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 438.

Siyasetin merkezinden “erken seçim yok” mesajı gelse de, bazı iş çevrelerinde ANAP iktidarına karşı bir “rahatsızlık” duyulmaya başlanmıştı. DYP’li Memduh Yaşa, orta ölçekli işletmelerin Özal’ın “transformasyon” politikalarına alışmakta zorluk çektiği ve devletin ekonomiye müdahaleci tavrından dolayı sıkıntı yaşadıkları için Süleyman Demirel’e yönelmeye başladıklarını ifade etti. Ekonomi Profesörü Demir Deringil ise, ANAP/Özal’ın tabanının da “*devletle iş yapan müteahhit, inşaatçı vs.*” kesimlerden oluştuğunu söyledi. Ayrıca, DYP’nin köylü kesimin ilgisini çekmesi gibi bir gerçek de bulunmaktaydı.¹⁰⁹⁸ Yani iktidar aleyhine ekonomide yaşanan birtakım gelişmeler erken seçimin habercisi oldu.

Öte yandan, Özal’ın, Uğur Dündar’a yaptığı açıklamanın aksi yönde bir gelişme yaşandı. 6 Eylül 1987 tarihinde gerçekleştirilen yasaklar referandumunda henüz sandıkların kapanmasına on dakika kala Başbakan bir basın toplantısı düzenleyerek, ANAP MKYK olarak erken seçim kararı aldıklarını ve bunun Meclis’te de kabul edilmesi halinde Kasım’da yeniden sandık başına gidileceğini açıkladı. Bunun kararını daha önce mutabakatla aldıklarını belirten Özal, referanduma olumlu veya olumsuz bir etki yapmaması için daha önce açıklamadığını belirtti.¹⁰⁹⁹ Bununla birlikte, sonuçlar belli olmadan bu kararı açıklayarak da, kimseden korkularının olmadığını gösterdiklerini iddia etti.¹¹⁰⁰ Seçim kararı almalarının en önemli sebebinin ise, 1983’ten 1987’ye kadar olan dönemde birçok seçimin yapıldığını ve 1988’de Türkiye’yi seçimle meşgul etmek istememeleri olduğunu söyledi.¹¹⁰¹ Ayrıca, 1983 seçimleri hakkında bazı çevrelerin söylediği “*Acaba bu, Türkiye’yi temsil ediyor mu etmiyor mu?*” tartışmalarının da bu seçimle sona ereceğini ifade etti.¹¹⁰² Tabii burada Özal’ın *söylediği “Türkiye’yi seçimle meşgul etmek istememeleri”* düşüncesi, bir yıl önceki sözleriyle tezat oluşturmaktadır. Bu değişimde en önemli etken, her ne kadar Özal öyle olmadığını

¹⁰⁹⁸ “Turgut Mu, Süleyman Mı?”, **2000’e Doğru**, 31 Mayıs 1987, Sayı: 22, Yıl: 1, ss. 9-11.

¹⁰⁹⁹ “Erken Seçim Kasım’da”, **Milliyet**, 7 Eylül 1987, s. 14.

¹¹⁰⁰ “Kararı Sonuçlardan Önce Açıkladı”, **Sabah**, 7 Eylül 1987, s. 1. Özal, bu kararını 6 Eylül sabahı Cumhurbaşkanı Evren’e söyledi ve olumlu karşılık buldu. Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 385.

¹¹⁰¹ ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar 1985 yılında partisinin İstanbul İl başkanlığı 2. Hizmet İçi Eğitim Seminerlerinde yaptığı konuşmada, muhalefetin kendi sorunlarından dolayı seçim yapılamayacağını ve seçimlerin normal süresi olan 1988’de yapılacağını söylemiştir. Mustafa Taşar, **1983’ten 2000’li Yıllara Anavatan**, Yayınevi yok, Yayın yeri yok 1991, s. 50.

¹¹⁰² “Kasım’da Erken Seçim”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Eylül 1987, s. 7. Ancak aynı Özal, referandumdan iki ay önce verdiği bir röportajda erken seçime taraftar olmadığını, hatta yatırımları olumsuz etkileme durumunun da olduğunu söylemiştir. “Vatandaş Özal Seçim İstemiyor”, **Hürriyet**, 9 Haziran 1987, s. 14.

söylese de, referandumdan çıkan sonuç gözükmemektedir. Bir taraftan, ANAP'ın savunduğu yasaklar kalkarak halkın yarısından biraz fazlası iktidarla aynı görüşte olmadığını göstererek ANAP'a bir uyarıda bulundu. Fakat diğer yönüyle de iktidar, kendisini zorlayacak eski siyasilerin daha partileriyle bütünleşmesini tam sağlayamadan bu hamleyi yaparak bir baskın seçimle rakipleri karşısında üstünlük elde etmek istedi. Milliyet gazetesinde yayınlanan başyazıda ise, Özal'ın bu hamlesi, özellikle daha sandıklar kapanmadan, doğru bir strateji olarak değerlendirildi. Buna göre, yasakların kalkmış olmasına rağmen Özal'ın rahat bir şekilde iktidarını sürdüremeyeceği, muhalefetin de sonucu "*kendisinin zaferi*" ve iktidarın yenilgisi olarak lanse edeceği için bu kararın doğru olduğu ifade edildi. Ayrıca, iktidar sandıklar kapanmadan yaptığı bu hamle ile muhalefetin eline geçecek seçim başarısı kozuna izin vermedi.¹¹⁰³ Bunun yanı sıra, "*baskın seçim kararı*" ile muhalefet partilerinin de hazırlıksız yakalanması amaçlandı.¹¹⁰⁴

DYP ve Süleyman Demirel'e yakın bir çizgide yayın yapan Son Havadis gazetesi ise daha yasaklar referandumunun gündemde olduğu bir dönemde, gidişatın erken seçim olduğu öngörüsünde bulunmuştu. Gazete, Özal'ın 8 Kasım'da erken seçim tasarısını gündeme getireceğini iddia etti. Bunun sebebinin de, Demirel'in yeterince güçlenmesinin önüne geçmek olduğu belirtildi.¹¹⁰⁵ Oltan Sungurlu, Özal'ın kendilerine "*Referandumdan evet çıkacak. Onun için referandum sonucu ne olursa olsun biz seçim kararı alalım*"¹¹⁰⁶ dediğini aktardı. Bu ifade göz önüne alındığında, Özal'ın meydanların nabzını doğru ölçtüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan Süleyman Demirel'e göre, bu kararın alınmasında ANAP'ın yüzde 50'ye yakın bir oy alacağını ümit etmesi etkiliydi.¹¹⁰⁷ Gazeteci Yalçın Özer de, referandum sonuçlarının halkın istikrar isteğinin bir tezahürü olduğunu ve erken genel seçimlerde de sonucun tek başına iktidar oluşturacağını düşündüğünü ifade etti.¹¹⁰⁸

Özal'ın bu açıklamasından hemen sonra seçim kanunu teklifi hazırlayan ANAP'ta 250 vekilden 249'u teklifi imzaladı. Buna göre, seçim kararının alınmasından sonra 90 gün geçmesi şartı kalkıyor, propaganda süresi 21 günden 10 güne iniyor ve son 15 gün içinde partilerin TRT'de yazılı bildirimlerinin yayınlanması

¹¹⁰³ Başyazı, "Son Dakika Manevrası", **Milliyet**, 7 Eylül 1987, s. 1.

¹¹⁰⁴ Başyazı, "Siyasi Kargaşa", **Yeni İstanbul**, 4 Ekim 1987, s. 1.

¹¹⁰⁵ "Seçim Görünüyor", **Son Havadis**, 20 Temmuz 1987, s. 1.

¹¹⁰⁶ Birand-Yalçın, s. 301.

¹¹⁰⁷ Kurtul Altuğ, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, Ankara 1993, s. 141.

¹¹⁰⁸ Yalçın Özer, "Erken Seçim İçin Durum", **Türkiye**, 9 Eylül 1987, s. 1.

engelleniyordu.¹¹⁰⁹ Diğer taraftan, erken seçim yasa teklifine karşı çıkan DYP, SHP ve DSP ile temasa geçerek, seçimi boykot teklifinde bulundu fakat iki partinin lideri de net bir şey söylemediler.¹¹¹⁰ Yalçın Özer ise, muhalefetin bu tutumunu eleştirerek, bunun halk tabanında olumlu karşılık bulmayacağını ve muhalif partilerin daha “akılcı” davranmaları gerektiğini ifade etti.¹¹¹¹ Perinçek’e göre de, DSP, DYP ve SHP boykot kartlarını oynasalardı, ANAP seçimi “göze alamazdı.”¹¹¹²

Muhalefetin bu tereddütlü tavrı arasında, gerçekleştirilen kanun değişikliğiyle genel seçimlerin vaktinden önce, 1 Kasım 1987’de yapılmasına karar verildi.¹¹¹³ Cumhurbaşkanı Evren de 11 Eylül’de seçim kanununu onayladı. ANAP, SHP, DSP, DYP, RP, MÇP ve IDP’nin katılacağı¹¹¹⁴ seçimin başlangıç tarihi 11 Eylül 1987 idi.¹¹¹⁵ Fakat SHP 16 Eylül’de seçim kanununa beş ayrı yönden itiraz ederek iptali için AYM’ye müracaat etti.¹¹¹⁶ AYM de 8. maddeyi iptal etti. Bu karara sinirlenen Turgut Özal SHP’nin, AYM’nin içinden işaret alarak bu maddenin iptali için başvuruda bulunduğunu ileri sürdü. 8. maddenin, ön seçimi ortadan kaldırdığını ve MKYK’nın kararının uygulanmasını içerdiğini belirten Özal, SHP’nin AYM’ye ilk müracaatında bu maddenin yer almadığını, çünkü SHP’lilerin kendilerinin ön seçimi istediklerini söyleyip bu yapıları “siyasi ahlaksızlık” olarak nitelendirdi. Ayrıca, seçimin 1 Kasım 1987 tarihinde yapılmasının önünde bir engel olmadığını söyledi. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise, ön seçim müessesesinin tüzüklerinde olduğunu, buna rağmen ANAP’ın çıkardığı seçim kanununa uymak için ön seçimsiz aday tespiti yoluna gitmek zorunda kaldıklarını ifade ederek, “*Şimdi bu kural kaldırılmışken, ön seçimsiz seçime gitmenin hiçbir şekilde savunulamayacağını*”¹¹¹⁷ dile getirdi. Ancak, öncesinde SHP’de 8. madde tartışma konusu oldu. SHP Grup Başkanvekili Seyfi Oktay bu maddenin daha önce AYM tarafından reddedildiğini, dolayısıyla gündemi tekrar bu maddeyle meşgul etmenin doğru olmadığını ifade etti.¹¹¹⁸

¹¹⁰⁹ “Seçime Doludizgin”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Eylül 1987, s. 1.

¹¹¹⁰ “Seçimi Boykot”, **Milliyet**, 10 Eylül 1987, s. 13.

¹¹¹¹ Yalçın Özer, “Seçimleri Boykot Temayülü”, **Türkiye**, 11 Eylül 1987, s. 1.

¹¹¹² Doğu Perinçek, “Erken Seçim”, **2000’e Doğru**, 20 Eylül 1987, Sayı: 39, Yıl: 1, s. 7.

¹¹¹³ **Resmî Gazete**, 11 Eylül 1987, Sayı: 19571 Mükerrer, s. 1.

¹¹¹⁴ “Aday Enflasyonu”, **Milliyet**, 13 Eylül 1987, s. 8.

¹¹¹⁵ Ayfer Dağdelen, **Kenan Evren ve Türkiye’de 1980’li Yıllar**, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s. 218. “Aday Enflasyonu”, **Milliyet**, 13 Eylül 1987, s. 8.

¹¹¹⁶ “SHP’den İptal Davası”, **Milliyet**, 17 Eylül 1987, s. 8.

¹¹¹⁷ “Ve Seçim Krizi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 10 Ekim 1987, s. 6.

¹¹¹⁸ Betül Uncular, **İşte Böyle Bir Meclis 1983-1991**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 131.

Gazeteci Abdullah Uraz ise, seçim kanununun onaylanmasına sert tepki göstererek, hem kanun değişikliği teklifini getiren hükümeti hem de onu onaylayan Cumhurbaşkanı Kenan Evren’i tenkit etti. İktidarın “*yangından mal kaçıran gibi*” bu kanun teklifini geçirdiğini, Cumhurbaşkanı’nın da muhalefetin itirazlarını dikkate almayarak kanunu onayladığını ifade etti. Ayrıca, ülkenin bir “*dikta*” yönetimine doğru gidişinin önünün açıldığını iddia etti. Öte yandan eleştiri oklarını muhalefete de yönelten Uraz, onları sine-i millete dönmemekle itham etti.¹¹¹⁹

Öte yandan, iktidarla muhalefetten hamleler peş peşe gelmeye başladı. SHP, DYP ve DSP grup başkanvekilleri TBMM’nin toplantıya çağırılması için önergeyi imzaya açtılar. TBMM Başkanı Necmettin Karaduman ise bu çağruları 1 ve 6 Ekim’de geri çevirdi.¹¹²⁰ Muhalefetin bu hamlesine karşılık, ANAP da bir önerge hazırlığına girdi.¹¹²¹ Bunun yanı sıra, ANAP bir deklarasyon yayınladı. Özal’ın arkasında olduğunu belirten ve muhalefet partilerinin eleştirildiği deklarasyon metni şöyledir: “*Geçtiğimiz dört yıl içinde ülkemizin huzur ve istikrara kavuşmasında, demokrasinin yerleşmesinde, iyi siyasi gelenekler oluşmasında önemli görevler üstlenmiş olan biz Anavatan Partisi milletvekilleri, ülkemizde siyasi bunalım yaratılmak istenilmesi karşısında, memleketin huzur ve istikrarını bozacak her türlü harekete karşı olduğumuzu, eski bunalım üstatlarının oyunlarını bozacağımızı, ülkemizi çağ atlatma yolundaki gayretlerimizin engellenmesine, seçimden kaçmak için muhalefetin yaptığı Bizans oyunlarına asla müsaade etmeyeceğimizi; millet menfaatlerini şahsi menfaatlerimizden üstün tuttuğumuzu, hangi görevde olursak olalım, Genel Başkanımız ve Başbakanımız Turgut Özal’ın etrafında ve partimiz çatısı altında her zaman olduğu gibi, sınıksız birlik ve beraberlik içerisinde olacağımızı, partimizin alacağı her türlü kararı sonuna kadar destekleyeceğimizi aziz milletimize saygı ile duyuruyoruz.*”¹¹²²

Bu arada, ANAP-SHP arasında gerilen ipler, Özal-İnönü arasındaki telefon görüşmesi ile yumuşama eğilimi gösterdi. Özal, İnönü’ye, ön seçim yapmaları durumunda 1 Kasım olarak ilan ettikleri seçim tarihini 15-20 gün ileri

¹¹¹⁹ Abdullah Uraz, “Seçimlere Giderken...”, **Son Havadis**, 17 Eylül 1987, s. 6.

¹¹²⁰ Hüseyin Çavuşoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, İzmir 2009, s. 85.

¹¹²¹ “Seçim Telaşı”, **Milliyet**, 12 Ekim 1987, s. 12.

¹¹²² “ANAP Güven Deklarasyonu”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 13 Ekim 1987, s. 7.

atabileceklerini söyledi.¹¹²³ Bu görüşme trafiğinin neticesinde, ANAP Meclis'in 14 Ekim'de toplanması için TBMM Başkanlığı'na başvurdu, aynı zamanda seçim tarihinin 29 Kasım olarak değiştirilmesi için bir kanun teklifi hazırladı. 17 Ekim'de TBMM'de yapılan oylamada, 132 ret oyuna karşılık 238 kabulle, seçim tarihi 29 Kasım 1987 olarak kararlaştırıldı.¹¹²⁴ Ardından da Cumhurbaşkanı, seçim yasasını onayladı.¹¹²⁵ Yalçın Özer'e göreyse, muhalefet YSK ve AYM'den güç alırken, iktidar sırtını millete dayadı.¹¹²⁶

Bu erken seçim kararının arka planında birtakım ekonomik ve siyasi hesaplar olduğu görüşleri dile getirildi. Bir görüşe göre, erken seçim kararı, "*ANAP'ın izlediği temel stratejinin sonucuydu.*" Buna göre, ANAP yönetimi ekonomi planlarının kesintiye uğramadan devam etmesi için gelecek beş yılı riske etmek istememişti.¹¹²⁷ Öte yandan, kararın ekonomik cephesinde, ANAP'ın tırmanışını durduramadığı enflasyon ve oluşan ciddi bütçe açığı da vardı.¹¹²⁸ Kararın siyasi yönündeyse, ANAP'ın referandumun hemen ardından eski liderlerine kavuşan partilerin, henüz kendilerini toparlayamadan bir baskın seçimle iktidar olma veya iktidara ortak olma şanslarını elinden almak istemesi yatmaktadır.¹¹²⁹ Karar dış basında da yer buldu. İngiliz basını kararı baskın seçim olarak görürken, Alman ZDF kanalı ise sürpriz olarak değerlendirdi.¹¹³⁰

b. Aday Belirleme ve Kampanya Dönemi

Erken seçim kanununun TBMM'den geçmesinin ardından partilere aday adaylarının başvuruları da başladı. ANAP'ta adayların tespiti için Aday Tespit Komitesi oluşturuldu. Komitede Genel Başkan Başyardımcısı Mehmet Keçeciler, Genel Başkan Yardımcıları İbrahim Özdemir, Fahrettin Kurt, Şükrü Yürür, Cengiz Tuncer, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı Hüsnü Doğan ile Genel Sekreter Akgün Albayrak yer aldı. Partinin adaylarda aradığı dört kıstas vardır. Adayın şöhret olması tek başına yeterli olmayarak, özellikle aday olacağı yer doğumlu olmasına dikkat edildi. Ayrıca, adayın o ilde sevilen ve tanınan bir isim olması ile teşkilatın onayını

¹¹²³ "Seçim Tarihini Düzeltelimiz", **Yeni İstanbul**, 14 Ekim 1987, s. 7.

¹¹²⁴ Dağdelen, s. 220.

¹¹²⁵ **Resmi Gazete**, 21 Ekim 1987, Sayı: 19611, s. 21; "Önseçim Depremi", **Milliyet**, 20 Ekim 1987, s. 1.

¹¹²⁶ Yalçın Özer, "Özal'ın Başarısı", **Türkiye**, 18 Ekim 1987, s. 1.

¹¹²⁷ Uncular, s. 130.

¹¹²⁸ Çavuşoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında...**, s. 86.

¹¹²⁹ Ramazan Uludağ, **Bürokrasiden Anılar**, Desen Ofset, Ankara 2008, s. 60.

¹¹³⁰ "Erken Seçim ve Referandum Dış Basında", **Türkiye**, 8 Eylül 1987, s. 9.

alması da önemsendi.¹¹³¹ Ayrıca, “ANAP felsefesine bağlılık, bilgi, beceri, Başbakanın süratine ayak uydurabilme kabiliyeti, teşkilatla uyum” da kıstaslar arasındaydı.¹¹³² ANAP’ta 10 Eylül’de başlayan aday adaylık başvurusunda yoğunluk görüldü. Mehmet Keçeciler sayının iki bini bulacağını tahmin ettiklerini, prensip kararı gereği ANAP’lı belediye başkanlarının aday gösterilmeyeceğini açıkladı.¹¹³³ Bu arada, Turgut Özal 15-21 Eylül tarihleri arasında, adaylar hakkında fikir teatisinde bulunmak için ANAP teşkilat yöneticileri ve belediye başkanlarıyla görüşmeler gerçekleştirdi.¹¹³⁴ ANAP’ta aday adayı başvuruları 20 Eylül’de sona erdi.¹¹³⁵ Keçeciler’in tahmin ettiği gibi, 1922 aday adaylığı başvurusunda bulunuldu. Müracaat edenlerin 244’ü milletvekili, büyük kısmı teşkilat yöneticisi, bir kısmı da bürokrattı.¹¹³⁶

Bu arada, Muş, Kastamonu ve Hatay 2. bölgede ön seçim yapacaklarını açıklayan Özal, “Buradaki adayların bazıları 84. madde kapsamına giriyor, onun için ön seçim yapıyoruz”¹¹³⁷ dedi. YSK ise, 84. madde kapsamına girdikleri gerekçesiyle adaylarına itiraz edilen 10 milletvekili adayının seçimlere girmesinin önünde herhangi bir engel olmadığını bildirdi.¹¹³⁸ Öte yandan, seçim 1 Kasım 1987’de gerçekleşmeyince¹¹³⁹ aday listeleri yeniden hazırlandı.¹¹⁴⁰

Bir taraftan seçimin teknik konuları üzerinde çalışılırken, diğer yandan reklam faaliyetleriyle ilgili de çalışmalar yürütüldü. Bu seçimlerde kampanyanın merkezine Turgut Özal ve ANAP alınıp milletvekili adayları hakkında bir tanıtım yapılmadı.¹¹⁴¹ ANAP bir önceki seçimin aksine, bu kez Birikim Ajans ile anlaştı.¹¹⁴² Ajans değişse de sahipleri tanıdık isimlerdi. Birikim Ajans, Man Ajans’tan ayrılan Ege Ernart ve Faruk Atasoy tarafından kurulmuştu. Dolayısıyla, ANAP’ı yakından

¹¹³¹ “ANAP’a Aday Akını”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 12 Eylül 1987, s. 6.

¹¹³² “Liste Özal’da”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Eylül 1987, s. 7.

¹¹³³ “ANAP’a Aday Akını”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 12 Eylül 1987, s. 6.

¹¹³⁴ “Başbakan Bütün ANAP Teşkilatıyla Görüştü”, **Petek**, 1 Ekim 1987, Sayı: 30, s. 2. ANAP Çorum milletvekili ve bu seçimlerde aday gösterilmeyen İhsan Tombuş, adaylar konusunda “tek seçicinin” Özal olduğunu söyleyerek kendisini tenkit etti. İhsan Tombuş, **Ben Kimim Bir Politikacının Hayat Hikâyesi**, Bilim Yayınları, Ankara 2001, s. 123.

¹¹³⁵ “3 Bakan Aday Değil”, **Milliyet**, 21 Eylül 1987, s. 8.

¹¹³⁶ “Anavatan Partisi’ne 1922 Aday Adayı Başvurdu”, **Petek**, 1 Ekim 1987, Sayı: 30, s. 2.

¹¹³⁷ “ANAP’ta Üç İlde Önseçim Yapılacak”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Ekim 1987, s. 7.

¹¹³⁸ “84’lükler Kurtuldu”, **Türkiye**, 9 Ekim 1987, s. 9

¹¹³⁹ Dağdelen, s. 220.

¹¹⁴⁰ “İşte Özal’ın Seçim Ordusu”, **Hürriyet**, 5 Kasım 1987, s. 17.

¹¹⁴¹ Tokgöz, s. 194.

¹¹⁴² Tuba Kalcık, **Türkiye’nin Siyasal ve Toplumsal Dönüşüm Sürecinde 1983 ANAP ve 2002 AK Parti Siyasal Kampanyaları Üzerine Karşılaştırmalı Analiz**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul 2013, s. 43.

tanımlanıyorlar.¹¹⁴³ Faruk Atasoy politikalarını, “*tüm çabalarının seviyeli bir ortam yaratmak; bol vaatlerin değil, altyapısı belli, seviyeli tezleri ortaya koymak*”¹¹⁴⁴ şeklinde özetledi. Propagandanın temeli ise, “*Türkiye Çağ Atlıyor*” ve “*Türkiye Çağı Yakalıyor*” sloganları üzerine oturtuldu.¹¹⁴⁵ Sloganlar, seçmenin “vicdanına” da seslenen bir özelliktedir. Örneğin, “*Yarın... Çağ atlayan Türkiye'nin eteğinden çekmelerine izin vermeyin*”¹¹⁴⁶ ve “*Kavgasız Türkiye'ye sahip çıkınız*” denirken, ayrıca, “*2000'lere el ele*” sloganı da kullanıldı: “*Türkiye'nin geleceği için el ele, Türkiye'nin geleceğini gelin birlikte yaratalım.*” Tüm bu sloganlara bakıldığında, ANAP'ın oyların bölünmesine karşı bir politika geliştirdiği görülmektedir. Gençlere da ayrıca seslenildi: “*Gençler oy verin. Çağ atlayan Türkiye için Anavatan'ı seçin.*”¹¹⁴⁷ Bunların yanı sıra, sloganlarda dini (“*Karar sizin, takdir Yüce Allah'ındır*”), milliyetçi (“*Yüce milletimiz*”) ve çağdaş simgeler (“*özgür düşünce*”, “*kadın-erkek eşitliği*” vb.) kullanıldı. Bu da ANAP'ın dört eğilim anlayışıyla örtüşen bir yaklaşımdı. Ayrıca, kendilerini parlatici (“*Türkiye çağı yakalıyor*”), muhalefeti ise eleştiren (“*basiretsiz politikacılar,*” “*milleti birbirine düşürenler*”) sloganlar tercih edildi. Ayrıca, 1983'te vaat edilen enflasyonunun indirileceği yönündeki söylemin gerçekleşmemesi nedeniyle, ana tema dün yani 12 Eylül öncesi ve yarın yani gelecek üzerine inşa edildi. Fakat yine de dört yıllık iktidar döneminde yapılan icraatlar da vurgulandı.¹¹⁴⁸ Bir ANAP yayınında niçin iktidar partisinin yeniden seçilmesi gerektiği şu şekilde anlatıldı:

“Asırlarca harbetme mecburiyetinin ardından canhıraş bir istiklal mücadelesi ile Anavatanını kurtaran Türkiyemiz, sulh içinde geçen senelerinin bereketini almaya başlamıştır. Türkiye, şimdi, yetişmiş ve yetişmekte olan insan potansiyelini kullanma imkânına kavuşmuştur. Bu, bir devin ayağa kalkışı; hakları yenmiş bir milletin silkinerek kendine gelişidir. Muazzam bir gençlik, büyük bir nüfus, 21. asra girerken elimizdeki mühim zenginliklerdendir. Bu servet, daha şimdiden bazılarını rahatsız etmeye başlamış, üzerimize çekmiştir.

Kabuk değiştirerek yarınlar dolu dizgin koşan ve bu koşuda milli şuur ve şahsiyetinin eksik unsurlarını da telafi etme basiretini gösterme yolundadır.

¹¹⁴³ Necati Özkan, **Türkiye ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar**, MediaCat Kitapları, İstanbul 2002, s. 84.

¹¹⁴⁴ “Ekran Savaşının Kurmayları”, **Hürriyet**, 26 Kasım 1987, s. 16.

¹¹⁴⁵ Özkan, s. 84.

¹¹⁴⁶ Bir yazar, Almanya ile Türkiye'yi karşılaştırdığı yazısında, eldeki veriler ışığında “Türkiye çağ atlıyor” sloganının ancak tebessümle karşılanabileceğini söylemiştir. Taha Akyol, “Çağ Atlamak”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Kasım 1987, s. 1-9. Bu sloganı başka isimler de tenkit etmiştir. Teoman Erel, “Çağ Atlama Sloganı”, **Milliyet**, 6 Kasım 1987, s. 8. Metin Toker, “Şu, Çağ Atlamak Hikâyesi”, **Milliyet**, 6 Kasım 1987, s. 8.

¹¹⁴⁷ Tokgöz, s. 190-193, 195

¹¹⁴⁸ Nal, ss. 66-67, 81-83.

Hamlemizi baltalayacak yanlışlık sık iktidar değişiklikleridir. Aslolan Milletin devamlılığı ve Devletin ebed müddet idraki içinde akıp gitmesidir.

İktidarlar geçici nöbet mahalleridir. Ancak; nöbetçilere hizmetlerini lâıyık ile ifa etme fırsat ve zamanı verilmelidir. Dört-beş yıl elbette dev projeleri halle kifayet etmez. Bu itibarla başlamış hizmetlerin ikmâli ve planlanmış hizmetlerin başlaması için ANAP'ın bir devre daha iktidar olması şarttır.

Meseleleri anlık, günlük hatta beş on senelik kıstaslarla değerlendirmemek lazım. On altı devlet kurmuş ve 21. asra yeniden büyük devlet hüviyeti ile girecek bir millet ve devlet üzerine konuşuyoruz. Reyleriniz bizim için mukaddestir. Ancak kıymeti çok büyük ve milli menfaatimizle alakalıdır. Bütün bunları hatırlayarak kararını vermelisin. Hürmetlerimizle.”

ANAVATAN¹¹⁴⁹

Geçen dört yılda, tek başına iktidar olmanın verdiği avantajla, bu sürede yapılan hizmetlerin, etkinliği giderek artan TV aracılığıyla, halka anlatılıp hatırlatılması fikrinden hareketle, 1984 yılında yayınlanmaya başlanan¹¹⁵⁰ “İcraatın İçinden” programından da yararlandı. Bu programla birlikte ANAP'ın “gücü ikiye katlandı.”¹¹⁵¹ Profesyonel çalışmanın ışığında Özal'ın konuşma metinleri Ege Ernat imzasını taşıyordu.¹¹⁵² “İcraatın İçinden programının jeneriği ise, dünyayı simgeleyen bir kürenin etrafında dönen ‘ANAVATAN’ yazısıyla başlamakta, bal peteğine dönüşen Türkiye haritasına bir arının konmasıyla devam etmekte, ardından da köprüler, barajlar, fabrikaların olduğu görüntüler Özal'ın bulunduğu karelerle harmanlanmaktadır.”¹¹⁵³ Ayrıca, Turgut Özal elinde bir kalem tutarak, “hesap adamı” imajı vermektedir.¹¹⁵⁴ İcraatın İçinden programında Turgut Özal'ın imajı üzerinde çalışıldığını belirten Semra Özal şunları söylemiştir: “Bir kere gözlüklerden başladık. Gözlükleri çok siyah, kalın çerçeveliydi. Biliyorsunuz. Dedim ki, ‘Çok sert ifade veriyor. Bir kere bunları değiştirelim.’ Gözlüklerinden başladık. Sonra işte saçını biraz azalttık. Kıyafetlerini zaten hep ben alırdım. Ve o sırada moda olmadan mendilli kravat takımları ben ona almaya, yapmaya başladım.”¹¹⁵⁵

Bu dönemde en ses getiren siyasal reklam ise, SHP'nin, sıkılmış limon görüntüleriyle, ANAP iktidarının halkı “limon gibi sıkıldığını” ima eden kampanyası

¹¹⁴⁹ “Niçin Anavatan”, **Anavatan**, Anavatan Partisi İstanbul İl Teşkilatı, Öz Gazetecilik ve Matbaacılık, Kasım 1987, s. 1.

¹¹⁵⁰ Barış Yetkin, **Popülizm ve Özal-Erdoğan**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2. Baskı, Antalya 2010, s. 59.

¹¹⁵¹ Doğan Duman-Serçin Sun İpekşen, “Türkiye’de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2002),” **Turkish Studies**, C: 8/7, Yaz 2013, ss. 127-128.

¹¹⁵² H. Bahadır Türk, **Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 129.

¹¹⁵³ Yetkin, s. 59.

¹¹⁵⁴ Nilüfer Göle, **Melez Desenler**, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 75.

¹¹⁵⁵ Birand-Yalçın, s. 214.

oldu.¹¹⁵⁶ ANAP'ın bu reklam kampanyasına karşı hamlesi yine limon üzerindendi. Bu ilanlar ise, Letra ve Alev Ajans imzası taşıyordu.¹¹⁵⁷ ANAP, SHP'yi “*Türk insanını limona benzeterek, siyasi kavga başlatmakla suçladı.*”¹¹⁵⁸ Başbakan Özal bu reklamlara tepki gösterdi: “*Halkı limona benzetmeyi doğru bulmam. Limon sıkılarak kullanılır. Ondan başka türlü fayda sağlanamaz.*”¹¹⁵⁹ Ayrıca, ANAP İstanbul İl Başkanlığı'nın verdiği ilanda da, “*Bir siyasi gaf, bir milli ayıp... Limon!*” ifadeleri kullanıldı. Bir diğer ANAP ilanındaysa, güler yüzüyle, ünlü kalemini göstererek vatandaşa seslenen Başbakan Turgut Özal, “*Kavgasız Türkiye'ye sahip çıkınız*”¹¹⁶⁰ demektedir. Afiş kısmında ise, gazetelere 17 reklam verildi. Bunların 7'si “Turgut Özal T.C. Başbakanı ve Anavatan Partisi Genel Başkanı” imzasını taşıırken, 7'si ise, SHP'nin reklam diline yönelik eleştirel tarzdadır. 3 tanesi de, genel kapsamlıdır.¹¹⁶¹ Bunlar okuyucu tarafından rahatlıkla fark edilebilir özelliktedir. Üç değişik fotoğrafı kullanılan Özallı afişlerde güler yüzlü, üreten ve yol gösteren bir imaj çizildi. Ayrıca, mesajlar doğrudan Özal tarafından verildi. Bu da, seçmeni daha fazla etkileme düşüncesinin bir ürünüdür.¹¹⁶² Nitekim seçim öncesi yayınlanan bir ankette, Turgut Özal seçmen nezdinde rakiplerine göre daha sempatik bulunmuştur.¹¹⁶³ Fakat bu olumlu özelliklerine karşın reklamların “*bir derinlik boyutunun ve gizemliliğinin olmaması*” ise, ANAP hanesine yazılabilecek bir olumsuzluktur. Ayrıca, demokrasinin gelişmesi ve insan hakları gibi konulara yer verilmeyerek siyasal liberalizm anlayışına tezat bir görüntü ortaya çıktı. Bu da ANAP hanesine yazılabilecek bir eksidir.¹¹⁶⁴ Ayrıca, 12 Eylül öncesini hatırlatan gazete kupürleri de kullanılarak¹¹⁶⁵, seçmene huzurun adresi olarak ANAP gösterildi. Fakat bu

¹¹⁵⁶ Duman-İpekşen, s. 127.

¹¹⁵⁷ Sabahattin Nal, **Türkiye'de Siyasal Reklamcılığın Yazılı Basında Gelişimi (Bir Örnek Olay: 29 Kasım 1987 Seçimlerinde ANAP ve SHP Siyasal Reklamlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara 1994, s. 62.

¹¹⁵⁸ “Özal-İnönü Limon Kavgası”, **Hürriyet**, 25 Kasım 1987, s. 15.

¹¹⁵⁹ “Özal: Koalisyon Olmaz”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Kasım 1987, s. 11.

¹¹⁶⁰ “Bir Siyasi Gaf, Bir Milli Ayıp”, **Hürriyet**, 25 Kasım 1987, s. 19. Birikim Ajans bu tür sert reklamlara karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Güneş Taner ve bazı arkadaşları Letra Ajans'a böyle bir afiş hazırlattılar. Özkan, s. 93.

¹¹⁶¹ Oya Tokgöz, **Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 189.

¹¹⁶² Nal, ss. 64-65.

¹¹⁶³ “Beğenilen Liderler”, **Milliyet**, 16 Kasım 1987, s. 8.

¹¹⁶⁴ Nal, ss. 65, 83.

¹¹⁶⁵ “İşte 1980 Öncesi”, **Anavatan**, Anavatan Partisi İstanbul İl Teşkilatı, Öz Gazetecilik ve Matbaacılık, Kasım 1987, s. 4.

propaganda yöntemi açıkçası seçmeni korkutmaya yönelik bir amaç içerdiği için ANAP'ın yine siyasal liberalizm anlayışına uygun düşmemektedir.

Diğer yandan bu kampanya dönemi, partilerin televizyon reklam filmiyle kitlelere ulaşmalarına imkân sağlaması bakımından bir farklılık/zenginlik oldu. Seçim Yasası'nda yapılan düzenlemeyle, TV'de partiler kendilerine ayrılan sürenin bir bölümünü reklama ayırdılar.¹¹⁶⁶ 29 Kasım'a bir ay kala, partiler propaganda aracı olarak TRT'den istifade etme olanağını kullanmak için çalışmalar yürüttüler. ANAP da bu konuda bir çalışmanın içine girdi. Ancak, video görüntüleri önce parti örgütüne gösterildi. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Genel Başkan Başyardımcısı Mehmet Keçeciler, TV'de yapacakları 50 dakikalık propagandanın 15 dakikasını görüntülü olarak kullanacaklarını söyledi. Keçeciler ayrıca, TRT dışında hazırlanan görüntülerde daha çok ANAP iktidarının 4 yıllık icraatına yer vereceklerini belirterek, propaganda amacıyla hazırlanan ve parti örgütüne gönderilecek on bin videokasetinden, olumlu karşılananlarla vatandaşlarca beğenilenleri TV'de göstermeyi düşündüklerini ifade etti. Bunun yanı sıra, 35 dakikalık bölümdeki konuşmayı Başbakan Turgut Özal'ın yapacağını belirtti.¹¹⁶⁷ Özal ise, vatandaşlara televizyondaki konuşmalarında “önemli şeyler” söyleyeceğini, o yüzden kendisini dikkatle takip etmelerini istedi.¹¹⁶⁸ İlk televizyon çekimlerinde halktan, siyasi kavgadan medet umanlara itibar etmemelerini isteyen Özal, Türkiye'yi bir Avrupa ülkesi yapmak için seçmenden bir beş yıl daha istedi.¹¹⁶⁹

Bu arada, tıpkı 1983'te olduğu gibi seçim anketleri de yayınlandı. Genel itibariyle, ANAP'ın birinciliği koruduğu görüldü. Örneğin, seçime yaklaşık üç hafta kala Milliyet gazetesinde yayınlanan KONDA anketinde ANAP %48,2 çıkarken, SHP %15,7 ve DYP %12,9 oy oranlarına sahipti. Ayrıca, ANAP'ın yeniden tek başına iktidara geleceğini düşünenlerin oranı ise bir hayli yüksektir: %76,2. Kadınlardan büyük oranda destek gören ANAP'ı¹¹⁷⁰ destekleyen kesimlerin eğitim durumu ise şöyledir: Diplomasız: % 43,7. İlkokul: % 55,3. Ortaokul: % 43,7. Lise: % 45,6. Üniversite: % 37,8. ANAP'a en az destek üniversite mezunlarından gelse de,

¹¹⁶⁶ Tokgöz, s. 178.

¹¹⁶⁷ “Ekranada Politik Savaş Hazırlığı”, **Yeni İstanbul**, 30 Ekim 1987, s. 1-7.

¹¹⁶⁸ “Bir Yanlışlık Yapıp Koalisyon Getirmeyin”, **Hürriyet**, 6 Kasım 1987, s. 13.

¹¹⁶⁹ “Liderler Ekranda İlk Sınavlarını Verdi”, **Milliyet**, 23 Kasım 1987, s. 13.

¹¹⁷⁰ ANAP milletvekili adayı Namık Kemal Zeybek de, kadınların kendilerini desteklediklerini ifade ederek, “Kadınlar bir partiyi desteklemezse, yapılan icraatlar kök salamaz” dedi. “Kadınlar ANAP'ı Destekliyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Kasım 1987, s. 5.

bu kesim arasında diğer partiler içinde yine de birinci sıradadır.¹¹⁷¹ Yine KONDA'nın 21-22 Kasım 1987 tarihleri arasında 21 ilde yaptığı kamuoyu araştırmasına göre, kararsızların dağılımı neticesinde şu tablo ortaya çıktı: ANAP: % 51,3. SHP: 23,3. DYP: % 17,1. DSP: % 5,6. Bu sıralamayı doğrulayan diğer bir istatistik de, ANAP seçmeninin yüzde 90'ının seçimde ANAP'ın tek başına iktidar olacağını düşünmesidir. Ancak daha ilginç, SHP'lilerin % 51,2 gibi yüksek bir oranda ANAP'ın yeniden tek başına iktidar olacağını düşünmeleridir.¹¹⁷² Veri Araştırma Şirketi'nin 20-22 Kasım 1987 tarihleri arasında gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarında da ilk üç sıralama değişmedi: ANAP yüzde 43,3; SHP yüzde 19,5 ve DYP yüzde 13.¹¹⁷³ KONDA'nın en beğenilen liderler anketinde ise Turgut Özal'ın rakiplerine üstünlüğü olduğu görülmektedir. Turgut Özal: % 47,8. Süleyman Demirel: % 15,2. Erdal İnönü: 15,1. Özal'ı beğenen kadınlar erkeklerden de beş kat daha fazladır, tıpkı ANAP'ı kadınların daha fazla desteklemesi gibi.¹¹⁷⁴ Kamuoyu araştırmalarını değerlendiren Prof. Dr. Emre Kongar da, bu sonuçların yani iktidarın değişmeyeceği kanaatinin seçmenin heyecanını söndürdüğünü dile getirdi.¹¹⁷⁵ Fakat gazeteci Nazlı Ilıcak kamuoyu araştırmalarının sonuçlarına tepki göstererek bazı yanlışlıklar olduğunu ifade etti. Öncelikle, soldaki oyun yüzde 31-32'nin altında olmayacağını söyleyen Ilıcak, DSP ve özellikle de bir ivme kazanan SHP'nin toplamının bu oranın altında gösterildiğini belirtti. Demirel'li DYP'nin de yüzde 20'nin altında olamayacağını ifade etti. Ayrıca, ANAP ve DYP'nin toplamının en fazla yüzde 58 olabileceğini, bunda da DYP'nin her bir puan artışının ANAP'tan götüreceğini söyledi.¹¹⁷⁶ Sonuçlar Ilıcak'ı doğrular nitelikte çıktı.

Diğer yandan, Turgut Özal ANAP'ın seçim kampanyasını Yozgat'tan başlattı. Cumhuriyet Meydanında kalabalığa hitap eden Özal muhalefetin seçimden kaçtığını ileri sürerek, *"Balonla durumu idare edelim"* dediklerini ve seçimlerin bu yüzden kışa kaldığını söyledi: *"Seçimler biraz karakışa kaldı diye vatandaşlardan özür diliyorum. Bu seçimleri böyle ertelettirenlerden de vatandaşlar nazarında şikâyetçiyim."* Vaatlerini anlattığı bölümde ise, önceki iktidarların temel atıp bıraktıklarını ifade edip *"Türkiye'nin çağ atladığını, gelişimin 'dostumuzu sevindirip"*

¹¹⁷¹ "SHP İkinci Parti", **Milliyet**, 15 Kasım 1987, s. 15.

¹¹⁷² "Oylar İki Büyük Partiye", **Milliyet**, 26 Kasım 1987, s. 14.

¹¹⁷³ "SHP Yükseliyor, ANAP Yine Birinci", **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1987, s. 10.

¹¹⁷⁴ "Beğenilen Liderler", **Milliyet**, 16 Kasım 1987, s. 8.

¹¹⁷⁵ Taha Akyol, "Seçime Çeyrek Kala", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Kasım 1987, s. 1.

¹¹⁷⁶ Nazlı Ilıcak, "Seçim Tahmini", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Kasım 1987, s. 1-11.

düşmanımızı korkuttuğunu”, savunma sanayine uçaklar kazandırıldığını; Boğaz Köprüsünden yılda 40-50 milyar lira kazanıldığını, Bulgaristan’a elektrik ihraç edildiğini anlattı. Ayrıca, telefon sisteminin Yunanistan’dan daha iyi olduğunu ve yeniden iktidara geldiklerinde her 10 kişiye bir bilgisayar getireceklerini kaydetti. Televizyondaki kanal sayısını da altıya çıkaracakları vaadinde bulundu.¹¹⁷⁷ Bir başka konuşmasında ise, “çağ atlama” söylemini muhalefetin “ip atlama” şeklinde eleştirdiğine değinen Başbakan, Yozgat konuşmasında olduğu gibi, telefon alanında yapılan atılımlarla muhalefete yanıt verdi.¹¹⁷⁸ Özal’ın tüm bu söylemlerinde görüldüğü gibi, ANAP propaganda döneminde iktidar olmanın getirdiği avantajları kullandı.

Basını eleştirdiği konuşmasında ise Başbakan kızgın olduğu “birtakım basın” için, “*Basın sürekli bize muhalefet yapıyor, biz de bundan sonra onlara karşı çok sert olacağız. Gazetecileri ne uçağa ne de otobüslere almayalım. Bugün Milliyet’te bizden tek satır yok. Muhalefet nasıl olurmuş onlara göstereceğiz. Basının muhalefetine rağmen, bu seçimleri açık farkla kazanacağız*”¹¹⁷⁹ ifadelerini kullandı.

ANAP’ın seçim argümanlarından en önemlilerinden biri de istikrar vurgusu idi. 1983’te olduğu gibi, bu propaganda döneminde de koalisyona karşı bir korkutma aracı olarak halk uyarıldı! ANAP lideri Adana’da yaptığı konuşmada, bu seçimin öneminin, Türkiye’nin istikrarı olduğunu belirterek, tıpkı 1983’te Evren’in ifade ettiği gibi, halktan koalisyon sonucunun çıkmamasını istedi ve örnek verdiği gelişmiş ülkelerin hep aynı iktidarlar tarafından yönetildiğini söyledi.¹¹⁸⁰ Çankırı’daki konuşmasında da istikrar vurgusu yapan Özal, 1980 öncesine dönülmemesi için oyların bölünmemesini isteyerek¹¹⁸¹ özellikle sağdaki güçlü rakiplerine seçmenin teveccüh göstermemesini istedi. Ancak, DYP lideri Süleyman Demirel’in koalisyona girmeyeceğini söylemesi üzerine, “*Ne yapalım? Vazgeçmişse vazgeçmiştir. Kimseyle koalisyon yapan yok zaten. Bunu kim uyduruyor bilmiyorum. Bu sistemle bir parti iktidara gelir*”¹¹⁸² şeklinde konuştu. Özal bu son sözleriyle aslında, en güçlü aday olarak kendilerinin değişen seçim sisteminin de etkisiyle iktidarı yeniden elde edeceklerini bir şekilde ima etti, denilebilir.

¹¹⁷⁷ “Bu Millet Zengin”, **Hürriyet**, 4 Kasım 1987, s. 14.

¹¹⁷⁸ “Türkiye Kalkınmanın İplerini Yakaladı”, **Yeni İstanbul**, 13 Kasım 1987, s. 7.

¹¹⁷⁹ “Muhalefet Kaçtı, Biz Yakaladık”, **Milliyet**, 7 Kasım 1987, s. 12. Tabii bu haberin Milliyet’te yer alması da ilginçtir.

¹¹⁸⁰ “Bir Yanlışlık Yapıp Koalisyon Getirmeyin”, **Hürriyet**, 6 Kasım 1987, s. 13.

¹¹⁸¹ “Türkiye Kalkınmanın İplerini Yakaladı”, **Yeni İstanbul**, 13 Kasım 1987, s. 7.

¹¹⁸² “Bu Sistemde Tek Parti İktidar Olur”, **Yeni İstanbul**, 15 Kasım 1987, s. 7.

2. Seçim ve Sonuçlar

Yasağı kalkan siyasilere 12 Eylül sonrası isimlerin ilk seçim karşılaşması yoğun kampanya döneminin ardından 29 Kasım 1987’de gerçekleşti. Bu seçimin bir önceki (1983) seçimden farkı, seçim sistemindeki değişiklikle birlikte 450 milletvekilliğinin ortaya çıkmasıydı. Sonuçlar, Başbakan Turgut Özal’ın daha önce söylediği gibi, tek partiyi, ANAP’ı iktidara taşıdı. % 93,3 gibi yüksek bir katılımın gerçekleştiği seçimlerde, yüzde 10 barajını üç parti aşabildi. Buna göre, ANAP: % 36,29 (292 mv.), SHP: % 24,76 (99 mv.), DYP: % 19,16 (59 mv.) oy oranı ile Meclis’te sandalye kazandı.¹¹⁸³ Seçim sistemi, açıkça iktidar partisinin lehine işleyip bir “büyüteç” görevi görürken, muhalefet partileri için “*kantarın topu biraz kaçtı.*”¹¹⁸⁴ ANAP yüzde 64,9, SHP yüzde 22, DYP yüzde 13 temsil oranları elde ettiler.¹¹⁸⁵ Diğer yandan, solun iki partisi, DSP (% 8,52)¹¹⁸⁶ ve SHP’nin birleşmeyerek sol oyları bir sandıkta toplayamamaları ANAP’ın iktidarını perçinledi.¹¹⁸⁷

ANAP seçim sisteminin sağladığı avantajla, Meclis’te normalden 58 fazla milletvekilliği kazandı.¹¹⁸⁸ Aldığı % 36, 3 oy oranına karşın, Parlamento’daki çoğunluğun % 66’sını elde etti. Bir önceki dönemden 250 ismin 144’ü yeniden milletvekili oldu, böylece ANAP’lı milletvekillerinin % 58’i yeniden Meclise girdi. Sahip bulunduğu 250 milletvekilinden 182’si aday listesine alındı. Buna göre, aday listesinde yer alanların % 79’u milletvekilliğini kazandı.¹¹⁸⁹ Fakat bu seçim kanunu, bir partinin iktidarını sürdürebilmesi için “*kendi lehine*” düzenlemeler yapması anlayışını öne çıkarmıştır.¹¹⁹⁰

İlk sonuçlar gelmeye başladığında Özal kendinden emin bir ifadeyle, “*Rahat bir çoğunlukla iktidar olduğumuz belli oluyor... Halk istikrara oy verdi. Halk eski liderleri istemiyor. Benden başka alternatif yok*”¹¹⁹¹ diyerek kendine olan güvenini

¹¹⁸³ **Resmi Gazete**, 9 Aralık 1987, Sayı: 19659, ss. 3-4.

¹¹⁸⁴ “Kontrolsüz İstikrar”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Aralık 1987, s. 6.

¹¹⁸⁵ Barış Doster, **1980 Sonrası Girilen Genel Seçimlerde Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi’nin Aldıkları Oy Oranlarının Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul 1997, s. 60.

¹¹⁸⁶ **Resmi Gazete**, 9 Aralık 1987, Sayı: 19659, s. 3.

¹¹⁸⁷ Zariç, s. 73.

¹¹⁸⁸ Doster, s. 22.

¹¹⁸⁹ “Meclis’in Yüzde 60’ı Yenilendi”, **Milliyet**, 1 Aralık 1987, s. 6.

¹¹⁹⁰ Levent Köker, “Anavatan Partisi”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1257.

¹¹⁹¹ “Özal: Benden Başka Alternatif Yok”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Kasım 1987, s. 7.

ortaya koydu. DYP lideri Demirel ise, “*Böyle bir iktidarın muhafazası fevkalade güçtür*”¹¹⁹² değerlendirmesinde bulunarak, seçim sistemini eleştirdi. Sonuçlara göre partisi baraj altında kalan ve kendisi de milletvekili seçilemeyen DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, seçim sonuçlarını üzüntüyle karşıladığını ama yadırgamadığını ifade ederek, siyaseti bıraktığını açıkladı. MÇP lideri Alparslan Türkeş ise, bir anlamda gücün paylaşılması anlayışıyla, halkın Meclis’te daha fazla temsil edilebilmesi için ANAP’ın bir koalisyon yapması gerektiğini söyledi. RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan da tüm muhalefet partilerinin birleşerek ANAP’a karşı ortak tavır almaları gerektiğini dile getirdi.¹¹⁹³ Yani muhalefet, ANAP’ın rahat bırakılmaması yönünde hareket edilmesi gerektiği görüşünde birleşti. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise, sonuçları olumlu bulup seçmenin “*artık eskilere rağbet etmediğini*” ifade etti. Fakat burada asıl kastı RP ve bazı eski AP’li isimlerdir: “*(...)Adalet Partisi’nin kodamanlarından hiçbiri kazanamadı. Buna çok sevindim. Ecevit’in partisi DSP ile Erbakan’ın partisi RP, yüzde 10 barajı aşamadıklarından hiç milletvekili çıkaramadılar. Ecevit’e üzüldüm.*”¹¹⁹⁴

Sonuçların netleşmesinden sonra bir basın toplantısı düzenleyen Turgut Özal seçimi ve çıkan neticeyi değerlendirdi. Özellikle muhalefet partileri ile bir kısım basına eleştirilerde bulundu. Bazı köşe yazarlarını eleştirirken şu ifadeleri kullandı: “*Çok taraf tutmuş yazarlarımız dahi halkın bu güzel kararları karşısında üzülmeler. Kendilerini halktan büyük görmesinler. Biz de kendimizi büyük görmüyoruz. (...)Koalisyonun ucu gözükte diye yazarlar utandı, buraya gelemediler galiba.*” Özal’ın hedefindeki diğer bir kesim ise muhalefet partileriydi. Özellikle SHP ve DYP’ye eleştirilerde bulunan Başbakan şunları söyledi: “*Milletimiz ANAP’ı iktidar yapmıştır. SHP’ye, ‘Sen hele bir müddet daha muhalefette bulun’ demiştir. DYP’ye de, ‘Bakalım ana muhalefet partisi durumuna gelecek gücü gösterecek misin?’ demiştir. Onların da orada durması fevkalade zordur. Zaten bu seçim sistemi bizi 2,5 partiye götürmüştür. Sistem böyle kurulmuştur. Bütün gayretler boşunadır. Bu memleket eski liderlerin yasaklarını kaldırmıştır, onları önemli görevlerde görmek istemediği mesajını da açık bir şekilde vermiştir. Söylediklerine bakılırsa,*

¹¹⁹² “Adaletsiz Suçlaması”, **Hürriyet**, 30 Kasım 1987, s. 12. Demirel Başbakan olduktan sonra yaptığı bir açıklamada ise, ANAP’ın yasaklar referandumunda çıkan hayır oylarının tamamını alacağını düşünerek hareket ettiğini ancak, hesabın tutmadığını çünkü o oyların tamamının ANAP’lı seçmene ait olmadığını söyledi. Kurtul Altuğ, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s. 141.

¹¹⁹³ “Ünlü Liderler Baraj Kurbanı”, **Yeni İstanbul**, 1 Aralık 1987, s. 7.

¹¹⁹⁴ Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, s. 400.

ben seçim sonrasında kaçacaktım. Gerçi yarın (bugün) ABD'ye gideceğim ama bu, istedikleri nedenden olmayacak." Seçim sisteminin ANAP'ın lehine işlediği yönündeki tenkitlere de cevap veren Özal, amacın bu olduğunu belirterek, "Sistem böyle dizayn edilmişti zaten. SHP ya da DYP alsaydı bu oyu, ne yapalım"¹¹⁹⁵ diye konuşarak, bir anlamda malumu ilamda bulundu. Ancak Turgut Özal başka bir konuşmasında seçim sistemini eleştiren muhalefete tepki göstererek, kendileri için özel bir kanun çıkarmadıklarını söyledi: "(...)Üzüldüğüm bir şey var. Bir kısım muhalefetimiz, tabii 'Yenilen pehlivan güreşe doymazmış' derler, daha mağlubiyete uğrar uğramaz 'Seçimde şu kadar oy alıp bu kadar milletvekili çıkardılar' diye, bazı safsatalara yer vermeye başladılar. Sanki bu seçim kanunu bizim için dizayn edilmiş. 'Anavatan şu kadar oy alırsa, bu kadar milletvekili çıkarır', onlar bu kadar oy alırsa, bu kadar milletvekili çıkarmayacak diye, böyle bir şey yok. Onlar da bu kadar rey alsalardı, onlar da bu kadar milletvekili çıkarsalardı. Meseleye böyle bakmak lazım."¹¹⁹⁶ Fakat ANAP'lı isimlerin ve başta Turgut Özal'ın yasaklar referandumunun hemen ardından yapılan bu seçimde muhalefet partilerinin yüksek oy alamayacaklarını tahmin etmemeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, ANAP rakiplerini tam olarak "hazırlıksız" yakalayarak, iktidarını perçinledi.

Öte yandan Özal, SHP'nin reklam kampanyasına da göndermede bulunarak, "SHP'nin keyfine limon sıktık"¹¹⁹⁷ dedi. DYP'nin de misyonunun bittiğini iddia ederek, DYP'lilere çağrıda bulundu: "Gelmek isteyenler varsa kapımız açıktır, buyursunlar gelsinler"¹¹⁹⁸ Bu sözleriyle merkez sağı ANAP'ta toplanması çağrısı yaptı. Diğer yandan, seçimden partisi birinci olarak çıkan Turgut Özal, teşkilatlara bir genelge göndererek teşekkürlerini sundu:

"ANAP mayası tutmuştur. Kurulduğundan bugüne kadar, katıldığı seçimleri kazanan partimiz, 29 Kasım'da bir kere daha Türkiye'nin en büyük partisi olduğunu göstermiştir. Saflarınızı genişletiniz, bize güvenen aziz milletimizin itimadına layık olmak için çalışınız.

Seçimleri kaybeden diğer partilerle temas kurarak, onlara da partimiz saflarında yer açınız. Bugüne kadar olduğu gibi bugünden sonra da ANAP sevgiye, saygıya ve kardeşliğe büyük önem verecektir.

¹¹⁹⁵ "Seçim Sonuçlarını Değerlendiren Özal: DYP'nin Misyonu Bitti", **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1987, s. 13.

¹¹⁹⁶ "Özal: SHP Hırçın", **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1987, s. 8.

¹¹⁹⁷ "Özal: Gelene Kapımız Açık", **Tan**, 1 Aralık 1987, s. 3.

¹¹⁹⁸ "Özal, Demirel'i ANAP'a Davet Etti", **Yeni Asır**, 1 Aralık 1987, s. 6.

Kazanmaktan dolayı aşırı sevince kapılmayınız. Kaybettiğiniz için üzülmeyiniz. Bizim partimize aşırılıklar yakışmaz. Aziz milletimize hizmet ederek teşekkür ediniz. Teşekkür etmenin yolunu mutlaka bulunuz.”¹¹⁹⁹

Yayınlanan genelgede dikkati çeken husus, partililere “zafer sarhoşu” olmaktan kaçınmaları uyarısı yapılması ile birlikte, diğer partilere oy veren insanların kucaklanması gerektiğinin vurgulanmasıdır. Özal, 1983 yılındaki seçimlerden hemen sonra da partililere aşırı sevinç gösterisinde bulunmamaları uyarısında bulunmuştu. Gerçi orada daha çok askeri yönetimin tepkisinin çekilmemesine dikkat edilmişti.

Teşkilatlara teşekkür eden Turgut Özal bir teşekkürü de vatandaşa etti. Gazetelere verilen ilanda, kendilerine oy veren-vermeyen ayrımı yapılmadan edilen teşekkür metninde şu ifadeler kullanılmıştır:

“Benim Aziz Milletim!

Geçtiğimiz Pazar günü yapılan seçimlerde, partimize iktidar emanetini verdiniz.

Bizi hizmetinize layık gördünüz.

Her zaman olduğu gibi, şaşmayan sağduyunuzu yine gösterdiniz.

İtimat ve teveccühünüze layık olmak için, gecemizi gündüzümüze katarak çalışacağız.

Elbirliği ile çalışarak, inşallah ülkemizi modern, ileri ve güçlü bir ülke haline getireceğiz.

Türkiye’imiz, milletlerarasındaki medeniyet yarışında hak ettiği yere kavuşacaktır.

Sevgiye, karşılıklı saygıya ve kardeşliğe dayanan güçlü bir ülke olacağız.

Ancak yapabileceğini vaat eden, vadettiğini de mutlaka yapan bir anlayışla, ülkemiz çağ atlayacaktır.

Bu hedefe ulaşmak için, yolumuz uzun ve meşakkatlidir. Ancak, sonuç kesin, gelecek aydınlıktır.

Bize oy versin veya vermesin, bütün vatandaşlarımıza hizmet etmek vazifemizdir.

Hepinize teşekkür eder, sevgilerimi ve saygılarımı sunarım, benim aziz vatandaşlarım.

Turgut Özal

Anavatan Partisi Genel Başkanı”¹²⁰⁰

Seçim sonuçlarının değerlendirildiği bir yazıda, bu seçimde seçmenin bundan sonra iltifat göstermeyeceği konular ifade edildi:

a) Siyasi kavga ve kısır çekişme

b) Siyasi istikrarsızlık

c) Slogan particiliği

d) Doktriner partiler”

¹¹⁹⁹ “Genelge”, **Tan**, 4 Aralık 1987, s. 3.

¹²⁰⁰ “Benim Aziz Milletim”, **Tan**, 4 Aralık 1987, s. 7.

Ayrıca, sandıktan “*mantıklı dağılım*” çıktığı belirtilip Türk demokrasisinin Batı Avrupa demokrasi seviyesine doğru yol aldığı ifade edildi. Bununla birlikte, seçim sisteminin bundan sonraki süreçte tartışılacağı dile getirilerek, mükemmel bir seçim sisteminin olduğunun iddia edilemeyeceği belirtildi. Ama yarım milyon oy dahi alamayıp Meclis’e giremeyen doktriner partilerin de sistemi “*suçlamaya*” hakları olmadığı söylendi.¹²⁰¹ Yavuz Donat da yeni döneme ve sisteme dikkat çektiği yazısında, oyların yaklaşık beşte birinin boşa gittiğini, küçük partilerin sandıktan çıkamadığını ve en önemlisi de 1946’dan itibaren yapılan seçimlerde ilk kez yüzde 36 ile bir partinin iktidara geldiğini ifade etti. ANAP gözlemini aktardığı bölümde ise, iktidar partisinde 1983 ve 1984’teki seçimlere göre daha “*ölçülü*” bir sevinç olduğunu belirtti ve bunu iki nedene bağladı: Birincisi, SHP’nin limonlu kampanyasının iktidarın sınırlarını bozup moralleri bozması; ikincisi ise, yüzde 40’ın altında bir oy oranı elde edilmesidir.¹²⁰² Donat’ın bahsettiği işin psikolojik yönü önemlidir. Eğer ANAP seçim sisteminde “birinci olan partiye göre” bir düzenleme yapmasaydı, alınan oy oranı ANAP’ı iktidar yapmayabilirdi. Bu nedenle, yasaklı siyasilerin dönüşünün ilk ciddi tehdidini bu seçimde hisseden ANAP’ta, sistemin avantajıyla üstünlük sağlandı fakat kendinde görülen erime de hissedilmeye başlanmıştı. Diğer yandan, seçim sonuçlarını değerlendiren siyaset bilimci Nilüfer Göle ise, ANAP’ın kazanmasını üç etkene bağladı: devlet yönetiminde bürokratik anlayıştan teknokratik anlayışa geçilmesi, politik üsluptaki yumuşama ve merkezileşme ile sivil toplumda liberal ve muhafazakâr hareketlerin gelişmesi. Göle bu bağlamda, seçmenlerin sandıktaki mesajının “*12 Eylül öncesine hayırdan ziyade, kompleksiz Türkiye*” imajını tercih etmeleri olduğunu ifade etti. Bu kavramına, “*seçkin ve Batıcı yönelimlerden farklı şekilde ve pragmatik*” bir yaklaşımı ifade ettiğini açıkladı. Ayrıca, ANAP’ın “*Sağın partisi*” olduğunu dile getirdi.¹²⁰³ Fakat Göle, seçim galibiyetinde genel olarak ANAP’ın halka daha fazla dokunan yönüne vurgu yapsa da, aslında alınan neticenin açık bir şekilde seçim sisteminde yapılan düzenlemenin sonucu olduğu açıktır. Zaten daha sonra hem eğilimler arası mücadele hem de rakip partilerin halk nezdinde karşılık bulmaya başlamaları ANAP’ı çıktığı

¹²⁰¹ Başyazı, “Suç Sistemde Mi?”, **Yeni İstanbul**, 2 Aralık 1987, s. 1.

¹²⁰² Yavuz Donat, “Yeni Dönem”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Kasım 1987, s. 3.

¹²⁰³ “ANAP İktidarı Kompleksiz Türkiye’yi Temsil Ediyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Aralık 1987, s. 3.

zirveden indirmiş oldu. Dolayısıyla, bu birincilik bir yanıyla gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır.

Seçimlerden yaklaşık yedi ay sonra PİAR-SİAR tarafından Turgut Özal'a sunulan bir araştırmada ise, ANAP'ın tercih edilmesinde yeni bir parti olması, sağ-sol ayrımı yapılmamasının etkili olduğu belirtildi. Buna karşın, özellikle Anadolu'da yerel aday tercih edilmemesinden dolayı oy kaybı yaşandığı ifade edildi.¹²⁰⁴

a. İllere Göre ANAP'ın Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Sayıları

Bu seçimde, yukarıda da ifade edildiği gibi, 23 Mayıs 1987'deki değişikliğe göre, 1983'te olduğu gibi, yüzde 10'luk seçim barajı korundu. Diğer taraftan, "seçim çevreleri küçültülmüş ve bir ilde 6 milletvekili çıkarabilecek ilçeler bir araya toplanarak bir seçim çevresi haline getirildi."¹²⁰⁵ Böylece, belli bir seçim çevresindeki barajı geçemeyen bir parti, "o seçim çevresindeki bütün oylarını kaybetmiş ve oylar büyük partiler arasında nispi şekilde paylaşıldı."¹²⁰⁶

Üç siyasi partinin Meclis'e girdiği seçimlerde, ANAP'ın alfabetik sıraya göre illerde aldığı oy oranı ve çıkardığı milletvekili sayıları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. 1987 Erken Genel Seçim Sonuçları¹²⁰⁷

İl	Oy Oranı (%)	Toplam Milletvekili Sayısı	ANAP'ın Kazandığı Milletvekili Sayısı
Adana	33,9	14	7
Adıyaman	32,9	4	4
Afyon	37,4	6	4
Ağrı	36,7	4	4
Amasya	33,2	4	2
Ankara	39,6	26	16
Antalya	32,5	8	3
Artvin	28,9	3	1
Aydın	41,1	7	6
Balıkesir	37,7	8	6
Bilecik	40,6	2	1
Bingöl	28,4	3	1
Bitlis	43,8	3	3
Bolu	47,2	5	4
Burdur	41,3	3	3
Bursa	36,8	11	7
Çanakkale	40,5	4	4
Çankırı	44,0	3	3

¹²⁰⁴ Yavuz Donat, "Özal'a Rapor", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1988, s. 3.

¹²⁰⁵ Oktay Ekşi, "Sessiz İttifak", **Hürriyet**, 8 Temmuz 1987, s. 3.

¹²⁰⁶ Zürcher, s. 410.

¹²⁰⁷ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_parti_iller?p_secim_yili=1987&p_parti=1 **Resmi Gazete**, 9 Aralık 1987, Sayı: 19659, s. 7-60.

Çorum	39,0	6	4
Denizli	35,2	6	3
Diyarbakır	22,9	8	3
Edirne	26,1	4	2
Elazığ	23,6	5	2
Erzincan	39,6	3	2
Erzurum	40,9	7	6
Eskişehir	41,4	5	3
Gaziantep	36,4	8	6
Giresun	42,2	5	3
Gümüşhane	48,7	3	3
Hakkâri	36,0	2	1
Hatay	30,8	9	3
Mersin	36,0	9	5
Isparta	19,3	4	0
İstanbul	39,7	45	31
İzmir	35,8	19	8
K.Maraş	29,5	7	4
Kars	36,9	6	4
Kastamonu	37,0	4	4
Kayseri	44,7	8	8
Kırklareli	33,4	3	1
Kırşehir	41,4	3	3
Kocaeli	27,1	7	2
Konya	38,4	14	12
Kütahya	36,2	5	3
Malatya	58,6	6	5
Manisa	33,4	9	4
Mardin	27,8	6	3
Muğla	33,7	5	2
Muş	34,1	4	4
Nevşehir	33,2	3	1
Niğde	36,8	5	3
Ordu	39,8	7	7
Rize	31,0	4	4
Sakarya	34,6	6	4
Samsun	30,7	9	4
Şanlıurfa	36,0	7	7
Siirt	27,9	5	3
Sinop	30,1	3	1
Sivas	39,5	7	6
Tekirdağ	33,6	4	2
Tokat	34,1	6	4
Trabzon	36,8	7	6
Tunceli	19,1	2	0
Uşak	39,8	3	3
Van	25,4	5	5

Yozgat	45,1	5	5
Zonguldak	24,6	9	4
TOPLAM	100	450	292

Tablo 10: 1983 ve 1987 Genel Seçimlerinde İllere Göre ANAP Oy Oranlarının Karşılaştırması

İl	1983 Genel Seçimi Oy Oranı	1987 Genel Seçimi Oy Oranı
Adana	40,6	33,9
Adıyaman	37,6	32,9
Afyon	67,1	37,4
Ağrı	33,3	36,7
Amasya	49,8	33,2
Ankara	51,4	39,6
Antalya	50,8	32,5
Artvin	40,4	28,9
Aydın	40,2	41,1
Balıkesir	45,2	37,7
Bilecik	48,4	40,6
Bingöl	44,2	28,4
Bitlis	27,8	43,8
Bolu	56,0	47,2
Burdur	53,3	41,3
Bursa	47,4	36,8
Çanakkale	45,4	40,5
Çankırı	56,8	44,0
Çorum	44,8	39,0
Denizli	42,7	35,2
Diyarbakır	32,7	22,9
Edirne	37,4	26,1
Elazığ	58,6	23,6
Erzincan	49,1	39,6
Erzurum	58,8	40,9
Eskişehir	51,1	41,4

Gaziantep	41,7	36,4
Giresun	47,2	42,2
Gümüşhane	55,3	48,7
Hakkâri	16,1	36,0
Hatay	34,1	30,8
Isparta	66,2	19,3
İstanbul	45,5	39,7
İzmir	34,5	35,8
K.Maraş	48,7	29,5
Kars	24,7	36,9
Kastamonu	43,2	37,0
Kayseri	56,8	44,7
Kırklareli	36,0	33,4
Kırşehir	40,3	41,4
Kocaeli	43,9	27,1
Konya	56,6	38,4
Kütahya	57,4	36,2
Malatya	53,7	58,6
Manisa	42,9	33,4
Mardin	39,8	27,8
Mersin (İçel)	43,4	36,0
Muğla	37,5	33,7
Muş	45,8	34,1
Nevşehir	49,9	33,2
Niğde	44,3	36,8
Ordu	45,2	39,8
Rize	40,1	31,0
Sakarya	49,4	34,6
Samsun	46,3	30,7
Şanlıurfa	34,4	36,0
Siirt	34,2	27,9
Sinop	20,7	30,1
Sivas	46,4	39,5

Tekirdağ	39,5	33,6
Tokat	48,3	34,1
Trabzon	50,0	36,8
Tunceli	16,3	19,1
Uşak	41,3	39,8
Van	31,7	25,4
Yozgat	53,4	45,1
Zonguldak	36,9	24,6
TOPLAM	100	100

Tablo 10 incelendiğinde, ANAP'ın 56 ilde oylarının gerilediği görülmektedir. En çok gerileme, % 47 ile Süleyman Demirel'in memleketi Isparta'da yaşandı. Yüksek oranda gerilemenin yaşandığı diğer iller ise Afyon, Amasya, Antalya, Elazığ, Kocaeli, Kütahya, Bitlis ve Konya'dır. Üç büyük şehir arasında ise sadece Ankara'da % 11'lik bir gerileme görüldü. Buna karşın, oyların arttığı 11 il ise şunlardır: Ağrı, Aydın, Bitlis, Hakkâri, İstanbul, İzmir, Kars, Kırşehir, Sinop, Tunceli ve Şanlıurfa. En fazla oyda ise birincilik Özal'ın memleketi Malatya'ya aittir. Öte yandan, 104 seçim bölgesinin 31'inde tüm milletvekillikleri kazanıldı (tulum çıkarıldı). Bunlar, Ağrı, Adıyaman, Ankara 5. bölge, Aydın 2. bölge, Balıkesir 2. bölge, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Erzurum 2. bölge, Gaziantep 2. bölge, Gümüşhane, İçel 2. bölge, İstanbul 8. bölge, Kastamonu, Kayseri 1. bölge, Kayseri 2. bölge, Kırşehir, Konya 1. bölge, Konya 3. bölge, Muş, Ordu 1. bölge, Ordu 2. bölge, Rize, Sivas 1. bölge, Trabzon 1. bölge, Şanlıurfa 1. bölge, Şanlıurfa 2. bölge, Uşak, Van ve Yozgat'tır. Buna karşılık ANAP sadece DYP ve SHP'nin tulum çıkarmayı başardığı 4 seçim çevresinde Meclise milletvekili gönderemezken, geri kalan 100 seçim çevresinden ANAP'lı adaylar milletvekili seçildi.¹²⁰⁸ İktidar partisinin 67 ilin sadece 11'inde oylarını artırmasına karşın bir önceki genel seçime göre 81 milletvekili (211-292) fazla çıkarmış olması seçim sistemindeki adaletsizliği daha net göstermektedir. Dolayısıyla, ANAP dört yıl sonunda eriyen oylarını örtmek için seçim sisteminde yaptığı değişikliğin sonucunu aldı! Fakat bunun sürdürülebilir olmadığı önce 1989'daki yerel seçimlerde ardından da 1991'deki erken genel seçimde görülecekti.

¹²⁰⁸ "ANAP 56 İlde Geriledi", **Milliyet**, 1 Aralık 1987, s. 6.

Diğer taraftan, “ANAP’ın 30 ilde ülke ortalamasının üzerinde oy almasına rağmen, 1983’teki seçimlere göre iller bazındaki erimesi, özellikle milliyetçi-muhafazakâr seçmenlerin yoğun olduğu çevrelerde söz konusudur. Bu durum, partinin iktidar uygulamalarına yönelik tepkiden ziyade, İslamcı ve milliyetçi Sağın temsilcisi RP ve MÇP’nin seçime katılımıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca Balıkesir, Aydın, Manisa gibi 1980 öncesinde AP’nin kaleleri olan illerde ANAP oylarının rakibine göre daha yüksek olması, AP misyonuna ortak olmayı başardığı şeklinde yorumlanabilir.”¹²⁰⁹ ANAP’ın oy dağılımına bakıldığında ise, nüfusu 500 binin üzerindeki şehirlerin bir nevi partinin oy depoları olduğu görülmektedir (% 38,9). Öte yandan, tarım kentlerinde bir önceki seçimde aldığı yüksek oy oranlarının altında kaldığı görülmektedir (% 30,6). Bunda da Süleyman Demirel’li DYP’nin etkisi olduğu söylenebilir.¹²¹⁰

ANAP her ne kadar 1983’teki seçime göre milletvekilli sayısını artırsa da, genel tabloya bakıldığında, 1987’de merkez sağdaki otorite olma pozisyonunu kaybetmeye başladığı görülmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, başta Demirel’in liderliğindeki DYP’nin güçlenme eğilimi göstermesi ANAP’ı alternatifsiz olmaktan çıkarmaya başladı. Yani dört eğilim bir anlamda ait oldukları yuvalarına dönüşe geçti.¹²¹¹ ANAP İzmir eski milletvekili Süha Tanık da oy oranlarındaki düşüşün sebebinin, eski politikacıların yeniden siyaset sahnesine çıkması olduğunu belirtir.¹²¹² Tanık gibi, dönemin ANAP’lı Bornova Belediye Başkanı Cengiz Bulut da bu dönüşe dikkat çekmiş ama bir taraftan da seçmen üzerindeki Özal faktörünü vurgulamıştır: “ANAP’a geçici olarak gelen seçmen evine dönmeye başladı. Ama hemen seçim yapılıncaya ANAP kazandı. Halk ‘Özal’a yine evet dedi.”¹²¹³

Öte yandan, seçim sisteminin seçmeni büyük partilere yönelttiği görüşüne karşın, siyaset bilimci Üstün Ergüder, “seçmenin bunu çabuk algılayamayacağını; bir seçim sisteminin yerleşmesinin vakit aldığını” ifade etmektedir. Ergüder bununla birlikte, ANAP’ın başarısının asla küçümsenemeyeceğini belirterek, sağda birçok rakibin arasında ANAP’ın “resmen aslanın ağzından”, yüzde 36 gibi önemli bir oy

¹²⁰⁹ Tosun, s. 245.

¹²¹⁰ Tosun, ss. 260-261.

¹²¹¹ Ümit Cizre Sakallıoğlu, “1983-1994: Siyasal Parti Topografyası”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1250.

¹²¹² Süha Tanık ile 23 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1945).

¹²¹³ Cengiz Bulut ile 25 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1949).

oranı elde ettiğini söylemiştir.¹²¹⁴ Fakat Turgut Özal, erken genel seçimin tarihi konusunda yaşanan değişikliğin kendilerine olumsuz etki yaptığını belirterek, oluşan belirsizlikten dolayı yüzde 41-42 oy alabileceklerken yüzde 36 aldıklarını ifade etti.¹²¹⁵

Sonuçlarla yasaklar referandumu arasında bir bağ olup olmadığı da gündeme geldi. Zira bu referandumdan yaklaşık 2,5 ay sonra üstelik normal süresine daha bir yıl varken seçimlerin yapılması bu düşünceyi akla getirdi. Fakat Mehmet Keçeciler, yasaklar referandumunun neticesinin erken genel seçim sonucuna etki etmediği görüşündedir. Seçim kararının, siyasi yasakların kaldırılıp kaldırılmayacağı belli olmadan alındığını belirten Keçeciler, uluslararası kuruluşların, Avrupa Konseyi'nin Türkiye'deki siyasi yasaklar konusunda kendilerini sıkıştırdığını belirterek, "*Madem siyasi yasaklar için referanduma gidiyoruz, o zaman yeniden bir seçim yapalım ve onlara da şans verelim mantığı ile baktık*"¹²¹⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur. Fakat Keçeciler'in bu ifadeleri ancak ikincil bir etken olabilir. Çünkü Turgut Özal 1987 Haziran'ında yaptığı bir açıklamada erken seçim düşünmediklerini söylemişti, üstelik seçmenin böyle bir talebi olmadığını ifade ederek.¹²¹⁷ Dolayısıyla, her ne kadar referandum sonucu açıklanmadan erken seçim kararı alınsa da, esasında ANAP'ın referandum sonucunu öngörerek erken bir hamle yaptığı anlaşılmaktadır. Aslında bir nevi "halka rağmen" erken seçim kararı alındı. Diğer yandan, eğer gerçekten siyasi yasaklı isimlere "*şans verelim mantığı*" ile hareket edilseydi, seçimden çok önce seçim sisteminde muhalefet partilerinin aleyhine bir düzenleme yapılmazdı!

Seçim sonuçlarını değerlendiren akademisyenlerden İlhan Tekeli ile Gencay Şaylan ise, bir seçmen profili analizi yaptılar. Tekeli ve Şaylan, referandumdaki oy dağılımlarıyla seçimlerdeki dağılımın benzerlik gösterdiğini belirttiler. Bir de seçimle referandum arasındaki ters ilişkiye dikkat çekildi. Referandumda hayır oyunun fazla çıktığı yerlerde seçimde ANAP rakiplerine ciddi fark attı. Ayrıca, "*Ege ve Trakya gibi sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan bölgelerde, dış pazara açık bir politikaya sahip ANAP'ın üstünlük kuramamasının, buna karşın, görece daha kapalı bölgelerde başarı sağlamasının*" da dikkat çekici olduğu belirtildi. Bir

¹²¹⁴ **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla AjansAnkara, ss. 83-84.

¹²¹⁵ Mehmet Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul 1994, s. 102.

¹²¹⁶ Mehmet Keçeciler, **Merkez Siyasetin Perde Arkası**, Hayy Kitap, İstanbul 2014, ss. 108-109.

¹²¹⁷ "Vatandaş Özal Seçim İstemiyor", **Hürriyet**, 9 Haziran 1987, s. 14.

taraftan da ANAP'ın büyük şehirlerdeki hâkimiyeti sol partilere geçmeye başladı. Varılan diğer bir sonuç da, dini kesimlerin hâlâ ANAP'ı desteklemeleridir. Bunun en bariz örneklerinden birinin, buğdaya iyi fiyat verilmemesine rağmen İç Anadolu seçmeninin ANAP'a büyük destek vermesi olduğu söylendi. Ayrıca, limon kampanyasının SHP'ye ciddi bir oy olarak dönmediği de ifade edildi.¹²¹⁸

Diğer yandan, 1980'den sonra yeni bir seçmen kitlesinin ortaya çıkması, Akarcalı'ya göre bunların kendini ANAP'a daha yakın hissetmesi ve 1983'te kurulan MDP ve HP'nin yokluğunun yanı sıra, yine Akarcalı'nın ifadesiyle, ANAP karşısında yeni bir partinin olmaması da ANAP'ı yeniden tek başına iktidar yaptı.¹²¹⁹ Açıkçası, suni partiler olarak kurulan MDP ve HP'nin yokluğunun seçmen nezdinde bir boşluk oluşturduğunu söylemek yeterli bir argüman değildir. Zira bilhassa solda HP'nin yerini SHP olarak bu boşluğu doldurdu fakat yukarıda da ifade edildiği gibi, seçim sistemindeki adaletsizliğin diğer partilere etkisi çok fazla oldu!

3. II. Turgut Özal Hükümetin Kurulması

Partisi ikinci kez tek başına iktidar olan ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal 14 Aralık'ta istifasını Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e sundu, aynı gün yeni hükümeti kurmak için Evren tarafından tekrar görevlendirildi.¹²²⁰ 21 Aralık'ta kabineyi sunmak için Köşk'e çıkan Özal, Evren'le yaklaşık bir saat görüştüktan sonra yeni kabineyi açıkladı. 2. Özal hükümetinde, bir başbakan yardımcısı, 9 devlet bakanı, toplam 24 bakan yer aldı. Liberal ağırlıklı kabine şu isimlerden oluşmuştur:

- Başbakan: Turgut Özal
- Başbakan Yardımcısı: Kaya Erdem
- Devlet Bakanı: Kazım Oksay
- Devlet Bakanı: Abdullah Tenekeci
- Devlet Bakanı: Veysel Atasoy
- Devlet Bakanı: Ali Bozer
- Devlet Bakanı: Yusuf Bozkurt Özal
- Devlet Bakanı: Adnan Kahveci
- Devlet Bakanı: Mehmet Yazar
- Devlet Bakanı: Cemil Çiçek

¹²¹⁸ İlhan Tekeli-Gencay Şaylan, "Seçim Sonuçlarının Toplumsal Profili", **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1987, s. 7.

¹²¹⁹ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹²²⁰ **Resmi Gazete**, 15 Aralık 1987, Sayı: 19665, s. 1.

- Devlet Bakanı: Nihat Kitapçı
- Adalet Bakanı: Oltan Sungurlu
- Milli Savunma Bakanı: Ercan Vuralhan
- İçişleri Bakanı: Mustafa Kalemlı
- Dışişleri Bakanı: Mesut Yılmaz
- Maliye ve Gümrük Bakanı: Ahmet Kurtcebe Alptemoçin
- Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanı: Hasan Celal Güzel
- Bayındırlık ve İskân Bakanı: Safa Giray
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Bülent Akarcalı
- Ulaştırma Bakanı: Ekrem Pakdemirli
- Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanı: Hüsnü Doğan
- Çalışma Bakanı: İmren Aykut
- Sanayi Bakanı: Şükrü Yazar
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Fahrettin Kurt
- Kültür ve Turizm Bakanı: Mustafa Tınaz Titiz¹²²¹

9 bakanın kabine dışı kaldığı, 5 ismin yeni girdiği, 7 bakanın yerini koruduğu 2. Özal hükümetinde tek kadın bakan İmren Aykut idi. Şehir olarak İstanbul'dan 5, bölge olarak Karadeniz'den de 7 isim bakan oldu. Yeni kabinenin yaş ortalaması 48,4 olurken, en genç üye Adnan Kahveci (38), en yaşlı üye ise Ali Bozer (62) idi.¹²²²

4. TBMM Başkanı Seçimi

1983 yılında yapılan başkanlık seçiminde ANAP'ın adayı Necmettin Karaduman ile HP'nin adayı Cahit Karakaş yarışmış, seçimi Karaduman kazanmıştı. Karaduman 1987 yılına kadar bu görevde bulundu. Fakat 18. dönemde yapılacak seçimlerde Karaduman isminin yıprandığı gerekçesiyle aday gösterilmeyeceği ANAP kulislerinde konuşulmakta, hatta eski HDP Genel Başkanı ve ANAP Kayseri milletvekili Mehmet Yazar'ın bu makama düşünüldüğü haberleri çıkmaktaydı. Bir kısım ANAP'lının Yazar ismine, muhalefetteyken Turgut Özal'a karşı sert muhalefet yaptığı ve DYP'deki başkanlık seçimini kaybettiği için yıprandığı ve neticede oy kaybına sebep olacağı gerekçesiyle karşı çıktığı belirtildi. Fakat Mehmet Yazar'a

¹²²¹ **Resmi Gazete**, 21 Aralık 1987, Sayı: 19671, s. 1-4; "Liberal Ağırlıklı Hükümet", **Milliyet**, 22 Aralık 1987, s. 1.

¹²²² "Kabine Açıklandı", **Yeni İstanbul**, 22 Aralık 1987, s. 1-7.

destek olanlar ise, şu görüş etrafında birleşmişlerdi: “*Doğru Yol’un sahip çıkmadığı Yazar’a biz sahip çıktık ve ‘Bu makama aday gösteriyoruz’ demek, DYP kurmaylarını çok rahatsız edecektir. Bu, kamuoyunda ANAP’ın oy toplamasında da yardımcı olacaktır. Hem sonra Mehmet Yazar ismi DYP’lileri hırçınlaştıracak ve yanlış yapmalarına sebep olacaktır.*”¹²²³ Ancak Turgut Özal, ABD’de iken, “*Meclis Başkanı adayımız gene Necmettin Karaduman*”¹²²⁴ dedi. Bu arada, Meclis 14 Aralık’ta açıldı. TBMM Genel Kurulu 18. dönem milletvekillerinin yemin töreni için toplandı. En yaşlı üye sıfatıyla Kamil Tuğrul Coşkunoglu’nun başkanlık ettiği oturumda, Cumhurbaşkanı Evren’i ANAP’lı milletvekilleri alkışlarken, SHP ve DYP’li üyeler protesto ettiler.¹²²⁵ Evren’in ANAP’lılar tarafından alkışlanması da “sivil ve liberal” anlayışla askeri yönetimin gölgesinde kurulan ANAP’ın hâlâ asker bir cumhurbaşkanına teveccüh ettiğini göstermektedir.

Başbakan Özal yeni kabinesini açıkladıktan sonra, Meclis başkanı adaylarını kamuoyuyla paylaştı: Yıldırım Akbulut. Erzincan milletvekili olan Akbulut’u, Başbakan Özal ve 30 ANAP milletvekili önerdi. Bu 30 milletvekilinin adları şöyledir: Mustafa Taşar, Leyla Yeniay Köseoğlu, Veysel Atasoy, İlhan Aküzüm, İlker Tuncay, Safa Giray, Mustafa Kalemlı, Mükerrerem Taşcıoğlu, Halil Şıvgın, Burhan Kara, Metin Balıbey, Cemil Çiçek, Oltan Sungurlu, Alpaslan Pehlivanlı, Mahmut Karabulut, Mümtaz Güler, Rüştü Kazım Yücelen, Talat Zengin, Abdülkadir Aksu, Galip Demirel, Mehmet Akdemir, Ahmet Günebakan, Şener İşleten, Ertuğrul Ünlü, Murat Başesgioğlu, Hasan Tanrıöver, İsmail Ügdül, Nurhan Tekinel, Mehmet Ali Karadeniz ve Nevzat Durukan. Akbulut’un adaylık dilekçesini ANAP Genel Başkan Danışmanı Mustafa Taşar ile Gaziantep milletvekili Ahmet Günebakan, geçici Başkan Kamil Tuğrul Coşkunoglu’na verdi.¹²²⁶

Yıldırım Akbulut’un ismi açıklandıktan sonra ANAP’ta niçin Necmettin Karaduman’ın yeniden aday gösterilmediğiyle ilgili açıklamalar yapıldı. Ana sorunun Karaduman’ın birtakım eylem ve tutumlarından duyulan rahatsızlık olduğu ifade edildi. Örneğin, ismi açıklanmayan ANAP’lı bir yönetici şöyle konuştu: “*Necmettin Bey, icraatıyla zaman zaman sıkıntı yarattı. Çok beyefendi ve kıymetli bir insan. Ancak, uygulamaları zaman zaman grubumuzda tepki yarattı. Son olarak,*

¹²²³ “Yazar Şimdi Ne Yazar?”, **Tan**, 5 Aralık 1987, s. 5.

¹²²⁴ **Uncular**, s. 151.

¹²²⁵ “Meclis Olaylarla Açıldı”, **Milliyet**, 15 Aralık 1987, s. 7.

¹²²⁶ “TBMM Başkanlığı İçin Önerilen İsim Belli Oldu: Yıldırım Akbulut”, **Yeni İstanbul**, 23 Aralık 1987, s. 7.

vatandaşlıktan çıkarılan, Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine son dakikaya kadar devam eden komünist Behice Boran'ın cenazesinin TBMM'ye getirilerek burada da tören yapılmasına Sayın Başbakanın ve hiçbir yetkilinin bilgisi ve izni olmadan müsaade etmesi, bardağı taşıran son damla oldu. Bu yüzden, büyük tepki aldık. Üstelik Sayın Karaduman, bu hatasından sonra özür dileyen bir beyanatta bulunmadı. Siyaset bu tür hataları kaldırmaz. Ayrıca, seçim öncesinde bir grup listezede milletvekilinin Meclisi olağanüstü toplantıya çağırma girişimleri karşısında da fevkalade amatörce davranarak, partiyi ve Meclisi sıkıntıya düşürdü. Bu durumda, ANAP'ın temayülü İçişleri eski Bakanı Sayın Yıldırım Akbulut üzerinde yoğunlaştı.¹²²⁷ Bu açıklamanın benzerini Başbakan Özal da yaptı ve Karaduman'ın geçen yasama döneminde bazı hatalar yaptığını ve potlar kırdığını söyledi. Özal ayrıca, Akbulut'un ismini açıklarken niçin Necmettin Karaduman'ın tekrar aday gösterilmediğini şöyle izah etti: "Karaduman'a Adalet Bakanlığı'nı teklif ettim. Kendisi bu dönemde mebus olarak kalmayı arzu ediyor. Bizim adayımız Yıldırım Akbulut'tur."¹²²⁸ Karaduman ise yaptığı açıklamada, "ANAP yönetiminin beni aday göstermek istemediği temayülü ortaya çıkınca, hükümette de görev almanın uygun olmayacağını düşündüm" dedi. Ayrıca, kendisi hakkındaki parti içi eleştirilerden de etkilendiğini söyleyen Karaduman, "Şu halde ben bir süre Meclis Başkanlığı'nda görev üstlenmemeliyim"¹²²⁹ şeklinde konuştu. Siyasi Partiler Kanunu'na göre, üyesi olduğu partinin Meclis çalışmalarında bulunamayan Meclis Başkanı'nın (madde 24)¹²³⁰ birtakım faaliyetlerinin ANAP'lıları rahatsız etmesinden dolayı yeniden adaylığına karşı çıkılması, önceliğin Meclis'in değil, iktidarın çıkarları olduğunu göstermektedir. Bu da, ANAP'ın "biat kültürüne" verdiği önemin sonucudur.

Bu arada, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü kendilerinin bir aday göstermeyeceğini, bunun sebebinin de, Meclis'te çoğunluğa sahip partinin dışında başka bir partinin aday göstermediğini, dolayısıyla kendilerinin de bu teamüle uygun hareket edeceklerini ifade etti. Amaçlarının da kavga etmek değil, barışı korumak olduğunu belirtti.¹²³¹ Aynı yöndeki tutumu 1983 yılındaki seçimde MDP de göstermişti.

¹²²⁷ "Meclis Başkanı Adayı: Akbulut", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Aralık 1987, s. 6.

¹²²⁸ "Akbulut Meclis Başkanı Adayı", **Milliyet**, 22 Aralık 1987, s. 10.

¹²²⁹ "ANAP'ta Karaduman Burukluğu", **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1987, s. 8.

¹²³⁰ **Resmi Gazete**, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027, s. 8.

¹²³¹ "İnönü, Meclis Başkanlığı İçin Aday Göstermedi", **Tan**, 24 Aralık 1987, s. 3.

24 Aralık'ta yapılan seçimde, ANAP'ın adayı Yıldırım Akbulut'un dışında başka bir aday çıkmadı ve Akbulut ilk turda 227 oy alırken, 162 oy boş çıkmış, 6 oy da geçersiz sayıldı. İkinci turda, Akbulut'un oyu 285'e çıktı ancak bu turda gerekli olan 300 oy şartı sağlanamadığı için üçüncü tura geçildi ve salt çoğunluğun arandığı son turda Erzincan milletvekili Yıldırım Akbulut 281 oyla TBMM'nin 15. başkanı seçildi.¹²³² Akbulut yaptığı konuşmada, önce milletvekillerine teşekkür etti ve daha sonra da, kendisine tevdi edilen bu görevi tarafsızlıkla ve Anayasa'ya uygun şekilde yapacağını söyledi.¹²³³

B. Ercan Vuralhan Olayı

1987 yılının Aralık ayında Cumhuriyet gazetesinden Uğur Mumcu'nun köşesinden kamuoyunun gündemine taşıdığı bir konu bir anda basında geniş yankı buldu. Konunun odağındaki isim Milli Savunma Bakanı Ercan Vuralhan'dı.¹²³⁴ Vuralhan Dışişleri Bakanlığı'nda görevli olduğu dönemde, "*güvenlik araçları alımı sırasında yolsuzluk ve usulsüzlük yapmakla suçlandı.*"¹²³⁵ Bakanlık personeli için alınan zırhlı araçlar ve çelik yeleklerin bir suiistimal nedeniyle kurşun geçirdiği iddia edildi.¹²³⁶

Mumcu yazısında, Amerikan Safeguard Security Services, Inc. adlı şirketin güvenli olup olmadığını sorarak, "*Güvenlik araç ve gereçleri acaba bu şirketten mi alınmıştır?*" diye sordu. Kendisinde olan bilgi ve belgelerde bu şirket hakkında, Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nde hukuk danışmanlığı yapan W. Beasley'in 2 Temmuz 1982 tarihli raporunda olumsuz görüş bildirildiğini ifade etmiştir. O dönem Dışişleri Bakanlığı'nda görevli olan Ercan Vuralhan'ın bu raporu okumuş olduğunu söyleyen Mumcu, "*Çünkü bu raporun bakanlığa gönderildiğini biliyoruz*" diyerek, erken genel seçimde milletvekili seçilen Vuralhan'ın bu konuya mazbatasını almadan önce cevap vermesini beklediğini ifade etti.¹²³⁷ Vuralhan hakkındaki diğer iddialar da şöyledir:

¹²³² "Akbulut Başkan", **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1987, s. 8; "Akbulut Başkan", **Milliyet**, 25 Aralık 1987, s. 1.

¹²³³ "Akbulut Meclis Başkanı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Aralık 1987, s. 7.

¹²³⁴ Mehmet Ercan Vuralhan, 1987 yılında ANAP'tan milletvekili seçilmeden önce, Dışişleri Bakanlığı'nda İdarî İşler Genel Müdürlüğü Daire Başkanlığı ve Genel Müdür Yardımcılığı ile Riyad Büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. **TBMM Albümü 1920-2010, 3. Cilt 1983-2010**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 1183. Vuralhan, uğradığı saldırı sonucu 18 Nisan 2018 tarihinde hayatını kaybetti.

¹²³⁵ Uncular, ss. 154-155.

¹²³⁶ Ayla Selışık Tamar, "Vuralhan Sorunu", **Yeni Asır**, 11 Ocak 1988, s. 4.

¹²³⁷ Uğur Mumcu, "Vuralhan...", **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1987, s. 11.

- “Araçların, Bonn Büyükelçiliği İdari memuru olarak görev yaptıktan sonra emekli olan Osman Öznur’un iki oğlundan birinin çalıştığı Schuca Şirketi’nden alındığı ve ilk temasların da Osman Öznur aracılığıyla sağlanması, şirketin Duesseldorf’ta 31 Aralık 1982’de 50 bin mark sermayeyle kurulması.
- Ercan Vuralhan’ın seçim kampanyası döneminde Ankara Oteli’nde kaldığı bir aylık sürenin faturasının Soytaş Şirketi tarafından ödenmesi.”¹²³⁸

Uğur Mumcu’nun gündeme getirdiği iddialar üzerine SHP iki milletvekilini konuyu araştırmakla görevlendirdi. Balıkesir milletvekili Önder Kırılı ve Eskişehir milletvekili Cevdet Selvi’nin bilgi ve belge toplamak için Ankara dışındaki kişilerle de görüşeceği belirtildi.¹²³⁹ Diğer yandan, büyükelçiliklere alınan zırhlı araçlarla ilgili basın mensuplarına ise prensip olarak konuşmayacağını ifade eden Vuralhan, istifa etmeyeceğini söyledi.¹²⁴⁰ Ancak bu açıklamadan kısa bir süre sonra TBMM’de yaptığı gündem dışı konuşmada iddiaları yanıtladı. Bir süre sessiz kalmasını, iddiaların devlet görevlilerinin güvenliğini ilgilendiren çok hassas ve mahrem konular olmasına bağladı. Ayrıca, iddia sahiplerini ihanetle suçladı: “Konuya ilişkin sorumsuz beyanatlarda bulunanlar, Ermeni teröristlere kasten olmasa bile adeta yol gösterircesine, halen kullanılmakta olan koruma araç ve gereçlerine birtakım sözde zafiyetler izafe etmeye kalkışmışlardır.” İsim vermeden konuyu gündeme taşıyan Uğur Mumcu’ya da eleştirilerde bulunan Vuralhan, “Sırf muhalefet yapmak uğruna devletin üstün menfaatleri göz ardı edilebiliyorsa, herhalde bunun da bir cezası olmalıdır”¹²⁴¹ şeklinde konuştu. Bir süre sonra da Uğur Mumcu ile Cumhuriyet gazetesi Yazı İşleri Müdürü Okay Gönensin ve Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. hakkında 100 milyon liralık tazminat davası açtı.¹²⁴² Fakat Vuralhan’ın açıklamalarına muhalefet kanadından tepkiler geldi. SHP lideri Erdal İnönü düzenlediği basın toplantısında, Vuralhan hakkında Meclis araştırması isteyeceklerini söyledi: “Milli Savunma Bakanlığı görevleri Allah korusun, hayatımızla ilgilidir. Bu görevler yanlış yapıldığında hayatımızı kaybetmek üzereyken ispat edecek halimiz yoktur. Kusura bakmasınlar bunları sormaya devam edeceğiz. Cevap vermezlerse, görev yapmaya ehil olmadıklarını söylemeye devam edeceğiz. Kimse alınmasın, herkes kendi görevini yapsın. Ancak, bakanın açıklaması benim söylediklerimin yanlış olduğunu ifade etmiyor.” DYP Genel Başkan

¹²³⁸ “Vuralhan Gidici Mi?”, **Milliyet**, 15 Ocak 1988, s. 7.

¹²³⁹ “SHP, Vuralhan’ı Yakın Takibe Alıyor”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1987, s. 1-12.

¹²⁴⁰ “Ercan Vuralhan: İstifa Etmeyeceğim”, **Yeni Asır**, 9 Ocak 1988, s. 5.

¹²⁴¹ “Vuralhan Karşı Saldırıya Geçti”, **Yeni Asır**, 14 Ocak 1988, s. 5.

¹²⁴² “Vuralhan, 100 Milyonluk Tazminat Davası Açtı”, **Yeni Asır**, 23 Ocak 1988, s. 10.

Yardımcısı Mehmet Gölhan da, Vuralhan'ın bazı basın mensuplarıyla muhalefet milletvekillerine “çamur attığını” ileri sürdü. Gelen tepkiler üzerine yazılı bir açıklama yapan Milli Savunma Bakanı, (Ermeni teröristlerle ilgili konuda) yanlış anlaşıldığını ifade ederek, herhangi bir milletvekilinin adını vermeyerek genel bir atıfta bulunduğunu belirtti.¹²⁴³ Erdal İnönü ise bir süre sonra Vuralhan'ı istifaya davet etti.¹²⁴⁴ Bir başka ifadeyle, muhalefet Milli Savunma Bakanı'nın siyasete girmeden önceki görevi üzerinden hükümete yüklendi.

Öte yandan, konuyla ilgili açıklama yapan Başbakan Özal, bakanının istifasının söz konusu olmadığını söyledi. Vuralhan hakkında elinde bilgi ve belge olanları onları açıklamaya davet eden Özal, gerçek dışı haberlerin böyle oluştuğunu ifade ederek,¹²⁴⁵ bakanına sahip çıktı. Bunun üzerine Uğur Mumcu da elindeki belgeleri Cumhurbaşkanı Evren'e verdi, Evren de Özal'a ilettili. Bu kez, bunun üzerine konuyla ilgili bir açıklama yapan Başbakan, belgelerde ciddi bulgulara rastlamadığını ancak, yetkili mercilere inceleteceğini dile getirdi.¹²⁴⁶

Başbakan Özal'ın bu açıklaması da muhalefetin konuyu gündemden düşürmesine yetmedi. DYP ve SHP Ercan Vuralhan hakkında 30 Ocak'ta ayrı ayrı TBMM'ye gensoru önermeleri verdi.¹²⁴⁷ DYP önergesinde, konunun kamuoyunda rahatsızlık uyandırdığı belirtilerek, “Sayın Bakan'ın göreve devam etmesi ile ileride milli çıkarlarımızı zedeleyici birtakım tartışmaların başlayabileceğinin ciddi endişesini taşımaktayız” denirken, SHP önergesinde ise, Vuralhan'ın kendisiyle ilgili iddialara yanıt vermektan kaçındığı, kendisine açıklama fırsatı verildiği halde bunları yanıtlamadığı ifade edildi.¹²⁴⁸

Muhalefet kanadının üzerine gittiği olaya ANAP grubu da kayıtsız kalmadı ve ANAP Meclis Grup toplantısında Milli Savunma Bakanı'na bazı sorular yöneltildi. Sorulara cevap veren Vuralhan'ın anlattıklarını Mükerrerem Taşçıoğlu tatmin edici bulurken, Halil Şıvgın ise kafa karıştırıcı hususlar olduğunu ve bunların aydınlatılması gerektiğini söyledi. Malatya milletvekili Talat Zengin de, konunun

¹²⁴³ “Vuralhan Tartışması Büyüyor”, **Günaydın**, 15 Ocak 1988, s. 5.

¹²⁴⁴ “SHP Lideri, Vuralhan'ın İstifasını İstedi”, **Günaydın**, 26 Ocak 1988, s. 5.

¹²⁴⁵ “Vuralhan Karşı Saldırıya Geçti”, **Yeni Asır**, 14 Ocak 1988, s. 5.

¹²⁴⁶ “Evren, Vuralhan'la İlgili Belgeleri Özal'a Verdi”, **Yeni Asır**, 16 Ocak 1988, s. 5.

¹²⁴⁷ “Muhalefetten Vuralhan'a Gensoru Hücumu”, **Günaydın**, 31 Ocak 1988, s. 5.

¹²⁴⁸ “DYP ve SHP Gensoru Önergesi Verdi”, **Milliyet**, 31 Ocak 1988, s. 14.

kangrene dönüşmeden sonuçlandırılmasını istedi.¹²⁴⁹ Yani ANAP, bakanına kayıtsız sahip çıkmazken, olayın netliğe kavuşturulması yönünde bir tutum takındı.¹²⁵⁰

Öte yandan, DYP ve SHP'nin verdiği gensoru önergeleri 11 Şubat'ta TBMM Genel Kurulunda görüşüldü. Ercan Vuralhan'ı, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz savundu. Dört saat süren görüşmeler neticesinde, gensoru önergeleri ANAP'lı milletvekillerinin oyları ile reddedildi.¹²⁵¹ Mesut Yılmaz yaptığı konuşmada, bu gensoru önergesinin konusunun Milli Savunma Bakanı Ercan Vuralhan değil, Dışişleri Bakanlığı eski memuru Ercan Vuralhan olduğunu ifade ederek konuşmasına başladı. Yılmaz'ın altını çizdiği husus ise Meclis'in, bir memuru veya sıradan vatandaşı denetleyemeyeceğini ancak o memurun bağlı olduğu bakanı denetleyebileceğidir. Yılmaz sözlerini şöyle sürdürdü: *“O memur hakkında idari soruşturma yapılır; bu, yürütmenin işidir. İşte, bunları birbirine karıştırdığımız zaman, Anayasamızın¹²⁵² temel esprisi olan kuvvetler ayrılığını ihlal etmiş oluruz. Şimdi, gündemde yer alan gensoru önergelerinin, Türk anayasa hukukunun açık seçik kuralları içerisinde kabul edilebilir hatta tartışılabilir bir konusu mevcut değildir. Bu önergeler, Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın icraatına, yani görevleriyle ilgili hususlara değil, o tarihte hiçbir siyasi sıfatı bulunmayan bir devlet memurunun eylemlerine ilişkindir.”*

Yılmaz daha sonra, tüm kamu kuruluşları gibi, Bakanlığı'nın bütün hesaplarının da TBMM adına Sayıştay'ın denetimine tabi olduğunu, Sayıştay Başkanlığı'na yapılan denetimler sonucunda, 1985 yılı sonuna kadar bu konuda yapılan harcamaların belgelere dayandığını ve kayıtlarda herhangi bir usulsüzlük bulunmadığını izah etti. Yılmaz'ın, Ercan Vuralhan hakkında savunma yapmasına tepki gösteren muhalefet milletvekilleri salonu terk etti.¹²⁵³ Ardından Milli Savunma Bakanı kürsüye geldi. Fakat bu sırada, ANAP sıralarından sürpriz bir tepki gelerek *“teşrif ettiler”* sesleri yükseldi. Hakkındaki iddiaları kabul etmeyen Vuralhan, herhangi bir alımda aracılık yapmadığını, bir menfaat elde etmediğini söyledi ve *“Bunun aksini ispatlayanın da alnını karışlarım”¹²⁵⁴* çıkışında bulundu. Bu konuşmanın ardından, gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı oylamasına

¹²⁴⁹ “Vuralhan'a ANAP Sorgusu”, **Yeni Asır**, 3 Şubat 1988, s. 5.

¹²⁵⁰ Fakat yaklaşık bir hafta sonra Meclis'te yapılan gensoru görüşmelerinin reddedilmesi iktidarın bakanını her şeye rağmen koruduğunu göstermektedir.

¹²⁵¹ “Vuralhan'a ANAP Güveni”, **Milliyet**, 12 Şubat 1988, s. 13.

¹²⁵² **TBMM 18. Dönem, 2. Cilt, 21. Birleşim, Oturum: 1**, 11.2.1988, ss. 359-361.

¹²⁵³ “Vuralhan Önergesine Red”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 12 Şubat 1988, s. 7.

¹²⁵⁴ **TBMM 18. Dönem, 2. Cilt, 21. Birleşim, Oturum: 1**, 11.2.1988, ss. 363, 370.

geçildi. Bu esnada, SHP’li milletvekilleri salona gelirken, DYP’li milletvekilleri salona girmedi. Yukarıda da belirtildiği gibi, gensoru önergesi ANAP’lıların oylarıyla reddedildi.¹²⁵⁵

Bu gensorunun reddinden aylar sonra konuyla ilgili bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, zırhlı araç alımında usulsüzlük yapıldığını ve yeni bir soruşturmanın açıldığını ifade etti. Satın alma komisyonlarının bazı hallerde hiç oluşturulmadığını, bu komisyonlarda teknik eleman bulunmadığını belirten Yılmaz, heyet raporu üzerine iki inceleme kurulu oluşturulacağını beyan etti. Kendisine 25 ve 29 Ağustos’ta sunulan ve 500 sayfayı bulan raporları incelediğini, içeriği hakkında bilgi vermeyeceğini ancak, raporun vardığı sonucu söyleyeceğini ifade eden etti: *“Bu raporda herhangi bir kişi hakkında yolsuzluk yaptığı, menfaat ve çıkar sağladığına dair bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak, yapılan işlemlerde usulsüzlük tespit edilmiştir. Bu usulsüzlüklerin yasal takibat gerektirdiği sonucuna varılmıştır. Örneğin, satın alma komisyonları bazı hallerde hiç oluşturulmamış, bazı hallerde bu komisyonlarda teknik eleman bulunmamıştır. Bazı hallerde Maliye Bakanlığının vizesi olmadığı, bazılarında ise makam onayı bulunmadığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, mevzuata çeşitli yönlerden aykırılıklar tespit edilmiştir. Bu usulsüzlükler sonucunda, herhangi bir kişinin menfaat ve çıkar sağladığı tespit edilmemiştir. Ancak, halen bakanlık mensubu olmayan bir kişiye isnat edilen yolsuzluk iddiaları doğrulanmamıştır.”* Bu açıklamaya iktidar ve muhalefet kanadından farklı yaklaşımlar geldi. SHP’li Fikri Sağlar’ın bu soruşturma kapsamında Ercan Vuralhan’ın olup olmadığını sorması üzerine Mesut Yılmaz da, *“Gayet tabii, gayet tabii”*¹²⁵⁶ dedi. Turgut Özal ise, bir kez daha ortada ciddi bir durum olmadığını düşündüğünü belirtirken, Erdal İnönü, Milli Savunma Bakanı’nı tekrar istifaya çağırdı. Ancak, Vuralhan da bir kez daha istifa etmesini gerektirecek bir durum olmadığını söyledi.¹²⁵⁷ En ilginç çıkışı ise ANAP’lı Eyüp Âşık yaptı. Âşık, Bakan’ın durumunun Silahlı Kuvvetleri zor durumda bıraktığını ifade ederek, Vuralhan’ın Haziran ayında yapılan kabine değişikliğinde değiştirilmesi gerektiğini, fakat asıl fırsatın kaçırıldığını söyledi.¹²⁵⁸ Bu açıklama da, ANAP’taki rahatsızlığı bir kez daha göstermektedir.

¹²⁵⁵ “Vuralhan’a ANAP Güveni”, **Milliyet**, 12 Şubat 1988, s. 13; “Vuralhan Kurtuldu”, **Yeni Asır**, 12 Şubat 1988, s. 6.

¹²⁵⁶ “Yeni Soruşturma”, **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1988, s. 8.

¹²⁵⁷ “Vuralhan’a İstifa Çağırısı” **Milliyet**, 16 Kasım.1988, s. 8.

¹²⁵⁸ “Vuralhan’a ANAP’tan Sert Çıkış”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım.1988, s. 1.

Neticede Vuralhan olayı, İsmail Özdağlar hadisesinden sonra ANAP içinde ses getiren ikinci büyük yolsuzluk iddiası idi. Özdağlar'da ANAP, bakanına bizzat Başbakan'ın talimatıyla Yüce Divan yolunu açarken, burada gensorunun reddi yönünde tavır takındı. Fakat süreç içinde bizzat ANAP'lıların duydukları rahatsızlık aslında üst yönetimle aynı düşünmediklerini ortaya koymaktadır. Gensoru yolunun kapatılması ANAP'ın şeffaf bir süreç izlemediğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, üç yıl önce İsmail Özdağlar'ın yargılanması yolunun açılması pekâlâ bu noktada parti içi bir hesaplaşma olarak da görülebilir.

C. ANAP II. Olağan Kongresi (1988)

1. Kongre Öncesi Gelişmeler

Erken genel seçimin hemen ardından ANAP içinde büyük kongre hareketliliği yaşanmaya başladı. Farklı eğilimlerin birbirleriyle, “*kabinedeki hoşnutsuzluklar çerçevesinde birleştiği*”¹²⁵⁹ bir durum mevcuttu. Fakat Araştırma, Planlama ve Politika Belirlemeden Sorumlu Başkan Yardımcısı Güneş Taner, ANAP'ta herhangi bir hizipleşmenin olmadığını ifade etti. Liberallerle Hareketçilerin ittifak yapıp yapmadığı yönündeki bir soruya ise, ittifakın bir dış güce karşı yapılacağını söyleyerek, “*Bizim partimizde hiziplere yer yoktur. Başkanlık Divanında da hizip meselesi yoktur*”¹²⁶⁰ şeklinde yanıt verdi.

ANAP kulislerinde konuşulan bu siyasi hareketliliğin yanı sıra bir taraftan da, kongre hazırlıkları 1988 Ocak ayı ile birlikte yoğunlaşmaya başladı. 16 ilin kongre tarihi belirlendi: Çankırı 17 Ocak, Edirne 24 Ocak, Eskişehir 24 Ocak, Kocaeli 24 Ocak, Burdur 31 Ocak, Kütahya 31 Ocak, Niğde 31 Ocak, Trabzon 31 Ocak, Muğla 6 Şubat, Sakarya 6 Şubat Ağrı 7 Şubat, Balıkesir 7 Şubat, Bolu 7 Şubat, Hatay 7 Şubat, Nevşehir 21 Şubat ve Bitlis 27 Şubat.

29 Kasım 1987'deki genel seçim sonuçlarına göre oluşturulan delege sayısı, o ilin çıkardığı milletvekili sayısı ile orantılı olarak, toplamda 900'dür. Milletvekili çıkarılmayan Isparta ve Tunceli için de birer milletvekili çıkarılmış gibi hesap yapıldı. Buna göre illerin delege sayısı şöyledir:

Tablo 11: İllere Göre ANAP Delege Sayıları¹²⁶¹

İller	Delege Sayısı	İller	Delege Sayısı
-------	---------------	-------	---------------

¹²⁵⁹ “ANAP'ta Kongre Yarışı Başladı”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1987, s. 1.

¹²⁶⁰ “ANAP'ta Hizip Meselesi Yoktur”, **Yeni Asır**, 6 Ocak 1988, s. 6.

¹²⁶¹ “ANAP'ta Kongre Hazırlığı Yoğunlaştı”, **Yeni Asır**, 11 Ocak 1988, s. 6.

Adana	22	Adıyaman	12
Afyon	12	Ağrı	12
Amasya	6	Ankara	50
Bitlis	9	Bolu	12
Burdur	9	Bursa	22
Çanakkale	12	Çankırı	9
Çorum	12	Denizli	9
Diyarbakır	9	Edirne	6
Elazığ	6	Erzincan	6
Erzurum	19	Eskişehir	9
Gaziantep	19	Giresun	9
Gümüşhane	9	Hakkâri	3
Hatay	9	Isparta	9
İçel	15	İstanbul	96
İzmir	25	K.Maraş	12
Kars	12	Kastamonu	12
Kayseri	25	Kırklareli	3
Kırşehir	9	Kocaeli	6
Konya	38	Kütahya	9
Malatya	15	Manisa	12
Mardin	9	Muğla	6
Muş	12	Nevşehir	3
Niğde	9	Ordu	22
Rize	12	Sakarya	12
Samsun	12	Siirt	9
Sinop	3	Sivas	19
Şanlıurfa	22	Tekirdağ	6
Tokat	12	Trabzon	19
Tunceli	3	Uşak	9
Van	15	Yozgat	15
Zonguldak	12		

Ayrıca, ANAP milletvekilleri ile parti kurucuları da kongrenin doğal üyesidirler.¹²⁶² Toplamda 1202 delegenin katılımı hesaplandı.¹²⁶³

Normal şartlarda Nisan ayında yapılması gereken kongrenin, bu ayda TBMM’de bütçe görüşmelerinin yapılacak olmasından dolayı, ikisinin bir arada götürülmesinin zor olacağı düşüncesiyle Haziran ayına erteleme eğilimi doğdu.¹²⁶⁴

ANAP Genel Başkan Yardımcısı Eyüp Âşık da 18 Şubat’ta yaptığı açıklamada, o güne kadar kongre için tarih alan 49 ilden 21’inde kongrelerin tamamlandığını, bütün il kongrelerinin de Mart sonuna kadar yapılacağını söyledi.¹²⁶⁵ Turgut Özal ise, büyük kongrenin 18-19 Haziran 1988 tarihlerinde gerçekleştirileceğini duyurdu.¹²⁶⁶

Diğer taraftan, Turgut Özal’ın tek aday olduğu kongreden bir gün önce, Özal’ın listesine karşı “*anahtar listeler*” hazırlandığı söylentileri gündeme geldi. Bazı milletvekilleri ile Yıldırım Akbulut, “*Özal’ın il başkanlarıyla birlikte hazırladığı bir liste varken, yeni bir liste çıkması tümüyle Özal’a karşı bir hareket olur*”¹²⁶⁷ görüşünde birleşti. Fakat bazı ANAP’lılar Turgut Özal’ın hazırlayacağı listenin delinmeyeceğini, Özal’ın denge sağlayıcı bir liste hazırlayacağını söyledi.¹²⁶⁸ Mehmet Keçeciler ise, Turgut Özal’a delegelerin oylarının belirleyici olması gerektiğini söyledi: “*Siz tek başınıza bir liste çıkarın yine. Ama 60 kişi çıkarın. 60. ile 1.nin farkı olmasın. 1. ile 60. arasında tercih hakkı delegeye ait. Sizin listenize dışarıdan başka kim aday olursa olsun bu listeyi delemeyecek. Öbür türlü demokrasiye aykırı. Asıllı-yedekli liste çıkaramazsınız. İstediginizi baş tarafa yazın ama delege istemezse aşağı indirir.*”¹²⁶⁹ Kongreden birlik ve bütünlük içinde çıkacaklarını da belirten Keçeciler, “*Partide herkes halka hizmet için göreve talip oluyor, bu ise dışarıya bölünmüşlük gibi gösteriliyor, oysa öyle bir şey yok. Ne Kutsal İttifak diye bir ittifak var ne de başka gruplar... (...)Partide herkes ANAP için çalışıyor*”¹²⁷⁰ diyerek eğilimler arası bir mücadelenin söz konusu olmadığını ifade etti. Fakat yaşananlar bunun aksi yönde olduğunu gösterdi.

Diğer yandan, Mehmet Keçeciler bir taraftan birlik ve bütünlük mesajı verirken, İstanbul milletvekili Hilmi Özen ise, bu kongrenin “*ANAP içindeki sessiz*

¹²⁶² “ANAP’ta Kongre Hazırlığı Yoğunlaştı”, **Yeni Asır**, 11 Ocak 1988, s. 6.

¹²⁶³ “ANAP, Büyük Kongre’ye Hazır”, **Türkiye**, 16 Haziran 1988, s. 3.

¹²⁶⁴ “ANAP’ta Kongre Hazırlığı”, **Milliyet**, 30 Ocak 1988, s. 14.

¹²⁶⁵ “ANAP Büyük Kongresi Haziran’da Yapılacak”, **Yeni Asır**, 19 Şubat 1988, s. 5.

¹²⁶⁶ “ANAP’ta Kurultay Hazırlığı”, **Türkiye**, 10 Haziran 1988, s. 9.

¹²⁶⁷ “Kongre Sancısı ANAP’lıları Sardı”, **Yeni Asır**, 18 Haziran 1988, s. 5.

¹²⁶⁸ “ANAP’ta Kongre Mücadelesi”, **Türkiye**, 18 Haziran 1988, s. 9.

¹²⁶⁹ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹²⁷⁰ “Kongreden Top Gibi Çıkacağız”, **Günaydın**, 18 Haziran 1988, s. 5.

çoğunlukla (gerçek ANAP'lı ve Özal'a sadık değerli insanlar olarak nitelendirdiği) sesli azınlığın mücadelesi" olacağını iddia etti. Ayrıca, ANAP'ta milliyetçilik ve muhafazakârlığın hiç kimsenin tekelinde olmadığını söyledi.¹²⁷¹ Özen, bir nevi partisindeki isimleri "Özalcı-Özalcı olmayan" şeklinde gruplandırdı. Parti içindeki birtakım rahatsızlıkları dillendirdi. Dolayısıyla, ANAP'ta kazan alttan alta kayıyor, parti içi iktidar mücadelesi için taraflar arasında ciddi bir mücadele yaşanıyor.

Öte yandan, kongreye sayılı günler kala, Ankara Atatürk Spor Salonu'nda hummalı bir çalışma içine girildi. Salona F-16 uçağı, Fatih Köprüsü ve Karakaya Barajı'nın dev maketleri yerleştirildi.¹²⁷² Ayrıca salona, "5 yılda 60 yıllık icraat yaptık" pankartı asıldı.¹²⁷³ Bunların yanı sıra, kongrenin bütçesi de ortaya çıktı. ANAP Genel Muhasibi Doğanca Akyürek tarafından salona iki günlük kira bedeli olarak 26 milyon lira ödeneceği bildirildi. Konuk ve delegelerin otel masrafları için de 35 milyon lira ayrıldığı ifade edilirken, 19 Haziran akşamı verilecek resepsiyon içinse 7 milyon lira harcanacağı açıklandı.¹²⁷⁴

2. Kongre ve Sonrasındaki Gelişmeler

a. Turgut Özal'a Suikast Girişimi

Kongre günü geldiğinde her şey rutin bir şekilde gerçekleşmekteydi. Fakat Atatürk Spor Salonu'nda güvenlik kontrolü hususunda birtakım sorunlar yaşandığı için ortaya güvenlik zafiyeti çıktı. Turgut Özal'ın Koruma Müdürü Musa Öztürk'e göre, üst düzey partililerin delegelerin üstlerinin aranmaması talimatı nedeniyle; dönemin Ankara Emniyet Müdürü Mehmet Açar'a göre ise, salondaki Avrupalıların gözünde "polis devleti" imajı çizilmemesi için oluşan baskılar salondaki resmi polislerin görev yerlerinden çıkmalarına sebep oldu. Delegelerin aranmasına tepki gösterdiği iddia edilen ve bu iddiaları kabul etmeyen Mustafa Taşar ise şunları söyledi: "(...)Fakat bir müddet sonra, salon dolmaya başladıktan sonra dışarıda oluşan müthiş bir kalabalık içeri girememenin verdiği tepkiyi dile getiriyorlar. Ve oradaki görevli arkadaşlarımız, nasıl olsa bunlar bizim partinin elemanlarıdır. Kongre de başlamak üzeredir. Gecikmiştir. Kapıları açalım deyip polislere emir verilince herkes içeri doluyor."¹²⁷⁵

¹²⁷¹ "Kongre Sancısı ANAP'lıları Sardı", *Yeni Asır*, 18 Haziran 1988, s. 5.

¹²⁷² "ANAP, Büyük Kongre'ye Hazır", *Türkiye*, 16 Haziran 1988, s. 3.

¹²⁷³ "ANAP Kongresi'nde Maket Şov", *Yeni Asır*, 16 Haziran 1988, s. 5.

¹²⁷⁴ "ANAP Büyük Kongresi Cumartesi Başlıyor", *Yeni İstanbul*, 16 Haziran 1988, s. 1.

¹²⁷⁵ Birand-Yalçın, ss. 346-351.

Güvenlik açığına bir tepki de salona giren Başbakan Özal'dan geldi. Özal, Mehmet Keçeciler'e, "Bu ne Mehmet?" diye tepkisini dile getirince Keçeciler de, yanında bulunan Mehmet Ağar'a durumu izah etmesini istedi ve Ağar da, "Size sonra arz ederim" şeklinde karşılık verdi. Keçeciler ısrar edince Turgut Özal araya girerek "tamam tamam" dedi. Mehmet Keçeciler de bir kez daha Mehmet Ağar'a dönerek, "Bu, parti kongresidir. Ben güvenlik konusunda talimat veriyorum. Bu dakikadan sonra sadece Özal'ın talimatıdır, İçişleri Bakanı da bu kararı değiştiremez. Kongre, parti kongresi. Ne hakla güvenliği kaldırırsınız?"¹²⁷⁶ diye tepki gösterdi. Kongredeki tedbirsizliğe dikkat çeken bir diğer isim ise, Ahmet Kurtcebe Alptemoçin'dir. Alptemoçin, kongre günü suikast girişiminden önce salonun atmosferini şöyle anlatmaktadır: "Biz özellikle Ankara muhabirlerinin pek çoğunu tanırız ama orada gezinen kişilerin çoğu bize yabancıydı. Hatta önümüzden genç bir hanım geçince, çok genç olduğunu düşünerek Ercan Vuralhan, hangi gazeteden olduğunu sordu; 'Ben gazeteci değilim, İstanbul teşkilatıyım, halkla ilişkilerden sorumluyum' yanıtını aldık. Ama ben o kadar genç bir hanımın, bizim partinin halkla ilişkilerinde de olabileceğini zannetmiyorum. Çünkü kızcağız sanki ortaokul talebesi gibiydi. Bunu da çok yadırgadık. Elindeki fotoğraf makinesiyle sürekli resim çekiyordu. Ayrıca, bir tepside simit satan hatta çay dağıtan birileri vardı. (...)Ercan Bey'le sohbet ederken, önümüzden geçen simitçi, çaycı gibi insanları görünce garipsedik ve 'Tepsilerden birinin altına adam silahını saklasa, çıkarsa ve bizi bir tarasa hepimiz ölürüz; bütün Bakanlar Kurulu üyeleri ölebilir ya da yaralanabilir. Memleket bir anda hükümsüz kalabilir, korkunç bir facia yaşanabilir. Bu kadar başıbozukluk herhalde başka bir kongrede görülemez...' dedik."¹²⁷⁷ Öte yandan, ANAP Genel Sekreteri Akgün Albayrak da kongreden önceki son TBMM Grup toplantısında milletvekillerine güvenlik uyarısında bulunarak, "İçeriye silahlı hiç kimse alınmayacak"¹²⁷⁸ demişti.

Özal çiftinin salona gelişlerinde de planlanın dışında bir gelişme oldu. Çift, Konuttayken Semra Özal'ın ateşi çıktığı için kongre salonuna gidişlerinde gecikme yaşandı, hatta Semra Özal gitmek istemediği halde Turgut Özal'ın ısrarıyla kongreye katıldı. Fakat bir an önce Turgut Özal'dan konuşmasını yapıp dönmelerini istedi:

¹²⁷⁶ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 139.

¹²⁷⁷ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, **Özallı Yıllar Bir Rüyanın Ardından**, (Söyleşi: Semra Topçu), Gökçe Ofset, Ankara 2008, ss. 258-259.

¹²⁷⁸ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 138.

“Gidip orada uzun boylu oturamam, direkt sahneye gidelim ve konuşmanı yap ve hemen ayrılalım, ayakta duracak halim yok” dedi. Böylece, daha önce belirlenen koltuklara oturmadılar.¹²⁷⁹

Saat 10.30’da başlayan kongrede Turgut Özal 11’de konuşmak için kürsüye çıktı. Saat 12.18’de isminin daha sonra Kartal Demirağ¹²⁸⁰ olduğu öğrenilen kişi tarafından konuşmasını yaptığı kürsünün tam karşısından İngiliz yapımı 7.65’lik Veber Scott marka silahla yaklaşık 8 metre uzaklıktan iki el ateş açıldı; kurşunlardan ilki Başbakan’ın kafasının üstünden geçerken diğeri ise konuştuğu mikrofonu çarparak parmağına isabet etti.¹²⁸¹ Saldırıyı çok çabuk fark eden Özal hemen kürsünün altına eğilerek kendini korudu.¹²⁸² Başbakan kürsünün altındayken, etrafında bulunan eşi Semra Özal ile Koruma Müdürü Musa Öztürk ve diğer isimlere şunları söyledi: “Ne oldu? Semra neredesin? Musa, Musa kimmiş? Yakaladınız mı? Allah Allah nasıl girmiş buraya? Korkma canım korkma. Bir tek elim acıyor. Başka bir şeyim yok. Korkmayın. Panik yapmayın. Sizleri, sizleri bırakamam. Musa yakalayın adamı. Ben gördüm silahlı elini.”¹²⁸³ Mikrofonun o gün Özal’ı hayatını kurtarmasıyla ilgili Erkal Zenger şunları söyledi: “(...)Özal’dan sonra, diyelim ki Devlet Bakanı Kâzım Oksay konuşacak ya da Şükrü Yürür gelecek. İkisinin de boyu uzun. Mikrofon kısa geliyor. Hiç ses çıkmıyor. Çocuklar dediler ki, ‘Kürsüde delik yok, uzun borulu mikrofon koyamıyoruz.’ Bir matkap buldum, kürsüyü deldim. Bir ayaklı mikrofon yerleştirdim. Boya istenildiği gibi ayarlanabilir. O sabah gelip de bu

¹²⁷⁹ Birand-Yalçın, ss. 348-349.

¹²⁸⁰ Doğu Perinçek’in de içinde yer aldığı 2000’e Doğru dergisine açıklamalarda bulunan Murat Ağırtıcı adlı kendini polise bağlı olarak çalışan provokatör ajanı olarak tanıtan kişi ise, kurşunu kendisinin sıktığını iddia etmiştir. Fakat ifadelerinde birtakım tutarsızlıklar vardır. Örneğin, konuşmasının bir yerinde tetikçinin Kartal Demirağ olduğunu söylemiştir. “Özal’a Ben Ateş Ettim”, **2000’e Doğru**, 21 Temmuz 1988, Sayı: 21, Yıl: 2, ss. 5, 7. Fakat Ağırtıcı yıllar sonra yaptığı açıklamada, Doğu Perinçek’in, kendisine olayı polisle birlikte yaptığını söylemesi şeklinde “ikna ettiğini” ifade etmiştir. <http://www.haber7.com/guncel/haber/336509-ozal-suikasinde-fabrikator-parmagi> (15.12.2017)

¹²⁸¹ Dönemin Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mehmet Altınsoy ise yıllar sonra özel bir toplantıda konuyla ilgili yaptığı açıklamada, Turgut Özal’ın esasında parmağına kurşun isabet etmediğini, kendisini yaralayanın kırılan cam bardağın parçaları olduğunu söylemiştir. Bunu salondakilerle paylaşacakları sırada ANAP’ın propaganda işlerinden sorumlu Erkal Zenger’in, bunun sebebinin kurşunun isabet ettiği şeklinde açıklanmasını ve bunun iyi bir propaganda malzemesi olacağını söylediği için bu yönde kamuoyuna duyurulduğunu ifade etmiştir. Orhan Tokatlı, **Kırmızı Plakalar: Türkiye’nin Özal’lı Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 9.

¹²⁸² “Başbakan’a Suikast Girişimi”, **Milliyet**, 19 Haziran 1988, s. 13; “Allah Özal’ı Korudu”, **Türkiye**, 19 Haziran 1988, s. 9; “Özal’ın Hayatını Mikrofon Kurtardı”, **Günaydın**, 19 Haziran 1988, s. 1-7; “Allah Korudu”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 19 Haziran 1988, s. 1.

¹²⁸³ “Özal’ın İlk Sözü: Allah Allah Buraya Nasıl Girdiler”, **Günaydın**, 19 Haziran 1988, s. 5.

mikrofon sehпасını değiştirmem, Özal'ın hayatını kurtardı. Çünkü iki kurşundan birisi Özal'ın tam kasıkları hizasına geliyordu."¹²⁸⁴

Olayın ardından yakalanan Kartal Demirağ ise hastanedeki ilk ifadesinde, öldürmek için değil, ölmek için ateş ettiğini belirtip "*İçimde fırtınalar var. Ruhsal dengem bozuk. Ölmek istiyordum. Beni öldürsünler diye ateş ettim*"¹²⁸⁵ diyerek, eyleminin psikolojik sorunlarından kaynaklı olduğunu iddia etti. Fakat Demirağ bir süre sonra ifadesini değiştirerek, eylemine anlık karar verdiğini belirterek, "*Ateş açtım. Kimse beni azmettirmede. Benim de dostlarım var. Hastalıktan bunalmıştım. Başbakan'ın kendi sağlığı için devletin parasını kullanması ve benim gibi bir vatandaşın çaresizliği ileride yöneticilere ders olsun*"¹²⁸⁶ diye konuştu. Bununla birlikte, güvenlik zafiyetinden yararlandığını belirtti: "*Bilinçsizce içeri girdim. Beni kimse aramadı. Önce tribünlere çıktım, yeri uygun görmedim. Aşağı indim, Sayın Özal'ı dinledim. Bir an vazgeçmiştim, çünkü silahı çantadan çıkartmak güçlük arz ediyordu. Ama nasıl olsa intihar edeceğim diye çıkarttım. Galiba iki el ateş ettim. Daha sonra kendimi vuramadım. Silah tutukluk mu yaptı, sıkıştı mı, sonra elimden vuruldum. Ben kurşunun kalbime isabet etmesini isterdim.*"¹²⁸⁷ Ayrıca, Mamak Ortaköy Mahallesi Muhtarı Ali Ünal, Kartal Demirağ, Özal'a ateş ederken onu engellemeye çalışmış, fakat arkadan birisi muhtara vurmuştur. Eski askeri savcı olan ANAP Bitlis Milletvekili Faik Tarımcıoğlu da, "*İkinci kişiyi gördüm, 'yakalayın' dedim, ama kaçtı*"¹²⁸⁸ şeklinde konuştu. Olayı soruşturan dönemin Yargıtay Savcısı Uğur Tönük ise, silahın Demirağ'a içeri girdiğinde verildiği yönünde duyumlar aldıklarını ifade etti.¹²⁸⁹

Silah seslerinin ardından salondaki insanlar arasında panik meydana geldi. Kongrenin ses düzeninden sorumlu Erkal Zenger eline mikrofonu alarak, "*Herkes olduğu yerde kalsın. Kimse yerinden kalkmasın. Kimse kıpırdamasın, paniğe yol açmasın*" şeklinde anons yaptı. Özal'ın koruma polisleri ile diğer güvenlik güçleri saldırgana karşılık verdiler. Demirağ, diplomatik misyona ayrılan fakat Çalışma Bakanı İmren Aykut ile Devlet Bakanı Adnan Kahveci'nin de oturduğu bölümün

¹²⁸⁴ Erkal Zenger, **Siyaset Cambazhanesinin Cazgırı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993, s. 200.

¹²⁸⁵ "Başbakan'a Suikast Girişimi", **Milliyet**, 19 Haziran 1988, s. 13.

¹²⁸⁶ "Suikastçı Demirağ, Her Gün Başka Bir Masal Anlatıyor", **Yeni Asır**, 23 Haziran 1988, s. 11.

¹²⁸⁷ "Ya Ben Ya Özal Ölecek", **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1988, s. 11.

¹²⁸⁸ Özdemir, s. 258.

¹²⁸⁹ "Kartal Demirağ: MİT'le İlişkim Var", **Sabah Orta Gazete**, 15 Haziran 1992, s. 5.

önünde aldığı kurşunlarla yere yığılıp kaldı.¹²⁹⁰ Saldırmanın etrafındaki bazı kişiler de yaralandı. Yaralananlar arasında, Çalışma Bakanı İmren Aykut, ANAP Çorum milletvekili Nevzat Aksu, delegelerden Kadir Parlak, Ahmet Ağuş, Selahattin Alpaslan, Cahide Oruç da vardı. Bu yaşananların akabinde salon tamamen boşaltıldı.¹²⁹¹

Saldırmanın vurulmasından sonra, parmağına pansuman yapılan Turgut Özal, Erkal Zenger'in ifadesine göre, onun telkiniyle, "*Bunlar başbakanın hayatında her an olabilecek, vukuat-ı adiyedendir*",¹²⁹² deyince Turgut Özal tekrar kürsüye geldi. Konuşmasına şöyle başladı: "*Allah'ın verdiği ömrü, onun isteğinden başka alacak yoktur. Biz de O'na teslim olmuşuzdur.*" Özal konuşmaya başlayınca delegeler, "*Gazi Özal, Gazi Özal*" diye tezahüratta bulunmaya başladılar. Bu arada, beş dakika sonra salona gelen Turgut Özal'ın doktoru Cengiz Aslan, Semra Özal ile birlikte Başbakan'dan konuşmasını kesmesini istedi. Saat 13'te konuşmasına ara veren Özal¹²⁹³ daha sonra konuşmasını tamamlayamadı.¹²⁹⁴ Hemen arkasından ayrılarak Konut'a gidildi. Dr. Cengiz Aslan önce Özal'ın parmağının röntgenini çekti. Konut'ta bulunan diğer bir isim olan İçişleri Bakanı Dr. Mustafa Kalemlı, Aslan ile birlikte yaralı parmağa dikiş attı.¹²⁹⁵

Diğer yandan, yaşanan olay karşısında birlik olan siyaset dünyasından geçmiş olsun mesajları geldi. Cumhurbaşkanı Evren, hadiseden dolayı derin üzüntü duyduğunu ifade ettiği telgrafında, "*silaha başvuranların nihayetinde hüsrana uğrayacaklarını*" söyledi. Ayrıca, demokrasinin hoşgörü ile gelişeceğini belirtti. TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut da gönderdiği mesajda, "*Bu tür saldırılara cüret edenler, yüce milletimizin üstün cesareti karşısında yok olmaya mahkûmdurlar*" ifadelerini kullandı. Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Mehmet Yazar da, suikast girişiminin memleketin huzuruna, istikrarına, kardeşliğine ve demokrasiye yapıldığını dile getirdi. Bu isimlerin yanı sıra, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay, SHP, DYP, RP, MÇP, DSP liderleri de olayı kınayan mesajlar

¹²⁹⁰ "Başbakan'a Suikast Girişimi", **Milliyet**, 19 Haziran 1988, s. 13.

¹²⁹¹ "Özal'a 8 Metreden Ateş Edildi", **Günaydın**, 19 Haziran 1988, s. 7.

¹²⁹² Birand-Yalçın, s. 358.

¹²⁹³ "Özal: Biz Allah'a Teslim Olmuşuz", **Yeni İstanbul**, 19 Haziran 1988, s. 1-7.

¹²⁹⁴ "Özal'a 8 Metreden Ateş Edildi", **Günaydın**, 19 Haziran 1988, s. 7.

¹²⁹⁵ Birand-Yalçın, s. 353.

yayınladılar. Ayrıca, dış dünyadan da geçmiş olsun mesajları geldi. Bu ülkeler arasında ABD, İngiltere, Fransa, Yunanistan vardır.¹²⁹⁶

Bu arada, kongrenin ikinci günü ilginç bir gelişme de cereyan etti. Turgut Özal'ın vurulma anını ve sonrasında yaptığı konuşmayı gösteren iki videokaset, bir video şirketi tarafından 20 bin liraya satışa çıkarıldı. İlk etapta getirilen 20 kaset delegeler tarafından alınca, talep üzerine video şirketi 100 kaset daha getireceklerini duyurdu.¹²⁹⁷ Medya dünyasının ilgisini çeken suikast girişimi, Erler film tarafından da belgesel olarak hazırlandı. "Bir Önemli Gün" adlı belgeselin yönetmenliğini İzzet Öz yaptı. 50 dakikalık yapımda TV çekimleri, dokümanlar, gazete kupürleri ve elektronik efektler kullanıldı. Silah taşıyan bir el görüntüsüyle başlayan belgeselde, her kurşun sıkılmasından sonra gazete kupürleri ekrana gelmektedir. Ayrıca, Başbakan'ın annesi Hafize Özal'ın, "*Turgut'u bedelsiz sattım. Turgut şimdi başbakan ama hayatı ile ödüyor*" şeklindeki sözlerinin yer aldığı gazete kupürleri de kullanıldı. Kartal Demirağ'ın hastanedeki görüntülerinin verildiği sırada, "*Suikastçı mı? Bir zavallı genç; kim bilir nasıl etkilerle beyni yıkanmış. Üstünde yaşadığı, her şeyi borçlu olduğu Türkiye'nin Başbakanı'na suikast yapacak kadar şartlandırılmış biri. Başkalarının maşası olacak kadar şahsiyetsiz ve korkak*" sesleri duyulmaktadır. Görüntüler, Turgut Özal'ın suikast girişiminden sonraki konuşması ile son bulmaktadır.¹²⁹⁸ Bu kadar hızlı bir şekilde hem sığacağı sığacağına olan görüntülerin hem de bir belgeselin hazırlanıp satılması da olayın "ticari bir meta" olarak değerlendirilmek istendiğini göstermektedir.

Tüm bu gelişmelerin akabinde, Turgut Özal'ın da kendisine yapılan bu eylemin arka planının öğrenilmesi için merak ettiği soruları ilettiği soruşturma¹²⁹⁹ döneminin ardından, 31 Ekim 1988'de Kartal Demirağ'ın yargılanmasına başlandı. Savunmasında, daha önceki ifadelerine benzer şeyler söyleyen Demirağ, eylemi bireysel olarak gerçekleştirdiğini iddia etti. Bu harekete kalkışmasındaki tek nedenin, bir af çıkmasını istemesi olduğunu söyledi. Ayrıca, Semra Özal'a bir mektup yazdığını da kabul eden Demirağ, bu mektupta kullandığı, "*Örgütümüz sizi ve ailenizi yok etmeyi amaçlıyor*" ifadelerini gözdağı vermek için kendisinin

¹²⁹⁶ "Liderlerden Geçmiş Olsun Mesajları", **Türkiye**, 19 Haziran 1988, s. 9.

¹²⁹⁷ "Suikast Girişimi Filmi Satışta", **Yeni Asır**, 20 Haziran 1988, s. 4.

¹²⁹⁸ "Özal'a Suikast Girişimi Belgesel Film Oldu", **Türkiye**, 6 Eylül 1988, s. 11.

¹²⁹⁹ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 142.

uydurduğunu ileri sürdü. Diğer yandan, Başbakan'ın iyi ve inançlı bir insan olduğunu söyleyerek, kendisinden özür diledi.¹³⁰⁰

İkinci duruşmada, olayın işlendiği zamanda akli dengesinin yerinde olduğu yönündeki rapora itiraz etmeyen Demirağ, “*Ben akıllıyım*” dedi. Turgut Özal adına duruşmaya müdahil olarak katılan avukat Yaşar Sevuk, saldırganın Turgut Özal’ı öldürmek için ateş ettiğini ve bu sebeple TCK’nın 450/2-4 ve 62. maddeleri uyarınca ceza almasını istedi. DGM Başkanı Vehbi Benli, üyeler Deniz Hâkim Albay Ünal Özpınar ve Süleyman Erkan’dan oluşan DGM heyeti, Demirağ’ı önce idam cezasına çarptırdı fakat daha sonra, suçun tam teşebbüs aşamasında kaldığını belirterek, cezanın 20 yıl ağır hapis cezasına çevrildiğini açıkladı.¹³⁰¹ 1992 yılında ise, Turgut Özal’ın cumhurbaşkanı olduğu dönemde, bir af kanunu çıkarıldı. Bu kanunun kapsamına Kartal Demirağ’ın dâhil olup olmayacağı hususunda, Turgut Özal herhangi bir müdahalede bulunmayıp “*Olsun. Yasalar genel çıkar. O da bu yasadan yararlanacaksa ne yapalım?*”¹³⁰² dedi. Bunun üzerine Demirağ, 15 Nisan 1992 tarihinde Ankara Merkez Kapalı Cezaevi’nden tahliye oldu.¹³⁰³ Aldığı cezanın beşte birini çektiği için tahliye olan Demirağ hakkında verilen “*ömür boyu kamu haklarından mahrumiyet*” hükmü ise geçerliliğini korumaktaydı.¹³⁰⁴ Cezaevinden çıktıktan sonra bir televizyon programında MİT ile ilişkisi bulunduğunu iddia etti. Olayı soruşturan dönemin Yargıtay Savcısı Uğur Tönük ise, Demirağ’ın kontr-gerilla kamplarında eğitim aldığını ileri sürdü.¹³⁰⁵ Gazeteci Çiğdem Anad’la Demirağ’ı ziyaret eden Can Dündar ise, Demirağ’dan bir itiraf aldıklarını anlattı: “*Çiğdem, lafi muhatabının ağzından deşerek alan ustalığıyla Demirağ’a, komando kamplarında emekli ordu mensuplarınca eğitildiğini söyledi.*”¹³⁰⁶

Tahliye olduktan sonra çeşitli suçlardan tekrar cezaevine giren Demirağ, yıllar sonra, 2010’da, verdiği bir röportajda ise dikkat çekici ifadeler kullandı. Sanık sandalyesindeyken bireysel hareket olarak anlattığı olaydan bu kez “organize bir iş” olarak bahsetti: “*Perde kalkarsa ne sen kalırsın ne de ben. Perde kalkarsa kıyamet kopar. Tanrının huzuruna çıkmadan perde kalkmaz, bu sırları ailemle bile*

¹³⁰⁰ “Demirağ: Suikastta Yalnızdım”, **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1988, s. 10.

¹³⁰¹ “Suikastçıya 20 Yıl Hapis”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1988, s. 11.

¹³⁰² Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 143.

¹³⁰³ “Suikastçı Kartal Serbest”, **Milliyet**, 16 Nisan 1992, s. 1.

¹³⁰⁴ “Kartal Demirağ Serbest Bırakıldı”, **Yeni Sabah**, 16 Nisan 1992, s. 1.

¹³⁰⁵ “Kartal Demirağ: MİT’le İlişkim Var”, **Sabah (Orta Gazete)**, 15 Haziran 1992, s. 5.

¹³⁰⁶ Can Dündar, **Birand Bir Ömür, Ardına Bakmadan...**, Can Yayınları, İstanbul 2012, s. 330.

paylaşmadım, kitabın içinde var bu sırlar ama sadece arif olan anlar, benim sırlarıma da kimsenin akli ermez. Benim aklım bile ermiyor hâlâ.”¹³⁰⁷

Tüm bu anlatılanlara karşın, olayın arka planı tam olarak aydınlatılmadı. Dönemin tanıkları birbirinden farklı yaklaşımlarda bulunmaktadır. En başta, Turgut Özal olayın hemen ardından vurulma anını kasetten, defalarca izleyerek olayın şifrelerini çözmeye çalıştı.¹³⁰⁸ Suikast girişimiyle ilgili çeşitli şüpheleri olan Turgut Özal’a göre, bu girişim organize bir hareketti.¹³⁰⁹ Ancak, Özal’ın konuya bakışı zamanla değişti. Gazeteci Mehmet Barlas konu hakkında şunları söylemiştir: *“Bu örgütlü suikast girişiminin, Özal’ın icraatından zarar gören sigara kaçakçılarının ve onlarla bağlantısı olan ‘çıkarcı çevreleri’nin, mafyanın işi olduğuna inanıyordu 1992’de. Bu konuda, İsviçre’de yaşayan bazı Türklerin de bağlantılı olacağına dair ihbarlar geldiğini söylüyordu. Özal ailesinin anlattığına göre, ihbarda bulunanlarla temas edip istihbarat almak üzere, zamanın Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Selçuk da, birkaç kez İsviçre’ye gitmişti. Ama muhbirler ortadan kaybolmuşlardı. Özal bu konudaki konuşmamızda, kendisini kimlerin öldürtmek istediğini irdelerken, çok ünlü ve çok güçlü bazı isimlerden şüphelendiğini söyledi. Ama bu isimleri vermekten kaçındı. ‘İleride bunların hepsi ortaya çıkacak’ dedi.*”¹³¹⁰

Suikast girişiminin arka planında çok farklı odaklar olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Ancak, ortak noktaları, Turgut Özal’ın icraatlarından bazı çevrelerin rahatsızlık duyduğu şeklindedir. Örneğin, Halil Şıvgın 1987’de yapılan Genelkurmay Başkanı atamasının bu girişimin sebebi olduğunu belirtip *“Biz onların hesabını bozduk, onlar da bizimkini bozmak istediler*”¹³¹¹ derken, Burhan Özfatura da, bu eylemi Erol Simavi’nin yaptırdığına inandığını, Özal’ın yakınlarından böyle

¹³⁰⁷ <http://www.haberturk.com/yasam/haber/558221-kartal-demirag-haberturke-konustu> (8.11.2016) Ancak, Demirağ’ın sözünü ettiği kitabı bu satırların yazıldığı tarihte (Ocak 2018) henüz yayınlanmamıştır.

¹³⁰⁸ Birand-Yalçın, s. 370.

¹³⁰⁹ Yavuz Gökmen, **Özal Sendromu**, V Yayınları, 2. Baskı Ankara 1992, s. 143.

¹³¹⁰ Barlas, s. 166. Ahmet Özal bu konuda babasının işin perde arkasını aydınlattığını söyledi: *“Perde arkasındakilerin hepsini buldu fakat açıklamadı. Sorduğumda kendisine, ‘Oğlum Türkiye iyi bir kalkınma hızı yakaladı. Ben bunu açıklarsam Türkiye çok karışır. Türkiye’nin kalkınması benim suikastımdan daha önemli. Şu anda açıklanmaz’ dedi. (İşin içinde olanlar) devletin arşivlerinde vardır. Milli Güvenlik Kurulu’ndan, ordudan, basından, dış ve iç kaçakçılık şebekeleri vardı içinde. Kaçakçılığın önlenmesi önemli bir etkeni. Fransa ve İsviçre’den istihbari bilgiler geldi. Kartal Demirağ’a gelen para transferlerini buldu. Vurma teklifi ilk Veli Can Oduncu’ya yapılıyor. MHP militanı olarak ömür boyu hapis yemiş bir adam. ‘Alni secdeye varan birine ateş etmem’ diyor. Zaten Oduncu’yu hapisanede infaz ettiler teklifi reddettiğinde. Sonra Kartal Demirağ’ı buluyorlar. Devletin arşivlerinden zamanı gelince yavaş yavaş çıkar artık.”* Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

¹³¹¹ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

duyduğunu söyledi.¹³¹² Dönemin gazetecilerinden ve Haldun Simavi'nin gazetesi Günaydın'da çalışan Orhan Uğuroğlu da suikastın girişiminin nedenlerinden birinin Özal'ın ekonomi politikalarıyla bağlantısı olduğunu söyleyerek, Özal'ın altın ithalini; sigara, elektronik vb. şeylerin ithalini serbest bırakması, ekonomik devrim yapması olduğunu belirtti.¹³¹³ Dönemin Adalet Bakanı Oltan Sungurlu ise, o makamda bulunmasına rağmen olayı çözemediklerini, bu girişimin büyük bir organizasyon olduğunu ifade etti.¹³¹⁴ Sungurlu'nun makamı gereği elinde yetkiler varken bu olayın aydınlatılmaması da olayın basit bir girişim olmadığını göstermektedir. Diğer yandan, gazeteci Tamer Korkmaz'a göre, Hiram Abas, suikast girişiminin "arka planına ulaşmış bir isimdi." Korkmaz, "o dönemde Özal'ın MİT'i sivilleştirme çabalarının sonuç vermediğini, 1986 yılında Özal'ın Hiram Abas'ı MİT'in ikinci adamı yapmasınınca 'rejimin tepkisine neden olduğunu'"¹³¹⁵ dile getirdi.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Başbakanı'na yapılan bu suikast girişimi, içinde birçok karanlık noktayı hâlâ barındırmaktadır. Anlatımlardan ortaya, ANAP'ın veyahut da doğrudan Turgut Özal'ın politikalarının "bazı çevreleri" ciddi şekilde rahatsız ettiği fikri çıkmaktadır. Failin de daha önce komando kamplarında eğitim alması olayın bireysel bir hareket olarak değerlendirilmesini pek mümkün kılmamaktadır.

b. Turgut Özal'ın Yeniden Genel Başkan Seçilmesi ve Sonrasında Yaşananlar

ANAP 2. Büyük Kongresi'nde Turgut Özal'a yapılan suikast girişimi kongrenin en önemli hadisesi haline gelmişti. Fakat Özal'ın hayatta kalması ve saldırganın da yakalanması ile kongreye kalındığı yerden devam edildi. Verilen aradan sonra saat 14.45'te tekrar başlayan kongrede, salon boşaltılarak arandı ve milletvekilleri de dâhil tüm delege ve basın mensupları aranarak salona girebildiler.¹³¹⁶ Kongre Divan Başkanlığı'na, 67 il başkanının önerisiyle¹³¹⁷ Milli Eğitim Gençlik ve Spor eski Bakanı Metin Emiroğlu seçildi. Divan Başkan yardımcılıklarına ise, Hareketçi olarak bilinen Samsun İl Başkanı Şeref Albayrak ile

¹³¹² Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹³¹³ Orhan Uğuroğlu ile 18 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1951).

¹³¹⁴ Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933).

¹³¹⁵ Tamer Korkmaz, "Dehşetengiz", **Yenişafak**, 17 Aralık 2013 <http://www.yenisafak.com/yazarlar/tamerkorkmaz/dehsetengiz-44237> (9.11.2016); Özdemir, s. 262.

¹³¹⁶ "Özal: 12 Eylül'e Dayanmıyoruz", **Yeni Asır**, 19 Haziran 1988, s. 5.

¹³¹⁷ "12 Eylül'e Dayanmadık", **Milliyet**, 19 Haziran 1988, s. 8.

Selametçi kanattan Konya Belediye Başkanı Ahmet Öksüz seçildi. Mehmet Keçeciler açış konuşmasını yaptıktan sonra salonda yeter sayıda delegenin bulunduğunu söyledi. Saat 10.45'te salona gelen Özal (suikast girişiminden önce) yaptığı konuşmada 12 Eylül rejimine dayanmadıklarını, eski partilerin de devamı olmaya yeltenmediklerini ifade etti. İcraatları hakkında, Türkiye'nin 8-10 yıl öncesine göre hayal dahi edilemez bir noktaya geldiğini söyleyip partisinin ülke sorunlarına şuurla, cesaretle yaklaştığını ve bu doğrultuda çözümler ürettiğini dile getirdi. Basın hakkındaki düşüncelerini de aktaran Özal, geçmiş bütün iktidarların basınla sorunu olduğunu ifade ederek, çabalarının, “*basın hürriyetinin insanların şeref ve haysiyetine karşı bir imtiyaz olarak kullanılmasının önüne geçmek*”¹³¹⁸ olduğunu beyan etti.

Konuşmaların ardından yapılan başkanlık seçiminde, tek aday Turgut Özal 1127 delegenin oyunu alarak yeniden genel başkan seçildi. 67 delegenin oy kullanmadığı seçimde bir oy da geçersiz sayıldı.¹³¹⁹ Kongrenin ikinci günü saat 11.15'te başladı. 60 kişilik MKYK¹³²⁰ ve MDK (Merkez Disiplin Kurulu) için seçim yapıldı. Seçimler sonucunda milliyetçi-muhafazakâr ağırlıklı bir liste kazandı. Milliyetçi-muhafazakâr kanadın çıkardığı anahtar liste ile alt sıralarda bulunan dokuz isim MKYK'ya girerken, liberal kanadın önde gelen isimlerinden Genel Başkan Yardımcısı Güneş Taner, Genel Muhasip Doğanca Akyürek, Bayındırlık ve İskân Bakanı Safa Giray listede yer almalarına rağmen seçilemediler. 67 il başkanının sunduğu ancak, Turgut Özal'ın inisiyatifi ile hazırlanan¹³²¹ ve “*liberal kanadı koruyan*”¹³²² 60 kişilik MKYK aday listesi, ilk 40 ismini Kutsal İttifak'ın hazırladığı 35 kişilik anahtar liste ile 14 yerinden delindi. Eski MKYK üyelerinden 17'si yeni MKYK'da görev alamazken, bunlardan 12'si Özal'ın MKYK listesine bile giremedi. Kutsal İttifakçılar olarak adlandırılan grubun hazırladığı ve anahtar liste olarak ifade edilen listede sarı bir kâğıt üzerine bastırılmış ve üzerinde “*Sayın delege, bu anahtar listedir. Sandığa atmayınız*” yazmaktaydı. Bu listede adı geçen 35 kişinin adının ve Özal'ın 20 kişilik kontenjan listesinden de 10 ismin işaretlenmesi istendi.¹³²³ Mehmet Keçeciler ise, karşı liste çıkarmadığını, Eyüp Âşık'ın böyle bir liste çıkarması

¹³¹⁸ “Özal: 12 Eylül'e Dayanmıyoruz”, **Yeni Asır**, 19 Haziran 1988, s. 5.

¹³¹⁹ “12 Eylül'e Dayanmadık”, **Milliyet**, 19 Haziran 1988, s. 8.

¹³²⁰ “Özal: Siyasete Girenler Kadere Rıza Göstermeli”, **Yeni İstanbul**, 20 Haziran 1988, s. 7.

¹³²¹ “ANAP Güç Tazeledi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Haziran 1988, s. 11.

¹³²² Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, **1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015, s. 370.

¹³²³ “ANAP Güç Tazeledi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Haziran 1988, s. 11.

üzerine, kendilerinin de listeleri hazır olduğu için çıkardıklarını ifade etti. MKYK'ya dışarıdan kimsenin giremediğini dile getiren Keçeciler, sözünü tuttuğunu söyleyerek, “Başka aday olmak isteyen varsa karşısında beni bulur. Çıkar aleyhinde konuşurum” dedi. Ayrıca, Turgut Özal'ın da kendisine, “İlla şu isimleri seçtir”¹³²⁴ demediğini vurguladı.

Tüm bu gelişmeler ANAP'ta tam anlamıyla bir “liste savaşı” yaşandığını göstermektedir. “Turgut Özal'a rağmen” yaşanan liste mücadelesi ANAP içinde grupların/eğilimlerin gücünün veya etkinliğinin görülmesi bakımından önem taşımaktadır. Özal'a suikast girişimine rağmen bu hadiselerin cereyan etmesi de yaşanan mücadelenin büyüklüğünü göstermektedir. Yavuz Donat da yaşanan bu mücadelenin Turgut Özal'ın ANAP içinde hassasiyet gösterdiği dengeyi bozduğunu, parti yönetimi ile ANAP Meclis Grubu arasında “büyük bir farklılık” oluştuğunu belirtip bunun partide birtakım sorunlara yol açabileceği tahmininde bulundu.¹³²⁵ Ancak yapılan bir değerlendirmede, kurumsal bir yapıda olan ANAP'ta hizip ve gruplar arasında bir çekişme olmadığı, çünkü lidere, mutlak bağlılıktan ziyade bir güven olduğu ifade edildi. Asıl sorunun, kongre sonuçlarının hükümetteki etkileri üzerine olacağı fakat bunun da çok ciddi problemler doğurmayacağı söylendi. Ayrıca, Özal istemedikten sonra ANAP'ta hiçbir şeyin mümkün olmayacağı belirtildi.¹³²⁶ Fakat Özal'ın her dediğinin olmadığı listeler arası mücadelede görüldü. Zaten ileride yapılan anlatımlarda Özal'ın yaşananlardan duyduğu rahatsızlık dile getirildi.¹³²⁷

Başbakan Özal'ın MKYK için önerdiği 20 kişilik listeden en fazla oyu kardeşi ve Devlet Bakanı Yusuf Bozkurt Özal aldı. 967 oy alan Yusuf Bozkurt Özal'ın ardından ikinci sırada 938 oyla Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celal Güzel yer aldı. Turgut Özal'ın kontenjanından MKYK'ya giren isimler ve aldıkları oylar şöyledir: Yusuf Bozkurt Özal (967), Hasan Celal Güzel (938), Eymen Topbaş (786), Mehmet Aydın (733), Veysel Atasoy (702), Kamran İnan (696), Akın Gönen (543), Mehmet Yüzügüler (541), Ahmet Kurtcebe Alptemoçin (532) ve Halil Özsoy (530).¹³²⁸

¹³²⁴ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹³²⁵ Yavuz Donat, “Bozulan Dengeler”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Haziran 1988, s. 3.

¹³²⁶ Başyazı, “ANAP Kurultayı”, **Yeni İstanbul**, 20 Haziran 1988, s. 1.

¹³²⁷ Birand-Yalçın, ss. 354-365.

¹³²⁸ “Suikast Özal'ın Listesini Bozdu”, **Yeni Asır**, 20 Haziran 1988, s. 11; “Kutsal İttifak Kazandı”, **Milliyet**, 20 Haziran 1988, s. 12.

Geride kalan 40 kişilik MKYK için seçilenler ise şu şekildedir:

Oltan Sungurlu, Eyüp Aşık, Vehbi Dinçerler, Hüsnü Doğan, Kazım Oksay, Mehmet Keçeciler, Metin Balıbey, Alaattin Fırat, Metin Gürdere, Namık Kemal Zeybek, Halil Şıvgın, Rüştü Kazım Yüceden, İlker Tuncay, Mehmet Karaman, Muzaffer Arıcı, Galip Demirel, Mustafa Taşar, İsmail Dayı, Mehmet Ali Bilici, Cumhur Ersümer, Talat Zengin, Burhan Kara, Cenap Gürpınar, İlhan Aküzüm, Mehmet Çevik, Ersin Taranoğlu, Ali Talip Özdemir, Sezai Pekuslu, Talat İçöz, Selahattin Mumcuoğlu, İsmet Oktay, Akgün Albayrak, İbrahim Özdemir, Cengiz Tuncer, Fahir Sabuniş, Orhan Demirtaş, Mesut Yılmaz, Recep Ergun, Ali Tanrıyar ve Nejat Tunçsiper. Yeni MKYK'da 14 mühendis, 10 hukukçu, 4 doktor ve 5 iktisatçı bulunmaktaydı.¹³²⁹ Dikkati çeken bir husus da, yeni MKYK'da hiçbir kadının yer almamasıdır. Bu sonuçlardan, milliyetçi-muhafazakâr kanadın liberallere karşı bariz üstünlük kurduğu görülmektedir. Namık Kemal Zeybek'in ifadesiyle, milliyetçi-muhafazakâr ittifakı liberalleri partideki konumlarından etti.¹³³⁰

Diğer yandan, MDK için de 26 adaydan seçimi kazanan 13 isimse şöyledir: Kaya Erdem, Abdullah Tenekeci, Kamil Tuğrul Coşkunoglu, Necat Eldem, Cahit Aral, Alpaslan Pehlivanlı, Sabahattin Aras, Kemal Karhan, Pertev Aşçıoğlu, Faik Tarımcıoğlu, Sabri Keskin, Adnan Yıldız ve Barlas Doğu. Oylama işlemi bittikten sonra bir konuşma yapan Turgut Özal, seçilenlerle ahenk içinde çalışacağını belirtti ve *“Hiç kimse, seçilemedim diye yanlış hesap yapmasın. Parti içinde birlik ve beraberliğe zarar verecek milletvekili olursa, bir daha bu partiden aday gösterilmeyecektir”* şeklinde konuştu. Ayrıca, parti teşkilatının şimdiden yerel seçimlere hazır olmasını istedi.¹³³¹ Özal'ın konuşmasında partilileri net bir şekilde uyararak disiplinsizliğe müsaade edilmeyeceğini vurguladığı görülmektedir. Fakat Turgut Özal kendisinin listesine alternatif bir listenin hazırlanmasına tepki gösterdi. Özellikle bir suikast girişimine maruz kalmasının ardından böyle bir durumun ortaya çıkması Özal'ı daha da rahatsız etti. Hatta doktoru Cengiz Aslan'ın ifadesine göre, kendi listesini delenleri *“asla affetmeyeceğini”* söyledi. Semra Özal da benzer ifadeler kullanarak, bilhassa Turgut Özal'ın kuzeni, Hüsnü Doğan'ın da liste çıkarıcıları arasında yer almasına Başbakan'ın üzüldüğünü belirtti. Listeyi hazırlayan

¹³²⁹ “MKYK'nın Yaş Ortalaması 46”, **Yeni Asır**, 21 Haziran 1988, s. 4; “Kutsal İttifak Kazandı”, **Milliyet**, 20 Haziran 1988, s. 12.

¹³³⁰ Namık Kemal Zeybek, **İnançlar, Ülküler, İlkeler, Görüşler ile Gerçekler Dünyasında Siyaset Yolu**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 195.

¹³³¹ “ANAP Güç Tazeledi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Haziran 1988, s. 11.

ve milliyetçi kanatta yer alan Mustafa Taşar ise, seçimden bir gece önce Özal'ın MKYK listesinin hazırlandığını duyduklarında Mehmet Keçeciler ile başka bir liste hazırlamama yönünde karar aldıklarını ancak, başka isimlerin de liste hazırlayacaklarını düşündükleri için anahtar listeyi yaptıklarını söyledi. Özal'ın kendilerine kızdığını ve bunda bazı kesimlerin de etkisi olduğunu düşünen Taşar, Turgut Özal'ın kendileri hakkında, “*Efendim, ben burada can derdindeyken bunlar liste çıkarma derdinde*”¹³³² şeklinde konuştuğunu ifade etti. Akarcalı da yaşanan bu liste mücadelesinin ANAP'taki temel çatlağı oluşturduğunu belirtip bu kongrenin dört eğilimli ANAP'ı gruplaşmaya ittiğini dile getirdi.¹³³³ Bir değerlendirmeye göre ise, kongreye “*Keçeciler'in hâkim olduğu*” iddiasının gerçeği yansıtmadığı, zira böyle olması durumunda, yani kongrede Mehmet Keçeciler'in baskın bir konumda olması halinde Keçeciler karşıtı birçok ismin kongrede seçimi kazanmaması gerektiği ifade edildi. Ayrıca, liste mücadelesinin meşru olduğu ve mücadelede liberal grubun ortaya çıkmadığı, sadece bu eğilimde olan ve tabanları olanların kazançlı çıktığı belirtildi.¹³³⁴ Fakat tam aksi yönde yapılan bir değerlendirmede ise, “*Keçecilerci ekibi arasındaki dayanışma, bir gün önce ölümden dönen genel başkan etrafındaki parti dayanışmasından da üstündür*”¹³³⁵ ifadeleri kullanıldı.

Kongrenin ardından ANAP'lı bazı isimlerden sonuç değerlendirmesi geldi. Sonuçların ANAP'ın birliğini gösterdiğini belirtenler olduğu gibi, partide çatlağın oluştuğunu ifade edenler de vardı. Örneğin, kongrenin aktif isimlerinden Mehmet Keçeciler, kongreyi bir grubun değil ANAP'ın kazandığını belirterek şöyle konuştu: “*Delegenin takdirinin başımızın üzerinde yeri vardır. Bizim aramızda muhafazakâr, milliyetçi veya liberal diye bir ayırım yoktur. Sayın Genel Başkan Turgut Özal'ın çıkardığı listeye karşı bir liste çıkmadı. Bir başka kişi aday olabilirdi ama olmadı. Dolayısıyla, Genel Başkan'ın çıkardığı liste olduğu gibi geçti. Seçimleri ANAP kazanmıştır, kimse kazanmamıştır.*” Anahtar liste hakkında da konuşan Keçeciler, listelerle uğraşma devrini çoktan geride bıraktıklarını söyleyip bu kongrede ANAP'ın daha da sağlamlaştığını dile getirdi.¹³³⁶ Tabii Keçeciler kendi içlerinde bir eğilim farkı olmadığını belirtse de, ANAP'ın bu farklı eğilimler üzerine inşa edildiğinin

¹³³² Birand-Yalçın, ss. 354, 360-361, 363-364.

¹³³³ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹³³⁴ Mehmet Ali Kışlalı, “ANAP Şimdi Nerede?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Haziran 1988, s. 7.

¹³³⁵ Altan Öymen, “ANAP'taki Üç Adam”, **Milliyet**, 20 Haziran 1988, s. 1.

¹³³⁶ “Keçeciler: Seçimi ANAP Kazanmıştır”, **Yeni Asır**, 21 Haziran 1988, s. 4.

unutulmaması gerekiyor ki, bu eğilim farkı kongreden birkaç yıl sonra ANAP'ın ömrünü tamamlamasında ana etkenler arasında yer aldı. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı ve aynı zamanda MKYK'ya seçilen Hüsni Doğan ise, ANAP'ın daha da sağa kaydığını düşünmediğini belirterek, “ANAP dün ne ise, bugün de odur” dedi. Yusuf Bozkurt Özal da, anahtar liste verilmiş olsa da delegelerin kendi düşüncelerine yakın isimlere oy verdiğini düşündüğünü ifade etti.¹³³⁷ Fakat Bülent Akarcalı, özellikle 1987 seçiminde gelen isimlerin, daha muhafazakâr bir yapı oluşturmak amacıyla ANAP'ın kongrede seçilecek MKYK'sını “*ele geçirme savaşına*” girdiğini ifade etti.¹³³⁸ ANAP, bu kongrede enerjisinin büyük bir kısmını parti içi iktidar mücadelesine sarf etti. Bu da, ortak bir ideal etrafında toplanılan bir siyasi partide, üstelik iktidar partisinde tarafların pastadan daha fazla pay almak için çetin bir savaş verdiklerini ortaya koymaktadır.

Sonuçlardan memnun olan bu üç ismin (Mehmet Keçeciler, Hüsni Doğan ve Yusuf Bozkurt Özal) muhafazakâr kanattan olması da dikkate değerdir. Bunların yanı sıra, ismini vermeyen ANAP'lı bir yetkili ise, daha önce tartışılan dört eğilim meselesinin tamamen halledildiğini ve bütün herkesin ANAP fikri etrafında birleştiğini söyleyerek, “*Bundan böyle dört eğilim yok. Artık yalnızca bir ve bütün olan ANAP fikri vardır. Partinin gerçek kimliğine kavuşması açısından bu büyük kongre tam manasıyla faydalı olmuş, bekleneni vermiştir*”¹³³⁹ şeklinde bir açıklamada bulundu. Yani ANAP'ın tek bir kimliğinin oluştuğunu dile getirdi. Ancak, liberal kanattan Maliye ve Gümrük Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin ise sonuçlara tepki göstererek, “*Biz birlikten yanayız. Kulis yapmadık. Hizipçilik yapmadık. Yapanlar kazandı*”¹³⁴⁰ dedi. Sonuçlara tepkisini gösteren diğer bir isim de ANAP muhasibi Doğanca Akyürek'ti. ANAP'ın uçuruma gittiğini iddia eden Akyürek, “*ANAP'a kimse çıkıp da artık kitle partisi diyemez. ANAP'a kitle partisi demek güç olur. Kongrede birtakım oyunlar oynanmıştır. Bu oyunların sonu ANAP'ı uçuruma götürür*”¹³⁴¹ diye konuştu. İki isim de, muhafazakâr kanadın çizdiği profilin tam zıddı bir görüntünün ortaya çıktığını söyleyerek, bir “ANAP şemsiyesinin” geçerliliğinin kalmadığını dile getirdi. Bir anlamda ANAP'ta, birlik ve ayrışma kavramlarını aynı kongrede yan yana geldi. Bu da parti içindeki mücadelenin

¹³³⁷ “Keçeciler: Seçimi ANAP Kazanmıştır”, **Yeni Asır**, 21 Haziran 1988, s. 4.

¹³³⁸ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹³³⁹ “ANAP Kimliğini Buldu”, **Türkiye**, 21 Haziran 1988, s. 9.

¹³⁴⁰ “ANAP Nereye Gidiyor?”, **Günaydın**, 21 Haziran 1988, s. 5.

¹³⁴¹ “ANAP, Parça Parça Oldu”, **Günaydın**, 24 Haziran 1988, s. 5.

boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Tarihçi Halil Berktaş ise yaptığı değerlendirmede, muhtemel ki suikast girişimine de bir göndermede bulunarak, ANAP'taki mücadeleyi şöyle açıkladı: “(...)Turgut Özal'ın kendisini de aşan ideolojik, sınıfsal ve uluslararası belirlenimler yüzünden, uzun vadede kendi kendine düzenlediği bir suikast gibi duruyor.”¹³⁴² İsmi açıklanmayan ANAP'ın kurucularından bir isim de, bu kongrenin ANAP'ın geleceğine olumsuz etkisinin olacağını şu sözlerle ifade etti: “Bir süre önce yaptırdığımız kamuoyu araştırması gösterdi ki, ANAP oylarının yüzde 90'ı AP'lilere, yeni seçmenlere ve CHP tabanına ait. Yüzde 90'lık kesim kongrede tasfiye edildi. Bu olay Cumhurbaşkanlığı seçimini bile etkileyecektir.”¹³⁴³ Gerçekten de 1989'daki Cumhurbaşkanlığı seçiminde, üstelik Turgut Özal'ın aday olmasına rağmen, ANAP içinden ikinci bir adayın çıkması partide süregelen huzursuzluğun bir sonucudur.

Diğer yandan, kongrede Özal tek aday olarak yeniden genel başkan seçilse de, parti içinde tam bir bütünlük sağlanamadı. Her ne kadar milliyetçi-muhafazakâr kanat ayrılıkçı bir girişimde bulunulmadığını ifade etse de, Başbakan Turgut Özal, 24 Haziran'da toplanan MKYK'da Kutsal İttifakçı gruptan bazı isimleri Başkanlık Divanı'na almayarak ekibini tamamen yeniledi. Mustafa Taşar ve Eyüp Âşık gibi isimlere şans tanımayan Özal, Mehmet Keçeciler'in de teşkilat ve partiyle olan bağını kesti.¹³⁴⁴ Bülent Çapanoğlu'na göre Turgut Özal bu hareketiyle, “liberal kanadı hoş görmeye çalıştı.”¹³⁴⁵ Yeni isimleri açıklayan Başbakan gazetecilere, “Şaşırdınız değil mi?”¹³⁴⁶ diyerek sürpriz bir icraat gerçekleştirdiğine işaret etti. Yeni Başkanlık Divanı şu isimlerden oluştu: Akın Gönen (Genel Sekreter), Veysel Atasoy (Seçim İşleri), Oltan Sungurlu (Teşkilat İşleri), Halil Şıvgın (Basın-Yayın), Alaattin Fırat (Araştırma-Planlama), Recep Ergun (Parlamento), Ali Talip Özdemir (Propaganda) ve Orhan Demirtaş (Genel Muhasip).¹³⁴⁷ Yavuz Donat da, bu gelişmeden birkaç gün önce Başbakan'ın “yaraları sarmak için” kongrede istediğini alamayan bazı kişileri Başkanlık Divanı'nda görevlendireceğini yazmıştı.¹³⁴⁸ Özal bir anlamda, parti içinde bozulan dengeleri yeniden kurmaya çalıştı fakat bu hamlesi de

¹³⁴² Halil Berktaş, “Özal'ın Kendine Suikastı”, **2000'e Doğru**, 26 Haziran 1988, Sayı: 27, Yıl: 2, s. 7.

¹³⁴³ Yavuz Donat, “İç Kanama”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Haziran 1988, s. 3.

¹³⁴⁴ “ANAP Aşırı Sağa Teslim”, **Günaydın**, 25 Haziran 1988, s. 5.

¹³⁴⁵ Birand-Yalçın, s. 365.

¹³⁴⁶ “ANAP Aşırı Sağa Teslim”, **Günaydın**, 25 Haziran 1988, s. 5.

¹³⁴⁷ “Keçeciler'e Tırpan”, **Milliyet**, 25 Haziran 1988, s. 7; “ANAP'ta Revizyon”, **Türkiye**, 25 Haziran 1988, s. 9.

¹³⁴⁸ Yavuz Donat, “Bozulan Dengeler”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Haziran 1988, s. 3.

istenilen sonucu vermedi yani partide birliğin tekrardan tesisi için beklenen bir adım olmaktan çok uzak kaldı.

Kongrenin hemen ardından Başkanlık Divanı'nda yaşanan büyük değişiklikten sonra kabinede de -daha dar kapsamlı- bir değişiklik gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile görüşen Başbakan Turgut Özal çıkışta yaptığı basın toplantısında, Adalet Bakanı Oltan Sungurlu ile Devlet Bakanı Veysel Atasoy'un ANAP Başkanlık Divanı'nda yer almalarından dolayı istifalarının kabul edildiğini, Uşak milletvekili Mehmet Topaç'ın Adalet Bakanlığı'na, Bitlis milletvekili Kamran İnan'ın da Devlet Bakanlığı görevine getirildiğini açıkladı. Başka bir değişikliği o an için düşünmediğini ve herkesin istifasını almasına karşın buna gerek duymadığını belirten Özal, ileride yeni bir revizyon olabileceğini söyledi.¹³⁴⁹ “*Kabine değişikliğinde liberallerin bir baskısı oldu mu?*” yönündeki bir soruya da, “*Hiç kimsenin bana baskısı olmaz. Siz dâhil, hiç kimsenin baskısını kabul etmem*” şeklinde yanıt verdi. Diğer yandan Özal, kabine değişikliğinde Cumhurbaşkanı ile aralarında bir anlaşmazlık olmadığını ifade ederken, Evren de bir soruya verdiği cevapta Mehmet Keçeciler ve Güneş Taner ismine itirazının söz konusu olmadığını belirterek, “*Liste üzerinde şahıslarla ilgili görüşme yapmamız, ‘Şunu getirirseniz imza etmem’ şeklinde konuşmam söz konusu değildir. İcradan sorumlu olan Başbakan’dır, takdir onundur*” dedi. Kabinedeki revizyonu hakkında partinin önde gelen isimlerinden Mehmet Keçeciler, Özal’a bağlılığının halâ sürdüğünü fakat Başbakan’a baskı yapıldığını, kongrenin verdiği mesaja uyulması gerektiğini dile getirdi. Veysel Atasoy da, revizyon meselesinde Özal’ın sıkıntılı olduğunu düşündüğünü ifade etti.¹³⁵⁰ Ayrıca, muhafazakâr kesimden Trabzon milletvekili Eyüp Âşık da yaptığı açıklamada, bakan değişikliklerinin kendisi için sürpriz olduğunu ifade ederek, “*Düşünülen bu değildi. Sanyorum liste sonradan değişti. Keçeciler Adalet Bakanı, ben ise Devlet Bakanı oluyordum*”¹³⁵¹ dedi. Bu üç ismin sözleri, açıkça kongre ile kabine değişikliği arasında geçen sürede rüzgârın parti içinde farklı estiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Özal’ın revizyonda baskı görmediğini söylemesine karşın Keçeciler ve Atasoy’un açıklamaları Başbakan ile aynı düşünmediklerini ortaya koymaktadır.

¹³⁴⁹ “Büyük Revizyon Başka Bahara Kaldı”, **Yeni İstanbul**, 27 Haziran 1988, s. 7.

¹³⁵⁰ “Bakanlık Bunalımı”, **Milliyet**, 27 Haziran 1988, s. 1-9.

¹³⁵¹ “Nakşibendi Eyüp Âşık: Keçeciler Adalet Ben ise Devlet Bakanı Oluyordum”, **Günaydın**, 27 Haziran 1988, s. 5.

Bu gelişmelerin yanında, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem ile Devlet Bakanlarından Kazım Oksay ve Mehmet Yazar'ın da aralarında bulunduğu ANAP'ın eski Başkanlık Divanı üyelerinden Mehmet Keçeciler ve Mustafa Taşar yeni Başkanlık Divanı üyelerini ANAP Genel Merkezi'nde ziyaret etti. Oltan Sungurlu'nun makamında gerçekleşen görüşmede Halil Şıvgın, Ali Talip Özdemir ve Alaeddin Fırat tebrikleri kabul etti. Görüşmeyle ilgili değerlendirmede bulunan Sungurlu, *“Bu manzaranın kıvanç verici olduğunu ifade etmek isterim. Bugün basınımızda yer alan birçok şüphelerin ve tereddütlerin hakikatte vaki olmadığını gördük”* diye konuştu. Öte yandan, toplantı salonuna telefonla bağlanan Özal, salondaki isimlerle birer görüşme yaptı. Daha sonra basın mensupları arasından temsilci seçilen bir ismin sorularını yanıtlayan Başbakan, parti içindeki kırınglık iddiaları ile ilgili sorulara şu yanıtı verdi: *“Her yazdığımızın doğru olmadığını sizler de biliyorsunuz. Önce bir şey ortaya atıyorsunuz, sonra bizi gıdıklamaya çalışıyorsunuz. Biz bu işleri öğrendik, kendimizi gıdıklatmayız.”*¹³⁵²

Özetle, bu kongre zirvedeki ANAP'ın yavaş yavaş inişe geçmeye başladığı sonuçlar doğurdu. Parti içindeki eğilimler “Özal'a rağmen” hareket ederek güç gösterisinde bulundular. Özal'ın bir anlamda otoritesinin sarsıldığı bu kongre, 1989'da cumhurbaşkanı olmasının ardından ANAP'la ilişkilerinde yaşayacağı sıkıntıların da habercisi oldu.

D. Erken Yerel Seçim Referandumu (1988)

Yeniden demokratik düzene geçilmeye başlanmasının ardından ilk yerel seçim 1984 yılında yapılmış ve ANAP 67 il belediyesinin 54'ünü kazanarak çok büyük bir başarı göstermişti. Bir sonraki yerel seçim ise, yasaya göre Mart 1989'da yapılacaktı. Ancak ANAP'ın, 31 Mart 1988 tarihinde TBMM Genel Kurulu'na getirdiği yasa önerisi ile seçimlerin 1988 Ekim'inde yapılmasına karar verildi. Buna karşın AYM, SHP'nin başvurusu üzerine Seçim Yasası'nı iptal ederek iktidarın talebini uygun görmedi. Bunun üzerine yeniden harekete geçen ANAP cephesi, konuyu Meclis gündemine getirdi ve Meclis'ten referandum kararı çıktı. Yerel seçimlerin erkene alınmasını sadece ANAP isterken, muhalefet partileri normal süresinde yapılması yönünde görüş bildirdiler. ANAP, aynı yasaklar referandumunda olduğu gibi, tek başına bu kez “evet” için çalıştı. Hatta Başbakan Turgut Özal sonuçlara göre siyaseti bırakabileceğini de söyledi. Fakat çok ciddi bir farkla (yüzde

¹³⁵² “ANAP'ta Birlik Gösterisi”, **Türkiye**, 29 Haziran 1988, s. 9.

65 hayır, yüzde 35 evet) seçimlerin vaktinde yapılması sonucu çıktı. Böylece, Turgut Özal/ANAP arka arkaya iki referandumda da kaybetti. Üstelik Özal siyaseti de bırakmadı.

1. Referandum Öncesi Gelişmeler

ANAP yönetimi, Şubat ayında yapılan Başkanlık Divanı toplantısında, normalde 1989 yılının Mart ayında gerçekleşecek olan yerel seçimlerin Ekim 1988’de yapılması için karar aldı. “Yerel seçimler beş yılda bir ekim ayında yapılsın” teklifini sundu. Özal konuyla ilgili yaptığı açıklamada, “*Belediyelerimiz 5 sene içine girmişlerdir, Ekim’de 4,5 yılı epey geçmiş olacaklar. Zaten ondan sonra da yani altıncı senede seçim yapılması anayasaya aykırı olur*” dedi. Ayrıca, muhalefetin de seçimlerden “*kaçmayacağını*” ümit ettiğini söyledi.¹³⁵³ Keçeciler de, seçimin yasal süresi ile ilgili yaptığı açıklamada, “*Türkçede (da) eki içinde manasına gelir. (Beş yılda bir yapılır) demek (Beş yılın içinde yapılır) demektir*”¹³⁵⁴ diyerek, Özal’la aynı doğrultuda konuştu. Bu doğrultuda hareket edilerek, ANAP tarafından 31 Mart 1988 tarihinde TBMM Genel Kurulu’na getirilen yasa önerisi 94’e karşı 196 oyla kabul edildi. Böylece seçimlerin 1988 Ekim’inde yapılması kararlaştırıldı.¹³⁵⁵

Bu kararın arkasında ekonomik ve bilhassa siyasi sebepler vardı. Örneğin, ekonomide dizginlerin yeniden ele alınması için istikrar politikasına öncelik veren adımlar atıldı. Eski siyasilerin de güçlenerek ilerlemeleri ve ANAP’ın bazı basın kuruluşlarıyla arasının açılmaya başlaması Özal’ı bir çıkış olarak erken yerel seçime yönlendirdi. Faruk Bildirici’ye göre, 1989’da Köşk’e çıkmayı planlayan Özal, aynı yıl bir de “*yerel seçim baskısı*” yaşamak istemedi.¹³⁵⁶ Ayrıca, her ne kadar 1987 genel seçiminde tek başına iktidara gelinmiş olsa da, birtakım seçmen dört eğilim şemsiyesinin altından ayrılmaya başlamıştı. Çünkü güçlü bir SHP ve DYP bu seçimlerde ANAP’ın oylarının bir önceki seçime göre (1983) aşağıya çekilmesinde etkili olmuştu.¹³⁵⁷ Bu yüzden ANAP rakiplerine daha fazla zaman vermeden, tıpkı yasaklar referandumundan hemen sonra genel seçim kararı alması gibi, seçime gitme kararı aldı. Mehmet Keçeciler ise referandumun, “*Milletvekili seçimini öne alıyoruz*

¹³⁵³ “Mahalli Seçimler Ekimde”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Şubat 1988, s. 5.

¹³⁵⁴ “Problem, Seçimden Kaçan Muhalefettir”, **Petek**, 13 Şubat 1988, Sayı: 37, s. 6.

¹³⁵⁵ **Resmî Gazete**, 13 Nisan 1988, Sayı: 19784, ss. 1-4; “Yerel Seçim Yasası Çıktı”, **Milliyet**, 1 Nisan 1988, s. 8.

¹³⁵⁶ Bildirici, ss. 146, 153.

¹³⁵⁷ Aydın-Taşkın, s. 371.

da yerel seçimi niye öne alamıyoruz”¹³⁵⁸ diye bir gerekçeyle istendiğini ifade etti. Fakat böyle bir gerekçenin vaktinde yapılması beklenen seçimler için geçerli bir mazeret olduğu söylenemez.

Özal’ın bu erken seçim çıkışına muhalefet kanadından cevap ise gecikmedi. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü yaptığı açıklamada, bu teklifin Anayasa’ya aykırı olduğunu belirterek, seçimlerin Ekim’de yapılması halinde katılmayacaklarını, yani boykota gideceklerini ve anayasa değişikliği konusunda Başbakan ile “pazarlık” yapmayacaklarını ifade etti.¹³⁵⁹ SHP bu bağlamda bir adım daha öteye giderek, Yerel Seçim Yasasının iptali için AYM’ye başvurdu. İptal gerekçesinde şu ifadeler yer verildi: *“Hukukun üstünlüğü toplum ve bireyler için en büyük güvence olduğundan toplum yararı ve çıkarı hukukun üstünlüğünün ve etkinliğinin sağlanmasındadır. İstikrar ve huzur ancak bu yolla gerçekleştirilebilir. Hukukun vazgeçilmez temel ilkeleri ve kurumları vardır. Hukuk, toplumu ve bireyleri bağlayan kuralların objektif ve genel olmasını öngörür. Özellikle, temel hak ve özgürlüklerle, demokrasinin temel kurumları ve konularıyla ilgili yasal düzenlemelerde bu nitelikler esas alınmalıdır. Günlük siyasal olayların akışına göre, belli siyasal amaçları gerçekleştirmek için temel hak ve özgürlüklerle, demokrasinin temel kurumları ve konularıyla oynamak hukuksal güvenceyi yıkacağı gibi hukukun üstünlüğü ilkesine de ters düşer. Demokrasilerde ulusal iradenin bir göstergesi olan sayısal çoğunluk, kendisini hukuka bağlı saymıyor ve hukukun sayısal çoğunluktan da üstün olduğunu benimsemiyorsa, bu çoğunluğun hukuku ve demokrasiyi yıkan kaba güç durumuna dönüşmesi kaçınılmazdır. Sayısal çoğunluğun her-şeyi yapacağını sanmak demokrasi için en büyük sakıncayı oluşturur. Yasama çalışmalarında, yasanın oluşturulması için öngörülen yöntem uymak önkoşulu yanında yasa içeriğinin hukukun ve demokrasinin temel ilkelerine uygun düşmesi yasa koyucunun gözden uzak tutamayacağı önemli bir husustur. Anayasa Mahkemesi, hukukun üstünlüğünü sağlayan, hukuk devleti güvencesini oluşturan bir yüksek yargı organıdır. İptali için başvurulmuş bu yasada, daha önce iptali istenen ve halen Anayasa Mahkemesi’nce incelenmekte bulunan hükümler de yer almıştır. Anayasa Mahkemesi’nin kararını beklemeden aynı hükümleri yeni bir yasa ile yürürlüğe koymak bu mahkemenin işlevine saygı ile bağdaşmaz. 3420 sayılı Yasa, objektiflik ve genellikten yoksun olduğu, Anayasa’nın temel ilkelerine aykırı bulunduğu, belli siyasal çıkarların*

¹³⁵⁸ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹³⁵⁹ “Erdal İnönü’den Boykot Tehdidi,” *Yeni Asır*, 5 Şubat 1988, s. 5.

sağlanmasına yönelik hükümleri içerdiği için iptal başvurusunu yapmak zorunluluğu duyulmuştur.”¹³⁶⁰

Başvuru ile ilgili gerekçeli kararını açıklayan AYM, 3420 sayılı yasanın “Seçimler 5 yılda bir ekim ayında yapılır” hükmünü, Anayasa’nın 127. maddesine dayanarak, oyçokluğuyla iptal etti. Kararın gerekçesinde, “5 yılda bir” ifadesinden, 5 yılın dolmasının anlaşılması gerektiği belirtildi.¹³⁶¹ Buna göre, seçimlerin normal süresi olan 25 Mart 1989 ya da bu tarihi takiben gelen pazar günü yapılması sonucu çıktı. Bu karara iktidar cephesinden ilk tepki bizzat Başbakan Özal’dan geldi. Muhalefet partilerine çağrıda bulunan Turgut Özal, “Eğer muhalefet kabul ederse, buyursunlar Ekim’de erken seçime gidelim. Eğer muhalefet kaçarsa, biz de Anayasayı değiştirebilirsek, yakında belediye seçimini gerçekleştireceğiz. Çamurlu, mayınlı bir yolda ilerliyoruz, Allah yardımcımız olsun” dedi. Başbakan’ın bu çıkışına muhalefet liderlerinden yanıt geldi. Özal’a destek veren DYP lideri Süleyman Demirel, “Sayın Özal’ın eksikliğini tamamlarız. Eksikli neyse söylesin, seçimi yapalım. (...)Bu yolda her türlü desteği vermeye hazır olduğumuzu da herkesten önce söyledik” derken, DYP Genel Sekreteri Gökberk Ergenekon da, “Yüreklere yetiyorsa, erken seçimi yapalım” çıkışında bulundu. SHP’nin seçimleri normal süresi olan 1989 Mart’ında istemesine de tepki gösteren Ergenekon, “Seçimlerin Ekim değil de, Mart’ta yapılmasına ümidini bağlayan parti bizce yanmıştır” şeklinde konuştu. SHP kanadından bu öneri ve eleştirilere cevap Genel Başkan Yardımcısı Tufan Doğu’dan geldi. Seçimden kaçmadıklarını söyleyen Doğu, bu isteklerinin sebebinin, hukuk ilkesine saygılarından kaynaklandığını belirtti.¹³⁶² Böylece, ANAP’ın gündeme getirdiği erken yerel seçim meselesi, iki güçlü rakibini karşı karşıya getirmiş oldu.

Öte yandan Mehmet Keçeciler ise, DYP kanadından gelen desteğe karşı Turgut Özal’ı uyardığını ifade etti: “Sizi aldatıyorlar. Sakın referanduma gitmeyin. Belediye seçimlerini beş ay önceye alayım diye referandum olur mu? Bari 9-10 anayasa maddesi koyun da onlarla geçirelim.” Turgut Özal ise, “Süleyman Demirel oy verecek” deyince Keçeciler, “Demirel katiben rey vermez sizin referandum

¹³⁶⁰ **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 24, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara 1989, s. 236.

¹³⁶¹ **Resmi Gazete**, 14 Temmuz 1988, Sayı: 19872, s. 29. “Anayasa Değişmedikçe Seçimler Gelecek Yıl”, **Yeni Asır**, 13 Temmuz 1988, s. 4.

¹³⁶² “ANAP ve DYP Evet Diyor Ekimde Seçim”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 15 Temmuz 1988, s. 6.

yapmanız için” dedi. Başkanlık Divanı toplantısında da üyelerin referandumunu yüzde 60-70 ile kazanacaklarını söylemeleri üzerine yine Keçeciler, Özal’a “Kaybederiz. Sizi yanultıyorlar. ‘Süleyman Demirel gelir’ dediler, gelmez. Rey vermez” dediğini aktardı, Turgut Özal da bu kez “Bizim arkadaşlar aleyhte rey verirler. Süleyman Demirel ile anlaştık”¹³⁶³ karşılığını verdi. Bu düşüncelerini dönemin basını ile de paylaşan ANAP eski Genel Başkan Başyardımcısı Keçeciler, Başbakan’ın kendileri dediği eski yöneticileri dinlemediğini ifade etti. Ayrıca, yeni yöneticileri de bir anlamda eleştirip parti içindeki mücadelenin varlığına işaret ederek, yeni idarecileri Süleyman Demirel’in söylemlerine karşı uyarılarına rağmen başarılı olamadıklarını söyledi.¹³⁶⁴ Burada dikkati çeken husus Turgut Özal’ın, yakın çevresi tarafından basın önünde açıkça eleştiriliyor olmasıdır. Tabi Keçeciler’in bu dönemde Özal’la ilişkilerinde ilk dönemlerdeki gibi bir yakınlığa sahip olmamasının getirdiği daha rahat eleştiri yapabilme pozisyonunun olması da pekâlâ söz konusu olabilir. Fakat parti içindeki problemlerin kamuoyu önünde açıktan dile getirilmesi ANAP’ta hem bir otorite sorununa hem de bir süredir gözlemlenen iç mücadeleye bir örnektir.

3 Ağustos’ta olağanüstü toplanan ve Anayasa’nın 127. maddesinin 3. fıkrasının değişmesiyle TBMM’ye yerel seçimleri öne alma yetkisi vererek, seçimlerin 13 Kasım 1988’de¹³⁶⁵ yapılmasını görüşmek için toplanan TBMM Genel Kurulu’nda, ANAP’ın yerel seçimlerin öne alınması için sunduğu anayasa değişikliğinin maddelerinin görüşülmesine geçilmesi için yapılan ve 377 milletvekilinin katıldığı gizli oylamada, 283 evet oyuna karşı 93 ret oyu çıktı. Bir oy ise geçersiz sayıldı. Öte yandan, DYP oylamaya katılmadı. DYP’nin bu tutumuna tepki gösteren Oltan Sungurlu, Süleyman Demirel’in tavrı değiştirdiğini söyledi. Sungurlu ayrıca, yerel seçimleri erkene almak istemelerinin gerekçesini de şöyle izah etti: “(...)seçim sath-ı mailine girildikten sonra ülkeyi bir altı ay daha politik gerginlik altında tutmamak gerekir.”¹³⁶⁶ Fakat Mehmet Keçeciler aslında ANAP’ın açmaz yaşadığında seçimi adeta çıkış yolu olarak gördüğünü söyledi.¹³⁶⁷ Nitekim ANAP döneminde birçok seçim ve referandum yapıldı.

6 Ağustos’ta gerçekleştirilen görüşmelerde, seçimlerin 13 Kasım 1988 tarihinde yapılması için sunulan geçici madde 95 ret, 1 boş oya karşı, 284 oyla kabul

¹³⁶³ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹³⁶⁴ “Keçeciler: Özal Bizi Dinlemedi”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1988, s. 1-8.

¹³⁶⁵ “Karar Millet’in”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Eylül 1988, s. 6.

¹³⁶⁶ “Özal Kararlı”, **Milliyet**, 4 Ağustos 1988, s. 6.

¹³⁶⁷ Güzel, s. 518.

edildi.¹³⁶⁸ Böylece, referandum yolu açıldı. 45 günlük referandum süresi 40 güne indirildi.¹³⁶⁹ Değişikliği referanduma götüren sebep ise, ANAP'ın gerekli olan 300 oya tek başına ulaşamamasıdır.¹³⁷⁰ Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12 Ağustos'ta değişiklikleri onaylamasıyla referandum süreci başladı. Buna göre, referandum 25 Eylül 1988 günü yapılacaktır. Yerel seçimlerin erkene alınıp alınmamasının oylanacağı referandumda, evet oyları (beyaz renk) fazla çıkarsa, seçimler 13 Kasım 1988'de, hayır oyu (kahverengi) fazla çıkarsa Mart 1989'da yapılacaktı.¹³⁷¹

Mehmet Keçeciler referandum kararı almalarında, Başkanlık Divanı üyeleri Mükerrerem Taşçıoğlu, Halil Şıvgın, Alparslan Pehlivanlı'nın Turgut Özal'a yerel seçimleri normal vaktinden önce yapmak için, yeterli milletvekiline sahip olmadıklarından, referanduma gitmenin kendileri için avantaj sağlayacağını belirtmelerinin etkisini ve o dönemlerde ANAP'ın genel politik anlayışını şöyle izah etti: *"Zaten o zaman ANAP'ta böyle sıkıştığı zaman hemen vakit kaybetmeden sine-i millete dönelim gibi bir düşünce hâkim."* Fakat Keçeciler referanduma karşı olduğunu ve Başkanlık Divanı toplantısındaki ortamı ise şöyle aktardı: *"(...).referanduma gitmenin yanlış olduğunu ve referandumu kaybedeceğimizi, son seçimlerde aldığımız rey alabilirsek, bunu başarı addetmemiz gerektiğini söylediğim halde orada yalnız kaldım, kimse bana katılmadı. Yalnız rahmetli Özal çıktı dedi ki, 'Bakın ben Mehmet'i buraya çağırdım çünkü farklı düşünüyor sizden ve bana da mantıklı geldi söyledikleri.' Ama diğer Divan üyeleri baskı yaptı. Biri dedi ki, 'Ben araştırma yaptım Başbakanım % 73 oy alacağız', ötekisi 'O kadar olmaz % 70 barajını aşamayız ama hemen altında % 69 oy alacağız' diyor. Sonunda % 35 oy aldık, son genel seçimlerde % 36 oy almıştık. Böylece referandumda onun altına düşmüş olduk. Hâlbuki ben dedim ki, 'Ne gerek var kendimizi riske etmeye böyle önemsiz bir şey için, ya genel seçimlerdeki yani % 36'nın altında oy alırsak o zaman ne olacak?'"¹³⁷² Keçeciler'in aktarımına bakıldığında ANAP içinde, yaklaşmakta olan sıkıntılarının kimilerince çok doğru okunmadığı ve uyarıların da dikkate alınmadığı görülmektedir.*

¹³⁶⁸ "Anayasa Değişikliği Mecliste Kabul Edildi", **Yeni İstanbul**, 7 Ağustos 1988, s. 1.

¹³⁶⁹ "Sonuç Referandum", **Milliyet**, 7 Ağustos 1988, s. 8.

¹³⁷⁰ "Veto Ederse Referandum da Seçim de Olmayacak Gözler Evren'de", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Ağustos 1988, s. 6.

¹³⁷¹ "Referandum, 25 Eylül'de", **Yeni Asır**, 13 Ağustos 1988, s. 4.

¹³⁷² Güzel, s. 518.

Bu arada, YSK Başkanı Muammer Elçin, propaganda ve seçim yasaklarının 18 Eylül 1988’de başlayacağını açıkladı. TBMM’de grubu bulunan siyasi partiler TV’deki propaganda konuşmaları için isteklerini 7 Eylül saat 17’ye kadar YSK’ya bildirmek zorundaydı. Cumhurbaşkanı Evren de istediği takdirde TV’de referandum hakkında konuşabilecekti.¹³⁷³

Referandum sürecine resmen girilmesiyle birlikte Turgut Özal da, tıpkı 1987’deki yasaklar referandumunda olduğu gibi, partililerin sahaya inmesi talimatı vererek, çalışanla çalışmayanı bilmek istediğini belirtti. Oltan Sungurlu da milletvekillerinin sahada olup olmadığını telefonla araştırdıklarını söyledi. Bunun yanı sıra Sungurlu, teşkilatlarının para sorunuyla karşı karşıya olduğunu belirterek, Özal’ın hangi bankalarda para bulunduğunun tespit edilmesini istediğini ifade etti.¹³⁷⁴ Diğer yandan Başbakan Turgut Özal, bakanları referandumda çalışması için illerden sorumlu tuttu. Bakanlar ve görevlendirildikleri iller şöyleydi:

Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem ve Ulaştırma Bakanı Ekrem Pakdemirli: İzmir, Aydın, Manisa, Muğla ve Uşak.

Adalet Bakanı Mehmet Topaç ve İçişleri Bakanı Mustafa Kalemlî: Balıkesir, Bursa, Bilecik, Afyon, Kütahya ve Eskişehir.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat Kitapçı ve Devlet Bakanı Kamran İnan: Ağrı, Kars, Erzincan, Erzurum, Van, Hakkâri, Bitlis ve Muş.

Bayındırlık ve İskân Bakanı Safa Giray ve Devlet Bakanı Yusuf Bozkurt Özal: Malatya, Elazığ, Tunceli, Bingöl, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celal Güzel ve Devlet Bakanı Ali Bozer: Adana, Gaziantep, Kahramanmaraş, İçel ve Hatay.

Tarım ve Köyişleri Bakanı Hüsnü Doğan ve Devlet Bakanı Abdullah Tenekeci: Konya, Isparta, Burdur, Niğde ve Antalya.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut ve Millî Savunma Bakanı Ercan Vuralhan: Tekirdağ, Edirne, Çanakkale, Kırklareli.

Maliye ve Gümrük Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin ve Devlet Bakanı Adnan Kahveci: İstanbul.

¹³⁷³ “Hayır’ın Rengi Sütlükahve”, **Milliyet**, 20 Ağustos 1988, s. 6.

¹³⁷⁴ “Özal Referandum Gezilerine Başladı Şanlıurfa Hava Alanı Dün Hizmete Açıldı”, **Yeni İstanbul**, 24 Ağustos 1988, s. 1-7.

Kültür ve Turizm Bakanı Mustafa Tınav Titiz ve Devlet Bakanı Kazım Oksay: Bolu, Çankırı, Zonguldak, Kastamonu, Sakarya ve Kocaeli.

Devlet Bakanları Cemil Çiçek ve Mehmet Yazar: Yozgat, Kayseri, Ankara, Sivas, Kırşehir ve Nevşehir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanı Şükrü Yürür: Samsun, Amasya, Tokat, Ordu, Çorum ve Sinop.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fahrettin Kurt ve Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz: Rize, Giresun, Gümüşhane, Artvin ve Trabzon.¹³⁷⁵

Referandumun kesinleşmesinin ardından siyasi partiler arasındaki atışmalar da artmaya başladı. Referandum sürecindeki ilk durağı Şanlıurfa’da muhalefet partilerini seçimden kaçmakla eleştiren Turgut Özal, muhalefetin “yolsuzluklar var” dediği belediyeleri yeniden seçelim dediklerinde korktuklarını iddia etti. Öte yandan, referandumdan hayır sonucu da çıksa bunun olumlu olacağını, çünkü bu durumda halkın belediyelerden memnun olduğu sonucunun ortaya çıkacağını ifade etti.¹³⁷⁶ Buna karşın, bu referandumda işlerinin 1987’deki yasaklar referandumuna göre daha kolay olduğunu söyleyen Özal, Şanlıurfa’daki parti teşkilatında basına kapalı yaptığı toplantıda, halktan Anayasa’ya sahip çıkmalarını isteyeceklerini belirterek, “*Bize göre, Türkiye’nin sürekli bir seçim atmosferinde tutulması doğru değildir. Bu sebeple mahalli seçimlerin öne alınmasını istedik*”¹³⁷⁷ şeklinde konuştu. ANAP Genel Sekreteri Akın Gönen ise, sonuç kendi istedikleri gibi çıkmasa da referandumdan yana olduklarını, çünkü egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirtti. Ayrıca, “*referandumun demokrasi için evet anlamı taşıdığını*”¹³⁷⁸ da dile getirdi. Fakat esasında bu referandum “*yersizdi.*”¹³⁷⁹

ANAP cephesinden kamuoyuna referandum lehinde açıklamalar yapılırken, parti içinde bu karara karşı çıkanlar da oldu. Mehmet Keçeciler’e göre, referandumdan evet de hayır da çıksa siyasi sonuçlar cereyan edecekti. Hatta hayır oyunun daha fazla çıkması halinde bunun ANAP’ta önemli etkileri olacaktı: “*Referandumda evet de çıksa hayır da çıksa siyasi sonuçları olur. Hayır çıkarsa, parti yönetimini etkiler. Milletvekilleri, bakanlar ile başkanlarımız ortalıktan toz*

¹³⁷⁵ “Referandum Bakanlar İçin Karne Olacak”, **Yeni Asır**, 2 Eylül 1988, s. 5.

¹³⁷⁶ “Özal: Hayır da İyidir”, **Milliyet**, 24 Ağustos 1988, s. 6.

¹³⁷⁷ “İşimiz Kolay”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Ağustos 1988, s. 6. Oysa ANAP döneminde birçok seçim ve referandum yapıldı. Bu referandumdan önce de bir erken genel seçim gerçekleştirildi. Dolayısıyla, Özal’ın bu ifadesinin pek bir tutarlılığı yoktur.

¹³⁷⁸ “Gönen: Zararlı da Çıksak Referandumdan Yanayız”, **Güneş**, 6 Eylül 1988, s. 11.

¹³⁷⁹ Tanör, s. 80.

olur. Mahcup olurlar. Hayır sonucunu hükümette değişiklik olarak almayın. Ama Başkanlık Divanında milletin sandık yoluyla verdiği mesajı değerlendiririz. Yorulanları dinlendiririz, dinlenenleri de yeniden çalıştırırız.” Ayrıca, partisinin Demirel’e inandığını da iddia eden Keçeciler, kendisinin Genel Merkez’de olmuş olsaydı bu anayasa değişikliğini engelleyeceğini söyledi. Hacda olduğu dönemde bu haberi aldığını ve başından kaynar sular döküldüğünü ifade etti.¹³⁸⁰ Keçeciler’in kamuoyu önünde “başkanlarımız toz olur. Mahcup olurlar” ifadesi kapalı kapılar ardında söylenmesi beklenen sözlerin açıkça yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla, rahatsızlık saklanabilecek boyutta değildir. Diğer taraftan ANAP’lı Alaattin Fırat ise, referandum kararının değil, yerel seçim sonucunun ANAP için “sonun başlangıcı” olabileceğini dile getirdi: “Partimiz iktidardan düşecekse, referandumdan sonra değil, belki 3,5 ay sonra yapılacak yerel seçimlerden sonra düşer.”¹³⁸¹ Nitekim yerel seçimde alınan üçüncülük Fırat’ı haklı çıkaracaktı.

ANAP tarafından bu tür açıklamalar gelirken, muhalefet kanadından rakiplerine tenkitler gelmekteydi. Fakat Başbakan Özal’a en sert sözleri DYP Genel Başkan Yardımcısı Esat Kıratlıoğlu söyledi. Özal’a ağır sıfatlar yakıştıran Kıratlıoğlu, “pişkin, utanmaz, zırvacıbaşı, eser hırsız, yalancı, hasta adam” gibi sözler sarf etti: “Özal bitişi yaklaştıkça kendisine, ‘kaybediyorsun’ diyen herkese saldırmaya başlamıştır. Bu şizofreni belirtisidir. Özal hastadır. Özal’ın makamından ayrılması Türkiye için bayram olacaktır. Referandumda halk hayır diyerek onu lâıyk olduğu ruh hastalarının yanına gönderecektir.”¹³⁸² DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel de, iktidarın oylamadan evet çıkmasının değil, oylarını % 36’nın üzerinde çıkarmanın peşinde olduğunu iddia etti. Ayrıca Demirel’e göre, evet oylarının yüzde 50’nin altında kalması bir hükümet sorunu ortaya çıkaracak ve yüzde 36’nın altındaki evetler erken seçimi zorunlu kılacaktı.¹³⁸³ Demirel ayrıca partililere izleyecekleri politikayı anlatırken, ANAP seçmenine sempati ile yaklaşmalarını ve bir sonraki iktidarın kendileri olacağı mesajını işlemelerini istedi.¹³⁸⁴ SHP lideri Erdal İnönü de bu referandumun ANAP için bir güvenoylaması olacağı görüşünü savunarak şöyle konuştu: “Halkoylaması bugünkü iktidar için bir güvenoylamasıdır. Vatandaşımız bunu gayet iyi değerlendirmiştir. Vatandaş, Özal hükümetinden

¹³⁸⁰ “Keçeciler: Hayır, Çıkarsa Yönetimi Etkiler”, **Güneş**, 14 Eylül 1988, s. 7.

¹³⁸¹ “Referandumda Hayır”, **2000’e Doğru**, 18 Eylül 1988, Sayı: 39, Yıl: 2, s. 19.

¹³⁸² “Özal Eser Hırsız”, **Milliyet**, 25 Ağustos 1988, s. 8.

¹³⁸³ “Özal ve ANAP Referandumun Sonucuna Katlanmak Zorunda”, **Güneş**, 2 Eylül 1988, s. 7.

¹³⁸⁴ “DYP’nin Gözü ANAP’lı Seçimde”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1988, s. 6.

memnun ise evet, değilse hayır diyecektir."¹³⁸⁵ Buna karşın, yayınlanan bir değerlendirmede, bu referandumunun sadece seçim tarihi ile ilgili olduğu ve bu yüzden Özal'ın kalıp gitmesi ile ilgili bir durumun olmadığına halka iyi anlatılması gerektiği ifade edildi. Ayrıca, Özal'ın hayır oylarının çok çıkması halinde görevi bırakacağı yönünde bir beyanatının da olmadığı belirtildi.¹³⁸⁶

İktidarı eleştiren bir diğer siyasi de MÇP Genel Başkanı Alparslan Türkeş idi. Hayır oyunun keyfiliğe son vermek anlamına geleceğini söyleyen Türkeş düşüncelerini şöyle açıkladı: "*Nemelazımcılık, vurdumduymazlık, keyfilik bu iktidarın adıdır. Referandumda verilecek herhangi bir kahverengi hayır oyu keyfiliğe, vurdumduymazlığa, nemelazımcılığa dur demek olacaktır.*"¹³⁸⁷ Bu eleştirilerin muhatabı olan Özal ise çıktığı Karadeniz turunda, Trabzon'un Çarşıbaşı sakinleri ile "referandum pazarlığına" girdi. Kendisini dinlemeye gelen halkın yerleşim yerlerinin ilçe yapılmasını istemeleri üzerine, "*Siz bize evet deyin, biz de ilçe olmanıza evet diyelim*"¹³⁸⁸ karşılığını verdi. Dolayısıyla, hizmet götürme ile oy arasında kurulan bu ilişki demokrasinin değerleri ile çatışmakta ve siyasi etik açısından sorunlu bir durum arz etmektedir. Üstelik ANAP cephesinde referanduma seçim gözüyle bakılmaktadır.

Bu arada, referanduma iki hafta kala KONDA Araştırma Şirketi tarafından Milliyet için hazırlanan bir anket yayınlandı. Ankette, referandumda hayır diyeceklerin oranı yüzde 57,8 evet diyenlerin oranı ise yüzde 23,2'dir. Kararsızların oyları dağıtıldığındaysa, hayır oranının yüzde 70'i aştığı belirtildi. Anketin en dikkat çekici bölümü, halkın yüzde 42'sinin hâlâ referandumun konusunu bilmemesidir. Seçmenlerin sadece yüzde 36'sı neyin oylanacağını "*doğruya yakın*" olarak bilmektedir. Yüzde 15'lik bir kesim ise, referandumda Özal ve politikalarının oylanacağını düşünmektedir. Ayrıca, hayır oyunun fazla çıkması halinde ANAP'ın iktidarı bırakması gerektiğini düşünen seçmen oranı yüzde 45, aksini, yani bırakmaması gerektiğini düşünenlerin oranı ise yüzde 25'tir. Referandum erken seçime yol açmaz diyenlerin oranı da yüzde 15'tir. Diğer yandan, eğitim seviyesi

¹³⁸⁵ "Özal ve ANAP Referandumun Sonucuna Katlanmak Zorunda", **Güneş**, 2 Eylül 1988, s. 7.

¹³⁸⁶ Başyazı, "İşin Doğrusu", **Yeni İstanbul**, 5 Eylül 1988, s. 1. Fakat Özal 18 Eylül 1988'de yaptığı TV konuşmasında, çıkacak sonuca göre Başbakanlık ve politikadan ayrılacağını açıklayacaktı. "Özal Kendini Ortaya Koydu", **Güneş**, 19 Eylül 1988, s. 11

¹³⁸⁷ "Kahverengi Oy Keyfiliğe Dur Demek Olacaktır", **Yeni İstanbul**, 26 Ağustos 1988, s. 1.

¹³⁸⁸ "Özal, Vatandaşlarla Referandum Pazarlığına Girişti Evet Deyin İlçe Olun", **Güneş**, 3 Eylül 1988, s. 7. Özal bu "pazarlığın" benzerini 1986'daki ara seçimlerde de yapmış ve Gaziantep'te halka "*oyunuz tamam, suyunuz tamam*" demişti. "Oyunuz Tamam, Suyunuz da Tamam", **Hürriyet**, 22 Eylül 1986, s. 17.

artıkça hayır oylarının da arttığı görülmektedir.¹³⁸⁹ Bu sonuçlar, Demirel'in erken seçim öngörüsüyle örtüşür niteliktedir. Diğer bir kamuoyu araştırma şirketi KAMOY'un referandumuna bir hafta kala 32 ilde toplanan 11 bin 940 kişiyle yaptığı ankette de, evet yüzde 35,8 çıkarken, hayır ise yüzde 64,2 çıktı. Erken yerel seçime evet diyenlerin üç gerekçesi vardı: Birincisi istikrar, ikincisi “*Özal gitsin ama yerine kim gelecek?*” yani Özal'ın alternatifsiz görülmesi ve üçüncüsü de, bu oylamanın bir seçim olmadığıdır. Hayır diyenlerin ise tek gerekçesi, geçim sıkıntısıdır.¹³⁹⁰ Bu iki anket de esasında bir sürprizin gerçekleşmeyeceğini ortaya koymuştu. Yani anketler sonucu çok büyük oranda doğru tahmin etmişlerdi.

Yapılan anketlerde hayır oylarının daha yüksek olduğu hatırlatılan Özal ise, her zaman için bu anketlerde bir hata payının olduğunu, aynı deneklere sorulduğu için belli tesirler altında kalınıp kalınmadığının bilinmediğini söyledi ve asıl önemli olanın meseleyi kimin halka daha iyi anlatması olacağını ifade etti.¹³⁹¹ Ancak Hasan Cemal inandırıcılığını sorguladığı Özal'ı çok da başarılı bulmamaktaydı. Bunu izah ederken de, bir yıl önceki yasaklar referandumundaki tutumunu dile getirdi: “*Geçen yıl referandum kurumunu getirirken Sayın Özal'ın kafasında her şeyden önce siyasal yasakları halka onaylatabilir miyim, düşüncesi vardı; başka hiçbir şey değil. Buna bağlı olarak, ANAP liderinin kullanmaya çalıştığı ikinci argüman da inandırıcı olmaktan uzaktır: 'Anayasa değişikliğini halk yapmazsa, asker gelip yaparmış...' Ya da 'Referandumda hayır'a soyunanlar, halkın oyuna inanmayanlarmış; zira halkın anayasa değişikliği yapmasına taraftar değillermiş...*”¹³⁹²

Gazeteci Cüneyt Arcayürek de propaganda döneminde yaptığı ANAP analizinde, milletvekillerinde, daha önceki seçim dönemlerindeki heyecanlarından eser olmadığını ve bir “*boş vermişlik*” içinde olduklarını ifade ederek, ANAP'luların peşinen hayır çıkacağını kabul etmiş gibi bir tavır takındıklarını yazdı.¹³⁹³ Benzer analizi Hasan Cemal de yaptı. Hatta daha önce Özal'ın Karadeniz gezisine katılan ANAP'lı bir yöneticinin özel bir görüşmede kendilerine, bu dönemki Karadeniz turuyla ilgili şunları söylediğini aktardı: “*O zaman yer yerinden oynamıştı. Halk*

¹³⁸⁹ “Hayır'lar Yüzde 70”, **Milliyet**, 11 Eylül 1988, s. 7. 1987'deki yasaklar referandumuyla ilgili bir ankette de, eğitim seviyesi artıkça yasakların kalkmasına evet diyenlerin oranı artmaktaydı. “Hayır' Ağır Basıyor”, **Milliyet**, 16 Ağustos 1987, s. 8.

¹³⁹⁰ Yavuz Donat”, “Son Yoklama”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Eylül 1988, s. 3.

¹³⁹¹ “Özal Referandumdan Umutlu”, **Milliyet**, 3 Eylül 1988, s. 6. Fakat daha önce ANAP'ın kazandığı seçimlerde kamuoyu araştırma şirketlerinin doğruya yakın tahminde buldukları da bir gerçektir.

¹³⁹² Hasan Cemal, “Özal'ın İnandırıcılığı...”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1988, s. 13.

¹³⁹³ Cüneyt Arcayürek, “Topluca...”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1988, s. 13.

artık seçime ve sandığa karşı aynı heyecanı göstermiyor. Şimdilik muhalefetin, 'Özal'a bir ders verelim!' taktiği tutmuş gibi görünüyor. Eğer son on günde muhalefetin bu taktiğini yıkamazsak, referandumdan hayır çıkar."¹³⁹⁴ Yalçın Doğan'a göre ise, iktidar partisinin referandum kampanyası son derece etkisizdi. Bunda da, başta Turgut Özal olmak üzere, yukarıda da ifade edildiği gibi, partililerin evet çıkacağına inancının olmamasının etkili olduğunu ifade etti. ANAP'ın artık reklamları çok fazla önemsemediğini, bu yüzden özensiz hatta ANAP imzası olmayan afişler hazırlattığını dile getirdi. Neticede, ciddi bir reklam strateji hatası yaptığını vurguladı.¹³⁹⁵ Bu değerlendirmelere bakıldığında, Turgut Özal'ın estirmeye çalıştığı referandum rüzgârının partide çok fazla bir karşılık bulmadığı görülüyor. Partide bir heyecan sorunu yaşandığı anlaşılmaktadır. Tüm bu gözlem ve analizler aslında ANAP'ın kaybedeceğini bile bile referanduma gittiğini gösteriyor. Yukarıda da belirtildiği gibi, Keçeciler de Başkanlık Divanı'nda Özal'ı böyle bir oylamaya gitmemesi konusunda uyarılmıştı.

Referandum propaganda döneminde seçmen üzerinde etkili olabilmek için farklı yöntemler kullanan ANAP bir taraftan mitingler yaparken diğer taraftan, bir video hazırladı. Videoyu, Başkanlık Divanı'nda Propagandadan Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Ali Talip Özdemir basın mensuplarına izletti. 12 Eylül öncesinden bir sahneyle başlayan filmde, karanlık bir sokakta yürüyen bir genç ve köşe başından uzanan bir silah görülmektedir. Daha sonra, silah seslerini duyan bir annenin evinden koşup çocuğunun üzerine gözleri yaşla kapandığı bir sahne gelmektedir. Bunu takiben de 12 Eylül öncesine ait karaborsa, kuyruklar ve vatandaşların konuşmalarından oluşan görüntüler yer almaktadır. Bunların da arkasından, Turgut Özal 1983'de Türkiye üzerinde doğan bir güneş olarak gösterilmektedir. Sonunda da Özal'ın konuşması bulunmaktadır. Filmin izlenmesinin ardından bazı gazetecilerin 12 Eylül görüntülerinin eskiyi çağrıştırmasının iyi bir intiba bırakmayabileceğini söylemeleri üzerine Özdemir, "*Olur mu öyle şey? İpin ucunu bıraktığınız an ulaşılabilecek tek nokra orasıdır. İnanın bana*"¹³⁹⁶ diye karşılık verdi. 12 Eylül öncesinin hatırlatılması bir nevi ANAP propagandalarının temel dayanak noktası olmuş, iktidar partisi buradan beslenir duruma gelmişti. Fakat artık demokratik düzene geçildiği bir ortamda sürekli kaotik dönemi hatırlatan

¹³⁹⁴ Hasan Cemal, "Özal'ın İnanırcılığı...", **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1988, s. 13.

¹³⁹⁵ Yalçın Doğan, "Ufukta Genel Seçim", **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1988, s. 13.

¹³⁹⁶ "Propaganda Filmi", **Türkiye**, 13 Eylül 1988, s. 9.

paylaşımların yapılması, ANAP'ın savunduğu siyasal liberalizm ilkesiyle örtüşmemektedir. Diğer yandan, propaganda faaliyetleri kapsamında Aydın'da beyaz bir zemin üzerinde (evet'i simgeleyen) Başbakan Turgut Özal'ın fotoğrafının bulunduğu tişörtler hazırlanarak miting öncesi partililere dağıtıldı.¹³⁹⁷

Ayrıca, yereldeki seçmene ulaşabilmek için muhtarlara da mektup gönderen Başbakan, referandumun bir parti meselesi olmadığını belirterek, “*Bizim kavgayla, tartışmayla işimiz yoktur. Tekrar o karanlık, kanlı günlere dönmek için çok dikkatli olmalıyız, maceraya girmemeliyiz*” dedi. Özal ayrıca, Türkiye'nin ancak el, gönül ve inanç birliği ile daha da güzel günlere kavuşacağını söyleyerek, “*Yokluğu, yoksulluğu geride bıraktık. Önümüz açık, aydınlıktır. Artık söz sizindir. Bölmeden, bölünmeden o ananızın sütü gibi helal oylarınızla hizmet zincirinin tamamlanmasına yardımcı olunuz*”¹³⁹⁸ ifadelerini kullandı. Yine burada da 12 Eylül öncesinin vurgulandığı görülmektedir. Yasaklar referandumundaki tutumla bu yaklaşım yan yana getirildiğinde, ANAP'ın eskilerle demokratik bir rekabetten çekindiği izlenimi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu tarz söylemlerle, referandum seçmene çok kritik bir seçim gibi algılatılmaya çalışıldı.

Diğer yandan, 18 Eylül'de, siyasi partilerin televizyon ve radyoda konuşma programları başladı. Ama bu yayınlara TRT'nin kuruluşunda katkısı olan TRT eski çalışanlarından Mahmut Tali Öngören sert tepki gösterdi. TRT'nin ANAP'ın bir propaganda aracına döndüğünü iddia eden Öngören, TRT'deki ANAP hâkimiyetinden dolayı evet ve hayır'ın propagandasının eşit yapılamayacağını ve bu yüzden de 25 Eylül referandumunun “*dürüst seçim*” sayılamayacağını söyledi.¹³⁹⁹ Bu arada ilk konuşmacı ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal idi. Özal gazetelere verdiği ilanlarda, “*Bu akşam (18 Eylül Pazar) Saat 21.00-21.10'da, televizyonun 1./2. kanalında lütfen beni izleyiniz. Size önemli mesajlarım var*”¹⁴⁰⁰ ifadelerini kullanarak, vatandaşa davette bulundu. Yaptığı konuşmada adeta gündeme “bomba gibi düşen” ifadeler kullandı. Konuşmasının bir yerinde, “*Bu referandumdan çıkacak sonuca göre Başbakanlık'tan ve politikadan*

¹³⁹⁷ “Özallı Tişörtler Kapışıldı”, **Yeni Asır**, 15 Eylül 1988, s. 1.

¹³⁹⁸ “Özal, Muhtarlara Mektup Yolladı Kanlı Günlere Dönmek İçin Çok Dikkatli Olmalıyız”, **Yeni İstanbul**, 19 Eylül 1988, s. 1; “Özal'dan Sonra İnönü de Hazırlık Yapıyor Muhtarlara Mektupla Propaganda”, **Zaman**, 12 Eylül 1988, s. 1.

¹³⁹⁹ Mahmut Tali Öngören, “Hayır”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1988, s. 4.

¹⁴⁰⁰ **Güneş**, 18 Eylül 1988, s. 5-11; **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Eylül 1988, s. 7; **Milliyet**, 18 Eylül 1988, s. 4.

ayrılacağı¹⁴⁰¹ dedi. Başbakan, konuşmasının bu sözleri söylediği bölümünde şu ifadeleri kullandı: “Anayasa değişikliği ile ilgili bir halkoylamasının muhalefet ve bazı çevrelerce ve daha genel seçimler üzerinden bir yıl bile geçmemişken, kör bir iktidar hırsı içinde, güvenoylamasına çevrilmesi, hızla gelişen ve modernleşen ülkemiz için gerçekten hazindir. Biz Türkiye’de halkımızın sesini yükseltmek ve demokrasi içinde hızla kalkınmaya devam etmek için, bu referanduma gittik. Halkın sesi, Hakk’ın sesidir dedik. Uzun zamandır düşünüyorum. Vardığım kararı açıklıyorum: Bu referandumdan çıkacak sonuca göre Başbakanlıktan ve politikadan ayrılacağı¹⁴⁰².” Özal konuşmasının başka bir bölümünde de, önemli olanın kendisinin gitmesi değil, ülkenin 1980 öncesine dönüp dönmeyeceği olduğunu; halkın koalisyonlar ve istikrarsızlığa izin verip vermeyeceğinin önemli olduğunu ifade etti.¹⁴⁰² Tabii Özal’ın bir yerel seçimle koalisyonu ve istikrarsızlığı birbirine bağlaması da dikkat çekmektedir. Zaten Özal farklı zamanlarda da benzer açıklamalar yapmıştı.

Turgut Özal’ın bu açıklamasının arka planında ne olduğu merak konusu oldu. Özal’a çok yakın bir isim ile Halil Şıvgın “aile” etkisinden söz ettiler.¹⁴⁰³ Nitekim Turgut Özal bu kararı alırken sadece eşi Semra Özal’a danıştığını söyledi.¹⁴⁰⁴ Bu beklenmedik açıklama hem ANAP içinde hem de muhalefet cephesinde ses getirdi. ANAP cephesi bunu şaşkınlıkla karşıladı. Örneğin Oltan Sungurlu, Özal’ın Başbakanlıktan ayrılma açıklamasının tahminleri arasında olduğunu fakat siyaseti bırakacağı açıklamasını beklemediklerini; halkın buna izin vereceğini de zannetmediğini söyledi. Halil Şıvgın da, şok olduklarını belirtirken, Özal’ın kararını programdan önce kendisine söylediğini, bunu yapmamasını rica ettiğini ancak gerekçe olarak muhalefetin tutumunu gösterdiğini beyan etti. Ayrıca, Özal’a ailesinin de “bırakma” yönünde telkinin bu kararda etkili olabileceğini söyledi. Tabii Turgut Özal’ın bu derece önemli bir açıklamayı parti içinde değil de aile içinde dile getirmesi de dikkate değer bir durumdur. Bir bakıma ANAP’ın kurumsallaşmadığını gösteren bir örnek olmuştur. Ercan Vuralhan, kararı medeni

¹⁴⁰¹ “Özal Kendini Ortaya Koydu”, **Güneş**, 19 Eylül 1988, s. 11; “Bırakır Giderim”, **Milliyet**, 19 Eylül 1988, s. 1; “Umduğumu Bulamazsam Başbakanlıktan ve Politikadan Ayrılırım”, **Türkiye**, 19 Eylül 1988, s. 9.

¹⁴⁰² “Özal: Bırakır Giderim”, **Milliyet**, 19 Eylül 1988, s. 13.

¹⁴⁰³ “Özal’dan Rest”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 19 Eylül 1988, s. 6.

¹⁴⁰⁴ “Gitsem de ANAP İktidar”, **Güneş**, 21 Eylül 1988, s. 7; ANAP Genel Merkezi tarafından yaptırılan bir araştırmada halkın, Başbakan’ın eşine danışmasına çok fazla olumsuz bakmadığı ama “ailesinin dediğini yapıyor” şeklinde olumsuz bir imaj ortaya konduğu sonucu ortaya kondu. Yavuz Donat, “Özal’ın Artı’ları, Eksi’leri”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Ocak 1989, s. 3.

bir risk olarak değerlendirirken, Mehmet Yazar da, bir politikacının söyleyebileceği mertçe bir söz olarak değerlendirdi.¹⁴⁰⁵ Mehmet Keçeciler ise, Özal'ın gitmesini gerektirecek bir sonucun çıkacağına inanmadığını, zaten kendilerinin de Başbakanı bırakmayacaklarını; fakat her şeye rağmen önemli bir karar olduğunu beyan etti.¹⁴⁰⁶ Yani bu sözler ANAP'lılarda beklenmedik bir çıkış olarak görüldü. Ancak Mehmet Keçeciler daha sonra yaptığı değerlendirmede, Özal'ın bu sözünün yanlış politikanın sonucu olduğunu ifade ederek, referandumun kaybedileceğinin anlaşılması üzerine seçmeni etkilemek için o ifadeleri kullandığını belirtti.¹⁴⁰⁷ Yani yapılan tam anlamıyla seçmeni etkilemek için “siyasi bir hamle” idi! Özal, bir anlamda Türkiye'nin geleceğini kendi istikbaline bağlamıştı. ANAP Teşkilat Başkanı Oltan Sungurlu da daha sonra yaptığı açıklamada, Özal'ın kararına müdahale etmeyeceklerini belirtti: *“Biz halkımızın Özal'ı düşüreceğine ihtimal vermiyoruz. Ancak, söz konusu olan Başbakanlıktır. Buna müdahale etmeyiz. Bir faraziye olsa da, eğer aksi sonuç çıkarsa Sayın Özal'a, 'millele verdiğiniz sözden geri dönün' demeyiz. (...) Aynı şey partide olmaz. Partiyi bırakma deriz.”*¹⁴⁰⁸

Muhalefet cephesinden ise Özal'a eleştiriler geldi. Demirel ve Ecevit'in eleştirilerinin ortak noktası, Turgut Özal'ın Türkiye'nin geleceğini kendi siyasi geleceği ile birbirine bağlamasıdır. Yine en sert çıkışı yapan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, *“Hani iki gün önce 'Referandum iktidarla ilgili bir şey değildir' diyordu. 'Referandumdan hayır çıksa bile iktidar değişmez' diyordu. Şimdi 'giderim' diyor. Hayır çıktığında elbette gitmesi lazımdır, gereklidir. Türkiye bu zata da kaim değildir. Bu zat giderse, Türkiye çökmez”* derken, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, *“Demokratik açıdan doğru olmayan bir davranış. Sayın Başbakan Türkiye'de demokrasinin de huzurun da varlığını kendi kişiliğine bağlamıştır”* dedi. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise, *“Başbakan bu sefer başka bir hikâye anlatıyor. Sanırım vatandaşın oy almak için yapıyor”*¹⁴⁰⁹ şeklinde konuştu.

Gazeteci Altan Öymen ise, Özal'ın bu konuşması ile Demirel'in *“oynadığı bu topu”* kendine çektiğini ifade ederek, Başbakan'ın risk aldığını dile getirdi: *“Eğer Özal bu hamleyle 'Evet' oylarını, şimdiye kadarki anket sonuçlarını aşan bir şekilde artırarak, Demirel'in seçim stratejisi olarak saptadığı 'kendi oyunu'yla ağır bir*

¹⁴⁰⁵ “ANAP'lıların Tepkileri”, **Güneş**, 19 Eylül 1988, s. 11.

¹⁴⁰⁶ “Partiler Ne Diyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 19 Eylül 1988, s. 6.

¹⁴⁰⁷ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁴⁰⁸ Derya Sazak, “Lidere Müdahale Yok”, **Milliyet**, 22 Eylül 1988, s. 6.

¹⁴⁰⁹ “ANAP'ta Şok”, **Milliyet**, 19 Eylül 1988, s. 13.

yenilgiye uğratmış olacaktır. Tersine olursa... Demirel'in dediği çıkmış olacak, Özal'ın siyasi hayatı son bulmuş olacaktır."¹⁴¹⁰ Özal'ın risk aldığı yönünde benzer bir değerlendirme de yapıldı. 1969'da Fransa'da De Gualle'nin de benzer bir çıkış yaptığı ve referandum sonuçlarında hayır'ın fazla çıkması sonucu devlet başkanlığı görevini bıraktığı hatırlatıldı. Özal'ın ise bu hamlesinin seçmen tarafından benimsenmesi halinde evet oylarının artabileceği ifade edildi.¹⁴¹¹ Uğur Mumcu'ya göre ise, Özal'ın bu söylemi antidemokratikti. Mumcu, Özal'ın bu sözleri ile "*Halk beni seçmek zorundadır*" diye dayatmacı bir anlayış ortaya koyduğunu beyan ederek, bu düşünce tarzının ancak tek parti dönemlerinde olduğunu vurguladı. Üstelik bu sözlerinin hemen öncesinde, "*Halkın sesi, Hakk'ın sesidir*" cümlesini kurduğunu ve ortaya bir çelişkinin çıktığını ifade etti.¹⁴¹² Mumcu bir başka yazısında da, Özal'ın bu söylemiyle "*benden sonra kaos olur, karışmam ha*" düşüncesinde olduğunu ve bu tavrın evet oylarının tersine dönmesine yol açabileceğini ileri sürdü.¹⁴¹³ Netice itibariyle, Özal bu sözlerle "safları sıklaştırmak" istedi. Çünkü zemin altında kaymaya başlamıştı.

Özal'ın yaptığı konuşmanın etkisi hemen ertesi gün miting meydanında kendini gösterdi. Bursa'ya miting için giden Turgut Özal'ı halk, "*Memleketi bunlara bırakamazsın, Özal gitme, kal*" pankartıyla karşıladı. Özal burada yaptığı konuşmada da bir gün öncekine benzer ifadeler kullanarak "*Bizim, memlekete hizmetten başka hiçbir sevdamız yok. Koltuğa da başkaları gibi yapışık değilim. (...)Başbakanlık'tan ayrılırsam, aranızda girer kaybolurum. Aranızda olurum*"¹⁴¹⁴ dedi. Kendisinin blöf yaptığını iddia edenlere de şu yanıtı verdi: "*Herkes benim tabiatımı bilir. Herhalde millet bizi şimdiye kadar yanlış tanımadı. Bu bir blöf olamaz. Onu açıkça ifade edeyim.*"¹⁴¹⁵

Bu arada, 24 Eylül tarihinde gazetelere verilmesi planlanan iki sayfalık ilan iptal edildi. İsmi vermeyen ANAP Genel Merkezi'ndeki bir yönetici, "Sakın Bizi Bırakma" başlığını taşıyan ilanla ilgili şu açıklamayı yaptı: "*İlan, 'Evet Başbakan'ım*

¹⁴¹⁰ Altan Öymen, "Özal'ın Kararı ve 'Karar Gecesi'", **Milliyet**, 19 Eylül 1988, s. 1. Referandumu Özal (ANAP) kaybetmişse de Özal'ın siyasi hayatı bitmemiştir. Fakat bundan sonraki siyasi hayatının çok da rahat geçtiği söylenemez.

¹⁴¹¹ Başyazı, "Riskli Bir Karar", **Yeni İstanbul**, 21 Eylül 1988, s. 1.

¹⁴¹² Uğur Mumcu, "İpotek...", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1988, s. 8.

¹⁴¹³ Uğur Mumcu, "36-1=?", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1988, s. 1-12.

¹⁴¹⁴ "Özal: Koltuk Sevdam Yok", **Güneş**, 20 Eylül 1988, s. 11.

¹⁴¹⁵ "Gitsem de ANAP İktidar", **Güneş**, 21 Eylül 1988, s. 7; "Özal: Blöf Yapmıyorum", **Türkiye**, 21 Eylül 1988, s. 9. Fakat görülecektir ki, Özal blöf yapmıştır. Hatta Keçeciler de bu sözlerin seçmeni etkilemek için söylendiğini ifade etti. Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

sana inanıyoruz' denildikten sonra, Sayın Özal'ın (referandum sonucuna göre Başbakanlık'tan ve politikadan ayrılacağım) sözleri üzerine vatandaşlardan gelen binlerce mektubun kupürlerini içeriyordu. İlanın sonunda '56 milyon ve Türkiye'nin geleceği için sana EVET diyoruz' sözleri yer alıyordu. İlanın verilmesinden neden vazgeçildiğini açıklayamam. Ancak, şu kadarını söyleyeyim, bu kararı Başbakan Özal almıştır."¹⁴¹⁶ Buna karşın, Başbakan Özal aynı gün basına yansıyan açıklamasında, kararında herhangi bir değişiklik olmadığını ifade etti.¹⁴¹⁷ Kutlay Doğan'a göre, Özal'ın bırakma açıklamasının ardında şu vardır: "Özal, Cumhurbaşkanlığına aday olup olmayacağı konusundaki kararını bu referandumun sonuçlarına göre kesinleştirecekti. Referandum sonuçları istediği gibi çıkarsa politikada kalacak, aksi halde Çankaya'ya çıkma kararını kesinleştirecek, yani Çankaya'ya çıkacaktı. 'Politikadan ayrılacağım' demekle muhtemelen bunu kastediyordu. Yoksa Özal gibi çalışmadan duramayan, kafasında bir sürü proje olan bir insan, öyle birden bire sahneden çekilmezdi. Nitekim öyle de yaptı."¹⁴¹⁸

Öte yandan, referandumdan bir gün önce yani 25 Eylül 1988 tarihinde köşe yazarlarının halkın düşüncelerini etkileyebilecekleri gerekçesi ile konuyla ilgili yazı yazmaları yasaktı.¹⁴¹⁹

2. Referandum ve Sonrası Gelişmeler

25 Eylül 1988 Pazar günü anayasa değişikliği için 23 milyon 750 bin 873 seçmen sandık başına gitti. Referanduma katılım oranı % 88,8'dir. Geçerli oylardan 8 milyon 34 bin 933'ü (% 35) evet, 14 milyon 921 bin 945'i (% 65) ise 'hayır'dır. Diğer istatistiklere bakıldığında, evet oyunun en düşük olduğu il Tunceli (% 18,1) olurken, en yüksek il ise Turgut Özal'ın memleketi Malatya oldu (% 58,2). Ayrıca, DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in memleketi Isparta da yüzde 78,6 gibi yüksek bir oranla hayır dedi. Üç büyük kente bakıldığında da, Türkiye tablosu ile benzerlik gösterdiği yani hayır'lar çoğunlukta olduğu görülmektedir: Ankara % 63,5; İstanbul % 59,41 ve İzmir % 67,3.¹⁴²⁰ Yani bu sonuçlara göre, ANAP'ın istediği anayasa değişikliği halk tarafından kabul görmedi.

¹⁴¹⁶ "ANAP İlanlarını İptal Etti", **Güneş**, 24 Eylül 1988, s. 7.

¹⁴¹⁷ "Meraktan Çatlatıyor", **Milliyet**, 24 Eylül 1988, s. 6.

¹⁴¹⁸ Yetkin, s. 165.

¹⁴¹⁹ Uğur Mumcu, "Niçin Yazmaz?" **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1988, s. 1.

¹⁴²⁰ **Resmi Gazete**, 1 Ekim 1988, Sayı: 19946, s. 6; **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2008, ss. 2, 5, 6, 8, 68.

Sonuçların ardından en merak edilen konu Başbakan Turgut Özal'ın görevini ve siyaseti bırakıp bırakmayacağıydı. Ancak, Başbakan sonuçların netleşmeye başladığı saatlerde, gece 1.30 gibi radyo ve televizyona yaptığı açıklamada, görevinin başında olduğu mesajını verdi. Muhalefetin referandumu bir seçim havasına soktuğu söyleyen Özal, ki kendisi de bu yönde açıklamalarda bulunmuştu ve bulunmaya da devam etmişti, bu sonuçla, halkın ANAP'a olan inancını sürdürdüğünü ve istikrardan yana olduğunu gösterdiğini ifade etti: *“Sonuçlar bizim açımızdan fevkalade tatmin edicidir. Çünkü bu sonuçlarla ANAP, bir seçim havasına büründürülen bu oylamada, 1987 seçimlerinde iktidar olması için aldığı oy oranına çok yakın bir oranda oy almıştır. Halkımızın ANAP'a olan teveccühünde en zor şartlara rağmen hiçbir değişiklik olmamıştır. İkinci netice, ANAP Türkiye'nin en büyük partisidir. Üçüncü netice, karşımızda birleşen bütün partilerin devamı olan partilerin, en zor şartlara rağmen bize alternatif olamadıklarını göstermiştir. Sonuç, bu bakımdan da fevkalade sevindiricidir. Halkımız istikrarı, kalkınmayı, ileriye gitmeyi, 1980 öncesine dönmeye tercih etmiştir. Referandumdan çıkan sonuç budur. (...)önemli bir sevincim daha var. Önümüzdeki dört sene daha canla başla halkımızın hizmetinde çalışacağız ve inanıyorum ki, buna göre 1992 seçimlerine gittiğimiz zaman Türkiye'yi çok daha ileri bir ülke haline getireceğiz. O zaman da hiç şüphe edilmesin, bugünkü reylerin üzerinde ANAP rey alacaktır. Bunu da açıkça ifade ediyorum.”*¹⁴²¹ Turgut Özal ayrıca, “giderim” restinin zamanlamasının çok yerinde olduğunu söyleyip *“Hem bizimkileri topladım hem de muhalefetin sesini kestim. Cevap verecek zamanları kalmadı”*¹⁴²² diyerek, stratejik bir hesabının olduğunu dile getirdi. Açıkçası bu sözler tam manasıyla siyasi bir manevradır. Zira referandumdan önceki sözlerle sonraki arasında taban tabana zıtlık vardır. Gerçi Özal, gitmesi için herhangi bir oran belirtmemişti ama çıkan sonucun bu manaya geldiği görülmektedir. Çünkü evet-hayır arasında ciddi bir makas farkı olduğu aşikârdır. Özal 1992 yılında yaptığı bir değerlendirmede ise, erken seçim kararının bir hata olduğunu kabul etti.¹⁴²³

İlk sonuçlara muhalefet kanadından da değerlendirmeler geldi. Muhalefet beklendiği gibi, sonuçların iktidarın gitmesi yönünde olduğunu ifade etti. SHP lideri Erdal İnönü, sonucun kendisini memnun ettiğini belirterek, Özal'ın referandum

¹⁴²¹ “Özal İstifa Etmiyor”, **Güneş**, 26 Eylül 1988, s. 7.

¹⁴²² Yavuz Donat, “Seçmenin ‘Hassas’ Terazisi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Eylül 1988, s. 3.

¹⁴²³ “Özal: Benim de Hatalarım Oldu”, **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

sonucuna göre hareket edeceği yönündeki açıklamasıyla ilgili şunları söyledi: “İktidar partisinin başkanı, evetleri kendisine destek sayıyorsa, evetler kendisine destek sayılacak ölçüye varmamıştır. Özal’ın kendisini ortaya koymasına rağmen, aldığı destek yetersizdir. Özal güvenoyu alamamıştır. Göreceğiz bakalım ne yapacak.” DYP lideri Süleyman Demirel de, halkın seçimlerin Kasım veya Mart’ta yapılmak istenmesini değil, mevcut iktidarı reddettiğini dile getirdi. Bir gazetecinin de, Özal’ın istifa etmesi için evet oranının yeterli olup olmadığını sorması üzerine şu yanıtı verdi: “Siyasi iktidar halkoylamasını geçebilmiş mi geçememiş mi? Talebini millete kabul ettirebilmiş mi ettirememiş mi? Önemli olan bu. Başını iki elinin arasına alıp düşünmesi gerekir. Siyasi iktidar referandum mağlubudur. Halk onun dediğini yapmadı.”¹⁴²⁴ Demirel ayrıca, bir gün sonra yaptığı basın toplantısında, Özal’ın sonuçları kendi açılarından tatmin edici bulmasını eleştirerek, “Teklifi reddedilen siyasi iktidar, sanki kabul edilmiş gibi sonucu tatmin edici buluyor. Fevkalade tatmin edici olabilmesi için 35’in 65’ten büyük olması lazımdır. Bu, halkın izanı ile idrakiyle alay etmekten başka bir şey değildir”¹⁴²⁵ dedi. Sonuçları değerlendiren Altan Öymen ise, referandumda ortaya çıkan tabloda seçmenin meseleye sağcılık-solculuk açısından değil, “Özal gitsin mi, kalsın mı?” penceresinden baktığını ve yüzde 65’lik hayır diyen kesimin Turgut Özal’ın gitmesi ortak noktasında buluştuğunu ifade etti.¹⁴²⁶

ANAP/Özal’a bir tenkit de bu kez yakınındaki bir isimden geldi. Başbakan’ın teknik danışmanı Erkal Zenger referandum kararının yanlış olduğunu belirterek, Başbakan’ın etrafında, yapılan yanlışları gösterecek kimse olmadığını, her şeyin tozpebemiş gibi anlatıldığını ifade etti. Referandumda alınan oyun tamamen Özal’ın şahsına ait olduğunu ifade eden Zenger, referandum sürecinde partide pasif bir direniş olduğunu ileri sürdü. Ayrıca, bazı illerde bakan veya milletvekillerinin çalışmadığını, Gaziantep, Amasya gibi illerde Özal’ın zor durumda kaldığını belirtti. ANAP ile ilgili genel bir eleştiride de bulunan Zenger, “Partide çalışanların yüzde 50’si torpilli. Herkes birinin yakını, akrabası, hemşerisi. Dolayısıyla, laf taşıyorlar, dedikodu oluyor, verim düşüyor”¹⁴²⁷ ifadelerini kullandı. Kamuoyuna yansıyan bu açıklamalar, partide suların durulmadığını ve kolayca da durulmayacağını gösteren

¹⁴²⁴ “Muhalefet İstifa İstiyor”, **Milliyet**, 26 Eylül 1988, s. 13.

¹⁴²⁵ “Demirel: Halk Bunalmıştır”, **Türkiye**, 27 Eylül 1988, s. 3; “Hükümetin Bir Gün Bile İşbaşında Kalmaması Gerekir”, **Yeni İstanbul**, 27 Eylül 1988, s. 1-7.

¹⁴²⁶ Altan Öymen, “Evdeki Hesap’ ve ‘Çarşı’”, **Milliyet**, 2 Ekim 1988, s. 1.

¹⁴²⁷ “Özal İki İlde Madara Oldu”, **Güneş**, 29 Eylül 1988, s. 7.

verilerdi. Mehmet Keçeciler de Zenger gibi, Özal oylarına dikkat çekerek, “Normalde o referandumda biz yüzde 20 bile alamazdık ama çok Özalcı bir kitle vardı bize genel seçimlerden oy atan. Onlar gidip Özal için oy attılar” dedi. Ayrıca, referandum sürecinde nasıl çalışıldığı konusunda şunları anlattı: “Referandum öncesinde işi gücü bıraktık canla başla çalıştık yani öyle kolay olmadı % 35 de olsa o reyı almak. Ben halka gittim ‘Ben Özal’ı tanırım, sakın ha vermemezlik yapmayın. Durduk yere eften bir şey yüzünden ülkeyi Özal’dan mahrum bırakmayalım.’ Bazı insanlar ‘Ya Özal bizi bırakmaz, kaybetse de ne olacak’ dediler. Biz tabii çok yorulduk. Genel Merkezden ayrılmama rağmen canla başla çalıştık. Bu önce belli olmadı ama biz bunun zararını 89’daki mahalli seçimlerde gördük.”¹⁴²⁸

Öte yandan, sonuçların bir sürprize sebebiyet vermemesinde ekonomik tablo da etkili oldu. Sokaktaki vatandaşın aslında bu oylamayı bir anlamda ANAP’a tepkisini göstermek için fırsat olarak gördüğü söylenebilir. Örneğin, İzmir’de bir kadının TV’deki “ucuz pazar” söylemine tepkisi, “100 liraya domates nerede varsa, biz de gidip bir kasa alalım”¹⁴²⁹ şeklindeydi. Rize/Çayelili bir vatandaş da, “Vatandaş darboğazda görünüyor. Ben 5 milyona çay sattım, daha 1 milyonunu aldım. Bizim buralarda Mesut Yılmaz Bey’i severler ama oyumuz hayır olacak”¹⁴³⁰ dedi. Zaten 1988 yılı enflasyon oranları da bu söylenenleri doğrulamaktadır. O yıl ciddi bir tırmanış gösteren enflasyon yüzde 75 gibi çok yüksek bir noktaya ulaşmıştı.¹⁴³¹ Halk bu referandumu, olumsuz ekonomik tablodan duyduğu rahatsızlığı dile getirmek için bir fırsat olarak gördü ve iktidara çok güçlü bir mesaj verdi.

Referandum sonuçları dış basında da yankı buldu. İngiliz BBC radyosunda, sonuçların Özal’ı istifaya zorlayacak kadar kötü olmadığı, ancak Başbakan’ın bir prestij kaybına uğradığı; ekonomi paketlerinin ve enflasyon artışının halkı zor durumda bıraktığı belirtildi.¹⁴³² İngiliz The Guardian gazetesi ise, bu neticenin ANAP’ın yerel seçimlerde kötü bir sonuçla karşılaşmasına yol açabileceği, bunun da erken bir genel seçime sebep olabileceği değerlendirmesinde bulundu. Fransız Le Monde gazetesi, “Kaybeden Kazanıyor” başlığıyla verdiği haberde, Özal’ın istifa

¹⁴²⁸ Güzel, s. 519.

¹⁴²⁹ “Herkes Özal’ın Kulaklarını Çımlatıyor”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1988, s. 6.

¹⁴³⁰ Yalçın Doğan, “Sarp, Hayır’ı Unutturdu”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1988, s. 13.

¹⁴³¹ Esenay Aydoğan, “1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni”, **Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2004, s. 94.

¹⁴³² “BBC: Sonuçlar, Özal’ı İstifaya Zorlayacak Kadar Kötü Değil”, **Türkiye**, 26 Eylül 1988, s. 9.

etmeyeceğini duyurdu. Belçika’da yayınlanan la Libre Belqie gazetesi de aynı haberi, “Türkiye’de Herkes Galip”¹⁴³³ şeklinde okuyucularıyla paylaştı.

Sonuç olarak, bu erken yerel seçim referandumunda ANAP’ın evdeki hesabı çarşıya uymadı. Seçmene 12 Eylül öncesi hatırlatması ANAP’a oy olarak dönmedi. Hatta Turgut Özal’ın giderim resti bile seçmeni çok fazla etkilemedi. Bu sonuçlar başta Turgut Özal olmak üzere ANAP’ın düşüşünün de en açık işareti oldu. Zira Demirel’in de dediği gibi, seçmen yerel seçim tarihinden ziyade ANAP’ın genel tutumunu/politikasını oyladı. Öyle ki, altı ay sonra yapılan yerel seçimlerde ANAP, faturayı daha ağır bir şekilde ödedi.

E. 1989 Yerel Seçimi

Normalde 1989 Mart’ında yapılması gereken yerel seçimleri erkene almak için referandum kartını oynayan ANAP, halktan istediği desteği bulamadığı için seçimlerin beklendiği gibi 1989 Mart’ında yapılması kesinleşmişti. Partiler de buna göre planlarını yaptılar. Ama tabii ki ANAP/Turgut Özal’da referandumu kaybetmenin bir rahatsızlığı olduğu söylenebilir. Zira halk aslında yerel seçimde iktidar partisine ciddi bir uyarı yapacağını sinyali vermişti. Zaten ANAP son genel seçimlerde de, yarışa katılan parti sayısı artmış olsa da, bir öncekine göre yaklaşık 9 puan kaybetmişti. Dolayısıyla, iktidar partisinde bir erime görülmekteydi. Parti içindeki eğilimler arasında da birtakım ayrışmalar daha fazla hissedilmeye başlanmıştı. Hatta İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı ve aynı zamanda bu seçimde de aday olan Bedrettin Dalan oy pusulalarında parti isimleri yerine sadece adayın isminin yazılmasını isteyerek, partisinin içinde bulunduğu durumun kendisine ve diğer adaylara olumsuz etki yapacağını söyledi. Neticede, yerel seçimlere bu sıkıntılarla giren ANAP büyük bir hezimete uğrayarak 67 il belediyesinin sadece 4’ünde seçimi kazandı. Ayrıca, elinde bulunan İstanbul, Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyelerini de kaybetti. Bu sonuçlar ANAP’ın çöküşünü hızlandıran bir faktör oldu.

1. Seçim Öncesi Gelişmeler

Yerel seçimin normal süresinden önce yapılması için ANAP tarafından verilen anayasa değişikliği teklifinin referandum ile halk tarafından reddedilmesinin

¹⁴³³ “Türkiye’de Kaybeden Kazanıyor, Yüzde 35’lik Destek Zafer Değil”, **Yeni İstanbul**, 28 Eylül 1988, s. 1-7.

ardından, yerel seçimlerin 5 yıllık sürenin bitimi olan 25 Mart 1989 tarihini izleyen ilk pazar günü olan 26 Mart 1989 günü yapılması kesinleşti.¹⁴³⁴

ANAP bu doğrultuda, Turgut Özal'ın talimatları ışığında seçim çalışmalarına başladı. Seçim atmosferine girilmesinin hemen akabinde yerel seçimlerde uygulanması düşünülen “iki turlu seçim sistemi” ANAP içinde tartışılmaya başlandı. Teşkilat Başkanı Oltan Sungurlu yaptığı açıklamada, Fransa’da uygulanan iki aşamalı sistemin Türk anayasasına uygun olup olmadığını incelediğini açıkladı.¹⁴³⁵ Başbakan ise bu konuda, muhalefetin antidemokratik olarak nitelendirdiği sistemin, demokrasinin beşiği denilen Fransa’da uygulandığını hatırlattı.¹⁴³⁶ Özellikle de, SHP’yi tenkit eden Özal, “*Solun alacağı oy maksimum yüzde 35’tir. İki turlu bir seçimde SHP’nin uzun müddet iktidar olması mümkün değil. Belki de ondan tepki gösterdiler. SHP’nin telaşını anlıyoruz. Sağdaki seçmen ilk turda hangi partiye oy verirse versin, ikinci turda en fazla olana verir. Bu parti yerine göre DYP de olabilir*”¹⁴³⁷ şeklinde konuştu. Ayrıca, bu fikri kendisine referandumdan önce “*sivri akıllı*” birisinin verdiğini söyledi.¹⁴³⁸ SHP lideri İnönü ise, iktidarı sürekli seçim sistemi üzerinde düzenleme yapmakla eleştirerek, seçmene saygılarının olmadığını söyledi. SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal’ a göre de, bu sistem ülkede bir rejim sorunu meydana getirecekti. DYP lideri Demirel ise, böyle bir sistemin “*diktaya*” yol açacağını iddia etti.¹⁴³⁹ Muhalefetin açıklamaların ortak noktası, bu sistemle ülke idaresinde bir “tek adam tehdidinin” oluşacağı yönünde olduğudur. Buradaki hedef de, her ne kadar sistem kişilere endekslenemez ise de, Başbakan Turgut Özal’dır. Meseleyi bilimsel yönden ele alan hukukçu Hikmet Sami Türk ise, bu sistemle nispi usulün yerini çoğunluk sisteminin alacağını ancak, “*küçük partileri yok etme planının*” gerçekleşmeyeceğini söyledi.¹⁴⁴⁰ Hasan Cemal ise, tartışma konusu sisteme farklı bir açıdan yaklaşarak, ANAP’ın sağ seçmeni kendi çatısında toplamayı amaçladığını ifade etti. İlk tur oylamada ANAP adayının belirlenen barajı geçemese de, ikinci turda tüm sağ oyların toplam sol oylardan fazla olduğu için ANAP’ın

¹⁴³⁴ “Yerel Seçimler 26 Mart’ta Yapılacak”, **Güneş**, 27 Eylül 1988, s. 11.

¹⁴³⁵ Bu sistemde, başkan adayları ilk turda o seçim çevresinde yüzde 50’den fazla oy alamazsa, ikinci tura en çok oy alan iki aday katılıyor. “Yerel Seçim Mart’ta”, **Güneş**, 30 Eylül 1988, s. 7.

¹⁴³⁶ “İki Turlu Seçim Sistemi Henüz İnceleniyor”, **Türkiye**, 3 Ekim 1988, s. 9.

¹⁴³⁷ “İki Tur Sivri Akıllı İşi”, **Milliyet**, 6 Ekim 1988, s. 6.

¹⁴³⁸ “Özal: 25 Mart’ta Seçim Olur”, **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1988, s. 8.

¹⁴³⁹ “İki Turlu’ Sisteme Tepki”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1988, s. 1-11.

¹⁴⁴⁰ Cüneyt Arcayürek, “Sistem Kimin Malı?”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1988, s. 11.

kazanacağı düşünülmekteydi.¹⁴⁴¹ Altan Öymen de, sistemin Fransa’da da sürpriz sonuçlar çıkardığını, Turgut Özal’ın bu sistemle tüm sağ parti seçmenlerinin SHP karşısında liberal, dindar, muhafazakâr ve milliyetçi olduğunu söylediği ANAP’ın yanında olmasını amaçladığı değerlendirmesinde bulundu.¹⁴⁴² ANAP bir anlamda, referandumda aldığı olumsuz sinyalden dolayı yerel seçim öncesi bir manevra yaparak, kendini bu seçimlerde, 1987 genel seçimlerinde olduğu gibi avantajlı hale getirmek istedi.

Diğer yandan, seçim sistemi değişikliği tartışması Seçim İşleri Başkanı Veysel Atasoy’un istifasına yol açtı. ANAP’ta sorunlar her geçen gün daha da gün yüzüne çıkıyordu. Tartışılan değişiklikten haberi olmadığı için tepki gösteren Atasoy ayrıca, mevcut Başkanlık Divanı ile sağlıklı bir iletişiminin mümkün olmadığı ve öngördüğü seçim yenilgisine ortak olmak istemediği gerekçesiyle bu kararı aldı.¹⁴⁴³ Başbakan Özal ise Atasoy ile ilgili bir sorun olup olmadığı yönündeki soruya, “*İstifa ederse eder, kimseye mani olamayız*”¹⁴⁴⁴ şeklinde yanıt vererek, bir sorunun varlığına işaret etti. Yerine, Özal’ın tavsiyesiyle, tek aday Çankırı milletvekili İlker Tuncay oybirliği ile seçildi. Ayrıca, iki turlu sistemden de vazgeçildi.¹⁴⁴⁵

Partiler için yerel seçim dönemi 1 Ocak 1989 itibariyle başladı. Siyasi partilerin hangi yerlerde hangi usullerle aday tespiti yapacaklarını 9 Ocak’a kadar YSK’ya bildirmeleri istendi. Bunun dışında, seçim takvimine göre 3 Şubat’ta, önseçimlere hangi partilerin hangi seçim çevrelerinde katılacaklarının ilçe seçim kurullarına bildirilmesi gerekirken; 6 Mart’ta kesin aday listelerinin ilanı ve 19 Mart’ta da seçim propaganda dönemi ile TV-radyo konuşmaları başlayacağı duyuruldu. Öte yandan ANAP’ta, seçim bölgelerine giden milletvekillerinin hazırladığı rapora göre, 67 ilin büyük bir bölümünde belediye başkan adaylarının merkez yoklamasıyla belirlenmesi fikri ağırlık kazandı.¹⁴⁴⁶ Teşkilat Başkanı Oltan Sungurlu yaptığı açıklamada, büyükşehir belediye başkan adaylarını ve aday tespit yöntemini Başbakan’ın belirleyeceğini, tek başkan adayı olan illerde merkez yoklaması yapılacağını açıklarken, önseçim yapılacak yerlerde tüm partililerin

¹⁴⁴¹ Hasan Cemal, “Tek Partili Demokrasi...’ Planı Mı?”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1988, s. 11.

¹⁴⁴² Altan Öymen, “Evdeki Hesap’ ve ‘Çarşı’”, **Milliyet**, 2 Ekim 1988, s. 1.

¹⁴⁴³ Uncular, ss. 174-175.

¹⁴⁴⁴ “ANAP’ta Atasoy Sorunu”, **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1988, s. 7.

¹⁴⁴⁵ “ANAP 26 Mart’a Evet Dedi”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1988, s. 1-10.

¹⁴⁴⁶ “Yerel Seçim Heyecanı Başladı”, **Hürriyet**, 2 Ocak 1989, s. 3-16.

katılımıyla seçim yapılacağını belirtti.¹⁴⁴⁷ Fakat daha sonra Başkanlık Divanı, önseçim kararı alınmasına rağmen yasal olarak önseçim yapma olanağı bulunmayan yerlerde adayların MKYK tarafından belirlenmesini kararlaştırdı. ANAP Seçim İşleri Başkanlığınca, önseçim kararı alınan yerlerdeki üye kayıtları incelendiğinde, bazı beldelerde önseçime katılabilecek sayıda aday bulunmadığı görüldü. Isparta'nın bazı beldelerinde bir ya da iki üye bulunduğu saptanırken, Ordu'nun Mesudiye ilçesine bağlı Yeşilce kasabasında Cumhuriyet Savcılığına üç üye bildirildiği, bunların da vefat etmeleri sebebiyle önseçim yapılamayacağı ortaya çıktı.¹⁴⁴⁸ İl genel meclisi üyelerinin tespitinin de önseçimle yapılması kararlaştırıldı.¹⁴⁴⁹ Diğer yandan, büyükşehir belediyesi başkan adaylarının 600, il belediye başkan adaylarının ise 500 bin lira aidat ödeyecekleri bildirildi.¹⁴⁵⁰

ANAP'ta 10 Ocak'ta aday adaylarının müracaatı başladı.¹⁴⁵¹ ANAP Seçim İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı İlker Tuncay, Seçim ve Propaganda İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Ali Talip Özdemir ile Genel Sekreter Akın Gönen, aday belirleme yöntemiyle ilgili dosyayı YSK'ya teslim ettiler. Tuncay yaptığı açıklamada, Mardin, Gaziantep, Siirt, Van, Bitlis, Hakkâri, Şanlıurfa ile İzmir, Ankara, İstanbul, Kayseri, Konya, Adana ve Bursa'da (Kartal, Üsküdar, Eyüp, Altındağ, Sincan ve Buca ilçeleri dışında) merkez yoklaması yapılacağını duyurdu. Merkez yoklamasının yapılacağı illerin dışında kalan 52 il ve 679 ilçede de belediye başkanı ve belediye meclis üyelerini, tüm partililerin katılımıyla yapılacak önseçim sonucunun belirleyeceğini ifade etti.¹⁴⁵² 12 Şubat'ta yapılan önseçimlerde ANAP, DYP ve SHP'den toplam 1467 aday başarılı oldu.¹⁴⁵³

Bu arada, Başbakan Özal partisinin 35 ilde yarışacak belediye başkan adaylarını açıkladı. Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana adaylarının garanti olduğunu söyleyen Özal, açıklanan isimlerden kendisinin sadece Diyarbakır adayını seçtiğini

¹⁴⁴⁷ “ANAP'ta Önseçime Tüm Partililer Katılacak”, **Yeni Asır**, 7 Ocak 1989, s. 4.

¹⁴⁴⁸ “Yerel Seçim Provası”, **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1989, s. 10.

¹⁴⁴⁹ “Özal, Büyükşehir Adaylarını Kendi Seçecek”, **Hürriyet**, 8 Ocak 1989, s. 20; “Mahalli idareler önseçimlerinde; önseçim çevresi, belediye meclis üyeliği ve belediye başkanlığı için belde, il genel meclis üyeliği için ilçe, büyükşehir belediye başkanlıkları için o şehir belediye hudutları içidir.” “Büyükşehir ve il belediye başkan adayı olmak için müracaat edenler, parti üyesi olsun veya olmasın Merkez Karar Yönetim Kurulunun tasvibi ile yoklama veya önseçime katılabilirler.” **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Gaye Matbaacılık ve Sanayi A.Ş., Ankara 1988, ss. 141, 144.

¹⁴⁵⁰ “ANAP'ta Önseçime Tüm Partililer Katılacak”, **Yeni Asır**, 7 Ocak 1989, s. 4.

¹⁴⁵¹ “Yerel Seçim Hazırlığı Başladı”, **Yeni İstanbul**, 10 Ocak 1989, s. 1.

¹⁴⁵² “Partilerin Aday Belirleme Yöntemleri Belli Oldu”, **Yeni Asır**, 10 Ocak 1989, s. 4; “ANAP'ta Tek Seçici Özal”, **Hürriyet**, 10 Ocak 1989, s. 20.

¹⁴⁵³ “Gözler Şimdi Koltukta”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 13 Şubat 1989, s. 7.

söyledi. Daha sonra belirlenecek bazı adayları da yine Özal seçecekti. Yapılan araştırmalara göre, mevcut belediye başkanlarının halk tarafından sevildiğini söyleyen Turgut Özal aday belirlemeyle ilgili şunları dile getirdi: “*Aday tespitinde zaman zaman çok zorlanıyoruz. Birtakım problemler çıkıyor. Amacımız sevsek de, sevmesek de, bize ters gelse de gelmese de kazanabilecek isimleri tespit edip aday göstererek seçimi almamızdır.*”¹⁴⁵⁴ Özal’ın konuşmasında dikkati çeken nokta, her adayın gönlüne göre olamayabileceği ama kazanmak için bunun ikinci planda kaldığını ifade etmesidir. Açıkça bu ifade, ANAP’ın önceki seçimlerde yaşadığı sıkıntılardan çok farklı bir şekilde, iç sebeplere bağlı sorunlarla karşı karşıya olduğunu gösteriyor. Diğer bir ifadeyle, “kazanmak için her şeye razı” bir pozisyonda bulunduğu görülmektedir. Bu arada 18 Şubat’ta, seçime katılacak 7 parti tüm adaylarının listesini YSK’ya sundu. ANAP, İstanbul, Ankara, İzmir’de bir önceki seçimin galibi isimleri yeniden aday gösterdi.¹⁴⁵⁵

Diğer taraftan ANAP Genel Başkanı, adayları belirlemek için tek tek halka telefon açarak ve bilgisayarla da kontrol ederek belirlediklerini de izah etti. Buna karşın, aday belirleme yöntemine ve bilhassa Özal’ın bazı yerlerdeki tek seçiciliğine milletvekillerinin bazılarında tepkiler gelmekteydi. ANAP Grup toplantısında Aydın milletvekili Mehmet Özalp’in, istedikleri ismin aday gösterilmemesi halinde istifa edeceklerini söylemesi üzerine, Özal da, “*Mehmet, istifa etsen ne olacak?*”¹⁴⁵⁶ diyerek tepki gösterdi. Özal adayların tespit edilmesinden sonra yaptığı başka bir konuşmada da, işin kavgaya dönüştüğünü ve bunun da partinin başarısını olumsuz etkileyeceğini ifade ederek, adayları konusunda olumsuz açıklama yapan milletvekillerini tenkit edip “*Ben bunlara bir şey yapmak istemiyorum. Bazen çocukluk yapıyorlar diyorlar. Açıklama yapıp sonra pişman oluyorlar*”¹⁴⁵⁷ dedi. Bu açıklamalar parti içinde Turgut Özal’ın otoritesini sarsan çıkışlar olarak görülmektedir. Zira ANAP’ta işlerin iyi gitmediğinin işaretleri özellikle iki referandumda başarısız olunması ve son genel seçimde oyların düşmesiyle gelmeye başlamıştı. Bu sıkıntılı adaylık sürecinde, Turgut Özal aday belirlemeden dolayı partisinde yaşanan kırgınlıklarla ilgili seçimlere yaklaşıırken bir genelge yayınladı. Kırgınlıkların bırakılmasının altınının çizildiği genelgede şu ifadelere yer verildi:

¹⁴⁵⁴ “ANAP’ın 39 İl Adayı Açıklandı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 13 Şubat 1989, s. 7

¹⁴⁵⁵ “Adaylar Huzurunuzda”, **Milliyet**, 19 Şubat 1989, s. 14.

¹⁴⁵⁶ “ANAP Grubunda Tartışma”, **Milliyet**, 15 Şubat 1989, s. 10.

¹⁴⁵⁷ “Çocukluk Yapmayın”, **Yeni İstanbul**, 23 Şubat 1989, s. 1.

“Her biri birbirinden kıymetli bu iktidarın, çok hizmete talip olan arkadaşlarımız arasında tercih yapmanın zorluğu hepimizce bilinen bir gerçektir. Bilimsel metotlarla yapılan bu seçimlerden sonra artık kırgınlıkların bırakılıp el ele verilerek çalışmalarımızın devam etmesi tüm memleketin geleceği, partimizin başarısı ve tüm arkadaşlarımızın hizmet vermedeki isteklerin devamı açısından önemlidir. Bundan önce olduğu gibi, bugün de çalışmalarımızın partimizi bir kez daha başarıya götüreceğine inancım tamdır.”¹⁴⁵⁸

ANAP içinde bir huzursuzluk olduğunu Mehmet Keçeciler ise farklı açıdan ifade etti. Keçeciler’in anlatımına göre, Özal’la partinin muhafazakâr kanadının arasına bir “soğukluk” girmişti: *“Dört eğilimdeki milliyetçi ve muhafazakâr kanada karşı bir tavır takınılmaya çalışılmıştı.”¹⁴⁵⁹* Parti içinden bir eleştiri de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fahrettin Kurt’a aitti. Kurt, seçimde alternatifleri olduğunu düşünmediği için yine birinci parti olmayı umduklarını belirtirken, yine de seçimde bir sürprizle karşılaşılabilecekleri tehlikesine dikkat çekti. Bu durumda ülkenin bir karanlığa gideceğini de iddia edip ülkenin geleceğini partisinin geleceği ile eş tutarak, bir nevi seçmeni korkuttu. Kurt bunun yanı sıra, partide bir duraklama yaşandığını da kabul etti: *“(…)Ama son iki yıldır bizde de bir duraklama görüldü. Partiyi delmeye, iktidar gücünü kullanmaya çalışan çıkar grupları bunda rol oynadı. Kurulduğumuz dönemdeki tertemiz duygular şimdi böyle bir tehlikeyle karşı karşıya. Bunu aşmak zorundayız. Çevreyi kuşatan ve demokrasinin doğrudan kullanılmasını etkileyen bu maskeli insanları etkisiz kılmalıyız. Çevremizden bunları uzaklaştırıp milletle doğrudan temas kurulduğunda Türkiye’de pek çok şey yerli yerine oturacak ve 2000’li yıllara ülke gelişme, kalkınma alanında geri dönüşü olmayan bir hızla girecektir.”¹⁴⁶⁰*

Diğer yandan, bu seçimde Cenajans ile çalışıldı.¹⁴⁶¹ Başbakanlık tarafından hazırlanan “Gelişen Türkiye” adını taşıyan bir propaganda çalışması hazırlandı. Broşürde, 1983’ten itibaren yerel idareler, işçiye götürülen hizmetler, turizm, barajlar, TOKİ faaliyetleri, orta direğin güçlendirilmesi, köye ve köylüye götürülen hizmetler, bürokrasi, ulaştırma, karayolları, haberleşme, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu, enerji, esnaf ve sanatkârlara götürülen hizmetler, reform

¹⁴⁵⁸ “Özal: Artık Kırgınlıkları Bırakın Dedi”, **Yeni İstanbul**, 13 Mart 1989, s. 1-7.

¹⁴⁵⁹ Güzel, s. 517.

¹⁴⁶⁰ “Yüzde 30’un Altı Karanlık”, **Milliyet**, 15 Mart 1989, s. 14.

¹⁴⁶¹ Özkan, s. 108.

mahiyetindeki kanuni düzenlemeler, çıkarılan kanunlar ve yönetmelikler ile GAP anlatıldı. Ayrıca, Başbakan Turgut Özal'ın bir mektubu da yer almaktaydı. Ancak, 12 çeşit broşürle Başbakan Özal'ın çeşitli pozlardaki fotoğraflarının da bulunduğu paketlerin muhtarlara gönderilmesi, SHP'nin itirazı ile YSK tarafından yasaklandı. Anayasa'nın 63. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanan propaganda faaliyetiyle ilgili YSK Başkanı Muammer Elçin şu açıklamayı yaptı: “Kurul, söz konusu broşürlerin dağıtımının seçimin dürüstlüğüne ve vatandaşın oyunu etkileyebilecek bir unsur olarak gördü ve dağıtımın durdurulması kararını aldı.”¹⁴⁶² Daha önce de, aynı adla TV için hazırlanan programın da DYP, SHP ve Noyan Özkan isimli bir vatandaşın itirazı sonucu yayımına izin verilmemişti. YSK Başkanı Muammer Elçin'in verdiği bilgiye göre, 1. ve 2. kanalda gösterilmesi planlanan adı daha sonra “2000’li Yılların Türkiye’si İçin” olarak değiştirilen Gelişen Türkiye programının 298 sayılı seçimlerin temel hükümlerine ilişkin yasanın “seçim süresince yapılamayacak işler” başlıklı 63. maddesine dayanarak oyçokluğu ile yayınlanmasına izin verilmedi.¹⁴⁶³

Karara hem iktidar hem muhalefet cephesinden tepkiler geldi. ANAP Teşkilat Başkanı Oltan Sungurlu, kararı doğru bulmadıklarını belirterek, 63. maddenin seçimle ilgili yorumlanmasının doğru olmadığını, TRT'nin zaten 12 ay tarafsız olması gerektiğini beyan etti. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, “YSK hukukun icabını yaptı. Sevindirici bir karar. Gelecek için güven verici” derken, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise, karardan memnuniyet duyduğunu ifade ederek, “(...)karar ANAP ve Özal’a Türkiye’de okuma-yazma bilen insanlar olduğunu, yasaları uygulamasını bilen insanlar olduğunu yeni yeni öğretmeye başlıyor”¹⁴⁶⁴ diye konuştu. TRT Genel Müdürü Cem Duna'nın danışmanı Nuri Çolakoğlu da, karara uyacaklarını açıkladı.¹⁴⁶⁵ Ancak, karara itiraz eden Başbakan Turgut Özal, bu yetkinin YSK’da değil savcılarda olduğunu düşünüyordu.¹⁴⁶⁶ Fakat YSK 298 sayılı “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki” kanununun 131. maddesine dayanan ve kesin hüküm olan kararlardan olduğu gerekçesiyle yeniden inceleme istemini oybirliği ile reddetti.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁶² “Gelişen Türkiye TRT Sansürüyle”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1989, s. 1-10.

¹⁴⁶³ “Özal’a YSK Yasağı”, **Milliyet**, 27 Şubat 1989, s. 16.

¹⁴⁶⁴ “İcraat’a Veto”, **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1989, s. 13.

¹⁴⁶⁵ “Özal’a İlk Seçim Golü Muhalefetten”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Şubat 1989, s. 7.

¹⁴⁶⁶ “Özal, YSK’ya İtiraz Etti”, **Yeni Asır**, 1 Mart 1989, s. 5.

¹⁴⁶⁷ “YSK, Başbakan Özal’ın Başvurusunu Reddetti”, **Yeni Asır**, 2 Mart 1989, s. 5.

Hazırlanan afişler de epey ses getirdi. Menfi çağrışımlar yapan afişler hazırlandı. Örneğin bir afişte, Uzakdoğulu bir kişinin fotoğrafının yanına kendi dilinde bir şeyler yazılarak, Türkçe şu ifadeler yer almaktaydı: “*Farklı dilden konuşan bir belediye başkanı ister miydiniz?*” ve “*Makamsız, mekansız, imkânsız ve iktidarsız bir belediye başkanı ister miydiniz?*” Fakat en sert olanı ise, “*Eli kolu bağlı bir belediye başkanı ister miydiniz?*”¹⁴⁶⁸ idi. Hatta Işın Çelebi’ye göre, bu ilan seçimlerin kaybedilmesinde etkili olmuştu.¹⁴⁶⁹ Bu ifadeler, 1983 yılında iktidara geldiği sırada yapılan kucaklayıcı beyanların çok uzağında olup ANAP’ın demokratik çizgiden uzaklaştığını gösteren işaretlerdi. Daha önce 12 Eylül öncesi tabloya dönülmesi ile tehdit edilen halk şimdi de hizmet götürülmemekle tehdit ediliyordu.

Diğer taraftan, seçim ayına girilmesiyle birlikte hareketlilik de artmaya başladı. Başbakan miting koşusuna 3 Mart’ta Antalya’dan başladı.¹⁴⁷⁰ Burada yaptığı konuşmada kavgadan yana olmadıklarını ifade ederek, 1980 öncesi siyasi kadroların kendilerine karşı birleştiklerini ancak, başarılı oldukları takdirde yeniden kavga edeceklerini söyledi.¹⁴⁷¹ Adana’da da halka seslenen Turgut Özal, vatandaşan iktidarla uyumlu kişiyi başkan seçmelerini istedi; bir anlamda, hizmetle iktidar arasında güçlü bir bağ olduğunu söyledi: “*Adanalılar sizden ricam, belediye başkanınızı iktidarla ahenk içinde çalışacak ve Adanalıya daha fazla hizmet verilecek tarzda seçin. Eğer yapılan işleri takdir ederseniz, kıymet bilerseniz, Allah da sizlere daha iyi hizmet verecektir.*” Mersin Spor Salonu’nda yaptığı konuşmada ise, yine seçmene doğru adayı seçmelerini aksi takdirde, anarşinin tekrar canlanabileceğini ve hatta kendi adaylarını seçmezlerse bazı olumsuz neticelerle karşılaşabileceklerini dile getirdi: “*Eski karanlık günlere mi dönmek istersiniz, yoksa ilerlemek mi istersiniz? Tabii ki ilerlemek istersiniz. Şunu bunu dinlemeyin, en iyi hizmet verecekleri seçin. Bu en iyi hizmet verecekleri biz tespit ettik. Bu kişileri seçerseniz biz destekleriz, kontrol ederiz. Belediyeleri eski anarşi mihraklarına teslim etmeyin. Yanlışlık yapmayın, bizim size tavsiyemiz budur. Kararı siz verirsiniz, neticesine de siz razı olursunuz. Belediye başkanları hükümete ters olurlarsa, bu*

¹⁴⁶⁸ Özkan, s. 109.

¹⁴⁶⁹ Işın Çelebi, **Türkiye’nin Dönüşüm Yılları Yeniden Öğrenme Zamanı**, Alfa Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2013, s. 172.

¹⁴⁷⁰ Başbakan Turgut Özal daha sonra yaptığı bir açıklamada, meydanlara inmeyeceğini, sadece şehirlerde açılışlarda konuşacağını söyledi. “Özal: Meydanları Onlara Terk Ettim”, **Yeni Asır**, 10 Mart 1989, s. 5.

¹⁴⁷¹ “Özal: Kavgayı Eskiler Çıkarttı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Mart 1989, s. 7.

terslikten maalesef bazen zarar görebiliyorlar."¹⁴⁷² Özal bu açıklamasıyla benzerlik gösteren bir başka açıklamasında da şu cümleleri kurdu: "(...)Demokrasilerde gelişmenin temel sebebi mahalli idarelerdir. Mahalli idareler ne kadar güçlenirse demokrasi tabana o kadar yayılır. Belediyelere güç veren biziz. Hiçbir dönemde bizim dönemimizde olduğu kadar mahalli idarelere yetki ve güç verilmemiştir. Seçimlerden sonra mahalli idarelere daha da güç vereceğiz. O yüzden mahalli seçimlere sahip çıkınız. Elbette istediğiniz adaya oy verebilirsiniz. Fakat sizlerden şunu da isteyebilirim. Merkezi hükümetin kontrolü bizdedir. Parası da bizdedir. Kanun çıkarma gücü de... Bu memlekette ayırım yapılmayacağını açık açık söyledim."¹⁴⁷³ Benzer yönde bir açıklamayı da ANAP Genel Başkan Yardımcısı ve Teşkilat Başkanı Oltan Sungurlu yaptı. Yerel yönetimlerin iktidarla uyumlu çalışmasının önemli olduğunu belirterek, "Kamyon lastiği yerine bisiklet tekeri takarsanız olmaz"¹⁴⁷⁴ dedi. İki ismin de açıklamalarına bakıldığında, özellikle de Özal'inkine, seçmen açıktan hizmet götürülmemekle tehdit edilip "aba altından sopa gösterildi." Fakat buna karşın Özal, yukarıda belirtildiği gibi, ülkede ayırım yapılmayacağını da söyledi! Böylece, bariz bir çelişki ortaya çıkmış oldu. Tüm bunlar iktidar partisinin kontrolü elinden kaybetmeye başladıkça antidemokratik söylemlerde bulunması sonucunu doğurdu.

Diğer yandan, seçime yaklaşılrken İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı ve 26 Mart'taki seçimde de ANAP'tan aday olan Bedrettin Dalan parti içinde bir krize neden oldu. Dalan, mevcut ANAP imajının adaylar üzerinde olumsuz etki yapacağını iddia ederek, oy pusulalarında sadece aday isminin bulunmasında ısrar etti. Yasa, TBMM'den Bedrettin Dalan'ın da istediği gibi geçti yalnız, 26 Mart yerel seçimleri bu kapsama dâhil edilmedi. Bu durumdan rahatsız olan Dalan, seçime 20 gün kala istifa etmesinin ANAP'a zarar vereceğini düşünerek, bu yönde bir karar almadı. Ancak, "kendi önlemlerini" alarak, gazete ilanlarında ANAP çağrışımı yapan sembollerden olabildiğince uzak durmaya çalıştı. Dalan'ın bu tavrı ANAP içinde ciddi rahatsızlıklara yol açtı. Hatta Özal-Dalan arasında iyice zayıflayan ilişkiler bitme noktasına geldi. Dalan'ın aktardığına göre, İstanbul'daki ANAP'lılar "Allah'ını seven Dalan'a oy vermesin" diye çaba harcadılar.¹⁴⁷⁵ Bedrettin Dalan'ın

¹⁴⁷² "Meydanlarda Seçim Heyecanı", **Cumhuriyet**, 5 Mart 1989, s. 15.

¹⁴⁷³ Yetkin, s. 166.

¹⁴⁷⁴ "Yerel Seçimleri Genel Seçim Havasına Sokmamak Lazım", **Yeni İstanbul**, 10 Mart 1989, s. 1.

¹⁴⁷⁵ Uncular, s. 184.

bu tavrıyla ilgili konuşan Başbakan ise, ilgili maddenin erken yerel seçim düşünülerek, YSK'nın isteği üzerine yasaya konduğunu ifade edip seçim kanununun daha sonradan değiştirilmediğini söyledi. Yani Dalan'ın talebi doğrultusunda bir değişiklik olmadığını ima etti. Seçmenin ANAP'a oy verdiği zaman Bedrettin Dalan'a da oy vermiş olacağını bildiğini de belirtti.¹⁴⁷⁶ Milliyet'e konuşan Dalan ise, kendisine pusulaya adının yazılacağı taahhüdünde bulunulduğunu ancak bunun yapılmadığını ve canının sıkıldığını söyleyip *"İnşallah bu bana yönelik ve kasıtlı bir davranış değildir demekte fayda görüyorum"*¹⁴⁷⁷ diyerek, partisine serzenişte bulundu. Bu konuda yapılan bir değerlendirmede ise, pusulada kişi ismi yerine parti isminin yazacak olması ANAP'ın seçimlerden sonra *"Oy pusulalarında adayların adı yoktu ki, İstanbul'daki oylar Dalan'a değil ANAP'a verildi"* diyebilmenin önünün açıldığı ifade edildi. Ayrıca, Dalan'ın elde edeceği bir zafer karşısında Başbakan Özal'ın dahi duramayacağı ileri sürüldü.¹⁴⁷⁸

ANAP içinde, seçime yaklaşılacak son düzlükte bunlar yaşanırken, muhalefet partileri de iktidarı hedef almaktaydı. DYP lideri Demirel bu seçimlerin bir yerel seçim olmanın ötesinde olduğunu belirtti: *"Halkın sırtına ateşten gömleği, pahalılığı, işsizliği, yoksulluğu giydirip yolsuzluğu adeta günlük olay haline getiren bu iktidardan Türkiye kurtulmak istiyorsa, işte fırsat. Filan belediye reisi oldu olayı değil bu. Bunlardan kurtulma olayıdır. Biz 88 referandumunu o hale getirdik. Başlangıçta ne diyorlardı: 'Biz niye gideceğiz?' Sonra ne dediler: 'Oy vermezseniz gideriz.' Halk oy vermedi ama gitmediler. Kendi yüzüzlüklerini ortaya koydular. Ar ve hayâdan mahrumdurlar. (...)12 Eylül'ün getirdiği en büyük müessese, bu hükümdür. Mahalli seçimler bir fırsattır. Bu fırsat değerlendirilmeli ve Türkiye bu iktidardan kurtulmalıdır."*¹⁴⁷⁹ SHP lideri İnönü de, Özal'ı ekonomi üzerinden eleştirdi. Yüksek enflasyona dikkat çeken İnönü, *"Başbakan bugünkü sıkıntıların sebebinin kalkınma olduğunu söylüyor. Bu bir kandırmacıdır. Geçmişe baktığımızda kalkınmanın olduğu dönemlerde, enflasyonun bu kadar yükseldiği hiç görülmemiştir"*¹⁴⁸⁰ diye konuştu. Gazeteci Rauf Tamer ise, seçimlerden 18 gün önce kaleme aldığı yazısında, dört eğilimin yuvaya döneceğini, ANAP tarafından bir

¹⁴⁷⁶ "Özal: Meydanları Onlara Terk Ettim", **Yeni Asır**, 10 Mart 1989, s. 5.

¹⁴⁷⁷ "Dalan: Tarikatçı Gidiş Tehlikeli", **Milliyet**, 12 Mart 1989, s. 5.

¹⁴⁷⁸ Başyazı, "Dalan Faktörü", **Yeni İstanbul**, 10 Mart 1989, s. 1; Başyazı, "ANAP'sız Dalan", **Yeni İstanbul**, 20 Mart 1989, s. 1.

¹⁴⁷⁹ Süleyman Demirel, **İslam, Demokrasi, Laiklik**, Yeni Asya Gazetesi Neşriyatı, İstanbul 1991, s. 260.

¹⁴⁸⁰ "İnönü: Özal'ın Maça Gitmesi Aldatmacıdır", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Mart 1989, s. 7.

önceki yerel seçimlerde elde edilen yüzde 41,5'lük başarının bu kez çok uzağında kalılabileceğini ifade etti. Alınacak az oyun ANAP açısından hem Cumhurbaşkanlığı hem de genel seçimde başarının mümkün olamayacağını da belirtti. En dikkat çekici ifadesi ise, ANAP'ın bu tabloyu lehine çevirmek için geliştireceği taktikler üzerinedir: *“Cambaz acaba dikkatimizi ipe çevirebilir mi? Tilkiler yeni yeni gündem maddeleri bulabilir mi? Mesela Köln ziyareti, oy'a tahvil edilebilir mi? Sonra... TV propaganda konuşmaları yeni bir şok getirebilir mi?”*¹⁴⁸¹ Tamer bu son sözleriyle esasında 1988'deki referandumda bir göndermede bulunmuştur fakat dediği de aynen gerçekleşerek, Turgut Özal seçimden hemen önce yaptığı TV konuşmasında, aşağıda ifade edildiği gibi, ikinci kez “gitme resti” çekmiştir.

Öte yandan, seçime iki gün kala bir basın toplantısı düzenleyen Turgut Özal daha önce erken yerel seçim referandumu öncesinde söylediği gibi, çıkacak sonuca göre siyasetten çekilebileceğini açıkladı. Yerel seçim sonuçlarına göre bir erken seçimin gündeme gelip gelmeyeceğiyle ilgili bir soruya da yanıt veren Özal, bu ihtimalin düşük olduğunu ama böyle bir durum ortaya çıkarsa da, *“Süleyman Bey'le, İnönü'yü bu haliyle tekrar iktidarda görmek isteyenler çok olursa, biz de kimseye engel olmayız. 'Buyurun yapın' deriz. '(...)Buyurun, ne haliniz varsa görün' derim”* şeklinde konuştu. Bunun akabinde yöneltilen, *“Siyasi kariyerinizde muhalefet yok. Şartlar gerektirirse muhalefette çalışır mısınız?”* sorusuna ise, yıllar içinde kendisiyle özdeşleşecek olan o meşhur yanıtını verdi: *“Olmam, olmam. Ben muhalefet olmam. Muhalefete de düşmeyiz Allah, Allah.”*¹⁴⁸² *“(...)Partim olur, ama ben olmam.”* Özal ayrıca, çekilmesi için belli bir oy oranının bulunmadığını, bilinen anlamda bir siyasetçi olmadığını ve koltuğa da yapışık yaşamadığını söyledi. Öte yandan, bu seçimin bir yerel seçim olduğunu hatırlattı.¹⁴⁸³ Burada Turgut Özal'ın dikkati çeken sözü, *“(...)Partim olur, ama ben olmam.”* Çünkü Özal partisiyle kendisini net bir şekilde ayırmaktadır. Bu da, daha bu dönemde düşüncesinde 1989 Ekim'inde yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimine adaylığı düşündüğü izlenimi vermektedir. Veyahut da tamamen siyaseti ve haliyle partisini bırakıp köşesine çekilmeyi düşündüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, partisinin muhalefet olabileceğini söylerken de, kötü gidişin itirafını yaptı.

¹⁴⁸¹ Rauf Tamer, “Rakamlar...”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Mart 1989, s. 2.

¹⁴⁸² “Özal: Giderim”, **Yeni Asır**, 25 Mart 1989, s. 4.

¹⁴⁸³ “Özal: Giderim”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1989, s. 21.

Başbakan'ın bu çıkışına muhalefet kanadındansa tepki gecikmedi. DYP lideri Süleyman Demirel, “*Siyasetin önemli tarafı muhalefettir. Muhalefet öğreticidir, öğrenme yeridir. Onun için ‘şanlı muhalefet’ demişler. ‘Sandalye yoksa ben de yokum’ diyor. Aman kal diyemeyiz. Baksanıza zincire vurdular bizi yine susmadık*” dedi. SHP lideri Erdal İnönü ise, “*Sayın Özal’ın yaklaşımı, demokrasiye inanmadığını ortaya koyuyor. Maksat, kendi istediklerini yapabilmek. Böyle bir konuşma talihsizliğini gösterebilecek kadar kendini kaybeden bir kişinin yetkili makamlarda oturması son derece tehlikelidir. Vatandaşa, ‘Ya ben istediğimi yaparım, siz de sıkıntıyı çekersiniz, ya da ben giderim’ diyor. Aman güle güle. Bir an önce gitsin*”¹⁴⁸⁴ şeklinde tepki gösterdi. Fakat Turgut Özal’ın bu sözüyle ilgili Hüsnü Doğan yıllar sonra şu açıklamayı yaptı: “*Şimdi ‘Ben muhalefet olmam’ derken Özal’ın düşüncesi şudur: Ben ömrümü yanlış şeyler söyleyerek tüketmem, doğruları söylerim. O sözü, maalesef en fazla yanlış anlaşılan hususlardan biridir. Vicdanen düzeltmek istedim. Ben muhalefet olmam deyince, millet bize muhalefet görevi verirse biz orada kalırız ama klasik muhalefet yapmayızdır o.*”¹⁴⁸⁵

2. Seçim ve Sonuçlar

26 Mart 1989 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlere ANAP, DSP, DYP, IDP, MÇP, RP ve SHP katıldı. 2637 üyelik seçimi yapıldı. Seçimden birinci parti olarak SHP çıktı; ANAP ise, DYP’nin ardından üçüncü parti oldu.¹⁴⁸⁶ Bu sonuç, ANAP’ın tarihinde ilk kez birinciliği kaybettiği seçim olarak kayda geçti. ANAP üç büyükşehirde de, İstanbul, Ankara ve İzmir’de seçimi kaybetti. Buraları SHP kazandı. İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyükşehirler hesaba katılmadığı takdirde ise, il genel meclisi sonuçlarında DYP birinci oldu.¹⁴⁸⁷ Seçim verileri ve seçimde partilerin aldığı oy oranları şöyledir:

İL GENEL MECLİSİ ÜYELİĞİ SEÇİMLERİ

Seçmen Sayısı: 28.077.317

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 22.877.723

Seçime Katılma Oranı: %81.481

Geçerli Oy Sayısı: 22.147.749

Seçimi Yapılan Asil Üyelik Sayısı: 2.637

¹⁴⁸⁴ “İnönü: Özal’a Güle Güle...” **Milliyet**, 25 Mart 1989, s. 8.

¹⁴⁸⁵ Fatih Uğur, **Özlenen Demokrat Turgut Özal**, Zaman Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 58.

¹⁴⁸⁶ **Resmî Gazete**, 28 Mayıs 1989, Sayı: 20178, s. 10.

¹⁴⁸⁷ Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze**, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2008, s. 281.

Seçime Katılan Bağımsız Aday Sayısı: 120

Tablo 12. Partilerin Oy Oranları ve Kazandıkları Üye Sayısı¹⁴⁸⁸

Partiler	Geçerli Oy	Geçerli Oy Oranı (%)	Kazanılan Üye Sayısı	Kazanılan Üyelik Oranı (%)
SHP	6.354.888	28,693	877	33,257
DYP	5.565.657	25,000	863	32,700
ANAP	4.828.871	21,809	617	23,398
RP	2.170.365	9,799	155	5,878
DSP	1.9998.897	9,025	79	2,996
MÇP	916.436	4,138	34	1,289
IDP	208.775	0,943	2	0,076
Bağımsızlar	103.860	0,469	10	0,379
TOPLAM	22.147.749	100	2637	100

Bu seçimin ardından ANAP'ın kazandığı il belediye başkanlıkları ise Tablo 13'da verilmiştir.

Tablo 13. ANAP'ın Kazandığı İl Belediye Başkanlıkları¹⁴⁸⁹

İl	Belediye Başkanı
Bitlis	Muzaffer Geylani
Hakkâri	Şükrü Çallı ¹⁴⁹⁰
Kayseri	Niyazi Bahçecioğlu
Malatya	Münir Erkal

Tablo 12 ve 13 incelendiğinde, ANAP'ın 1987 yılında yapılan genel seçimlerden yaklaşık yüzde 14,5 oy kaybına uğradığı görülmektedir (%36,27-21,8). Kaybedilen oyların çoğunluğunun (%9,8) sağ partilere, bunun yarısının da sol partilere (% 4,7) gittiği görülmektedir.¹⁴⁹¹ İktidar partisinin, her ne kadar yerel seçim de olsa, üçüncü parti olması büyük bir yankı uyandırdı. Zira 1984'teki yerel seçimde 67 il belediyesinin 54'ünü alan ANAP, bu seçimde bu sayının çok uzağında kaldı. Kazanılan illerden birisi Başbakan Turgut Özal'ın memleketidir.

¹⁴⁸⁸ **Resmi Gazete**, 28 Mayıs 1989, Sayı: 20178, s. 10.

¹⁴⁸⁹ "67 İlin Belediye Başkanları Listesi", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Mart 1989, s. 9.

¹⁴⁹⁰ SHP Hakkâri İl Başkanlığının seçime hile karıştırıldığı iddiası ile yaptığı itiraz, Hakkâri İl Seçim Kurulunca kabul edildi. Yapılan tespitte göre, geçerli oyların geçersiz, geçersiz oyların geçerli sayıldığı anlaşıldı. "Hakkâri Seçimi İptal", **Milliyet**, 1 Nisan 1989, s. 1-14; Yenilenen seçimi ANAP adayı Şükrü Çallı kazandı. "Hakkâri ANAP, Kızıltepe DYP", **Milliyet**, 17 Temmuz 1989, s. 8.

¹⁴⁹¹ Taşar, s. 135.

Bu sonuçlara parti içinden ilk tepkiler sıcağı sıcağına geldi. En dikkat çekici çıkışı Oltan Sungurlu yaptı. Seçim gecesi sonuçların büyük ölçüde belli olmasının ardından Genel Merkez’de gazetecilerin sorularını yanıtlayan Sungurlu, bir gazetecinin “DYP 26 Mart’ta biter demiştiniz. Oysa DYP’nin atağa kalktığı gözleniyor. Ne diyorsunuz?”¹⁴⁹² şeklindeki sorusuna, “Üzerimizden silindir geçiyor, sen canınız yandı mı diye soruyorsun” cevabını verdi. Sungurlu bu sözü söylediği andaki psikolojisini ise şöyle anlatmıştır: “Kaybedince üzüntümüzü belli etmek istemeyiz. O gece parti bomboş. Ben de hep espri yapıyorum. Bütün illere talimat verdim, sabaha kadar partinin ışıkları yansın. Yani mağlubiyetin psikolojik etkisini zayıflatmak gibiydi.” Oltan Sungurlu, bazı partililerin daha sonra kendisini bu ifadesinden dolayı eleştirdiğini belirtti.¹⁴⁹³ Sungurlu ayrıca, başarısızlığın nedenini anlatırken de, “Çok büyük bir mücadele vardı parti içinde, bir de istikbale oynayanlar vardı” dedi. Vatandaşın da “Hayat pahalılığından canımız yandı” mesajını verdiğini ifade etti.¹⁴⁹⁴ Sungurlu’nun da parti içi mücadeleyi açıkça ifade etmesi hem ANAP’ın kaybettiği kanın hem de Özal’ın otoritesinin aldığı yarayı göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü kurucu genel başkan artık bu iç mücadelede denge unsuru olamaz hale gelmişti. Bu ifadeler açıkça, şahsi menfaatlerin parti menfaatlerinin önüne geçtiğini göstermektedir. Diğer yandan, ANAP Genel Sekreteri Akın Gönen ise, yaşanan düşüşte, adaylar nedeniyle milletvekilleri ile teşkilat arasındaki anlaşmazlıkların etkili olduğunu beyan etti.¹⁴⁹⁵ Halil Şıvgın ise ilk açıklamasında, Başbakan’ın istifasının söz konusu olmadığını söyledi.¹⁴⁹⁶ Trabzon milletvekili Eyüp Âşık ise ilk değerlendirmesinde, seçmenden bir ikaz geldiğini ifade etti: “Anavatan Partisi olarak 6 yılda 5 seçim kazandık. Bu partiyi beş kez galip eden millet, bu kez ikaz yoluna gittiyse haklıdır. Demek ki bazı yanlışlarımız var. Bu bir tepkidir, parti içinde kimin nasıl hareket edeceğini bilemem. Paniğe kapılıp sağı solu suçlamaya hiç gerek yok. Hele Özal’ın yetkili kurullara danışmadan istifa etmemesi gerekir.” TBMM eski Başkanı Necmettin Karaduman da, siyasi platformda bazı oluşumların meydana gelebileceğini, bir erken seçimin

¹⁴⁹² **Milliyet**, 27 Mart 1989, s. 13.

¹⁴⁹³ Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933); “Sungurlu: Üzerimizden Silindir Geçti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Mart 1989, s. 8.

¹⁴⁹⁴ “ANAP’ta Matem Havası”, **Milliyet**, 27 Mart 1989, s. 13.

¹⁴⁹⁵ “Akın Gönen: Sonuç Sürpriz Değil”, **Yeni Asır**, 27 Mart 1989, s. 5.

¹⁴⁹⁶ “Halil Şıvgın: Özal’ın İstifası Söz Konusu Değil”, **Yeni Asır**, 27 Mart 1989, s. 5.

dahi söz konusu olabileceğini dile getirdi.¹⁴⁹⁷ Böyle bir açıklamanın ANAP içinden ama muhalif bir isimden gelmesi önemlidir. Zira Karaduman, 1987'deki TBMM Başkanlığı seçiminde yeniden aday gösterilmemesinin ardından Turgut Özal'la arası eskisi gibi olmayan bir isimdi.

ANAP kanadından yapılan bu ilk açıklamaların ardından, Başbakan Özal seçimden bir gün sonra bir basın toplantısı düzenleyerek, bu seçimin bir yerel seçim olduğunu ve 1992'ye kadar iktidarda olduklarını söyledi. Sonuçların ülkenin genel siyasi dengesinde bir değişikliğe yol açmadığını, solun beklenen oyu aldığını, asıl durumun sağdaki bölünme olduğuna dikkat çekti. Muhalefete düşmediklerini söyleyen Başbakan, milletin kendilerine bir mesaj verdiğini ve bu mesajda bir kere de muhalefeti tecrübe etmek istediklerini söylediğini belirtti.¹⁴⁹⁸ Ayrıca, halkın enflasyonu indirmeleri yönünde de bir mesaj ilettiğini söyledi. Diğer yandan, “Muhalefet belediyeleri uyumlu çalışmak isterse çalışırız” diyen Özal, “Oraları anarşi yuvaları haline getirmek isteyen olursa bunu da oraların halkı düşünsün, ne diyeyim?” dedi.¹⁴⁹⁹ Özal bu ifadesiyle, seçimden önce yaptığı ve bir anlamda aba altından sopa göstermek tarzında olan açıklamasını daha da keskinleştirdi ve antidemokratik bir söylemde bulundu. Öte yandan, seçimden önce siyasetten çekilebileceği yönünde bir açıklamasının da olmadığını ifade eden Başbakan, bunu erken seçim referandumunda dile getirdiğini söyledi.¹⁵⁰⁰ Fakat Turgut Özal'ın istifa etmemesinin ardında Korkut Özal'ın telkini de bulunmaktadır. Kardeşi Korkut Özal seçim gecesini sonuçlar belli olmaya başlayınca Başbakan'a şunları söylemiştir: “İstifa mistifa gibi şeylere girme. Bu mahalli seçimi getirip seni istifaya zorlayacaklardır. İstifa edersen Türkiye'yi maceraya itersin. Senin kuvvetli bir meclis ekseriyetin var; bununla Türkiye'ye doğru şeyler yapmaya çalış, işi götür.”¹⁵⁰¹

Başbakan Turgut Özal'ın basın toplantısındaki sözlerine ise muhalefetten tepki geldi. Özal'ın istifa etmesi gerektiği görüşünde birleşen muhalefet kanadı eleştirilerini bu nokta üzerinden yaptı. DYP lideri Demirel, Özal'ın seçimden önce sarf ettiği “Kâfi oy alamazsam giderim, muhalefet falan da olmam” sözlerini hatırlatarak şöyle konuştu: “Şu anda söylediklerinin ne mantığı ne de tutarlılığı mevcut değildir. Çünkü millet ‘çek, git’ demiştir. Önümüzdeki günlerde başka şeyler

¹⁴⁹⁷ “ANAP’ın Ağır Topları Seçimi Değerlendirdi”, **Yeni İstanbul**, 28 Mart 1989, s. 1-7.

¹⁴⁹⁸ “Özal, Gitmem Diye Direniyor”, **Yeni Asır**, 28 Mart 1989, s. 5.

¹⁴⁹⁹ “Erken Seçim Yok”, **Milliyet**, 28 Mart 1989, s. 8.

¹⁵⁰⁰ “Erken Seçim Yok”, **Milliyet**, 28 Mart 1989, s. 8.

¹⁵⁰¹ Nail Güreli, **Gerçek Tanık Korkut Özal Anlatıyor**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 157.

söylemek ve başka şeyler yapmak mecburiyetinde kalacaktır. Seçimde halkın içine çıkamayanların böylesine ağır bir tokattan sonra bir daha çıkabileceklerini de sanmıyorum. (...)Gidecektir, ne kadar 'gitmem' dese de, gidecektir. (...)Çünkü TBMM grubuyla millet arasında bağ kopmuş, sistem çökmüştür.” Özal’ın açıklamalarına bir tepki de SHP lideri İnönü’den geldi. Başbakan’ın basın toplantısındaki sözlerini kaygı verici bulan İnönü şu değerlendirmede bulundu: “Seçim sonuçları karşısında hiçbir şey olmamış gibi ‘Özal yönetimi devam eder’ demek, vatandaşın iradesine karşı saygısızlıktır. Sonuçları böyle yorumlamak, ülkeyi bunalıma götürür. Sayın Özal’ı uyarıyorum. Vatandaşın 26 Mart’ta ortaya çıkan iradesini doğru yorumlamak ve gereğini yapmak görevleridir.” MÇP lideri Türkeş de, Özal’ın “1992’ye kadar iktidarız” sözlerini eleştirerek, Özal’ı istifaya çağırdı: “Bu durumda Sayın Başbakan’ın derhal istifa etmesi lazımdır. Buna göre, Sayın Cumhurbaşkanı en çok oy almış olan parti ile görüşerek yeni bir hükümet kurmasını isteyebilir. Muhtemelen bu bir koalisyon hükümeti olur ve hiç değilse yüzde 50’nin üzerinde bir seçim hükümeti kurulur. Ardından da seçime gidilir. Çünkü Özal’ın bu seçim sonuçları ile halk tarafından istenmediği görülmüştür.” Özal’ı istifaya çağıran diğer bir isim de RP Sözcüsü Şener Battal’dı. Elde edilen oy oranıyla iktidar olunamayacağını ifade eden Battal, ANAP’ın içeride ve dışarıda iktidarsız olduğunu ve gerekli düzenlemelerin yapılarak erken seçime gidilmesi gerektiğini dile getirdi.¹⁵⁰² Muhalefet kanadından gelen bu açıklamalar, yerel seçimi bir genel seçim olarak gördüklerini ve ANAP’a da bunu kabul ettirmek istediklerini göstermektedir. Gerçi Turgut Özal da “giderim” restiyle bu atmosfere katkıda bulunmuştu! Gazeteci Altan Öymen de benzer bir değerlendirmede bulunarak, ANAP’ın yasal olarak 1992’ye kadar iktidar olmasında engel olmamasına rağmen bu sonuçlarla erken seçime gitmemenin “akla, mantığa, iz’ana ve insafa” uygun olup olmadığını sorarak tepkisini dile getirdi.¹⁵⁰³

Bu arada, Turgut Özal’ın “1992’ye kadar iktidarız” sözlerine kendi partisinden de eleştiri geldi. Mesut Yılmaz konuyla ilgili Özal’a, “26 Mart tablosundan sonra, 1992’ye kadar iktidarda kalamayız” demiş, fakat Özal bakanına kendisiyle aynı görüşte olmadığını söyleyerek, “Halk uyardı ama kantarın topuzu fazla kaçtı. 1992’ye kadar iktidardayız. Bu genel seçim değil”¹⁵⁰⁴ diye karşılık verdi.

¹⁵⁰² “Demirel: Özal Gidecek”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Mart 1989, s. 8.

¹⁵⁰³ Altan Öymen, “Ya Sabır”, **Milliyet**, 28 Mart 1989, s. 1.

¹⁵⁰⁴ Bildirici, ss. 162-163.

Fakat Özal'a tenkitler bununla sınırlı kalmadı. Seçimden sonraki ilk grup toplantısında, Grup Başkanvekili Mükerrerem Taşçıoğlu, Başbakanı kürsüye davet ederken, kendi ifadesiyle, “biraz maksadını aşan” bir şekilde, “Bu işin baş sorumlusu Sayın Başbakanı kürsüye davet ediyorum”¹⁵⁰⁵ ifadelerini kullandı. Seçim yenilgisinin sebeplerinin arandığı TBMM Grubu'nda yapılan toplantıda, Sinop milletvekili Hilmi Biçer de Başbakan'a çok sert bir çıkışta bulundu: “Siz politikayı bilmiyorsunuz. Eğer politikayı bilseydiniz, milletvekillerinin hatırlarını, gönüllerini almayı bilirdiniz. Biz testiye kırdık. Testiyi kırdıktan sonra yol gösteren çok olur. Keşke testiye kırmadan önce yol gösterenler olsaydı. Bu testiye nasıl tamir edeceğimizi bilmiyorum ama bana çok zor görünüyor.”¹⁵⁰⁶ Bu ifadeler, Başbakan ile milletvekilleri arasında ciddi bir kopuşun olduğunu gösteriyor. Siyasete dört eğilim anlayışıyla çıkıp seçmeni “kucaklamayı” amaç edinen Özal yıllar içinde kendi vekillerini dahi birleştiremez oldu. Bunun da lidere bakışı olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır. Diğer yandan, Mehmet Keçeciler de seçim yenilgisinin sebebinin çok yanlış adayların tercih edilmesinden kaynaklandığını, Semra Özal'ın da listelere müdahale etmesinin bunda etkili olduğu görüşünü savundu.¹⁵⁰⁷ Sonuçları büyük bir şaşkınlıkla karşılayan başka ANAP'lılar da vardı. Seçim öncesi partisiyle polemik yaşayan Bedrettin Dalan'ın ilk tepkisi, “Sel geldi götürdü. Emin ol şu anda ne yapacağımı bilmiyorum” olurken, Hasan Celal Güzel de “Bu kadarını hiç düşünmemiştim”¹⁵⁰⁸ dedi. Korkut Özal ise sonucu az çok tahmin ettiğini ifade ederek, “Samimi söylüyorum, ben bu neticeyi bu kadar değil, ama az çok tahmin ediyordum. Bu seçimde ANAP'ın bir yenilgi alacağını tahmin ettim. Yüzde 30'un altına düşeceğini tahmin ediyordum ama bu kadarını beklemiyordum”¹⁵⁰⁹ dedi. Dolayısıyla, sonuçlar kimi partililer için büyük bir sürpriz olurken, kimileri için de beklenen bir gelişme idi.

Öte yandan, Başbakan Turgut Özal yenilginin sebeplerinin araştırılması için Başkanlık Divanı toplantısında, Araştırma, Planlama ve Politika Tespitinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Alaeddin Fırat'a talimat verdi. Özal, kendi yaptırdığı anketlerde oy oranlarının yüzde 32-37 arası çıktığını hatırlatarak, “Bizim araştırmalarımızda üçüncü parti durumunda olan DYP'nin sürpriz atılım

¹⁵⁰⁵ Birand-Yalçın, s. 390.

¹⁵⁰⁶ “ANAP'ta Suçlu Bulundu: Özal”, **Yeni Asır**, 26 Nisan 1989, s. 5.

¹⁵⁰⁷ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁵⁰⁸ Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, Everest Yayınları, İstanbul 2013, s. 243.

¹⁵⁰⁹ “Korkut Özal: Millet ANAP'tan Kaçıyor”, **Yeni Asır**, 16 Nisan 1989, s. 5.

yapmasının, bizim ise DYP yerine üçüncü parti olmamızın nedenlerini araştırın”¹⁵¹⁰ dedi. Bu arada, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da bir rapor hazırlayarak Turgut Özal’a sundu. Yılmaz raporunda, ANAP’ın aşırı sağdan tekrar oy alamayacağını belirterek, çıkış yolu için şu öneride bulundu: “ANAP, politikasını, seçmenin günlük ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verecek biçimde revize edebilmesi halinde eski oy oranına yaklaşılabilecektir.”¹⁵¹¹

Cumhurbaşkanı Evren’in de seçim sonuçları ile ilgili düşüncelerini Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halka İlişkiler Danışmanı Ali Baransel açıkladı. Ortaya çıkan sonucu Türk seçmenin her zamanki sağduyusuna bağlayan Cumhurbaşkanı’nın, halkın demokratik sisteme olan inancını ve güvenini bir kez daha gösterdiği için sevinç duyduğunu ifade etti.¹⁵¹² Sonuçları değerlendiren Mümtaz Soysal ise, Özal’ın yola devam kararının uzun ömürlü olmadığını, ANAP için gerekli şartların oluşması halinde erken seçime gideceğini ifade etti. O şartların da, ekonominin düzleşmesiyle gerçekleşeceğini belirtti. Ayrıca, daha “özgürlükçü” olup insanların mutsuzluğunun giderilmesi durumunda ufukta seçimin belireceğini söyledi.¹⁵¹³

Diğer yandan, seçim yenilgisi etkisini hükümette de gösterdi. Daha önce bakanların istifalarını alan Başbakan Özal,¹⁵¹⁴ yerel seçim mağlubiyetinin ardından kabinede değişikliğe gitti. Bakanların istifalarıyla ilgili Kamran İnan, Turgut Özal’a şunları söyledi: “Batı demokrasilerinde mahalli seçimlerin erken genel seçime yol açmadığını, iktidarın siyasi kaos sebebi olamayacağını, ancak topluma yeni bir mesaj ve görüntü vermemiz gerektiğini söyledim. Sonunda hepimiz istifalarımızı verdik.”¹⁵¹⁵ Cumhurbaşkanı Evren’in onayladığı değişiklikte, muhafazakâr kanadın temsilcilerinden Yusuf Bozkurt Özal ve Hüsnü Doğan gibi aile fertleri kabine dışında kaldı. Ekonominin toparlanması için hamle yapılarak, Güneş Taner ve Işın Çelebi kadroya dâhil edildi. Bunun yanı sıra 10 isim makamında kalırken, 12’si görevinden alındı, 15 yeni isim de bakan yapıldı. Cumhurbaşkanı Evren’in aynen onayladığı yeni kabine şu isimlerden oluştu:

Başbakan: Turgut Özal

¹⁵¹⁰ “Özal, Kaybetmesinin Nedenini Araştırıyor”, **Yeni Asır**, 29 Mart 1989, s. 4.

¹⁵¹¹ “Mesut Yılmaz’ın Raporu Özal’da”, **Yeni Asır**, 19 Nisan 1989, s. 5.

¹⁵¹² “Seçmenin Sağduyusu”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Mart 1989, s. 8.

¹⁵¹³ Mümtaz Soysal, “Gitmek ya da Gitmemek”, **Milliyet**, 29 Mart 1989, s. 2.

¹⁵¹⁴ “Kalyorum”, **Milliyet**, 28 Mart 1989, s. 1.

¹⁵¹⁵ Kamran İnan, **Siyaset Yılları**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 64.

Başbakan Yardımcısı: Ali Bozer
Devlet Bakanı: Cemil Çiçek
Devlet Bakanı: Mehmet Yazar
Devlet Bakanı: Kamran İnan
Devlet Bakanı: Güneş Taner (Kazım Oksay'ın yerine)
Devlet Bakanı: Işın Çelebi (Abdullah Tenekeci'nin yerine)
Devlet Bakanı: İsmet Özarslan (Yusuf Bozkurt Özal'ın yerine)
Devlet Bakanı: Saffet Sert (Adnan Kahveci'nin yerine)
Devlet Bakanı: Ercüment Konukman
Devlet Bakanı: İlhan Aşkın
Dışişleri Bakanı: Mesut Yılmaz
Çalınma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: İmren Aykut
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Fahrettin Kurt
Sanayi ve Ticaret Bakanı: Şükrü Yürür
Adalet Bakanı: Oltan Sungurlu (Mehmet Topaç'ın yerine)
Milli Eğitim Bakanı: Avni Akyol (Hasan Celal Güzel'in yerine)
Milli Savunma Bakanı: Safa Giray (Ercan Vuralhan'ın yerine)
Bayındırlık ve İskân Bakanı: Cengiz Altınkaya (Safa Giray'ın yerine)
Sağlık Bakanı: Halil Şıvgın (Nihat Kitapçı'nın yerine)
İçişleri Bakanı: Abdülkadir Aksu (Mustafa Kalemlı'nın yerine)
Maliye ve Gümrük Bakanı: Ekrem Pakdemirli (Ahmet Kurtcebe Alptemoçin'in yerine)
Ulaştırma Bakanı: Cengiz Tuncer (Ekrem Pakdemirli'nin yerine)
Tarım Orman ve Köyışleri Bakanı: Lütfullah Kayalar (Hüsnü Doğan'ın yerine)
Turizm Bakanı: İlhan Aküzüm (Tınaz Titiz'in yerine)
Kültür Bakanı: Namık Kemal Zeybek¹⁵¹⁶

Kabine değişikliğinin ardından hükümet güvenoyu almak için TBMM'ye gitti. Daha önce Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in de Özal'a bu yönde bir telkini oldu.¹⁵¹⁷ ANAP Grubu'nun tam kadro kabul oyu kullandığı oylamada, hükümet 289 oyla güvenoyu aldı. 95 milletvekili ise ret oyu kullandı. DYP ise, oylamaya

¹⁵¹⁶ **Resmi Gazete**, 31 Mart 1989, Sayı: 20125 Mükerrer, s. 1-2; "Tamirat Hükümeti", **Milliyet**, 1 Nisan 1989, s. 1; "Bakanlar Kurulunda Kan Değişikliği", **Yeni İstanbul**, 1 Nisan 1989, s. 1-7.

¹⁵¹⁷ "Güvenoyunu Evren İstedı", **Yeni Asır**, 31 Mart 1989, s. 5.

katılmadı. Kabul oylarından biri, DYP'den istifa eden Siirt bağımsız milletvekili Zeki Çeliker'e aitti.¹⁵¹⁸ Kabine değişikliğiyle ilgili, görevinden ayrılan bakanlardan Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, bakanların “vitrin değiştirme” kararı aldığını belirterek şu değerlendirmeyi yaptı: *“Bizler aramızda başarılı olamayan, eskimiş, sempatik bulunmayan insanları değiştirme düşüncesindeydik ama Turgut Bey yapılan konuşmaları daha farklı yorumlamıştı; onun çıkardığı sonuç, daha popülist politika izlemek ve partide sesi çok çıkanları susturmak gerektiği idi. Ve vitrin değişikliği yaparken, ‘çantada keklik’ görünen, bağlılıkları kanıtlanmış, herhangi bir şekilde sorun olmayacak insanları istirahate çekti. Problem yaratan, sesini yükselten, açıktan veya gizliden Başbakanı tenkit eden adamlara görev verdi. Böylece kabine ve Meclis grubunda değişiklikler yapılırken, gürültü patırtı çıkaranlar da susturulup görevle bağlanmış oldu.”*¹⁵¹⁹ Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Başdanışmanı olarak görev yapan Engin Güner ise, Mesut Yılmaz ile Turgut Özal arasında seçim gecesi bir tartışma yaşandığını ve Yılmaz'ın kendisini rahatsız eden hususları Başbakan'a ilettiğini ve kabinede yer almak istemediğini söyledi. Yılmaz'ın eleştirilerinin başında, Özal'ın “siyaseti bırakabileceği” yönündeki açıklamalarıyla ilgili sarf ettiği, *“Ben eşimle konuşup karar verdim”* sözleri gelmişti.¹⁵²⁰ Görüleceği üzere, Turgut Özal'ın siyasi konularda Semra Özal'la istişarelerde bulunması partide ciddi sonuçlara yol açmaktaydı.

Diğer yandan, ANAP Başkanlık Divanı'nda da büyük çaplı bir değişiklik gerçekleştirildi. Üyelerden Oltan Sungurlu Adalet Bakanı, Halil Şıvgın Sağlık Bakanı oldu. Bu iki ismin dışındaki Ali Talip Özdemir, Akın Gönen, Alaattin Fırat, Recep Ergün ve İlker Tuncay dışarıda kaldılar. Yeni Başkanlık Divanı üyeleri şu isimlerden oluştu: Galip Demirel (Malatya), Orhan Demirtaş (İstanbul), Metin Balıbey (Afyon), Cumhur Ersümer (Çanakkale), Metin Gürdere (Tokat), Akgün Albayrak (Adana), İbrahim Özdemir (İstanbul) ve Halil Özsoy (Kayseri).¹⁵²¹

Bu arada seçimden sonra Yönetim A.Ş. tarafından Nokta dergisi için yapılan bir ankette, Başbakan Özal'ın istifa etmesi gerektiğini düşünen yüzde 32'lik bir kesim olduğu belirtildi. Partiler bazında bakıldığında ise, ANAP'lıların yüzde 8,6'sı, SHP'lilerin yüzde 47,8'i, DYP'lilerin yüzde 36,4'ü, DSP'lilerin yüzde 38,9'u,

¹⁵¹⁸ “Özal'a ANAP Desteği”, **Milliyet**, 12 Nisan 1989, s. 1-8.

¹⁵¹⁹ Alptemoçin, s. 271.

¹⁵²⁰ Engin Güner, **Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor**, Doğan Kitap'ta Genişletilmiş 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 206.

¹⁵²¹ “ANAP'ta Başkanlık Divanı”, **Milliyet**, 1 Nisan 1989, s. 14.

MÇP'lilerin yüzde 31,9'u ve RP'lilerin yüzde 17,1'i Özal'ın istifasını beklediler. Yani toplamda seçmenin yaklaşık yüzde 70'inin ANAP/Özal icraatlarından memnun olmadığı sonucu ortaya çıktı.¹⁵²² Benzer bir oran 1988'deki referandumdan önce yapılan bir ankette de, hayır oylarında, yani ANAP aleyhinde çıkmıştı.¹⁵²³

Diğer yandan ANAP, bu ağır yenilgiden sonra kemer sıkma politikasında gevşemeye giderek, işçi ve memurların elini rahatlatacak zamlar yaptı. Bu da ANAP'ın, “*iktidarda kalmanın yolunu uzun süredir kıyasıya eleştirdiği eski tarz popülizmde*” bulunduğunu sonucunu çıkarmıştır.¹⁵²⁴ Dolayısıyla ANAP, eski dediği siyasilerin anlayışlarını bir çıkış yolu olarak gördü. Diğer yandan, seçimin analizini yapan Tefik Çavdar'ın tespitleri ise şu yöndedir:

- “*Türkiye’de henüz yığınların çoğunluğuna mâl olmuş, inanç ve kararlılıkla savunulan politik tercihler yoktur, en azından netleşmemiştir. 26 Mart yerel yönetimler seçimi, bu gerçeği bir kez daha ortaya koymuştur. Emekçi ve yoksul halk yığınları, isteklerine ve beklentilerine uygun politikaları hâlâ hiçbir partide görebilmiş değildir.*
- *Seçim sonuçları genel bir restorasyon isteğini açıkça ortaya koymuştur. 1980 öncesinin partileri yeniden dirilmekte ve bu arada Milliyetçi Cephe koalisyonu yüzünü göstermiş bulunmaktadır.*
- *Orta sol oylar ise yerinde saymıştır. ‘Nerede kalmıştık?’ belirlemesine uygun bir görünüm ortaya çıkmıştır.*”¹⁵²⁵

Sonuç olarak, bu yerel seçimlerde, 1988’de sinyalini aldığı yenilgiyi yaşayan iktidar partisi, hızla düşüşe doğru yol aldı. Seçim her ne kadar yerel olsa da, etkileri genel oldu. Bu netice, Özal’ın ANAP’tan ayrılıp Köşk’e çıkmasına giden yolun kilometre taşlarından birini oluşturdu. Ayrıca, merkez sağın liderliği de DYP’ye geçti.¹⁵²⁶

a. ANAP’ın Seçim Yenilgisinin Nedenleri

1983’te tek başına iktidara gelen ve ardından bir yerel ve ile bir genel seçimde birinci parti olup altı yıldır Türkiye’yi tek başına yöneten ANAP’ta bu yerel seçimde alınan sonuç parti içinden ve dışından bir “yenilgi” olarak değerlendirildi.

Eleştiri oklarının yöneldiği isim Başbakan Özal’dı. İstanbul milletvekili Doğan Akyürek, Özal’ı eleştirip “*Özal’ın söylediğini yapmaması, yapacağını da söylememesi kendisine ve ANAP’a 1983 yılında doğan inanç ve güveni*

¹⁵²² “Seçmen, Özal’dan İstifa Bekliyor”, **Nokta**, 9 Nisan 1989, Sayı: 14, s. 15.

¹⁵²³ “Hayır’lar Yüzde 70”, **Milliyet**, 11 Eylül 1988, s. 7.

¹⁵²⁴ Aydın-Taşkın, s. 371.

¹⁵²⁵ Çavdar, s. 282.

¹⁵²⁶ Selami Erdoğan, **Anavatan Partisinin Siyasal Dönüşümü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara 2008, s. 160.

sarsmıştır”¹⁵²⁷ dedi ve partisine göndermede bulunarak, “*En büyük başarımız Süleyman Demirel’i ve DYP’yi yeniden sahneye çıkartmak ve SHP’yi de birinci parti durumuna getirmek olmuştur*” şeklinde konuştu. Bunların dışında yaptıkları hataları maddi, taktik ve iç çekişmeler olarak kategorize eden Akyürek, maddi hataları aday isimlerinin listelere yazılmaması, para cezası maddesinin atlanması ve seçim sabahı saatlerin ileri alınacağıının hesaplanmaması olarak sıraladı. Maddi hataları merkezdeki yöneticilere bağlayan Akyürek, “*Bu hataları yapanlar herhangi bir ceza görmedikleri gibi bilakis bakanlıkla taltif edildiler*” diyerek isim vermeden bazı kabine üyelerini hedef gösterdi. Taktik hatayı ise Turgut Özal’a bağlayan milletvekili, Özal’ın 1986’dan bu yana yapılan tüm oylamaları “*Özal ve ANAP gitsin-kalsın*” biçimine dönüştürdüğünü ifade etti. Ayrıca, türban konusunda izlenen tutumun da taktik hataların başında geldiğini sözlerine ekledi.¹⁵²⁸

ANAP liderini eleştiren diğer bir isimse en yakınında bulunanlardan, kardeşi Korkut Özal’dı. Çok ince bir ayırım üzerinde duran Korkut Özal, ağabeyinin 1987’ye kadar devlet adamlığı yaptığını ancak daha sonra “*politikacı*” olduğunu söylemiştir: “*Turgut Bey, ‘Ben seçmenin reyini alacağım diye yanlışlıklar yapmam’ demiştir. Ama sonradan aynı Turgut Bey, politikacı olunca, ‘Ben seçimden önce zam yapacak kadar enayi miyim?’ dedi. İşte orada Turgut Bey devlet adamlığından politikacılığa dönüştü ki, ben bunu tenkit ettim. Kendisi politikada başarılı da olmadı, çünkü politikada deneyimi de yoktu*”¹⁵²⁹ Korkut Özal’ın ifade ettiklerine bakıldığında, partide yaşanan düşüşün önüne geçebilmek için söylem değişikliği de kötü gidişi engelleyemedi. Turgut Özal bir anlamda popülizm anlayışını benimseyerek, partisi ve kendisine karşı tepkilerin oluşmasına yol açtı ve yenilgide bir faktör oldu.

Alınan yenilgi parti içinde de tartışıldı. 25 Nisan’da toplanan ANAP Meclis Grubu’nda TBMM eski Başkanı Necmettin Karaduman hukuk alanında meydana gelen sorunlara dikkat çekti: “*Devlet ciddiyeti zaafa uğramıştır. 30’a yakın kanun, Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir. Yargı organlarını boşuna suçlamayalım, hatayı biraz da kendimizde arayalım. Burada hukukçu arkadaşlarımız var. Bu arkadaşlardan oluşan bir uzman ekip oluşturalım. Yasalar önce burada incelensin ve yasal boşluk olmadan genel kurula gönderilsin. Bir de muhalefet milletvekillerinden gelen önerileri gözü kapalı reddetmekten vazgeçelim. Çünkü bu sefer de, doğan*

¹⁵²⁷ “Özal’a Güven Kalmadı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Nisan 1989, s. 8.

¹⁵²⁸ “Akyürek: Özal ve ANAP Güven Yitirdi”, **Yeni Asır**, 21 Nisan 1989, s. 5.

¹⁵²⁹ Güreli, s. 154.

boşluklar nedeniyle Anayasa Mahkemesi kanunu iptal etmektedir.” Aynı toplantıda söz alan Ferruh İter ise, dört eğilimdeki ayrışmaya vurgu yapıp toparlanma için öneride bulundu: “Bizde Milliyetçi-Selametçi bölünmesi var. Çok dikkat etmeliyiz. Bu bölünmüşlüğümüzden dolayı yerel seçimlerde Selametçiler RP’ye, Hareketçiler MÇP’ye yöneldi. Bu partiler kendi oylarını aldılar, bir kısım oylarımız da DYP’ye gitti. Eğer orta direği güçlendirir, enflasyonu önler, bölünmüşlükten kurtulursak, giden oyları geri toplarız. Bunun için de Sayın Başbakanın bizim başımızdan ayrılmaması gereklidir.”¹⁵³⁰ Karaduman’ın muhalefete kulak verilmesi yönündeki sözleri önemlidir, çünkü tek başına iktidar olan partilerde bir süre sonra görülebilecek “dışarıya kulakları kapama” sorunu bir iktidarın geleceğini olumsuz etkileyebilmektedir. İter’in sözleri de, kuruluşunda kendisine avantaj sağlayan dört eğilimin çalkantılı bir dönemde ANAP için sorun haline dönüştüğünü göstermektedir.

Eleştiri oklarının hedefindeki isim Turgut Özal ise, özeleştiriye bulunarak “şımardıkları” için kaybettiklerini, seçimi kazanmış olsalardı bile bu düşünce yapısıyla 1992’de kaybedeceklerini *bir nevi itiraf etti.*¹⁵³¹ Bir başka konuşmasında da benzer ifadeleri kullanan Özal, “*Kabahatin çoğu kendimizdedir. Hiçbir şeyi beğenmedik. Yorgan gitti, kavga bitti. Bunlardan ders almak lazım. Biz buraya oyun oynamaya gelmedik*”¹⁵³² diyerek partisini çok açık bir şekilde eleştirdi. Özal başka bir analizinde ise, hatayı bizzat kendisine mâl ederek şu değerlendirmeyi yaptı: “*Temel mesele şu: Bizi içimizdeki çekişmeler yıktı. Baştan bu konuda önlem almadık. Açıkçası bu çekişmeler sonucu bu noktaya geldik. Bunları önleme konusunda duygusal davrandım. Hepsi sevdiğim insanlardı. Konuşurlar, çekişirler ama çalışırlar diyordum. Belki de siyaset kurallarını boş verdim bu yüzden. Sonuçta hata ettiğimi kabul ettim, anladım. Bu yüzden kurduğum hükümette bir kesimi dışladım. Bir yola çıkmışsak sağlam unsurlarla yürüyeceğiz. Disipline gelen bizimle olur aksi halde, çeker gider.*”¹⁵³³ Yine bir başka değerlendirmesinde de çuvaldızı kendisine batıran Özal, “egolarının esiri” olduklarını itiraf etti: “*Kibir ve gurur bizi bu raddeye getirdi. Çoğu kez ben diye konuştuk. Ben de dâhil ANAP kadrosundaki herkes biraz fazla şımardı.*”¹⁵³⁴ Özal’ın kendisiyle ilgili sözleri dikkat çekicidir. Zira liderin,

¹⁵³⁰ Mehmet Akyol, **Beni Çok Ararsınız**, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009, ss. 250-253.

¹⁵³¹ “Özal Günah Çıkardı”, **Yeni Asır**, 22 Nisan 1989, s. 5.

¹⁵³² “Yorgan Gitti, Kavga Bitti”, **Yeni Asır**, 11 Haziran 1989, s. 5.

¹⁵³³ Gökmen, s. 154.

¹⁵³⁴ Cemal, s. 67.

yaşanan başarısızlıkta kendini tenkit etmesi, “zafer benim, yenilgi ekibin” anlayışından farklılık göstermesi bakımından önemlidir.

Kâmran İnan ise kaybın nedenleri olarak yanlış aday göstermeleri, milletvekillerinin sözünün dinlenmemesi ve başarısız kampanya sürecini gösterdi.¹⁵³⁵ İnan gibi, aday göstermede yanlış yaptıklarını belirten Mehmet Keçeciler ise, “*hissi davranmalarının*” da sonuçlarda etkili olduğunu ifade etti.¹⁵³⁶ Seçim mağlubiyetine değişik bir açıdan bakan, seçim sonrası devlet bakanlığı görevine getirilen Işın Çelebi de tespitlerde bulundu. Alınan sonucu ekonomi penceresinden değerlendiren Çelebi, büyümenin faturası olarak artan enflasyonun altında hem halkın hem de kendilerinin kaldığını ifade etti. Halkla aralarında kendi ifadesiyle, “*adeta bir camdan duvar*” örülü olduğunu ve artık birbirlerinden iyice uzaklaştıklarını söyleyen Işın Çelebi bir de, vaatler yerine icraatlarını anlattıklarını dile getirdi: “*Türkiye’ye telefon hizmeti getirerek, herkesin evinde buzdolabı, çamaşır makinesi olmasını sağlayarak bu hizmetlerimizi oya çevirmeye çalıştık. Ancak halka ne yapacağımızı, nasıl daha iyi hizmet götüreceğimizi anlatmak yerine neler yaptığımızı anlatarak oy istedik.*”¹⁵³⁷ Sosyolog Prof. Dr. Nilüfer Göle ile Asaf Savaş Akat da, Işın Çelebi gibi, sonuçlarda enflasyonun yüksekliğinin etkili olduğunu ifade ettiler. Akademisyen ve gazeteci Uluç Gürkan da meselenin ekonomik boyutuna başka bir açıdan yaklaşarak, seçimden sonra yapılan bir araştırmada, gelir dağılımındaki meydana gelen adaletsizliğin önüne geçilememesinin ANAP’ın en zayıf yönlerinden biri olarak değerlendirildiğini ifade etti.¹⁵³⁸ Yenilginin ana sebeplerinin başında enflasyon geldiğini Mustafa Taşar da ifade etti. Artan enflasyonun orta direği sarstığını ve gelir dağılımında bu kesim aleyhine oluşan tablonun ciddi tesiri olduğunu belirtti.¹⁵³⁹ Tüm bu ifadeler, iktidar gücünün kaybedilmesinde kötü ekonomik tablonun ana etkenlerden biri olduğunu gösteriyor.

Diğer yandan, reklam çalışmaları da yapılan yanlışlar arasındadır. Çelebi, Özal’ın propaganda döneminde sık sık dile getirdiği, “*başka adayı seçtikleri takdirde sonuçlarına katlanacakları*” yönünde halka yönelik ifadelerinin bir tezahürü olan reklam afişlerine değinerek, “*Eli Kolu Bağlı Bir Belediye Başkanı İster Miydiniz?*”

¹⁵³⁵ İnan, s. 63.

¹⁵³⁶ Güzel, s. 522.

¹⁵³⁷ Çelebi, s. 172.

¹⁵³⁸ **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Ankara 1989, ss. 56, 129, 180.

¹⁵³⁹ Taşar, s. 123.

ifadeleriyle, seçmenin kendilerine mecbur oldukları gibi yanlış bir imajın verildiğini dile getirdi.¹⁵⁴⁰ Reklam afişlerinin olumsuz etkisinden 1989'daki yerel seçimlerde İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevine yeniden seçilemeyen Burhan Özfatura da bahsetti. Özfatura ayrıca, medyanın da desteğiyle Başbakan Turgut Özal'a bir tepkinin oluştuğunu ifade etti.¹⁵⁴¹ Basının tavrının sonuçlar üzerinde etkisine Bülent Akarcalı da değindi. Hatta Özfatura'dan daha keskin ifadeler kullanan Akarcalı şu değerlendirmede bulundu: *“İstanbul basınının temelsiz iddialarla ANAP'ı kötileyerek, rüşvet veren, yolsuzluk yapan bir parti olarak göstermeye çalışmasının sonucu oldu. Ankara'ya hükmedemeyen İstanbul, Ankara'yı kötileyerekten yapıyı değiştirmeye uğraştı ve bir kısım seçmeni de bu konuda etkiledi.”*¹⁵⁴²

Alınan sonuçlarda ANAP'ın ortaya koyduğu performans kadar muhalefetin çizdiği imaj da etkiliydi. Bu konuda Nilüfer Göle, Özal'ın seçmene doğru mesajlar vermediği için tepkiyle karşılandığını söyleyip muhalefetin bu süreçteki olumlu imajına dikkat çekti:

*“Demirel karşımıza sadece enflasyon ve dertlerinin babası imajıyla değil, ‘Büyük Türkiye’yi kuran, yöneten’ insan olarak çıktı. SHP liderleri de aynı şekilde yumuşak bir üslup ve daha iyi bir Türkiye imajını karanlık tablolara tercih ederek seçmenlerine seslendiler. Oysa Özal felaket tellallığı yaptı. Tehdit etti. Güç odaklarından bahsederek hem kendini hem seçmenleri iktidarsızlaştırdı. Güç odaklarına ilişkin olumsuz tablolar çizerek kendi alternatifsizliğini vurguladı, ‘Bu işi bize bırakın, biz en iyisini sizin için yaparız’ diyerek seçmenlerini çocuklaştırdı. ‘Eğer bize oy vermezseniz yerel yönetimler çöker, elleri kolları bağlanır’ diyerek seçmenlerin kulaklarını çeki. Seçmen de oylarıyla, ‘Ben yetişkinim, hayatım üzerinde iktidar sahibi olmak istiyorum’ dedi. Özal'ın negatif mesajlarının ters tepmesi, tam da seçim öncesi yaşanan karamsarlığı dağıttı. Kaos, darbe söylentilerine karşı seçmen, tek nota halinde bir ses çıkararak yaşamı üzerinde oylarıyla iktidar sahibi olduğunu gösterdi. Karamsarlık dağıldı. Seçimin olumlu sonucu, işte iyimserliğin bu yeniden doğuşudur.”*¹⁵⁴³

ANAP'taki “eğilimler mücadelesi” de sonuçlar üzerinde etkili oldu. Fakat dengenin hangi tarafın lehine ya da aleyhine bozulduğu konusunda farklı görüşler dile getirildi. Örneğin bu konuda düşüncelerini ifade eden Turgut Özal, *“Biz çok muhafazakâr görüldüğümüz için seçimi kaybettik”* derken, buna karşı çıkan Korkut Özal da, *“Bilakis, siz muhafazakârları küstürdünüz. Sizi buraya getiren tabanı*

¹⁵⁴⁰ Çelebi, s.172.

¹⁵⁴¹ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹⁵⁴² Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹⁵⁴³ “Seçmen, Özal'dan İstifa Bekliyor”, **Nokta**, 9 Nisan 1989, Sayı: 14, s. 19.

karşınıza alıyorsunuz, liberal tarafa doğru hızla gidiyorsunuz”¹⁵⁴⁴ şeklinde yanıt verdi. Mesut Yılmaz ise, daha önce ifade edildiği gibi, uzman isimlerin katkısıyla hazırladığı ve “Nasıl Bir ANAP” başlıklı raporunda, çözümün “Oynak Merkez Teorisi” yaklaşımı olduğunu dile getirdi: “*Türkiye’de iktidar potansiyeli Sol ile aşırı Sağ arasındaki oylardır. ANAP ılımlı Sağ ve merkezdeki seçmenin değer yargılarının doğru bir analizini yapabildiği, aşırı Sağdan tekrar oy alamayacağı gerçeğine göre kendisine çekidüzen verebildiği takdirde eski oy oranına yaklaşabilecektir.*” Yılmaz ayrıca, alınan üçüncülüğü ANAP’ın siyaset anlayışında makas değiştirmesine bağladı. Yaşanan sorunların kaynağı, muhafazakârların istediği bir görüntünün sunulmasıdır: “*ANAP tabanının iddia edildiği gibi, tutucu olduğuna inanmıyorum. ANAP tabanının ezici çoğunluğunun Türk seçmenin büyük çoğunluğu gibi ılımlı, sağduyulu, kendi öz değerlerine karşı duyarlı ama yeniliğe açık seçmen kitlesinden oluştuğuna inanıyorum.*”¹⁵⁴⁵ Mustafa Taşar ise, Özal ve Yılmaz’ın tam aksi yönde düşünmüştür. Ona göre, partinin temel taşlarından olan milliyetçi ve muhafazakâr anlayışı arka plana atıp, her ne kadar bu iki anlayışla çatışmasa da öyle bir hava estirilmesinden dolayı, ANAP’la özdeşleşen “çağ atlamak” ve “transformasyon” ifadelerinin seçmeni rahatsız ettiği için kayıp yaşandığını dile getirdi.¹⁵⁴⁶ Partinin önemli isimlerinin kötü sonuçlar karşısında birbirlerinin eğilimlerini sorumlu tutmaları, ANAP’ı kuruluşunda bir arada tutan dört eğilim anlayışının zamanla “dağılma sürecinin” baş sorumlularından gösterilmesi sonucunu doğurdu. Bu da, partideki birleştirici unsurların tam olarak kökleşmediğini göstermektedir.

Belirtilen bu etkenlerin yanı sıra, seçmenlerin daha hissedilir bir şekilde “eve dönüş” geçmesi de oy kaybının ana sebeplerinden olarak değerlendirildi. Örneğin, daha önceki seçimlerde alınan oyların eski partilere gittiğini ifade eden, 1989’da ANAP’tan tekrar aday olmasına rağmen seçimi kazanamayan Bornova Belediye Başkanı Cengiz Bulut “*Yuvaya dönüş başladığında biz kaybetmeye başladık. Seçmen yapılan yatırımlara değil, eski partisine oy verdi*”¹⁵⁴⁷ dedi. Bulut’un, seçmenin yatırımları ikinci plana attığı görüşü, bir taraflıyla doğru olmakla birlikte, ortada hiçbir rahatsızlık yokken ANAP’ı terk etmelerinin ana sebebinin ideolojik olması, yenilgiyi tek başına açıklamamaktadır. Korkut Özal ise bir değerlendirmesinde Bulut

¹⁵⁴⁴ Güreli, ss. 160-161.

¹⁵⁴⁵ Bildirici, ss. 164-165.

¹⁵⁴⁶ Taşar, s. 131.

¹⁵⁴⁷ Cengiz Bulut ile 25 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1949).

gibi düşünerek, “Benim gördüğüm kadarıyla herkes kendi baba evine dönmüş, Selametçiler Refah’a, Adalet Partililer DYP’ye, CHP’liler SHP’ye gitmişler. Benim anlayamadığım ANAP’ın aldığı yüzde 21 oy nereden geliyor?” demiştir. Korkut Özal’ın bu değerlendirmesine karşın Nuray Mert ise en başta, 12 Eylül 1980’den 1989’a kadar geçen sürede yeni bir seçmen kitlesinin yetiştiğini söylemiştir.¹⁵⁴⁸ Akarcalı ise, belediye seçimlerinde her partinin güçlü olduğu yerde seçildiği için ANAP’a bir partinin güçlü olmadığı yerler kaldığını belirtti.¹⁵⁴⁹ Bu da, ANAP’ın yine Türkiye çapında kalıcı olarak yerleşmediğini gösteriyor. Uğur Mumcu da, olağanüstü koşulların ortadan kalkmasıyla ANAP’ın “eriyip bittiğini”, seçmenin eski sosyolojik tabanına gittiği yani “evlinin evine, köylünün köyüne döndüğü” ifadesini kullandı. Bu açıdan ANAP’ı, “12 Eylül askeri rejimini doğurduğu yapay bir parti yani ‘protez’ bir parti”¹⁵⁵⁰ olarak tanımladı. Bir başka analizde de, “12 Eylül partilerinden sonuncusu” olarak tanımlanan ANAP’ın, devlet imkânlarını kullanmasına rağmen yerel seçimlerde aldığı yenilgiden dolayı misyonunu tamamlayıp tasfiye olmaya başladığı belirtildi.¹⁵⁵¹ ANAP bir nevi zamanla “bal kabağına” döndü.

Seçimlerden yaklaşık bir buçuk ay sonra yenilgi ile ilgili Mustafa Taşar geniş bir analiz yaparak, alınan üçüncülüğü masaya yatırdı. Taşar’a göre ANAP’ın “önemli hataları” şunlardı:

“Bakan-Bakan, Bakan-Milletvekili-Milletvekili, Milletvekili-Teşkilat, Bakan-Teşkilat, Teşkilat-Belediye, Milletvekili-Belediye, Teşkilat-Teşkilat çekişmelerinin ve anlaşmazlıklarının hangi taraf haklı olursa olsun önleme çabaları araştırılmıydu. Çünkü iç anlaşmazlıklar partiye zarar verecek boyutlara ulaşmıştır. Bu durum, ANAP içinde partili olma zihniyetinin yeniden düzene konulmasını gerektirmektedir. Bütün köklü kitle partilerinde olduğu gibi ANAP’ta da bu tür meselelerin çözümünde lidere büyük görev düşmektedir. Ancak en önemlisi, ANAP’ın her kademedeki mensubu asgari müşterekte buluşabilme olgunluğunu gösterebilmesidir.

İdeoloji partilerinde hizip olmaz. Kitle partilerinde ise hizipler, hayatiyet ve canlılık unsurudur. Genel başkan ise hizipler üstüdür. Hizipler sandalye kazanmak için karşılıklı centilmence mücadele edebilirler, kuvvet gösterisi yapabilirler. Tatlı bir yarışmadır bu... Ancak çivisi çıkarsa, parti ve netice itibariyle de iktidar dağılır. Böyle durumlarda genel başkanın taraf tutması hiziplerden birini güçlendirebilir. En azından bazı hizip ya da gruplar hatta şahıslar böyle bir imaj yaratacak ortamı değerlendirmek, bu imajı yaymak isteyebilirler. Her ne şekilde olursa olsun bu durum partiye yarar sağlamaz. Partimize de sağlamamıştır.

¹⁵⁴⁸ Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 32.

¹⁵⁴⁹ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹⁵⁵⁰ Uğur Mumcu, “Protez Partiler”, **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1991, s. 19.

¹⁵⁵¹ Başyazı, “Son İmparator”, **Yeni İstanbul**, 29 Mart 1989, s. 1.

Türkiye’de partilerin kaderini genellikle liderlerin çizdiği doğrudur. Ancak, bizlerin ve de özellikle sorumluluk taşıyanların tenkit ve önerilerini-hoşgörülü bir lidere rağmen- birtakım sebeplerle zamanında yapmamış olmaları da bağışlanacak bir husus değildir. Meselelerin meşru platformlarda, ürkmeden, çekinmeden, birtakım hesaplar içinde olmadan tartışılmasında, değerlendirilmesinde her zaman yarar vardır.

Partimiz bugüne kadar maalesef siyasi bir partinin gerektirdiği şekil ve ölçüde yeterince müesseseseleşmemiştir. Bunda en büyük etken, parti bünyesinin hiyerarşik işbirliğine kavuşturulamamış olmasıdır. Bu durum hükümet dâhil her kademedeki zafiyete yol açmıştır. Hatta siyaset, üstüne vazife olmayanların, bu konuda hiçbir sorumluluk taşımayanların da iştiğal ettikleri bir sahneye dönüşmüştür. Birçok halde bürokrasi siyasete hükmeder hale gelmiştir. Bu durum ANAP’a müesseseseleşme bakımından çok ama çok pahalıya mâl olmuştur.

Ülkemizin, Türk toplumunun şartlarını, psikolojisini yeterince bilmeyen, değerlendirme imkânına sahip olmayan ve de getirildiği görevin gerektirdiği tecrübeye sahip olmayan kimselerin hayati öneme haiz kuruluşların başına getirilmesi kanaatimce faydadan çok zarara yol açmıştır. Ayrıca bu tutum, bünyeden yetişmiş değerli bürokratların da kırılmasına ve ANAP’tan uzaklaşmasına da sebep olmuştur. Bu tür ayrıcalıklı bürokratların gerek partimiz ile gerekse etkili kurum ve kuruluşlarla ve de toplumla sağlıklı ilişki kuramamalarının faturasını memleketimiz ve ANAP ödemiştir.

Partide çalışanla çalışmayan, hak edenle hak etmeye, bilenle bilmeyen, hakıyla haksız ayrımı yapılamamış, suyu getirenle testi kırıyan bir tutulmuştur.

Ön seçim sisteminin partimizde prensip olarak kabul edilmeyişi, komitelerle aday tespiti yapılması, senelerini partiye vakfetmiş insanları küstürdüğü gibi, nasıl olsa çalışan ve çalışmayan, tabanda gücü olanla olmayan tefriki yapılmıyor diye tabanda çalışma temposu düşmüş, merkezde belirli kimselerin gözüne girmek, belirli yerlere gelmek için yeterli olmuştur. Bu durumların sonucu olarak heves, heyecan, çalışma azmi, partililik ruhu kaybolmuş, propagandadan sandık hakimiyetine her safhada kan kaybedilmiştir.

Bakanlarımızın birçoğu siyasi bir kimse değil, teknokrat veya ara rejim bakanları gibi teşkilattan ve milletvekillerinden kopuk çalışmışlardır.

1983’te 36¹⁵⁵² kurucuyla yola çıkmış, bilahare teşkilatlarımız, üyelerimiz, belediye başkanlarımız, il genel ve belediye meclis üyelerimiz ve seçmenlerimizle birlikte milyonlarca insanla kader birliği etmiş Genel Başkanımız Sayın Turgut Özal’ın zaman zaman siyaseti bırakmaktan bahsetmesi, partimizin geleceği konusunda kitlelerde tereddütler uyandırmış, kendisine büyük bir inançla bağlanmış camiamızı demoralize etmiştir.

Yukarıdaki hususların yanı sıra, **‘çekip gidecek Özal’** imajının basında sürekli gündemde tutulması, tesanütü tahrir etmiştir. Bu durum partide ister istemez **‘Özal sonrası’** ile ilgili düşüncelere, projelere, kaygılara, dayanışmalara ve arayışlara yol açmış, ANAP partiler arasında içyapısı en huzursuz parti intibaini vermiştir. Gazetelerde, **‘Özal giderse falanca gelecek’** yahut **‘ANAP’ı ele geçirme planları’** vs. gibi manşetler yayınlanmıştır. Bu tür yakıştırmaları doğuran politik ortamı yaratmamak gerekirdi. Böylece, **‘ANAP’a oy vermek, yarını meçhul olan bir partiye oy vermek’** haline gelmezdi.

ANAP, siyasi çizgisi bakımından da sürekli çelişkiler, istikrarsızlıklar içinde bocalamıştır. Bunun başlangıcı da bir ara sözü edilen **‘Oynak Merkez Teorisi’**dir.

¹⁵⁵² 37 olacak.

Bir siyasi partinin konjoktüre göre politikasında taktik düzenlemeler yapması olağandır. 'Oynak Merkez' bu anlamda kullanılıp partililere, topluma, kamuoyuna bu anlamda aktarılsaydı mesele yoktu. Oysa bu tabirle, sanki partinin temel felsefesinde, ilkelerinde günlük geçici taktikleri aşan bir değişiklik yapıldığı imajı yaratılmıştır. En azından 'Oynak Merkez' tabiri bu kuşuklara, endişelere yol açmıştır. Neticede ANAP, insanların inançla ve kararlılıkla bağlanması zorlaştırılan istikrarsız bir görüntüye itilmiştir.

ANAP'luluk ruhunun oluşturulmasında da bazı yanlış yaklaşımlar söz konusu olmuştur. İnsanlar, ne olursa olsun bir partiye, bir düşünceye, bir davaya çıkarlarından önce, inançlarıyla, tutkularıyla, sevgileriyle, heyecanlarıyla, fikirleriyle bağlanırlar. Dolayısıyla ANAP'ı zaman zaman bir 'firma' gibi takdim etmek sanırım partimizin aleyhine olmuştur.

Partimizin bence en önemli hatalarından biri de kuşkusuz teşkilat ve bütünleşmede gösterdiği yetersizliktir. Tabanın gerçek sesini, özlemlerini, beklentilerini parti politikasını iktidara taşıyacak ön seçim dâhil birçok imkân ve hak, teşkilatlardan esirgenmiş, bu durum teşkilatımızı gücendirmiş hatta genel politikamıza bir ölçüde yabancılaştırmış, partililik ruhunu zedelemiştir.

ANAP'lı olmanın sağladığı imkânlarla önemli mevkilere gelen birçok yönetici bilhassa bazı belediye başkanları kendilerinin partilerini aştıkları zehabına kapılarak çok büyük bir hata içine düşmüşlerdir. Bu tür yöneticilerin bu hata ve zaafı bir ölçü dâhilinde elbette kendi kişilik ve karakterlerinin tezahürüdür. Ancak ANAP olarak bizi asıl düşündürmesi gereken onların bu cesareti nasıl bulduklarıdır.

Genel Başkanımız, milletvekillerine ve teşkilata yeterli zaman ayıramamıştır. Zaman zaman yapılan toplantılar ya had safhada kırgınlıklar yahut seçimler sonrasında olmuştur. Genellikle birlik-beraberlik teması işlenmiş, sıkıntılı günlerde bu konuda herkes gerçekten özveride bulunmuş ama bugünler atlatıldıkça beraberlik bir tarafa atılarak 'birlik' kalmıştır.

Meydanların boş bırakılması, gazete ilanlarında yanlış imajlar verilmesi, radyo-TV konuşmalarında milletin beklediği mesajların verilmemesi, Genel Merkezin fonksiyonunu iyi icra edememesi ve bilinen hususları detaylandırarak yazımın muhtevasını daha da geniş tutmak istemiyorum. Seçimlerde kaybetmemizin temel nedenleri üzerinde aşağı yukarı tüm grup, parti kamuoyu hemfikirdir."¹⁵⁵³

Taşar'ın on altı maddede sıraladığı hatalara genel olarak bakıldığında, partide liyakate yeteri kadar önem verilmemesi üzerinde ısrarla durduğu görülmektedir. Ayrıca, kurumsallaşmada istenilen noktaya gelinemediğine dikkat çekmiştir ki, bu eleştiriyi başka isimler de yapmıştı. Öte yandan, Özal'ın siyaseti bırakma yönündeki çıkışlarının da, partiye bağlılığı artıracığı yerde, seçmeni tedirgin ettiğini ifade etmiştir. Reklam çalışmalarında yanlış stratejinin (eli-kolu bağlı belediye başkanı afişi) de kendilerine pahalıya mâl olduğunu dile getirdi. Oynak merkez teorisi ile de, isim vermeden Mesut Yılmaz'ı eleştirmiştir. Özetle Taşar, seçimi sadece seçim döneminin atmosferi ve hatalarından değil, öncesinde gelen birtakım sorunların birikiminden kaybettiklerini ifade etti. Dolayısıyla, "Perşembenin gelişi çarşambadan belliydi."

¹⁵⁵³ Taşar, ss. 124-127. Metindeki koyu yerler orijinal halinde bu şekilde yer almaktadır.

Neticede, bu yerel seçim, ANAP için sadece yerel seçim olmanın ötesinde bir anlam taşıdı. Çünkü parti aldığı bu ilk seçim yenilgisinden sonra bir daha eski gücüne ulaşamadı ve yerel seçim, genel seçimlere etki ederek, ANAP bir daha tek başına iktidar olma imkânına kavuşamadı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANAP'IN ÖZAL'SIZ YILLARINA GEÇİŞ DÖNEMİ (1989-1991)

A. Cumhurbaşkanlığı Seçimi

1982 Anayasası'na konan geçici 1. madde ile Cumhurbaşkanı seçilen Kenan Evren'in görev süresinin bitimine yakın yeni cumhurbaşkanının kim olacağı siyasetin ana gündem maddelerinden birisi oldu. Basında birçok isim yazılsa da aslında ibre Turgut Özal'dan yanaydı. ANAP'ın 1989 yerel seçiminde aldığı üçüncülük, muhalefet partilerinin eleştirilerinin merkezini oluştururken, ANAP içinde de Özal'ın gitmesini istemeyen isimler vardı. Gerekçeleri, partinin lidersiz kalacağıydı. Fakat tüm bu ihtimalleri, eleştirileri göz önüne alan Turgut Özal kararının Çankaya olduğunu açıkladı. İlk defa Meclis'teki muhalefet partilerinin protesto edip oylamalara katılmadığı seçimlerde, Özal 3. turda yeterli sayıyı ulaşıp Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 8. Cumhurbaşkanı oldu.

1. Turgut Özal'ın Adaylığı Öncesi Gelişmeler

a. ANAP'ın Gerileyişi ve Turgut Özal'ın Aday Olma Süreci

26 Mart'ta yapılan yerel seçimi bir güvenoylamasına çeviren Turgut Özal, *"Bu referandumdan çıkacak sonuca göre Başbakanlık'tan ve politikadan ayrılacağım"*¹⁵⁵⁴ çıkışını yapmıştı. Fakat seçimden üçüncü parti olarak çıkmasına rağmen istifa etmemiş, alınan sonuç sebebiyle kendi partisi içinde dahi eleştirilerin hedefi olmuştu. Yine daha önce bahsedildiği gibi, ANAP Grup Başkanvekili Mükerrerem Taşçıoğlu seçimden sonraki ilk grup toplantısında Turgut Özal'ı konuşmasını yapmak üzere kürsüye davet ederken, *"Yeni çıktık 89 seçimlerinden, büyük bir hezimete uğradık. Bu işin baş sorumlusu Sayın Başbakanı kürsüye davet ediyorum"*¹⁵⁵⁵ demişti. Dolayısıyla, Turgut Özal'ın ANAP'ı güçten düşüyor ve kendisinin de iktidarı sarsılıyordu.

Yerel seçimlerden sonra sırada Cumhurbaşkanlığı seçimi vardı. Özal da bu seçimle ilgili bazı düşüncelere sahipti. Ancak, net kararını henüz vermemişti. Bir süre Köşk'e adaylığının artıları ile eksilerini tarttı. Bir röportajında, kendisine

¹⁵⁵⁴ "Özal: Giderim", *Yeni Asır*, 25 Mart 1989, s. 4.

¹⁵⁵⁵ Birand- Yalçın, s. 390.

yöneltiren Cumhurbaşkanlığını düşünüp düşünmediği yönündeki soruya “kaçamak” cevap verdi.¹⁵⁵⁶ 1988 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile yaptığı bir olağan görüşmedeyse Evren’e, basında bir süredir kendi adaylığı üzerinde yazılar çıktığını, ancak böyle bir düşüncesinin olmadığını, Köşk’e çıkması halinde bundan partisinin olumsuz etkileneceğini ifade etmişti. Ayrıca, cumhurbaşkanını halkın doğrudan oylarının belirlemesine inandığını ve seçilecek ismin iki dönem Çankaya’da bulunmasının uygun düşeceğini söylemiş; böyle bir değişikliğin ardından ise adaylarının Evren olacağını belirtmişti. Fakat aynı Özal, 21 Eylül 1989 günü görüşmede Evren’e, “*Şimdi mevcut anayasaya göre yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminde, Meclis içinden ve tabii kuvvetle ANAP içinden bir aday seçeceğiz. Ben aday olup olmayacağıma henüz kati karar vermiş değilim. Danışıyorum. Adaylığımı koyar da seçilirsem, parti bakımından bazı fayda ve mahzurları olacak*” diyecekti.¹⁵⁵⁷ Fakat Kenan Evren, Özal’ın cumhurbaşkanlığından yana tavrını daha bir belli etmesiyle, kendisine bunun bir hata olduğunu belirtmiş ve başka isimler önermişti: “*(...)Çünkü bu partiyi sen kurdun, bu senin evladın. Sen şimdi bunu bırakıp cumhurbaşkanlığına geçeceksin, parti başsız kalacak ben sana söyleyeyim. Ve cumhurbaşkanlığında zaten bir yetkin de olmayacak. Ben senin yerinde olsam bunu kabul etmem’ dedim. Hatta bazı isimler verdim, ‘Bunlar cumhurbaşkanı olabilir’ dedim. Ali Bozer, Kaya Erdem dedim aklımda kaldığı kadarıyla.*”¹⁵⁵⁸

Öte yandan, hem Köşk adaylığı hem de nasıl bir cumhurbaşkanı olacağını sinyallerini daha güçlü bir şekilde vermeye başlayan Özal, “*Cumhurbaşkanı olacak adam kukla olmamalı; güçlü olmalı. Orduyu kontrol edebilmeli. Demokrasiyi yükseğe çıkarmalı. Ben bunun için varım; adaylığımı koyarsam, seçilirim*”¹⁵⁵⁹ ifadelerini kullandı. 16 Ekim 1989’da, yani adaylığını açıklamadan bir gün önce ANAP MKYK’da yaptığı konuşmada ise, tereddütleri olmakla birlikte kararının rengini belli etti: “*Başbakanlıkta kalsam, yukarıya bir arkadaşımızı göndersek, yarın gazetelerin ‘Kukla Cumhurbaşkanı’ diye yazacaklarını biliyorum. Tersini yapsak, ben yukarı gitsem, bir arkadaşımızı başbakan tayin etsek, ‘Kukla Başbakan’ diye yazacaklarını biliyorum. ‘Cumhurbaşkanının kontrolünde’ derler. Bu denilecektir. Bunu da biliyorum. İkinci bir husus daha var. Partiyi elimizle kurduk. Belki hissi*

¹⁵⁵⁶ “Özal: En Güçlü Yerde Olmak İsterim”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Kasım 1987, s. 7.

¹⁵⁵⁷ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, ss. 407, 492.

¹⁵⁵⁸ Birand-Yalçın, ss. 397-398.

¹⁵⁵⁹ Gökmen, s. 158.

olarak düşünmem daha fazladır. Partiyi ben elimle kurdum. Bu partinin –biz veya başkası- muhakkak güçlü olarak devam etmesi lazım. Ben bâki değilim. Yani yarın emr- i hak vaki olur. Zaten, siz kendi aranızda seçim yaparsınız. Ama önemli olan bu geçiş döneminin daha sıkıntısız atlatılmasıdır. Belki yukarıda olmanın bu avantajı vardır. Bu devre daha kolay geçirilebilir. Bir geçiş dönemi her halükârda lazımdır. Belki böyle bir kolaylığı vardır. Ama içimde endişe de eksik değil, onu da söyleyeyim.”¹⁵⁶⁰

Diğer yandan, Turgut Özal’ın, bu dönemde Süleyman Demirel’e mesaj gönderip iki partiyi birleştirerek Demirel’e cumhurbaşkanlığı teklif ettiği, kendisinin de başbakan olarak devam etmek istediği ANAP kulislerinde çokça konuşulan bir konuydu. 1987 yılında, Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Hasan Celal Güzel, Özal’a giderek, “*ikilik ortadan kalkar*” düşüncesiyle bu teklifte bulundu. Fakat Özal bu öneriyi çok hoş karşılamadı.¹⁵⁶¹ Can Pulak da bu teklifle ilgili şunları söyledi: “*Özal referandumdan önce her ikisinin de yakın dostu olan Devlet eski Bakanı Ekrem Ceyhun aracılığıyla Demirel’e bir haber gönderdi. ‘Bak Ekrem Bey’ dedi. ‘Süleyman Bey benim ağabeyimdir. O cumhurbaşkanı olsun, ben başbakan olarak kalayım. Memleket de huzura kavuşsun, bizler de huzura kavuşalım. Biz iki yakın dostuz. Bize böyle kavga, itişme, birbirimiz aleyhinde konuşma yakışmaz. Ama bu siyaset, bizi buna mecbur edebilir. Bunlardan da kurtulmuş oluruz. Yapmayalım böyle bir şeyi. Lütfen bu önerimi Süleyman Bey’e götür. Cevabını hararetle bekliyorum.’ Sayın Ceyhun da bunu bir görev bildi. Süleyman Bey’e gitti. Öneriyi anlatmış, akşama doğru cevabı geldi. Demirel, ‘Benim Özal’ın lütfuna ihtiyacım yok. Ben geleceğim yere kendim gelirim. Beni milletim getirir oraya oturtur’ cevabını verdi. İşte bu cevap, iplerin tamamen kopmasına sebebiyet vermişti.*”¹⁵⁶² Bülent Akarcalı da “*Süleyman Demirel’in egosu ülke çıkarına galip gelmişti*”¹⁵⁶³ dedi. Fakat Çankaya’nın tercih edilmesinde, muhalefetin sert politikalarının etkisi vardı.¹⁵⁶⁴ Tabii burada başat rol Süleyman Demirel’e aittir. Zira söylemleri ile yoğun bir muhalefet uyguladı. Bu konuda Mehmet Keçeciler de, Özal’ın “eski” siyasetçilerin

¹⁵⁶⁰ Özdemir, **Turgut Özal**, ss. 276-277.

¹⁵⁶¹ Fatih Uğur, **Özlenen Demokrat Turgut Özal**, Zaman Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 105.

¹⁵⁶² Birand-Yalçın, s. 293. Kenan Evren ise, Bedrettin Dalan’ın kendisine, daha 1986’da bir “aile meclisi” toplantısında, Özal’ın Cumhurbaşkanı, kendisinin ise Başbakan olacağı şeklinde karar alındığını anlattı. Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, ss. 508-509.

¹⁵⁶³ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹⁵⁶⁴ Alptemoçin, s. 196.

siyaset tarzından hoşlanmadığını, zaten teknisyen yönünün siyasetçi yönünden ağır bastığını ifade etti.¹⁵⁶⁵

Semra Özal ise, eşinin cumhurbaşkanı olmak istemesinin ardında yatan sebepleri Turgut Özal'ın şöyle ifade ettiğini belirtti: “*Bir dahaki seçimlerde ne olacağı belli değil. Ben de bu kadar bu memlekete hizmet etmişim, bu şeyi yapmışım, bu imkânım varken, bunu kullanmalıyım herhalde. Sonra bir de dünyaya karşı artık demokratik kural içerisinde Meclisin seçtiği bir sivil cumhurbaşkanı olsun.*”¹⁵⁶⁶

Burada dikkati çeken husus, Özal'ın 1992'deki genel seçimlerden pek umudunun kalmadığını ima etmesidir. ANAP'ın önde gelen isimlerinden Mehmet Keçeciler de Özal'ın cumhurbaşkanı olmak istemesinde iki etken olduğunu belirtip bunları şöyle sıraladı: “*Bir tanesi 1989 mahalli idari seçimleri ki bu seçimlerde ANAP'ın oyları % 21'lere kadar düştü. Özal, halktan arzu ettiği sonucu alamamıştı. İkincisi, rahmetli Özal, cumhurbaşkanlığı makamına ilk defa bir sivil cumhurbaşkanı seçilmesini istiyordu. Bu, kendisinden başkası olursa, problem olacaktı. O yüzden kendisi çıktı.*”¹⁵⁶⁷ Çankaya seçiminde, Özal'ın 1987'de yaşadığı sağlık sorunu da etkiliydi.¹⁵⁶⁸ Tabii bu, tercihte başat rolü oynadı denemez, zira Turgut Özal cumhurbaşkanı olduktan sonra da yoğun bir efor sarf edecek, icranın başı gibi hareket etmek isteyecekti.

Turgut Özal'ın adaylığı konusundaki belirsizlik hakkında kardeşi Yusuf Bozkurt Özal bir açıklamada bulunarak, ağabeyinin henüz net bir karar verdiğini sanmadığını ve istişarelere devam ettiğini söyledi.¹⁵⁶⁹ Fakat Turgut Özal'ın 5 Ekim 1989 günü TBMM'de yaptığı konuşmada, Meclis'teki muhalefet partilerini kastederek, “*(...)Ama şunu çok iyi bilmek lazımdır, bir aday üzerinde pazarlığa girmek mümkün değildir. TBMM'nin iradesi üzerine toz kondurmayız. Uzlaşma demokratik değildir*”¹⁵⁷⁰ sözleri ANAP içinde bazı isimlerce “Özal'ın adaylığının ilanı” şeklinde yorumlandı. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Metin Gürdere, “*Sayın Başbakan, 'Ben bu yola baş koydum' diyor. Zaten artık geri dönemez, adaylık için adı çıktı. Özal aday olmamasını partiye açıklayamaz*” derken, diğer Genel Başkan Yardımcısı Galip Demirel de, “*Eğer Turgut Özal milletvekili ise neden*

¹⁵⁶⁵ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 157.

¹⁵⁶⁶ Birand-Yalçın, s. 394.

¹⁵⁶⁷ Uğur, s. 53.

¹⁵⁶⁸ Kaya Erdem, **Demokrasinin İlk 50 Yılı 12 Seçim- 37 Hükümet- 4 Darbe**, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 289.

¹⁵⁶⁹ “Kardeş Özal'dan Ağabeyine”, **Milliyet**, 5 Ekim 1989, s. 8.

¹⁵⁷⁰ “Demokrasiye Şantaj Yapmayın”, **Milliyet**, 6 Ekim 1989, s. 8.

cumhurbaşkanı olmasın?” dedi ancak, yine de Özal’ın Köşk adaylığına dair bir işaret vermediğini belirtti. Aynı konuşmadan net bir karar çıkmadığını söyleyen isimlerden Genel Başkan Yardımcısı Cumhur Ersümer ise, Özal’ın sözlerini “illa aday olurum” şeklinde yorumlamanın doğru olmayacağını ifade etti.¹⁵⁷¹

ANAP kanadından kamuoyuna bu açıklamalar yapılırken, parti tarafından yaptırılan bir kamuoyu yoklaması ilginç bir tablo ortaya koydu. Buna göre, ankete katılanlar Çankaya’da Kenan Evren veya Bülent Ecevit’i¹⁵⁷² görmek istediklerini belirtmişler, Turgut Özal ise sıralamada epey gerilerde kalmıştı. Fakat ANAP seçmeninin % 70’i Özal’ı Köşk’te görmek isterken, % 30’u “Özal giderse, ANAP dağılır” endişesiyle genel başkanlarının cumhurbaşkanı olmasına sıcak bakmamıştır.¹⁵⁷³ Bir başka anketi de Hürriyet gazetesi, Kamuoyu Araştırma A.Ş. ile “100 kamuoyu önderi” arasında yaptı. Bu önderler eski ve yeni politikacılar, işadamları, üniversite öğretim üyeleri, hukukçular, eski hariciyeciler, eski komutanlar, sendikacılar, gazeteciler, sinema ve tiyatro sanatçıları, yazarlar, dernek yöneticileri, meslek odaları yöneticileri, kadın dernekleri yöneticileridir. 100 kişi arasında yarıdan fazlası isim vermekten kaçınırken, toplamda 47 isim ortaya çıktı. İsmi belli olan bu kişiler arasında ilk beş sırayı Erdal İnönü (15 oy), Mümtaz Soysal (7 oy), Necmettin Karaduman (6 oy), Bülent Ecevit (6 oy), Kenan Evren (5 oy), Turgut Özal (5 oy), Ali Bozer (5 oy), Süleyman Demirel (5 oy) ve Ahmet Coşar (4 oy) aldı.¹⁵⁷⁴ Bu ankette de Özal’ın cumhurbaşkanlığı onay almadı.

Siyaset cephesinde bunlar yaşanırken, Türk Silahlı Kuvvetleri’nden gündeme ilişkin önemli bir açıklama geldi. Son zamanlarda basın organlarında cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili olarak Türk Silahlı Kuvvetleri ve darbe konusunda çeşitli haber ve yorumların yer aldığına dikkat çekilen açıklamada, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu gibi söylentilerin daima dışında olduğu ifade edildi.¹⁵⁷⁵

Bu tartışmaların ve yoğunluğun arasında, 10 Ekim 1989 günü Cumhurbaşkanlığı adaylık süreci resmen başladı. ANAP Grup Başkanvekili Yasin Bozkurt yaptığı açıklamada, adaylarının başvuru süresinin sonunda (19 Ekim) belli

¹⁵⁷¹ “Özal, Adaylığını İlan Etti”, **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1989, s. 8; “Özal Aday Olacak”, **Tan**, 13 Ekim 1989, s. 3.

¹⁵⁷² Bülent Ecevit dört yıllık üniversite mezunu olmadığı için Anayasa’nın 101. maddesine göre cumhurbaşkanı olması mümkün değildi. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm> (10.01.2018)

¹⁵⁷³ “ANAP’ın Anketinden Evren ve Ecevit Çıktı”, **Hürriyet**, 6 Ekim 1989, s. 13.

¹⁵⁷⁴ “Çankaya’ya Layık İlk 5”, **Hürriyet**, 7 Ekim 1989, s. 12.

¹⁵⁷⁵ “Darbe Yalanlaması”, **Milliyet**, 8 Ekim 1989, s. 11.

olacağını söyledi.¹⁵⁷⁶ Bu arada ANAP Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş da basında adaylığı hakkında çıkan haberler üzerine yaptığı açıklamada, gelişmeleri gazetelerden okuduğunu, arkadaşlarının istemesi halinde aday olabileceğini ifade etti. Fakat Özal'ın aday olması halinde onun şanslı olduğunu da belirtti.¹⁵⁷⁷ Çelikbaş'ın bu ifadesi ANAP'ta tek otorite anlayışının pek de olmadığını gösterdi. Diğer yandan, aynı gün, yani 10 Ekim'deki grup toplantısında Turgut Özal 3 soruluk bir anket yapmıştır. Sorular şunlardır: “1- Cumhurbaşkanı olmamı ister misiniz? 2- Bizim partiden başka aday gösterilmesini ister misiniz? 3-Benim tayin edeceğim bir başbakanı destekler misiniz?”¹⁵⁷⁸

Kamuoyu ve basın Turgut Özal ismi etrafında yapılan tartışmaları izlerken, adaylığını açıklayan sadece CHP eski Genel Sekreteri Kasım Gülek oldu. Bu isme ilaveten, Avukat Burhan Apaydın da “*destek bulması halinde*” aday olabileceğini söyledi.¹⁵⁷⁹ Bu üç ismin dışında kamuoyuna yansıyan 17 isim bulunmaktaydı: Yıldırım Akbulut (TBMM Başkanı), Ali Bozer (Başbakan Yardımcısı), Necmettin Karaduman (TBMM eski Başkanı), Kaya Erdem (Başbakan eski Yardımcısı), Yılmaz Altuğ (ANAP Sivas milletvekili), Erdal İnönü (SHP Genel Başkanı), Bülent Ecevit (DSP Genel Başkanı), Süleyman Demirel (DYP Genel Başkanı), Vahit Halefoğlu (Dışişleri eski Bakanı), Aydın Menderes (Adnan Menderes'in oğlu), İlder Türkmen (Dışişleri eski Bakanı), Rahmi Gümrükçüoğlu (Büyükelçi), Safa Giray (Milli Savunma Bakanı), Kenan Evren (görev süresinin uzatılması ya da yeniden seçilebilmesi için anayasa değişikliği gerekmektedir), Nurettin Ersin (Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi), Orhan Onar (Anayasa Mahkemesi eski Başkanı, Başbakanlık Danışmanı), Mümtaz Soysal (Anayasa profesörü) ve Neciphan Artukoğlu (ANAP Burdur eski milletvekili).¹⁵⁸⁰

Bu arada Türkiye'deki cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin, adaylık takviminin başlamasıyla birlikte, ABD'den bir değerlendirme geldi. Çoğunluğu Türkiye ile ilgili komisyonlarda görev alan Kongre üyelerinin yardımcıları, bugünkü ortamda Özal'ın cumhurbaşkanı olmasının Türkiye'ye siyasi istikrarsızlık getireceğini ve bundan da

¹⁵⁷⁶ “Köşk İçin Geriye Sayma Başladı”, **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1989, s. 1.

¹⁵⁷⁷ “Çelikbaş: Arkadaşlar İsterse Aday Olurum”, **Güneş**, 13 Ekim 1989, s. 8

¹⁵⁷⁸ İnan, s. 77.

¹⁵⁷⁹ “Cumhurbaşkanlığı Seçimi İçin Geriye Sayma Bugün Başlıyor”, **Yeni İstanbul**, 10 Ekim 1989, s. 7. Fakat resmi bir başvuruda bulunmayan ve daha sonraki süreçte adı da geçmeyen Gülek, seçime de girmed.

¹⁵⁸⁰ “Cumhurbaşkanlığı Seçimi İçin Geriye Sayma Bugün Başlıyor”, **Yeni İstanbul**, 10 Ekim 1989, s. 7.

ülkenin büyük zarar görebileceğini iddia ettiler. Ayrıca, siyasi istikrarsızlıktan, zaten kritik bir durumda olan ekonominin büyük zarara uğrayabileceğinin de altını çizdiler.¹⁵⁸¹

Bütün bu tartışmaların, tahminlerin arasında Başbakan ve ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, partisinin 17 Ekim 1989 tarihli grup toplantısında Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. cumhurbaşkanı olmaya aday olduğunu "*Adaylığımı koydum, ben size emanetim*" sözleri ile açıkladı. Özal, konuşmasının sonunda ANAP'ın sağlam bir parti olduğunu ve aday olduğunu ve aday olmasından sonra partide bir dağılmanın olmayacağını söyledi ve yaptırdığı ankette milletvekillerinin % 95'inin, teşkilatın % 96,5'inin adaylığını desteklediğini; göstereceğini başbakan adayına da milletvekillerinin % 70, teşkilatın % 85 destek vereceğinin ortaya çıktığını belirtti. Ayrıca konuşmasında, 1960 ve 1970'lerde olduğu gibi, cumhurbaşkanının TBMM'nin dışından seçilemeyeceğini de vurguladı: "*Bu, demokrasinin gereğidir. Niçin hâlâ demokrasi eğitimimizin tamamlanamadığının gerekçesini burada aramalıyız. Demirel'in hırçınlığı da bundandır. Kendisinin yapamadığını bizim yapacağımızı hissediyor.*" Konuşmasında ayrıca basını da eleştirdi: "*Sizlere açıklayacağım. Bunda yazarların tesiri yoktur. Şer cephesi demeyeceğim. Akıl almaz şekilde yazılar yazıyorlar. Demokrasi ile alakası yok. Demokrasi anlayışları menfaatleri ile alakalı. Ailenizle uğraşacaklar. Ben aileme 'Sakin devletle iş yapmayın' diyorum. Hiçbir aile mensubum devletle iş yapmadı. Normal devlet işini benim akrabam yaparsa, sanki bir iş yapıyormuş gibi maksatlı davranıyorlar.*" Daha sonra beş milletvekilinin ayrı ayrı hazırladıkları ve toplam 166 ANAP milletvekilinin imzasını taşıyan önergeler Meclis Başkanlığına verilerek, Başbakan Özal resmen aday oldu. Özal'ın adaylığını açıklamasının hemen ardından ANAP milletvekilleri kararı uzun süre ayakta alkışladı. Bu arada Özal'ın duyulduğu görüldü. Bunun üzerine milletvekilleri "*Her zaman aramızdasın... Biz de oraya geliriz*" diye bağırdı. Turgut Özal da, seçim tamamlanıncaya kadar partisinin başında kalacağını açıklayarak,¹⁵⁸² son dakikaya kadar kontrolü elinde tutacağını sinyali verdi.

b. ANAP'ta Yaşananlar

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığına aday olup olmayacağı kamuoyunda merak edildiği gibi, ANAP içinde de merak konusuydu. Çünkü Özal'ın Köşk yolculuğu doğal olarak ANAP'ı "doğrudan" etkileyecekti. Turgut Özal Köşk'e

¹⁵⁸¹ "ABD: Özal'ın Israrı Kargaşa Getirir", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Ekim 1989, s. 8.

¹⁵⁸² "Ben Size Emanetim", **Güneş**, 18 Ekim 1989, s. 1-8.

çıkışının artılarını ve eksilerini değerlendirirken yakınındaki isimlerle istişarelerde bulunuyordu. Parti içinde adaylığa karşı çıkanlar olduğu gibi destekleyenler de vardı. Karşı çıkanların ortak görüşü, ANAP'ın “dağılacağı” yönündeydi. MKYK'da 9 üye Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığına yeşil ışık yakmadı: Safa Giray, Şeref Bozkurt, Fahir Sabuniş, Mehmet Ali Doğuşoğlu, Akın Gönen, Mehmet Keçeciler, Necat Eldem, Talat İçöz, Mehmet Aydın.¹⁵⁸³ İşte parti içindeki bu muamma Başbakan Turgut Özal'ın kararını açıklamadan önce ince eleyip sıkı dokumasına neden oldu.¹⁵⁸⁴

Parti içinde Özal'ın adaylığına karşı çıkan isimlerden örneğin Mesut Yılmaz bunun sebebini şöyle açıkladı: “Türkiye'nin siyasi bir belirsizliğe, çekişme dönemine atılacağını, ANAP'ta bir liderlik meselesinin ortaya çıkacağını, ANAP'taki hiç kimsenin rahmetli Özal'ın bıraktığı boşluğu doldurmaya yeterli olamayacağını, dolayısıyla cumhurbaşkanı olma tercihinin Türkiye'yi siyasi bir belirsizliğe sürükleyeceğini ifade ettim.”¹⁵⁸⁵ Nitekim Özal sonrası parti içinde ciddi bir liderlik yarışı yaşanacaktı. Ekrem Pakdemirli de, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olmasının ANAP'ın ipini çekmek anlamına geldiğini, ANAP'ın dengelerini sadece, bir nevi harç vazifesi gören Özal'ın sağlayabildiğini, yani eğilimleri ustalıkla bir arada en iyi onun tuttuğunu dile getirdi.¹⁵⁸⁶ Özal'ın adaylığına sıcak bakmayan ve bunun partide çalkantılara yol açacağını düşünen diğer bir isim de Mustafa Kalemlî'ydî. Fakat Özal buna fırsat vermeyeceğini Kalemlî'ye şu sözlerle ifade etti: “Ben size bir başbakan önereceğim ve siz de onu seçeceksiniz, bu sizden isteyeceğim son bir görev olacak.”¹⁵⁸⁷ Turgut Özal'ın bu sözleri ile gitmeden önceki son hamlesini yaparak, ANAP'ı güvenli bir limana güvenilir bir kaptanla yanaştırmak istediği anlaşılmaktadır. Özal'ı partisinin başında görmek isteyen Ankara Büyükşehir Belediyesi eski Başkanı Mehmet Altınsoy da Özal'a bizzat şunları söyler: “Cumhurbaşkanı olursan parti parçalanır. Parti başında kalırsan cumhurbaşkanı ile ters düşersin. Kendine mutî (bağlı) birini oraya getiremezsin. Oturduktan sonra mutî

¹⁵⁸³ Uncular, s. 199.

¹⁵⁸⁴ Hikmet Özdemir, **Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 349.

¹⁵⁸⁵ Birand-Yalçın, s. 399; Mesut Yılmaz benzer ifadeleri Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı olduktan sonra da basın aracılığıyla dile getirdi. “Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Olmasını Hiç İstemedim”, **Sabah**, 23 Temmuz 1992, s. 9.

¹⁵⁸⁶ Turgay Yavuz, **Anlarıyla Ekrem Pakdemirli Özal'ın Mirası**, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s. 187.

¹⁵⁸⁷ Özdemir, s. 274.

olmaz zaten.”¹⁵⁸⁸ Şarık Tara da Özal sonrasının bir istikrarsızlığa yol açacağını düşündüğünü ifade ederek Turgut Özal’a şu telkinde bulunur: “Eğer son seçimlerde aldığın oy seni bu düşünceye sevk ettiyse, bu da yanlış. Politikada insan az oy da alır, çok oy da. Çalışıldığında her zaman oylar yükseltilir.”¹⁵⁸⁹ Tüm bu karşı çıkışlara bakıldığında ortak noktanın, ANAP’ın dağılacağı görüşü olduğu görülmektedir ki, bu düşünceler de doğru çıktı. Zira zaten son zamanlarda parti içinde yaşananlar bu dağılma sürecinin ayak sesleriydi.

Tüm bu görüşlere, söylemlere karşın, Özal’ın TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut’a söylediği sözler aslında her şeyi tüm çıplaklığıyla ortaya koymaya yetiyor. İkilinin arasında şu kısa konuşma gerçekleşti:

“Yıldırım Akbulut: Sayın Özal, siz cumhurbaşkanı olmayın. Sonra parti ne olur? İçeride muhalefet başlamış, bir hizip hareketi meydana gelmiş. Bunu kim önleyecek, onun için başımızda olun, çalışalım. Yine eski gücümüze kavuşuruz. 26 Mart yenilgisinin tesirini sileriz. Aksi takdirde dağılırız.

Turgut Özal: Bak, insanlar doğar, yaşar ve ölür. Bizim parti de doğdu, yaşadı, öldü.”¹⁵⁹⁰

İkili arasında geçen bu diyalog aslında Özal’ın Köşk’e çıkmaktan başka seçeneği olmadığını göstermektedir. Oysa Özal adaylığını açıkladığı toplantıda, ANAP’ın sağlam bir parti olduğunu ve bunun rahatlığı ile adaylığını koyduğunu ve aday olmasından sonra partide bir dağılmanın olmayacağını ifade etmişti! Özal 1992 yılında yaptığı bir açıklamada ise, bu kararı uzun uzadıya düşündükten sonra aldığını ve yanlış bir adım olmadığını, sonrasında yaşanan gelişmelerin “kader” olduğunu ifade etti.¹⁵⁹¹ Turgut Özal’ın, “doğdu, yaşadı, öldü” ifadelerinin benzerini Ahmet Özal da dile getirip Türk siyasetindeki güçlü iktidarların başarı süreleri ile ilgili bir değerlendirmede bulundu: “Yakın tarihimize bakıldığında, Menderes’ten bu yana başbakanların başarılı dönemleri maksimum altı yıldır. Menderes 1950-55, Demirel 1965-71, babam 1983-89 ve Erdoğan 2002-2008 arası çok muhteşemdir. Ama ondan sonra onda da sıkıntılar başladı. Çünkü insanoğlu... Liderler verebileceklerini en fazla altı yılda verebiliyorlar. Sonra kendini tekrarlamaya başlıyor. ABD 4+4 yapmış, doğru yapmış.”¹⁵⁹²

¹⁵⁸⁸ Uğur, s. 79.

¹⁵⁸⁹ Çiğdem Tüzün, **Şarık Tara Anlatıyor**, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul 2015, s. 160.

¹⁵⁹⁰ Özdemir, **Turgut Özal**, s. 281.

¹⁵⁹¹ “Özal: Benim de Hatalarım Oldu”, **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

¹⁵⁹² Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

Partisi içinde farklı düşüncede milletvekillerinin olduğuna işaret eden Özal, bunlarla ilgili şu analizi yapıp aday olması halinde nasıl bir tablonun çıkacağını ise şöyle izah etti: “Bugün partide dört grup var. Bunların bir kısmı Milliyetçilerdir. Ben bunlara ‘cevvaller’ diyorum. Bunların sayıları 20 kadardır. 40 tane Muhafazakâr vardır. 23 tane bana oy vermeyecek adam vardır. Bunlar kendilerine isimler takıyorlarmış (Aksaçlıları kastediyor). Geri kalanı bana inanmış, güvenmiş milletvekilleridir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde bu 23 kişinin dışında hepsi bana oy verir. Bu 23’ler hiçbir şey yapamazlar.”¹⁵⁹³ Turgut Özal ayrıca, kendisine karşı bir duruş içerisinde olan parti içi muhalif isimler ve bu grubun içerisinde yer almanın yanı sıra, “potansiyel” rakibi konumunda olan Necmettin Karaduman için “Böyle düşünenler varsa, gitsinler, oy vermesinler”¹⁵⁹⁴ diyerek, ANAP’ta kendisine cephe alan isimlere de tepkisini dile getirdi. Aslında bu sözleri dahi kurduğu parti içinde kontrol sağlamada zorlandığını göstermektedir.

Diğer yandan, yukarıda da ifade edildiği gibi, ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal parti içinde adaylığıyla ilgili nabzı ölçmek için bir anket düzenledi. Milletvekillerinden, istedikleri 4 kişi için evet, istemedikleri 4 kişi içinse hayır yazmalarını isteyen Özal ayrıca, liste dışından düşündükleri bir ismi de yazmalarını istedi.¹⁵⁹⁵

Milletvekillerinin yanıtlarını doğrudan kendisi toplayan Özal’ın bu anketi yapacağından ne parti ne de grup yönetimi haberdardı. Özal anketi bizzat düzenledi. Milletvekillerine de “(...)benim kararında sizlerin rolünün en fazla olduğunu söyleyebilirim” diyerek kararında çoğunluğun düşüncesinin etkili olacağını ifade etti. Bu beklenmeyen anket ANAP’lıların merakını da artırmıştı. Gün boyu kulislerde anketten ne tür bir eğilimin çıktığı konuşuldu. Yapılan değerlendirmelerde, Özal’ın adaylığına onay çıktığı ve başka bir aday gösterdiği takdirde de ANAP’lılar tarafından kabul edileceği görüşü ağırlık kazandı. Fakat göstereceği başbakanın tam olarak desteklenmeyeceği iddia edildi. Bazı milletvekillerinin başbakanın tespiti konusunda istişare yapılması gerektiğini ankete yazdıkları belirtildi. Ankete parti içinden farklı yorumlar geldi. Örneğin Mehmet Keçeciler, böyle önemli zamanlarda bu tür anketleri yaptıklarını söylerken, Metin Gürdere ise, baskı ve kulis olmadan bir anket yapıldığını, Özal’ın bu anketi yapmadan adaylığını koymasının zaten doğru

¹⁵⁹³ Gökmen, s. 158.

¹⁵⁹⁴ Özdemir, **Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, s. 353.

¹⁵⁹⁵ “Başbakanlığa 18 Aday”, **Milliyet**, 1 Kasım 1989, s. 15.

olmayacağını ifade etti. Hüsnü Doğan'a göre, bu anket yapılmasa da olurdu. Veysel Atasoy da benzer bir şekilde konuşarak, Özal'ın hiç anket yapmadan adaylığını ilk gün açıklaması gerektiğini dile getirdi. Nurettin Dilek ise, bu anketin daha çok başbakanın tespitinde önemli olduğunu belirtip¹⁵⁹⁶ yani Özal'ın bir anlamda adaylığını ilan ettiğini ima etti. Özetle, ANAP'ta bir muamma söz konusuydu.

Cumhurbaşkanlığına adaylık sürecini Turgut Özal tek merkezden de yürütmüyor/yürütemiyordu. Çünkü basın tarafından kendilerine “33’ler”¹⁵⁹⁷ denilen ve TBMM Başkanlığı seçiminde Özal'a tavrı alan muhalif kanat da farklı bir aday çıkarmak için kulis çalışmalarında bulunduğu iddia edildi. Başını Necmettin Karaduman, Kaya Erdem, Tınaz Titiz, Akın Gönen gibi isimlerin çektiği 33’ler, önce ANAP'ta, sonra muhalefette, daha sonra da toplumun diğer etkin kesimlerinde “*milli mutabakat*” sağlayacak bir ismin aday gösterilerek, cumhurbaşkanı seçilmesinden yana bir tutum içerisinde olduğu ileri sürüldü. Grubun ayrıca, parti içinden birden fazla adayın çıkarılmasının daha doğru olacağı düşüncesinde olduğu belirtildi. Gerekçe olarak da, tek adaya başvuru bitiminden hemen önce bir şey olması halinde yeniden aday gösterme imkânının olmadığını ve böylece cumhurbaşkanlığı seçiminin riske gireceği gösterildi. Bu grupta olduğu söylenen Akın Gönen ise yaptığı açıklamada şunları söyledi: “Eğer Özal adaysa, partinin geleceğini düşünerek, genel başkanlık yarışına girecek olanlar için de zaman verilmeli. Bu belirsizlik iyi değildir. Aday önceden açıklanırsa yıpranır diyorlar. Eğer adayın yıpranacak yanı varsa, son dakika aday gösterilse de yıpranır.”¹⁵⁹⁸

Adalet Bakanı ve adı Özal sonrası başkan adayları arasında geçen Oltan Sungurlu konuyla ilgili yaptığı açıklamada, Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığına kesin gözüyle baktığını belirterek, “*Biz bu anayasada yazılı kurallar çerçevesinde ve bu parlamentoda cumhurbaşkanının seçilmesinin zorunluluğuna inanıyoruz. Demokrasi kurum ve kurallarının işlemesi gerektiğini savunuyoruz. Başbakan Özal'ın adaylığı, bana göre kesin. Bunu ancak bir tek şey engelleyebilir. O da,*

¹⁵⁹⁶ “ANAP'ta Test Şoku”, **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1989, s. 12.

¹⁵⁹⁷ Bülent Akarcalı bu isimlendirme ile ilgili şu açıklamayı yaptı: “Böyle bir gruplaşma olmadı. Basının her siyasi iktidara yaptığı uydurma bir yakıştırma ve de, ‘Bana biat etmez isen bak seni bölerim’ diye tehdit yaklaşımından başka bir şey değildir. Bu tehdit anlayışını da Türk basınına sokan Simavi kardeşlerdir. Artık burunları sürtüldü ama devşirmeleri az da olsa devam etmeye çalışıyorlar.” Bülent Akarcalı ile 3 Temmuz 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943) (telefonla). Dönemin Günaydın gazetesi muhabiri Orhan Uğuroğlu da, 33’ler diye bir listenin olmadığını, basının tarafından “uydurulduğunu” ifade etti. Orhan Uğuroğlu ile 16 Temmuz 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1951) (telefonla)

¹⁵⁹⁸ “ANAP’lı 33’ler: Özal’a Karşı Aday Çıksın”, **Güneş**, 11 Ekim 1989, s. 8.

*Başbakan'ın kendisinden sonra arkasından endişe duymasıdır. Böyle bir endişesi olmadığı sürece aday olması normaldir. Bize de bunu desteklemek düşer*¹⁵⁹⁹ dedi. ANAP'ın etkin isimlerinden ve adı Sungurlu gibi başkan adayları arasında geçen Konya milletvekili Mehmet Keçeciler ise Cumhuriyet'ten Faruk Bildirici'ye verdiği röportajda, Özal'ın Köşk adaylığına sıcak bakmadığını ifade ederek bunu şu sözlerle açıkladı: *“Parlamente demokrasilerde başbakanlık esastır, cumhurbaşkanlığı semboliktir. Bu nedenle, başbakan olan bir insanın cumhurbaşkanlığına adaylığını uygun görmüyorum.*”¹⁶⁰⁰ Buna karşın Mehmet Keçeciler daha sonra yaptığı değerlendirmede, Özal'ın Çankaya'ya çıkmasının bir zaruret olduğunu ifade ederek, o konjunktürde sivil bir cumhurbaşkanının seçilmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca Özal'ın kendisine, *“Ben olmasam askerler başkasını kabul etmezler. Türk demokrasisini Batı'ya göstermeliyiz”* demesi üzerine razı olduğunu, *“Yoksa siz (cumhurbaşkanı) olursanız, bölünürüz”*¹⁶⁰¹ dediğini anlattı.

Yine ANAP'ın önemli isimlerinden, kurucularından ve MKYK üyesi olan Vehbi Dinçerler de gündemin en sıcak konusu hakkında Cumhuriyet'ten Canan Gedik'e açıklamalarda bulundu. Özal'ın adaylığı konusunda, o dönem basına yansıyan Keçeciler'in ifadelerinden farklı düşünen Dinçerler, Turgut Özal'ın adaylığını destekledi. Henüz adaylığın açıklanmamasına rağmen Özal'ın adaylıktan geri dönmeyeceğini ifade eden Dinçerler, bunun sebebinin ise şöyle izah etti: *“Çünkü döndüğü takdirde bir güven bunalımı ortaya çıkar. Neden 290 kişilik ANAP Grubu başkanını, liderini ve kurucusunu cumhurbaşkanı yapamadı gibi bir güven şüphesi ortaya çıkar ve bu yayılır. Bunu önlemek fevkalade zor olur.”* Turgut Özal'ın aday olacağına inanan Dinçerler, *“az bir fireyle”* de cumhurbaşkanı olacağını düşündüğünü belirtti. Özal'ın Çankaya'da olması ile başka bir ismin orada olmasının da farklı olacağını ifade eden Vehbi Dinçerler, Özal'ın içeride ve dışarıda Çankaya'nın gücüne güç katacağını söyledi. Diğer yandan, Özal'ın cumhurbaşkanı olmasının ANAP'a da olumlu etkilerinin olacağını düşünen Dinçerler, partinin toparlanacağını ileri sürdü. Hatta cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra bir anket yapılırsa, ANAP'ın oylarının yüzde 5 ile yüzde 8 arasında artacağını iddia etti.¹⁶⁰²

¹⁵⁹⁹ “Halef Belirlemek Hakkı”, **Milliyet**, 13 Ekim 1989, s. 10.

¹⁶⁰⁰ “ANAP'tan Kopmalar Olabilir”, **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1989, s. 8.

¹⁶⁰¹ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁶⁰² “Özal'ın Adaylığı Mukadder”, **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1989, s. 9.

Oysa yaşananlar bunun böyle olmadığını, partinin eski gücüne kavuşamadığını gösterecekti.

Bu konuda en ilginç çıkışı ise, ANAP Seçim İşleri Başkan Yardımcısı ve İstanbul milletvekili Altan Kavak yaptı. Ülkenin geleceğinin Turgut Özal'a endekslenmesinin doğru olmadığını altını çizen Kavak, Özal'ın gitmesi halinde ANAP'ın yoluna devam edeceğini belirtti. Ayrıca, ANAP'ta 290 tane Turgut Özal olduğunu iddia etti: *"Eğer Sayın Özal gidince parti bitiyorsa, bu manada Sayın Özal'ın kalmasında da bir fayda görmüyorum, ummuyorum. 'Sayın Özal gitme!' ne zamana kadar? O da bir fani değil mi? Eğer partinin selameti, geleceği için falan, Özal vazgeçilmezse, ben bunu ülkenin geleceği ve demokrasi için sağlıklı görmüyorum."*¹⁶⁰³ Kavak bu sözleriyle aslında partinin kurumsallaşmasına dikkat çekti. Kurucu lideri giden bir partinin hem de iktidardayken, bocalamasının kurumsallıkla izah edilemeyeceğini vurgulamış oldu.

Bu arada, Turgut Özal adaylığını açıklamadan bir gün önce, 16 Ekim'de, ANAP'ın il, ilçe ve belediye başkanları ve MKYK üyeleri ile toplantılar gerçekleştirdi. Birçok kişiyle görüşme imkânı bulan Özal'a partisinden cumhurbaşkanlığı adaylığı için destek veren de karşı çıkan da oldu. Karşı çıkanlardan Mükerrerem Taşcıoğlu, Akın Gönen, Mehmet Doğuşlu bunun partide birçok sıkıntılara yol açacağını söyledi. Onursal Şeref Bozkurt ise, partinin dağılacağını ileri sürdü.¹⁶⁰⁴ Korkut Özal, Hüsnü Doğan, Mehmet Keçeciler ve Kamran İnan da kendi aralarında yaptıkları toplantıda Başbakan'ın Çankaya'ya çıkmasına sıcak bakmadılar. Kamran İnan yaptığı konuşmada, Özal'ın ayrılması halinde, hem ANAP'ın hem de kendisinin bundan zarar göreceğini belirtti, diğer isimler de bu görüşe katıldıklarını ifade etti.¹⁶⁰⁵ Hatta Hüsnü Doğan, Turgut Özal'ın konu hakkında kendisine görüşünü sorduğunda, partinin henüz stabil (istikrarlı) hale gelmediğini ve devamının bizzat Özal'a bağlı olduğu şeklinde bir yanıt verdi.¹⁶⁰⁶ TBMM eski Başkanı Necmettin Karaduman'ın odasında toplanan bir grup Özal muhalifi ANAP'lı milletvekili ise şu ortak paydalarda buluştu:

- "-Yüzde 21,75'lik bir partinin lideri zayıf bir aday olur.*
- Özal aday olmadığını artık açıklamalıdır.*
- Eğer adaylığı düşünüyorsa caydırılmalıdır.*

¹⁶⁰³ "Özal Gider, ANAP Devam Eder", **Nokta**, 6 Ağustos 1989, Sayı: 31, s. 17

¹⁶⁰⁴ "ANAP'tan Özal'a Onay", **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1989, s. 12.

¹⁶⁰⁵ İnan, s. 74.

¹⁶⁰⁶ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

*-Parlamento dışından muhalefetin de karşı çıkmayacağı bir isim olabilir.
-Özal direnirse, mücadele edilmelidir.”¹⁶⁰⁷*

Diğer yandan, Özal’ın adaylığına karşı çıkan isimlere karşın, kabinede destekleyenler de oldu. Özal’ı Köşk’te görmek isteyenler arasında Turizm Bakanı İlhan Aküzüm ile Devlet Bakanları Işın Çelebi ve Güneş Taner yer aldı. İlhan Aküzüm yaptığı konuşmada, “*Çoğunluk partisi liderinin böylesine demokratik bir fırsatı kaçırmaması kadar mahzurlu bir şey olmaz. En basitinden seçim meydanlarında ‘Genel Başkanımızı cumhurbaşkanı seçtirmediniz’ diye sorulur, bunun hesabını veremeyiz. Devlet tecrübesine sahip zât-ı âliniz gibi siyasi, ekonomi bilgisine sahip bir insanın ortaya çıkması Türk milletinin de hayrınadır. Bu yüce makama gelişiniz bazı parti başkanlarını da çıldırtma günü olur*”¹⁶⁰⁸ dedi. Işın Çelebi ise, Özal’ın dünya siyasetine yön verebilecek bir lider olacağını düşündüğü için adaylığına olumlu baktığını söyledi.¹⁶⁰⁹ Güneş Taner de, Turgut Özal’a bir taraftan destek verirken diğer taraftan, her şeyin Özal’a bağlanmasına da karşı çıktı: “*Bu parti beş senedir iktidarda. Kurucususunuz. Başbakanısınız. Yapacağınız büyük hamleleri yaptınız. Bu parti eğer rüştünü ispat edecekse sizsiz ayakta durmasını bilmesi lazım. Zaten duramayacaksa yanlıştır. Yani illa bir insanın yaşamıyla olması doğru değil.*”¹⁶¹⁰ Yani Taner de, Altan Kavak gibi, kurumsallaşma vurgusu yaptı.

Başbakan Özal’ın adaylığını 17 Ekim günü resmen açıklamasıyla ANAP içinde bazı hareketlilikler de yaşanmaya başladı. 1. tur oylamadan bir gün önce üç ANAP milletvekili partilerinden istifa etti. İstifa eden isimler, Muş milletvekili Erkan Kemaloğlu, Samsun milletvekili İlyas Aktaş ve Kastamonu milletvekili ve Meclis Divan Kâtibi Nurhan Tekinel’di. Erkan Kemaloğlu, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçilen yolu anti-demokratik bulduğu ve bu vebalin altında kalamayacağı için böyle bir karar aldığını söyledi. Ortak basın toplantısı düzenleyen Aktaş ve Tekinel de benzer gerekçelerle istifalarını verdi: “*(...)Özal’ın cumhurbaşkanı seçilmesi halinde bir siyasi bunalımın başlaması söz konusudur. Buna sebep olmak istemiyoruz.*”¹⁶¹¹ Aktaş ayrıca, Özal’ın partisinin başında kalıp ANAP’ı “*derleyip toparlaması*” gerektiğini fakat bunu yapmadığını söyledi.¹⁶¹² Aktaş bir anlamda, Özal’ın partiyi terk ettiğini ima etti. Bu üç isimden bir gün sonra da Kültür ve Turizm eski Bakanı

¹⁶⁰⁷ Uncular, ss. 188-189.

¹⁶⁰⁸ “ANAP’tan Özal’a Onay”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1989, s. 12.

¹⁶⁰⁹ Çelebi, s. 247.

¹⁶¹⁰ Birand-Yalçın, s. 397.

¹⁶¹¹ “ANAP’tan 3 Milletvekili İstifa Etti”, **Güneş**, 20 Ekim 1989, s. 1-8.

¹⁶¹² “ANAP’ta 3 Çözülme”, **Milliyet**, 20 Ekim 1989, s. 14.

ve Zonguldak milletvekili Tınaz Titiz de istifa etti. Titiz, cumhurbaşkanının uzlaşısıyla seçilmeyecek olmasına tepki gösterdi. 15 Haziran 1989'da Özal'a bu yönde bir mektup yazdığını ama dikkate alınmadığını söyledi.¹⁶¹³ Bu arada, ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal'ın karşısına ikinci bir aday çıktı. Daha önce de adı kulislerde geçen Özal muhalifi liberal kanadın desteklediği ANAP Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş¹⁶¹⁴, "*Politikada aday olunca ille de seçilmek şart değil. Çok adaylı seçimden yanayım*"¹⁶¹⁵ diyerek adaylığını açıkladı.

c. Muhalefetin Tutumu

Cumhurbaşkanlığı seçiminin Türkiye'nin gündemine girmesiyle birlikte merkezde, iktidar partisi olması sebebiyle ANAP yer aldı. Haliyle, yeni cumhurbaşkanını daha çok iktidar partisinin tutumu belirleyecekti. Bu noktada, Meclis'teki muhalefet partilerinin tutumu da bu çerçevede şekillendi. Hedeflerinde ANAP, daha çok da Turgut Özal vardı. Özellikle, 1989 Mart'ında yapılan yerel seçimlerde ANAP'ın 3. parti olması en ciddi eleştiri noktalarından birisini teşkil etti.

Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Özal'ı bu noktadan eleştirerek, bu oyla cumhurbaşkanı seçilmeye çalışmasının demokrasinin temel prensiplerine aykırı olduğunu söyledi.¹⁶¹⁶ Olaya aynı çerçeveden bakan diğer bir isim de, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü idi. Özal'ın, halkın kendisine attığı "*tokadı*" anlamamazlıktan gelerek Köşk'e çıkmaya çalıştığını söyleyen İnönü, konuyu sine-i millete ve erken genel seçime getirdi: "*Muhalefet istifa etmeye hazırdır. Ama bunun ne faydası olur? Onu iyi düşünmek lazımdır. Mesele erken seçimi elde etmektir. Bu kararı da ancak Meclis alır.*"¹⁶¹⁷ İnönü ayrıca, ya erken genel seçim konusunda ya da cumhurbaşkanı adayı konusunda bir uzlaşma gerektiğini ifade ederek, aksi halde seçilecek cumhurbaşkanının dayanaksız olacağını belirtti.¹⁶¹⁸ Fakat Turgut Özal'ın bu çağrıya yanıtı olumsuz oldu ve "*Meclise gelmem diyenlerle aday üzerinde uzlaşma yapamam. Gelsinler, Mecliste anayasaya göre uzlaşalım. Meclisin iradesi üzerine toz kondurmayız*"¹⁶¹⁹ dedi. Fakat Özal'ın daha kendi partisi içinde dahi adaylığı konusunda bir mutabakat sağlayamamış olması, muhalefetle anlaşma zemininde buluşmaya çok daha niyetli olmadığını göstermektedir. Zaten Başbakan'ın

¹⁶¹³ "Tınaz Titiz İstifa Etti", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Ekim 1989, s. 9.

¹⁶¹⁴ "Özal'a Karşı Çelikbaş", **Hürriyet**, 13 Ekim 1989, s. 1.

¹⁶¹⁵ "2. Aday Çelikbaş", **Milliyet**, 19 Ekim 1989, s. 1.

¹⁶¹⁶ "Darbe Değil, Seçim Olur", **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1989, s. 12.

¹⁶¹⁷ "İnönü: ANAP'lılar Kimin Milletvekili!", **Güneş**, 6 Ekim 1989, s. 8.

¹⁶¹⁸ "İnönü'nün 2 Şartı", **Tan**, 4 Ekim 1989, s. 3.

¹⁶¹⁹ "Köşk Kavgası Kızıştı", **Tan**, 6 Ekim 1989, s. 3.

bu davetini muhalefet kanadı “*gayriciddi*” buldu. SHP Genel Sekreter Yardımcısı Adnan Keskin, “*Bu kadar önemli bir konuda böyle gayriciddi çağrı mı olur? Biz bu sözleri ciddiye bile almadık*” derken, DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Gölhan ise, “*Başbakan bir tertibin içindedir. Basından ve kamuoyundan sıkıştı. Böyle davet olur mu? ‘Bana gelsinler görüşelim’ demek konuşmak istemiyorum demektir*”¹⁶²⁰ ifadelerini kullandı.

Uzlaşmanın önünde engel olarak Başbakan Özal’ı gören diğer bir isim de SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal’dı. Muhalefet partileri olarak uzlaşmaya yakın olduklarını ifade eden Baykal, Süleyman Demirel’in de sözlerinin bu yönde olduğunu dile getirdi. Bu konuda ortak harekete karşı olan tek ismin Turgut Özal olduğunu belirten SHP Genel Sekreteri, uzlaşmaya yanaşması için Özal üzerinde bir “*kamuoyu baskısı*” oluşturulabileceğini de söyledi.¹⁶²¹ Özal’ın tek başına hareket etmesine bir tepki de DYP kanadından Hüsamettin Cindoruk’tan geldi. Bu hareketin, seçilecek cumhurbaşkanının siyaset tarafından dışlanması sonucunu doğuracağını ifade eden Cindoruk, Çankaya’da şiddetli bir siyasi savaşın çıkacağını iddia etti. Ayrıca, “*Özal çıktığı yerden millet kararı ile kolayca indirilir. Kimse de Özal’a sahip çıkmaz*”¹⁶²² diyerek, Özal’ın halk nezdinde, son yerel seçimdeki oy kaybından dolayı itibar kaybı da yaşadığı için desteksiz kalacağını iddia etti.

DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada, eski müsteşarını eleştirirken bir anlamda, daha adaylığını açıklamamışken, Köşk’e çıkacağına kesin gözüyle baktığını satır aralarında verdi: “*Benim beceriksiz müsteşarım bir gün işleri ağızına, yüzüne bulaştıracak. Kendisini savunmak için tarihi belgeleri tahrif edecek, nerden bilebilirdim. Bu ayıpla çıkıp Çankaya’ya oturacak. Biz bunu bu ayıbı ile bırakmayız!*”¹⁶²³ Kenan Evren ise, Özal’ın adaylığını son ana kadar açıklamamasının nedeninin kendini “*yıpratmak istememesine*” bağladı.¹⁶²⁴

Turgut Özal’ın adaylığını açıklamasından üç gün önce bir açıklama da Ege Belediyeler Birliği yaptı. Özal’ın açıkça protesto edileceğinin ifade edildiği bildiriye, “*Sayın Başbakan Turgut Özal’ın cumhurbaşkanı seçilmesi halinde, bölgelerimizdeki*

¹⁶²⁰ “Muhalefet Özal’ın Davetini Ciddi Bulmadı”, **Güneş**, 10 Ekim 1989, s. 8.

¹⁶²¹ “Uzlaşmanın Tek Engeli Özal”, **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1989, s. 9.

¹⁶²² “Özal’ın Uzlaşmaz Tutumu Bir Başka Çözüme Yol Açar”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Ekim 1989, s. 9.

¹⁶²³ “Beceriksiz Müsteşarım”, **Milliyet**, 4 Ekim 1989, s. 10.

¹⁶²⁴ Evren, **Zorlu Yıllarım 2**, s. 508.

karşılama ve ziyaretlerine katılmayacağız” denildi. Gerekçe olarak da, Özal’ın belediyelere karşı olumsuz tavrının bulunması gösterildi.¹⁶²⁵ Hatırlanacağı üzere, 1989 yerel seçimleri sürecinde Özal, aba altından sopa göstererek halktan iktidarla uyumlu adayları seçmelerini istemişti! Hatta hazırlanan propaganda afişlerinde, eli kolu bağlı bir adam üzerinden seçmene kendi adaylarını seçmemeleri halinde seçilecek muhalif belediye başkanlarının imkânlarının kısıtlı olacağı mesajı verilmek istenmişti. Dolayısıyla, bir kısım belediye başkanı da buna tepki gösterdi. Yani Özal’ın cumhurbaşkanlığı meselesi yerel yönetimlerin bile gündem maddesi olacak derecede önem arz etti. Özetle, muhalefet kanadı Turgut Özal’ın tutumunu “dayatmacı”, “ben yaptım oldu” anlayışında görerek, tam bir cephe alma hali içine girdi. Diğer yandan, ANAP’ın son yerel seçimlerde oyu yüksek çıksaydı da yine muhalefetin tavrı böyle sert mi olurdu, bu da tartışılması gereken bir husustur. Zira muhalefet Özal’ı aldığı oy oranından ziyade, en ciddi rakip olduğu gerekçesiyle cumhurbaşkanı yapmak istemedi diye de düşünülebilir.

d. Köşe Yazarlarının Yaklaşımı

Turgut Özal’ın cumhurbaşkanlığına aday olup olmayacağını tartışılmaya başlanmasıyla birlikte, köşe yazarları da konuya yakından ilgi gösterdi ve sütunlarından görüşlerini açıkladı. İncelenen köşe yazarlarının ekseriyeti, biri hariç, net bir şekilde Özal’ın cumhurbaşkanı olmasına karşı çıktı. Eleştirilerin ortak noktası, Özal’ın kişisel tavırları ile son yerel seçimde alınan yenilgiydi. Bu isimlerden birisi Cumhuriyet gazetesi yazarı Oktay Akbal’dır. Özal’ın cumhurbaşkanı olmasının doğru olmadığını ifade eden yazarın temel eleştiri noktası, ANAP’ın 26 Mart 1989 yerel seçiminde aldığı oy oranıyla Başbakan’ın halkın geniş kitlesini temsil edemeyeceği yönündeydi: *“Nüfusu 55 milyona ulaşan bir ülkenin cumhurbaşkanı olarak Turgut Özal’ın arkasındaki tek destek Meclise sıkışıp kalmış 288 milletvekili olacak.”*¹⁶²⁶

Özal’ın adaylık ihtimaline en sert eleştiride bulunan isimlerden birisi de, Halka ve Olaylara Tercüman gazetesi yazarı Mukbil Özyörük idi. Özal’ın bu süreçteki tavrını bir “*diktaya*” benzeten yazar, Türkiye’yi “*Özal diktatörlüğüne*” terk etmeyeceklerini belirtirken, muhalefete de çağrıda bulunup daha önce dile

¹⁶²⁵ “Başkanlar Sert Çıktı”, **Tan**, 15 Ekim 1989, s. 3.

¹⁶²⁶ Oktay Akbal, “Yüksel ki Yerin...”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1989, s. 9.

getirdikleri sine-i millet hamlesinin sorumluluğunu taşımaları gerektiğini söyledi.¹⁶²⁷ Özyörük esasında, Deniz Baykal'ın da sözünü ettiği, muhalefetin kamuoyu desteği ile iktidar üzerinde uygulamak istediği baskıyı, muhalefetin de kendi içinde sorumluluk alarak yapmasını istedi. Hasan Pulur ise, bir cumhurbaşkanında olması gereken uzlaştırıcı tavrın Turgut Özal'da olmadığını, dış politikada muhataplarına sert söylemlerde bulunmasının o makama aday birinde olmasının sakıncalarına değindiği yazısında, yine de Özal'ın Köşk'e çıkacağını düşünmekteydi.¹⁶²⁸ Hürriyet yazarı Oktay Ekşi ise meseleye laiklik odaklı bakmaktaydı. Yani, Turgut Özal'ın, Anayasa'da yer aldığı şekliyle laikliği benimsemediğini ve bunu da eylemleriyle gösterdiği için cumhurbaşkanlığının sakıncalı olacağını iddia etti.¹⁶²⁹

Turgut Özal'ın aday olup da seçildiği takdirde izleyeceği politika alternatifleri üzerine düşüncelerini dile getiren Teoman Erel ise, Çankaya'da Özal'ın uygulayabileceği iki yol olduğunu belirtti. İlki, yasal sınırlar içinde kalmaktır ki, bu, Özal'ın ANAP'taki etkinliğini azaltmakla birlikte ülke genelinde geniş kitlelerin desteğini alarak onun manevi olarak güçlenmesini sağlayacaktır. İkinci yol ise, başkanlık sistemi benzeri bir anlayışla icracı ve ANAP genel başkanı gibi davranmasıdır. Bu ise, kendisine karşı olan isimlerin ve çevrelerin Özal'ı bulunduğu makamdan “indirmeye” çalışmalarına yol açacak ve ülkeyi kavgaya sürükleyecek bir yöntem olacaktır.¹⁶³⁰ Nitekim Hüsamettin Cindoruk'un bu minvalde bir açıklaması olmuştu.¹⁶³¹

2. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilme Süreci

ANAP içinde yaşanan çalkantılar ve muhalefetin sert tutumu arasında 20 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turu yapıldı. Turgut Özal ile ANAP Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş yarıştı. Beklendiği gibi, en güçlü aday olmasına karşın Turgut Özal bu turda yeterli oy sayısı olan 300'e ulaşamadığı için seçilemedi. İlk tura DYP ve SHP katılmayarak Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir cumhurbaşkanlığı seçimi boykot edildi. 284 ANAP milletvekilinin 247'si Turgut Özal'a, 18'i Fethi Çelikbaş'a oy verirken, 17 ANAP'lı boş oy kullandı, 3 oy da

¹⁶²⁷ Mukbil Özyörük, “Ülke Özal'ın Diktasına Bırakılacak Değildir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Ekim 1989, s. 8.

¹⁶²⁸ Hasan Pulur, “Özal'ın Adayları”, **Milliyet**, 11 Ekim 1989, s. 3.

¹⁶²⁹ Oktay Ekşi, “Layık Mı, Laik Mi?”, **Hürriyet**, 15 Ekim 1989, s. 13.

¹⁶³⁰ Teoman Erel, “Kudret Denklemi”, **Güneş**, 11 Ekim 1989, s. 3.

¹⁶³¹ Özal'ın Uzlaşmaz Tutumu Bir Başka Çözümüne Yol Açır”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Ekim 1989, s. 9.

geçersiz sayıldı.¹⁶³² 284 ANAP milletvekili ile bir bağımsız milletvekilinin (Zeki Çeliker) girdiği oylamada TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut, tutuklu milletvekili İdris Arıkan ve yurtdışında bulunan Cahit Aral yer almadı.¹⁶³³ Burada dikkati çeken husus, ANAP'tan 17 fire verilmesidir ki, böyle bir tablonun çıkacağı ANAP içinde seçimden önce yaşanan gelişmeler ve söylemlerde belli olmaktaydı. Çelikbaş'a giden oylar da yine bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Oylamadan sonra Meclis kulisinde gazetecilerle sohbet eden Özal, muhalefetin boykot tutumunu şu sözlerle eleştirdi: *“Vazifelerini yapmıyorlar, cumhurbaşkanlığı seçimine iştirak TBMM'nin ödevidir. Aday da göstermediler. Anayasal görevlerini yapmıyorlar, Meclisi gayrimeşru sayıyorlar diyemem; o zaman 26 Mart'tan sonra istifaları gerekirdi. (...) Bunun izahı mümkün değil. Cumhurbaşkanlığı seçimini şahsi mesele haline getirdiler. Millet takdir edecektir.”* SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise yaptığı değerlendirmede, ilk turda 38 ANAP'ının Özal'a oy vermemesinin manidar olduğunu belirterek, *“Normal bir seçim olsaydı, genel başkanlarına oy vermeleri beklenirdi. Bir partinin genel başkanına milletvekillerinin oy vermemeleri ne kadar güç durumda olduklarını ve politikalarına katılmadıklarını gösterir ki, bu politikalara katılmamaları için açık neden var: Özal'ı desteklemek millet iradesine karşı çıkmak anlamına geliyor”*¹⁶³⁴ dedi. İnönü'nün bu sözleri esasında ANAP içindeki huzursuzluğun sayılarla ifadesidir. Zira iktidar partisi ve onun güçlü liderinin bu firesi düşündürücüdür. Ancak bununla birlikte, Turgut Özal seçimden önce zaten böyle bir sonuçla karşılaşacağını tahmin etmekteydi.¹⁶³⁵

Diğer taraftan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, İnönü'den çok daha sert bir üslup kullanarak Turgut Özal'ı eleştirdi ve ANAP milletvekillerine de bir çağrıda bulundu: *“Arkanda yüzde 10 bile destek yokken, hangi yüzle Çankaya'ya çıkacaksın? (...) ANAP'lı milletvekillerine söylüyorum. Halkın içine çıkamazsınız. Arkanızda yüzde 10 bile destek yokken, yapılan seçimi halka nasıl izah edeceksiniz? 26 Mart'taki iradeyi geçerli sayıyor musunuz? Sayıyorsanız, seçmeyeceksiniz!”*¹⁶³⁶ Demirel bu sözleriyle ANAP milletvekilleri üzerinde psikolojik bir baskı

¹⁶³² TBMM Tutanak Dergisi, 20.10.1989, s. 60. “İlk Turda 38 Fire”, Cumhuriyet, 21 Ekim 1989, s. 1.

¹⁶³³ “İlk Tur 247”, Milliyet, 21 Ekim 1989, s. 1.

¹⁶³⁴ “İlk Turda Sonuç Yok”, Güneş, 21 Ekim 1989, s. 7.

¹⁶³⁵ Gökmen, s. 158.

¹⁶³⁶ “Özal'a Fırsat Vermeyelim”, Milliyet, 21 Ekim 1989, s. 11.

uygulamaya çalıştı. Diğer bir muhalefet lideri, Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Özal'ın Çankaya'ya çıkmasının Türkiye için bir felaket olacağını ifade etti: “*Bunu Türkiye için büyük bir felaket olarak düşünürüm. Altı yıldan bu yana takip ettiği zihniyet açısından felaket olacaktır. Çünkü bu ancak, siyasi bir zihniyetin kontrolünde, bürokrat olarak hizmet edebilecek bir insandır. Buna siz, siyasi karar verdirtmeye kalkarsanız, ne yaptığını bilmeden bulunduğu çevreye göre karar verir.*”¹⁶³⁷

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığına bir eleştiri de Cumhurbaşkanı eski Vekili İhsan Sabri Çağlayangil'den geldi. Özal ismine karşı çıkışta ANAP'ın düşen oylarını gerekçe gösteren Çağlayangil, “*Türk birliği, anketlere göre yüzde 13 ANAP oyu ile nasıl sağlanır? Bu kuru bir şekilcilikle ve hasta bir inatla gidilen sonuç. Paradoksal ve antidemokratik. Ben buna karşıyım*”¹⁶³⁸ açıklamasında bulundu. Tüm bu değerlendirmeler, muhalefetin 1989 yerel seçimlerini genel seçim olarak gördüğünü ve bunu da Cumhurbaşkanlığı seçimi ile bağdaştırdıklarını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, Özal'ın Çankaya'da rahat bırakılmayacağını bir göstergesidir.

Bütün bu eleştiri ve tepkilere ilaveten bir tenkit de parti içinden geldi. Eleştirinin sahibi Bedrettin Dalan'dı. Son yerel seçimde Özal ile arası iyice açılan Dalan, sadece rakamlarla cumhurbaşkanı seçilemeyeceğini, yeterli görülen sayısal çoğunluğun, milleti kucaklamaya yetmeyeceğini söyledi.¹⁶³⁹ ANAP İzmir milletvekili ve muhalif kanattan Akın Gönen de, Özal'ın Köşk'e çıkmak istemesine karşı çıkan isimlerdendi. Meseleye yeni genel başkan ve başbakan üzerinden yaklaşan Gönen, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olduktan sonra ANAP genel başkanı atama yetkisinin olmadığını söyledi ve bu durumda, Özal'dan sonra partiden ayrılma hakkının doğacağını ifade etti. Buna gerekçe olarak da, düşüncesini bilmediği bir kişinin arkasından gitmeye mecbur olmamasını gösterdi.¹⁶⁴⁰ Aslında bu çıkış, Özal'ın zihnindeki başkanlık modeli anlayışına da bir tepkiydi çünkü Gönen'in altını çizdiği husus, “başbakan ataması” idi.

İlk tur tüm bu karşılıklı söylem ve ANAP içinden yükselen seslerin arasında geride kaldıktan sonra 24 Ekim'de ikinci tur oylama gerçekleştirildi. İlk turda 38 fire

¹⁶³⁷ “Özal, Milleti Kurbanlık Koyun Gibi Çengele Astı”, **Hürriyet**, 22 Ekim 1989, s. 11.

¹⁶³⁸ “İnatla Köşk Olmaz”, **Milliyet**, 22 Ekim 1989, s. 1.

¹⁶³⁹ “Dalan, Özal'ı Uyardı”, **Tan**, 23 Ekim 1989, s. 1.

¹⁶⁴⁰ “Gönen'den İstifa İması”, **Milliyet**, 24 Ekim 1989, s. 14.

veren iktidar partisi bunun önüne geçmek için ilk turda boş oy verenleri bazı milletvekili ve bakanlar aracılığıyla yakın markaja aldı.¹⁶⁴¹ Oylamada muhalefetin tutumu açısından herhangi bir değişiklik olmadı. SHP ve DYP seçimi yine boykot etti. Seçilebilmesi için 300 oy alması gereken Turgut Özal,¹⁶⁴² 284 milletvekilinin katıldığı oylamada, ilk tura göre 9 oy daha fazla alarak 256 milletvekilinin desteğini sağladı. Diğer aday Çelikbaş ise 17 oy alırken, 9 oy boş, 2 oy da geçersiz sayıldı.¹⁶⁴³ Bu sonuçlara göre, seçim üçüncü tura kaldı.

Oylamadan sonra ANAP'lı milletvekilleri Turgut Özal'ın elini tek tek sıkarken, Necmettin Karaduman, Akın Gönen, Ramiz Sevinç ve Servet Hacıpaşaoğlu ise el sıkışmayıp Özal'ı uzaktan başlarıyla selamladılar. Turgut Özal TBMM kulisinde yaptığı sohbette ikinci tur sonuçlarını şöyle değerlendirdi. *“İkinci tur oylamada tahmin ettiğimiz gibi ANAP grubunun birlik ve beraberliği kanıtlandı. Bütün baskıları günü gelince açıklarım. Seçim Türkiye'nin kaderiyle etkili tarzda sonuçlanmıştır. Şahsıma oylar artmıştır.”* Ne gibi baskı yapıldığının sorulması üzerine, *“Siyasi partilerin birinden gelen inanılmaz baskılar var. Sayın Demirel'in peşinden gitmemelerini tavsiye ederim”*¹⁶⁴⁴ dedi. SHP'ye de, Demirel'in ardından gitmemeleri gerektiğini ifade eden Başbakan, SHP'nin üçüncü tura katılmasını istedi. Özal'ın bu sözlerine Erdal İnönü'den ise yanıt gecikmedi. Başbakan'ın kendi işine bakmasını söyleyen SHP lideri şunları ifade etti: *“Özal'ın gitmesi gereken şey, halkın iradesinin gösterdiği yol, onu yapsın. Başkaları nereye gidecek onu bıraksın. Biz halkın iradesini takip ediyoruz. Onu takip etmeyen sadece Özal. Cumhurbaşkanlığına aday olmuş, tarafsızlığı beklenen bir insan daha şimdiden partileri birbirine katmak için bu usullerini devam ettiriyor. Bunlar cumhurbaşkanlığı adaylığına sığmayan şeyler.”*¹⁶⁴⁵

Turgut Özal'a en sert tepki ise yine DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'den geldi. Samsun'da “Çankaya Milletindir” mitinginde konuşan Demirel, Özal için *“Anasından doğduğuna pişman olacak”* dedi. Demokratik cumhuriyetin tepesinden zedelendiği görüşünü savunan DYP lideri, Özal'ı kastederek, *“Halkın içine çıkacak yüzü yok. Bari tebdil-i kıyafetle gelsin”* diye konuştu. Ayrıca Özal'ın seçilse bile Köşk'ten kendileri tarafından “indirileceğini” yineleyerek, *“Özal'ı darbe*

¹⁶⁴¹ “22 Milletvekili Anahtar”, **Güneş**, 24 Ekim 1989, s. 1.

¹⁶⁴² “ANAP'ta Yeni Fireye Karşı Alarm”, **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1989, s. 8.

¹⁶⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi**, 24.10.1989, s. 70. “Çankaya Yolu Açık”, **Milliyet**, 25 Ekim 1989, s. 1.

¹⁶⁴⁴ “Özal İkinci Turda 256'ya Yükseldi”, **Güneş**, 25 Ekim 1989, s. 7.

¹⁶⁴⁵ “Özal'dan SHP'ye Çağrı”, **Tan**, 25 Ekim 1989, s. 3.

meydana çıkardı, darbe himaye etti. Bunlara karşılık borcunu ödüyor”¹⁶⁴⁶ şeklinde eleştirdi. Demirel bu tür söylemleri ile Turgut Özal’ın siyasi meşruiyetini sürekli kamuoyu nezdinde tartışmaya açarak/canlı tutarak, en büyük rakibini yıpratmayı hedefledi. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise, Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle bir mesaj yayınladı. Mesajında, Özal’ın seçilmesi halinde rejim sorununun ortaya çıkacağını; 12 Eylül müdahalesi ile getirilen seçim sisteminin, 1987’de de ANAP-SHP işbirliğiyle yozlaştırıldığını, bu yüzden de milletin küçük bir azınlığından destek gören kişinin cumhurbaşkanı olabileceğini söyleyerek fiili başkanlık sistemi uygulamasına geçileceğini dile getirdi: “Bu durum ulusal iradeye ters düştüğü kadar, Cumhuriyeti de tehlikeye sokabilecek bir bunalımın etkenidir. Cumhurbaşkanı seçilmesi beklenen kimsenin, cumhurbaşkanlığı işlevlerini bir rejim değişikliğine yol açacak biçimde saptırma eğilimi taşıması da, tehlikeyi büsbütün arttırmaktadır. Çünkü son anda sağduyu egemen olmazsa, bu makama seçileceği anlaşılan Sayın Turgut Özal, cumhurbaşkanlığı ile birlikte, başbakanlığı ve iktidar partisi liderliğini de fiilen kendisinde birleştirme niyetindedir. Eğer Sayın Özal bu niyetini gerçekleştirebilirse, başbakanlık, cumhurbaşkanlığının güdümü ve gölgesi altına girecektir ve yürütme yetkisi parlamenter demokrasiyle bağdaşamayacak ölçüde cumhurbaşkanlığında yoğunlaşacaktır.”¹⁶⁴⁷

Muhalefet kanadından gelen bu tenkitlere karşın, Özal’a yakın ama ismi açıklanmayan bir bakan da muhalefetin, özellikle de SHP’nin içinde bulunduğu durumun kendileri için bir avantaj olduğunu söyledi: “Muhalefetin özellikle de ana muhalefetin kendi içinde bile bütünlük gösteremeyeceği bir hafta içinde anlaşıldı. Otuz kadar SHP’linin sine-i millete dönmeye karşı direneceğinin belli olmasından en çok Sayın İnönü yara aldı.”¹⁶⁴⁸ SHP ile ANAP, özellikle de Turgut Özal arasında yaşanan tartışmalı ortama Cumhuriyet Bayramı sebebiyle Anıtkabir’de yapılan törende Özal ile İnönü’nün tokalaşması “kısa bir mola” verdirdi. Başbakan’ın İnönü’ye eline uzatması üzerine Erdal İnönü, Özal’ın, gazetecileri gösterip gülererek, “Elimi sıkmayacağınızı sanıyorlardı” sözlerini tebessümle karşıladı.¹⁶⁴⁹

İlk iki turda yeterli oyu alamadığı için seçilemeyen Turgut Özal’ın Çankaya’ya çıkması için üçüncü turda salt çoğunluk olan 226 oyu alması yeterli

¹⁶⁴⁶ “Demirel: Özal Doğduğuna Pişman Olacak”, **Tan**, 27 Ekim 1989, s. 3.

¹⁶⁴⁷ “Demokrasi Dışı Arayışa Girilmesin”, **Milliyet**, 29 Ekim 1989, s. 15.

¹⁶⁴⁸ “Muhalefete Tatlı Alay”, **Milliyet**, 27 Ekim 1989, s. 14.

¹⁶⁴⁹ “Tokalaştı”, **Milliyet**, 30 Ekim 1989, s. 1.

olacaktı. Diğer turlarda olduğu gibi, muhalefet partileri DYP ve SHP'nin ve bu seçim sürecinde istifa eden dört ANAP'lı vekilin katılmadığı oylamada, 284 ANAP milletvekilinin yanı sıra 1 bağımsız milletvekili yer aldı. Özal bu turda da oylarını artırdı¹⁶⁵⁰ ve 31 Ekim 1989 tarihindeki oylamada 263 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 8. cumhurbaşkanı seçildi. 14 oy Fethi Çelikbaş alırken, 8 oy da boş çıktı.¹⁶⁵¹ Sonucun TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut tarafından açıklanmasının ardından, Fethi Çelikbaş dışındaki tüm ANAP'lı milletvekilleri Turgut Özal'ı ayağa kalkıp "*Bravo*" diyerek tebrik etti. Yeni cumhurbaşkanı saat 16.15'te bir teşekkür konuşması yaptı. Atatürk ile başlayan "*bu yüce makama*" layık olabilmek için her türlü gayreti göstereceğini söyleyen Özal, ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine yükseltmek için bütün gücüyle çalışacağını ifade etti. Diğer yandan, TBMM'nin kendi içinden birini seçerek millettten aldığı yetki ve gücün tam hakkını verdiğini belirtip "*Bu seçim aslında demokrasinin zaferidir*" dedi. Daha sonra saat 18'de Başbakanlık Konutu'nda TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'u kabul ederek, mazbatasını aldı. Bu tören esnasında konuşan Akbulut, "*Size bu kararı tevdi etmekten gurur duyuyorum. Ülkeye ve millete hayırlı olsun. Başarınızın mutlak ve daim olmasını diliyorum*" dedi. Turgut Özal ise, "*Bize TBMM'nin tevcih ettiği bu görevi, milletin yücelmesi ve devletin güçlenmesi için en iyi şekilde yapacağız. TBMM üyelerine teşekkür eder, vatandaşlarıma da en derin sevgi ve saygılarımı sunarım*"¹⁶⁵² şeklinde konuştu. Bu arada, ANAP Kayseri milletvekili Servet Hacıpaşaoğlu, bu süreçte Özal ve ANAP Grubu'nun "*milletin görüşüne ters düşen tarihi bir hataya sürüklendiklerini*" söyleyerek,¹⁶⁵³ partisinden istifa etti.¹⁶⁵⁴

Muhalefet kanadından Erdal İnönü daha henüz son tur oylama yapılmadan önce partisinin grup toplantısında konuyla ilgili yaptığı konuşmada, cumhurbaşkanının üçüncü tur oylamada seçileceğini söyleyerek, "*Bir seçim sonucunda (hayırlı olsun) demek gelenektir. Ama ANAP grubunun girişmiş olduğu bu yolda aynı şeyi söyleyemiyoruz. Söyleyeceğimiz şey, bu seçimin sonucunu millet hayırlı hale getirsin. Bunu millettten bekliyoruz*"¹⁶⁵⁵ ifadelerini kullandı. Bu arada,

¹⁶⁵⁰ "Özal 8. Cumhurbaşkanı", **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1989, s. 1.

¹⁶⁵¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 31.10.1989, s. 128. **Resmi Gazete**, 1 Kasım 1989, Sayı: 20329, s. 1.

¹⁶⁵² "Özal 8. Cumhurbaşkanı Oldu", **Hürriyet**, 1 Kasım 1989, s. 16.

¹⁶⁵³ "ANAP'tan Bir İstifa Daha", **Milliyet**, 1 Kasım 1989, s. 14.

¹⁶⁵⁴ "Hacıpaşaoğlu İstifa Etti", **Milliyet**, 2 Kasım 1989, s. 12.

¹⁶⁵⁵ "Turgut Özal Cumhurbaşkanı", **Yeni İstanbul**, 1 Kasım 1989, s. 1.

seçimin ardından İnönü başkanlığında Merkez Yönetim Kurulu toplantısı yapan SHP, Özal'ın yemin törenine katılmama kararı aldı.¹⁶⁵⁶

Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan da yaptığı açıklamada, bir taraftan Cumhurbaşkanlığı seçiminin Anayasa'ya aykırı olduğunu belirtirken diğer yandan, SHP ve DYP'yi halkın yüzde 80'ninin hakkını koruyamamakla suçladı.¹⁶⁵⁷ Özal'ın en büyük siyasi rakibi DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, yine en sert sözlerle yeni cumhurbaşkanını eleştirdi. Demirel de, İnönü gibi değişimin adresi olarak milleti gösterdi. Seçimden önce partisinin grup toplantısında konuşan Demirel, Özal'ın tarafsız bir profil olmayacağına işaret ederek, *“Başbakan, Başbakan olarak Çankaya Köşkü'ne çıkıyor. Uhdesinde de Cumhurbaşkanlığını taşıyacaktır”* yorumunda bulundu. Türkiye'de tartışmalı bir cumhurbaşkanı dönemi başladığını ifade eden DYP lideri şöyle konuştu: *“Millet, reddettiği kişi böyle yaptı diye onu tepesinde cumhurbaşkanı olarak görmek istemeyecektir. Yapılan seçimi demokrasinin zaferi olarak göstermek halkı aldatmaktan başka bir şey değildir. Umarım milletimiz bu durumdan zarar görmeden çıkabilsin. Bu bir işgaldir, sanmıyorum ki, millet bunu yutsun. Yapılacak bir seçimde eğer Anayasayı değiştirecek bir sayıyla TBMM'ye gelirse, hükümeti kurmadan anayasa değişikliğini yapar bu seçimi iptal ederiz. Hırsı, idrakini kör etmiş olan Özal'ın TBMM'deki seçmenini halkın önüne çıkarmamak ahdımız olsun. Cereyan eden aslında bir komedidir.”*¹⁶⁵⁸ Demirel sürecin başından beri sürdürdüğü katı muhalefet anlayışının yeni dönemde de süreceğinin sinyallerini verdiği konuşmasında, Özal'ı kendilerinin meşru görmediği gibi, halkın da meşru görmediğini düşündüğünü ifade ederek, erkenden bir seçim vaadinde bulunup “Özal'sız” bir siyaset sözü verdi. Bu da Çankaya ile muhalefet partileri arasında ilişkilerin gergin olacağını işaretlerini ortaya koydu. Bu arada, DYP Hatay milletvekili Murat Sökmenoğlu, cumhurbaşkanlığı seçimini *“Anayasa'ya, demokrasiye ve genel ahlaka aykırı”* bularak, milletvekilliğinden istifa etti.¹⁶⁵⁹

Öte yandan, siyaset cephesinden bu açıklamalar gelirken, Turgut Özal'ın Köşk'ün yeni ev sahibi oluşu, sürecin en başından beri olduğu gibi, köşe yazarlarının da ana gündem maddelerinden biri oldu. Örneğin, yeni dönemin bir *“bunalıma”* yol

¹⁶⁵⁶ “SHP, Özal'ın Yemin Törenine Katılmıyor”, **Sabah**, 1 Kasım 1989, s. 14.

¹⁶⁵⁷ “Erbakan: Seçim Anayasaya Aykırı”, **Sabah**, 1 Kasım 1989, s. 14.

¹⁶⁵⁸ “Demirel: Özal'ın Hırsı İdrakini Kör Etmiş”, **Sabah**, 1 Kasım 1989, s. 15.

¹⁶⁵⁹ “Meclis'ten İlk İstifa”, **Milliyet**, 1 Kasım 1989, s. 14.

açacağını iddia eden Cüneyt Arcayürek, TBMM'deki seçim görüntüsünü eleştirdi: *“Meclis Başkanı ve Başkanlık Divanı, Oy Ayrım Komisyonu, oy verenler ANAP’lı. Daha önceden çözülmüş denklemi, bilinmeyen denklem sayarak heyecanla oy veren iktidar. (...) Muhalefetten yoksun ve ANAP’lıların oluşturduğu seçim oturumunu ‘Türk milletini temsil eden TBMM’ diye niteleyerek teşekkür etti.”*¹⁶⁶⁰

Özal’a eleştiri getiren bir diğer isim de, Bekir Coşkun’dur. Cumhurbaşkanının Anayasa’ya göre tarafsız olması gerekirken, Özal’ın böyle davranmadığını, yeni başbakanın seçiminde partisine anket yaptırmasını tenkit etti. Ayrıca, Özal’a desteğin, matematiksel olarak azlığına rağmen seçilmesini şu sözlerle değerlendirdi: *“Düşünebiliyor musunuz? Ülkenin altından girip üstünden çıktığı için artık halkın yüzde 80’inin istemediği bir kişi, iktidardan düşeceğine, terfian cumhurbaşkanı oluyor.”*¹⁶⁶¹

İlk günün bu yansımalarının ardından Turgut Özal, Başbakanlık Konutu’nda, kendini izleyen basın mensuplarıyla bir süre sohbet etti. Burada yaptığı açıklamada, *“farklı bir cumhurbaşkanı”* olacağını sinyallerini veren Özal, *“Türkiye’nin tam demokrasiye geçtiği dönemde bir parti başkanlığından geldim. Alışılmış birçok şey var. Ben o şablonlara uymuyorum”* dedi. Ayrıca, artık Çankaya’ya politikacıların gelmesi gerektiğini ifade edip sivil vurgusu yaparken, bu makamdaki kişinin halkla yaklaşması gerektiğinin altını çizdi.¹⁶⁶² Öte yandan, muhalefetin yeni dönemdeki tutumu hakkında sorulan bir soruya da *“Ümit ediyorum ki bu konu, suhuletle memleketin menfaatine bir yörüngeye girer. Seçim yapılmıştır, şu şunu söylemiş, bu bunu söylemiştir. Bunlar artık bir tarafa bırakılıp herkesin kendi işine bakması lazım. Böylesi, memleketin daha menfaatine olur. Bunu milletin takdirine bırakmak daha doğru olur”*¹⁶⁶³ diyerek, siyasi tansiyonu düşürmek istedi. Turgut Özal ayrıca, cumhurbaşkanı seçilmesine en fazla tepkiyi devlette statükodan yana olan *“cumhuriyet muhafızlarının”* verdiğini söyleyerek, bunun sebebini de daha önceki yedi cumhurbaşkanından altısının üniformalı olmasını benimsemeleri olarak ifade etti. Ayrıca *“seçilmiş politikacılar için cumhurbaşkanı olmayı düşünmenin bir nev’i tabu”*¹⁶⁶⁴ olduğunu söyledi. Kendisinin cumhurbaşkanlığının bu tabuyu yıktığı söylenebilir.

¹⁶⁶⁰ Cüneyt Arcayürek, “Merhaba Bunalım”, **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1989, s. 16.

¹⁶⁶¹ Bekir Coşkun, “Bu Nasıl Demokrasi”, **Sabah**, 1 Kasım 1989, s. 9.

¹⁶⁶² “Özal Farklı Olacak”, **Tan**, 2 Kasım 1989, s. 3.

¹⁶⁶³ “Benim Gibi Başbakan Bulunmaz”, **Milliyet**, 2 Kasım 1989, s. 13.

¹⁶⁶⁴ Barlas, s. 139.

Bu arada, bazı Avrupa ülkelerinden seçim sonucuyla ilgili açıklamalar geldi. İlk değerlendirmelerde sonuç Avrupalı yöneticileri memnun etti. Örneğin, Belçika Dışişleri Bakanı Marc Eyskens, Turgut Özal'ın Türk demokrasinin geleceği için bir “garanti” olduğunu söylerken, Federal Almanya'da iktidarda bulunan Hristiyan Demokrat Parti milletvekillerinden Ingeborg Haffmann ise, Türkiye'de demokrasinin sağlıklı gelişebilmesi için Özal'ın umut verici olduğunu ifade etti. Diğer taraftan, Yunanistan Demokrat Partisi lideri Konstantin Mitçotakis, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl da Özal'a birer kutlama mesajı gönderdi.¹⁶⁶⁵ Seçimden önce ABD kanadından yapılan açıklamalarda, Özal'ın seçilmesi halinde ülkede istikrarsızlık çıkabileceği ifade edilmişti. Bu durumda ABD ile Avrupa'nın meseleye farklı baktıkları görülmektedir.

Avrupalı devletlerden gelen bu açıklamalara karşın Avrupa basını ise, sonuçlara eleştirel pencereden bakarak, daha çok Meclis içi muhalefetin tavrını tenkit etti. İngiliz Independent gazetesi, “Özal'ın bu seçimi bir demokrasi zaferi olarak nitelemesi haklı. Çünkü muhalefet zora başvurmadı, hep lafta kaldı” diye yazdı. Belçika televizyonunun Fransızca yayın yapan kanalının spikeri, “Muhalefetin katılmamasına ve halkın kendisini hiç 'sevmemesine' rağmen Özal cumhurbaşkanı seçildi” derken, Lüksemburg televizyonu ise, “Türk halkı Özal'a hiç hayran değil. Özal tenkitlere kulaklarını tıkadı” diye yorumda bulundu. Daha çok muhalefetin tutumunu eleştiren Fransız radyoları da, “Meclis'e gidip kafalarını kuma sokan Türk muhalefeti bu seçimde rol oynamıştır. Herhalde Türk seçmenler bunu unutmayacaklardır” şeklinde yayın yaptı. Alman Die Welt gazetesi, Özal'ın ABD ve Fransa karışımı bir başkanlık modeli tasarladığını yazarken, Yunan basını da, Özal'ın “sultan rolü oynayacağını”¹⁶⁶⁶ iddia etti. Muhalefete Avrupa basını ile benzer bir tepkiyi de Oktay Ekşi gösterdi: “Muhalefet milletvekilleri sanki Meclis'e 'parlamento' kimliğini kazandıran 'ruhu' yahut 'özü' yanlarına alıp çıkmışlar, geriye de Meclis'in 'formalitelerini' bırakmışlardı.”¹⁶⁶⁷ Tüm bu ifadelerin ortak noktası, muhalefetin eleştirdiği bir hususta taşın altına eline sokmadığı, yani olanları baştan kabul eder bir tavır takındığıdır.

¹⁶⁶⁵ “Özal Demokrasi İçin Garantidir”, **Tan**, 2 Kasım 1989, s. 3.

¹⁶⁶⁶ “Özal'ı Öven de, Yeren de Var”, **Halkın ve Olaylara Tercüman**, 2 Kasım 1989, s. 8.

¹⁶⁶⁷ Oktay Ekşi, “Yeni Bir Dönemin Başında”, **Hürriyet**, 1 Kasım 1989, s. 17.

a. Devir-Teslim Töreni

20-31 Ekim 1989 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve üç tur süren Cumhurbaşkanlığı seçimi Turgut Özal'ın seçilmesiyle tamamlandı. Bundan iki gün sonra da devir-teslim töreni programı açıklandı. Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi'nden verilen bilgiye göre, Turgut Özal'ın 9 Kasım günü önce TBMM'de yemin edeceği, sonra da Çankaya Köşkü'ne giderek görevi 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'den devralacağı duyuruldu.¹⁶⁶⁸

Beklenen gün geldiğinde, Özal önce TBMM'de yemin edip bir teşekkür konuşması yaptı. Konuşmasında milletvekillerine, *“Türkiye'nin bugününe olduğu gibi, geleceğine de ışık tutacak, yön verecek en yüce heyet sizlersiniz”*¹⁶⁶⁹ ifadelerini kullandı. Ardından Çankaya Köşkü'ne giderek Evren'den görevi teslim aldı. Burada yaptığı konuşmada Evren'e hizmetlerinden dolayı teşekkür eden yeni cumhurbaşkanı, milletin Kenan Evren'i *“dirayetli bir devlet adamı”, “değerli bir asker”* ve *“iyi bir insan”* olarak hatırlayacağını söyledi. Konuşmasının sonlarında ise, tarafsızlığını *“titizlikle”* koruyacağını ifade etti!¹⁶⁷⁰ Özal'ın tarafsızlığını koruyacağı yönündeki sözlerinin hem seçildiği gün söylediği *“Alışılmış birçok şey var. Ben o şablonlara uymuyorum”* ifadeyle hem de Köşk'teki ilk günlerinden itibaren aktif siyasette rol alarak/almaya çalışarak ve ANAP politikalarına müdahil olmak istemesiyle taban tabana zıt olduğu görülecektir. Dolayısıyla, Turgut Özal partili bir cumhurbaşkanı gibi hareket etmiştir.

Turgut Özal'ın resmen Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasının ardından muhalefetin tepkisi ise sürmeye devam etti. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel yaptığı değerlendirmede, 1983 rejiminin üniforma değiştirdiğini söyleyerek, *“Önce askeri ceket, askeri pantolon vardı. 83'te askeri ceketin altına sivil pantolon oldu. Şimdi ceket de pantolon da sivil. Değişiklik bundan ibaret”* şeklinde konuştu. Yani Özal'ın demokrat ve sivil bir isim olmanın çok uzağında olduğunu dile getirdi. Ayrıca, Çankaya'ya çıkmayacağı gibi bir durumun olmadığını, protokol olarak çıkmasa da memleketin başı sıkışınca çıkacağını ifade etti. Diğer muhalefet partisi lideri Erdal İnönü de yaptığı açıklamada, Özal'ın TBMM'de yaptığı konuşmayı eleştirdi: *“Üç hürriyetten bahsetti. Bu üç hürriyet, düşünce, din-vicdan hürriyeti ve teşebbüs hürriyeti, öyle dedi. Düşünce hürriyeti*

¹⁶⁶⁸ “Özal İçin 101 Pare Top Atışı”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1989, s. 1-12.

¹⁶⁶⁹ “Canım Pahasına Olsa da Yeminime Sadık Kalacağım”, **Yeni İstanbul**, 10 Kasım 1989, s. 1.

¹⁶⁷⁰ “Cumhurbaşkanı Halk Seçmeli”, **Milliyet**, 10 Kasım 1989, s. 14.

elbet en önem verdiğimiz özgürlüklerden birisidir. Ama Özal 6 yıl Başbakan olarak Türkiye’de düşünce özgürlüğünü, demokratik ülkelerdeki düzeye getirmek için ne yapmıştır? Şimdi bunu söylemesi ne kadar inandırıcı olur? Bunu vatandaşlarımız değerlendirecektir.”¹⁶⁷¹ Muhalefetin Özal’ı “tanımaktan kaçınan” bu yaklaşımına Yeni İstanbul gazetesi biraz daha itidalli olunması önerisi ile yaklaştı. Muhalefetin Meclis’te yeterli sandalye sayısını sağlaması halinde meşru yollardan Özal’ı indirme hakkı olduğu fakat elini sıkmamak, törenlere katılmamak gibi “çocukça” diye tanımladığı hareketlerden kaçınması gerektiği, aksi halde bu davranışların sadece bu makama değil, devletin iç ve dış saygınlığına da zarar vereceği uyarısında bulunuldu.¹⁶⁷²

Diğer yandan, Özal’ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ali Bozer’in yeni hükümet kurulana kadar Başbakanlık’a vekâlet edeceği açıklandı.¹⁶⁷³ Bu arada, Turgut Özal cumhurbaşkanı olarak görevi devralır almaz TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut’u Başbakan olarak görevlendirdi. Akbulut da Meclis kürsüsünden yeni bakanlar kurulunu ilan etti. İlhan Aşkın ve Saffet Sert’in yer almadığı yeni kabineye Mehmet Keçeciler, Hüsnü Doğan, Vehbi Dinçerler, Mustafa Taşar, İbrahim Özdemir, Kemal Akkaya ve Hüsamettin Örüç girdi.¹⁶⁷⁴

Neticede, adaylık öncesi, seçim dönemi ve sonucuyla son derece tartışmalı bir sürece sahne olan Cumhurbaşkanlığı seçimi, Celal Bayar’dan ardından ikinci kez sivil bir ismi zirveye taşıyarak tarihe geçti. Seçimin neticesinin Türk siyasetine tesiri olduğu gibi, ANAP siyasetini de doğrudan etkiledi.

3. Yıldırım Akbulut Hükümetinin Kurulması

Turgut Özal, cumhurbaşkanlığı için partisinde temayül yoklaması yaparken hazırladığı mini ankette, cumhurbaşkanı olması halinde kendisinin önereceği bir ismin başbakan olmasına partililerin yaklaşımını sormuştu. Ayrıca, halefini seçeceğini ve bu ismin olağanüstü kongrede kazandırılarak, üçüncü olağan kongreye kadar onun etrafında kenetlenilmesini istedi.¹⁶⁷⁵ 31 Ekim’de katıldığı son ANAP Grup toplantısında, gizli oy, gizli tasnif esasına göre yapılan anket formunda

¹⁶⁷¹ “Demirel: Memleketim Sıkışırsa Elbette Çankaya’ya Çıkarım”, **Sabah**, 10 Kasım 1989, s. 16.

¹⁶⁷² Başyazı, “Gerçek Değişmez”, **Yeni İstanbul**, 2 Kasım 1989, s. 1.

¹⁶⁷³ **Resmî Gazete**, 1 Kasım 1989, Sayı: 20329, s. 3.

¹⁶⁷⁴ “Muhafazakâr Ağırlıklı Hükümet”, **Milliyet**, 10 Kasım 1989, s. 13.

¹⁶⁷⁵ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 158.

başbakan adayları arasında şu isimler vardı¹⁶⁷⁶: Ekrem Pakdemirli, Oltan Sungurlu, Güneş Taner, Hüsnü Doğan, Mehmet Keçeciler, Ali Bozer, Kaya Erdem, Cemil Çiçek, Mükerrerem Taşçıoğlu, Namık Kemal Zeybek, Mesut Yılmaz, Hasan Celal Güzel, Cengiz Tuncer, Safa Giray, Kamran İnan, Orhan Demirtaş, İbrahim Özdemir ve Lütfullah Kayalar.¹⁶⁷⁷ Bu isimlerden Bozer, Yılmaz, Erdem, Özdemir, Taşçıoğlu, Tuncer, İnan, Taner, Giray ve Kayalar liberal kanat olarak bilinirken; Güzel, Zeybek ve Çiçek milliyetçi; Sungurlu ve Demirtaş hareketçi-muhafazakâr; Doğan, Keçeciler ve Pakdemirli de muhafazakâr kimlikleri ile tanınmaktaydı.¹⁶⁷⁸ Aslında bu isimler bir anlamda ANAP'taki eğilimlerin görüntüsüdür. Kaya Erdem'e göre bu yöntem "*tam bir tiyatro*" idi.¹⁶⁷⁹ Oktay Ekşi'ye göre, Turgut Özal'ın böyle bir hamlede bulunması bir çelişkiye sebep olmaktaydı. Çünkü girdiği iki genel seçimde halk tarafından ülkeyi yönetme yetkisi verilen bir partinin "*kendi genel başkanını seçmeye ehil olmadığı*" ve "*yeni genel başkanı partinin asıl sahibi üyeler ve delegelerin değil, artık üyesi bile olmamasına rağmen Cumhurbaşkanı'nın 'ben tayin edeceğim'*" demesi mümkün değildir.¹⁶⁸⁰

Özal daha sonra, "finale bıraktığı" sekiz ismi 6 Kasım'da¹⁶⁸¹ Konut'a çağırarak, "*Bu sekiz kişiden birini başbakan yapacağım. Diğerleriniz de bakan olacaksınız. İki yıl boyunca da partiden ayrılmak yok. Bu sistem 1992 seçimlerine kadar böyle devam edecek*" dedi. Keçeciler'in ifadesiyle, kendilerine basın tarafından "8 Türk büyüğü"¹⁶⁸² denilen bu sekiz isim Ali Bozer¹⁶⁸³, Hüsnü Doğan, Oltan Sungurlu, Mesut Yılmaz, Cengiz Tuncer, Mehmet Keçeciler, Güneş Taner ve Ekrem Pakdemirli'dir.¹⁶⁸⁴ Bu isimler Turgut Özal'ın bulunmadığı bir toplantıda kendi aralarında kimin ANAP'ın direksiyonuna geçeceği konusunu tartıştı, fakat bir mutabakata varmaları mümkün olmadı. Hüsnü Doğan'ın ifadesiyle, Turgut Özal 4 liberal ve 4 muhafazakâr eğilimli isimle bir denge politikası izledi. Ancak, iki eşit

¹⁶⁷⁶ "Özal'ın Başbakan Anketi", **Sabah**, 1 Kasım 1989, s. 15.

¹⁶⁷⁷ "Başbakanlığın 18 Adayı", **Günaydın**, 1 Kasım 1989, s. 1.

¹⁶⁷⁸ Oktay Ekşi, "Yeni Bir Dönemin Başında", **Hürriyet**, 1 Kasım 1989, s. 17.

¹⁶⁷⁹ Erdem, s. 289.

¹⁶⁸⁰ Oktay Ekşi, "ANAP'taki Çelişki", **Hürriyet**, 2 Kasım 1989, s. 13.

¹⁶⁸¹ Ertuğrul Özkök, "Özal'ın Listesi 8'e İndi", **Hürriyet**, 7 Kasım 1989, s. 16.

¹⁶⁸² Fakat basın genel olarak ANAP'ta ismi adaylık için geçenler için (önce 18 sonra 8 kişi) "veliaht" ifadesini kullanmıştır. Bunun için şu örneklerle bakılabilir: "Son Söz Özal'ın", **Günaydın**, 9 Kasım 1989, s. 7; "ANAP'ta Nefes Kesen Yarış", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Ekim 1989, s. 8; "Özal, Veliht Adaylarını Uyardı", **Hürriyet**, 13 Ekim 1989, s. 13; "Özal'ın Veliht Adayı: Ekrem Pakdemirli", **Tempo**, 15 Ekim 1989, Yıl: 7, Sayı: 41, s. 20.

¹⁶⁸³ Ali Bozer kendisinin herhangi bir adaylığının olmadığını söylemiştir. Tokatlı, s. 155.

¹⁶⁸⁴ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, ss. 158-159.

grubun bir başbakan üzerinde uzlaşısı gerçekleşmedi. Çünkü Mesut Yılmaz'a göre, tarafların ortak bir paydada buluşamayacağını Turgut Özal biliyordu ve Özal'ın istediğinin olacağı bir şekilde buna göre bir "senaryo" yazılmıştı.¹⁶⁸⁵ Mehmet Keçeciler de, Turgut Özal'ın kendilerinin anlaşamayacağını bildiğini dile getirdi.¹⁶⁸⁶ Oktay Ekşi de, Turgut Özal'ın bazı isimleri "başbakan adayı" olarak ilan etmesinin bir "oyun" olduğunu ve bu isimlerin kendi aralarında anlaşamayacaklarını bildiği için de kamuoyunda adı geçmeyen bir ismi (Yıldırım Akbulut) seçerek, diğer isimlere "Madem siz anlaşamıyorsunuz, benim dediğime razı olun" mesajını verdiğini iddia etti.¹⁶⁸⁷ Fakat Cumhurbaşkanı Özal'ın Başdanışmanı Engin Güner, Mesut Yılmaz'ın başkanlık modeli bir anlayışta başbakanlık yapmak istememesine Özal'ın tepki gösterip Akbulut'u başbakan olarak seçtiğini iddia etti.¹⁶⁸⁸ Yılmaz ve Keçeciler'in ifadesinden, Özal'ın sonucunu bildiği ve kendi istediğini kabul ettireceği bir hamle yaptığı anlaşılıyor. Pakdemirli'ye göre de Özal, bir uzlaşmanın olamayacağını sekiz ismin bizzat yaşayarak anlamalarını istemişti.¹⁶⁸⁹ Fakat Oltan Sungurlu bu sekiz isme "Oturun, aranızda anlaşın" denmediğini ve bir aday belirleme olmadığını söyledi. Birkaç toplantı yapan bu isimler arasında ilk gün Mesut Yılmaz, Ekrem Pakdemirli ile Mehmet Keçeciler'e karşı olduğunu söyledi, bu isimler de Mesut Yılmaz'a karşı olduklarını ifade ettiler.¹⁶⁹⁰ Dolayısıyla, ANAP içinde bir süredir yaşanan ayrışma bu süreçte de net bir şekilde görüldü. Bu diğer bir ifadeyle, partideki huzursuzluğun göstergesiydi. Özal'ın resmi olarak partinin başındayken bile bir süre sonra önleyemediği bu ayrışma, kendisinin cumhurbaşkanlığına geçeceğinin belirmesiyle birlikte daha da önlenemez bir duruma geldi. ANAP önce kendi içinde istikrarı kaybetmekteydi.

¹⁶⁸⁵ Birand-Yalçın, ss. 405-408.

¹⁶⁸⁶ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁶⁸⁷ Oktay Ekşi, "Cumhur-Başbakanlık", **Hürriyet**, 10 Kasım 1989, s. 15.

¹⁶⁸⁸ Güner, s. 207.

¹⁶⁸⁹ Yavuz, s. 189

¹⁶⁹⁰ Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933); Liberal kanattan Altan Kavak ise, imalı bir şekilde Keçeciler'in "teorik" olarak başbakan olabileceğini söylemiş, yani bunun çok mümkün olmayacağını ifade etmiştir. "Özal Giderse, Başka Baba Gelir", **2000'e Doğru**, 21 Ağustos 1988, Sayı: 35, Yıl: 2, s. 26; Buna karşın, kulislerde Akbulut ismi fısıltı halinde kulaktan kulağa dolaşıyordu. "Akbulut'un Adı da Fısıldanıyor", **Günaydın**, 3 Kasım 1989, s. 6; Kenan Evren'in kızı da, Evren için TBMM Başkanı Akbulut'un verdiği veda yemeğinde Özal'ın, Akbulut'a "sanki Başbakan olacakmış gibi talimatlar" verdiğini söyleyerek, düşüncesinde Akbulut'un olduğunu. İfade etti. Tokatlı, s. 160.

Gazeteci Yavuz Gökmen'in ise, Eylül'de Özal'ın Madrid seyahati sırasında, uçakta birebir konuşma fırsatı bulduğu Turgut Özal'la arasında geçen diyalogda Başbakan'ın kararsız ve partinin geleceği açısından tedirgin olduğu görülmektedir:

Gökmen: *Nedir kararınız?*

Özal: *Yüzde elli, yüzde elli.*

Gökmen: *Sizi düşündüren bir şey mi var?*

Özal: *Benim cumhurbaşkanı olmamdan sonra ANAP'ın durumu ne olur? diye düşünüyorum. Ben ANAP'ı devlete hizmet için kurdum. Benden sonra birbirlerine girerlerse ne olur? Benden sonra ANAP'ı kavrayıp götürecek güçlü bir lider lazım.*

Gökmen: *Mesut Yılmaz ve Hasan Celal Güzel var.*

Özal: *Bunları basın yazıyor. Bir de mesela Orhan Demirtaş var. Akli başında bir adam. Sonra bir de Lütfullah Kayalar. Genç, fiziği düzgün, sakın. İyi de konuşuyor.*

Gökmen: *Ekrem Pakdemirli?*

Özal: *Aceleci ve heyecanlı. Hesapsız konuşuyor. Asıl Mehmet Keçeciler var... Mehmet bunların hepsinden liyakatlidir. Ne yaparsın ki, onun üzerindeki gerici damgasını bir türlü silemedik.*"¹⁶⁹¹

Bu sekiz ismin ANAP'ın ikinci genel başkanı olmak için kendi aralarında bir neticeye varamaması üzerine son söz Başbakan Özal'a kaldı. 31 Ekim 1989'daki TBMM Grup toplantısında son kez konuşan Özal, partililere dini referanslara da göndermede bulunarak şu uyarıyı yaptı: *"Benim sizden tek ricam var. Hiçbir şekilde bölünmeyin, parçalanmayın. Kur'an-ı Kerim'de söylendiği gibi, Allah'ın ipine sınıksız sarılın, bölünmeyin, parçalanmayın."* Turgut Özal 9 Kasım'da cumhurbaşkanı olarak resmen göreve başlar başlamaz bu sekiz ismin dışında bir ismi, TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'u Başbakan olarak görevlendirdi. Bu görevlendirme başta Akbulut için sürpriz olmuştu. O anı Yıldırım Akbulut şöyle anlatmıştır: *"Özal'la 9 Kasım gününe kadar bir türlü konuşamıyoruz. Ortada isim de yok. Ben her şeyden habersiz törenin eksiksiz yapılmasını düşünüyorum. Merasim kütasını selamladıktan sonra merdivenleri çıkarken dedim ki, 'Efendim, hükümet kurulacaksa ve kongreye de gidilecekse bugün ilan edilmesi lazım.' Evet, işte orada biz merdivenleri çıkarken, daha Meclisin binasına girmeden, pat diye dedi ki: 'Hükümeti sen kuracaksın, devir teslimden sonra Konuta gel konuşalım' dedi."*

¹⁶⁹¹ Gökmen, ss. 157-158. Turgut Özal'ın güçlü bir lider aradığını belirtmesine karşın, cumhurbaşkanı olduktan sonraki süreçte ANAP üzerinde kontrolü kendisinin sağlamak istediği görülecektir.

Sonrasındaki süreç de çok hızlı gelişti ve Turgut Özal resmen Cumhurbaşkanı olunca Yıldırım Akbulut hemen TBMM Başkanlığı'ndan istifa ederek, başbakan unvanıyla ufak bir revizyona tabii tuttuğu yeni kabinesine Özal'dan onay aldı.¹⁶⁹² Fakat Bedrettin Doğancan Akyürek partisinin TBMM Grup toplantısında hükümetin kuruluş şeklinin parti tüzüğü ve grup yönetmeliğine aykırı olduğunu söyleyerek, istifasını istedi. ANAP Genel Başkanvekili Orhan Demirtaş ise, hükümetin parti tüzüğü ve grup yönetmeliğine uygun olarak kurulduğunu söyledi.¹⁶⁹³ Yani “Özal’sız” ANAP’ta daha ilk günlerde hükümetin meşruluğu dahi tartışılacak şekilde büyük çatırtılar meydana gelmeye başladı. Bu atamadan önce yazılan bir yazıda, yeni hükümetin kurulmasıyla “*büyük bir fırtına*” kopmadığı takdirde, ANAP’ın geleceğinin ilk genel seçimlerde belli olacağı ifade edilmişti. Ayrıca, tüm bu süreçleri başarıyla geçtiğinde o zaman kurumsal bir parti kimliğine sahip olacağı belirtilmişti.¹⁶⁹⁴ Ancak, yaşananlar ANAP’ın kurumsal bir yapıya kavuşamadığını gösterecektir.

Yıldırım Akbulut ismi Semra Özal’ı da şaşırttı. Cengiz Tuncer’in başbakan olacağını düşünen Semra Özal’a Turgut Özal kararıyla ilgili, “*Öyle uygun gördüm ben*”¹⁶⁹⁵ demekle yetindi. Ancak Mehmet Keçeciler, Turgut Özal’ın Yıldırım Akbulut ismini kendisine sorduğunu ve kendisinin de olumlu görüş bildirdiğini ifade etti.¹⁶⁹⁶ Ayrıca Keçeciler’e göre, Özal, Yıldırım Akbulut’u kontrol edebileceğine inandığı için görevlendirmişti.¹⁶⁹⁷ Ali Bozer ise, Özal’ın Akbulut tercihinin doğru olduğunu ifade ederek, adı geçen isimlerden birini seçmesi halinde partide “*bölünmeler*” yaşanacağını söyledi.¹⁶⁹⁸ Özal’a en yakın isimlerden Ekrem Pakdemirli de açıklanan ismi şaşkınlıkla karşılayanlardandı. Akbulut isminin daha önce hiç gündemde olmadığını söyleyen Pakdemirli’ye, Özal “*Altı ay sonra kongreye gidirsiniz. O zaman bu problemi halledersiniz, geçiş dönemini Sayın Akbulut ile atlatalım*” şeklinde karşılık verdi. Ancak, Pakdemirli daha sonra bu sözlerle Özal’ın “*o an kendilerini yatıştırmak*” istediği görüşüne vardı.¹⁶⁹⁹ Bülent Çapanoğlu ise, Turgut Özal’ın Yıldırım Akbulut’u tercih etmesinin ince bir hesabı olduğunu,

¹⁶⁹² Özdemir, ss. 278, 280-281.

¹⁶⁹³ “ANAP Grubu’nda İsyân Çıktı”, **Hürriyet**, 15 Kasım 1989, s. 15.

¹⁶⁹⁴ Başyazı, “ANAP, Dönemekte”, **Yeni İstanbul**, 3 Kasım 1989, s. 1.

¹⁶⁹⁵ Birand-Yalçın, s. 412.

¹⁶⁹⁶ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 159.

¹⁶⁹⁷ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁶⁹⁸ Tokatlı, s. 155.

¹⁶⁹⁹ Yavuz, s. 190.

kafasındaki “başkanlık sistemine” geçişi hazırlamak istediğini ifade etti: “*Turgut Bey’in Yıldırım Akbulut Bey’i tayin ederken ulaşmak istediği hedef, 1-1,5 sene içerisinde bir anayasa değişikliği yaptırarak ‘cumhurbaşkanını halk seçsin’i sağlayacaktı. Bununla yetinmeyecek, bunun müspet çıkacağı kesindi, kamuoyu yoklamalarından bu çıkıyordu, milletvekili seçimlerini de erkene aldıracaktı. Dolayısıyla, hem cumhurbaşkanlığı hem milletvekili seçimlerinde kendisinin ve ANAP’ın seçim propagandasını yürütecekti. Böylelikle de kendisini cumhurbaşkanı, ANAP’ı iktidar yapacaktı. Buna varmak için, öyle bir kimseyi başbakanlığa atamalıydı ki, partiyi bölünme olmadan yönlendirmeliydi. Buna en uygun isim Yıldırım Akbulut çıkıyordu. Eğer Mesut Yılmaz veya Hasan Celal (Güzel) veya liberallerden birisini tercih etseydi bunun aksine, o zaman biliyordu ki, muhafazakârlardan seçse liberaller 40-50 kişi, liberallerden seçse muhafazakârlardan 40-50 kişi partiden kopacak. Bu ise, kafasında tasarladığı anayasa değişikliği için lazım olan 270 milletvekilinin aşağıya düşmesiydi.*”¹⁷⁰⁰ Akbulut tercihinde ayrıca, Meclis Başkanlığı seçiminde aldığı oyun (281)¹⁷⁰¹ yanı sıra, liberal ve muhafazakâr kanat arasında köprü vazifesi görmesi de etkili oldu.¹⁷⁰²

Bu beklenmedik görevlendirme ile ilgili Cumhurbaşkanı Turgut Özal Köşk’te verdiği ilk röportajda *Nokta* dergisine açıklamalarda bulundu. Adları geçen kişiler üzerinden partideki atmosferi ve varsa ayrışmaları görmek için böyle bir yöntem izlediğini açıkladı. Ayrıca, bu isimlerden birinin kesin başbakan adayı olacağı anlamına gelmediğini, kendisine “*grubun anatomisini vermesine*” katkı sağladığını söyledi.¹⁷⁰³ Turgut Özal bu girişimiyle partiye sondaj vurup sonucu tahlil etmiş oldu.

Bu arada, yeni hükümet 15 Kasım 1989 tarihinde TBMM’den güvenoyu aldı. 373 milletvekilinin katıldığı oylamada 278 isim kabul oyu kullanırken, 95 milletvekili de ret oyu verdi. DYP’nin katılmadığı güvenoylamasında 95 SHP milletvekili ret oyu kullandı. ANAP’tan ise Veysel Atasoy, Nabi Sabuncu, İsmet Tavgaç, Bedrettin Doğancan Akyürek ve tutuklu bulunan İdris Arıkan oylamaya katılmadı.¹⁷⁰⁴ Oktay Ekşi de Arıkan dışında oylamaya katılmayan 4 ANAP’lıya dikkat çektiği yazısında, “*aceleyle*” kurulan hükümete ANAP içinde bir tepkinin oluştuğu ve “*olupbitti metodunun eskisi kadar etkili olmadığını gösterdiğini*” dile

¹⁷⁰⁰ Birand-Yalçın, s. 479

¹⁷⁰¹ “Akbulut Başkan”, *Milliyet*, 25 Aralık 1987, s. 6.

¹⁷⁰² “Muhafazakâr Ağırlıklı Hükümet”, *Milliyet*, 10 Kasım 1989, s. 13.

¹⁷⁰³ “Köşk’te İlk Söyleşi”, *Nokta*, 17 Aralık 1989, Sayı: 49, s. 18.

¹⁷⁰⁴ “Sonuçta Sürpriz Yok: Güven”, *Milliyet*, 16 Kasım 1989, s. 1.

getirdi. Böylece, ANAP'ta eskisi gibi bir disiplinden bahsedilemeyeceğini ifade etti.¹⁷⁰⁵ ANAP'ta, Cumhurbaşkanı Özal'a bazı isimlerin tepkisi böylece daha ilk günlerde kendisini göstererek, taraflar arasında gerginliğin olacağını işaretini verdi.

Yedi yeni ismin girdiği¹⁷⁰⁶ kabine şu isimlerden oluştu:

Başbakan: Yıldırım Akbulut

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Ali Bozer

Devlet Bakanı: Mehmet Keçeciler

Devlet Bakanı: Hüsnü Doğan

Devlet Bakanı: Güneş Taner

Devlet Bakanı: Cemil Çiçek

Devlet Bakanı: Işın Çelebi

Devlet Bakanı: Vehbi Dinçerler

Devlet Bakanı: Mehmet Yazar

Devlet Bakanı: İsmet Özarslan

Devlet Bakanı: Ercüment Konukman

Devlet Bakanı: İbrahim Özdemir

Devlet Bakanı: Kamran İnan

Devlet Bakanı: Hüsamettin Örüç

Devlet Bakanı: Mustafa Taşar

Devlet Bakanı: Kemal Akkaya

Adalet Bakanı: Oltan Sungurlu

Milli Savunma Bakanı: Safa Giray

Dışişleri Bakanı: Mesut Yılmaz

İçişleri Bakanı: Abdülkadir Aksu

Maliye ve Gümrük Bakanı: Ekrem Pakdemirli

Milli Eğitim Bakanı: Avni Akyol

Bayındırlık ve İskân Bakanı: Cengiz Altinkaya

Sağlık Bakanı: Halil Şıvgın

Ulaştırma Bakanı: Cengiz Tuncer

Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanı: Lütfullah Kayalar

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: İmren Aykut

Sanayi ve Ticaret Bakanı: Şükrü Yürür

¹⁷⁰⁵ Oktay Ekşi, "Güvenoyunun Ecele Faydası", **Hürriyet**, 16 Kasım 1989, s. 13.

¹⁷⁰⁶ "Akbulut'tan Jet Hükümet", **Günaydın**, 10 Kasım 1989, s. 6.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Fahrettin Kurt

Kültür Bakanı: Namık Kemal Zeybek

Turizm Bakanı: İlhan Aküzüm¹⁷⁰⁷

B. ANAP I. Olağanüstü Kongresi (1989)

Kuruluşundan 1989 yılına kadar iki büyük olağan kongre gerçekleştiren ANAP, tarihinde ilk kez, Kurucu Genel Başkanı Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile olağanüstü kongreye gitti. Kongre süreci daha Özal Köşk'e çıkmadan "gayri resmi" olarak başladı denilebilir. Çünkü Özal'ın partisinin başından ayrılmadan başbakan adayının tespiti yönündeki anketi bir anlamda yeni genel başkan eğilimini belirleme olarak da anlaşıldı. Ancak, sürpriz bir şekilde, TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'un başbakan olarak Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından görevlendirilmesi kongrenin de seyrini etkiledi. Yapılan kongrede, Başbakan Yıldırım Akbulut ve Hasan Celal Güzel birbirleriyle yarıştı, galip gelen Yıldırım Akbulut oldu. Bu yeni dönem, Türkiye'de cumhurbaşkanının başbakan ve kurucusu olduğu parti ve genel başkan ile olan ilişkilerine de yeni bir boyut kattı. Kimilerince bu dönem "fili başkanlık" olarak adlandırıldı.

1. Kongre Öncesi Gelişmeler

Turgut Özal'ın 31 Ekim'de cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından ANAP MKYK toplanarak I. Olağanüstü Kongre'nin 17 Kasım'da Ankara'da yapılmasını kararlaştırdı. Ayrıca, kongreye kadar ANAP Genel Başkanlığı'na Başkan Yardımcısı Orhan Demirtaş'ın vekâlet etmesine karar verildi. Demirtaş, olağanüstü kongre için tüzüklerinde belirtilen 45 günlük sürenin beklenmeyeceğini ifade ederek, "*Arkadaşlarımız, 45 günlük sürenin beklenmeden, 15 günlük vekâlet döneminden hemen sonra I. Olağanüstü Kongrenin toplanmasına karar vermiştir*" açıklamasında bulundu. MKYK toplantısına Özal dışında herkesin katıldığını belirten Demirtaş, kararların oybirliğiyle alındığını söyledi. Bunların yanı sıra, kongrenin tek gündem maddesi başkanlık seçimiydi.¹⁷⁰⁸

Bu gelişmelerin hemen ardından genel başkanlığına aday olduğunu açıklayan Gaziantep milletvekili Hasan Celal Güzel, adaylık kararını, örgütten ve gruptan gelen istekler üzerine aldığını söyledi.¹⁷⁰⁹ Güzel, adaylığını açıkladığı toplantıda, ANAP'ta

¹⁷⁰⁷ "Muhafazakâr Ağırlıklı Hükümet", **Milliyet**, 10 Kasım 1989, s. 13.

¹⁷⁰⁸ "ANAP Kongresi 17 Kasım'da Toplanıyor", **Günaydın**, 1 Kasım 1989, s. 7.

¹⁷⁰⁹ "Güzel'den Hodri Meydan", **Milliyet**, 2 Kasım 1989, s. 1.

birlik ve beraberliği sağlamının tek yolunun “*müdahalesiz ve demokratik*” kongre olduğunu söyleyerek, ANAP’ta parti içi demokrasinin ilk testinin 17 Kasım’daki I. Olağanüstü Kongre’de verileceğini ifade etti. Ayrıca, Özal’ın yeni başbakanı kongreden sonra atamasını istedi.¹⁷¹⁰ İzleyeceği politika hakkında da bilgi veren Güzel, Özal’ın yürüttüğü din, vicdan, düşünce ve teşebbüs hürriyeti prensiplerine sadık kalacağını; “*lider demokrasisinden ekipler demokrasisine*” geçeceklerini dile getirdi.¹⁷¹¹ Güzel bu sözleriyle, ANAP’taki Turgut Özal’ın “tek adam/otoriter” yönetim tarzına göndermede bulundu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın kongreye müdahalesinin kabul edilemez olduğunun vurgulandığı bir yazıda ise, Özal’ın kendi isteğiyle, herhangi bir zorlama olmadan Köşk’e çıktığı ve bu yüzden bulunduğu makamın gerektirdiği tarafsızlık ilkesi doğrultusunda hareket etmesi istendi.¹⁷¹²

Diğer taraftan, daha henüz Yıldırım Akbulut görevlendirilmeden önce ANAP’ta kongreye yönelik adımlar konuşulmaya başlanmıştı. Bu konuda Oltan Sungurlu, tıpkı Güzel gibi, Turgut Özal’a yeni başbakanı kongreden sonra atamasını, aksi halde, kongrede delegelerin hepsinin “*ANAP iktidardan düşmesin, elimizdeki başbakanlığı kaybetmeyelim*” düşüncesiyle başbakanı destekleyeceğini söyledi. Fakat Mustafa Taşar da tam aksi yönde Özal’a telkinde bulundu. Taşar, hükümetin kurulup güvenoyu alması gerektiğinin sebebini şöyle izah etti: “*Hasan Celal (Güzel) ve arkadaşları bu kurulan hükümete güvenoyu verirlerse, bir gün sonra büyük kongre salonunda delegeye diyemezler ki: ‘Biz kongrede bu arkadaşlara güvenoyu verdik ama siz bunları devirin.’ Delegeler bunların peşinden gitmez. İkincisi, Hasan Celal (Güzel) ve arkadaşları bu hükümete güvenoyu vermezlerse, ertesi gün büyük kongre delegelerinden kendi partisinin hükümetine güvenoyu vermemiş bir kişi olarak genel başkan adaylığında başarılı olması mümkün olamaz.*” Taşar’ın ifadesine göre, Turgut Özal bu görüşü benimsedi.¹⁷¹³ Nitekim Turgut Özal da bu yönde hareket etti. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Hasan Celal Güzel’in adaylığı için tepkisini ortaya koyan kısa bir değerlendirme yaparak, “*Bu kadar acele edilmemesini söylemiştim. Artık onu Anavatan Partisi’nin il başkanları ve kongresi takdir eder*”¹⁷¹⁴ dedi. Hasan Celal Güzel ise bir soru üzerine, Cumhurbaşkanı Özal’dan kendisine aday olmaması yönünde herhangi bir mesaj gelmediğini, ama (ekilmesi gerekir) şeklinde sözlerin

¹⁷¹⁰ “Güzel: Özal Karışmasın”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1989, s. 8.

¹⁷¹¹ “Özal’ın Koltuğuna Güzel Talip”, **Tan**, 2 Kasım 1989, s. 5.

¹⁷¹² Başyazı, “Anayasa Gereği”, **Yeni İstanbul**, 4 Kasım 1989, s. 1.

¹⁷¹³ Birand-Yalçın, ss. 404, 410.

¹⁷¹⁴ “Özal: Güzel Çok Acele Etti”, **Cumhuriyet**, 2.11.1989, s. 12.

kendisine geldiğini, buna karşın, tüm Özal sevgisine rağmen böyle bir durumda adaylıktan çekilmeyeceğini belirtti.¹⁷¹⁵ Dolayısıyla Güzel, “her şeye rağmen”, Özal’ı karşısına almaktan çekinmedi. Bu arada Ertuğrul Özkök de, ANAP içinde Hasan Celal Güzel’e karşı takınılan tavrın parti içi demokrasiyle bağdaşmadığını belirterek, bu durumun insanı rahatsız ettiğini ifade etti.¹⁷¹⁶ Özkök ayrıca, Güzel-Özal çekişmesini, 1972 yılındaki İnönü-Ecevit rekabetine benzetmiş, Güzel’i Ecevit’e benzeterak, Genel Merkez’in ataletine ve genel başkanın teknelci eğilimlerine karşı olduğunu ifade etti; bu mücadelenin sonunda CHP’nin 1973’teki seçim başarısını hatırlattı. Ayrıca, bu kongrenin ANAP’ta vesayetçi anlayışla yenilikçi anlayışın yarışına sahne olacağını söyledi.¹⁷¹⁷ ANAP’ın tekrar çıkışı için Güzel’in doğru bir tercih olacağını dile getirmiş oldu. Güzel’e destek verilen bir yazıda da, ANAP merkezinin halk ve teşkilatlarla iletişim kopukluğu yaşadığı ve bu sorunun farkına varan Hasan Celal Güzel’in halk ve teşkilatlarla doğrudan temaslarda bulunarak, parti merkezi ile halk ve teşkilat arasında “sağlam köprüler” kurmaya çalıştığı ifade edildi.¹⁷¹⁸ İsim verilmeden eleştirilen Yıldırım Akbulut için ise, “öyle istendiği için isteneni yapanlar” ifadeleri kullanılarak, Akbulut’un kendi iradesine kendi isteğiyle ipotek koyacağı ve kendi kişiliğini kendi davranışlarıyla yok edeceği iddia edildi.¹⁷¹⁹

Güzel’in adaylığı parti içinde de yankılandı. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Alaeddin Fırat, Güzel’in adaylığını erken açıkladığını, ANAP içinde muhafazakâr ve liberal-muhafazakâr kanadın çoğunlukta olduğunu, bu adaylık sonucu Mesut Yılmaz ile Mehmet Keçeciler grubunun birbirine yakınlaştığını söyledi. Ayrıca, başbakan ile genel başkanın aynı kişiler olmasının istenmesi durumunda kongrede en güçlü ismin aday olması gerektiğini belirtip teşkilatta muhafazakâr kanadın ağır bastığını ifade etti.¹⁷²⁰ Parti içinde yaşanan yeni genel başkanlık meselesinde bir açıklama da Mehmet Keçeciler’den geldi. ANAP’ın kuruluşundan bu yana en zor günlerini geçirdiğini dile getiren Keçeciler’e göre, yeni genel başkan seçimi diğer partilerde de olsa aynı sıkıntılara sahne olacaktı.¹⁷²¹ Fakat ANAP’ta keskin olarak eğilimler arası mücadelenin olması bu süreci daha da belirginleştirdi.

¹⁷¹⁵ “Özal Çekil Dese de Çekilmem”, **Günaydın**, 5 Kasım 1989, s. 7.

¹⁷¹⁶ Ertuğrul Özkök, “Özal’a Baskı: ‘Artık Açıkla’”, **Hürriyet**, 4 Kasım 1989, s. 13.

¹⁷¹⁷ Ertuğrul Özkök, “Güzel: Umutlu Değilim, Eminim...”, **Hürriyet**, 17 Kasım 1989, s. 17.

¹⁷¹⁸ Başyazı, “Akıllı Particilik”, **Yeni İstanbul**, 13 Kasım 1989, s. 1.

¹⁷¹⁹ Başyazı, “Görev Günü”, **Yeni İstanbul**, 17 Kasım 1989, s. 1.

¹⁷²⁰ “Özal, Güzel’e Kızdı”, **Sabah**, 3 Kasım 1989, s. 17.

¹⁷²¹ “Keçeciler: Güzel’i Destekleriz”, **Günaydın**, 4 Kasım 1989, s. 7.

Diğer yandan, Başbakanlık görevinin son saatlerinde ANAP milletvekillerini Konut'ta ağırlayan Turgut Özal, birlik-beraberlik mesajı verdi. Milletvekillerine bir geçiş döneminde olduğunu söyleyen Özal şu uyarıda bulundu: “*Bu bakımdan sizlerin birlik ve beraberliği fevkalade önemlidir. Sizleri bölmek, parçalamak isteyenler olacaktır, var da. Bunu iyi bilin. Bu hareketler karşısında birlik-beraberliğe sahip çıkın.*”¹⁷²² Özal bu sözleriyle, epeydir kendisini de tedirgin eden ayrışmaya karşı açıktan ikazda bulunma gereği duydu. Oysa cumhurbaşkanlığına adaylığını açıkladığı grup toplantısında kendisinden sonra ANAP'ın yola devam edeceğini söylemişti. Dolayısıyla, Özal'ın söylemleri arasındaki belirgin farklar dahi partinin yaşadığı sorunların büyüklüğünü göstermeye yetmektedir.

Bu arada, 9 Kasım'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dan hükümet kurma görevini alır almaz yeni kabineyi açıklayan Başbakan Yıldırım Akbulut, aynı gün ANAP genel başkanlığına aday olduğunu da ilan etti.¹⁷²³

Diğer yandan, ANAP Genel Merkezi'nden bazı yöneticiler Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kongreye dinleyici olarak katılması için kulis faaliyetleri yürüttü. İsimleri açıklanmayan bu parti yöneticileri Günaydın'a verdikleri mülakatta, hukuki bir sorun bulunmaması halinde Cumhurbaşkanı Özal'ı davet edeceklerini belirtti ve Atatürk ile İnönü'nün de CHP Genel Başkanı sıfatıyla parti kongrelerini cumhurbaşkanı olarak dinlemeye geldiklerini, bu teamülün Celal Bayar ile rafa kalktığını ifade ettiler. Ayrıca, bir cumhurbaşkanının parti kongresine gelmesinin “*olsa olsa demokrasiyi geliştireceğini*” söylediler.¹⁷²⁴ Fakat burada “ileri demokrasi” anlayışından ziyade, Özal ile kurulan gönül bağı ile partili cumhurbaşkanına duyulan özlem söz konusudur.

2. Kongre

Yıldırım Akbulut hükümeti 15 Kasım'da güvenoyu aldıktan sonra sıra 17 Kasım'daki ANAP I. Olağanüstü Kongresi'ne geldi. Kongrenin yapılacağı Selim Sırrı Tarcan Spor Salonu'na Atatürk ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın posterlerinin dışında başka bir poster asılmaması kararı alındı.¹⁷²⁵ Salonda Cumhurbaşkanı Turgut Özal çağrışımı sadece bu fotoğrafla sınırlı değildi. Çalınan şarkılarda doğrudan Özal ismi geçiyordu: “*Çağa çağ açtı Özal*”; “*Bak sırma saçlı Özal, zorluğu geçti Özal.*”

¹⁷²² “Özal: Başbakanı 9 Kasım Günü Açıklayacağım”, **Sabah**, 7 Kasım 1989, s. 9.

¹⁷²³ “Akbulut: Genel Başkan Adayım”, **Günaydın**, 10 Kasım 1989, s. 6.

¹⁷²⁴ “Özal'a Baskı: Kongreye Gel!”, **Günaydın**, 12 Kasım 1989, s. 6.

¹⁷²⁵ “Akbulut Mu, Güzel Mi?”, **Yeni İstanbul**, 17 Kasım 1989, s. 1.

Bir şarkıda da, “*Her düzlüğün bir yokuşu/her yokuşun bir düzlüğü var*” sözleri yer alıyordu. Kongreyi takip eden Yavuz Donat da bu sözün aslında, “*Her yokuşun bir inişi var*” şeklinde olduğunu ancak, ANAP’ta “iniş” ifadesinin telaffuz edilmek istenmediği değerlendirmesinde bulundu. Donat ayrıca, Özal’ın olmadığı kongrede ANAP’ın durumunu “*yetim hali*” olarak nitelendirdi.¹⁷²⁶ Bu arada salona, “*Türkiye’nin geleceğine sahip çıkalım*”, “*Geleceğin teminatı ANAP’tır*”, “*Gücümüz, birlik ve beraberliğimizdir*”, “*Geleceğe birlikte yürüyelim*” pankartları asıldı. Kongreye davet gönderilmesine karşın katılmayan Cumhurbaşkanı Turgut Özal bir mesaj ilettilti. Mesajında şu ifadelerle yer verildi: “*ANAP Olağanüstü Kongresi’nin başarılı geçmesini memleketimiz, milletimiz için olduğu kadar, sizin için de hayırlı ve yararlı olmasını can-ı gönülden diler, kongrenize katılan bütün delegelere muhabbetle saygılarımı gönderirim.*” Daha sonra adayların konuşmasına geçildi. Kürsüye ilk Hasan Celal Güzel çıktı. Konuşmasında, Turgut Özal’a her zaman sevgi ve saygıyla bağlı kalacağını söyleyerek, aday olmasının amacının parti içi demokrasiyi işletmek olduğunu ifade etti. Ayrıca, artık ANAP’ta Turgut Özal’ın üstün karizmasının olmadığını, diğer partilerle kıran kırana mücadele etmek için kendi ekibinin seçilmesi gerektiğini dile getirdi. Güzel’den sonra konuşan Yıldırım Akbulut ise, istikrar vurgusu yaptı. ANAP’ın 1983’te istikrar vadederek iktidara geldiğini belirten Akbulut, bu istikrarı sürdürmek için bu kongrenin önemli olduğunun altını çizdi. Ayrıca, parti teşkilatında “*kademe kademe*” ilerleyerek Başbakanlığa kadar yükseldiğini de ifade etti.¹⁷²⁷ İki adayın sözlerine bakıldığında, Güzel’in, Özal’a saygısı olmasına karşın parti içi demokrasi vurgusu yapması, Özal dönemine bir eleştiri olarak anlaşılmaktadır. Akbulut ise, istikrar vurgusu yaparak, Özal’ın politikalarını devam ettireceğinin sinyalini verdi.

Konuşmaların ardından yapılan seçimde, 1132 delege oy kullandı. Yarışı 739 oy alan Yıldırım Akbulut kazandı. Hasan Celal Güzel ise 382 oy aldı. 11 oy da geçersiz sayıldı.¹⁷²⁸ Seçildikten sonra bir konuşma yapan ve birlik-beraberlik vurgusunda bulunarak, dört eğilim çağrışımı yapan Yıldırım Akbulut, “*Hepimiz ANAP’lıyız, hepimiz biriz. Birbirimizi tefrik edemeyiz. Bundan sonra ANAP’ın ve ülkenin geleceğini güven altına almaya, birlik-beraberlik içinde olmaya gayret*

¹⁷²⁶ Yavuz Donat, “Kongre”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Kasım 1989, s. 3.

¹⁷²⁷ “ANAP’ın Genel Başkanı Akbulut”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Kasım 1989, s. 8.

¹⁷²⁸ “ANAP İstikrarı Seçti”, **Günaydın**, 18 Kasım 1989, s. 7 “ANAP’ın Genel Başkanı Akbulut”; **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Kasım 1989, s. 8; “Akbulut, ANAP Genel Başkanı”, **Milliyet**, 18 Kasım 1989, s. 15; “Zafer Akbulut’un”, **Tan**, 18 Kasım 1989, s. 3.

edeceğiz” dedi. Hasan Celal Güzel ise gazetecilere yaptığı açıklamada, kongre sürecinin adil olmadığını belirterek, “9 Kasım’dan beri demokratik olmayan bir yarış ortaya çıktı. Konuşma sırası dâhil, hep dezavantajlı bir yarıştı. Mücadeleye devam edeceğim”¹⁷²⁹ ifadelerine yer verdi. Hasan Celal Güzel yıllar sonra yaptığı açıklamada ise, adaylığıyla ilgili Turgut Özal’ı işaret ederek şunları söyledi: “Ben adaylığımı koydum, istemediği halde. Aslında Yıldırım Akbulut’la değil Turgut Özal’la kapıştım. Yıldırım Akbulut bir semboldü sadece. Arkasında Özal vardı.”¹⁷³⁰ Güzel’in, “Aslında Yıldırım Akbulut’la değil Turgut Özal’la kapıştım” sözleri kongrenin atmosferini vermesi açısından önem arz etmektedir. Yani Cumhurbaşkanı Turgut Özal bu ifadelerle göre, yasal olarak siyaset üstü olması gerekirken, kurucusu olduğu partinin kongresine doğrudan müdahil olmuştu. Nazlı Ilıcak da, kongreden bir gün sonraki köşe yazısında, kongreye, “Çankaya’nın gölgesinin düştüğünü ve ANAP’ın mezarının kazıldığını”¹⁷³¹ ileri sürdü. Altan Öymen de “Özal gölgesi var” dediği kongrede buna örnek olarak, Cumhurbaşkanı’nın kongreye gönderdiği mesajı gösterdi. Öymen ayrıca, kongrenin en etkili isminin Mehmet Keçeciler olduğunu, buna Başbakan Akbulut’un hemen sağında oturmasını, Akbulut’un salona gelmeden önce delegeleri onun lehinde alkışlatmasını örnek gösterdi.¹⁷³²

Sonuç belli olduktan sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal yeni Genel Başkan Yıldırım Akbulut’a bir tebrik mesajı gönderdi. Özal mesajında, “Anavatan Partisi Genel Başkanlığı’na seçilmeniz münasebetiyle içten tebriklerimi ve en iyi dileklerimi sunar, sevgilerimi gönderirim”¹⁷³³ ifadelerini kullandı. Kongreden bir gün sonraysa, Cumhurbaşkanı Turgut Özal öğleden önce TBMM’deki eski senato binasında, Yıldırım Akbulut’u ve ANAP il başkanları ve delegeleri kabul etti ve onlarla fotoğraf çektirdi. Ayrıca, Akbulut’u da tebrik etti. Öğleden sonra ise, Çankaya Köşkü’nde Bakanlar Kurulu üyelerini ağırladı.¹⁷³⁴ Özal bir anlamda, ANAP ile olan bağının devam ettiğini/edeceğini görev süresinin daha ilk günlerinde belli etmiş oldu.

¹⁷²⁹ “Akbulut, ANAP Genel Başkanı”, **Milliyet**, 18 Kasım 1989, s. 15; “Özal: 739-Güzel: 382”, **Hürriyet**, 18 Kasım 1989, s. 13. Hürriyet’in başlığı, kongrede Güzel karşısında asıl aktörün Turgut Özal olduğunu ifade ediyor.

¹⁷³⁰ Birand-Yalçın, s. 481; Güzel başka bir açıklamasında ise, Özal’ın “Durdurun Hasan”ı derken, kendi kuyusunu kazıp ipini çektiğini söyledi. Hilmi Bengi, “Kader Çizgisi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Ekim 1991, s. 3.

¹⁷³¹ Nazlı Ilıcak, “Çankaya’nın Gölgesi ve Menfaat Hesapları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Kasım 1989, s. 9.

¹⁷³² Altan Öymen, “Başbakan: Akbulut, ‘Güçlü Adam’: Keçeciler”, **Milliyet**, 18 Kasım 1989, s. 1-14.

¹⁷³³ “ANAP İstikrarı Seçti”, **Günaydın**, 18 Kasım 1989, s. 7.

¹⁷³⁴ “Özal, Bakanlar Kurulu ile ANAP Büyük Kongre Delegelerini Kabul Etti”, **Yeni İstanbul**, 19 Kasım 1989, s. 1-7; “ANAP’lılar Özal’ın Huzurunda”, **Günaydın**, 19 Kasım 1989, s. 6.

C. TBMM Başkanı Seçimi

Yukarıda da belirtildiği gibi, Turgut Özal 9 Kasım'da resmen cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasının hemen ardından aynı gün TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'u başbakan olarak görevlendirdiğini kendisine söylemişti. Bunun üzerine Yıldırım Akbulut Meclis Başkanlığı görevinden istifa edip önce başbakan olarak görevlendirilmiş daha sonra ise, 17 Kasım'da ANAP genel başkanı seçilmişti. Dolayısıyla, yeni bir Meclis başkanı seçilmesi zarureti ortaya çıktı. 9-18 Kasım tarihleri arasında, TBMM Başkanı olmak isteyen adayların başvuruda bulunabileceği süreçte, yeni başkan seçilene kadar bu görevi Başkanvekili Halim Aras üstlendi.¹⁷³⁵

14 Kasım'da hem ANAP Malatya milletvekili Metin Emiroğlu hem de ANAP İzmir milletvekili Kaya Erdem Meclis başkanlığı için aday olduklarını kamuoyuna duyurdu. Erdem yaptığı basın toplantısında, *"TBMM'nin tarafsız, hukuka saygılı, içtüzüğün özüne ve kurallarına tam bağlı olarak yönetilmesinin"* önemli olduğunu vurgulayarak şunları söyledi: *"Milli egemenliğin kayıtsız ve şartsız olarak temsil edildiği yüce Meclisimizin yürütme ve yargı organlarında bağımsızlığının korunması gerektiğine olan inancım tamdır. Bu ilkelerle talip olduğum adaylığın değerli milletvekillerince de destekleneceğini ümit ediyorum."* Cumhurbaşkanı Özal'la bir temasının olup olmadığının sorulması üzerine Erdem, *"TBMM başkanlığı seçimi, Meclis'in iç konusudur. Sayın Cumhurbaşkanı'nın bu konuyla ilgilenmediği kanısındayım"*¹⁷³⁶ şeklinde yanıt verdi. Erdem aslında "kanısındayım" derken, böyle bir ihtimalin olabileceği imasında bulunmuş gibi gözüküyor. Zira bir süredir Kaya Erdem ile Turgut Özal arasındaki bağlar eskisi gibi güçlü değildi. Metin Emiroğlu ise adaylığı için, *"Meclis Başkanlığı konusunda Anayasa'ya göre yapılacak seçimler için, millete bu kutsal çatı altında hizmet etmek amacıyla adaylığımı koymaya karar verdim"* dedi. İki aday da dilekçelerini TBMM Geçici Başkanı Halim Aras'a teslim etti.¹⁷³⁷ Bu arada, daha önce aday olması beklenen Mükerrerem Taşçioğlu, Kaya Erdem lehine aday olmaktan vazgeçti.¹⁷³⁸ Diğer yandan, Kaya Erdem seçimde desteğini almak için SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'ye, niçin aday olduğunu anlatan ve daha önceki konuşmalarının yer aldığı bir dosya gönderdi. Dosyanın üzerinde Erdem'in el yazısıyla, *"TBMM Başkanlığı için adaylığımı koymuş*

¹⁷³⁵ "Muhafazakâr Ağırlıklı Hükümet", **Milliyet**, 10 Kasım 1989, s. 13.

¹⁷³⁶ "Emiroğlu ve Erdem Meclis Başkanlığı İçin Aday Oldular", **Yeni İstanbul**, 15 Kasım 1989, s. 1-7.

¹⁷³⁷ "Meclis Başkanlığı İçin Erdem ve Emiroğlu Aday", **Milliyet**, 15 Kasım 1989, s. 16.

¹⁷³⁸ "Kaya Erdem ve Emiroğlu, Meclis Başkanlığı'na Aday", **Hürriyet**, 15 Kasım 1989, s. 15.

bulunuyorum, ilginize sunarım”¹⁷³⁹ notu vardı. Erdem daha sonra adaylığının gerekçesini anlatan mektubu muhalefetin diğer liderleri de dâhil tüm milletvekillerine gönderdi.¹⁷⁴⁰ Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın muhalefetle ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde, kendisiyle de arası eskisi gibi olmayan Kaya Erdem’in bu girişimi, Özal’ın siyaset anlayışına bir tepki olarak da okunabilir.

Bunların yanı sıra, Kaya Erdem’i Hasan Celal Güzel’in, Metin Emiroğlu’nu ise Turgut Özal’ın desteklediği yönünde haberler çıktı.¹⁷⁴¹ Ancak, Metin Emiroğlu konuyla ilgili yaptığı açıklamada, “*Sayın Özal’ın adayı olmam söz konusu değil. Ben kendimin adayiyım*”¹⁷⁴² dedi. Kaya Erdem ise yayınlanan anılarında seçim öncesi ANAP içinde kendine gelen duyuları şöyle aktarmıştır: “*ANAP Malatya milletvekili Metin Emiroğlu da benden bir iki gün sonra*¹⁷⁴³ *aday oldu ve hemen kamuoyuna Turgut Özal ve Yıldırım Akbulut’un adayı olarak duyuruldu. Seçim çalışmalarında gördüm ki, ANAP milletvekilleri arasında rahatsızlık var. Grup beni seçmek istiyordu ve partinin başka aday göstermesinden huzursuzdu. ‘Turgut Özal, partiyi bırakıp cumhurbaşkanı olmak istedi, peki dedik. Parti başkanlığına Yıldırım Akbulut’u seçmemizi istedi, kabul ettik. Artık yeter, TBMM başkanını da biz kendi hür irademizle seçelim’ gibi tartışmaların yapıldığını duyuyordum. Diğer taraftan, birçok kişi evime gelerek, ‘Kaya Bey, milletvekili olarak biz sizi Meclis başkanı seçmek istiyoruz. Arkadaşların size oy vermelerini sağlamak için Cumhurbaşkanını ziyaret etseniz, bizleri çok rahatlatacaksınız, hepimiz size oy vereceğiz’ dedi.*” Erdem ise, kendini destekleyen isimlere verdiği cevapta, bu makamın tarafsızlığına vurgu yaptı: “*Bu safhada benim Cumhurbaşkanını’ni ziyaret etmem, Meclis Başkanlığı için onay alma manasına gelir. Ben herhangi bir kimsenin adamı olarak bu mevkie gelmek istemiyorum. Önemli değil, bana oy vermekten rahatsız olacak milletvekillerine söyleyecek bir şeyim yok, seçilmem de şart değil.*”¹⁷⁴⁴ Bu ifadelere bakıldığında, Erdem’e destek veren isimlerin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın baskısını üzerlerinde net bir şekilde hissettikleri ve bunu aşmak için Özal’ın da onayının alınmasını son derece önemsedikleri görülmektedir. Tüm bunlar da, tarafsız bir cumhurbaşkanından ziyade partili cumhurbaşkanı profilini ortaya koymaktadır.

¹⁷³⁹ “Erdem, İnönü’den Destek İstedi”, **Milliyet**, 17 Kasım 1989, s. 10.

¹⁷⁴⁰ “Erdem’den, Niçin Aday Oldum Mektubu”, **Milliyet**, 18 Kasım 1989, s. 15.

¹⁷⁴¹ “Kaya Erdem Daha Şanslı”, **Hürriyet**, 21 Kasım 1989, s. 17; “2. Özal-Güzel Savaşı Bugün”, **Tan**, 21 Kasım 1989, s. 3.

¹⁷⁴² “Erdem Kazandı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Kasım 1989, s. 8.

¹⁷⁴³ İki isim de aynı gün aday olmuştur.

¹⁷⁴⁴ Erdem, s. 291.

Seçim önu bu kulis faaliyetlerinin ardından, iki adayın yarıştığı Meclis Başkanlığı seçimi 21 Kasım 1989 günü gerçekleşti. İlk iki turda adaylardan herhangi biri seçilebilmek için gerekli olan 300 oyu alamadı. İlk turda Kaya Erdem 249, Metin Emiroğlu 136; ikinci turda ise Erdem 262, Emiroğlu 123 oy aldı. 3. turda seçilmek için gerekli oy sayısı 226 iken Kaya Erdem 270, Metin Emiroğlu da 94 oy aldı.¹⁷⁴⁵ 21 oy boş atılırken, 1 oy da geçersiz sayıldı.¹⁷⁴⁶ Böylece, TBMM'nin 16. Başkanı Kaya Erdem oldu.¹⁷⁴⁷ Muhalefet partilerinin de katıldığı seçimde, Kaya Erdem'in aldığı oy sayısından muhalefetten destek gördüğü saptandı.¹⁷⁴⁸ Bu destek pekâlâ, Kaya Erdem'in Özal ile arası açık olduğu için muhalefet kanadından destek gördüğü şeklinde yorumlanabilir.

Seçimin ardından bir teşekkür konuşması yapan Erdem, parlamento çalışmalarının daha etkin ve verimli olması için çaba harcayacağını, bunu yaparken de “hiçbir etki altında kalmayacağını” ifade etti. Konuşmasında muhalefet partilerine de “zeytin dalı” uzatan yeni TBMM Başkanı, “(...)sayın parti başkanlarının, grup yöneticilerinin ve ayrı ayrı tüm milletvekillerinin yardım, destek ve uyarılarına ihtiyaç duyduğumu belirtmek isterim” dedi. Bu arada, ilk tur oylamanın sonunda beklediğinden az oy aldığını belirten Metin Emiroğlu buna tepki gösterdi. Kendi partisini tenkit eden Emiroğlu şunları söyledi: “Ben bu kadar açık fark beklemiyordum. Sürpriz oldu. Başkanı muhalefet seçiyor. ANAP'lıların bu meseleyi düşünmeleri gerek. Benim tahminime göre, ANAP'tan ağırlıklı oy bana, muhalefetten ağırlıklı oy Kaya Erdem'e gidiyor. Bu seçim ANAP için dönüm noktasıdır. ANAP külahını önüne koyup düşünmelidir. ANAP inisiyatifi bu seçimde muhalefete kaptırdı. Partide muhalefetle birlikte hareket eden arkadaşlar başkanlık seçimini ANAP grubu dışına taşırıştır. Bu tarihi bir vebaldir.”¹⁷⁴⁹ İki ismin açıklamalarına bakıldığında, Cumhurbaşkanı Özal'ın başbakanlığı döneminin sonunda araları eskisi gibi olmayan Erdem'in “hiçbir etki altında kalmayacağını” ifade etmesi, ANAP'ı işaret etmekle birlikte, aslında doğrudan Turgut Özal'a bir gönderme olarak anlaşılmaktadır. Emiroğlu'nun sözleri de, parti içinde yaşanan çözülmenin izlerini gösteren önemli bir veridir. Görülecektir ki, ANAP 1991'deki genel seçimlere kadar, iktidarda olsa da,

¹⁷⁴⁵ “Erdem Meclis Başkanı”, **Milliyet**, 22 Kasım 1989, s. 10.

¹⁷⁴⁶ “Özal'a Rağmen Erdem”, **Sabah**, 22 Kasım 1989, s. 14.

¹⁷⁴⁷ **Resmi Gazete**, 23 Kasım 1989, Sayı: 20351, s. 6.

¹⁷⁴⁸ “Erdem Meclis Başkanı”, **Milliyet**, 22 Kasım 1989, s. 10.

¹⁷⁴⁹ “Küskünlerin Zaferi”, **Günaydın**, 22 Kasım 1989, s. 7.

içeride yaşanan ayrışmalar muhalefetin baskısının eskisinden daha çok hissedilmesine sahne olacaktır.

Bu arada, Kaya Erdem seçildikten bir gün sonra TBMM’de Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından kabul edildi. Erdem’i kutlayan Özal’a bir gazeteci, “*TBMM Başkanlığı seçiminde gol yediğiniz yolunda yorumlar var. Doğru mu?*” şeklinde soru yöneltince Cumhurbaşkanı, “*O sizin kendi senaryolarınız. Ben milletin yanındayım*” diye yanıt verdi. Başbakan ve ANAP Genel Başkanı Yıldırım Akbulut ise halefi Kaya Erdem’in seçimi hakkında görüşlerini gazetecilerle paylaştı: “*Meclisimiz, Genel Kurulumuz ve ANAP demokrasinin en güzel örneklerini veriyor. Belki şu anda çoğumuz fark edemiyoruz. Zaman geçince göreceksiniz ki, böyle demokratik bir yarış şimdiye kadar hiçbir partide olmamış, bundan sonra da olacağını zannetmiyorum. En güzel imtihanlardan geçiyoruz.*”¹⁷⁵⁰

Diğer taraftan, Kaya Erdem’e SHP ve DYP liderleri de tebrik ziyaretinde bulundu. Aldığı oylardan dolayı Kaya Erdem’i tebrik eden Süleyman Demirel şöyle konuştu: “*Gerçekten uzun bir müddetten beri, böyle bir neticeyle çıkan ilk başkansınız. Muhalefetten de oy aldınız. Hem bu oylar protokol icabı verilmiş de değil, herkes içinden gelerek oy verdi. Biz size yardımcıyız.*”¹⁷⁵¹ Turgut Özal’ın en çetin rakibi Süleyman Demirel’in, ANAP’lı bir ismin Meclis Başkanı olmasına destek vermesi dikkat çekicidir. Burada, Demirel’in, Özal’la arası çok iyi olmayan Erdem’in yanında olması siyasi bir hamle olarak değerlendirilebilir. Zira her ne kadar Özal’ın seçimlere müdahil olmadığı söylene de Kaya Erdem lehine bir tavır takınmadığı da seçim sürecinde görüldü. Basın da Erdem için, “*Özal’a karşı aday*” diye yazmıştı.¹⁷⁵²

D. 3 Haziran 1990 Yerel Mini Ara Seçimi

3 Haziran 1990’da 30 il sınırı içindeki 51 beldede¹⁷⁵³ bir yerel mini seçim yapıldı. 51 beldenin ANAP 50, DYP 43, SHP 42, RP 48, DSP 30, MÇP 20, SP 13 ve IDP 5’inde aday gösterdi. 3 beldede de bağımsız aday çıktı.¹⁷⁵⁴ Seçimlerin yapıldığı beldeler şunlardır:

Kırka, Karacasu, Aştavul, Alpagut, Karahacip, Dutluca, Karapınar, Perşembe, Binkılıç, Kızılpınar, Meriç, Belevi, Kayaköy, Dilek, Selimşahlar, İlyaslı, Tatar,

¹⁷⁵⁰ “Ben Milletin Yanında, Devletin Başındayım”, **Yeni İstanbul**, 23 Kasım 1989, s. 1-7.

¹⁷⁵¹ “Son Gülen İyi Güler”, **Hürriyet**, 23 Kasım 1989, s. 15.

¹⁷⁵² Erdem, s. 291.

¹⁷⁵³ “ANAP’ta Sevinç Çılgılığı”, **Milliyet**, 4 Haziran 1990, s. 14.

¹⁷⁵⁴ “Pazar Günü Her Adaya Bir Sandık Var”, **Yeni Asır**, 1 Haziran 1990, s. 5.

Özekli, Hanımçiftliği, Topsögüt, Ortaköy, Gökçebağ, Argıl, Yücekapı, Altınova, Karağaçlı, Konukbekler, Yaygın, İnhisar, Vezirhan, Cerrah, Çolaklı, Madenli, Karayılan, Çekmece, Yeşilova, Ericek, Şekeroba, Kömür, Sazlıca, Bağlama, Karapınar, Atakent, Kocaman, Dikmen, Güzelkent, Boypınar, Ünseli, Kocapınar, Koyunlu ve Yolalan.¹⁷⁵⁵

Seçimler neticesinde, 51 beldenin 29'unu ANAP, 11'ini SHP, 5'ini DYP, 4'ünü RP, 1'ini MÇP alırken, 1 de bağımsız aday kazandı.¹⁷⁵⁶ ANAP'ın kazandığı beldeler Tablo 14'de verilmiştir.

Tablo 14. 3 Haziran 1990 Yerel Mini Seçim Sonuçları¹⁷⁵⁷

İl	Belde
Afyon	Kırka
Antalya	Çolaklı ¹⁷⁵⁸
Bilecik	İnhisar
Bilecik	Vezirhan
Bitlis	Yolalan
Bolu	Karacasu
Çorum	Aştavul
Çorum	Alpagut
Diyarbakır	Özekli
Hatay	Madenli
İstanbul	Binkılıç
İzmir	Kayaköy
Kahramanmaraş	Ericek
Kahramanmaraş	Şekeroba
Muş	Altınova
Muş	Karağaçlı
Muş	Konukbekler
Muş	Yaygın
Niğde	Sazlıca
Samsun	Kocaman
Siirt	Gökçebağ
Sinop	Güzelkent
Sinop	Boypınar
Tekirdağ	Kızılpınar
Tokat	Dutluca
Şanlıurfa	Argıl
Uşak	Tatar

¹⁷⁵⁵ “Oy Kullanmayana Ceza”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Haziran 1990, s. 9.

¹⁷⁵⁶ **Resmi Gazete**, 19 Temmuz 1990, Sayı: 20579, s. 19.

¹⁷⁵⁷ “ANAP'ta Sevinç Çılgılığı”, **Milliyet**, 4 Haziran 1990, s. 14.

¹⁷⁵⁸ Yapılan seçimlerde ANAP ve DYP adaylarının oylarının eşit çıkması ve yapılan itirazlar sonucu seçim iptal edilip 3 Eylül 1990'da tekrar yapıldı ve ANAP adayı kazandı. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87olakl%C4%B1,_Manavgat#Belediye_d.C3.B6nemi (19.11.2016)

Van	Ünseli
Van	Kocapınar
Zonguldak	Karapınar

ANAP'ın oy oranı yüzde 36¹⁷⁵⁹ olurken, her ne kadar bu bir mini seçim olsa da, bir önceki yerel seçimlere göre yaklaşık yüzde 15'lik bir oy artışı gözlemlendi. ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Yıldırım Akbulut yaptığı açıklamada, seçimlerin ANAP'ın en büyük parti olduğunu kanıtladığını ifade etti.¹⁷⁶⁰ Seçim öncesi yapılan anketleri eleştiren Akbulut, "300-500 kişilik kamuoyu yoklamaları yapıldı. Bu, 71 bin kişinin katıldığı en iyi kamuoyu yoklamasıdır. Kamuoyu yoklamalarının subjektif ve maksatlı olduğu ortaya çıkmıştır"¹⁷⁶¹ dedi. Mehmet Keçeciler ise, "Muhalefet partilerinin yedisi, bir ANAP edemediler"¹⁷⁶² diyerek, Turgut Özal'ın 1984 yerel seçimlerinden sonra söylediği "Beşi bir ANAP etmedi" sözüne atıf yaptı.

Muhalefet kanadından ise iktidara eleştiriler geldi. Özellikle DYP ve SHP'nin tenkitlerinin ortak noktası, ANAP'ın "oy=hizmet" anlayışıyla hareket ettiği yönündeydi. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, seçimi iktidarın değil devletin kazandığını söyledi: "Bu beldeler, seçilmiş yerlerdir. Yani ANAP tarafından belde veya ilçe yapılmıştır. Kendilerine, 'Biz 1992'ye kadar iktidarız, oy yoksa hizmet yok' denilmiştir. Vatandaş, şimdi bunlara işimizi yaptıralım, gerisini sonra düşünürüz kanaatiyle hareket etmiştir."¹⁷⁶³ SHP lideri Erdal İnönü de, ANAP'ın halkı tehdit ettiğini ileri sürdü: "Yaptıkları şey hep aynı (Bize oy verirseniz size hizmet getiririz, yoksa yıllarca sıkıntı çekersiniz...). Bu durum, bu seçimde de oldu. Yollar seçimden önce yapıldı."¹⁷⁶⁴ RP Genel Başkan Yardımcısı Rıza Ulucak ise, ANAP'ın oylarını arttırdığı algısının doğru olmadığını ifade ederek şu değerlendirmede bulundu: "Seçimler, ANAP'ın eski itibarını kazandığı şeklinde kamuoyuna bir görünüm vermek için devletin bütün imkânlarını bu beldelere seferber etmesi ve sair birtakım imkânların sonucu tecelli etmiştir. Seçimlerde ANAP'ın en çok belediye başkanlığı alması, oy nispetini yükseltmesi yalancı görünümdür."¹⁷⁶⁵

¹⁷⁵⁹ "Ve ANAP Dirildi", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Haziran 1990, s. 1.

¹⁷⁶⁰ "ANAP Moral Buldu", **Yeni Asır**, 4 Haziran 1990, s. 6.

¹⁷⁶¹ "ANAP'ta Bayram Sevinci", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Haziran 1990, s. 9.

¹⁷⁶² "Yedi Muhalefet Bir ANAP Edemedi", **Yeni Asır**, 4 Haziran 1990, s. 6.

¹⁷⁶³ "Demirel: ANAP Değil, Devlet Kazandı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Haziran 1990, s. 9.

¹⁷⁶⁴ "Sandık Gitti, Kavga Bitmedi", **Yeni Asır**, 5 Haziran 1990, s. 6.

¹⁷⁶⁵ "RP: ANAP'ın Oy Artışı Oranı Yalancı Görünüm", **Yeni İstanbul**, 5 Haziran 1990, s. 1.

Sonuç olarak, bu mini yerel seçim, 1989'den sonra oylarını artırması bakımından ANAP için bir soluk oldu. Ancak, iktidar partisinin toparlanabilmesi için yeterli değildi.

E. 19 Ağustos 1990 Mini Yerel Ara Seçimi

Yaklaşık iki ay arayla Türkiye'de iki yerel ara seçim yaşandı. 19 Ağustos 1990'da, yeni kurulan 13 ilçede belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeliği, Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı Küçükumla Belediyesi'nde de makamın boşalmasından dolayı belediye başkanlığı için seçim yapıldı.¹⁷⁶⁶

ANAP ve RP her yerde seçime katılırken, DYP 3, SHP 11, MÇP 13, DSP 10, SP 2 ve IDP de 1 yerde seçime girdi.¹⁷⁶⁷ ANAP'ın açık üstünlüğü ile biten seçimlerde, iktidar partisi 11 yerde birinci oldu (% 24,1). SHP 2 (% 11,4), DSP ise 1 yerde kazandı (% 32,9). En fazla seçmenin olduğu Bayrampaşa'da DSP galip geldi. ANAP'ın kazandığı yerler şunlardır:

Tablo 14. 19 Ağustos 1990 Mini Yerel Ara Seçim Sonuçları¹⁷⁶⁸

İl	İlçe
Kırşehir	Akçakent
Muş	Korkut
Şırnak	Güçlükonak
Adıyaman	Sincik
Çorum	Laçın
Samsun	Ayvacık
Kastamonu	Doğanyurt
Malatya	Kale
Sinop	Saraydüzü
Ankara	Etimesgut
Bursa	Küçükumlu

Başta DSP olmak üzere Meclis dışındaki partilerin güçlendiği¹⁷⁶⁹ seçimlerle ilgili iktidar cephesinden muhalefet partilerinin eridiği, güçten düştüğü yönünde açıklamalar yapıldı. Başbakan Yıldırım Akbulut seçim sonucu hakkında yaptığı açıklamada SHP'yi kastederek, “*Perişan oldular*” dedi. Diğer yandan, sağda birlik çağrısı yapan Başbakan, DYP'nin de fonksiyonunu yitirdiğini iddia etti.¹⁷⁷⁰ Devlet

¹⁷⁶⁶ “ANAP'ın Hesabı Tuttu”, **Yeni Asır**, 20 Ağustos 1990, s. 5.

¹⁷⁶⁷ “14 Yerde Sandık Başına”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 19 Ağustos 1990, s. 9.

¹⁷⁶⁸ “Kim, Nerede Kazandı?”, **Milliyet**, 20 Ağustos 1990, s. 11; “Eco Kazandı, SHP-DYP Tuş”, **Milliyet**, 21 Ağustos 1990, s. 9.

¹⁷⁶⁹ “Eco Kazandı, SHP-DYP Tuş”, **Milliyet**, 21 Ağustos 1990, s. 9.

¹⁷⁷⁰ “Akbulut: Perişan Oldular”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Ağustos 1990, s. 9. Fakat 1991 Erken Genel Seçimlerinde DYP'nin fonksiyonunu yitirmek bir yana, seçimden birinci parti olarak

Bakanı ve ANAP Genel Başkan Yardımcısı İbrahim Özdemir de Akbulut ile benzer ifadeler kullanarak SHP ve DYP'nin silindiğini, bu partilerin 26 Mart 1989'dan sonra uyguladıkları politikaların halk tarafından benimsenmediğinin anlaşıldığını beyan etti.¹⁷⁷¹

DYP Genel Başkan Yardımcısı Esat Kıratlıoğlu ise, sonuçları hiçbir partinin başarı olarak değerlendiremeyeceğini söyleyerek, rakiplerine “*hodri meydan*” deyip erken genel seçim çağrısı yaptı.¹⁷⁷² Muhalefetin erken seçim çağrısına cevap veren Başbakan Akbulut da, rakiplerini erken yerel seçime davet etti: “*Muhalefete sesleniyorum, vatandaş sizi istemiyor. Gelin belediye seçimlerini yenileyelim. Sonuçlar bunu açıkça söylüyor. Bir an evvel vatandaşın sizin elinizden kurtarmak lazım.*”¹⁷⁷³ Yıldırım bu açıklamasıyla aslında, 26 Mart 1989'daki yerel seçimlerin rövanşını almak için çağrıda bulundu. Fakat taraflar herhangi bir seçime yanaşmadılar.

Bu arada, Ankara Etimesgut'ta seçimde Papatyalar DYP ile ANAP arasında tartışmaya yol açtı. Oy kullanılan Güdüllüoğlu İlköğretim Okulu önünde bulunan Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı'na ait bir araca DYP'nin seçim işlerinden sorumlu MKYK üyesi Zonguldak milletvekili Ömer Barutçu tepki göstererek, aracın okulun önünden çekilmesini, bunun seçim yasakları kapsamına girdiğini söyledi. Ardından da Ankara Büyükşehir Belediyesi eski Başkanı Mehmet Altınsoy'a tepki gösterip “*Yaptıklarınız yetmedi mi? Verdiğiniz zararlar bitmedi mi? Şimdi de burada uğraşıyorsunuz*” dedi. DYP Niğde milletvekili Mehmet Öztürk de aracı tekmeleyip Altınsoy'a “*Hırsızlar, Ankara'yı yediniz. Şimdi de sıra buraya mı geldi?*” diye tepki gösterdi.¹⁷⁷⁴

F. Demokratik Mücadele Partisi (DEMP)'nin Kurulması

1982 Anayasası'nın 84. maddesi milletvekillerinin partiler arası geçişini engelleyici bir şekilde yorumlanma durumuna yol açmaktaydı. Milletvekilleri bu engeli aşmak için “hülle partisi” kurmaktaydı. Bu yönde hareket eden ANAP'tan ayrılan Kayseri milletvekili Servet Hacıpaşaoğlu, Zonguldak milletvekili ve aynı zamanda kuruculardan Veysel Atasoy, Samsun milletvekili İlyas Aktaş, İzmir

çıkacağı görülecektir. Dolayısıyla, bu küçük çaplı yerel seçim Başbakan tarafından doğru okunmamıştır.

¹⁷⁷¹ “Özdemir: Silindiler”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Ağustos 1990, s. 8.

¹⁷⁷² “Erken Seçime Gidilsin”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Ağustos 1990, s. 9.

¹⁷⁷³ “Gelin Yerel Seçimleri Yenileyelim”, **Yeni İstanbul**, 22 Ağustos 1990, s. 7.

¹⁷⁷⁴ “Olaylı Mini Seçim”, **Milliyet**, 20 Ağustos 1990, s. 11.

milletvekili Akın Gönen, Kastamonu milletvekili Nurhan Tekinel ve Aydın milletvekili Nabi Sabuncu da DYP'ye katılmak için 14 Kasım 1990'da bir hülle partisi olan Demokratik Mücadele Partisi (DEMP)'ni kurmuşlardır. Bu karar, DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in de fikrinin alınmasıyla verilmiştir.¹⁷⁷⁵ Kurucu Başkan Servet Hacıpaşaoğlu olmuştur. Hacıpaşaoğlu yaptığı açıklamada parti enflasyonuna dikkat çekerek şunları söylemiştir: *“Bizdeki partilerin çokluğunun ülkeye mutluluk getireceğine emin olamıyoruz. Siyasi partiler yelpazesindeki merkezden itibaren hemen Sağda birbirine yakın yerlerde değişik güçteki partilerin Sağın en büyük partisi etrafında toplanmalarında ya da en azından bir mutabakat durumuna gelmelerine demokrasinin büyük yararı olacağı kanısındayız.”*¹⁷⁷⁶

Yaklaşık üç hafta sonra beklenen gelişme oldu ve Demokratik Mücadele Partisi Kurucular Kurulu, DYP'ye katılma kararı aldı. Katılım 8 Aralık 1990'da gerçekleşti. İzmir milletvekili Akın Gönen, *“İnancımız millete daha iyi hizmet etmektir. Bu yeri bulduk”*¹⁷⁷⁷ derken, DEMP'in Kurucu Başkanı Servet Hacıpaşaoğlu ise ANAP'ı eleştirdi: *“ANAP içinde, bizlerle aynı görüşte olan arkadaşlarımızdan ayrılmak kolay olmamıştır. Ama göz göre göre de, daha fazla vebal altında kalamazdık. Memleket uğruna ikbal feda edilir de, ikbal uğruna memleket feda edilmez.”* Bu katılımdan sonra Meclisteki sandalye dağılımı şöyle olmuştur: ANAP: 276, SHP: 82, DYP: 60, HEP: 12, DMP: 2, Bağımsız: 7, Boş: 11.¹⁷⁷⁸

DEMP'in kuruluşu, ANAP'taki huzursuzluğun sonucu gerçekleşti. ANAP'taki son gelişmeler, özellikle de Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı süreci, parti içinde demokratik yolların aksadığı, istişare ile karar alınmadığı yönündeki eleştiriler bazı isimlere en güçlü rakipleri ama aynı zamanda aynı siyasi yelpazedeki parti olan DYP'ye katılmak için bu hamleyi yaptırdı. Neticede, ANAP kan kaybetmeye devam etti.

G. Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanı Seçilmesi

1. Kongre Öncesi Gelişmeler

ANAP'ın kuruluşundan itibaren Semra Özal'ın parti içindeki ağırlığı hep tartışılmalıdır. Siyasete yakın olduğu, eşi Turgut Özal'ın bazı kararlarına tesir ettiği kimi çevrelerce söylendi/iddia edildi. Bu konuda en çarpıcı ifadelerden biri Mehmet

¹⁷⁷⁵ Çavuşoğlu, Türk Siyasal Yaşamında..., s. 110.

¹⁷⁷⁶ “12 Eylül Sonrasının 19. Partisi DEMP Kuruldu”, **Yeni İstanbul**, 15 Kasım 1990, s. 1.

¹⁷⁷⁷ “6 Milletvekili DYP'li Oluyor”, **Milliyet**, 8 Aralık 1990, s. 14.

¹⁷⁷⁸ “Hacıpaşaoğlu'nun Konuşması”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 9 Aralık 1990, s. 9.

Keçeciler'e aittir. Semra Özal'ın Turgut Özal üzerindeki etkisinden söz ederken şu benzetmede bulunmuştur: *"Turgut Bey çok akıllıydı, devleti yönetirdi. Ama Semra Hanım söz konusu olduğunda, 'sevgilisine âşık bir ortaokul talebesi' gibi olurdu, hiç normal düşünemezdi. Söz konusu Semra Hanım ise dünyalar bir tarafa, Semra Hanım bir tarafa..."*¹⁷⁷⁹ Benzer şekilde bir değerlendirmeyi ailenin içinden bir isim, Korkut Özal da yapar: *"Turgut Bey'in, hanımının çok etkisinde kaldığını zannediyorum. Hanımı en yakınında bulunduğu için ve bu işlere de çok meraklı olduğu için herhalde onu etkilediğini ve yukarı doğru gittikçe bu etkinin arttığını düşünüyorum. Bu etki Turgut Bey yükseldikçe daha da arttı. Hatta öyle olaylar oldu ki, (Semra Hanım) en etkili kimse haline geldi. Hani Kanuni Süleyman ile Hürrem Sultan gibi diyelim; öyle bir duruma geldi. Ben zannediyorum, Semra Hanım partide halef olmaya ciddi şekilde karar vermişti."*¹⁷⁸⁰ Semra Özal ise, eşi Turgut Özal üzerindeki "etkisi" için *"Turgut benim fikirlerime de çok saygı duyardı' desek, o daha doğru olur"*¹⁷⁸¹ derken, Ahmet Özal, annesinin babası üzerinde bir etkisinin olmadığını ifade etti.¹⁷⁸² Turgut Özal ise bu konuda bir grup gazeteciyle sohbetinde, *"Benim için hep dersin ya, Semra Hanım'ın sözünden çıkmaz diye"*¹⁷⁸³ konuşarak, bu düşünceye katılıp katılmama konusunda bir görüş belirtmeden tartışmalardan haberdar olduğunu dile getirdi.

Siyasette böyle bir etkinliğinden söz edilen ve ANAP Sarıyer ilçesinden İstanbul İl Kongresi delegesi seçilen Semra Özal'ın¹⁷⁸⁴ Mart 1991'de yapılacak ANAP İstanbul 3. Olağan İl Kongresi'nde başkanlığına talip olduğu haberleri 1991 Şubat'ından itibaren basında yer bulmaya başladı.¹⁷⁸⁵ Ancak, öncesinde Sarıyer İlçe Başkanı Erdal Aksoy'un girişimlerinin ve kamuoyunda Papatyalar olarak adlandırılan, başkanlığını Semra Özal'ın yaptığı Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı üyelerinin de kendisini desteklemelerinin bu süreçte etkili olduğu ifade edildi.¹⁷⁸⁶ Diğer yandan, adaylık konusu ANAP içinde de tartışıldı. Kimi

¹⁷⁷⁹ Mehmet Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 114.

¹⁷⁸⁰ Güreli, ss. 159-160.

¹⁷⁸¹ <http://www.posta.com.tr/semra-ozal-viski-de-icerdim-namaz-da-kilardim-haberi-1369177> (10.01.2018)

¹⁷⁸² Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

¹⁷⁸³ "Özal: Benim de Hatalarım Oldu", **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

¹⁷⁸⁴ "MKYK Üyeliğine Aday Olabilirim", **Milliyet**, 12 Aralık 1990, s. 9.

¹⁷⁸⁵ "Semra Hanım'a Destek", **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1991, s. 5; "Semra Özal Bombası", **Sabah**, 9 Şubat 1991, s. 1. Semra Özal daha önceki bir röportajında, ilk genel seçimlerde milletvekili olmayı istediğini söyledi. "Genel Başkan Değil Ama Milletvekili Olacağım", **Tempo**, 16-22 Aralık 1990, Yıl: 3, Sayı: 51, s. 15.

¹⁷⁸⁶ "Semra Hanım Adaylığını Bugün Açıklıyor", **Sabah**, 14 Şubat 1991, s. 11.

isimler olumlu yaklaşırken, kimileri ise tepki gösterdi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut destek vererek, ANAP İstanbul il delegesi olan Semra Özal'ın pekâlâ il başkanı hatta halkın teveccüh göstermesi halinde başbakan dahi olabileceğini söyledi.¹⁷⁸⁷ Özellikle 1989'daki kongrede Cumhurbaşkanı Özal'la karşı karşıya gelerek, arası eskisi gibi olmayan Hasan Celal Güzel ise tepki gösterdi: *"Bu, Türkiye'de riyakârlığın, yağcılığın çok kötü ve bariz bir örneğidir."*¹⁷⁸⁸ Maliye eski Bakanı ve ANAP Manisa milletvekili Ekrem Pakdemirli de, Semra Özal'ın il başkanı adayı dahi olmasının Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın tarafsızlığına gölge düşüreceğini ifade etti.¹⁷⁸⁹ ANAP Gaziosmanpaşa İlçe Başkanı İbrahim Yıldız ise tercihlerinin büyük oranda mevcut başkan Eymen Topbaş'tan yana olacağını açıkladı: *"İstanbul'da 25 ilçeyiz. 18 arkadaş aynı şeyi düşünüyoruz. Biz, mevcut il başkanını destekliyoruz."*¹⁷⁹⁰ Semra Özal ise, parti yöneticisi olmasının kendisinin vatandaşlık hakkı olduğunu ve Cumhurbaşkanı eşi olmasından dolayı bu haktan mahrum edilemeyeceğini söyledi.¹⁷⁹¹ Bu itirazların kamuoyu önünde yapılması bir anlamda, Cumhurbaşkanı'na duyulan tepkinin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tüm desteklerin, karşı çıkışların arasında Semra Özal 14 Şubat'ta gazetelerin genel yayın müdürleri ve yöneticileriyle yaptığı toplantıda onların görüşlerini de alarak adaylığını açıkladı.¹⁷⁹² Gazetecilerden Mehmet Barlas adaylığa karşı çıkarken, Güneri Cıvaoğlu böyle bir oylamaya karşı olduğunu belirtti. Leyla Umar ise Semra Özal'ı sevdiği için olumlu yönde oy kullandı.¹⁷⁹³ Diğer isimler ve kullandıkları oylar ise şöyledir: Özcan Ertuna (Evet)- Kenan Akın (Evet)- Ömer Öztü(r)kmen (Evet)- Doğan Heper (Evet)- Aydın Öztürk (Evet)- Saruhan Ayber (Evet)- Necati Zincirkıran (Evet)- Ahmet Tan (Evet)- Kemal Özüğür (Evet)- Pınar Türenç (Evet)- Muammer Yaşar Bostancı (Evet)- Altemur Kılıç (Evet)- Ertuğrul Akbay (Evet)- İl(k)nur Çevik (Evet)- Taylan Erten (Evet)- Behiç Ekşi (Evet)- Hulki Cevizoğlu (Evet)- Ercan Arıklı (Evet)- Orhan Uğuroğlu (Evet)- Ertuğrul Özkök (Hayır)- Zafer

¹⁷⁸⁷ "Semra Özal, ANAP'ın Liderliğine Soyunuyor", **Yeni İstanbul**, 11 Şubat 1991, s. 1-7.

¹⁷⁸⁸ "Akbulut Patladı", **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1991, s. 17.

¹⁷⁸⁹ "Semra Özal, İl Başkanı Adayı Bile Olamaz", **Yeni İstanbul**, 13 Şubat 1991, s. 7.

¹⁷⁹⁰ "Semra Özal'a Ürkek Hayır", **Milliyet**, 11 Şubat 1991, s. 10.

¹⁷⁹¹ "Genel Başkan Değil Ama Milletvekili Olacağım", **Tempo**, 16-22 Aralık 1990, Yıl: 3, Sayı: 51, s. 16.

¹⁷⁹² "Semra Özal Resmen Adaylığını Açıkladı", **Milliyet**, 15 Şubat 1991, s. 10.

¹⁷⁹³ "Semra Özal: ANAP İçin Kendimi Feda Ediyorum", **Sabah**, 15 Şubat 1991, s. 11.

Mutlu (Hayır)- Ertan Karasu (Hayır)- Fehmi Kuru (Hayır)- Altan Öymen (Çekimsen)- Taha Akyol (Çekimsen).¹⁷⁹⁴

Başka bir makama aday olmayacağını, bunun için eşi Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a "söz verdiğini" belirten Semra Özal, adaylığının gerekçesini ise şöyle izah etti: "İstanbul'da ANAP teşkilatını derleyip toparlayacağım. Gelecek seçimlerde partimizin kazanma şansını arttıracacağım. Bölünme, iddia edildiği gibi, milliyetçi-muhafazakârlar ile diğerleri arasında değildir. Bütün ANAP'lular milliyetçi-muhafazakârlardır."¹⁷⁹⁵ Semra Özal'ın sözlerinde en dikkati çeken nokta, ANAP'ın ilk genel seçimlerde "kazanma şansını artırmayı" vaat etmesidir. Birincisi, Semra Özal, partisinin gücünün bir sonraki seçimlerde tek başına iktidar olmaya yetmeyeceğini ima etmektedir. Yani ANAP'ta ciddi bir düşüşün olduğu içerden de görülmektedir. İkincisi, "Cumhuriyet kadını" profiline sahip Semra Özal'ın, partinin milliyetçi-muhafazakâr kanadına da kucaklayıcı bir mesaj göndermesi önemlidir. Başka bir açıklamasında ise Semra Özal adaylığının sebebinin şöyle ifade etti: "Elbette İstanbul İl Başkanlığı bir mevki değil benim için. Ama müthiş bir planı kırmak, parçalamak için girdim bu işe. Yıllar önce 'İrticanın karşısında bir tek ben kalsam gene savaşırım' demiştim. Bunlar unutuluyor. Ama bu planı kıracağım. Türkiye çağdaşlığa doğru hızla ilerleyecektir. Kimsenin gücü Türkiye'yi geri götürmeye yetmeyecektir."¹⁷⁹⁶ Bu açıklamasında ise, yukarıdakinden daha farklı bir söylemde bulunarak, çağdaş yönüne vurgu yapıp özellikle muhafazakâr kesime bir göndermede bulundu. Kararı Turgut Özal ile beraber aldıklarını dile getiren Semra Özal, Mesut Yılmaz ile işbirliği yaptığı yönündeki iddiaları ise yalanladı: "Bu partinin anası benim. Kimsenin adamı değilim. İlçe başkanlarının bugünkü tutumu bana sıkıntı vermiyor. Tek tek konuşup ikna edeceğim. Başbakanlık, genel başkanlık gibi bir makam peşinde değilim. Türkiye'yi bugüne getiren Anavatan'dır. Bunları yenilikçi ve dinamik olarak yaptık. Bugün yeni planlara ihtiyaç var."¹⁷⁹⁷ Semra Özal'ın kendisini partinin "anası" olarak nitelendirmesi, aslında ANAP içinde önemli bir nüfuza sahip olduğuna işaret ettiğini göstermektedir. Ayrıca, yeni planlardan söz ederek, ANAP'ta değişimin zamanı geldiğine de işaret etti. Semra Özal'ı destekleyen isimlerden Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut da, Semra Özal'ın

¹⁷⁹⁴ Tokatlı, s. 183.

¹⁷⁹⁵ "Semra Özal Aday", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 15 Şubat 1991, s. 7.

¹⁷⁹⁶ Gökmen, s. 203.

¹⁷⁹⁷ "Semra Özal Resmen Adaylığını Açıkladı", **Milliyet**, 15 Şubat 1991, s. 10.

liderliğindeki hareketin amacının partideki “gericilerin ANAP’ı ele geçirmesini önlemek” olduğunu ifade etti. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a da ikazda bulunan Aykut, Cumhurbaşkanı’nın bu kesime bir daha güvenerek adım atmaması gerektiğini söyledi.¹⁷⁹⁸ Güngör Mengi’ye göre de, Turgut Özal’ın “ipleri kapırdığı gericilerden partiyi kurtarmak için” Semra Özal bu görevi üstlendi.¹⁷⁹⁹ Bu tablo, ANAP İstanbul İl Başkanlığı seçiminin sadece bir il başkanlığı seçimi olmanın ötesinde olduğunu, partinin genel politikalarının da gündemde olduğunu ortaya koymaktadır. Konuya farklı bir açıdan bakılan bir köşe yazısında ise, Özal ailesinin her zaman aynı taktiği uyguladığı, önce bir konunun kendileri tarafından gündeme getirilip kamuoyu tarafından tartışıldıktan sonra şartlar ne olursa olsun “hedefe doğru gidilmeye başlandığı” ifade edildi. Ayrıca, Semra Özal’ın amacına ulaşmak için elinden geleni yapacağı ileri sürüldü.¹⁸⁰⁰

Bu arada Semra Özal, başkanı olduğu Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı’ndan herhangi bir üyeyi il yönetimine almayacağını açıkladı.¹⁸⁰¹ Daha sonra vakfın başkanlığından istifa etti ama üyeliği sürdü. Yerineyse, oybirliğiyle gelini Elvan Özal seçildi.¹⁸⁰²

Diğer yandan, Semra Özal ANAP İstanbul ilçe başkanlarıyla da bir toplantı düzenledi ancak, 25 ilçe başkanından sadece 4’ü davete katıldı. Bunun yanı sıra, yemekli toplantının bir bölümüne Cumhurbaşkanı Turgut Özal da icabet etti. ANAP’lılara yaptığı konuşmada, gelmeyen ilçe başkanlarını tenkit eden Cumhurbaşkanı basına kapalı toplantıda şu sözleri sarf etti: “Şunu açıkça ifade edeyim ki, Semra Hanım artık adaydır. Eğer diğer arkadaşlar da nezaket gereği, kendilerine yapılan daveti kabul edip gelselerdi ve burada (‘Semra Hanım aday olmayın, şu şu sakıncalar var’) deselerdi, biz de bir kere daha düşünürdük. Ama olmadı. Köprüleri attılar.”¹⁸⁰³ Özal ayrıca, Semra Özal’ın bu göreve gelişini başta kendisinin istediğini söyleyerek, bunun gerekçesini şöyle izah etti: “İstanbul’da ANAP’ın imajının biraz değişmesi gerekirdi şehrin bünyesine uygun bir biçimde. Onun için istedim. Cumhurbaşkanı olduktan, seçildikten sonra ANAP’ın iç işleyişiyle

¹⁷⁹⁸ “Muhafazakârların Hazin Sonu”, **Nokta**, 3 Mart 1991, Sayı: 9, Yıl: 9, s. 21,

¹⁷⁹⁹ Güngör Mengi, “ANAP’lı Olmak Zor”, **Sabah**, 4 Mart 1991, s. 3.

¹⁸⁰⁰ Başyazı, “Bayan Özal”, **Yeni İstanbul**, 16 Şubat 1991, s. 1.

¹⁸⁰¹ “ANAP’ı Canlandıracağım”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Şubat 1991, s. 9.

¹⁸⁰² “Semra Özal Vakfı Bıraktı”, **Sabah**, 23 Şubat 1991, s. 11. Elvan Özal’ın istifası ile tüzük gereği “ömür boyu başkan” olan Semra Özal daha sonra tekrar “olağanüstü kongresiz” olarak vakfın genel başkanı oldu. “Semra Hanım, Yeniden Vakfın Başına Geçiyor”, **Milliyet**, 30 Ekim 1992, s. 11; “Mesut Yılmaz İçin Eleştiri”, **Milliyet**, 3 Kasım 1992, s. 13.

¹⁸⁰³ “Semra Hanım’a Karşı Çıkan Bedelini Çok Ağır Ödeyebilir”, **Sabah**, 15 Şubat 1991, s. 11.

ilgili tek müdahalem aslında budur.”¹⁸⁰⁴ Konuyla ilgili kaleme alınan bir yazıda da, davete katılım çok az olsa da, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın istemesi halinde, kimsenin hayır diyemeyeceği çünkü Turgut Özal’ın hâlâ partinin “*doğal lideri*” olarak görüldüğü ifade edildi.¹⁸⁰⁵

Öte yandan, ANAP Teşkilat Başkanı ve İstanbul milletvekili Orhan Demirtaş, Cumhurbaşkanı Özal’ın isteği ve Başbakan Akbulut’un talimatı doğrultusunda Cumhur Ersümer ve Halil Özsoy ile beraber taraflar arasında uzlaşma için görevlendirildiklerini açıkladı. İstanbul teşkilatına da partinin bu mücadeleden zarar görmemesi için dikkat edilmesi gerektiğini söyledi.¹⁸⁰⁶ Fakat herhangi bir uzlaşma sağlanamadı.¹⁸⁰⁷ Bu arada, İstanbul’da Semra Özal’ı destekleyici bildirimler dağıtıldı. Fakat Semra Özal destekçileri bu bildirimlerin kendilerine değil, muhafazakâr kanada ait bir provokasyon olduğunu söylediler. Bildirimlerde, milliyetçi-muhafazakâr kesim için “*Semra Hanımefendinin öncülüğünde İstanbul’da başlayacak olan bu hareket gerici, çağdışı ve sahte milliyetçiliğe karşı büyük kongrede partimizdeki muhafazakâr-milliyetçi pisliklerin kesinlikle temizlenmesi sağlanacaktır*” denirken, rakip Talat Yılmaz için de “*hırsızlar şahı*” ifadesi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, Hüsnü Doğan için “*Yetim Hüsnü, Özal olmasa seni kim tanır. Bakan olurken iyiydi de, alınınca bu hırçınlık, ihanet niye?*” denilmiştir. Mehmet Keçeciler hakkında da “*Gericiliğin sembolü Keçeciler, utanmaz adam... Özal, bütün gericiliğine rağmen seni göğüsledi, bakan yaptı. Yüzüne gözüne dursun*”¹⁸⁰⁸ ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerin hangi kesime ait olduğu ve hangi amaçla yazıldığı ayrı bir konu ancak, kullanılan ifadeler ANAP içinde çekişmenin normal siyasi rekabetin ötesinde olduğunu göstermektedir. Adeta “*kılıçlar çekilmiştir.*”

Öte yandan, Semra Özal’ın adaylığına milliyetçi-muhafazakâr kanattan Mehmet Keçeciler, Cemil Çiçek, Abdülkadir Aksu ve Hüsnü Doğan karşıydı. Keçeciler, böyle bir adımın Anayasa’yı ihlal olduğunu ısrarla Turgut Özal’a söylemesine rağmen Turgut Özal’ın fikrini değiştirmesinde başarılı olamadı.¹⁸⁰⁹ Ayrıca, cumhurbaşkanı olarak Turgut Özal’a tarafsız olması gerektiğini de hatırlatan

¹⁸⁰⁴ “Özal: Benim de Hatalarım Oldu”, **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

¹⁸⁰⁵ Başyazı, “ANAP’ın Anası”, **Yeni İstanbul**, 17 Şubat 1991, s. 1.

¹⁸⁰⁶ “Çengel Operasyonu”, **Sabah**, 2 Mart 1991, s. 11.

¹⁸⁰⁷ “Özal ve Akbulut Semra Hanım İçin İstanbul’da”, **Sabah**, 2 Mart 1991, s. 11.

¹⁸⁰⁸ “Semra Hanım Hazır”, **Sabah**, 1 Mart 1991, s. 11.

¹⁸⁰⁹ Mehmet Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 162.

Keçeciler, meselenin muhalefet kanadına da dikkat çekip Özal'a şunları söyledi: *“Muhalefete şahane koz vermiş olursunuz. Zaten sizi saymıyorlar.”*¹⁸¹⁰ Keçeciler'in, muhalefetin Turgut Özal'a bakışını anlatan sözleri son derece önemlidir. Çünkü Özal'ın Köşk'e çıkmasından önce başlayan sert muhalefet aktif görev döneminde de devam etmektedir. Öte yandan Hüsnü Doğan ise Milliyet'e verdiği röportajda, adaylığa karşı çıkışının gerekçelerini şöyle sıraladı: *“İlki, partinin kuruluşundan beri bu görevde bulunan Eymen Topbaş'ın ABD'de tedavi olurken bu hamlenin yapılmasını bir vefa sorunu ortaya çıkarmasıdır. İkincisi, bu durumun siyaseten ve demokratik teamüller nedeniyle yanlışlığıdır. Üçüncüsü ise, 'Hanedanlık' tartışmalarını daha da gündeme getireceği için yanlıştır.”*¹⁸¹¹ Keçeciler ve Doğan'ın bu rahatsızlık ifadelerine karşın, Altan Öymen konuyu ele aldığı yazısında iki ismi tenkit etti. Öymen'e göre, Özal'ın bu meselede tarafsızlık ihlali yaptığını söyleyen bu isimler Cumhurbaşkanı'nın tartışmaya yol açan ve tarafsızlık ihlali olarak değerlendirilen bazı eylemlerinde “sessiz” kalmalarının, Özal'ın taraflı bir hale gelmesinde etkili olmuştu.¹⁸¹²

Parti içinden en sert eleştiri ise, her zaman olduğu gibi Hasan Celal Güzel'den geldi. Semra Özal üzerinden Turgut Özal'ı tenkit eden Güzel, *“Bunlar millet iradesiyle alay etmektir. Çünkü bu, tek kişinin yakınlarını istediği yere seçtirmesi anlamına gelir. (...)Normal şartlarda herkes gibi hukuki şekilde seçilme hakkına sahiptir. Ancak, bu bakımdan tablo farklıdır. Burada önemli olan kendisinin Sayın Cumhurbaşkanı'nın eşi olması ve bu akrabalık bağı ile ANAP üzerinde etki kurabilmesidir”*¹⁸¹³ dedi.

Bu arada, ANAP'ın ana gündem maddesi olan İstanbul İl Başkanlığı seçimine muhalefetten değerlendirmeler geldi. DYP ve SHP'nin eleştirileri Cumhurbaşkanı Özal'ın “tarafıllığı” yönündeydi. Süleyman Demirel esasında, konunun kendilerini ilgilendirmediğini ifade ederek, Turgut Özal'ın bu meselede tarafsızlığını koruyup korumadığı yönündeki bir soruya şu yanıtı verdi: *“Türkiye'de yaşıyoruz. Bunların tarafsızlıkla alakası olmadığını defalarca söyledim. Türkiye'de kaç kişi çıkıp Özal'ın tarafsız olduğunu söyler. Rejimi tıkağışlardır.”* Erdal İnönü de, *“Cumhurbaşkanının tarafsızlığı açısından olacak şey değil bu”*¹⁸¹⁴ diye tepki gösterdi. DSP lideri Bülent

¹⁸¹⁰ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁸¹¹ “Hüsnü Doğan Karşı Çıktı”, **Milliyet**, 16 Şubat 1991, s. 9.

¹⁸¹² Altan Öymen, “Sezar ve Brütüs”, **Milliyet**, 17 Şubat 1991, s. 1.

¹⁸¹³ “Milletle Alay Ediyorlar”, **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1991, s. 4.

¹⁸¹⁴ “Halk Seçerse Şapka Çıkartılır” ve “Olacak Şey Değil”, **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1991, s. 4.

Ecevit ise, Turgut Özal'ın ANAP'ı eşiyile birlikte yönetmek istediğini ve Semra Özal'ın, Cumhurbaşkanı adına fiilen ANAP Genel Başkanlığı yapacağını iddia etti.¹⁸¹⁵

Diğer yandan, Semra Özal'ın adaylığı, buna karşı çıkan ve aileden olan Milli Savunma Bakanı Hüsnü Doğan'ı görevinden etti. 17 Şubat'ta Başbakan Akbulut ile görüşen Doğan, bölgede devam etmekte olan Körfez Savaşı sırasında, (Semra Özal'ın İstanbul İl Başkanlığı konusu hakkında) Milli Savunma Bakanı olarak Cumhurbaşkanı ile karşı karşıya gelmesinin sıkıntılara yol açacağını dile getirerek istifa etmek istedi, Akbulut ise bunu kabul etmedi. Fakat Cumhurbaşkanı Özal, 22 Şubat'ta toplanacak Milli Güvenlik Kurulu (MGK) öncesi Hüsnü Doğan'ın toplantıya katılmamasını, katılması halinde kendisini azledeceğini Başbakan'a ilettili. Hüsnü Doğan da, bunun üzerine MGK'nın üyesi olan bir bakan olarak bu toplantıya katılacağını bildirince,¹⁸¹⁶ Anayasa'nın 104. maddesi uyarınca, Başbakan Akbulut'un önerisi üzerine Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından azledildi.¹⁸¹⁷ Bu gelişmeyi Başbakan Akbulut'tan telefonla öğrenen Doğan, istifa dilekçesini yazıp Başbakanlık'a gönderdi.¹⁸¹⁸ Korkut Özal'a göre, Cumhurbaşkanı bu hamlesi ile "bindiği dalı kesmişti."¹⁸¹⁹ Turgut Özal ise yaptığı bir açıklamada Hüsnü Doğan'ı eleştirerek, "O olayda onun bulunmaması gerekirdi. Ona kızdım, olmamalıydı..."¹⁸²⁰ dedi. Devlet işlerinde aile ilişkilerinin öne çıkarıldığı bu olay, kişisel davranışların olumsuz etkisine bir örnektir.

Bu arada, Semra Özal cephesinde bunlar yaşanırken, ANAP Fatih İlçe Bakanı Talat Yılmaz da İstanbul İl Başkanlığı'na aday olduğunu kamuoyuna duyurdu. Yılmaz, basın toplantısında 18 ilçe başkanıyla ortak olarak hazırladıkları metni okudu. Yılmaz, "ne kimsenin karşısında olduklarını ne de birilerine bağımlı olmadıklarını"¹⁸²¹ vurguladı.

¹⁸¹⁵ "Siyasal Bunalım Var", **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1991, s. 5.

¹⁸¹⁶ "Özal, Hüsnü Doğan'ı Bakanlıktan Azletti", **Yeni İstanbul**, 23 Şubat 1991, s. 1-7. Hüsnü Doğan daha sonra Turgut Özal'ın kendisine, hata yaptığını kabul ettiğini söylemiştir. Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁸¹⁷ "Hüsnü Doğan Azledildi", **Milliyet**, 23 Şubat 1991, s. 8.

¹⁸¹⁸ Tokatlı, s. 187.

¹⁸¹⁹ Güreli, s. 162.

¹⁸²⁰ "Özal: Benim de Hatalarım Oldu", **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

¹⁸²¹ "Arkamda Şöhretli İsimler Yok", **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1991, s. 4.

2. Kongre ve Sonrası Gelişmeler

İki adayın yarıştığı ANAP İstanbul İl Başkanlığı seçimi Hilton Oteli Convention Center Salonu'nda 3 Mart 1991 tarihinde gerçekleşti. Başbakan Yıldırım Akbulut gönderdiği mesajda üstü kapalı olarak Semra Özal'a desteğini şu sözlerle belli etti: “Cumhurbaşkanımız, manevi liderimiz Sayın Turgut Özal’la birlikte 1983 yılından beri Anavatan Partisi’ne üstün gayretle çalışan aday.”¹⁸²² Diğer taraftan, Semra Özal ile ilgili hazırlanan pankartlarda Turgut Özal çağrışimleri vardı: “Ayrılmayız Özal’ın izinden, anamızın dizinden.”¹⁸²³

Bu arada kongre olaylarla başladı. Adaylardan Talat Yılmaz’ın salona girişi sırasında taraftarlarından birinin, Yılmaz’ın anons edilmesinin unutulması üzerine¹⁸²⁴ Yılmaz’ı anons etmek istemesine müdahale ederek kürsüden indiren Mustafa Taşar ile İstanbul milletvekili Baki Albayrak yumruklaştı.¹⁸²⁵ Divan Başkanlığı seçimini, Semra Özal’ın desteklediği Mustafa Taşar¹⁸²⁶ 7 oy farkla kazandı. Talat Yılmaz’ın adayı Hayrettin Elmas’tı. Sonuç, 320’ye 313’tü.¹⁸²⁷ Taşar salondan davetlilerle gazetecileri çıkarmak için verilen bir saatlik aranın ardından geri döndüğünde seçimin başlatıldığını görünce oy verme işlemini durdurarak kongrenin iptal edildiğini duyurdu. Bunun üzerine Semra Özal, “Partimizi, partili olmayanlar işgal etti. Ne can ne de seçim güvenliği vardı” derken, Talat Yılmaz ise, “Cumhurbaşkanı’mızın hanımının bu şekilde seçtirilmeye çalışılması Türk halkını utandırıyor” dedi¹⁸²⁸ ve her şeyin Semra Özal’ın kazanması için tertip edildiğini ileri sürdü.¹⁸²⁹ Mesut Yılmaz ise, ikiye ayrılmış delegenin parti için bir sorun olduğunu ifade etti.¹⁸³⁰ Diğer yandan, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 21. maddesine göre¹⁸³¹ Beyoğlu İlçe Seçim Kurulu Başkanı Nevzat Özoğuz, seçimin 28 Nisan’da yapılması noktasında mutabık kalındığını açıkladı.¹⁸³² Erteleme metninde şu ifadeler yer verildi: “Seçimde Divan Başkanlığı’nın ve üye müşterek imzalarıyla,

¹⁸²² “Akbulut’tan Semra Özal’a Üstü Kapalı Destek”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 11.

¹⁸²³ Altan Öymen, “Dünün Konusu”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 1.

¹⁸²⁴ Altan Öymen, “Dünün Konusu”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 1.

¹⁸²⁵ “Bakan ile Milletvekilleri Birbirine Yumruk Attı”, **Yeni İstanbul**, 4 Mart 1991, s. 1. Mustafa Taşar ise, müdahale ettiği ismin Kadir Kartal olduğu ve salonda bir tatsızlığa mahal vermemek için müdahalede bulunduğunu ifade etti. Ayrıca, gazetelerde belirtildiği gibi, muhatabına karşı kasıtlı bir eyleminin olmadığını da söyledi. Taşar, s. 164.

¹⁸²⁶ “ANAP İl Kongresi Son Anda İptal”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Mart 1991, s. 9.

¹⁸²⁷ Altan Öymen, “Dünün Konusu”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 14.

¹⁸²⁸ “ANAP Kongresi Yarım Kaldı”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 11.

¹⁸²⁹ “Bunlar Bizi Öldürecek”, **Nokta**, 17 Mart 1991, Sayı: 11, Yıl: 9, s. 14.

¹⁸³⁰ “Dürüst Kongrede Ben Kazanırım”, **Nokta**, 31 Mart 1991, Sayı: 13, Yıl: 9, s. 10.

¹⁸³¹ **Resmi Gazete**, 24 Nisan 1983, Sayı:18027, s. 7; Taşar, s. 167.

¹⁸³² “ANAP Kongresi Yarım Kaldı”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 11.

3.3.1991 havale tarihli iki sayfa başvurusunda, seçimin mahalli ve Divan Başkanlığı mahalli tahrip edilerek görev yapılamaz hale getirildiğinden, seçimin selameti bakımından seçimin ertelenmesine oybirliğiyle karar verildi. Ve gereğinin yapılmasını talep etmek üzere dilekçe alınmıştır. 2820 Sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın 21. maddesi gereğince, seçimin adil bir şekilde yapılmasını mümkün kılacak kongrede, bu hususta bir ortam olmadığından, seçimin 5.3.1991 günü yeri ve saati ilan edilmek üzere ertelenmesine kesin olarak karar verilmiştir.”¹⁸³³

Bu olaylı seçime Mehmet Keçeciler hile karıştırıldığını,¹⁸³⁴ Talat Yılmaz ise, Semra Özal'ın kaybedeceğini anladığı için önce Köşk'ün arandığını, ardından da Mustafa Taşar'ın “*hakkı olmadığı halde*” kongreyi iptal ettirdiğini iddia etti.¹⁸³⁵ Kaleme alınan bir değerlendirme yazısında da, Talat Yılmaz'ın tabana dayandırdığı muhafazakâr kanadın desteklediği listeye karşın, Semra Özal'ın listesinin “*Hanedan*” görüntüsü vermesi delegelerin tepkisini çekince, seçimin kaybedileceğinin anlaşılması üzerine “*bu işlerin kurdu*” olarak nitelendirilen Mustafa Taşar'ın seçimi iptal ettiği ifade edildi.¹⁸³⁶ Benzer bir görüşü Altan Öymen de dile getirdi ve Semra Özal'ın oğlunun (Ahmet Özal), gelinin (Elvan Özal) ve kızının listede olmasının tepki çektiğini belirtti. Ayrıca, Divan Başkanlığı seçimindeki 7 oy gibi az bir farkın delege seçimlerinde Talat Yılmaz lehine cereyan etme ihtimali üzerine Taşar'ın gidişata müdahale ettiğini söyledi.¹⁸³⁷ Kongreyi değerlendiren Güneri Cıvaoglu ise, Turgut Özal'ın eşini her şeye rağmen başkan seçtireceğini fakat hem kendisinin hem eşinin hem de ANAP'ın yara alacağını fakat daha laik bir görüntüye sahip olacağını ifade etti. Yıldırım Akbulut'un ise artık “*yolcu*” olduğunu iddia eden Cıvaoglu, ANAP için en doğru seçeneğin erken seçime gitmek olduğunu dile getirdi.¹⁸³⁸ Derya Sazak da, kongre öncesinde Hüsnü Doğan'ın azli üzerine tek çıkış yolunun erken seçim olduğunu yazmıştı. Dolayısıyla, ANAP içinde yaşanan sorunların kendi içinde çözümünün pek bir ihtimali kalmamıştı. Bekir Coşkun ise, Akbulut'un işinin son derece zor olduğunu, Semra Özal'a destek vermesinin aslında o makamı arzulayan rakibine destek olacağını; muhafazakâr kanada desteğinin ise Turgut Özal ile yol

¹⁸³³ Ertelemenin Karar Metni”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 1.

¹⁸³⁴ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 162.

¹⁸³⁵ “Bunlar Bizi Öldürecek”, **Nokta**, 17 Mart 1991, Sayı: 11, Yıl: 9, s. 14.

¹⁸³⁶ Başyazı, “Sonrası Tufan!...”, **Yeni İstanbul**, 5 Mart 1991, s. 1.

¹⁸³⁷ Altan Öymen, “Dünün Konusu”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 14.

¹⁸³⁸ Güneri Cıvaoglu, “Ric’at”, **Sabah**, 5 Mart 1991, s. 11. Yazarın öngörülerinin tek tek gerçekleşeceği görülecektir.

ayrımı yaşamasına neden olacağını belirtti.¹⁸³⁹ Coşkun'un belirttiği gibi, ANAP içindeki mücadeleye Cumhurbaşkanı Özal'ın müdahil olması sürecin sıkıntılı bir hâl almasına sebep oldu. Bir anlamda, özgür irade ile hareket edilmesini frenleyici bir etki yaptı.

Ertelenen kongre 28 Nisan'da tekrar yapıldı. İstanbul Hilton Oteli'ndeki kongrede 651 delegenin 646'sı katılıp oy kullandı. Başbakan Yıldırım Akbulut'un Semra Özal'ı destekler mahiyetteki sözlerinin tepki aldığı kongrede Semra Özal 351, Talat Yılmaz ise 269 oy aldı. 26 oy da geçersiz sayıldı. Oy kullananlar arasında Zeynep Özal ve Ahmet Özal ile eşi Elvan Özal da vardı.¹⁸⁴⁰ Böylece, Semra Özal ANAP İstanbul İl Başkanı seçildi. 3 Mart'taki listeye göre çok önemli değişiklikler yapıldı.¹⁸⁴¹ Listedeki asıl isimler şöyleydi:

K. Ramazan Coşkun

Prof. Dr. Tunca Toskay

Osman Ceylan

Abdullah Erkul

Salih Ergün

Volkan Uras

Osman Elmas

E. Semih İçil

E. Nezih Özgür

Yaşar Pamuk

Hayri Karademir

A. Kadir Haberdar

Yusuf Namoğlu

Neşat Söylev

Zeki Aytaç

Ayhan Bacınoğlu

Hikmet Hurşitağaoğlu

Hasan Özdemir

Samiye Aksan

Faruk Durak

¹⁸³⁹ Bekir Coşkun, "Yol Çatı", **Sabah**, 6 Mart 1991, s. 9.

¹⁸⁴⁰ "Semra Özal Başkan", **Milliyet**, 29 Nisan 1991, s. 16.

¹⁸⁴¹ Sadettin Erkişi, "Bundan Sonra Ne Olacak?", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 29 Nisan 1991, s. 8.

Celal Adan
Mustafa Sarıyer
Ertuğrul Kurt
Mutahhar Kotevoğlu

Seçimi kazanan Özal teşekkür konuşmasında birlik mesajı verdi:

*“(...)her yarışmada olduğu gibi bir taraf kazanır, bir taraf kaybeder. Ama ben bunu bir kayıp olarak düşünmüyorum. Çünkü bir ANAP’lı olarak hepimiz bir bütünüz. Kurulduğumuz yıldan beri elde ettiğimiz başarılarımız bu birlik, beraberlik, sevgi ve saygıdan dolaydır. Ve ben inanıyorum ki, bundan sonra ANAP bu yaptıklarından çok daha büyük işler yapacaktır. Bunu bugünden sonra artık sizlerle birlikte, beraber el ele verip güzel İstanbul için, ANAP için ve memleketimiz için en güzel projeleri hazırlayıp en güzel hizmeti vermeye hazır olduğumuza ben bütün İstanbullu delege ve ANAP’lı arkadaşlarım adına bütün İstanbullulara söz veriyorum.”*¹⁸⁴²

Talat Yılmaz ise, “*Ne yapalım, ‘devlete’ karşı mücadele ettik*” demekle yetindi. Ayrıca, sonuçlarla ilgili herhangi bir itirazda bulunmayacaklarını söyledi.¹⁸⁴³ Talat Yılmaz rakibinin devlet olduğunu söyleyerek Semra Özal’dan ziyade Turgut Özal ile yarıştığını ima etti. Benzer ifadeleri Hasan Celal Güzel 1989 yılında yapılan ANAP I. Olağanüstü Kongre süreci için kullanmıştı.¹⁸⁴⁴ Dolayısıyla, Turgut Özal’ın dışarıda olduğu iki kongreye de müdahil olması, demokratik yarış zedeledi ve özgür bir seçim atmosferini ortadan kaldırdı.

3 Mart’taki seçime hile karıştırıldığı iddiasında bulunan Mehmet Keçeciler, 28 Nisan’daki seçime de Turgut Özal’ın müdahale ettiğini ve “*Şişli ve Bakırköy ilçe başkanlarına milletvekilliği adaylığı sözü vermiş*” diyerek, o ilçe delegelerinin rotayı Semra Özal’dan yana çevirdiklerini iddia etti. Ayrıca, Turgut Özal’ın sürece müdahil olmasıyla, Genel Başkan Yıldırım Akbulut’un “*İstanbul delegesi olmayanların kongreye katılmayacakları*” yönünde bir genelge yayımladığını ve böylece, kendisiyle birlikte, Abdülkadir Aksu ve Cemil Çiçek’in kongreye alınmayarak delegelerin nabzını ölçemediklerini ve sürece müdahale edemediklerini sadece bu imkâna kendi ekiplerinden İstanbul milletvekili Hüsnü Doğan’ın sahip olduğunu söyledi. Neticede Keçeciler, “*kanunsuz, hukuki olmayan bir yolla*” Semra Özal’ın İstanbul İl Başkanı olduğunu ileri sürdü.¹⁸⁴⁵ Talat Yılmaz ise, o dönemde yaptığı açıklamada, Keçeciler, Çiçek ve Aksu’nun kongreye gelmeyişlerini bir destek

¹⁸⁴² “...Ve Semra Özal Kazandı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 29 Nisan 1991, s. 8.

¹⁸⁴³ “ANAP Olarak Çok Büyük İşler Yapacağız”, **Yeni İstanbul**, 30 Nisan 1991, s. 1-7.

¹⁸⁴⁴ Birand-Yalçın, s. 481.

¹⁸⁴⁵ Keçeciler, **Merkez Siyasetin...**, s. 162.

çekmesi olarak yorumladı: “Destekten vazgeçtiler ki, gelmediler. Destekleyen gelirdi. Herhalde desteklerini çekmeleri için bir şeyler oldu. Veya kararları değişti.”¹⁸⁴⁶ Bir değerlendirme yazısında ise, kongreden önce azledilen Hüsnü Doğan’dan sonra sıranın bakanlardan Mehmet Keçeciler, Cemil Çiçek ve Abdülkadir Aksu’ya geleceği ileri sürüldü. Ayrıca, bu kongrenin asıl etkisinin Büyük Kongre’de görüleceği ve muhafazakâr kanadın gücünün kırıldığı ifade edildi.¹⁸⁴⁷ Yalçın Doğan ise, demokratik şartlarda Semra Özal’ın kazanmasının imkânsız olduğunu ama Adalet Bakanlığı Müsteşarı Arif Yüksel’in araya girerek, Semra Özal’ın listesini değiştirecek kararı çıkartan dördüncü yargıcın bulunmasını sağladığını ifade etti.¹⁸⁴⁸ Öte yandan, daha önce kongrenin kendisini çok fazla ilgilendirmediğini söyleyen DYP lideri Süleyman Demirel, bu sonucun ardından yaptığı değerlendirmede, “Çankaya bir partinin içine indi. Zaten çok tartışmalı olan Çankaya, yeni eleştirilere hedeftir”¹⁸⁴⁹ diyerek, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ı bir kez daha tarafsızlık ihlali üzerinden tenkit etti.

Semra Özal’ın aktif siyasete girmesi sadece o gün değil daha sonra da tartışıldı. Örneğin, Ankara Büyükşehir Belediyesi eski Başkanı Mehmet Altınsoy, bazı çevrelerin, Semra Özal’ın başbakanlık fikrinin olduğunu düşünerek, il başkanlığını bu makam için bir basamak olarak planladıkları yönünde duyumlar aldıklarını söyledi. Ayrıca, o zaman Turgut Özal’ın, eşini destekleyen açıklamaları olmasına rağmen, esasında bu başkanlığa “kızdığını” ifade etti.¹⁸⁵⁰ Korkut Özal ise, tam tersi bir değerlendirmede bulunarak, genel başkanlık fikrine yeterli desteği bulamayan Semra Özal’ın il başkanı olduğunu dile getirdi. Korkut Özal ayrıca, bazı çevrelerin farklı hesapları sonucu böyle bir siyasi hamle yapıldığını, amacın ANAP ve Turgut Özal’ı “bitirmek” olduğunu ifade ederek iddialarını şöyle sıraladı: “Bu olayları tezgâhlayanlar üç amaçla yaptılar bunu: Birincisi, buradaki parti teşkilatının Muhafazakâr yapısını darmadağın etmektir. Nitekim o kongreyle buranın bütün yapısı bozuldu ve Refah’a yaradı. Yıktıkları o taban sonra Refah’la bütünleşti. İkinci amaç, partiyi tamamen Liberal bir çizgiye itmektir. Mesut Bey’in gelmesiyle bu da sağlandı. Üçüncü hedef de, Turgut Bey’in Köşkten indirilmesiydi. Bunun için Turgut Bey’in prestijinin kırılması gerekiyordu. Semra Hanım’ın o adaylığa

¹⁸⁴⁶ “3 Bakan Benden Kaçtı”, **Milliyet**, 30 Nisan 1991, s. 12.

¹⁸⁴⁷ Başyazı, “Semra Hanım’lı ANAP”, **Yeni İstanbul**, 30 Nisan 1991, s. 1.

¹⁸⁴⁸ Yalçın Doğan, “Kongre Çıkmazında Bir Müsteşar”, **Milliyet**, 29 Nisan 1991, s. 16.

¹⁸⁴⁹ “Semra Özal Başkan”, **Milliyet**, 29 Nisan 1991, s. 16.

¹⁸⁵⁰ Uğur, s. 87.

itilmesiyle bu mekanizma harekete geçti. Bunu görüyorsunuz. Semra Hanım'ın adaylığının kabul edilmeyeceği belli... Kabul edilmeyince Turgut Bey'in onu nasıl savunacağı belli... Savununca ne olacağı da belli. (...)Semra Hanım'ın İl Başkanlığı bir Pirus Zaferi oldu, çok zayıf bir zafer... Semra Hanım il başkanı oldu ama bir sürü adam öldü, gitti. Çok pahalı bir zafer oldu Semra Hanım için bu. Bir ağacı parçalamak istedikleri zaman kama sokarlar içine. O kama oraya girdikçe ağacı çatlatır ve kamanın görevi biter. Semra Hanım'ı başka hedefleri düşünen insanlar, onun da politikaya hevesini görerek, bu şekilde değerlendirdiler diye düşünüyorum.” Korkut Özal buna karşın, Turgut Özal'ın bu kararından daha sonra pişman olduğunu da ifade etti.¹⁸⁵¹ Ayrıca, bu süreçte ANAP içinde “beklenmedik şiddette bir gürültü koparak”, Turgut Özal hiç beklemediği bir engelle karşılaştı ve Laçiner'e göre, “tökezledi.”¹⁸⁵²

Diğer yandan, bu il başkanlığı ile Turgut Özal ANAP'ı aileden bir isimle içeriden yönetmek veya izlemek istedi.¹⁸⁵³ Taha Akyol bunun sebebinin, Türkiye'nin yoğun iç ve dış politika gündeminde Cumhurbaşkanı Özal'ın ANAP'ı Semra Özal kanalıyla “içeriden yönlendirme” isteği olduğunu belirtti.¹⁸⁵⁴ Özellikle 1989'daki yerel seçim mağlubiyetinin ardından Özal'ın parti içindeki otoritesinin ciddi biçimde sarsıldığı bilinmektedir. Zira partinin önde gelen isimleri sert sözlerle kendisini eleştirmişlerdi.

Bütün bu gelişmelerin başındaki isim Semra Özal ise yıllar sonra yaptığı açıklamada, yukarıdaki değerlendirmelerden çok farklı bir yönde konuşarak, bu göreve niçin ve hangi şartlarda geldiğini şöyle izah etti: “Partimizin felsefesine uymayacak bazı muhafazakârların işi ele aldığını duydu (Turgut Özal). Rahmetli bana dedi ki, ‘Bunlarla kimse baş edemez. Sen gideceksin. Hiç istemediğim halde, hiç sevmediğim halde, sen’ dedi, ‘oraya gidip aday olup da girmezsen, öbürlerinin eline geçer ve biz İstanbul’u kaybederiz. Çünkü partide, seçimlerde İstanbul ne derse netice o olur. Böyle bir şey kaybedemeyiz, gideceksin’ dedi. (...)İl başkanlığına aday olup kazanmamı hata olarak görmüyorum. Neden görmüyorum? Sevmediğim halde o işi yaptım ama iyi bir netice aldım. Çünkü partinin istikbali için İstanbul’u

¹⁸⁵¹ Güreli, ss. 160, 162-164.

¹⁸⁵² Ömer Laçiner, “Turgut Özal ve Politika”, **Birikim**, 23 Mart 1991, s. 3.

¹⁸⁵³ Türk, Muktedir Türk Sağ... s. 127.

¹⁸⁵⁴ Taha Akyol, “Özal'ın Zorlukları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Nisan 1991, s. 10.

kurtardım.”¹⁸⁵⁵ Fakat Semra Özal her ne kadar partisinin istikbali için İstanbul’u kazandığını söylese de, ANAP’ın kongreden yaklaşık beş ay sonra yapılan erken genel seçimlerde iktidardan düşmesi ve bir daha eski günlerine dönememesi, Semra Özal’ın hesaplarının tutmadığını göstermektedir.

Tüm bunlara karşın, İl Başkanlığı için önemli bir mücadele veren ve ANAP içerisinde güçlü bir konuma gelen Semra Özal özellikle 1991 erken genel seçiminin ardından partide yaşanan gelişmelerin etkisiyle 24 Haziran 1992 tarihinde ANAP İstanbul İl Başkanlığı görevinden istifa etti.¹⁸⁵⁶ İstifa mektubunda ise mevcut yönetim kadrosunu ağır bir şekilde eleştirerek şu ifadeleri kullandı:

“Anavatan Partisi Genel Başkanlığına,

Kuruluşundan bu yana partimizin il ve ilçe teşkilatları demokratik kurallar içinde seçilerek göreve gelmişlerdir. Genel Merkez ve yöneticilerle de uyum içinde çalışmışlardır. Ne yazık ki son genel seçimde bazı yöneticilerin politik bilgi yetersizliği ve basiretsizliği yüzünden partimiz muhalefete düşmüştür. İyi çalışanı taltif ederek teşvik etmeyi bilmeyen bu kişiler kendi hatalarını, teşkilatları suçlayıp feshetmekle örtmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, partiyi zayıflatmaya devam etmektedirler.

Arandığında bulunamayan, görüşme imkânı sağlanamayan, teşkilatları ve tabanlarıyla ilişkilerini tamamen koparmış, yersiz, zamansız konuşmalar yapan bazı ölçüsüz ve sorumsuz yöneticilerle çalışmanın imkânsızlığını gördüm.

Birliği, beraberliği sağlayıp partiyi uyum içinde büyütmeleri beklenirken, tam tersine teşkilatları dağıtan, tabanı küstüren, demokrasi kurallarını keyfi olarak çiğneyen, dolayısıyla partiye zarar veren bu yöneticilerle çalışmak imkânı kalmadığı için İstanbul İl Başkanlığı ve Merkez Karar Yönetim Kurulu üyeliğinden istifa etmeye karar verdim.

Partinin gelişmesini, uyum içinde tabanla birleşerek çalışmasını sağlayacak yöneticilerin göreve gelmesi ümit ve temennisiyle istifamın kabulünü rica ederim.”

Semra Özal
İstanbul İl Başkanı¹⁸⁵⁷

Bu ağır ithamların sahibi, her ne kadar açıkça belirtilmese de, Semra Özal’ın Mesut Yılmaz ile yaşadığı birtakım problemlerden dolayı okları bilhassa Yılmaz’a çevirmektedir. Yılmaz ise yaptığı kısa açıklamada, o da Semra Özal’a karşı bir anlamda “iğneleyici” bir göndermede bulunarak, “İstifa etmek suretiyle partiye hizmet etmiştir. Kendisine müteşekkirim. Bu kararı partimiz için yararlı olmuştur”¹⁸⁵⁸ diyerek, karardan duyduğu memnuniyeti dile getirdi! Gazeteci Tayyar

¹⁸⁵⁵ Birand-Yalçın, ss. 415-416. Ahmet Özal da, Semra Özal’ın bu makama adaylığını Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın istediğini, yoksa Semra Özal’ın böyle bir talebinin olmadığını, muhtemelen Turgut Özal’ın çevresinde güvenecek çok fazla kimse kalmadığı için böyle bir tercihte bulunduğunu söyledi. Fakat yine de Semra Özal’ın böyle bir görevi hiç yapmamış olmasını tercih ettiğini belirtti. Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

¹⁸⁵⁶ “Yılmaz: Semra Özal’ın İstifası Hayırlı Oldu”, **Sabah**, 25 Haziran 1992, s. 11.

¹⁸⁵⁷ “Semra Özal, Yılmaz’a ‘Basiretsiz’ Dedi”, **Sabah**, 26 Haziran 1992, s. 1.

¹⁸⁵⁸ “Semra Özal İstifa Etti”, **Milliyet**, 25 Haziran 1992, s. 17.

Şafak ise, bu sözlerin büyük bir hakaret olduğunu belirtti. Fakat Semra Özal'ın bu kararının da ANAP'a yaptığı "büyük bir iyilik" olduğunu ifade etti.¹⁸⁵⁹ Turgut Özal ise konuyla ilgili birkaç ay sonra yaptığı bir açıklamada, bu başkanlığın ve etrafında oluşan ve tahmin edemedikleri tartışmaların hem ANAP'a hem de ailesine zarar verdiğini dile getirdi. Semra Özal'ın görevi bırakmasında da etkisinin olduğunu ifade etti.¹⁸⁶⁰

Sonuç olarak, ANAP ve Turgut Özal için bu kongrenin, sadece bir il kongresi olmasının ötesinde anlamları vardı. En başta, bir cumhurbaşkanı eşinin başkanlığı, ailesinin işin içerisinde yer alması partiyi ve Turgut Özal'ı yıprattı. Kongreye Adalet Bakanlığı müsteşarının müdahalesi de siyaset-yargı ilişkisinin kötü örneklerinden birini teşkil ederek, kongrenin ANAP'ın iç meselesi olmasının ötesine geçmesine yol açtı. Bunların yanı sıra, ANAP içinde Semra Özal'ın adaylığına/başkanlığına karşı yükselen sesler aslında Turgut Özal'a karşı da bir yükseliştir. Bu dönemde iktidar olarak da zor bir dönem geçiren ANAP'a muhalefetin bir de bu sebepten yüklenmesi, parti açısından irtifa kaybını hızlandırdı. Bunun dışında, Semra Özal'ın bu görevde sadece bir yılı biraz aşan bir süre bulunup "sitemli" bir şekilde istifa etmesi de her şeyin planlandığı veya istendiği gibi gitmediğinin de bir göstergesi oldu.

H. 2 Haziran 1991 Mini Yerel Ara Seçim

Yeni belediye örgütü kurulan 18 beldede belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeliği, boşalan bir beldede de sadece belediye başkanlığı için 2 Haziran 1991'de seçime gidildi. 18 beldenin 8'ini ANAP kazanırken, SHP 4, DYP 3, RP 2 ve MÇP de 1 belediye başkanlığını kazandı.¹⁸⁶¹ ANAP'ın kazandığı beldeler Tablo 15'de verilmiştir.

ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Yıldırım Akbulut yaptığı değerlendirmede, kendilerini başarısız göstermeye çalışan muhalefet partilerine "güzel bir cevap verdiklerini" söyleyip "Muhalefet, ikisi bir olsa bize yetişemiyor. Biz kongremiz nedeniyle seçimlerle pek ilgilenemedik. Muhalefet ise, meydan meydan dolaşıp 'ANAP'ın artık gücü kalmadı, biz iktidara geliyoruz' dediler. Bizim ilgilenemememiz de dezavantajımızdı. Ama sandıktan biz birinci parti çıktık. Vatandaş, 'iktidara geliyoruz' diyenlere cevabını sandıkta verdi. Niye biz birinci

¹⁸⁵⁹ Tayyar Şafak, "Küsünce", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Haziran 1992, s. 2.

¹⁸⁶⁰ "Özal: Benim de Hatalarım Oldu", **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

¹⁸⁶¹ "19 Beldeden 8'inde ANAP Kazandı", **Milliyet**, 3 Haziran 1991, s. 13.

parti çıktık? Çünkü vatandaşı boş laflarla avutmadık, hizmet ettik”¹⁸⁶² açıklamasında bulundu. Ancak, Akbulut’un bu düşüncelerinin yaklaşık dört ay sonra yapılan erken genel seçimlerde doğrulanamadığı görüldü. Çünkü seçmenin ANAP’tan memnuniyetsizliği genel düzeydeydi, yani mini bir yerel seçim sonucuna göre pozitif bir genel değerlendirme yapmak pek mümkün değildi.

Tablo 15. 2 Haziran 1991 Mini Yerel Ara Seçim Sonuçları¹⁸⁶³

İl/İlçe	Belde
Burdur/Yeşilova	Salda
Muğla/Fethiye	Kemer
Antalya/Alanya	Payallar
Trabzon/Akçaabat	Doğanköy
Hatay	Belen
Gaziantep/İslahiye	Şatırhöyük
Gaziantep/İslahiye	Yeşilyurt
Gaziantep/İslahiye	Altınüzüm

İ. ANAP III. Olağan Kongresi (1991)

1. Kongre Öncesi Gelişmeler

1988 yılında yapılan ve Turgut Özal’ın yeniden genel başkan seçildiği kongrenin ardından, 1989’daki olağanüstü kongrede Yıldırım Akbulut ANAP’ın ikinci genel başkanı olmuştu. Olağan kongrenin yapılacağı 1991 yılında ise tekrar bir genel başkanlık seçimi gerçekleştirilecekti. Fakat ANAP içinde daha kongreden yaklaşık bir buçuk yıl öncesinde genel başkanlık yarışı için bazı hareketlilikler gözlenmeye başlandı. Özellikle Mesut Yılmaz’ın ismi kulislere sıkça dillendirilmekteydi. Hatta ANAP’ın “*dağınıklığının*” Yılmaz ile gideceği düşünülüyordu.¹⁸⁶⁴ Diğer yandan, 1989 Kasım’ı ile 1990 Şubat’ı arasındaki dönemde “*Bulgaristan Türkleri, ABD’deki Ermeni Tasarısı, Batı Trakya’daki Türklere Yunanların saldırması, SSCB’nin Azerbaycan’ı işgali ve BM Güvenlik Konseyi’nde Kıbrıs meselesinin görüşülmesi*” gibi yoğun bir dış politika gündemi vardı. Yılmaz bu yoğunlukta hükümette “ağız birliği” olmamasından şikâyetçiydi.¹⁸⁶⁵ Bu ortamda Mesut Yılmaz Dışişleri Bakanlığı görevinden istifasını Başbakan Yıldırım Akbulut’a

¹⁸⁶² “Muhalefet Yetişemiyor”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1991, s. 5.

¹⁸⁶³ “Mini Seçim ANAP’ın”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Haziran 1991, s. 9.

¹⁸⁶⁴ Yılmaz Çetiner, “Mesut Yılmaz Olayı”, **Milliyet**, 20 Ağustos 1990, s. 11.

¹⁸⁶⁵ Mesut Yılmaz, **Türkiye’de Milliyetçilik, Çağdaşlaşma ve Demokrasi**, Kuşak Ajans Ltd. Şti., Ankara 1996, s. 39.

sundu.¹⁸⁶⁶ Yılmaz yaptığı açıklamada, “*Dışışleri Bakanlığı görevimi sürdürebilmem için gerekli asgari şartların ortadan kalktığı kanaatine vardığım için görevimden ayrılıyorum*”¹⁸⁶⁷ dedi. Bu kararının, ABD Senatosu’nda Ermeni tasarısı görüşmeleriyle aynı zamanda alınmış olmasını tesadüf olarak açıkladı. Ama bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için Başbakan Yıldırım’a istifa kararını iki gün sonra açıklamasını istediğini fakat Akbulut’un bu yönde hareket etmediğini söyledi.¹⁸⁶⁸ Daha sonra istifasının nedenini şöyle anlattı: “*(...)Dışarıya evvela sağlam bir görüntü vermemiz lazım, yani Türkiye’deki bu demokratik geçişin problemsiz olduğunu ortaya koyacak sağlam bir görüntü vermemiz lazım, tek ağızdan konuşmamız lazım. Bunu sadece hükümet için söylüyorum. (...)Hükümet olarak, bu konuda tek sesli bir görüntü veremedik. Hükümetteki bazı arkadaşlarımız, benim hükümet anlayışımınla bağdaşmayan bazı açıklamalarda bulundular. Bu açıklamalar, benim görüştüğüm yabancı bakanlarla yaptığım görüşmelerde önüme kondu. Bunlardan dolayı ciddi rahatsızlıklarım oldu. Göreve başladıktan iki ay sonra Sayın Başbakan’la, Sayın Cumhurbaşkanı’yla görüştüim, bu sıkıntıları söyledim; böyle kritik bir dönemde bu kadar çok sesli bir görüntü vermeye hakkımız olmadığını, bu şartlar altında göreve devam etmeyeceğimi söyledim. Hatta Sayın Başbakan’dan, ya bunları önlemesini ya da bana müsaade etmesini istedim. Sayın Başbakan bana söz verdi ve bu karışıklığı önlemek için iyi niyetle elinden gelen çabayı yaptı. Fakat benim yine yurtdışında olduğum bir sırada, bakanlar kurulu toplantıları gazetelerde yayınlandı. Bazı bakanlar dış politikayla ilgili farklı beyanlarda bulundular. Bunun üzerine geldim. Tekrar, gelir gelmez, Sayın Başbakanla görüştüim. Kendisi de bu durumun bir ay öncesine nazaran daha kötüye gittiğini kabul etti; ben de bu durumda istifamı verdim. (...)İstifamın arkasında, bunun dışında başka bir şey yoktur.*”¹⁸⁶⁹

Yılmaz, istifasının ardından, o an için bir genel başkanlık açıklamasının olmadığını, eğer öyle olsaydı zamanlamasının daha farklı olacağını söyledi.¹⁸⁷⁰ Her ne kadar bu açıklamayı yapmış olsa da Yılmaz, genel başkanlık için güçlü bir aday olarak görölmekteydi. Zira ANAP’ın 7. kuruluş yıldönümünde verilen kokteylde, seçim bölgesinden gelen partililerle sohbet ederken, “*73 ilin hemşerisiyim*” ve

¹⁸⁶⁶ “Mesut Yılmaz İstifa Etti”, **Milliyet**, 21 Şubat 1990, s. 15.

¹⁸⁶⁷ “Mesut Yılmaz’ın Yerine Ali Bozer”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Şubat 1990, s. 9.

¹⁸⁶⁸ “Dürüst Kongrede Ben Kazanırım”, **Nokta**, 31 Mart 1991, Sayı: 13, Yıl: 9, ss. 10-11.

¹⁸⁶⁹ Yılmaz, ss. 39-40.

¹⁸⁷⁰ “Yılmaz İstifayı Anlattı”, **Milliyet**, 22 Şubat 1990, s. 1.

“Yakında geliyorum” diyerek genel başkanlık sinyali vermişti.¹⁸⁷¹ Öte yandan, Semra Özal’ın İstanbul İl Başkanlığı için adaylığının güçlü bir şekilde dillendirilmesi de ANAP içindeki liberalleri Mesut Yılmaz’ın genel başkanlığı için umutlandırmıştı. Bu konuda konuşan Ferruh İlter, “*Semra Hanım aday olursa kesin seçilir, ardından da Mesut Yılmaz banko genel başkan olur*”¹⁸⁷² dedi.

15-16 Haziran 1991’de yapılacak üçüncü olağan kongre yaklaştıkça taraflar da belirginleşmeye başladı. Bir tarafta Yıldırım Akbulut ile Mesut Yılmaz, diğer tarafta ise Hasan Celal Güzel vardı.¹⁸⁷³ Mesut Yılmaz’ı İstanbul’da bazı önemli iş adamları desteklerken, “*Anadolu kökenliler*” de Akbulut’tan yanaydılar.¹⁸⁷⁴ Ayrıca, büyük kongre öncesi çoğunluğu tamamlanan il kongrelerinin çoğunda da Mesut Yılmaz destekçisi delegelerin kazandığı belirtildi.¹⁸⁷⁵ Semra Özal da Mesut Yılmaz lehine çalışmalar yürütüyordu.¹⁸⁷⁶ Gazeteci Yavuz Gökmen’e göre, Semra Özal’ın, Yılmaz’ı desteklemesinin arka planında, partideki muhafazakâr ağırlığı kırmak istemesi yatmaktaydı.¹⁸⁷⁷ Semra Özal ise, Yılmaz’ı destekleme sebebini şöyle açıkladı: “*Bütün partililer de, partisizler de, bütün kamuoyunda da herkes Mesut’u böyle bir balon gibi şişirdiler ve o olmaz ise olmaz gibi bir havaya girdiler. Ben de bakıyordum böyle ağır işte, lisansı var, okumuş filan ve iyi bir aileden gelme. O yüzden ben de destekledim. Yani dışarıdan da istiyorlardı, içeriden de istiyorlardı.*”¹⁸⁷⁸ Semra Özal’ın bu sözleri yıllar sonra söylediği düşünüldüğünde, Yılmaz ile aralarındaki soğukluğun izleri görülmektedir. Zira Yılmaz’ın “*bir balon gibi şişirildiğini*” ifade etmesi bu kanaati güçlendirmektedir.

Diğer yandan, Cumhurbaşkanı Özal da ANAP içindeki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Başdanışmanı Engin Güner’e, “*Bir sondaj yap bakalım kim genel başkan olabilir*”¹⁸⁷⁹ dedi. Hatta “*genel başkanlık ve başbakanlığı birbirinden ayıran bir formül dahi düşünmüştü.*”¹⁸⁸⁰ Özal’ın bu formülüne bir eleştiri geldi. Tenkit, Cumhurbaşkanı’nın bu düşüncesini kendi başbakanlığı döneminde dile getirmeyip de Köşk’teyken dillendirmesineydi. Ayrıca, yeniden partisinin başına dönmeyi düşünse

¹⁸⁷¹ “Yılmaz: Yakında Geliyorum”, **Yeni Asır**, 22 Mayıs 1990, s. 5.

¹⁸⁷² “Mesut Yılmaz Banko Genel Başkan Olur”, **Sabah**, 13 Şubat 1991, s. 1.

¹⁸⁷³ Mesut Yılmaz 1989’daki olağanüstü kongrede parti içinde bir huzursuzluğa sebebiyet vermemek için aday olmadığını ancak, bu kongrede “risk” olarak aday olduğunu söylemiştir. Tokatlı, s. 221.

¹⁸⁷⁴ Gökmen, s. 210.

¹⁸⁷⁵ “Mesut Yılmaz Kongreyi Garantiledi”, **Sabah**, 18 Mart 1991, s. 11.

¹⁸⁷⁶ Bildirici, s. 217.

¹⁸⁷⁷ Gökmen, s. 214.

¹⁸⁷⁸ Birand-Yalçın, s. 486.

¹⁸⁷⁹ Güner, s. 176.

¹⁸⁸⁰ Gökmen, s. 212.

bu değişikliği yine de isteyip istemeyeceği de merak ediliyordu. Bu fikri ortaya atmasının asıl nedeni de, Mesut Yılmaz'ın genel başkan seçilmesi halinde dışarıdan müdahalelere izin vermeyeceği yönündeki açıklamalarıydı.¹⁸⁸¹ Bununla birlikte, Özal'ın bu süreçteki tutumu hakkında birbirinden farklı yorumlarda da bulunuldu. Örneğin, Turgut Özal'ın Namık Kemal Zeybek'e söylediğine göre Özal, Akbulut'tan “tamamen vazgeçip” üç isim üzerinde durmaktaydı. Bir anlamda “üç eğilim” siyaseti güden Özal, milliyetçileri Namık Kemal Zeybek'in, muhafazakârları Ekrem Pakdemirli'nin, liberalleri ise Mesut Yılmaz'ın etrafında toplamayı düşünmüştü. Özal, bu üç isimden en fazla halk desteği alan isme başbakanlık ve genel başkanlık, diğer iki isme de yardımcılık “*payesi vererek, partinin hem bütünlüğünü koruyacağını, hem de erimekten kurtaracağını düşünüyordu.*” Bu kapsamda, Namık Kemal Zeybek'e başkanlık teklifi götürten Özal, Zeybek'in ifadesine göre, kendisine, “*Biz önce el altından sonra da açıkça seni destekleyeceğiz*” dedi. Fakat bundan bir gün sonra Zeybek'in Özal'a, “*Siz desteklerseniz, genel başkanlığı kazanırım. Siz karşıma çıkarsanız hem genel başkanlığı hem de sizi kaybederim. Tarafsız kalırsanız kazanabilirim veya kaybedebilirim. Ama artık adaylıktan vazgeçmem mümkün değildir. Bu durumda aday olmamı istiyorsanız yarın açıklayabilirim*” demesi üzerine Özal da Zeybek'e “*nefsi hareket ettiğini*” ve adaylık için açıklama yapmanın henüz erken olduğunu ve bunu sonraya bırakmasını istedi.¹⁸⁸²

Adı adaylar arasında geçen Ekrem Pakdemirli'ye ise, Turgut Özal aday olmaması yönünde imalarda bulundu. Pakdemirli'ye göre, Özal'ın aklındaki isim Mesut Yılmaz'dı. Özal, Pakdemirli'ye, “*Bana ne diyorlardı? 'Takunyalı' diyorlardı. Ben cumhurbaşkanıyım, başbakanın muhafazakâr olması mümkün değil, olursa sıkıntılara yol açar. Başbakanın liberal bir kimse olması lazım*” deyince, Pakdemirli de Özal'a hak verdi.¹⁸⁸³ Pakdemirli ayrıca, Özal'ın isteği doğrultusunda Mesut Yılmaz'ın yanında yer aldı.¹⁸⁸⁴

Mustafa Taşar ise, Turgut Özal'ın Yıldırım Akbulut ile Mesut Yılmaz arasında başa baş bir rekabet sonucunda bir ismin “kıl payı” kazanıp onun üzerinde otoritesini tesis etmek istediğini ifade etti.¹⁸⁸⁵ Mesut Yılmaz da bu konuda 1992'de yaptığı bir açıklamada Cumhurbaşkanı'nın Akbulut ile kendisi arasında ağırlığını

¹⁸⁸¹ Başyazı, “İkili Formül”, **Yeni İstanbul**, 7 Haziran 1991, s. 1.

¹⁸⁸² Zeybek, ss. 333-337.

¹⁸⁸³ Birand-Yalçın, s. 487.

¹⁸⁸⁴ Yavuz, s. 199.

¹⁸⁸⁵ Birand-Yalçın, ss. 483-484.

dağıttığını, kendisinin pasif bir başkan olmayacağını bildiği halde Özal'ın destek verme sebebinin ise, muhtemelen zamanla kendisinin görüşlerinin “*törpüleneceğini*” düşünmüş olduğunu dile getirdi.¹⁸⁸⁶ Yani Yılmaz, Özal'ın istediği çizgiye kendisini zamanla çekeceğini tahmin ettiğini belirtti.¹⁸⁸⁷ Hüsnü Doğan ise, Turgut Özal'ın kendi etki alanından çıkacak bir genel başkana sıcak bakmayacağını söyleyerek, şöyle konuştu: “*Özal'ın hedefi, tek adamlığını daha da güçlendiren bir model arayışdır. Veya bir bakıma geçiş döneminin devamıdır.*”¹⁸⁸⁸ Doğan'ın Özal ile ilgili görüşleri önemlidir. Zira Cumhurbaşkanı'nın kademeli olarak Türkiye'yi başkanlık sistemine taşımayı düşündüğüne işaret etmektedir. Gerçi bu, Özal için gizli bir gündem değildi ama bunun, her ne kadar o dönem araları çok iyi olmasa da, aileden bir isim tarafından söylenmesi dikkate değerdir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut da genel başkanlığın yolunun Çankaya'dan geçtiğini söyleyerek¹⁸⁸⁹ bir gerçeği bakan seviyesinde deklare etmiş oldu.

Öte yandan gazeteci Yavuz Gökmen, Cumhurbaşkanı'nın, Mesut Yılmaz'ın başkanlığına sıcak bakmadığını, Yıldırım Akbulut ile de bir birlikteliği çok sağlıklı görmediği için Aydın Menderes'e teklifte bulunduğunu fakat olumsuz yanıt aldığını yazdı.¹⁸⁹⁰ Aydın Menderes de, bu teklifi doğruladı. Hatta Özal'ın kendisine “*genel başkanlık da dâhil geniş bir teklifte bulunduğunu*” söyledi ancak, en az bir genel seçim kadar siyasete geri dönmeyeceğini Özal'a ifade ettiğini açıkladı.¹⁸⁹¹ Tüm bu planlara/hesaplara bakıldığında, ANAP Genel Başkanlığı seçiminde merkezde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın olduğu görülmektedir. Özal gücü elinde bulundurmak için adaylar arasında bir “denge politikası” yürütmeye çalıştı. Fakat her ne olursa olsun, bu yarış ANAP'ın gerilemesine ivme kattı.

Artık kongreye sayılı günler kala yarışın Akbulut-Yılmaz arasında geçeceği yönünde işaretler kuvvetlendi. Başbakan Akbulut, Turgut Özal'ın kendini destekleyeceğini savunurken, Mesut Yılmaz'ın da 24 Mayıs'ta Özal'la bir buçuk saat

¹⁸⁸⁶ “Yılmaz: Emanetçi Modeline Karşıyım”, **Sabah**, 15 Kasım 1992, s. 6.

¹⁸⁸⁷ Fakat bu röportajın yayınlanmasının ardından Sabah'ı arayan Özal, Yılmaz'ın doğru söylemediğini ve Yılmaz'a karışmadığını ifade etti. Yılmaz'ın “*başı sıkıştığında*” kendisine geldiğini, erken genel seçimi gitmek için fikrini aldığını söyledi. “*Özal: Mesut Bey Doğru Söylemiyor*”, **Sabah**, 17 Kasım 1992, s. 11. Kamuoyu önünde Cumhurbaşkanı ile ANAP Genel Başkanı arasında cereyan eden tartışmalar taraflar arasında iplerin net olarak koptuğunu göstermektedir.

¹⁸⁸⁸ “Her Sandıktan Özal Çıkması Gerekmez”, **Nokta**, 24 Mart 1991, Sayı: 12, Yıl: 9, s. 20.

¹⁸⁸⁹ “Aykut: Özal'dan Destek Alamayan Aday Kazanamaz”, **Yeni İstanbul**, 9 Haziran 1991, s. 1.

¹⁸⁹⁰ Gökmen, s. 211.

¹⁸⁹¹ “Özal'ın, Menderes Sürprizi”, **Günaydın**, 4 Haziran 1991, s. 8.

baş başa görüşmesi, Yılmaz'a destek olarak yorumlandı.¹⁸⁹² Diğer yandan, Milliyet'ten Fikret Bila'ya konuşan Akbulut, kongrede izleyeceği stratejinin esaslarını şöyle izah etti:

- “Kabine ve partinin daha genç isimlerden oluşacak olması,
- 50'den fazla il başkanından destek alınması,
- “83 ruhu” ile hareket edilerek herkesin kucaklanması, bir hizip partisi olunmasına müsaade edilmemesi,
- Cumhurbaşkanı ile uyumlu çalışılması,
- 3 Haziran ve 19 Ağustos seçimlerinin kazanılarak birinci parti konumuna gelinmesi.”¹⁸⁹³

Yıldırım Akbulut ayrıca, Mesut Yılmaz'ın “taze kan”, “yeni isim” gibi lanse edilmesine karşı çıkararak, “Ben bunu anlamıyorum. Nasıl yeni isim? 8 yıldır aynı partide çalışıyoruz. Bu sürenin çok önemli bir bölümünü aynı kabinelerde bakan olarak görev yaptık. Benim kurduğum kabinede de bakan olarak yer almış bir isimdir. Hiç sesini çıkarmadı. Şimdi o hükümetler kötü mü oldu? ‘İyi şey yapalım’ dedi de ‘hayır’ mı dedik. Mesut Bey’in neresi yeni?”¹⁸⁹⁴ diyerek, bu sözlere tepki gösterdi. Akbulut diğer yandan, kendinin yeniden genel başkan seçilememesi durumunda, hem istifa edeceğini söyledi¹⁸⁹⁵ hem de ANAP'ın seçimlerde yüzde 10 barajının altında kalacağını iddia etti. Partinin dört eğilim felsefesinin bir tutkal vazifesi gördüğünü ifade eden Başbakan, yeni arayış içerisinde olanların, ANAP'ın daha önceki hizmetlerini savunma cesareti gösteremeyen kimseler olduğunu dile getirdi.¹⁸⁹⁶ Turgut Özal'ın kongrede taraf olmayacağını bizzat kendisine sorarak öğrendiğini de açıkladı.¹⁸⁹⁷ Akbulut'un bu sorusu ve aldığı cevabı kamuoyu ile paylaşması, “kuşkunun dışa vurumu” olarak değerlendirilebilir. Bir yazıda ise, ANAP'taki bu mücadelenin anlaşılır olmadığı, zira kamuoyu araştırmalarında iktidar olma şansı kalmadığı belirtilen ANAP “*posası çıkmış*” bir parti olarak nitelendirildi.¹⁸⁹⁸ Ayrıca, bu kongrenin de “*yeniden iktidara gelme*” değil, “*varlığını bir süre daha devam ettirebilme*” kongresi olduğu belirtildi.¹⁸⁹⁹ Bu iki yazıda belirtilenlerin gerçekleştiği de görüldü.

¹⁸⁹² “ANAP'ta İbre Yılmaz'dan Yana”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Mayıs 1991, s. 8.

¹⁸⁹³ “Akbulut'un Genel Başkanlık Yarışında Beş Kozu”, **Milliyet**, 29 Mayıs 1991, s. 13.

¹⁸⁹⁴ “Mesut'un Nesi Yeni?”, **Günaydın**, 2 Haziran 1991, s. 8.

¹⁸⁹⁵ “Seçilmezsem İstifa Ederim”, **Günaydın**, 4 Haziran 1991, s. 8.

¹⁸⁹⁶ “Bizi Bölmek İstiyorlar”, **Milliyet**, 31 Mayıs 1991, s. 17.

¹⁸⁹⁷ “Akbulut: Özal Bana Çekil Mesajı Vermedi”, **Yeni İstanbul**, 1 Haziran 1991, s. 7.

¹⁸⁹⁸ Başyazı, “Bekr-i Mustafa İmam Mı Oluyor?”, **Yeni İstanbul**, 11 Haziran 1991, s. 1.

¹⁸⁹⁹ Başyazı, “Kader Kongresi”, **Yeni İstanbul**, 15 Haziran 1991, s. 1.

Yıldırım Akbulut'un eleştirilerine yanıt veren Mesut Yılmaz ise, kendisinin partide bir hizipçilik yapmadığını, adayların birbirini yıpratmasının ANAP'a zarar vereceğini dile getirdi. Kısır çekişmelere de girmeyeceğini söyleyen Yılmaz, amacının sadece kongreyi kazanmak olmadığını, ANAP'ı daha ileri bir noktaya götürmek ve ilk genel seçimlerde başarı elde etmek olduğunu açıkladı. Cumhurbaşkanı Özal'ın kongreye müdahil olup olmaması hakkında da konuşan Yılmaz, "*Cumhurbaşkanı'nın taraf olmadığı bir kongrede ortaya çıkacak bir sonuca katlanmaya razıyım. Ama Sayın Cumhurbaşkanı'nın tutumu nedeniyle kongreyi kaybedersem, bunu ANAP'ta benim hizmetime ihtiyaç görülmediği şeklinde algılayabilirim. Ben yukarıdan işaret beklemiyorum. İşareti aşağıdan almaya çalışıyorum*"¹⁹⁰⁰ şeklinde bir değerlendirmede bulundu. Yılmaz başka bir açıklamasında ise, yeni dönemin şifrelerini verirken, "*O yeni dönemde, artık her karar için gözünün içine bakacağınız bir lider olmayacak. Artık Özal gibi bir lideriniz olmayacak*"¹⁹⁰¹ ifadelerini kullandı. Mesut Yılmaz bu açıklamalarıyla hem 1989'daki olağanüstü kongrede Hasan Celal Güzel'in sözlerinin benzerini söylemiş hem de başkan seçilmesi halinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile çok da uyumlu ya da onun doğrultusunda hareket edecek bir genel başkan profili çizmeyeceğinin işaretlerini vermiştir. Zaten ileride yaşanacak gelişmeler de bu yönde cereyan etmiştir. Güneri Cıvaoğlu ise, ilk genel seçimlerde, Özal'ı Çankaya'dan indirmeyi hedefleyen SHP ve DYP karşısında Özal'a en fazla oyu alıp yardımcı olacak ismin an itibarıyla Mesut Yılmaz olduğunu ve Yılmaz'ın daima vefalı davranacağı ön görüşünde bulundu.¹⁹⁰² Fakat ileride yaşanacaklar Özal ve Yılmaz arasında ciddi sorunlara yol açacaktır.

Adaylardan Hasan Celal Güzel ise, dışarıdan bir müdahale olmadığı ve bazı isimlere "*mavi boncuk*" dağıtılmadığı takdirde, kendisinin tabanın oyuyla rakipsiz bir şekilde seçimi kazanacağını iddia etti.¹⁹⁰³ Fakat Güzel, Cumhurbaşkanı Özal'ın sürece mutlaka müdahil olacağını da ekledi!¹⁹⁰⁴ Cumhurbaşkanı Özal'ın müdahalesinin sonuçlar üzerinde etkili olacağını dile getiren Güzel, "*Ancak, atama ile genel başkan seçileceği hangi demokraside vardır? Yine de kendilerinin tek başına fazla etkili olabileceklerini sanmıyorum. Ben 2,5 senedir meselenin iddiası*

¹⁹⁰⁰ "Akbulut Bana Saldırarak Delegeyen Puan Toplayamaz", **Günaydın**, 2 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹⁰¹ "Yılmaz: ANAP'ın Durumu İyi Değil", **Günaydın**, 4 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹⁰² Güneri Cıvaoğlu, "Şans/Antişans", **Sabah**, 10 Mart 1991, s. 15.

¹⁹⁰³ "Güzel: Taban Sayesinde Kazanırım", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Mayıs 1991, s. 8.

¹⁹⁰⁴ "Kimsenin Tebaası Değiliz", **Nokta**, 20 Ocak 1991, Sayı: 3, Yıl: 9, s. 26.

içindeyim. Elimi kimsenin cebine sokup oylarını alamam. Ancak isterim”¹⁹⁰⁵ dedi. Güzel, Mesut Yılmaz’a Özal ve ailesi ile bakanlar kurulunun yarısının da desteği olduğunu söyleyerek, “*devlet imkânlarının sonuna kadar kullanıldığını*”¹⁹⁰⁶ iddia etti. Özal’ın, Akbulut’u kendisine karşı kullandığını da iddia eden Güzel, Başbakan’ın derhal görevinden istifa etmesi gerektiğini söyledi.¹⁹⁰⁷ Güzel ayrıca, 1989 yılındaki kongre yarışında sarf ettiği sözlere bu kongrenin seçim beyannamesinde de yer vererek, “*Yeni ANAP, lider demokrasisinden, ekipler ve kurumlar demokrasisine ulaşacaktır*”¹⁹⁰⁸ ifadelerini kullandı.

Bu arada, Cumhurbaşkanı Özal ANAP il başkanları arasında bir aday yoklama anketi yaptı. Çırağan Sarayı’nda verilen kahvaltıya katılan 70 il başkanından Özal (Isparta il başkanı trafik kazası geçirdiği için katılamamıştır) ilk, ikinci ve asla benimsemeyecekleri genel başkanın adını yazmalarını istedi.¹⁹⁰⁹ Özal il başkanlarına ayrıca, kendisinin bazı kurallar çerçevesinde ANAP’ın sorunlarıyla ilgilendiği halde, ANAP’ın kendisine sahip çıkmadığı yönünde bir serzenişte bulundu.¹⁹¹⁰ Bu anketin yapılması Cumhurbaşkanı’nın ANAP’ın içişlerine doğrudan müdahale ettiği bir örnektir.

Öte yandan, bu süreçte sürekli gündemde olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın kongreye müdahil olacağı yönünde çıkan haberler üzerine Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kaya Toperi tarafından Özal adına bir açıklama yapıldı. Kongrede taraf tutmasının söz konusu olmadığına altını çizen Cumhurbaşkanı’nın sözlerinin satır aralarında partiyle olan bağını ortaya koyan ifadeler vardı: “*Anayasa gereği, hukuken ilişkimin kesildiği, Anavatan Partisi’nin genel başkanını seçecek bu kongresinde, genel başkan seçiminde herhangi bir şekilde taraf tutmam söz konusu değildir. Ben ve yakın aile efradım, bu konuda en doğru kararı Büyük Kongre delegelerinin vereceğine inanıyoruz. Bununla beraber, uzun süre Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan olarak memleketimize ve milletimize hizmet etme gururunu da unutmamız mümkün değildir. Bu bakımdan, Anavatan Partisi’nin bu kongrede birlik ve beraberlik içinde güçlü bir şekilde çıkması en halisane dileğimdir.*” Turgut Özal’ın, “yakın aile efradının” da kongrede tarafsız kalacağını açıklaması üzerine,

¹⁹⁰⁵ “Elimi Kimsenin Cebine Sokup Kimsenin Oyunu Alamam”, **Günaydın**, 2 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹⁰⁶ “Semra Özal Kavgası”, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1991, s. 5.

¹⁹⁰⁷ “Adalet İstiyorum”, **Günaydın**, 4 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹⁰⁸ Hasan Celal Güzel, **Yeni ANAP ANAP Genel Başkan Adayı Hasan Celal Güzel’in Kongre Seçim Beyannamesi**, Yayın yeri yok 1991, s. 16.

¹⁹⁰⁹ “Özal Nabız Yokladı”, **Milliyet**, 27 Mayıs 1991, s. 12.

¹⁹¹⁰ “Özal’ın Başkan Adayı Sandıkta”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Mayıs 1991, s. 8.

ANAP İstanbul İl Başkanı Semra Özal'dan da aynı yönde bir açıklama geldi. Kongrede tarafsız kalacağını ve Yıldırım Akbulut'a karşı herhangi bir tavrının olmadığını belirten Semra Özal ancak, MKYK seçiminde bazı tercihlerinin olabileceğini söyledi.¹⁹¹¹ Fakat Ahmet Özal, Mesut Yılmaz'ın verdiği yemeğe katılarak ve gazetenin ifadesine göre, Yılmaz'ın sözlerini “*hararetle*” alkışlayarak¹⁹¹² bir anlamda bu tarafsızlık açıklamasının aksi yönde hareket etti. Bülent Akarcalı da, Semra ve Ahmet Özal'ın, Yılmaz'a yüzde yüz destek verdiklerini söyledi. Yine Akarcalı'ya göre Semra Özal, Mesut Yılmaz'a destek olmak için itibarını ortaya koyarak İstanbul İl Başkanı oldu. Zira İstanbul en çok delegeye sahip il olması bakımından önemlidir. Ayrıca Akarcalı, Semra Özal'ın adaylığının diğer illerdeki bütün delegelere ve parti teşkilatına Cumhurbaşkanlığının desteğini hissettiren açık bir mesaj olduğunu ifade etti.¹⁹¹³

Bu arada, adaylardan Cengiz Tuncer ve Hüsnü Doğan geri çekildiklerini açıkladı. Tuncer, Mesut Yılmaz'ın bakanlar, milletvekilleri ve delegelere verdiği yemekte yaptığı açıklamada şunları söyledi: “*Şu andan itibaren 15-16 Haziran tarihlerinde yapılacak 3. olağan kongreden adaylığımı çekiyorum. Sadece çekmekle kalmıyorum, sonuna kadar da hep beraber buradaki coşkuyu bir kez daha yaşayacağız.*”¹⁹¹⁴ Hüsnü Doğan da hiçbir adayın lehinde ve aleyhinde olmadığını söyleyerek adaylıktan vazgeçtiğini duyurdu. Aday olmasının gerekçesini ise şu sözlerle izah etti: “*Aday olduğum günlerde ileri durumda bulunan arkadaşlar tarafından meselelere çözüm bulunamayacağını, bu anlayışla devam edilmesi durumunda cepheleşme meselesinin daha had safhaya varacağını; birleştirici olmanın şart olduğunu düşünüp adaylığımı koymuştum.*”¹⁹¹⁵ Doğan ayrıca, kendisini destekleyenleri de kime oy verecekleri hususunda serbest bıraktığını açıkladı.¹⁹¹⁶ Bu arada, DYP lideri Süleyman Demirel'den ANAP kongresine dair ilginç bir değerlendirme geldi. ANAP'ı bir “*kadavra*” benzeten Demirel, “*Yaptıkları kadavra üzerinde tatbikattır. O gitmiş, bu gelmiş, hiçbir şey değişmez*”¹⁹¹⁷ diyerek,

¹⁹¹¹ “Özal: Tarafsızım”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Haziran 1991, s. 9. Uğur Mumcu, bu açıklamanın inandırıcılığının olmadığını söylemiştir. Uğur Mumcu, “Mesut”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1991, s. 19.

¹⁹¹² “Hükümet İki Parça”, **Milliyet**, 12 Haziran 1991, s. 1.

¹⁹¹³ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

¹⁹¹⁴ “Cengiz Tuncer Adaylıktan Çekildi”, **Günaydın**, 11 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹¹⁵ “Adaylar Destek Arama Kulislerini Artırdı”, **Yeni İstanbul**, 13 Haziran 1991, s. 7.

¹⁹¹⁶ “Semra Özal Kavgası”, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1991, s. 5.

¹⁹¹⁷ “Kadavra Üzerinde Tatbikat”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1991, s. 5.

iktidar partisinin artık kendileri için “yaşam emaresi göstermeyen” bir parti olduğu imasında bulunup rakibi üzerinde psikolojik baskı kurmaya çalıştı.

Diğer taraftan, ANAP Araştırma, Planlama ve Politika Başkanlığı tarafından yapılan bir araştırmaya göre, delegelerin 600’ünün Başbakan Akbulut’u, 490’nının ise Mesut Yılmaz’ı desteklediği sonucu ortaya çıktı. Buna göre, Akbulut’un delege üstünlüğünün bulunduğu iller şunlardır: Adıyaman, Afyon, Ağrı, Ankara, Bayburt, Batman, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Isparta, İçel, İstanbul, Karaman, Kırıkkale, Konya, Kahramanmaraş, Malatya, Muğla, Siirt, Tokat, Van ve Yozgat. Mesut Yılmaz’ın delege üstünlüğünün olduğu iller ise şöyledir: Adana, Aksaray, Artvin, Bursa, Edirne, Gaziantep, Hakkâri, Hatay, Kastamonu, Kars, Kırklareli, Kocaeli, Niğde, Rize, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Trabzon.¹⁹¹⁸ Ancak, Uğur Mumcu yaptığı değerlendirmede artık ANAP’ın sonunun geldiğini ifade ederek, kongrenin bu kötü gidişi durduramayacağını ve bundan geri dönüşün olmadığını söyledi: “(...)ANAP Genel Kongresi’nde bugün yapılacak olan nedir biliyor musunuz? Partiyi kapatmak ve parti mallarını DYP’ye devretmek! (...)ANAP, Türk siyasi yaşamında bir kuyruklu yıldızdı, geldi, geçti, o kadar! Bu yıkıntıyı, bu çöküntüyü görmüyorlar... Ya da görüyorlar, görmemezlikten geliyorlar. ‘(...)12 Eylül’ün ürünü ANAP’ eridi, soldu, bitti. Bu gidişi ilk sezenlerin, görenlerin başında Özal’ın kendisi geliyordu. Bu yüzdendir ki, Özal Cumhurbaşkanlığına seçilerek ilk önce kendisini güvenceye aldı. Partide de kendisine kafa tutmayacak yumuşak bir genel başkan ve başbakan bulup zaman kazandı. (...)ANAP gitti, gidiyor. Mesut Yılmaz genel başkan olursa, muhafazakârın bir kısmı partiden ayrılacak; Akbulut kazanırsa... bu kez Mesut Yılmaz partide durmayacak. ANAP çatırdadı, çatırdıyor... ANAP ışıklar saçan, büyük ve görkemli bir yapı değildir. Temeli 12 Eylül generallerince atılan, çatısı Nakşibendi tarikatınca çatılan, bacası dönek Marksistlerce örülen, kapıları eski MHP’lilerce takılan, banyo ve tuvalet takımları da oportünist ve yılgin sosyal demokratlarca döşenen ANAP artık yıkılmaya yüz tutmuştur. ‘Mail-i inhidamdır!’ Yıkılmaya yüz tutan bu yapıya ilk kazma da genel seçimin yapılacağı gün vurulacaktır.”¹⁹¹⁹

¹⁹¹⁸ “Akbulut: 600, Yılmaz 490”, **Günaydın**, 13 Haziran 1991, s. 8; “Özal’a Göre Sonuç Ortada”, **Milliyet**, 13 Haziran 1991, s. 16.

¹⁹¹⁹ Uğur Mumcu, “Mail-i İnhidam”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1991, s. 19.

2. Kongre ve Sonrasındaki Gelişmeler

ANAP içinde yaşanan kongre öncesi yoğun yarış nihayet 15 Haziran'da başlayan kongre ile üç aday arasında Ankara Atatürk Spor Salonu'nda gerçekleşti. Adaylardan Yıldırım Akbulut daha önce kendisinin yanında olduklarını açıklayan Kültür ve Turizm Bakanı Namık Kemal Zeybek, Korkut Özal ve Hüsnü Doğan'ın desteğini alırken, Mesut Yılmaz da Ekrem Pakdemirli ve Özal ailesinin desteğini alarak seçime girdi (İstanbul İl Başkanı Semra Özal'ın verdiği yemekte salona Mesut Yılmaz'ın posterleri asılmıştı).¹⁹²⁰

Tarafların anlaşmasıyla Divan Başkanlığı'na Kazım Oksay seçilirken, Mustafa Uğur ve Şakir Şeker'in Divan'da görev almasına karar verildi.¹⁹²¹ Başbakan Akbulut salona “*Milliyetçi Başbakan*” sloganlarıyla girdi. Üç aday ANAP selamı ile delegeleri selamladı.¹⁹²² Diğer yandan, Cumhurbaşkanı Turgut Özal kongreye bir mesaj gönderdi. Cumhurbaşkanı olduktan sonra parti ile ilişkisini kestiğini ifade eden¹⁹²³ Özal'ın mesajı şöyledir: “*ANAP kurucuları arasında bulunduğum ve uzun yıllar ANAP Genel Başkanı ve Başbakan sıfatlarını taşıdığım için ömrümün sonuna kadar iftihar edeceğimi bilmenizi isterim. Kongrenin, demokrasiye âşık Türk milleti için yararlı olacağına güveniyorum. Anavatan idealine gönül veren, milli birlik ve beraberliğimizin faziletine inanan muhterem heyetinize en içten dileklerle sevgilerimi sunuyorum.*”¹⁹²⁴ Turgut Özal'ın ANAP ile bağının kopardığını söylemesi ise son derece tezat bir görüntü ortaya koymaktadır. Zira daha Cumhurbaşkanı seçildiğinin ilk anlarında söylediği sözler dahi bu ifadeleriyle çelişmektedir. Dolayısıyla, bu açıklamasıyla, bir anlamda kamuoyunda oluşan “tarafli cumhurbaşkanı” algısını kırmak ve kongredeki yarışa gölgesinin düşmemesini istediği şeklinde yorumlanabilir.

Seçim öncesi gerçekleştirilen konuşmalardaysa, Başbakan Akbulut, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ender yetişen devlet adamlarından biri olduğunu ifade edip kendisinden sonra göreve gelmenin zorluklarından bahsederek, “*Belki bazı beklentilere cevap verememiş olabiliriz. Ama birlik-beraberliği muhafaza ettik*

¹⁹²⁰ “ANAP'ta Seçim Heyecanı”, **Milliyet**, 15 Haziran 1991, s. 17.

¹⁹²¹ “ANAP Kongresinde 2. Raund Bugün Oynanıyor”, **Yeni İstanbul**, 16 Haziran 1991, s. 1; Kongreden önce toplanan MKYK'da Mesut Yılmaz taraftarlarının Divan Başkanlığı'na Semra Özal'ı önermesi, hem Akbulut hem Güzel tarafından tepkiyle karşılandı. “Semra Özal Kavgası”, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1991, s. 5.

¹⁹²² “ANAP Yılmaz'a Emanet”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹²³ “ANAP'ta Yeni Dönem”, **Milliyet**, 16 Haziran 1991, s. 16.

¹⁹²⁴ “Özal'dan Renksiz Mesaj”, **Günaydın**, 16 Haziran 1991, s. 8.

ve 26 Mart'ın moral bozukluğunu giderdik" dedi. Konuşmasının sonunda milliyetçi-muhafazakâr yönüne vurgu yaptı: "Ben Anadolu'dan bir insanım. Kimileri beni hakir görmek için 'taşradan' der, 'hal müdürü' der. Varsın desin. Alnım ak, sülalem dâhil verilemeyecek hesabım yok. Hiçbir lobiye, derneğe tâbi değilim. Ben vatan, bayrak, ezan diyenlerin temsilcisiyim. Bizi Bizans entrikaları yolumuzdan çeviremeyecek. Allah ve sonra size güveniyorum."¹⁹²⁵ Yıldırım Akbulut'a destek için kürsüye gelen Mehmet Keçeciler ise isim vermeden Mesut Yılmaz'ı eleştirerek, parti tabanının milliyetçi-muhafazakâr olduğunu; ancak kendilerine "liberal süsü" verenlerin bunu sadece kongrelerde hatırlayabildiklerini söyledi. Keçeciler ayrıca, Ayasofya'da ezan okuttuklarını, seçimi kazanırlarsa ibadete açılacağı yönünde Başbakan'ın söz vereceğini belirterek, "Biz Süleymaniye'nin kubbesini seviyoruz, ezan sesini seviyoruz" şeklinde konuşup daha çok milliyetçi-muhafazakâr kesime yönelik mesajlar verdi. Aynı yönde konuşan Hasan Celal Güzel de parti tabanının milliyetçi-muhafazakâr olduğunu vurguladı ve Mesut Yılmaz'ı sadece Cuma namazına giderek "sahtekârlık" yapmakla itham etti. Güzel'in sözleri Akbulut ve Zeybek tarafından sık sık alkışlandı. Kürsüye gelen Mesut Yılmaz ise, kendine göre Akbulut'un başarısızlığı ve hükümetteki çatlaklardan söz etti. ANAP'ın, "genel merkezi olmayan bir parti" görünümünde olduğunu iddia eden Yılmaz, kimseden de milliyetçilik dersi almaya ihtiyacı olmadığını,¹⁹²⁶ milliyetçi-muhafazakâr düşünceyi ANAP'ı bölmek için kullananların büyük bir vebal altında olduklarını söyledi.¹⁹²⁷ Mesut Yılmaz bir nevi kendisine karşı olan iki adayın karşısında tek kaldı.

Konuşmaların ardından yapılan ilk tur oylamada taraflar yeterli çoğunluğu sağlayamadı ve seçim ikinci tura kaldı. Mesut Yılmaz ilk turda 580, Yıldırım Akbulut 557 ve Hasan Celal Güzel 20 oy aldı.¹⁹²⁸ İkinci tura Yıldırım Akbulut lehine adaylıktan feragat eden Hasan Celal Güzel katılmazken, Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz katıldı.¹⁹²⁹ 1160 delegeden 631'inin oyunu Mesut Yılmaz alırken, Yıldırım Akbulut 523 oy aldı ve ANAP'ın 3. Genel Başkanı Mesut Yılmaz seçildi.¹⁹³⁰

Yeni Genel Başkan yaptığı teşekkür konuşmasında, Cumhurbaşkanı Özal'a şükranlarını sunup Yıldırım Akbulut'a da hizmetlerinden dolayı teşekkür etti ve

¹⁹²⁵ "Yıldırım Akbulut: Bizans Oyunuyla Destek Görmedim", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹²⁶ "Akbulut'a, Semra Özal Darbesi", **Günaydın**, 16 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹²⁷ "ANAP'ta Yeni Dönem", **Milliyet**, 16 Haziran 1991, s. 16.

¹⁹²⁸ "Birinci Turda Sonuç Yok", **Günaydın**, 16 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹²⁹ "ANAP Yılmaz'a Emanet", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹³⁰ "Ve Zafer Yılmaz'ın", **Milliyet**, 16 Haziran 1991, s. 1.

“seçimin kaybedenin olmadığını, kazananın ANAP olduğunu” ifade etti. Kendisine oy vermeyen delegelere de seslenen Yılmaz, kendilerine adalet vadetti.¹⁹³¹ Yılmaz’ın teşekkür konuşmasında Özal’a teşekkür etmesinin ne anlama geldiğini, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Başdanışmanı Engin Güner tam kestiremediğini, Özal’ın kendisine destek olacağı yönünde mi, yoksa seçime müdahil olmamasına mı yorumlamak gerektiğinin tam anlaşamadığını ifade etti. Güner ayrıca, “içine sinmemiş” de olsa Özal’ın, Mesut Yılmaz’dan yana belli bir tavır aldığını, “en azından aleyhine çalışmadığını” belirtti. Diğer yandan Güner’e göre, “Özal böyle bir tavır benimsemeydi, Mesut Yılmaz’ın genel başkan seçilmesi mümkün olmayacaktı.”¹⁹³² Fakat gazeteci Mehmet Akyol kongreden birkaç ay sonra Turgut Özal’ın kendisine (Mesut Yılmaz ve Yıldırım Akbulut’u kastederek), “Ben her ikisini de desteklemedim. Yalnız, gelen milletvekili ve delegelerin kararlılığına göre hareket ettim. Ancak, Semra Hanım ve bizim çocuklara da karışmadım”¹⁹³³ dediğini aktardı. Korkut Özal ise, eğer Semra Özal’ın desteği olmasaydı, Mesut Yılmaz’ın kongreyi kazanamayacağını iddia etti.¹⁹³⁴ Mehmet Keçeciler ise, Turgut Özal’ın kongreye doğrudan müdahale ederek Mesut Yılmaz’ı desteklediğini, bunun sebebinin de, Yıldırım Akbulut’un ekonomi politikasını beğenmemesinden kaynaklandığını dile getirdi.¹⁹³⁵ Oltan Sungurlu da, Özal’ın kongreye doğrudan müdahale ettiğini fakat salt Mesut Yılmaz lehinde değil, “kimse çok oy alıp da şımarmasın” diyerek durumu ortaladığını söyleyip son gece, Yıldırım Akbulut’un lehinde bir tablo oluştuğu için, desteğini “yeter miktarda kestiğini” düşündüğünü dile getirdi. Turgut Özal’ın istemesi halinde, bir aday lehine daha fazla oy alırdığını de belirtti. Sungurlu ayrıca, o gün “Turgut Özal’a rağmen” kongre kazanmanın da mümkün olmadığına dikkat çekti.¹⁹³⁶ Yapılan açıklamalara bakıldığında, her ne kadar Turgut Özal bir tarafı desteklemediğini söylese de, dönemin tanıkları Cumhurbaşkanı’nın yeni genel başkan seçiminde aktif bir rol oynadığını veyahut da oynamak istediğini gösteriyor. Turgut Özal’ın Çankaya’da iki yıldır çizdiği profile bakıldığında da, olayları cumhurbaşkanının Anayasal sınırları

¹⁹³¹ “Kongrenin Galibi ANAP’tır”, **Günaydın**, 16 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹³² Güner, ss. 180-181.

¹⁹³³ Akyol, s. 364.

¹⁹³⁴ Güreli, s. 160.

¹⁹³⁵ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁹³⁶ Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933).

içinde takip ettiğini söylemek de pek mümkün gözüküyor. Eğer öyle olsaydı, iki adayın da (Akbulut ve Yılmaz) kongre öncesi kendisini ziyaret etmesi beklenmezdi.

Diğer yandan, seçimi kaybeden Yıldırım Akbulut ise, Özal'ın kongreye doğrudan müdahil olduğunu savundu: *“Sayın Cumhurbaşkanı, partinin milliyetçi-muhafazakâr kanadını sırtında bir yük olarak, kambur olarak görüyordu. Şimdi bu kanat partiden tasfiye edildi. Bundan sonra sıra teşkilatlara gelecek. Bunu bir geçiş dönemi olarak gördüler. Sayın Cumhurbaşkanı kendisini muhalefete kabul ettiremeyince (Bakın, ben farklı bir cumhurbaşkanıyım) diyerek her şeye müdahale etti. (...)o her şeye hâkim olduğunu göstermek istiyordu. Bu tutmadı, şimdi kendisi ve ailesi geri planda kalacak. Mesut Bey'i öne itecekler, bu plan da tutmazsa, onun da tepesine vurarak indirirler. Mesut Bey'in de gıkı çıkmaz. Biz bu plana direnmek istedik ama başaramadık. Biz seçilseydik, durum farklı olurdu.”* Bu açıklamaları değerlendiren Mesut Yılmaz ise, *“Asabiyet içinde söylenmiş beyanlar olarak kabul ediyorum. Ve üzerinde yorum yapmayı yanlış görüyorum”*¹⁹³⁷ dedi. Yıldırım Akbulut'un başkanlık yarışını kaybetmesinin hemen ardından, ANAP siyasetinin temelini oturduğu, haliyle Turgut Özal'ın da siyaset anlayışının özünü oluşturan milliyetçi-muhafazakâr anlayış ve onun parti içindeki temsilcileriyle ilgili sözleri dikkat çekmektedir. Akbulut'a göre Özal, ANAP'ın öz değerlerine karşı bir hareket içine girdi. Buna karşın, Akbulut kongreden önce Özal'ın desteğini aldığı şeklinde yorumlanan bir görüşme de yapmıştı. Gerçekleştirilen olağan kongre, ANAP'ın içişlerine Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın müdahil olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Zira Özal'ın takındığı tutum gidişatta etkili oldu. Ancak, bu müdahaleden tarafların çok da memnun olduklarını söylemek mümkün değildir. Fakat buna karşın Altan Öymen, kongrede asıl belirleyici faktörün Özal'ın tutumundan ziyade Mesut Yılmaz'ın Yıldırım Akbulut'a göre daha yeni bir profil çizmesine bağladı. Öymen'e göre, Özal süreçte *“zikzaklar”* çizse de, kesin bir adayı işaret etmediği için mutlak belirleyici olmadı. Ayrıca, Yılmaz konuşmasıyla da delegeler üzerinde pozitif bir etki yaptı.¹⁹³⁸ Rauf Tamer ise, kongrenin galibinin Turgut Özal olduğu değerlendirmesinde bulundu.¹⁹³⁹

¹⁹³⁷ “Şatafata Son' Genelgesi”, **Günaydın**, 27 Haziran 1991, s. 8; Akbulut bir başka konuşmasında, kongre sürecinde 15 bakanının kendi aleyhine çalıştığını iddia etti. Yavuz Donat, “Yılmaz Şarkıları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1991, s. 3.

¹⁹³⁸ Altan Öymen, “Yılmaz Dönemi”, **Milliyet**, 17 Haziran 1991, s. 1-19; Turgut Özal da, kongreden bir gece önce yaptığı değerlendirmede, yarışın Akbulut ile Yılmaz arasında başa baş olduğunu,

Milliyetçi kanadın temsilcilerinden ve adaylık sürecinde ismi ön plana çıkan Namık Kemal Zeybek ise kongrede, “*milli ve gayri milli*” düşüncelerin yarıştığını belirterek, demokratik olmayan bir ortamda kongreyi gayri milli dediği kesimin kazandığını ifade etti.¹⁹⁴⁰ Mehmet Keçeciler ise, bazı isimler tarafından “*hançerlendiklerini*”¹⁹⁴¹ söyleyerek, parti içi çekişmenin geldiği boyutu çarpıcı bir ifade ile dile getirdi. Kongreyi ve ANAP’ı yakından takip eden Yavuz Donat da, ANAP’lıların partileri ve birbirleri için söyledikleri sözlerin muhalefete gerek bırakmayacak türde olduğunu söyleyerek,¹⁹⁴² iktidar partisi içindeki sorunlu tabloya dikkat çekti.

Diğer yandan, kongrenin ikinci günü ise MKYK üyeleri seçildi. Mesut Yılmaz’ın hazırladığı tek listede, kongre sürecinde Yılmaz’ın karşısında yer alan bazı isimler de bulundu. İstanbul İl Başkanı Semra Özal ile Mesut Yılmaz’ın ekibinden olan Temel Gündoğdu ayrı ayrı anahtar liste hazırladı. Semra Özal’ın listesinden Sudi Türel, Birsal Sönmez, Orhan Ergüder ve Gürbüz Yılmaz MKYK’ya seçilemedi. Kontenjandan MKYK’ya şu isimler seçildi: Seçkin Fırat (622), Ercüment Konukman (617), İbrahim Özdemir (611), Şadan Tuzcu (536), Akgün Albayrak (531), İsmet Oktay (487), Mükerrrem Taşçıoğlu (470), Temel Gündoğdu (454), Mehmet Akdemir (401), Kerem Güneş (398).¹⁹⁴³

MKYK’nın diğer üyelerinin isimleri ise şöyledir:

Ekrem Pakdemirli, Mustafa Taşar, İlker Tuncay, Mustafa Kalemlı, Vehbi Dinçerler, Ersin Taranoğlu, Bülent Akarcalı, Mehmet Keçeciler, Lütfullah Kayalar, Fahrettin Kurt, Hüsnü Doğan, Mehmet Çevik, Rüştü Kazım Yücelen, Sabri Keskin, Muzaffer Arıcı, Ertan Yüksel, Oltan Sungurlu, Mehmet Ali Bilici, İlhan Aküzüm, Mehmet Gedik, Cenap Gürpınar, Halil Özsoy, Mehmet Onur, Cavit Kavak, Saffet Sert, Cumhur Ersümer, Ahmet Karaevli, Halil Şıvgın, Ünal Yaşar, Bülent Atasayar, Gökhan Maraş, Leyla Yeniay Köseoğlu, Kudret Bölükoğlu, Alaeddin Fırat, Mehmet

sonucu adayların kongredeki konuşma performanslarının belirleyeceğini ifade etti. Yavuz Donat, “Mesut Yılmaz Dönemi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s. 3.

¹⁹³⁹ Rauf Tamer, “2 Portre Yılmaz-Akbulut”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s. 2.

¹⁹⁴⁰ Hıdır Göktaş-Ruşen Çakır, **Vatan Millet Pragmatizm Türk Sağında İdeoloji ve Politika**, Metis Yayınları, İstanbul 1991, s. 176.

¹⁹⁴¹ “Seçime Başka Partiden Gireriz”, **Aktüel**, 11 Temmuz 1991, Sayı: 1, s. 118.

¹⁹⁴² Yavuz Donat, “Mesut Yılmaz Dönemi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s. 3.

¹⁹⁴³ “MKYK’da Denge”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1991, s. 9.

Pürdeloğlu, Semra Özal, Mehmet Demirel, Kemal Başaran, Ersan Atılğan, Mehmet Büyüknacar.¹⁹⁴⁴

Merkez Disiplin Kurulu'nun asil üyeliğine ise şu isimler seçildi: Fenni İslimyeli (Balıkesir), Pertev Aşçıoğlu (Zonguldak), Faik Tarımcıoğlu (Bitlis), Ledin Barlas (Adana), Ferruh İter (İstanbul), Ali Çiftçi (Çankırı), Kamil Tuğrul Coşkunoğlu (Ankara), Mustafa Kızıloğlu (Afyon), Mehmet Topaç (Uşak), Hazım Kutay (Ankara), Cahit Aral (Elazığ), Abdullah Tenekeci (Konya), Fethi Çelikbaş (Burdur).¹⁹⁴⁵

Kongre sonucunu değerlendiren Taha Akyol, “*cıvımış ve cümbüş partisine dönmüş*” dediği ANAP'ta, Mesut Yılmaz ile birlikte bir “*ciddiyet ve fonksiyonellik*” geleceğini tahmin ettiğini söyledi. Fakat bu durumun iktidar partisini kurtarmaya yetmeyebileceğini, DYP gibi güçlü bir muhalefetle baş edebilmenin kolay olmadığına dikkat çekti. Özal'ın tavrının da Yılmaz'ın performansında etkili olacağını dile getirdi.¹⁹⁴⁶ Yılmaz Çetiner de, Yılmaz'ın işinin kolay olmadığını ve elinde sihirli bir değnek bulunmadığının altını çizdiği yazısında, genç yaşından beri partinin içinde olmasının sağladığı avantajla etrafındaki “*kışkırtıcı ve eyyamcılara*” fırsat vermeyeceğine inandığını ve çekidüzen vereceği partisiyle birlikte Türkiye'yi hızla seçimlere götürmesini umduğunu ifade etti.¹⁹⁴⁷ Bir başka değerlendirmede de, Yılmaz'dan ülkenin kötü olan ekonomik tablosunun düzeltilmesi istendiği, bunun da “*ölüyü diriltmek*” kadar zor olduğu belirtildi.¹⁹⁴⁸ Her üç öngörünün de doğru çıktığını söylemek gerek çünkü Mesut Yılmaz'ın işi kongreden sonra kolay olmadı zira dört ay sonra girdiği seçimlerde partinin iktidardan düşüşüne engel olamadı, diğer bir ifadeyle belki de, partiyi toparlayacak zamanı bulamadı. Dış basında yapılan değerlendirmelerde, yeni dönemde Turgut Özal'ın aktif bir pozisyonda olmaya devam edeceği söylendi. Örneğin, İngiliz yayın kuruluşu BBC, “*Yılmaz, Cumhurbaşkanı Özal'la çalışmayı öğrenecek*” derken, Reuter Haber Ajansı da, Akbulut'un kongreyi kaybetmesine rağmen, Özal'ın kontrolü elinde tuttuğu şeklinde haber yapıldı. Diğer yandan, Amerikan Associated Press ise, Yılmaz'ın galibiyetini muhafazakârların mağlubiyeti olarak okudu.¹⁹⁴⁹

¹⁹⁴⁴ “Yılmaz'dan Karma Liste”, **Türkiye**, 17 Haziran 1991, s. 11.

¹⁹⁴⁵ “MKYK'ya Yılmazcılar Hâkim”, **Milliyet**, 17 Haziran 1991, s. 18.

¹⁹⁴⁶ Taha Akyol, “Yılmaz'lı ANAP”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹⁴⁷ Yılmaz Çetiner, “Mesut Yılmaz'ın Görevi Zor!..”, **Milliyet**, 17 Haziran 1991, s. 13.

¹⁹⁴⁸ Başyazı, “Yılmaz'ın Şansı”, **Yeni İstanbul**, 18 Haziran 1991, s. 1.

¹⁹⁴⁹ “Dış Basında ANAP Kongresi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1991, s. 9.

Bu arada, kongrede başkanlık yarışından mağlup ayrılan ve parti içinde özellikle Cumhurbaşkanı Özal'ın müdahalelerine en sert tavrı sergileyen Hasan Celal Güzel ANAP'tan istifa etti. Güzel yaptığı açıklamada, açıktan Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı hedef alıp tarafsız kalmamakla suçladı: “(...)Cumhurbaşkanı kamuoyu önünde açık ve yazılı vaadine rağmen tarafsızlığını bozmuştur. Kendisi ve ailesi son kongrenin tamamen içinde olmuştur. Cumhurbaşkanı açıkça Anayasa'yı ihlal etmiştir. Neticede ANAP Genel Başkanlığı'na bu sultaya dayanarak antidemokratik şekilde Sayın Mesut Yılmaz 'tayin edilmiştir'. ANAP artık bütünüyle tek kişinin ve ailesinin mülkü haline gelmiştir. Böyle bir siyasi partide daha fazla kalmak, siyasi ahlak, fazilet ve demokrasi anlayışına sığmaz. Bu sebeplerle, geçmişin hizmet günlerinin hatırasıyla, hüznü ve içim burularak, fakat bugünün faziletsizliği karşısında elinden geleni sonuna kadar yapmış insanların vicdan huzuru ile ANAP'tan istifa ediyorum.”¹⁹⁵⁰

ANAP içinde hareketlilik bunlarla da sınırlı kalmayıp “Birlik Grubu” adı verilen ve Mehmet Keçeciler'e göre, “partinin bütünlüğünün korunması hareketi,”¹⁹⁵¹ Yıldırım Akbulut'un liderliğinde 90 milletvekiliyle bir araya gelerek yeni yönetimi denetleyecek bir çalışma içine girdi. Bu konuda açıklamalarda bulunan Kültür ve Turizm Bakanı Namık Kemal Zeybek alınan dört kararı şöyle deklare etti:

- “ANAP çizgisi korunacak. Partinin alacağı kararlar bu çizgi doğrultusunda denetlenecek.
- Grup Başkanı Yıldırım Akbulut önümüzdeki günlerde 7 kişilik bir hareket kolu kuracak.
- Kamuoyunda yıpranmış kişilerin bakanlar kuruluna alınması halinde, güvenoyu verip vermeme durumu yeniden gözden geçirilecek.
- Yine bakanlar kurulundaki dengeye göre güvenoyu konusu gözden geçirilecek.”¹⁹⁵²

Cumhurbaşkanı Özal ise bu konu hakkında kısa bir değerlendirme yaparak, “Gerçek ANAP'lı partiyi terk etmez”¹⁹⁵³ deyip bu girişimden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Özal bir taraftan da bu isimlerin istifa etmemesi için ikna edilmesini istedi.¹⁹⁵⁴ Zeybek'e göre Özal, yanındaki isimlere kendisinin parti için “tehlike” arz ettiğini ve gözlerinin onun üzerinde olması gerektiğini anlattı. Zeybek de bu konular hakkında görüşmek için Özal'dan randevu talep etmesine rağmen başarılı

¹⁹⁵⁰ “Hasan Celal Güzel ANAP'tan Koptu”, **Türkiye**, 17 Haziran 1991, s. 11.

¹⁹⁵¹ “Seçime Başka Partiden Gireriz”, **Aktüel**, 11 Temmuz 1991, Sayı: 1, s. 118.

¹⁹⁵² “90 Milletvekilinden 4 Uyarı”, **Türkiye**, 22 Haziran 1991, s. 11.

¹⁹⁵³ “Gerçek ANAP'lı Partiyi Terk Etmez”, **Günaydın**, 18 Haziran 1991, s. 8.

¹⁹⁵⁴ Birand-Yalçın, s. 484.

olamadı.¹⁹⁵⁵ Ancak, Zeybek bir seferinde Turgut Özal'ın kendisine Mesut Yılmaz'ı desteklemediği için sitem ettiğini, bunun üzerine Özal'a, “Siz Mesut Yılmaz hakkında olumsuz sözler söylemişsiniz. Ben bu durumda niye destekleyecektim” dediğini; Özal'ın da “Ben bir oyun kurdum, sen bozdun. Partiyi bir arada tutmak ve birleştirmek için üç akımı temsil eden üç aday olacaktı. Mesut oldu. Ekrem (Pakdemirli) ve senin de olmanı istedim. Hanginiz kamuoyunda daha çok ilgi görürseniz onu başbakan diğerlerini de yardımcısı yapacaktım. Sen Mesut Yılmaz'ın yanında olsaydın, onun yanlış yapmasını önlerdin. Sen bozdun her şeyi”¹⁹⁵⁶ karşılığını verdiğini belirtti.

Turgut Özal Çankaya'dan eski partisi için satranç oynayarak kendisine göre en doğru hamleleri yapmaya çalıştı. Ancak, hamlelerini yaparken çok da rahat değildi. Zira domino taşı etkisiyle yanlış bir hamlenin parti içindeki lider adayları üzerindeki kontrolün kaybedilmesine ve partinin de bundan ciddi olarak zarar görmesine yol açacağını düşündü. Çünkü ANAP'taki eğilimler arası mücadeleyi hele hele partinin dışında kalan bir ismin başarıyla yönetmesinin güçlüğü görüldü.

Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci ise, 18 Haziran'da milletvekillerine bir mektup yazarak çok tartışmalı bir kongre geçirdiklerini ve çıkan tartışmanın sebebinin “*tabanın milliyetçi mi, mukaddesatçı mı, yoksa merkez Sağın ortalarına yakın bir taban mı olduğu konusu*”¹⁹⁵⁷ olduğunu söyledi. Kahveci'nin mektubundan da anlaşılacağı üzere, asıl meselenin parti içindeki eğilimler olduğu, eğilimleri bir araya getirenin/kontrol edenin azami başarıyı elde edeceği görülmektedir.

Öte yandan, kongreden sonra Köşk'te adeta “ANAP günleri” yaşandı; Mesut Yılmaz, kardeşi ve beraberindekilerden sonra Özal, Yıldırım Akbulut, Oltan Sungurlu, Cemil Çiçek, Mehmet Keçeciler, Eyüp Âşık ve birçok milletvekiliyle görüşerek ANAP ve hükümet için yeni bir yol haritası üzerinde durdu.¹⁹⁵⁸

ANAP'ta bir iktidar savaşına sahne olan bu kongre, parti disiplinin zayıflamasına, birlik-beraberliğin iyiden iyiye zedelenmesine yol açtı. Adayların yarışı demokratik bir görünüm sunmaktan ziyade, bir dağınıklığın fotoğrafını verdi. Parti içindeki mücadeleye Çankaya'nın da müdahil olması sorunları daha da büyüttü.

¹⁹⁵⁵ Zeybek, s. 342.

¹⁹⁵⁶ Namık Kemal Zeybek ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

¹⁹⁵⁷ Adnan Kahveci, **Sorunlar ve Çözümler**, Alfa Animasyon ve Yayıncılık, İstanbul 1995, ss. 102-103.

¹⁹⁵⁸ Güner, ss. 188-189.

Kazanan Yılmaz da kaybeden Akbulut ve Güzel de, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın tutumundan rahatsızlık duydular. Bu gelişmeler tabii ki muhalefet partilerinin, özellikle de DYP'nin ANAP karşısında istediği mücadele zemini bulmasına yardımcı oldu. Neticede, ANAP'ta direksiyon hâkimiyeti iyice kaybedildi.

3. Mesut Yılmaz Hükümetinin Kurulması

Kongrenin hemen ardından ANAP'ta gündem yeni hükümetin güvenoyu alması meselesiydi. Bu konuda hükümete güvenoyu vermeme yönünde eğilimleri olan milletvekillerine karşı Cumhurbaşkanı Özal'dan uyarı geldi. Vekillerin bu hareketlerini seçim bölgelerindeki seçmenlerine izah edemeyeceklerini belirten Özal, “*Böyle yanlış bir hareket, politik hayatlarına mâl olur*”¹⁹⁵⁹ dedi. 5 Temmuz'da yapılan güvenoylamasında, 153'e karşı 265 ile hükümet Meclis'ten güvenoyu aldı. Daha önce güvenoyu vermeme yönünde eğilimleri olan ANAP'lular ise bu kararlarından vazgeçti. Yine de ANAP 13 fire verdi. Bağımsızlar ve Anadolu Partisi hükümete destek verirken, SHP, DYP, HEP ve bazı bağımsız milletvekilleri hükümete güvenoyu vermedi.¹⁹⁶⁰

ANAP'ın Özal döneminin sonunda yaşamaya başladığı zorlu süreç ve geriye gidiş bu güvenoylamasıyla hız kesmediğini gösterdi. 13 ANAP'lı ismin kendi partilerinin kurduğu hükümete güvenoyu vermemeleri, muhalefetle aynı çizgide olduğunun ve parti içinde ciddi rahatsızlıkların olduğunu göstermektedir. Yıldırım Akbulut da Yılmaz hükümetine güvenoyu vermenin partiye hizmet etmeyeceğini çünkü partinin yüzde 49'unun dışlandığını dile getirdi. Ayrıca, kendi hükümetinin eleştirilmesine rağmen, yeni kabinede kendi döneminden bazı isimlere yer verilmesinin bir çelişki oluşturduğunu ifade etti.¹⁹⁶¹

Oylamaya partinin “ağır topları” Namık Kemal Zeybek, Mehmet Keçeciler ve Abdülkadir Aksu ile birlikte katılmayan Yıldırım Akbulut, buna rağmen Birlik Grubu'nun kabul oyu vermesinin sebebinin, milletin menfaatini her şeyin üzerinde görmeleri olarak açıkladı. Ayrıca, bu kararı almalarında Turgut Özal'ın herhangi bir etkisinin olmadığını da ifade etti.¹⁹⁶² Namık Kemal Zeybek ise anılarında, yaptıkları

¹⁹⁵⁹ “Özal'dan Sert Uyarı”, **Günaydın**, 4 Temmuz 1991, s. 13; Turgut Özal yeni kabinede Yıldırım Akbulut'a Başbakan Yardımcılığı teklifinde bulunmuş fakat Akbulut bunu kabul etmemiştir. Akbulut bir de ANAP Teşkilat Başkanlığı teklifini de reddetmiştir. “Madenciyi Özal Cezalandırdı”, **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1991, s. 4.

¹⁹⁶⁰ “Yılmaz Güvenoyu Aldı, Sıra İcraatlarda”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Temmuz 1991, s. 8.

¹⁹⁶¹ “Madenciyi Özal Cezalandırdı”, **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1991, s. 4.

¹⁹⁶² “Akbulut Çark Etmelerinin Nedenlerini Anlattı”, **Günaydın**, 6 Temmuz 1991, s. 8.

bir toplantıda Akbulut ve bazı milletvekillerinin hükümete güvenoyu verme eğiliminde olduklarını belirterek, kendisinin ise buna tepki gösterdiğini ifade edip Akbulut'un da kendisine “*Gardaşım ısrar etme, gidip oy verelim. Sonra bakarız*” dediğini aktardı. Fakat bu sözüne karşı Zeybek de Akbulut'a, “*Yirmi gündür burada beni konuşturuyorsunuz. Aldığımız kararları hiçe sayıyorsunuz. Neler döndüğünü bilmiyorum. Ama tek başına Meclise girip Mesut Yılmaz hükümetine ret oyu verip partiden ayrılacağım. Size yazıklar olsun*” diye tepki gösterdi.¹⁹⁶³ Zeybek ayrıca, bu gruptaki bazı isimlerle yeni bir parti kurmayı düşündüklerini ancak, Yıldırım Akbulut'un bu hareketi sürükleyemeyeceği kanaatine vardıklarını ifade etti. Öte yandan, partinin adının belirlenmesi (Anayol), ANAP içindeki muhalefetin ciddiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Liderlik içinse Aydın Menderes'e teklif götürüldü. Fakat Menderes'ten “*Sizin anlattıklarınıza inanıyorum ve projeniz doğru bir proje... Ancak, ben kamuoyuna, seçimden önce siyasete girmeyeceğimi açıkladım. Şimdi sözümünden dönemem*”¹⁹⁶⁴ yanıtını aldılar. Yeni kabine şu isimlerden oluştu:

Başbakan: Mesut Yılmaz

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Ekrem Pakdemirli

Devlet Bakanı: Fahrettin Kurt

Devlet Bakanı: Mustafa Taşar

Devlet Bakanı: İmren Aykut

Devlet Bakanı: Vehbi Dinçerler

Devlet Bakanı: Kamran İnan

Devlet Bakanı: İlhan Aküzüm

Devlet Bakanı: Cengiz Tuncer

Devlet Bakanı: Sabahattin Aras

Devlet Bakanı: Ersin Koçak

Devlet Bakanı: Mehmet Çevik

Devlet Bakanı: Cenap Gülpınar

Devlet Bakanı: Birsal Sönmez

Devlet Bakanı: Ali Talip Özdemir

¹⁹⁶³ Yıldırım Akbulut verdiği bir röportajda ise, güvenoyu konusunun “serbest irade” ile yapılan bir iş olduğunu ve bu yüzden her karara saygı duyduğunu açıkladı. “Madenciyi Özal Cezalandırdı”, **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1991, s. 4.

¹⁹⁶⁴ Zeybek, ss. 342-343.

Adalet Bakanı: Şakir Şeker
Milli Savunma Bakanı: Barlas Doğu
İçişleri Bakanı: Mustafa Kalemli
Dışişleri Bakanı: Safa Giray
Maliye ve Gümrük Bakanı: Adnan Kahveci
Milli Eğitim Bakanı: Avni Akyol
Bayındırlık ve İskân Bakanı: Hüsamettin Örücü
Sağlık Bakanı: Yaşar Eryılmaz
Ulaştırma Bakanı: İbrahim Özdemir
Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanı: İlker Tuncay
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Metin Emiroğlu
Sanayi ve Ticaret Bakanı: Rüştü Kazım Yücelen
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Muzaffer Arıcı
Kültür Bakanı: Gökhan Maraş
Turizm Bakanı: Bülent Akarcalı¹⁹⁶⁵

J. 1991 Erken Genel Seçimi

1987 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde, bir önceki seçime göre oyları düşmüş olmasına rağmen seçim sisteminin getirdiği avantajla daha fazla milletvekilliği elde eden ANAP'ta işler bilhassa bu dönemde istenilen çizgide gitmemeye başladı. Eski siyasilerin dönüşünün ANAP'ı zorlaması, ekonomik göstergelerin olumsuz seyir izlemesi (enflasyon artışının önlenememesi vs.), Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı oluşuyla partiyle bağının eskisi gibi (kendisinin istediği düzeyde) olmaması ve parti içinde yaşanan huzursuzluklar normalde 1992 yılı Sonbaharında yapılması gereken seçimlerin erkene alınmasını gündeme getirdi. Seçime muhalefetten özellikle DYP'den destek geldi. Tabii seçim kararı alınmasında sadece Meclis'teki partilerin görüşleri etkili olmadı; Cumhurbaşkanı Özal'ın doğrudan konuya müdahil olması seçim takviminin belirlenmesinde önemli bir etkendi. Bu durumsa muhalefetin tepkisine yol açtı, ANAP'ın Cumhurbaşkanı Turgut Özal "güdümlü" bir parti olduğu eleştirileri yapıldı.

Neticede, 20 Ekim 1991 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde iktidar partisi ANAP, DYP'nin ardından ikinci parti konumuna düştü. Böylece, sekiz yıllık

¹⁹⁶⁵ "Yılmaz Kabinesi Görev Başında", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Haziran 1991, s. 2; https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx (30.05.2018)

ANAP iktidarı son buldu ve yeniden koalisyonlu günlere dönüldü. ANAP ikinci parti olmasına rağmen koalisyonda yer almayacağını açıkladı. Bunun neticesinde, DYP-SHP ortaklığında yeni hükümet kuruldu.

1. Seçim Öncesi Gelişmeler

a. Seçim Kararının Alınması

Normalde 1992 yılında yapılması gereken genel seçimler için kulislere bir erken seçim yaklaşık bir buçuk yıl öncesinden dillendirilmeye başlandı.¹⁹⁶⁶ Güneri Cıvaoglu'na konuşan bir bakan, 1991 Sonbaharında hatta Eylül'de kesinlikle seçime gidileceği; çünkü Körfez Savaşı'nda Cumhurbaşkanı Özal'ın liderliğinin, Kürtçe tartışmaları, af gibi bir infaz yasası değişikliği ve Türk Ceza Yasası'ndaki 141, 142 ve 163. madde değişiklikleri gibi konuların hükümet için bir artı olduğunu söyledi ve bu yapılanların gelecek yıla bırakılacak bir seçimde halk tarafından unutulacağını ifade etti. Cıvaoglu ise, meseleye askeri müdahaleler üzerinden yaklaşarak, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin 11. yıldönümünde 12 Mart 1971 muhtırasının yayınlanmasından dolayı bu kez “10 yıl sendromunun” 12 Eylül 1980 darbesinden sonra 11. yılda bir seçime gidilerek demokratik rejimle aşılmasının önemli olduğu değerlendirmesinde bulundu.¹⁹⁶⁷ İsmi açıklanmayan bakanla benzer görüşte olan ANAP Genel Başkan Yardımcısı Galip Demirel de, erken seçim kararının kendi ellerinde olduğunu belirterek, “Erken seçim, gelişmeleri lehimize gördüğümüz zaman bizim bir gecede alacağımız bir karardır. Eğer gelişmeleri aleyhimize görürsek, 1992'ye kadar vaktimiz var”¹⁹⁶⁸ dedi. Demirel bir anlamda, seçim kararında önceliğin kendi menfaatleri olduğunu söylemiş oldu!¹⁹⁶⁹ Güngör Mengi de, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kendinin ve siyasi geleceğinin sigortası olarak gördüğünü söylediği ANAP'ı halka “beğendirmek” için laik ve özgürlükçü bir görüntü vererek bir erken seçimle avantaj elde etmeyi amaçladığını iddia etti.¹⁹⁷⁰ Sabah gazetesinin 50 ANAP'lı milletvekili ile yaptığı bir mini ankette ise, yüzde 53'ünün şartlar mecbur kılmadıkça bir erken seçime gerek olmadığı; üçte birinin Eylül'de bir erken seçime evet diyecekleri, geri kalanlarının da kararı Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a bırakacakları ifade edildi. Erken seçime karşı

¹⁹⁶⁶ “Erken Genel Seçime Hayır”, **Tempo**, 16-22 Aralık 1990, Yıl: 3, Sayı: 51, s. 20.

¹⁹⁶⁷ Güneri Cıvaoglu, “Eylül'de Seçim”, **Sabah**, 19 Mart 1991, s. 1-13.

¹⁹⁶⁸ “ANAP'lılara Göre Özal'a Yetkileri Az Geliyor”, **Sabah**, 23 Mart 1991, s. 9.

¹⁹⁶⁹ Bu tür açıklamalar ANAP iktidarının açıkça oportünist yönünü ortaya koymaktadır. 1984 yerel seçimi ile 1987 erken genel seçim kararlarındaki yaklaşımlarda da bunu görmek mümkündür.

¹⁹⁷⁰ Güngör Mengi, “Yarın Daha İyi..”, **Sabah**, 20 Mart 1991, s. 3.

olanların ortak görüşü, beş yıl için milletten yetki alındığı ve vaatlerini yerine getirmeleri gerektiğidir.¹⁹⁷¹ Bu ankete katılan ve erken seçime karşı olan vekillerle Güneri Cıvaoglu'na konuşan ve kesinlikle erken seçim olacağını belirten bakanın arasında tam olarak görüş ayrılığı olduğu, daha doğrusu meseleye çok farklı pencerelerden baktıkları görülmektedir. Zira bakan yapılan icraatların bir an önce “oy’a dönüştürülmesi” gerektiğini ifade ederken, vekiller ise daha yeterli icraatların yapılmadığını söylemişlerdir. Tabii vekillerin bir yıl önce koltuklarını bırakma ihtimaline çok fazla sıcak bakmayacakları da bir gerçektir. Bu da ANAP içinde bu seçim konusunda farklı seslerin çıktığını göstermektedir.

Diğer taraftan, Mesut Yılmaz genel başkan olduktan sonra Interlink A.Ş. ye bir araştırma yaptırdı. Araştırmadan ilginç sonuçlar çıktı. Buna göre, en güvenilir lider DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit çıkarken, ikinci sırada Turgut Özal yer aldı. Mesut Yılmaz ise, beşinci sıradaydı. Rakiplerine göre liderlik pozisyonunda yeni olan Yılmaz için bu tablo önemlidir. Yılmaz için diğer önemli sonuç ise, gençlerin desteğini almasıdır. Öte yandan, seçim anketinde de kararsızların oranı hesaba katılmadığında ANAP yüzde 20,6 ile birinci parti konumunda çıktı. Ayrıca, ANAP’a oy vereceğini söyleyenlerin yüzde 63,2’si bunda en önemli etkenin Mesut Yılmaz olduğunu belirttiler. Yılmaz’la ANAP’ın daha iyi bir noktaya ulaşacağını düşünenlerin oranı yüzde 30,5 olurken, yüzde 44,5’lik kesim ise herhangi bir değişiklik olmayacağını söyledi. Yüzde 25 ise, görüş bildirmedir.¹⁹⁷² Bu anketin seçim kararı alınmasında etkisi tam olarak bilinmese de, bir etken olabileceği düşünülebilir. Hasan Cemal ise, yeni genel başkan seçilen Mesut Yılmaz’ın manevra alanının çok kısıtlı olduğunu ve seçimin ne zaman yapılırsa yapılsın zamanının az olduğunu ve her halükarda Mesut Yılmaz hükümetinin seçim hükümeti olduğunu dile getirdi.¹⁹⁷³ Hukukçu Hikmet Sami Türk ise Anayasa’ya göre, bir ara seçim mecburiyeti olduğunu ifade etti. Buna göre, parlamentoda açıkta bulunan 11 milletvekilliği için en geç 6 Ekim 1991 tarihinde bir ara seçim yapılması gerekmektedir. Bu seçeneğin ortadan kalkması içinse tek yol, aynı tarihte erken genel seçimin yapılmasıdır.¹⁹⁷⁴

¹⁹⁷¹ “ANAP Milletvekilleri Erken Seçim İstemiyor”, **Sabah**, 21 Mart 1991, s. 9.

¹⁹⁷² “En Güvenilir Lider Ecevit”, **Tempo**, 4 Ağustos 1991, Sayı: 32, Yıl: 4, s. 18.

¹⁹⁷³ Hasan Cemal, “Yılmaz Hükümeti, Seçim Hükümeti”, **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1991, s. 1-19.

¹⁹⁷⁴ Hikmet Sami Türk, “Ya Ara Seçim, Ya Erken Genel Seçim”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1991, s. 2.

Diğer yandan Cumhurbaşkanı Özal, ANAP 3. Olağan Kongresi'nden iki hafta sonra Okluk'taki yazlığında Mesut Yılmaz ve Ekrem Pakdemirli ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede, ekonomik göstergelerin iyi olmadığını belirten Özal, seçimin normal vakti olan 1992 Sonbaharında yapılması halinde, yeni “kemer sıkma” politikalarının kendileri açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını, seçimde iktidarı kaybetme riskine yol açabileceğini söyledi. Bu yüzden, Yılmaz ve Pakdemirli 1992 İlkbaharında seçim planı yaparken, Özal ise kaybedilecek vakit olmadığını söyleyip 1991 Sonbaharını önerdi ve bu teklif ikili tarafından kabul edildi.¹⁹⁷⁵ Bunun üzerine, Mesut Yılmaz iki ay içerisinde erken genel seçime gidebileceklerini açıklayarak konuyu gündeme taşıdı.¹⁹⁷⁶ Daha sonra Başbakan Yılmaz, Süleyman Demirel ve Erdal İnönü Kasım 1991'de erken genel seçim için prensipte anlaştı.¹⁹⁷⁷ Ancak ANAP MKYK'sı oybirliği ile erken seçimin Ekim ayında yapılmasına karar verdi.¹⁹⁷⁸ Başbakan Yılmaz yaptığı açıklamada, “*Merkez Karar ve Yürütme Kurulumuz, erken seçim konusunda parlamentoda grubu bulunan muhalefet partileri ile uzlaşma aranmasını, bu uzlaşmanın muhalefet partilerinin bilinen tutumları nedeniyle kısa bir sürede mümkün olmaması halinde Anayasa değişikliklerinden vazgeçilerek ve mevcut seçim sisteminde zaruri değişiklikler dışında hiçbir değişiklik yapılmaksınız, ANAP Grubu'nun erken seçim kararı almasını önermiştir*” şeklinde konuştu. ANAP MKYK üyesi Semra Özal da seçim kararının yerinde olduğunu ifade ederek, Ekim'in 20'sinin uygun olacağını dile getirdi. Semra Özal ayrıca, “*Bu seçimle, muhalefete iyi bir ders verileceği kanaatindeyim*”¹⁹⁷⁹ dedi. Yılmaz'ın “*kısa bir sürede mümkün olmaması halinde Anayasa değişikliklerinden vazgeçilerek ve mevcut seçim sisteminde zaruri değişiklikler dışında hiçbir değişiklik yapılmaksınız ...*”, sözlerini değerlendiren Emin Pazarcı, bu ifadelerin ANAP'ın erken seçim için “*beklemeye tahammülünün olmadığını*” işareti olduğunu ifade etti. Çünkü Pazarcı'ya göre, ekonomideki olumsuz sinyallerden dolayı her geçen süre iktidar partisinin aleyhine işliyordu.¹⁹⁸⁰ ANAP'ın erken seçim kararı, her ne kadar kendinden emin bir görüntü verilse de, bir telaş halinde “*yangından mal kaçırma*”

¹⁹⁷⁵ Güner, ss. 203-204.

¹⁹⁷⁶ “İki Ay İçinde Seçim İçin Karar Verilebilir”, **Milliyet**, 1 Temmuz 1991, s. 14.

¹⁹⁷⁷ “Erken Seçim Tamam Gibi...”, **Milliyet**, 10 Ağustos 1991, s. 1.

¹⁹⁷⁸ “Seçim Ekim'de”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1991, s. 1.

¹⁹⁷⁹ “Yılmaz: Seçim Ekim'de”, **Milliyet**, 15 Ağustos 1991, s. 1-11.

¹⁹⁸⁰ Emin Pazarcı, “İktidar ve Muhalefetin Penceresinden”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 15 Ağustos 1991, s. 3.

olarak da değerlendirildi.¹⁹⁸¹ Diğer taraftan Turgut Özal, bir erken seçime çok sıcak bakmayan ANAP'ın “önde gelen isimlerini ikna etmeye çalıştı”, bu konuda en fazla mesaiyi Mehmet Keçeciler için harcadı.¹⁹⁸² Hatta bazı isimleri ikna etmemesi halinde ANAP Grubu'nun erken seçim kararı çıkartamayacağını söyledi.¹⁹⁸³ Özal erken seçim kararındaki etkisini kamuoyuyla da paylaştı. Seçim sürecinde yaptığı bir açıklamada, ANAP iktidarı boyunca sekiz yıldır birçok önemli gelişmeyi “gerçekleştirdiklerini”, buna katkı olması adına ve 2000'lere ulaştıracak gelişmeler için erken seçimin gerekli olduğunu söyledi.¹⁹⁸⁴ Özal bu sözleriyle, ANAP'la olan bağının hâlâ devam ettiğini açıkça ifade etmiş oldu. Bununla birlikte, 1989 yerel seçiminden sonra genel seçimlerin 1992'de olacağı açıklamasından da dönmüş oldu.¹⁹⁸⁵ Diğer yandan Mukbil Özyörük de, erken seçim isteğiyle ilgili açıklamasıyla Özal'ın kendi kaderiyle ANAP'ın kaderini bir tuttuğunu ve tarafsız olmadığını açıkladığını ifade etti.¹⁹⁸⁶

Özal'ın aslında erken seçim istemesinde ANAP yönetimine olan “kızgınlığı” ve “kırgınlığı” da etkiliydi. Mustafa Kalemlî, Özal'ın konuyla ilgili kendisine şunları söylediğini aktardı: “Her şeyi inkâr ediyorsunuz, bir benlik kavgasına girdiniz ve bana sahip çıkmıyorsunuz. Yapılan hizmeti takdir etmiyorsunuz. Neredeyse ANAP olarak yaptıklarımızı unutturup kendinize ve partiye yeni bir misyon çizmek gibi bir garabete saplandınız. Toplu sözleşme zamlarını yanlış yaptınız. Bazı insanları ve grupları dışladınız. Basınla temasınız iyi değil. Sabah geç kalkıp, somurtkan bir ifadeyle milletin karşısına çıkıyorsunuz. Herkesi kucaklamıyorsunuz. Devam edemeyecekseniz, yenisini bulun. Erken seçim kararı alın...”¹⁹⁸⁷

Turgut Özal'ın partiden ayrıldığı andan itibaren yaşadığı “yalnızlaşma” ve “parti üzerinde otoritesini kaybetme” durumu Kalemlî'nin aktarımında da açık bir şekilde görülmektedir. Özal'ın kendisinin ANAP'lı bir isim olmasının unutulmasına ve kurucu olarak partiye aldığı bazı isimlerce sözünün dinlenmemesine bozulduğu ve içerlediği bir gerçektir. Aslında, her ne kadar o günün hukuki şartlarında partili bir cumhurbaşkanına sistem izin vermese de, devreye kişilik özellikleri ve başkanlık sistemi düşüncesi girdi. Bu durum çok partili hayata geçildikten sonra, Özal'dan

¹⁹⁸¹ Başyazı, “Güle, Oynaya!”, **Yeni İstanbul**, 16 Ağustos 1991, s. 1.

¹⁹⁸² Barlas, s. 39.

¹⁹⁸³ “Özal: Mesut Bey Doğru Söylemiyor”, **Sabah**, 17 Kasım 1991, s. 11.

¹⁹⁸⁴ “Özal: Ben Şapkayı Alıp Gitmem”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Eylül 1991, s. 10.

¹⁹⁸⁵ “Özal, Gitmem Diye Direniyor”, **Yeni Asır**, 28 Mart 1989, s. 5.

¹⁹⁸⁶ Mukbil Özyörük, “Açıklarım Ha!”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Eylül 1991, s. 2.

¹⁹⁸⁷ Özdemir, **Turgut Özal**, s. 447.

önce Celal Bayar'da da görülmüştü. Cemal Gürsel'den Kenan Evren'e kadar cumhurbaşkanı olan isimlerin asker olup da bir siyasi parti ile bağlarının olmaması partili cumhurbaşkanı kavramının tecrübe edilmiş bir şekilde değerlendirilmesini pek mümkün kılmamaktadır.

ANAP'ın erken seçime bir anlamda mecbur olduğunu belirten gazeteci Kurthan Fişek ise, hükümetin böyle yaptığı takdirde, yeniden iktidara gelerek 24 Ocak Kararları benzeri yeni bir program uygulayıp seçim ekonomisinin meydana getirdiği olumsuzları giderebileceğini söyledi. Seçim kararını almadığı ve normal vaktinde seçimleri yaptığı durumda ise, baraj altında kalınacağını iddia etti.¹⁹⁸⁸ Ayrıca, erken seçim kararıyla ANAP'ın mevcut oy oranıyla, oluşacak muhtemel koalisyonla daha fazla yara almadan girmeyi düşündüğü belirtildi.¹⁹⁸⁹ Erken seçim kararını ANAP açısından olumlu bulan diğer bir isim de Nuh'un Ankara Makarnası'nın sahibi Muharrem Eski idi. İşadamına göre, seçimler zamanında yapılacak olsaydı, enflasyon üç haneli sayıya ulaşacaktı fakat erken seçimle bunun önüne geçilmiş oldu. Ayrıca, “işçiye, memura, köylüye para dağıtılarak” memnun bir kesim oluşturuldu. Bunların yanı sıra, Irak'taki terör yuvalarına yapılan sınır ötesi operasyonla da “puan toplandı.” Tüm bu yapılanların sonucunda Eski'nin ANAP için seçim tahmini de oldukça iyimserdi: % 40.¹⁹⁹⁰ Gazeteci Tayyar Şafak da ekonomik iyileştirmelerin meyvesinin toplanması için erken seçimin ANAP adına avantaj olduğu görüşünde olduğunu izah etti.¹⁹⁹¹

Öte yandan, erken seçim kararına muhalefettense tepki gecikmedi. DYP lideri Süleyman Demirel, “İsterse yarın yapsın, bu seçim erken seçim değil, gecikmiş seçim olacaktır”¹⁹⁹² dedi. Demirel ayrıca, alınan kararın ANAP'a değil, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a ait olduğunu ima etti: “Baskın yapıyorum diye basılmış da olabilirler. Aslında o söz onların değil. İngiliz koyundaki var ya, ona aittir o sözler. O tavır da ona aittir.”¹⁹⁹³ SHP lideri Erdal İnönü de, kararı bir baskın seçim olarak değerlendirerek, Yılmaz'ın da Özal'ın başbakanlığındaki gibi bir amaca sahip olduğunu ileri sürüp “Muhalefete propaganda yapma olanağı vermeden bir

¹⁹⁸⁸ Kurthan Fişek, “Benim Erken Seçimlerim”, **Aktüel**, 15 Ağustos 1991, Sayı: 6, s. 12.

¹⁹⁸⁹ Ömer Laçiner, “Erken Seçimin Düşündürdükleri”, **Birikim**, 29 Eylül 1991, s. 3.

¹⁹⁹⁰ Nazlı Ilicak, “Bakalım Seçmen Neyler?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Ağustos 1991, s. 9.

¹⁹⁹¹ Tayyar Şafak, “Evdeki Hesap”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Ağustos 1991, s. 2.

¹⁹⁹² “Demirel: Geç Kaldılar”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 15 Ağustos 1991, s. 8.

¹⁹⁹³ Süleyman Demirel daha önce de yaptığı bir konuşmada, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın hükümetin işlerine müdahale ederek anayasa suçu işlediğini söylemişti. “Özal ANAP'ın Başına Geçsin”, **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1991, s. 1.

baskın seçim yapmak ve iktidarda kalma olanağı aramak... Baskın veya herhangi bir şekil bu defa ANAP'ı sandıktan çıkaramaz" şeklinde konuştu. DSP lideri Bülent Ecevit ise, iktidarın Ekim ayında bir seçim kararı almasını, partinin içinde bulunduğu paniğe bağladı.¹⁹⁹⁴ İktidarın erken seçim hamlesi karşısında DYP'nin stratejisini doğru bulan Hilmi Bengi, SHP'nin ise yanlış bir politika izlediğini söyledi.¹⁹⁹⁵ Burada kararı en farklı şekilde değerlendiren Demirel'di. DYP lideri ANAP'ı değil Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı hedef alarak etkin gücün Özal olduğuna işaret etti. Tabii Demirel'in Özal hakkında kullandığı kelimelere de bakıldığında, Turgut Özal'ı bir cumhurbaşkanı olarak görmekten çok, hâlâ emrindeki eski müsteşarı olarak gördüğü de söylenebilir.

Bu tartışma ve söylemlerin sonunda 24 Ağustos'ta toplanan TBMM'de, ANAP'ın seçimin 20 Ekim 1991 Pazar günü yapılmasına ilişkin 20972 sayılı kanun teklifi kabul edildi ve 26 Ağustos 1991 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlandı.¹⁹⁹⁶ SHP, sürenin yetersiz olduğunu iddia ederek 24 Kasım'ı önerirken, HEP ise 27 Ekim'i teklif etti. Ancak, iki öneri de ANAP'lı milletvekillerinin oyları ile reddedildi.¹⁹⁹⁷ Başbakan Mesut Yılmaz erken seçim kararı almalarının sebebini şöyle açıkladı: *"Biz iktidardan kaçmak için değil, yeniden ve tartışmasız iktidar olmak için erken seçime gidiyoruz."*¹⁹⁹⁸ Erken seçim kararı alınmasında ekonomik göstergelerin aşağı yönde olması da etkiliydi.¹⁹⁹⁹ Bu konuda Yılmaz enflasyona dikkat çekti: *"Önünde seçime gitmek için bir yılı kalmış bir hükümetin, üstelik de seçim şartlarının baskısı altındaki bir hükümetin enflasyona karşı kararlı bir mücadele yürütemeyeceğini gördük."*²⁰⁰⁰

Bu arada, bu seçimlerde seçmen yaşının 18'e düşürülmesi yönünde ANAP önce bir adım attı sonraysa geri çekti. Bu yaş grubuyla ilgili bir araştırma yapan Zet-Medya, 1970-1973 doğumlu gençlerin oy tercihlerini ortaya koydu. Buna göre, 18 yaşındaki gençlerin yüzde 31'i SHP'yi tercih ederken, ANAP'a destek yüzde 25 çıktı. Eğitim seviyesi yüksek olanlar da SHP ve DSP'yi yani sol partileri seçerken, ev hanımları ve ücretlilerin tercihi DYP ve ANAP oldu. Kendisi için bu araştırmayı yaptıran Tempo dergisi ise, bu tablonun ANAP'ın geri adım atmasına sebep olduğu

¹⁹⁹⁴ "Muhalefet: Biz Hazırız", **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1991, s. 1.

¹⁹⁹⁵ Hilmi Bengi, "Seçim Mi, Satranç Mı?", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Ağustos 1991, s. 3.

¹⁹⁹⁶ **Resmi Gazete**, 26 Ağustos 1991, Sayı: 20972, s. 4.

¹⁹⁹⁷ "Seçime Kesin Tarih: 20 Ekim", **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1991, s. 1-15.

¹⁹⁹⁸ Bildirici, s. 225.

¹⁹⁹⁹ Gökmen, s. 236.

²⁰⁰⁰ "Devleti Küçültmek Bugün de Hedefimiz", **Aktüel**, 3 Ekim 1991, Sayı: 13, s. 48.

yorumunda bulundu. ANAP'ın, SHP ile olan 6 puanlık farktan çekindiği iddia edildi.²⁰⁰¹

b. Aday Belirleme ve Kampanya Dönemi

ANAP, SHP, DYP, DSP, RP, MÇP ve SP 107 seçim bölgesinde, 43'ü kontenjan olmak üzere toplam 857'şer adayla yarışacaktı.²⁰⁰² ANAP önseçim yapmayıp tüm adayları merkezden belirledi.²⁰⁰³ ANAP bakanların, Başkanlık Divanı üyeleri ile ön sıralardaki milletvekillerinin seçim bölgelerindeki durumunu gösteren bir araştırma yaptırdı. Buna göre, 111 milletvekilinin 82'si birinci, 29'u ikinci sırada yer alabildi.²⁰⁰⁴ 12 milletvekili aday olduğu halde listeye giremezken, 18. dönem milletvekillerinden de 37'si listelerde yer almadı. Yeniden aday gösterilen milletvekillerinden 77'si ise alt sıralarda kendilerine yer bulabildi.²⁰⁰⁵ Bu durum ise partide tepkilere yol açtı. Adeta "aday depremi" yaşandı. Kahramanmaraş milletvekili Ülkü Söylemezoğlu, partinin ileri gelenlerinden Yıldırım Akbulut, Abdülkadir Aksu ve Mehmet Keçeciler'e adaylıktan çekilme çağrısı yaptı. Ayrıca, sıralamaya tepki gösteren Söylemezoğlu, "İlkokul mezunu insanların ilk üç sıraya yerleştirildiği listeye, alay eder gibi, alay malzemesi olarak yerleştirildik" dedi. ANAP Grup Başkanvekili Onursal Şeref Bozkurt da Ankara 3. bölgedeki aday sıralamasını eleştirerek, adaylıktan çekilme hususunda örgütte nabız yokladığını ifade etti.²⁰⁰⁶ Listelerde umduklarını bulamayan yüzün üzerinde milletvekilinin de adaylıktan geri çekileceği açıklandı. Bu milletvekilleri adına bir basın toplantısı düzenleyen Ülkü Söylemezoğlu, Yasin Bozkurt, Metin Yaman, Zeki Yavuztürk, Ali Şakir Ergin, Mehmet Ali Karadeniz ve Nizamettin Özdoğan tepkilerini dile getirdi. Söylemezoğlu, oluşan aday listesiyle partiyi yıkmak için bir adım daha atıldığını iddia etti. Yasin Bozkurt ise, demokrasi tarihinde bu derece bir milletvekili kıyımı yaşanmadığını ileri sürdü.²⁰⁰⁷ Bozkurt ayrıca, tasfiye edilen vekillerin "haksızlık, insafsızlık ve adaletsizliğe maruz kaldıklarını" ifade etti.²⁰⁰⁸ Cumhurbaşkanı Turgut Özal da bu konuda kendisine yakın milletvekillerine Mesut Yılmaz'ı kastederek,

²⁰⁰¹ "ANAP'ın SHP'ye 18 Yaş Oyunu", **Tempo**, 3 Eylül 1991, Sayı: 37, ss. 14, 16.

²⁰⁰² "Aday Adaylarının Solukları Kesildi", **Yeni İstanbul**, 24 Eylül 1991, s. 1.

²⁰⁰³ Altan Öymen, "Delege Mantığı-Seçmen Mantığı", **Milliyet**, 15 Eylül 1991, s. 1; "Adaylara İlk Eleme", **Milliyet**, 16 Eylül 1991, s. 1.

²⁰⁰⁴ Metin Işık, "ANAP ve Seçim", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Eylül 1991, s. 3.

²⁰⁰⁵ "Listeler Yara Açtı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Eylül 1991, s. 12.

²⁰⁰⁶ "ANAP'ta Büyük Çatlak", **Milliyet**, 27 Eylül 1991, s. 18.

²⁰⁰⁷ "ANAP'ta Büyük İsyan", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Eylül 1991, s. 10; "ANAP'ta Büyük Çatlak", **Milliyet**, 27 Eylül 1991, s. 18.

²⁰⁰⁸ "ANAP'ta Liste Sıkıntısı Parti Tabanına Yansıdı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Ekim 1991, s. 11.

“akordu tutturamadığını” fakat milletvekillerine yine de partiye küsmemeleri gerektiğini söylediği belirtildi.²⁰⁰⁹ Ayrıca, birlik ve beraberlik içinde olunması gereken bu dönemde yapılan bu çıkışa tepki gösterdiği de ifade edildi.²⁰¹⁰ Öte yandan, partide esen soğuk rüzgârlar Genel Merkez binasına birkaç gündür hiçbir yöneticinin uğramamasıyla da gözle görünür bir hâl almıştı.²⁰¹¹ Başbakan Yılmaz ise, listeler açıklanmadan kısa bir süre önce yaptığı açıklamada, ellerinden geldiğince objektif olacaklarını ama bunun birtakım kişilerde duygusal tepkilere yol açacağını bildiğini söyledi.²⁰¹² Bu arada, YSK’nın aday listelerine itiraz için tanıdığı süre 1 Ekim 1991 tarihinde son buldu. Bu süreye kadar ANAP’tan 80 aday istifa ederken, 48’i mevcut milletvekiliydi. İçlerinde parti kurucularından, Abdülhalim Aras, Fahri Sabuniş ile partinin önemli isimlerinden Ercan Vuralhan, Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, Onursal Şeref Bozkurt da vardı.²⁰¹³ Bu da partide ciddi bir “memnuniyetsizler grubu” oluştuğunu göstermektedir.

Turgut Özal’a yakın isimlerden Adnan Kahveci de listedeki yerine itiraz eden isimlerdendi. İstanbul Kartal’da önce liste başı olup daha sonra ikinci sırada aday gösterilen Kahveci, Mesut Yılmaz’ı eleştirdi: “*Semra Hanım bile baltasını toprağa gömmüştü. Teşkilatın görüşleri doğrultusunda Semra Hanım beni ilk sıraya yazmıştı. Olayın sorumlusu tamamen Mesut Yılmaz’dır. Takdiri buymuş.*” Bu eleştiriye yanıt veren Yılmaz ise, “*Başkanlık Divanı ile hazırladığımız listede Kahveci’yi önce ilk sıraya yazdık. Daha sonra MKYK’da Cavit Kavak’ın itirazı üzerine yapılan oylamada Cavit Kavak ilk sıraya, Kahveci ikinci sıraya konuldu*”²⁰¹⁴ dedi. Adnan Kahveci kararını “*vefasızlık*” olarak görüp değerlendirenler de oldu.²⁰¹⁵ Aday listelerinde yaşanan bu depremi Hilmi Bengi, Haziran’daki kongrenin rüzgârına bağladı. Bengi, Mesut Yılmaz’ın kendisine muhalif olmasına rağmen Mehmet Keçeciler, Hüsnü Doğan, Yıldırım Akbulut ve Abdülkadir Aksu gibi partinin önde gelen isimlerine listenin başında yer vererek “*göz boyandığını*” fakat daha önce Yıldırım Akbulut’un ifade ettiği gibi, partide tasfiyeye gidildiğini belirtti.²⁰¹⁶

²⁰⁰⁹ “Özal-Yılmaz Gerginliği”, **Milliyet**, 30 Eylül 1991, s. 11.

²⁰¹⁰ “İsyancı ANAP’lılara Özal da Çok Kızdı”, **Sabah**, 30 Eylül 1991, s. 9.

²⁰¹¹ Tayyar Şafak, “Siyasette Anarşi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Eylül 1991, s. 2.

²⁰¹² “Yılmaz: Bundan Sonra Özal Yok”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.

²⁰¹³ “ANAP’tan 80 Aday İstifa Etti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 2 Ekim 1991, s. 1-11.

²⁰¹⁴ “Beni Mesut Yılmaz Yaktı”, **Yeni Sabah**, 26 Eylül 1991, s. 1.

²⁰¹⁵ Başyazı, “ANAP’ta Vefa!”, **Yeni İstanbul**, 27 Eylül 1991, s. 1.

²⁰¹⁶ Hilmi Bengi, “Siyasi Deprem”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Eylül 1991, s. 3.

ANAP'ta yaşanan huzursuzluğun daha aday listelerinin tespitinde gün yüzüne çıkması partinin daha önceki seçim atmosferlerinden uzak olduğunu göstermektedir. Kahveci hadisesi de göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Kahveci'nin liste başı yapılmaması esasında Turgut Özal'a karşı bir hamle olarak da yorumlanabilir. Cumhurbaşkanı Özal, Başdanışmanı Engin Güner'in de sıralamadaki yerine itiraz ederek, Yılmaz'a öfkelenmiştir.²⁰¹⁷ Mesut Yılmaz daha sonra yaptığı bir açıklamada ise, Turgut Özal'ın aday tespitine, eşi ve İstanbul İl Başkanı Semra Özal üzerinden müdahale etmek istediğini ifade etti: *“Seçim öncesinde aday tespitine nihai karar vereceğimiz, Merkez Karar Yönetim Kurulu toplantısından önce kendisi bana bir zarf verdi ve bu zarftaki isimlerin aynen aday olarak tespit edilmesini istediğini ifade etti. Ben o zarfı hiç kale almadım, hiç açmadım bile. Merkez Karar Yönetim Kurulu'nda adaylıkları görüştük. Farklı bir liste ortaya çıktı. Bunun üzerine kendisi (Semra Özal) toplantıyı terk etti. Akşamleyin de rahmetli Özal beni evden aradı ve bana bu aldığımız kararlarla mutabık olmadığını, bunun kendisine karşı alınmış bir karar olduğunu söyledi. Ben de, 'Bu, kurulumuzun takdiridir' dedim.”*²⁰¹⁸ Fakat Yılmaz propaganda döneminde yaptığı bir açıklamada Cumhurbaşkanı ile aralarında bir sorun olmadığını söyledi.²⁰¹⁹ Listeler hakkında konuşan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Pakdemirli ise, mukaddesatçı kesimin liste dışı bırakıldığının gerçek dışı olduğunu söyleyerek, liste tasnifinde birtakım yanlışlıklar olabileceğini ancak, önemli olanın partinin dimdik ayakta olması olduğunu ifade etti.²⁰²⁰

Diğer taraftan, kampanya dönemi izlenecek strateji hakkında Mesut Yılmaz ile Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kurmayları arasında ciddi görüş ayrılığı ortaya çıktı. Yılmaz'ın seçim kampanyasını Fransız reklamcı Seguela yürüttü.²⁰²¹ Yılmaz'ın isteği doğrultusunda, ANAP Mesut Yılmaz'ın gerisinde kalmayacak şekilde, kendisiyle ANAP arasında özdeşlik kurularak bir reklam anlayışı geliştirildi. Çünkü

²⁰¹⁷ Tokatlı, s. 156.

²⁰¹⁸ Birand-Yalçın, s. 489.

²⁰¹⁹ “Yılmaz: Bundan Sonra Özal Yok”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.

²⁰²⁰ “ANAP Dimdik Ayakta”, **Türkiye**, 5 Ekim 1991, s. 3.

²⁰²¹ Yabancı bir ismin reklam kampanyasını yürüteceği yönünde haberler çıktığında, hem Türk reklam ajansları hem de bazı muhalif siyasetçiler buna tepki göstererek, Türkiye'de bu işi üstlenebilecek isimler ve ajanslar olduğu, Türkiye'yi bilmeyen bir ajansın başarılı olamayacağı söylenmiştir. Hıfzı Topuz, **Siyasal Reklamcılık Dünyadan ve Türkiye'den Örneklerle**, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, ss. 45-47; Seguela ise, ANAP'ın teklifini kabul etmesinin nedenini, Avrupalı modern genç nesillerin yetişmesini sağlayacak Türk lider olarak Yılmaz'ı görmesi olarak açıkladı. Güneri Cıvaoğlu, “Seçimi İnanılan Kahraman Kazanır”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8; Mesut Yılmaz da, Seguela'nın gençlere yaklaşımının kendisini etkilediğini söyledi. “Yılmaz: Bundan Sonra Özal Yok”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.

Yılmaz, Seguela'ya sadece kendisinin ön planda olmasının birtakım riskleri de beraberinde getireceğini ifade etti.²⁰²² Mesut Yılmaz, Fransız reklamcı ile çalışma şekillerini ise şöyle anlattı: “(...)Basınla TV arasında benim istediğim gibi bir denge kurulmuştu. Sunuş bana göre yeni ve çekiciydi. Ankara’da bir çalışma grubu oluşturduk. Dört siyasetçi arkadaşımızla, Adnan Kahveci, Hüsnü Doğan, Işın Çelebi ve Mehmet Keçeciler’le çalışmayı başlattık. Onlara bazı adaylar ve dışarıdan bize sempati besleyen arkadaşlarımız katıldı, 12 kişilik bir çalışma grubu kurduk. Onlar gece gündüz çalışarak öncelikli hedefleri belirlediler. Bu çalışmalarını kendilerine ilettik. Bizim verdiğimiz mesajlar onların hazırladığı plan çerçevesinde son şeklini aldı. Yani, mesajları, sloganları biz hazırladık, Seguela bize sadece bunların iletişimi konusunda danışmanlık yaptı. İlk plan sadece benim üzerime kuruluydu. Ben bunun doğru olmayacağını kendisine söyledim. Çünkü ANAP’la Mesut Yılmaz özdeşliğini yeterince vurgulayamazsak, bunun sonuçlarını alamama riskine işaret ettim. Yani, Mesut Yılmaz’ı ön plana çıkarabilirsin, hatta sevdirebilirsin ama bunun ANAP’a yararlı olabilmesi ancak Anavatan oyuna dönüşmesine bağlıdır, dedim. Sonuçta, yine ben partiye göre ağır basıyorum ama ANAP da ağırlıklı olarak kampanyada vurgulanıyor.”²⁰²³ Seguela da, Yılmaz’ın Başbakan olmasının yani icraatın başındaki isim olmasının kampanya sürecinde bir avantaj olduğunu söyledi. Buna karşın, ekonomideki olumsuz göstergelerin ve diğer liderlere göre daha az tanınmasının kendisi için dezavantaj oluşturduğunu da belirtti.²⁰²⁴

Seguela, merkeze Mesut Yılmaz’ı alarak, partinin kurucusu Turgut Özal’a hiç yer vermedi.²⁰²⁵ Çünkü “yeni ANAP” imajı verilmek istendi.²⁰²⁶ Erol Özkoray ise, Mesut Yılmaz ve ANAP ile ilgili şu değerlendirmede bulundu: “Genç, zamanı çok iyi kullanıyor ve çok sabırlı. (...)ANAP, Yılmaz başkanlığında çağdaş, modernist, yeniliğe açık ve geleceğin partisi konumunda. Türk halkı artık yeni bir yaşam

²⁰²² “Yılmaz: Bundan Sonra Özal Yok”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.

²⁰²³ Topuz, **Siyasal Reklamcılık...**, ss. 49-50. Kimi Türk ajans yetkilileri de hazırlanan afişlerdeki yazıların uzun olduğunu, Türk halkının ise kısa yazıları okuduğunu söyleyerek, Seguela’yı tenkit etti. Diğer yandan, ANAP kampanyaya Atölye Ajansı da dâhil etti. Özkan, s. 122.

²⁰²⁴ Güneri Cıvaoğlu, “Seçimi İnanılan Kahraman Kazanır”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.

²⁰²⁵ “Özal’ı Bırak, Yılmaz’a Bak”, **Milliyet**, 18 Eylül 1991, s. 17. Seguela, SHP karşısında ANAP’ı tercih etmiştir. Seguela’nın Türkiye temsilcisi ENA İletişim Genel Müdürü Erol Özkoray, SHP’den de teklif alındığını ancak, ANAP’ın kazanacağına inandıkları için böyle bir tercihte bulunulduğunu açıklamıştır. “Anneme ANAP’lı Olduğumu Söyleme, O Beni...”, **Aktüel**, 19 Eylül 1991, Sayı: 11, s. 122.

²⁰²⁶ Ahmet Kalendar, **1991 Milletvekili Genel Seçimlerinde Anavatan Partisi’nin Mesaj Stratejileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Ankara 1993, s. 50.

biçimine geçti. İnsanlar kendileri için en yenilikçi ve en gelecek vadeden lideri ve partiyi seçecekler. Biz de Yılmaz başkanlığında, partinin yeni kimliğiyle bunu başarmaya çalışacağız."²⁰²⁷ Fakat ANAP'lı bir milletvekili, Mesut Yılmaz'ın partiye beklenen ivmeyi kazandıramadığını hatta eski dinamizmin bile kaybaldığını söyledi.²⁰²⁸ Yılmaz teşkilatlardaki "muhafazakâr-milliyetçi tasfiyesi" ile de eleştirildi. Akbulut'un ekibinin tasfiyesinin ANAP'ı örgütsüz bıraktığı ve muhafazakâr- milliyetçi Anadolu'da ANAP'a karşı ciddi tepkiler oluştuğu dile getirildi. Kongrede "1983 ruhunu" hedef olarak belirleyen Yılmaz'ın bu hamlesinin kaybedişin kaçınılmaz olmasına yol açacağı ifade edildi.²⁰²⁹

Öte yandan Özal ise, kampanya sürecinde 12 Eylül öncesi dönemin hatırlatılması gerektiğini savunurken, Yılmaz'ın medya planlamasını yapan ekip ise, negatif propaganda yapılmasının tam aksi yönde etki edeceğini savundu.²⁰³⁰ Fakat Yılmaz ise, buna negatif bir anlam yüklenmemesi gerektiğini ifade etti: "(...)biz propaganda filmlerinde, önümüzdeki dönemde Türkiye'de siyasi istikrarın önemini vurgulamayı amaçladık. Ve bizim arzumuz bu konuda Türkiye'deki bütün siyasi partilerin aynı duyarlılık içinde meseleye yaklaşmalarıdır. Bu konuda tüm partilerin siyasi yarışmayı 1970'li yılları yeniden canlandırmayacak, anımsatmayacak bir anlayış içinde benimsemelerini diliyoruz. Gerek bizim partimizde, gerekse diğer partilerde, politikada o dönemde aktif olan kişilerin yer alması, o dönemin görüntülerinin yeniden canlanacağı anlamında yorumlanmamalı. Gerek bizim partimizdeki arkadaşlarımız, gerekse diğer partilerdeki arkadaşlar o dönemden gerekli dersleri çıkarmışlardır. Bunun çok önemli olduğunu düşündüğümüz için bunu hatırlatmayı uygun gördük."²⁰³¹ Bu doğrultuda, hazırlanan yirmi saniyelik iki TV filminde, subliminal özellikte mesajlar verilmekten geri durulmadı. Bu filmlerde, 12 Eylül öncesinde yaşanan anarşi görüntüleri arasına Süleyman Demirel ve Alparslan Türkeş'in fotoğrafları kondu.²⁰³² Tabii bu iki ismin fotoğraflarının verilmesi son derece bilinçli bir tercihti. Zira ANAP'ın sağdaki en ciddi iki rakibi bu isimlerdi.

²⁰²⁷ "İdeoloji Öldü, Yaşamın İmagoloji", **Aktüel**, 26 Eylül 1991, Sayı: 12, s. 119.

²⁰²⁸ Başyazı, "ANAP Duruyor, DYP Vuruyor", **Yeni İstanbul**, 20 Eylül 1991, s. 1.

²⁰²⁹ Başyazı, "Yenilgiye Davetiye", **Yeni İstanbul**, 4 Ekim 1991, s. 1. Gerçekten de genel seçimlerde ANAP Anadolu'da büyük bir erime yaşayacaktı. Hatta öyle ki, muhafazakârlığın merkezlerinden ve Mehmet Keçeciler'in memleketi olan Konya'da 13 vekilliğin sadece 1'i kazanıldı. Milliyetçiliğin ön planda olduğu Erzurum'da ise 7'de 0 yapıldı. <http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> (25.03.2018)

²⁰³⁰ Ertuğrul Özkök, "ANAP'ta Kampanya Tartışması", **Hürriyet**, 1 Ekim 1991, s. 23.

²⁰³¹ "Devleti Küçültmek Bugün de Görevimiz", **Aktüel**, 3 Ekim 1991, Sayı: 13, s. 47.

²⁰³² Altumur Kılıç, "Mesut Yılmaz'ın Kampanyası", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Eylül 1991, s. 9.

Fakat kampanya döneminin başında, 12 Eylül’ü hatırlatan film tepkiler alınca, bunun üzerine “Hadi Bakalım” şarkısına klip hazırlandı.²⁰³³ ANAP’ın iki reklam filmi karşılaştıran gazeteci Emin Pazarcı, Hadi Bakalım’da verilen pozitif görüntüye karşın, 12 Eylül öncesinin ve liderlerinin görüntülerinin verilmesiyle seçmene “*İşte anarşi ve terörün sorumluları*” mesajını verdiğini; bu uygulamayı 12 Eylül’den sonra askeri yönetimin de yaptığını dolayısıyla asker ile ANAP’ın mantığının aynı olduğunu ifade etti. Pazarcı ayrıca, bir taraftan 21. yüzyıl mesajları verilirken, diğer taraftan 1980 öncesi tablonun hatırlatılarak hâkim ve savcı rolüne soyunulmasının “*siyasette belden aşağı vurmak*” olduğunu belirtti.²⁰³⁴ Müzisyen Zülfü Livaneli ise, bu şarkının Mesut Yılmaz’ın oluşturmaya çalıştığı devlet adamı imajıyla uyuşmadığını ifade etti.²⁰³⁵ Bu arada ANAP’ın propagandası, iktidarın verdiği güçle TRT ile Ahmet Özal’ın ortağı olduğu Star-1 kanalının etkisiyle diğer partilere göre daha fazla yapıldı.²⁰³⁶ Altan Öymen TRT’nin propaganda dönemindeki politikasını eleştirerek, muhalefet partilerinin sınırlı sayıdaki temsilcilerine “*yasak savma*” anlayışıyla 1,5-2 dakika yer ayrıldığı ama iktidar partisi temsilcilerinin içerisinde bakanların hatta Cumhurbaşkanı’nın da olduğunu ve dolayısıyla devlet kanalının tarafsızlık ihlali yaptığını beyan etti.²⁰³⁷ Bir başka yazısında da halkın bu durumdan duyduğu rahatsızlığı sandıklarda ifade edeceğini belirtti.²⁰³⁸ Emin Pazarcı da, Star-1’in seçim arifesinde “*ANAP’ın sesi*” gibi bir yayın politikası takip ettiğini fakat kanalın bu eleştiriyi kabul etmediğini ifade ederek, kanalın bu durumunu devekuşunun saklanma hadisesine benzetip eleştirdi.²⁰³⁹

ANAP’ın yürüttüğü seçim çalışmalarından çok da memnun olmayan Turgut Özal ise, “ANAP’ın geçmişine sahip çıkılmadığından şikâyetçiydi.” Hatta Kamran

²⁰³³ Ertuğrul Özkök, “ANAP’ta Kampanya Tartışması”, **Hürriyet**, 1 Ekim 1991, s. 23. Şarkının orijinali yine aynı ada sahip bir Aysel Gürel eseridir. “Sezen Aksu: ANAP’ın Şarkısına Katkım Yok”, **Hürriyet**, 9 Ekim 1991, s. 27. Şarkıyı seslendiren Sezen Aksu yaptığı bir açıklamada, şarkının ANAP tarafından kullanılmasının kendisinin de o siyasi görüşte olduğu sonucunu çıkarmadığını fakat şarkının beğenilmesinin kendisini de mutlu ettiğini söyledi. “Hadi Bakalım”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Ekim 1991, s. 15. Sezen Aksu başka bir açıklamasında ise, şarkının uyarlamasında kendisinin herhangi katkısının olmadığını söyledi. “Sezen Aksu: ANAP’ın Şarkısına Katkım Yok”, **Hürriyet**, 9 Ekim 1991, s. 27. Altan Öymen ise, şarkının sözlerinde geçen “Eline, diline hâkim ol” sözlerine atıfta bulunarak, Cumhurbaşkanı Özal’ın muhalefetle ilgili söylediği sözlerden dolayı bu süreçte “*dile hâkim olmanın*” önemini ön plana çıktığını belirtti. Altan Öymen, “Eline, Diline..”, **Milliyet**, 10 Ekim 1991, s. 1.

²⁰³⁴ Emin Pazarcı, “Belden Aşağı Vurmak”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Ekim 1991, s. 3.

²⁰³⁵ Zülfü Livaneli, “Hadi Bakalım”, **Sabah**, 28 Eylül 1991, s. 5.

²⁰³⁶ Özkan, s. 124.

²⁰³⁷ Altan Öymen, “Seçim ve Televizyon”, **Milliyet**, 14 Eylül 1991, s. 1.

²⁰³⁸ Altan Öymen, “Dozu Çoktan Kaçtı”, **Milliyet**, 9 Ekim 1991, s. 1-10.

²⁰³⁹ Emin Pazarcı, “Malûmu İlan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Ekim 1991, s. 3.

İnan'ın aktardığına göre, Özal kendisine, “*parti liderinin seçim kampanyasını götüremediğini, kendisinin boşluğu doldurmaya çalıştığını*”²⁰⁴⁰ söyledi. Yılmaz ise, Özal'ın kendisine memnun olmadığı yönünde bir ifadesinin olmadığını ancak böyle düşünebilmesinin de mümkün olduğunu belirtti.²⁰⁴¹ Ahmet Özal'ın ortak olduğu Star TV'de²⁰⁴² bazı programların yayınlanması için “*direktiflerde*” bulunan Özal, kendisine yakın bir isim olan gazeteci Mehmet Barlas'tan da televizyonda ANAP lehinde analizlerde bulunmasını istedi.²⁰⁴³ Ayrıca, Barlas'tan ANAP'ın felsefesini anlatan bir belgeye imza atmasını istedi. Seçime yaklaşık üç hafta kala hazırlanan belgeselin adı, “Dön Baba Dönelim”di.²⁰⁴⁴ Bu belgeseli tenkit eden Emin Pazarcı, amacın, 12 Eylül öncesini kötülemek olduğunu ifade etti. Barlas'ı da eleştirerek, onun, “*Yorumlarımı yansız, saplantısız, önyargısız sunacağım*” sözlerini “*Belki de seyredenler biraz neşelensin istiyor*”²⁰⁴⁵ şeklinde “tiye aldı.” Başdanışmanı Engin Güner'in ifadesine göre ise Özal ANAP'ın, “*işinin zor olduğunu gördüğü için yardımcı olmak istemekteydi.*”²⁰⁴⁶

Öte yandan, ANAP'ın seçim kampanyası “*Çünkü daha yapacak çok iş var*” temel sloganı etrafında geliştirildi.²⁰⁴⁷ Seguela, seçmene pozitif mesaj vermesi için Mesut Yılmaz'a “*bol bol gülümsemesi*” tavsiyesinde bulundu.²⁰⁴⁸ Bunun yanı sıra, Mesut Yılmaz etrafında geliştirilen sloganlar şöyledir:

“Türkiye’de barış, hoşgörü siyaseti hâkim olarsa Mesut Yılmaz,
Türkiye çağı yakalamak için dünyaya açılmayı sürdüreceksa Mesut Yılmaz,
Türkiye gençlerine eğitim ve iş sağlayarsa Mesut Yılmaz,
Türkiye dünyaya açılırken kendi öz değerlerine sahip çıkarsa Mesut Yılmaz,
Türkiye’de kadınlar hak ettikleri yere geleceksa Mesut Yılmaz,
Türkiye her vatandaşına sosyal güvence sağlayarsa Mesut Yılmaz,
Türkiye’de çalışan herkes emeğinin karşılığını alarsa Mesut Yılmaz,

²⁰⁴⁰ İnan, s. 143. Bazı ANAP milletvekillerinin de Yılmaz'ın performansını yetersiz buldukları için Özal'ı sahaya inmeye davet ettiği söylenmiştir. Kalender, s. 132.

²⁰⁴¹ “Yılmaz: Bundan Sonra Özal Yok”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.

²⁰⁴² Barlas, s. 39.

²⁰⁴³ Güner, s. 208.

²⁰⁴⁴ Barlas, ss. 39-40.

²⁰⁴⁵ Emin Pazarcı, “Malûmu İlan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Ekim 1991, s. 3.

²⁰⁴⁶ Güner, s. 208.

²⁰⁴⁷ “Seguela, ANAP'ı Fransa'dan İzliyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Ekim 1991, s. 10.

²⁰⁴⁸ Bildirici, s. 225.

Türkiye’de hızlı gelişmenin devamı için siyasi istikrar şartsa Mesut Yılmaz.”²⁰⁴⁹

Seçime az bir süre kala değerlendirmede bulunan Seguela’nın ekibi, kararsız seçmenlerinin çoğunun ANAP tabanına ait olduğunu fakat bunu söylemeye “*utandıklarını*” dile getirdi. Seçime yaklaşırdan, seçmenin Mesut Yılmaz’ın etkisi ile o çekinceli tavırlarını bir kenara bıraktıklarını da ifade etti.²⁰⁵⁰ Seguela da, diğer partilerin propagandaya erken başlayıp daha az yol alacaklarını, kendilerininse zamanlamalarının daha doğru olduğunu söyledi.²⁰⁵¹ Diğer yandan, parti liderlerinin vücut dilini analiz eden Davranış Bilimci Psikolog Yavuz Erten, Başbakan Yılmaz’ın çekingen ve özgüven eksikliği içinde bir isim olduğunu söyledi. Ayrıca, “*Daha yapacak çok iş var*” sloganı ile tezat oluşturur bir şekilde, “*Eyvah ne yapacağız?*” tedirginliği içinde olduğunu ifade etti.²⁰⁵²

Bu arada, seçim gezilerine başlayan Başbakan Yılmaz, Tarsus’ta bir otoyol temel atma töreninde yaptığı konuşmada siyaseti, memlekete daha fazla hizmet edebilmek ve halkı daha müreffeh bir şekilde yaşatmak için yaptıklarını ifade ederek, yapılacak seçimin önemine değindi: “*Üç hafta sonra Türkiye’nin kaderi ile ilgili vereceğiniz karar aynı zamanda Türkiye’de siyaset anlayışının önümüzdeki dönemde nasıl gelişeceğini tayin edecektir. Vereceğiniz kararlar, ya bugün temelini attığımız veya hizmete açtığımız bu otoyol gibi daha nice hizmetlerin siyaset yoluyla bu memlekete kazandırılmasına karar vereceksiniz veyahut da, geçmişte olduğu gibi, siyasetin sadece belli liderler arasında bir ağız kavgası olarak milletin hiçbir meselesine çözüm getirmeyen, sadece bazı insanların koltuk hırslarını tatmin eden bir faaliyet olmasına karar vereceksiniz.*”²⁰⁵³ Bir taraftan da seçim anketleri yayınlanmaktaydı. KONDA’nın 23 Eylül tarihinde gerçekleştirdiği ankette, DYP yüzde 30 ile birinci parti olurken, ANAP yüzde 25 ile ikinci ve SHP de yüzde 21 ile üçüncü partiydi.²⁰⁵⁴ Hürriyet’in ZET-MEDYA’ya yaptırdığı araştırmada ise, DYP yüzde 26,7 ile yine birinci olurken, SHP yüzde 25 ile ikinci, ANAP ise yüzde 20,6 ile

²⁰⁴⁹ “Özal’ı Bırak, Yılmaz’a Bak”, **Milliyet**, 18 Eylül 1991, s. 17.

²⁰⁵⁰ “Fransız Utangaç Oyların Peşinde”, **Sabah**, 16 Ekim 1991, s. 15. Seguela daha önce yaptığı bir açıklamada, ANAP’ın birinci parti olacağını ancak en yakın rakibine 1-2 puan fark atabileceğini söylemiştir. Güneri Cıvaoğlu, “Gri”, **Aktüel**, 19 Eylül 1991, Sayı: 11, s. 128.

²⁰⁵¹ Güneri Cıvaoğlu, “Seçimi İnanılan Kahraman Kazanır”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.

²⁰⁵² “Liderlerin Dili Başka, Vücudu Başka Konuşuyor”, **Aktüel**, 10 Ekim 1991, Sayı: 14, s. 113.

²⁰⁵³ “Yılmaz: 744 Km Otoyol Yaptık”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Ekim 1991, s. 10.

²⁰⁵⁴ “Oylar Rayında” **Milliyet**, 26 Eylül 1991, s. 1.

üçüncü çıktı.²⁰⁵⁵ KONDA'nın seçimden bir gün önce yayınlanan anketinde ise ANAP ile SHP'nin yer değiştirdiği görüldü. Buna göre DYP'nin oyu yüzde 27,4 olurken, SHP yüzde 26, 3 ile ikinci ve ANAP 23,4 ile üçüncü parti idi.²⁰⁵⁶ Aslında partiler arasında ciddi bir fark yoktu ve sonuçlar da birbirine yakındı.

Öte yandan, hem propaganda döneminden önce hem de propaganda döneminde Cumhurbaşkanı Turgut Özal da isim vermeden ANAP lehinde ve muhalefet aleyhinde konuştu. Hatta gazete başlıkları bile Özal'ın resmen ANAP'lı bir siyasetçi olduğunu vurgular şekildeydi.²⁰⁵⁷ Örneğin, Muğla'da yaptığı bir konuşmada koalisyon dönemlerine dönülmemesi uyarısında bulunan Özal vatandaşlara, *“Şimdi seçime gidiyoruz. Sizler siyasi partilerin hakemliğini yapacaksınız. Belki bu siyasi hakemliğe karar verirken acaba ne düşünmemiz gerekir?”* diye sorarak, *“tavsiyelerini”* şöyle sıraladı: *“Benim cumhurbaşkanı olarak birkaç tavsiyem var. Bir ülkenin gelişmesinde en önemli unsur istikrardır, kararlılıktır. İşte 70'li yıllardan 80'e gelirken kardeşin kardeşi vurması, içeride büyük karışıklıkların meydana gelmesi, yoklukların olmasının ana sebebi, siyasi istikrarın olmamasıdır ve memleketin koalisyonlar tarafından yönetilmesidir. Bütün bunları düşünerek çok dikkatli karar vermek mecburiyetindediniz. Çünkü gelecek dönem çocuklar için, gençler için önemli bir devre olacaktır. Türkiye'nin önümüzdeki beş yıl içinde birçok engeli aşarak dünyanın sayılı ülkeleri arasına girme şansı vardır. Eğer bu konuda yanlışlık yapar, ülkeyi koalisyonlara götürüp 1970-80 öncesinin istikrarsızlık tablosunu ortaya koyduğunuz takdirde, memleketimizin eski karanlık günlere düşmesi mesele değildir.”*²⁰⁵⁸ Propaganda döneminde yaptığı bir konuşmada ise, muhalefet partilerinin vaatlerini eleştiren Özal yine 1980 öncesi dönemini hatırlattı: *“Ben cumhurbaşkanı olarak açıkça vatandaşlarımı ikaz etmek zorundayım. 1970'li yıllarda birbirine giren partiler Türkiye'yi ekonomik çıkmaza götürdü. Bugün de aynı tehlikeleri görüyorum. Birisi, 'İki anahtar vereceğim' diyor, bir tanesi de yeşil kart çıkardı. Yeşil kartı gösterip 'İstedığınız yerde tedavi olun' diyor. Çok güzel de, bunun kaynağı nerede diye soruyor musunuz? 1980 öncesinde de böyle oldu. Şimdi o kâfi değilmiş gibi bir kart daha çıkarmışlar, işsize iş veriyorlarmış. Bu Türkiye, 1970 Türkiye'si değil, 1990*

²⁰⁵⁵ Araştırmacının Yorumu”, **Hürriyet**, 18 Ekim 1991, s. 24.

²⁰⁵⁶ “DYP Birinci” **Milliyet**, 19 Ekim 1991, s. 1.

²⁰⁵⁷ “Özal Seçim Kampanyasını Yozgat'tan Başlattı”, **Sabah**, 25 Eylül 1991, s. 15.

²⁰⁵⁸ “Özal, ANAP'a Oy İstiyor”, **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1991, s. 4. Turgut Özal 1989'daki yerel seçim öncesinde de halkı “yanlış!” yapmaması konusunda uyarılmıştı.

Türkiye'si... İnsanlar değişti. Bu palavralara kim inanacak? İnanırsanız, başınıza felaket gelir."²⁰⁵⁹

Özal konuşmalarında halka 1980 öncesi siyasi ve ekonomik tabloyu ve bunların şu anki muhalefet liderleri zamanında yaşandığını “hatırlatarak” bir anlamda seçmene “yanlış yapmamaları” uyarısında bulundu, tabii cumhurbaşkanı sıfatıyla! Özal adeta iplerin elinden gitmemesi için yoğun bir çaba harcamaktaydı. Eğer ANAP’ın seçimden yine tek başına iktidar olarak çıkacağına inansaydı, bu derece yoğun bir çalışma içine girer miydi, bu da tartışılır. Ancak her şeye rağmen, Özal’ın meydanlardan kopmak istememesi aslında siyasetin merkezinden ayrı kalmak istememesinin de bir göstergesidir. Öyle ki, Cumhurbaşkanı bunların yanı sıra, Adnan Kahveci için bizzat, seçim bölgesi İstanbul Kartal’da bir kahvehaneye giderek “*Oğlum gibidir*” diyerek oy istedi ve “*Daha iyi bir Türkiye için seçimlerde doğru kararı verin*”²⁰⁶⁰ dedi. Başbakan ve ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ise, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın seçim kampanyasının “*üstünde*” olduğunu belirterek, Özal’ın ANAP için oy isteyip istemediği yönündeki bir soruyu şöyle yanıtladı: “*Cumhurbaşkanı istikrar için oy istiyor. Vatandaş istikrar için kimi anlıyorsa, onu anlıyor. Cumhurbaşkanının tutumunun bizi rahatsız eden bir yanı yok. Ama muhalefet liderleri Cumhurbaşkanı’ni muhatap almakla hatta Cumhurbaşkanı’na karşı birtakım tehditleri içeren bir kampanya yürütmekle Türkiye’de artık kriz politikasının son bulmasını bekleyen toplumun beklentilerine ters düşüyorlar. Bana göre, Cumhurbaşkanı’ni muhatap almak, hasım olmak geri tepecektir. Muhalefetin oy kaybına sebep olacaktır.*”²⁰⁶¹ Yılmaz başka bir konuşmasında ise, Özal’ın “*doğal ve manevi liderleri*” olduğunu fakat propagandaları içinde eski misyonuyla var olduğu yani mevcut dönemki kişiliğiyle yer almadığını söyledi. Buna karşın, muhalefetin “*Özal’ı indirmek*” gibi söylemlerinin doğru olmadığını dile getirdi.²⁰⁶² Diğer bir ifadeyle, Özal’ın yeni dönemde ANAP’la “organik” bir bağının olmayacağını ima etti. Mukbil Özyörük ise, Özal’ın cumhurbaşkanlığına karşı

²⁰⁵⁹ “Özal: “İki Anahtar, Yeşil Kart Palavralarına İnanmayın”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Eylül 1991, s. 10. Turgut Özal’ın söylemlerinde, 1980 öncesi Türkiye tablosu ön plana çıkarken, Mesut Yılmaz daha ziyade, geleceğe yönelik mesajlar vermiştir.

²⁰⁶⁰ “Özal, Kahveci’ye Oy İstedi”, **Hürriyet**, 3 Ekim 1991, s. 1.

²⁰⁶¹ Sebahattin Önkibar, “Mesut Yılmaz: Rakibim Demirel”, **Türkiye**, 4 Ekim 1991, s. 5.

²⁰⁶² “Yılmaz: Bundan Sonra Özal Yok”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.

çıkılmalarındaki ana sebep olan “tarafsızlık ilkesi ihlalinin bu dönemde de sürüp gittiğini” söyledi.²⁰⁶³

Muhalefet liderlerinin gündeminin önemli bir kısmında ise, Mesut Yılmaz’ın söz ettiği gibi Cumhurbaşkanı Turgut Özal vardı. Örneğin, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Özal’ın seçimlerden sonra da taraf olmaya devam etmesi halinde makamından indirilmesi gerektiğini²⁰⁶⁴ ifade ederek, sert bir söylemde bulundu. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de, “Usta ile çırağını muhalefette bırakın”²⁰⁶⁵ diyerek Özal ile Yılmaz’ı hedef alıp Turgut Özal’dan “ANAP’lı bir cumhurbaşkanı” olarak söz etti. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, Cumhurbaşkanı Özal’ı aba altından sopa göstermekle itham ederek, “Bunlara hiç kulak asmayın. 80 öncesinden bahsedene meydan okuduk: ‘Bize hesap sormazsanız namertsiniz’ dedik. 80 öncesini bir duvar, kendileri için bir barınak yapanların ömrü yetmiş, vadeleri gelmiştir. Bu sandığın hakkını verirsiniz, onlar 20 Ekim’den sonra ağlaya ağlaya gidecekler”²⁰⁶⁶ dedi. ANAP’ın kurucularından ve bu dönemde DYP’de siyaset yapan Bedrettin Dalan ise Özal için, “(...)Mademki, bir siyasi partinin lideri durumuna düşmüştür, ANAP kaybettiği anda orada durması mümkün değildir. Vicdani ve siyasi olmaz” dedi ve bunu kendisinin yapmadığı takdirde halkın yapacağını söyledi.²⁰⁶⁷ Yani Özal’a karşı muhalefet tam anlamıyla bilenmiş bir vaziyetteydi. Ancak muhalefetin 20 Ekim sonrası Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile ilgili sözlerine ise, esasında Özal’ı tarafsız bir cumhurbaşkanı olmamakla tenkit eden Mukbil Özyörük’ten tepki geldi. Özyörük, halkın Özal’ın indirilmesi yaklaşımına sıcak baktığını sanmadığını ve Türk devlet geleneğinden gelen devlet başkanına “riayetkârlığın” muhalefeti hayal kırıklığına uğratabileceğini dile getirdi.²⁰⁶⁸

Bu arada, 10 Ekim’de seçim yasakları başladı. Bu kapsamda, TRT’de Cumhurbaşkanı Özal’ın yurt gezileri, temel atma ve açılış törenlerindeki konuşma ve görüntülerine yer verilmeyecekti.²⁰⁶⁹ 13-18 Ekim tarihleri arasında ise, siyasi

²⁰⁶³ Mukbil Özyörük, “Propaganda Çığırından Çıkmak Üzeredir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 10 Eylül 1991, s. 8.

²⁰⁶⁴ “Özal İndirilmelidir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Ekim 1991, s. 10.

²⁰⁶⁵ “İnönü: Halk, ANAP’a Al Sana Diyecek”, **Hürriyet**, 19 Ekim 1991, s. 29.

²⁰⁶⁶ “Devleti Aklayacağız”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 2 Ekim 1991, s. 10.

²⁰⁶⁷ “ANAP Kaybederse, Özal Kendisi Çekilir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Eylül 1991, s. 12.

²⁰⁶⁸ Mukbil Özyörük, “Halkın Çankaya ile Kan Davası Yoktur”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Eylül 1991, s. 8.

²⁰⁶⁹ “TRT’ye Göre Özal Seçimde Taraf”, **Sabah**, 10 Ekim 1991, s. 12; Daha önce SHP Denizli milletvekili Adnan Keskin tarafından YSK’ya yapılan başvuruda, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın bir siyasi parti lehine olacak şekilde yaptığı konuşmaların TRT ve STAR-1 televizyonlarından yayınlanmasının tarafsızlık ilkesinin ihlali olduğu belirtilmiş ve Anayasa’ya aykırı olduğu

partilerin TV konuşmaları başladı. Altı siyasi partiden ilk sırada ANAP yer aldı. Onar dakikalık konuşma süresi verilen programda,²⁰⁷⁰ ANAP adına ekrana Genel Başkan Mesut Yılmaz çıktı. TRT ekranlarından da ekonomi vurgusu yapan Yılmaz ayrıca, milliyetçi söylemlerle yeni yüzyılın Türkiye'sinden de bahsetti: *“20 Ekim 'de dönüşü olmayan bir karar vereceğiz. 21. yüzyıla nasıl girmek istiyoruz? Cephelerde bölünmüş, kısır siyasi çekişmelerle yorgun, dünya kalkınırken yerinde sayan bir Türkiye olarak mı? Yoksa ekonomisini ve demokrasisini güçlendirmiş, bölgesinde örnek ve önder olmuş bir Türkiye olarak mı? Kendimizi aldatmayalım. Bir sırat köprüsünden geçiyoruz. Bu dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşmeliyiz. Ben Türkiye'nin sıradan bir ülke olmasına razı değilim. Türkiye'nin akıp giden yılların ardından boynu bükük kalmasına razı değilim. Türkiye'nin itilip kakılan bir ülke olması ihtimaline razı değilim. Bunun için karşınızdayım. Ay-yıldızlı bayrağımı dünyanın kaderi çizilirken, güçlü devletlerin arasında görmek istiyorum. Olimpiyatlarda İstiklal marşımı tekrar tekrar dinletmek istiyorum. Dünya radyolarından Yunus'u, Mevlana'yı dinlemek istiyorum. İnsanlığın geleceği yeniden kurulurken, milletimin de orada ön saflarda olmasını istiyorum.”*²⁰⁷¹

2. Seçim ve Sonuçlar

Bu seçimden önce, 1987'deki seçim yasasında bazı değişiklikler yapıldı. Buna göre, *“2839 Sayılı Kanunun 4. maddesi 3377 Sayılı Kanunun 7. maddesi ile değiştirilerek çıkarılacak milletvekili sayısı altıya kadar her il bir seçim çevresi sayılmış, altıdan fazla milletvekili çıkarılacak iller ise birden fazla seçim çevresine bölünmüştür. Bu seçimlere 1987 seçimlerindeki seçim çevrelerine üç seçim çevrelerine üç seçim çevresi daha eklenerek girilmiştir.”*²⁰⁷² Ayrıca, bu seçimde ilk ve son kez Adnan Kahveci'nin geliştirdiği tercihli oy sistemi uygulandı. Bu sistemde, aday listelerinde yukarıdan aşağıya bir sıralama söz konusu değildir. Yani adayın seçilebilmesi için bulunduğu sıranın önemi yoktu. Aday, halk istedikten sonra Meclis'e girebiliyordu. Bu sistemin sebebini Adnan Kahveci şöyle izah etmiştir: *“Tercih sistemi Türkiye'de lideokrasiyi yıkacak tek silahtır. Çünkü şimdiye kadar seçmenler sandık başına gittiklerinde, eskiden Moskova'da, Komünist Partisi*

gerekesiyle yasaklanması istenmişti. YSK ise gerekçeli kararında, böyle bir karar alacak yetkinin kendilerinde bulunmadığını belirterek, başvuruyu reddetmişti. **Resmi Gazete**, 1 Ekim 1991, Sayı: 21008, ss. 23-24.

²⁰⁷⁰ “İlk Konuşma ANAP'ın”, **Hürriyet**, 1 Ekim 1991, s. 23.

²⁰⁷¹ “Örnek Ülke Olacağız”, **Türkiye**, 14 Ekim 1991, s. 11.

²⁰⁷² Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 269.

seçimlerinde olduğu gibi hazır listeyi onaylıyordu. Bir bakıma tabldot yiyordu. Bu nedenle ben tabldot Meclise karşıyım. Genel başkanların, genel merkezlerin ve halka inmeyen teşkilatların kararlarına karşıyım. Ayrıca, tercih sistemi sayesinde milletvekilleri her hafta halkın ayağına gelecektir. Böylece, sorunları bizzat yaşayacak, acil çözümler getirecek kanunlar çıkacaktır.”²⁰⁷³ Bu sisteme CHP milletvekili Oğuz Söğütü ile SHP milletvekili Ali Şahin de destek verdi. Söğütü, “Tercih sayesinde seçmen, delegenin sıralama hatasını sandıkta düzeltebiliyor” derken, Şahin de parti çıkarının geri planda kaldığını söyledi.²⁰⁷⁴ Fakat Emin Pazarcı, seçimlerden önce kaleme aldığı yazısında, bu sistemin aynı partinin milletvekilleri arasında ciddi problemlere yol açacağı, haksız rekabetin doğabileceği uyarısında bulundu. Buna karşın, bu sistemin demokrasi ve seçmen tercihinin saygı bakımından olumlu bir adım olduğunu ifade etti.²⁰⁷⁵ Ayrıca bu seçimlerde baraj kriteri daha da zorlaştırılıp, “1983 ve 1987 seçimlerinde ön görülen bölgesel baraj değiştirilerek ülke genelinde geçerli oyların yüzde 10’unu aşarak ülke barajını geçen siyasi partilerin seçim çevrelerinden milletvekili çıkarabilmeleri için 4 milletvekili çıkaracak seçim çevresinde geçerli oyların % 25’ini, 5 milletvekili çıkaracak seçim çevresinde ise geçerli oyların % 20’sini geçmesi gerekti.”²⁰⁷⁶ Öte yandan, seçim çevresi artırılarak 107 yapıldı.²⁰⁷⁷

20 Ekim 1991 Pazar günü gerçekleştirilen Cumhuriyet tarihinin 19. genel seçimlerinde²⁰⁷⁸, 25.157.089 seçmen oy kullanırken, katılım oranı % 83,9 idi. ANAP’ın rakiplerinden SHP, HEP’i sandıkta yanına alırken, RP de MÇP ve IDP’yi kendi safına çekti.²⁰⁷⁹ Seçimin birinci partisi DYP olurken (% 27-178 milletvekili), ikinci sırayı ANAP aldı (% 24-115 milletvekili). SHP ise üçüncü oldu (%20,8-88 milletvekili). RP dördüncü (%16,9-62 milletvekili), DSP ise beşinci sırada yer aldı (% 10,8-7 milletvekili).²⁰⁸⁰ DYP’nin 1 milletvekilliğine 37 bin 83 oy tekabül ederken, bu sayı ANAP’ta 50 bin 979 idi. Ayrıca, ANAP 42 ilde kendi ortalamasının altında

²⁰⁷³ Çelebi, ss. 245-246.

²⁰⁷⁴ “Son Gülen Tercihle Güler”, **Tempo**, 15 Eylül 1991, Sayı: 38, Yıl: 4, s. 28.

²⁰⁷⁵ Emin Pazarcı, “Tercih ve Getirecekleri”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Ağustos 1991, s. 3; Emin Pazarcı, “Tercih Curcunası”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Ekim 1991, s. 3-12.

²⁰⁷⁶ **Resmi Gazete**, 26 Ağustos 1991, Sayı: 20972, s. 2; Gülizar Çakır Sümer, **Türkiye’de Kadın Milletvekilleri: 1935-1991**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya 1999, s. 103.

²⁰⁷⁷ Doster, s. 74.

²⁰⁷⁸ “Sağ’ Olsun Demokrasi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Ekim 1991, s. 1.

²⁰⁷⁹ Zariç, s. 80.

²⁰⁸⁰ **Resmi Gazete**, 1 Kasım 1991, Sayı: 21038 Mükerrer, s. 1.

kalarak, önceki diğer iki genel seçimin de çok uzağında kaldı.²⁰⁸¹ ANAP ve DYP'nin oy oranlarının birbirine yakın olması, merkez sağda bölünmeyi net olarak ortaya koymaktadır.²⁰⁸² Bu sonuçların ardından 8 yıllık tek başına ANAP iktidarı son buldu ve Türkiye'de yeniden koalisyon dönemlerine girildi. Diğer bir ifadeyle, “*siyasal yapılanma*” olarak 1980 öncesine dönüğe seçmen tarafından vize verildi.²⁰⁸³

Sonuçların ardından Başbakan Mesut Yılmaz istifasını Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a sundu, Özal da yeni hükümet kurulana kadar Yılmaz'dan görevini sürdürmesini istedi. Başbakan yaptığı açıklamada, Türk seçmenin bu seçimlerde ANAP'a ana muhalefet partisi olma görevini verdiğini ve koalisyon ortağı olmaya sıcak bakmadıklarını belirterek şöyle konuştu: “*Bizim muhalefetimiz, Türkiye'de iktidarımız dönemlerinde eksikliğini çektiğimiz 'sorumlu muhalefet' olacaktır.*”²⁰⁸⁴ Yılmaz ayrıca, bu sonucun ANAP'ın alacağı en kötü sonuç olduğunu ifade ederek, bundan sonraki gelişmelerin oylarını arttıracığını iddia etti.²⁰⁸⁵ ANAP Genel Başkan Yardımcı Halil Şıvgın da koalisyona girmeyeceklerini belirterek, seçmenin kendilerine “*Sen muhalefette kal. Bunlar aralarında uzlaşabilirlerse, uzlaşırlar. Bakalım ne yapacaklar. Sen de onları kontrol et*” mesajını verdiğini ifade etti. Şıvgın ayrıca, iktidarın doğrularını alkışlayıp yanlışlarının karşısında olacaklarını dile getirerek, “*muhalefetin nasıl yapılacağını*” göstereceklerini söyledi.²⁰⁸⁶ Bu açıklamalara bakıldığında, ANAP'ın ilk şoku üzerinden atmaya çalıştığı görülmektedir. Alınan sonuç bir anlamda, “en iyi ikincilik” olarak yorumlandı. Fakat en mantıklı koalisyonun ANAP-DYP ortaklığı olacağı görüşü de dillendirildi. Ana sebep olaraksa, iki partinin toplamda toplam oyların yarısından fazlasını alması gösterildi. Ayrıca, Demirel'in seçim sürecinde Özal aleyhine söylediği sözler ve ANAP devriyle ilgili devr-i sabık yapacakları yönündeki açıklamalarından da ANAP'luların rahatsızlık duymamaları, çünkü yolsuzluklar varsa bunların ortaya konmasının bir sorun oluşturmayacağı aksine, iddiaların aydınlığa kavuşturulmasının ANAP'a puan kazandıracığı ifade edildi.²⁰⁸⁷ İş dünyasından ise ilk gelen tepki

²⁰⁸¹ Doster, ss. 73, 84.

²⁰⁸² Tosun, s. 196.

²⁰⁸³ Hikmet Özdemir, “1980 ve Sonrası”, **Türkler**, (Editörler Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca) Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 148.

²⁰⁸⁴ “Yılmaz: Koalisyona İstekli Değilim”, **Türkiye**, 22 Ekim 1991, s. 13; Tayyar Şafak ise, Yılmaz'ın “isteksiz” tavrının “pazarlık gücünü azaltmamak” istemesinden kaynaklandığını düşündüğünü ifade etti. Tayyar Şafak, “Kartlar Açılıyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 23 Ekim 1991, s. 2.

²⁰⁸⁵ “Yılmaz: Halk Bize Ana Muhalefet Görevi Verdi”, **Hürriyet**, 22 Ekim 1991, s. 24.

²⁰⁸⁶ “Şıvgın: ANAP, DYP ile Ortaklık Kurmama Kararı Aldı”, **Türkiye**, 28 Ekim 1991, s. 8.

²⁰⁸⁷ Başyazı, “Çözüm Ne Olabilir?”, **Yeni İstanbul**, 23 Ekim 1991, s. 1.

koalisyonun uzlaşma kültürü oluşturması açısından önemli olduğu şeklindeydi. TÜSİAD Başkanı Bülent Eczacıbaşı sonuçları Türkiye'nin uygar demokrasi yolculuğunda “*mükemmel bir demokrasiye giden yolda tarihi bir aşama*” olarak değerlendirdi.²⁰⁸⁸

Öte yandan, bir seçim muhakemesi yapan Başbakan Yılmaz, ilk açıklamasından daha farklı bir değerlendirmede bulunarak, seçimi kaybetmelerinin birden fazla sebebi olduğuna değindi. Seçim yarışında en zor durumda olan partinin kendileri olduğunu ifade eden Yılmaz şöyle konuştu: “*Şimdi şunu kabul etmek gerekir ki, en zor durumda olan parti bizdik. Çünkü iktidar partisi olmanın sorumluluğu ile seçim kampanyasını bir arada yürütmek zorundaydık. Kısa bir süre önce geçirdiğimiz bir büyük kongre olayı vardı. Teşkilatlarımızda tam olarak gideremediğimiz bazı sancuları yaşama durumundaydık. Üçüncü olarak, seçime büyük bir Meclis grubu ile girdik. Milletvekillerimizin hepsine aday listelerinde yer verseydik, tabanın arzuladığı yenileşmeyi gerçekleştiremeyecektik. Liste dışı bıraksaydık o takdirde de, bir küskünler grubunun ortaya çıkması kaçınılmazdı. Bu ikisi arasında hassas bir denge kurmak zorundaydık. Ama bizim aleyhimize olan iki faktör de, Türkiye’de artık birkaç yıldan beri kronik bir hal alan yüksek enflasyon, hayat pahalılığı ve bir de hükümetin Sayın Cumhurbaşkanının güdümünde olduğu yolunda kamuoyunda oluşan imaj.*”²⁰⁸⁹ Yılmaz’ın açıklamasında üç unsur ön plana çıkmaktadır. İlki, parti içinde yaşanan gelişmelerin kendilerini yıprattığıdır. İkincisi, bir iktidarı en fazla zorlayan, ANAP örneğinde bariz bir şekilde görüleceği üzere, enflasyonun yüksekliği halkta bir bıkkınlığa yol açtı. Üçüncü ve belki de en dikkat çekici unsur, Cumhurbaşkanı Özal ile ilgili kamuoyunda oluştuğunu söylediği imajdı. Yılmaz’ın en rahatsız olduğu konu genel başkan seçildiğinden beri Özal’ın partiye müdahalesi veya müdahale etme çabasıydı. Bu yüzden, bazı konularda Özal ile ters bile düştü. Dolayısıyla, Yılmaz’ın kamuoyunda oluştuğunu söylediği bu imaja kendisinin de katıldığı değerlendirilebilir.

Alınan sonuçta enflasyonun etkisine Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci de dikkat çekerek, daha önce girdikleri iki genel seçimde de enflasyona çözüm bulacaklarını söylemelerine rağmen, geride kalan sekiz yılda bunu başaramadıklarını ve halkın da bunu kendilerine fatura ettiğini ifade etti. Ayrıca, büyüme hızının da istenen düzeyde olmaması bu sonuçta etkiliydi. Bunların yanı sıra

²⁰⁸⁸ “TÜSİAD: Seçim Sonucu Uzlaşma Fırsatı Yarattı”, **Yeni İstanbul**, 23 Ekim 1991, s. 1.

²⁰⁸⁹ “Azınlık Hükümetine Destek Verebiliriz”, **Türkiye**, 26 Ekim 1991, s. 13.

Kahveci'ye göre, bankalar yoluyla elde edilen haksız kazancın önüne geçilmesinden rahatsızlık duyan çıkar çevreleri “*SHP ve DYP saflarında yer alarak ANAP'a karşı bir kampanyaya giriştiler.*”²⁰⁹⁰ Işın Çelebi ise, seçimi kaybetmelerinde Turgut Özal'ın eksikliğinin önemli bir etken olduğunu söylerken, SHP-DYP ittifakının da kendilerini yıpratmış olduğunu dile getirdi.²⁰⁹¹ Oltan Sungurlu da benzer şekilde, muhalefetin tutumunun etkisinden söz ederek, kendilerinin ekonomik tedbirler alınması gerektiğini ifade ettikleri yerde muhalefetin herhangi bir tedbirden bahsetmediğinden bahsetti.²⁰⁹² Bir anlamda, halk risk alarak sekiz yıllık tek başına iktidar yönetimine son verdi. Yani seçmen “*deney yerine istikrar*”²⁰⁹³ propagandasını satın almadı. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Ersin Taranoğlu ise, ANAP seçmenin partiye değil Mesut Yılmaz'a oy verdiğini söyledi.²⁰⁹⁴ Mesut Yılmaz faktörüne gazeteci Necati Doğru da değindi. Halkın, “*kırlarda yaşlanmış ANAP'ı, kentlerde yeni bir karizma bina ettiği genç Mesut Yılmaz'la yeniden yarattığını*” ifade etti.²⁰⁹⁵

Bu arada, sonuçlarla ilgili Cumhurbaşkanı Özal'dan da bir değerlendirme geldi. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kaya Toperi Turgut Özal'ın mesajını kamuoyu ile paylaştı. Mesajda şu ifadeler kullanıldı: “*Sayın Cumhurbaşkanımız, gerek bir bayram havası içinde cereyan eden seçim kampanyası sırasında, gerek seçimlerde milletimizin gösterdiği sükûnet ve olgunluğun gerçekten şayan-ı iftihar olduğunu belirtmiş, artık seçimlerin sonuçlarını ve tabiatıyla seçim sonuçlarına göre bir hükümet kurulacağını, bu seçimin ülkemize ve milletimize hayırlı ve uğurlu olmasını dilemektedir.*”²⁰⁹⁶ Aslında Özal'ın esas seçim yorumu çok daha farklıydı: “*Ben partinin başında olsaydım, sonuç bu olmazdı.*”²⁰⁹⁷ Özal'ın propaganda döneminde sahaya inmesi zaten “içinin rahat etmediğinin” bir göstergesiydi. Bir nevi Özal'ın korktuğu başına gelerek, Türkiye'de yeniden, hem de başkanlık sistemini isteyen bir cumhurbaşkanının olduğu bir ortamda, koalisyonlar dönemi başladı. Seçim sonuçları üzerine bir değerlendirme kaleme alan Necati Doğru, farklı bir okuma gerçekleştirip hem genel tablo hem de ANAP hakkında ilginç tespitlerde bulundu. Öncelikle

²⁰⁹⁰ Kahveci, ss. 160, 162.

²⁰⁹¹ Işın Çelebi ile 23 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

²⁰⁹² Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933).

²⁰⁹³ Altan Öymen, “Zor Seçim”, **Milliyet**, 16 Ağustos 1991, s. 1.

²⁰⁹⁴ “Taranoğlu: Başarılı Parti DYP”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Ekim 1991, s. 11.

²⁰⁹⁵ Necati Doğru, “Özeleştirici Yazısı”, **Milliyet**, 22 Ekim 1991, s. 5; Mesut Yılmaz'ın genel başkan seçilmesinden sonra yaptırdığı bir ankette de umut vadeden bir politikacı olduğu sonucu çıkmıştı. “En Güvenilir Lider Ecevit”, **Tempo**, 4 Ağustos 1991, Sayı: 32, Yıl: 4, s. 18.

²⁰⁹⁶ “Cumhurbaşkanı Özal Üzgün”, **Hürriyet**, 22 Ekim 1991, s. 24.

²⁰⁹⁷ Barlas, s. 40.

seçmenin değişimci dediği ANAP'ın, DYP ve RP'yi ön plana çıkardığını; özellikle de 1950'de “*yarımız muhafazakâr Sağcı, yarımız Kemalist Solcu olalım*” diyen halkın, bu yeni dönemle birlikte yeni bir siyasi iklimin teşekkülünü başlattığını dile getirdi. ANAP'la ilgili değerlendirmesinde ise, bir yanılgıya düştüklerini, ülkedeki ekonomik problemlerin, Hanedan söylentilerinin, yolsuzlukların, özelleştirmede atılan ürkek adımların ve işsizlik gibi ciddi meselelerin ANAP'ı dördüncü parti yapacağını düşündüğünü ancak, neredeyse birinci parti olacağını ifade etti. Süleyman Demirel'in de işinin ANAP faktöründen dolayı kolay olmadığını belirtti.²⁰⁹⁸ Aslında Doğru'ya göre, halk ANAP'ta her şeye rağmen bir umut ışığı görmüş ve bu yüzden sarsıcı bir şekilde cezalandırmamıştı.

Diğer taraftan, sonuçlar Mesut Yılmaz kabinesindeki 13 ismin de Meclis'e girmesine imkân vermedi: Barlas Doğu, Mustafa Taşar, İlhan Aküzüm, Saffet Sert, Ali Talip Özdemir, Gökhan Maraş, Cengiz Tuncer, Sabahattin Aras, Ersin Koçak, Birsnel Sönmez, Şakir Şeker, Yaşar Eryılmaz ve Rüştü Kazım Yücelen.²⁰⁹⁹

Netice itibariyle, seçim yenilgisinde partinin önde gelen isimleri farklı noktalara dikkat çekseler de ortak nokta, ekonomik göstergelerin olumlu yönde seyretmemesi idi. Aslında, Mesut Yılmaz propaganda döneminde içinde bulunulan ekonomik tablonun bazı sinyaller verdiğini vatandaşa anlatmıştı. Öte yandan, sekiz yıllık ANAP iktidarından bir nevi bıkan seçmen yine de onu baraj altında bırakmadı, hatta ikinci parti payesi verdi. Bir diğer ifadeyle, ANAP'ı potada tuttu ama ANAP koalisyona girmeme şikkini tercih etti. Ayrıca, halk hiçbir partiye tek başına iktidar olma fırsatı da vermeyerek, bir açıdan bakıldığında koalisyonu/uzlaşmayı denemek istedi; diğer bir açıdan bakıldığında ise, ANAP'tan sonra iktidarı teslim edeceği tek bir parti bulamadı.

a. İllere Göre ANAP'ın Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Sayıları

Kuruluşundan altı ay sonra tek başına iktidara gelen ve üst üste iki seçimden birinci parti olarak çıkan ANAP, girdiğı üçüncü genel seçimde ciddi bir oy kaybına uğrayarak iktidarı kaybetti. Beş siyasi partinin Meclis'e girdiğı seçimlerde, ANAP'ın alfabetik sıraya göre illerde aldığı oy oranı ve çıkardığı milletvekili sayısı Tablo 16'da verilmiştir.

²⁰⁹⁸ Necati Doğru, “Özeleştiri Yazısı”, **Milliyet**, 22 Ekim 1991, s. 5.

²⁰⁹⁹ “13 Bakan Meclise Giremedi”, **Sabah**, 22 Ekim 1991, s. 1.

Tablo 16. ANAP'ın İllerde Aldığı Oy Oranı ve Çıkardığı Milletvekili Sayısı²¹⁰⁰

İl	Oy Oranı (%)	Toplam Milletvekili Sayısı	ANAP'ın Kazandığı Milletvekili Sayısı
Adana	21,2	14	1
Adıyaman	20,3	4	0
Afyon	22	6	2
Ağrı	26,6	4	2
Amasya	22,9	3	0
Ankara	23,6	23	7
Antalya	20,1	9	1
Artvin	27,6	2	1
Aydın	29,7	6	2
Balıkesir	24,7	7	0
Bilecik	25,9	2	1
Bingöl	17,8	3	0
Bitlis	31,2	3	2
Bolu	28,3	5	2
Burdur	21,2	3	0
Bursa	27,8	12	4
Çanakkale	24,6	4	0
Çankırı	25,2	3	1
Çorum	20	5	1
Denizli	24,4	6	2
Diyarbakır	14	8	0
Edirne	19	4	0
Elazığ	18,8	4	0
Erzincan	28,8	3	1
Erzurum	19,9	7	0
Eskişehir	22,6	5	2
Gaziantep	19,2	9	0
Giresun	36,3	4	4
Gümüşhane	28,6	2	1
Hakkâri	43	2	1
Hatay	19,3	8	0
İçel (Mersin)	24	9	2
Isparta	12,2	4	0
İstanbul	27,5	50	33
İzmir	25,6	19	8
K. Maraş	18,5	7	0
Kars	16,9	5	0

²¹⁰⁰ Resmi Gazete, 1 Kasım 1991, Sayı: 21038 Mükerrer, ss. 3-68.

Kastamonu	25,9	4	2
Kayseri	22,8	7	0
Kırklareli	25,5	3	1
Kırşehir	22,3	3	0
Kocaeli	19,6	7	1
Konya	19,4	13	1
Kütahya	25,1	5	2
Malatya	41,1	6	4
Manisa	23,1	9	2
Mardin	18,5	5	0
Muğla	25,7	5	1
Muş	17,2	3	0
Nevşehir	22	3	0
Niğde	20,2	3	0
Ordu	31,4	6	4
Rize	47,5	3	3
Sakarya	²¹⁰¹	6	2
Samsun	21,9	9	2
Şanlıurfa	26,6	8	2
Siirt	18,2	3	0
Sinop	23,2	3	0
Sivas	17,7	6	0
Tekirdağ	24,5	4	0
Tokat	19,6	6	0
Trabzon	31,5	6	3
Tunceli	10,7	2	0
Uşak	24,2	3	0
Van	26,3	5	1
Yozgat	23,0	5	2
Zonguldak	18,6	7	0
Aksaray	22,7	3	0
Bayburt	31,7	2	1
Karaman	20,8	2	0
Kırıkkale	21,2	3	0
Batman	15,9	3	0
Şırnak	19,6	3	0
Bartın	21,9	2	0
TOPLAM	100		

²¹⁰¹ Sakarya ili ile ilgili sonuçlar YSK'nın sitesinde yer almazken, Resmi Gazete'de de aldığı oy oranı belirtilmemiştir.

Sonuçlara bakıldığında, 72 ilin 35'inde ANAP'ın hiçbir milletvekilliğini kazanamadığı görülmektedir. Bu ise, ciddi bir sayıdır. Zira neredeyse ülkenin yarısında ANAP temsil gücü bulamadı. Konya gibi muhafazakâr bir şehirde ve üstelik Mehmet Keçeciler'in memleketinde dahi 13 milletvekilliğinden sadece 1'i kazanılabildi. En düşük oy oranı % 10,7 ile Tunceli'de görülürken, en yüksek oy oranına % 47,5 ile Başbakan Mesut Yılmaz'ın memleketi Rize'de ulaşıldı. Ayrıca, Rize ve Giresun'da tulum çıkarıldı. Fakat diğer seçimlerdeki tulum sayısının çok altında kalındı. Diğer yandan, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın memleketi Malatya'da ise azımsanmayacak bir oy oranı (%41,1) elde eden ANAP, 6 milletvekilliğinden 4'ünü kazandı. Ancak, 1987'deki seçimde ise Malatya'da % 58,6 oy oranı ile 6 sandalyeden 5'i kazanılmıştı. Tabi 1987 seçimlerinde uygulanan sistemin birinci olan partinin bir hayli lehine olduğu da bir gerçektir. Öte yandan, Güneydoğu Anadolu'da hem ANAP hem DYP düşük oranda oy aldılar. Bunda SHP'nin HEP ile ittifakı etkiliydi.²¹⁰²

K. ANAP-Cumhurbaşkanı Turgut Özal İlişkisi

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın o dönemki 101. maddesine göre, cumhurbaşkanı seçilen kişinin varsa partisi ile ilişkisi kesilmekteydi.²¹⁰³ 1989'a kadarki dönemde cumhurbaşkanlarından Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın dışındaki isimlerin resmi olarak siyasi bir kimliği yoktu. 1989 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, uzun bir aradan sonra bir siyasetçi, Turgut Özal Meclis tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni cumhurbaşkanı seçildi. Ancak, Özal'ın Çankaya'ya çıkışı, öncesinde ve sonrasında bazı kesimler, hatta ANAP'lular tarafından dahi eleştirildi. Muhalefetin eleştirilerinin odak noktasında, Özal'ın tarafsızlık ilkesine riayet etmeyeceği/etmediği vardı. Örneğin, Özal daha cumhurbaşkanı adaylığı sürecinde yaptığı bir açıklamada, seçilmesi halinde "ANAP'lı cumhurbaşkanı" olarak anılmaktan rahatsızlık duymayacağını ifade etmişti.²¹⁰⁴ ANAP'la "bütünleştiğini" söyleyen Turgut Özal, kurucusu olduğu partinin fikir babası olduğunu belirtip genel başkanlığı döneminde seçmenin

²¹⁰² Doster, s. 88.

²¹⁰³ http://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/gorev_yetki/ (14.12.2016) 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun" oyladığı referandumda, seçmenin % 51,41'i "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini" onaylanarak, artık cumhurbaşkanlarının bir siyasi parti ile bağıni sürdürmeleri kabul edildi. **Resmi Gazete**, 27 Nisan 2017, Sayı: 30050, s. 2.

²¹⁰⁴ "Başbakan Adayını Destekleyin", **Güneş**, 28 Ekim 1989, s. 8.

“Oyumuz Özal’a, Anavatan’a”²¹⁰⁵ dediğini ifade ederek, “ANAP eşittir Özal” düşüncesine sahip olduğunu ortaya koydu. Benzer ifadeler bir köşe yazısında da ifade edildi.²¹⁰⁶

Partisi ile gönül bağının ötesinde bir ilişkisi olduğunu dile getiren Turgut Özal, cumhurbaşkanı seçildikten sonraki bir beyanatında da Anayasa’daki yetkilerini sonuna kadar kullanacağını söyleyip “Yanlışlıklar varsa ikaz etmek, düzeltilmesini istemek benim anayasadaki görevlerim içindedir”²¹⁰⁷ diyerek, siyasetin merkezinden uzaklaşmayacağını işaretini verdi. Bu konuda “şekli tarafsızlığın” bir anlam ifade etmediğini savunan Özal, bunu hem tarihten hem de kendisinden örnek vererek açıkladı: “Devletin başı olsanız veyahut da bir bakanlığı yürütseniz ki o da devletin kuruluşudur. Netice itibariyle, siz gene tarafsız, adilane olmaya mecbursunuz. Tabii bu tarafsız tabiri mesela 1924 anayasasında yok. Ama ananevi olarak Celal Bayar seçildikten sonra partiden, ayrılmış. Şimdi kalkmış bir baston taşımış, Demokrat Parti’nin işareti var. Tarafsızlığı bozdu demişler. Benim de kravatım, iğnem vardı. ANAP’ın amblemi, ben taşımıyorum şimdi, yani tarafsızlık böyle tarif ediliyorsa kravat iğnesini taşımak vs. Ben taşımıyorum şimdi. Ama fikirler, ben fikirlerimi değiştiremem, ekonomideki bazı görüşlerim var, bu görüşleri söylerim.” Özal ayrıca, tarafsız olanın devlet olduğunu söyledi.²¹⁰⁸ Celal Bayar örneğine Oktay Ekşi de değindi. Bayar’ın tarafsız davranmadığı için sorunlarda danışılacak “son merci” olma özelliğini yitirdiği için rejimin tıkanıldığını ve kendisinin de bunun altında kaldığını yazdı. Buna rağmen, Özal’ın bundan gerekli dersi çıkarmayarak, “büyük bir yanlışlık” yapmaya hazır olduğunu iddia etti.²¹⁰⁹

Cumhurbaşkanı’nın partisi ile ilişkisine gösterilecek sembolik bir örnek olarak, ANAP’ın 7. kuruluş yıldönümü münasebetiyle Köşk’te, bakanlara ve Başbakanlık divan üyelerini kabul eden Turgut Özal’a, Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından ANAP amblemlili bakır bir sini hediye edilmesi önemlidir.²¹¹⁰

Turgut Özal’ın 31 Ekim 1989’da cumhurbaşkanı seçilip 9 Kasım’da görevi devralacağı güne kadar geçen sürede birtakım açıklama ve ANAP’lılarla yaptığı görüşmeler bazı Anayasa hukukçuları tarafından tepkiyle karşılandı. Prof. Dr. Orhan

²¹⁰⁵ Barlas, s. 89.

²¹⁰⁶ Başyazı, “ANAP, Dönemeçte”, **Yeni İstanbul**, 3 Kasım 1989, s. 1.

²¹⁰⁷ “Özal: Yanlış Olursa İkaz Ederim”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 2 Kasım 1989, s. 9.

²¹⁰⁸ “Köşk’te İlk Söyleşi”, **Nokta**, 17 Aralık 1989, Sayı: 49, s. 20.

²¹⁰⁹ Oktay Ekşi, “Celal Bayar Örneği...”, **Hürriyet**, 7 Kasım 1989, s. 17.

²¹¹⁰ Tokatlı, ss. 209-210.

Aldıkaçtı, Prof. Dr. Tuncer Karamustafaoğlu, Prof. Dr. Abbas Gökçe ve Prof. Dr. Muammer Aksoy'un eleştirilerinin merkezinde Özal'ın, genel başkan ve başbakan adayını belirlemesi yönündeki tutumu yer aldı. Prof. Dr. Abbas Gökçe parti başkanı gibi davrandığını belirttiği Özal'ın, bu davranışlarına karşı uygulanacak yaptırımlarla ilgili Anayasa'da boşluk bulunduğunu ve bunun doldurulması gerektiğini ifade etti.²¹¹¹ Anayasa'daki mevcut boşluğa değinen DYP Grup Başkanvekili Köksal Toptan da konuyla ilgili bir çalışma yaptıklarını belirterek şunları söyledi: "*Sayın Özal cumhurbaşkanı seçildikten sonra ANAP'ta hiziplere karşı mücadele ediyor. Milletvekilleri ile görüşüyor. Genel başkanlığa soyunan adaylara baskı yapıyor. Anayasadaki açık hükme rağmen ne yapılması lazım geldiği konusunda bir yol yok. Ortada bir çıkmaz vardır. Daha da önemlisi demokrasi ve moral değerler yıpratılmaktadır. Şimdi biz yasal yolları araştırıyoruz. Ancak, Anayasa Mahkemesi'ne müracaat ettiğimizde bu müracaat usulden reddolunursa, bu durumda parti olarak Özal'ın cumhurbaşkanlığını açıkça tescil etmiş oluruz. Bütün bunları düşünüyoruz. Anayasadaki yaptırım boşluğu elimizi kolumuzu bağlıyor.*"²¹¹²

Özal'ın en çok tepki çeken davranışlarından birisi, Köksal Toptan'ın da değindiği ANAP I. Olağanüstü Kongresi'nin öncesi ve sonrasındaki tutumuydu. Kongreden sonra Çankaya Köşkü'nde ANAP'lı delegeleri kabul eden Özal bunun muhalefet tarafından tepki alıp almayacağını sorulması üzerine (iki elini yana açarak) "*Bunların hepsi milletimizin insanları. Öyle değil mi yahu?*"²¹¹³ diyerek karşılık verdi. Ancak, Turgut Özal'ın bu tutum ve davranışlarına ANAP içinden bir eleştiri geldi. Özal başbakanken araları açılan TBMM eski Başkanı Necmettin Karaduman, Cumhurbaşkanı'nın ANAP'lı delegeleri kabul etmesini "*son derece yanlış*" bulduğunu belirterek Özal'ın genel tutumu hakkında şu değerlendirmeyi yaptı: "*Cumhurbaşkanı tarafsız bir konumdadır. Hem anayasa bunu emretmekte, hem de parlamenter sistem, cumhurbaşkanının parti işlerine karışmasını asla uygun bulmamaktadır. Bu nedenle Cumhurbaşkanı, Anayasa çerçevesi dışına çıkmamalıdır. Eğer bu esasa riayet edilmezse, Türkiye ciddi siyasi buhranlarla karşı karşıya kalabilir.*"²¹¹⁴ Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a ANAP içinden bir eleştiri de Hasan Celal Güzel'den geldi. 1989'daki kongrede Özal ile karşı karşıya gelen Güzel, 1991

²¹¹¹ "Özal, Anayasayı Çiğniyor", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Kasım 1989, s. 8.

²¹¹² "Özal, Tarafsızlık İlkesini Çiğniyor", **Hürriyet**, 8 Kasım 1989, s. 15.

²¹¹³ "Cumhurbaşkanı Özal Delegelerle Görüştü", **Hürriyet**, 19 Kasım 1989, s. 13.

²¹¹⁴ "Karaduman, Özal'ın Tutumunu Eleştirdi", **Sabah**, 23 Kasım 1989, s. 15.

kongresinde adaylık sürecinde bastırıldığı el ilanında isim vermeden Özal'ı hedef alarak, “*tek adam sultasına hayır dediği için*” kendisine haksızlıklar yapıldığını ifade etti.²¹¹⁵ Ayrıca, Özal'ın ANAP Genel Başkanı gibi davrandığını ve bunun da partiye zarar verdiğini belirtti: “*Cumhurbaşkanı'nın bizim partimizi gönülden tutması bizi memnun eder. Ama kendisinin de bir ara söylediği gibi, bizim onun sadece duasına ihtiyacımız var. Bunun ötesinde partiye müdahale etmesi yanlıştır. Bir defa, anayasayı çiğnemek olur. Rejimi polemiğe sokar. İkincisi de, ANAP'a bir genel başkan gibi müdahale etmesi ve bizzat yönetmeye kalkması partinin gelişmesi açısından en büyük engeldir, problemdir.*”²¹¹⁶ Ancak Özal 1992 yılında yaptığı bir açıklamada, kendisinin ANAP'ın iç işleyişiyle ilgili tek müdahalesinin Semra Özal'ın İstanbul İl Başkanı seçilmesinde olduğunu söyleyerek,²¹¹⁷ bir anlamda hem 1989'daki Başbakan tayini hem de 1989 ve 1991 kongrelerinde bir müdahalesinin olmadığını ima etmiş oldu! Fakat bilhassa resmen cumhurbaşkanı sıfatıyla 1991'deki kongredeki tutumu açık bir şekilde, Anayasal yetkilerini aşan bir pozisyondaydı.

Karaduman ve Güzel'in eleştirilerine bakıldığında, yasa gereği tarafsız olması gereken Cumhurbaşkanı'nın müdahalesi kabul edilemez görülmektedir. Meseleye Güzel cephesinden bakıldığında, kongrede -1989'dakine benzer bir şekilde- kendince adil olmayan bir yarışla karşı karşıya kalacağını düşündüğü görülmektedir. Çünkü şu bir gerçektir ki, Turgut Özal'ın desteğini almayan bir adayın kongreyi kazanması çok mümkün değildi. Bunu Oltan Sungurlu da belirtti.²¹¹⁸

Hüsnü Doğan ise, Cumhurbaşkanı'nın partiye müdahalesinin ileride sorunlara yol açacağını söyledi: “*(...)Ancak temel yanlılığı, bütün oyunu ve sistemi kendi üzerine kurmasıdır. Böyle bir idare tarzını Özal'dan sonra devam ettiremezsiniz. Öyle ise, bu sağlıklı ve istikrarlı bir idare tarzı değildir. ANAP olarak bizim en fazla sevdiğimiz ve kullandığımız tabir istikrardır. İstikrarın kişilerle olan yönü inkâr edilemez ise de, istikrarın esasında demokratik hukuk devletinin bütün kurumlarının layığı şeklinde çalışması vardır. Cumhurbaşkanı, hükümet, parti ilişkilerinin düzeltilmesi zorunludur. Verdiği her kararda ısrar etmesinin doğru olmadığını Özal'a hatırlatmak ve bir adım ileri giderek tavrını açıkça ortaya koymak benim için bir görev ve sorumluluktur.*”²¹¹⁹ Doğan'ın bu mesajları kamuoyu önünde açıkça

²¹¹⁵ “Güzel, Özal ve ANAP'a Savaş Açtı”, **Yeni Asır**, 2 Haziran 1990, s. 5.

²¹¹⁶ “Güzel: Özal, Anayasayı İhlal Ediyor”, **Yeni Asır**, 9 Temmuz 1990, s. 4.

²¹¹⁷ “Özal: Benim de Hatalarım Oldu”, **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

²¹¹⁸ Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933).

²¹¹⁹ “Her Sandıktan Özal Çıkması Gerekmez”, **Nokta**, 24 Mart 1991, Sayı: 12, Yıl: 9, s. 22.

vermesi son derece önemlidir. ANAP'ta yaşananların bir anlamda toplum önünde cereyan ettiği ve sorunların artık “dışarıya taşıdığı” görülmektedir. Bu da, partideki lider genel başkan profilinin pek söz konusu olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, Yıldırım Akbulut'un parti içi mücadelenin kamuoyu önünde yapılmasına engel olamadığı söylenebilir. Ki, Mesut Yılmaz da Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa ederken, hükümette kendisine yönelik eleştirilen basına sızmasına Akbulut'un el atmasını istemesine rağmen bunda başarılı olamadığını söylemişti. Yıldırım Akbulut ayrıca, 1991'deki kongrenin ardından yaptığı bir açıklamada ise, Cumhurbaşkanı'nın ANAP'a müdahalesini şu çarpıcı sözlerle ifade etti: “(...)Özal Meclis'e geliyor, arkadaşlarımız bölük bölük yanına gidiyorlar. Bem de, grupta konuşmak için adam bekliyordum. Ellerine kâğıdı veriyor, önergeler imzalayıp 'Hadi gidin oy verin' diyordu. Onlar da paşa paşa gidiyordu.”²¹²⁰

1991 yılındaki ANAP kongresinde Turgut Özal'ın müdahalesi olduğunu dönemin Başbakanı Yıldırım Akbulut da dile getirdi ve “*Bilhassa kendisi sahaya indi, tabiri caizse*”²¹²¹ dedi. Bir ara adı genel başkan adayları arasında geçen Namık Kemal Zeybek ise, Cumhurbaşkanı Özal'ın bu kongredeki planının, eğilimler üzerinde bir denge politikası kurarak, bu kesimlerin temsilcileri eliyle partinin düşüşünü önlemek olduğunu ifade etti. Ayrıca Özal, “*belki de böylece partisinin denetimini elinde tutacağını hesaplıyordu.*”²¹²² Ekrem Pakdemirli de, Mesut Yılmaz'ın yanına kendi isteği ile değil, Turgut Özal'ın “*görevlendirmesiyle gittiğini*”²¹²³ dile getirerek, Özal'ın meseleye dahlini ifade etti. Fakat Ahmet Özal, Cumhurbaşkanı'nın her iki kongreye de (1989 ve 1991) müdahil olmadığını söyledi.²¹²⁴ Ancak, Ahmet Özal böyle ifade etse de, tanıkların kahir ekseriyetinin bu anlatımları açıkça, Cumhurbaşkanı'nın siyasi bağı yasal olarak kopmuş olmasına rağmen, kurucusu olduğu partiyi yönlendirmede aktif bir rol oynadığını/oyynamak istediğini göstermektedir. Turgut Özal'ın ANAP ile bağı resmi olarak kopmuş olsa da, en azından kendi açısından “organik” olarak kopmamıştı. Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir değerlendirme yazısında da, bu kongrede Özal'ın etkinliğinden duyulan rahatsızlık dile getirildi. Yazıda, kongrede seçilecek kişinin aslında Turgut Özal tarafından “*atanan kişi*” olacağı ve kişiliğini silmeden Özal

²¹²⁰ “Güvenoyu Krizi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Haziran 1991, s. 9.

²¹²¹ Birand-Yalçın, s. 483.

²¹²² Zeybek, s. 335.

²¹²³ Yavuz, s. 199.

²¹²⁴ Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

ailesine bağlanamayacağı ifade edildi. Ayrıca, ANAP ve Özal'ın geleceklerini birbirlerine bağladıkları dile getirildi.²¹²⁵

Turgut Özal'ın ANAP ile bağının zayıflamasında ya da zayıflatılmasında ana etkenlerin başında ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ile olan ilişkisi gelmekteydi. Yılmaz'ın kendi doğrultusunda bir politika izlemek istemesi Özal'ın hiç de hoşuna gitmedi. Yılmaz, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile aralarında bir soğukluk oluştuğunu kabul ederek, bunun sebebinin 1991'deki erken genel seçim sürecindeki aday belirleme döneminde başladığını söyledi,²¹²⁶ hatta aday belirleme döneminde aradaki soğukluğun "*doruk noktasına*" çıktığını ifade etti.²¹²⁷ Bir başka açıklamasında da, Özal'ın istediği gibi bir başbakan olamadığını, eğer öyle olsaydı "*iyi bir lider olamayacağını*" da belirtip Turgut Özal'ın "*genel başkan olmayan bir genel başkan*" istediğini ifade etti.²¹²⁸ Ayrıca, Özal'ın doğal liderlikle yetinmeyip "*fili liderlik yapmaya soyunduğunu*" dile getirdi.²¹²⁹ Ama aynı Yılmaz 1991'deki kongreden önce yaptığı bir açıklamada, Özal'ın her fikre açık olduğunu, Başbakanlığı döneminde uyumlu çalıştıklarını ve kendisinin seçilmesi halinde bu uyumu koruyacaklarına inandığını söylemişti.²¹³⁰ Başbakan olduktan sonra ise, Cumhurbaşkanı ile görüş alış-verişinde bulduklarını ama sorumluluğun parti ve hükümet olarak kendilerinde olduğunu vurguladı.²¹³¹ İkili arasındaki anlaşmazlığın sebebinin Işın Çelebi, Yılmaz'ın statükocu, Özal'ın ise devrimci olmasından kaynaklanmasına bağlamaktadır.²¹³² Bülent Akarcalı da, ANAP üzerinde Turgut Özal'ın söz söylemesinin "*yerden göğe kadar*" hakkı olduğunu ancak bunun Mesut Yılmaz tarafından anlaşılmadığını; bunda kardeşi Turgut Yılmaz'ın etkisi olduğunu dile getirdi. Özal ile istişare yolunun kapanmasının ANAP'a zarar verdiğini de belirtti. Ayrıca (genel başkan olduktan sonra), "*Mesut Yılmaz çok gereksiz bir şekilde kendini ispat etmek için Özal'dan uzak durdu. Oysa bize oy verenler içinde olduğu gibi parti teşkilatında da Turgut Özal'ı sevenler çoktu. Seçmen önce Özal'cı sonra*

²¹²⁵ Başyazı, "Anormal!..", **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1991, s. 1.

²¹²⁶ Birand-Yalçın, s. 489. Ahmet Özal, ilişkilerin bozulmasının sebebinin Mesut Yılmaz olduğunu iddia etti. Hatta Turgut Özal'ın, partiye "*puan kazandıracak*" hamleleri kendisinin değil, yeni ekibin yapmasını tavsiye etmesine rağmen, dinlenmediğini dile getirdi. Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

²¹²⁷ "Yılmaz: Emanetçi Modeline Karşıyım", **Sabah**, 15 Kasım 1992, s. 6.

²¹²⁸ "Özal ile Aramız Semra Hanım Bozdu", **Sabah (orta Gazete)**, 21 Eylül 1992, s. 11.

²¹²⁹ "Yılmaz: Emanetçi Modeline Karşıyım", **Sabah**, 15 Kasım 1992, s. 6.

²¹³⁰ "Dürüst Kongrede Ben Kazanırım", **Nokta**, 31 Mart 1991, Sayı: 13, Yıl: 9, s. 12.

²¹³¹ "Son Söz Benim", **Tempo**, 22 Eylül 1991, Sayı: 39, Yıl: 4, s. 18.

²¹³² Işın Çelebi ile 23 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

ANAP'çıydı”²¹³³ diyerek, ANAP’ın bir “Özal partisi” olduğunu ve ona karşı alınan bu tavrın seçmen tarafından kabul görmediğini ifade etti. Güngör Mengi ise, yeni bir ANAP kimliğinin inşası için ancak “*Özal ailesine dur*” denilmesi gerektiğini ifade etti.²¹³⁴ Bu arada, Mesut Yılmaz’ın partinin başına geçmesinin hemen ardından “*dünyadaki 56 ülkedeki iş çevreleriyle yakın temasta bulunan*” BERI (Business Environment Risk Information) firmasının hazırladığı bir raporda, Özal’ın kendisinden sonra ANAP’ın anketlerde daha da gerilemesinin görülmesi üzerine devreye girmeyi gerekli gördüğü belirtilip şu değerlendirilmede bulunuldu: “*Özal, yapılan kamuoyu yoklamalarında ANAP’ın, DYP, SHP ve hatta bazılarında DSP’nin altına düştüğünü ve oy yüzdesinin yüzde 12’lerde oynadığını görünce partinin liberal kanadının lideri Mesut Yılmaz’ı seçti. Böylece Özal, partisinin gerilemesindeki en büyük faktörlerden birinin kendisinin muhafazakârlara kayması, 1989’da Mehmet Keçeciler’i Başbakan Yardımcılığı’na getirmesinin önemli bir rol oynadığını da anladı.*”²¹³⁵ Burada dikkati çeken nokta, Turgut Özal’ın ANAP’a olan aidiyet duygusunun yabancı gözlemciler tarafından da açık bir şekilde dile getirilmesidir. Ayrıca, Mesut Yılmaz’ı “seçtiği” ibaresi de, Özal’ın ANAP’ı uzaktan değil, yakından izlediğini hatta yönettiğini/yönetmek arzusunda olduğunu ifadesidir.

Turgut Özal’ın sadece parti içine müdahale etmeyip hükümetin icraatlarına da dahli taraflar arasında bazı problemlere yol açtı. Örneğin, Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Engin Güner, Özal ile dönemin Dışişleri Bakanı Ali Bozer’in özellikle Körfez Savaşı sürecinde uyumlu bir çalışma yapamadıklarından ve Türk cumhuriyetlerine yapılacak atamalarda gecikilmesi gibi sebeplerden dolayı aralarının açıldığını ve Ali Bozer’in bakanlık görevinden istifasında bu gelişmelerin önemli bir yeri olduğunu ifade etti.²¹³⁶ Körfez Savaşı sırasında, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay ve Dışişleri Bakanı Ali Bozer’in, Özal’ın aktif bir politika izleme fikrine karşı çıkıp istifa etmeleri, iktidar ve orduyla Cumhurbaşkanı arasında bir “*kan uyuşmazlığı*” olduğunu gözler önüne sermekteydi.²¹³⁷ Yıldırım Akbulut da genel başkanlık ve başbakanlık görevlerinden ayrıldıktan sonra verdiği bir mülakatta, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile maden işçilerine verilecek zamlarla ilgili

²¹³³ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²¹³⁴ Güngör Mengi, “Yeni ANAP”, **Sabah**, 2 Mart 1991, s. 3.

²¹³⁵ “Özal Kumar Oynadı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Eylül 1991, s. 11.

²¹³⁶ Güner, ss. 121-122.

²¹³⁷ Berdal Aralık, “Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Ya da Kopuş”, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s.234.

fikir ayrılığı yaşadıklarını ve ilk defa o zaman istifa etmeyi düşündüğünü söyledi.²¹³⁸ Fakat Cumhurbaşkanı Turgut Özal ANAP'lı milletvekilleriyle yaptığı özel toplantılarda, Başbakan Akbulut'a müdahale etmediğini, sadece vakti bol olduğu için dış politika ve ekonomi konularında tecrübesi çok olduğu için “yardımcı olduğunu” ifade etti. Ayrıca, kendi Başbakanlık döneminde Cumhurbaşkanı Evren'in müdahaleleri yanında kendisinin yaptığının müdahale olmadığını söyledi.²¹³⁹ Ama tabii Evren'in 12 Eylül darbesinin mimarı olarak cumhurbaşkanı olduğu ve bir asker olarak bu makamda bulunduğu göz ardı edilemez. Dolayısıyla, iki dönemin kıyası çok doğru bir değerlendirme olmaz. Oktay Ekşi ise, Özal'ın bu tür yaklaşımlarının Anayasa'ya aykırı olduğu için Cumhurbaşkanı'nın yönetme hakkı olmadığını, çünkü o makamdaki kişinin halktan oy isteme durumu olmadığını söyledi.²¹⁴⁰ Öte yandan, ANAP milletvekili Gökhan Maraş'ın Özal için söylediği sözler de parti ile Köşk arasındaki sorunun ifadesidir: “(Turgut Özal) *Eskisi kadar inandırıcı olamıyor. Milletvekilleri ile sohbet ederken liberallerle liberal gibi, mezhepçilerle mezhepçi gibi, Turancılarla Turancı gibi konuşuyor. Çabuk fikir değiştiriyor.*”²¹⁴¹ DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, Özal'ın hükümetin işlerine müdahale ederek anayasa suçu işlediğini belirterek, “*Bıraksın orayı, partisinin başına geçsin. Onunla sizin adınıza hesaplaşalım, gelsin bu meydana*”²¹⁴² dedi.

Semra Özal'ın İstanbul İl Başkanı olmasına karşı çıkan Milli Savunma Bakanı Hüsnü Doğan'ın azli de hükümetle Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı karşı karşıya getiren bir diğer gelişmeydi.²¹⁴³ Ayrıca, Özal zaman zaman Bakanlar Kurulu toplantılarına da başkanlık yaptı. Bu durum daha çok güvenlik meselelerinde ortaya çıktı.²¹⁴⁴ Namık Kemal Zeybek ise, Özal'ın başbakan gibi davrandığını ve “*Bakanlar Kurulu'nda önceden hazırlanmış kararnamele ve diğer kararları çıkarttırdığını*”²¹⁴⁵ ifade etti. Turgut Özal bu hamleleri ile esasında, yasal bir zemine oturup düşüncesinde olan başkanlık sistemini uygulamaya çalıştı.

Ayrıca, Özal'ın parti ve hükümet işlerine müdahalesinin yanı sıra, 1989'daki TBMM Başkanı seçimine de el attığı, o dönem Meclis başkanı seçilen Kaya Erdem

²¹³⁸ “Madenciye Özal Cezalandırdı”, **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1991, s. 4.

²¹³⁹ “Özal: Siz Müdahale Görmemişsiniz”, **Sabah**, 1 Mart 1991, s. 11. Özal böyle söylese de, 1991 Genel Seçimi sürecinde ANAP için sahaya indiği de bir gerçektir.

²¹⁴⁰ Oktay Ekşi, “Kim Yönetir, Kim Hükmeder?”, **Hürriyet**, 28 Kasım 1989, s. 13.

²¹⁴¹ Güngör Mengi, “Yarın Daha İyi..”, **Sabah**, 20 Mart 1991, s. 3.

²¹⁴² “Özal ANAP'ın Başına Geçsin”, **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1991, s. 1.

²¹⁴³ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²¹⁴⁴ Güzel, ss. 534-535.

²¹⁴⁵ Zeybek, s. 332.

tarafından dillendirildi. Erdem parti içinde, “Turgut Özal, partiyi bırakıp cumhurbaşkanı olmak istedi, peki dedik. Parti başkanlığına Yıldırım Akbulut’u seçmemizi istedi, kabul ettik. Artık yeter, TBMM başkanını da biz kendi hür irademizle seçelim” gibi tartışmaların kulağına geldiğini söyledi.²¹⁴⁶

Turgut Özal ise tarafsızlığı konusunda yapılan eleştirilere yanıt verirken, bunda muhalefetin kendisini “ANAP’lı” diye nitelendirip ANAP’a doğru “ittiğini” söyledi ve ANAP’la bağının devam ettiğini de açıkça ifade etti: “Benim ANAP’la ne alakam var, söyleyeyim. Oradaki arkadaşlar beni severler, belki hiçbir parti liderine nasip olmayacak kadar sevgileri vardır, üç beş kişi hariç. Bu da tabiidir. Bugün parti başkanları parti kurmamışlar, tepeden gelmişler. Ben partiyi kurdum, en ücra köşesindeki adamına kadar tanırım. Parti teşkilatında daha fazla ağırlığım vardır. Milletvekillerimiz ne de olsa buraya gelince Ankara’nın politikasına bulaşıyorlar. Teşkilat bu gibi hastalıklardan daha uzak kalır. Ankara’da kulisler var, birtakım laflar var, onun için. Cumhurbaşkanı olmadan önce, ‘Benim gösterdiğim adayı seçecek misiniz?’ diye milletvekilleri ve teşkilat bazında ayrı ayrı anket yaptık biliyorsunuz. Milletvekillerinin % 75’i, teşkilatın % 90’a yakını ‘evet’ dedi. Olağanüstü kurultayda, milletvekillerinin oy kullandığı sandıktan aşağı yukarı % 70 civarında oy aldım, teşkilattan ise % 85! Yani Akbulut öyle aldı.”²¹⁴⁷ Turgut Özal’ın 1989 kongresinden bahsederken kullandığı “oy aldım” ifadesi, her ne kadar hemen düzeltse de, partiyle olan “gönül bağı” gösteren çarpıcı bir örnektir. Bir nevi bilinçaltının dışı vurumudur. Tarafsızlık konusunda, ANAP’lılara yaptığı bir konuşmada ise yine bağının sürdüğünü ifade etti: “Tarafsızlık içerisinde tabii ki bu vazifemizi yürüteceğiz. Ama ‘tarafsızım’ diye fikirlerimizi değiştiremeyiz. O bir nevi insanın kendine ihaneti olur. Ben ANAP’ı kurarken fikirlerim neyse aynı fikirlere sahibim. Gayet tabii bu fikirleri hatta şöyle de düşünürüm, 1992’ye kadar bu seçimi sizin lideriniz olarak yaptığuma göre, seçim yeniden yapılınca kadar sizinle biraz daha yakın alakadar olmam lazım. Bu aynı zamanda benim borcumdur.”²¹⁴⁸ Özal’ın burada sarf ettiği son cümleler ise, çok açık bir şekilde ANAP ile ilişkisinin gönül bağının ötesinde olduğunu göstermektedir. Adeta ANAP’la yakın ilişki içinde olmasını yerine getirmesi gereken bir sorumluluk olarak değerlendirmiştir. Benzer bir konuşmasında da, ANAP’lı vekillere, aşırı uçlara gitmemeleri gerektiğini tavsiye

²¹⁴⁶ Erdem, s. 291.

²¹⁴⁷ “Özal: Beni Muhalefet ANAP’a İtti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Aralık 1990, s. 8.

²¹⁴⁸ Özdemir, **Turgut Özal**, s. 438.

edip “Omuzlarınızda büyük bir vebal var. Türkiye’nin vebali var. Türkiye’nin geleceği ANAP’ın 1983’teki kuruluş felsefesindedir. Onun için birbirinize kenetlenin. Kuruluş felsefesine sıkı sıkıya sarılın”²¹⁴⁹ diyerek, “ANAP felsefesini” hâlâ önemseydiğini daha doğrusu Türkiye’nin sorunlarında çözüm yolu olarak gördüğünü dile getirdi. Bir yurt gezisinde ise, halkı “ANAP selamı” ile selamlayan Özal, bu selamın birlik ve beraberlik selamı olduğunu ve Gorbaçov’un da yaptığını söyledi. Ayrıca, turizm gelirinin artışından bahsettiği sırada, “Bunlar hep bizim eserimiz”²¹⁵⁰ dedi. Mehmet Keçeciler ise Özal’ın, başkanlık sistemini istediği için taraflı bir cumhurbaşkanı olduğunu ve “Mademki Anayasa’yı halk kabul etti, yarı başkanlığa geçtik, cumhurbaşkanını halka seçtirelim; adını da koyalım bu sistemin. Doğru düzğün işlesin”²¹⁵¹ dediğini aktardı.

Bunlara karşın Turgut Özal, DYP-SHP koalisyonunun ilk zamanlarında bir yurtdışı gezisinde gazetecilerle yaptığı sohbette ise, “artık tarafsız cumhurbaşkanı olmanın vaktinin geldiğini” şu sözlerle ifade etti: “Cumhurbaşkanı olmadan önce 1987 seçimlerine ANAP lideri olarak girdim. Daha sonra Cumhurbaşkanı seçildiysem de, 1992’ye kadar ANAP’a ilişkin hiç değilse manevi sorumluluğum vardı. Ama mademki 20 Ekim seçimleriyle ANAP üzerinde manevi sorumluluğum bulunan yasama dönemim kapandı. Ben de şimdi tarafsız cumhurbaşkanı konumuna kayabilirim.”²¹⁵² Tabii burada Özal’ın tarafsızlık için bir dönemin kapanıp yeni bir dönemin başlamasını milat olarak görmesi aslında Cumhurbaşkanı olduğu dönemden itibaren ifade ettiği ANAP’la olan gönül bağına bir kez daha açıkça ifade ettiği bir örnektir. Ama bu açıklamanın dönemin Cumhurbaşkanının tarafsızlığı Anayasal hükmüne tamamen aykırı olduğu da bir gerçektir. Lakin Özal’ın zihnindeki başkanlık sistemiyle örtüştüğü de bir başka gerçektir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal bu ifadelerine karşın, 1992 yılında gittiği memleketi Malatya’da çıktığı kürsüde ANAP selamı²¹⁵³ yaparak bundan önce yaptığı tarafsızlık açıklamasıyla tezat bir görüntü ortaya koydu. Tabii bu dönem Özal’ın yeniden aktif siyasete dönme haberlerinin gündemde yer aldığı bir özelliğe sahipti. Dolayısıyla, bu selamın ANAP tabanına ve kendine yakın olan kitlelere bir mesaj verme yönü olduğu da düşünülebilir.

²¹⁴⁹ “Özal: ANAP’ın Kuruluş Felsefesine Sarılın!”, **Sabah**, 20 Mart 1991, s. 9.

²¹⁵⁰ “Özal, ANAP Selamından Vazgeçmiyor”, **Yeni Asır**, 28 Haziran 1990, s. 5.

²¹⁵¹ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²¹⁵² “Özal: Artık Tarafsızım”, **Sabah**, 10 Aralık 1991, s. 21.

²¹⁵³ “ANAP Selamı”, **Sabah**, 27 Temmuz 1992, s. 1.

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanı Turgut Özal kurucusu olduğu ANAP'la bağıni hep canlı tutmak istedi. Kurduğu parti ile ilişkisi hep gündem oldu. Kendisini ANAP dışında düşünmek istemedi. Fakat özellikle Mesut Yılmaz dönemiyle birlikte partiye müdahalelerinde sınırlamalar yaşadı. Kurucusu olduğu partinin yöneticilerinin kendisi ile arasına mesafe koymalarını kabullenemedi. Özal için ANAP hâlâ “onun partisiydi.” Anayasal gerçeği kabul etmek istemedi. Düşüncesindeki başkanlık sistemini fiili olarak uygulamak istemesi mevcut siyasi sistem içerisinde değişik çevrelerce tartışıldı, eleştirildi. Fakat Özal'ın bu yaklaşımı zaten kurumsallaşmasını tam olarak gerçekleştiremeyen ANAP'ın bu konuda yaşadığı sorunları artırdı. Bir bakıma hem ANAP hem de Cumhurbaşkanı Turgut Özal bu ilişkide yıprandı.

L. ANAP'ın Gerilemesinin Sebepleri

Üç yıllık askeri yönetimin ardından gerçekleştirilen seçimlerde, kuruluşundan yaklaşık altı ay sonra tek başına iktidara gelen ANAP sekiz yıl ülke yönetimini tek başına üstlendi. 1987'deki seçimlerde, 1983'teki seçimlere göre oyları düşse de seçim sisteminin sağladığı avantajla daha fazla milletvekili çıkardı. Ancak, farklı nedenlerden dolayı ikinci dönemde gerileme başladı. İktidar partisindeki gerilemeyi 1991'de bizzat Cumhurbaşkanı Turgut Özal da dile getirdi.²¹⁵⁴ Bunların sonucunda da, 1991 yılında gerçekleştirilen erken genel seçimlerde iktidar kaybedildi.

Partinin gerilemesinin temel sebeplerinden en dikkat çekenlerinin başında, ekonomide yaşanan birtakım sıkıntılar ve özellikle yüksek enflasyon geldi. Çünkü enflasyon yüzde 80'lere ulaşarak, halka ciddi sıkıntılar yaşattı.²¹⁵⁵ Güzel'in ifadesiyle halk, enflasyonun altında “ezildi.”²¹⁵⁶ Enflasyon canavarının ve yüksek faizin ülkeye ve ANAP'a bedelini ifade eden Bedrettin Dalan 1987'den sonra, ANAP'ın oy deposu olan “orta direk” denilen sınıfın uğradığı tahribattan dolayı kendilerine sırtını döndüğünü söyledi.²¹⁵⁷ Turgut Özal'a yakın isimlerden Yıldırım Aktürk ise, ANAP'ın ikinci dönemiyle birlikte başlayan yanlış ekonomi politikalarının gidişatı olumsuz etkilediğini dile getirdi.²¹⁵⁸ “1987 sonrası, kapsayıcı olma hedefinden uzaklaşan ANAP, bu dönemden sonra ekonomik faturayı daha geniş alt-sınıflara

²¹⁵⁴ Yavuz Donat, “Yılmaz Şarkıları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1991, s. 3.

²¹⁵⁵ Zürcher, s. 412.

²¹⁵⁶ H. C. Güzel, s. 9.

²¹⁵⁷ Birand-Yalçın, s. 340.

²¹⁵⁸ Tokatlı, s. 127.

kesmek durumunda kalmıştır."²¹⁵⁹ Halkın ANAP'ın arkasında durmaktan vazgeçmesinde bir de, yolsuzlukların toplumu ciddi şekilde rahatsız etmesi etkiliydi.²¹⁶⁰ Hatta bu durum toplumda kısa yoldan "*köşeyi dönmek*" olarak algılandı, öyle adlandırıldı.²¹⁶¹ Fakat Hasan Celal Güzel yolsuzluğun bir vakıa olmasına rağmen, bu işlere girişenlerin ANAP'la bağlantıları olmayıp "*faturayı ANAP'a ödettiklerini*" söyledi.²¹⁶² Hüsnü Doğan ise, gerilemede ekonominin etkisine farklı bir açıdan bakarak, Türkiye'de lüks olarak görülen "*çamaşır makinesi, buzdolabı, televizyon, telefon, elektrik, yol, su*" gibi hizmetlere erişimi mümkün kıldıklarını ancak, bunları temin etmede yeterli iyileşmeyi sağlayamadıklarını dile getirdi.²¹⁶³ Hasan Celal Güzel de, ekonomik reformlar ve ilgili mevzuatlarla ilgili düzenlemelerde istenilen düzeni oturtamadıkları için sıkıntılar yaşanmaya başladığını izah etti.²¹⁶⁴ Gazeteci Hasan Cemal ise, 1988 yılında bir bankacının Özal için "*Artık mumu söndü diye yazın*"²¹⁶⁵ dediğini aktararak, ekonomide başlayan bozulmanın bir iktidarın sonunu hazırladığını gösteren çarpıcı bir örnek verdi. Ayrıca, işadamları devletle yaşadıkları sorunlar karşısında siyasetçinin karşısında, bürokratların yanında yer aldı.²¹⁶⁶

SİAR Araştırma Şirketi'nin 1988 Mayıs'ında yaptığı bir araştırmada ise, ANAP iktidarıyla ilgili sorunların temelinde ekonominin olduğu açıkça ortaya çıktı:

- "*ANAP'ın icraatı, seçmenlerin yüzde 50'sine göre 'enflasyonun dizginlenememesiyle' özdeşleşmiştir.*
- *ANAP iktidarına son verilmesini isteyenler, neden olarak siyasal görüş farklılığını değil (yüzde 8), 'enflasyon, işsizlik gibi önemli sorunlara' (yüzde 86) çözüm getiremeyişi öne sürmüşlerdir.*
- *Toplumsal huzur, ekonomik kalkınma, dış borçlar, irtica olayları, dış itibar gibi konular, enflasyonla mücadeledeki başarısızlığın ardından gelmiştir."*

²¹⁵⁹ Hüseyin Barış Yoldaş, **Anavatan Partisi Hükümeti Döneminde Devlet ve Kapitalistler Arasındaki İlişkiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2016, s. 78.

²¹⁶⁰ Mert, s. 130.

²¹⁶¹ Köker, s. 1257.

²¹⁶² H. C. Güzel, s. 12.

²¹⁶³ Uğur, s. 58.

²¹⁶⁴ Tokatlı, s. 208.

²¹⁶⁵ Cemal, s. 227.

²¹⁶⁶ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, (Çev.: Fikret Adaman), İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2016, s. 229.

Turgut Özal ise, 1989 yerel seçiminden hemen sonra yayınlanan İcraatın İçinden programında hayat pahalılığı gerçeğini kabul ederek şunları söyledi: “*Bir de şu pahalılık olmasaydı diyeceksiniz. Şimdi size bir soru var; ama çok önemli soru. Hayat pahalılığı iyi idareden mi olur, kötü idareden mi? Eğer bir ülkenin hızlı kalkınması için çok büyük yatırımlar yapılıyorsa, devlet trilyonlarca lira para harcıyorsa elbette ki bu süre zarfında sıkışacağız ama borçlar bitince rahatlayacağız.*”²¹⁶⁷ Turgut Özal her ne kadar yaşanan ekonomik tıkanıklıkta kendi iktidarını savunsa da, halkın bu savunma gerekçesini geçerli saymadığı ilk genel seçimlerde görüldü. Özal’ın meşhur “kemerleri sıkma” politikası bu kez halkta karşılık bulmadı.

ANAP’ın gerilemesinin nedenlerinden bir diğeri de, yine bir ucundan ekonomiyle ilintili olmak üzere basınla bozulan ilişkilerdi. “*İlan ve kredi ambargoları, Muzır Yasası’nın ihlali sonucu uygulanan para cezaları, devlet tekelinde olan kâğıda peş peşe gelen zamlar, köşe yazarlarının (örneğin Nazlı Ilıcak) işini kaybetmesi*” basının iktidara cephe almasına neden oldu. Özal ise, bu durumu körükleyecek bir söz sarf ederek, TÜSİAD Başkanı Ömer Dinçkök’e basını kastederek, “*Biz ambargoyu koyduk, yola geldiler. Siz de yapın!*”²¹⁶⁸ dedi. Ancak, basınla ilişkilerin bozulmasının kendileri için iyi bir durum olmadığını söyleyen ANAP Manisa İl Başkanı Ersan Atılğan 1989 yılında yaptığı bir konuşmasında, “*ANAP’ın kuruluşlar, anayasal kurumlar ve basınla olan ilişkileri zayıfladığından toplumumuzda iletişim kurma ve halka ulaşma konusunda ciddi sıkıntılar var.*”²¹⁶⁹ diyerek bir özeleştiride bulundu. Fakat o dönem Günaydın gazetesinde muhabirlik yapan Orhan Uğuroğlu, ANAP iktidarının gazetelere sağlanan bütün teşvikleri kaldırmasının ardından bir kısım gazete patronunun muhalefete geçtiğini söyledi. Kendi gazetesini Günaydın’ın patronu Haldun Simavi’nin bu tutumunu Uğuroğlu’na soran Özal’ın aldığı yanıt basın-iktidar-ekonomi ilişkisini net bir şekilde özetlemektedir: “*Tiraj düştü, satış-reklam geliri düştü. Bütün teşvikler de kalktı. Haldun Bey de çok bozuldu.*”²¹⁷⁰ Bu da, basının iktidarlar üzerindeki gücünü gösteren önemli bir örnektir. Taraflar yeri geldiğinde, birbirlerine silahlarını çekerek karşısındakini dize getirmeye çalışmaktadırlar

²¹⁶⁷ Cemal, ss. 278, 280-281.

²¹⁶⁸ Yetkin, s. 164.

²¹⁶⁹ **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989, s. 158.

²¹⁷⁰ Orhan Uğuroğlu ile 18 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1951).

İktidar partisini güçten düşüren sadece ekonomi temelli sorunlar değildi. Partinin ideolojik temellerini oluşturan dört eğilim anlayışında yaşanan kopuşlar da birlik-beraberlik duygusunu zedeledi, bir anlamda ANAP selamı olan iki elin birbirine kenetlenmesi anlayışından uzaklaşıldı. Örneğin, Özal'a yakın işadamlarından Şarık Tara partinin gerilemesinde bu durumu son derece önemseydiğini şu sözlerle ifade etti: *“Partiye dört eğilim yerine tek eğilimden dar görüşlü bir grup hâkim olmaya başladı. Bu dar görüşlü insanların hâkimiyeti arttıkça parti küçüldü.”*²¹⁷¹ Bülent Akarcalı da, farklılıkları bir araya getiren bu özelliğin ortadan kaybolduğunu ve sonunda da ANAP'ın siyasi özelliği ve yeniliği kalmamış bir yapıya büründüğünü vurguladı.²¹⁷² Yani ANAP da “eski” dediği 1980 öncesi partilere benzedi. Namık Kemal Zeybek ise, biraz daha farklı bir yaklaşımda bulunarak, dört eğilimin üçe indiğini belirtip partinin milliyetçi, muhafazakâr ve liberallerin ağırlıklı olduğu bir konuma geldiğini dile getirip²¹⁷³ yani zaten cılız olan sosyal demokrat anlayışın bir anlamda eridiğini ifade etti. Fakat liberal ve milliyetçi-muhafazakârlar arasında da anlaşmazlıklar yaşandı. İki taraf da gerilemede hem karşı tarafın hem de kendi görüşlerinden uzaklaşılmasının gerilemede etkili olduğunu öne sürdü.²¹⁷⁴ Gazeteci Nazlı Ilıcak, liberal ve muhafazakâr kanatta yer alan isimlerin birbirlerini *“sevmediğini”* ve birbirlerine *“düşman”* olduklarını iddia etti.²¹⁷⁵ Turgut Özal'ın Özel Müşaviri Hüseyin Aksoy da, milliyetçi-muhafazakâr kesimin, sosyal demokratların ardından liberal kesimi de dışlamaya başlamasının gerilemenin asıl nedeni olduğunu söyledi.²¹⁷⁶ Aksoy gibi düşünen Altan Öymen de, partide egemen gücün Kutsal İttifak'cılar olduğunu, burada da muhafazakârların baskın olduğunu hatta ANAP'ın Refah Partisi'nden farkı kalmadığını belirtti.²¹⁷⁷

Gazeteci Fehmi Kuru da 1989 yılında yaptığı bir değerlendirmede, liberal/muhafazakâr çatışmasına dikkat çekerek, ANAP'ın 1983'te asker tarafından kurulan MDP'ye benzemeye başladığı tespitinde bulundu: *“İki grup da ANAP'a egemen olma mücadelesi verirken, ANAP'ın geniş halk kitlelerinden en fazla sempati gördüğü unsurları zedeliyorlar. Biri, onun dine saygılı anlamında muhafazakârlığını sorgulayarak dindarları, inanan kesimi rahatlatıcı tutumundan vazgeçmesini istiyor;*

²¹⁷¹ Tüzün, s. 160.

²¹⁷² Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²¹⁷³ Zeybek, s. 335.

²¹⁷⁴ Tosun, ss. 228-229.

²¹⁷⁵ “ANAP Parti Oldu Mu?”, **2000'e Doğru**, 22 Mart 1987, Sayı: 12, Yıl: 1, s. 19.

²¹⁷⁶ Hüseyin Aksoy ile 30 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1948).

²¹⁷⁷ Altan Öymen, “ANAP Nereye Gidiyor?”, **Milliyet**, 28 Kasım 1990, s. 1.

diğeri de, onun herkese daha geniş özgürlük verilmesinden yana anlamına, liberalliğine karşı çıkıyor. Ve ANAP giderek, 1983 yılında devlet partisi olsun diye kurulan ve arkasında askerî yönetim bulunduğu için 'iktidara mahkûm' olduğunu söyleyen, ama millet tarafından reddedilen MDP'ye dönüşüyor."²¹⁷⁸ Kuru'nun, tespitinde ortaya koyduğu vakıa, özgür ve çoğulcu anlayışla kurulan ANAP'ın bu özelliğini yitirerek, halktan uzaklaştığıdır. Nitekim 1991 erken genel seçimlerinde, sekiz yıllık iktidar olmasına karşın, halk ANAP'a "mahkûm" olmadığını sandıktaki tercihiyle ortaya koydu. ANAP'ın kurucularından Cemil Çiçek de parti içindeki eğilimlerin bir ayrışma nedeni haline geldiğini belirterek, "*İşte bu liboş, şu muhafazakâr, bu filanca, şu filanca. Böyle ayrışmalar başladı. Parti içinde gruplaşmalar oldu*"²¹⁷⁹ dedi. Dolayısıyla, kendi içinde birliğini kaybeden ANAP'ın, kendi dışındaki farklı kesimleri kucaklaması da mümkün olmadı. Zira halkın gördüğü tablo, ayrışmalar yaşayan bir parti gerçeğidir. Halil Şıvgın da, aşırıları, ılımlılar, milliyetçiler, muhafazakârlar diye adlandırılan değişik unsurları medyanın da kullanmasıyla dağılma sürecine girildiğini belirtti.²¹⁸⁰ Tarihçi Kemal Karpat ise, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olmasıyla, dört eğilimin anlamını yitirdiğine ve bu durumun "*Türkiye'yi çok güç duruma sokan*" koalisyonlar döneminin yeniden ülke yönetiminde hayata geçtiği değerlendirmesinde bulundu.²¹⁸¹ Gazeteci Yalçın Doğan, dört eğilimin ANAP'ı olumsuz etkileyen farklı bir yönüne dikkat çekmiştir. Doğan'a göre, ANAP'ın taşradaki yöneticileri kendilerini hâlâ eski partilerinin isimlerini vererek ("*Ben eski MSP İl Yönetim Kurulu üyesi*" gibi) tanıtmaktaydı.²¹⁸² Bu izlenim ANAP'ta bir aidiyet sorunu yaşandığını göstermektedir.

Oy kayıplarının yaşanması ve partinin düşüşe geçmesinde bizzat Turgut Özal ve ailesinin etkili olduğu da bazı isimler tarafından dile getirildi. Hatta en sert eleştiriler ANAP içinden geldi. Örneğin ANAP milletvekili Hilmi Biçer, 25 Nisan 1989'daki ANAP Grup toplantısında yaptığı konuşmada, toplumda oluşan "*Özal ailesinin devleti yönettiği imajının yaygınlaşmasının*" 26 Mart yerel seçimindeki düşüşte etkili olduğunu ifade etti. Ayrıca, Özal'a şu ikazda bulundu: "*Ailenizi siyaset sahnesinden biraz geri plana çekmeniz yarar vardır.*" Aynı toplantıda Hasan Celal

²¹⁷⁸ **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989, s. 74.

²¹⁷⁹ Uğur, s. 120.

²¹⁸⁰ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

²¹⁸¹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012, ss. 58-59.

²¹⁸² "ANAP Parti Oldu Mu?", **2000'e Doğru**, 22 Mart 1987, Sayı: 12, Yıl: 1, s. 21.

Güzel de Özal ailesi ile ilgili eleştiride bulunarak, “(...)Sayın Başbakanım; gururu, kibri bir tarafa bırakınız. Etrafınızdaki kuşatmayı kırınız ve ailenizi politikadan ve ANAP’tan geri çekiniz”²¹⁸³ şeklinde konuştu. Bu eleştirilerden anlaşılan odur ki, ANAP’lı siyasiler, “Özal ailesinin” siyasete müdahalesinin partiye ciddi zararlar verdiği düşüncesindeydi. Bunun yanı sıra, Özal ailesinin eski damatlarından Asım Ekren ise, bir özeleştiri de bulunarak kasıtlı olmasa da, ANAP’ın oy kaybı yaşamasında etkileri olduğunu söyledi: “Bunu itiraf etmemiz lazım ki, bilmeyerek ve bizim irademiz dışında, oy kaybının büyük bir sebebi de biziz. İtiraf etmemiz lazım.”²¹⁸⁴ Tabii Ekren’in kamuoyunda oluşan tablo hakkında bir kasıtlarının olmadığı yönündeki ifadeleri tartışılabilir ama bunun açıkça ifade edilmesi ayrı bir öneme sahiptir. Diğer yandan, ANAP’lı belediye başkanı Cengiz Bulut ise, partinin gerileyişinde ailenin etkisi olduğuna inanmadığını, oy kayıplarının yaşanmasının nedeninin 1987’de eski siyasilerin yasaklarının kalkmasından sonra seçmenin kendi partisine dönüş yapması olarak değerlendirdi.²¹⁸⁵ Süha Tanık ile aileden olan Hüsnü Doğan da Bulut gibi düşünmektedirler.²¹⁸⁶ Ahmet Özal ise, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş’in siyasete dönüşlerinin ve icraattan ziyade siyasetle uğraşılmak zorunda kalınmasının, özellikle de Süleyman Demirel’in “mümkün olmayan vaatlerinin” ANAP’ı olumsuz etkilediğini, halkın bu vaatlere inanmasının etkili olduğunu dile getirdi.²¹⁸⁷

Gazeteci Ertuğrul Özkök ise, Turgut Özal’ın örneğin, “Ben enayi miyim, seçimden önce zam yapayım?” gibi bazı sözlerinin halk tarafından tasvip edilmediğini ve seçmeni rahatsız ettiğini söyledi.²¹⁸⁸ Bütün bunların yanı sıra, Türk siyasi hayatına bakıldığında, lider odaklı partiler görülmektedir. Liderin “her şey” olduğu, kurumsal bir parti inşasının tam olarak gerçekleştirilemediği bir anlayışta, onun ardından partisinin güç kaybetmesi görülebilmektedir.²¹⁸⁹ İşte bu bağlamda, Özal sonrasının planlamasının sağlıklı bir şekilde yapılamaması da ANAP’ın zirveden uzaklaşmasında etkili oldu.²¹⁹⁰

²¹⁸³ Akyol, ss. 249-251.

²¹⁸⁴ “Oy Kaybına En Çok Bizler Sebep Olduk”, **Sabah**, 29 Ağustos 1992, s. 10.

²¹⁸⁵ Cengiz Bulut ile 25 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1949).

²¹⁸⁶ Süha Tanık ile 23 Kasım 2015 (D.T: 1945), Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşmeler (D.T: 1944).

²¹⁸⁷ Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

²¹⁸⁸ **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989, s. 109.

²¹⁸⁹ Zariç, s. 31.

²¹⁹⁰ Erdem, s. 288.

Diğer yandan, 1989'daki yerel seçimlerden yaklaşık bir yıl sonra ANAP Araştırma, Planlama ve Politika ve Tespitinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Metin Gürdere tarafından yaptırılan bir ankette ANAP seçmeninin çoğunun, milletvekillerinin kendilerini temsil etmediğini ve görevlerini yapmadığını düşündüğü sonucu ortaya çıktı.²¹⁹¹ Bu doğrultuda Bülent Akarcalı'nın tespitleri de önemlidir. Akarcalı, gerilemenin aslında 1987 yılındaki seçimde gösterilen ve seçilen adaylardan başladığını, geçmiş dönemle o yılları kıyaslayarak şöyle değerlendirmiştir: *“1983'te gelen milletvekilleri, kazanma ihtimali olmayan bir partiye, inandıkları için gelmişlerdi. Şahsi çıkarlarını düşünmeden partiye hizmet vermişlerdi. 1987'de gelen milletvekilleri içinde iktidar partisinden milletvekili olmak isteyen ciddi bir kesim oluşmuştu. Bunlar içinde eski bürokratlar vardı. En büyük hata bana göre oydu. Yani bir bakanlığın müsteşarı geliyor milletvekili oluyor, ondan sonra o bakanlıkla ilgili komisyonun mümkünse başına geçiyor. Dolayısıyla, halka hizmet yapılmıyor. Kendi bakanlığına hükmeder duruma geliyordu. 1987'de gelen milletvekillerinin bir kısmıyla ANAP halktan koşturdu. 1983'te gelen ANAP halkın % 100 temsilcisiydi her şeyiyle. 1987'deki bu durumdan dolayı ANAP'ın hızı yavaşladı. 1987'den sonra hizmet yerine, 'iktidarı nasıl bölüşürüz'e dönüştüren bir kısım gruplar çıktı ortaya. Halil Şıvgın'ın tabiriyle, sırtlarımıza etiketler yapıştırıldı. Kimse kendi sırtındaki etiketi görmüyordu ama başkasının sırtındakini görüyordu. Bu durum 1988 Kongresinde iyice su yüzüne çıktı.”*²¹⁹² Bunların yanı sıra, sosyolog Nilüfer Göle toplumun kendisine olan güvenini kaybetmesi ve kötümser bir atmosfere bürünmesini de oy kayıplarının nedenleri arasında göstermiştir.²¹⁹³ Mustafa Taşar'a göre ise, iktidarının ilk döneminden itibaren çitayı yüksek tutan ANAP'ın son yıllarda performansını yitirmesi gerilemede etkiliydi.²¹⁹⁴ Hasan Celal Güzel de, *“1983 ruhundan”* ayrılmanın, halktan uzaklaşmanın ve tabanın sesine kulakların tıkanmasının gerilemede etkili olduğunu söyledi.²¹⁹⁵

Neticede, ANAP hem iktidar partisi olması sonucu yaptığı icraatların bir dönemden sonra halk tarafından tatmin edici bulunmamasından ve halkın ekonomik gücünün zayıflamasından hem de parti içi ayrışmalar ve Özal ailesinin siyasetle olan yakın temaslarının etkisiyle zamanla yıpranarak iktidardan düştü. Ayrıca, bir diğer

²¹⁹¹ “ANAP'ı Şok Eden Araştırma”, **Yeni Asır**, 17 Mayıs 1990, s. 5.

²¹⁹² Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²¹⁹³ “ANAP'ın 1 ve 2'nci Dönemi Bitti. 3'üncü Dönemi Başlıyor”, **Sabah**, 5 Kasım 1989, s. 7.

²¹⁹⁴ Taşar, s. 155.

²¹⁹⁵ H. C. Güzel, s. 3.

önemli nokta da, 1987'den sonra özellikle Süleyman Demirel'in yeniden siyaset sahnesine dönmesi hem ANAP'ı hem de Turgut Özal'ı son derece yıprattı. Bunların dışında, halk ile iktidar arasında yaşanmaya başlanan kopukluk da seçmenin mührü "Arı"dan almasına sebep oldu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANAP İDEOLOJİSİ ve BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI ile DİĞER BAZI KONULAR

A. ANAP'ın İdeolojik Temelleri

Siyasi partiler, ideolojileri doğrultusunda seçmen kitlelerini kendi etraflarında toplayarak iktidar olmayı hedefleyen oluşumlardır. Kimi partilerin ideolojileri daha keskindir, kimilerinin odak noktasında ise daha ziyade, geniş halk kitlelerini kucaklama anlayışı hâkimdir. Türkiye’de ise, 1960’ların ortasına kadar partiler için geniş kapsamlı bir keskin sağ-sol ayrımından söz edilemez.²¹⁹⁶ Fakat özellikle 1970’lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan ve adına “sağ-sol çatışması” denilen anarşik olaylar, peşinden ideolojik kamplaşmayı getirdi. Bu kamplaşmanın bedelini Türk toplumu ağır bir biçimde ödedi. Yapılan 12 Eylül 1980 askeri darbesi ideolojilere de darbe indirdi. Asker, 12 Eylül 1980 öncesi siyasi çatışmalara dönülmemesi için siyaseti yeniden dizayn etme çabası içerisine girdi. Askerin yaptığı plan doğrultusunda sağda Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), solda ise Halkçı Parti (HP) kuruldu. Ancak, bu planın dışında sivil iradeyle kurulan ve bazı çevrelerce “garnitür”²¹⁹⁷ olarak nitelendirilen ANAP ise, temel dört ideolojiyi harcına katarak “dört eğilim” anlayışını geliştirdi: milliyetçilik, muhafazakârlık, liberalizm ve sosyal adaletçilik.

Bu doğrultuda ANAP geniş bir yelpazedeki seçmen kitlesinin oylarına talip oldu. Bunda da özellikle ilk dört yılda, göreceli olmakla birlikte, başarılı olunduğu söylenebilir. Partinin siyasetteki konumu ise, tartışılmakla birlikte merkez sağ olarak değerlendirilmektedir. Çünkü her ne kadar dört eğilim bir şemsiye altına alınmış olsa da, milliyetçilik ile muhafazakârlık partinin liberalizmle birlikte gövdesini oluşturdu. Sosyal adaletçi anlayışın temsilcilerinin sayısı ve partideki etkisi dört eğilimin dağılımında diğerlerinden daha azdı.

²¹⁹⁶ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 338.

²¹⁹⁷ Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul 1994, s. 29.

1. Merkez Sağ ve ANAP

Sağ siyaset anlayışı, devlete itaati öncelikli kılar. Bunun yanı sıra, milli değer yargıları esas kabul edilir. Ayrıca, “merkez sağ” denilen düşüncede ise, yukarıda belirtilen değer yargılarında ifrat ve tefritten kaçınılması esastır. Diğer yandan, ekonomi anlayışlarıyla da kendi çizgilerini belli ederler. Merkez sağ siyasette “*kalkınma*” son derece önemlidir.²¹⁹⁸ Yani “eser siyaseti” ana prensiplerdendir. Bu düşünce DP’de “*nurlu ufuklar*”, AP’de “*büyük Türkiye*” ve ANAP’ta ise “*çağ atlamak*” şeklinde tecelli etti.²¹⁹⁹ Diğer yönden, toplumun değer yargılarıyla ters düşmemek, izlenen politikalarda, çağdaş bir yaklaşımla bu konularda hassasiyet göstermek esastır.²²⁰⁰ Türkiye’de de çok partili hayatla birlikte, ülke yönetimi “*sürekli merkez Sağ partilerde olmuştur; ya tek başına ya da koalisyonlarla.*” Bunda Türk toplumunun milli-manevi değerlere karşı göstermiş olduğu hassasiyet son derece önemli bir etkidir.²²⁰¹

Öte yandan merkez sağ partiler Süleyman Demirel’e göre, referans olarak daima halkı esas alan/alması gereken siyasi oluşumlardır. Ayrıca, “halka rağmen” hareket edemezler. Siyaset araştırmacısı Şükrü Karaca ise, merkez sağ anlayışı dört düşüncede tanımlar: milliyetçi, muhafazakâr, liberal ve demokrat. ANAP’ın liberal isimlerinden Mesut Yılmaz ise, merkez sağ kavramını farklı bir açıdan ele alıp “*Bir partinin gerçek ‘merkez Sağ parti’ olup olmadığını ortaya koyacak önemli kriterlerden birisi, sorumluluk mevkilerine getirdiği kişilerle ilgilidir. Eğer bu kişiler bazı aşırılıklara açık kişilerse, toplumda genel kabul gören bazı ilkelere ters düşüyorlarsa, o zaman o partinin merkez Sağ niteliği bundan zarar görür.*”²²⁰² değerlendirmesinde bulunarak, gerçek merkez sağın makul bir çizgisinin olması gerektiğini dile getirmektedir.

Sağ siyaset içinde, siyasetteki değişimin sonucu 1980’lerden itibaren dünyada bir tepki olarak “yeni-sağ” siyaset anlayışı belirdi. Bu tepki, 1970’lerin sonuna kadar varlık gösteren politik anlayış ve kültüre karşı oldu. Bu yeni anlayış, devletin

²¹⁹⁸ Mustafa Erdoğan, **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2000, s. 243.

²¹⁹⁹ M. Zeki Duman, **Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, Ankara 2010, s. 184.

²²⁰⁰ Hüseyin Çavuşoğlu, “Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi’nin Karşılaştırmalı Analizi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010 9(1), s. 20.

²²⁰¹ Z. Duman, s. 183.

²²⁰² Şakir Süter, **Merkez Sağın Tapu Kavgası**, Maviyağaç Yayıncılık, İstanbul 2004, ss. 37, 54, 187.

ekonomiden elini çekmesini amaçladı.²²⁰³ Neo-liberal düşüncenin giderek öneminin arttığı 1980 sonrasında bu siyaset anlayışı İngiltere’de Thatcherizm, Amerika’da Reaganizm olarak belirdi.²²⁰⁴ Buna paralel olarak, 1980 askeri darbesiyle, neo-liberal anlayış Turgut Özal ile Türkiye’de temsil edilmeye başlandı. Ayrıca, Özal yeni dönemde muhafazakârlığı da güncelleyerek, bu düşüncede olan insanların önünü açtı.²²⁰⁵ Bu anlayış kapsamında ekonominin yanı sıra “*ideolojik, politik ve toplumsal*” dönüşüm de yer aldı.²²⁰⁶ Turgut Özal’ın Türkiye’de temsilcisi olduğu bu yeni siyaset anlayışı, “*Özalizm*” olarak adlandırıldı.²²⁰⁷ Özalizm’in, her ne kadar dört eğilimin bir kanadı olan sosyal adaletçilik ANAP’ın siyaset anlayışında olsa da, hedefinde sol düşünce olurken, diğer yandan İslam ve milliyetçilik harcından sağ siyasete yeni bir soluk getirmeye çalıştı. Sosyolog Prof. Dr. Nilüfer Göle’ye göre, ideolojiden çok icraata önem verilen ANAP’ın yeni siyaset anlayışı şu idi:

- “(ANAP), sarkacın kavga değil, uzlaşmaya yönelmesine yumuşak politik üslubuyla öncülük etmiştir. (...) ‘Toplumsal düzenin’ askerce sağlanmasından çok bir arada yaşayabilmenin şartları aranmakta, yani belki de Türkiye tarihinde ilk defa toplum kendi düzenini kurmaya çalışmaktadır.
- ANAP, retorikten ziyade icraatını (policy) kullanarak, ideolojik değerlerden çok pragmatik değerlerin savunuculuğunu ön planda tutmaktadır. ANAP’lı seçmeni, ideolojik bir dünya görüşünden çok, vergi iadesi, belediye hizmetleri, Avrupa Ekonomik Topluluğu’na müracaat gibi yönetim politikası partisine bağlamaktadır.
- ANAP’ın piyasacı değerle İslamcı Muhafazakâr değerler arasında oluşturmaya çalıştığı sentez, partinin kimliğini tanımlamaktadır. Kendilerini ‘modern Muhafazakârlar’ olarak gören ANAP’lıları, siyasal ideolojilerin ötesine giderek, sosyolojik bir analizle ‘İslamcı mühendisler’ olarak tanımlayabiliriz. Kültürel düzeyde, özellikle birey-aile-toplum ilişkilerinde bir yandan mühendislik formasyonuna uygun olarak akılcı-rasyonalist değerleri taşımaktadır. Böylelikle İslamcı mühendisler, Muhafazakâr yerel kültürün değerleriyle, modern Batı kültürünün akılcılığını birleştirmeye talip olabiliyorlar.”²²⁰⁸

Diğer yandan, ANAP/Özal’la birlikte, “*sermaye, onun belirlediği sınıfsal yapı ve iktidar*” kavramları artık sağ siyasette net bir şekilde ifade edilir hale geldi.²²⁰⁹ Bu çerçevede, ANAP da milliyetçi, muhafazakâr ve liberal bir anlayışla

²²⁰³ İsmail Safi, **Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2007, ss. 261-262.

²²⁰⁴ Çavuşoğlu, “Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi'nin...”, s. 28.

²²⁰⁵ Z, Duman, s. 237.

²²⁰⁶ Yoldaş, s. 76.

²²⁰⁷ Tanıl Bora, “Turgut Özal”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt: 7, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 600.

²²⁰⁸ Nilüfer Göle, **Melez Desenler**, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002, ss. 45-46.

²²⁰⁹ Hasan Bülent Kahraman, **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, s. 169.

merkez sağda yer almış bir partidir. Hatta devletçi düşünce tarzı yerini hızla “piyasa ekonomisi” anlayışına bıraktı.²²¹⁰ Ahmet Özal ise, ANAP’ın sağ, hatta özgün bir merkez Sağ parti olduğunu şu sözlerle ifade eder: “1960-70’lerde Sol her zaman bir fikirle çıktı: Maocu vardı, Marksist vardı, Leninist vardı, hepsi vardı. Ama fikirle çıkan bir Sağ parti olmadı. (Sağ) hep silahla çıktı. ANAP bir fikirle çıkan ilk Sağ partidir. Hatta merkez Sağ partidir.”²²¹¹ Öte yandan, ANAP’ın her ne kadar dört eğilimi bir araya getirdiği ifade edilse de, partinin temelinde, muhafazakâr sağ anlayış egemendir.²²¹² Yönetim kademesinde liberallerin gücü ne kadar olursa olsun, milliyetçilik ve muhafazakârlık ANAP söyleminin temelini oluşturdu.²²¹³ Bunda Özal’ın Nakşibendilik bağının olması da etkiliydi.²²¹⁴ Ancak yine de izlenen politika “ılımlı ve uzlaşmacı” yönleri ağır basan bir anlayışa sahipti.²²¹⁵ Oltan Sungurlu da ANAP’ın kuruluşunda açık bir ideoloji görülemeyeceğini, ANAP’ın daha ziyade pragmatik, yani şartlara göre adımlarını belirleyen bir parti olduğunu belirtti. Bununla birlikte, ANAP’ın ortaya çıkış amacının, ülkenin geri kalmışlığını telafi etmek ve dünyayla yarışmasını sağlamak olduğunu ifade etti. Turgut Özal’ın ideolojisini ise şöyle tanımladı: “Turgut Özal’ın yola çıkışında asıl unsur ‘medeniyetçilik’tir. Türkiye’nin medeniyete ulaşmasının ilk şartının hürriyet olduğuna inandı. Temel düşünce, fikir özgürlüğü, serbest pazar ekonomisi, inanç özgürlüğüdür. İlla Sağ-Sol diye bir ideolojiye dayandırmak söz konusu değil. Türklük ve İslamıkta fanatik değildir Turgut Özal.”²²¹⁶

2. Dört Eğilim

Türkiye’deki siyasi partiler kategorize edilmek istendiğinde, daha çok kitle ve kadro partileri olarak nitelendirilebilirler. Kitle partileri sosyal bir tabana, kadro partileri ise daha az üyeye sahiptirler. Ancak, ANAP bu iki gruba da tam olarak uymamaktadır. Zira ne az bir üye ve gelire ne de dört eğilim anlayışından dolayı

²²¹⁰ Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 36.

²²¹¹ Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

²²¹² Özlem Eştürk, **Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Hatay 2006, s. 101.

²²¹³ Barış Doster, **1980 Sonrası Girilen Genel Seçimlerde Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi’nin Aldıkları Oy Oranlarının Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul 1997, s. 14.

²²¹⁴ Elif Nagihan Türköz, “Özal’lı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: Ocak 2016 Cilt-Sayı: 9(1) s. 113.

²²¹⁵ Z. Duman, s. 177.

²²¹⁶ Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933).

belirli bir sosyal tabana sahip değildir. Bu yüzden, birçok kesimi kucaklama düşüncesinden dolayı ANAP üçüncü bir grup olan “*toplayıcı parti*” kategorisinde yer almaktadır.²²¹⁷ Bu doğrultuda ANAP, aşırı sol ideolojinin dışındaki kesimlere hitap etti.²²¹⁸

Toplayıcı parti olarak değerlendirilmekle birlikte, merkez sağa konumlanan ANAP, 1970’lerde yaşanan çatışmacı dönemi dikkate alarak toplumda geniş katılımlı bir mutabakat zemini oluşturmak istedi. Turgut Özal aslında daha partisini kurma aşamasındayken siyasette yeni bir zemin oluşturacağını şu sözlerle ifade etti: “(...)Bugün, Türkiye’de, siyaset tarlasını iki büyük parti paylaşmışlar. Bunlar, AP ve CHP. Diğerleri de, onların kenarlarına yerleşmişler. Bunu, değiştirmek lâzım. Ben, bu siyaset tarlasını süreceğim ve bu bölgeleri harman edip birbirine karıştırarak yeni bir zemin sağlayacağım.”²²¹⁹ Bir ANAP yayınında da bu düşünce şöyle açıklanmıştır: “Biz geçmişte ülkeyi geliştiren fikirlerin devamıyız. Ama hiçbir partinin devamı değiliz.”²²²⁰

ANAP’ın bu dört eğilim siyaseti üzerine farklı değerlendirmeler yapıldı. Bu anlayışın bir başarı olduğunu ileri sürenler olduğu gibi, aksini düşünenler de oldu. Ama bu kavramın Türk siyaseti için bir orijinallik taşıdığı söylenebilir. Tabii bu kavramın ortaya çıkmasında, 12 Eylül öncesi dönemde toplum içindeki kaotik ortamın da büyük öneme sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır.

12 Eylül öncesi siyaset anlayışını değiştirmek isteyen Özal için eski partiler “*kavgayı çağrıştırırken, ANAP ise huzur demektir.*”²²²¹ Bu bağlamda, iki eli baş üstünde birleştiren ANAP selamı, dört eğilimin de sembolü oldu.²²²² Toplumun bu farklı ideolojik görüşteki fertlerinin dört eğilim ilkesi çerçevesinde bir araya getirilmesi hedeflendi. Bu anlayış her ne kadar bir kurumsal kimlik olan ANAP

²²¹⁷ Muhammed Ali Köse, **Anavatan Partisi’nin Siyasal İdeolojisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kütahya 2010, ss. 25-26.

²²¹⁸ Selami Erdoğan, **Anavatan Partisinin Siyasal Dönüşümü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara 2008, s. 148.

²²¹⁹ Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri**, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1986, s.145.

²²²⁰ **Kuruluş ve İcraatlarıyla Anavatan Partisi**, Derleyen: Gündoğdu Erbaş, Yayınevi, Yayın yeri ve yılı yok, s. 212.

²²²¹ Şeyda Belhan, **Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2005, s. 111.

²²²² Levent Köker, “Anavatan Partisi”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1254.

politikası olsa da, aslında Turgut Özal imzası taşımaktaydı.²²²³ Kendisinin tabiriyle ANAP “birleştirici” bir partiydi.²²²⁴ Turgut Özal ANAP’ın felsefesini anlattığı bir konuşmasında, dört eğilim anlayışlarını şöyle izah etti: “*Anavatan Partisi, milli hâkimiyeti, milletin üstünlüğünü, milli birlik ve bütünlüğü her şeyin üstünde gören, millet iradesinin tecellisinin ve millet hâkimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu bir demokratik düzen içerisinde mümkün olabileceğine inanan bir siyasi partidir. İnsan hak ve hürriyetlerini vazgeçilmez kabul eden, ‘Adalet mülkün temelidir’ anlayışına sahip; milliyetçiliği, milli ve manevi değerlere bağlılığı kabul eden, Cumhuriyetin kurucusu büyük önder Atatürk’ün ilke ve inkılâpları doğrultusunda muasır medeniyete ulaşmayı hedef alan bir siyasi partidir.*”²²²⁵ Özal bir başka konuşmasında dört eğilim anlayışı ve oynak merkez teorisiyle birlikte “*eski Sağ ve Sol kalmadığını*” dile getirdi.²²²⁶ Bu iki kavramın (sağ-sol) kullanılmasını istemediğini de arkadaşlarına anlattığını ifade etti. Gerekçe olarak da, 12 Eylül öncesindeki çatışma ve anarşi ortamının bu kavramlardan beslenmesini gösterdi.²²²⁷ Dolayısıyla, ANAP’ta keskin bir ideolojik anlayıştan bahsedilemez. ANAP şartlara göre kurulmuş bir partidir.

Dört eğilim anlayışıyla ilgili Genel Başkan Yardımcısı ve Teşkilat Başkanı Mehmet Keçeciler de kaleme aldığı bir yazıda, bu prensiple tüm Türkiye’yi kucaklamayı hedeflediklerini ifade etti: “*(...)Partimizde geçmiş tecrübelerin ışığında milletimizin % 90’ının kahir çoğunluğunu temsil eden, anonim ve doğru fikir ve program çerçevesinde şu üç ana umdeyle ortaya çıkmıştır: Anavatan Partisi milliyetçi, muhafazakâr bir partidir. Milli ve manevi değerlere bağlıdır. Anavatan Partisi ekonomide serbest rekabeti ve hür teşebbüsü esas alan bir partidir. Anavatan Partisi sosyal adaletçi bir partidir. Bizim sosyal adalet anlayışımız milli tarihimizden aldığımız, hayalci olmayan akılcı bir sosyal adalettir.*” Bu birleştirici politik anlayışlarında teşkilatlarının da çok büyük bir öneme sahip olduğunu söyleyen Keçeciler, 1985 yılı itibarıyla 800 bin üyesi, 7 bin teşkilat yöneticisi, 1400 il genel meclisi (üyesi), 8500 belediye meclis üyesi, 940 belediye başkanı ve 208 milletvekili ile ANAP’ın Türk siyasi tarihinin “*EN BÜYÜK PARTİSİ*” olduğunu ifade etti. Bu

²²²³ Muhittin Ataman, “Özal ve Özalizm, Siyasette Yeniden Yapılanma: 1983-1993, **İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1946-2012**, (Editörler: Tuba Ünlü Bilgiç-Cihat Göktepe), Ufuk Yayınları, İstanbul 2014, s. 260.

²²²⁴ “Özal: Benim de Hatalarım Oldu”, **Sabah (Orta Gazete)**, 19 Ağustos 1992, s. 3.

²²²⁵ “Özal’dan ANAP’lılara 6 Öneri”, **Milliyet**, 17 Ekim 1989, s. 10.

²²²⁶ “Dönüş Yok... Hep İleri...”, **Milliyet**, 22 Eylül 1986, s. 8.

²²²⁷ “Kimseye Yardım Etmeyiz”, **Yankı**, 2 Nisan 1984, Sayı: 679, s. 18.

verilerin topluma yansımaları ise şöyle izah ederek, aradaki bağı dile getirdi: “Teşkilatımız il, ilçe ve genel merkez bazında açık, medeni ve her kesimle her partiyle diyalogu esas alan, yanı sıra değil, doğrudan ısrar eden bir politikayı esas almıştır. Bunu güzel Türkiye’imizin gelişmesi ve güçlenmesinde önemli esaslardan biri olarak kabul eder. Çünkü geçmişteki çekişmelerin, kavganın ve bölücülüğün milletimize hiçbir faydası olmamıştır. Anavatan teşkilatı; kardeşin kardeşe düştüğü, her tarafın kan gölüne çevrildiği 12 Eylül öncesi manzaraların bir daha yaşanmaması için çalışır, bunu asil görevlerinden sayar. Çünkü Türkiye’nin gelişmesinin ve büyümesinin en büyük engeli kamplara bölünmüş, birbirlerine dış bileyen insanların birbirine sevgi ve saygı duymadığı bir Türkiye’dir. Milli birliğin muhafazası ve idamesi için milletimizin tüm mensuplarının büyük bir dikkat ve gayret sarf etmesi gerektiğine her Anavatanlı dikkat eder ve görev kabul eder. Bunun için politikamız dürüsttür, açıktır ve samimidir.”²²²⁸ Keçeciler’in üzerinde ısrarla durduğu konu, 12 Eylül öncesi anarşi ortamına ANAP olarak müsaade etmeyecekleridir. Zaten 1983 seçimleri öncesinde de ANAP anarşinin yaşanmaması üzerine tezler geliştirmişti. Öte yandan, teşkilat ve yerel yönetimlerle ilgili verdiği sayılarla da ülke çapında bir parti olduklarını ve geniş kesimleri kucakladıklarını izah etti.

ANAP kendisini, dört eğilimi oluşturan/birleştiren bir parti olarak tanımladı. Bu dört eğilimle de, 12 Eylül öncesi kamplara ayrılan toplum yeniden bir araya getirilmek istendi. Bu düşünceden hareketle de, işin siyasi planlamasında ANAP, eski partiler olan AP, MHP, MSP ve CHP seçmenlerini kendisine hedef kitle olarak seçti.²²²⁹ Nitekim 6 Kasım 1983’teki genel seçimlerde ANAP’a oy verenlerin yarısı bir önceki genel seçimlerde (1977) AP’ye, yüzde 28’i CHP’ye, yüzde 15’i MSP’ye ve yüzde 5’i de MHP’ye mührü basmışlardı.²²³⁰ Pragmatik bir anlayışla,²²³¹ ayrılıkların olmadığı bir Türkiye istendi.²²³² Fakat Cinisli’ye göre, ANAP bu anlayışla “kolayca” tek başına iktidar olsa da, dört eğilim felsefesinde başarılı olamadı.²²³³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da, ANAP’ta birlik değil, “gevşek bir ittisal” yani bağlaşma, uç uca eklenme durumu olduğunu; bu sebeple ANAP’ta ilkelerin

²²²⁸ Mehmet Keçeciler, “Hedefimiz Herkesin Birbirine Sevgi ile Baktığı Bir Türkiye”, **Petek**, Temmuz 1985, Sayı yok, s. 2.

²²²⁹ Çavuşoğlu, “Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi’nin...”, ss. 22-23.

²²³⁰ Cemal, s. 60.

²²³¹ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²²³² Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

²²³³ Cinisli, s. 517.

değil, kişisel bağlılık ve yakınlıkların egemen olduğunu ifade etti.²²³⁴ Keçeciler de, 1984'te verdiği bir röportajda, dört eğilimin seçmeni birleştirdiğini ancak, yönetici kadroda henüz tam bir bütünlük sağlanamadığını ama kısa sürede bu sorunun ortadan kalkacağını söyledi.²²³⁵

Diğer taraftan ANAP hareketinde, kişilerin siyasi düşüncelerinden ziyade, ortak ideal etrafında, özgürlükçü bir ülkede yaşama anlayışını yerleştirmek esas kabul edildi.²²³⁶ Fakat yine de bu dört eğilim içinde sağ unsurların ağır bastığı görülmektedir. Hasan Bülent Kahraman'a göre bunun sebebi, Türk toplumunun siyasi olarak önemli oranda sağ anlayışa sahip olması ve ANAP'ın da bu geniş kitleyi bünyesinde tutmayı amaçlamasıdır.²²³⁷ Ancak, DYP kanadı bu formülü siyasi açıdan çok başarılı bulmadı. Örneğin Ekrem Ceyhan'a göre Turgut Özal, dört eğilimle muhalefet hamlesi yaparak, muhtemel aykırı sesleri parti içinde tutup dışarıdan muhalif görüşlerin gelmesini önlemek istedi.²²³⁸ DYP eski Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk ise, kendi tabiriyle, "*karmakarışık*" bir partide kontrolü sağlamanın siyasi arenada ciddi zorluklar içerdiğini söyledi.²²³⁹ Hukukçu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da ANAP'ın dört eğilimden ve düşünceden bir araya gelen bir "*karışım ve rastlantı partisi*" olduğu görüşündedir.²²⁴⁰ Nitekim ANAP özellikle 1987'den sonraki dönemde Turgut Özal'a karşı yapılan parti içi muhalefetle zor zamanlar geçirdi. Özellikle kongrelerde bunu daha net olarak görmek mümkündür. Milliyetçi politikacılardan Osman Bölükbaşı ise, başka başka dünya görüşüne sahip insanların bir araya gelmesinin başarıyı getirmeyeceğini iddia ederek ANAP'lıları, "*ANAP'ı, bulunmuş eşyalar deposu olarak kabul ediyorum. Tramvaylarda, otobüslerde bulunan eşyalar, eldivenler, ayakkabılar, şemsiyeler bir ambarda depo edilir. ANAP'ta bir araya gelen insanlar da böyledir. Hiçbirinin birbiri ile bağdaşacak yanı yoktur. Tesadüfen bir araya gelmişlerdir. Dağılacaklardır*"²²⁴¹ diye tanımlayıp öngöründe bulundu. Diğer bir ifadeyle, "birbirine benzemezler" bir araya geldi. Bölükbaşı'nın öngörüsü özellikle ANAP'ın ikinci döneminde (1987-1991) ciddi şekilde ortaya çıktı. Bir birlik hareketi olarak doğan dört eğilim, sonraki

²²³⁴ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "ANAP Kongresinin Ardından", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1991, s. 2.

²²³⁵ "ANAP'ta Neler Oluyor?", **Yankı**, 11 Haziran 1984, Sayı: 689, s. 7.

²²³⁶ Engin Güner, **Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor**, Doğan Kitap'ta Genişletilmiş 1. Baskı, İstanbul 2014, ss. 185-186.

²²³⁷ Kahraman, s. 180.

²²³⁸ Çavuşoğlu, "Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin...", ss. 22-23.

²²³⁹ Süter, s. 69.

²²⁴⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "ANAP Kongresinin Ardından", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1991, s. 2.

²²⁴¹ Turgut, s. 182.

dönemde parti içinde ayrışma nedeni oldu. Ancak, Süleyman Demirel ANAP'ın birçok bileşenden oluştuğu fikrine karşıdır. Demirel'e göre, dört eğilim anlayışı temelsizdir. Çünkü dört farklı koldan gelen insanlar bir yerde birleştiklerinde artık o kendi düşünce gömleklerini üzerlerinden çıkarmışlardır. Yani Demirel'in ifadesiyle, *"Marksist dediğiniz Marksist değildir, Muhafazakâr-Milliyetçi dediğiniz de Muhafazakâr ve Milliyetçi değildir."*²²⁴²

Öncelikle, dört eğilim siyaseti ile milliyetçi, muhafazakâr ve laik liberaller arasında bir denge unsuru sağlanmak istendi. Aksi takdirde, kendisini dışlanmış hisseden herhangi bir eğilimin seçmeni partiye sırtını dönebilirdi.²²⁴³ Öte yandan ANAP, kendi içinde bir "koalisyon partisi" görüntüsü de verdi. Zira 12 Eylül'den sonra kurulmaya çalışılan yeni politik düzende, askerinin baskısı sebebiyle kendine yer bulamayan isimler kendilerini tatmin edecek başka bir adreste, ANAP çatısı altında toplandı.²²⁴⁴ Buna yakın bir değerlendirmeyi ANAP'ın önemli isimlerinden ve kuruluşunda etkin rol alan Mehmet Keçeciler de yaptı. Esasında, dört eğilimin bir zorunluluktan doğduğunu ifade eden Keçeciler şöyle dedi: *"Yoğun şartlar altında kurucularımızı (partimizi) Turgut Bey'i seven, Turgut Bey'i tanıyan, Turgut Bey'le Türkiye'ye faydalı olacağına inanılan insanlarla kurduk. İdeolojik ayrımları yapacak durum yoktu. Geleni alacaktık biraz da onun için dört eğilim oldu yani, niyetten çok netice öyle oldu ama gelen herkese dedik 'Bu bizim ekonomik programımız, her şeyde uzlaşır bunda uzlaşmayız bilin, öyle kabul edin."*²²⁴⁵ Keçeciler'in, "niyetten çok netice öyle oldu" ifadesi, esasında dört eğilimin çıkış hikâyesini de bir anlamda özetlemektedir. Diğer bir ifadeyle, dönemin siyasi konjonktürü ANAP'ın bu anlayışını ortaya çıkardı. Hüsnü Doğan da bu minvalde bir değerlendirmede bulunarak, o günkü şartlarda dört eğilim demeye zaten mecbur olduklarını; herkesten oy almak ve iktidar olmak için de kimsenin devamı olmadıklarını anlatmaları gerektiğini dile getirdi. Ayrıca, dört eğilime takılılmaması gerektiğini, önemli olanın partinin ekonomik ve sosyal felsefesi olduğunu izah etti.²²⁴⁶ Mehmet Keçeciler ise bu

²²⁴² Süleyman Demirel, s. 250.

²²⁴³ Osman Ulagay, **Özal'ı Aşmak İçin**, Afa Yayınları, İstanbul 1989, s. 122.

²²⁴⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 32. Baskı, İstanbul 2016, s. 407.

²²⁴⁵ Uğur Güzel, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul 2008, s. 502.

²²⁴⁶ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944). Diğer taraftan, *"liberal orta sınıf desteğinin Türk toplumunda az olması, ANAP'ın salt liberal bir kadrodan teşekkül etmesini engellemiştir. Siyasal parti olarak, toplumun her kesiminin desteğine sahip olabilmek amacıyla Özal, liberalizmi, milliyetçilik ve dindar muhafazakârlıkla harmanlamıştır."*

noktada Doğan'ın aksi yönde düşünerek, “*Biz eskinin devamımız*” demeleri halinde daha çok oy alacaklarını ama “*farklıyız*”²²⁴⁷ diyerek bir risk alındığını söyledi. Fakat her ne kadar 12 Eylül öncesi partilerin devamı olunmadığı belirtilse de, yerel teşkilatlarda görev alan isimlerin yüzde 52 gibi önemli oranı eski dönemin siyasetçilerinden oluşmaktaydı.²²⁴⁸

Diğer yandan, partinin farklı ideolojik seslerden oluşması, uyumsuz bir orkestradan ziyade, siyasette birlik olarak da değerlendirildi.²²⁴⁹ Bu noktada Halil Şıvgın, ilk başta sağ ve solun bir araya gelemeyeceğini düşündüklerini ancak, Turgut Özal'ın bunu başardığını ifade etti. Şıvgın, aslında, ANAP'ın tek başına iktidara geleceğine şans verilmediği için dört eğilim anlayışının rakipleri ve kendilerine mesafeli duranlar tarafından önemsenmediğini de dile getirdi.²²⁵⁰ Öte yandan, ANAP'ın konuşlandığı nokta parti içinde de tartışılmış, sonunda milletvekilleri Özal imzası taşıyan dört eğilim anlayışında mutabık kalmışlardır.²²⁵¹ Milli Savunma eski Bakanı Hasan Esat Işık da, 1984 yerel seçiminin ardından yaptığı bir değerlendirmede, ANAP'ın liberal kesimle otoriter grup arasındaki farkları nereye kadar aynı potada eritebileceğinin önemli bir soru işareti olduğunu ifade etti.²²⁵² Yani ileride birtakım problemlerin çıkabileceğini ima etti. Çünkü bu tarz bir siyasi anlayış daha önce denenmediği için sonuçlarını da tam olarak öngörmek mümkün değildi.

Bu anlayışın pozitif yönüne vurgu yapılmasına karşın, dört eğilimin toplumu “*geçici bir uyuşturma hali*” olduğu görüşü de dile getirildi. Tanju Tosun'a göre, Özal dünyada ve Türkiye'de değişen konjonktürü iyi değerlendirerek, toplumu “*Biz bir arada olabiliriz*” anlayışına kısa süreli de olsa inandırdı. Bu başarının altında yatan sebep ise, 12 Eylül öncesinde kaybedilen toplumsal huzurun “*birlik olma*” anlayışıyla yeniden tesis edileceğinin vurgulanmasıdır.²²⁵³ Girilen ilk iki genel seçimde elde edilen neticeler de bir anlamda, seçmenin dört eğilim anlayışını

Bülent Şener-Çağrı D. Çolak, “Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 18, Aralık 2015, s. 405.

²²⁴⁷ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²²⁴⁸ Köse, s. 71.

²²⁴⁹ Z, Duman, s. 176.

²²⁵⁰ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

²²⁵¹ Güzel, s. 26.

²²⁵² “ANAP, Milliyetçi Cephe Zihniyetini Temsil Ediyor”, *Yankı*, 2 Nisan 1984, Sayı: 679, s. 6.

²²⁵³ Tanju Tosun, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, s. 222.

onayladığının/benimsediğinin bir göstergesidir.²²⁵⁴ Bu görüşte olan Mehmet Keçeciler halkın siyasilere şu mesajı verdiğini ifade etti: “*Bu görüşler birleşsin, tek çatı altında toplansın, eski ayrımlara gitmeyelim, bu suni farklılaşmalar, siyasi yapıdaki bu rahatsızlık, hastalık ortadan kalksın’ istemiştir.*”²²⁵⁵

Diğer yandan, merkez sağ için dört eğilim bir yenilik olarak görülmemiştir. Zira bu dört eğilimden ikisi (milliyetçilik ve muhafazakârlık) zaten merkez sağın özünde var olan düşüncelerdir. Sosyal demokrasi ise, bu hareket içinde çok cılız kaldı.²²⁵⁶ Hatta kimilerince sosyal demokratların “*varlığına dair bir işaret, zaten hiç görülmemiştir.*”²²⁵⁷ Halil Şıvgın da benzer bir görüşü ifade ederek, her ne kadar partinin net bir biçimde sağda veya solda yer aldığı belirtilmese de Türkiye’nin toplumsal yapısıyla uygun bir biçimde milliyetçi-muhafazakârlığın partinin ana eğilimi olduğunu söyledi.²²⁵⁸ Namık Kemal Zeybek de aslında ANAP’ta üç eğilim olduğunu ifade ederek, “*milliyetçiler, muhafazakârlar ve liberaller. Sol, liberallerin içinde erimişti*”²²⁵⁹ değerlendirmesinde bulunarak, sol düşüncenin ANAP içinde dönüşüme uğradığını ifade etti. Turgut Özal’ın Özel Müşaviri Hüseyin Aksoy ise, milliyetçi ve muhafazakâr kesimin 1987’den sonra parti içindeki sosyal demokratları dışlamaya başladıklarını ifade etti.²²⁶⁰ Dolayısıyla, ANAP’ın menşei sağ ideoloji ağırlıklıdır. Ayrıca, bu ideolojiler DP’den sonra en baskın şekilde ANAP’ta görüldü.²²⁶¹ Dolayısıyla ANAP, Türk toplumunun sosyolojik yapısının fotoğrafını çekip siyaset tarzı ve ideolojisini ona göre şekillendirdi. Öte yandan, partinin merkezden uçlara kaydığı endişesi beraber yola çıkılan bazı isimlerin ANAP’tan kopmasına neden oldu. Örneğin Bedrettin Dalan, ANAP’ın zaman içinde “*ümmetçi*” bir sağ siyaseti benimsediğini iddia etti.²²⁶² ANAP’ın merkez çizgisinden kaydığı düşüncesi bir kesim Alevi vatandaşlar tarafından da dile getirildi. Hatta bu düşüncüyü

²²⁵⁴ Berdal Aralık, “Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Ya da Kopuş”, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 243.

²²⁵⁵ Hıdır Göktaş-Ruşen Çakır, **Vatan Millet Pragmatizm Türk Sağında İdeoloji ve Politika**, Metis Yayınları, İstanbul 1991, s. 65.

²²⁵⁶ Mert, s. 106.

²²⁵⁷ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, **1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015, s. 356.

²²⁵⁸ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

²²⁵⁹ Namık Kemal Zeybek ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²²⁶⁰ Hüseyin Aksoy ile 30 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1948).

²²⁶¹ Sedef Bulut, “27 Mayıs 1960’dan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, Sayı:19, s. 85.

²²⁶² Göktaş-Çakır, s. 81.

ANAP Çankaya İlçe eski Başkanı Ahmet Akgün de ifade etti: “Artık ANAP’ta 83 ruhu kalmadı. Aleviler ve Solcular dışlanıyor.”²²⁶³

Partideki milliyetçi-muhafazakâr kesimlerin ağırlıklı olduğu görüşüne karşın Zeybek, Turgut Özal’ın hem Bakanlar Kurulu hem de MKYK’da liberallere ağırlık verdiğini ifade edip bunu da kendi muhafazakârlığını dengelemek için yaptığını zannettiğini söyledi.²²⁶⁴ Ancak Namık Kemal Zeybek muhafazakâr isimlerin, Özal’ın “*has adamları*” olduğunu da belirtti.²²⁶⁵ Hasan Cemal de, Özal’ın örgütünde muhafazakâr isimleri egemen kıldığını, bu kesimin de iyi bir teşkilatlanma örneği göstererek partide söz sahibi olduklarını söyledi.²²⁶⁶ Böylece, ANAP’ta muhafazakâr siyaset anlayışı özellikle Mesut Yılmaz’ın genel başkan seçildiği döneme kadar etkiliydi.

Aslında, Turgut Özal ANAP’ı sağda veya solda konumlandırmadı: “*Adalet Partisi kadar muhafazakâr, gelenekçiler kadar İslamcı, neo-Faşistler kadar milliyetçi ve sosyal adalete olan inancından dolayı da CHP kadar ortanın Soluydu.*”²²⁶⁷ Yine Özal aynı yöndeki düşüncesini “*Biz kavgaya taraf değiliz; kavgaya girmeyiz. Benim ağzımdan biz Sağdayız ya da Soldayız diye bir laf çıkmamıştır. Duyamazsınız. Programımızı iyi anlamış arkadaşlarımızdan da duyamazsınız*” sözleriyle açıkladı. Benzer bir şekilde Adnan Kahveci de, “ANAP, *Sağcı Solcu değildir, merkezdedir*” ifadesini kullandı. Fakat 1987 yılında yapılan bir ankette ANAP, seçmen nezdinde çok büyük oranda (yüzde 85) “sağda konumlanan” ve politikalar üreten bir parti olarak görülmektedir.²²⁶⁸ Sosyolog Nilüfer Göle de, ANAP ideolojisinin özünü “*İslamcı toplumsal mühendislik*” olarak nitelendirir.²²⁶⁹

ANAP’ın kurucularından Bedrettin Dalan ise, partiye girişinde, “merkez” özelliğinin kendisini ikna ettiğini ifade etti: “*1983 yılında Anavatan Partisi kurulduğu sıralarda, ‘dört eğilimi birleştiriyoruz’ derken, dört eğilimin birleşeceği nokta ne Sağdır, ne Soldur, merkezdir. Ben merkez kafalı bir insan olduğum, yani ılımlı olduğum için bu ılımlı partiye girmeyi yeğledim.*”²²⁷⁰ Fakat Turgut Özal 1988 yılında partisinin Meclis Grubu’nda yaptığı bir konuşmada, dört eğilimin

²²⁶³ “Aleviler ANAP’ı Terk Ediyor”, **2000’e Doğru**, 4 Eylül 1988, Sayı: 37, Yıl: 2, s. 22.

²²⁶⁴ Namık Kemal Zeybek ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²²⁶⁵ Namık Kemal Zeybek, **İnançlar, Ülküler, İlkeler, Görüşler ile Gerçekler Dünyasında Siyaset Yolu**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 194.

²²⁶⁶ Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, Everest Yayınları, İstanbul 2013, s. 153.

²²⁶⁷ Z, Duman, s. 176.

²²⁶⁸ Cemal, ss. 149-150.

²²⁶⁹ Göle, **Melez Desenler**, s. 75.

²²⁷⁰ Göktaş- Çakır, s. 81.

birleşmesini tamamladığını, Meclis'teki eski siyasilerin azınlıkta kaldığını ve köşeye sıkıştırıldığını söyledi.²²⁷¹ Burhan Özfatura da 1987'deki siyasi yasakları kaldıran referandumla birlikte dört eğilimin artık son bulduğunu söyledi: *“Artık dört eğilim falan filan hikâyeleri sona erdi. Artık ANAP var. Elbette, ANAP'a gelenler bir partiden geldi. Ama bundan sonra bu ekip Anavatan'dır. Çünkü herkes kendisine ait partiye döndü. Eğer hâlâ 'Adalet Partiliyim' diyorsa, DYP'ye gider. Anavatan Partisi içinde şöyle ittifak, böyle ittifaka da son veren bir damga oldu referandum.”*²²⁷² Esasında, Özfatura'nın belirttiği yuvaya dönüşün başlamasıyla birlikte ANAP'ı ayakta tutan temel anlayış da yavaş yavaş çökmeye başladı ve ANAP'a faturası ağır oldu.

1987'deki referandum süreciyle zayıflamaya başlayan ve eski siyasilerin de siyaset sahnesine dönmesiyle²²⁷³ dört eğilim birlikteliği ANAP'ta zamanla çözümleri beraberinde getirdi. Aşırılar, ılımlılar, milliyetçiler, muhafazakârlar diye adlandırılan değişik unsurları medyanın da *“kullanmasıyla”* parti dağılma sürecine girdi.²²⁷⁴ Bundan sonra seçmen bölündü ve bu bölünmeden ANAP'a çok fazla oy çıkmadı.²²⁷⁵ Bir başka ifadeyle, ANAP'ın doğrudan kendisine ait oylar iktidarda kalmasına yetmedi. Diğer taraftan, 12 Eylül öncesinin anarşik ortamının sona ermesi ve halkın güvenliği öncelik konusu yaptığı devrin kapanıp daha çağdaş ve demokratik bir hayat anlayışı arayışı da dört eğilimin geçerliliğini yitirmesine sebep oldu ve Taşar'a göre *“anlamı kalmamış bir slogan”* haline geldi.²²⁷⁶

Tabii partinin güçten düşmeye başlaması başarısızlığın paylaşılması/sahiplenilmesi sorununu da beraberinde getirdi. Milliyetçi kanadın temsilcilerinden ve partinin kurucularından Mustafa Taşar, 1988'deki II. Büyük Kongre'den sonra bir konuşmasında isim vermeden liberalleri hedef aldı: *“Bir gemi düşünün, bu geminin kaptanı var, Turgut Özal; ikinci kaptanı var, süvarisi var, tayfası var, her şey var. Bu gemi gidiyor. Bu geminin bir de yolcuları var. Adam şezlonga uzanmış; yolcu. Bir elinde puro, diğerinde viski; gözünde gözlük, başında Meksika şapkası. Yolcu bu bey. Ve diyor ki: 'Bu kaptan beni taşıyacak, bu tayfalar da beni taşıyacak, bana hizmet edecek, ben de burada keyif çatacağım, limana*

²²⁷¹ “Özal: Mit Raporu, Dâhili Çalışmadır”, **Yeni İstanbul**, 24 Şubat 1988, s. 7.

²²⁷² “4 Eğilim Yok, ANAP Var”, **Türkiye**, 30 Eylül 1988, s. 9.

²²⁷³ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²²⁷⁴ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

²²⁷⁵ Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1933).

²²⁷⁶ Taşar, ss. 140, 156.

çıkığımızda da bu işin havasını atacağım.’ Hadi güle güle git. Limanda indirirler adamı aşağı.’”²²⁷⁷ Taşar’ın sözleri bir muhalefet partisine yapılan eleştiri gibidir. Üstelik kamuoyu önünde söylenmiştir. Taşar, partinin cefasını kendilerinin çektiğini, sefasını ise başka grupların sürdüğünü ima ederek, bu duruma tepkisini dile getirmiştir.

Liberallerden, ANAP Meclis Grup Başkanvekili ve Niğde milletvekili Haydar Özalp ise 1988 başlarında milliyetçi-muhafazakâr isimleri şöyle eleştirdi: *“Vitrindeki görüntülerine her zaman karşıyım. Bence ANAP’ın görüntüsü ne dinci, ne de MHP gibi bu Hareketçi grup olmalıdır. Çünkü ANAP’ın esas oy potansiyeli, eski Adalet Partisi’nden geliyor. Biz Adaletçiler, bu tür aşırı düşüncelere karşı yetiştik. Onun için, bunların vitrinde görünmesi beni rahatsız eder. Ben bugüne kadar bunun mücadelesini verdim ve ‘vitrinde görünmesinler’ dedim.”*²²⁷⁸ Özalp’in sözleri son derece keskindir. Yetiştigi çevrenin, kendilerine karşı mücadele etmeyi öğrettiği düşüncedeki kişilerle aynı parti içinde olmayı kabul etmeyen bir düşünce söz konusudur. Esasında ANAP’lıların birbirlerine sevgi/saygı duygusunda aşınma olduğu anlaşılmaktadır. Muhalefet partilerinin eleştirmek için fırsat kolladığı bir ortamda söylenen bu sözler, yaşanan gelişmeler iktidar partisinin erimesinde etkili oldu. Öte yandan, partinin kurucularından Ercüment Konukman ise, Özalp’in tam aksi yönde düşünerek, ANAP’ı iktidar yapan milliyetçi-muhafazakâr kesimin partiden dışlanmaya çalışıldığını söyledi: *“(…)O sıkıntılı günlerde hiçbir baskıya boyun eğmeden oylarını getirip Anavatan’a verenler, bugün bazı gruplar tarafından dışlanmak istenen; Allah’ına, dinine, örf-âdet ve ananelerine bağlı milliyetçi ve muhafazakâr seçmenlerdir. Bu husus hiç kimse tarafından inkâr edilemez. Partimizi iktidara getiren ve en kötü şartlar altında dahi hiçbir menfaat beklemeden bize güç veren bu zihniyeti, bu zihniyetin temsilcilerini partimizden uzaklaştırmak isteyenler veya hiç değilse partimizde idari kademelerde vazife almalarına mani olmak isteyenler kimlere hizmet etmek istiyorlar? Açıkça söylüyorum, bu zihniyetin temsilcileri eğer gaflet içinde değillerse, mutlaka hıyanet içindedirler.”*²²⁷⁹ ANAP Grup Başkanvekili Mükerrerem Taşcıoğlu da 1988 yılında, partililerden eski siyasi anlayışlarını gündeme getirenleri partiye *“ihanelle”* suçladı: *“Gayet açık söylüyorum: bugün ANAP’a değil milletvekili, üye olarak dahi yazılmış kimselerin,*

²²⁷⁷ “Özal Yanlış Yaptı”, **Milliyet**, 3 Temmuz 1988, s. 5.

²²⁷⁸ Cemal, s. 151.

²²⁷⁹ R. Ercüment Konukman, **Görüşler II**, Yayın yeri yok 1986, ss. 22, 29.

şu veya bu şekilde eski hüviyetlerini ortaya atması, hem Anavatan'a ihanettir, hem de memlekete ihanettir."²²⁸⁰ Burhan Özfatura da, parti içinde herkesin birbirinin ayağını kaydırmak için uğraşmaya başladığını söyledi.²²⁸¹ Yani ANAP'ta "hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için" anlayışı ciddi bir aşınmaya uğradı. Tabi bu tablonun ortaya çıkmasında Özal'ın cumhurbaşkanı olmasıyla, birleştirici unsurdaki dört eğilimin tılsımını yitirmesi/ömrünü tamamlaması da etkiliydi.²²⁸²

Turgut Özal'ın 1989'da partinin başından ayrılmasının ardından zamanla partide güçlenen Mesut Yılmaz, genel başkan ve başbakan olmasıyla birlikte uygulamalarına Özal'dan farklı olan kendi politik anlayışını yansıttı. Yılmaz'ın Özal'la uyum sorunu yaşaması ve Cumhurbaşkanı'ndan bağımsız bir parti politikası yürütmek istemesi (zaten anayasal olarak böyle olması beklenir) ve liberal kanada ağırlık vermesi dört eğilimden uzaklaşılması sonucunu doğurdu.²²⁸³ Muhafazakâr kanattan Mehmet Keçeciler ise, eğilimler arasında bir barış kurulamadığını ifade ederek, bir arada yaşayamamalarının en önemli sebebinin liberallerin tutumu olduğunu beyan etti: "*(...)serbest rekabetçi ekonomik düzene ağırlık verilmesini isteyen görüşle diğer görüşler arasında tam adil ve eşit bir kaynaşma ortamının meydana getirilemeyişi ve demokratik bir platform oluşturulamamasıdır. Diğer bir ifade ile ekonomik gücü elinde tutan sınıf ve kadrolar, diğer kadroları tasfiye etmek için, ellerinde inançlarından, ideallerinden, vatan sevgilerinden başka bir şey bulunmayan milliyetçi ve muhafazakâr kadroları ekonomik güçleriyle tasfiye etmek gayreti içine girmişlerdir.*"²²⁸⁴ Adnan Kahveci ise parti içindeki tartışmanın sebebinin, parti tabanının ait olduğu kimliğin tespiti olduğunu belirterek, tabanın milliyetçi-muhafazakârlar ile liberaller arasında sahiplenilmeye çalışıldığını dile getirdi.²²⁸⁵ Adeta bir miras kavgası yaşandı.

ANAP'taki eğilimlerin birbirleriyle ittifak yapıp bir karşı cephe oluşması durumu ise, bilhassa kongrelerde daha net olarak görüldü. 1985'teki kongrede milliyetçiler, muhafazakâr kanattan Mehmet Keçeciler ile liberal kanattan Mesut Yılmaz ile karşı karşıya geldi. Bu üç eğilim arasında milliyetçi cenah tek başına kaldı. 1988'deki kongrede ise, "Kutsal İttifak" diye adlandırılan ve muhafazakâr

²²⁸⁰ "Ne İttifakı, Haçlı Devri Mi?", **Milliyet**, 15 Nisan 1988, s. 8.

²²⁸¹ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²²⁸² Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012, ss. 58-59.

²²⁸³ Çavuşoğlu, "Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi'nin...", s. 23.

²²⁸⁴ Göktaş-Çakır, s. 65.

²²⁸⁵ Adnan Kahveci, **Sorunlar ve Çözümler**, Alfa Animasyon ve Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 103.

Mehmet Keçeciler ile milliyetçi Mustafa Taşar ve ekibi beraber Mesut Yılmaz'a karşı oldu. Yani bu iki kongrede ortak payda muhafazakâr eğilimdi. 1991'deki kongrede de Mustafa Taşar ile Mesut Yılmaz, bu kez Mehmet Keçeciler'e karşı birleştiler.²²⁸⁶

Diğer taraftan, Mesut Yılmaz 1991'deki ANAP III. Olağan Kongresi öncesinde partideki eğilimler arasındaki mücadeleyle ilgili yaptığı açıklamada, ANAP için asıl meselenin “*kadro mu yoksa kitle partisi mi*” olup olmaması olduğunu söyledi: “*Bizim partimizdeki gerçek ayırım, muhafazakâr, liberal veya milliyetçi eğilimlere göre olan ayırım değildir. Doğru olan ANAP'ın bir kitle partisi olması ve böyle kalması gerektiğine inananlarla, ANAP'ı bir kadro partisi, bir dava partisine dönüştürmek isteyenler arasındaki ayırımdır. Bu ikisi arasında da partideki güçleri ve sayıları itibariyle bir orantısızlık söz konusudur. ANAP tabanının ezici çoğunluğu, partinin birleştirici bir kitle partisi olması gerektiği düşüncesindedir. Tek tek kişiler muhafazakâr veya liberal olabilirler. Ama ANAP'ı sadece kendi eğilimleri doğrultusunda bir dava partisi değil, tüm bu görüşleri, eğilimleri şemsiyesi altında toplayan bir kitle partisi olarak görmek isterler. Partiyi belli bir görüşün dava partisi haline getirmek isteyenlerin sayısı marjinal denebilecek kadar azdır. Ama onlar bu zaaflarını bildikleri için belli köşe başlarını tutmaya, güçlerini olduğundan çok daha fazla göstermeye çaba harcarlar. Ben partinin kitle partisi özelliğinin korunmasına büyük önem veriyorum ve bunun için parti içi demokrasinin mutlaka işlemesi gerektiğine inanıyorum. Eğer parti içi demokrasi işlerse, kendileri azınlık olduğu halde partiyi kendi saplantıları doğrultusunda transforme etmek isteyenlerin amaçlarına ulaşmaları mümkün değildir. Demokratik bir partide herkes gücü oranında ağırlığa sahip olur.*”²²⁸⁷ Yılmaz, Başbakan olarak 1991 genel seçimlerinden önce verdiği bir röportajda ise, artık ANAP'ın lider partisinden demokratik kitle partisine dönüştüğünü söyledi.²²⁸⁸

Ortaya çıkan tabloda, ANAP'ın en az siyasi rakiplerine karşı harcadığı enerji kadar bir enerjiyi kendi içindeki mücadelelerde sarf ettiği görülmektedir. Bu da bilhassa bir iktidar partisinin güçten düşmesi için son derece kritik bir durumdur. Dışarıya karşı birlik görüntüsü veremeyen ANAP rakipleri için bir fırsat oldu denebilir. Adnan Kahveci ise, kongreler biter bitmez hemen “*siyasi akıbetini tayin*

²²⁸⁶ Birand-Yalçın, ss. 249-250.

²²⁸⁷ “Dürüst Kongrede Ben Kazanırım”, **Nokta**, 31 Mart 1991, Sayı: 13, Yıl: 9, s. 12.

²²⁸⁸ “Son Söz Benim”, **Tempo**, 22 Eylül 1991, Sayı: 39, Yıl: 4, s. 16.

etmek isteyenlerin, haksızlığa uğrama korkusu” düşüncesinin su yüzüne çıktığını ifade etti.²²⁸⁹

a. Muhafazakârlık

Muhafazakârlık (conservatism) kavramının sözlükteki karşılığı, “*korumak ya da olduğu gibi muhafaza etmektir.*” Toplum hayatında, “*eskiyi koruma*” olarak nitelendirilen muhafazakârlık, siyasette ise sağ düşüncenin bir parçasıdır. Bu siyasi anlayışı benimseyen kesimler için geleneksel olarak adlandırılan şeyler son derece önemlidir.²²⁹⁰ Yeniliğe karşı olmayan bu düşüncede esas önemli olan, “*manevi değer ve sembollere*” sahip çıkılmasıdır. Buna ilaveten, müreffeh bir yaşamın benimsenmesi ve teknik bilgiye değer verilmesi de bu siyaseti benimseyen grupların ortak özelliklerindedir. Türk siyasetindeki muhafazakâr düşünceye bakıldığında, muasır medeniyet seviyesine ulaşmayı hedefleyen ancak, maddiyatçı anlayışa karşıyken; Cumhuriyet ile barışık fakat onun halktan uzak duran kesimine ve düşünce tarzına karşıdır. Sağ muhafazakârlık da, DP ile Türk siyasal hayatına girmiştir.²²⁹¹

ANAP’ın muhafazakârlık anlayışına bakılacak olursa, hükümet programında, bir tutuculuk değil ilerencilik anlayışı ortaya konmuştur: “*Muhafazakârlık anlayışımız, milli, manevi ve ahlaki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf, âdet ve geleneklerimize bağlılığımızın bir ifadesidir, iyi olanın, güzel olanın, kıymetli olanın muhafazasıdır. Asla tutucu, mutaassıp ve yeniliklere kapalı değiliz. Aksine, ilerlemeye açık, medeni, müreffeh, büyük ve kudretli bir Türkiye, en büyük emelimizdir. Türkiye’yi, yepyeni, kavgasız, ileri ve modern bir ülke haline getirmeye azmetmiş olarak işe başlıyoruz.*”²²⁹² Aynı şekilde Mustafa Taşar da, muhafazakârlık anlayışlarının yeniliğe muhalif bir yönü bulunmadığını aksine, çağdaş bir Türkiye portresi çizdiğini ifade etti. Bu konuda ayrıca şu tanımlı yaptı: “*Bizim muhafazakârlığımız milli, inançlı, medeniyetçi, ilerici kısaca ‘haysiyetli’ yükselmenin teminatıdır.*”²²⁹³ Bununla birlikte, parti programında yer alan “*Burası bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, yüce Allah’ın*

²²⁸⁹ Kahveci, s. 103.

²²⁹⁰ Türköz, s. 104.

²²⁹¹ Mert, ss. 76-77, 135.

²²⁹² **Anavatan Partisi Hükümet Programı**, Tisa Matbaası, Ankara 1983, s. 153.

²²⁹³ Mustafa Taşar, **1983’ten 2000’li Yıllara Anavatan**, Yayınevi yok, Yayın yeri yok 1991, ss. 130-131.

gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz”²²⁹⁴ ifadelerinde muhafazakâr söylem özellikle dua niteliğindeki cümlede güçlü bir şekilde görülmektedir.²²⁹⁵ Alkol tüketimiyle ilgili yapılan düzenlemelerden söz edilirken alkol için kullanılan ”Her türlü kötülüğün anası”²²⁹⁶ ifadesi de partinin bu yönünü bariz bir şekilde göstermektedir. Yine parti programında bulunan “Eski yapı ve eserlerin korunmasını, yaşatılmasını kültürel mirasımıza saygının tabii bir ifadesi olarak görürüz”²²⁹⁷ ifadesinde ise, kültürel mirasa sahip çıkılacağı belirtilerek, muhafazakâr düşünce tezahür etmiştir.²²⁹⁸ Yeni nesiller için kullanılan, “(...)vatan ve milletin birlik ve bütünlüğünü idrak eden, örf ve ananelerimize saygılı...”²²⁹⁹ ifadesiyle de, muhafazakâr anlayışın örf ve âdetler konusundaki hassasiyeti belirtilmiştir.²³⁰⁰

Turgut Özal’ın sözlerinde de, bu muhafazakâr kimlik görülmektedir. Örneğin, “(...)Yaşlıların da duası bizimle, oraya da dikkat edin. Yaşlılara sahip olun. Duanın büyük önemi vardır. Size Allah razı olsun demek, hele bunların, bunun binlerce insanın ağzından çıkmasını temenni etmek Allah’ın yardımını getirir”; “(...)partinin muvaffakiyetinin en önemli gerisindeki güç, Hz. Allah’tır”, “Ve bize bu kısa zamanda bu muhteşem tabloyu meydana getirmede en büyük desteği yapan Büyük Allah’a hamdediyorum”²³⁰¹ ve partisinin isminin anlamının sorulması üzerine, “Vatan hepimizin... Cennet de analarının ayağının altında... Onun için...”²³⁰² bu minvaldeki sözlerindedir. Ahmet Özal’ın da aktardığı sözde Turgut Özal’ın bu yöndeki düşüncesini görmek mümkündür: “Bak Ahmet, insanı sevmeyen, kim olursa olsun Allah’ı sevemez.”²³⁰³

ANAP’ın muhafazakâr kimliğinde, dinin ayrı bir yeri vardır. Partinin önde gelen isimlerinin, başta Turgut Özal’ın, İslam’a bakışı kendini söylemlerinde ortaya koymaktadır. Bu düşüncenin bir yansıması olarak, milli eğitim politikasında da dini hassasiyetler söz konusudur.²³⁰⁴ Örneğin, parti programında, “Maddi ve manevi

²²⁹⁴ **Anavatan Partisi Programı**, Tisa Matbaası, Ankara 1983, s. 9.

²²⁹⁵ Türköz, s. 113.

²²⁹⁶ **Kuruluş ve İcraatlarıyla Anavatan Partisi**, s. 157.

²²⁹⁷ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 41.

²²⁹⁸ Türköz, s. 113.

²²⁹⁹ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 40.

²³⁰⁰ Türköz, s. 113.

²³⁰¹ **Anavatan Partisi Danışma-2 (Belediye Başkanları ve İl Başkanları Toplantısı) Genel Başkan Turgut Özal’ın Açılış ve Kapanış Konuşması**, Ankara 14 Nisan 1984, ss. 12, 16, 21.

²³⁰² Yavuz Donat, “Evren Seyrediyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Mayıs 1983, s. 3.

²³⁰³ Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

²³⁰⁴ Ferruh Özder, **1980 Sonrasında Türkiye’de Muhafazakâr Kimliğin Gelişimi ve Siyasal Partiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2006, s. 152.

gelişmeyi birlikte sağlamanın zaruretine inanırız.” “Yüksek ahlak sahibi dengeli bir nesil yetiştirilebilmesini teminen devletin ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görürüz. Laikliği, manevi değerlerin korunmasında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetinin uygulanmasında ve dini kültürün geliştirilmesinde kısıtlayıcı bir unsur olarak anlamıyoruz”²³⁰⁵ ifadeleri yer almaktadır. Öte yandan, bu ifadeler eğitimde dini bakış açısını göstermekle birlikte, burada “İslami referanslara açıkça yer vermemesi, partinin muhafazakâr duruşuna katkı sağlamıştır.”²³⁰⁶

Bunların yanı sıra, ANAP/Turgut Özal muhafazakâr kesimin içindeki özgürlük ve demokrasi özelemlerini çok iyi tespit ettiği için bu kesim kendini ANAP'ta buldu. Tabii Özal'ın muhafazakâr yönünü kitlelere göstermesi de halkın partiye ve kurucusuna sıcaklık duymasında etkiliydi.²³⁰⁷ Ayrıca, ANAP'ın “*çağdaş muhafazakârlık*” anlayışıyla, İslami çevrelerin toplumda belli bir noktaya gelmesinin, atılım yapmasının önü açıldı.²³⁰⁸ Ayrıca, Özal'ın dini cemaat ve grupları toplumun bir gerçeği olarak görmesi de bu çevrelerin gelişimine katkıda bulundu.²³⁰⁹ Böylece, toplumda siyasi tablo dışında tutulan gelenekçi, muhafazakâr kesim, ANAP ile birlikte demokratik sürece dâhil edildi.²³¹⁰ Fakat bu tablo Mesut Yılmaz döneminde değişmeye başladı ve bu kesimleri hızla, belki de kendilerini daha ait hissettikleri yer olan Refah Partisi'ne yöneltti.²³¹¹

Partinin muhafazakâr yönüne bir işaret de parti programındaki aile ile ilgili kullanılan ifadelerdir: “*Aile milletimizin temelidir. Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlakın, milli ve manevi değerlerin korunmasında; aile yapımızın tabii ve tarihi vasıfları olan, örf ve ananelerimiz ile perçinlenmiş bulunan, sevgi, saygı ve feragat ve fedakârlığın rolü her şeyin üzerindedir. Fert ve millet seviyesinde sosyal güvenliğin ilk ve en önemli teminatı ailedir.*”²³¹² Bu anlayışla, toplumun yozlaşma tehlikesinin önüne geçilmesi gerektiği belirtilip toplumdaki güven ve huzurun yolunun bu

²³⁰⁵ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 21-22.

²³⁰⁶ Özder, s. 152.

²³⁰⁷ Erdoğan, s. 246.

²³⁰⁸ Köse, s. 74.

²³⁰⁹ Muhittin Ataman, “Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm”, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 359.

²³¹⁰ “ANAP'ın 1 ve 2'nci Dönemi Bitti. 3'üncü Dönemi Başlıyor”, **Sabah**, 5 Kasım 1989, s. 7.

²³¹¹ Erdoğan, s. 246.

²³¹² **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 37-38.

değerleri sahiplenmekten geçtiği ifade edildi. Özal ise bu eğilimlerini şöyle tanımladı: “Bizim muhafazakârlığımız bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir; âdetlerimizi, ananelerimizi ve bunlardan devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektedir.”²³¹³ Bir başka deyişle muhafazakârlık, modern anlayışla uyumludur.²³¹⁴ Özal ayrıca, kendilerinin muhafazakâr bir parti olarak ifade edilmesine karşılık, “En fazla, ilerici-muhafazakâr diyebilirsiniz bize”²³¹⁵ diyerek, bu ideolojinin bazı çevrelerce algılanan tutucu anlamının karşıtını dile getirdi. Atilla Yayla ise, bu konuda Turgut Özal hakkında “O aslında liberal fikirlerden etkilenmiş bir muhafazakârdı; belki muhafazakâr-liberaldi” değerlendirmesinde bulundu.²³¹⁶ Hüsnü Doğan’a göre ise, Özal’ın kafasındaki muhafazakâr, Batılı anlamda “conservative” parti anlamındadır, onun ötesinde değildir.²³¹⁷ Buna karşın, Yusuf Bozkurt Özal’ın, “Biz açıkça muhafazakâr bir partiyiz. liberal değiliz. Bu kelimeyi yanlış kullanıyorlar. Liberallik dışarıda her çeşit ahlaki şeye açıklık demektir. Biz muhafazakâriz, milli, ahlaki değerlere bağlıyız”²³¹⁸sözleri, ANAP’ta etkin gücün muhafazakâr eğilim olduğunu/olması gerektiğinin beklendiğini göstermektedir. Tabii bu sözler Turgut Özal’ın muhafazakârlık söylemlerinden daha keskindir. Gazeteci Ömer Öztürkmen’e göre de muhafazakârlık, ANAP’taki en etkin eğilimdir. Hatta partinin bu muhafazakâr anlayış temelinde kurulmasından dolayı (1987 yılına kadarki) girdiği seçimleri kazandığını ifade etti. Yazar bu görüşünü bir adım daha ileri götürerek, ANAP’ın 1987’deki yasaklar referandumunda aldığı hayır oylarını diğer üç eğilimden değil, “adıyla sanyla muhafazakâr olan Sağ kesimden” aldığını iddia etti.²³¹⁹

Bunların yanı sıra ANAP’ın muhafazakârlığına bakılırken, Turgut Özal’ın 1977’deki genel seçimlerde MSP’nin İzmir adayı olduğunun hatırlanmasında da fayda vardır. Zira Özal bu dönemde yaptığı bir konuşmada, “Bilgili, fakat inançsız insanların ne kendilerine ne de memleketlerine hiçbir faydaları yoktur”²³²⁰ diyerek,

²³¹³ Safi, ss. 267-268.

²³¹⁴ Mahmut Akpınar-İbrahim Uysal, “Özal’da Uzlaşma Kültürü: Anavatan Partisi (ANAP) ve Dört Eğilimin Buluşması, **Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm**, Editörler: Erkan Ertosun-Erkan Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015, 96.

²³¹⁵ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²³¹⁶ Atilla Yayla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt: 7, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 588.

²³¹⁷ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²³¹⁸ Türköz, s. 113.

²³¹⁹ Ömer Öztürkmen, “ANAP’ı ANAP Yapanlar”, **Türkiye**, 14 Eylül 1987, s. 1-9.

²³²⁰ Emin Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?**, Tekin Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul 1989, s. 99.

tahayyülündeki toplumda sadece maddeye değer veren bir anlayışın yeterli olmadığını, bunun manevi değerlerle bütünleşmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca Özal, İskenderpaşa Cemaati ile bağlantılı olan İlim Yayma Vakfı'nın kurucuları arasındaydı.²³²¹ Bu da Özal'ın kişisel dünyasındaki muhafazakâr yönünü göstermesi açısından önemli bir bilgidir.

Diğer yandan, ANAP'ın muhafazakârlık anlayışı uygulamada görülen çelişkiler sebebiyle eleştirildi. Maddi-manevi değerleri korumayı ilke edinmesine karşın, bu dönemde toplumun bazı alanlarında yaşanan “yozlaşmalardan” ANAP iktidarı birincil derecede sorumlu tutuldu.²³²² Bununla birlikte, muhafazakâr yönü ağır basan uygulamalar da tepki çekti. Örneğin, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanununda kritik düzenlemeler yapıldı.²³²³ Benzer şekilde, Küçükleri Zararlı Yayınlardan Koruma (Muzır Neşriyat) Kanunu'nda yapılan düzenleme de ANAP'ın bu yöndeki uygulamalarına bir örnektir. Öyle ki, Turgut Özal bu kanun düzenlemesiyle ilgili yıllar sonra yaptığı değerlendirme, özeleştiride bulunarak, popülist davrandıklarını ifade etti: “*Orada bizim muhafazakârlık yanımız ağır bastı galiba. Toplumda rey olarak hitap ettiğimiz muhafazakâr kitleler etkili oldu. Amerika'da da bu tür çelişkiler yok mu? Aslında bunlar zaman içinde düzelebilirdi. Ama bizim insanlarımız evolüsyona inanmıyor genellikle... Tolerans bizim toplumda az görülen bir vasıf... Bunu unutursanız seçimi kaybedersiniz...*”²³²⁴

b. Milliyetçilik

Türkiye’de milliyetçilik hem sağ hem de sol düşüncenin ortak özelliklerindedir.²³²⁵ Fakat aralarında bazı farklar vardır. Merkez sağın milliyetçilik anlayışı, dini referanslar içermekle birlikte, “*liberal bir formdadır.*” Buna karşın sol milliyetçiliği, daha çok ırki yapıyı ön plana çıkarmaktadır.²³²⁶

ANAP'ın merkez sağda konumlandığı dönemde, dünyada ve Türkiye’de milliyetçilik vitrinden arka plana geçmişti. “*Yakın tarih boyunca merkez sağ partiler, muhafazakârlığın yanı sıra, milliyetçi tavrı temsil etmek iddia ve durumunda olmuşlardı.*” ANAP ise, dünyadaki konjonktürün de etkisiyle, baskın olan milliyetçi

²³²¹ Bora, s. 593.

²³²² Safi, ss. 267-268.

²³²³ Erdoğan, s. 236.

²³²⁴ Barlas, s. 94.

²³²⁵ M. Zeki Duman, **Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, Ankara 2010, s. 267.

²³²⁶ A. Vahap Uluç, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 23, 2014, ss. 121-122.

düşüncenin yoğunluğunun azaldığı, yani klasik milliyetçi söylemin terk edildiği ilk örnektir. Ancak bu, Türk milletinin milli duygularının yok sayıldığı anlamına gelmemektedir. Milliyetçi eğilim, eski MHP'lilerle ANAP'ta kendine yer buldu.²³²⁷ Bununla birlikte, sekiz yıllık tek başına iktidar olduğu dönemde ANAP, “*milli-popülizmin yeni yüzüdür.*” Katı çizgilerden uzak olan bu anlayışla, ANAP daha geniş kesimlere ulaştı.²³²⁸ Ayrıca, Aydınlar Ocağı da parti içindeki milliyetçi düşüncenin şekillenmesinde büyük öneme sahipti.²³²⁹ Öyle ki, Turgut Özal siyasete atılmadan önce buradaki etkinliklere katılmış hatta konuşmalar yapmıştı.

Partinin kurucusu Turgut Özal'ın düşünce dünyasındaki milliyetçilik fikri ise, ırki bir yaklaşımdan ziyade kültürel bir temele dayanmaktaydı. Bu anlayışta, milliyetçiliğin içinde Türk ve İslam birlikteliğinin etkisi görülmektedir. Bunu şu sözleri ile ortaya koymuştur: “*Eğer milliyetçiliği şovenizm olarak kabul edersek, Türkiye için büyük bir yanlış yapmış olacağız. Yani (bu ülkede), sadece Türklerin olduğunu (yaşadığını) kabul etmiyorum. Burada yaşayan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vatandaşıdır. Hangi etnik orijinden gelirse gelsin, bu ülkede yaşayanlar ki, bizim için aynı dine mensup olmak bir avantajdır, birlik ve dayanışma içinde yaşarlarsa, huzur devam edecektir.*” Turgut Özal ayrıca, milliyetçilikten anladıklarının tek başına Türklük olmadığını, Gayrimüslim kesimin de bu çatı altında olduğunu ifade etmiştir.²³³⁰

Parti programının girişinde ise, “*Gücünü tarihinden, milli ve manevi değerlerinden alarak...*”²³³¹ ifadesine yer verilerek, milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin partinin yapısındaki önemine işaret edildi. Bu söylem programın birinci maddesinde, “*Milliyetçiliği, milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden...*”, “*Milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş...*”²³³² sözleri ile kendine yer buldu. Ayrıca Keçeciler'in, kendisinin MSP'de olduğu 1970'li yıllara ilişkin olarak, “*(...)O dönemde MHP'li ya da AP'li arkadaşlara sorduğum 10 sorunun 9'una kendi verdiğim cevapları alırdım. Hep aynı kanaati, aynı düşünceyi benimsemiş insanlardı ama ayrı partilerdeydik*” ifadeleri de, milliyetçi-muhafazakâr kesimlerin önemli

²³²⁷ Mert, s. 112.

²³²⁸ Tanıl Bora-Nergis Canefe, “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 661.

²³²⁹ Özder, s. 162.

²³³⁰ Ataman, “Özal ve Özalizm, Siyasette Yeniden Yapılanma: 1983-1993”, ss. 261, 278-280.

²³³¹ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 13.

²³³² **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, ss. 13-14.

ölçüde fikir birlikteliğinde olduğunun işaretidir.²³³³ Bu konuda Hüsnü Doğan'ın da önemli ve ince bir dokunuşu oldu. Doğan esasında başta, Özal'ın sadece muhafazakârlığı yeterli gördüğünü, milliyetçi tabirinde kendisinin ısrarcı olduğunu belirtti. Doğan, Özal'ın 1977 genel seçiminde MSP'den aday olmasından dolayı sadece muhafazakâr denmesi halinde Özal'ın muhafazakârlığının sadece o anlamda kamuoyunu etkileyeceğini, bunun da yanlış olacağını anlattı. Dolayısıyla, “milliyetçi-muhafazakâr” tabiri ondan sonra çıktı. Doğan'ın ifadesiyle, arada çok ince bir çizgi vardır; zira virgül değil, “tire” kullanılmıştır. Yani iki anlayış beraber düşünülmelidir.²³³⁴ Tüm bunlar, ANAP'ın milliyetçilik anlayışının muhafazakâr düşünceden ayrı tutulamayacağını göstermektedir.

Diğer yandan, ANAP milliyetçiliği toplumda bir “üst kimlik” anlayışını benimsedi. Bu konuda milliyetçi eğilimden Mustafa Taşar, partinin düşüncesini şöyle izah eder: “*Toplumdaki hâkim karakterlerin tümünü kapsayan bir üst kavrayıştır. Unsurları ne kadar geniş ve zenginse, Milliyetçiliğin toplumu kucaklama kabiliyeti de o kadar fazladır. (...)Azınlık Milliyetçiliği ve etnik bilinç, üst kavrayışın zayıf, yetersiz ve sınırlı kaldığı durumlarda ön plana çıkıp etkinlik kazanır.*”²³³⁵ Taşar'ın bu sözlerle dikkatleri çektiği nokta, geniş katımlı, çatısı tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını altında toplayan bir anlayıştır. Taşar'a göre, kapsayıcı olmayan milliyetçilik anlayışı ülkede ayrılıkçı sesleri yükselten bir tehlikeye yol açabilir.

ANAP'ın hükümet programındaki milliyetçilik anlayışı da toplumu kucaklayıcı bir yapıdadır: “*Milliyetçilik anlayışımız, anayasamızda ifadesini bulan, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi koruyan bir muhtevaya sahiptir. Türk Milletini, Türk Vatanını ve Türk insanını sevmeyen, benimsemeden, Türk Devletinin iyi idare edilebileceğine inanmıyoruz. Atatürk'ün milliyetçilik konusundaki görüşlerine bağlı Türk Milliyetçiliği anlayışımız, icraatımızın temel düşüncesini teşkil edecektir.*”²³³⁶ Yine bu kucaklayıcılık bağlamında ANAP, 12 Eylül öncesinde yaşanan çatışmacı ortamın bir daha canlanmaması için milliyetçilik üzerinden toplumda “birlik-beraberlik” düşüncesinin yeniden yeşermesini hedefledi.²³³⁷ Ayrıca, 1980 öncesinin “ırkçı”

²³³³ Mert, s. 31.

²³³⁴ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²³³⁵ Köse, s. 73.

²³³⁶ **Anavatan Partisi Hükümet Programı**, Tisa Matbaası, Ankara 1983, s. 153.

²³³⁷ Mert, s. 72.

söylemleri yerini, ülkeye hizmet yarışı milliyetçiliğine bıraktı.²³³⁸ Özal'ın aşağıdaki ifadeleri bu bakışı özetler: “1991 yılında, ‘Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı, Yavuz Sultan Selim şunu’ diye geçmişle övünmek, milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani, başka ülkelerle yarış edebilecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacıların var mı?”²³³⁹ Bu söyleme karşın, 1986 yılında İstanbul’da açılışı yapılan ikinci köprüye Fatih Sultan Mehmet adının verilmesi,²³⁴⁰ siyasi iktidarın muhafazakâr düşüncesinin yanı sıra milliyetçi anlayışının da somut bir tezahürüdür. Yine Özal benzer ifadelerle milliyetçilik anlayışlarını şöyle tarif etmiştir: “Biz milliyetçi bir partiyiz. Ama şovenist bir milliyetçiliğimiz yok. Bizim milliyetçiliğimiz başka ülkelerle yarışma milliyetçiliğidir. Avrupa’dan geri kalmama milliyetçiliğidir.”²³⁴¹ Bu sözlerden de anlaşılmalıdır ki, ANAP ülkelerle rekabetçi bir anlayışta olunarak milliyetçiliğin gereklerinin yapılacağını ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle, ANAP milliyetçiliği bağımsız ekonomiyi gaye edinmiştir.²³⁴²

Bu ifadelere karşın ANAP’ın, daha doğrusu Turgut Özal’ın milliyetçilik anlayışına partiye sonradan dâhil olan milliyetçili isimlerden Namık Kemal Zeybek’ten bir eleştiri geldi. Zeybek, bu dönemde bazı milli hassasiyetlerin azaldığını belirterek, Özal’dan önceki iktidarların, Özal’a göre milli olan her şeyi korumada daha duyarlı davrandıklarını söyledi. Ayrıca, Özal’ın milliyetçi değil, dengeci olduğunu ifade etti.²³⁴³

Bazı eleştirilere karşın özetle ANAP milliyetçiliği, 1980 öncesinin çizgisinden uzaklaşarak, söylem zemininden hizmet siyasetine geçilip ayrıca, Batı ile muasır medeniyet anlayışında rekabet etmeyi hedefleyen bir yapıya sahipti.²³⁴⁴

c. Liberalizm

Liberalizm, bireyi merkeze alan, onun siyasal hak ve özgürlüklerini koruyan ve ayrıca ekonomide devlet elinin azami ölçüde geride durduğu bir düşüncedir. Bir

²³³⁸ Alev Özkazanç, “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1221.

²³³⁹ Aydın-Taşkın, ss. 367-368. Turgut Özal bu sözleri söylediğinde cumhurbaşkanı olsa da, sonuçta ANAP ile olan bağımlı koparmamıştır.

²³⁴⁰ Z, Duman, s. 262.

²³⁴¹ H. Bahadır Türk, **Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 137.

²³⁴² Akpınar- Uysal, s. 95.

²³⁴³ Namık Kemal Zeybek ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²³⁴⁴ Özkazanç, s. 1221.

başka ifadeyle liberalizm, “*özel mülkiyet, özel teşebbüs ve hürriyet esasına dayalı bir piyasa sistemidir.*”²³⁴⁵ Buradan hareketle liberalizm, “*bireysel ve sivil hakları ve hukukun üstünlüğünü savunması boyutuyla ahlaki liberalizm; halk egemenliği, seçme ve seçilme hakkı ve siyasal katılımı savunması boyutuyla siyasi liberalizm; serbest piyasa ekonomisi, özel mülkiyet ve devletin ekonomideki gücünü azaltma yönündeki boyutuyla da iktisadi liberalizm*” olarak sınıflandırılabilir. Türkiye’de ise bu anlayış, 12 Eylül askeri darbesiyle özgür ortamdan uzaklaşılacak siyasette, ANAP’la birlikte “*yeni-liberal*” bir kimlik kazanarak “*reformcu*” bir yapıya büründü.²³⁴⁶

Diğer yandan ANAP, ihracatı ön plana çıkardı.²³⁴⁷ Buna karşın, “*Batı ülkelerinden yardım veya bağış istemekten çok, onlarla ticari partner olunması amaçlandı.*”²³⁴⁸ Bunların yanı sıra, parti programında yer alan “*Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır.*”²³⁴⁹ ifadesi ile ekonomik liberalizme verilen öneme dikkat çekildi. Tüm bunların ışığında, partinin ekonomi anlayışı, devletin ekonomi üzerindeki baskın yapısından uzaklaşarak, müdahaleci olmaktan kaçınmak olarak ifade edilebilir.²³⁵⁰ Turgut Özal, partisinin bu yöndeki anlayışını şöyle izah etmiştir: “*Merkezde, toplumun merkezinde insan var. Devlet geriye çekilecek, insan öne çıkacak. Benim kanaatim, bu da ferdi teşebbüsün önümüzdeki sırada çok daha güçlü olacağını gösteriyor.*”²³⁵¹ Özal başka bir değerlendirmesindeyse, diğer siyasi partilerle aralarında liberal anlayış farkı olduğunu söyleyerek, “*Bizim diğer liberallerden farkımız esasında şuradadır: Biz prensip olarak sadece çalışanın kazanmasını doğru buluyoruz. Zarar eden bir şirketin zararını devlet ödemeye kalkarsa, fakirin ve işsizinin hakkın yemiş oluruz.*”²³⁵² ifadelerini kullanarak, devletin sırtına yük olan işletmelere anlayış gösteremeyeceklerini dile getirdi. Bir görüşe göre, “*iktisadi faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır.*”²³⁵³ Fakat devlet ekonomiye yön verme noktasında hâlâ etkiliydi. Ancak, “*piyasa güçlerinin*” de hassasiyetlerinin göz önünde bulundurulması ihmal

²³⁴⁵ Eştürk, ss. 2-3.

²³⁴⁶ Uluç, ss. 110, 115.

²³⁴⁷ Göle, **Melez Desenler**, s. 75.

²³⁴⁸ Erdoğan, s. 232.

²³⁴⁹ **Anavatan Partisi Hükümet Programı**, Tisa Matbaası, Ankara 1983, s. 161.

²³⁵⁰ Z, Duman, s. 179.

²³⁵¹ Barlas, s. 137.

²³⁵² Güzel, s. 77.

²³⁵³ Emre Gök, **1980 Sonrası Yönetimde Liberal Politikalar (Anavatan Partisinin Turgut Özal Yılları)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya, 2008, s. 93.

edilmedi.²³⁵⁴ ANAP'ın, "devletin elini ekonomiden çekmesi gerekir" anlayışını Kahraman eleştirdi. ANAP'ın kişinin bireysel kazanımlarını artıran gerçek bir liberal düşünceye sahip olmadığını dile getiren yazara göre, devlet "küçültülerek" ekonomik kalkınma hamlesine ağırlık verildi ancak, bu da sonuçta yine bireyi "bağımlı" kılan bir yaklaşımdır.²³⁵⁵ Hukukçu Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı da, ANAP'ın ilk başlardaki liberal uygulamaları terk ettiğini ve "şirket kurtaran" holdingleri koruyan ve fon uygulamaları" ile rekabetçi anlayıştan uzaklaştığını ifade etti.²³⁵⁶

Öte yandan, ANAP programında piyasadaki yarışçı ortamın artırılmasının hedeflendiği rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi düşüncesinin esasları ise şöyledir: "İktisadi gelişimin hızlandırılması, sosyal dengenin iyileştirilmesi, fertlerin kabiliyet ve çalışmalarına göre gelişme arzularının teşvik edilmesi, gruplar arasındaki gelir dağılımı farklılıklarının pratik ölçüler içinde azaltılması, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının asgariye indirilmesi, fakirliğin kaldırılarak refahın yaygınlaştırılması iktisadi gelişme politikamızın esaslarını teşkil eder. Toplumdaki çeşitli grup menfaatlerinin bir bütünü tamamlayıcı unsurları olduğuna, bunların ahenkli bir şekilde milli menfaatler çerçevesinde birbiriyle telif edilebileceğine inanırız. Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tahditlerin (sınırların) asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hâkim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir. Büyük halk kitlelerine yeterli, kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunulmasının en iyi şekilde bu sistem içerisinde mümkün olabileceğine inanıyoruz."²³⁵⁷

Hasan Bülent Kahraman bu minvalde ANAP'ın liberalliğini eleştirerek, burjuvaziye daha iyi imkânlar sunulduğunu ifade eder: "ANAP yalnızca burjuvazinin kendisini ayakta tutabilmesine olanak verecek, burjuvazinin devlet tekelinden ve denetiminden kendisini soyutlamasına yol açabilecek dolayısıyla da onun kendi özgürlüğü içinde daha da gelişmesine zemin hazırlayacak bir 'liberalleşmeden' yana olmuştur. Bu açıdan bakıldığında ANAP, DP ve AP'nin belli bir noktaya getirip liberalleştiremediği burjuvaziye bu aşamaya getirme işini üstlenerek, Türk

²³⁵⁴ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, Çeviren: Fikret Adaman, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2016, s. 208.

²³⁵⁵ Kahraman, s. 177.

²³⁵⁶ "ANAP Parti Oldu Mu?", **2000'e Doğru**, 22 Mart 1987, Sayı: 12, Yıl: 1, s. 20.

²³⁵⁷ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 25.

burjuvazisinin gelişim tarihinde bir evreyi simgelemektedir.”²³⁵⁸ Bu düşünceye karşın Turgut Özal, demokrasi üzerinden, gelişmiş ekonomilerin liberal anlayışın ürünü olduğunu ifade etti: “*Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak. Bu yolla ekonomi güçlenecek, havadan para kazanma yolları kapanacak. Bütün bunlara paralel olarak da demokrasi gelişecek. Batı’da demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmıyor mu? Karaborsayla, kuyrukla demokrasi kurulamaz. Demokrasi için ekonominin ayakları üstünde kalması lazım.*”²³⁵⁹ Özal demokrasi ile liberal düşünce arasındaki bağı bir de Batı’nın karşısına Doğu Bloku’nu koyarak şöyle örnekledi: “*Savunduğumuz serbest rekabet düzeni, serbest piyasa ekonomisi, basın ve düşünce hürriyetinin yerleştiği en iyi ortamdır. Serbest rekabet sisteminin serbest pazar ekonomilerinin uygulandığı tüm ülkelere bakalım. Bir de serbest rekabet sisteminin uygulanmadığı Doğu Bloku ülkelerine bakalım. Hangisinde acaba fikir hürriyeti, basın hürriyeti, düşünce hürriyet gelişmiştir?*”²³⁶⁰ ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar da, liberalizm ile yapmak istediklerinin bürokrasinin ağırlığını azaltarak, demokratik ilkeleri ön plana çıkarmak olduğunu ifade etti.²³⁶¹ Yani ANAP’lı yöneticiler ekonomi ile demokrasi arasında liberal anlayış arasında güçlü bir bağ kurdular.

Öte yandan, ekonomik alanda liberal anlayışı benimseyen ANAP, siyasal liberalizmi çok fazla benimsemedi. Bu ise, partinin demokrasi karnesinde kırıklara yol açtı. Bu konuda bir tenkit bizzat parti içinden geldi. Kendisine “Doğru Yol’cu” denen ANAP Ankara milletvekili Nejat Abdullah Resuloğlu’nun, eşitlik ilkesine aykırı bulduğu eski siyasilere konuşma yasağının kaldırılması için Meclis Başkanlığı’na teklif vermesi ANAP içinde birtakım rahatsızlıklara neden oldu.²³⁶² Hatta ANAP’tan bir yıl süreyle ihraç edildi. Resuloğlu siyasi yasaklıların konuşma yasağının kalkması konusundaki girişimini bir adım daha ileri taşıdı ve siyasi yasakların kalkması için anayasa değişikliği teklifi hazırladı. Resuloğlu yaptığı açıklamada da, artık siyasi yasakların “*ardına sığınılacak bir durumun*” ortada olmadığını ifade etti. Başbakan Özal ise, bu girişime kendi milletvekillerinin destek

²³⁵⁸ Kahraman, s. 181.

²³⁵⁹ Bora, s. 596.

²³⁶⁰ Uluç, s. 125.

²³⁶¹ Mustafa Taşar, “Demokrasi Sürecinde Türkiye ve ANAP”, **Milliyet**, 11 Nisan 1985, s. 2.

²³⁶² “Özal’a ANAP İçinden Acı Sürpriz”, **Milliyet**, 27 Eylül 1985, s. 8; Resuloğlu daha önce TBMM’de yaptığı bir konuşmada da, Anayasa’daki yasak hükmünün hukuki değil, siyasi olduğunu belirtip geçici 4. maddenin Anayasa’dan tamamen çıkartılmasını istedi. **TBMM Tutanak Dergisi**, 21.05.1985, Cilt: 16, ss. 382-383.

verip vermeyeceği yönündeki soruya verdiği cevapta, girişime sıcak bakmadığının işaretini verdi: “*Bakalım katılırlar mı, katılmazlar mı, görürüz. Resuloğlu’nun teklifine zor katılırlar.*”²³⁶³ Hem Resuloğlu’nun ihracı hem de Özal’ın sözlerine bakıldığında, parti içi demokrasi noktasında ANAP’ta tam bir özgürlüğün olduğunu söylemek güçtür. Yine bu sözler ışığında bakıldığında, partinin 1987’deki referandumda siyasi yasakların kaldırılmaması yönündeki tutumu siyasi liberalizm anlayışında istekli olmadığını göstermektedir.²³⁶⁴ Bu bağlamda, siyasi yasakların devamından yana tavır takınılması, ANAP’ın, bu yasakların mimarı 12 Eylül yönetimini dolaylı bir şekilde meşrulaştırdı.²³⁶⁵ Ahmad da, ANAP’ın “*bütünüyle tutucu*” olduğunu ve siyasal anlamda liberal, demokratik ilkelerle yıldızının pek barışmadığını ifade etti.²³⁶⁶ Ancak, Turgut Özal cumhurbaşkanı olduktan sonra liberal kesime daha fazla omuz verdi.²³⁶⁷ 1989-1991 arası dönemde, “*gözaltı süresinin kısaltılması, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi, oy kullanma yaşının 18’e indirilmesi, sınıf ve dine dayalı siyasi faaliyetleri yasaklayan Ceza Kanunu’nun 141, 142 ve 163. maddelerinin iptali gibi liberal hükümler içeren anayasa değişiklikleri*” paketinin hazırlanması bu yönde atılmış önemli adımlardandır.²³⁶⁸ Öte yandan, pakette yer alan özel alanda Kürtçe konuşma yasağını ortadan kaldıran düzenlemeler, 1980’de kapatılan DİSK’in yeniden faaliyete geçmesi gibi, 12 Eylül rejiminde pek tahayyül edilemeyen adımların atılması, ANAP’ın ve bilhassa Turgut Özal’ın üzerinde önemli etkileri bulunan Aydınlar Ocağı ile bağlantının eskisi gibi olmadığını göstermektedir.²³⁶⁹ Neticede, ekonomik liberalizm anlayışında daha başarılı bir karneye sahip olan ANAP’ın siyasal liberalizmde sınıfta kaldığı söylenebilir. Çünkü dört eğilim içinde milliyetçi-muhafazakâr kesimin ağırlığı, liberal anlayışı, bilhassa siyasi liberalizmi gölgeledi.²³⁷⁰

²³⁶³ “Resuloğlu’ndan 10 Yıllık Yasağı Kaldırma Teklifi”, **Hürriyet**, 14 Mart 1986, s. 15.

²³⁶⁴ Köse, s. 75.

²³⁶⁵ Köker, s. 1254.

²³⁶⁶ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2009, s. 227.

²³⁶⁷ Bora, s. 593.

²³⁶⁸ Zürcher, ss. 419-420.

²³⁶⁹ Sema Basmacı, **Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi: 1980’lerden 2000’li Yıllara Devreden Milliyetçi-Muhafazakâr Bakiye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı, Ankara 2009, s. 75.

²³⁷⁰ Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt: 7, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 35.

d. Sosyal Adaletçilik

ANAP'ın 1983 tarihli parti programında yer alan “sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması; sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması devletin başlıca görevleri arasındadır”²³⁷¹ ifadesiyle, sosyal adaletçilik anlayışıyla neyin amaçlandığı ortaya konmaktadır. Liberal ekonomi anlayışının ağır bastığı ANAP'ta buna karşın, halk arasındaki “gelir dağılımı dengesizliğindeki” makası daraltmak için sosyal adalet ilkesi benimsendi.²³⁷² Bunda da merkeze, “orta direk” denilen geniş halk kitlesi alındı.²³⁷³ Bu düşünce- zekât, yardımlaşma gibi- İslami referanslarla da desteklendi. Hatta bir keresinde Turgut Özal, “Bizim sosyal adaletçiliğimiz İslam dininden geliyor”²³⁷⁴ dedi. Keçeciler de, ANAP'ın sosyal adaletçi yönünü “geleneklere bağlı”²³⁷⁵ olarak tanımladı. Ayrıca, kalkınmada sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin birbirinin tamamlayıcısı olduğu ifade edildi.²³⁷⁶ “Sosyal gelişmenin sürekliliği ve gerekli kaynakların artan bir şekilde temini, iktisadî gelişme ile yakından ilgilidir. Bu itibarla sosyal ve iktisadî gelişme arasındaki ahengin ve dengenin korunması önemlidir.”²³⁷⁷ Aynı şekilde, hükümet programında da ANAP'ın sosyal adaletçi yönü şu ifadelerle anlatıldı: “Sosyal adaletçilik, sadece belirli ideolojilerin, peşin hükümlü, kalıplaşmış formüllerin inhisarında değildir. Sosyal Adaletçilik, fukaranın yanında bulunmak, lafla olmaz. Bizim programımız, orta direk dediğimiz işçi, memur, esnaf, çiftçi ve emekliye müşahhas, pratik ve gerçekçi çareler getiren sosyal adaletçi bir programdır. Aziz Milletimizin mukaddes addettiği değerler Sosyal Adaletçiliğe en büyük önemi vermektedir. Bizim kıymet hükümlerimiz içinde, komşusu aç yatarken tok uyumanın kötülüğü vardır. Kişinin kendi nefsi için istediğini bir başkası için de istemesi şart koşulmuştur. Bir bedenün uzuvları gibi, toplumdaki fakir-fukaranın ıstırabının toplumun tamamını tesiri altına alacağına inanılmıştır. Türk toplumunu yaşatan, bütün siyasi, sosyal ve ekonomik krizlere rağmen dipdiri ayakta tutan bu sosyal değerler, ekonomik tedbirlerle de desteklenince, sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal barış sağlanacaktır.”²³⁷⁸

²³⁷¹ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 18.

²³⁷² Uluç, s. 116.

²³⁷³ Akpınar-Uysal, s. 99.

²³⁷⁴ Z, Duman, s. 274.

²³⁷⁵ **Kuruluş ve İcraatlarıyla Anavatan Partisi**, s. 95.

²³⁷⁶ Köse, s. 77.

²³⁷⁷ **Anavatan Partisi Programı**, Ankara 1983, s. 35.

²³⁷⁸ **Anavatan Partisi Hükümet Programı**, Tisa Matbaası, Ankara 1983, ss. 153-154.

Burada kullanılan “*Komşusu aç yatarken tok uyumanın kötülüğü vardır*” ve “*Kişinin kendi nefsi için istediğini bir başkası için de istemesi*” ifadeleri bir taraftan da, ANAP’ın sosyal adaletçilik anlayışında dini söylemlere de yer verdiğini, Turgut Özal’ın dediği gibi, İslami referanslara dayandığını göstermektedir.

ANAP bu ilkesinden hareketle, vatandaşın devlet algısında bazı değişiklikler yapmak istedi. Örneğin, Özal’a göre klasik “*devlet baba*” ve “*Millet devlet içindir*” anlayışları terk edilerek, “*Devlet, millet içindir*” ilkesi benimsenmelidir. Piyasa ekonomisi açısından ise, bu “*hizmetkâr*” devlet, ekonomik ve sosyal politikalar konusunda müdahalesini en aza indirmelidir. Fakat “*ekonomik ve sosyal fonksiyonları yok denecek kadar az olan bir devlette sosyal adaletçiliğin uygulanması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim serbest piyasa ekonomisinin ve ekonomide sınırlı devlet ilkesinin vurgulandığı yeni Sağa dayanan bu modelde sosyal adaletçilik hayata geçirilememiştir.*”²³⁷⁹

3. Aydınlar Ocağı ve ANAP

1960 askeri darbesinden sonra sol ideolojideki partilerin, özellikle de Türkiye İşçi Partisi (TİP)’nin işçi ve emekçinin haklarını merkezine alan bir parti olarak kurulmasıyla birlikte, Türkiye’de ilk defa toplumsal sınıflar, daha önce kendileri için özel bir çaba içerisinde olmayan siyasi partiler tarafından politikaların belirlenmesinde dikkate alındı. Ayrıca, sol ideolojinin farklı alanlarda ön plana çıkması (yeni anayasa, toprak reformu), muhafazakâr kesimi eyleme geçirdi. Bu noktadan hareketle kurulan Aydınlar Ocağı, “*Solun giderek artan kültürel hegemonyasından rahatsız olan kuşağın karşı örgütlenmesi*” olarak ortaya çıktı. Ocağın isminin de, sol kesimle özdeşleşen aydın kavramının asıl sahiplerinin kendileri olduğu düşüncesinden hareketle ortaya çıktığı söylenebilir.²³⁸⁰ İsmi Necip Fazıl Kısakürek’in önerdiği²³⁸¹ Aydınlar Ocağı Derneği 14 Mayıs 1970 tarihinde İstanbul’da kuruldu. Derneğin amacı ilk tüzüğünde şöyle açıklanmıştır: “*Milli kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle Türk milliyetçiliği fikrini yaymak, milli bünyemizi sarsan fikir buhranı ve mefhumlar anarşisi ile mücadele ederek milli varlığımızı*

²³⁷⁹ Köse, s. 77.

²³⁸⁰ Basmacı, ss. 9-10.

²³⁸¹ Emin Alper-Özgür Sevgi Göral, “Aydınlar Ocağı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Cilt: 5, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2006, s. 583.

*meydana getiren unsurları yaşatıp kuvvetlendirmektir.*²³⁸² Siyasetle bir ilişki içinde olunmayacağına tüzük maddesiyle ortaya konduğu dernekte amaç, “*gündelik siyasetten uzak durarak, (...)devlet seçkinlerini etkilemekti.*”²³⁸³ Derneğin, milliyetçi bilim adamlarını bir araya getirme zaruretinden doğduğunu ifade eden Aydınlar Ocağı’nın başkanlarından Süleyman Yalçın birlikte hareket etmenin önemine dikkat çekmiştir: “*Bu bir vazifedir; çünkü milletimizin ve devletimizin bugün mevcut, yarın zuhur edebilecek sorunlarının ne olduğunun tespiti, bunlara ilmi seviye ve objektif ölçülerle ve hasbi olarak cevap arama bu kadroların kaderidir. Bu bir mecburiyettir çünkü Milliyetçi ilim ve fikri kadrosu hem birbirini tanıma hem de ferdi bilgi, tecrübe ve görüşlerini, ekip çalışması halinde tamamlamak zorundadır. Milli ruh köküne bağlı aydınlar ancak bu davranışlarıyla ferdi ve topluluk mesuliyetini yerine getirmiş olabilir. Toplu, cemaatle yapılan ibadetin ferdi, tek kişi olarak yapılabildiği kadar fazileti ne ise, meselelerimizi ekip çalışmaları halinde ele almanın da o derece yararı olacağı gerçeği aşikârdır.*” Sabahattin Zaim ise Aydınlar Ocağı’nın niçin kurulduğunu şöyle izah etmiştir: “*(...)Aramızda nüanslar seviyesinde de olsa farklı fikir dağılımı gösteren kimselerin bulunmasıydı. İşte bu farklı yapıyı bir araya getirip kaynaştırmak için bir kulüp kurulması düşünülmüş, Karaağaç İşhanı’ndaki mekân uygun bulunarak bu düşünce kuvveden file geçirilmişti.*”²³⁸⁴

Milliyetçi-muhafazakâr düşüncedeki bu dernekle Turgut Özal’ın yolu ise 1973’te ABD’den döndükten sonra kesişti. Üyesi olmamasına karşın derneğin faaliyetlerine önem veren Özal, 1980 öncesindeki toplantılarda zaman zaman katılımcılara da hitap etti, dernekle karşılıklı etkileşim içerisinde oldu. Turgut Özal’ın özellikle, 28-29 Nisan 1979 tarihlerinde Dedeman Otel’de düzenlenen ‘Türkiye’nin Sosyo Kültürel ve Ekonomik Meseleleri’ başlıklı toplantıda,²³⁸⁵ “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları” başlıklı tebliğinde yer verdiği hususlar, Hulusi Çetinoğlu’nun ifadesiyle, “*24 Ocak Kararları’nda, ANAP’ın seçim bildirisi ve hükümet programlarında hayata geçirildi.*”²³⁸⁶ Hüsnü Doğan da bu tebliğin

²³⁸² Mustafa Özcanbaz, **Çağdaş Türk Düşünce Tarihinin Oluşumunda Aydınlar Ocağı’nın Yeri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum 2013, s. 63.

²³⁸³ Alper-Göral, s. 583.

²³⁸⁴ Özcanbaz, s. 65.

²³⁸⁵ Fatma Yurttaş Özcan, **Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya 2011, s. 147.

²³⁸⁶ Osman Özsoy, **Meşhurların Hatıraları ve Değerlendirmeleriyle Özal’ın Misyonu**, TÜRDAV, 3. Baskı, İstanbul 1998, s. 84.

ANAP'ın kuruluşu esnasında ana metinlerinden biri olduğunu söyledi.²³⁸⁷ Hüseyin Aksoy da kuruluş çalışmalarında yaptıkları ziyaretlerde ellerindeki dört dosyadan birinin bu olduğunu ifade etti.²³⁸⁸ ANAP için bu derece önemli olan tebliğinde, DP ile başlayan kalkınma hamlesini öven Özal, ardından sağ, iktidar-icraat ilişkisinde yetersiz bulmuştur: *“Solun karşısında olanların her zaman ekseriyette olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ama ne yazık ki, belki de uzun zaman iktidarda olmak ve devamlı memleket için bir şeyler yapmak durumunda olanlar ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme konularında fikir geliştirmesini layıkıyla yapamamışlardır.”*²³⁸⁹

“Yeni Görüş” adını verdiği düşüncelerinde Özal, İslami düzen ve bu konuda toplumda meydana geldiğini belirttiği gerilemeyle ilgili şu değerlendirmeyi yaptı: *“İslam ahlakı ve bunu veren İslam terbiye sistemi, aynı zamanda insanoğlunu yücelten en önemli ahlak ve terbiye sistemidir. Bu ahlakı kendine düstur edinmiş milletlerin tarihinde açık surette görülmektedir. Son 150 senede ise bu terbiye sisteminden uzaklaşarak ne hale geldiğimiz kendi tecrübemizle açık bir surette ortadadır.”* Ayrıca, insanların maddi ihtiyaçlarının karşılanması gibi manevi ihtiyaçlarının da dikkate alınmasının ve inanç özgürlüğünün önemine dikkat çekti. Diğer yandan, eski bir Planlamacı olarak ülkenin ekonomik sorunları ve bunlara dair çözüm yolları hakkında da ana hatlarıyla şunları söyledi:

- *“Devletin baba olmadığı ve bir istihdam kapısı olarak görülmemesi gerektiği,*
- *KİT’lerin özelleştirilmesi gerektiği,*
- *Bürokrasinin azaltılmasının en önemli şartının kendi insanına güvenmek ve itimat esasına bağlı kalmak olduğu,*
- *Kalkınmada piyasa ve hür teşebbüsün esas olduğu,*
- *Üretimi ve gelişmeyi teşvik etmek için insanların tüketim bilincine de ulaştırılması gerektiği,*
- *Devletin yasaklayıcı değil, yönlendirici olması gerektiği.”*²³⁹⁰

ANAP'ın kuruluşundan dört yıl önce bu düşünceleri dile getiren Turgut Özal, daha sonra siyaset sahnesine dâhil etmek için Aydınlar Ocağı'nda bulunan bazı yakın çevresine teklifler götürdü. Fakat onları ikna edemedi. Bu da kendisinde üzüntüye sebep oldu. Nevzat Yalçıntaş davetin içeriği ile ilgili şunları söyledi: *“Benim de Cidde'den ayrılıp Türkiye'ye döndüğümünden sonraki günlerdi. Bir gün parti kurmak üzere faaliyetler başladı ve Turgut ağabeyle Şişli'de bir apartmanda toplandık.*

²³⁸⁷ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²³⁸⁸ Hüseyin Aksoy ile 30 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1948).

²³⁸⁹ İsmet Binark (Der.), **Bu Dünyadan Bir Turgut Özal Geçti**, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, Ankara 2008, s. 97.

²³⁹⁰ Özsoy, s. 299.

Aydınlar Ocağı'ndan Profesörler Salih Tuğ, Muharrem Ergin, Süleyman Yalçın, ben ve iki arkadaşımız daha vardı. Rahmetli Turgut ağabey, 'Arkadaşlar, hep beraber bir sefere çıkıyoruz. Aynı düşüncenin, aynı ahlakın, aynı anlayışın insanlarıyız. Beni bu seferde yalnız bırakmayın. Kurucu olarak partimizde yer alın, hepimiz Meclis'e girelim, bakanlar kurulunda görev alalım' dedi."²³⁹¹

Özal bu girişiminden istediği cevabı alamasa da, 37 kişilik kurucular ekibinden beş isim Aydınlar Ocağı çıkışıdır: Veysel Atasoy, Kazım Oksay, Mustafa Taşar, Vehbi Dinçerler, Ercüment Konukman.²³⁹² Buna karşın, politika yapmak istemeyen isimlerin bir kısmı kamuda görevlendirildi.²³⁹³ Bununla birlikte, Başbakan Özal'ın icraatlarında Aydınlar Ocağı döneminde dile getirdiği düşüncelerinin izleri görülmektedir. Örneğin, 1978 yılında Milliyetçiler III. İlmi Kurultayı'nda sunduğu bildiriye, ekonomiyle ilgili yapılması gerekenleri şöyle açıklamıştır: *"Bizim Milliyetçilik anlayışımızda, milleti meydana getiren fertlerin kabiliyetlerinin azamiye çıkartılması ve bunlardan teşebbüs gücü olanlarının memleket yararına çalışmalarının temini önemli hedeflerden biri olmalıdır. Devletin rolü esas itibariyle siyasi ve sosyal güç olarak önde gelmelidir. Aksi takdirde karma ekonomi sisteminde, iktisadi devlet teşekkülleriyle, özel teşebbüse aynı eşitliği sağlayamıyorsunuz, birine ayrıcalıklar yapmaya başlıyorsunuz... Mümkün olan, tabii hedef olarak, en kısa zamanda sanayileşme, hızlı bir sanayileşmedir."* ANAP'ın iktidar olup yoğun bir gündem içerisinde olması Özal'ın bu dernekle eskisi gibi bire bir temasını mümkün kılmamıştır. Bu duruma dikkat çeken Prof. Dr. Sabahattin Zaim'in dernek mensuplarını kastederek, *"(...)gerçek halkın nabzını tutmak istiyorsan bunlarla arada sırada bir araya gel!"* uyarısına Turgut Özal'ın *"Ben size söz veriyorum bundan böyle en az üç ayda bir, bir araya geleceğiz, istişare edeceğiz çeşitli meselelerimizi ve sizin sesinizi duyuracağım, Anadolu'da da yapacağım bunu..."* yanıtını vermiştir. Fakat yine de bir randıman alınamamıştır. Metin Eriş'in ifadesiyle, *"(...)Turgut Özal, artık bazen Aydınlar Ocağı'nın toplantılarında protokolün Başbakanı, bazen seyahatlerde samimî ve yakın eski bir dost, bazen etrafi kalabalık devlet adamı hâline gelmiştir..."* Ancak, Özal yakın çalışma arkadaşlarının dernekle temas halinde olmalarını da ihmal etmemiştir.²³⁹⁴

²³⁹¹ Hikmet Özdemir, **Turgut Özal**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 164.

²³⁹² Özder, s. 162.

²³⁹³ Alper-Göral, s. 587.

²³⁹⁴ Özcan, ss. 149-150.

Ayrıca, ANAP ile Aydınlar Ocağı arasındaki “gönül bağı” ilk yıllarda partide, her ne kadar dört eğilimi birleştirme anlayışına sahip olsa da, milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin hâkim görüş olması nedeniyle kuvvetliydi. Yusuf Bozkurt Özal’ın da, “*Biz açıkça muhafazakâr bir partiyiz. Liberal değiliz... Liberallik dışarıda her çeşit ahlaki şeye açıklık demektir. Biz muhafazakârlar, milli, ahlaki değerlere bağlıyız*” sözlerinin ilişkiye olumlu etkisi oldu. Aydınlar Ocağı üyesi Prof. Dr. Ayhan Songar’ın “*Bu sözleri geçtiğimiz yılların en sevindirici haberi ve vaadi olarak kabul ediyorum... Kültürümüzün geleceği için bir teminat sayıyorum*”²³⁹⁵ ifadeleri karşı tarafı mutlu etti. Tabii bu sözleri Özal ailesinden birisinin söylemesi Aydınlar Ocağı için ayrıyeten bir değerlilik arz etmektedir. Fakat Aydınlar Ocağı’nın ANAP içindeki ağırlığı 1980’lerin ortası itibariyle etkinliğini yitirmeye başladı. Bunun yerine, 1986’da yeniden aktif hale gelen Türk Ocakları ANAP’luların uğrak yerlerinden olmaya başladı.²³⁹⁶ Bunun yanı sıra, özellikle Mesut Yılmaz dönemiyle birlikte muhafazakâr kesimlerle bağların Özal dönemi gibi olmadığı da malumdur. Ancak, Özal’ın cumhurbaşkanı olduktan sonra ise Aydınlar Ocağı ile bağı bir şekilde devam etmiştir denebilir. Zira bir konuşmasında Aydınlar Ocağı’nı kastederek, “*Orada takdim ettiğim fikirleri şimdi burada uygulamaya çalışıyorum*”²³⁹⁷ demiştir.

Özal’ın bu ifadelerine karşın, iktidar uygulamalarında atılan bazı adımlar Aydınlar Ocağı’nı rahatsız edebilecek türde olmuştur. Örneğin, 1989-1991 arası dönemde, “*sınıf ve dine dayalı siyasi faaliyetleri yasaklayan Ceza Kanunu’nun 141, 142 ve 163. maddelerinin iptali gibi liberal hükümler*” içeren anayasa değişiklikleri paketi uygulamaya konuldu.²³⁹⁸ Pakette yer alan Kürtçenin önündeki bazı engellerin kaldırılması gibi değişiklikler ve sol ideolojideki DİSK’in yeniden faaliyetlere başlaması, ANAP’ın Aydınlar Ocağı çizgisinden uzaklaştığına işaret olarak değerlendirilebilir.²³⁹⁹ Ayrıca Özal 1991’de yaptığı bir konuşmada, “*Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı, Yavuz Sultan Selim şunu’ diye geçmişle övünmek, milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani, başka ülkelerle yarış edebilecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacıların var mı?*”²⁴⁰⁰ ifadeleri

²³⁹⁵ Basmacı, s. 58.

²³⁹⁶ Özder, s. 163.

²³⁹⁷ Özcanbaz, s. 88.

²³⁹⁸ Zürcher, s. 420.

²³⁹⁹ Basmacı, s. 75.

²⁴⁰⁰ Aydın-Taşkın, ss. 367-368.

ile milliyetçilik anlayışlarını tarif ederken söylediği, “Biz milliyetçi bir partiyiz. Ama şovenist bir milliyetçiliğimiz yok. Bizim milliyetçiliğimiz başka ülkelerle yarışma milliyetçiliğidir. Avrupa’dan geri kalmama milliyetçiliğidir”²⁴⁰¹ sözleri de Aydınlar Ocağı’nın benimsediği milliyetçilik anlayışından uzaklaştığı veya o istikametten ayrı bir yol tutulduğunu göstermektedir.

B. ANAP-DYP Karşılaştırması

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle merkez sağın güçlü partisi AP’nin kapatılıp, her ne kadar Süleyman Demirel’siz DYP kurulsa da, 1983’te ANAP’ın kurularak iktidara gelmesi aynı kanattan beslenen iki partiyi birbirleri ile ciddi olarak karşı karşıya getirmedi. Fakat 6 Eylül 1987 referandumuyla yasakların kalkıp DYP’nin başına Süleyman Demirel’in geçmesiyle iki merkez sağ partisi iktidar mücadelesi verdi. Bu ise, merkez sağ için önemli bir dönemdi.²⁴⁰² Çünkü iki parti de en güçlü dönemlerini bu iki lideri zamanında yaşadılar.

Merkez sağda konumlanan bu iki partinin birbirleriyle farklı ve benzer yönleri bulunmaktadır. Örneğin, iki partinin 1983 yılındaki tüzüklerinde bazı ifadeler önemli benzerlikleri olduğunu göstermektedir.

ANAP’ın “gaye”sine bakıldığında,

- a) “Millî hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, millî birlik ve bütünlüğü her şeyin üzerinde telakki eden,
- b) Millet iradesinin tecellisinin ve millet hâkimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu hür demokratik düzen içerisinde mümkün olabileceğine inanan,
- c) İnsan temel hak ve hürriyetlerini vazgeçilmez kabul eden, ‘Adalet mülkün temelidir’ anlayışına sahip,
- d) Milliyetçiliği, millî ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden,
- e) ‘Asıl olan fertlerin ve toplumun mutluluğudur’ görüşü içerisinde sosyal adalete ve fırsat eşitliğine inanmış,
- f) Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Atatürk’ün ilke ve inkılâpları istikametinde muasır medeniyet seviyesine erişmeyi hedef alan bir siyasi partidir”²⁴⁰³ denmektedir.

DYP’nin “gaye”si ise şöyle açıklanmıştır:

- a) “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin vatan ve millet bütünlüğüne sahip çıkmak ve korumak,
- b) Toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı, Türk milliyetçiliğine bağlı olarak anayasanın başlangıç kısmında yer alan temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ni korumaya ve yüceltmeye çalışmak,

²⁴⁰¹ Türk, s. 137

²⁴⁰² Mert, s. 87.

²⁴⁰³ **Anavatan Partisi Tüzüğü**, Yayınevi yok, Ankara 1983, s. 2.

- c) Atatürk ilke ve inkılâplarını korumak ve yaşatmak,
- d) 'Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir' ilkesini, bütün unsurları ile hâkim kılmayı, çok partili demokrasiyi korumayı ve yaşatmayı temel görev bilmek,
- e) Milli refahı yükseltmek, yükselen milli refahtan her yurttaşın faydalanabilmesini sağlayacak sosyal adalet ve sosyal güvenlik sistemlerini gerçekleştirmek, işsizliği, fakirliği çaresizliği ve cehaleti ortadan kaldırmak,
- f) Milletimizin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve İnsan Hakları Beyannamesi'nde ifadesini bulan temel hak ve hürriyetleri ile tarihi, milli ve manevi değerlerini korumak, geliştirmek ve güçlendirmek,
- g) Türk milletinin demokrasiye olan inancını ve bağlılığını koruyup geliştirmek ve devletin bu inanç ve bağlılıktan kaynaklanan demokratik otoritesini sağlamlaştırmak.²⁴⁰⁴

İki partinin de milli hâkimiyet, ülkenin bütünlüğü, insan hakları, milli ve manevi değerlerin korunması ve Atatürk ilke ve inkılâplarına verdikleri önem benzer şekildedir. Amaçları noktasında birçok yönde benzerliklere sahip olan ANAP ve DYP'nin siyaset kültürlerinin de çok farklı olduğu söylenemez. DYP'nin etkili isimlerinden İsmet Sezgin, ANAP ile aralarında fikir olarak hiçbir fark olmadığını, zira ANAP teşkilatının büyük bir kısmının kendi teşkilatlarından isimler olduğunu ifade etti.²⁴⁰⁵ Dışişleri eski Bakanı Hayrettin Erkmen de, ana esaslar noktasında iki parti arasında özellikle de ekonomi politikası bakımından büyük oranda benzerlikler olduğunu belirterek, ANAP'ın mevcut ekonomi politikasının Adalet Partisi döneminde tespit edildiğini söyledi.²⁴⁰⁶

Farklılıklar hususunda ise, temelden gelen bazı ayrımlar olduğu görüşünde olan isimler de vardır. Örneğin, ANAP'lı Hasan Korkmazcan, "ANAP 1980 sonrasının siyasi boşluğundan yararlanarak yukarıdan inşa edilmiş bir partidir. ANAP, kitlelere mal olmuş bir parti hüviyetini hiçbir zaman kazanamadı ve partiye halkın katılımı da sınırlı oldu. Yoksa tek başına iki dönem iktidara gelen bir partinin, sonraki iki dönemde yok olup gitmesi söz konusu olamazdı. Bu, ANAP'ın kitlelere dayanmadığını göstermektedir" dedi. Mesut Yılmaz da "ANAP'ın tepeden, DYP'ninse tabandan DP, AP geleneğinden geldiğini"²⁴⁰⁷ belirtti. ANAP'lı iki ismin bu ifadeleri ANAP'ın bir "tabana sahip olma" sorununa işaret etmektedir. Aslında ANAP şartların oluşturduğu bir parti olarak siyaset sahnesine çıkarken, DYP geçmişten gelen bir siyasi geleneğin (DP-AP) devamı niteliğindedir. ANAP ayrıca,

²⁴⁰⁴ **Doğru Yol Partisi Tüzüğü**, DYP Yayınları, Ankara, 1983, ss. 4-5.

²⁴⁰⁵ İsmet Sezgin ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1928-Ö.T: 2016).

²⁴⁰⁶ "ANAP En Büyük", **Türkiye**, 14 Eylül 1987, s. 9.

²⁴⁰⁷ Hüseyin Çavuşoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, İzmir 2009, s. 301.

1980 öncesi çatışmacı ortamın sorumluluğuna da ortak olmamak adına geçmişi reddi miras yaptı.²⁴⁰⁸ Süleyman Demirel de bu doğrultuda bir değerlendirmede bulunarak, “ANAP, Türkiye’yi 83’den başlatır. Doğru Yol ise 46 köküne dayanır”²⁴⁰⁹ dedi. Mehmet Keçeciler ise, iki parti arasındaki farkı ifade ederken, ideolojik yönden konuyu ele alıp DYP’nin kendisini sağcı olarak tanımladığını ancak, kendilerininse böyle bir konumlandırmaları olmadığını belirterek, “Biz ise, hiçbir zaman Sağcıyız demedik. Herkese açığız. Biz memleketin kalkınmasını isteyen, toplumsal barışı temsil eden bir partiydik”²⁴¹⁰ diyerek, keskin bir ideolojilerinin olmadığını ifade etti. Hüsnü Doğan ise, ANAP’ın son zamanlarında görülen popülist olma durumunun DYP’de başından itibaren olduğunu ayrıca, liberallik anlayışlarında da ciddi farklar bulunduğunu belirtti.²⁴¹¹ Bülent Akarcalı da, DYP’nin özel sektöre önem verir görünse de, devletçi bir parti olduğunu belirterek, temel farkın bu ekonomik anlayıştan kaynaklandığını söyledi.²⁴¹²

İki partinin ekonomi anlayışlarına bakıldığında, bazı farklılıklar görülmektedir. Taha Akyol 1987 yılındaki bir köşe yazısında iki partiyi karşılaştırırken, ANAP’ın kırsal doğuda başarısız, şehirleşmiş batıda başarılı olduğunu ifade etti. Ayrıca, ANAP’ın turizmde, kültürde, ekonomide dünyaya açılan şehirlere uygun bir politika izleyip kültürel görüntü verdiğini dile getirdi. Ticaretin ön planda olduğu şehirlerde ANAP’ın etkili olduğunu belirten Akyol, köylünün ise, Demirel’in ithal ikamesi politikasını özlediğini ifade etti. Akyol’un iki partinin ekonomi anlayışları arasındaki farkın halk nezdindeki karşılığıyla ilgili şu tespiti önemlidir: “ANAP politikası büyük ölçekli firmaların rekabet gücü kazanmasını amaçlamaktadır. DP ve AP’den gelen alışkanlıkla esnaf, ANAP’ın büyük firma politikalarının dışlileri arasında kalma endişesiyle DYP’ye yönelmektedir. Demirel’in ücret politikası da, ANAP’inkine göre geniş çapta ‘sübvansiyonlu’ ve daha ‘sosyal’ idi.”²⁴¹³ Taha Akyol’un bu yazıyı yazdığı dönemin ardından, DYP’nin Süleyman Demirel’in başa geçmesiyle birlikte ANAP karşısında en ciddi rakip olarak yavaş yavaş iktidar partisinin, diğer başka etkenlerin yanında, güçten düşmesinde etkili oldu. ANAP ve Turgut Özal’ın en çetin rakibi Süleyman Demirel

²⁴⁰⁸ Mert, s. 49.

²⁴⁰⁹ Çavuşoğlu, Türk Siyasal Yaşamında..., s. 302.

²⁴¹⁰ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²⁴¹¹ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²⁴¹² Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²⁴¹³ Taha Akyol, “ANAP ve DYP”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 24 Temmuz 1987, s. 10.

DYP ile ANAP arasındaki farkları şöyle ifade eder: “*Doğru Yol milliyetçi, muhafazakâr ve demokrat bir partidir. ANAP değildir. İkinci büyük farklılık kalkınma görüşündedir. ANAP tüccardır. Doğru Yol, Türkiye'nin sanayi ve tarımla kalkınabileceğine inanır. ANAP, Türkiye'yi 83'den başlatır. Doğru Yol ise 46 köküne dayanır. ANAP sosyal devletçi değildir. Biz sosyal devletçiyiz.*”²⁴¹⁴ Fakat Demirel bu ayrımı yapsa da ANAP'ın alternatifinin DYP olduğunu söyledi.²⁴¹⁵ Bunun yanı sıra, DYP'deki milliyetçilerin etkisi ANAP'taki isimler kadar baskın değildi.²⁴¹⁶

Diğer yandan ANAP, demokrasiden ziyade “*liberalizm ve sivilizm*” anlayışını ön plana çıkarırken, aynı siyasi görüşteki DYP ise bilhassa 1987'den sonra demokrasi merkezli siyaset yaptı.²⁴¹⁷ Fakat Bülent Akarcalı bu konuda tam tersi bir düşünceyi ifade ederek, “*Fikir ve siyasi özgürlükleri tamamen kısıtlayan ve yüzlerce belki de binlerce fikir ve siyaset insanının mahkûm olmasına yol açmış Türk Ceza Kanununun meşhur 141-142 ve 163. -Nazım Hikmet'i içeri atan- maddeleri ANAP kaldırmıştır. 12 Eylül baskısından Avrupa'ya kaçmak zorunda kalanların dönüşlerinin sağlanması vs. ANAP döneminin en şerefli icraatlarıdır. AP veya DYP bunların uzağından dahi geçmemiştir. Öyle bir yapıları yoktu*”²⁴¹⁸ dedi. Ancak, DYP'nin liberal anlayışta ANAP'tan daha ilerici olduğu değerlendirildiği de yapılarak, bu konuda partinin eğitim politikası anlayışı örnek gösterildi:²⁴¹⁹ “*Eğitimi Türkiye'nin bir numaralı meselesi olarak görüyoruz. Eğitimde tek taraflı telkin ve saplantılara imkân vermeyen bir sistem uygulanmalıdır. Hür demokratik Cumhuriyetin insanı, komünizmi de, faşizmi de tanıyan, demokratik hürriyetlerle mukayesesini yapabilen ve neticede kararını verebilecek fikri seviyeye sahip olmalıdır. Bunun için vatandaşa hürriyetin ne olduğunu, demokrasinin ne olduğunu, Cumhuriyetin ne olduğunu iyi öğretmeyi zaruri görürüz. Millet şuuru ve müşterek milli ideal eğitim yolu ile her vatandaşa intikal ettirilmelidir.*”²⁴²⁰

Askeri darbe üzerinden bakıldığında, AP'nin devamı niteliğinde olan DYP kadroları 12 Eylül'ün mağduru konumundayken, ANAP askeri yönetimin izniyle kuruldu. Bu nedenle, DYP 12 Eylül rejimini eleştirirken, ANAP askerle karşı karşıya

²⁴¹⁴ Çavuşoğlu, Türk Siyasal Yaşamında..., s. 302.

²⁴¹⁵ Yavuz Donat, “Doğru Yol'un Antrenörü Ne Diyor?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Mart 1984, s. 3.

²⁴¹⁶ Özder, s. 174.

²⁴¹⁷ Mert, s. 56.

²⁴¹⁸ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²⁴¹⁹ Özder, s. 170.

²⁴²⁰ **Doğru Yol Partisi Parti Programı**, DYP Yayınları, Ankara, 1983, s. 96.

gelecek herhangi bir eylem ve söylemde bulunmadı.²⁴²¹ Fakat ANAP söylemlerinde açıktan askeri yönetimi eleştirmese de, 1987 yılında beklenin aksine, Genelkurmay Başkanı olarak Orgeneral Necdet Öztörün'un yerine Orgeneral Necip Torumtay'ın görevlendirilmesi bir anlamda, askere karşı önemli bir "sivil hamle" niteliğindedir. Hatta Özal'ın ifadesiyle, "12 Eylül aşağı yukarı resmen bitti."²⁴²² Tabi genelkurmay başkanı atamasında Cumhurbaşkanı Evren'den olumsuz bir yaklaşım gelmemesi de önemli bir etkidir.

Liderler üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa, DYP, liderine bağlı olmakla birlikte her dediğini sorgusuz kabul eden bir parti değildi. Fakat Cindoruk'a göre, ANAP, bir "Özal partisiydi."²⁴²³ ANAP'lı Belediye Başkanları Cengiz Bulut ve Burhan Özfatura da, "Özal eşittir ANAP"²⁴²⁴ görüşündedirler. Buna karşın, Turgut Özal'ın, partisinde "mutlak güç" olduğunu söylemek de çok doğru olmaz. Çünkü ANAP içerisinde Özal bazı konularda ciddi tepkiler aldı. Örneğin, 1989'daki yerel seçimlerin kaybında eleştiri oklarının hedefi oldu. Yine Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığını bir "dayatma" olarak gören ve istifa eden ANAP'lılar da oldu. Öte yandan Hüsnü Doğan ise, Demirel ve Özal'ı değerlendirirken, Turgut Özal'ın, Süleyman Demirel'e göre daha kararlı, cesur olduğunu ve dünya ve Türkiye'yi tanıdığını dile getirdi.²⁴²⁵ Bunlara karşı iki partinin benzer yönlerini liderleri üzerinden değerlendiren Bülent Akarcalı, Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ın basına karşı çok müsamahakâr olduklarını ifade etti.²⁴²⁶ Öte yandan, AP'li eski bakanlardan ve DYP'ye yakın bir konumda olan Seyfi Öztürk ise bir konuşmasında, Turgut Özal'dan "Bizim Turgut Bey" diye bahsetmesinin aslında sıkıntının kaynağını oluşturduğunu söyledi.²⁴²⁷ Yani diğer bir ifadeyle, iki tarafın (ANAP-DYP) birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayacağını, tabanlarının iç içe geçtiğini belirterek, benzerlik vurgusu yaptı. İki parti arasında özellikle liderler üzerinden ciddi bir rekabet de yaşandı. Bilhassa 1987 yılında yapılan yasakların kaldırılması referandumu ile 1989'daki cumhurbaşkanlığı seçiminde önemli bir çekişme yaşandı. Yasakların kaldırılması referandumundan önce Burhan Özfatura, referandum

²⁴²¹ Çavuşoğlu, "Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi'nin...", s. 22.

²⁴²² Barlas, s. 109.

²⁴²³ Çavuşoğlu, Türk Siyasal Yaşamında..., s. 302.

²⁴²⁴ Cengiz Bulut ile 25 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1949); Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²⁴²⁵ Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

²⁴²⁶ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²⁴²⁷ Yavuz Donat, "Yurttan Sesler", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Mart 1984, s. 3.

yapacağını düşündüğü Turgut Özal'a, "*Sen Demirel'le, Erbakan'la ve Türkeş'le baş edemezsin*"²⁴²⁸ diyerek, aslında sağ kesimdeki liderlerle rekabetin zorluğuna dikkat çekmiştir. Ama burada asıl mücadelenin Demirel ile olduğu da açıktır.

Merkez sağda yer alan ANAP ve DYP'nin incelenen 1983-1991 dönemde birbirlerine karşı gösterdikleri muhalefet de dikkat çekmektedir. İki eski çalışma arkadaşı olan Süleyman Demirel ile Turgut Özal'ın 12 Eylül 1980'e kadar süren yakın ilişkisi bilhassa Turgut Özal'ın yeni bir parti kurmaya karar vermesinden sonra bir daha eskiye dönmeyecek şekilde yıprandı hatta bitme noktasına geldi. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu dönemde başbakan olan Süleyman Demirel ile arasında bazı "zorunlu durumlarda" görüşmeler gerçekleşti.

C. ANAP/Turgut Özal ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları

Başkanlık, kuvvetler ayrılığı prensibinin kalın çizgilerle ortaya konduğu, aynı zamanda yasama-yürütme-yargının birbirini çok iyi denetlediği; yürütmenin üst düzey yetkilere sahip olduğu bir sistemdir.²⁴²⁹

Parlamenter sistem ile yönetilen Türkiye'de²⁴³⁰ zaman zaman başkanlık modeli üzerinden sistem tartışmaları yapıldı. Bazı isimlere göre, CHP'nin 27 yıllık tek parti iktidarı bir "*örtülü başkanlık*" dönemidir. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte ise, özellikle sağ kesimin liderleri farklı zamanlarda başkanlık sistemiyle ilgili düşüncelerini, projelerini kamuoyu ile paylaştılar. Örneğin, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş başkanlık sistemini savunan sözleri sarf ettiler. Hatta Milli Selamet Partisi (MSP)'nin 1973 yılındaki seçim beyannamesinde iktidara gelmesi halinde başkanlık sisteminin getirileceği vaat edildi.²⁴³¹ Fakat başkanlık sistemi tartışmaları bilhassa Turgut Özal ve Süleyman Demirel arasındaki tartışmalarla daha fazla gündeme geldi.²⁴³² Örneğin Demirel, 1988'de yaptığı bir açıklamada, "*halkın seçtiği Meclis'ten çıkan hükümetle, halkın seçtiği cumhurbaşkanı olursa (iktidar kimdir) sürtüşmesi olur*"²⁴³³ dedi. Turgut Özal Köşk'e her ne kadar Türkiye

²⁴²⁸ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²⁴²⁹ Burhan Kuzu, **Her Yönü ile Başkanlık Sistemi**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011, s. 20.

²⁴³⁰ 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun" oyladığı halkoylaması ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kabul edildi. **Resmi Gazete**, 27 Nisan 2017, Sayı: 30050, s. 2. Uygulamaya 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan erken genel seçimlerin ardından 9 Temmuz 2018 tarihinde resmen geçilmiştir.

²⁴³¹ Hüseyin Yayman, **Türkiye'de Devlet Reformu ve Başkanlık Sistemi**, Doğan Kitap, İstanbul 2016, ss. 279-288.

²⁴³² Zeynep Çağlıyan İçener, "Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Siyasi Mülahazaları", **Bilig**, Güz 2015, Sayı: 75, s. 314.

²⁴³³ "Cumhurbaşkanlığı Boş Değil, Tartışılmamalı", **Petek**, 19 Ocak 1988, Sayı: 35, s. 1.

Cumhuriyeti Devleti'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak çıktıysa da, zihninde bir başkanlık sistemi vardı. Parlamenter sistemin demokrasi için tek seçenek olmadığını izah eden Özal,²⁴³⁴ parlamenter sistemin en sıkıntılı yönünün koalisyonlar olduğu tezini savundu.²⁴³⁵ Dünyanın çeşitli bölgelerinde başkanlık sistemiyle yönetilen ülkeleri örnek gösterdi.²⁴³⁶ Yine de bu tür konuların üzerinde çok düşünülmesi gerektiğini ve bunun için de sistemin değişmesi gerektiğini izah etti.²⁴³⁷

Turgut Özal her ne kadar cumhurbaşkanı olduktan sonra başkanlık sistemini dillendirse de, daha başbakanlığı döneminde başkanlık tartışmaları yapıldı. Sistem tartışması zaman zaman ANAP içinde de yapıldı.²⁴³⁸ Halil Şıvgın 1984 yılında Özal'ın kendisine başkanlık sistemiyle ilgili, “*Şimdi dursun. Evren varken bunu tartışmayalım*”²⁴³⁹ dediğini aktararak, zamanlamanın önemine dikkat çekti. Mustafa Taşar ise yeni cumhurbaşkanının seçim yılı olan 1989'da yaptığı bir açıklamada, bir sistem değişikliği olacaksa bunun geniş katılımlı demokratik bir ortamda yapılması gerektiğini ve gerekirse referanduma gidilebileceğini ifade etti.²⁴⁴⁰

Turgut Özal cumhurbaşkanı olduktan sonra başkanlık sistemi tartışmaları hızlandı. Örneğin, Belçika'da yayınlanan Echos De La Bourse gazetesine verdiği mülakatta, gazetenin yazarı Jean Louis Servan Schreiber'in “*Parlamentodaki çoğunluğunuzu gelecek seçimlerde kaybetmeniz tehlikesi var. O zaman muhalefetle birlikte ülkeyi yönetmeyi kabul edecek misiniz?*” şeklindeki sorusuna verdiği yanıtta adeta başkanlık sistemi tartışmalarının bir anlamda fitilini ateşledi: “*Bunu zamanı geldiğinde göreceğiz. Demirel ve Baykal gibi muhalefet liderleri, bir anayasa değişikliğiyle görevime son vereceklerini söylüyorlar. Fakat bir başka olanak daha var. Bunu da ilk kez söylüyorum. O takdirde, ben de halk tarafından seçilecek bir*

²⁴³⁴ Barlas, s. 141.

²⁴³⁵ Nebi Miş, Ali Aslan, M. Erkut Ayvaz, Hazal Duran, **Rapor: Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore Şili**, Seta Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 13.

²⁴³⁶ Barlas, s. 141.

²⁴³⁷ “Özal: Sistem Değişmeli”, **Yeni Asır**, 30 Ağustos 1990, s. 5.

²⁴³⁸ “Başbakan Özal, Reagen'a Özendi”, **Yeni Asır**, 26 Temmuz 1987, s. 4.

²⁴³⁹ Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1950).

²⁴⁴⁰ “Başkanlık Sistemi”, **Yeni İstanbul**, 21 Şubat 1989, s. 7. Turgut Özal ile arası iyi olmayan ANAP Çorum milletvekili İhsan Tomuş da 1987 yılında verdiği bir röportajda, Özal'ın zihninde başkanlık sistemi olduğunu şu sözlerle açıkladı: “*Turgut Özal iki yıl sonra başkanlık sistemini getirerek, Cumhurbaşkanlığına aday olacak. Seçimi de halka yaptırarak.*” “Turgut Özal'ın Gözü Cumhurbaşkanlığında”, **Milliyet**, 18 Ekim 1987, s. 5. Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı döneminde yaptığı bir açıklamadaysa, Atatürk, İnönü, Menderes ve kendi başbakanlığı dönemlerinde icranın yargı ve yasama organlarını kontrol altında tuttuğunu ve bunun da başkanlık sisteminin bir göstergesi olduğunu söyledi. “Başkanlık Sistemi Tartışmaya Açılsın”, **Milliyet**, 13 Aralık 1992, s. 11.

başkan ile parlamento seçimlerinin aynı zamanda yapılmasını öngören bir anayasa değişikliği öneririm ve ben de bu seçimlerde adaylığımı koyarım. İnisiyatif başkanın elindedir."²⁴⁴¹ Burada dikkati çeken önemli bir husus, yazarın Cumhurbaşkanı Özal'a sanki ANAP Genel Başkanı gibi bir soru yöneltmesi ve Cumhurbaşkanı'nın da buna o istikamette cevap vermesidir. Yani Cumhurbaşkanı Özal bir anlamda, kurduğu parti ile bağlarının güçlü bir şekilde devam ettiğini dolaylı bir yolla belirtti. Cumhurbaşkanı'nın başlattığı başkanlık sistemi tartışması gündemde önemli bir yer teşkil etti. Siyasetçisinden hukukçusuna farklı kesimler konu hakkında görüşlerini dile getirdiler. Özal birçok isim tarafından tenkit edildi hatta ANAP'lılardan dahi tepki aldı. Özal'ın başkanlık sistemini istemesi, parlamenter demokrasiye karşı olduğu, "tek adamcı" ve "mutlakiyetçi" bir anlayışa sahip olduğu şeklinde değerlendirildi.²⁴⁴² TBMM Başkanı Kaya Erdem, "Demokrasi bir kişinin veya zümrenin hâkimiyeti için var olan sistem değildir" derken, hukukçu Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, "Başkanlık sistemi anayasamıza uygun değildir. Diktatörlüğe yol açar. Özal da bu yola eğilimlidir" dedi. Prof. Dr. Metin Günday ise, "Özal'ın istediği başkanlık değil başkanlık sistemidir. Yani Güney Kore ve Filipin modeli. Marcos modeli" açıklamasında bulundu. Doç. Dr. Burhan Kuzu da, "Böyle bir teklifi cumhurbaşkanı yapamaz. Buna yetkisi yok bir kere. Anayasa değişikliği teklifi Meclisten gelir. Bugünkü yetkilerle cumhurbaşkanının buna hak ve yetkisi yoktur. Buna rağmen böyle bir beyanda bulunması biraz garip gözüküyor. Fakat başka güvendiği bir şey varsa bilemem. Gayri resmi yollardan yaparım diyorsa, bu da tarafsızlık ilkesine uymaz. Bir defa başkanlık sistemi bizim anayasamıza uymaz. Amerika'da uygulanan bu sistemde başkan tarafsız değildir. Resmen partilidir. Aynı zamanda halk tarafından seçilir. Bizde böyle bir sistemin olması için anayasada birkaç değişiklik yapmak da yetmez. Çok köklü değişiklikler olması gerekir" şeklinde bir değerlendirmede bulundu. ANAP içinde Özal'ın başkanlık sistemi düşüncelerine karşı olanlar, eğer bir değişiklik olursa, bunun Meclis'te görüşülerek karara bağlanacağını söylediler.²⁴⁴³ Özal'a muhalif ANAP'lılardan TBMM eski Başkanı Necmettin Karaduman ise, başkanlık sisteminin Türkiye'nin mevcut şartlarına uygun olmadığı değerlendirmesinde bulundu.²⁴⁴⁴

²⁴⁴¹ "Özal'ın Muhalefete Öfkesi", **Milliyet**, 14 Haziran 1990, s. 16.

²⁴⁴² Hasan Bülent Kahraman, **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, ss. 208-209.

²⁴⁴³ "Özal Diktatörlüğü Mü?", **Milliyet**, 16 Haziran 1990, s. 11.

²⁴⁴⁴ "ANAP'lılara Göre Özal'a Yetkileri Az Geliyor", **Sabah**, 23 Mart 1991, s. 9.

Bu eleştirilere bakıldığında, genel itibariyle tartışılanın bir sistemden ziyade, o değişikliği isteyen Turgut Özal olduğu görülmektedir. Eleştiri oklarının yöneltildiği Özal'ın güçlü bir lider olması onun ülke yönetiminde tek güç olacağı kaygılarına yol açtı. Aslında ANAP dışından gelen tepkiler bir şekilde olağan olarak değerlendirilebilirken, kurucusu olduğu partiden Özal'a kurumsal bir destek gelmemesi, ANAP-Turgut Özal arasındaki ilişkilerin sorunlu olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bu tartışmadan birkaç ay sonra, TBMM'nin açılış oturumunda Cumhurbaşkanı Özal'ın konuşacak olmasından dolayı oturuma katılmama kararı alan SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, Turgut Özal'ı “*başkan gibi davranmakla*” itham etti: “*Bir devlet yetkilisi, Anayasadan almadığı yetkiyi kullanmaya kalkarsa, hakkında gerekli işlem yapılır. Ama bunu cumhurbaşkanı yaparsa açık bir müeyyide yok. Cumhurbaşkanının bakanlar kurulunun yerine karar alması ve uygulaması için genel müdürlere talimat verme yolunda anayasal bir yetki yok. Özal fiili başkanlık sistemi uyguluyor.*”²⁴⁴⁵

Özal'ın başkan gibi davrandığı yönünde yabancı isimler de görüş bildirdi. Washington'da yayınlanan ve CIA'ya yakınlığı ile bilinen Mediterranean Quarterly dergisinde bir yazı kaleme alan Southern Methodist Üniversitesi Siyaset Bilimi Profesörü James Brown Türkiye'nin fiili başkanlık sistemine geçtiğini ve sadece bunun adının konmadığını şu satırlarla ifade etti:

“Özal tarafından önerilen başlıca değişiklikler; cumhurbaşkanının siyasi partiye üye olamayacağı yolunda, tarihten gelen hatalı kuralı ortadan kaldırmak ve cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçilmesi yönünde olmuştur.

Özal'ın vesayeti altında bulunan (Başbakan Yıldırım Akbulut'un) Bakanlar Kurulu, onun onayı olmaksızın hiçbir ciddi girişimde bulunmamakta ve Özal, kamuoyu önünde siyasi partiler arasında (genellikle ANAP'tan yana) taraf olmaya istekli davranmaktadır. Uygulamada, böylece Türkiye'de başkanlık sistemi fiilen yürürlüğe girmiştir.”²⁴⁴⁶

Turgut Özal'ın başkanlık sistemini hem istediğini hem uyguladığını düşünen ANAP'lılar da vardır. Örneğin, Burhan Özfatura böyle düşünmektedir.²⁴⁴⁷ Mehmet Keçeciler ise, 1982 Anayasası'yla yarı başkanlığa geçildiğini ancak adına başkanlık denmediğini belirterek, Özal'ın da “*Mademki Anayasa'yı halk kabul etti, yarı başkanlığa geçtik, cumhurbaşkanını halka seçtirelim; adını da koyalım bu sistemin. Doğru düzgün işlesin*”²⁴⁴⁸ dediğini aktardı. Fakat halkın bu anayasayı kabul ettiği

²⁴⁴⁵ “SHP, Genel Kurul'a Katılmıyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Eylül 1990, s. 9.

²⁴⁴⁶ “Türkiye'de Fiili Başkanlık Sistemi Başladı”, **Günaydın**, 5 Haziran 1991, s. 8.

²⁴⁴⁷ Burhan Özfatura ile 11 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²⁴⁴⁸ Mehmet Keçeciler ile 24 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1944).

şartların demokratik olmadığı da bir gerçektir. Ancak bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, Turgut Özal bir “malumu ilam” yapılması için eyleme geçilmesini istemektedir. Bülent Akarcalı da, Özal’ın Köşk’e çıktıktan sonra sistemin işlemediğini daha iyi gördüğünü söyleyerek, ülkenin yönetimi için güçlerin çok dağıldığını ve Türkiye’yi daha iyi yönetmek için mevcut parti sisteminin yetmediğini gördüğünü ifade etti. Akarcalı’ya göre, parlamenter sistemde başbakan meclisin esiri durumundadır. Ayrıca, icraattan çok siyaset yapmak zorundadır. Akarcalı bir de tahminde bulunarak, “Eğer Süleyman Demirel, Turgut Özal ile anlaşsaydı belki de önceden bu değişiklik olabilirdi”²⁴⁴⁹ dedi. Mesut Yılmaz ise 1990 yılında verdiği bir röportajda, başkanlık sisteminin “belli koşullar altında demokratik bir sistem olduğunu” söyleyip bu koşulların Türkiye’nin kendine özgü şartlarının da göz önüne alınarak belirlenmesi gerektiğini ifade etti.²⁴⁵⁰

Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın başkanlık sistemi ile ilgili düşüncelerinin farklı noktaları vardır. Danışmanlarına göre, biri sağda biri solda iki partili bir sistem istemektedir.²⁴⁵¹ Diğer yandan meselenin, kendisinin durumu olmadığını ifade eden Özal, parlamenter sistemin neticelerinden olan koalisyonun handikaplarından söz etmiştir: “Türkiye’nin geliştiği dönemlerde koalisyon yok... 1950-60 arasında da yok, 1965-71 arasında da yok... Bir de bizim 1983-91 arasında yok koalisyon... Hep büyük işler yapılmış. Anavatan iktidarında, bir de transformasyon gerçekleştirilmiş... Şimdi Türkiye yeniden koalisyonlara girmiş durumda... Uzlaşması zaten az olan bir ülkede, hem koalisyon partileri hem de iktidar ve muhalefet temel meseleler için uzlaşıp kavga etmeyecekler... Bu arada, Türkiye önüne gelen tarihi fırsatı değerlendirip bölgenin lider ülkesi olacak...” Özal ayrıca, farklı etnik kimliklerin bulunduğu bir toplumda, parlamenter sistemin sakıncaları olduğunu şu sözlerle dile getirdi: “Eğer siz çok renkli bir toplumun siyasi seçimini parlamenter sisteme bağlarsanız, etnik farklılıklar da, din ve mezhep ayrılıkları da, hemşerilikler ve bölgecilikler de parlamentoya giriyor. Seçimlerin kazanılmasında, hizmet yarışının dışındaki faktörler ağırlık kazanıyor.”²⁴⁵²

Özal’ın burada parlamenter sistemin eksileri ve başkanlık sistemiyle ilgili üstünde durduğu üç nokta vardır. Birincisi, mevcut sistemin istikrarsızlık

²⁴⁴⁹ Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1943).

²⁴⁵⁰ “Hedefleri Ara Seçim Olmalı”, **Tempo**, 16-22 Aralık 1990, Yıl: 3, Sayı: 51, s. 23.

²⁴⁵¹ “Özal’ın Gönülünde İki Partili Sistem Var”, **Sabah**, 4 Kasım 1992, s. 11.

²⁴⁵² Barlas, ss. 140-141.

doğurduğudur. Türkiye’de uzlaşma kültürünün gelişmemiş olmasının sistemi zora soktuğunu düşünmektedir. İkincisi, güçlü bir yönetim anlayışıyla Türkiye coğrafyasında söz sahibi bir ülke konumuna gelecektir. Yani sistem değişikliğinin Türkiye’nin dış politikasına da olumlu etkileri olacaktır. Son olarak ise, parlamenter sistem hizmet yarışına sekte vurmakta, seçimlerde farklı etkenlerin ortaya çıkarak sonuçlara olumsuz yansımaları olmaktadır. Özal’ın başkanlık sistemiyle ilgili 1992 yılında yaptığı geniş değerlendirmesi ise şöyledir:

“(…)Başkanlık sistemi nerelerde var? Parlamenter sistemler nerelerde var? Ve benim gördüğüm, başkanlık sistemi mesela Amerika’daki. Bunu iyi inceledim. Hakiki manada kuvvetler ayrılığı. İcra ayrı, yasama ayrı ve yargı. Birincide başkanlık sistemi yok, parlamenter sistem varken eğer tek parti hâkim olursa parlamentoya o vakit icra hem yasamaya hâkim oluyor hem de icrayı kontrol ediyor hem de yasamayı kontrol ediyor. Bu sefer de, o ona üstün geliyor.

Bir şey daha nazarı dikkatimi celbetti. Parlamenter sistemler umumiyetle ya monarşi olan yerlerde kurulmuş ya da evvel monarşi varmış monarşiye karşı parlamento gelmiş. Veyahut da başka bir özellikleri daha var, çok genç kültürlü, yani homojen toplumlarda oluyor. Alman toplumu da böyle, Fransız toplumu da böyle, İngiliz de böyle. İskoç diyoruz ama bunlar kültür bakımından fevkalade yakın gruplardır. Buna mukabil başkanlık sistemine bakarsanız, Amerika da çok çeşitli insanların geldiği yer. Güney Amerika da. Şimdi Uzakdoğu’da bir kısım yerlerde ve Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkelerde var. Büyük ekseriyetle bunlar meydana getiriyor. Bu toplumlar daha karışık toplumlardır. Tek bir homojen toplumlar değildir. Sebebi de şu tahmin ediliyor: Eğer toplum homojen değilse, parlamento çok çeşitli imkânlardan meydana geliyor. O arada mezhep farklılıkları, etnik farklılıklar, bölge farklılıkları aksediyor, her şeye aksediyor. Ama birleştirici unsurlar azalmaya başlıyor.

Buna mukabil başkanlık sisteminde siz bir adam seçiyorsunuz. O vakit mecbursunuz en iyisini seçmeye. Öbür türlü, ‘Bu benim adamım olsun da, işte fazladan olsun fark etmez. Benim bölgemin adamı olsun veya benim etnik grubumdan olsun da hiç fark etmez’ diyorsunuz. Ama bir adamı seçmeye çalışıyorsunuz başka çaresi de yok. Orada artık etnik fark veya mezhep farkı ya da başka farklılıklar ikinci derecede. Zannediyorum esas analizi buralarda yapmak lazım.

Bizim söylediğimiz esas değildir. Başka birisi de çıkar başka tezler ileri sürer. Bence bir münakaşa sürecinin başlaması lazım. Bu münakaşa sürecinin neticesinde daha iyi fikirler ortaya getirir; insanlar birbirleriyle kavga etmeden konuşmak kaydıyla bu fikirler ortaya daha etraflı bir şekilde getirilirse fayda sağlanır.”²⁴⁵³

Sistemin koalisyonları engelleyen yönüne vurgu yaptığı 1992 yılındaki bir konuşmasında ise şunları söyledi: *“Parlamenter sistem karşısında başkanlık sistemi. Ben meselelerin parlamenter sistemle Türkiye bakımından çok yavaş götürüleceği kanaatindeyim. Tecrübelerimiz bunu gösteriyor. Bizim toplum yapımız oldukça*

²⁴⁵³ Barlas, ss. 294-295.

*mozaiktir. Yüzde 10 baraj olmasına rağmen 5 parti parlamentoya girdi. Yarın bu sayı daha da artacaktır. 'Yüzde 10 baraj da yüksektir, yüzde 5'e indirmek lazımdır' diye zorlamalar gelecektir. Sonra ne yapacaksınız? Koalisyonlarla nereye gideceksiniz? Ancak çok ileri bir ülke olduktan sonra o sistem çalışır diye düşünüyorum. Çünkü bu sistem bölünmeye daha müsaittir. Ama başkanlık sistemi icra ile yasamanın kesin olarak ayrıldığı sistemdir. Yasama organında eğer tek parti hâkimse, o hem yasamayı kontrol ediyor, hem icrayı kontrol ediyor, işte birlik orada vardır. Koalisyonlar olursa, bu sefer yasama, icranın üstüne gelir, yasama icrayı kontrol eder.*²⁴⁵⁴

Tüm bu görüşler ve tartışmalara bakıldığında, ANAP'ı kurduğu günden beri partisinde genel anlamda bir egemenliğe sahip olan Turgut Özal'ın, ülke yönetiminde de bir ismin sorumluluk alması gerektiğini savunduğu görülmektedir. Türkiye'de seçimlerin neticesine etki etmede kimliklerin ön plana çıkmadığı bir anlayışın başkanlık sistemi ile mümkün olabileceğini de ifade etti. Ayrıca, meselenin bir "Turgut Özal meselesi" olmadığını da vurguladı. Ancak, yine de bu sistemin tartışmasız en iyi sistem olduğu yönünde kat'i bir düşüncesi de yoktur, farklı fikirlerin de tartışılması gerektiğini savunur.

Buna karşın, siyasi muhalefet kanadı ve hukuk çevrelerinin meseleye daha ziyade Turgut Özal'ın şahsı üzerinden yaklaştığı görülmektedir. Bir sistem eleştirisi yerine Turgut Özal'ın eylem ve söylemleri noktasından hareket edilmiştir. Öte yandan, meseleye ANAP da sahip çıkmadı, bir anlamda Turgut Özal kendi argümanlarıyla toplumu ikna etmeye çalıştı. Bu noktada, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olarak hem kurucusu olduğu partiden istediği desteği görememesi hem de ANAP'ın bu dönemde oylarının da düşmesi başkanlık sistemi tartışmalarının ileri boyutlarda kamuoyunda gündeme gelip olgunlaşmasına imkân vermedi. Ancak, Türkiye'nin 2018 yılı itibarıyla resmen bu sisteme geçmesinde Turgut Özal'ın düşüncelerinin etkisinden/izlerinden söz edilebilir. Çünkü Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) bir yönüyle ANAP'ın devamı şeklinde siyasi hayatta yer aldı. Bu doğrultuda da, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesinde bu dönemdeki tartışma ve fikir altyapısı kullanıldı.

²⁴⁵⁴ "Özal'ın Büyük Ülke Planı", **Sabah (Orta Gazete)**, 13 Aralık 1992, s. 5.

D. ANAP'ın Kadın Milletvekilleri

TBMM tarafından 1934 yılında kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesinin kabulünden sonra Meclis'te kadınların da vatandaşı temsil etme imkânı oluştu. Ancak, kadınların temsil etme gücü istenilen düzeyde olmadı. Yine de en fazla temsil edilme oranına, bu yasanın ardından girilen ilk genel seçimlerde (1935) ulaşıldı. 395 sandalyeli Meclis'te kadınlar yüzde 4,6 temsil oranına sahip oldular (18 milletvekili). Bu oran 1983'teki seçimlere kadar iniş-çıkış gösterse de, en fazla yüzde 4 oldu (1939). Hatta darbeden önceki son genel seçim olan 1977'de 450 milletvekilinin sadece 4'ü (% 0,9) kadındır. Bu oran ANAP'ın girdiği ilk seçimde, 400 sandalyeli Meclis'te yüzde 3'e çıkarken, 1987'de (450 milletvekili) yüzde 1,3 ve 1991'de (450 milletvekili) ise yüzde 1,8 oldu.²⁴⁵⁵

Bu düşük oranın yansıması ANAP'ta da görüldü. 1983, 1987 ve 1991 yıllarında ANAP'tan seçilen kadın milletvekillerinin adları Tablo 17'dedir.

Tablo 17. Üç Genel Seçimde ANAP'tan Seçilen Kadın Milletvekilleri

1983 (211 mv.)	1987 (292 mv.)	1991 (115 mv.)
Göksel Kalaycıoğlu (Ankara)	Göksel Kalaycıoğlu (Ankara)	Melike Tugay Hasefe (İstanbul)
Fatma Rezan Şahinkaya (Ankara)	Leyla Yeniay Köseoğlu (İstanbul)	Leyla Yeniay Köseoğlu (İstanbul)
Türkan Turgut Arıkan (Edirne)	Işıl Saygın (İzmir)	Işıl Saygın (İzmir)
Mihriban Erden (Isparta)	İmren Aykut (İstanbul)	İmren Aykut (İstanbul)
Leyla Yeniay Köseoğlu (İstanbul)		

Kaynak: TBMM ALBÜMÜ 1920-2010, 3. CİLT, 1983-2010

Görüldüğü gibi, ANAP içindeki genel tabloda kadın milletvekillerinin sayısı çok azdır. Bu üç dönem içerisinde kadınların oranının en yüksek olduğu (% 3) 1983 yılındaki seçimlerde dahi sadece 5 kadın milletvekili Meclis'e girebildi. 1987 yılında ise, bir önceki döneme göre daha fazla milletvekilliği kazanılmış olmasına rağmen bu kez de 4 kadın milletvekili seçildi. İktidarın kaybedildiği 1991 yılında ise, bir önceki dönemdeki toplam milletvekili sayısının iki katından daha fazla sandalye kaybedilmiş olmasına rağmen yine 4 kadın parlamenter seçildi.

Tabloda dikkati çeken bir diğer husus da, üç dönemde de seçilen kadın milletvekillerinin ikisi hariç (Türkan Turgut Arıkan-Edirne, Mihriban Erden-Isparta)

²⁴⁵⁵ Gülizar Çakır Sümer, **Türkiye'de Kadın Milletvekilleri: 1935-1991**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya 1999, s. 51.

diğerlerinin üç büyük şehirden çıkmasıdır. Dolayısıyla, kadınlar tarafından Türkiye genelinde bir temsil söz konusu değildir. Ayrıca sadece, partinin kurucularından da olan Leyla Yeniay Köseoğlu üç dönemde de ANAP'tan aday olup seçilen tek kadın milletvekilidir. Bunun yanı sıra, seçilen kadın milletvekillerinin eğitim seviyesi yüksektir.²⁴⁵⁶ Netice itibariyle, Türk siyasetindeki kadın sayısının azlığı ANAP için de geçerlidir.

E. (Ana) Petek Haber Bülteni (Gazetesi)

ANAP'ta propaganda faaliyetleri kapsamında 1985 yılında partinin amblemiyle uygun bir şekilde parti yayın organı olarak (Ana) PETEK adlı gazete formatında bir haber bülteni çıkarılmaya başlandı.²⁴⁵⁷ Yayının kendisinde hem haber bülteni hem gazete ifadesi kullanılmaktadır. İlk etapta aylık olarak yayınlanmaya başlandı. Daha sonra 15 günde bir, ardından da haftada bir gün yayınlandı. 1988 yılı itibariyle tirajı 70 bin olan Petek, ANAP Basın-Yayın, Tanıtma ve Halkla İlişkiler Genel Başkan Yardımcılığı'nın denetiminde çıktı. Yayınlanma amacı, *“parti içi haberleşmeyi sağlamak, Genel Merkez-Hükümet ve ANAP'lı belediyelerin çalışmalarının kamuoyunda daha çok duyurulmasıdır.”* Muhtarlara, ANAP il, ilçe belediye başkanlarına ve teşkilat mensuplarına ücretsiz dağıtıldı.²⁴⁵⁸ Gazetede 1985-1987 yılları arasında tarih ve sayı belirtilmesi hususunda çok fazla bir özen gösterildiği söylenemez. Ancak, 19 Ocak 1988 tarihi itibariyle, gazete iki haftada bir düzenli olarak çıkmaya ve gün-ay düzenli olarak yazılmaya başlandı. İki sayı arasında her zaman net 14 günlük bir ara olmasa da buna azami ölçüde dikkat edildi. Fakat 1988'den sonraki yılın (1989) tüm sayılarına ulaşamadığı için istikrarın sürüp sürmediği gözlemlenemedi. 1989'daki yerel seçimlerden önce tarihi ve sayısı belirtilmeyen “Gelişen Türkiye Özel Sayısı” çıkartıldı. İl belediye başkanlarının tanıtımı yapıp ANAP iktidarının icraatları anlatıldı.

Haber bülteninin ilk sayısı 13 Nisan 1985 tarihinde yani ANAP Birinci Büyük Kongresi'nin ilk günü Ana Petek adıyla yayınlandı. İlk dönem sahibi ANAP adına Halil Şıvgın, Genel Yayın Müdürü Bülent Akarcalı ve Yazı İşleri Müdürü Ali Tekin Çağlav'dı. Adresi ise, ANAP Genel Merkezi olan Kennedy Caddesi 144 numaradır. Telefon numarası da 28 42 40'dır. Grafik tasarımını Grafik Stüdyo-S

²⁴⁵⁶ Ahmad, s. 228.

²⁴⁵⁷ Bu ANAP yayınının mevcut sayılarına Beyazıt Devlet Kütüphanesi ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphanesi'nden ulaşılabilir.

²⁴⁵⁸ ANAP 2. Büyük Olağan Kongresi Faaliyet Raporu, Ankara 1988, ss. 24-25.

üstlenirken, baskısı ise Daily News Web Ofset tesislerinde gerçekleştirildi.²⁴⁵⁹ Daha sonra gazete kadrosunda değişim ve genişlemeler meydana gelmiştir:

Haziran 1985: Sahibi: Turgut Özal, Genel Yönetmen: Mesut Yılmaz, Yazı İşleri Müdürü: Bülent Akarcalı, Yayın Komitesi: İlhan Aküzüm, Saffet Sakarya, Timur Çınar, Adnan Tutkun.²⁴⁶⁰

Mart 1987: Sahibi: Turgut Özal, Genel Yönetmen Şükrü Yürür, Genel Yayın Müdürü İsmail Dayı ve Yazı İşleri Müdürü Bülent Akarcalı olmuştur. Diğer birimler ve yetkili isimleri ise şöyledir:

Haber Müdürü: Feridun Evrensel

Haber Merkezi: Ali Fuat Ulay-Bekir Altınok-Aydın Kanevetçi

Teknik Sorumlu: Abdullah Yağlıoğlu

Yayın Kurulu: Orhan Ergüder, Osman Doğan, Talat Sargın, Mükerrerem Hiç, Muzaffer Arıcı, Cavit Kavak, Süha Tanık, Mehmet Özdemir, Ünal Yaşar, Seçkin Fırat.²⁴⁶¹

Aralık 1987:

Haber Merkezi: Ali Fuat Ulay, Bekir Altınok, Aydın Kanevetçi, Ayşe Sayın, Mehmet Düztaş, Sami Gülişik.²⁴⁶²

19 Ocak 1988 (35. Sayı):

Genel Yönetmen ve Yazı İşleri Müdürü: Feridun Evrensel

Teknik Sorumlu: Aydın Kanevetçi²⁴⁶³

9 Nisan 1988 (41. Sayı):

Haber Merkezi: Kıymet Gökçe, Hacı Korkmaz, Belkıs Gülbeniz.²⁴⁶⁴

Diğer yandan, fotoğraflar ANAP Foto Film Merkezi tarafından çekilirken, büro adresi de Kıbrıs Sokak No: 24 Çankaya/Ankara olarak değişti. Telefon numarası ise şöyledir: 127 23 44 (3 hat) ve 128 42 48.²⁴⁶⁵ Fakat 33. sayıda büro adresi olarak yeniden Kennedy Caddesi 144 numara gösterildi.²⁴⁶⁶

Gazetenin ilk logosu, sarı zemin üzerine küçük punto ile siyah “ANA” ve büyük punto ile beyaz “PETEK” yazılarından oluşmaktadır. 3. sayıdan itibaren

²⁴⁵⁹ **Ana Petek**, 13 Nisan 1985, Sayı: 1, s. 3.

²⁴⁶⁰ **Petek**, Haziran 1985, Sayı yok, s. 3.

²⁴⁶¹ **Petek**, Mart 1987, Sayı: 22, s. 3.

²⁴⁶² **Petek**, 10 Aralık 1987, Sayı: 33, s. 3.

²⁴⁶³ **Petek**, 19 Ocak 1988, Sayı: 35, s. 3.

²⁴⁶⁴ **Petek**, 9 Nisan 1988, Sayı: 41, s. 3.

²⁴⁶⁵ **Petek**, Mart 1987, Sayı: 22, s. 3.

²⁴⁶⁶ **Petek**, 10 Aralık 1987, Sayı: 33, s. 3.

gazetenin adı sadece Petek oldu. Ayrıca, gazete/haber bülteni logosunun yanında ANAP'ın da logosu yer almakta ve altında, "HALKA HİZMET HAKKA HİZMETTİR"²⁴⁶⁷ yazmaktadır. 3. sayıda logoda değişikliğe gidildi. Yeni logoda, arka planda sarı renkte bal peteği görülürken (ANAP'ın logosunda olduğu gibi), üstünde kırmızı renkte "Petek" yazmaktadır. "Ana" ifadesi kaldırıldı. Ayrıca, "P" harfinin içinde balarısı yer almaktadır. Yanında yine ANAP logosu olmakla birlikte, altında herhangi bir ifade bulunmamaktadır.²⁴⁶⁸ 27 Şubat 1988 tarihli 38. sayı ile birlikte bir kez daha logo değiştirildi. Yeni logoda, kırmızı zemin üzerine büyük harflerle PETEK yazmaktadır.²⁴⁶⁹

Gazetenin içeriğine bakıldığında, ANAP ile ilgili haber, köşe yazısı ve karikatürler bulunmaktadır. Haberler hem ANAP (parti yönetimi, teşkilatlar ve belediyeler) hem de hükümet icraatları ile ilgilidir. Turgut Özal ile ilgili haberlere geniş yer ayrılmaktadır. Ayrıca, "Basında Anavatan" köşesinde, diğer gazetelerde ANAP ile ilgili yapılan olumlu haberlere yer verildi. Tespit edilebildiği kadarıyla yayınlanan makaleler ise, ANAP'lı isimlere aittir. Örneğin, Mehmet Keçeciler, Bülent Akarcalı, Halil Şıvgın, Ali Tanrıyar, Ahmet Karaevli, Şadi Pehlivanoğlu gibi isimler yazılar kaleme aldı. Her sayıda aynı isimler bulunmamaktadır. Karikatürler ise, ANAP'ı övücü, muhalefet partilerini eleştirici/yerici şekildedir. 19 Ocak 1988 tarihi itibarıyla, yayın politikasında değişikliğe gidildi. Haber bülteni formatından siyasi bir gazete formatına dönüştü. Ayrıca, yurtdışından haberler ile kültür-sanat faaliyetlerine de yer verilmeye başlandı. En dikkat çekici değişim ifadesi, "objektif" olunmaya başlandığı şeklindedir.²⁴⁷⁰ Bu doğrultuda, muhalefet partilerinin eleştirileriyle Türkiye'nin birtakım sorunlarına yer verildi. Örneğin, Doğu Anadolu'da rapor alan birçok öğretmenin okula gitmemesinden dolayı derslerin boş geçtiği ifade edildi.²⁴⁷¹ Muhalefetin, 1988 yılı bütçe görüşmelerinde hükümete yönelik eleştirileri de aktarıldı. Örneğin, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün konuyla ilgili sözleri şöyle verildi: "*İnönü, bütçe üzerinde partisinin görüşlerini açıklarken, kaynakların ve alınan borçların çar-çur edildiğini iddia ederek, 'Devlet zarar ediyorsa, onun başındaki yöneticiler olarak zararın nereden kaynaklandığını halka açıkça anlatmalısınız' dedi.*" Bütçeyle ilgili DYP Genel Başkanı Süleyman

²⁴⁶⁷ **Ana Petek**, 13 Nisan 1985, Sayı: 1, s. 1.

²⁴⁶⁸ **Petek**, Mayıs 1987, Sayı: 24, s. 1.

²⁴⁶⁹ **Petek**, 27 Şubat 1988, Sayı: 38, s. 1.

²⁴⁷⁰ Başyazı, "Yeni Bir Anlayış", **Petek**, 9 Nisan 1988, Sayı: 41, s. 1.

²⁴⁷¹ "Eğitimde Çelişki", **Petek**, 27 Şubat 1988, Sayı: 38, s. 3.

Demirel'in sözleri ise gazetede kendine şöyle yer buldu: “Süleyman Demirel, iktidarın görevinin vatandaşın durumunu daha iyiye götürmek olduğunu kaydederek, ‘Biz aldığımızda böyleydi diyemezsiniz. Göreviniz, aldığınızı götürmek değil, düzeltmektir’ diye konuştu.”²⁴⁷² Haber başlıkları da haberlerin verilişinde objektiflik anlayışıyla uyuyor denilebilir. Zira iktidar partisinin gazetesinde olumsuz başlıklar atılması bunun bir göstergesidir.

Gazete/haber bülteni üçüncü sayısında bir mesaj yayınlayarak, okurlarına gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkür etti. Okuyucuları ile interaktif bir iletişim halinde olunacağını altı çizildi. Ayrıca, geleceğe dair hedefler de açıklandı:

“Kurban Bayramı yaklaşırken, elinizdeki gazeteyi çıkaran bizler bir başka bayramın mutluluğunu duyuyoruz. Bize ikinci bayramı yaşatan olay, PETEK’in gördüğü büyük ilgi...

ANAVATAN’ın tarihi Birinci Büyük Kongresi sırasında öncü sayılarını sunduğumuz PETEK, o günden bu yana her yayınlanışında olay yarattı. PETEK’te yer alan yazılar Türk basınında tekrarlandı. Gazetemiz için üniversitelerden, kütüphanelerden talepler aldık. Yabancı radyolar PETEK’ten söz ettiler, alıntılar yaptılar.

Her Hafta Bir Petek

Bu ilginin nedeni, PETEK’in sıradan bir parti yayın organı olmamasıydı. Biz propaganda yapmadık. ANAVATAN iktidarının çok kısa bir zaman dilimine sığdırdığı tarihi atılımları değerlendirdik. Tepeden inme görüşler şırınga etmeye çalışmadık. ANAVATAN’lıların sesini duyurduk.

Hedefimiz, çağdaş ve dinamik partimize yaraşır çağdaş ve dinamik gazete olmaktı. Bunda başarıya ulaştık. Artık PETEK, Eylül ayından itibaren her hafta yayınlanacak²⁴⁷³; ANAVATAN’lıların, ANAVATAN ülküsüne gönül verenlerin görüşlerinin harman edildiği bir meydan olacak.

PETEK’e 1 Milyon Arı

‘Bu peteği sizler dolduracaksınız’ derken, gazetemizin, dünyanın en geniş muhabir ağına sahip yayın organı olacağını belirtmek istiyoruz. ANAVATAN’ın 1 milyonu aşkın üyesinin görüşleri ve haberleriyle, PETEK’e katkıda bulunmasını bekliyoruz.

ANAVATAN’lılar, bize yazın. Çevrenizdeki gelişmeleri bildirin. Görüşlerinizi açıklayın: Nasıl bir parti, nasıl bir parti yönetimi ve teşkilatı, nasıl bir hükümet, il ve ilçe yönetimi ve belediye istiyorsunuz? Genel siyasi gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Bizi mektup bombardımanına tutun.

PETEK’in çok yönlü bir ayna olduğunu bilin. Unutmayın ki, gazetemiz, ANAVATAN merkez yönetimi, teşkilatı, üyeleri ve iktidarımız arasında yoğun ve sıcak bir haberleşme ve diyalog ağını kuracak ve yürütecektir.

PETEK Her Yerde

Kısa bir süre içinde, PETEK’i en büyük kuruluşlardan en küçük yerleşme birimlerine kadar çok yaygın bir biçimde dağıtır hale geleceğiz. Gazetemizi, parti teşkilatımıza ek olarak, her belediyeye, mahalleye ve her köye ulaştıracağız.

²⁴⁷² “Kemer Sıkmayı Önermek Halkı İsyana Teşviktir”; “Bütçeden Eğitime Ayrılan Miktar Yetersiz”, **Petek**, 9 Nisan 1988, Sayı: 41, s. 1.

²⁴⁷³ Haftalık yayın, sözü edildiği gibi Eylül 1985’te değil, 19 Ocak 1988’ten itibaren çıkmaya başladı.

Kurban Bayramı'nızı kutlar, mutlu günler dilerken tekrarlıyoruz: Bu peteği sizler dolduracaksınız."

PETEK YAYIN KURULU²⁴⁷⁴

Neticede, iktidar partisi olması sebebiyle yapılan icraatların daha fazla kişiye ulaştırılmak istenmesi bir çeşit propaganda faaliyetidir. Partinin kurumsal kimliğine katkı sunduğu da bir gerçektir. ANAP'ın "kendi basını" olmadığı düşünülürse, bu girişimin kısmen basın dünyasında kendi pencerelerinden olaylara bakışlarını gösteren bir araç vazifesi görmüştür. Buna karşın, bir dönemden sonra muhalefetin eleştirilerine yer verilmeye başlanması bu yayını haber bülteninden gazete formatına daha yaklaştırmıştır.

²⁴⁷⁴ "Bu Peteği Sizler Dolduracaksınız", **Petek**, Haziran 1985, Sayı yok, s. 3.

SONUÇ

Cumhuriyet tarihinde 1946'dan itibaren çok partili demokratik düzene kesin olarak geçilmesinden sonra iki kez Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime doğrudan el koydu (27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980). Ayrıca, bir de dolaylı olarak bir müdahalede bulunuldu (12 Mart 1971). Bunlar içerisinde 12 Eylül 1980'deki darbenin ardından en uzun askeri idare dönemi yaşandı. Darbenin sebepleri, oluşum şartları ve zamanı gibi meseleler hâlâ tartışılmaktadır. Bu süreç içerisinde siyasi faaliyetler yasaklandı ve partiler kapatılıp 1980 öncesinin siyasilerine politika yapma yasağı getirilirken, siyasete de yeni bir dizayn verilmeye çalışıldı. 1983 yılında siyasete yeniden dönüleceğinin işaretinin verilmesiyle birlikte, siyasi parti kurma faaliyetlerine başlandı. Ancak, “eski” diye tabir edilir olan 1980 öncesi Türkiye'sinin politikacılarının yön verdiği partilere askeri yönetim izin vermedi hatta kimi isimlerini Zincirbozan'da bir süre ikamet ettirdi.

Bu süreçte kurulan 14 siyasi partiden sadece üçünün 6 Kasım 1983'te yapılacak olan genel seçimlere katılmasına izin verildi: ANAP, MDP ve HP. Esasında, askerin düşüncesinde bir sağ ve bir sol parti ile seçimlere girilmesi vardı. Asker sağda, kurucusu da emekli bir asker olan Turgut Sunalp'ten yana açıkça tavrını belli ettiği MDP'yi konumlandırırken, sola ise HP'yi oturttu. Açıkçası, üçüncü bir parti olarak ANAP çok da ciddiye alınmadı! Ancak, askeri yönetimde yaklaşık iki yıl Başbakan Yardımcısı olarak çalışan Turgut Özal'ın partisine izin verilerek, seçimde yarışmasının şartları sağlanmış oldu. Özal'ın baştan veto yememesinde, bu iki yıllık çalışma dönemi etkili oldu. Zira izin verilmemesi durumunda, askeri idare kendisi ile çelişkili bir duruma düşmüş olacaktı. Ayrıca, ABD'nin ANAP'a “yeşil ışık” yaktığı yönündeki değerlendirmeler de Turgut Özal'ın yolunu açan etkenler arasında değerlendirilebilir ama iktidarın yolunu açtığı yönündeki ifadelerin temel dayanakları bulunmamaktadır. Tüm bunlar ve özellikle sağ partilerin kapatılıp yerine yeni açılanların da seçimlere girmesine izin verilmemesi “olağanüstü askeri şartların” ANAP'a iktidar yolunu açmasında önemli katkılar sundu. Zira arkasında Süleyman Demirel olduğu partiler (BTP veya DYP) seçime girseydi, sonuçlar ANAP için çok da parlak gözüküyordu. Bu fikri bizzat dile getiren dönemin ANAP'lı siyasilerinin de olması durumu ortaya daha net koymaktadır.

6 Kasım'a gelindiğinde ise, sonuçlar bazı çevreler, özellikle de askeri yönetim açısından büyük bir sürpriz oldu. Gerçi seçimden önce yapılan bazı anketlerde ANAP birinci parti olarak çıkmış olsa da, Meclis'te 211 sandalyeye sahip olabileceği pek tahmin edilmemişti. Her ne kadar sonuçlar sürpriz olarak değerlendirilse de, bu başarının birtakım sebepleri vardır. Başta ekonomik faktörler gelmektedir. Ekonomik vaatlerin halk tarafından makul karşılanması ve Turgut Özal'ın 24 Ocak Kararları'ndan başlayarak ekonominin başında yer alan isim olması önemlidir. "Halk, Özal'a güvendi" denilebilir. Bunun yanı sıra, ANAP'ın rakiplerine göre daha sivil bir görünüm vermesi ve dört eğilim anlayışıyla yeni bir siyasi yaklaşım sergilemesi farklı kesimden seçmenleri ANAP'ta birleştirdi. Çünkü dört eğilim anlayışı, hem "pragmatik" hem de "oportünist" bir yaklaşımdı. Yani, değişen mevcut siyasi konjonktürü iyi okuyan ANAP, "bir süreliğine" fırsatları iyi değerlendirip doğru bir strateji geliştirdi. Ayrıca, eski siyasilerin yasaklı olması da ANAP'a büyük avantaj sağladı. Bu bağlamda, yeni bir vizyon ortaya koyan ANAP, "geçmişin devamı olmadığını" dile getirerek, "kavgacı" olarak nitelendirdiği 1980 öncesi siyaset anlayışından uzak olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Fakat eski partileri açıktan hedef almadı. Zira o partilerin seçmenlerinin oylarını hesapladığı için tepki çekmek istemedi. Aslında, bu stratejide başta Turgut Özal olmak üzere, partinin kurucularının ağırlığını da oluşturan "mühendis zihniyetin" etkili olduğu söylenebilir. Yani rasyonel anlayış ideolojinin önüne geçti.

ANAP, parti içinde yaşanan gelişmeler bakımından değerlendirildiğinde, 12 Eylül'ün ardından geliştirilen dört eğilim anlayışı rakiplerine karşı kendisini farklı kıldı. Diğer taraftan bu anlayış, partiye avantajlar sağladığı gibi bazı durumlarda dezavantajlar da getirdi. Bu durum daha çok ikinci dönemde (1987-1991) ve bilhassa da büyük kongrelerde gözlemlendi. Zaten 1985'te I. Olağan Kongre'nin dışındaki iki olağan (1988 ve 1991) ve bir olağanüstü kongre (1989) olaylı geçti. Örneğin, Turgut Özal gibi bir otoriteye rağmen, üstelik suikast girişimine uğradığı 1988 yılındaki kongrede kendisinin dışında bir listenin hazırlanması ve bunda eğilimler arası mücadelenin ön plana çıkması, ANAP içinde otorite sorununu ortaya koyan bir gelişmeydi. Bunun yanı sıra, partinin gerilemeye başladığı dönemde de eğilimler arası mücadele daha fazla hissedilir oldu.

Diğer yandan, lider kültü üzerine kurulan ANAP'ta Turgut Özal'ın parti içindeki otoritesi/gücü malum olmasına ve Özal'ın sürekli ön planda bulunmasına,

hatta Ahmet Özal'ın tabiriyle, “*partiyi sırtında taşıyan bir lider*”²⁴⁷⁵ olmasına rağmen, ANAP'ın tamamen Özal kontrolünde bir parti olduğu da söylenemez. Yani “*ANAP her şeyiyle Özal'ın partisidir*” demek çok mümkün gözükmemektedir. Bu durum bilhassa Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra ANAP'la yaşadığı sorunlarda bariz bir şekilde görülmektedir. Ayrıca, Turgut Özal'ın bir siyasetçiden ziyade bürokrat kimliği ve uzun bir siyasi geçmişinin bulunmaması, hatta siyasi kariyerinin 1983'te başlaması da politikanın kurallarını işletmesi noktasında birtakım sorunlar yaşamasına yol açtı. Bu fotoğraf hem Özal'ın ANAP Genel Başkanı olduğu dönemde hem de Cumhurbaşkanı olduktan sonraki süreçte net olarak görüldü. Zira Özal partisinin başındayken bile bir anlamda eğilimler arası dengede zorluklar yaşadı. Köşk'e çıktıktan sonra ise, partinin hızla inişe geçmesinde bu fiili ayrılık etkili oldu. Çünkü Özal'ın “birleştirici” özelliği ardından gelen isimlerde çok fazla görülemedi. Dolayısıyla, Ekrem Pakdemirli'nin ifadesiyle, “*ANAP harcı*” liderinin partinin uzağında kalmasıyla dağıldı. Tabii Turgut Özal'ın Çankaya'ya çıkması sadece en yüksek makama gelme isteği olarak değerlendirilemez. Zira partisinin “önlenemeyen düşüşü”, kendisinin muhtemel muhalefet lideri olmaktansa cumhurbaşkanı olarak kendini bir anlamda “garantiye alma” hamlesi olarak da değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanı Özal'ın 1993'te vefatının ardından ise, ülkeyi aralıksız sekiz yıl tek başına yöneten bir partinin çöküşü daha da hızlandı. 1991'den 2002'ye kadar olan dönemde ülkeyi idare eden koalisyon hükümetlerinde yer alınsa da, bir daha eski gücüne ulaşamayıp bir “tabela partisi” konumuna gelindi. Hatta 2005-2009 yılları arasında logosu bile değişti. Ayrıca, 2009 yılında kendini fesheden parti, Demokrat Parti ile birleşti. Gerçi 2011 yılında Anavatan Partisi olarak yeniden kuruldu. Fakat bugün eski günlerinin çok uzağındadır. ANAP örneğinden hareketle, Türkiye'de demokratik nizam içinde siyasi partilerin kökleşememe gibi bir sorunu olduğu söylenebilir. Zira bir ülkeyi sekiz yıl aralıksız tek başına yöneten, ardından koalisyonlarda yer alan bir partinin bugünkü durumu siyasi partilerin istikrarı sorununu da gündeme getirmektedir. Partilerin kendilerini güncellemede yaşadıkları güçlükler, seçmen nazarında gözden düşmelerine yol açmaktadır.

Diğer yandan, tek başına bir iktidara sahip olunması ve bunun getirdiği birtakım avantajlardan yararlanma düşüncesi kimi zaman muhalefetle ilişkileri germe noktasına getirdi. ANAP'ın en ciddi rakipleri solda SODEP/SHP, sağda DYP idi.

²⁴⁷⁵ Ahmet Özal ile 5 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşme (D.T: 1955).

Bilhassa da, Süleyman Demirel yönetimindeki DYP, iktidar partisini epey zorladı. Bu bağlamda, 1980 öncesinin siyasilerinin geri dönüşüne imkân sağlayan anayasa değişikliği ve 1989 yılında Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi sürecinde muhalefetle girilen polemikler bu dönemin önemli iktidar-muhalefet ilişkisi örneklerini teşkil etmektedir. 1987'deki yasaklar referandumunda ANAP'ın, her ne kadar dolaylı da olsa, aslında yürütmüş olduğu hayır kampanyası muhalefet partileri tarafından özellikle de yasaklı lider Süleyman Demirel tarafından sert bir dille eleştirildi. Demokratik söylemlerle iktidara gelen Turgut Özal'ın izlemiş olduğu politika açıkçası antidemokratik bir anlayışın tezahürü ve siyasi liberalizmin tam olarak benimsenmediğinin bir göstergesidir. Hatta Turgut Özal'ın yıllar sonra, referandumda hayır yönünde tavır takınmamaları durumunda yüzde 70-80 evet çıkacağı yönündeki sözleri de, parti menfaatlerinin, her ne kadar Özal bu yöndeki bir sonucun askerden “intikam” almanın yolunu açacağını söylese de, Türkiye'nin demokratik kazanımlarından daha ön planda tutulduğunu göstermektedir. Burada, Turgut Özal'ın, “ağabeyi” Süleyman Demirel ile zorlu bir yarışa girmekten kaçındığını düşünmek de yanlış olmaz. Zira ANAP'ın 1983'te iktidara gelişinde, Demirel ekibinin seçimlere girmesine izin verilmemesi etkiliydi. Ki, bunu ANAP'ın önde gelen isimleri de daha sonraki yıllarda ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, ANAP en ciddi demokrasi sınavında pozitif bir görüntü ortaya koyamadı.

1989 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimindeyse, ANAP'ın aynı yıl gerçekleştirilen yerel seçimlerden üçüncü parti olarak çıkmasından dolayı, muhalefet partileri bu yerel seçimi Cumhurbaşkanlığı seçimi ile bağdaştırarak, uzlaşsız bir ismin cumhurbaşkanı olmasının kabul edilemez olduğunu belirtip Turgut Özal'ın adaylığını açıklamasıyla ise, tutumlarını daha da sertleştirdiler. Hatta Demirel, Özal için “*İndirmesini biliriz*” şeklinde açıklamalarda bulundu. Aslında, cumhurbaşkanlığı meselesi siyasi bir hesaplaşmaya dönüştü. En başta, Özal'ın ANAP'ı kurmasına başından beri karşı çıkan ve 1987'ye kadar da siyasi yasaklı olan Süleyman Demirel için “bulunmaz bir fırsattı.” Özal'ı mindere çekmek isteyen Demirel tüm siyasi tecrübe ve yeteneğini de kullanarak, Özal'ın partisinin de zayıflamaya başlamasıyla eski müsteşarını epey hırpaladı. Neticede, iktidar-muhalefet ilişkileri, hükümet politikaları da dâhil birçok farklı sebepten dolayı çetin mücadelelere sahne oldu.

İlişkiler açısından bakıldığında, ANAP'ın askerle olan diyalogu da bu dönemin önemli konularındandır. Çünkü üç yıllık kesintisiz askeri yönetimin

ardından iktidara sahip olunması hassas bir sürecin yaşanması sonucunu doğurdu. 12 Eylül 1980 askeri darbesini gerçekleştiren Kenan Evren'in, aktif siyasetin içinde 1989 Sonbaharına kadar Cumhurbaşkanı olarak yer alması; Özal döneminde ordu-hükümet ilişkileri açısından son derece ılımlı ve başarılı bir işbirliğinin sürdürülmesine katkı sağladı. Askerle sivil otoritenin çok fazla karşı karşıya geldiği söylenemez. Fakat bilhassa 1987 yılına kadar askeri anlayışın etkisinden gizli ya da açık söz edilebilir. Başbakan Özal ve ANAP, önceki dönemle ilgili olarak özellikle 12 Eylül 1980 askeri yönetimi ile arasına bir anlaşmazlık sokmak istemeyerek, bir meşruluk tartışmasına girmedir. Çünkü demokrasiye geçiş dönemindeki hassas dengenin yeniden askerden yana bozulması, Türkiye'nin sivil yönetime dönüşünde bazı kalıcı hasarlara sebep olabilirdi. Ancak, 1987'deki genelkurmay başkanının atanması sürecinde Turgut Özal'ın inisiyatifi bizzat ele alarak yaptığı hamle askeri çevrelerde ciddi rahatsızlıklara yol açtı. Çünkü daha önceki darbelerin ardından, sivil yönetimler "askere karşı" bu denli bir eylemde bulunmamıştı. Hatta askeri ürkütmeden kaçınmışlardı. Dolayısıyla, Turgut Özal'ın bu hamlesi ordu içinde şaşkınlık ve kızgınlığa sebep oldu. Fakat yine de Özal'ın bu kararında, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'den olumsuz bir sinyal almaması da etkili oldu. Zira eski bir asker olan Evren ile ilişkilerini seviyeli bir şekilde yürüten Özal gibi ismin bu kararı alması kolay olmasa gerektir. Ama neticede Özal'ın da belirttiği gibi, bu kararlar birlikte, 12 Eylül büyük ölçüde sona erdi. Ancak, her ne kadar 12 Eylül dönemi bu kararlarla bitmiş de olsa, Türkiye'de askerin sivil siyaset üzerindeki etkisi hemen öyle bir imzayla da bitmedi. Bu bağlamda, 28 Şubat 1997 post modern darbesi ile 27 Nisan 2007 e-muhtırası, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, laiklik hassasiyeti gerekçesiyle müdahaleyi kendilerince hak görmeye devam ettiklerini gösterdi.

Sekiz yıllık iktidarda basınla olan münasebetler ise iyi başlayıp zamanla daha ziyade büyük gazetelerle, yani gazete patronlarıyla yaşanan çatışmalardan dolayı sertleşti. Darbeden sonra sivil bir iktidarın işbaşına gelmesi genel anlamda basın camiasında olumlu karşılandı. Bunda ANAP'ın liberal politikaları da etkili oldu. Ancak, özellikle ikinci kez iktidara geldiği dönemin ardından taraflar arasında ciddi bir mücadele yaşandı. Gazetelere sağlanan teşviklerin kaldırılması ve gazete kâğıdına yapılan zamlar gazete patronlarının iktidara cephe almasında en önemli faktörler arasında yer aldı. Hatta dönemin Günaydın gazetesi muhabiri Orhan Uğuroğlu, bu teşviklerin kalkmasından dolayı patronu Haldun Simavi'nin iktidarı ve Özal'ı hedef almalarını bizzat istediğini ifade etti. Bir de, 1986 yılında yeniden

düzenlenen Muzır Neşriyat Kanunu bazı gazete tirajlarını ciddi ölçüde olumsuz etkiledi. Bu dönemde, Hürriyet gazetesi sahibi Erol Simavi'nin basını "birinci kuvvet" olarak telakki etmesi adeta iktidara yönelik açık bir tehdit olarak değerlendirilmelidir. Hatta 1988'de Turgut Özal'a düzenlenen suikast girişiminin arkasında Erol Simavi şüphesinden söz edenler dahi olmuştur. Dolayısıyla, hedef tahtasında asıl Turgut Özal, ondan dolayı da ANAP yer aldı. Bu yönde Özal'la ilgili atılan ve rahatsızlık duyulduğunu ima eden bazı manşetleri de basın tarihindeki yerini aldı. Örneğin, Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun ardından "Deniz Baykal: Özal Sivil Diktatör" (21 Ekim 1989-Hürriyet); Hürriyet Özal'la ilgili yaptırdığı anketin sonucunu "% 59 İndirilsin" (5 Kasım 1992-Hürriyet) başlıkları atıldı. Bu da Türkiye'de güçlü olan bazı basın kuruluşlarının kontrolün kendi ellerinde tutmaya devam etmek istediklerinin bir göstergesidir.

Öte yandan, bir kısım basın ANAP iktidarına Özal ailesi üzerinden yüklendi. Turgut Özal'ın eşi, kardeşleri ve çocuklarının yaptıkları, haklı veya haksız, kimi zaman farklı yönlerden değerlendirilmesi neticesinde bizzat Turgut Özal'a mâl edildi. Bu kapsamda ANAP'ın, DP gibi kendine yakın/ait bir basına sahip olmadığı söylenebilir. Çünkü güçlü bir basın desteği hatta "ANAP basını" olmadığı için kendi politikalarını sürekli övücü yayınlar yapılmadı. Bir nebze kendi yayını olan Petek ile belki bu yönde bir adım atılmıştır denilebilir. Fakat bu genel durum partinin tam anlamıyla basın gücüne sahip olmadığını göstermektedir. Tabi basının bu tür haberler yapması, iktidar partisi yöneticilerinin ailevi değerler ve yolsuzluk iddiaları gibi konularda daha dikkatli olmaları gerektiğini göstermektedir. Üstelik uzun dönem tek başına iktidarda kalan bir partinin yöneticilerinin hem oluşan doğal yıpranmaya hem de yıllar içerisinde etraflarında oluşan birtakım "çıkar çevrelerine" karşı daha hassas bir duruş ortaya koymalarını gerekli kılmaktadır. Şu bir gerçektir ki, özellikle liderler ve yakın kadrolarının bir süre sonra gerçek bilgiye ulaşma konusunda yanlış yönlendirilme/bilgilendirme ihtimalleri artmaktadır.

Bu dönemi farklı kılan yönlerden birisi de, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, "eski partisi" ile olan bağları ya da ilişkisidir. Dönemin mevcut yasalarına göre, tarafsız olması gereken cumhurbaşkanının siyasi bir parti ile yakın teması hatta bizzat parti ve ülke yönetimine müdahalesi hem muhalefet hem de ANAP kanadında birtakım tepkilere, rahatsızlıklara yol açtı. Burada muhalefetten kast edilen sadece siyasi partiler değildir. Farklı kurum ve kuruluşlar da bu durumu eleştirdiler. Bazı dış gözlemciler bile Turgut Özal'ın fiili başkanlık sistemini uyguladığını ifade etti.

Durumu daha ilginç kılansa, ANAP içinden de bu siyaset anlayışına tepkiler gelmesidir. Daha bu tepkiler, Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından yapılan ANAP I. Olağanüstü Kongresi sürecinde gelmeye başlayıp Mesut Yılmaz'ın genel başkanlığı döneminde adeta tavan yaptı. Zaten Yılmaz artık partide “tek adam” anlayışının olmadığını ifade ederek, kendi yönetim anlayışını uygulayacağını ilk dakikadan belli etti. Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı Özal ANAP'la olan bağı koparıp atmadığını, sonuçta geldiği yerin orası olduğunu da ifade etmekten çekinmemiş, örneğin 1991 genel seçimlerinden önce bizzat ANAP adayı Adnan Kahveci için oy dahi istemiştir. Zaman zaman da halka yaptığı konuşmalarda, sandıkta adres olarak isim vermeden ANAP'ı işaret etti. Ancak, bunlara rağmen tarafsızlık anlayışında bir sorun olmadığını da dile getirmekten çekinmedi! Dolayısıyla, Turgut Özal yasal olarak hayata geçiremediği başkanlık sistemini bir “hengâmenin” içinde fiili olarak uygulamaya çalıştı. Başkanlık sistemi tartışmaları daha ziyade Özal üzerinden yapıldı. Özellikle ANAP dışındaki çevreler Özal'ın, sistem değişikliğini kendi çıkarları için istediğini savundu. Fakat Özal bu sistem değişikliğini gerçekleştiremese de, her başkanlık sistemi tartışmalarında adı zikredilen ilk isimlerden oldu. Neticede, 2017 yılı itibariyle kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişte iktidar partisi tarafından Özal'ın fikirlerine de atıflar yapıldı.

Sonuç olarak, Türk siyasetinde çok partili hayata geçilmesinin ardından tek başına iktidara gelen üçüncü parti olan ANAP, Turgut Özal'ın ifadesiyle, “*doğmuş, yaşamış ve ölmüştür.*” Bu kesintisiz sekiz yıllık iktidar dönemi, Türkiye'nin pek çok yönden “dönüşüm” yılları oldu. Bu dönüşümün olumlu ve olumsuz yönde veya hem olumlu hem olumsuz yönde olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir. Türk siyasi hayatında en etkin yıllarını, incelenen bu dönemde yaşayan ANAP'ın bilhassa da kurucu lideri Turgut Özal'ın etkisi sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmayarak, günümüze kadar sürmüştür, sürmektedir. Dolayısıyla, bugünün siyasi yapısını anlamada ANAP dönemi önemli bir kılavuz görevi görmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Belge Tarihi ve No: 01.12.1979-00.00.0000.

B. Parti Yayınları

1. ANAP Yayınları

Anavatan, Anavatan Partisi İstanbul İl Teşkilatı, Öz Gazetecilik ve Matbaacılık, Ankara Kasım 1987.

Anavatan Partisi Hükümet Programı 1983, Tisa Matbaası, Ankara 1983.

Anavatan Partisi Programı 1983, Tisa Matbaası, Ankara 1983.

Anavatan Partisi Tüzüğü, Ankara 1983.

Anavatan Partisi Tüzüğü, Nurol Matbaacılık, Ankara 1984.

Anavatan Partisi Tüzüğü, Gaye Matbaacılık, Ankara 1988.

Anavatan Partisi Tüzüğü, Gaye Matbaacılık, Ankara 1989.

Anavatan Partisi Tüzüğü, Ankara 1991.

Anavatan Partisi 2. Olağan Büyük Kongresi Faaliyet Raporu, Gaye Matbaacılık ve Sanayi A.Ş., Ankara 1988.

Anavatan Partisi 1. Kuruluş Yıldönümü, Aksoy Matbaacılık, İstanbul 1984.

Genel Başkan ve Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Burdur Parti İl Merkezinde Yaptığı Konuşma, Burdur 1985.

Kuruluş ve İcraatlarıyla Anavatan Partisi, Derleyen: Gündoğdu Erbaş, Yayınevi, Yayın yeri ve yılı yok.

Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi, Damla Ajans, Ankara 1989.

2. DYP Yayınları

Doğru Yol Partisi Parti Programı, DYP Yayınları, Ankara, 1983.

Doğru Yol Partisi Tüzüğü, DYP Yayınları, Ankara, 1983.

C. Süreli Yayınlar

1. Dergiler

2000'e Doğru (İstanbul, 1987-1988)

Aktüel (1991)

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (Ankara 1989)

Birikim (İstanbul 1991)

Çarşaf (İstanbul, 1985)

Fırt (İstanbul, 1983)

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (Ankara, 1980)

Nokta (İstanbul, 1989, 1991)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (Ankara, 1988)

T. C. Resmi Gazete (Ankara, 1927, 1980-1991, 2017)

Tempo (İstanbul, 1990-1991)

Yankı (Ankara, 1984)

2. Gazeteler

(Ana) Petek (Ankara, 1985-1988)

Ayın Tarihi (Ankara, 1980, 1983)

Cumhuriyet (İstanbul, 1983, 1987-1989, 1991)

Günaydın (İstanbul, 1983, 1988-1989)

Güneş (İstanbul, 1988-1989)

Halka ve Olaylara Tercüman (İstanbul, 1983-1992)

Hürriyet (İstanbul, 1983, 1985-1987, 1989, 1992)

Milliyet (İstanbul, 1971, 1980, 1982-1992)

Sabah (İstanbul, 1987, 1989, 1991-1992)

Son Havadis (1986-1987)

Tan (İstanbul, 1987, 1989)

Türkiye (İstanbul, 1986-1989)

Yeni Asır (İzmir, 1984, 1986-1991)

Yeni İstanbul (İstanbul, 1983-1984, 1986-1991)

Yeni Sabah (İstanbul, 1988)

Zaman (İstanbul, 1988)

D. Kitaplar

- Akpınar, Mahmut-Uysal, İbrahim, “Özal’da Uzlaşma Kültürü: Anavatan Partisi (ANAP) ve Dört Eğilimin Buluşması”, **Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm**, Editörler: Erkan Ertosun-Erkan Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.
- Altuğ, Kurtul, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.
- ANAP İktidarı 12 Eylül’ün Ürünüdür**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, Yayın yılı yok.
- Ankara Üniversitesi, **Gerekçeli Anayasa Örneği**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 497, Ankara 1982.
- Arcayürek, Cüneyt, **Demokrasi Döneminde Üç Adam**, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2000.
- Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2009.
- Akyol, Mehmet, **Beni Çok Ararsınız**, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009.
- Alptemoçin, Ahmet Kurtcebe, **Özallı Yıllar Bir Rüyanın Ardından**, (Söyleşi, Semra Topçu) Gökçe Ofset, Ankara 2008.
- Altuğ, Kurtul, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, Ankara 1993.
- Aralık, Berdal, “Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Ya da Kopuş”, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Ataman, Muhittin, “Özal ve Özalizm, Siyasette Yeniden Yapılanma: 1983-1993, **İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1946-2012**, (Editörler: Tuba Ünlü Bilgiç-Cihat Göktepe), Ufuk Yayınları, İstanbul 2014.
- Ataman, Muhittin, “Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm”, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015.
- Aykan, Cevdet, **Demokratik Süreç ve Anılar 1946-2000**, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2003.
- Barlas, Mehmet, **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul 1994.
- Belge, Murat, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, Birikim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1993.

- Bildirici, Faruk, **Hanedanın Son Prensi Mesut Yılmaz ve ANAP'lı Yıllar**, Ümit Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara 2003.
- Bilgin, Vedat, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1980 Sonrası Partileşme", **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989.
- Binark, İsmet (Der.), **Bu Dünyadan Bir Turgut Özal Geçti**, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, Ankara 2008.
- Birand, Mehmet Ali, **12 Eylül Saat: 04.00**, Karacan Yayınları, İstanbul 1984.
- Birand, M. Ali-Bilâ, Hikmet-Akar, Rıdvan, **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 1999.
- Birand, Mehmet Ali-Yalçın, Soner, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul 2012.
- Buğra, Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, (Çev., Fikret Adaman), İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2016.
- Cemal, Hasan, **Özal Hikâyesi**, Everest Yayınları, İstanbul 2013.
- Cinisli, Rasim, **Bir Devrin Hafızası**, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- Coşkun, Süleyman, **Türkiye'de Politika (1920-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- Çağlayangil, İhsan Sabri, **"Kader Bizi Una Değil, Üne İtti" Çağlayangil'in Anıları**, Yay. Haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2007.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2008.
- Çelebi, Işın, **Türkiye'nin Dönüşüm Yılları Yeniden Öğrenme Zamanı**, Alfa Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2013.
- Çölaşan, Emin, **Turgut Nereden Koşuyor?**, Tekin Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul 1989.
- Dağdelen, Ayfer, **Kenan Evren ve Türkiye'de 1980'li Yıllar**, Detay Yayıncılık, Ankara 2013.
- Demirel, Süleyman, **İslam, Demokrasi, Laiklik**, Yeni Asya Gazetesi Neşriyatı, İstanbul 1991.
- Demirel, Tanel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

- Doğan, Yalçın, **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 1985.
- Donat, Yavuz, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 2- Buyruklu Demokrasi 1980-1983**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Donat, Yavuz, **Yavuz Donat'ın Vitrininden 3, Özal'lı Yıllar 1983-1987**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- Duman, M. Zeki, **Türkiye'de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, Ankara 2010.
- Duman, Selçuk, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanları**, Berikan Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2010.
- Dündar, Can, **Birand Bir Ömür, Ardına Bakmadan....**, Can Yayınları, İstanbul 2012.
- Erdem, İsmet Kaya, **Demokrasinin İlk 50 Yılı, 12 Seçim-37 Hükümet-4 Darbe**, Doğan Kitap, İstanbul 2016.
- Erdoğan, Mustafa, **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2000.
- Erdül, Mehmet, **Generallerin Gecesi Zincirbozan Kırılma Noktası**, Yayın B, İstanbul 2010.
- Evren, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları 1**, Milliyet Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1990.
- Evren, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- Evren, Kenan, **Zorlu Yıllarım 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.
- Gökmen, Yavuz, **Özal Sendromu**, V Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992.
- Göle, Nilüfer, "Devlet-Toplum-Batı Çerçevesinde ANAP'ın Yeri", **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989.
- Göle, Nilüfer, **Melez Desenler**, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002.
- Göktaş Hıdır ve Çakır, Ruşen, **Vatan Millet Pragmatizm Türk Sağında İdeoloji ve Politika**, Metis Yayınları, İstanbul 1991.
- Güner, Engin, **Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor**, Doğan Kitap'ta Genişletilmiş 1. Baskı, İstanbul 2014.
- Gürel, Nail, **Gerçek Tanık Korkut Özal Anlatıyor**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

- Güzel, Hasan Celal, **Yeni ANAP: ANAP Genel Başkan Adayı Hasan Celal Güzel'in Kongre Seçim Beyannamesi**, Yayın yeri yok 1991.
- Güzel, Uğur, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul 2008.
- Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2008.
- İnan, Kamran, **Siyaset Yılları**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006.
- İnönü, Erdal, **Anılar ve Düşünceler-2**, Yorum Kitapları, İstanbul 1998.
- Kahraman, Hasan Bülent, **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995.
- Kahveci, Adnan **Sorunlar ve Çözümler**, Alfa Animasyon ve Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, (Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.
- Kaynar, Mete Kaan (Der.), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- Keçeciler, Mehmet, **Bizim Davamız**, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1987.
- Keçeciler, Mehmet, **Merkez Siyasetin Perde Arkası**, Hayykitap, İstanbul 2014.
- Konukman, R. Ercüment, **Görüşler II**, Yayın yeri yok 1986.
- Kuzu, Burhan, **Her Yönü ile Başkanlık Sistemi**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.
- Mert, Nuray, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul 2007.
- Miş, Nebi, Aslan, Ali, Ayvaz, M. Erkut, Duran, Hazal, **Rapor: Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore Şili**, Seta Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 2016.
- Nizamoğlu, Yüksel, "Turgut Özal Çalışmaları Bibliyografyası Tahlili", **Turgut Özal Değişim Dönüşüm**, Editörler: Erkan Ertosun-Erkan Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.
- Özal, Korkut, **Devlet Sırrı**, Yakın Plan Yayınları, İstanbul 2010.
- Özçelik, Ayfer, "1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara 2007, ss. 145-187.

- Özdemir, Hikmet, **Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- Özdemir, Hikmet, **Turgut Özal**, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- Özen, Hayriye, “Turgut Özal”, **Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri**, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011.
- Necati Özkan, **Türkiye ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar**, MediaCat Kitapları, İstanbul 2002.
- Özkök, Ertuğrul, “İdeolojik Boşluk Dönemlerinde Bir İdeoloji Olarak Yenilik”, **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, Damla Ajans, Ankara 1989.
- Özsoy, Osman, **Özal’ın Misyonu**, TÜRDAV, 3. Baskı, İstanbul 1998.
- Safi, İsmail, **Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2007.
- Sezen, Saim, **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- Süter, Şakir, **Merkez Sağ’da Tapu Kavgası**, Maviyağaç Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Tanör, Bülent, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi Cilt 5, Bugünkü Türkiye 1980-2003**, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2005.
- Taşar, Mustafa, **1983’ten 2000’li Yıllara Anavatan**, Yayınevi yok, Yayın yeri yok 1991.
- TBMM Albümü 1920-2010**, 3. Cilt 1983-2010, Editörler: Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, 2. Baskı, Ankara 2010.
- Tekin, Üzeyir, **Abdülkadir Aksu**, Orient Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010.
- Tokatlı, Orhan, **Kırmızı Plakalar: Türkiye’nin Özal’lı Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul 1999.
- Tokgöz, Oya, **Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- Tombuş, İhsan, **Politikada 41 Yıl (1946-1987)**, İzgi Yayınları, Ankara Yayın yılı yok.
- Tombuş, İhsan, **Ben Kimim Bir Politikacının Hayat Hikâyesi**, Bilim Yayınları, Ankara 2001.

- Topuz, Hıfzı, **İkinci Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul 2015.
- Topuz, Hıfzı, **Siyasal Reklamcılık Dünyadan ve Türkiye'den Örneklerle**, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.
- Torumtay, Necip, **Orgeneral Necip Torumtay'ın Anıları**, Milliyet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994.
- Tosun, Tanju, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.
- Turgut, Hulusi, **12 Eylül Partileri**, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1986.
- Türk, H. Bahadır, **Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Tüzün, Çiğdem, **Şarık Tara Anlatıyor**, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul 2015.
- Uğur, Fatih, **Özlenen Demokrat Turgut Özal**, Zaman Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2012.
- Ulagay, Osman, **Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- Ulagay, Osman, **Özal'ı Aşmak İçin**, Afa Yayınları, İstanbul 1989.
- Uludağ, Ramazan, **Bürokrasiden Anılar**, Desen Ofset, Ankara 2008.
- Uncular, Betül, **İşte Böyle Bir Meclis 1983-1991**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Ülkü, İrfan, **Doktoru Selim Kaptanoğlu Anlatıyor: Bir 12 Eylül Belgeseli, 12 Eylül'de Türkes**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2017.
- Yaşar, Muammer, **Paşalar Politikası**, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 1990.
- Yavuz, Turgay, **Anlarıyla Ekrem Pakdemirli Özal'ın Mirası**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2013.
- Yayla, Atilla, "Liberal Siyaset/Liberal İktisat Özal Çizgisi", **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Yayman, Hüseyin, **Türkiye'de Devlet Reformu ve Başkanlık Sistemi**, Doğan Kitap, İstanbul 2016.
- Yetkin, Barış, **Popülizm ve Özal-Erdoğan**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2. Baskı, Antalya 2010.
- Yılmaz, Mesut, **Türkiye'de Milliyetçilik, Çağdaşlaşma ve Demokrasi**, Kuşak Ajans Ltd. Şti., Ankara 1996.

- Zariç, Sami, **1983-1993 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın Partideki Rolü**, Hiperyayın, İstanbul 2017.
- Zenger, Erkal, **Siyaset Cambazhanesinin Cazgırı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993.
- Zeybek, Namık Kemal, **İnançlar, Ülküler, İlkeler, Görüşler ile Gerçekler Dünyasında Siyaset Yolu**, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 32. Baskı, İstanbul 2016.

E. Makaleler

1. Bilimsel Makaleler

- Akıncı, Abdulvahap, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, Aralık 2013, ss. 39-58.
- Alper, Emin-Göral, Özgür Sevgi, “Aydınlar Ocağı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Cilt: 5, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2006, ss. 583-589.
- Ayan, Sezer, “Siyasal Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C: 8, Sayı: 2, 2007, ss. 1-24.
- Aydoğan, Esenay, “1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni”, **Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2004, ss. 91-110.
- Başkaya, Fikret, “Türkiye’nin 1980 Dönemeci”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 982-983.
- Bayrak, Metin- Kanca, Osman Cenk, “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Mart-Nisan 2013, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/35/11.pdf>, ss. 1-20.
- Bora, Tanıl, “Turgut Özal”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt: 7, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 589-601.
- Bora, Tanıl- Canefe, Nergis, “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, (Editör: Tanıl Bora,

- Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008, ss. 635-662.
- Bulut, Sedef, “27 Mayıs 1960’dan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, Sayı:19, ss. 73-90.
- Çağlıyan İçener, Zeynep, “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel’in Siyasi Mülahazaları”, **Bilig**, Güz 2015, Sayı: 75, ss. 313-340.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, “Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010 9 (1), ss. 19-33.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22, ss. 165-178.
- Duman, Doğan ve Sun İpekşen, Serçin, “Türkiye’de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2002),” **Turkish Studies**, C: 8/7, Yaz 2013, ss. 117-135.
- Dursun, Soner, “Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), ss. 421-433.
- Erdoğan, Mustafa, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt: 7, (Editör: Tamil Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 23-47.
- Gemalmaz, Mehmet Semih, “12 Eylül Rejimi”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 974-998.
- Kalender, Ahmet- Tarakçı Nurullah, “İletişim Fakültelerinin Ortak Örgütlenmesine Yönelik Bir Proje Önerisi: ‘Türk Kamuoyu Araştırmaları Ağı’ **Selçuk İletişim**, 4, 2005, ss. 91-100.
- Köker, Levent, “Anavatan Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, ss. 1253-1257.
- Özçelik, Pınar Kaya, “12 Eylül’ü Anlamak”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 66-1, ss. 74-93.
- Özdemir, Hikmet, “1980 ve Sonrası”, **Türkler**, (Editörler Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca) Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

- Özkazanç, Alev, “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, ss. 1218-1224.
- Sabuncu, Yavuz ve Şeker, Murat, “Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, ss. 1142-1168.
- Sakallıoğlu, Ümit Cizre, “1983-1994: Siyasal Parti Topografyası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, ss. 1248-1252.
- Şener, Bülent- Çolak, Çağrı D., “Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 18, Aralık 2015, ss. 393-417.
- Tüleykan, Hayrettin- Bayramoğlu, Selçuk, “Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 44, Spring II 2016, s. 401-420.
- Türk, Hikmet Sami “Ana Çizgileriyle 1982 Anayasa Tasarısı” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 40, Sayı 1-4, 1988, ss. 63-95.
- Türköz, Elif Nagihan, “Özal’lı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: Ocak 2016 Cilt-Sayı: 9 (1) ss. 103-116.
- Uluç, A. Vahap, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 23, 2014, ss. 107-140.
- Yalansız, Nedim, “Merkez Sağda Turgut Özal Dönemi (1983-1989)”, **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, (Editörler: Bayram Kodaman-Süleyman Seydi vd.,), Isparta, 22 - 24 Ekim 2008, ss. 360-366.
- Yayla, Atilla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt: 7, (Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 584-588.

2. Süreli Yayın Makaleleri

- Arcayürek, Cüneyt, “Topluca...”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1988, s. 13.
- Arcayürek, Cüneyt, “Sistem Kimin Malı?”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1988, s. 11.
- Arcayürek, Cüneyt, “Merhaba Bunalım”, **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1989, s. 16.
- Akbal, Oktay, “Yüksel ki Yerin...”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1989, s. 9.

- Akyol, Taha, “ANAP ve DYP”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 24 Temmuz 1987, s. 10.
- Akyol, Taha, “Özal ve Referandum”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 9 Ağustos 1987, s. 11.
- Akyol, Taha, “Siyasette Taşkınılık”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Ağustos 1987, s. 11.
- Akyol, Taha, “Çağ Atlamak”, ”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Kasım 1987, s. 1-9.
- Akyol, Taha, “Seçime Çeyrek Kala”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Kasım 1987, s. 1.
- Akyol, Taha, “Özal’ın Zorlukları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Nisan 1991, s. 10.
- Akyol, Taha, “Yılmaz’lı ANAP”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1991, s. 8.
- Barlas, Mehmet, “Hodri Meydan”, **Milliyet**, 25 Nisan 1983, s. 1.
- Barlas, Mehmet, “Partiler Kurulurken”, **Milliyet**, 16 Mayıs 1983, s. 1.
- Barlas, Mehmet, “Bazı Sonuçlar”, **Milliyet**, 27 Mart 1984, s. 1.
- Barlas, Mehmet, “Önyargısız Olmak”, **Milliyet**, 7 Ocak 1985, s. 1.
- Barlas, Mehmet, “Özal Olayı”, **Milliyet**, 8 Eylül 1986, s. 1.
- Barlas, Mehmet, “İlk Gözlemler”, **Milliyet**, 29 Eylül 1986, s. 1.
- Başyazı, “Muzır Yasa’ Tartışması”, **Yeni İstanbul**, 22 Mart 1986, s. 1-5.
- Başyazı, “Sağdaki Bölünmenin Faturası”, **Yeni İstanbul**, 7 Eylül 1986, s. 1.
- Başyazı, “ANAP ve SHP Güç Durumda”, **Yeni İstanbul**, 1 Ekim 1986, s. 1.
- Başyazı, “Meclis Haberleri”, **Milliyet**, 29 Kasım 1986, s. 1.
- Başyazı, “Özal’ın Büyük Sürprizi”, **Milliyet**, 30 Haziran 1987, s. 1.
- Başyazı, “Takdir Yetkisi”, **Yeni İstanbul**, 1 Temmuz 1987, s. 1.
- Başyazı, “Hayır’dan ‘Evet’e”, **Milliyet**, 29 Ağustos 1987, s. 1.
- Başyazı, “Son Dakika Manevrası”, **Milliyet**, 7 Eylül 1987, s. 1.
- Başyazı, “Pirus Zaferi”, **Milliyet**, 8 Eylül 1987, s. 1.
- Başyazı, “Özal Kârlı Çıktı”, **Yeni İstanbul**, 8 Eylül 1987, s. 1.
- Başyazı, “Siyasi Kargaşa”, **Yeni İstanbul**, 4 Ekim 1987, s. 1.
- Başyazı, “Suç Sistemde Mi?”, **Yeni İstanbul**, 2 Aralık 1987, s. 1.
- Başyazı, “Yeni Bir Anlayış”, **Petek**, 9 Nisan 1988, Sayı: 41, s. 1.
- Başyazı, “ANAP Kurultayı”, **Yeni İstanbul**, 20 Haziran 1988, s. 1.

- Başyazı, “İşin Doğrusu”, **Yeni İstanbul**, 5 Eylül 1988, s. 1.
- Başyazı, “Riskli Bir Karar”, **Yeni İstanbul**, 21 Eylül 1988, s. 1.
- Başyazı, “Dalan Faktörü”, **Yeni İstanbul**, 10 Mart 1989, s. 1.
- Başyazı, “ANAP’sız Dalan”, **Yeni İstanbul**, 20 Mart 1989, s. 1.
- Başyazı, “Son İmparator”, **Yeni İstanbul**, 29 Mart 1989, s. 1.
- Başyazı, “Gerçek Değişmez”, **Yeni İstanbul**, 2 Kasım 1989, s. 1.
- Başyazı, “ANAP, Dönemeçte”, **Yeni İstanbul**, 3 Kasım 1989, s. 1.
- Başyazı, “Anayasa Gereği”, **Yeni İstanbul**, 4 Kasım 1989, s. 1.
- Başyazı, “Akıllı Particilik”, **Yeni İstanbul**, 13 Kasım 1989, s. 1.
- Başyazı, “Görev Günü”, **Yeni İstanbul**, 17 Kasım 1989, s. 1.
- Başyazı, “Bayan Özal”, **Yeni İstanbul**, 16 Şubat 1991, s. 1.
- Başyazı, “ANAP’ın Anası”, **Yeni İstanbul**, 17 Şubat 1991, s. 1.
- Başyazı, “Sonrası Tufan!..”, **Yeni İstanbul**, 5 Mart 1991, s. 1.
- Başyazı, “Semra Hanım’lı ANAP”, **Yeni İstanbul**, 30 Nisan 1991, s. 1.
- Başyazı, “İkili Formül”, **Yeni İstanbul**, 7 Haziran 1991, s. 1.
- Başyazı, “Anormal!..”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1991, s. 1.
- Başyazı, “Bekr-i Mustafa İmam Mı Oluyor?”, **Yeni İstanbul**, 11 Haziran 1991, s. 1.
- Başyazı, “Kader Kongresi”, **Yeni İstanbul**, 15 Haziran 1991, s. 1.
- Başyazı, “Yılmaz’ın Şansı”, **Yeni İstanbul**, 18 Haziran 1991, s. 1.
- Başyazı, “Güle, Oynaya!”, **Yeni İstanbul**, 16 Ağustos 1991, s. 1.
- Başyazı, “ANAP Duruyor, DYP Vuruyor”, **Yeni İstanbul**, 20 Eylül 1991, s. 1.
- Başyazı, “ANAP’ta Vefa!”, **Yeni İstanbul**, 27 Eylül 1991, s. 1.
- Başyazı, “Yenilgiye Davetiye”, **Yeni İstanbul**, 4 Ekim 1991, s. 1.
- Başyazı, “Çözüm Ne Olabilir?”, **Yeni İstanbul**, 23 Ekim 1991, s. 1.
- Batumlu, Ragıp, “Açık Oturumun Ardından”, **Yeni İstanbul**, 25 Ekim 1983, s. 1.
- Batumlu, Ragıp, “Aman Dikkat!..”, **Yeni İstanbul**, 24 Mart 1984, s. 1.
- Batumlu, Ragıp, “Su Yüzüne Çıkan Gerçek”, **Yeni İstanbul**, 28 Mart 1984, s. 1.
- Batumlu, Ragıp, “Eleştiride Ölçsüzlük”, **Yeni İstanbul**, 9 Ocak 1985, s. 1.
- Bengi, Hilmi, “Seçim Mi, Satranç Mı?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Ağustos 1991, s. 3.
- Bengi, Hilmi, “Siyasi Deprem”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Eylül 1991, s. 3.
- Bengi, Hilmi, “Kader Çizgisi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Ekim 1991, s. 3.
- Bengin, Tunca, “Özal Fark Attı”, **Milliyet**, 23 Ekim 1983, s. 4.

- Berktaş, Halil, “Özal’ın Kendine Suikastı”, **2000’e Doğru**, 26 Haziran 1988, Sayı: 27, Yıl: 2, s. 7.
- Cemal, Hasan, “Özal’ın İnanırcılığı...”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1988, s. 13.
- Cemal, Hasan, “Tek Partili Demokrasi...’ Planı Mı?”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1988, s. 11.
- Cemal, Hasan, “Yılmaz Hükümeti, Seçim Hükümeti”, **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1991, s. 1-19.
- Cıvaoğlu, Güneri, “Şans/Antişans”, **Sabah**, 10 Mart 1991, s. 15.
- Cıvaoğlu, Güneri, “Ric’at”, **Sabah**, 5 Mart 1991, s. 11.
- Cıvaoğlu, Güneri, “Eylül’de Seçim”, **Sabah**, 19 Mart 1991, s. 1-13.
- Cıvaoğlu, Güneri, “Gri”, **Aktüel**, 19 Eylül 1991, Sayı: 11, s. 128.
- Cıvaoğlu, Güneri, “Seçimi İnanılan Kahraman Kazanır”, **Sabah**, 22 Eylül 1991, s. 8.
- Coşkun, Bekir, “Bu Nasıl Demokrasi”, **Sabah**, 1 Kasım 1989, s. 9.
- Coşkun, Bekir, “Yol Çatı”, **Sabah**, 6 Mart 1991, s. 9.
- Çetiner, Yılmaz, “Mesut Yılmaz’ın Görevi Zor!..”, **Milliyet**, 17 Haziran 1991, s. 13.
- Doğan, Yalçın, “Sarp, Hayır’ı Unutturdu”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1988, s. 13.
- Doğan, Yalçın, “Ufukta Genel Seçim”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1988, s. 13.
- Doğan, Yalçın, “Kongre Çıkmazında Bir Müsteşar”, **Milliyet**, 29 Nisan 1991, s. 16.
- Doğru, Necati, “Özeleştirme Yazısı”, **Milliyet**, 22 Ekim 1991, s. 5.
- Donat, Yavuz, “Özal Neden Hayır Dedi?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Mayıs 1983, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Evren Seyrediyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Mayıs 1983, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Veto Korkusu”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Eylül 1983, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Sonuç Sürpriz Değildir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Kasım 1983, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Günün Konuları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Aralık 1983, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Doğru Yol’un Antrenörü Ne Diyor?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Mart 1984, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Yurttan Sesler”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Mart 1984, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Sancının Sebebi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Mart 1984, s. 3.
- Donat, Yavuz, “26 Mart Raporu”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Mart 1984, s. 3.

- Donat, Yavuz “Tokmağın Sesi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Ocak 1985, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Büyük Plan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 29 Kasım 1986, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Dakika Dakika”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Kasım 1986, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Politikada Sıcak Günler”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Mayıs 1987, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Alkışların Anatomisi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 3 Temmuz 1987, s. 3.
- Donat, Yavuz “Yeni Oluşumlara Koşar Adım”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Eylül 1987, s. 3.
- Yavuz Donat, “Yeni Dönem”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Kasım 1987, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Özal’a Rapor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1988, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Bozulan Dengeler”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Haziran 1988, s. 3.
- Donat, Yavuz, “İç Kanama”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Haziran 1988, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Seçmenin ‘Hassas’ Terazisi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Eylül 1988, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Özal’ın Artı’ları, Eksi’leri”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Ocak 1989, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Kongre”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Kasım 1989, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Mesut Yılmaz Dönemi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s. 3.
- Donat, Yavuz, “Yılmaz Şarkıları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Haziran 1991, s. 3.
- Ekşi, Oktay, “Eski Bir Ders...”, **Hürriyet**, 1 Mart 1986, s. 3.
- Ekşi, Oktay, “Çiğnense de Ölmez...”, **Hürriyet**, 9 Mart 1986, s. 3.
- Ekşi, Oktay, “Zorlamakla Olmuyor...”, **Hürriyet**, 18 Mart 1986, s. 3.
- Ekşi, Oktay, “Bu Böyle Gitmez...”, **Hürriyet**, 2 Aralık 1986, s. 3.
- Ekşi, Oktay, “Layık Mı, Laik Mi?”, **Hürriyet**, 15 Ekim 1989, s. 13.
- Ekşi, Oktay, “Yeni Bir Dönemin Başında”, **Hürriyet**, 1 Kasım 1989, s. 17.
- Ekşi, Oktay, “ANAP’taki Çelişki”, **Hürriyet**, 2 Kasım 1989, s. 13.
- Ekşi, Oktay, “Celal Bayar Örneği...”, **Hürriyet**, 7 Kasım 1989, s. 17.
- Ekşi, Oktay, “Cumhur-Başbakanlık”, **Hürriyet**, 10 Kasım 1989, s. 15.

- Ekşi, Oktay, “Güvenoyunun Ecele Faydası”, **Hürriyet**, 16 Kasım 1989, s. 13.
- Ekşi, Oktay, “Kim Yönetir, Kim Hükmeder?”, **Hürriyet**, 28 Kasım 1989, s. 13.
- Emmioğlu, “Anlamlı Bir Ders”, **Petek**, 15 Eylül 1987, Sayı: 29, s. 11.
- Erel, Teoman, “Tesadüfler Zinciri”, **Milliyet**, 7 Ocak 1985, s. 7.
- Erel, Teoman, “Tankerler Bekleyiniz”, **Milliyet**, 3 Aralık 1986, s. 8.
- Erel, Teoman, “Çağ Atlama Sloganı”, **Milliyet**, 6 Kasım 1987, s. 8.
- Erel, Teoman, “Kudret Denklemi”, **Güneş**, 11 Ekim 1989, s. 3.
- Ergil, Doğu, “Partiler ve Seçim Sistemi”, **Milliyet**, 24 Mayıs 1983, s. 12.
- Erkişi, Sadettin, “Bundan Sonra Ne Olacak?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 29 Nisan 1991, s. 8.
- Fişek, Kurthan, “Benim Erken Seçimlerim”, **Aktüel**, 15 Ağustos 1991, Sayı: 6, s. 12.
- Gürel, Nail, “Şakayla Karışık”, **Milliyet**, 23 Mart 1984, s. 2.
- Ilıcak, Nazlı, “Seçim Tahmini”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Kasım 1987, s. 1-11.
- Ilıcak, Nazlı, “Çankaya’nın Gölgesi ve Menfaat Hesapları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Kasım 1989, s. 9.
- Ilıcak, Nazlı, “Bakalım Seçmen Neyler?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Ağustos 1991, s. 9.
- Işık, Metin, “ANAP ve Seçim”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Eylül 1991, s. 3.
- İnanç, Üstün, “Aman Bölünmeyelim”, **Yeni İstanbul**, 8 Eylül 1986, s. 1-5.
- Keçeciler, Mehmet, “Hedefimiz Herkesin Birbirine Sevgi ile Baktığı Bir Türkiye”, **Petek**, Temmuz 1985, Sayı yok, s. 2.
- Kılıç, Altemur, “Referandumun Asıl Neticesi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 31 Ağustos 1987, s. 9.
- Kılıç, Altemur, “Mesut Yılmaz’ın Kampanyası”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Eylül 1991, s. 9.
- Kırca, Coşkun, “Seçim Tahminlerinin Seçmene Etkisi”, **Hürriyet**, 28 Eylül 1986, s. 23.
- Kışlalı, Mehmet Ali, “Cumhurbaşkanı Hakemliği”, **Hürriyet**, 13 Mart 1986, s. 17.
- Kışlalı, Mehmet Ali, “ANAP Şimdi Nerede?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Haziran 1988, s. 7.
- Laçiner, Ömer, “Turgut Özal ve Politika”, **Birikim**, 23 Mart 1991, s. 3.
- Laçiner, Ömer, “Geçiş Sürecinde Özal ve ANAP”, **Birikim**, 24 Nisan 1991, s. 5.
- Laçiner, Ömer, “Erken Seçimin Düşündürdükleri”, **Birikim**, 29 Eylül 1991, s. 3.

- Livaneli, Zülfü, “Hadi Bakalım”, **Sabah**, 28 Eylül 1991, s. 5.
- Mengi, Güngör, “Özal HDP’yi Niye İstedi?”, **Yeni Asır**, 30 Kasım 1986, s. 1.
- Mengi, Güngör, “Yeni ANAP”, **Sabah**, 2 Mart 1991, s. 3.
- Mengi, Güngör, “ANAP’lı Olmak Zor”, **Sabah**, 4 Mart 1991, s. 3.
- Mengi, Güngör, “Yarın Daha İyi..”, **Sabah**, 20 Mart 1991, s. 3.
- Mumcu, Uğur, “Güven Bunalımı”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1983, s. 1.
- Mumcu, Uğur, “Orta Direk”, **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1983, s. 11.
- Mumcu, Uğur, “36-1=?”, **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1988, s. 1-12.
- Mumcu, Uğur, “İpotek..”, **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1988, s. 8.
- Mumcu, Uğur, “Niçin Yazmaz?” **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1988, s. 1.
- Mumcu, Uğur, “Mesut”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1991, s. 19.
- Mumcu, Uğur, “Mail-i İnhidam”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1991, s. 19.
- Mumcu, Uğur, “Protez Partiler”, **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1991, s. 19.
- Öngören, Mahmut Tali, “Hayır”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1988, s. 4.
- Önkibar, Sebahattin, “Mesut Yılmaz: Rakibim Demirel”, **Türkiye**, 4 Ekim 1991, s. 5.
- Öymen, Altan, “ANAP’taki Üç Adam”, **Milliyet**, 20 Haziran 1988, s. 1.
- Öymen, Altan, “Özal’ın Kararı ve ‘Karar Gecesi’”, **Milliyet**, 19 Eylül 1988, s. 1.
- Öymen, Altan, “Evdeki Hesap” ve ‘Çarşı’, **Milliyet**, 2 Ekim 1988, s. 1.
- Öymen, Altan, “Ya Sabır”, **Milliyet**, 28 Mart 1989, s. 1.
- Öymen, Altan, “Başbakan: Akbulut, ‘Güçlü Adam’: Keçeciler, **Milliyet**, 18 Kasım 1989, s. 1-14.
- Öymen, Altan, “ANAP Nereye Gidiyor?”, **Milliyet**, 28 Kasım 1990, s. 1.
- Öymen, Altan, “Sezar ve Brütüs”, **Milliyet**, 17 Şubat 1991, s. 1.
- Öymen, Altan, “Dünün Konusu”, **Milliyet**, 4 Mart 1991, s. 14.
- Öymen, Altan, “Yılmaz Dönemi”, **Milliyet**, 17 Haziran 1991, s. 1-19.
- Öymen, Altan, “Zor Seçim”, **Milliyet**, 16 Ağustos 1991, s. 1.
- Öymen, Altan, “Seçim ve Televizyon”, **Milliyet**, 14 Eylül 1991, s. 1.
- Öymen, Altan, “Delege Mantiğı-Seçmen Mantiğı”, **Milliyet**, 15 Eylül 1991, s. 1.
- Öymen, Altan, “Dozu Çoktan Kaçtı”, **Milliyet**, 9 Ekim 1991, s. 1-10.
- Öymen, Altan, “Eline, Diline..”, **Milliyet**, 10 Ekim 1991, s. 1.
- Özer, Yalçın, “Seçim Neler Getirecek?”, **Türkiye**, 30 Eylül 1986, s. 1.
- Özer, Yalçın, “Evet’in ve Hayır’ın Mantiğı”, **Türkiye**, 3 Eylül 1987, s. 1.
- Özer, Yalçın, “Referandum Yorumu”, **Türkiye**, 8 Eylül 1987, s. 1.

- Özer, Yalçın, “Erken Seçim İçin Durum”, **Türkiye**, 9 Eylül 1987, s. 1.
- Özer, Yalçın, “Seçimleri Boykot Temayülü”, **Türkiye**, 11 Eylül 1987, s. 1.
- Özer, Yalçın, “Özal’ın Başarısı”, **Türkiye**, 18 Ekim 1987, s. 1.
- Özer, Yalçın, “Büyük Kongre ve Endişeciler”, **Türkiye**, 24 Haziran 1988, s. 1.
- Özkök, Ertuğrul, “Parti Bitti, Sıra Kişilerde”, **Hürriyet**, 1 Aralık 1986, s. 16.
- Özkök, Ertuğrul, “Özal’a Baskı: ‘Artık Açıkla’”, **Hürriyet**, 4 Kasım 1989, s. 13.
- Özkök, Ertuğrul, “Özal’ın Listesi 8’e İndi”, **Hürriyet**, 7 Kasım 1989, s. 16.
- Özkök, Ertuğrul, “Güzel: Umutlu Değilim, Eminim...”, **Hürriyet**, 17 Kasım 1989, s. 17.
- Özkök, Ertuğrul, “ANAP’ta Kampanya Tartışması”, **Hürriyet**, 1 Ekim 1991, s. 23.
- Öztürkmen, Ömer, “ANAP’ı ANAP Yapanlar”, **Türkiye**, 14 Eylül 1987, s. 1-9.
- Özyörük, Mukbil, “Ülke Özal’ın Diktasına Bırakılacak Değildir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Ekim 1989, s. 8.
- Özyörük, Mukbil, “Propaganda Çığırından Çıkmak Üzeredir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 10 Eylül 1991, s. 8.
- Özyörük, Mukbil, “Halkın Çankaya ile Kan Davası Yoktur”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Eylül 1991, s. 8.
- Özyörük, Mukbil, “Açıklarım Ha!”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Eylül 1991, s. 2.
- Pazarcı, Emin, “İktidar ve Muhalefetin Penceresinden”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 15 Ağustos 1991, s. 3.
- Pazarcı, Emin, “Tercih ve Getirecekleri”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 18 Ağustos 1991, s. 3.
- Pazarcı, Emin, “Belden Aşağı Vurmak”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Ekim 1991, s. 3.
- Pazarcı, Emin, “Malûmu İlan”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Ekim 1991, s. 3.
- Pazarcı, Emin, “Tercih Curcunası”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 14 Ekim 1991, s. 3-12.
- Pehlivanoğlu, Şadi, “25 Mart 1984 Seçimlerinden Bu Yana Seçimlerin Analizi”, **Petek**, Haziran 1985, Sayı yok, s. 2.
- Peremeci, Bilgin, “Öztorun Olayı ile İlgili Açıklamalar Yetersizdir...”, **Son Havadis**, 3 Temmuz 1987, s. 3.
- Peremeci, Bilgin, “6 Eylül Referandumuna Doğru”, **Son Havadis**, 16 Temmuz 1987, s. 3.

- Perinçek, Doğu, “Yasaklı Gündem”, **2000’e Doğru**, 10 Mayıs 1987, Sayı: 19, Yıl: 1, s. 7.
- Perinçek, Doğu, “Özal Şov”, **2000’e Doğru**, 5 Temmuz 1987, Sayı: 27, Yıl: 1, s. 7.
- Perinçek, Doğu, “Erken Seçim”, **2000’e Doğru**, 20 Eylül 1987, Sayı: 39, Yıl: 1, s. 7.
- Pulur, Hasan, “Kılkuyruk Sansürcü Ebülmukbil Kemal Bey...”, **Hürriyet**, 4 Mart 1986, s. 5.
- Pulur, Hasan, “Seçimin Yıldızı!”, **Hürriyet**, 29 Eylül 1986, s. 5.
- Pulur, Hasan, “Özal’ın Adayları”, **Milliyet**, 11 Ekim 1989, s. 3.
- Sağırılı, Ahmet, “Paçaları Niye Sığadık”, **Türkiye**, 3 Eylül 1987, s. 9.
- Sazak, Derya, “Lidere Müdahale Yok”, **Milliyet**, 22 Eylül 1988, s. 6.
- Sosyal, Mümtaz, “Ordu ve Terör”, **Milliyet**, 2 Eylül 1980, s. 2-8
- Soysal, Mümtaz, “Ciddiyetsizlik”, **Milliyet**, 24 Mart 1984, s. 2.
- Soysal, Mümtaz, “Edep”, **Milliyet**, 8 Mart 1986, s. 2.
- Soysal, Mümtaz, “Gitmek ya da Gitmemek”, **Milliyet**, 29 Mart 1989, s. 2.
- Şafak, Tayyar, “Evdeki Hesap”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Ağustos 1991, s. 2.
- Şafak, Tayyar, “Siyasette Anarşi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Eylül 1991, s. 2.
- Şafak, Tayyar, “Kartlar Açılıyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 23 Ekim 1991, s. 2.
- Şafak, Tayyar, “Küsünce”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Haziran 1992, s. 2.
- Tamar, Ayla, Selışık, “Vuralhan Sorunu”, **Yeni Asır**, 11 Ocak 1988, s. 4.
- Tamer, Rauf, “Suç Aleti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Ocak 1985, s. 2.
- Tamer, Rauf, “Düşündürdükleri”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Eylül 1987, s. 2.
- Tamer, Rauf, “Rakamlar...”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Mart 1989, s. 2.
- Tamer, Rauf, “2 Portre Yılmaz-Akbulut”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s. 2.
- Taşar, Mustafa, “Demokrasi Sürecinde Türkiye ve ANAP”, **Milliyet**, 11 Nisan 1985, s. 2.
- Tekeli, İlhan ve Şaylan, Gencay, “Seçim Sonuçlarının Toplumsal Profili”, **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1987, s. 7.
- Toker, Metin, “Şu, Çağ Atlamak Hikâyesi”, **Milliyet**, 6 Kasım 1987, s. 8.
- Türk, Hikmet Sami, “Ya Ara Seçim, Ya Erken Genel Seçim”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1991, s. 2.

- Ulagay, Osman, “Özal ve Politika”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1983, s. 9.
- Uraz, Abdullah, “Üruğ Paşa...”, **Son Havadis**, 3 Temmuz 1987, s. 7.
- Uraz, Abdullah, “Bölücülük...”, **Son Havadis**, 7 Temmuz 1987, s. 9.
- Uraz, Abdullah, “Referandum Sonuçlarının Tahlili...”, **Son Havadis**, 13 Eylül 1987, s. 6.
- Uraz, Abdullah, “Seçimlere Giderken...”, **Son Havadis**, 17 Eylül 1987, s. 6.
- Ülman, Haluk, “Özal’ın Sorunları ve Kozları”, **Hürriyet**, 14 Eylül 1986, s. 23.
- Ülman, Haluk, “Kime Oy Verseler?”, **Hürriyet**, 16 Eylül 1986, s. 17.
- Ülman, Haluk, “Ege, Özal’a Çarpık Bakıyor”, **Hürriyet**, 29 Eylül 1986, s. 13.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, “ANAP Kongresinin Ardından”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1991, s. 2.
- Yalçın, Hasan, “Özal’ın Temelleri Oyulurken”, **2000’e Doğru**, 30 Ağustos 1987, Sayı: 35, Yıl: 1, s. 18.
- Yaşar, Muammer, “Üruğ Paşa’nın Örnek Kararı”, **Yeni Asır**, 1 Ocak 1986, s. 6.
- Yüksel, Sırrı, “Hangi Model Partiler”, **Yeni İstanbul**, 23 Mayıs 1983, s. 5.

F. Tezler

- Arat, Güler Bek, **1970 ve 1980 Yılları Arasında Türkiye’de Kültürel ve Sanatsal Ortam**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2007.
- Basmacı, Sema, **Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi: 1980’lerden 2000’li Yıllara Devreden Milliyetçi-Muhafazakâr Bakiye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı, Ankara 2009.
- Belhan, Şeyda **Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2005.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, İzmir 2009.
- Doster, Barış, **1980 Sonrası Girilen Genel Seçimlerde Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi’nin Aldıkları Oy Oranlarının Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal

- Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İstanbul 1997.
- Erdoğan, Selami, **Anavatan Partisinin Siyasal Dönüşümü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara 2008.
- Eştürk, Özlem, **Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği, Hatay 2006.
- Gök, Emre, **1980 Sonrası Yönetimde Liberal Politikalar (Anavatan Partisinin Turgut Özal Yılları)**, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya, 2008.
- Kalçık, Tuba, **Türkiye’nin Siyasal ve Toplumsal Dönüşüm Sürecinde 1983 ANAP ve 2002 AK Parti Siyasal Kampanyaları Üzerine Karşılaştırmalı Analiz**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul 2013.
- Kalender, Ahmet, **1991 Milletvekili Genel Seçimlerinde Anavatan Partisi’nin Mesaj Stratejileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Ankara 1993.
- Köse, Muhammed Ali, **Anavatan Partisinin Siyasal İdeolojisi**, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kütahya 2010.
- Sümer, Gülizar Çakır, **Türkiye’de Kadın Milletvekilleri: 1935-1991**, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, , Malatya 1999.
- Nal, Sabahattin, **Türkiye’de Siyasal Reklamcılığın Yazılı Basında Gelişimi (Bir Örnek Olay: 29 Kasım 1987 Seçimlerinde ANAP ve SHP Siyasal Reklamlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara 1994.
- Özcan, Fatma Yurttaş, **Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı,
Sakarya 2011.

Özcanbaz, Mustafa, **Çağdaş Türk Düşünce Tarihinin Oluşumunda Aydınlar Ocağı'nın Yeri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum 2013

Özder, Ferruh, **1980 Sonrasında Türkiye'de Muhafazakâr Kimliğin Gelişimi ve Siyasal Partiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2006.

Yoldaş, Hüseyin Barış, **Anavatan Partisi Hükümeti Döneminde Devlet ve Kapitalistler Arasındaki İlişkiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2016.

G. Sözlü Kaynaklar

1. Ad-Soyadı: Ahmet ÖZAL

Doğum Yeri ve Tarihi: Ankara-1955

Görüşme Tarihi ve Yeri: 5 Mart 2018-İstanbul

2. Ad-Soyadı: Burhan ÖZFATURA

Doğum Yeri ve Tarihi: Bursa-1943

Görüşme Tarihi ve Yeri: 11 Kasım 2015-İzmir

3. Ad-Soyadı: Bülent AKARCALI

Doğum Yeri ve Tarihi: İzmir-1943

Görüşme Tarihi ve Yeri: 28 Ocak 2017/3 Temmuz 2017-Telefonla

4. Ad-Soyadı: Cengiz BULUT

Doğum Yeri ve Tarihi: İzmir-1949

Görüşme Tarihi ve Yeri: 25 Kasım 2015-İzmir

5. Ad-Soyadı: Halil ŞIVGIN

Doğum Yeri ve Tarihi: Ankara-1950

Görüşme Tarihi ve Yeri: 26 Eylül 2016-Ankara

6. Ad-Soyadı: Hüseyin AKSOY

Doğum Yeri ve Tarihi: Eskişehir-1948

Görüşme Tarihi ve Yeri: 30 Kasım 2016-İstanbul

7. Ad-Soyadı: Hüsnü DOĞAN

Doğum Yeri ve Tarihi: Malatya-1944

Görüşme Tarihi ve Yeri: 16 Ağustos 2016/20 Mayıs 2018-Ankara

8. Ad-Soyadı: Işın ÇELEBİ

Doğum Yeri ve Tarihi: Karaman-1950

Görüşme Tarihi ve Yeri: 23 Mayıs 2016-İstanbul

9. Ad-Soyadı: İsmet SEZGİN

Doğum Yeri ve Tarihi: Aydın-1928

Ölüm Tarihi: Ankara-2016

Görüşme Tarihi ve Yeri: 10 Mayıs 2016-Ankara

10. Ad-Soyadı: Mehmet KEÇECİLER

Doğum Yeri ve Tarihi: Konya-1944

Görüşme Tarihi ve Yeri: 24 Kasım 2016-Ankara

11. Ad-Soyadı: Namık Kemal ZEYBEK

Doğum Yeri ve Tarihi: Bayburt-1944

Görüşme Tarihi ve Yeri: 26 Eylül 2016-Ankara

12. Ad-Soyadı: Oltan SUNGURLU

Doğum Yeri ve Tarihi: Gümüşhane-1933

Görüşme Tarihi ve Yeri: 10 Mayıs 2016-Ankara

13. Ad-Soyadı: Orhan UĞUROĞLU

Doğum Yeri ve Tarihi: Ankara-1951

Görüşme Tarihi ve Yeri: 18 Ekim 2016/16 Temmuz 2017/28 Mart 2018-Ankara

14. Ad-Soyadı: Süha TANIK

Doğum Yeri ve Tarihi: İzmir-1945

Görüşme Tarihi ve Yeri: 23 Kasım 2015-İzmir

15. Ad-Soyadı: Vahit ERDEM

Doğum Yeri ve Tarihi: Kırıkkale-1944

Görüşme Tarihi ve Yeri: 17 Ekim 2016-Ankara

16. Ad-Soyadı: Yılmaz KARAKOYUNLU

Doğum Yeri ve Tarihi: İstanbul-1936

Görüşme Tarihi ve Yeri: 31 Aralık 2015-İzmir

H. İnternet Siteleri

https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx
(11.08.2017)

<http://www.haberturk.com/yasam/haber/558221-kartal-demirag-haberturke-konustu>
(8.11.2016)

<http://www.haber7.com/guncel/haber/336509-ozal-suikasinde-fabrikator- parmagi>
(15.12.2017)

<http://oguzcetin.gen.tr/nitel-bir-arastirma-teknigi-gorusme.html> (13.05.2018)

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm> (10.01.2018)

http://www.tccb.gov.tr./cumhurbaskanligi/gorev_yetki/ (14.12.2016)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5affda1ce56dd5.84513526 (19.05.2018)

<http://www.yenisafak.com/yazarlar/tamerkorkmaz/dehsetengiz-44237> (9.11.2016)

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87olakl%C4%B1,_Manavgat#Belediye_d.C3.B6nemi (19.11.2016)

http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay;MyJSessionID=NmlGXl5JLHktHrL5XvHswvbvLfN21Lsy3GJsnZh51cqhgT6JTGq7!-1035732888?training_id=YSKPWCN1_4444010920&_afrLoop=1513337452953135&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D1513337452953135%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010920%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dbdrd2v1ms4 (23.3.2017)

http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010920&_afrLoop=562669319474700&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=jlzmeme7_1#%40%3F_afrWindowId%3Djlzmeme7_1%26_afrLoop%3D562669319474700%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010920%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Djlzmeme7_17 (3.4.2017)

http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010920&_afrLoop=757564471017615&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D757564471017615%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010920%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dvauqh4kc_4 (28.12.2017)

http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010920&_afrLoop=806110537251098&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=3yir

byn03_1#%40%3F_afrWindowId%3D3yirbyn03_1%26_afrLoop%3D8061
10537251098%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010920%26_afrWind
owMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D3yirbyn03_17 (28.12.2017)

EKLER

EK-1: Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları²⁴⁷⁶

Önsöz

“1950’den bu tarafa Türkiye bir kalkınma hamlesi içindedir. Gerçi Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kalkınma yolunda özellikle 1938’e kadar bazı ciddi gelişmeler sağlanmışsa da, bu tarihten sonra gerek II. Cihan Harbi gerekse memleketi idare edenlerin zihniyeti bu gelişmeyi yavaşlatmıştır. 1960’dan sonra planlı diye adlandırılan bir devreye girmiş bulunuyoruz. Özellikle bu devrede sol akımlar süratle gelişerek kalkınma modelimize doğrudan doğruya veya dolaylı büyük tesirler icra etmişlerdir.

Bu raporun yazarının tecrübelerine göre, Türkiye’de solun hakiki gücünün çok üstünde yaptığı propaganda, sol düşüncenin normal olarak karşısında olan partilerimizin bir kısım yöneticilerine de tesir etmiştir. Bunun sonucu olarak solun istediği, hakikatte, Türkiye’ye fayda sağlamayan bazı işler de maalesef sol düşünce karşısında olanlar tarafından yapılmıştır. Memleketimizin bugün ulaştığı noktada, sokak anarşisi, ekonomik anarşi, fikir anarşisi vardır ve bunlar hızla gelişmektedir. Aslında, solun büyük ekseriyeti ile Türkiye’ye getirmek istediği manzaraya oldukça yaklaşmış bulunuyoruz. Solun karşısında olanların Türkiye’de her zaman ekseriyette olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ama ne yazık ki, belki de, uzun zaman iktidarda olmak, devamlı memleket için bir şeyler yapmak durumunda olanlar ekonomik, sosyal, kültürel gelişme konularında fikir geliştirmesini layıkıyla yapamamışlardır. Hatta solun parçalayıcı ve dağıtıcı fikir tuzaklarına çok sık kapıldıkları görülmüştür.

Bu raporda, “Yeni Görüş” adlı altında, özellikle ekonomik kalkınma üzerinde solun karşısında sağlıklı ve kendi içinde tutarlı düşünceler ve fikirler ortaya atılmıştır.

“Yeni Görüş”ün hazırlanmasında kendi tarihimizden edindiğimiz tecrübeler, İslam düşüncesinin konu ile ilgili esasları, sanayileşmiş ekonomik gücü yüksek milletlerin tecrübeleri ve tatbikatları göz önünde tutulmuştur.

Son 29 sene içinde kalkınma hamlelerinde elde ettiğimiz tecrübelerden de bu raporun hazırlanmasında istifade edilmiştir.

Bu raporda ilk bölümde kalkınma hedefinden ne anlaşıldığı,, kalkınmada eğitimin rolü ve kalkınmada devletin rolü, kuruluş ve işleyiş prensipleriyle anlatılmaktadır. İkinci bölümün ilk üç kısmında “Yeni Görüş”ün ekonomik gelişme felsefesinin esasları, ekonomik kalkınmada devletin rolü ve fertlerin rolü prensipleri itibariyle izah edilmektedir. İkinci bölümün bundan sonraki kısmında, altyapı haricinde ekonomik kalkınmaya tesir eden unsurlarda “Yeni Görüş”ün esasları yanında uygulamaya konulabilecek program özetleri de verilmiştir.

Bu rapor tabiatıyla bir ön çalışma olup solun karşısındaki fikir ve ilim adamları ile tatbikatçıların ve partilerimizin katkıları ve düşünceleriyle daha iyi hale getirilecektir. Bu tarzda bir çalışmanın ilk defa yapıldığı kanaatindeyim. Kalkınma konusunda solun karşısında olan büyük

²⁴⁷⁶ “Türkiye’nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Meseleleri-İlmi Seminer” (28-29 Nisan 1979, Dedeman Oteli/ Ankara), Yayınlayan Aydınlar Ocağı, Ankara 1979.

çoğunluğun fikri bakımdan bir araya gelmesinde fayda sağlayacağına inandığım bir çalışmanın memleketimize ve bizim gibi düşünenlere hayırlı olmasını temenni ediyorum.”

Nisan 1979

Turgut Özal

Genel Olarak Kalkınma

Kalkınmanın Hedefi

“Milleti meydana getiren fertleri gerek maddi, gerek manevi olarak buldukları seviyeden daha yüksek bir seviyeye erdirmektir. Göz önüne alınan hedefe, önceden belli edilmiş bir süre içerisinde erişilmesi, kalkınması düşünülen hızdan yüksek bir bazda yapılması sonucunu doğurur ki, bu da kalkınmanın muvaffakiyet ölçüsünü gösterir. Bu tarifile, kalkınma hedefinin daima hareketli bir hedef olduğu sonucu da çıkmaktadır.

Belli bir süre içinde varılması istenen hedeflerin seçimi imkânlarımız (tabii kaynaklar, yetişmiş ve yetişmemiş insan gücü, maddi kaynaklar, dış dünya şartlarından istifade) göz önüne alınarak, aynı zamanda bizden ileride olan milletlere yaklaşımda düşünülerek hayal ile gerçeğin en optimum kompozisyonunda tespit edilmelidir.

Gerçeklerde hedef daha yakın, hayalde de hedefler daha uzak olacaktır. Ama milletin ve milleti meydana getiren fertlerin gayretleri başlangıçta hayal gibi gözükken hedefleri gerçek yapabilir. Gerçek ile hayal arasındaki en uygun denge, milleti yönlendirenlerin kabiliyet, cesaret ve kendilerini millete kabul ettirmelerine bağlıdır.

Kalkınmada göz önüne alınacak önemli bir husus da kalkınmanın kalitesidir. Açık ifadesi ile millet fertlerinin arasında bulunan maddi ve manevi farklılıkların pratik ve gerçekçi ölçüler içinde azaltılmasıdır. Diğer bir husus da, fakirliğin mümkün olduğu süratle azaltılıp kaldırılmasıdır.

Kalkınmada Eğitim

Ekonomik kalkınmanın muharrik gücü, manevi kalkınma ile artar. Milletin fertlerinin inançlı, güvenilir, dedikodu ve gıybetle ülfet etmeyen, etrafında daima bir iyilik halkası meydana getiren, kıskanmayı sadece komşusunun daha yüksek olan seviyesine yetişmek için çalışmada, iyilik yapmada daha fazla gayret etmesine sebep olan bir his olarak değerlendirilen inanlar olması, kalkınma hamlelerini muhakkak erişilmesi güç gibi görünen hedeflerin ötesine götürecektir.

İslam ahlakı ve bunu veren İslam terbiyesinin insanoğlunu yücelten bir ahlak ve terbiye sistemi olduğu, bu ahlakı kendine düstur edinmiş milletlerin tarihinden açık bir suretle görüldüğü gibi, son 150 senede bu terbiye sisteminden uzaklaşarak ne hale geldiğimiz kendi tecrübelerimizle açık bir surette ortadadır.

Birbirlerini seven, sayan, dostluk ve kardeşliği kendine düstur edinen, herkesin hakkına riayet eden, etrafına daima iyiliği telkin eden, gördüğü kötülüklerle de gücü yettiği kadar mücadele eden ve bütün bu hareketlerinde tek ölçüsü Hakk'ın rızasını temin etmek olan, netice itibari ile insanoğlunu yaratılışının gayesine ulaştıran bir ahlaka sahip fertlerden müteşekkil bir milletin aşamayacağı engel yoktur.

Başlangıçta bütün millet fertlerinin böyle bir ahlaka sahip olmaları düşünülemez. Ama toplum içinde inançlı ve sağlıklı bir nüvenin mevcudiyeti, çok uzun olmayan bir sürede iyinin ve doğrunun kötü ve yalana üstünlüğünü sağlayacaktır.

Kalkınmada bu bakımdan eğitimin önemi çok büyüktür. İslam terbiyesini de veren bir Milli Eğitim sisteminin hızlı kalkınma için en lüzumlu bir şart olduğu kanaatindeyiz.

Kalkınmada Devlet

Devlet bir milletin dışarıda ve içeride işlerinin yürütülmesinde, müdafaasında emniyetin temini, hakiki ve hükmi şahıslar arasında adaletin tevzii, ekonomik faaliyetin asgari kayıpla ve maksimum randımanla yapılması için gene millet tarafından kurulan müesseselerden meydana gelir.

Yeni Görüş'te

- *Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir.*
- *Güçlü devlet, harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelmeyen devlet de değildir.*
- *Güçlü devlet, memurları az fakat kabiliyetli ve seçkin kimselerden müteşekkil olan devlettir.*
- *Güçlü devlet, harcamaları hak ölçüleri içinde fakat hazinesi dolu olan devlettir.*
- *Devlet bir mabut veya baba değildir.*
- *Devlet bir istihdam kapısı da değildir.*
- *Devlet bir itibar müessesedir, memurları, makamları ve şahsiyetlerinden dolayı itibar görürler.*
- *Devlet bütün müesseseleri ile milletin hizmetindedir.*
- *Aslolan, devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır.*

Devletin tanzim edici, hak dağıtıcı rolü, esas rolüdür. Emniyet, asayiş, milli müdafaa ana hizmetidir. Ekonomik faaliyette bütün millete hitap edecek cinsten hizmetler esastır. Bunlar karayolları, barajlar, sulama tesisleri, meydanlar, demiryolları, limanlar kısmen elektrik gibi faaliyetlerdir.

Bütün milletin istifadesine açık olabilecek sahalar, devletin varlığı olarak düşünülmalıdır. Bunlar esas itibariyle madenler, orman ve su kaynakları ile enerji kaynaklarıdır. Yalnız bunlardan direkt ekonomik fayda sağlayacak olanları, mülkiyeti devlette olmak kaydı ile gene devletçe konulacak şartlar içinde, geliştirme ve işletme haklarını hakiki ve hükmi şahıslara devredebilir. Madenler, ormanlar, hidroelektrik santraller, enerji kaynakları bu şekilde değerlendirilebilir.

Kuruluş ve İşleyiş Prensipleri

- a. Devletin bütün müesseseleri ile kuruluşunda konulacak sistemde ana prensip, bütün muamelelerde asgari kayıpla azami iş çıkartılması olmalıdır. Bunun için; sistem açık, basit ve kolayca anlaşılır olmalıdır.*
- b. Diğer taraftan, herkesin yanlış veya hata yapacağı, hiç kimseye itimat edilemeyeceği prensibinin de bürokrasiyi artırmaktan, iş akışını zorlaştırmaktan, üretime direkt katkısı olmayan personel sayısını artırmaktan başka bir işe yaramadığı tecrübelerimizden anlaşılmalıdır. Bu bakımdan itimat esastır, şüphe istisnaidir. Salahiyet ve mesuliyet pratik ve gerçekçi olarak dağıtılmalıdır. Bu şekilde bir prensiple, devamlı bir müfettişlik ve kontrol sistemi ortadan kaldırılacaktır.*

Kontroller muntazam değil, ani ve belirsiz zamanlarda yapılacaktır.

Kontrolleri yapanlar sayısı az, mekanizmanın işleyişinde salahiyet ve mesuliyet alarak yetişmiş tecrübeli kimselerden olacaktır.

- c. *Af, cezalandırma ve taltif edilmede adil ölçüler kullanılmalıdır. İtimadı esas alan sistemde adalet süratli, cezalar caydırıcı adil ölçüler içerisinde olmalıdır. Af istisnadır. Bizde olduğu gibi, devamlı çıkarılan aflar, cezaların caydırıcılığını önlemektedir.*
- d. *Kalkınmada fertlerin seviyelerinin yükseltilmesini esas alan ve devletin zenginliğini milletin zenginliğinden bulan bu yeni görüşte hedef, insanın bizzat kendisidir. Tabiatıyla, bu görüşte insana has ana hürriyetler:*

- *Din ve vicdan hürriyeti,*
- *Fikir ve düşünce hürriyeti,*
- *Teşebbüs hürriyeti,*

olacaktır. Amme menfaati mülahazasıyla bu hürriyetlere dokunulması çok istisnai hallerde düşünülebilir. Bunlar da genel tarif olarak konulmuş olan kamu düzeni ve genel ahlakın bozulmasına ve iktisadi sahada monopollere mani olmak veya ciddi boyutlara varan iktisadi krizler, harp gibi hallerde düşünülebilir.

Bu hürriyetlerin özüne dokunulamaz. Amme menfaati ile yukarıdaki şartlar içindeki tahditler bile geçici olmalıdır.

- e. *Devletin kuruluş ve işleyişinde iktisadi hayatın düzgün çalışmasında bizden ileride olan milletlerin tecrübe ve bilgilerinden istifade etmek önemli bir husustur. Bununla beraber, kendi tarihi tecrübelerimiz, örf ve âdetlerimiz, sosyal bünyemiz, iktisadi yapımız dikkatle gözden geçirilerek basit bir kopyacılıktan ve taklitçilikten muhakkak uzak kalarak bu aktarma iyi bir adaptasyon şeklinde yapılmalıdır. Bu şekilde bir düşünce tarzı birçok hallerde modern teknolojinin transferinde dahi geçerlidir.*
- f. *Sosyal yardımın ölçüsü de çok iyi tespit edilmelidir. Sosyal yardımın insanları çalışmadan uzaklaştırıcı, havadan geçinmeye sevk edici yönde olmamasına özellikle itina gösterilmelidir. Bunun yanında, sosyal yardım devletin gücü ile mütenasip ve hiçbir suretle ekonomik gelişmeyi yavaşlatıcı bir şekil olmamalıdır.*

Ekonomik Kalkınmada Ana Unsurlar

Ekonomik Gelişme Felsefesi

Ekonomik gelişme, genel kaide olarak, milleti meydana getiren fertlerin ekonomik güçlerinin daha yukarıya yükselmesidir. Bu genel bir kaidedir. İstisnai olarak bazı fertlerin durumları daha aşağıya gidebilir. İş hayatının riskleri, yanlış hesaplar, talihsizlikler bu duruma sebep olabilir. Ama istisnalar genel kaideyi bozamaz. Ekonomik gelişmede önemli olan husus, gelir dağılımında gruplar arasındaki farklılıkların pratik ölçüler içerisinde azaltılmasıdır. İnsanlar yaratılış itibarıyla birbirlerinden farklıdır. Gayretler farklıdır, kabiliyetler farklıdır, netice itibarı ile de mevkiler farklıdır. Eğer herkesin aynı geliri alması düşünülürse, fazla gayretli olana haksızlık yapılmış olur. Kabiliyeti olan, kabiliyetini geliştirmez ve kullanmaz. Gelirini tasarruf edip bunu akıllıca kullanarak yatırım yapan ve gelirini attırmak isteyen hevesi kalmaz. Organizasyon kabiliyeti olan bu kabiliyetini kullanmaz. Mesuliyet alabilen mesuliyet almak istemez. Bütün bunların sonucunda da, ekonominin gelişmesi duraklar, hatta geriye gider ve herkes bundan büyük zarar görür.

Diğer taraftan, milleti teşkil eden fertler arasında büyük gelir farklılıkları olması, aşırı kazançlar yanında fakirliğin yaygınlaşması sosyal dengeyi bozar, bu da gelişmeyi durdurur. Bu

bakımdan gelişmeyi hızlandırıcı, bunun yanında sosyal dengeyi iyileştirici, fertlerin kabiliyet ve çalışmalarına göre gelişme arzularını teşvik edici, bununla beraber pratik ölçüler içerisinde farklılıkların azaltılması, fakirliğin kaldırılması, ekonomik gelişme felsefesinin birinci esasını teşkil etmektedir. Bunun yapılabilmesi için bu incelemenin başında belirtilen eğitim ve terbiye sisteminin önemi çok büyüktür. Bu temel prensibe dayalı bir ekonomik gelişmenin randımanı yüksektir. Kayıplar asgariye indirilmiştir. İnsanların çalışma arzuları artmıştır. Dolayısıyla gelişme hızı tahminlerin üzerinde olur.

Ekonomik gelişmede önemli bir husus da tasarruflar ve bu tasarrufların israf edilmeden en iyi bir şekilde kullanılmasıdır. Burada genellikle yanlış anlaşılan bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Bir milli ekonominin tasarrufu, aslında para tasarrufu değil, o ekonominin ihtiyacından fazla ürettiği mal ve hizmetlerdir. Eğer bunlar mevcut değilse, o ekonomide tasarruf yoktur.

Tasarrufu arttırmak için istihlakın kısılması ve süratle bir tasarruf meydana getirilmesi düşünülebilir. Yalnız bunun üzerinde çok dikkat edilmesi lazımdır. İstihlak, aslında gelişmeyi teşvik eden önemli bir araçtır. Bunun ölçüsüz ve dikkatsiz bir şekilde kısılması ki, birçok hallerde böyle oluyor, toplam istihsalin düşmesine bunun sonucunda da bir fasit daireye düşülmesine sebep olur. Bugün, 1979 Türkiye'sinde, bunun tipik misalleri mevcuttur.

- *Elektrik tasarrufu adı altında yapılan kısıtlama, fuel-oil ile çalışan elektrik santrallerinin istihsalinin azaltılmasına, kara ve deniz yolu nakil vasıtalarının çalışamaz hale gelmesine, tarımda birçok işlerin eksik yapılmasına, dolayısıyla tarım istihsalinin yavaşlamasıyla tarım ve sanayi mallarının istihlak yerlerine gidememesine ve netice olarak bütün ekonominin duraklamasına ve hatta gerilemesine sebep olacaktır.*

Aslında 1979 Türkiye'si normal şartlar içerisinde 16-17 milyon ton petrol kullanır. Bu miktarda belki biraz israf olabilir ama Türkiye'nin akaryakıt istihlaki sanayileşen ülkeler içerisinde çok düşüktür. Bu 17 milyon tonun mesela 9-10 milyon tona indirilmesi Türkiye'nin 1970-1971 değerlerine düşmesi gerekir ki, bu da 6-7 milyon insanın geriye köylerine dönüşü demektir. Buna hiçbir millet tahammül edemez.

Bu şekilde daraltıcı bir düşünce tarzı ilerleme değil gerileme getirir, çalışmayı düşürür, kayıpları artırır. Halbuki bu meselenin çözümünde 16-17 milyon ton hatta daha fazla petrol kullanacağımıza (tabiatıyla israf etmeyerek) bunun için daha fazla çalışmamız, daha fazla dışarıya mal satmamız gerektiğini ana ilke olarak kabul etmemiz lazımdır. Japonya Türkiye'ye göre 2,4 milyon nüfusu ile Türkiye'nin 17 katı petrol kullanıyor. İstihsalı ile bunu çok rahatlıkla ödüyor ve devamlı olarak döviz birikiyor.

Netice itibariyle, ekonomik gelişme felsefesi içinde ikinci önemli yeni düşünceyi; tasarrufun ana kaynağının israfı mani olarak ihtiyacın üzerinde yapılan istihsal olduğu düşüncesinden hareketle;

- *Az ve verimsiz çalışma yerine çok ve verimli çalışma*
- *Daralma değil, genişleme*
- *Gerileme değil, ilerleme olarak koyabiliriz.*

Ekonomik Kalkınmada Devletin Rolü

Birinci bölümde genel olarak kalkınmada devlet konusunu kuruluş ve işleyiş prensipleri ile gözden geçirmiştik. Burada daha ziyade ekonomik kalkınmada devletin rolü üzerinde açıklamalar getirilecektir.

- a. *Ekonomik gelişmenin güvenli bir şekilde yapılabilmesi için, devletin ana fonksiyonu istikrarın teminidir.*

Bunun için içerde emniyet ve güven ve dışa karşı yurdun savunması, dışarda vatandaşların haklarının korunması, dışarda vatandaşların halklarının korunması, içerde adaletin en iyi şekilde tevziinin temini gibi hususlar devletin esas vazifeleri olmalıdır.

- *Ekonomik kalkınmada devletin esas rolü, tanzim edici ve gelişmeyi teşvik edici olması, fertlerin ve kuruluşların ekonomik münasebetlerini düzenleyici, ihtilafların halli, ekonominin rahat çalışması için sık sık değişmeyen kaideler koyması ve engellerin kaldırılarak randımanın yükseltilmesidir. Devlet kaideleri koyarken, esas olarak makro seviyede olmalı ve detaylara müdahale etmemelidir. Makro seviyede müdahaleler ancak ve ancak harp hâli, büyük tabii afetler gibi hadiselerle inhisar ettirilmelidir. Bunlar da ilk fırsatta kaldırılarak normale dönmelidir. Bu prensiplere bir misal olarak fiyatların devlet tarafından tespiti gibi, Türkiye’de ve bazı diğer memleketlerde yapılan ve hiçbir zamanda muvaffak olmayan tedbirleri zikredebiliriz. Yeni Görüş’te fiyatlara direkt müdahale yukarıdaki prensiplerin ışığı altında yapılmayacaktır. Bunun yerine genel fakat daha tesirli, netice alıcı esaslar uygulanacaktır. İstihsalin teşviki, düzenli bir rekabetin temini tarım üretiminin pazarlarda satılabilmesi için ölçülü bir desteklemenin yapılabilmesi, para ve kredi sisteminin bu maksatla düzenlenmesi, fiyatları tabii olarak kontrol edecektir. Karaborsa, haksız kazançlar kalkacak, tasarruflar üretim kaynaklarına ve devlete doğru akacaktır.*
- *Devletin ekonomik kalkınmada bir diğer rolü de genel manada bütün millete hizmet veren, esas itibarıyla de altyapı mahiyetindeki işlerin yapılmasıdır. Bunlar karayolları, barajlar, elektrik tesisleri, demiryolları, meydanlar, limanlar, büyük sulama tesisleri gibi işlerdir.*

Bunlarda dâhil bazı hallerde gene umuma hizmet vermek kaydı ve ekonomik olarak tek başına kârlı çıkabilecek tesislerin devletin koyacağı esaslar dâhilinde, fertler veya fertlerin kuracağı organizasyonlar eliyle yapılmasına ve işletilmesine müsaade edilmelidir.

- *Tabii kaynaklar, orman, su kaynakları, madenler, enerji kaynakları devletin hükmü tasarrufunda olmakla beraber, geliştirme ve işletme hakları devletin koyacağı âdil esaslar içinde fertlerin veya fertlerin bir arada kuracağı teşebbüslere bırakılmalıdır.*
 - *Devlete sanayi ve ticarete esas prensip olarak, sanayide geri kalmış bir bölgede ilk hızı verebilmek için girebilirse de ilk fırsatta bu teşebbüsler millete devredilmelidir.*
- Sanayi ve ticarete devletin esas rolü tanzim ve teşvik edici olmalıdır.*
- *Devlet sosyal sahada gönüllü sosyal dayanışmayı teşvik edip kolaylaştırmalıdır. Devletin direkt sosyal yardımları ölçülü, tembelliği teşvik edici değil, muhtaçların gelişmeleri, yararlı hale gelebilmeleri için önlerindeki engellerin kaldırılması mahiyetinde olmalıdır.*

Bütün burada verilen prensiplerin ana esprisi, devletin vatandaşa rakip olmadığı, bilakis ona hizmet eden, gelişmesini, kalkınmasını kolaylaştıran bir fonksiyona sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Ekonomik Kalkınmada Fertlerin Rolü

Devletin ekonomik kalkınmadaki rolünün izahından sonra sanayileşme, ticaret, tarımda istihsal edici, hizmet edici rol, fertlere, fertlerin kuracağı organizasyonlara düşmektedir. Bu organizasyonlar kooperatifler, şirketler şeklinde olabilir.

Önemli olan husus, her organizasyonda kabiliyetli, becerikli ve dürüst kimselerin organizasyonun idari mevkilerine kolaylıkla gelmelerini sağlayabilecek iyi bir sistemin kuruluşudur.

Bu kuruluşlara politikanın girmemesi esas olmalıdır. Son 30 yılda edindiğimiz tecrübeler genel ekonominin nispeten düzenli götürüldüğü devrelerde fert teşebbüslerinin çok daha süratli geliştiğini, devlet teşebbüslerine göre çok daha süratli geliştiğini, devlet teşebbüslerine göre çok daha randımanlı çalıştıklarını açık bir suretle göstermiştir. Son iki yıldaki büyük ekonomik bunalımda dahi Türk ekonomisinin ayakta durmasının en belli başlı amili, en küçük esnafından en büyük sanayici ve tüccarına kadar Türk teşebbüs gücüdür.

Bugün Türkiye’imizde maalesef solun hâkim olduğu bürokrasi, yayın çevreleri, solun ele geçirdiği meslek kuruluşları, dernekler, sol tandanslı politikacılar, büyük bir sahtekârlıkla bütün bu ekonomik sıkıntıların kabahatlerini ferdi teşebbüse yüklemeye çalışmaktadır. Hakikatte bütün bu başımıza gelenlerin ana sebebi, sosyalist aşırı devletçi bir politikanın uygulanmak istenmesidir. Enflasyonun en başlıca sebeplerinden biri, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin inanılmaz ölçülere varan zarar ve açıklarıdır. Sol, büyük bir ustalıkla bunu gözlerden kaçırmaya çalışmaktadır. Bugün KİT’lerin ekseriyeti gelirleriyle ücretleri karşılayamaz hale düşmüşlerdir. Ama hâlâ aşırı istihdam, aşırı ücret politikasına devam etmektedirler. Tabii bu açıkların kapanması için bunların mamullerine ya aşırı ölçülerde zam yapılacak veya halktan çok yüksek vergiler alınacaktır veyahut da Merkez Bankasının matbaasına müracaat edilecektir.

Her üç tedbir de enflasyonu hızlandıracak, istihsalı yavaşlatacak, geliri azaltacaktır. Devletin gelir kaynakları azalınca vergilerin tekrar artırılması mukadderdir. Bu bir fasit dairedir. Son bir yılda Türk parasının serbest serbest piyasalarda yüzde 100’den fazla değer kaybetmesi bunun belli başlı izahıdır. Bu suretle ekonominin ulaşacağı nokra, Güney Amerika tipi yüksek enflasyonlu bir ekonomi ile Demir Perde gerisi sosyalist bir ekonominin karışımı olacaktır.

Bu hale gelmiş bir ekonomide başka çaresi kalmamış vatandaşın kendini emniyete almak için tabiat kanunu icabı altın alması, kıymeti kaybolacak parasını mala yatırması, yani parayı stoka çevirmesi gibi hareketini, mevcut iktidar ve yandaşlarının karaborsacılık olarak tavsif etmeleri kendi büyük suçlarını bu suretle başkalarının üzerine atmaları hakikaten ibret vericidir.

Devletin aşırı istihdam ve aşırı ücretin en yakın bir misali olarak İstanbul Belediyesinin Genel İş Sendikası ile yaptığı toplu sözleşme gösterilebilir. Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen Belediye Gelirleri Kanununun İstanbul Belediyesine getireceği ek gelirin mühim bir kısmı bu tolu sözleşme ile 12 bin kişiye verilmiştir.

Adam başına takriben brüt 200.000 TL’yi aşan ilave ödeme ile bu 12 bin kişinin her birine yapılan toplam ödeme yılda brüt 500.000 TL’ye yaklaşmaktadır. Asgari ücretin 40.000 TL/yıl olduğu ve milyonlarca kişinin işsiz ve asgari ücretin altında bir ücretle çalışmak istediği memleketimizde milletin parasının bu derece “savurganlıkla” ve hiçbir hak ve adalet ölçüsüne sığmayan tarzda kullanılması hakikaten hazindir.

Yeni Görüş bir gün Türkiye 'de iktidara gelecektir. O vakit;

- *Devlet ve devlet müesseseleri aşırı bir istihdam yeri olmaktan çıkarılmalıdır.*
- *İktisadi Devlet Teşekkülleri millete mâl edilmelidir.*
- *Aşırı ücretler önlenmelidir.*
- *Ferdi teşebbüsün önüne konulan engeller kaldırılmalıdır.*
- *Devletin fertlere rakip ve onlara hükmedici rolü değiştirilerek, yerine milletin işini kolaylaştırıcı, teşvik edici, yardım edici, koruyucu rolü yerleştirilmelidir.*

Sendikalar

Batı'dan aldığımız ve kendi sosyal anlayışımıza göre dejenere ettiğimiz devletin yukarıda açıklanan yanlış politikaları sonucu işçi-işveren münasebetleri bugün bir çıkmaza itilmiştir.

Bugün tatbikatla yerleşen sistem;

- *İşçi-işveren münasebetlerini devamlı olarak kötüleştirmektedir.*
- *Çalışanları tembelliğe sürüklemekte, iş yerlerinde iş disiplini kaybolmakta, verim düşmektedir.*
- *İşverenlerin ciddi yatırım yapma istekleri süratle kırılmakta, kapkaç faaliyetler çok daha cazip bir hale gelmektedir.*
- *İşçilerden kesilen yüksek aidatlarla iş görmeyen, herhangi bir istihsalde bulunmayan demagoji ile geçinen bir zümre yetişmekte, aynı zamanda çarpık ideolojik faaliyetler için mümbit bir zemin hazırlanmaktadır.*
- *Türkiye gibi milyonlarca işsive iş bulma durumunda olan bir memlekette bugünkü sistemle sendikalaşmış belirli sayıda bir zümreye memleket gerçekleriyle uyuşmayan aşırı ücretler ödenmektedir.*

Bütün bunların sonucunda yeni tesislerin kurulamayacağı, enflasyonun hızlanacağı, Türkiye'nin ekonomik bir çıkmaz sokakta kalacağı bugün memleketi idare edenler hariç, hemen herkes tarafından görülmektedir. Hâlbuki Türkiye'nin hızlı kalkınması tarımda, turizmde, sanayide ve altyapıda verimli yatırımların süratle yapılmasına bağlıdır. Kaynakların en iyi şekilde kullanılarak süratle kalkınması, yeni iş imkânlarının açılması sonucunu doğuracaktır.

Milletlerin hayatlarında bazı nesillere büyük fedakârlıklar düşer. Mesela, memleketimizde I. Cihan Harbi ile İstiklal Harbine iştirak eden nesil böyle bir nesildir. Ekonomik gelişmede de her nesle bir fedakârlık düşmektedir. Her nesil kendi evlatları olan gelecek neslin daha iyi bir yaşama düzeyine çıkmasını düşünerek bu fedakârlığı yapmalıdır.

Aslında bu fedakârlık yapılmadığı takdirde, mevcut neslin daha kötü duruma düşeceği de bugün açık olarak gözükmemektedir. Bugün bu fedakârlığa razı olmadığımız takdirde fabrikaların büyük bir kısmı kapanacak, önemli bir bölümü belki kıdem tazminatı dahi ödeyemeyeceklerdir. Bugün yüksek ücretle çalışanlar yarın hiç ücret alamaz hale geleceklerdir.

Devletin gelirleri azalacak, devlet para basmayla bunu karşılamak istediği takdirde görülmemiş yükseklikte bir enflasyon hızı devleti ve müesseseleri tahrip edecektir.

Bunun sonu anarşi ve kavgadır. Orada da herkes her şeyini kaybedebilir. Hâlbuki daha iyi bir işçi-işveren münasebeti ücretlerin memleket gerçekleri dışında yükselmemesi, herkesin daha fazla

çalışması, daha fazla istihsal yapılarak daha fazla ihracat yapılması, üç dört sene içinde Türkiye'yi bu çıkmazdan kurtarabilir.

Sendikal Düzen İçin Yeni Görüş

İşçi-işveren münasebetinde Marksist düşünceden kaynaklanan sınıf mücadelesi ve hakların kavga edilerek alınması esasına dayanan, işvereni ve işçiyi birbirine düşman olarak kabul eden kapitalist düşünce tarzından tamamıyla uzaklaşılacaktır. İşçi ve işverenin bir arada ve aynı gaye için çalışması karşılıklı hak ve vazifelerin adil esaslara bağlanması, mücadele ve kavga yerine müşavere, Yeni Görüşün ana esasını teşkil edecektir. Bu esasta grev ve lokavt nihai olarak kaldırılacaktır. Bununla beraber bu aşamaya gelinceye kadar geçiş döneminde aşağıdaki esaslar uygulanacaktır:

- Sendikal rekabet kaldırılmalıdır.
- Belli sayının üstünde çalışana sahip işyerlerinde çalışanlar lokal bir sendikada örgütlenmelidir.
- Aynı iş kolunda bu şekilde meydana gelen sendikalar bir federasyon bünyesinde teşkilatlanmalıdır.
- İşverenler de aynı paralelde iş kollarına göre işveren sendikalarında teşkilatlanmalıdır.
- Gerek işçi, gerekse işverenden bugünkü aidatlarının bir hayli altında aidat kanunen değil, gönüllü olarak kesilmelidir ve bunun bir kısmı üst kuruluşa verilmelidir.
- Toplu sözleşmeler iş kollarına göre üst kuruluşlar tarafından işyerlerine göre müzakere edilip hazırlanmalıdır.
- Grev veya lokavt kararları bu üst kuruluşlarca alınmalı, grev kararları her iş yerindeki işçinin gizli oylamasıyla tasvibine veya reddine sunulmalıdır.
- Grev veya lokavtın belli bir süreyi geçmesi önlenmelidir. Bir müddetin sonunda grev veya lokavt kaldırılmalı, Yüksek Hakem Kuruluna gidilmelidir.
- Yüksek Hakem Kurulu gerek işçi gerek işveren kesiminde tecrübeli, fiilen işçi veya işveren temsilcisi olarak çalışmayan kimseler ile devlette ekonomik sahada, yüksek yargı organlarında, üniversitelerde mühim görevlerde bulunmuş fakat emekli olmuş kimselerden kurulmalıdır. Yüksek Hakem Kurulunun kararı nihaidir.

Bankalar

Bankalar ekonomik kalkınmada çok önemli bir rol oynarlar. Tasarruflar bankalarda toplanır ve buralardan ekonominin muhtelif sektörlerine kanalize edilir.

Yeni Görüşte bankaların çalışmasında ana prensip, kredilerin ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmeyi hızlandıracak şekilde yurt sathında en verimli projelerden başlayarak dengeli bir şekilde yayılmasıdır. Bunu temin için aşağıdaki esaslar uygulanmaya konulmalıdır:

- Hiçbir şahıs, kuruluş veya grubun dolaylı veya dolaysız bankalarda yüzde 10'dan fazla bir sahipliği olmamalıdır.
- Devlet, bankalarda idareye müdahale maksadı ile değil, düzenli ve ekonominin yararına çalışmalarını gözetlemek maksadıyla yüzde 5-10 arasında hisseye sahip olacaktır.

Bankaların sanayi kuruluşlarına yüzde 25 ve daha fazla iştiraki halinde limitsiz kredi verebilecekleri hakkındaki mevcut tatbikat belli bir süre içerisinde tasfiye edilerek kaldırılacaktır.

Bankalar sanayi, ticaret, zirai kuruluşlara hiçbir suretle yüzde 10'dan fazla iştirak edemeyeceklerdir.

Bankaların gerek faizle mevduat toplamaları ve gerekse faizle kredi vermeleri belli bir süre içinde sürekli kâr ortaklıkları şekline dönüştürülecektir.

Faiz esası ile çalışma ne kadar tedbir alınırsa alınsın tasarrufları, varlığı olan güçlü kuruluşlara yöneltmekte dinamik yeni kuruluşla kredi darlıklarına uğramaktadır. Faizi esas alan kredi sisteminde bankaları güçlü kuruluşlara yönelmesi tabiidir. Çünkü banka için bu sistemde önemli olan parasının emniyeti, yani teminatı ve parası için öngörülen faizin ödenmesidir. Güçlü kuruluşun herhangi bir teşebbüsü bu teminata sahiptir. Teşebbüs verimli olmasa dahi banka ona kredi verebilir.

Hâlbuki ekonomik gelişmede önemli husus, tasarrufların en verimli projelerden başlayarak aşağıya doğru yönlendirilmesidir. Bu vaziyette belli bir tasarruf hacminden maksimum verim temin edilemez. Bu bakımdan bankaların faiz esası yanında rant esasına dayanan, bir başka ifadeyle, belli nispetlerde kâra ve zarara ortak olan yeni bir sisteme de başlamaları ve zaman içinde sistemin oturmasıyla paralel olarak bu yeni sisteme geçilmesi teşvik edilmelidir. Başlangıçta ilk tatbikat olarak kurulmuş ve işlemekte olan sanayi müesseseleri ile bu tatbikata girişmek, sonra yaygınlaştırmak faydalı olur. Bir misal olarak, çalışmakta olan bir sanayi şirketi ile banka arasında bu muamelenin nasıl yapılacağın izah edelim:

- *Şirketin bir yıl içerisinde muhtelif namdar altında kullanacağı kredi miktarı tespit edilir. Bu tavan miktar için bankanın, şirketin kâr ve zararına ne nispetle iştirak edeceği pazarlık sonucu protokole bağlanır.*

Mesela, bu miktar 100 milyon TL olsun. Beheri 50 bin TL'lik veya daha küçük kupürlerle ve her kupürün üzerinde mesela şirket kârına toplam bedel için yüzde 30 kâr ortaklığı konulmuş ise, 50.000 TL'lik kâr ortaklığı senedi kârın $1/2000 \times \% 30$ olacaktır.

Bunun manası, eğer şirket 200 milyon TL kâr etmiş ise, beher 50.000 TL'lik senede düşen kâr hissesi 30.000 TL olacaktır.

Aynı şekilde, zarar etmişse hisse senedinin değerı o miktarda azalacaktır. Şirket, bankaya bu hisse senetlerini tevdi ederek ihtiyacı olan krediyi kullanır.

Banka ile yapacağı anlaşmaya göre, şirketin parası olduğu zaman para yatırarak senetlerin bir kısmını geri alabilir. Bu şekilde alınan ve tekrar geri verilen senetlerin banka ile adat hesabı tutulur. Kâr ortaklığı senetlerinin belli bir miktarı devamlı olarak bankada kalır. Bu senetler komisyon bazında veya daha yüksek fiyatla başka bankaca başka müşterilere satılabilir.

Sistemin teşviki için şirket kârlarının vergilerden evvel hesap edilmesi, kâr ortaklığı için verilen kârların masraf yazılması esas alınmalıdır. Bankalarla şirketler arasında bu anlaşmalar bir seneden beş seneye kadar yapılabilir. Şirket kârlarının artması hakkında uzun vadeli olan senetler daha yüksek senetlerle satılabilir. Bu satılardan elde edilen gelirlerden banka muameleleri vergisi alınmaz. Bankalar ve diğer şahıslara verilen senetlerin kârlarından yüzde 10 vergi alınır ve başkaca bir vergi alınmaz. Ayrıca, zarar halinde bu zararlar şahısların gelirlerin düşülür, bankalarca zarar hanesine kayıt edilir.

Sistemin enteresan tarafı, bankanın bu halde faizli sistemde olduğu gibi bir teminat aramamasıdır. Bu durumda banka güçlü kuruluşlara değil, kârlı ve iyi idare edilen kuruluşlara

yönelmek mecburiyetindedir. Kuruluşlar da bu manada bankalardan kredi alabilmek için çok daha iyi çalışmak durumunda olacaklardır. Aksi takdirde, ya kredileri kesilecek veya bankaya daha yüksek kâr oranı vermek zorunda kalacaktır.

Bu sistemde diğer bir önemli husus, muhtelif namlar ve formaliteler altında verilen çeşitli kredilerin basit bir formaliteler altında verilen çeşitli kredilerin basit bir formalite ile tek hale döndürülmesidir.

Vergi Politikası

Türkiye’de vergiler çok çeşitli ve birçok halde anlaşılması güç ekonomik faaliyeti lüzumsuz formalitelere sokucu haldedir.

Ekonomik gelişme yolunda olan bir memleket için genel olarak yüksektir.

Yüksek vergi oranlarının vergi kaçacağına yol açtığı, aynı zamanda ekonomik kalkınma hızının düşmesine sebep olduğu, dolayısıyla daha az oranda vergileme ile elde edilecek gelirden daha düşük bir gelir elde edilmesine sebep olması kuvvetle muhtemeldir. Bizim anlayışımızda devletin gayri iktisadi ve zarar eden yatırımlara girmemesi, ekonomik gelişmenin daha ziyade fertler tarafından yapılması, devletin tanzim ve teşvik edici bir rol oynamasından dolayı devletin masrafları nispi olarak azalacaktır. Bizim anlayışımıza göre Yeni Görüşte devlet, mevcut memur sayısının yarısı ile ve belki daha azı ile idare edilebilir. Bu devlette memurlar daha seçkin olacak ve daha iyi ücret alacaklardır. İktisadi Devlet Teşekkülleri gibi büyük yükler de kaldırılırsa, devlet gelirlerinin bugünkü gibi enflasyonu teşvik edici, ekonomiyi yavaşlatıcı bir orana yükselmesine ihtiyaç yoktur. Aslında, bu şekilde bir anlayışla düşündüğümüz Yeni Görüşteki devlet, belki oran olarak milli gelirden daha az pay almakla beraber, mutlak değer olarak bugünkü anlayıştaki devletten çok daha iyi gelir sağlayacaktır.

Yeni Görüşte vergilemenin ana prensipleri

- Vergiler basit, açık, kolay anlaşılır olmalıdır.
- Vergi nispetleri genellikle herkesin kolaylıkla vereceği nispette düşük tutulmalıdır.
- Belki bir seviyenin üstünde ücret alan herkesten (mesela asgari ücret veya asgari tarım geliri, asgari serbest meslek geliri gibi) geliri ile nispi olacak vergi alınmalıdır.
- Vergileme kurumlaşmayı ve yatırımları teşvik edilmelidir.
- Vergileme göze batan israfi önlemelidir.
- Vergileme arsalar ve binalar üzerinde, bugün büyük mikyasta yapılan ve bir bakıma üretken yatırımları cazip olmaktan çıkararak ana spekülasyonunu önleyecek yönde olmalıdır.
- Vergileme aşırı stoklamayı önlemelidir.
- Gümrükler, gelir getirme veya aşırı sanayi korumaları esasına göre değil, yurtiçi sanayinin makul ölçüde korunması yanında içerde fiyat istikrarının sağlanması da düşünülerek, sanayide gerekli dış rekabetin temini esaslarından hareketle tespit edilmelidir.

Bu prensiplere uyan vergileme, örnek olarak aşağıda sunulmaktadır:

Burada verilen misaller ilk düşüncelerdir, tabiatıyla üzerinde çok daha geniş çalışma yapılması icap eder.

Gelir vergisi nispeti ücretliler için yüzde 25, serbest meslek erbabı için yüzde 25-40 arasında kademeli:

- *İstihsal veya Katma Değer Vergisi; her çeşit üretimden nihai perakendecisine kadar nispeti yüzde 10'u geçmeyen her ara kademedede satış üzerinden alınan bir vergi, kademelerden bir evvel ödenen istihsal vergisi düşürülür.*
- *Satış vergisi; nihai tüketiciye satışta her nev'i tüketim ve dayanıklı mallarda nispeti yüzde 2 ile yüzde 5 arasında bir vergi.*
- *Emlak vergisi; şehirlerde ve turistik bölgelerde arsalar ve binalar üzerinden (fabrika ve turistik yapılar, devlet yapıları hariç) beyan edilen değerden önceden tespit edilen bir değer düşüldükten sonra kalanın arsalar için yüzde 1,5'u binalar için yüzde 1,1'i. Değer beyanı her iki yılda bir yapılmalıdır. Gerek satışta, gerekse beyan sırasında beyan edilen değerlerin yüzde 50 fazlası ile vergi memurunun mülkü satışa çıkarma hakkı olmalıdır. Tabiatıyla, bir defaya mahsus olmak üzere beyanda bulunanın da beyanını değiştirme hakkı olmalıdır.*

Emlak alım ve sonrasında bugünkü mevcut vergi:

- *Tarımdan Alınan Vergi; belirlenmiş büyüklüğün üzerindeki arazilerde istihsal değerinin yüzde 5-10'u arasında bir vergi.*
- *İsraf Vergisi; beyan edilen gelir ve bunun kullanımında yatırıma giden harcamalar (hisse senedi, ev taksitleri gibi) belli nispette yapılan sosyal yardımlar ile gelir vergisi düşüldükten sonra kalan harcamanın evvelden tespit edilmiş bir değer üstündeki kısmı (bu değer 1. dereceden ücret alan devlet memurunun net ücreti veya gelirin yüzde 30'u hangisi büyükse) kademeli olarak yüzde 30'a kadar vergiye tâbi olacaktır.*
- *Çalışmayan Servet Vergisi; servet beyanında hisse senetleri, tahviller, kâr ortaklığı senetleri ile evi veya bir evi, belli büyüklükte bir arsası düşüldükten sonra geri kalan değerlerinin (ev eşyaları hariç) yüzde 2,5'u nispetinde bir vergi.*
- *Şirketlerden kurumlar vergisi kaldırılıp yerine şirket pasiflerden sabit yatırım ve iştirakleri ile alacakları düşüldükten sonra kalanın yüzde 2,5'u oranında bir vergi.*
- *Gümrükler; gümrüklerde çeşitli vergiler yerine bir vergi alınmalı ve bu vergi gelir getirme yerine, kurulmakta ve gelişmekte olan sanayii koruma amacı gütmelidir. Hiçbir suretle vergi oranı yüzde 40'ı geçmemelidir.*
- *Banka Gider Vergisi; bankaların aldığı sadece faiz ve komisyonlara tatbik edilmelidir.*
- *Diğer çeşitli damga vs. vergilerin hepsi kaldırılmalıdır.*

Vergilemede önemli olan diğer noktalar da vergi kaçırmanın şiddetle cezalandırılması, faturasız satışlara mani olunması, iyi bir vergi denetleme teşkilatı kurulmasıdır.

Yukarıda bahsi geçen vergiler görüldüğü gibi;

- *Kurumlar vergisinin kaldırılışı ile kurumlaşmanın teşvikini,*
- *İsraf vergisi ile göze batan israfın önlenmesini,*
- *Gelir vergisinin düşürülmesi ile ücretlilerin hayat standartlarının yükseltilmesini,*
- *Çalışmayan servet vergisi ile faydalı yatırımların teşvikini,*
- *Emlak vergisindeki değişikliklerle gayrimenkul spekülasyonunun, aynı zamanda vergi kaçırılmasının önlenmesini hedef almaktadır.*

Tarım

Tarım bir memleketin gelişmesinde temel unsurdur. Bugün ileri sanayi ülkelerinin hemen hemen hepsinde güçlü bir tarım vardır.

İleri sanayileşmiş ülkelerde güçlü olan tarım sektöründe nüfus yüzde 4-15 arasında değişmektedir.

Türkiye'nin iklim şartları, su kaynakları tarımda bugünkünden çok daha fazla nüfusu besleme imkânı vermekte, aynı zamanda mühim araç potansiyeli meydana getirmektedir. Son 20-25 yılda tarımdan geçimini sağlayan nüfus yüzde 80'den yüzde 55 civarına düşmüştür.

Bu değişim 1975 senesine kadar tarımdan geçimini sağlayan nüfusun nisbî olarak azalmakla beraber mutlak değer olarak arttığını göstermektedir. Önümüzdeki devrede tarımla geçinen nüfusun mutlak değer olarak da azalmaya başlayacağını, asrın sonuna doğru hızlı bir gelişme ile tarımdaki nüfusun toplam nüfusun takriben yüzde 20-25'ine (15-18 milyon) düşeceğini tahmin etmekteyim.

Düzenli bir şehirleşme, hızlı bir sanayileşme, turizm gelişmesi bu rakamı daha aşağıya çekebilir.

Takribi hesaplarla, 1980'lerin başında şehir nüfusu artışı ortalama yüzde 7 civarında olacak, buna mukabil köylerde yüzde 2 civarında, göçten dolayı bir nüfus azalması görünecektir. Asrın sonuna doğru zamanla şehirlerdeki nüfus artış hızı köyden gelişin mutlak değer olarak azalmasından dolayı yüzde 3 civarına düşecektir.

Bugün milli gelirin dağılışı bakımından da şehirlerde yaşayanlarla köyde yaşayanlar arasında büyük bir fark görülmektedir. Şehirlerde yaşayanların gelirleri, ortalama olarak köylerde yaşayanların gelirlerinin dört misli civarındadır.

Tarımda mekanizasyonu, verimin artırılması şehirde yaşayanlarla köyler arasındaki gelir farkını azaltacaktır. Diğer taraftan dünya nüfusunun artışı, hayat standartlarının yükselişi, tarım ürünlerine olan talebi arttıracaktır.

Tarım ürünleri ihracatında bugün rekabet nispeten az, Pazar her zaman mevcuttur. Bu kötü halde ürünlerin stok edilmeleri gerekmektedir.

Tarıma gerekli önemi verdiğimiz takdirde, sanayi ürünlerinde çok daha elverişli şartlarla ihraç etme şansımız vardır. Diğer taraftan, tarıma dayalı sanayi önemli bir istihdam sektörüdür.

Bütün bu yukarıda verilen izahatın ışığı altında, tarım sektöründe hızlı bir gelişme için Yeni Görüşün ana prensipleri aşağıda verilmiştir:

- *Düzenli ve hızlı bir sanayileşme ve şehirleşme tarımın sıhhatli gelişmesi için gereklidir.*
- *Tarım ve tarıma dayalı sanayi ilişkilerinin düzenlenmesi, tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi ile tarımın geliştirilmesinin hızlandırılması temin edilmelidir. Şeker pancarı-şeker ilişkisinde olduğu gibi, benzer münasebetler, hayvancılık, yem nebatları ve yem üretimi, yağlı tohumlar-yağ fabrikaları, domates-salça sanayi, hayvancılık-süt ve peynir sanayi, tütün-sigara sanayi ilişkilerinde temin edilmelidir.*
- *İyi tohumluk konuları çok yakından takip edilmeli, özel teşebbüsün tohumculuk faaliyeti teşvik edilmelidir.*
- *Gübre, ziraat alet ve makineleri sanayi ve ziraî ilaçlar konusunda yatırımlar teşvik edilmelidir.*
- *Yeraltı ve yerüstü sulama faaliyetleri hızlandırılmalıdır.*

- *Tarım ürünlerinin standardizasyonu ve kalitelerinin yükseltilmesi konusuna büyük önem verilmelidir.*
- *Dâhili pazarlarda ve özellikle ihracatta tarım ürünleri(nin) ambalajlanmasında standardizasyona ve kalite ıslahına gidilmesi gerekmektedir.*
- *Tarımda toprağın parçalanması değil, azalan nüfus da nazarı itibara alınarak toprağın büyütülmesi (aile başına) esas alınmalıdır. Bu maksatla, tarım arazilerinin kadastrosu tamamlanmalıdır. Mevcut mülkiyetler tespit edilmeli, arazinin nüfus azalışına göre genişleme programı yapılmalıdır. İlk önce halen tarımda çalışmayıp şehirlerde oturan ama tarım arazisini yarıcıya veren mülk sahiplerinden başlanarak arazi büyütülmesine zaman içerisinde gidilmelidir.*
- *Türk ekonomisi tarım dışı sektörlerde güçlü olmaya başladığı, yani tarımın milli gelir içerisindeki hissesinin yüzde 15 civarına düşmesinden sonra köylerden şehirlere devletin yardımı ile nüfusun aktarılması işlemine girişilmelidir. Bu maksatla, o zaman şehre göç edecek vatandaşlar için yönlendirme, meslek öğretme programları uygulanmalıdır.*

Sanayi

Türkiye'nin sanayileşmesi gelişme için elzemdir. Önümüzdeki yıllarda sanayi gelişme hızını yüzde 10'un üzerine çıkarmak mecburiyetindeyiz.

Sektörler arasında en hızlı gelişme potansiyeline sanayi sahiptir. Türkiye nüfusunun hızla yükselmesi, gelir artışı pek az istisnası ile birçok sanayii ekonomik ölçüler içerisinde kurmamızı sağlayacaktır.

Türkiye'mizde sanayinin gelişmesinde çok muhtelif uygulama ile karşılaşmıştık:

- *Cumhuriyetin kuruluşundan 1930-1931'e kadar yabancı sermayeyi de içine alan özel teşebbüs teşviki (iş Bankası, Şişe-Cam, şeker fabrikalarına başlama).*
- *1930'dan 1950'ye kadar İktisadi Devlet Teşekkülleri.*
- *1950-1960 özel teşebbüs, şirketler şeklinde devlet kuruluşları, KİT'in sektörel ayrımı (kömür, madenler, kâğıt, demir-çelik gibi).*
- *1960-1967 Birinci Plan; devlet teşebbüslerine ağırlık veren karma ekonomi.*
- *1968-1972 İkinci Plan; özel teşebbüsün teşvikine ağırlık veren karma ekonomi.*
- *1973-1977 Üçüncü Plan; devlet teşebbüslerine fazla ağırlık veren karma ekonomi, özel şirket mahiyetinde devlet kuruluşları (Tumosan, Taksan, Temsan vs. gibi)*
- *1978 Dördüncü Plan; devlet teşebbüslerine çok ağırlık veren sanayileşme.*

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sanayileşmede geçirdiğimiz bu zikzaklar maalesef sanayi gelişmemizi arzu edilen ölçülere çıkaramamıştır. Bu zikzakların sebebi tahlil edildiğinde, Cumhuriyet devrinde sanayide gelişmede özel teşebbüsün teşvik edildiği iki devre görürüz ki, bunlar 1950-1960 Demokrat Parti devresi ile 1968-1972 İkinci Plan devresidir.

Özellikle İkinci Plan ile başlayan özel teşebbüse ciddi olarak önem veren devre, aldığı hızla 1975 senesine kadar devam etmiştir. Neticede, hızla gelişen özel teşebbüs; üretim, katma değer, kârlılık gibi ana ölçülerde devlet teşebbüslerini geride bırakmıştır.

Diğer taraftan, CHP'nin iktidar olduğu devre ile CHP'nin iktidarda ağırlıkta olduğu devre (1960-1965) ve CHP sempatanlarının hâkim olduğu Üçüncü Plan, gene CHP'nin hazırladığı Dördüncü Plan dönemlerinde KİT'e ağırlık verilmiştir.

Aslında bugün sanayileşmemizde solun iddia ettiği gibi bir çarpıklık var ise, bunun baş sorumlusu devlet teşebbüslerine ağırlık veren CHP ve onun paralelinde olan iktidarlar ve Planlama ile devlet bürokrasisine hâkim sol bürokratlardır.

1978 yılında iktidar olan CHP ağır bir şekilde devlet teşebbüslerine yönelmiştir. 15 ay sonra geldiğimiz çıkmaz sokağın önemli bir sebebi de bu yanlış uygulamadır.

1978 yılı başlarında KİT'lerin zararlarını kapatmak gayesi ile yapılan büyük zamlar, sonucu değiştirmemiş, bu işletmelerin zararlarını eskisinden daha yukarıya çıkarmıştır. Hâlihazır zararları yıllık 100 milyar TL'yi aşmaktadır. 1978 yılı zamlarından bir yıl sonra daha büyük zamlarla karşı karşıya gelmiş bulunmaktayız. Bu yapılacak zamlardan 1-1,5 yıl sonra da yeni ve daha büyük zamlar yapılacaktır. Memleketimizde hızlanan enflasyonun ana sebeplerinden biri budur. Bu meselenin çözümü zam yapmak değildir. Çünkü yapılacak her zammı toplu sözleşmeler fazlasıyla götürmektedir.

Hastalık çok ağır bir şekilde bu müesseselerin içine girmiştir. Bu müesseseler ihtiyaçlarının 4-5 misli insanla çalışmaktadırlar. Mesela Karabük Demir Çelik grubunda 1 ton çelik yapmak için 50-60 adam/saat kullanılmaktadır. Bugün dünyada bu değer 3-5 adam/saate düşmüştür.

Türk özel teşebbüsünde bu değer 10 adam/saat civarındadır. Bugün KİT'lerin büyük kısmı aşırı istihdam, aşırı ücret politikası yüzünden gelirleri ile ücretleri karşılayamaz hale gelmişlerdir.

Diğer taraftan, bu kuruluşların bir kısmı demode hale gelmiş, bir kısmı da idare edilemeyecek ölçekte lüzumsuz büyük tutulmuşlardır. Tabiiyatıyla yatırım süresi bu yüzden uzamakta, yatırım maliyeti de çok yükselmektedir. Artan maliyetler, bekleyen yatırımlar, yapılan zararlar neticede bütün millete fatura edilmektedir.

Sanayileşmede özellikle CHP ve CHP tandanlı hükümetler devrinde yapılan ikinci hata şudur:

Sanayileşmenin tabii bir gelişme şekli vardır. Sanayileşen ülkelerde bu gelişme sırası ile;

- 1. Tüketim malları sanayii,*
- 2. Ara mallar sanayii,*
- 3. Yatırım malları sanayii*

şeklindedir.

Bir memleket sanayileştikçe, bu gelişme şekline göre ağırlıklar ara mallar ve yatırım mallarına kayar. Ara mallar ve yatırım malları genellikle daha fazla teknoloji, know-how ve dizayn bilgisine ihtiyaç gösterirler. Bu sanayi mallarının mamulleri (makine, teçhizat, ara mallar) netice itibariyle yukarıdaki sırayla sanayilerin kuruluş ve işletmesinde kullanılır. Bu sebepten, yatırım malları ve ara mallar sanayinde mümkün olan yenilikte teknoloji kullanamazsak, yaptığımız yatırım malları ve ara mallar kalitesiz ve verimsiz olur. Bunun sonucunda, mamullerimiz dış pazarlarda rekabet edemez.

Bir misal olarak tekstil sanayi makinelerini verebiliriz. Bugün MKE bazı tip dokuma ve iplik tezgâhları yapmaktadır. Türk özel teşebbüsünün modern tesisleri çok daha iyi teknoloji ile yapılmış yüksek verimli tezgâhlarla donatılmıştır. Bu fabrikalar sayesinde tekstil ihracatı çok artmıştır.

Bu sayede tekstil sanayimiz birçok imalat çeşidinde ileri sanayi ülkelerini ürkütür hale gelmiştir. Eğer 1970'lerde gelişen Türk tekstil sanayinde yerli yapılmış makineler kullanılmasında ısrar edilseydi, ne bugünkü tesisler kurulurdu ne de ihracat yapabilirdik.

CHP ve onun paralelindeki iktidarlar devrinde bilgisiz bir şekilde gayretler ve imkânlar devlet eli ile yatırım malları ve ara mallara sevk edilmiştir. Bu tesislerin çoğu tamamlanamamıştır. İşletmeye açılanlar ise büyük zararlar içerisindedir. Geri teknoloji ile kuruldukları için düşünülen kapasitelerine erişememektedirler. Bunun sonucu ara mallar, yatırım malları sanayinde arzu edilen gelişmeler sağlanamamıştır.

Hâlbuki genellikle CHP haricindeki devrelerde olduğu gibi sanayinin tabii gelişme seyri içinde hareket edilseydi, çok daha iyi ve çabuk ara mallar ve yatırım malları sanayii hedeflerine ulaşırdık.

Bütün bu tecrübeler sonucu, sanayi gelişmede Yeni Görüşün ana prensiplerini şöyle tespit edebiliriz:

- *Genel kaide olarak devletin direkt sanayi teşebbüslerine girmemesi, bunu millete bırakması. Devletin sanayileşmede teşvik ve tanzim edici rol oynaması.*
- *KİT'lerin çoğunluğunun millete devri, bunlarda alınacak tedbirlerle kârlı hale gelemeyeceklerin tasfiye edilmesi.*
- *Sanayinin bütün yurda pratik ve gerçekçi ölçülerde yayılması için devletin altyapı hizmet ve yatırımlarını yapması. Geri kalmış bölgelerde çok özel teşvik mekanizmaları kullanması.*
- *Sanayinin aşırı gümrük korumalarını makul ölçülere getirmesi.*
- *Sanayi ihracatının lafla değil, ciddi olarak teşviki.*
- *Teknoloji ve mühendislik bilgisinin memlekete kolay akışının temini.*
- *Sanayide tekellerin, devlet tekelleri dâhil kaldırılması.*
- *Enerji ve maden sahasında gelişmenin hızlanması için fertlere ve fertlerin kuracağı organizasyonlara devletin tespit edeceği esaslar dâhilinde yatırım ve işletme hakları verilmesi.*
- *Yabancı sermaye ve yatırım konusunda gerçekçi olarak karşılıklı menfaatleri dengeleyen istikrarlı bir ortamın tesis ettirilmesi.*

Şehirleşme

1950 yılında başlayan kalkınma hamleleri ile şehir nüfuslarında süratli bir artış görünmeye başladı. 1927'den 1950'ye kadar şehir nüfusları artışı yüzde 2,5-3 arasında seyrederken, 1950-1960 arasında yüzde 6-6,5; 1960-1970 arasında da yine aynı değeri muhafaza ederek seyretmiştir.

1970'ten sonra da bu değer in yüzde 6-7 arasında olduğu görülmektedir. Önümüzdeki yıllarda bu artış hızının yüzde 7'den yavaş yavaş düşerek asrın sonunda yüzde 3'ün altına ineceğini tahmin etmekteyiz.

Bu tahminlere göre, köy nüfusları mutlak değer olarak azalmaya başlarken, şehir nüfusları ortalama her yıl 1,8 milyon civarında artarak asrın sonunda 50-60 milyon mertebesinde olacaktır. Köy nüfusları ise, 16-19 milyon arasında kalacaktır. Şehirlerdeki bu nüfus artışı her yıl ortalama 700-800 bin mesken yapımını gerektirmektedir. Bunlar yapılmadığı takdirde, gecekondu yapımı çok

hızlanacaktır. Bu çapta bir nüfus artışı aynı zamanda, şehirlerde birçok yeni problemin fişkırmasına sebep olacaktır.

Bunlar başlıcaları:

- *Altyapı genişlemesi (su, yol, elektrik, telefon, trafik)*
- *Belediye hizmetleri*
- *Gıda maddeleri depolanması, nakil ve tevzii*
- *Asayiş ve güvenlik hizmetleri*
- *Sosyal hizmetler (okullar, sağlık merkezleri, eğlence yerleri, parklar, kültür hizmetleri).*

Bütün bu sayılan problemlerin geriye bırakılması veya çözülememesi halinde şehirlerimizde çok büyük sosyal sıkıntılar olacağı muhakkaktır. Bu da kalkınma vasatına menfi bir şekilde tesir edecektir.

Şehirlerin düzgün bir şekilde gelişmesi Yeni Görüşe sahip bir iktidarın en önemli konularından biri olacaktır. Yeni Görüşte aşağıdaki prensipler bu mevzuun çözümünde kullanılacaktır.

- *Belediyeler bu raporun baş kısımlarında izah edildiği şekilde devlet müesseselerine uygulanacak prensiplerle idare edileceklerdir. Belediyeler bu suretle bir aşırı istihdam kapısı olmaktan kurtarılacaktır.*
- *Belediye Mahalli İdare gelirleri bugün düşünüldüğü gibi çok çeşitli ve karışık vergiler yerine, basit ve adil ölçüler içerisinde vergi gelirlerine kavuşturulacaktır. Emlak vergisi, emlak alım-satım vergisi, veraset ve intikal vergisi ile satış vergilerinin yüzde 60-80'i belediyelere ve mahalli idarelere verilecektir. Gelir ve israf vergisinin yüzde 15-20'si yine belediyelere verilecektir.*

Belediyeler ayrıca, yaptıkları hizmetlerle ilgili (tenvirat, tanzifat gibi) vergileri direkt olarak tahsil edeceklerdir.

- *Belediyeler tarafından yapılan taşıma, elektrik, su gibi hizmetlerin zarar etmemesi temin edilecektir.*

İcabında bu gibi faaliyetler, belli süreli imtiyazlar verilmek suretiyle belediyelerin de iştirak ettikleri özel kuruluşlara devredilebilmelidir.

- *Mesken, ulaşım, trafik, tüketici maddelerini depolama, tevzi konularının çözülmesi aşağıdaki gibi olacaktır.*

A) Organizasyon-Planlama

Hızlı gelişen şehirlerden başlayarak yerleşme, sanayi, sanayi gelişme ve ana ulaşım şebekelerini gösteren uzun vadeli master planlar hazırlanacaktır. Bu planlar şehirlerin trafik meseleleri, yerleşme, sosyal ihtiyaçlar da nazarı itibara alınarak genel çerçevede çok kısa zamanda hazırlanmalıdır. Toplu konut yapımına birinci priyorite, bunun yanında evini kendi yapana önem verilmelidir.

B) Toplu Konutların Finansman ve Yapımı

Şehirlerin altyapılarının ana bölümleri devlet tarafından süratle yapılmalıdır. Konut bölgeleri, sosyal tesisler ve şehirleri besleyen tesisler de nazarı itibara alınarak Türk müteahhitlik grupları tarafından inşa edilmelidir. Sistemin finansmanı için Bakanlar Kurulu tadil edilerek

mevduatların bir kısmı toplu konut yapımını tahsis edilmelidir. Toplu konut projeleri aynen bir sanayi projesi gibi mütalaa edilerek (gemi inşaatında olduğu gibi yüzde 10 sermaye, yüzde 90 kredi) finanse edilmelidir. Merkez Bankası reeskontu bu maksatla on yıla çıkarılmalıdır.

İşçi kıdem tazminatlarının müesseselerce bu maksatla işçilere ödenmesi de nazarı itibara alınmalıdır.

*Konutların ve diğer tesislerin pazarlanması inşa eden şirketlerce yapılmalı, neticede konut alıcıları, bankalar, Sosyal Sigorta gibi kurumlarla karşı karşıya bırakılmalıdır.*²⁴⁷⁷

²⁴⁷⁷ İsmet Binark (Der.), **Bu Dünyadan Bir Turgut Özal Geçti**, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, Ankara 2008, ss. 97-111.

EK-2: Azmin Zaferi²⁴⁷⁸

“Anavatan Partisi’ni 36 arkadaşım ile birlikte 20 Mayıs 1983 günü kurduk. Gerek kuruluşumuzda ve gerekse 6 Kasım seçimlerine kadar geçen dönemde, hatta seçimden sonraki dönemde partimiz için birçok şey söylendi. Partimizin seçimlerde başarı kazanmasının mümkün olmadığını iddia ettiler. Seçimleri alsak dahi iktidarın bize verilmeyeceğini söylediler. Biz bunlara fazla ehemmiyet vermedik. Bu söylentileri yayanlar haksız çıktılar. Biz hem 6 Kasım seçimlerini kazandık, hem de iktidar olduk.

Bu hususta hatırlatmayı faydalı gördüğüm ikinci konu 25 Mart 1984 mahalli idare seçimleri ile ilgilidir. Bildiğiniz gibi 6 Kasım 1983 seçimlerine girecek partilerin kararı bizim dışımızda idi. O zamanki şartlar dâhilinde herhangi bir karar değişikliği yapılmadığı takdirde, mahalli idare seçimlerine de bugün Meclis’te grubu bulunan 3 parti girebilecekti. ANAVATAN PARTİSİ, bu konuda da kendi üzerine düşeni yaptı. Seçim kanununda değişikliğe gidilmiş ve Meclis dışında bulunan siyasi partilerin de seçime girmesi sağlanmıştır. Mahalli idare seçim sonuçlarını tahlil edersek şu sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu seçimin yurt sathında tek galibi ANAVATAN PARTİSİ’dir. İkinci olanla aramızdaki fark ve diğer partilerin durumu bu gerçeği bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

25 Mart 1984’ten sonra da bazı yerlerde seçim yapıldı. Bunların önemli bir bölümünde de biz kazandık.

Bütün bunlar şunu ortaya koymaktadır: Kendi dışımızdaki partilerin ve bazı çevrelerin sun’i olarak yaratmaya çalıştıkları havanın aksine, milletimizin desteği tam anlamıyla arkamızdadır. Bu vesileyle tekrar büyük milletimize teşekkür ediyorum, bu teveccühe daha fazla layık olmak için canla-başla çalışacağımızı ifade ediyorum.

Siyasi mücadele hoşgörü, müsamaha, karşılıklı sevgi, saygı ve uzlaşmaya bağlıdır. Kavga yolu değildir. Siyasi partilerin en büyük sorumluluğunu burada görüyorum.

Son beş yılda memleketimizde siyasi ve iktisadi istikrarın teessüsü ve idamesi için önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

6 Kasım 1983 seçimlerinde aziz milletimiz yine siyasi ve iktisadi istikrar için mühür vurmuştur ve bu mukaddes görevi başta bize, ANAVATAN PARTİSİ’ne tevcih etmiştir. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bu göreve en iyi şekilde layık olmaya mecburuz.

Nüfusumuz 50 milyonu geçmiştir. Tabii kaynaklarımız, insanımızın çalışkanlığı, Ortadoğu’daki ve Asya ile Avrupa arasındaki yerimiz, milli, manevi ve kültürel değerlerimizle güçlü bir ülkeyiz.

Üzerinde yaşadığımız bölgenin kritik şartları bir tarafa, milletimizin en tabii hakkı olarak kalkınmaya, gelişmeye mecburuz. Bugüne kadar ülkemizde kayda değer ilerlemeler olmasına rağmen, çok zaman da kaybettik. Bundan böyle kaybedecek zamanımız yoktur. Yavrularımıza, bizden sonraki nesillere daha müreffeh bir Türkiye emanet etmenin yolu çalışmaktan ve hizmette yarışmaktan geçer.

²⁴⁷⁸ ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal’ın, ANAP 1. Büyük Kongresi münasebetiyle partisinin yayın organı olan Ana Petek gazetesinin ilk sayısında kaleme aldığı ve ANAP’ın kuruluşundan 1985 yılına kadarki gelişmelerle ilgili değerlendirmesini içeren başyazısıdır.

Bugüne kadar parti programımızda, seçim beyannamemizde ve bunlara dayalı olarak hazırlanan hükümet programımızda neleri vaat etti isek onu yapıyoruz. Bu konuda PARTİMİZ, MECLİS GRUBUMUZ ve HÜKÜMETİMİZ arasında ahenk ve işbirliği hâkimdir. Huzurunuzda bütün arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Ayrıca partimizin kuruluşunda ve bugünlere gelmesinde emeği geçen bütün arkadaşlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Türkiye bugünü ve yarını aydınlık bir ülkedir. Milletlerarası itibarımız hızla yükselmekte, dünyanın sayılı devletleri arasındaki yerimizi almaya hazırlanmaktayız.

ANAVATAN PARTİSİ ileri ve modern Türkiye'nin, muasır medeniyetin, bugünün ve yarının partisidir. Kongrenin hayırlı ve başarılı geçmesini temenni ediyorum.

Aziz milletimiz için bütün çalışmalarımızda Cenab-ı Hakk'ın bize yardımcı olmasını niyaz ediyor, hepinize saygılar sunuyorum.”²⁴⁷⁹

²⁴⁷⁹ Turgut Özal, “Azmin Zaferi”, **Ana Petek**, 13 Nisan 1985, Sayı: 1, s. 1.

EK-3: ANAP'ın Kendisi Hakkındaki Genel Değerlendirmesi

1988 yılında gerçekleştirilen 2. Büyük Olağan Kongre sonrası hazırlanan faaliyet raporunda, partinin kuruluşundan o güne kadar yaşanan siyasi gelişmeler değerlendirilmiştir:

“Türk milleti programında, ‘gücünü tarihinden, milli ve manevi değerlerinden alarak geleceğe güvenle bakan büyük milletimizin demokrasiye bağlı vatansever evlatlarının üzerine düşen tarihi görev ve sorumluluğun hür, bağımsız, gelişmiş, itibarlı ve güçlü Türkiye idealinin hizmetkârı ve teminatı olabilme yolunun milli hedefler etrafında birleşerek dürüst, medeni ve ölçülü bir siyasi faaliyette bulunmak olduğuna inanırız. Siyaseti aziz milletimiz için mukaddes bir fazilet ve hizmet yarışı olarak telakki eder, siyasi faaliyetin müsamaha ve olgunlukla kavgadan uzak, medeni bir şekilde yürütülmesini ittihaz ederiz. Demokratik siyasi mücadelenin tek yolu ikna, uzlaşma ve fikirlere hizmet etmek olmalıdır.’ Prensiplerine Anavatan Partisine kararlı bir şekilde yönelmektedir.

6 Eylül 1986 ara seçimleri, 7 Haziran 1987 mahalli idareler seçimleri ve en son 29 Kasım 1987 milletvekili genel seçimlerinin sonuçları bunun en açık kanıtıdır.

Milletimiz iktisadi kalkınmasını, refahının artmasını, güvenlik ve genel asayişin devamını, siyasi istikrarının teminini ANAVATAN PARTİSİNE tevdi etmektedir. Bunun için de oylarını ANAVATAN PARTİSİNE vermektedir. Kendisine bir umut veremeyen, problemlerine alternatif çözümler getiremeyen diğer siyasi partilere itibar etmemektedir. Çünkü geçmişte bu partiler değişik isimler altında bu memlekette görev almışlardır. Bu millet onların nasıl hizmet ettiklerini çok iyi bilmektedir. Onun için de kurulduğu 20 MAYIS 1983 tarihinden bugüne kadar yapılan her seçimde milletimiz ANAVATAN PARTİSİNİ tercih etmiştir, etmek de devam edecektir.

Şurası muhakkaktır ki, Türk milleti ‘çekişmenin, kavganın ve bölücülüğün hiçbir zaman yanında olmamıştır ve olmayacaktır. Geçmişte şu veya bu kavgaya itilenler veya kendini kavganın içinde bulanlar mustarıptirler. Kırgınlıkların giderilmesine, yaraların sarılmasına, dostluğun, kardeşliğin ve dayanışmanın geliştirilmesine zaruret vardır’ ilkesini benimsemiş olan ANAVATAN PARTİSİ bu prensipleri sosyal hayata da intikal ettirecek ve üstlendiği tarihi görevin önemini müdrik olarak milletimize layık olduğu hizmetleri vermeye devam edecektir.

Demokratik rejim Türkiye'nin nihai olarak karar kıldığı bir felsefe, bir yaşayış tarzı ve hükümet şeklidir. Milletimiz iktidarları kullanacağı hür iradesi ile seçer. Türk demokrasi tarihi herkese açıkça göstermektedir ki, iktidara gelmenin en tabii yolu serbest seçimlerdir. Bu demokratik prensibin yerleşmesinde ANAVATAN PARTİSİ kararlıdır. Milletimiz seçimlerde doğruyu, iyiyi ve güzeli daima bulmuştur. Bundan böyle de bulacaktır. ANAVATAN PARTİSİNE göre bu prensipler Türk demokrasi hayatının temel kanunlarıdır.²⁴⁸⁰

²⁴⁸⁰ ANAP 2. Büyük Olağan Kongresi Faaliyet Raporu, Ankara 1988, ss. 7-9.

EK-4: ANAP Şiiri²⁴⁸¹

*Sen Arısın, Vatan Petek
Senin ismin Turgut Özal
Verilen oy sana helal
Türk milleti seni arar
Vatan seni özler her gün.*

*Derdi olan seni bulsun
Bu milletin yüzü gülsün
Kötü günler geri kalsın
Vatan seni özler her gün.*

*Şu vatani dolaşasın
Arı gibi çalışasın
Türk milleti lider görsün
Vatan seni özler her gün.*

*Sen arısın, vatan petek
Peteklere doldurur bal
Bal yapmaya çiçek de var
Vatanımız cennet olsun.*

*Anavatan*²⁴⁸²
*Ana Vatan gönlümüzün köşesi
Şehrimize hoşgeldiniz Başbakan
Anca geldi geldi, bu milletin neşesi
Beldemize hoşgeldiniz Başbakan.*

*Sizin gibi bir başbakan gelmedi
Siz geleli senlik benlik olmadı
Yurdumuzun yüzü böyle gülmedi
Şu Samsun'a hoşgeldiniz Başbakan.*

²⁴⁸¹ Tokat'ın Niksar ilçesinin Serenli köyünden Sıtkı Şahin'in ANAP ile ilgili yazdığı şiidir. **Petek**, Temmuz 1985, Sayı yok, s. 5.

²⁴⁸² Şiirin sahibinin ismi net değildir. Sayfanın başında, "Niksar'ı Serenli köyünden Sıtkı Şahin de Tokat milletvekili Metin Gürdere aracılığıyla bize şiir yollamış. Bu güzel şiiden birkaç bölüm seçiyoruz" denilmekte fakat ikinci şiidde Samsun'dan söz edilmesi, ikinci şiirin Şahin'e ait olup olmadığını şüpheli hale getirmektedir.

*Hükümetin hiçbir tarafı tutmadı
Sağı solu birbirine katmadı
Millet yokluk kıtlık darlık çekmedi
Şehrimize hoşgeldiniz Başbakan.*

*Gece gündüz hiç durmadan çalıştın
Otuz yıllık engelleri sen aştın
Akıllıca her amaca eriştin
Şehrimize hoşgeldiniz Başbakan.*

EK-5: ANAP Genel Merkez Bilançosu (31Aralık 1985)²⁴⁸³

GELİRLER	ÜCRET (TL)	GİDERLER	ÜCRET (TL)
Giriş,Aidat,Üyelik Aidat Gelirleri		Büro Genel Giderleri	77.880.746,00
Milletvekilleri Aidat Gelirleri	4.246.000,00	Personel Giderleri	76.144.674,00
Milletvekilleri Aday Özel Aidat Gelirleri		Seyahat Giderleri	57.655.337,00
Bayrak,Flama,Rozet ve Benzeri Gelirler		Bayrak,Flama,Rozet ve Benzeri Gelirler	19.869.289,00
Yayın Satış Gelirleri		Yayın Giderleri	38.419.677,00
Kimlik Kartı, Defter, Makbuz Gelirleri		Balo, Eğlence Giderleri	14.103.651,00
Balo, Eğlence, Konser ve Benzeri Gelirler	60.550.000,00	Seçim Giderleri	58.293.246,00
Parti Mal Varlığı Gelirleri	240.773.445,00	Sair Giderleri	35.630.422,00
Bağışlar	5.490.117,00	Demirbaş Giderleri	45.779.593,00
Devlet Yardımı	497.180.962,00	Teşkilata Verilen	342.290.086,00
1984 Gelir Fazlası	256.460.184,62	Gelir Ortaklığı Senetleri (Nakit ve Tahviller)	40.000.000,00
İhtiyaç Karşılığı Kredi (Alacaklılar)	28.532.092,00	Kasa (Nakit ve Tahviller)	143.670,52
Kanuni Kesintiler (Alacaklılar)	3.853.122,00	Banka (Nakit ve Tahviller)	304.354.741,82
Alacaklılar Toplam	32.385.214,00	Nakit Tahviller Toplam	344.498.412,34
		İş Seyahat Avansları	6.540.778,00
Genel Toplam	1.097.025.912,62	Genel Toplam	1.097.025.912,62

EK-6: ANAP Genel Merkez Bilançosu (31 Aralık 1986)²⁴⁸⁴

GELİRLER	ÜCRET (TL)	GİDERLER	ÜCRET (TL)
1984 Yılı Gelir Fazlası	256.460.184,00	Büro Genel Giderleri	139.322.131,00
1985 Yılı Gelir Fazlası	62.193.792,00	Personel Giderleri	137.609.470,00
Giriş,Aidat,Üyelik Aidat Gelirleri		Seyahat Giderleri	99.272.960,00
Milletvekilleri Aidat Gelirleri		Bayrak,Flama,Rozet ve Benzeri Gelirler	72.963.933,00
Milletvekilleri Aday Özel Aidat Gelirleri	1.200.000,00	Yayın Giderleri	107.275.122,00
Bayrak,Flama,Rozet ve Benzeri Gelirler	14.750,00	Balo, Eğlence Giderleri	13.481.413,00
Yayın Satış Gelirleri		Seçim Giderleri	394.171.594,00
Kimlik Kartı, Defter, Makbuz Kağıt Gelirleri		Diğer Giderleri	85.297.159,00
Balo, Eğlence, Konser ve Benzeri Gelirler		Demirbaş Giderleri	82.010.590,00
Parti Mal Varlığı Gelirleri	247.619.171,00	Taşınmaz Mallar Giderleri	499.295.000,00
		Üyelik Aidatı Giderleri	16.069.351,00
Bağışlar	891.933.784,00	Genel Merkezden Teşkilata Gönderilen	617.800.115,00
Devlet Yardımı	738.020.573,00	Kasa (Nakitler)	287.720,00
Alacaklı Firmalar (Borç Defteri)	108.140.167,00	Banka (Nakitler)	3.419.164,00
Stopaj (Borç Defteri)	3.258.043,00	Gelir Ortaklığı Senetleri (Nakitler)	40.000.000,00
SSK Primi (Borç Defteri)	2.002.308,00	Nakitler Toplam	3.056.092.636,00
Borç Defteri Toplam	113.400.518,00		
		Avanslar	2.565.000,00
Genel Toplam	2.310.842.722,00	Genel Toplam	2.310.842.722,00

²⁴⁸³ Anavatan Partisi 2. Olağan Büyük Kongresi Faaliyet Raporu

²⁴⁸⁴ Anavatan Partisi 2. Olağan Büyük Kongresi Faaliyet Raporu

EK-7: ANAP Genel Merkez Bilançosu (31 Aralık 1987)²⁴⁸⁵

GELİRLER	ÜCRET (TL)	GİDERLER	ÜCRET (TL)
Giriş,Aidat,Üyelik Aidat Gelirleri		1986 Yılı Gider Fazlası	67.128.634,00
Milletvekilleri Aidat Gelirleri		Büro Genel Giderleri	273.192.078,00
Milletvekilleri Aday Özel Aidat Gelirleri	977.825.000,00	Personel Giderleri	338.165.971,00
Bayrak,Flama,Rozet ve Benzeri Gelirler	2.419.800,00	Seyahat Giderleri	118.694.179,00
Yayın Satış Gelirleri		Bayrak,Flama,Rozet ve Benzeri Gelirler	366.402.570,00
Kimlik Kartı, Defter, Makbuz Kağıt Gelirleri	6.626.571,00	Yayın Giderleri	310.872.939,00
Balo, Eğlence, Konser ve Benzeri Gelirler		Balo, Eğlence Giderleri	
Parti Mal Varlığı Gelirleri	462.244.890,00	Seçim Giderleri	1.289.955.175,00
Bağışlar	3.793.107.118,00	Sair Giderleri	487.193.268,00
Devlet Yardımı	4.023.405.247,00	Demirbaş Giderleri	328.632.596,00
Borç Fazlası	26.358.776,00	EDU Aidatı Giderleri	68.668.853,00
Alacaklı Firmalar (Borç Fazlası)	2.183.800,00	Genel Merkezden Teşkilata Gönderilen	2.562.408.192,00
Stopaj (Borç Fazlası)	10.260.796,00	Kasa (Nakitler)	143.670,52
SSK Primi (Borç Fazlası)	13.914.180,00	Banka (Nakitler)	304.354.741,82
		Gelir Ortaklığı Senetleri (Nakitler)	344.498.412,34
		Nakitler Toplam	3.056.092.636,00
		Avanslar	24.580.311,00
Genel Toplam	9.291.987.402,00	Genel Toplam	9.291.987.402,00

EK-8: 1985 Yılı ANAP İl Başkanları Listesi²⁴⁸⁶

İL	BAŞKAN
ADANA	MURAT YILMAZ
ADİYAMAN	ZEYNEL ASLAN
AFYON	MUSTAFA KIZILOĞLU
AĞRI	HAKKI ALPASLAN
AMASYA	VEYSİ KARAN
ANKARA	RIFAT DİKER
ANTALYA	ERTAN TUGAYOĞLU
ARTVİN	KASIM DOĞRU
AYDIN	AYDIN AKDENİZ
BALIKESİR	NADİR KARAAĞAÇ
BİLECİK	EKREM KAFADAR
BİNGÖL	ALİ BOZGAN
BİTLİS	FELEMEZ KARA
BOLU	ABBAS İNCEAYAN
BURDUR	SAİT EKİNCİ
BURSA	HÜSAMETTİN ORUÇ
ÇANAKKALE	CUMHUR ERSÜMER
ÇANKIRI	ALİ ÇİFTÇİ
ÇORUM	MİTHAT BULAK
DENİZLİ	ALİ ACAR
DİYARBAKIR	SUPHİ YÖNTÜRK
EDİRNE	ALİ AYAĞ
ELAZIĞ	YÜCEL UYGUR
ERZİNCAN	TEYFİK AKSU
ERZURUM	RIZA ŞİMŞEK
ESHİŞEHİR	ZAFER SABUNCUOĞLU
GAZİANTEP	NAZMİ BAŞEL
GİRESUN	SALİH AKGÜL
GÜMÜŞHANE	ALİŞAN ERGİN
HAKKÂRİ	NAİM GEYLANİ
HATAY	AHMET TAMER
ISPARTA	ALİ KİRAZ

²⁴⁸⁶ “Teşkilatımızı Tanıyalım İsimsiz Kahramanlar”, **Petek**, Haziran 1985, Sayı yok, s. 2.

İÇEL	ATILLA ERDEN
İSTANBUL	EYMEN TOPBAŞ
İZMİR	ATILLA YURTÇU
KARS	KEREM GÜNEŞ
KASTAMONU	SÜLEYMAN KÜÇÜKSABAN
KAYSERİ	İRFAN BAŞYAZICIOĞLU
KIRKLARELİ	MEHMET ÇİLER
KIRŞEHİR	EKREM KÜLTEPE
KOCAELİ	İSMAİL YILMAZ
KONYA	ADİL KÜÇÜK
KÜTAHYA	RAUF ERTEKİN
MALATYA	RIZA SİNANOĞLU
MANİSA	KADİR BENZERGİL
KAHRAMANMARAŞ	METE ESKİGÜN
MARDİN	ALİ ELDEM
MUĞLA	ŞÜKRÜ ZEYBEK
MUŞ	AYDIN FIRAT
NEVŞEHİR	KADİR BAŞ
NİĞDE	İBRAHİM CANSU
ORDU	HÜSEYİN ONGUN
RİZE	İSMET SEVİMLİ
SAKARYA	ERSİN TARANOĞLU
SAMSUN	METİN MÜFTÜOĞLU
SİİRT	İDRİS ARIKAN
SİNOP	AHMET BULAK
SİVAS	ŞAHİR ŞEKER
TEKİRDAĞ	ENGİN BİLGE
TOKAT	CAFER UZREK
TRABZON	AVNİ AKKAN
TUNCELİ	HÜSEYİN KILAN
ŞANLIURFA	MAHMUT HACIBANOĞLU
UŞAK	NİHAT DÜLGEROĞLU
VAN	SELAHATTİN MUMCUOĞLU
YOZGAT	ZÜLFİKAR KARAKURT
ZONGULDAK	YÜKSEL CANKUŞ

EK-9: ANAP Birinci Kuruluş Yıldönümü Beyannamesi²⁴⁸⁷

“Türkiye'nin meseleleri zor ve çetindir. Bu çetin şartları yenebilmek; dantel gibi işlenmiş, dikkatlice hazırlanmış bir programın kararlı ve devamlı uygulanmasına bağlıdır.

Aziz Milletimiz;

20 Mayıs 1983 günü kurulan Anavatan Partisi, bugün 1 yılını idrak etmiş bulunmaktadır. Bu süre zarfında parti olarak aldığımız merhale gerçekten önemlidir. Aziz milletimizden aldığımız güç ve destekle ülkemize ve milletimize büyük hizmetler verebilmenin henüz başlangıcında bulunduğumuzu ve Türkiye'yi mümkün olan en kısa zamanda ileri ve modern ülkeler seviyesine ulaştırmak için inançla, gayretle ve fedakârlıkla çalışmaya kararlı olduğumuzu bilhassa belirtmek isteriz.

Anavatan Partisi Milliyetçi-Muhafazakâr, milli ve manevi değerlere bağlı, rekabete dayalı serbest Pazar ekonomisini esas alan, Sosyal Adaletçi bir partidir.

İktisadi ve sosyal gelişmenin hedefi insanların daha mutlu hale gelmesine, insanların yücelmesine yöneliktir. Kalkınma insan içindir.

Temelinde insana sevgi ve saygının, insana hizmetin esas alınmadığı hiçbir hareketin anlamı yoktur. Kalkınma bir bütündür, sosyal ve iktisadi gelişme arasında ahenk ve dengenin sağlanması kalkınmanın temel şartıdır.

Anavatan Partisi, memleketimizde iktisadi tarafın ağır bastığının bilinci içerisinde, hedefleri ve araçları birbiriyle ahenkli bir iktisadi politikanın tatbikini zorunlu görmektedir. İstikrar içinde gelişen bir ekonomide sosyal meseleler daha kolay, daha süratli çözümlenir. Huzursuzluğu meydana getiren sebeplerin büyük bir kısmı kendiliğinden ortadan kalkar. Büyük Atatürk'ün ifade ettiği gibi, 'Hiçbir zafer iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça kalıcı ve devamlı olamaz.'

Sebepleri hepimizce bilinen anarşi, terör ve huzursuzluk ortamının tekrar yaşanmaması, buna mukabil kardeşlik, dayanışma ve milli birlik duygularının daha da pekiştirilmesi için herkesin, her organın azami dikkat ve gayret sarf etmesini, vatan ve millet için kaçınılmaz görev sayıyoruz. Bu itibarla siyasi faaliyetlerin müsamaha ve olgunlukla, medeni bir şekilde yürütülmesini, siyasi mücadelede tek yolun ikna, uzlaşma ve fikirlere hürmet edilmesini partimiz temel ilke kabul etmektedir. Bu ilke milli iradenin en güzel şekilde tecelli ettiği hürriyetçi demokratik nizamı saygımızın tabii sonucudur. Demokratik nizama kurduğumuz takdirde, kalkınmanın, refahın, istikrarın ve milli dayanışmanın en köklü ve kalıcı temellerini atmış oluruz.

ANAVATAN Partisi, kuruluşunun ilk gününden itibaren daima birleştirici, dostluk ve beraberlik duygularını pekiştirici, vatan ve memleket hizmetinde, gönül birliği içinde bulunanların topluluğu olmuştur.

Son bir yıllık siyasi hayatımızda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. ANAVATAN Partisi olarak bu süre zarfında elde edilen başarıların kısa bir değerlendirmesini yapmakta yarar vardır.

²⁴⁸⁷ 20 Mart 1984 tarihinde ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar tarafından okunmuştur.

Programı ve kadrosu itibariyle yepyeni bir parti olan ANAVATAN Partisi karşılaştığı bütün güçlüklerle rağmen 6 Kasım 1983 milletvekili genel seçiminde, aziz milletimizin teveccühüne mazhar olarak iktidara gelmiştir.

Böylece, kuruluşunu müteakip girdiği ilk genel seçimde iktidar olabilen ilk parti olma özelliğini kazanmıştır.

ANAVATAN Partisi demokrasi anlayışının tabii bir sonucu olarak 25 Mart 1984 mahalli idare seçimlerine daha önceki seçime katılmayan partilerin de iştirakini sağlamıştır. Bu seçim sonucunda da ANAVATAN Partisi mahalli seçimlerde çok büyük bir başarı elde etmiş, başta büyük yerleşim merkezleri olmak üzere mahalli idarelerin büyük bir bölümünde belediye başkanlıklarını, belediye meclis üyeliklerini ve il genel meclisi üyeliklerini kazanmıştır. Mahalli idare seçimlerinde ANAVATAN Partisi 67 vilayetin 66'sında birinci parti olmuştur.

Her iki seçimin en fazla dikkat çeken tarafı, partimiz memleketimizin köyünde, kasabasında, şehrinde ve toplumun her kesiminde yaygın bir destek görmüş ve yurdun dört bir tarafına kök salmıştır.

5 aylık iktidarımız zarfında seçim beyannamemizde aziz milletimize vadettiğimiz hususlar birer birer gerçekleştirilmeye başlanmış, bu konuda gerçekleştirmeye mecbur olduğumuz hukuki çerçeve büyük ölçüde tamamlanmıştır. 5 aylık sürenin bir iktidarın başarılı ve başarısız olduğuna hüküm vermek için yeterli bir süre olmadığı kanaatini taşıyoruz. Bununla birlikte, ANAVATAN iktidarı bu dönem zarfında iktidara hazırlıklı ve layık olduğunu büyük ölçüde göstermeyi başarmıştır.

Yıllardır hiçbir iktidarın cesaret edemediği önemli konular birer birer çözüme kavuşturulmuş, geçici tedbirlere iltifat edilmeyerek, kalıcı ve temelli uygulanmasına bağlıdır.

Bugüne kadar aldığımız ve programımızda alacağımızı vadettiğimiz tedbirlerin doğruluğundan bir an bile şüphe etmedik. Bu tedbirlerin ve programın ülkemizi gelişmişliğin zirvesine çıkaracağına inanıyoruz.

Kuruluş günümüzdeki hizmet aşkını, tek bir kalp, tek bir gönül olarak bir yıl sonra aynı şekilde taşıdığımızı ifade etmek isteriz.

Türkiye'yi kalkınma ve gelişme yolundan alıkoymak isteyen güçler her zamanki oyunlarını bu defa partimize yöneltmişler ve ANAVATAN Partisi'ni hedef tahtası olarak seçmişlerdir. Bu güçlere karşı uyanık ve hazırlıklıyız. Kuruluşundan bir yıl sonra içeride istikrarlı, dışarıda itibarlı Türkiye'nin ve aziz milletimizin birlik ve beraberliğinin sembolü haline gelen partimizin millet kaderinde oynayacağı tarihi rolün şuuru içerisindeyiz.

Malum radyolarından her gün yaptıkları yayınlarla aramıza nifak sokmak isteyenler muvaffak olamayacaklardır. Aziz milletimizin her ferdi gibi, Genel Başkanından yurdun en ücra köşesindeki teşkilat mensubuna kadar her ANAVATAN partili ülkemizin güçlü, itibarlı ve ileri bir ülke haline geldiğini görmenin sabrı ve heyecanı içerisindeyiz.

İşsizliği ve fakirliği ortadan kaldırmaya, cehaleti yok etmeye azmettik. Bu idealimizi gerçekleştirmek için arı gibi çalışmaya devam edeceğiz. Birinci yılın sonunda yılmadık, yorulmadık.

Aziz milletimiz her iki seçimde de sandık yoluyla gönderdiği mesajda birlik ve beraberlik içerisinde kalkınma ve gelişmeyi istediğini ifadeyle, 12 Eylül'den önceki siyasi hayata da dönmek istemediğini beyan etmiştir.

Bu mesajı iyi değerlendirmek mecburiyetindeyiz. Aziz milletimizin verdiği karar hiçbir tereddüde meydan vermeyecek kadar açık, hiçbir tartışmaya yol açmayacak kadar sarihdir.

Biz ANAVATAN Partisi kurucuları olarak her iki seçimde de bize teveccüh gösteren milletimize, gece-gündüz demeden çalışan milletvekillerimize ve teşkilat mensuplarına ve üyelerimize teşekkürü bir borç biliriz.

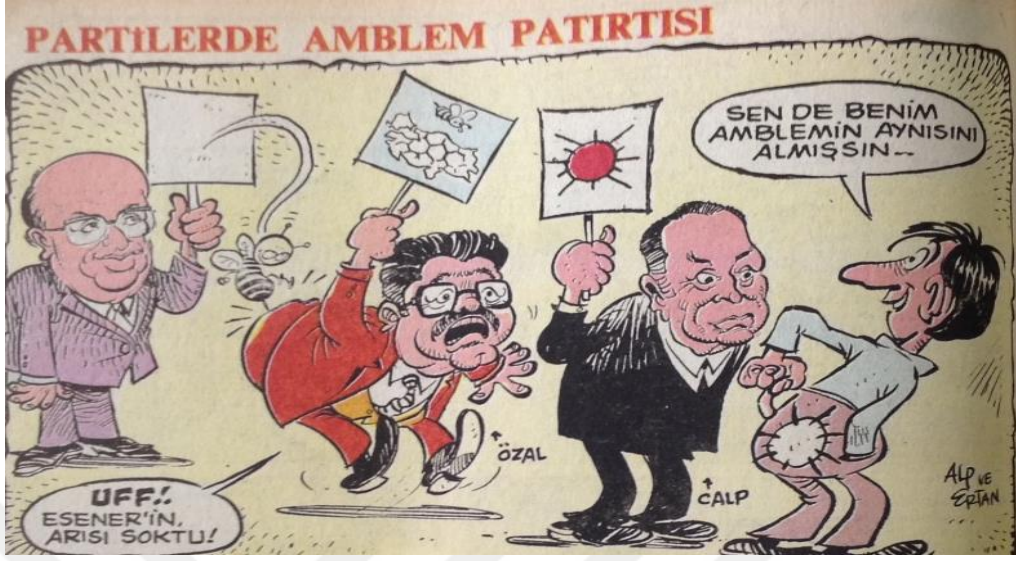
Ülkemiz, insanımızın çalışkanlığı ve kabiliyeti, tabii kaynakları ve coğrafi avantajları ile gelişmişliğin zirvesinde yer almaya layıktır. Bu cennet vatan tarih boyunca dünyanın en ileri medeniyetlerini bağrından çıkarmanın haklı gururuna, bu aziz millet de gelişmiş ve medeni olmanın tarihi tecrübesine sahiptir. Milletler arasındaki medeniyet yarışında geri kalmamızın meşru ve makul bir sebebi olamaz.

Milletimize doğru hedefler gösterildiği, önüne konulan mânialar kaldırıldığı, birlik ve beraberliği bozulmadığı müddetçe aşamayacağı engel, çözemeyeceği mesele yoktur.²⁴⁸⁸

²⁴⁸⁸ Mustafa Taşar, **1983'ten 2000'li Yıllara Anavatan**, Yayınevi yok, Yayın yeri yok 1991, ss. 89-93. Metindeki koyu yerler orijinal halinde bu şekilde yer almaktadır.

ALBÜM

RESİM 1: Fırt, 24 Mayıs 1983, Yıl: 8, Sayı: 376.

RESİM 2: Anavatan Partisi 1. Kuruluş Yıldönümü, Aksoy Matbaacılık, 1984 (Parti Tabelasının Genel Merkez Binasına Asılışı)

RESİM 3: Anavatan Partisi 1. Kuruluş Yıldönümü, Aksoy Matbaacılık, İstanbul
1984 (Turgut Özal İlk Amblemi Gösterirken)

RESİM 4: Anavatan Partisi 1. Kuruluş Yıldönümü, Aksoy Matbaacılık, İstanbul
1984 (Kurucular Kurulu Anıtkabir’de)

RESİM 5: Cumhuriyet, 8 Kasım 1983.

RESİM 6: Çarşaf, 16 Ocak 1985, Sayı: 3.

RESİM 7: Ana Petek, 13 Nisan 1985, Sayı: 1. (İlk Sayı)

RESİM 8: Ana Petek, 13 Nisan 1985, Sayı: 1. (ANAP ve Turgut Özal'ı ekonominin kurtarıcısı olarak gösteren karikatür)

RESİM 9: Ana Petek, 13 Nisan 1985, Sayı: 1.

RESİM 10: Petek, Ağustos 1986, Sayı: 15.

Yarın...

Sayın Necmettin Erbakan'a Sayın Alpaslan Türkeş'e Sayın Süleyman Demirel'e Sayın Bülent Ecevit'e Ve... 1980 öncesine Evet mi? Hayır mı?

Sevgili Vatandaşlarım,

Yaşadığımız halkçılaşma bir genel seçimi değilse,
Yarın, ne Yüce Meclisimiz yaparı değilse,
ne de diğerleri. Bugünkü demokratik düzenimiz
arızalı olmaya başlamıştır.

Yarınki halkçılaşmanın kimsesi de, arızası da
aktir.

Ya "Evet" diyorsanız:

Yüksek ve öz güven bir ekle politikacılara, siyasi
kavramları baraklardan yordem devam etmeye
başlıyorsunuz... Kesil ellerinizle...

Ya da "Hayır" diyorsanız:

Bu kimseler bir 5 yıl daha kendi partilerinin
başına geçecekler. Televizyonda görün-
meyecekler...

Buna uğulayacaksınız... Kesil ellerinizle...

...

Şimdi elinizi vicdanınıza koyup bir düşünün.

Bu kimseler 7 yıldır siyasetin dışında kaldılar da,
sile olursak ne kaybettik? Neyimiz elinizde kaldı?

Sen 3 aydır siyasetin içine girip kimsesizden
güldürülüyor, meydanları merdivene paşa
yeter diyor.

Yarın "Evet" derseni, bu kimselerin, bu 1980
öncesinin politikacılarını, seninle siyasi
harcama ne hale getireceklerini çok iyi düşünün.

Halkta bu bilgileri var mı? Eğer varsa,
1980'de emeklilik yaşlarımızı kenara bırak-
alım.

Bilgiyet, karga bilgisiyle, arızalıların da siyasi
karga arızalıdır.

...

Yarın vicdanınıza ve hafızanıza iyi düşünün.
Memleket çıkaralım ve bizi bekleyen aydınla
göreceğiz düşünün.

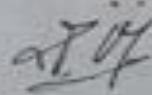
Oyunun bu aşık altında kullandın.

Halkçılaşmanın bütün malimizden faydalan.

Saygılarımla,

Turgut Özal

T.C. Başbakan ve
Anavatan Partisi Genel Başkanı

Bu akşam, halkçılaşmamıza ilginç bir teledi-
yon konuşmasını saat 17.30'da yapacağız.
Herkesin izlenimi içinlikle rica ediyoruz.

RESİM 11: Halka ve Olaylara Tercüman, 5 Eylül 1987.

RESİM 12: Son Havadis, 4 Eylül 1987. (6 Eylül 1987'deki yasaklar referandumundan önce ANAP'ın hazırladığı bildiri)

Bir siyasi gaf, bir milli ayıp...

Limon!

Sırf bir oy uğruna, insan kendi milletine “limon” demez.

Milletini “limon”a benzetmez. Ayıptır!

En başta kendimiz olmak üzere, Türk milletinin hiçbir ferdine “limon” olmayı yakıştıramayız.

Siyasette acemi olunabilir. Ama insanın kendi milletine karşı kabalık etmesi, siyasi gaftır.

Hiç düşünmeksizin, kendi en yakınları dahil, bütün Türk insanını “limon”a benzetmek, insani ayıptır.

Esefle, yüce milletimizin bilgisine sunmayı görev biliriz... Ve esefle, şunu eklemek isteriz:

Hoş geldiler siyaset sahnesine.

Hoş geldi siyasi kavga...

Bu konuyu oylarınızla bitiriniz!

ANAVATAN PARTİSİ
İSTANBUL İL BAŞKANLIĞI

RESİM 13: Halka ve Olaylara Tercüman, 25 Kasım 1987.

RESİM 14: Petek, 24 Aralık 1987, Sayı: 34.

ELİ KOLU BAĞLI BİR BELEDİYE BAŞKANI İSTER MİYDİNİZ?

Mahalli idarelerin yatırımları son 5 yılda tam 20 misli arttı. Çünkü devletimiz yeni yasalarla gelirinin büyük bir kısmını mahalli idarelere ayırdı, onlara yeni kaynaklar yarattı.

Bu büyük mali destek, tüm belediyelere ve diğer mahalli idarelere çok geniş imkanlar kazandırdı. Hemşerilerine bugüne kadar görülmemiş derecede hizmetler vermelerini sağladı.

Bu seçimde de oyumuzu, hükümetle uyum içinde çalışacak, büyük işler gerçekleştirecek, geniş ufuklu, dürüst, çalışkan adaylara verelim.

Hizmetinden memnun olduklarımızı yeniden seçelim, beğenmediklerimizi değiştirelim.

ANAVATAN PARTİSİ

RESİM 15: Yeni Asır, 23 Mart 1989.

RESİM 16: Aktüel, 8 Ağustos 1991, Sayı: 5.